D. Fox & I. Prilleltensky & S. Austin

ELEŞTİREL PSİKOLOJİ

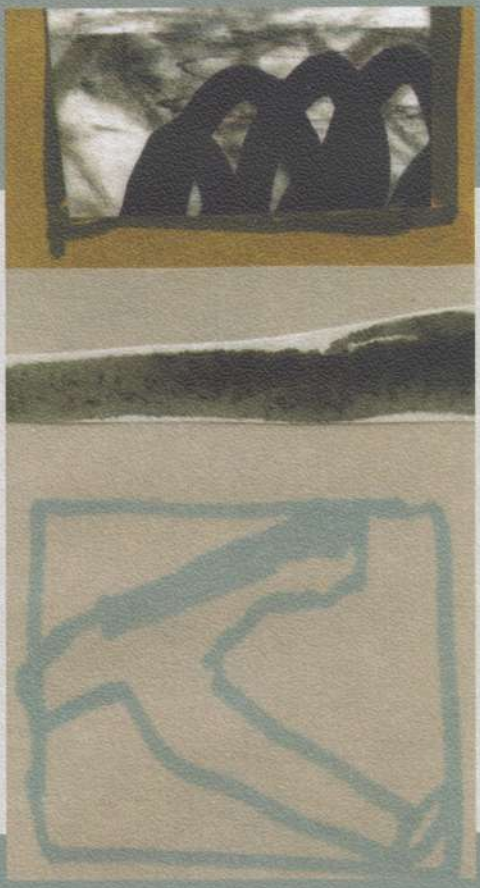

AYRINTI

2. BASIM

ÇEVİRİ EKİBİNİN ÖNSÖZÜ

Bu kitap TODAP'ın (Toplumsal Dayanışma için Psikologlar Derneği) çeviri grubunun kollektif ürünüdür. TODAP, psikologların çalışma hayatında yaşadığı sorunlara ve üretim ilişkileri içerisindeki konumuna emek perspektifinden bakma, toplumsal muhalefet alanlarıyla dayanışma ve eleştirel psikoloji bilgi ve pratiği edinme, üretme ve bunu yaygınlaştırma hedefinde olan psikologlar ve psikoloji öğrencilerinin bir araya gelerek oluşturdukları bir örgütlenmedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de hakim paradigma etkisindeki psikoloji eğitiminden geçen bizler, var olan toplumsal düzeni olduğu gibi kabul eden bu psikoloji bilgisinden tatmin olmayarak, özgürleştici ve toplumcu bir psikoloji arayışına girdik. Bu kitabu da arayışımızın yaygınlaşmasını, merakımızın Türkiye'de bazı tartışmaları tetiklemesini umarak Türkçe'ye kazandırdık.

Psikoloji disiplini, tüm sosyal disiplinler gibi, içinde üretildiği tarihsel koşullar ve güç ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır ve haliyle bir takım ideolojik varsayımlar üzerine kuruludur. Toplumdan yalıtılmış bir birey tanımından yola çıkarak bilgi üreten, toplumsal koşul ve mücadeleleri yok sayan psikoloji, eşitsizlikleri yeniden ürettir ve böylece statükonun sürdürülmesine hizmet eder. Bu nedenle iddia ettiği gibi tarafsız, nesnel ve evrensel değildir. Bizler psikolojiye dair bu gerçekleri hesaba katarak psikoloji bilgisi ve pratiğini üreten eleştirel psikoloji yaklaşımlarını içeren bu kitabın insanların özgürleşmesini hedefleyen, ezilenlerden yana olan, özgürlük ve eşitlik perspektifinden bakan ve ürettiği bilgi ve pratiği bu perspektifle yorumlayan psikologların çoğalmasına katkıda bulunacağını umuyoruz.

Bizler, bu kitabın, eleştirel yaklaşım ve tartışmaların Türkiye'de de daha fazla yer edinmesine katkı sunacağına inanıyoruz.

Ayrıntı: 644
Ağır: 32

Eleştirel Psikoloji
Dennis Fox & Isaac Prilleltensky & Stephanie Austin

Kitabın Özgün Adı
Critical Psychology
An Introduction

İngilizce'den Çevirenler
Eda Erdener / Melih Barsbey / Güneş Kayacı Sevinç / Özgür D. Yurtsever
Miray Erbey/ Burcu Ovacık & Derya Koptekin / Eser Sandıkçı
Esen Karan / Güney Öztürk / Eda Erdener / Özge Savaş-Mukadder Okuyan
Özlem Çolak / Baran Gürsel / Güney Öztürk / Ufuk Kılıçaslan
Eylül Fidan Akıncı / Özge D. Yılmaz / Günseli Yarkın
Burcu Başaran & Fevzi İşsever / Aylin Deniz Ülkümen
Pınar Önen / Düzgün Uğur / Özge D. Yılmaz

Yayıma Hazırlayanlar
Güneş Kayacı Sevinç
İpek Demirok
Baran Gürsel

Düzelti
Songül Kırgezen

English language edition published by SAGE Publications of London, Thousand Oaks, New Delhi and Singapore, Editorial arrangement and Introduction © Anthony Elliott and Bryan S. Turner 2001

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Tasarım
Orhan Deliorman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım *2012*
İkinci Basım *2017*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-672-9
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Eleştirel Psikoloji

Dennis Fox & Isaac Prilleltensky & Stephanie Austin

İçindekiler

Katkıda Bulunanlar 7
İkinci Baskı İçin Önsöz 19
İlk Baskı İçin Önsöz 22

Birinci Bölüm
1. Toplumsal Adalet İçin Eleştirel Psikoloji: Meseleler ve İkilemler 31
2. Eleştirel Psikologların Psikoloji Tarihi Hakkında Bilmesi Gerekenler 52
3. Eleştirel Psikolojide Felsefî Meseleler 73

İkinci Bölüm
4. Kişilik Kuramları 97
5. Klinik Psikoloji: Deliliğin Politikası 119
6. Sosyal Psikoloji ve Toplumsal Değişim 141
7. Eleştirel Endüstriyel/Örgütsel Psikolojide Kavramlar ve Yönelimler 161
8. Topluluk Psikolojisi: Toplumsal Adaleti Geliştirmek 179
9. Eleştirel Sağlık Psikolojisi 200
10. Psikoloji ve Hukuk: Politikanın Suçu ve Adalet Arayışı 218
11. Öznelliği Yeniden Düşünmek:
Biliş ve Duyguya Söylemsel Psikolojik Bir Yaklaşım 238

Üçüncü Bölüm
12. Irk ve Irkçılık 263
13. Sınıf 285
14. Toplumsal Cinsiyet 306
15. Eleştirel Psikoloji ve Engelli Çalışmaları:
Anaakımı Eleştirmek, Eleştiriyi Eleştirmek 329

16. Sömürgecilikten Küreselleşmeye: Sömürgeci "Ortak Akıl"da Devamlılıklar 350
17. Savaş Sonrası Toplumlarda Psikososyal Travma, Yoksulluk ve İnsan Hakları 372
18. Baskı ve Güçlendirme: Ruh Sağlığı Alanında Eleştirel Analizin Doğuşu 390
19. Kuram Yapmak 411
20. Araştırma Yöntemleri 432
21. Danışmanlık ve Terapide Psikopolitik Geçerlik 456
22. Örgütsel Değişim ve Topluluk Değişimi 478
23. Eleştirel Psikoloji ve Direniş Siyasetleri 498
Sıkça Sorulan Sorular (SSS) 520
Kaynakça 525
Dizin 584

Katkıda Bulunanlar

Bruce A. Arrigo, Charlotte'taki North Carolina Üniversitesi'nde, Ceza Hukuku Bölümü'nde, Suç, Hukuk ve Toplum profesörüdür. Ayrıca, Psikoloji Bölümü, Sosyal Politika Programı ve Profesyonel ve Uygulamalı Etik Merkezi'nde öğretim üyesidir. Arrigo kariyerine, evsizler ve karavanlarda yaşayanlar, ruh sağlığı hizmetleri alanlar, toplumda yer edinmeye çalışan eski mahkûmlar, ev içi şiddet yaşayanlar ve cinsel saldırı atlatanlara yönelik örgütlenme faaliyetleri yürüterek ve bir aktivist olarak başlamıştır. 25 kitabın yazarlığını ya da editörlüğünü yapmış; 150'den fazla hakemli dergi makalesi, kitap bölümü ya da deneme yayınlamıştır. Araştırmaları, hukuk, tıp ve adalet, eleştirel sosyal kuram ve felsefi kriminoloji, sapkınlığın ve şiddetin sosyolojisi ve psikolojisi üzerinedir. Amerikan Psikoloji Birliği ve Ceza Hukuku Bilimleri Akademisi üyesidir.

Stephanie Austin, psikoloji alanında doktorasını 2004 yılında, Kanada'nın Toronto şehrinde bulunan York Üniversitesi'nde tamamlamıştır. O zamandan beri, toplumsal adalet ve insanların refahı hakkında, bağımsız bir şekilde araştırma yapmakta, bu konularda yazılar yazmakta ve toplumsal çalışmalar gerçekleştirmektedir. Stephanie, yüksek lisansta İsaac Prilletensky ile birlikte çalışırken eleştirel psikoloji ile tanışmıştır ve doktorasına da Thomas Teo ile devam etmiştir. Eleştirel psikoloji alanında Isaac Prilleltensky, Tod Sloan ve Dennis Fox ile birlikte çalışmalar yayınlamıştır. Şu anda Kanada'da Kadın Sağlığı ve Toplumsal Cinsiyet İncelemeleri Bürosu'nda, politikaların incelenmesinden sorumlu olarak çalışmaktadır. Stephanie, Kanada'daki kız çocuklarının güçlendirilmesi, liderlik becerilerinin geliştirilmesi ve sağlıklı gelişmelerinin sağlanması için çalışan, kendisinin de kurucularından olduğu bir örgütün (www.powercampnational.ca) yönetim kurulu başkanıdır.

E-posta: astephanie@hotmail.com

Virginia Braun, Yeni Zelanda'da bulunan Aotearoa'daki Auckland Üniversitesi'nde kadrolu bir öğretim görevlisidir. Araştırma alanı feminist ve eleştirel psikoloji içinde olup, seks/cinsellik, cinsel sağlık ve cinsiyetlendirilmiş beden[1] alanları altındaki başlıklarla ilişkilidir. Şu sıralar yoğunlaştığı araştırması, estetik cerrahideki görece yeni bir gelişmeye ilişkindir: kadınlarda uygulanan genital estetik ameliyat (diğer adıyla "tasarlanmış vajina"). Victoria Clarke ile birlikte, üniversitede cinselliğe dair çalışmakta ve psikolojide niteliksel araştırma ile ilgili bir kitap hazırlamaktadır. Nicola Gavey ile birlikte Feminism & Psychology dergisinin editörüdür.

E-posta: v.brown@aukland.ac.nz

Heather E. Bullock, Santa Cruz'daki California Üniversitesi'nde (UCSC) psikoloji doçenti ve Adalet, Hoşgörü ve Toplum Merkezi direktörüdür. Araştırmaları, yoksulluk ve ekonomik adalet(sizlik)in sosyal psikolojik boyutları üzerine odaklanır ve özellikle dar gelirli kadınlara yönelik ayrımcılık ve yoksulluk karşıtı politikalara verilen desteği yordayan tutumlar ve inançlarla ilişkilidir. Şu anki araştırması, dar gelirli kadınlar arasında politik eylemliliği ve ailelerin ev sahibi olma ve evsiz kalma arasında gidip gelme durumlarını incelemektedir. UCSC'den önce, ABD Senatosu'nda Sağlık, Eğitim, Emek ve Emeklilik; Demokratik Ofis'inde, Amerikan Psikoloji Birliği (APA) Kongre üyesiydi. Şu an, APA'nın Sosyoekonomik Statü Komitesi'nin başkanıdır.

E-posta: hbullock@ucsc.edu

Kerry Chamberlain, Auckland'taki Massey Üniversitesi'nde Sağlık Psikolojisi profesörüdür. Araştırmaları, genel olarak gündelik hayatta sağlığa odaklanan, özellikle de dezavantajlı insanların durumu hakkında kavrayış geliştirme ve onlara yardım sağlamaya yönelik projelerle ilgilenen bir eleştirel sağlık psikoloğudur. Daha özel olarak araştırma ilgileri, ilaçların anlamı ve ilaç kullanımına dair sosyal pratikler; yemek ve sağlık, yemek, beslenmek, beslenme desteğine dair sosyal pratikler; medya ve sağlık ve günümüz toplumunda sağlık konularının sunumunu ve gündelik sıradan hastalıkları ve bunların cisimleşmesini içerir. Araştırmalarında, gündelik hayatın önemini göstermek ve sosyal pratikleri görünür kılmak, çeşitli niteliksel metodolojiler ve yöntemler kulla-

1. Cinsiyetlendirilmiş beden kelimesi Ingilizcedeki *gendered embodiment* kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

nır; bunların arasında görüntü tanımlama[2], günlükler, haritalar, kişisel mülkler ve fotoğraflar vardır.

E-posta: k.chamberlain@massey.ac.nz

Frances Cherry, Carleton Üniversitesi'nde psikoloji profesörü ve Disiplinler arası Çalışmalar Enstitüsü'nde direktördür. Genel olarak psikoloji, özel olarak da sosyal psikoloji tarihi ve kuramı ile ilgilenmektedir. Erken dönem çalışmaları, eleştirel araştırma denemelerinin bulunduğu bir kitap şeklinde yayınlanmıştır: *The "Stubborn Particulars" of Social Psychology: Essays on th Research Process* (Routledge, 1995). Son dönemde, yirminci yüzyıl ortasında, Kuzey Amerika sosyal psikolojisindeki akademisyenliği ve aktivizmi bir araya getiren insanlar, araştırma uygulamaları ve örgütler hakkında yazmaktadır. Son çalışması, Thomas Pettigrew'ın ABD'de ırksal ayrımcılığın ortadan kaldırılması sürecindeki aktivizmi ve araştırmalarına, eşlenmiş ölçme ve sivil haklar tarihine, Toplumsal Meselelerin Psikolojik Çalışmaları Topluluğu'nun Birleşmiş Milletlerle olan ilişkisine (1948-2000) odaklanmaktadır.

Victoria Clarke, Bristol'deki The West of England Üniversitesi'nde Cinsellik Çalışmaları'nda okutmandır. Araştırmaları LGBTQ, feminist ve eleştirel psikolojinin kesişim noktasında yer alır, lezbiyen ve gay ebeveynliğe, eşcinsel ve heteroseksüel ilişkilere, cinsellik ve görüntüye, eğitimde cinselliğe odaklanır. İki kitabın editörüdür, *Out in Psychology* (Elizabeth Peel ile) (Wiley, 2007) ve *British Lesbian, Gay and Bisexual Psychologies* (Elizabeth Peel ve Jack Drescher ile) (Haworth, 2007). Sonja Ellis, Elizabeth Peel ve Damien Riggs ile birlikte LGBTQ psikolojileri üzerine; Virginia Braun ile psikolojide niteliksel araştırma üzerine bir kitap yazmaktadır.

Erzulie D. Coquillon, Boston College Hukuk Okulu'nda hukuk doktoru adayıdır. Boston College'den danışmanlık psikolojisi alanında yüksek lisans derecesi vardır ve Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezundur.

Kevin Durrheim, Natal'daki KwaZulu Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür. Üniversitede sosyal psikoloji ve araştırma metotları öğ-

2. Görüntü tanımlama, İngilizce'deki *photo-elicitation* kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu, görsel sosyoloji araştırmalarında veri toplamak için kullanılan bir tekniktir. Katılımcıya dair veya başka bir yerden alınan fotoğraf, film veya video görüntülerinin katılımcıya gösterilmesi ve anlamlarının katılımcılara sorulmasını ifade eder. (y.h.n.)

retmekte ve uygulamalı araştırma alanında bir yüksek lisans programını yönetmektedir. Politik psikoloji alanındaki doktorasını Cape Town Üniversitesi'nden 1995 yılında almıştır. Irkçılık, ayrımcılık ve toplumsal değişim ile ilgili konular hakkında makaleler ve kitap bölümleri yayınlamıştır. *Racial Encounter*'ın (2005, Routledge) (John Dixon'la beraber) yazarıdır ve *Research in Practice*'in (1999, 2006, UCT Press) (Martin Terre Blanche'la beraber) editörüdür.

Scot Evans, Miami Üniversitesi'nde Eğitimsel ve Psikolojik Çalışmalar Bölümü'nde yardımcı doçenttir. Hem İnsan Gelişimi Danışmanlığı'ndan eğitim yüksek lisans derecesini hem de Toplum Araştırmaları'ndan doktora derecesini Vanderbilt Üniversitesi Peabody College'dan almıştır. Araştırmaları toplumsal değişimin desteklenmesinde toplum odaklı örgütlerin rolünü araştırır. Scot, anlamı Vicdanıyla Eyleme Geçen Psikologlar olan PsyACT'ta (www.psyact.org), "perde arkasındaki adamdır." Toplum Araştırmaları ve Eylemleri Topluluğu'nun web sayfası yöneticisidir. Gençlik gelişimi çalışmacısı, kriz çalışmacısı, aile danışmanı, gençlik programı geliştiricisi, program değerlendiricisi ve örgütsel danışman olarak geniş bir deneyimi vardır.

E-posta: evanssd@mac.com

Dennis Fox, Springfield'taki Illinois Üniversitesi'nde hukuki çalışmalar ve psikoloji bölümünden emekli bir doçenttir. Isaac Prilleltensky ile birlikte, Radikal Psikoloji Ağı'nı kurmuş (1993) ve Eleştirel Psikoloji'yi (1997) yayına hazırlamıştır. Anarşist kuramdan yararlanarak psikoloji, adalet ve hukuk arasındaki kesişme noktalarını inceleyen eleştirel denemeleri, *American Psychologist* ve *Behavioral Sciences and the Law*'dan *New Ideas in Psychology* and *Radical Psychology*'ye birçok akademik yayında yer almıştır. Tam zamanlı akademik çalışmadan uzaklaşıp Boston'a taşındığından beri, *Boston Globe, Education Week,* Salon.com, *Radical Teacher,* ve *Social Anarchism* gibi yayınlar için analitik, fikir belirten ve kişisel denemeler yazmıştır. 2006'da Fox, Filistin'de Batı Şeria'daki Birzeit Üniversitesi'nde Hukuk ve Toplum alanında danışman ve İsrail'deki Ben Gurion Üniversitesi'nde barış ve çatışma çözümleri alanında Fulbright Kıdemli Uzmanı'ydı. Denemeleri, blog ve fotoğraf galerileri için: dennisfox.net.

E-posta: df@dennisfox.net

Rachel T. Hare-Mustin, Harvard Üniversitesi Danışmanlık ve Danışmanlık Psikolojisi Yüksek Lisans Programı'nın yöneticisi, Philadelphia

Çocuk Rehberliği Kliniği'nde ve Pennslyvanina Üniversitesi Psikiyatri Bölümü'nde kadrolu psikologdu. Birçok üniversitenin yanı sıra, Çin'de ve Nijerya'da üniversitelerde çalıştı. Kuramcı, araştırmacı ve klinik uygulamacı olarak, 120'den fazla makale ve kitap bölümü ve birçok kitap yazdı. Jeanne Maracek'le birlikte *Making A Difference: Psychology and the Construction of Gender* (Yale University Press, 1990) isimli kitabın yazarıdır. *American Psychologist, Feminism & Psychology,* ve *Family Process* gibi dergilerde yayınlar yaptı. Amerikan Aile Terapisi Akademisi, Amerikan Psikoloji Birliği'nin Etik Komitesi ve Psikolojide Kadınlar Komitesi başkanı olarak görev aldı. Postmodern kuram ve feminist kuram üzerine olan çalışmaları ve uygulamaları birçok ödüle ve uluslararası onur nişanına layık görüldü.

Ben Haris, New Hampshire Üniversitesi'nde psikoloji profesörüdür. Psikoloji tarihi, tıp tarihi ve bilim tarihinin kesişme alanında çalışmaktadır. Watsoncu davranışçılığın tarihi ve mitolojisi üzerine olan erken dönem çalışmalarını geliştirerek, psikoloji uzmanlığının yüzyıl içinde değişen doğasını çalışmıştır. Benzer bir ilgi alanı, psikolojik bilginin kitlelere ulaştırılırken ve kamusal alandan psikologlara geri dönerken uğradığı dönüşümdür. Psikolojik Bilim Derneği'nin Kıdemli Üyesi (Charter Fellow) ve Psikoloji Tarihi Topluluğu'nun (Amerikan Psikoloji Birliği, 26. Bölüm) eski başkanıdır.

Alexa Hepburn, Loughborough Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Bölümü'nde sosyal psikoloji alanında kıdemli öğretim üyesidir. Okulda kabadayılık, toplumsal cinsiyet konuları, çocuklara yönelik şiddet ve çocuk koruma yardım hatlarındaki etkileşim üzerine birçok inceleme makalesi yazmıştır. Çalışmaları, eleştirel sosyal psikolojiden konulara ve sosyal psikoloji kuramı ve pratiğiyle Derrida ve Foucault'nun felsefesinin ilişkisine odaklanan kuramsal bir hat geliştirmiştir. Yakın zamanda iki kitap yazmıştır, *An Introduction to Critical Social Psychology* (Sage, 2003) ve *Discursive Research in Practice* (Sage, 2007, Sally Wiggins ile). Ayrıca yakın zamanda söylemsel psikolojideki gelişmelerle ilgili *Discourse & Society*'nin bir özel sayısını yayına hazırlamıştır ve dünyanın birçok ülkesinde söylemsel psikoloji, daha yakın zamanda ise konuşma analizi üzerine yöntemlere ilişkin atölyeler düzenlenmiştir.

Derek Hook, London School of Economics'te sosyal psikoloji alanında öğretim üyesi ve Witwatersrand Üniversitesi'nde araştırma yürütmektedir. Araştırmalarının temel odağında, ırkçılık ve ideolojik öz-

nelliğin bilinçdışı ve psikolojik boyutlarını anlamayı sağlayacak "gücün analizini" geliştirme çabası vardır. *Foucault, Psychology & the Analytics of Power'ın* (Palgrave, 2007) yazarı ve *Critical Psychology'nin* (University of Cape Town Press, 2004) editörüdür. *Subjectivity* dergisinin kurucu editörlerinden biri ve psikanalizi sosyal ve politik analizin bir aracı olarak kullanımını ileriye götürmek isteyen multi-disipliner bir araştırma grubu olan Psychoanalysis@LSE'nin koordinatörüdür.

Ingrid Huygens, PhD, lisanslı bir topluluk psikoloğudur ve Aotearoa Topluluk Psikolojisi Enstitüsü'nün başkanlığını yapmaktadır. Hollanda kökenli bir ilk kuşak Pakeha olarak, yerli Maorilerle 1840'ta imzalanan Waitangi Anlaşması hakkında diğer Pakeha'ları eğitmek için, ırkçılık karşıtı çalışanlarca oluşturulan harekete katıldı. Şu an göçmen topluluklarla bu tür sömürgesizleştirmeye[3] yönelik eğitimlere devam etmektedir. Feminist eylem, kültürel ırkçılık ve sömürgesizleştirmeye yönelik söylem alanlarında yayın yapmıştır. Doktora araştırması, kültürel olarak baskın bir grubun yerli halkların karşı çıkışları sonucunda deneyimledikleri değişimin sosyal ve psikolojik süreçlerine odaklanmıştır.

Gazi İslam, Liderlik ve Örgütsel Davranış, Müzakereler ve Uluslararası Yönetim alanında lisans ve yüksek lisans dersleri verdiği, Sao Paulo'daki Ibmec'te İş İdaresi doçentidir. Doktorasını, Tulane Üniversitesi'nde Örgütsel Davranış alanında tamamlamıştır. Araştırması örgütsel kimlik, söz ve güç ilişkilerine odaklanmıştır. Şu anki araştırma ilgileri kimliğin örgütsel öncülleri ve sonuçları, kimlik, grup dinamikleri ve grubun ve örgütsel kültürlerin üretilmesi arasındaki ilişkileri barındırır. Ayrıca, kimlik ve örgütsel kimliği, ulusal kimlik, ideoloji ve sivil toplum gibi daha geniş konularla ilişkilendirmeyi hedeflemektedir.

Clare Jackson, İngiltere'deki York Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü'nde ders vermektedir ve doktor adayıdır. Clare, lisans öğrencilerine uzun yıllar psikoloji öğrettikten sonra 2007'de sosyoloji bölümüne katılmıştır. Eleştirel psikolojiye yönelik ilgisi ve öğretme pratiği, onu niteliksel yöntemleri ve özellikle Söylemsel Psikolojiyi (DP) keşfetmeye yöneltmiştir. SP'nin psikolojide radikal bir güç olarak yetkinliğini keşfederek, etkileşimsel araştırmaya yönelmiştir. Şu an bir konuşma analisti olmak için eğitim görmekte ve toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilmiş kimliklerin, konuşmalarda nasıl belirgin hale getirildiğini açıklamak için Feminist Konuşma Analizini kullanmaktadır.

3. *Decolonization*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

Wendy M. Limbert, Colorado Castle Rock'ta, bir program değerlendirme şirketi olan Collaborate Research Associates'te kıdemli ortaktır. Eleştirel psikoloji kapsamında, araştırma ilgilerinin merkezinde ABD'deki ekonomi politikalarının eşitsizliği nasıl arttırdığı ya da azalttığı yer alır. Şu anki çalışmaları, ABD'deki düşük ve yüksek gelirli aileleri etkileyen yeniden dağıtım politikalarının çerçevesini değerlendirmektedir. Aktif destek çalışması, yerel refah politikası, bankacılık erişimi ve yoksulluğa dair kamusal farkındalık yaratma gibi konular hakkında yoksulluk karşıtı bir taban örgütlenmesi olan Destekleyici Ebeveynler Bilgi Ağı'yla işbirliği içindedir.

E-posta: wendy.limbert@yahoo.com

Colleen Loomis, Kanada Ontario'daki Wilfrid Laurier Üniversitesi'nde psikoloji yardımcı doçenti ve Toplum Hizmetiyle Öğrenme[4] için Laurier Merkezi'nin araştırmalarında yönetici yardımcısıdır. Topluluğun psikolojik olarak algılanışı, hizmetle öğrenme ve benzer konular hakkında yayın yapmıştır. Bunların arasında kendi kendine yardım grupları, toplumsal cinsiyet ve iktidar, sosyoekonomik sınıf, akıl hocalığı ve ABD'de çift dilli eğitim de vardır. Loomis, toplum ve birey arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin olumlu ve olumsuz, psikolojik ve toplumsal sonuçlarla olan ilişkisini inceler. Hizmetle öğrenmenin, topluluk ve topluluğun kapasitesinin inşa edilmesinin üzerindeki etkisini ve bunlarla birlikte öğrenciler üzerindeki etkileri ve kurumsal sonuçlarını inceleyen, toplum temelli katılımcı eylem araştırmalarını yönetir. Toplumsal meselelere işaret ederken, öğrenme düzeyini de arttıran yeni eğitim modelleri geliştirmeyi hedeflemektedir.

E-posta: cloomis@wlu.ca

M. Brinton Lylkes, ABD'deki Boston College'da, topluluk-kültür psikolojisi profesörü ve İnsan Hakları ve Uluslararası Hukuk Merkezi'nde yönetici yardımcısıdır. Şiddetin nedenlerini incelemek, etkilerini belgelemek, yapısal hukuksuzlukların altında yatan toplumsal eşitsizlikleri dönüştürmek ve toplumsal ilişkileri yeniden düzenlemek amacıyla programlar geliştirmek için, yaratıcı sanatlar ve katılımcı eylem araştırmaları yöntemlerini kullanarak, savaş ve ağır insan hakkı ihlalleri yaşayanlarla çalışmaktadır. Aktivist bilgisi, hakemli dergilerde, derlemeler-

4. Metinde *community service-learning* olarak geçmektedir. Metnin devamında *service-learning*, "hizmetle öğrenme" olarak çevrilmiştir. Bir eğitim tekniği olarak, öğrenme ve bilginin topluma hizmette kullanılması süreçlerinin paralel yürütülmesini ve birbiri tarafından beslenmesini içerir. (y.h.n.)

de, araştırma el kitaplarında ve örgüt bültenlerinde yayınlanmıştır. Üç kitabın editörleri arasında yer almıştır. Yeni Şafak Maya Ixil Kadınlar Derneği'yle birlikte, *Voces e imágenes: Mujeres Mayas Ixiles de Chajul/ Voices and images: Maya Ixil women of Chajul* (Magna Terra, 2000) kitabının yazarıdır. Brinton Boston Kadın Fonu'nun ve Ruh sağlığı ve İnsan Hakları İçin Ignacio Martín-Baró Fonu'nun kurucusu ve katılımcısıdır.

Web sayfası: www2.bc.edu/~lykes

Jeanne Marecek, Swarthmore College'da psikoloji profesörüdür ve Asya Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları'nda da ders vermektedir. İlgi alanları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, kültürel psikoloji ve eleştirel psikolojinin kesişme noktalarındadır. *Feminism & Psychology*, *American Psychologist*, *Asian Journal of Counseling Psychology* ve *Psychology of Women Quarterly* gibi akademik dergilere ve derlemelere katkıda bulunmuştur. Michelle Fine'la birlikte *Qualitative Psychology* (NYU Press) kitap serisini yayına hazırlamıştır. Şu anki araştırması Sri Lanka'nın kırsal bölgelerinde yaşanan intihar ve kendine zarar verme olaylarına odaklanmıştır. Philadelphia'daki düşük gelirli kadınlara hizmet veren birçok STK'nin yönetim kurulunda yer almıştır. Sri Lanka'da, ruh sağlığı hastanelerindeki eski mahkûm kadınları çıkarmaya çalışan bir STK olan Nest ve savaştan etkilenmiş alanlarda aktif olan yerel insani örgütlerle çalışmaktadır.

Michael McCubbin, Quebec'te bir kamu sağlığı ve sosyal hizmetler ajansı ile çalışan bir araştırmacı ve Laval Üniversitesi'nde misafir öğretim görevlisidir. Eğitimi, kamu politikaları planlaması ve yönetimi ile ekonomi alanındadır. Montreal Üniversitesi'nden doktorası vardır. Geçtiğimiz yirmi yılda, ruh sağlığı ve halk sağlığı alanında birçok yayın yapmıştır. Güç, güçsüzlük ve güçlendirmeye odaklanmıştır. Ruh sağlığı alanında, psikoaktif ilaçlarla tedaviye bağlı gelişen ikincil rahatsızlıkların etkileri, toplumun ruh sağlığı hizmetlerinin örgütlenmesi, akıl hastası olarak nitelenenlerin ezilmesine dair eleştirel çalışmalar yürütmüş; ruh sağlığı hizmeti kullanıcılarının iyileşmelerinin, toplumsal hayata katılımlarının ve yurttaşlıklarının desteklenmesi için bireysel ve kolektif olarak güçlendirilmelerini savunmuştur.

Elliot G. Mishler, Harvard Tıp Okulu Psikiyatri Bölümü'nde sosyal psikoloji profesörüdür. Sosyal bilimler alanında araştırma eğitimi programları yönetmiştir. Cambridge Sağlık Birliği Şiddet Mağdurları programında araştırma danışmanıdır ve Cambridge-Boston alanı savaş

karşıtı harekette aktiftir. Klinik görüşmelere ve araştırma görüşmelerine, anlatı analizi ve diğer niteliksel yaklaşım yöntemlerini uygulamıştır. Yayınları arasında 60'tan fazla makale ve kitap bölümü vardır. Arasında *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews* (Ablex, 1984), *Research Interviewing: Context and Narrative* (Harvard University Press, 1986) ve *Storylines: Craftartists' Narratives of Identity* (Harvard University Press, 1999) de bulunan, 6 kitap yayınlamıştır.

E-posta: emishler@comcast.net

Michael Murray, İngiltere, West Midlands'taki Keele Üniversitesi'nde Uygulamalı Sosyal ve Sağlık Psikolojisi profesörüdür. Sağlık, hastalık, yaşlanma ve refaha yönelik bakış açısıyla, değişim yönelimli eleştirel sosyal psikolojik yaklaşımlar geliştirmek istemektedir. Araştırmalarını sosyal olarak dinamik bir kuramsal ve metodolojik çerçevenin ve toplumsal adalete dair daha geniş bir yönelimin içine yerleştirir. Kuramsal düzeyde, sosyal psikoloji, topluluk psikolojisi, sosyal temsil ve anlatı kuramı ile ilgilidir. Metodolojik düzeyde, niteliksel, katılımcı ve sanat temelli araştırma yaklaşımlarıyla ilgilidir. Kronik hastalığın toplumsal temsili ve nasıl deneyimlendiği; dezavantajlı topluluklarda yaşayan insanlar arasında sağlık ve yaşlılık deneyimi; işyerinde kaza ve güvenlik; toplumsal ve kişisel dönüşümde sanatın yeri üzerine araştırmalar yapmıştır. Uluslararası Eleştirel Sağlık Psikolojisi Topluluğu'nun kurucu üyelerindendir (www.ischp.org).

Geoffrey Nelson, Kanada, Ontario'daki Wilfirid Laurier Üniversitesi'nde Topluluk Psikolojisi lisansüstü programında psikoloji profesörü ve öğretim üyesidir. Topluluk psikolojisinde araştırma ve eylem ilgileri, önleyici çalışmalar ve toplumsal ruh sağlığı üzerine odaklanmıştır. Bu alanlardaki çalışmaları, dezavantajlı insanlarla işbirliği içerisinde çalışma hem niceliksel hem de niteliksel yöntemler kullanan katılımcı eylem araştırması, sosyal değişime yönelen ve statükoya meydan okuyan değer temelli eleştirel perspektifler üzerine kuruludur.

Isaac Prilleltensky Florida'daki Miami Üniversitesi'nde Eğitim Okulu dekanıdır. Arjantin'de doğmuş; İsrail, Kanada, Avustralya ve ABD'de çalışmıştır. Okul psikologluğu pratiğini takiben, Isaac, eksiklik odaklı, reaktif ve bireyci yaklaşımların sınırlarını görmüş ve bir topluluk psikoloğu olmuştur. Kişisel, ilişkisel, örgütsel ve kolektif iyi olma hali üzerinde adaletin rolüyle ilgilenerek, şu sıralarda, güçlü yanlara odaklı, önleyici, güçlendirici ve toplum değişimine yönelik yaklaşımlar geliştirmek

konusunda sağlık hizmetleri ve insani hizmetler alanında çalışmaktadır. Yedi kitap, iki mesleki yayın özel sayısı ve düzinelerce makalenin yazarı, eş-yazarı veya eş-editörüdür. Amerikan Psikoloji Birliği ve Topluluk Araştırmaları ve Eylemi Topluluğu'nun üyesidir. 2002'de, Britanya Psikoloji Topluluğu misafir üyesi olmuştur.

Web sayfası: www.education.miami.edu/Isaac.

E-posta: isaacp@miami.edu

Ora Prilleltensky, Vanderblit Üniversitesi İnsan ve Örgüt Gelişimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Şu an Miami Üniversitesi'nde Eğitimsel ve Psikolojik Çalışmalar Bölümü'nde öğretim görevlisidir. Araştırma ilgileri sakatlık çalışmalarını ve refahın desteklenmesini içerir. Engelli ve tekerlekli sandalye kullanıcısı bir birey olarak, engellilik konuları ve engelli kimliği hakkında kişisel ve mesleki bir ilgisi vardır. Annelik ve engellilik hakkında bir kitap ve birçok makale yazmıştır; iyi olma halinin desteklenmesi konusunda birçok makaleye ve kitap bölümüne eş-yazarlık yapmıştır. Isaac Prilleltensky'yle birlikte, *Promoting Well-Being: Linking Personal,Organizational and Community Change* (Wiley, 2006) kitabının yazarıdır. İsrail'de doğan Prilleltensky, Kanada, Avustralya ve ABD'de çalışmıştır. Akademiye girmeden önce, öğretmen, danışman, davranış danışmanı ve psikolog olarak çalışmıştır. Okul psikolojisi alanında yüksek lisans (Manitoba Üniversitesi) ve OISE'den (Toronto Üniversitesi'ndeki) Danışmanlık Psikolojisi'nde doktora dereceleri (Eğitim Doktorası) almıştır.

Damien W. Riggs, Avustralya'da, Adelaide Üniversitesi Psikoloji Okulu'nda Avustralya Araştırma Konseyi doktora sonrası programı üyesidir. Avustralya Eleştirel Irk ve Beyazlık Çalışmaları Derneği'nin başkanı, Avustralya Psikoloji Topluluğu akademik yayını *Gay and Lesbian Issues* ve *Psychology Review* editörüdür. Lezbiyen ve gay psikolojisi ile eleştirel ırk ve beyazlık çalışmaları alanlarında birçok yayın yapmıştır ve iki kitabın editörüdür: *Out in the Antipodes: Australian and New Zealand Perspectives on Gay and Lesbian Issues in Psychology* (Gordon Walker ile, 2004, Brightfire Press) ve *Taking Up the Challenge: Critical Race and Whiteness Studies in a Postcolonising Nation* (2007, Crawford Publishers). Ayrıca iki kitabın yazarıdır: *Priscilla, (White) Queen of the Desert: Queer Rights/Race Privilege* (Peter Lang, 2006) and *Becoming a Parent: Lesbians, Gay Men, and Family* (Post Pressed, 2007).

Web sayfası: www.damienriggs.com

Tod Sloan, Portland, Oregon'daki Lewis & Clark College'da Danışmanlık Psikolojisi Bölümü'nde profesördür ve bölüm başkanıdır. Damaged Life: The Crisis of the Modern Psyche (Routledge, 1996a) adlı kitabında kapitalist modernleşmenin psikososyal etkilerini inceler ve diğerleri gibi diyalog ve derin bir demokrasiye neden ihtiyaç olduğunu anlatır. Critical Psychology: Voices for Change (Macmillan, 2000) kitabını derlemiştir ve The Journal for Social Action in Counseling and Psychology dergisinin de editörlerindedir. Sloan şu an, iletişimi sistematik bir şekilde bozan ideolojik ve bilinçdışı etkenlere odaklanan ve eleştirel yorumbilim ve postyapısalcı teorilerin sentezi üzerinde temellenen eleştirel bir diyalog teorisi geliştiriyor. 2001 ve 2005 yılları arasında Sosyal Sorumluluk için Psikologlar grubunun eş-koordinatörü olarak çalışmıştır. Bir Çember Grubu: Bir Aktivist Destek Ağı'nın kurucu üyesidir.

Websayfası: www.lclark.edu/faculty/sloan

Wendy Stainton Rogers, Birleşik Krallık'taki Open Üniversitesi Sağlık ve Sosyal Bakım Fakültesi'nde sağlık psikolojisinde profesördür. Çocuk hakları, güvenlik ve refah, adil ve insani gençlik adalet hizmetleri ve halk sağlığı ölçütlerini de içeren geniş bir alanda, politika ve uygulamaları değiştirmeye çalışmakta; bu alanlarda eşitsizlikle mücadele etmektedir. Araştırmanın metodolojisi ilgi alanları arasındadır. Aynı zamanda, Wendy, insanları aciz ve aptal yerine kendi hakkında fikri olan ve hedeflerinin farkında olarak değerlendiren, faillik ve eyleme dair kuramlar geliştirmektedir. Birey, topluluk ve toplum düzeyinde, davranış değiştirme müdahaleleri ve programlarında "en iyi uygulama" üzerine tavsiyeler üretmek ve bunları yaymak konusunda, NICE'a (Başarılı Sağlık ve Klinik Çalışmalar İçin Ulusal Enstitü) katkıda bulunmuştur. Şu anki araştırması sağlıkla ilişkili risk alma davranışına bakmaktadır. Yakın zamandaki yayınları, (Carla Willig'le beraber) *Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology* (Sage,2008) kitabının eş-editörlüğünü, *Social Psychology: Experimental and Critical Approaches* (2003,McGraw Hill) ve (geç dönem Rex Stainton Rogers'la) *The Psychology of Gender and Sexuality: An Introduction* (2001, McGraw Hill) kitaplarını içerir.

Vicky Steinitz, Boston'daki Massachusetts Üniversitesi Public ve Community Service College'da sosyal psikoloji doçentidir. *Starting Out: Class and Community in the Lives of Working Class Youth* (Temple University Press, 1986) (Ellen Rachel Solomon'la birlikte) ve refah ve eğitim reformu ve dayanışma araştırmaları üzerine birçok makalenin yazarı olarak, Refah ve İnsan Hakları Takip Projesi'ni kurmuştur. Politik ak-

tivizme daha fazla vakit ayırmak için Haziran 2005'te emekli olmuştur. Boston bölgesinde savaşa karşı bir birlik olan Barış içinde Adalet için Birlik'in toplumla iletişim koordinatörü olarak görev yapmaktadır. Boston Üniversitesi'nin, Boston'da tehlikeli biyolojik silah laboratuvarı inşa etmesini engellemeye çalışan BU Biyoterör Laboratuvarını Durdurun Koalisyonu'nun öncü örgütleyicilerindendir.

Thomas Teo, Toronto'daki York Üniversitesi'nde Psikoloji Tarihi ve Kuramı Programı'nda doçenttir. Tarihi ve kuramsal psikoloji araştırmaları eleştirel ve yorumsamacı analizlere dayanır. 2005'te *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory* (Springer)'yi yayınlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl Alman felsefi psikolojisinde psikolojinin dönüşümü, ırk psikolojisi ve bilimsel ırkçılık hakkında yayın yapmıştır. Daha yakın zamanda, psikolojide *epistemolojik şiddet* kavramını sunmuştur. Birçok ulusal ve uluslararası örgütün tarihsel ve kuramsal bölümlerinin yöneticisi ve *Journal of Theoretical and Philosophical* Psychology'nin editörüdür. Kuramsal ve tarihsel psikoloji üzerine olan derslerinde, eleştirel düşünmenin öğrencilerin kendi deneyimlerine uygulanmasının altını çizer. Kişisel, birçok kültür ve etnisiteye dayanan arka planı, eleştirel kurama uluslararası bir bakış açısı kazandırmasını sağlamaktadır.
Web sayfası: http://www.yorku.ca/tteo

Courte Voorhees, Vanderbilt Üniversitesi Peabody College'da Topluluk Araştırmaları ve Eylemi programında doktor adayıdır; yüksek lisansını Peabody College'dan 2008'de almıştır. Kuzey New Mexico'nun çöl bölgesinde büyüyen ve eğitim gören Voorhees, bugün de çalışmasında kullandığı, disiplinler arası ve ekolojik bir bakış açısı geliştirmiş ve uygulamıştır. Araştırmaları ve uygulaması yoksulluk, sınıf ve hem inşa edilen hem de doğal, çevre kesişmelerinde yer almaktadır. Peabody College'da eleştirel araştırma yöntemleri ve topluluk psikolojisi öğretmektedir; Toplum Araştırmaları ve Eylemliliği Topluluğu'nun üyesidir.

Michael J. Zyphur, doktorasını Tulane Üniversitesi'nden endüstriyel/örgütsel (E/Ö) psikoloji alanında 2006 yılında almıştır. Bunun öncesinde ve sonrasında, örgütler ve içindeki insanlar arasındaki ve bu örgütler içindeki ilişkilerle ilgili kabul edilegelen E/Ö doktrini hakkında eleştirel olmak konusunda aktif bir ilgiyi sürdürmüştür. Her ne kadar, Michael'ın istatistiksel verilere yönelik ve diğer araştırma yöntemlerinin yanı sıra, örgütsel davranışın biyolojik altyapısını içeren araştırmalara dair geniş ilgileri olsa da; eleştirel ilgileri, kurumlar ve içindeki bireyler hakkındaki görüşlerin çeşitliliğini kabul etmesi sonucunu doğurmuştur.

İkinci Baskı İçin Önsöz

1997'de "Eleştirel Psikoloji" kitabının ilk baskısı yapıldığında, eleştirel psikoloji hakkındaki kitaplar pek yaygın değildi. Eleştirel düşüncelerle yeni tanışan öğrenciler ve diğerleri, bir kitapçıda ya da henüz çok yeni olan internette bu konuya nadiren denk gelirdi. Eleştirel psikoloji dersleri, eleştirel psikoloji hakkında akademik yayınlar ve konferanslar nadirdi. Bloglar daha ortaya çıkmamıştı.

Bugün eleştirel psikoloji birçok ülkede ve dilde öğretilmektedir. Hâlâ anaakım psikolojinin merkezinden uzaktır; ancak erişmesi biraz daha kolaydır. Yeni akademik yayınların ve web sayfalarının yanı sıra, yeni kitaplar, daha fazla akademisyeni ve öğrenciyi eleştirel psikolojinin çeşitli yaklaşımlarıyla yüz yüze getirdi. Bu kitabın ilk baskısının, bu genişlemenin bir parçası olmasından, Yunanca ve Endonezce çevirilerinin bile olmasından dolayı, dünyanın çeşitli yerlerindeki eleştirel yazar ve okurların bir araya gelmesine yardımcı olmasından memnunuz. Benzer ruhlarla bir araya gelmek canlandırıcıdır ve anaakım kurumları eleştiren fikirlerin araştırılmasında, düşünsel ve politik olarak yaşamını sürdürebilme açısından genellikle temel bir unsurdur.

Eleştirel psikolojiyle buluşmanın bir diğer yolu da internet ağları, tartışma grupları, bloglar ve diğer web sayfalarıdır. İlk baskıdan alıntılar, on yılı aşkın bir zaman içinde internete aktarıldı (www.dennisfox.net/critpsy/). İnternette bulunabilecek bir diğer şey de Dennis Fox ve Isaac Prilleltensky tarafından kurulan ve ilk baskının önsözünde bahsedilen Radikal Psikoloji Ağı'dır (RadPsyNet). RadPsyNet, bir örgüt olmaktan internette bir ağ olmaya geçmeden önce, üç düzine ülkede, bu kitaba katkı sağlayan birçok kişinin de içinde bulunduğu 500'den fazla üyeye ulaştı. Bu grup, aktif bir e-posta grubunu ve çevrimiçi bir akademik yayını, *Radical Psychology* (radpsynet.org) devam ettiriyor. Eleştirel psikologlar için ve onlar tarafından hazırlanan başka web sayfaları bu kitap içerisinde belirtilmiştir.

Eğer *Eleştirel Psikoloji*'nin bu baskısını öncekiyle karşılaştırırsanız, birtakım benzerlikler kadar birçok farklılık da olduğunu göreceksiniz. Basit bir güncelleme yerine, bu ikinci basım tamamen gözden geçirildi; yeniden yapılandırıldı ve genişletildi. 23. Bölüm'ün yarısından fazlası ilk olarak bu baskıda bulunurken, geriye kalan bölümlerin biri hariç hepsi tamamen yeniden yazıldı. Bu yeni baskı, eleştirel psikolojinin temel kavramlarına ve meselelerine yeni bir bakış açısıyla yaklaşıyor ve psikolojinin bazı temel alt disiplinlerine bir bölümden oluşan değerlendirmeler sunuyor. Katkıda bulunanlar, eleştirel psikoloji ile anaakım psikoloji arasındaki farkların altını çiziyor ve bu kez, eleştirel psikologların araştırmaları ve pratiklerinde karşılaştıkları önemli kuramsal, politik ve pratik ikilemlere daha fazla vurgu yaparak okurlara bir eleştirel perspektifler yelpazesi tanıtıyor. Yeni bölümler, kuramcılar, araştırmacılar, terapistler ve toplumsal değişimi savunan kişiler için pratik tavsiyeler vermekle birlikte, eleştirel psikolojinin toplumsal adalete dair temel konularla olan ilişkisini değerlendiriyor.

Fark edeceğiniz bir diğer şey de eleştirel psikologların anaakım meslektaşlarına göre kendi çabalarının öznel doğasını kabul etmeye daha meyilli olduklarıdır. Eleştirel psikoloji kuramı ve pratiğinin yazarların değerleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu göreceksiniz. Bu, akademisyenlerin, değerlerinin etkisini, bununla beraber politik ve profesyonel aidiyetlerini, yapmak zorunda oldukları tercihleri ve temsil ettikleri konumları gizledikleri geleneksel metinlerde görülmeyen bir durumdur. Eleştirel psikoloji, bundan farklı olarak, bu gibi tercihlerin asla tamamen nesnel veya değer, varsayım ve önyargılardan bağımsız olmadığını göstermeyi hedefler. Kendi değerlerimizin ve deneyimlerimizin bizi nasıl etkilediğini kabul eder ve çalışmamızı, anaakım çalışmaların kaçınmayı umduğu bir tür incelemeye açarız.

Kendi çalışmalarımız, geçmişimizde farklı zamanlarda üç farklı ülkede büyümemizin ve sonrasında farklı yollara gidişimizin deneyimlerini de mutlaka yansıtacaktır. Isaac, yoğun politik baskının olduğu bir dönemde Arjantin'de büyüdü; ondan on yaş daha büyük olan Dennis, Amerika'da 60'ların savaş karşıtı hareketinden ve karşı kültüründen etkilendi; Isaac'in eski öğrencisi olan ve ondan on-yirmi yaş daha genç olan Stephanie, Frankofon azınlığın bir üyesi olarak Kanada'nın ağırlıklı olarak İngilizce konuşulan bir bölgesinde büyüdü. Isaac ve Dennis, hayatlarını tehdit eden baskıdan kaçmak için doğdukları toprakları terk eden Avrupalı Yahudilerin kuşağındandır. Biz, ergenliğimizde, komünalizm, ekonomik kolektivizm ve toplumsal adalet arayışının bir ürünü olan yerleşimlerle, İsrail'deki kibbutz sistemiyle karşılaştık. Step-

hanie, çok az kadının bulunduğu bir bölümde akademisyen olarak çalışan, girişken bir Frankofon ve bekar bir kadın olan annesinden çok etkilenmiştir. Bu çevrede, Stephanie, beyaz, orta sınıf, usturuplu bir kız olmanın ayrıcalığının, eşitlik ve toplumsal adaleti desteklemek için kullanılmasının ne kadar ödüllendirici olduğunu öğrenmiş; bu da onu hem Kanada'da hem uluslararası alanda toplum geliştirme çalışmalarında yer almaya yönlendirmiştir.

Şüphesiz, tarihlerimiz modern toplum eleştirimizle çok ilişkilidir. Ötekileştirilmiş veya azınlık olanlar, çoğunluğun üyelerinin gözden kaçırabildikleri anaakım adaletsizliklerle sıklıkla yüzleşecektir. Benzer biçimde, toplumsal kurumları yeniden icat eden bir hareket içerisindeki deneyimimiz, ne tür bir toplumun mümkün olduğuna dair bakış açımızı etkiledi. Ayrıca bu deneyimler, bizi adalete yönelik çatışan tezlerin ve tarihe dair farklı görüşlerin muğlâklıklarıyla karşılaştırdı. Ancak eleştirilerimiz, bakış açılarımız ve muğlaklıkları anlama çabamız benzersiz değildir; aşağı yukarı bizimle aynı noktaya varan, bizim çağımızdan olan ve farklı geçmişlerden gelen bir çoklarınınkiyle benzerlik gösterir. Gelinen nokta, güçsüzü ezerek güçlüyü korumayı seçen kurumlara, özellikle de bizim parçası olduğumuz ya da fayda sağladığımız kurumlara karşı direnmeye yönelik bir kararlılıktır.

Sage'den Michael Carmichael'a, bu ikinci baskıyı oluşturmamız konusunda bizi ikna ettiği için teşekkür ederiz. Yıllar içinde başka öncelikler ve sorumluluklar edinen Dennis ve Isaac'in kafasında devam etmek yoktu. Michael'in bizi hevesle cesaretlendirmesi en sonunda ikna olmamızı sağladı. Stephanie'nin üçüncü editör olmak konusundaki isteği de kolaylaştırıcı oldu. İşi paylaşmak dışında, onun diğer alanlar ve bakış açılarına olan aşinalığının, kitabı daha iyi bir hale getireceğini biliyorduk.

Temel hedeflerimizden biri, başka eleştirel çalışmalara aşina olmasalar bile, öğrencilerin ilginç ve anlaşılır bulacağı bir kitap yaratmaktı. Bölüm yazarlarının, yeniden yazma taleplerimize, hakkımız olandan çok daha fazla işbirliğiyle düzenli olarak yanıt verdiklerini dile getirmekten mutluluk duyuyoruz. Onlara çok saygı duyuyoruz ve bu projede yer aldıkları için teşekkür ediyoruz.

Başarabildiysek, *Eleştirel Psikoloji,* psikolojiyi, özgürleşme ve toplumsal adalet için bir araç haline getirme konusundaki önemli mücadeleye katkı sunmanıza yardımcı olacaktır. Nasıl gittiğine dair haberler almaktan mutluluk duyarız.

İlk Baskı İçin Önsöz

İkimiz birkaç yıl önce, birbirimizin yayınlanmış makalelerini keşfettikten sonra tanıştık. Bu makaleler psikoloji ve toplumun örtüşen ve birbirini tamamlayan eleştirilerini ortaya koyuyordu. Bu kitaptaki birçok yazar gibi, biz de adaletsizliği sürdüren ve bencilliği öne çıkaran toplumsal kurumları desteklediği için psikolojiyi eleştiren yazılar yazmıştık. Her ne kadar vurgularımızda bir miktar farklılaşsak da, çalışmamıza yaklaşımımızın, birbirine paralel olan eleştirilerimizin içeriğinin ötesinde ortak noktaları vardı. Sırf zaten bizimle aynı fikirde olan insanlar için gözden uzak politik yayınlarda yazmaktansa, yazılarımızın çoğunu anaakım psikoloji dergileri için yazdık. Alanın temel varsayımlarına ve normlarına eleştirel bakan dergileri genelde okumayan psikologların eleştirel düşünümselliğini harekete geçirmeyi umuyorduk. Eğer psikoloji, politik masumiyetini aşacaksa ve kamusal hayatta daha aydınlanmış ve daha sorumlu bir katılımcı olacaksa, bunda düşünselliğin temel bir rolü olacağını düşündük. Amacımız yalnızca kıyısında köşesinde dırdır etmek değil, statükonun kendisini değiştirmekti.

İkimizin ortak olduğu bir diğer şey, genelde daha eski, daha bilinen eleştirel psikologların, toplumsal kurumların toplumsal adaletin önüne nasıl geçtiğini gösteren çalışmalarına atıfta bulunmamızdı. Bu hepsi için geçerli olmasa da, uzun dönem örgütlenmiş olan psikolojiye liderlik etmiş, ancak kendi kariyerleri üzerine de düşünen ve hayatları boyunca bağlı kaldıkları normların toplumsal değişim getiremeyeceğine kanaat getiren kişilerin oluşturduğu bir gelenek de vardı. Sonuçta, sıfırdan başlamadığımız için, her zaman dirilebilir ve erken eleştirilerin üzerine bir şeyler inşa edebilirdik.

Yaklaşımlarımızdaki benzerlikleri bir kere keşfedince, ilk seferinde reddettikleri aynı eski tezleri anaakım dinleyicilere yeniden sunmanın ötesinde bir şeyler yapıp yapamayacağımızı merak etmeye başladık.

İçeriden dırdır etmenin kendine göre avantajları vardı, ancak bu yeterli görünmüyordu. Anaakımı eleştiren ve saygı duyulan anaakım psikologların küçük çaplı geleneği, bu sefer çoğunluk tarafından takip edilen başka bir geleneğe dönüşmüştü: Eleştirileri kibarca dinlemek, hatta bu eleştirileri yayınlamak ve onlara ödüller vermek; fakat kendi işlerine her zamanki gibi devam etmek. Yalnızca değişime olan ihtiyacı yazmaktansa, değişimi gerçekten nasıl yaratabiliriz, merak ediyorduk.

Düşüncelerimiz bizi Amerikan Psikoloji Birliği'nin 1993 buluşmasında bir toplantı ayarlamaya yöneltti. "Psikoloji kendi radikal eleştirmenlerine kulak verecek mi?" isimli bir tartışma oturumuydu bu. Katılan yirmiye yakın, çoğu lisansüstü öğrencisi olan psikolog, Radikal Psikoloji Ağı'nı (RadPsyNet) kurdu. İkimiz de o zamandan beri bu ağı koordine ediyoruz. Grup oldukça küçük; dünyanın çeşitli yerlerinden 100 kadar üyesi var. Bültenimiz, internet üzerinde bir tartışma grubumuz ve bir web sayfamız var (www.radpsynet.org). Grup, psikolojinin anaakım normlarını eleştiren benzer fikirde olan insanların kaygılarını paylaşmasına ve üyelerin birlikte üzerinde çalışacakları projelerin hayata geçirilmesine olanak sağlıyor

RadPsyNet geliştikçe, özellikle öğrenci üyelerimizin politik değerleriyle, psikolog olmaya yönelik ilgilerini nasıl bir araya getireceklerini anlamaya yönelik yoğun bir ilgileri olduğu görüldü. Birçoğu, psikolojinin onlara dünyada bir fark yaratmak için olanak sağlayacağını düşünmüş; ancak hocalarının, süpervizörlerinin ve potansiyel işverenlerinin geleneksel talepleri sonucunda hayal kırıklığına uğramıştı. Bazıları, keşke RadPsyNet biz çalışmalarımıza başladığımızda da var olsaydı dediler. Bu onların toplumsal değişim odaklı bir alt uzmanlık ya da lisansüstü okulu seçmelerine yardımcı olabilir ya da derslerinin atladığı eleştirel literatürle onları tanıştırabilirdi.

Öğrencilere ek olarak, iki grup daha kitabı kullanışlı bulacaktır: Eleştirel psikolojinin kendi çalışmalarıyla olan ilişkisini merak eden, çalışan psikologlar ve kendini halihazırda eleştirel psikolog olarak değerlendiren ve psikolojinin öteki alanlarına yapılan eleştirilerin ne olduğunu öğrenmek isteyenler. Birçok alanı ve sorunu kapsayarak, bu kitap daha küçük hedefli ve daha karmaşık bir biçimde yazılmış akademik makalelerin kaçırabileceği bağlantılara ve ortak temalara işaret ediyor.

1. Bölüm'de vurguladığımız noktalardan biri, kişisel değerlerin, varsayımların, ilgilerin ve arka planların, psikologların çalışmalara nasıl yaklaşacağına dair aldığı kararları etkilediğidir. Bu, özellikle bizler için doğrudur. Her birimiz eleştirel psikolojinin gayesine bir tutku ve bir tarih katıyoruz.

Ben *(Dennis)*, Brooklyn'in kısmen ayrıcalıklı, işçi sınıfı ve orta sınıfının yaşadığı bir mahallede büyüyen birisi olarak, uzun yıllar boyunca, toplumsal adalet meselelerinden utanç verici derecede bihaberdim. Çok gençken, beyaz, Yahudi ve orta sınıf olmanın, çok sık karşılaşmadığım insanlar olan, Siyahi veya İspanyol kökenli ve yoksul olmaktan daha iyi olduğu "gerçeğine" inanıyordum. Amerikalı ve erkek olmanın başka her şeyden daha iyi olduğunu düşünmem gibi. Biraz daha büyüyünce, bu kabullerim yavaşça şüpheye dönüştü. John F. Kennedy'nin genç insanlara kendilerinin ötesini düşünmesi çağrısını, okulda nükleer tehdit halinde hayatta kalma teknikleri yaparken hissettiğim yok edilme korkusunu ve önceleri medeni haklar için mücadele etmiş kişilerin öldürülmesini hatırlıyorum. Bir ergen olarak, sosyalist Siyonistlerin, hümanist ve eşitlikçi ilkelere çerçevesinde, Filistinliler üzerinde baskı kurmamaya çalışarak, İsrail'de kolektif yerleşimler yaratmayı deneme düşüncesini benimsedim. Zamanla Siyonizmim kayboldu, ama her zaman, çatışan değer ve ilgileri bir araya getirmenin ne kadar zor olduğunun farkında oldum. Ayrıca İsrail kibbutzlarına dair deneyimlerim beni hep etkiledi. Kibbutz sisteminin ütopik vizyonu, çabanın asla tamamen sonucuna ulaşmayacağını bilmene rağmen daha iyi bir dünya için çalışmaya olan bağlılık, elit iktidarın çeşitli biçimlerine karşı çıkan toplumsal hareketler yelpazesi içerinde çabalarıma ilham verdi. Bu vizyon, psikolojide ve daha yakın zamanda disiplinler arası hukuka ilişkin çalışmalarımda yazma ve öğretme pratiğimin çoğunu yönlendirdi. Ve beni Isaac'e Radikal Psikoloji Ağı'nı örgütlememizi önermeye yöneltti. Bugün, aktivist, hoca, baba ve eş olarak orta yaşta hepsi çok yaygın olan memnuniyet hallerinden kaçınmak için mücadele ediyorum. Isaac gibi, kaçınılmaz olarak sınırlı olan vizyonuma, kapasiteme ve duyarlılıklarıma rağmen, kendi iktidarım ve ikiyüzlülüğüme dair meseleleri çözmeye çalışıyorum.

Benim için *(Isaac)*, eleştirel psikolog olmak istememin kişisel geçmişimle çok ilişkisi var. Arjantin toplumsal vicdanın gelişmesi için uygun bir yerdi. İsrail ise, buna karşılık, kendi kaderini tayin etme değeri ve adalet değeri arasında parçalanmış hissetmek için harika bir yerdi. Birbirinden apayrı dünyalarda büyüdüm. Öte yandan Kanada ise ayrıcalığı deneyimlemek için harika bir yerdi. Burası yaşlanıyor olduğum yer. Mekânlar ve kişisel tarih, idealleri ve projeleri ileriye götürmek için kaynaşır. Arjantin'deki diktatörlükler ve kayıplar, adaletsizlik ve cezasızlığı aşikar kıldı. Öte yandan İsrail'de yaşamak beni ikili ulusal kimliklerle hem ezen hem ezilen olmayla, mücadele etmeye zorladı. Kanada'ya yerleşmek ise "birinci" ve "üçüncü" dünyalar arasındaki karşıtlığı keskinleştirdi. Bunlar farklı galaksiler. Arjantin'de büyüyen Yahudi bir

çocuk olarak orada çok uzun zaman rahat hissetmeyeceğim kesindi. Bununla birlikte, Kanada'da bir göçmen olarak, benim gibi her zaman rahat hissetmeyen öteki göçmenlerle sempati kurabildim. Ancak bu deneyimlerin duyarlılaştırıcı etkisini insan, ayrıcalıklı konumlar içindeyken bazen unutur. Eğitimimin sayesinde, ayrıcalıklarımın farkındayım. Bir hoca olarak, öğrencilerim üzerindeki iktidarımın farkındayım. Bir baba olarak, oğlum üzerindeki kontrolümün bilincindeyim. Bir topluluk psikoloğu olarak, topluluklar içindeki etkimi fark ediyorum. Ancak bu farkındalığın beni gücü kötüye kullanmaktan alıkoymasını istemekle birlikte, her zaman kendimden ve başkalarından beklediğim bütünlülük düzeyine ulaşamıyorum. Bu gerçeklik, yüzleşmeye cesaret edebildiğim her fırsatta beni daha alçakgönüllü yapıyor. Ancak kendi ahlakımı sorgulamaktan kaçışım yok. Bu en güzel anlarda dahi acı veren bir deneyim. İkiyüzlülüğün açığa çıkarılması gerektiğine inanıyorum. Saygı duyulası değerleri dillendiren, ancak baskıcı şekillerde hareket eden uzmanlar ve hükümetler tehlikelidir; çünkü kendi çıkarlarını ve ilgilerini, ben bilirim maskesinin altında saklarlar. Eleştirel psikolojideki çalışmalarımın, ilişkilerdeki, meslekteki, kamusal hayattaki ve kendimdeki ikiyüzlülüğü ortaya çıkarmaya yardımcı olmak olduğunu düşünüyorum.

Arka planlarımız ve değerlerimiz bu kitabın organizasyonunda ve yayına hazırlanmasında yaptığımız seçimler, 1. Bölüm'de anlatılmıştır. Bir kitabı yayına hazırlama konusunda ilk tartıştığımızda, başkaları bizi bazı olası güçlüklere karşı uyarmıştı. Bunlarla hiç karşılaşmadığımızı iddia etmek, hayal gücünü fazla zorlamaktır. Bir kitabı yayına hazırlamış biri, her son teslim tarihine uyulmadığını ve değişiklik yapılmasına yönelik her talebin sıcak karşılanmadığını bilecektir. Ancak ciddi komplikasyonlardan kaçınmayı başardık. Yayına hazırlamanın kaçınılmaz huzursuzluklarına rağmen (bir sonraki sefer daha farklı yapabileceğimiz bir kaç şey öğrenirken) bu kitabın en başta belirlediğimiz amaca hizmet etmesinden mutluyuz: Psikoloji ve toplumsal normlar arasındaki, güçlünün lehine„ güçsüzün aleyhine olan kötücül işbirliğini ifşa etmek ve özgürleştirici alternatifler önermek. Arkadaşlığımızın, arada sırada anlaşmazlıklara ve farklılaşan tarzlarımıza rağmen, çalışma sürecinde aynı zamanda derinleştiğini görmekten mutluyuz.

İstediğimiz gibi bir kitabı, başkalarının yardımı olmadan ortaya çıkaramazdık. Tek tek bölümleri yazan yazarlara, yalnızca yazdıkları şey yüzünden değil, aynı zamanda ilk teklifimize verdikleri coşku dolu yanıt, devam eden işbirlikleri ve önerileri için de çok şey borçluyuz. Yazarların çoğu daha önce kitap yazmış ya da yayına hazırlamıştır. Onların, özellikle işleri yolunda tutmak için sarf ettiğimiz acemice çabamıza yö-

nelik hoşgörülerini takdir ediyoruz. Yazarların tümü kendi bölümleri için bir ya da daha fazla taslak yazdı; yapılacak değişikliklere yönelik titiz taleplerimizi çok büyük bir içtenlikle dikkate aldılar. Bize zorluk çıkaranlara dahi teşekkür ederiz.

Ziyad Marar'ın ilgisi, Sage'i yayıncımız olarak seçmemizde temel faktör oldu. Böyle bir kitaba yönelik ihtiyacın olduğu konusunda hemen hemfikir olması, bir şekilde taraflı olan değerlendirmemizi doğruladı ve uyumlu bir çalışma ayarlanmasını sağladı. Sage'den Lucy Robinson, Kiren Shoman ve Jackie Griffin'in yardımları, okyanus ötesindeki bir yayıncıyla çalışmanın, olabildiğinden çok daha az problem olmasını sağladı. Kanada'daki Wilfrid Laurier Üniversitesi'nden, Psikoloji Bölümü İdari Asistanı Linda Potter'a, metin hazırlama konusundaki yardımları için teşekkür ederiz.

Springfield'daki Illinois Üniversitesi'nin finansal desteğine teşekkür ederiz. Adı hâlâ Sangamon Devlet Üniversitesi'yken, Dennis'e kitap önerisi üzerind Isaac'le birlikte çalışması için izin verdi. Daha da önemlisi, üniversite Dennis'e kitap üzerine tam zamanlı çalışması için bir akademi yılı boyunca ücretli araştırma izni sağladı.

Kitabın anlaşılır olduğunu kesinleştirmek için, birçok öğrenciden tek tek bölümleri okumalarını ve net olmayan, tekrar eden ya da başka biçimlerde değiştirilmesi gereken kısımları belirlemelerini istedik. Stephanie Campbell, Milo Fox ve James Taylor bize mükemmel geribildirim verdi ve biz de bunları bölüm yazarlarından yapmalarını istediğimiz değişikliklerin arasına koyduk. Özellikle öğrencilerin bizzat bizim yazdığımız bir şeyi anlamadıklarında bize bildirme isteklerini takdir ediyoruz. Bu şekilde, bizi sözcüklerimize yeniden bakmaya zorladılar. Bu kitabın bazı kısımlarının okunmasının hâlâ zor olmasının nedeni, bizim her zaman onların önerilerini takip etmemiş olmamızdır.

Ayrıca eşlerimize, Elizabeth Caddick ve Ora Prilleltensky'ye, bitmek bilmeyen bölüm taslaklarını ve diğer materyalleri okudukları ve fikir belirttikleri için borçluyuz. Hepsinin ötesinde, onlara, bu projeye ilişkin acılarımı ve heyecanları paylaşmamıza izin verdikleri için teşekkür ederiz. Bu büyüklükte bir girişime istekle odaklanmanın ailelere birçok yönden sıkıntı vermesi kaçınılmazdır. Eşlerimizin bizim çizelgelerimize, takıntılarımıza ve bilgisayar başındaki hayatlarımıza misafir olmak için istekli olmalarından ve zaman zaman bizi durdurmalarından ötürü onlara minnettarız.

Bu kitap daha iyi bir dünyayı arıyor. Bu kitabı, daha iyi bir dünyada yaşayabilecek çocuklarımıza ithaf ediyoruz. Avram Safran Fox ve Milo Safran Fox, bu dünyadaki büyükleri gözlemlerken, daha küçükken de

arıyor olduğumuz çözümleri hâlâ bulamadığımızı hatırlatıyor. Evde, çocuklarla her gün etkileşimde bulunan Emily June Fox Caddick ve Matan Prilleltensky, denemeye devam etmeye olan inancımızı yeniliyor.

DennisFox
Isaac Prilleltensky
1996

Birinci Bölüm

1
Toplumsal Adalet İçin Eleştirel Psikoloji: Meseleler ve İkilemler

Dennis Fox & Isaac Prilleltensky & Stephanie Austin

Bölüm Konuları

BAŞLICA MESELELER VE TEMEL KAVRAMLAR
- *Bireycilik ve Anlamsızlık: Analizin Düzeyi*
- *Eşitsizlik ve Baskı: İdeolojinin Rolü*
- *Niyet ve Sonuç: Tarafsızlık Tuzağı*

BAŞLICA İKİLEMLER
- *İnsan Doğasının Doğası*
- *Toplumsal Değişimin Kapsamı ve Politik Eylem*

KONULARIN DÜZENLENİŞİ

Eleştirel Psikoloji kitabı, anaakım psikolojinin temel iddialarına itiraz eden bir yaklaşımlar dizisi sunar. Anaakım psikoloji derken, genellikle üniversitelerde öğretilen ve klinisyenler, araştırmacılar ve danışmanlar tarafından uygulanan psikolojiden bahsediyoruz. Bu, muhtemelen sizin de giriş derslerinde gördüğünüz, araştırmacılarının insan davranışını anlamak için nesnel yöntemler kullandığı ve uygulayıcılarının stresle başa çıkma konusunda bireylere yardım ettikleri bir bilim olarak sunulan psikolojidir. Stresin toplumsal kaynaklarını araştıran psikologlar, araştırma bulgularına dayanarak, insanların daha etkin olması için kurumsal reformlar önerir. Çoğu, iyilik yapmayı umar ve genelde bunu gerçekleştirir. Eleştirel psikologlar ise olayları farklı bir biçimde değerlendirir. Biz, anaakım psikolojinin, mutluluğu artırmak için benimsenen etik kuralları dar bir bakış açısıyla değerlendirdiğine ve bunu kurumsallaştırdığına inanıyoruz. Bu darlık kitapta ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere, birçok olumsuz sonuca yol açar.

Bize göre, anaakım psikologların uygun bulduğu küçük reformlar toplumun sorunlu yanlarını düzeltmek için yeterli değildir. Hakim kültürel, ekonomik ve politik kurumlar, psikoloji için özellikle önemli olan iki temel probleme neden olur: Tatmin edici bir yaşam sürmeye yönelik çabaları yanlış yönlendirir; eşitsizliği besler ve baskıyı körükler. Psikolog olarak bizleri asıl endişelendiren, bu kurumların rutin olarak, psikolojik bilgi ve teknikleri kabul edilemez bir statükoyu sürdürmek için kullanmalarıdır. Ne var ki, anaakım psikoloji, bu kullanımı teşhir etmek veya ona karşı koymak yerine, onu güçlendirir. Anaakım psikolojinin, insan ihtiyaçları ve değerlerini mevcut kavrayış şekli ve bilimsel tarafsızlık imajı, bu zararlı kurumsal gücü içinde barındırır. Dahası, kendi çapında güçlü bir kurum olan psikoloji, özellikle ezilen ve zayıf insanlar için oldukça zararlı sonuçlar doğurur. Bu nedenle, farklı eleştirel geleneklerden beslenen psikologlar yüzeysel olanın ötesine geçerek, yalnızca küçük reformların değil, toplumsal yapıların temelinden değiştirilmesinin toplumsal adalete ve mutluluğa öncülük edeceğini savunur. Biz, alternatiflerin olduğunu tasavvur ediyor ve bunları keşfe çıkıyoruz. Biz, psikolojinin daha iyisini yapabileceğine inanıyoruz.

Ayrıca, temelde doğru olduğunu düşündüğümüz değerlerin, varsayımların ve uygulamaların eleştirisini okumanın ne kadar rahatsızlık verici olabileceğini de ilk elden biliyoruz. Anaakım psikoloji derslerinde, araştırmanın, kuramının ve uygulamanın örtük toplumsal, ahlaki ve siyasal sonuçları genellikle ciddi bir biçimde ele alınmaz. Eleştirel psikoloji, o derslerde öğretilenlerin temelindeki bakış açılarını reddettiği için, eleştirimiz size "fazla politik" ya da "ideolojik" gelebilir. Psikolojinin parçalara bölünmesi ve aşırı uzmanlaşma, maalesef, statüko eleştirilerinin sıklıkla başvurduğu siyasal kuram, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlara açılmasını engeller. Psikoloji öğrencileri ve alanda çalışan psikologlar bizim, sisteme karşı eleştirilerimizi kişisel bir saldırı olarak yorumlayabilir. Ne var ki, eleştirel psikologlara göre, bizim sistem içindeki rolümüze dair gerekçelendirmelerimiz sıklıkla üzerinde durulmadan geçilmiş, politik veya ideolojik değerleri yansıtır.

İleriki bölümlerde analizlerimiz, şüphelerimiz, genellemelerimiz ve çıkarsamalarımız birbiriyle örtüşüyor olsa da eleştirel psikologların tüm yanıtları bilmediğini fark edeceksiniz. Fark edeceğiniz bir diğer şey de çoğumuzun terapist, araştırmacı, ölçme değerlendirmeci, danışman, öğretmen, öğrenci veya avukat gibi geleneksel uzmanlık içeren mesleklerden olduğumuzdur. Bizi farklı kılan ya da öyle olduğumuzu düşündüren, ne yaptığımız hakkında sorular yöneltmek için gösterdiğimiz çabadır. Biz, toplumsal kontrolün değil, toplumsal değişimin failleri

olmak istiyoruz. Her zaman başarılı veya bütünüyle tutarlı olamayacağımızı bilmemize veya başarının nasıl anlaşılacağını tam olarak bilmememize rağmen ilerliyoruz.

Eleştirel psikolojinin kesişen yaklaşımları, felsefi gerekçelendirme, metodolojik tercih, politik strateji, kullanılan terminoloji ve nihai öncelik bakımından birbirinden farklılık gösterir; ilgi alanlarımızın ve altyapılarımızın çeşitliliğini yansıtır. Tek bir yaklaşım yerine, bir dizi eleştirel psikolojiden bahsetmek yanlış olmaz. Hatta bazı eleştirel psikologlar eleştirel psikoloji terimini bile kullanmazlar ve bazen psikologlar, anaakım varsayımlar ve yöntemler içinde kalsalar da ilerici hedefler geliştirerek önemli işler yapar. Bu nedenle, meslektaşlarımızı *Eleştirel Psikoloji*'nin bu ikinci baskısına katkıda bulunmaya davet ederken, yalnızca tek bir bakış açısı üzerinde durmadık. Çeşitli eleştirel gelenekler arasında yaygın olan başlıca konulara odaklandık: toplumsal adaleti izlemek, genel olarak toplulukların ve özellikle, ezilen grupların refahını arttırmak ve hem toplumun hem psikolojinin statükosunu dönüştürmek gibi...

Bu bölümün geri kalanında, öncelikle eleştirel psikolojideki başlıca meselelere değineceğiz ve eleştirel psikolojinin içsel ikilemlerinden bahsedeceğiz. Daha sonra kitabın geri kalanının bu sorunları ve ikilemleri nasıl derinlemesine incelediğini açıklayacağız.

BAŞLICA MESELELER VE TEMEL KAVRAMLAR

Eleştirel psikolojinin özellikle dikkatini yönelttiği, birbiriyle ilişkili olan üç meseleye zaten değinmiştik. Bunları kabaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1- Anaakım psikoloji, grup veya daha geniş bir topluluk yerine bireye odaklanarak, bireysel değerlere aşırı derecede vurgu yapar; ortaklık ve topluluk olmanın geliştirici yönlerini görmez ve adaletsiz kurumları güçlendirir.
2- Anaakım psikolojinin altında yatan varsayımlar ve onun kurumsal sadakati, eşitsizlik ve baskının sürdürüleceği bir ortam yaratarak güçsüz ve dışlanmış gruplara ait insanları fazlasıyla incitir.
3- Bu kabul edilemez sonuçlar, psikologların bireysel veya grup olarak niyetlerinden bağımsız olarak ortaya çıkar.

Bu bölümde bahsettiğimiz meseleleri daha düzenli bir şekilde tanımlayacağız. Bu süreçte, şu üç temel kavramın önemini açıklayacağız: anaakım psikolojinin sınırlı analiz düzeyi, statükoyu güçlendirmede

ideolojinin rolü ve psikolojinin gerçekte mümkün olmayan *bilimsel olarak nesnel ve politik olarak tarafsız* olma iddiası. Konuyla ilişkili kavramlar bu sayılanlardan ibaret olmasa da bunlar kitap boyunca karşınıza çıkacaktır.

Bireycilik ve Anlamsızlık: Analizin Düzeyi

Her toplumda, ekonomik kurumlar, eğitim kurumları, dini kurumlar ve diğer kurumlar, kendi üyelerine, insan doğası ve toplumsal düzen hakkında kendi görüşlerini aşılar. O görüşler ve destekledikleri kurumlar, toplumdan topluma bizim fark ettiğimizden daha fazla çeşitlilik gösterir. Tarihte var olmuş ve hâlâ varolan binlerce kültür, muazzam derecede kendine özgü çeşitlilikleriyle, kendi inanç ve seçimlerinin "normalliği" temsil ettiğine inanarak yetişen insanları çoğunlukla şaşırtır. İnceleme alanları doğrudan dünyadaki farklı davranışlar, kurumlar ve güç paylaşımları olan antropologların aksine, psikologlar çoğu zaman kendilerinin ve etraflarındaki kişilerin gündelik yaşamdaki davranışlarının evrensel olmak yerine, bir parçası olduğu kültür ve tarihi yansıttığını unutur. 3. Bölüm'de Thomas Teo, anaakım psikolojinin, diğer kültürel geleneklerden gelen psikolojik bakış açılarının çok az farkında olduğunu veya Batı psikolojisinin zaten bir "yerel psikoloji" veya Ingrid Huygens'in sömürgecilik tartışmasında adlandırdığı gibi "yerli[1] bir psikoloji" (16. Bölüm) olduğunu belirtir. "Hiçbir kültürde bütün yanıtlar yoktur" diye ekler Tod Sloan, "ancak bizim kuramlarımız... en azından içinden doğdukları kültürün değerlerini evrenselleştirmemelidir" (19. Bölüm).

Küreselleşmenin hızlanmasına ve şirketlerin insan deneyimini homojenleştirme çabalarına rağmen, geleneksel Doğu kültürlerinde, Batı kültürlerinde baskın olan bireyciliğin olmadığını ve sömürgecilerin yaydığı bireyci, milliyetçi, Hıristiyan ve kapitalist değerlerin yerli kültürlere egemen olup onları yok ettiğini de unutmamak gerekir. Değerlerimizin, kendi kültürel varsayımlarımızı yansıttığını bilen eleştirel psikologlar, anaakım psikolojinin geliştiği ve çoğu psikoloğun içinde yaşadığı ve çalıştığı toplum olan Batılılaşmış toplumlardaki baskın kurumları incelemeye özellikle özen gösterirler. Bu kurumlar, çocuk yetiştirmeye dair tavsiyeler ve okul müfredatından, çalışma ve tüketime, medya ve politik kararlara kadar her konuda insanları, kolektif amaçlardan ziyade bireyci ve rekabetçi amaçlar doğrultusunda kimlik ve anlam aramaya teşvik ederler. Televizyon izlemek, internette gezinmek, kariyer yapmak, çimenleri yeşil tutmak ve eğlence için alışveriş yapmak, birçok insanın

1. *Indigenous* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

ilgi ve enerjisini daha anlamlı arkadaşlıklar kurmaya, toplumsal yaşama katılmaya veya adaletsizliği tanıyıp sonlandırmaya çalışmaya yönlendirmesini engeller. Kendine odaklı bir zihniyetin, alışveriş merkezlerinde, stadyumlarda toplanan veya sanal topluluklar arayan sayısız insan yerine şirket kapitalizmini kontrol edenlere ve ayrıcalıklı grupların üyelerine yarar sağlaması tesadüf değildir.

Anaakım psikoloji, Batılılaşmış, bireyci dünya görüşünün, yalnızlaştırıcı ve kendine odaklı varsayımlarını kabul eder ve hatta onları onaylar. Çok sayıda araştırma bu varsayımların ortaya çıkardığı ciddi sonuçları araştırır (psikoloji literatüründeki bakış açılarının örnekleri için bkz. Bakan, 1966; I. Prilleltensky, 1994; Sarason, 1981; Teo, 2005). Özellikle dikkat edilmesi gereken bir konu da, bireyci dünya görüşünün, insanları ortaklık, bağlılık ve topluluk olma duygusunun ulaşılmaz ya da önemsiz olduğuna inandırması ve bu yolla bunların gelişmesini engellemesidir (Fox, 1985; Sarason, 1974). Bu görüş aynı zamanda insanların, kendi davranışlarının ve yaşam tarzlarının, ezilenler, çevre ve hatta kendi aile ve arkadaşlarını nasıl etkilediğini görmezden gelmesine neden olur. Sonuç olarak psikologlar, bireysel özgürlüğü ve politik eşitliği destekler gibi görünüp, katılımcı demokrasi ve adalet dağılımı yerine, politik ilgisizliği ve serbest piyasayı tercih eden kapitalist bir demokrasiye rahatlıkla uyum sağlar (Baritz, 1974; Fox, 1985, 1996; Pilgrim, 1992).

Teo, psikolojinin kapitalizmle bütünleşmiş olmasının özgürleştirici bir bilim olarak kendi potansiyeliyle çeliştiğini öne sürer (3. Bölüm). Kapitalizm dünya sahnesindeki tek yıkıcı güç değildir ama varsayımları belki de en çok, ekonomik sınıfı inşa edilmiş değil de doğal bir durum olarak gören bireyci dünya görüşü üzerine kuruludur (bkz. Heather Bullock ve Wendy Limbert 13. Bölüm). Anaakım psikologlar bireyci yönelimlerini, elbette psikolojiyi bireyleri araştıran bir bilim olarak tanımlayarak ve psikolojinin daha büyük grupları inceleyen sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerle karşıtlığını vurgulayarak kendi alanlarını savunur. Bu açıklama görünürde mantıklı olsa da aslında durumu fazla basitleştirmektedir. Bir bireyin neden belirli bir şekilde davrandığını, belirli bir görüşte veya belirli hedefler peşinde olduğunu anlamaya çalışan psikologlar, kaçınılmaz olarak diğer insanların doğrudan ve dolaylı etkisiyle karşı karşıya kalır. Buna rağmen, Frances Cherry'nin 6. Bölüm'de aktardığı gibi, etkileşime ve sosyal bağlama vurgu yapması en olası olan geleneksel anaakım sosyal psikoloji bile, gitgide daha bireyci hale gelmiştir.

Jeanne Marecek ve Rachel Hare-Mustin'in klinik psikoloji üzerine yaptıkları eleştirel tartışmalarda tanımladığı gibi (5. Bölüm), danışa-

nı[2] "iş stresi" yaşayan bir terapist hayal edin. Klinisyen, danışanın uzun dönemde yaşadığı psikolojik sorunları mı incelemeli? Ona stresle başa çıkma yöntemlerini mi öğretmeli? Stresli iş durumunu değiştirmeye mi çalışmalı veya danışanı yeni bir iş bulmasını mı söylemeli? Terapi hizmeti sunan (veya öğrencilerine bu konuyu öğreten, konu üzerinde araştırma yapan) psikolog, birçok faktörü göz önünde bulundurabilir. Bu faktörlerin önemli olanlarından biri de terapi ortamının imkanlarının sınırlılığıdır. Özel bir klinikte çalışan psikolog profesyonel bir üst düzey yöneticiye, çalışanlarıyla başa çıkması için mi yardımcı oluyor? Psikolog, bir klinikte çalışıp, nispeten çok az seçeneği ve iş yükü ağır olan işçi sınıfı bir sekretere mi terapi yapıyor? Yoksa işçilerin gereğince çalıştıklarından emin olmak için kurumsal yönetim tarafından işe alınmış olarak bir fabrika ortamında mı çalışıyor?

Farklı roller sorunun farklı şekillerde yorumlanmasına yol açar ve Scot Evans ve Colleen Loomis'in 22. Bölüm'de vurguladığı gibi, sorunun farklı şekillerde yorumlanması da farklı çözüm yolları açar. Evans ve Loomis, Bullock ve Limbert'ın toplumsal sınıf tartışmalarında yaptıkları gibi (13. Bölüm), analiz düzeyine dikkat çeker. Bu nedenle, stres altındaki danışanımızın durumunda eleştirel bir terapist, danışanın kendine has kişiliğinden ve alışkanlıklarından (*bireysel analiz düzeyi*) ve hatta spesifik çalışma ortamından (*durumsal veya bireylerarası düzey*) geri adım atarak, analizin t*oplumsal düzeyi*ni dikkate alabilir. Gazi İslam ve Michael Zyphur endüstriyel/örgütsel psikoloji tartışmalarında (7. Bölüm), işle ilgili stresi tıbbi bir sorun olarak tedavi etmenin, çözümlerin sistem değişikliğinden ziyade bireye odaklandığı anlamına geldiğini vurgular. Gevşemeyi öğrenmekte veya daha az stresli bir iş bulmakta başarılı olunsa bile, çok fazla strese neden olan sistemde hiçbir değişiklik olmaz. Bireysel terapi yine de işe yarayabilir; Isaac Prilleltensky, Ora Prilleltensky ve Courte Voorhes, 21. Bölüm'de, eleştirel düşünen terapistlerin, anaakım varsayımlar tarafından daha az sınırlanmış yaklaşımları nasıl benimsediklerini anlatıyor. Fakat eleştirel psikologların diğerlerinden farklı olarak hem Evans ve Loomis'in tanımladığı gibi toplumsal değişim düzeyinde hem de Vicky Steinitz ve Elliot Mishler'ın (23. Bölüm'de) anlattığı gibi daha geniş politik çabalar hakkında daha yüksek hedefleri vardır.

George Albee (1990) binlerce ve hatta milyonlarca insanın karşılaştığı bir sorunu "kişisel" olarak tanımlamanın saçmalığına işaret eder. Saçma olmasının da ötesinde bunu yapmanın altında "kurbanı suçlama"

2. Buradaki danışan kelimesi İngilizce'deki *client* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Terapi gören kişiler ABD'de yaygın bir şekilde müşteri olarak adlandırılırlar. (y.h.n.)

politikası vardır (Ryan, 1971). Bireyleri, birçok kişi tarafından paylaşılan sorunlar yüzünden suçlamak ve terapi, eğitim veya stres yönetimi çalışması gibi bireysel çözümleri meşrulaştırmak, insanların toplumsal değişimi savunma ihtimalini azaltır. Psikolojinin, toplumsal sorunları psikolojik bozukluklarmış gibi göstermesi, insanı değiştirmek mümkünken sistemi değiştirmeye gerek olmadığını söyleyen muhafazakâr görüşü kuvvetlendirir (Fox, 1985; I. Prilleltensky, 1994; Teo, 2005).

Psikolojinin bireyci dünya görüşünün sonuçları, kapsamlı bir etkide bulunduğundan, alanın bazı alt disiplinleri için özellikle önemlidir. Bu bölümde bahsettiğimiz ideoloji ve uygun analiz düzeyi gibi mesele ve kavramlar da benzer bir biçimde önemlidir. Nitekim bu kitaba katkı sunan yazarlardan bazıları, anaakım ve eleştirel psikologların bazı alanlarda nasıl birbirinden farklı varsayımları ve yöntemleri olduğunu anlatıyorlar. Bu alanlar arasında kişilik kuramları (Tod Sloan, 4. Bölüm); klinik psikoloji (Jeane Marecek ve Rachel Hare-Mustin, 5. Bölüm); sosyal psikoloji (Frances Cherry, 6.Bölüm); endüstriyel ve örgütsel psikoloji (Gazi İslam ve Michael Zyphur, 7. Bölüm); topluluk psikolojisi (Isaac Prilleltensky ve Geoffrey Nelson, 8. Bölüm); sağlık psikolojisi (Kerry Chamberlain ve Michael Murray, 9. Bölüm); psikoloji ve hukuk (Bruce Arrigo ve Dennis Fox, 10. Bölüm) vardır. Ancak maalesef, ilk basımda (Fox ve Prilleltensky, 1997) yer alan gelişimsel psikoloji, zekâ testleri, kültürler arası psikoloji, politik psikoloji, lezbiyen ve gay psikolojisi ve psikolojide etik gibi diğer disiplinler, yeterince yerimiz olmadığı için bu basıma dahil edilmemiştir.

Eşitsizlik ve Baskı: İdeolojinin Rolü

Eleştirel psikologlar, bireycilik ve rekabetçiliğin fazlaca vurgulanmasının, en fazla güçsüz gruplara zarar verdiğinin farkındadır. Huygens, temsili demokrasinin yerli kültürler üzerindeki baskıcı etkisini tartışırken, Batılılaşmış dünya için iyi olanın herkes için iyi olduğu varsayımının da aynı derecede zararlı olduğuna değinir (16. Bölüm). Özellikle kendilerini demokrasi olarak tanımlayan modern ulus-devletler, politik eşitliği ve yasa önünde eşitliği resmi olarak güvence altına alır; ama politik, yasal ve ekonomik güç, eşit olarak dağılmış değildir. Bu nedenle eleştirel psikologlar, anaakım psikolojinin dezavantajlı konumların sabit kalması ve ezilmenin sürdürülmesine nasıl aracı olduğunu ırk (Kevin Durrheim, Derek Hook, ve Damien Riggs, 12. Bölüm), toplumsal sınıf (Heather Bullock ve Wendy Limbert, 13. Bölüm), toplumsal cinsiyet (Victoria Clarke ve Virginia Braun, 14. Bölüm) ve engellilik (Ora Prilleltensky; 15. Bölüm) gibi belirgin kategoriler bazında araştırır. Eleştirel

psikologlar, aynı zamanda, sömürgecilikten küreselleşmeye kayan bir dünyada (Ingrid Huygens, 16. Bölüm) ve anaakım travma çalışmalarının insan hakları ve toplumsal adalet üzerine dikkati çekmekte başarısız olduğu savaş sonrası toplumlarda (Brinton Lykes ve Erzule Coquillon, 17. Bölüm) psikolojinin rolünü giderek daha fazla araştırır. Michael McCubbin'in açıkladığı gibi (18. Bölüm), eleştirel psikologlar, ayrıca çok sayıda psikoloğa iş sağlayan ruh sağlığı sistemi içindeki baskıyı inceler.

Eşitsizlik ve baskı bazen belirgindir ve bu durumda adaletsizliğin bu biçimlerini tanımlamak (en azından güvenli bir mesafede olanlar için) ve bunlara karşı koymak daha kolaydır (bkz. Huygens'in anlattığı sömürgecilerin yerli halklar üzerinde kapitalist toprak sahipliği dayatması). Bazen de eşitsizlik ve baskı kurnaz bir şekilde kurumsallaşır ve bu durum hem insanların eşitsizlik ve baskının nasıl işlediğini anlamasını hem de onlarla savaşmasını zorlaştırır; örneğin yasaların yazılı olarak belirtildiği şekilde işlediği ama bu yasanın zaten sabit bir adaletsizlik içerdiği durumlar (bkz. Arrigo ve Fox, 10. Bölüm), her durumda, egemen birey veya gruplar, yaptıklarının adaletsiz ve baskıcı olmak yerine yalnızca "normal" veya "geleneksel" olduğunu düşünür ve güçlerini diğer insanlar pahasına sürdürürler (I.Prilleltensky, 2008). Baskıyı normal kabul eden bu varsayım, kendi (kültürel kaynaklı) evrensel toplumsal adalet anlayışımızı kullanarak, karmaşık küresel sorunları anlama çabamızı zora sokar (örn. Fox, 2008a; Fox ve Prilleltensky, 2002).

Eşit olmayan toplumsal bir düzeni sürdürmek, ideolojik ikna gerektirir. *İdeoloji,* farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelir (Prilleltensky ve Fox, 2007). Çoğu eleştirel psikolog bu terimi genelde kendi geleneksel Marksist anlamında, siyasal elitlerin adaletsiz toplum düzenini meşru kılmak için kullandığı ve statükoya yönelik eleştirileri engelleyen yaygın inançlar anlamına gelecek biçimde veya Sloan'ın kişilik kuramlarını tartışırken (4. Bölüm) açıkladığı gibi, "adaletsiz toplumsal ilişkileri sürdüren fikirler veya imgeler" anlamında kullanır. Bazı ideolojik inançlar eninde sonunda kaybolup gider. Günümüzde, sıradan insanların, kralların yönetimde ilahi bir hakkı olduğunu kabul ettiğini hayal etmek bile zordur. Buna rağmen bazı inançlar kalıcıdır ve yeni inançlar sahneye çıkar. Örneğin kurumsal gücün hâlâ, temeli genelde sosyal psikolojik olan yaygın ideolojik varsayımlara dayanır. Mesela, insanlar genelde hak ettikleri şeylere sahiptir ve dolayısıyla yoksul insanlar çok çalışmadıkları için fakirdir; insanoğlu doğuştan bencil ve rekabetçi olduğu için kapitalist ekonomik sistem en iyisidir ve hükümetler savaşa hep iyi sebeplerle girer. Evrensel olmasa da hakim ideolojinin kurumsallaşmış inançlarına katılmak, birçok eleştirmene göre, Marksist bir terim olan

ve doğru olmayan inançların yaygın olarak kabul edilmesini tanımlayan *sahte bilinci* temsil eder (bkz. 4. Bölüm). Okullar, dini kuruluşlar, mahkemeler, siyasi partiler ve medya gibi kurumlar baskı ve eşitsizliğin neredeyse tüm kaynağının, toplumsal ya da politik değil, "kötü sistem" yoktur "çürük elmalar" vardır derken kastedildiği gibi bireysel veya kişiler arası olduğunu öğreterek sosyal değişimi hedefleyen hareketleri başka yöne çevirir. Bu kitaptaki yazarların çoğu, ideolojinin rolünü bu anlamda vurgulamaktadır.

Bazı yazarlar bu terimi daha kapsamlı şekilde kullanır. Zamanla ideoloji, halk arasında, eleştirel ve politik olarak yüksek bir tonu olan her sözle ilişkilendirilir hale gelmiştir. Bu da ironik olarak, statükoyu savunanların bu sözleri siyasal yelpazenin sol kanadından gelen "ideolojik" sözler olarak bir kenara atmalarına neden olmuştur. Anaakım sosyal psikologlar ve diğer sosyal bilimciler ideolojiyi, genel dünya görüşüyle eş anlamlı olarak gördü ve ideolojinin herhangi bir inanç veya değerler sistemini ifade ettiğini söyleyerek terimin anlamını oldukça genişlettiler. Herkesin bir ideolojisinin "olduğunu" savunan bu tarafsız, politik bağlamından koparılmış kullanım, herhangi bir güçlü inanç sisteminin şüpheli görünmesine neden olabilir ve bu da geleneksel olarak yalnızca orta kanattakilerin olayları daha net gördüğü fikrini destekler (Fox, 2008a). Elbette bu tür iddialar ortaya attığımız için, anaakım psikologlar sıklıkla bizim eleştirilerimizin ideolojik ve dolayısıyla oldukça şüpheli ve hukuksuz olduğuna dair suçlamalarda bulunmaktadır. Bizim görüşümüze göre, anaakımın bireyciliğe odaklanması kendisini ideolojik kılar. Aslında, toplumsal problemlerin bireyselleştirilmesine yönelik eleştirileri hiçe sayan bir "pozitif psikoloji" nin 20. yy sonunda ortaya çıkması, baskın ideolojinin devam eden gücünü göstermektedir (Pawelski ve Prilleltensky, 2005).

Buna karşın, eleştirel psikolojinin başlıca amacı, dikkatimizi elit gücün ve ayrıcalığın kaynaklarından başka yöne çeken ideolojik mesajları ve bununla ilgili uygulamaları tespit etmek ve açığa çıkarmaktır. Bu kitaba katkıda bulunan yazarların birçoğunun, etkileyici eserinden alıntılar yaptığı Michel Foucault'ya göre (1980), etiği belirlemek için, güç ilişkilerini anlamaya ihtiyacımız vardır. Güç, yalnızca toplumsal yapılarda bulunmadığı için, aynı zamanda gücün değişkenlik gösteren kurumsal-olmayan biçimlerini de incelemeliyiz. Kapitalistin işçi üzerindeki gücü yalnızca tek bir biçimde ortaya çıkmaz. Güç, aynı zamanda, kişiler arası ilişkilerde, gündelik direniş edimlerinde, kişisel ve toplumsal olgular arasında yaptığımız ayrımlarda ve kullandığımız dilde çokça yer alır (bkz. 11. Bölüm'deki Hepburn ve Jackson'ın söylemsel psikoloji tartış-

ması). Bu nedenle, bu kitap boyunca, katkıda bulunan yazarların çeşitli bilinç arttırma yöntemlerini, sıklıkla Brezilyalı eğitimci Paulo Freire'nin (1970) eserine atıfta bulunarak tartıştığını göreceksiniz. Freire'nin gelişen *eleştirel bilinç* üzerindeki vurgusu, ezilenlerin statükonun ideolojik savunmalarını kırıp, üzerlerindeki baskının kaynağını tanımlamalarında muazzam etkisi olmuştur.

Niyet ve Sonuç: Tarafsızlık Tuzağı

Birçok psikoloğu öncelikli olarak psikoloji okumaya iten şey, akıllarındaki olumlu değer ve politik aidiyetlerdir. Bazılarının, bilerek, mesleki beceri ve statülerini toplumun elit kesiminin kontrolü elinde tutmasını sağlayacak şekilde kullandıkları da bir gerçektir. Steinitz ve Mishler (23. Bölüm), buna örnek olarak psikologların işkencenin kullanıldığı sorgulama tekniklerine katılmasını verir. Yine de, Ben Harris'in özellikle vurguladığı gibi (2. Bölüm), psikoloji bir baskı aracı olarak kullanılmış olmasına rağmen, birçok psikolog onun özgürleştirici bir potansiyel barındırdığını kabul eder. Yukarıda da belirtildiği gibi, sorun, çok fazla sayıda psikoloğun görevlerini son derece dar bir çerçevede tanımlamalarıdır: bireysel olarak danışanlara yardım etmek veya geleneksel araştırma yöntemlerini kullanarak geleneksel konularda bilimsel bilgilerini artırmak. Birçoğu "güvenilir" ve "uygulanabilir" gördükleri nispeten küçük reformları desteklerken; meslek dernekleri, genel olarak liberal ve ılımlı reformlarla tutarlı olarak (Fox, 1993b) kamu politikalarını savunmak üzere daha fazla politik alana girer (Herman, 1995).

Bullock ve Limbert, anaakım psikologların, kendi değer ve varsayımlarımızın, kuramsal ve metodolojik amaçlarımızı, eylemlerimizi ve yorumlarımızı nasıl etkilediğinin bilinçli bir incelemesi olan *düşünümselliği* henüz benimsemediklerine dikkati çeker. Anaakım psikologlar, bunun yerine, psikolojiyi değerler açısından ve politik olarak tarafsız, nesnel bir bilim olarak resmeden mesleki normlara boyun eğerler. Bu normlara göre psikolojinin temel çalışma politikası, suya sabuna dokunmayan ve bilgiye aç bir kitleye tarafsız bilgi sağlamaktır. Değerler ve güçten ziyade veri üzerine yapılan bu vurgu (Teo'nun belirttiği gibi, bunun kendisi değerler doğrultusunda yapılan bir tercihtir), bizi sisteme karşı çıkan yaklaşımlara değil, geleneksel yaklaşımlara doğru götürür. Mesleki statü ve iş talepleri, araştırmaları destekleyen kuruluşların dar kapsamlı tercihleri, dışsal politik baskılar ve bağlantılar ve politikacıların araştırmalarımızı gerçekten destekleyeceği umudu, psikologları ortalığı sarsabilecek konu ve sonuçlardan uzaklaştırır.

Psikoloji, bu kurumsal yönelimini, eğitim, hukuk ve tıp alanlarıyla paylaşır. Normlar, benzer olarak, daha yaşlı orta ve üst sınıf uzmanların, özellikle (hâlâ) beyazların ve erkeklerin değerlerini, varsayımlarını ve çıkarlarını yansıtır. Herhangi bir mesleki alanda olduğu gibi, yüksek bir öğrenim düzeyi, muhtemel "iyilikseverleri", alanın süregiden sosyal ve politik sınırlarını özümsemiş, temkinli uzmanlara dönüştürür (Schmidt, 2000). Neyin meşru olup neyin olmadığını öğreterek, çok daha kapsamlı düşüncelere ulaşılmasını engeller. Bu durum, öğrencileri, kolay yönetilebilen, büyük olasılıkla ne anlamlı bilimsel bilgiyi üretebilecek ne de dönüştürücü toplumsal adaleti ilerletebilecek, geçmişte de sıkça yapılmış olan çalışmaların önemsiz bir çeşitlemesi olan bir çalışma olmaktan öteye geçemeyen araştırma projelerine yönlendirir. Bakışımızı niyetlerden daha önemli sonuçlara doğru değiştirdiğimizde, birkaç soru sorarız: Acaba anaakım bir duruş, sistemle ilgili sorunları tamamen birey temelinde tanımlayarak, hem psikologları hem de kamuoyunu yanlış yönlendirir mi? Kolay yönetilebilir ve fonlanabilir müdahalelerin, profesyonel anlamda daha uygun zaman dilimleriyle sınırlandırılması daha önemli olanakların önünü keser mi? Daha temel çözümleri bulmaktaki başarısızlık, dönüştürücü ve değişime yönelik çalışmaların önüne geçer ve böylelikle "kendini gerçekleştiren kehanet"e dönüşmesine neden olur mu?

Antropoloji, sosyoloji, tarih ve hatta hukuk gibi alanlarla kıyaslandığında, psikoloji, sosyal bilimin tarafsız ve değerden bağımsız bir alan olmadığı gerçeğini kabul etmek konusunda özellikle dirençlidir (Rein, 1976). Harris (2. Bölüm) bize, psikoloji tarihi ile ilgili açıklamaları yeniden şekillendirirken, anaakım psikoloji derslerinin, psikolojiyi sorulara her zaman tamamen mantıklı yanıtlar vermiş gibi gösterdiğini söyler. Ancak biliriz ki kişisel, mesleki ve politik yanlılıklar yönelttiğimiz araştırma sorusunu, kullandığımız yöntemi, vardığımız sonucu ve savunduğumuz politikaları etkiler (bkz. Wendy Stainton Roger'ın 20. Bölüm'deki metodoloji tartışması). Nesnel ve tarafsız gözükmek için bu tercihlerimizi kabullenmek yerine hasıraltı etmek, politik olarak çekingen olmaya yol açar. Araştırmacıların yayınlanmış makalelerine, adet yerini bulsun diye ekledikleri "daha fazla araştırmanın yapılması gerekmektedir" ifadesi hiçbir sorunun asla çözülemeyeceği anlamına gelir. Ne de olsa yeterli verimiz yok! Ve hiçbir zaman da olmayacak!

BAŞLICA İKİLEMLER

Eleştirel psikoloji dünyası, bu kitabın ilk baskısının yapıldığı zamana kıyasla genişlemiş ve bu konudaki düşünceler çeşitlenmiş durumda. Tahmin edebildiğiniz gibi, bu dünya, eleştirel bir alternatif olma kimli-

ğinden dolayı anaakım psikolojinin merkezinin oldukça uzağında kalıyor. Bu marjinalleşmeye rağmen yine de günümüzde geçmişe oranla eleştirel psikoloji konusunda daha fazla burs, eğitim ve hatta uygulama olanağı mevcut. Yeni çıkan kitaplar (bu kitaba katkı sağlayanlar tarafından yazılmış olan çoğu kitabı da içerecek şekilde) genişlemekte olan bu alanın çeşitli sahalarını keşfetmekte. Konferanslar, dergiler ve tabii ki örgütlenmeleri, internet siteleri ve blogları eleştirel psikolojinin büyüdüğünü gösteren işaretler olarak gösterebiliriz. Her ne kadar çoğu eleştirel psikolog, dahil oldukları geleneksel kurumların içerisinde kendilerini halen soyutlanmış hissetse ve çoğu psikoloji öğrencisi, eleştirel psikolojinin varlığını takdir eden hatta eleştirel psikolojiyi bilen profesörler bulmakta zorlansa da, bu alanının genişlemesi ulusal, uluslararası düzeylerde ve sanal dünyada yalnızlığımızı azaltır. *Annual Review of Critical Psychology*'nin özel bir baskısı, dünyanın birçok yerinde meydana gelen gelişmeleri aktarıyor (Dafermos, Marvakis ve Triliva, 2006).

Bu genişlemenin, uygulamada olumsuz bir yönü de vardır; artmış kuramsal ve metodolojik çeşitlilik, eleştirel psikolojiyi yakın geçmişte olduğundan farklı olarak, bir anlamda daha kafa karıştırıcı bir hale getirmiştir. Eleştirel psikolojinin ne olduğu ve ne ile ilgili olması gerektiği hakkında, birbiriyle örtüşen ve çelişen görüşler mevcuttur (örn. 3. Bölüm'de Teo ve 6. Bölüm'de Cherry tarafından doğrudan ele alındığı gibi). Bazı görüşler, belirli meselelerin incelenmesine özellikle vesile olur. Örneğin, cinsellik ve cinsiyet konuları üzerine odaklanıldığı zaman, psikolojinin bazı ayrımcı normlarının kavranması daha kolay olur, bu da feminist bir analizi özellikle uygun kılar. Neo-Marksizm, aynı zamanda ekonomik sınıf ve güç konularıyla daha doğrudan ilintilidir. Bu kitaba katkı sunan 35 yazar da bunlara ve diğer düşünsel geleneklere atıfta bulunmakta: Alman eleştirel psikolojisi, Latin Amerika özgürleşmeci psikoloji[3], sosyal inşacılık, söylemsel psikoloji, postmodernizm, anarşizm, eleştirel ırk kuramı ve daha birçoğu. Hepsi, toplumsal adaleti güçlendirmeyi ve baskıyı bertaraf etmeyi amaç edindiği ölçüde eleştirel psikolojinin içinde yer bulur. Yaklaşım ve jargonların çokluğu, bu alanda izimizi kaybetmemeyi daha da zorlaştırmaktadır.

Bu durumun, birçok ikilemin ortaya çıkmasında da payı vardır. Günümüzde eleştirel psikologlar, işimizi yalnızca geleneksel normlardan uzaklaşmayla tanımlamaktan kaçınır ve birbiriyle rekabet içinde olan konumlarda bulunurlar. Kuramsal ve metodolojik seçimlerimizden politik ve kişisel olan seçimlerimize kadar bütün seçimlerimiz daha kes-

3. Özgürleşmeci psikoloji kavramı İngilizce'deki *liberation psychology*'nin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

kin bir biçimde ön plana çıkıyor. İnsanların öncelikle rasyonel mi yoksa irrasyonel mi olduğu konusundaki fikirler arasındaki ayrımda olduğu gibi, bu seçimlerden bazıları psikologları birbirinden ayırır. Eleştirel psikologları daha doğrudan ilgilendiren ikilemler de vardır. Psikolojinin üzerinde hak iddia ettiği bilimsel otoriteye dair kuşkularımıza rağmen, mesleki statümüzü güvenilirliğimizi güçlendirmek için kullanmamız gerekip gerekmediği gibi bir ikilem buna örnek olabilir. Her iki ikilem sonucunda da verilebilecek ve eleştirel psikolojiyi bütünüyle tatmin edecek tek bir yanıt yoktur. Eleştirel psikoloji çalışan bireyler olarak ve bir disiplinle uğraşan bir grup uzman ve değiştirmeye çalıştığımız kusurlu toplumların üyeleri olarak, her birimizin yapılması gereken neyse onu bulması gerekiyor.

İnsanları eleştirel psikolojiye nelerin yönlendirdiği konusunda fikir edinmek için, Sloan (2000) 20 eleştirel psikoloğa kendi altyapıları ve alanları hakkındaki görüşlerini sordu. Sorduğu sorular arasında şu da vardı: "Eleştirel psikoloji alanındaki büyük tartışmalar nelerdir? Hâlâ çözülmeden kalmış tartışmalar nelerdir?" Bu bölümü, bu soruya verdiğimiz kendi yanıtlarımız (Fox, 2000; I.Prilleltensky, 2000), Austin ve Prilleltensky'nın daha sistematik yaklaşımı (2001) ve diğer uzmanların önemli çalışmaları üzerine (örn. Hepburn, 2003) inşa ediyoruz. İkilemlerimizi kabaca, yukarıda sözü geçen ve birbiriyle örtüşen iki kategoriye ayırıyoruz: öncelikli olarak psikologların genelde yaptığı seçimleri içeren *insan doğasının doğası* ve eleştirel psikologlar için özellikle önem taşıyan *toplumsal değişim ve politik eylemin kapsamı*. Bu kitaba katkıda bulunanların çoğu, bazen açık bazen de üstü kapalı bir şekilde bu ikilemden birine ya da daha fazlasına gönderme yapmaktadır.

İnsan Doğasının Doğası

Eleştirel psikologların nasıl "kuram geliştirdiklerini" aktardıktan sonra, Tod Sloan şu soruları yöneltir:

> Psike ve toplum ile ilgili ne tür varsayımlar eleştirel kuram oluşturmaya en iyi şekilde rehberlik eder? Hangi yaygın varsayımlar sorunludur? Determinizme karşı özgür irade, eğitime karşı doğa, bilinçdışı güçlere karşı bilinç gibi eski ikilemler hakkındaki duruşlardan hangileri eleştirel psikoloji için en uygun olanlarıdır? Eleştirel psikoloji, hangi yeni soruların sorulmasını gerektirmektedir? (19. Bölüm)

Gördüğünüz gibi, sorular çok; ama henüz hiçbir yanıt yok!

Eleştirel psikolojinin en önemli ayırt edici varsayımlarından biri de, öznelliğimizin, yani psikolojik dünyamızın, derin bir şekilde kültürü-

müz ve toplumsal işleyiş içinde saklı olduğudur. İsteklerimiz, ihtiyaçlarımız ve arzularımız belli bir ailenin, grubun veya topluluğun üyeleri olarak özümsediğimiz normları ve beklentileri yansıtır. Bunun bilincinde olmamız, anaakım psikolojinin, analizin kişisel ve kişiler arası düzeyleri arasında yaptığı ayrımı neden reddettiğimizi açıklamaya ve bakışımızı toplumsal düzeye yükseltmemize yardımcı olur.

Bu farkındalık, ayrıca bizi kendi istek, ihtiyaç ve arzularımızın düşünsel bir keşfine doğru yönlendirir. Bunlardan hangisi özbenliğimizden, tabi eğer bir benlik varsa, ve doğrusunu söylemek gerekirse, kendi benliğimizin dışında var olmayan ama kendimizin ve toplumun diğer fertlerinin yarattığı bir kültür tarafından meydana gelmiştir? Bireyin iyice toplumsallığa gömülmüş doğasına vurgu yapmamıza rağmen, kişisel hayatımızı ve toplumlarımızı değiştirmemize olanak tanıyan araçları ve direniş kıvılcımlarını da görüyor ve onları güçlendirmeye çalışıyoruz. Eleştirel psikologlar kendilerini determinizm ile özgür irade arasındaki diyalektiğin içerisinde konumlandırmak için mücadele ederler (Teo, 2005).

Yine de tıpkı anaakım psikologlar gibi, eleştirel psikologlar da bilgisayara benzeyen aşırı-rasyonel kişi ile Freudyen kavramlara göre modellenen tamamıyla irrasyonel varlığın, birbiriyle çelişen mirasları arasında manevra yapar. Rasyonel bir kişi, en azından anaakım ekonomi kuramı ve bazı bakış açılarına göre, tümüyle mantıksal bir fayda zarar hesabına dayanarak karar verir. Diğer yandan, irrasyonel bir kişi tutku ve içgüdülerine göre hareket eder. Öznel olarak her iki eğilimi taşıdığımızı biliriz ama öznelliğin bizi yanıltabileceğini de biliriz.

Sloan'un, kuram tartışmalarında ve Arrigo ile Fox'un psikolojinin kanunla kesişmesi üzerindeki bölümünde belirttikleri gibi, bazı eleştirel psikologlar, öznellik ve rasyonaliteyi anlamak için psikanalize ait bakış açılarını kullanır (örn. Oliver, 2004; Parker, 1997). Bilinç ve bilinçdışı kavramları, kültürel emirlerin birey-toplum bağı ile nasıl kesiştiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Bazı sorular ortaya çıkar: Eğer bilinçdışı güçler sosyal, etik ve politik davranışlarımızı harekete geçiriyorsa, yardımcı olma ya da toplumsal değişimi savunma girişimlerimiz, övgü kazanma ve benimsenmek için bir taktiğe veya başka herhangi bir bilinçdışı dürtüye mi işaret ediyor? Politik aidiyetlerimiz, bencil ve irrasyonel uğraşılardan başka bir şey değil midir? Yine de, durum böyle olsa bile, alternatif nedir? İnsan deneyiminin yapısökümünü yapmak, onu soyut modellere göre yorumlamak, anlamı varoluşumuzdan koparma riskini taşır. Ayrıca, toplumsal değişimi daha az muhtemel kılar.

Toplumsal Değişimin Kapsamı ve Politik Eylem

Victoria Clarke ve Virginia Braun, toplumsal değişimin tüm eleştirel psikologların öncelikli hedefi olmadığını bize hatırlatıyor (14. Bölüm). Kerry Chamberlain ve Michael Murray, eleştirel sağlık psikolojisinin "eşitsizliği ve dezavantajlı konumları ortaya çıkarmaya mı yoksa onu değiştirmeye mi odaklanması gerektiği" konusundaki anlaşmazlığa işaret eder; anlatısal ve söylemsel araştırmanın ilkine, edimsel araştırmanın diğerine vurgu yaptığına dikkati çeker. (Alexa Hepburn ve Clare Jackson, söylemsel psikolojiyi 11. Bölüm'de tarif etmektedir). Bütün bu politik çeşitliliğe rağmen, adaletsiz toplumsal uygulamalara karşı koymalarının yanı sıra çoğu eleştirel psikolog, insan kitlelerini dışlayan, yabancılaştıran ve ezen, toplumsal sistemleri temel alan ve aslında onları pekiştiren bir bilim dalında yanlış bir şeyler olduğuna inanır. Eleştirel psikoloji içindeki tartışma, toplumsal değişimin gerekli olup olmamasından ziyade, değişimin hangi düzeyde olacağı ve bu değişimin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir. Bu konuyla ilgili duruşlar, politik ve bireysel olanlardan, mesleki ve pragmatik olanlara kadar birçok etkinin bir araya geldiğini gösterir.

Bilinçli bir düşünümsel duruş, bizi saran çevrenin ne yaptığımızı etkilediğini hatırlatır. Bu çevre, çoğunlukla kendini eleştirel psikolog olarak tanımlayanların içinde bulunduğu geleneksel akademik ortamları da kapsar. Akademik ortam, profesyonel statü, çalışma saatlerinde esneklik ve seyahat imkânları gibi pratik yararlar sunmakla birlikte, düşünsel araştırmanın da işin bir parçası olduğu gibi önemli bir norm da barındırır. Dahası, bizim genellikle konforlu ve ayrıcalıklı çalışma ortamımız, bize birçok resmi ve gayri resmi sınırlamalar da dayatır. Bunlardan birkaçı, Huygens'in deyişiyle, akademik topluluğun "politik yenilgiyi kabul etmesine" (16. Bölüm) yol açar. Bu sınırlamalar, iş arayan lisans mezunlarını ve yapmakta oldukları işi korumak isteyen, kadro güvencesi olmayan fakülte mensuplarını özellikle zorlamaktadır. Her iki kesim de bilir ki, akademik ortamda olmak, özellikle anaakım kurumlarda olmak, zamanında işe gitmekten ve iyi bir iş çıkarmaktan daha fazlasını gerektirir. Genellikle hiyerarşiye dayanan işlerde olduğu gibi, bu durum idarecileri ve daha kıdemli profesörleri memnun etmek anlamına da gelir. Kurumsal normları kabul eden akademisyenler için bile bu yeterince zor bir görevdir; özellikle masraftan kaçınan üniversitelerin, tam zamanlı çalışanlar yerine, yarı zamanlı akademik personel işe aldıkları bir dönemde. Bu görev, genellikle akademik normları ve özel olarak kendi kurumlarını, kimi zaman üstü kapalı kimi zaman da açıkça eleştiren akademisyenler için çok daha zordur. Bulundukları

bölümlerde ve idari birimlerde personeli işe almak ve işten çıkarmakla yetkili olan kişilerin araştırmalarına, değerlerine ve politikalarına meydan okuyan eleştirel psikologlar, kendilerini mesleki açıdan sıkça tehlikeye atarlar. (Dennis Fox, bu kitabın sıkça sorulan sorular-sonuç derlemesinde, bu meselelerden bazılarına değiniyor).

Bunun gibi sınırlamalar, biri kişisel diğeri de politik olan, birbiriyle fazlasıyla iç içe girmiş iki ikilemin oluşumuna katkıda bulunur. Kişisel ikilem, akademisyenlerin mesleki olarak, doğrudan toplumsal değişim için çalışmak yerine, bir sonraki makaleyi yazma ya da bir sonraki ödeneği elde etme yönünde teşvik edilmeleri ile ilgilidir. Toplumun daha geniş kısmında çok daha yaygın olduğu gibi iş bulmak, işinde ilerlemek ya da yalnızca işini iyi yapmak gibi zaman alıcı ve sıklıkla stresli konular, çoğu eleştirel psikoloğun savunduğu siyasi eylemciliğe fazla yer bırakmaz. Aşırı zaman baskısının ötesinde, mesleki anlamda odaklanmışlığı sergileme gereğinin yarattığı baskı da söz konusudur. Daha kıdemli profesörler, bazen yüksek lisans öğrencilerine çok daha değerli olan ama kariyer ilerletici araştırma ve yayınlara vakit ayırmalarını engelleyen çalışmalara fazla odaklanmamalarını tavsiye eder. Bazılarıysa daha genç meslektaşlarına politik ya da toplumsal aidiyetlerinin, mesleki beklentilerini baltalayacağını söyler.

Bütün bunlara dayanarak, en önemli katkımızın, başkalarının çözmesi için problemleri tanımlayan kitaplar yazmak olduğuna karar vermek cazip gelebilir. Nihayetinde, akademik topluluğun kalbi, eylemci değil, entelektüeldir. Ayrıca Teo'nun belirttiği gibi (2005) hem şu anki durumun çözümlemesini yapmak hem de çok daha iyisine dair vizyonlar sunmak eleştirel geleneğin bir parçasıdır. Yine de çoğumuz, kuram ile eylem arasında, dünyayı eleştirmek ile onu değiştirmeye çalışmak arasında iyi bir denge kurmaya çalışıyoruz. Teo, 3. Bölüm'de, bilgiyi artırma meşru bir eylem biçimi olmasına rağmen, bunun "bir ölüm kalım meselesi olduğunu düşündüğümüzde, kuram kurma uğruna kuram kurmanın, araştırma yapma uğruna araştırma yapmanın bazı şeylere göz yuman uygulamalar olarak sayılması gerektiğini" belirtiyor.

Eleştirel politikalarımızı, bazen bu kitap boyunca anlatılan türden, araştırma ve müdahaleler yaparak mesleki çalışmalarımızla kaynaştırmaya çalışmamız bu yüzdendir. Ne var ki Stainton Rogers'ın 20. Bölüm'de belirttiği gibi, eleştirel bir metodolojiyi benimsemek, bazı alt disiplinlerde daha kolaydır. Örneğin, topluluk psikolojisinin doğası, özellikle topluluğa dayalı katılımcı eylem araştırmaları gibi yaklaşımlara olanaklar sağlar (bkz. örn. 8,17 ve 22. Bölümler).

Akademisyenin çelişkisini arttıran, daha önce de tartıştığımız tarafsızlık tuzağıdır: Anaakım psikolojinin tarafsız, apolitik kişiliği ve anlamlı bir değişimi savunabilir hale gelmeden önce daha fazla araştırma yapmamız gerektiğine inanma hali. Yeni bir şey savunmadan önce, varolan sistemin kusurlarını anlamak mantıklıdır. Diğer yandan, toplumlarımızın o kadar çok kusuru var ki onları ayrıntılı bir biçimde incelemek için bir ömür yetmez. Aramızdan birinin başka bir yerde belirttiği gibi "Farkındalık İyidir ama Eylem Daha İyidir" (Fox, 2003).

İkinci ikilem, kısmen akademik çevremiz tarafından yaratılan fakat politik felsefe ve strateji gibi daha geniş konuları da kapsayan, uygun eylem düzeyini belirlemeyle ilgilidir. Prilleltensky ve Nelson'un belirttiği (8. Bölüm) ve başka birçok bölümde de işlendiği gibi yaralıyı iyileştiren, engelliye bakım veren ve güçsüzü gözeten *iyileştirici* uygulamalar ile çok sayıda kişiyi yaralayan ve marjinalleştiren sistemi değiştirmeyi hedefleyen *dönüştürücü* uygulamalar arasında çok önemli bir fark var. Eleştirel psikologlar, anaakım psikolojiyi, sıkıntı yaşayan bireylere karşı aşırı derecede iyileştirici ve terapiye odaklı olmakla, küçük reformları hedefleyen politikalaştırmalara ve bunlara benzer sınırlı ve döngüsel girişimlere odaklanmakla suçlar. Bu eleştirilere dayanarak, eleştirel psikologlar iyileştirici olmayı bir kenara bırakarak yalnızca daha geniş kapsamlı dönüşümleri mi hedeflemelidir? Uygulamada dönüştürücü çabaları tanımlamak veya onların içerisinde ne gibi bir rol oynayabileceğimizi belirlemek, her zaman kolay olmaz (bkz. Steinitz ve Mishler'in direnişin politikası üzerine tartışmaları). Kendi aramızda her zaman hemfikir değiliz: Belirli bir projenin gerçekte dönüştürücü mü yoksa yalnızca biraz daha üst seviyede iyileştirici mi olduğu konusundaki gibi. Açıkça görülüyor ki, en azından kısa vadede, iyileştirme, bu sonuç psikolojinin özgürleştirme ya da esaretten kurtarma potansiyelinin öngördüğünden daha sınırlı olmasına rağmen, buna ihtiyaç duyanlara daha çabuk yardımcı olur. Lykes ve Coquillon'un bahsettiği (17. Bölüm) savaş sonrası toplumların durumundan daha az ürkütücü olan durumlar bile, pratik bir tepki gerektirir.

Teo, eleştirel psikolojinin felsefi zeminini tasvir ederken "eleştirel düşünce içinde, sol-liberal ilericiden, radikale kadar uzanan etik-politik yönelimler bulabileceğini" belirtir (3. Bölüm). Politik yelpazenin farklı noktalarında yer alan bu kitabın bazı yazarları, politik ikilemle sonuçlanan yönelimlere atıfta bulunur. Bazıları da anaakım psikolojinin pozitivist dünya görüşüne sıkıca bağlı olan geleneksel araştırma yöntemlerinin, marjinalleşmiş ya da ezilen insanlara nasıl kayda değer biçimlerde yardım ettiğini betimler (örnek, Ora Prilleltensky'nin engellilik üzerine,

Cherry'nin sosyal psikoloji üzerine yazdığı bölümler). Nitekim birçok yazar tarafından özgürleşmeci psikolojide bir model olarak gösterilen Ignacio Martin-Baro (1994), özgürleşmeye katkıda bulunmak için geleneksel araştırma yöntemlerini kullandı. Bu son derece önemli çabaları "eleştirel" diye adlandırabilir miyiz? Eleştirel psikolojinin, "sorunun kökenine" inen "dönüştürücü değişim" üzerindeki vurgusu, eleştirel psikolojiyi politik yelpazenin yalnızca radikal ucuna mı yerleştiriyor? Ya da faydacı reform arayışında olan politik liberaller ve ilericiler de "eleştirel" olabilirler mi? Öyleyse, onları ilerici fakat "eleştirel olmayan" emsallerinden nasıl ayırt edebiliriz?

Belki de kuramsal, metodolojik ve politik olarak tutarlı bir "eleştirel psikoloji" ile daha dağınık, daha tutarsız bir "toplumsal adalet psikolojisi" arasında, düşündüğümüzden daha fazla mesafe bulunmaktadır. 2. Bölüm'de Ben Harris, psikolojinin tarihine dair algıları ve yanılgıları, ikilik gösteren düşüncenin eleştirel psikologları bile yanıltabileceğini hatırlatmak için kullanır. Tanımlar yanıltıcıdır. İkilemlerimiz kalıcıdır.

KONULARIN DÜZENLENİŞİ

Eleştirel Psikoloji'nin 1. Kısmı, Genel Bakış, iki bölüm daha devam ediyor. Birincisi, anaakım psikoloji tarihinin nasıl okunması gerektiği konusunda tavsiyeler sunuyor; ikincisi, eleştirel psikolojinin, birçoğu kitap boyunca karşımıza farklı biçimlerde çıkacak olan temel felsefe kavramlarına bir giriş yapıyor. 2. Kısım, Eleştirel Disiplinler, eleştirel psikolojinin yerini, bazı ayrıntılarıyla sekiz alt başlıkta açıklıyor. Bu bölümler, geleneksel derslerde karşılaşmış olabileceğiniz anaakım yaklaşımların çeşitli eleştirilerinin ve her alt disipline uygun alternatif yaklaşımların altını çiziyor. 3. Kısım, Eleştirel Toplumsal Meseleler, yedi bölüm halinde, çeşitli alt disiplinlerden oluşan ve eleştirel psikoloji alanında yapılan anlamlı çalışmaları besleyen toplumsal eylem alanlarını anlatıyor. 4.Kısım, Eleştirel Uygulamalar içindeki beş bölüm, psikologların, kuramcılar, araştırmacılar, uygulamacılar, toplumsal değişimin özneleri ve politik eylemciler olarak günlük çalışmalarını nasıl yürüttüklerini inceliyor.

Bu 23 bölümün tümü, öncelikle şu sorumuza yanıt verdiği için birbirlerini tamamlıyor: Psikoloji, özgürleşmenin, toplumsal adaletin ve toplumsal değişimin gelişimine nasıl yardım edebilir? Her biri yapbozun farklı bir parçasını temsil ediyor veya resmin bütününe bakmanın farklı bir yolunu sunuyor. Bazıları, bir bütün olarak psikolojiye hâkim olan geniş temaları inceliyor, diğerleri bunların nispeten dar bir kesitini. Kitabın yapısı, akademisyenlerin bu kitabı ya anaakım derslerinde metin olarak ya da eleştirel psikoloji derslerinde ana kaynak olarak kul-

lanmalarına olanak sağlıyor. Bölümler, belirli derslerde kullanmak için kaynak arayan okuyucuların, ilgili bilgiyi kolayca bulabilmeleri için geleneksel konu alanlarını kapsıyor. Bununla birlikte, bu düzenleme sisteminin bir dezavantajı da var: eleştirel psikologların yapay olduğu konusunda ısrar ettiği psikolojinin farklı alanları arasındaki ayrımı koruyor. Kâğıt üzerinde ayrı gibi gözüken alanlar arasındaki sınırlar, sosyal psikoloji ile klinik psikoloji ya da kuram ile yöntem arasında olduğu gibi, farklı alanlar arasındaki gerçek bağlantıları görmemizi zorlaştırıyor. Bu nedenle farklı yazarların ortak temaları birbirinden çok farklı olmayan merceklerin altında incelediklerini göreceksiniz.

Hiçbir bölüm, bizden önce yapılmış kayda değer eleştirel çalışmaların tümünü tanımlayamaz. Bu yeni baskıda, her bölüm, kısa bir özet, önemli terimlerden oluşmuş küçük bir sözlük, okuma önerileri, internet kaynakları ve tartışma sorularıyla bitmektedir. Okuma önerileri, sizi daha kapsamlı literatüre, daha ayrıntılı tartışmalara ve benzer kaynaklara yönlendiriyor. Her bir alt disiplin ve her konu için ayrı bölümler eklemek için yeterince yerimizin bulunmadığını da hatırda tutmalısınız. Bu baskının kapsamını eleştirel sosyal konular ve eleştirel uygulamaları kapsayacak şekilde genişletmek için, birinci baskıda yer alan önemli konuların, bölümler boyunca devam eden incelemesinden vazgeçmek zorunda kaldık. Bu konulardan bazıları bu kitabın başka yerlerinde ele alınıyor; diğer konular içinse birinci baskıyı (Fox ve Prilleltensky,1997) bulmanızı şiddetle öneririz.

Biliyoruz ki bazen karışık ve alışık olmadığımız bir dilin damgasını vurduğu yeni bir literatüre dalmak göz korkutucu olabilir. Çoğunlukla akademik ortamlarda çalışan uzmanlar olarak bizler, genellikle akademik normları takip edip, akademik jargon ve üslup yönünden beklentileri olanlar ve hatta ona hayranlık duyanlar için yazarız. Düşünsel ve eleştirel duruşumuza karşın, bizim de birtakım kötü alışkanlıklar geliştirdiğimiz oluyor! Ayrıca, kitabın hazırlanış süresi boyunca, anlaşılması güç bir dil kullanmamaya, cümle yapılarımızı daha az tumturaklı yapmaya ve anahtar terimleri tanımlamaya çalıştık. Özüne dokunmaksızın, belirli bir alanda özelleşmiş terminolojiyi ortadan kaldırmanın bazen imkânsız olduğunu düşünsek de bu kitabı oldukça "okunabilir" bulacağınızı düşünüyoruz.

Laboratuvarlarda değişkenleri manipüle ederek geçirilen bir yüzyıldan sonra, alan, statükoyu köklü bir biçimde değiştirmeyi başaramamıştır. Gerçek toplumları nasıl dönüştüreceğimizi öğretecek araştırmalara ihtiyacımız var. Eyleme ihtiyacımız var. Tabii, sizin yardımlarınıza da...

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Eleştirel psikoloji, anaakım psikolojinin üstü kapalı ya da açık bir biçimde adaletsiz ve doyumsuz statükoyu desteklemesine meydan okuyan, birbiriyle örtüşen bir dizi yaklaşıma işaret eder.
2. Psikolojinin olumsuz etkileri, çoğu psikoloğun iyi niyetine rağmen ortaya çıkar.
3. Başlıca meseleler birkaç kategoriye ayrılır: bireycilik ve anlamsızlık; eşitsizlik ve baskı; amaçlanmamış sonuçlar.
4. Temel kavramlar; analiz düzeyi, ideolojinin rolü ve tarafsızlık tuzağı kavramlarını kapsar.
5. Eleştirel psikologlar, burada incelediğimiz birtakım ikilemler yönünden, kendi aralarında iki başlık altında toplanır: genel olarak psikologların karşılaştığı, insan doğasının doğası ile ilintili olanlar ve eleştirel psikologların karşılaştığı, özel olarak toplumsal değişimin kapsamı ile ilintili olanlar.

Terimler Sözlüğü

- Eleştirel psikoloji: Anaakım psikolojinin bünyesinde barındırdığı, adaletsiz ve doyumsuz bir statükonun korunmasına yönelik varsayım, değer ve uygulamalara karşı çıkan çeşitli yaklaşımlar.
- İdeoloji: Genelde, bir toplumun işleyişi ile ilgili bir dünya görüşü ya da varsayımlar dizisi; tam olarak ise, elitlerin gücünü ve toplumdaki yerleşik kurumları meşrulaştırmak için, toplumun egemen kesimleri tarafından dayatılan düşünceler dizisi.
- Analizin düzeyi: En dar olanından (bireysel düzey), orta düzeye (kişiler arası veya durumsal düzey) ve en geniş olanına kadar (yapısal veya toplumsal düzey) ilintili davranışların ele alınışı üzerine, düşüncedeki genellemenin kapsamı.
- Anaakım psikoloji: Alandaki hâkim mesleki kuruluşlar ve uzmanlar tarafından uygulanan biçimiyle psikoloji.
- Pozitivizm: İlerlemenin, yalnızca resmi bilimsel yöntemin mantıksal ve nesnel bir biçimde uygulanmasıyla mümkün olabileceğini savunan felsefi duruş.

Okuma Önerileri

Eleştirel psikolojinin diğer ülkelerdeki gelişiminin bir incelemesi için, bkz. *Annual Review of Critical Psychology* özel baskısı olan *Critical Psychology in a Changing World* (Dafermos vd. 2006, www.discourseunit.com/arcp/5.htm). Sloan (2000), kişisel arka planları psikoloji ve top-

lumsal adalete bakışlarıyla ilintili olan, iki düzine eleştirel psikoloğun hikâyesini aktarıyor. Giriş niteliğinde çeşitli metinler, sosyal psikoloji (Hepburn, 2003; Tuffin, 2004); topluluk psikolojisi (Nelson ve Prilleltensky, 2005), sağlık psikolojisi (Murray, 2004) gibi çeşitli alt alanları inceliyor. Prilleltensky ve Nelson (2002) çeşitli alt alanlarda eleştirel psikoloji uygulamalarını tartışıyor. Ayrıca, Sampson (1983), Sarason (1981) ve Martin-Baró' yu (1994) okumanızı da özellikle öneriyoruz.

İnternet Kaynakları

- Dennis Fox'un Eleştirel Psikoloji sayfası, kaynaklar, metinler, bağlantılar, sıkça sorulan sorular: dennisfox.net/critpsy/
- RadPsyNet, online *Radikal Psychology Journal:* radpsynet.org'u da kapsayan, Dennis Fox ve Isaac Prilleltensky tarafından 1993'te ortaklaşa kurulan Radikal Psychology Network.

Sorular

1. Anaakım psikoloji dersleri, eleştirel psikologlar tarafından ortaya atılan konulara ne sıklıkla atıfta bulunurlar? Anaakım psikologlarının çoğu, eleştirel psikolojiye aşina mıdır?
2. Psikoloji, toplumsal değişime nasıl katkıda bulunabilir?
3. Eleştirel psikoloji, gerçekten de siyasi aktivistlik midir?

Çeviren: Eda Erdener

2
Eleştirel Psikologların Psikoloji Tarihi Hakkında Bilmesi Gerekenler

Ben Harris

Bölüm Konuları

PSİKOLOJİ TARİHİ İLE TANIŞMAK
• *Whig Tarih Yazımı*
• *Betty Friedan: Tarihi Eleştirmek ve Alternatifler Yaratmak için Kullanmak*
REVİZYONİST PSİKOLOJİ TARİHİ
• *IQ'nun ve IQ Ölçümünün Revizyonist Eleştirileri Leon Kamin ve Stephen J. Gould*
• *Psikoloji Tarihinin Feminist Revizyonları*
• *Psikolojinin Siyasi Tarihini Açığa Çıkarmak*
YENİ PSİKOLOJİ TARİHİ
• *Yeni Psikoloji Tarihi ve Toplumsal Cinsiyet*
• *Amerikan Psikolojisinin Aşk Hikâyesi*
• *Betty Friedan ve Psikolojinin İki Yüzü*
PSİKOLOJİ NASIL DEĞİŞİR?
SONUÇ: ÖĞRENCİLER İÇİN PSİKOLOJİYİ DEĞİŞTİRME REHBERİ

PSİKOLOJİ TARİHİ İLE TANIŞMAK

Birçok öğrenci, eğitimleri boyunca psikoloji tarihi ile iki şekilde karşılaşır. Eğitimlerinin başında, öğrencilere tarihsel bir giriş sunulur. Öğretmenler, psikoloji tarihini, bir merhabalaşma gibi, alanı öğrencilere tanıtmak ve bu alanda çalışan insanların ne kadar ciddi ve içtenlikli olduğunu göstermek için kullanır. Tarihi gözden geçirmek, aynı zamanda, bir laboratuvarda veya mağazada atılan hızlı bir tur gibi, alanın sınırlarını çizme ve hangi konu başlıklarının ve yöntemlerin meşru ve faydalı olduğunu gösterme işlevini de görür.

Anadalı psikoloji olanlar, tarih ile ikinci bir önemli karşılaşma daha yaşar. "tarih ve sistemler" adlı derste öğrenciler, psikologları davranışçılar, Gestaltçılar, görüngübilimciler gibi birbiriyle çatışan kamplara bölmüş olan kuramsal tartışmaları öğrenir. Öğrenciler, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında gerçekleşen bu tartışmaları anlamak için Herman Ebbinghaus, William Kames, Edward Thorndike ve John Watson gibi figürlerin modası geçmiş metinlerini okur. Eleştirel yaklaşımı olan bir öğrenci için, önceki nesillerin psikolojiyi nasıl gördüğüne şahit olmak, günümüz lisans derslerinin yaydığı ortak ideolojiyi çökertmeyi mümkün kılar. Ancak eleştirel yaklaşımlara aşina olmayan öğrencilerin çoğu için tarih ve sistem dersleri, psikolojideki baskın paradigmayı zayıflatmak yerine güçlendirmeye yarar.

Psikoloji tarihi, statükoya hizmet etsin diye, daraltılmış ve entelektüel bir tarihe dönüştürülmüştür. Dünyada ve ülkede olan bitenden ayrı tutulan psikoloji tarihi, profesörler gibi seçkin gruplar arasında süregiden entelektüel tartışmaların tarihi hâline gelir. Psikologların keşifleri, toplumsal yaşamdan ayrı tutularak, ebedi bir bilgi arayışının ürünü olan bireysel ilhamların sonucu olarak sunulur.

Psikolojinin yaklaşık yüz yıllık tarihini inceleyen, geleneksel tarih ve sistem derslerini alan öğrenciler, büyük psikologların, dehaları sayesinde nasıl büyük deneyler tasarladığını ve bu deneylerin sonuçlarından nasıl büyük kuramlar ürettiğini öğrenir (Roback, 1961). Öğrencilere, bu kuramlar arasında bir çatışma olduğunda, bu çatışmanın, nihai amacı bilimsel ve kesin bir gerçeğe ulaşmak olan bir rekabete dönüştüğü anlatılır. Aynı zamanda bu rekabetin de ideolojik veya politik değil, mantıksal bir zeminde gerçekleştiği söylenir. Psikolojik keşifler tarihinde toplumsal bağlama bir şekilde yer verilecek olsa bile, bu ancak bir bilim insanının toplumsal bir sorundan ilham alarak bazı deneyler gerçekleştirdiğini söylemek şeklinde olabilir. Ancak, bu deneylerin tasarımı ve başarısı da, toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet ve siyaset gibi faktörlerden ziyade entelektüel ve mantıksal ölçütlerce belirlenmiş olarak sunulur. Yer yer bir dizi araştırmanın "zamanın ruhuna" uygun olduğundan bahsedilir; ancak zamanın bu etkisinin de bilim insanının dehası dolayımıyla gerçekleştiği düşünülür. Anlatılan hâliyle bu etkilenme süreci sosyal psikolojiden ziyade telepatiye benzetilebilir (Schultz, 1969).

Whig Tarih Yazımı

Buna benzer tarih yazımları içinde, cehaletten aydınlanmaya giden bir sürecin yaşanmış olduğu gibi, güven verici bir fikir gizlidir. Profesyonel tarihçilerin dilini kullanmak gerekirse, bu tarih yazımı "Whig",

"şimdici", "onaylayıcı" olarak adlandırılabilir. İngiltere'de Whig partisinin iktidarda olduğu zamanlardaki siyasal tarih yazımlarında olduğu gibi, Whig tarih yazımları şu anki statükonun tarihsel ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olduğu varsayımını taşır. Bu yanlış varsayımla hareket eden Whig tarihçisi, olayları şu anın değer ve önyargılarıyla görür. Bu da geçmişin tarihsel olmayan ve şimdici bir şekilde görülmesine sebep olur.

Eleştirel psikoloji açısından en önemlisi, Whig psikoloji tarihi yazımının, bugünün düşüncelerine ters düşen eski bilimsel akımların geçerliliğini kabul etmiyor olmasıdır. Whig tarihçiler, psikolojinin eski versiyonlarını zamana göre değerlendirmek yerine onları, şu anki kabul edilmiş psikoloji kuramlarının yükselişine yardım eden veya bunu engelleyen kuramlar olarak sınıflandırır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tarih yazımı, geçmişi şu anda baskın olan kategorilere göre değerlendirir ve şu an kabul edilen düşünceleri yüceltir; bu, bugünün anaakımının uygulayıcılarının, kaçınılmaz olarak egemen bir güçlerinin olduğunu düşünmelerine sebep olur (Samelson, 1974).

Örneğin, bugünün bilişsel psikologları, Wilhelm Wundt'un 19. yüzyılın sonlarındaki öncü nitelikteki araştırmalarından haberdardır. Ancak bilişsel psikologlar, bugünün çalışmalarına en fazla benzeyen ya da bunlarla en fazla alakalı olan deneylere odaklanır ve bunun sonucunda Wundt'un araştırmasının gerçek tabiatını genellikle yok sayarlar. Bu bakış açısı Wundt'un sosyal psikoloji ve antropoloji çalışmalarını görmezden gelir. Halbuki Wundt'a göre bunlar psikolojinin temel parçalarıdır. Sonuçta onun, esasında daha geniş ve felsefi olarak daha karmaşık olan bakış açısını yok sayan bir tarih yazımı ortaya çıkar. Bu bakış açısına göre, Wundt, bugünün bilişsel psikolojisinin atasıdır (Brock, 1993).

Whig tarihçisi aynı zamanda, Wundt'un laboratuvarındaki eşitlikçi sosyal ilişkileri de yok sayar. Bugünün aksine, 1880'lerde deneyi tasarlayan ve deneysel uyaranlara tepki veren kişiler rolleri değişebilirdi. O şartlarda, bir kısım katılımcıya etik dışı davranmak veya onların öznelliklerini, bugün yapıldığı gibi yok saymak, düşünülemez bir şeydi (Danziger, 1990). Fakat bugün, katılımcı ile deney yapan arasındaki ayrım o kadar doğal görülüyor ki, yanlış bir biçimde, bunun her zaman böyle olageldiği düşünülüyor.

Whig tarih yazımı yanlıdır. Ancak bu tarihi yazanlar, tarihçiyi ve tarih yazımını apolitik olarak gördüklerinden dolayı genellikle bunun farkına en son varanlar olur. Onlara göre iyi tarihçiler, çalıştıkları konu hakkında bir görüş oluşturmamalıdır. Bunun yerine, yansız bir bakış açısından, yani adeta bir entelektüel cennetten yazabilmelidir.

Betty Friedan: Tarihi Eleştirmek ve Alternatifler Yaratmak İçin Kullanmak

Bu muhafazakâr tarih yazımı eğilimlerine rağmen bazı öğrenciler tarihi, statükoyu desteklemek yerine onu sorgulamak için kullanır. Smith College'da psikoloji okuyan Bettye Goldstein de böyle bir öğrenciydi. Daha sonra Betty Friedan adıyla önde gelen bir feminist olacak olan Goldstein'e, psikolojideki değişik eğilimlerin tarihsel ve felsefi temelleri öğretilmişti. Öğretmenlerinin çoğu, o dönemde Amerikan psikolojisinde baskın hâle gelmeye başlayan mekanik psikoloji akımlarına karşı çıkan Gestalt psikologlarıydı. Onlara göre, değişik felsefi ve metodolojik yaklaşımların üstünlük için birbirleriyle çatıştığı genç bilimlerde entelektüel tartışmaların olması normaldi.

Bu doğrultuda, Bettye ödevlerini yazarken psikoloji tarihi ve felsefesinden epey faydalandı. Marksist siyasi görüşleriyle paralel olarak bunları, toplumdan beslenen ve toplum için daha faydalı olan bir bilimi savunmak için kullandı. 33 sayfalık bir ödevinde, Lewis Terman ve diğer zekâ testi uygulayıcılarının metodolojik olarak sığ ve fikirsel olarak da kalıtımcı olduklarını iddia etti. Ona göre bu insanların büyük maddi destekler almış olmaları yaptıkları çalışmaların doğru olduğunu göstermiyordu. Goldstein'e göre, çalışmalarının odağı bu kadar dar olmasaydı çocukların zekâlarını geliştirmek için öneriler getirir ve çocukları özgün bireyler olarak anlamaya çalışırlardı (Goldstein, 1942a).

Bir başka ödevinde klinik psikolojiye eğilen Goldstein, eleştirel bir bakış açısı oluşturmak için yine tarihten faydalandı. İleride *Kadınlığın Gizemi*'nde (1983) de yazacağı gibi, Freudyen psikanalizin çoğuna katılıyordu. Ona göre, Freud'un, her ne kadar derin bir bakış açısı olsa da, düşünceleri, aynı zamanda çağın ve toplumsal koşulların ürünüydü. Sonuçta ortaya çıkan, toplumsal değişim ve insanın kendini gerçekleştirmesi açısından oldukça karamsar bir psikoloji anlayışıydı. Dönem ödevinde yazdığı gibi:

> Freud, uygarlık ve toplumun insanın ihtiyaçlarıyla kaçınılmaz olarak çatıştığını söyler ... Bence toplumumuz tatmin edemeyeceği ihtiyaçlar yaratıyor ve çatışma bu yüzden çıkıyor ... Toplumumuz yalıtılmış ve sınırları çok belirgin bir ego yaratıyor; onu izole ediyor, güvensizleştiriyor, açgözlüleştiriyor; ona hiçbir zaman tatmin olmayacak ihtiyaçlar ve [sosyalleşmemiş, engelleyici] bir süper ego veriyor (Goldstein, 1942b, y.y.).

Bettye Goldstein'in tarafsız bir gözlemci olmadığı açıkça görülüyor. Bugünün eleştirel psikologları gibi o da gününün kabul edilmiş bilgeli-

ğinin ötesine bakıyordu. Geçmişin analizi yoluyla alternatif bir geleceği savunuyordu. Psikolog Jill Morawski'nin dediği gibi, "Tarihsel inceleme yoluyla ya da başka bir yöntemle başlatılan eleştirel düşünme, bize insanın hangi psikolojik imgelerinin sabitlenip pazarlandığını tespit etme ve nihai olarak hangi imgelerin mümkün olduğunu tahayyül etme imkânı verir" (1984: 120).

REVİZYONİST PSİKOLOJİ TARİHİ

Psikanaliz hakkında yazdıklarına bakılacak olursa Bettye Goldstein bir *revizyonist*ti. Yani halihazırdaki tarihsel bakış açısının Freud'u ve ele alış biçimini *revize* eden, gözden geçiren ve yenileyen bir tarih yazımı sunuyordu. Statükoyu, onu destekleyen tarih yazımına karşı çıkarak eleştiren bir insan revizyonisttir. Her ne kadar son zamanlarda ABD hükümeti "revizyonist" kelimesini "sahtekâr" ve "hain" anlamında kullanmaya çalışmışsa da, tarihçilere göre, tarih devamlı revizyona ve yenilenmeye ihtiyaç duyar (McPherson, 2003).

20. yüzyıl boyunca psikoloji kitapları ve dergileri zaman zaman revizyonist tarih metinleri yayınladı. Bu metinler yeni kuramları savunan, çoğu, araştırmacı psikolog olan bireylerce yazılmıştı. Ancak Vietnam Savaşı döneminden itibaren bazı araştırmacılar, tarih yazımını, başat bir etkinlik olarak ele almaya başladı. Bunlardan bazıları tarihçi bazılarıysa psikolojiyi baskıcı bir alan olarak gören toplum eleştirmenleriydi. Ancak çoğu, meslekleriyle ilgili hayal kırıklığına uğramış psikologlardı. Statükoyu eleştiren bireyler olarak, alternatif eyleme, düşünme ve dünyayı görme yolları ortaya koymak için tarihi incelemeye yöneldiler.

ABD, dünyadaki psikologların çoğunun orada olması ve oldukça psikolojikleşmiş bir toplum olduğu için, ABD psikolojisinin gelişimi revizyonist tarihçilere çok şey sundu. Aynı zamanda Kuzey Amerika'daki akademik psikoloji, revizyonist olanlar da dahil olmak üzere, yüzlerce amatör tarihçiyi destekleyebilecek kadar büyüktü. Yine, bunların sonucunda, ABD'de, psikoloji tarihi, 1960'lardan beri en çatışmalı entelektüel alan halini aldı. Bununla birlikte diğer ülkelerde de psikoloji hakkında benzer tartışmalar vardı. Bu ülkeler, başlangıçta, Kuzey Amerika psikolojisinin kökenlerinden dolayı, genellikle Avrupa ülkeleriydi (Ash & Woodward, 1987; Dehue, 1995). Son zamanlarda ise akademisyenler, psikolojinin ulusal sınırları ve kültürleri aştıkça geçirdiği tarihsel dönüşümleri çalışmak için gelişmekte olan ülkelere eğildiler (Brock, 2006; Pols, 2007).

Başlangıçta coşkulu Vietnam dönemi revizyonistleri, basit hikâyeleri olan tarih yazımları üretti: Bu tarihçelere göre psikoloji, ırkçılık, erkek

şovenizmi ve sınıfsal yanlılığa hizmet edecek şekilde gelişmişti. Bu yaklaşım genel olarak toplumsal adaleti geliştirmek isteyen birçok eleştirel psikoloğun dünya görüşüne uygundu. Fakat daha sonra hikâyeler daha karmaşık ve daha incelikli hâle geldi. Değişen, tarihçilerin metodolojileri ve toplumsal bakış açılarıydı. Bilim insanlarının geçmişteki hatalardan ders alarak daha iyi bilim yapmayı öğrenebileceği gibi, tarihçiler de eski yaklaşımların yenileriyle değiştirildiğini gözlemleyerek zanaatlarını geliştirirler. Bugünün eleştirel psikologları, tarihi, net ve eleştirel bir şekilde görmek istiyorsa, bugünkü tarih bilgisinin nasıl evrildiğini akılda tutmalılar. Bunların ışığında bu bölüm, geleneksel yaklaşımlara, komplocu ve basite indirgeyen bir hikâyeciliğe kaçmadan karşı çıkan tarih yazımlarını öne çıkarmaktadır.

Burada anlatılan her grup bir öncekinden daha iyi olmaya çabaladı. Aşağıda, onaylayıcı tarih yazımlarına revizyonistlerce karşı çıkıldığını, revizyonistlerin aşırılıklarınınsa "yeni psikoloji tarihi" adlı bir hareket tarafından düzeltildiğini göreceksiniz. Bu hareketin ardılları (ve hareketin bazı deneyimli üyeleri) kendilerini, "yeni" veya "revizyonist" isimleriyle tanımlamıyor. Biz de yalnızca iyi bir şekilde tarih yazmaya çalışıyor ve bugün fark yaratmak isteyenlere geçmişin net bir görüntüsünü sunmayı umuyoruz.

IQ'nun ve IQ Ölçümünün Revizyonist Eleştirileri: Leon Kamin ve Stephen J. Gould

1970'lerdeki en etkili revizyonist tarih yazımı, Princeton Üniversitesi'nde deneysel psikolog olan Leon Kamin tarafından kaleme alınmıştı. Kendi kendini eğiterek tarihçi hâline gelen bilim insanlarının çoğunda olduğu gibi Kamin'in de birincil amacı o dönem revaçta olan bir akımı gözden düşürmekti. Eleştirisinin odağında zekâ testlerinin çevrenin etkilerinden çok, kalıtımın etkilerini ölçtüğü fikri yer alıyordu. Ona göre, zekâ testleri, bu yaklaşımın bir sonucu olarak Afrika kökenli Amerikalıları ve yoksulları daha az zeki gösteriyordu. Kamin'e göre, Arthur Jensen (1969) ve Richard Herrnstein (1971) gibi psikologlar tarafından savunulan bu kalıtımcı fikirler hem araştırma sonuçlarınca desteklenmiyor hem de toplumsal olarak bağnaz bir duruş sergiliyordu.

1940'larda, bir lisansüstü öğrencisiyken politik aktivist olan Kamin, ABD'nin toplumsal tarihini biliyordu (Harris, 1997). Dolayısıyla 1960'larda zekâ konusunda yapılan tartışmaların, göç, siyaset, ırk ve toplumsal cinsiyet çatışmalarının yoğun olduğu bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı döneminin tartışmalarıyla bağlantılı olabileceğini de biliyordu. O dönemin psikoloji literatürünü okuduktan sonra Kamin, İkin-

ci Dünya Savaşı'ndan sonra doğmuş psikologlara bu dönemi anlatan, *The Science and Politics of IQ* (1974) [*Bilimsel ve Siyasi Açıdan IQ*] adlı kitabını kaleme aldı. Kamin, kitabında, zekâ testlerini yaratanların bilimsel bir merakla olduğu kadar toplumsal endişelerle de hareket ettiğini öne sürdü. Bu kişilerin 1915-1935 arasındaki yazılarını inceleyen Kamin, bu yazıların, aileleri birçok nesildir ABD'de yaşayan varlıklı beyaz Protestan erkekler dışında herkesin aleyhinde olduğunu gösterdi. Lewis Terman, Robert Yerkes ve H. H. Goddard gibi psikologlardan alıntılar yapan Kamin, bu kişilerin, göçmenlerin, Afrika kökenli Amerikalıların, yerli Amerikalıların, Yahudilerin ve kadınların genetik olarak aşağı olduğuna inandıklarını gösterdi.

Kamin'e göre, bu uzmanların önyargıları akademik yazılarında görülebiliyordu ve aynı zamanda bunların, birçok insanın acı çekmesine sebep olan, insanlık dışı toplumsal politikalarda payları vardı. Bu politikalardan ilki 1920'lerdeki kısıtlayıcı göç yasalarıydı. Psikologlar, Birinci Dünya Savaşı zekâ testlerini yerlici[1] bir şekilde yanlış yorumluyor ve bu yasaları meşrulaştırıyorlardı. Kamin'in iddiasına göre, bu yasalar sebebiyle 1930'larda Doğu Avrupa Yahudilerinin ABD'ye girmesi engellendi ve bu topluluklar Nazilerin ellerinde katledildi. İkincisi, zekâ geriliğinin yayılmasını engellemek için birçok eyalette yapılan zorunlu kısırlaştırma yasalarıydı. Kamin, zekâ geriliği olanların zorunlu olarak kısırlaştırılmasının Goddard, Yerkes ve diğer zekâ testi savunucularının ırk ıslahı yanlısı[2] görüşlerine uygun olduğunu gösterdi. Eleştirel ve revizyonist olan bu tarih yazımıyla Kamin, 1970'lerdeki yeni kalıtımcılığa içkin toplumsal adaletsizlik potansiyeline dikkat çekiyordu.

Kamin'in kitabının yayımlanmasını takip eden on yıldaki en etkili, revizyonist psikoloji tarihi eseri, başlığı da içeriğine oldukça uygun olan *The Mismeasure of Man*'di [İnsanın Yanlış Ölçümü] (1981). Yazarı, Harvard Üniversitesi'nde paleontolog olan ve bilimi kitlelere yaymak için çalışan Stephen Jay Gould'du. Kamin gibi Gould da uzun süredir bilimin siyasi olarak suiistimal edilmesinden endişe ediyordu. Vietnam Savaşı sırasında Halk için Bilim adlı aktivist grubun önde gelen üyelerinden olmuştu.

Gould, *The Mismeasure of Man* kitabında, zekânın kalıtımsal olduğu yönündeki, 20. yüzyıla ait fikirlerin esasen hiç de yeni olmadığını ifade etti. Ona göre 1920'lerdeki ve 1970'lerdeki kalıtımcılık, 19. yüzyılda görülen, kişilik özelliklerini biyolojiye indirgeme eğilimleriyle paralellik gösteriyordu. Son 150 yıldaki biyolojik indirgemeciliği inceleyen Gould,

1. Metindeki *nativist* kelimesinin yerine kullanılmıştır. (ç.n.)
2. Metindeki *eugenic* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır, öjenik de denilebilir. (ç.n.)

Arthur Jensen'in zihniyetinin, ilk önce Avrupa'da, 1830-1900 arası dönemde ortaya çıktığını gösterdi. O dönemde kraniyometristler, kafatasının şekline ve hacmine bakarak, zekâyı; fizyognomistler ise yüze bakıp, burnun ve alnın açılarını hesaplayarak, suça meyilliliği ölçüyorlardı. 1920'lerin IQ'cuları gibi bu Avrupalı insan çeşitliliği uzmanları, kadınların, siyahilerin ve Batılı olmayan ulusların zihinsel olarak daha aşağı olduğuna yönelik nicel kanıtlar bulduklarını iddia ediyorlardı. Gould'a göre, Jensen'in IQ verilerine getirdiği kalıtımsal yorumlar kraniyometriden daha bilimsel değildi.

Bunun ardından, 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki ABD'ye eğilen Gould, Leon Kamin'in, yanlış yorumlanan ordu zekâ testleri hakkında yazdıklarını ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenledi. Bu testlerin uygun bir şekilde standardize edilmediğini, dolayısıyla ABD nüfusunun yarısında zekâ geriliği olduğu gibi absürd sonuçların ortaya çıktığını söyledi. Kamin'in, IQ öncülerinden H. H. Goddard hakkında anlattıklarına Gould, Goddard'ın Kallikaklar adını verdiği, sözde dejenere, köylü New Jersey ailesinin hikâyesini ekledi. Yetersiz olanların, ırkı ıslah etmek adına kısırlaştırılması yönündeki taleplere paralel olarak Goddard, Kallikak ailesinin her neslinin zekâ yoksunu, ahlaki açıdan zayıf ve suça meyilli olduğunu gösteriyordu. Goddard'ın *Kallikak Ailesi*'nin toplumsal karamsarlığından rahatsız olan Gould, eserdeki resimlerden bazılarını tekrar bastı ve Goddard'ı fotoğraftakileri bunak ve geri kalmış göstermek adına fotoğraflarla oynamakla suçladı.

Kalıtımsalcı hataların tarihini yazdığı eseri bitirirken Gould, zekânın, bu fikrin taraftarlarınca "g" olarak bilinen, tekil bir nitelik olduğu fikrini reddediyordu. Gould bu fikrin ilk savunucusunun Britanyalı elitist psikolog Cyril Burt olduğunu ortaya koydu. Gould'a göre Burt, araştırmalarına kuşkuyla yaklaşanlara karşı dürüst olmayan tutumlar sergilemekle kalmıyordu; Gould, Burt'ün kötümser kalıtımcılığını, Britanya'nın, işçi sınıfını meslek okullarına ve ikinci sınıf kariyerlere mahkûm eden ikili eğitim sisteminin sorumlusu olarak görüyordu. Her ne kadar Burt ölmüş ve fikirleri artık gözden düşmüş olsa da, Gould onun kuramlarını 1970 ve 1980'lerin en önde gelen kalıtımcısı Arthur Jensen'in doktrinlerine eş değer tutuyordu.

Psikoloji Tarihinin Feminist Revizyonları

Tarih yazılarıyla Kamin ve Gould, o zaman önemli bir siyasi mücadeleye katkıda bulunuyorlardı: Kalıtımcılığı ve siyahilerin aşağı olduğunu öne süren kuramları reddetmek. Bu sırada kadın hareketi de yükselişteydi. *Kadınlığın Gizemi* gibi kitaplardan ilham alan kadınlar,

beyazlarla eşit ekonomik ve siyasi güç talep eden siyahiler gibi, erkeklerle eşit haklar talep ediyordu.

1969'da, psikoloji alanında aktivistler, feminist bir siyasi grup olan Kadın Psikologlar Birliğini kurdu (Herman, 1995). Bu birliğin amacı, psikoloji kuramlarındaki erkek yanlılığına müdahale etmek ve alandaki kadınların erkeklerle eşit haklarının olmasını sağlamaktı. Alandaki güçlü pozisyonlardan dışlandıklarını düşünen kadınlar, destek ve teselli için doğal olarak tarihe baktı. Araştırma literatürünü ve kurum kayıtlarını sıkıca inceleyen feminist psikologlar, kısa süre içinde psikolojinin yok sayılmış kadınlarını keşfetti. Bu girişimin asi ruhu *American Psychologist*'te çıkan, öncü bir makalenin başlığında iyice ifade edilmekteydi: "The History of Psychology Revisited or 'Up with our Foremothers' " (Bernstein & Russo, 1974).

Kadın tarihi hareketinden etkilenen akademisyenler pusulalarını kısa süre içinde deneysel psikoloji çalışmalarından psikolojinin feminist tarihini araştırmaya çevirdi (Lerner, 1979). Bu çabanın dikkate değer sonuçlarından biri Elizabeth Scarborough ve Laurel Furumoto'nun *Untold Lives* (1987) adlı kitabı oldu (1987). Kitabın konusu, çoğu, ders kitaplarında ve psikologların hafızasında yer almayan, psikoloji alanında doktora yapan ilk nesil kadınlardı. Son yıllarda, akademisyenler, sonraki nesillerdeki unutulmuş kadın psikologları da ortaya çıkardı (Harris & Curti, 1999; Johnston & Johnson, 2008; Rutherford, 2006).

Birçok feminist için tarihsel figürlerin 1960'larda ve 1970'lerde yaşadıkları, çoğunluğu erkek olan bölümlerde lisansüstü öğrencileri olarak kendi yaşadıklarıyla paraleldi. Harvard'daki Laurel Furumoto için de durum böyleydi. Harvard'da, E. G. Boring, kadınların sorunlarıyla ve bakış açısıyla ilgilenmeyen erkek yanlısı bir psikolojiyi öne çıkarıyordu. Harvard, Wellesley Üniversitesi'nden mezun olan ve burada deneysel psikoloji alanında lisansüstü araştırmacı olarak çalışan Naomi Weisstein için de baskıcı bir ortam olmuştu; Weisstein, küçük görülüyordu ve onun çalışmaları engelleniyordu (Herman, 1995). Buna yanıt olarak kadınları konu alan psikoloji literatürüne ilişkin bir eleştiri yayınladı: *Kinder, Küche, Kirche as Scientific Law: Psychology Constructs the Female [Bilimsel Kanun Olarak Çocuklar, Mutfak ve Kilise: Psikoloji Kadını İnşa Eder]* (Weisstein, 1968). O dönemde sıkça yapıldığı gibi, Weisstein, kişilik psikologlarını ve klinik psikologları, kadınların kişiliklerinin içinde bulunduğu toplumsal bağlamı yok saymakla suçluyordu.

Psikolojinin Siyasi Tarihini Açığa Çıkarmak

Feministler alanda kendilerinden önce gelen kadınları keşfeder; ırkçılık karşıtlarıysa, psikolojinin dolabındaki etnosantrik iskeletleri bulurken; üçüncü bir grup psikolog da tarihi, ilerici bir siyasi hareket için kullanıyordu. Larry Finison önderliğinde küçük bir grup olan Yeni Sol psikoloğu, 1930'lardan 1950'lere kadar psikologlar tarafından gerçekleştirilen politik aktivizm tarihini açığa çıkarmaya başladı. Psikologların Vietnam Savaşı'na ve 1960'lardaki toplumsal hareketliliğe sönük bir tepki vermesini eleştiren bu genç akademisyenler, aktivist bir geçmişi keşfetti ve bu geçmişi, gelecek için bir alternatif olarak ortaya koydu. 1930'lardaki sırasında psikologların savaş, militarizm, ırkçılık ve anti-Semitizm karşıtı hareketlerde aktif olduklarını gösterdi (Finison, 1976).

Bu Yeni Sol akademik çalışmalarının en fazla bilinen ürünlerinden biri Toplumsal Meselelerin Psikolojik İncelemesi Topluluğu'ydu (Harris, 1986; Harris & Nicholson, 1998). 1930 ve 1940'larda bu grubun üyeleri siyahilerin, beyazlardan daha az zeki olduğu fikrinin yanlış olduğunu göstermek için araştırmalar yaptı. Daha sonra, siyahi çocukların özsaygıları konusunda çalıştı. Özellikle Mamie ve Kenneth Clark tarafından yürütülen araştırmaların sonuçları, Brown'un, Eğitim Kurulu'na karşı açtığı davada[3] sosyal bilimcilerin davaya sunduğu vaka özetinin bir parçası oldu; dava sonucunda siyah ve beyazların ayrı devlet okullarında okumasını gerektiren düzenlemeler yasadışı ilan edildi (Kluger, 2004). Psikolojinin geleneksel tarih yazımlarında (Harris, 1994) yok sayılan aktivist geçmişinin bir kısmı bugün Amerikan psikolojisinin imajının bir parçası hâline getirildi (Benjamin & Crouse, 2002).

YENİ PSİKOLOJİ TARİHİ

1980'lere gelindiğinde yeni nesil genç akademisyenler tarafından psikoloji tarihindeki bütün konulara müdahale edilmişti. Bu süreçte Leon Kamin ve Stephen J. Gould gibi amatörlerin yerini; bilim tarihi, kadın tarihi ve toplumsal tarih alanında eğitim görmüş kişiler aldı. Sonuç, daha olgun ve gelişmiş bir psikoloji tarihiydi. Zamanla 70'lerin coşkulu fakat basit olan bakış açısıyla ilgili problemin, onun giriş seviyesinde olması ve eksiklerinin olmasından daha ötede olduğu ve bu bakış açısının kritik sorunlar barındırdığı keşfedildi.

Bunların yerini "yeni psikoloji tarihi" olarak adlandırılan akım aldı. Bu akımın önde gelenlerinden biri bu yeni tarih tarzını şöyle tanımlıyordu: "daha bağlamsal, daha eleştirel, arşivlerden daha fazla beslenen,

3. *Brown v. Board of Education*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

daha kapsayıcı ve geçmişe daha duyarlı" (Furumoto, 1989: 30). Bir başka deyişle bu tarzın uygulayıcıları psikoloji alanındaki, seçkin olmayan gruplara odaklanıyor, psikolojik bilginin tüketicilerini inceliyor, alanın resmi literatürüne ek olarak arşiv kayıtlarını araştırıyor, entelektüel eğilimlerin ortaya çıktığı toplumsal bağlamları dikkate alıyordu.

Örneğin, zekâ testlerinin gelişimine bakan yeni psikoloji tarihçileri, 1920'lerdeki sıkı göç kanunlarının yasalaştırılmasında psikologların ve testlerin olsa olsa küçük bir rol oynamış olduğunu fark etti. Görünüşe göre ırkçı siyasetçiler o dönemde Doğu ve Güney Avrupalıların aşağı olduğuna çoktan karar vermişti; bunu ordunun IQ testlerinden duymaya ihtiyaçları yoktu (Samelson, 1975).

Üstelik, Kamin ve Gould'un tüm psikologların ırkçı olduğunu söylemesi de yanlıştı. Daha ayrıntılı çalışmaların da gösterdiği gibi Terman, Yerkes ve Goddard gibi figürler arasında, göçmenlerin aşağı olmasından, IQ ve suç işleme eğilimi ilişkisine kadar birçok konuda derin anlaşmazlıklar vardı (Zenderland, 1998). Bunun yanı sıra, yerlici zekâ anlayışını hiçbir zaman kabul etmemiş, daha az tanınan psikologlar da vardı. Örneğin, Gould, psikolojik kalıtımcılarla 19. yüzyıl fizyognomistleri arasındaki ilişkiyi kurmadan elli beş yıl önce, Smith Üniversitesi'nde, Margaret Curti adındaki bir yardımcı doçent aynı fikri içeren makaleler yazıyordu (örnek, Curti, 1926). Gould, yalnızca, neredeyse tamamı erkek olan, seçkin psikologlara odaklanmış ve bu sebeple ırkçı zekâ yaklaşımlarına karşı çıkan ve çoğu kadın olan "rütbesiz" psikologları fark edememişti.

Son dönem çalışmalarının *The Mismeasure of Man*'e dair yaptığı son düzeltmeyse, Gould'un, Goddard'ın Kallikak ailesinin üyelerini aptal göstermek için fotoğraflarla oynadığı iddiasıyla ilişkiliydi. Raymond Fancher'in açıklamalarına göre (1988) bu, Gould'un, Goddard'ın amaçlarından ve psikoloji anlayışını yayma yöntemlerinden haberdar olmadığını gösteren yanlış bir ithamdı. Goddard'a göre zekâ geriliği olanlar her zaman dışarıdan bakılarak fark edilemezdi, dolayısıyla bu konuda bir psikoloğun yardımına ihtiyaç vardı. Bunun sonucu olarak Goddard, Kallikakların zihinsel özürlü veya kötücül görünmesini değil, normal görünmesini isteyen belki de birkaç kişiden biriydi. Goddard'ın, dezavantajlı kesimleri ezmekten ziyade profesyonel olarak yetkinleşme ile ilgilendiğini anlamak, onun rolünü daha iyi görmemizi sağlıyor. Aynı zamanda bu sayede, psikologların, birçok kurum yöneticisini, psikolojik uzmanlığın, işlerini daha verimli hâle getireceğine ikna ederek, nasıl şu anda sahip oldukları güce ulaştıklarını daha iyi görüyoruz.

Bugün toplumsal adaletle ilgilenen eleştirel psikologlar için, buradaki önemli nokta, niyet ve sonuç arasında sıkça görülen bu farklılığın anlaşılmasıdır (Grob, 1994). Eğer yıkıcı toplumsal kuvvetlerin hepsi bilimsel bir elitin kötücüllüğüne bağlanabilseydi, dünyayı iyileştirmek çok daha kolay olurdu. Ancak psikoloji tarihi gösteriyor ki cehalet ve önyargı çoğu zaman psikologların tekelinde değil. Hatta bilim insanlarının ve klinisyenlerin toplumsal önyargıları ve körlükleri genellikle politikacılarınkinden, popüler yazarlarınkinden veya iş dünyasındaki yöneticilerden daha fazla değil. Yeni tarihin, zekâ testlerinin gelişiminden çıkardığı ders budur.

Yeni Psikoloji Tarihi ve Toplumsal Cinsiyet

Yeni psikoloji tarihi, toplumsal cinsiyet konusunu ele alırken, psikolojideki büyük erkek isimlerini, unutulmuş büyük kadınlarınkiyle değiştirmenin ("telafi edici tarih") ötesine geçti. Kariyerleri engellenmiş veya tarih kitaplarına girmesi gereken kadınlara birey olarak odaklanmak yerine, yeni psikoloji tarihi, iktidar mekanizmalarının nasıl işlediğine bakar. "Kadınsı" sayılan araştırma alanlarına (örn. eğitim psikolojisi) daha düşük statü tanınması, bilimsel kesinliğin, duygusuz bir şekilde karar verebilme yeteneği gibi, geleneksel olarak erkeklere atfedilmiş özelliklerle bir tutulması, iktidar mekanizmalarının nasıl işlediğine örneklerdir (Nicholson, 2001). Bu bakış açısının sonucu olarak ortaya çıkan, entelektüel keşiflere ve büyük erkeklerin çatışan egolarına olduğu kadar toplumsal bağlama ve iktidara da odaklanan bir tarih yazımıdır.

Amerikan Psikolojisinin Aşk Hikâyesi

Yeni psikoloji tarihinin belki de en önemli olumlu özelliği, psikolojiyi saf iyi veya kötü olarak görmeyi reddetmesidir. Bugünün akademisyenleri, psikolojiyi böyle görmek yerine, psikolojide ve uygulamalarında özgürleşmenin ve baskının birlikte var olduğunun farkındadır. Bu bakış açısını en iyi ifade eden, Ellen Herman'ın *The Romance of American Psychology* [Amerikan Psikolojisinin Aşk Hikâyesi] (1995) kitabıdır. 1940-1975 arası dönemi inceleyen Herman, psikoloji uzmanlarının bilimsel başarı kadar siyasi ve kültürel otorite edinmek için de çalıştığını gösterir. Herman'a göre bunu, iktidarda olanlara, savaş, yoksulluk, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi önemli meselelerle başa çıkmalarında yardımcı olarak yaparlar. Yüce Divan'ın Brown'ın Eğitim Kurulu'na karşı açtığı davada verdiği karar, CIA'in Project Camelot'u ve Kerner Komisyonu'nun kentsel şiddet üzerine yazdığı raporda da gördüğümüz gibi, bunun sonuçlarından biri toplumsal ve siyasi politikalara psiko-

lojik bir boyutun eklenmesidir. Bir diğer sonuç da İkinci Dünya Savaşı sonrasında psikologların, Vietnam Savaşı'nın sonuna kadar siyasi muhalefet yapmayıp, devletle işbirliği içerisine girmesidir.

Daha erken dönemlerdeki komplocu tarih yazımlarının aksine Herman'ın bakış açısı, psikolojinin yalnızca manipülatif veya yalnızca özgürleştirici olarak, siyah-beyaz görülmesini reddediyor. Bunun yerine, kişisel özgürlükleri çoğaltma çabası ve toplum mühendisliğinin her zaman birbirinden ayrılamayabilecek süreçler olduğunu kabul ediyor. Herman'a göre, her ne kadar "[psikolojinin] demokratik ve antidemokratik kullanımları arasında ayrım yapabilmek istesek de, bu iki türü ayıran çizgi, bilgi üretiminin kendisine içkin etkenlerden ziyade fikirlerin toplumsal bağlamı ile alakalıdır" (1995: 11). Bir tarihçi olarak Herman'ın amaçlarından biri, "'kontrol" ve "özgürlük" kavramlarının siyasi itibarları ne kadar farklıysa, bu kavramların soy ağaçlarının da o kadar ilişkili olduğunu" göstermektir (1995: 11-12).

1940'tan 1970'e kadar psikoloji uzmanlarının yükselişini inceleyen Herman, psikolojinin siyasi olarak şekillendirilebilir ve değişken olduğunu ve farklı amaçlara hizmet edebildiğini gösteriyor. "[Psikoloji] bir yandan ABD'nin yakın geçmişindeki iktidar uygulamalarını gizlemeye hizmet ederken bir yandan bireysel özgürlükleri çoğaltmaya ve genişletmeye çalışan, yenilikçi fikir ve eylemleri meşrulaştırmaya... hizmet etti." (1995: 15). Psikolojinin, siyasi baskıyı sosyal bilimler dilini kullanarak meşrulaştırdığı Vietnam ve Şili vakaları cümlenin ilk kısmında bahsedilenlere örnektir.

Psikolojinin diğer, daha özgürlükçü işlevi, ırk ilişkilerine ve yoksulluğa yönelik toplumsal politikaların yaratılmasına bakılarak görülebilir. Psikoloji, okullarda ırk ayrımı yapılmasının yarattığı hasarlı kişilikleri göstererek, bu sistemin yasaklanmasına yardımcı oldu. 1960'larda uzmanlar, yoksulluğun yarattığı psikolojik zararlara işaret ederek, refah devletinde reformlar yapılması gerektiğini savundu. Herman'a göre bu uzmanlar ikna edici olabildi, çünkü "psikolojik deformasyonun çirkinliği, Büyük Toplum[4] kanunları için, eşitlik ve toplumsal adalet gibi eskimiş soyutlamalardan daha inandırıcı ya da en azından daha yeni bir sebep oldu" (1995: 208).

Herman'ın kastı, beşeri bilimlerin, onları kullananın siyasetine uyan, etik olarak tarafsız araçlar olduğu değil, psikolojinin geçmişte baskı için kullanıldığı ancak aynı zamanda özgürleştirici bir potansiyelinin de olduğudur. Psikolojinin baskıcı işlevleri, psikologların toplumsal elitler-

4. ABD başkanı Lyndon Johnson tarafından uygulamaya konan, yoksulluğu azaltmayı hedefleyen kapsamlı toplumsal reform paketi. (ç.n.)

den edinmeye çalıştığı otorite ve iktidar ile alakalıdır. Özgürleştirici potansiyeli ise psikolojinin insanın bireysel deneyimine hitap etmesinden ve onu konu almasından gelir. Bu yolla, psikoloji bilgisi (birçok eleştirel psikoloğun kendini bir parçası olarak gördüğü sol eğilimli hareketler dahil) toplumsal hareketlere önemli bir boyut kazandırabilir.

1960'lardaki kadın özgürleşme hareketi böyle hareketlerden biriydi. O dönemin tarih yazımlarının da ifade ettiği gibi ikinci dalga feminizmin en önemli özelliklerinden biri, psikolojinin geleneksel erkek yanlılığını eleştiriyor olmasıydı. Daha az dikkat çeken şey de bu hareketin, hümanist psikolojiyi, toplumsal değişim felsefelerine ve yöntemlerine dahil etmiş olmasıydı. Örneğin feminist "bilinç yükseltme" grupları psikolojik ve politik deneyim arasında diyalektik bir ilişki olduğunu kabul edip, ikisini de dışlamayı reddediyordu. Herman'a göre bu, daha güçlü bir kadın hareketi yarattı.

İroniktir ki geleneksel psikoloji tarihi yazımları, bireysel aktörlerin öznel deneyimlerini önemsememe noktasında geleneksel siyaset ve bilim tarih yazımlarıyla ortaklaşır. Herman bu boyutu canlandırarak tarihsel bakış açımızı genişletiyor. Aynı zamanda siyasi solu, sekter ve ultra-sol dönemlerinde felce uğratan anti-psikolojik aşırılıklardan ayırmak isteyen aktivistlere de bir ders verir (Harris, 1995). Bugünün aktivistlerine hitap eden Herman şöyle der: "Eğer psikolojik bilgi, insanları eski adaletsizliklerin yeni hâllerine katlanmak için donatmak yerine, onları özgürlükçü değişim için harekete geçirecekse, iç ve dış dönüşüm arasındaki ayrım ve ikiliğin, yanlış ve faydasız bulunup, reddedilmesi gerekiyor" (1995: 16).

Betty Friedan ve Psikolojinin İki Yüzü

Erken dönem çalışmaları yukarıda Bettye Goldstein adıyla anlatılmış olan Betty Friedan, psikolojinin ikilemlerini ortaya koyar: Psikoloji, özgürleşme vaat ederken aynı zamanda baskıcı, yanlış bir bilinç yerleştirme riskini de taşıyabilir. Daniel Horowitz'in yazdığı biyografiye göre (1998) bu, önde gelen feminist, psikolojiyi hem güçlendirici hem de baskıcı buluyordu. Üstelik bu iki özelliğe verdiği ağırlık Friedan'ın siyasi hayatı ve kariyeri ilerledikçe değişti. Friedan bir lisans öğrencisiyken, kuramları toplumsal duyarlılığa kavuşturulduktan sonra psikolojinin sorunsuz olacağını düşünüyordu. 1930'lardaki diğer radikaller gibi Friedan da Marx'ın toplumsal değişim programının, psikanalizin yenilenmiş bir versiyonuyla uyumlu olacağını düşünüyordu (Bartlett, 1938).

Ancak 1950'lerin ortalarına gelindiğinde, hayatında hem siyasal hem de kişisel değişiklikler olmuştu. Dışarıda, Komünist ülkelerdeki baskı

ortamı yurtiçindeki Marksistleri toplumcu inançlarını sorgulamaya itiyordu. İçerideyse McCarthycilik[5], Friedan'ın umut bağladığı toplumsal hareketleri zor durumda bırakıyordu. Kişisel olarak da Betty, annelik, evlilik ve varoşlardaki yaşam tarafından bastırılan kendilik algısını yeniden kazanmak için bir psikoterapistin yardımına ihtiyaç duyuyordu (Horowitz, 1998).

Bunların sonucu olarak Friedan, psikolojiye karamsar bakan, ancak çelişkiler içerdiğini de gizlemeyen bir bakış açısıyla *Kadınlığın Gizemi*'ni yazdı. "Sigmund Freud'un Cinsel Solipsizmi" bölümünde Friedan, popüler psikanalizin kadın düşmanı olduğunu iddia etti. Ancak, psikanaliz erkek egemen bir dönemin ürünü olduğu için, bu anlaşılabilir bir şeydi. Bugünün toplumunda neo-Freudyen ve hümanist psikoloji, kadınlara, toplumun onlara kendini gerçekleştirme ve otantik bir benlik edinme olanağı vermediğini gösterebilirdi.

Friedan'ın metninde ve daha açık olarak dipnotlarda, bu olumlu yaklaşımın, aynı zamanda Friedan'la samimi bir ilişkisi olan Abraham Maslow'un yazılarına atfedildiği görülüyordu (Friedan, 1959; Maslow, 1963). Psikolojiye olan olumlu bakışı, daha sonra birlikte bir kitap da yazmayı planladığı psikoterapisti William Menaker'e olan minnettarlığını da yansıtıyordu (Friedan, t.y.). Freud'un penis kıskançlığı fikrini reddeden insan olarak, Menaker'den alıntı yapıyordu: "Eğer hasta kitaba uymuyorsa, kitabı fırlatıp at ve hastayı dinle" (Friedan, 1963: 122). Ancak Friedan "birçok analistin, kitabı hastalarına fırlattığından" şikâyetçiydi (1963: 122).

Her ne kadar radikal feministler "psikolojik olana" Betty Friedan'dan daha farklı baksalar da Friedan'ın psikolojinin toplumsal değişimdeki rolüyle alakalı mücadelesi aydınlatıcı bir tarihsel olaydır. Friedan'ın bazı uzmanların fikirlerini kabul etmeyip onlara yanıt yetiştirirken, bazılarını kadınların özgürleşmesi için verdiği mücadeleye dahil ettiğini görürüz. Ayrıca Friedan'ın psikoloji hakkındaki düşüncelerinin değişiyor olması, tarihsel koşulların, psikolojinin nasıl kullanıldığını etkilediği yönündeki önermemizi de destekler niteliktedir. Birden fazla tarihsel dönemde yaşamış biri olarak, Fridean'ın psike ve toplum ilişkisi hakkındaki fikirlerini değiştirmesi anlaşılır ve doğaldır.

PSİKOLOJİ NASIL DEĞİŞİR?

Tarihçilerin eleştirel psikolojiye yapabileceği son bir katkı, "Psikoloji nasıl değişir?" sorusunu sormaktır. Mesela, psikoloji 1960 ve 1970'lerde

5. ABD'de 1950'lerde, Senatör Joseph McCarthy önderliğinde, komünizm karşıtı paranoya ve suçlamaların hüküm sürdüğü döneme verilen isim. (ç.n.)

eşcinselliğin bir tür psikopatoloji olduğu yönündeki inancını nasıl terk etti? Bu soruyu sormamın nedeni psikolojiyi eleştiren bazı insanların bu soruyu tarihçilerden farklı yanıtlamasıdır. Daha spesifik olmak gerekirse, bazı eleştirel psikoloji yaklaşımları, psikolojinin ve psikiyatrinin gay ve lezbiyenlere bakışının değişmesinde ampirik araştırmaların rolünü azımsar (Kitzinger, 1997).

Ampirik bulguların bu şekilde ihmal edilmesini eleştirirken, kendi deneyimimden faydalanıyorum. 1970'lerde ve 1980'lerde Anormallik Psikolojisi dersleri verirken ben de bu hataya düştüm. Psikiyatrik otorite ve tanıya şüpheli yaklaşan biri olarak, Thomas Szasz'ın yazılarını ilginç buluyordum (örnek, Szasz, 1962). Szasz'a göre eşcinselliğin Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM) çıkarılması, kutlanması değil gülünmesi gereken bir şeydi. Szasz'a göre bu, "psikiyatrik hastalık" denen şeyin bilim insanı kılığındaki bir grup ahlak bekçisi tarafından yaratılmış ve sürdürülen bir mitten ibaret olduğunu gösteriyordu.

Szasz'a paralel olarak, derslerimden birinde, DSM'nin yenilenmesinin sebebini bilimsel araştırma ve tartışmadan ziyade toplumsal baskıya ve bürokratların korkaklığına bağlıyordum. Ancak o dönemde cinsellik ve cinsel yönelim konusundaki araştırmaların tarihi yazılmamış olduğu için bilgisizce hareket ediyordum. Ayrıca Vietnam Savaşı döneminin gay aktivistleri bana, Alfred Kinsey ve Evelyn Hooker gibi 1950'lerin orta yaşlı, orta sınıf figürlerinden daha cesur ve daha övgüye değer görünüyordu.

Ancak son zamanlarda 20. yüzyılın orta dönemindeki cinsellik araştırmalarıyla ilgili birçok mükemmel tarih metni yazıldı. Alfred Kinsey uzun zamandır biliniyordu. Ama Henry Minton (2002) ve başkaları, Kinsey gibi cinsellik araştırmacılarıyla işbirliği yapan birçok isimsiz gay ve lezbiyenin hikâyesini kaleme aldı. İyi yapılan bilimin aydınlanmaya götüreceğine inanan bu aktivistler, eşcinselliğin normal olarak algılanmasına yardımcı olacak verileri ve hayat hikâyelerini araştırmacılara sundular. Ayrıca 1990'larda gay ve lezbiyen psikologlar, DSM'nin eşcinselliğe bakış açısının değişmesinde kilit bir isim olan psikolog Evelyn Hooker'ı andı ve onurlandırdılar (Schmiechen, 1992).

Psikolojiyi eleştiren bazı insanlara, bu hikâye fazla "ampirik" gelebilir; bu kitabın başka bir bölümünde tartışıldığı gibi psikoloji eleştirmenleri içerisinde, ampirik araştırmanın toplumsal değişim yaratmadaki rolünün ne olması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları mevcut. Ancak her halükarda, bu öykü, siyasi adanmışlık ve toplumsal vicdanın, bilim insanlarını statükoya meydan okumaya yöneltebileceğini göster-

diği için dikkate alınmalıdır. Hooker'ın anti-faşist siyasi eğilimi, 1930 ve 1940'larda anti-Semitizmin ve faşizmin kötülüklerini görmesini sağladı (Hooker, 1993). Aynı zamanda kadın bir akademisyen olarak ayrımcılığa uğradı ve siyasi yöneliminden dolayı, kadrolu olma potansiyeli taşıyan tek akademik pozisyonundan da atıldı (Meyerowitz, 2004). Sonrasında UCLA'nın ek bölümünde ders verirken, adı Sam From olan gay bir öğrencisiyle ve onun çevresiyle arkadaş oldu. Bu sayede de Los Angeles'in gay alt kültürüne dahil oldu.

Genç gay arkadaşlarının kitaplarda anlatılanlardan farklı olduğunu fark eden Hooker, eşcinsellerin ve heteroseksüellerin psikopatoloji testlerinde farklılık gösterip göstermediğine bakmaya karar verdi. Daha önceki klinik literatür, bu iki grup arasında farklılıklar bulmuştu, fakat bu araştırmaların gay katılımcıları hapishanelerden veya psikiyatri kliniklerinden bulunmuştu. Bunun aksine Hooker, bir grup aktivistin de desteğiyle araştırması için, toplumun içinden erkek eşcinseller buldu. Çalışmaları sonucunda eşcinsel ve heteroseksüel katılımcılar arasında hiçbir farklılık olmadığını gösterdi ve zamanla araştırmaları psikologlar ve psikiyatrisiler tarafından bilinir hâle geldi.

Tabii ki gay hakları hareketinin de gay'lere karşı mevcut önyargıların sorgulanmasını sağlayan bir atmosfer yarattığını teslim etmek gerekir. Ancak büyük ihtimalle psikologlar, Amerikan Psikoloji Birliği toplantılarındaki protestolardan ziyade Kinsey'in ve Hooker'ın eşcinselliği normalleştiren çalışmalarından etkilendi (Chiang, 2007). Diğer APB'de (Amerikan Psikiyatri Birliği) de eşcinselliğin DSM'den çıkarılmasını sağlayan, meseleye olumlu yaklaşan kimi psikiyatristlerin araştırma ve lobileriydi. Bunlardan biri de, genç yaşta Marksizmi ve psikanalizi benimseyen, klinik deneyimi ve gay'lerle olan sosyal temasıyla eşcinsellik hakkındaki fikirlerini değiştirmiş olan Judd Marmor'du (Marcus, 2002; Marmor, 1949; Stone, 1946).

Bu değişimde dış baskının önemini vurgulayan kişilerin bir yandan kendilerini hümanist olarak görüp, bir yandan da Evelyn Hooker ve diğer bilim insanlarını böyle bir değişime katkıda bulunma potansiyelinde görmemesi ironiktir. Bunu yaparak aynı zamanda öğrencilerin de meslekler ve örgütler içerisindeki gerçek mücadeleleri takdir etmelerini engelliyorlar. Bu mücadelelerin tarihi, bir grup meslektaşın en azından bazen, halihazırdaki psikolojik bilgi birikimini değiştirebilecek bulgular toplayabileceği fikrini veriyor. Bu, toplantıları protesto eden gay aktivistlerin baskısı altında ezilen APB bürokratlarını konu alan basit hikâyelerden daha karışık bir hikâyedir (Kitzinger, 1997). Fakat tarih genellikle karmaşıktır ve bu yüzden de Szasz ve onun Scientology Kili-

sesi'ndeki ortaklarının komplocu, boş laflarından daha değerlidir (örnek, Citizens Commission, 2006).

SONUÇ: ÖĞRENCİLER İÇİN PSİKOLOJİYİ DEĞİŞTİRME REHBERİ

Kısa psikoloji tarihi tarihçemizden çıkarılabilecek bazı dersler neler? Bir psikoloji öğrencisi için ilk öğrenilmesi gereken, araştırma yöntemleri kadar tarihsel inceleme yöntemlerinin de önemli olduğudur. Bunlar olmadığında toplumsal reform isteyen insanlar, eleştirel olma iddiasında olan, iyi niyetli; ancak basite indirgeyici tarih yazımlarına çekiliyor. Bu tarih yazımlarına göre psikolojideki fikirler büyük ölçüde toplumsal eşitsizliğe hizmet etmek için vardır (Shields, 2007). Bize göre bu indirgemecilik psikolojik araştırmada olduğu kadar tarih yazımı için de tehlikelidir. Bu tip tarih yazımları, güçlendirici olmak yerine, öğrencilerin, tüm fikirlerin tartışmalı bir doğası olduğunu ve geçmişte alanı değiştirmiş olan mücadeleleri görmelerini engeller (örnek, Rosenberg, 1982).

İkincisi, eleştirel bakıldığında, tarih yazımlarının kendileri de değerlerden bağımsız değildir. Tarihçi her zaman bir veri toplama ve düzenleme yöntemini diğerine tercih etmek zorundadır. Tarihçi, aynı zamanda, geçmişi basit bir zaman, yer ve mekân listesinden öte bir şekilde sunmak için, bir yorumlama çerçevesi seçmek zorundadır. Daha basit söylemek gerekirse, tarih hiçbir zaman geçmişteki gerçeklerin düz, değiştirilmemiş bir aktarımı değildir. Tarih her zaman geçmişin belli bir veçhesinin, belli bir mercek içerisinden algılanmış ve kuramsal olarak elde edilebilecek verinin yalnızca bir kısmından faydalanılarak yaratılmış bir temsili veya yeniden kurulmasıdır. Geçmişin küçük bir kısmından daha fazlasını aydınlatmak veya yeniden kurmak mümkün değildir; "tarihi gerçeklerin kapsamlı bir toplamı" olmayı iddia eden herhangi bir metin, tanım gereği eksiktir. "Bunlar kimin gerçekleridir?" ve "Neler 'gerçek' olarak sayılır?" soruları da sorulabilir ve bu yönde eleştiriler her zaman getirilebilir.

Dahası, herhangi bir tarih yazımı kaleme alındığında, geçmişin belirli bir yorumunu ve bu yorumun günümüz için taşıdığı anlamı güçlendirmek için kullanılabilir; yani tarih yazımı siyasi bir amaca hizmet edebilir. Eleştirel tarihler, bugünün "doğruluğunu" desteklemektense, neden bazı kuramların diğerlerinin yerine güçlenip kabul kazandığını ve neden ve nasıl bazı grupların veya hareketlerin belirli zaman ve yerlerde profesyonel otorite kazandığını sorgular. Tarih, geçmişi, bugünü yüceltme veya meşrulaştırma amacı gütmeden, onu kendi şartları çerçevesinde değerlendirmek için kullanır. Ayrıca geçmişin herhangi bir

analizinin güncel çıkarlar tarafından şekillendirildiğini kabul ederiz: Tarihçi kendisinin bugününden kaçamaz.

Bu bölümden çıkarılacak üçüncü ders de iyi bir tarih yazımının keyifli olabileceğidir. Bir tarih yazımı, Herman'ın *The Romance of American Psychology* adlı eseri gibi, sürükleyici bir metin olabilir. Aynı şekilde, iyi yazılmış bir tarih, iyi yazılmış bir kurgu gibi, insanda olan, ancak farkında olmadığı düşünme şekillerine meydan okuyup, dünyayı ona farklı gösterebilir. Bir insan, yeni psikoloji tarihinin iyi örneklerini okuyarak, tarihte amaç ve sonucun sık sık birbirinden ayrıştığını ve tarihte ironinin oynadığı rolü fark edebilir. Aynı zamanda alanı aşağıdan yukarıya doğru görebilir ve alana toplumsal bir duyarlılıkla bakabilir. Böylece geçmişte gereken ilgiyi görmemiş figürlerin alana katkıları ve sosyopolitik faktörlerin Asch'tan Zimbardo'ya kadar, psikologların yaptığı çalışmalar üzerindeki etkileri fark edilir.

Sonuç olarak, eleştirel bir bakış açısı olan okuyucu, bugünün araştırmalarına uygulanacak, "geçmişten çıkarılacak dersler" paketi bulamayabilir. Ancak tarihsel farkındalık sayesinde, bugün olanları eleştirel bir gözle görebilmek daha kolay olacaktır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Whig Tarih Yazımı: Geleneksel psikoloji tarih yazımı, statükoyu destekler. Bugünün yaygın bakış açılarını bilimsel ilerlemenin kaçınılmaz sonucu olarak sunar.
2. Revizyonist Tarih: 1960'larda, ırkçılık karşıtı psikologlar, alanın etnosantrik tarihini yeniden keşfetti.
3. Yeni Psikoloji Tarihi: 1970'lerde ve 1980'lerde yeni nesil tarihçiler revizyonistlerin tarih yazımlarını düzeltti. Aynı zamanda geleneksel tarih yazımlarında bulunmayan grupların bakış açılarını da tarih yazımlarına kattı.
4. Bugünün en iyi tarih metinleri, psikolojinin tarihi boyunca hem özgürleşme vaat ettiğini hem de baskıya yol açabileceğini gösteriyor. Psikoloji tarihçileri, basite indirgeyici ve komplocu tarih yazımlarından kaçınırken, eleştirel bir bakış açısını korumaya çalışmalıdır.

Terimler Sözlüğü

- Telafi edici tarih: Geleneksel tarih yazımları tarafından dışlanan bireylerin (kadınlar, etnik azınlıklar) keşfedilip onurlandırılması.
- Entelektüel tarih: Fikirlerin ve zamanla geçirdikleri değişimlerin tarihi.
- Yerlici: Göçmenlere ve onların milli kimliklerine karşı önyargılı.

- Yeni psikoloji tarihi: 1970'lerde ve 1980'lerde ortaya çıkan, psikolojideki fikirlerin toplumsal bağlamını ve önde gelen psikologlar dışındaki grupların bakış açılarını vurgulayan yeni bir tarih yazımı tarzı.
- Şimdici tarih: Bugünün değerlerini ve bugünün meselelerini geçmişe yansıtan, çarpık bir bakış açısı.
- Revizyonist tarih: Geçmişin belirli bir özelliği hakkındaki kabul edilmiş bir bakış açısına karşı çıkan tarih yazımı.
- Whig tarih yazımı: Halihazırda baskın olan grup ve ideolojinin bakış açısından yazılan, statükonun kaçınılmaz olduğunu ima eden tarih yazımı.

Okuma Önerileri

Bölüm içerisinde de vurgulandığı gibi, Herman'ın (1995) Amerikan psikolojisinin gelişimini incelediği eseri oldukça değerlidir. Betty Friedan'ın hayatı ve yazıları, tarihçilerce tekrar incelendiği üzere, ABD'de feminizmi, işçi sınıfını ve Soğuk Savaş'ı anlamak için çok önemlidir (bkz. Horowitz, 1996, 1998, and Meyerowitz, 1993). Yine, bu bölüme göre, psikoloji tarihçileri psikoloji kuramlarının cinsiyetçi doğasının, kadınları ve erkekleri nasıl etkilediğini incelemeye başladı. Ian Nicholson'un (2003) Gordon Allport biyografisi buna iyi bir örnektir. Klinik psikolojiyle ilgilenenler için, Jack Pressman'ın (1998) lobotomi tarihçesi eleştirel olup, komplocu veya Whig bir bakış açısı olmayan bir tarih yazımına iyi bir örnektir. Son olarak, Cyril Burt skandalı psikolojideki en uzun süren, siyasi olarak da en yüklü tartışmalarından biridir. Samelson'un (1992) bu konudaki güvenilir inceleme yazısına bakınız.

İnternet Kaynakları

Betty Friedan hakkında daha fazla çalışma için:

- www.h-net.org/~hst203/documents/friedan1.html
- www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/friedan.htm

Sorular

1. Bu bölüm kimi yazarların toplumsal kaygıları ve hayatları ile akademik yazılarının arasında bağlantılar kuruyor. Bu bağlantılar tarih hakkında eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye nasıl yardımcı olabilir? Bu bölümün psikoloji tarihi konusundaki geleneksel metinlerden farkı nedir?
2. Eleştirel psikolojiyi savunanlar iyi bir tarih yazımının nasıl olması gerektiği hakkında neden anlaşamayabilirler? Bu tartışmaları öğrencilere de açmak faydalı mıdır?

3. Betty Friedan'ın yazıları ve aktivizmi, bir toplumsal hareketin başlamasına nasıl katkıda bulundu? Son yıllarda Friedan'ın yöntemi ve yazıları neden eleştirildi? Friedan'ın hayatıyla ilgili ayrıntılar bu tartışmanın konusu haline nasıl geldi?

Çeviren: Melih Barsbey

3
Eleştirel Psikolojide Felsefi Meseleler

Thomas Teo

Bölüm Konuları

PROBLEMLİ BİR BİLİM OLARAK PSİKOLOJİ
ONTOLOJİK MESELELER VE PSİKOLOJİNİN KONUSU
EPİSTEMOLOJİK MESELELER VE
PSİKOLOJİNİN METODOLOJİSİ
ETİK-POLİTİK MESELELER VE PSİKOLOJİNİN PRAKSİSİ
ELEŞTİREL PSİKOLOJİDE GÜNCEL KONULAR

PROBLEMLİ BİR BİLİM OLARAK PSİKOLOJİ

Akademik bir çalışma alanı temel sorunları çözemiyor hatta onları göz ardı ediyorsa, o alan problemli olarak nitelenebilir. Temel problemleri dışlayan, ihmal eden veya onlar hiç yokmuş gibi davranan psikoloji bilimi için de durum böyledir. Bu bölümde betimleneceği üzere, birbiriyle ilişkili üç mesele psikolojiyi problemli bir bilim haline getirir: (a) psikolojinin konusunun ve ontolojisinin karmaşıklığına dair kısıtlı bir kavrayış, (b) kısmen dar bir epistemoloji ve metodolojiyi tercih etme, (c) etik ve politik meselelere ve psikolojinin kendi praksisine dair derinlemesine düşünmenin, yani eleştirel düşünmenin olmayışı.

Bu problemlerin yalnızca güncel meselelerle ilişkili olduğunu söyleyemeyiz. Aslında psikoloji, bağımsız ve kurumsal bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışından beri eleştirilerle mücadele etmek durumda kaldı (bkz. Teo, 2005;Woodward & Ash, 1982). En etkili eleştirilerden biri 18. yüzyılda Immanuel Kant tarafından yapıldı. Kant, asıl anlamı ruh bilimi olan psikolojinin, fizik gibi deneysel bir disipline dönüştürülemeyeceğini; bu nedenle doğabilimsel olamayacağını iddia etti. Kant'a göre psiko-

lojinin konusu, bunun yerine, ruhun betimlenmesi ile sınırlı tutulmalı ve ahlaki aktöre, yani kişinin iradi olarak ahlaki ilkelere göre hareket etme becerisine odaklanmalıydı.

19. yüzyılda, psikoloji, felsefi bir disiplinden, doğabilimsel bir disipline dönüştü. Beşeri bilimlerin ilkelerini ve yöntemlerini benimsemesi, anaakım akademik psikolojiyi, öznel, bireysel deneyimler ve kişilerin bu deneyimlere atfettiği anlamları ifade eden, öznellik gibi özgün psikoloji konularından uzağa götürdü. Bu dönüşümün entellektüel, daha da önemlisi sosyolojik ve tarihi kökleri vardır. Bir çalışma alanı olarak psikolojinin, para ve iktidar uğruna verdiği akademik saygınlık mücadelesinde, kendisini tarih gibi muğlâk görünen beşeri bilimlerden ziyade, başarılı doğabilimleri ile yan yana koyması daha fazla gelecek vaat ediyordu (Ward, 2002). Psikoloji disiplini, kendisine *deneyim* ya da tin gibi kavramlar yerine *davranış* gibi görünüşte nesnel konuları görev edinirse, doğabilimleri nazarında daha değerli olacağını ummuştu. Psikolojiyi daha özenli bir disiplin haline getirme düşüncesi o kadar güçlüydi ki, Sigmund Freud bile psikolojiyi bir doğabilimi olarak tasarlamıştı (bkz. Habermas, 1968/1972).

Psikolojiyi fizik gibi bir doğabilimi yapma girişimi birçok eleştiriye neden oldu ve alanı kriz tartışmaları diye anılan bir noktaya getirdi. Aslında psikolojinin krizine dair ilk sistematik kitap kendi zamanının baskın doğabilimsel yönelimli araştırma programlarını eleştiren Willy (1899) tarafından yayımlanmıştı. Willy, psikolojideki krizin kaynaklarını spekülatif kuramlaştırma ve yetersiz metodoloji olarak belirlemişti. Kriz literatürü 1920–1930 yılları ve tekrar 1960 ve 1970 yılları arasında yükselişteydi (bir değerlendirme için, bkz. Goertzen, 2005). Psikolojinin etik ve politik meselelere olan ilgisizliğinin eleştirisi 19. yüzyılda Beneke'nin (1845) psikolojinin politik, sosyal ve dini karışıklıkları aşmaya yardımcı olabileceği önermesinde de bulunabilir. O tarihlerde Beneke anaakım psikolojinin uygulama yerine kurama odaklanmasını eleştirmiş ve Alman psikolojisinin sosyal gerçeklikle başa çıkmayı reddetmesine karşı çıkmıştı.

Bir eleştirel psikoloji kitabında sorulabilecek soru şudur: Anaakım psikolojiyi eleştiren tüm yaklaşımlar *eleştirel psikoloji* olarak değerlendirilebilir mi? *Genel* bir eleştirel psikoloji anlayışı psikolojinin konusunu, metodolojisini, praksisini veya bunların bir bileşkesini eleştiren her yaklaşımı kapsayacaktır. Öte yandan, *özel* bir eleştirel psikoloji anlayışı anaakım psikolojiyi praksisin etik ve politik boyutlarında eleştirmeye öncelik veren yaklaşımları kapsayacaktır. Pratik teriminin aksine, uygulamada ortaya konan insan eylemlerinin politik doğasını vurguladı-

ğından praksis kelimesini kullanıyorum. Buna ek olarak, bazı psikologların kendi psikolojik duruşlarına işaret etmek adına eleştirel psikoloji terimini kullandıkları (bkz. Fox and Prilleltensky, 1997; Hook, 2004; Sloan,2000; Walkerdine, 2002), bazı psikologların ise (örnek, feminist veya sosyal inşacı psikologların) anaakımı eleştirseler de bu terimi kullanmadıkları belirtilmelidir.

Kültürel ve tarihsel (Marksist), feminist, sosyal inşacı ve daha yakın zamanlarda post-kolonyal eleştiriler yaygındır. Ancak eleştirel psikoloji bunlarla sınırlı değildir. Bu kuramların hepsi anaakım psikolojinin sınırlılıkları ile ilgili ürünlerle eleştirel literatüre katkıda bulunurlar. Örneğin Marksist yaklaşımlar tanı kitapçıklarının geliştirilmesinde sigorta şirketlerinin rolü ile ilgilenebilir; feminist yaklaşımlar gelişimsel modellerin yalnızca erkek katılımcılara dayanarak genelleştirilmesini sorgulayabilir; sosyal inşacılar bir kültürde psikoloji kuramlarının baskın hale getirilmesinde iknanın rolüne bakabilir ve post-kolonyal eleştirmenler Amerika ve Avrupa kökenli kuram ve uygulamaların Afrika bağlamında anlamını sorgulayabilir. Daha da önemlisi bu çok çeşitli eleştiriler bazen birbiri ile çelişen alternatif yaklaşımlar oluşturabilir.

ONTOLOJİK MESELELER VE PSİKOLOJİNİN KONUSU

Felsefede, ontoloji terimi Oluş[1] ile ilgili incelemeleri (gerçeğin temel özellikleriyle ilgili incelemeleri) içerir. Psikolojide, ontolojik incelemeler psikolojinin "nesnesinin" doğasına işaret eder: Psikologlar ne çalışmalıdır? Psikolojinin konusunun belli başlı ve yalnızca ona has özellikleri nelerdir? Ontolojik tartışmalar psikolojinin tanımlarını, psikolojinin konusunu ve insan zihnini temsil eden modelleri, insan öznelliğini anlamak için kullanılan metaforları, insan zihni ve doğası ile ilgili kuramları, zihin ve beden ilişkisini ve diğer konuları içerir.

Bazı ayrımları akılda tutmak önemlidir. *Psikoloji* kelimesi aynı zamanda hem bir özneye hem çeşitli başlıkların tartışıldığı bir alana hem bir disipline hem de bir uzmanlık alanına işaret eder. Batı dünyasında *psikoloji* terimi, içinde bulunulan çağa veya kültürel bağlama göre ruhun, bilincin, zihinsel yaşamın, davranışın, insan deneyiminin, zihin ya da beynin araştırılması anlamına gelir. *Psikolojinin konuları* klasik Yunanlılardan beri incelenmiştir; örneğin *Aristoteles*, önde gelen eseri *Ruh Üzerine*'de hafıza konusunu incelemiştir. Ancak psikoloji bağımsız bir akademik disiplin olarak 19. yüzyıldan önce var olmamış, uzmanlık alanı olarak ise ancak 20. yüzyılda bir sosyal gerçeklik haline gelmiştir.

1. *Being*'in karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

Anaakım psikoloji terimiyse üniversiteler gibi, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki çeşitli kurumlarda öğretilen ve araştırılan akademik bir çalışma alanına işaret etmektedir.

Bu makalede anaakım psikolojinin konusu hakkındaki örtük varsayımlarıyla ilgili birkaç temel mesele tartışılıyor. Bazı psikologlar psikolojideki en önemli modellerin *teknolojik* modeller olduğunu ve psikoloji tarihinin teknoloji tarihine paralel geliştiğini düşünür. Örneğin, bilişsel psikolojinin insan zihniyle ilgili metaforları ve modelleri bilgisayarı temel alır; ancak daha önceki dönemlerde psikoloji metaforlarında (saatler, buharlı makineler ve radyolar gibi) daha basit mekanik aletler kullanılmıştır. Makine modelleri belli başlı ontolojik varsayımlar ağının içine gömülüdür. Bu varsayımlardan biri, kişinin bir mekanizma gibi dış uyarana yanıt verdiğidir; makine modelleri failliği, yani kişinin seçme, eyleme ve eylem üzerine düşünme özelliklerini dışarıda bırakır. Hayvan metaforları içeren diğer modellerse, eleştirel bir perspektiften bakıldığında insanın zihinsel yaşamının hayvanın zihinsel yaşamından çok çeşitli şekillerde ayrıldığı gerçeğini ihmal eder.

Bu yüzden, anaakım psikoloji mekanik, yani atomistik ve indirgemeci insan zihni modelleriyle işler. İnsan davranışına mekanik yaklaşımlar, davranışçılık gibi biyolojik geleneklerde de vardır. Çoğu davranışçı, evrimsel yaklaşımı benimsemesine rağmen, davranışçılıkta hâkim olan yaklaşım makine modelidir; çünkü bireyin uyarana yanıt verdiği varsayılır. Psikolojik yaşantıyı uyaran ve yanıt şeklinde bölmek (davranışçılık) veya bağımlı ve bağımsız değişkenlere ayırmak (anaakım psikoloji) problemlidir; çünkü öznelliği, faiiliği ve somut bir bağlamda anlamlı eylemi ve eylem üzerine düşünmeyi göz ardı eder (Holzkamp, 1992; Tolman and Maiers, 1991).

İnsanın zihinsel yaşamının izole edilmiş bölümlerine odaklanarak (*atomizm*) değişkenler belirlemek somut bireylerdeki bütüncül zihinsel yaşama haksızlık etmektir. Anaakım psikoloji insan yaşamının karmaşıklığını ele almak yerine, ki bu öznelliğin kaynağıdır, küçük bölümleri incelemenin yeterli olduğunu varsayar. Örneğin biliş; dikkat, düşünme ve hafıza olarak alt bölümlere ayrılmıştır. Hafıza da daha sonra uzun dönem, kısa dönem ve başka bölümlere ayrılmıştır. Parçaların, öznelliği yeterince açıklayabildiğini varsaymak *indirgemeci*dir; ki bu da makine modelinin diğer bir sonucudur. Gerçek yaşamda insan öznelliği bütünsel bir biçimde deneyimlenir. Öznenin bakış açısında biliş, duygu ve arzu (zihinsel yaşamın batılı ayrımını kullanırsak) parçalara ayrılmış bir biçimde değil, genellikle somut yaşam deneyimleriyle bağlantılı bir biçimde yaşanır. Bir bütünün parçalarını çalışmanın yeterli olacağı ve

parçaların birbirine eklenerek anlamlı bir bütün oluşturacağı fikri sınırlı bir dünya görüşüne dayanır. İnsan zihinsel yaşamı söz konusu olduğunda, parçalar yalnızca birbirine eklenmez. Eleştiriler de insan öznelliğine hakkını veren bir psikolojinin, parçaları anlamak için, önce, insan deneyiminin bağlantı noktalarını incelemesi gerektiği yönündedir (Martin, Sugarman, & Thompson, 2003).

İnsanın zihinsel yaşamını makine modeli ile açıklamanın bir sonucu daha vardır. Bu model insanları bireyler olarak, toplumu ise dışsal bir değişken olarak sınıflandırdığı için bireyi ve toplumu birbirinden ayrı unsurlar olarak değerlendirir (ayrıca bkz. Parker& Spears, 1996). Psikologlar kuram ve araştırma uygulamalarını bireyci bir kavramsallaştırma üzerine temellendirdiklerinin nadiren farkına varır. Belli bir dili konuştuğunuzu, diyelim ki bu dil İngilizce ve bunun sizin benliğinizin bir parçası haline geldiği gerçeğini düşünün. Tabii ki Danimarka'da Danimarkalı ebeveynler tarafından yetiştirilseydiniz, konuştuğunuz dil Danca olacaktı. İçinde yaşadığınız zaman da önemlidir; İngilizce'de biricik, daha önce hiç ifade edilmemiş, cümleler üretebilirsiniz; ancak bu cümleler yalnızca belli bir sosyokültürel yörünge kapsamında anlamlıdır. Çünkü dil değişir. "Ben eleştirel psikoloji kitabında psikolojideki fikirlerin problemli doğasını eleştiren bir bölüm okuyorum." gibi bir cümle, İngilizce konuşan ancak 500 yıl önce yaşamış kişiler için anlaşılmazdır. Dil, kişiye özgü olabilir; ancak yalnızca kişinin içinde sosyalleştiği daha geniş bir topluluk, iletişimin dilbilimsel özelliklerini paylaşan bir topluluk içerisinde anlamlıdır. Bu yüzden toplumsal ve tarihsel gerçekliği kişinin yanıt verdiği bir çevre olarak kavramsallaştırmak yetersizdir; birey çevreden bağımsız değildir, çevre de bireyden. Bu nedenle güncel psikolojinin, bilimsel bir disiplin olarak addedilmesi için insan öznelliğini tarihsel ve toplumsal bağlamlara gömülü bir biçimde sunması çok önemlidir.

Alternatif görüşlere bakarsak, eleştirel psikolojinin çeşitli biçimleri mekanik ve indirgemeci zihin anlayışından uzaklaşmıştır. Tüm eleştirel psikolojik yaklaşımlar insan doğasının ve insanın zihinsel yaşamının aktif ve toplumsal olduğu anlayışını destekler. *Kültürel ve tarihsel yaklaşımlar* çevrenin, kültürün ve tarihin yalnızca birer değişken olmadığını iddia eder. Burada bağlam, kimliğin dokusu ile iç içe geçmiştir. Örneğin, Vygotsky (1978) ve arkadaşları psikolojinin bireyci doğasını eleştirmiş ve *yakınsal gelişim alanı* alternatif kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, bireyi izole ederek incelemenin sınırlı sonuçlarının olduğu ve bir birey olarak çocuğun yaşıtlarıyla birlikte ve yetişkinlerin önderliğinde, neyi öğrenebileceğinin araştırılmasının daha önemli olduğu iddia-

sına dayanır. Örneğin, Vygotsky bir öğrencinin araştırma yöntemleri ile ilgili çoktan seçmeli bir testteki bireysel performansından çok, somut bir araştırma problemini bir danışmanın önderliğinde veya diğer öğrencilerle birlikte nasıl çözeceği ile ilgilenir.

Holzkamp, insan öznelliğini anlamak için temel kategoriler geliştirmeyi denemiştir. Ona göre, öznellik insanın toplumsal doğasını kabul etmek anlamına gelir. Bireyi daha geniş bir toplumsal, tarihsel ve ekonomik bağlamın parçası olarak kavramsallaştırmak, öznenin ciddiye alınmadığı anlamına gelmez. Holzkamp (1984), öznelliğin ve öznenin durduğu yerden oluşturulmuş bir psikolojinin, tam olarak kavranması gerektiğini iddia eder. Onun için tek tutarlı psikoloji de budur. Örneğin, bir birey için alkol kullanmanın en iyi çözüm olabileceği anlaşılabilir bir şeydir. Eğer psikologlar belli bir müdahalenin sonucunu, bağlamdan ve bireyden bağımsız bir biçimde, önceden bildiklerini iddia ediyorlarsa, *Öteki*'nin öznelliğini ihmal ediyorlar demektir. Tabii ki bu, *Öteki*'nin her önerdiğine ve yaptığına onay vermek anlamına gelmez.

Çoğu feminist yaklaşım, birey ve toplumun birbiriyle olan ilişkisinin farkındadır ve bağlam içinde ortaya çıkan bir öznellik kavramını vurgularlar. Buna ek olarak, zihinsel yaşam üzerine odaklanmanın bedeni ihmal etmek anlamına geldiği de önerilmiştir (bunun için Merleau-Ponty, 1945/1962 gibi görüngübilimcilere bakınız). Bu, öznellik ile ilgili kuramların geliştirilmesi anlamına gelir; yani psikolojinin konusu hakkında kuramlar geliştirirken bedenin dışlanmaması anlamına gelir (Bayer & Malone, 1998). Sosyal inşacı düşünürler, içinde bulunduğu bağlamdan ayrı olmayan ve toplum ve topluluk ile bütünleşik bir birey kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Gergen, 1985). Bazı yorumsamacı psikologlar ise bireyin amaçlı, diyalojik ve aktif yanlarını vurgulamıştır (Richardson, Rogers, & McCarroll, 1998).

Post-kolonyal bir eleştiri, psikolojinin konusunun daha geniş bir tarihsel ve kültürel bağlamın parçası olduğunu ve bu konuyu anlamaya çalışan kuramlarda, Batı'ya ait bir kuramlaştırma yönteminin var olduğu önermesinden yola çıkar. Bu yüzden, bu kuramlar insanın zihinsel yaşamının evrensel modelleri olarak değil, Batılı modelleri olarak anlaşılmalıdır (Teo & Febbraro, 2003). Soru, Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen kavramların farklı kültürel bağlamlara nasıl uygulanacağıdır. Diğer ülkelerdeki psikologların görevi Amerikan fikirlerini ithal veya ihraç etmek yerine kendi yerelliklerinde işlevsel olan kuramlar, kavramlar ve uygulamalar üretmektir. Örneğin, öğrenenlerin nesneler yerine özneler olması gerektiğini öne süren Freire (1970) ve Freire'nin fikirlerini psikolojiye uyarlayan Martín-Baró (1994) özellikle Latin

Amerika'daki psikolojik meseleleri konu edinen kategoriler geliştirmişlerdir.

Wilhelm Dilthey (1976), bilimi, doğabilimleri ve beşeri bilimler olarak ikiye böler. Onun önderliğinde, kişileri ve kişilerin zihinsel yaşamlarını tanımlamak için kullanılan *kavramların doğası* hakkındaki tartışmalar sıklık kazanır. Psikolojik fikir ve uygulamaların sosyal olarak inşa edildiğini vurgulayan Danziger (1997) psikolojik kavramların doğabilimsel kavramlardan farklı bir konumu olup olmadığını inceler. Bu farklı kategorileri *doğal olanlar*[2] ve *insani olanlar*[3] şeklinde adlandırır. *Doğal olanlar* fiziksel, kimyasal, biyolojik nesne ve olaylardır; bunlar psikolojik kategorilerden tartışmasız bir biçimde ayrılır. Örneğin, su ya da kayaların şekillenmesi ile ilgili bir çalışma IQ, acı ya da "ırk" ile ilgili bir çalışmadan farklıdır.

Psikologlar, psikolojideki kavramların belirli kültürel bağlamlarda belirli amaçlar için inşa edildiğinin farkına varmalıdır. Anaakım psikologlar genellikle aslında inşa edilen kavramlara, deneysel olarak doğrulandıkları için doğal kavramlarmış gibi davranır. Ancak deneysel olarak doğrulama, bir kavramın ontolojik doğası ile ilgili herhangi bir şey söylemez. Örneğin, belli sayıda insanın kendini *İngiliz* olarak tanımlaması, *İngiliz* olmanın doğal bir değişken olduğu anlamına gelmez. Eleştirel çalışmalar, bazı psikolojik kavramların, ontolojik olarak problemli olmalarına rağmen, toplumsal pratik içerisinde tarihsel olarak gerçek halini almasıyla ortaya çıkmıştır (örn. "ırk" veya IQ). Bu, sosyal olarak inşa edilmiş kavramlar, süreç içinde kimliğimizin temel parçaları haline gelmiştir. Örneğin, IQ kavramı bir kere oluşturulduktan ve siz IQ testlerinde iyi bir skor elde ettikten sonra, IQ sizin kendilik anlayışınızın bir parçası haline gelir. Ancak, IQ gibi psikolojik kavramlar aynı zamanda iktidar ve baskının kaynağı olarak da anlaşılabilir (bkz. Foucault, 1966/1970; Rose, 1996).

Bir kavram kültürel bir fenomen haline geldiğinde, bu kavramın kendi kültürümüze olan yakınlığını sorgulamak ve aslında kültürle iç içe geçmiş olan psikolojik fikirleri kendinden menkul kılan bu kavramların gündelik yaşama girmesiyle mücadele etmek önemlidir. *Duygusal zekâ* gibi görece yeni kavramlar, kültürel olarak kendimize dair kavrayışımızın bir parçası haline gelirken sosyal inşa sürecini anlamak kolaydır. Eleştirel psikologlar, psikolojide kullanılan ve kültüre gömülü kavramların belli başlı bir dünya görüşünü ifade edip etmediğini veya ideolojik olup olmadığını, yani iktidarın çıkarlarına hizmet edip etmediğini

2. *Natural kinds*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
3. *Human kinds*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

incelemeye çalışmalıdır. Örneğin, *kişi yabancılaşmıştır* yerine *bu davranış uyuma yönelik değildir* dediğimizde kişiyi ya da çevreyi değiştirmeyi hedeflemek arasında kuramsal bir tercih yaparız ve bu tercih kişiler için somut sonuçlar doğurur. Psikologların sosyal-psikolojik gerçekliği algılaması da kavramlar aracılığı ile gerçekleşir.

EPİSTEMOLOJİK MESELELER VE PSİKOLOJİNİN METODOLOJİSİ

Felsefede epistemoloji terimi, bilgi sorunun ele alınmasını ifade eder. Biz, psikolojide bilginin doğası, bilgi edinmenin yolları, bilgi ve gerçeğin anlamı ile ilgileniyoruz. Ontoloji ve epistemoloji, bu bölümde tanımlama amacıyla ayrı ayrı ele alınsalar da, pratikte iç içe geçmişlerdir. Belli başlı ontolojik varsayımların ve psikolojinin neyi çalışması gerektiği ile ilgili kararların hem metodolojik hem de epistemolojik sonuçları vardır. Psikolojinin konusunun belirli kavramsallaştırmalarını benimsemek, metodolojiye dair belirli bir tercih yapılmasını da beraberinde getirir. Bunun tersi de geçerlidir; belirli bir metodolojinin benimsenmesi, aynı zamanda belirli kavramsallaştırmaların da benimsenmesi anlamına gelir. İnsan zihninin makineye benzetilmesi, mekanik bir metodoloji seçildiği anlamına gelir. Bu metodolojiye dayanan çalışmalar yalnızca makine modelini destekliyor gibi görünse de aslında bunlar onun örtük varsayımlarını da destekler (bunun gündelik yaşamdan bir örneği, eline çekiç alan kişinin her gördüğü çivinin çakılması gerektiğini düşünmesidir). Anaakım psikoloji, ontoloji ve epistemoloji arasındaki bu ilişkinin farkında değildir ve bu nedenle psikoloji bu alanda problemlidir.

Eleştirel bir perspektiften bakınca kişi, nesne veya olayın kendine has özelliklerine –psikolojide bu, zihinsel yaşam ya da bağlam içerisindeki öznellik olabilir– uygun metodolojilerin kullanılması gerektiğini bilir. Bu durumda şunu söylemek önemlidir. Eğer araştırmacılar hafızanın biyolojik temelleri ile ilgileniyorsa, biyolojik, doğabilimsel bir yöntem kullanmalıdır; ancak eğer hafızanın öznel olarak anlamlı olan içeriği ile ilgileniyorlarsa, o zaman bu konuyu hakkıyla çalışmaya imkan tanıyan bir metodolojiye ihtiyaç vardır (örn. anlama ilişkin bir kavrayışı vurgulayan *yorumsamacı* yaklaşım). Ancak anaakım psikoloji, doğabilimsel bir metodolojinin sorgulanmadan, tüm araştırma alanlarına uygulanması gerektiğini düşünür. Bu varsayımın entelektüel temelleri pozitivizmin 20. yüzyılın ilk yarısında gelişen ve ampirik dünyadaki her şeyin fiziğin kavram ve yöntemleri ile incelenmesi gerektiğini savunan fizikalizmdedir.

Çoğu üniversitede öğretildiği ve çoğu ders kitabında anlatıldığı gibi, psikolojinin doğabilimsel, deneysel-istatistiksel veya ampirik-istatistiksel bir metodolojisi vardır. Çoğu kavramı, değişkenler şeklinde tanımlar (bağımsız, bağımlı, aracı[4] değişkenler gibi). Aslında geleneksel psikoloji bir değişkenler psikolojisidir (Holzkamp, 1991). Tarihsel bir perspektiften bakınca kişi, psikolojiyi psikolojik fenomenlerin *nedeni*yle ilgilenen bir bilimden, değişkenler arasındaki *işlevsel ilişki*yi araştırmaya doğru değişen bir bilim olarak düşünebilir. Örneğin, psikologlar kişinin işsiz kalmasının nedenini araştırmaz. Bu, sorunun, toplumsal ve tarihsel olarak incelenmesini gerektirir. Bunun yerine anaakım psikoloji işsizlik değişkeni ile iyi olma hali, depresyon, kendine güven, kişilik ve bunun gibi değişkenlerin ilişkisine bakar. Psikolojideki bu işlevsel ilişki, araştırma tasarımının doğasına bağlı olarak nedensel veya korelasyonel olarak değerlendirilir.

Anaakım psikolojinin araştırma mantığı içinde tipik olarak şunlar vardır: Psikologlar kuramları temel alan kuramsal önermelerle anlaşılabilen ve çerçevelendirilen hipotezler oluşturmalıdır, yani; bu hipotezler, yasa benzeri beyanlar şeklinde ise, o halde kalıbı kullanılarak ifade edilmelidir; kuram ve yöntem biçimlendirilmelidir; hipotezler nesnel, geçerli ve güvenilir gözlem ve ölçümlere dayanarak test edilmelidir; hipotezler test edildikten sonra, sonuçlara dayanarak yasalar yaratmayı sağlayan tümdengelimsel-nomolojik veya istatistiksel açıklama ve yordama modelleri sağlanmalıdır. Çoğu anaakım psikolog da deneyi bu disiplin içerisindeki en iyi veya en etkin bilgi edinme aracı olarak görür. Psikoloji niceliksel bir *metodoloji* içerisinde çok çeşitli *yöntem*ler üretmiştir (örn. varyans analizi, faktör analizi, yolak analizi gibi).

Ancak daha önce vurgulandığı üzere, hafıza gibi psikolojik başlıklar hem doğabilimsel hem de insan-bilimsel bir bakış açısı ile incelenebilir. Kişi, eğer psikolojinin fizyolojik temellerini, fonksiyonunu, prensiplerini ve bölümlerini araştırmak istiyorsa, bireysel olarak bağlam içinde inşa edilen hafıza ve hafızanın içeriği ile ilgilenmesi gerekmez. Klinik psikologların da bildiği gibi, kişinin kimliğine ve eylemlerine anlam katan, geçmiş deneyimleri ile ilgili hafızası, kültürel-tarihsel bir izleğin parçasıdır ve bu özelliği ile insan-bilimsel bir yöntemin parçası olabilir. Disiplini geliştirme açısından bakıldığında hafızanın anlamını incelemek hafızanın fizyolojik temellerini araştırmak kadar önemlidir. Ancak

4. "Aracı" kelimesi aynı anda *moderating* ve *mediating* kelimelerine karşılık kullanılmıştır. *Moderating* denilen değişkenler, iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirler. *Mediating* olarak adlandırılan değişkenler, iki başka değişkenin arasındaki ilişkiyi açıklayan değişkenler için kullanılır. (y.h.n.)

insanın zihinsel yaşamının öznel boyutları ve genelde öznellik, psikolojide ihmal edilmiş ve anaakım psikolojinin ontolojisinin dışında bırakılmıştır; bu nedenle de tekrar metodolojiye dahil olmak için bir yol bulamamaktadır. İnsan öznelliğinin içeriğine odaklanmayı hedefleyen *niteliksel* araştırmalar hâlâ anaakım psikoloji tarafından aşırı uç olarak görülmektedir.

Kuhn (1962)'dan beri bilim tarihçileri, araştırmacıların ne yapmaya çalıştığı ve gerçekte ne yaptığı arasındaki farkı vurgulamıştır. Koch (1985) gibi eleştirmenler psikolojinin psikolojik yasalar oluşturma iddiasını eleştirir ve şunu iddia ederler: Bu disiplinin yüz yılı aşan bir süredir devam eden doğabilimsel yönelimine, yüzlerce binlerce deneye, birikmiş teknik yazılara rağmen, doğabilimlerine uygun ya da evrensel olarak geçerli olacak *doğa yasaları* ürettiğini söylemek zordur. Psikolojinin yasa yapıcı bir bilim olarak başarısız olduğu gerçeği, psikolojide hâkim yöntemin, psikolojinin uğraştığı konuya hakkını verip vermediği üzerine düşünülmesini gerektirir.

Dahası, daha önce vurgulandığı gibi, belli başlı ontolojik ve metodolojik tercihler, disiplinin kendi eksik noktalarına bakılarak anlaşılamaz. Bilim, aynı zamanda toplumsal bir girişimdir ve iktidar, para ve prestij bağlamları içerisinde anlaşılmalıdır. Akademi ve toplum tarafından kabul görmek için mücadele veren bir disiplin, bilimle ilişkilendirilen ve karmaşık bir düzeneği olan, pirinç alaşımı ve çelikten yapılmış gereçlerin kullanımı ile olan ilişkisini gösterecek, laboratuvardaki bilim insanlarının beyaz önlüklerine özenecek ve karmaşık bilgisayar ve fMRG[5] makinelerine bel bağlayacaktır. Aynı zamanda, psikolojik ölçümlerin fiziksel ölçümlerle eşit bir itibarının olduğunu iddia etmek de önemlidir. Bu yaklaşımı eleştirenler doğabilimsel alet edevatın kullanımının, psikolojinin kendisini olduğundan farklı gösterme gayesi için yararlı olsa da psikolojiyi bilim yapmayacağını iddia eder (bkz. Politzer, 1994).

Konuya odaklanmak yerine metodolojiye odaklanmak *metodolojizm*[6] diye adlandırdığım epistemolojik bir tutuma yol açmıştır (Teo, 2005). Bu terim konunun ikincil; ama yöntemin birincil konumda olduğu bir araştırma pratiği anlamına gelir. Başkaları da benzer terimler kullanmıştır: yöntemperest[7] (Bakan, 1967), ampirisizm mezhebi[8] (Toulmin & Leary, 1985) ve metodolojik zorunluluk[9] (Danziger, 1985) gibi. Metodolojicilik, deneysel-istatistiksel ya da ampirik-istatistiksel meto-

5. Açılımı Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntülemedir. (ç.n.)
6. *Methodologism*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
7. *Methodolatry*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
8. *Cult of empiricism*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
9. *Methodological imperative*'in karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

dolojinin tüm araştırma sorularına uyarlanması anlamına gelir. Şöyle ki eğer bir metodoloji, psikologların neyi inceleyeceklerini söylüyor ve inceleme alanını sınırlıyorsa, araştırma da gereksiz bir biçimde sınırlanır. Hatta Holzkamp (1991) gibi eleştirel psikologlar, bir disiplinin yönteminin, konusuyla uyumluluğunun temel bilimsel ölçüt olması gerektiğini önermiştir. Yani yöntemin konuya uygun olup olmadığı bilinmiyorsa, bu yöntemin bilimsel değeri yoktur veya konuya yönelik diğer tüm nesnelleştirme ölçütleri anlamsızdır. Bu, bir örnekle açıklanabilir. Dünyadaki en iyi termometrenin, bir nesnenin hızını ölçmek söz konusu olduğunda değeri yoktur.

Psikolojinin *metodolojizmi*, *metodolojik bir bilgi kuramına* yol açar. Araştırmaların yüz yıl sonra geçerli olup olmayacağı veya başka kültürlerde geçerli olup olmadığı gibi –ki doğa yasaları olarak genelleştirilebilecek nedensel ilişkiler bulsaydık gerçerli olurlardı– bilginin doğası ile ilgili sorular sormak yerine, disiplin tarafından oluşturulan ve nesillerdir geliştirilen metodolojik ve yöntemsel kuralları kabul etmenin ve onları izlemenin otomatik olarak psikolojik bilgiyi doğuracağı varsayılır. Böyle metodolojik bir bilgi kuramı aynı zamanda araştırmanın amacı ile ilgili eleştirel soruların da önünü keser: Böyle bir çalışmada hangi kişisel, sosyal ve politik-ekonomik çıkarlar söz konusudur? Hangi sonuçlardan kimler faydalanmaktadır? Eleştirel psikologlar metodolojinin, psikolojinin konusundan ve kaynaklandığı toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız olmadığını iddia eder.

Doğabilimsel psikolojinin metodolojizmi farklı sorunlara da yol açmaktadır. Hem eleştirel hem de insan-bilimsel bir perspektiften bakıldığında psikolojide, psikolojinin konusu, failliği toplumsal ve tarihsel bağlamlara gömülü olan bireyler olduğu için, konunun doğası gereği, deneyin sınırlı bir değeri vardır. Wilhelm Wundt bile ki kendisi hâlâ modern deneysel psikolojinin babası olarak anılır, deneyin sınırlı doğasının farkındaydı. Bu nedenle toplumsal ve tarihsel bağlamı da kapsayacak ve niteliksel yöntemleri kullanacak bir psikoloji için çağrı yapmıştı (bkz. Danziger).

Bir deney yalnızca kendi kuramsal ve metodolojik çerçevesine dahil olanı yakalayabilir. Örneğin, ben, katılımcı ya da "denek" olarak, bir deneyde ayağa kalkıp, verilen görevin bana anlamsız geldiğini söylesem, bir hata olarak kabul edilip, değerlendirmeye dahil edilmem. Bu nedenle, benim, makul bir kaygıyı temel alan tepkim dışarıda bırakılır. Deney, istekli ve düzgün davranan katılımcıya ihtiyaç duyar; ama sosyal gerçeklikte insanlar isyan edebilir ve dünyayı –en azından kendi dünyalarını– değiştirebilir. Bu, deney aracılığıyla tespit edilemez. Deney, değiş-

kenler kullanır ve yalıtılmış değişkenlerin işlevsel (nedensel) ilişkisine bakar; ancak gerçek yaşamda, deneye dahil edilmeyen faktörlerin insan eyleminin oluşmasında bir rolü vardır (Holzkamp, 1972). Bu nedenle, psikolojik çalışmalar, bırakın özgürleşme açısından anlamlı olmayı, sıklıkla pratik açıdan bile anlamlı değildir. Özgürleşme açısından anlamlılık, araştırmanın aşırı baskıcı toplumsal durumları ortadan kaldırmaya katkıda bulunması gerektiği anlamına gelir.

Anaakım psikolojinin sözde evrensel kurallar, açıklamalar ve öngörüler sağlayan, bir bilim olma kimliğini eleştiren geniş bir literatür vardır. Buna ek olarak, bazı eleştiriler, psikolojinin gerekçelerle nedenleri karıştırdığını ve hipotezlerin ampirik olarak test edilmesinin araştırma değil ancak iyi gerekçelerin uygulanması olduğunu (Sizin eleştirel psikoloji çalışmanıza neden olan bir durum mu oldu, yoksa bunun için gerekçeleriniz mi var?) iddia eder. Aynı zamanda, o halde ifadelerinin gerçeğin üzerine yasalar dayattığını söyler (bu konuların bazıları için bkz. Smedslund, 1988). Gerekçeleri fiziksel nedenlerle karıştırmayla ilgili tartışmalar başka bir konuya, psikolojinin yorumsamacı bir geleneği olmamasına dikkat çeker (bkz. Teo, 2008). Anaakım psikoloji yorumsamacı yöntemleri, insan öznelliğini *anlamayı* vurgulayan yöntemleri dışladığı için psikologlar sıklıkla, verinin ve yorumlamanın üzerine kurulduğu varsayımlarla ilgili problemlerin farkında değildir. Yorumlar, verilere anlam atfeder ve sonuçları hem araştırmacının kendisi hem diğer araştırmacılar hem genel dinleyici kitlesi hem de kitlesel medya için anlaşılır kılar. Yorumlar sayesinde veriler daha iyi anlaşılır. Psikolojik gerçekler hakkındaki anaakım retorik, bu "gerçekler" veya "bilimsel bilgi" birtakım verilere ve onların yorumuna dayandığında bile, bunların gerçeği yansıttığı şeklindedir.

Yorumsamacı gelenek eksikliği, toplumsal cinsiyet veya "ırk" farklılıkları gibi grup farklılıklarının yorumlanmasında daha belirgin hale gelir. Ben, verilerin kendisinin değil de yorumlanmasının, toplumda aşağı kabul edilen grupları daha değersiz olarak kurgulayan, onların imkânlarını kısıtlayan ve bu gruplara caydırıcı öğütler verilmesine yol açan ifadeler içerdiğinde, orada epistemolojik şiddet uygulandığını düşünüyorum. Örneğin, bir araştırmacı elit üniversitelerin kadrolarındaki cinsiyet farklılığını, kadınların daha az yetenekli olması ile ilişkilendirirse, bu araştırmacı epistemolojik şiddet uygulamıştır çünkü verilerin kendisi bu yorumu belirlemez; alternatif yorumlar vardır ve bu yorumlar kadınlar için olumsuz sonuçlar doğurur. Maalesef, diğer bölümlerde daha ayrıntılı anlatılacağı üzere, psikoloji tarihinin, kadınlar, etnik azınlıklar, gay ve lezbiyenler, engelliler, düşük gelirlilere ilişkin yaptığı değerlendirmeler, geçersiz yorumlarla doludur.

Eleştirel psikologlar psikolojinin çalışma konusuna hakkını verme çabasında olan yöntemler, yani toplumsal ve tarihsel bağlama gömülü olan bireyin zihinsel yaşamının, eyleyen, anlam odaklı ve amaçlı doğasını kapsayan yöntemler kullanmaya devam etmektedir. Bazı eleştirel psikologlar, öznelliği, araştırmadan dışlamayan yaklaşımlardan en iyi bilineni olan psikanalizi benimsemiştir (bkz. Parker, 2003). Eleştirel araştırmacılar aynı zamanda araştırmanın dönüştürücü potansiyelini vurgular. Bu da, araştırmanın, statükoya işaret etmekle yetinmeyip, onun nasıl değiştirileceği ile ilgili bilgiyi sağlaması anlamına gelir.

Eleştirel psikolojinin farklı türleri için istikrarlı bir metodoloji yoktur. Yine de niteliksel yöntemlerin insanın öznelliğini anlamada niceliksel yöntemlerden daha uygun olduğu görüşü yaygındır. Ancak bazı konuların niceliksel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği de açıktır; hatta niceliksel yöntemler de eleştirel olabilir ve statükoyla mücadele edebilir (bkz. Martín-Baró, 1994). Örneğin, biri, bir konuşmada erkeklerin konuşanın sözünü kadınlardan daha sık kestiği tezini öne sürdüğünde, niceliksel metodlarla işe başlayabilir; kadın ve erkeklerin söz kesme sıklığını ölçebilir. Bu nedenle, niceliksel metodlar kendi tabiatları gereği problemli değildir; çünkü kullanılan yöntem çalışmanın konusuna veya araştırma sorusuna bağlıdır.

Feminist araştırmacılar anaakım psikolojinin bilimsel metodolojinin ideolojisini *erkeklerden yana* olarak tanımlamıştır. Keller (1985), klasik çalışmalarında nesnellik ve erillik arasındaki ilişkiyi araştırmış ve bilimsel araştırmanın erkek egemen söylem, idealler, metaforlar ve pratiklere dayandığını savunmuştur. Batı bilimleri tarihinde yaygın retorik olan güç ve kontrol vurgusunun erkek bilincinin izdüşümünü temsil etiğini iddia eder. Ona göre, bilimin dili, hâkimiyet ile ilgili bir takıntıyı ve doğaya düşman bir ilişkiyi ifade eder. Bilimin, gerçekliği, bilen ve bilinen şeklinde ikiye böldüğünü; bilenin bu bölünmede otonom kontrolüyle bilinenden ayrı ve uzak olduğunu ileri sürer. Keller'e göre bilimi yapan kişiyle bilimin konusunun eril bir biçimde birbirinden ayrılması, bağlılığın dişil biçimine karşıdır ve bu, aynı zamanda, bilimin doğası itibariyle eril olduğu inancını pekiştirir. Keller, bunun yerine katılımcı ile bağı vurgulayan ve onun otantik deneyimlerini dışlamayan bir araştırma önerir. Bu çerçevede niteliksel yöntemlerin daha fazla tercih edileceği açıktır.

Kültürel-tarihsel yaklaşımlarda, konu eğitim psikolojisine geldiğinde, değerlendirme, öğretme ve öğrenme bütüncül olarak algılanır. Örneğin, birlikte öğrenme modellerinde tüm paydaşlar ders programı hazırlanmasına olduğu gibi, gerçek öğretim pratiklerine de katılırlar

(bkz. Roth ve Lee, 2007). Böyle bir süreç kuramların praksis üzerine kurulmasını sağlar. Bu sosyal hizmetlerde ve diğer uzmanlık alanlarında uygulanmış bir yöntemdir. Alman eleştirel psikoloji geleneğine göre, araştırma, *öznenin bakış açısını* yakalayabilmelidir. Buna göre, mesela, psikoterapi araştırmalarında, psikoterapinin kişiyi nasıl şekillendirdiğinin araştırılması, kişinin kendi değişimine nasıl katkıda bulunduğu ile ilgili bir araştırmadan daha az ilginçtir (Dreier, 2007).

Sosyal inşacı ya da Michel Foucault gibi post-modern düşünürler (bu tanımlama sorunlu olabilir) söylem analiziyle ilgili çeşitli yöntemler geliştirdiler. Yazılı ve sözlü dilin incelenmesine odaklanan bir yöntem olan eleştirel söylem analizi, dili, önyargılarla dolu toplumsal bir pratik gibi algılar. Bu yöntem ideolojik, baskıcı veya sömürücü eylemlerin dile içkin olduğu fikrini temel alır. Irkçı söylemlere benzer belirli söylemlerin analizinde olduğu gibi (Van Dijk, 1993), çoklu kişiliğin nasıl akademik tartışmaların konusu haline getirildiğine dair fikirlerin tarihsel olarak yeniden kurgulanmasını da sağlayabilir (Hacking, 1995). Foucault (1977) da söylemsel olmayan eylemlerin analizi için önerilerde bulunmuştur. Örneğin, hapishane mimarisinin bir analizi, iktidarın insan öznelliği ve kişiler arası ilişkiler bağlamında nasıl işlediğine dair bir kavrayış sağlayabilir.

Martín-Baró'nun (1994) yaklaşımında epistemoloji, eleştirel uygulama ile iç içe geçmiştir. O, psikolojinin bilgi üretiminin, Latin Amerika'nın ezilen halkının özgürleşme ihtiyaçlarına dayanması gerektiğini savunur. Bu, bilginin, ezilenlerden öğrenerek üretilmesi gerektiği anlamına gelir: Araştırmalar psikolojik süreçleri, hükmedilenin bakış açısından incelemelidir; eğitim psikolojisi, okuma yazması olmayanların bakış açısıyla işe başlamalıdır; eleştirel psikoloji, toplumun dışına itilmiş insanların bakış açısıyla güdümlenmelidir. Herhangi bir kasabanın çöplüğünde yaşayan birinin bakış açısından ruh sağlığı ne demektir? Martín-Baró güçlüden ezilene doğru epistemolojik bir değişim ve aşağıda anlatıldığı gibi, katılımcı eylem araştırması önerir. Şu da belirtilmelidir ki feminist, sosyal-tarihsel, post-modern ve post kolonyal fikirler *ezilenlerin metodolojisini* anlamlı bir şekilde oluşturmak için birleştirebilir (Sandoval, 2000).

ETİK-POLİTİK MESELELER VE PSİKOLOJİNİN PRAKSİSİ

Psikolojik uygulama, epistemoloji ve ontolojiyle iç içe geçmiştir. İnsanların makineler gibi davrandığı iddia edildiğinde, psikoloji uygulamaları, kontrol etmeye, manipüle etmeye ve çeşitli tekniklere işaret eder. İnsan toplumsal ve politik tarihe gömülü, anlam yaratan bir fail

olarak kavramsallaştırıldığındaysa, uygulama, dikkatini insan davranışı ve failliğe yöneltecektir. Burada yalnızca bir meseleye odaklanacağım. Kontrole ve uyum sağlamaya yapılan vurgu psikolojinin özgürleştirici potansiyelini ihmal eder. Kuzey Amerika ve Avrupa'da psikoloji, akademik ve profesyonel gelişim yönünden oldukça başarılı bir disiplin olmuştur. Ancak bu, psikolojinin uygulamasının etik ve politik açıdan nitelikli olduğu anlamına gelmez. Psikoloji uygulamaları, zekâ testlerinin ABD'ye yapılan göçü kontrol etmek için kullanılmasından tutun da (bkz. 2. Bölüm ve Gould, 1981), psikolojik tekniklerin şüpheli teröristlerden bilgi almak için kullanılmasına kadar (bkz. 23. Bölüm) çok farklı şekillerde egemenler tarafından istismar edilmiştir.

Genellemeler yapmak ve altta yatan tek bir doktrin tespit etmek zor olsa da anaakım psikologlar, geçmişte ve günümüzde *durum* (olan şey) ve *değer*in (olması gereken) iki farklı alan olduğunu ve birbirinden ayrı tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Burada problem, bu iki alanın bütün sosyal bilimlerde doğaları gereği iç içe geçmiş olmasıdır. Doğabilimlerinde dahi, küresel ısınma vb. çevre konularının da gösterdiği gibi, insanın çevreye olan etkisi yalnızca bir durum değildir, bunun aynı zamanda eyleme dair sonuçları vardır. Eleştirel psikologlar, anaakım psikolojinin olması gerekenin, olandan ayrı tutulmasına ve bilimin politik meselelerde tarafsız olması gerektiği şeklindeki anaakım görüşe karşı çıkmalıdır. Diyelim ki, araştırma, yoksulluğun zihinsel yaşam üzerindeki olumsuz etkisini gösteriyor; bu durumda yoksulluk hedef alınmalı ve ortadan kaldırılmalıdır; bu konuda psikologlar da rol oynamalıdır. Eleştirel psikologlar toplumsal adalete dair olan sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik ve küreselleşme konularında eşitsizliği ele almalı; bunları uygulanabilir araştırma konuları haline getirmelidir.

Tabii ki, uygulamada, anaakım psikoloji etik-politik meselelere ikircikli yaklaşır; çünkü *olan* ve *olması gereken* arasındaki ayrım profesyonel kurumlarda devam ettirilemez ve halk belli konularda etik bir tutum talep eder. Amerikan Psikoloji Birliği, Kanada Psikoloji Birliği ve başka birçok örgüt, üyelerinin uyması gereken etik kurallar benimsemiştir. Belli ki, değerler, psikolojiyi icra ederken işin içine girmektedir (bkz. Prilleltensky, 1994). Latin Amerika perspektifinden Martín-Baró (1994), etik-politik bir tutumun ve nesnelliğin birbiriyle çatışmayabileceğine işaret etmiştir. Örneğin, konu işkence olduğunda işkencenin insanın zihinsel yaşamındaki nesnel sonuçlarını anlayarak, nesnelliği devam ettirirken, aynı zamanda etik, yani işkenceyi reddeden bir tutum sergilemek mümkündür.

Foucault yalnızca hapishane sistemi hakkında yazmamış, aynı zamanda hapishane reform hareketine de katılmıştır. Bu tutum, Karl Marx'ın ünlü, praksisin kurama olan önceliği görüşü ile ilişkilidir. Entelektüel düşünce, dünyayı anlamakla sınırlı kalmamalı aynı zamanda onu değiştirmeye de çalışmalıdır. Marx için, tüm praksislerin nihai amacı, eşitsizliğin kaynağı olduğunu düşündüğü toplumun ekonomik temellerini değiştirmektir. Eleştirel kuramın Frankfurt Okulu üyelerinden biri olan Max Horkheimer (1992) de değerler ve araştırmalar, bilgi ve eylem, birey ve toplum arasındaki ayrımın sona ermesi gerektiğini savunmuştur. Değerlerin araştırmalara yön verdiğini yok saymak ya da çıkarları saklamak yerine, özellikle eleştirel araştırmaları yönlendirebilecek birtakım değerler tanımlamıştır. Bunlar, toplumun herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden organize edilmesi ve toplumsal adaletsizliğe bir son verilmesidir. Buna göre eleştirel toplumsal araştırmalar bu etik-politik fikirler tarafından yönlendirilmeli ve özgürleşmeci bilgi ortaya koyabilmelidir.

Burada iki şey vurgulanmalıdır. Birincisi, başta tarafsızlık-değeri olmak üzere, anaakım psikolojinin de belirli değerler tarafından yönlendirildiğidir. Diğeri ise, araştırmanın statükoyu korumaya yönelik bir çaba tarafından yönlendirildiğinin farkında olunmamasıdır. Eleştirel psikologlar psikolojinin kapitalizm, patriarka, kolonyalizm ve Batı ideolojisini muhafaza etmekteki rolünü ortaya koymuştur (bkz. Weisstein, 1993). Anaakıma karşı çıkmayan bir psikoloji statükoyu pekiştirir. Bu, aynı zamanda iktidarın çıkarları doğrultusunda icra edilen bir psikoloji bilimi anlamına gelir. Psikolojinin, pazar ekonomisinin bir parçası oluşu onun özgürleştirici bir bilim olarak sunulmasını zorlaştırır. Sosyal psikoloji dahi ki kendisi özgürleşmeye katkıda bulunmuş bir tarihe sahiptir, büyük oranda toplumsal açıdan işe yaramayan bilgiler üreten bir alan haline gelmiştir.

Anaakım psikolojinin öncelikle uyuma yönelik olan praksisini daha açık hale getirmek için psikoterapiden bir örnek vermek istiyorum. Bir psikolog, gay ve lezbiyenlerle, görünürde onların eşcinselliğini yok etmek için terapötik bir ortamda çalışabilir. Bu, belirli zamanlarda bazı kişiler tarafından uyuma yönelik bir praksis olarak algılanmıştır. Diğer yandan, böyle bireylerle kişisel tutumları *ve* toplumsal bakış açıları hakkında çalışmak, yani toplumsal eylem içeren bir praksis, özgürleşmeci olarak değerlendirilebilir. Psikoterapi *eşcinselliği bir problem haline getirmek* yerine, *eşcinsellerin toplumda karşılaştıkları sorunları bir çalışma alanı* haline getirebilir. Özgürleşmeci bir praksis, toplumsal önyargılardan muzdarip olan kişilerin ihtiyaçları ve kaygılarını görmezden gelmez.

Eleştirel akımlara bakarsak, kültürel-tarihsel, Neo-Marksist ve batıdaki diğer eleştirel yaklaşımların praksisin temel önemini anladıklarını görürüz. Ancak bu akımlar, daha ziyade akademinin güvenli alanında kalmıştır. Bu nedenle çoğu eleştirel kuramcı, anaakım duruşların dışında politik olarak aktif olmak yerine, araştırmanın, kendisi özgürleşmeci olmasa bile, en azından özgürleştirici bir niyet taşıması gerektiğini iddia etmiştir (Habermas, 1972). Aslında, eleştirel düşüncedeki etik-politik yönelim sol-liberal görüşlerden radikal görüşlere kadar çeşitlilik gösterir. Fildişi kulelerindeki birçok eleştirel psikolog, kuramsal alıştırmayı meşru bir seçenek olarak göstererek, kendilerini haklı çıkarır. Çünkü bilgi üretiminin ve öğretmenin, toplumsal adaletsizliğin ortadan kaldırılması için yapılan toplum temelli somut müdahalelerden daha az değerli bir praksis olduğunu düşünürler.

Marksistler, feministler ve sosyal inşacılar kuram ve pratiğin birliği hakkında fikirler geliştirmiş olsalar da praksisin en bariz sonuçları, ekonomik açıdan daha az gelişmiş ülkelerde kendini gösterir. Burada bir ölüm kalım meselesi olduğunu düşündüğümüzde, kuramlaştırma uğruna kuram oluşturmanın, araştırma yapma uğruna araştırma yapmanın bazı şeylere göz yuman uygulamalar olarak sayılması gerekir. Yine de, Martín-Baró'ya göre (1994), kendimizi ezilenlerin yerine koymak yetersizdir. Bunun yerine, toplumsal gerçekliği dönüştüren bir eylem olarak, yalnızca *olanı* değil *olmayanı* da bilmemizi sağlayan ve bununla kendimizi *olması gerekene* yönlendireceğimiz bir praksise ihtiyacımız vardır. Sonuç olarak, psikologlar geleneksel klinisyenler olmaktan çok, engellilik, ruh sağlığı, uyuşturucu kullanımı alanlarında ve ekonomik gelişim programları ve yoksulluğu engelleyici programlar oluşturulmasında toplum için, müdahale ve destek kaynaklarıdır.

Martín-Baró'ya göre, kuramın sorunları tanımlamada fazla bir rolü yoktur; bunun yerine sorunlar kendi kuramlarını talep eder. Sonuç olarak, kendisi, devlet baskısı kurbanlarıyla ve aktif toplumsal roller üstlendiği için ötekileleştirilmiş olan gruplarla çalışmıştır. Bu, onu acının bireysel bir problem olmaktan ziyade toplumsal olarak paylaşılan bir problem olduğu anlayışına yönlendirmiştir. *Yoksulların önceliği ilkesi*[10], onun, politik-etik fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kullandığı bu somut praksis yöntemini *katılımcı eylem araştırması* olarak adlandırmıştır. O, aynı zamanda bu araştırmaya, tarihsel bir analizin ve baskıya dair toplumsal bir kuramın de eşlik etmesi gerektiğine inanır.

10. Metinde *preferential option for the poor* olarak geçer. Katolikliğe ait, yoksullara merhametle yaklaşılmasını, topluma dair politika geliştirirken yoksulların gözetilmesini ve yoksullarla dayanışmayı öğütleyen bir ilke. (y.h.n.)

Eylem araştırması, psikolojide ilk olarak, Kurt Lewin (1946) tarafından önerilmiştir. Kurt Lewin, sosyal psikolojideki araştırmaların, kuram ve praksisin birliği sonucunda ortaya çıkacak olan, dönüştürücü gücüne inanır. Praksise dair bu yöntem hem bir problem ile ilgili araştırma yapmayı hem de o problemi değiştirmeyi sağlayabilir.

Psikolojide bazı alanlar, yenilikçi ve ilerleyen etik-politik düşünce sistemlerine dayanarak, kendilerine, pratik müdahale alanları yaratmıştır. Örneğin, topluluk psikolojisinin her türü özgürleşmeci olmasa da bazı eleştirel psikoloji yaklaşımları topluluk psikolojisi ile ilgilenir (bkz. Prilleltensky & Nelson, 2002 ve bu kitapta 8. ve 22. Bölümler). Afrika'da AIDS ile ilgili yapılan (Hook, 2004) ve Latin Amerika'daki çalışmalarda, özgürleşmeci psikolojinin çeşitli biçimleri, eleştirel psikolojinin somut praksisini yansıtır (Montero ve Christlieb, 2003).

ELEŞTİREL PSİKOLOJİDE GÜNCEL KONULAR

Eleştirel düşünce ve psikolojinin problemli bir bilim olduğuna dair farkındalık, psikolojiyi yok etmek için yapılan bir çağrı gibi görünmemelidir. Bunlar, psikolojiyi, kendi çalıştığı konunun karmaşıklığının hakkını veren, zihinsel yaşamın bağlam içine gömülü özelliklerini çalışmaya izin verecek metodolojiler seçen, etik açıdan sorumluluğun bilincinde uygulamalar geliştiren ve statükoya karşı çıkan fikirler oluşturan bir yöne doğru değiştirmeye yarayacak önermeler sağlar. Hem psikolojinin hem de eleştirel psikolojinin geleceği, dünyanın daha fazla birbiriyle ilişkili hale gelmiş oluğu gerçeğindedir. Ekonomik küreselleşme, pek çok ulus, grup ve birey için olumsuz sonuçlar doğursa da psikoloji disiplininin kuram ve pratiği için çeşitli fırsatlar yaratmıştır.

Bu fırsat *uluslararasılaşma* olarak tanımlanabilir (bkz. Brock, 2006). Bu terimin birbirine zıt iki stratejiyi içerdiği belirtilmelidir. İlk olarak bu, Amerikanlaştırılmış psikolojinin tüm dünyaya yayılması anlamına gelebilir. Gerçekten de uluslararasılaşma geleneksel olarak Amerikan psikolojisinin tüm dünyaya yayılması anlamına gelmiştir ve kültürler arası çalışmalar en iyimser görüşle, Batılı bir ontoloji ve epistemolojiye dayanmaktadır. Ancak bu terim, Amerikan psikolojisinden uzaklaşma, özgün ve küresel bir psikolojiye ulaşma anlamına da gelebilir. Küresel bir post-kolonyal psikoloji anaakım psikolojinin Batılı olmayan kavramlarının disipline dahil edildiği bir *özümseme*[11] süreci içerir. Ama daha da

11. Piaget'nin insanlarda zihinsel gelişim sürecini anlatırken kullandığı terimlerden biri olan ve metnin orijinalinde "assimilation" olarak geçen kelimenin karşılığı olarak kullanılmıştır. Dışarıdan gelen ya da deneyimlenen yeni bilginin zihinde mevcut şemalar üzerine oturtulmasıdır. (y.h.n.)

önemlisi, psikolojinin kendine özgü doğasının dünyanın her yanındaki fikirlere göre değiştiği bir *uyumsama*[12] süreci içerir. Eğer, Amerikan psikolojisi de dahil, herhangi bir yerel psikolojinin diğer yerel bakış açılarından bir şeyler öğrenebileceğini varsayarsak, o zaman uluslararası post-kolonyal psikoloji bir birleştirme sürecinden daha fazlası olacaktır.

Uluslararasılaşma kavramı, Batılı psikolojik kavramların ne evrensel olarak uygulanabilir olduğunu ne de diğer kültürel kavramlardan üstün olduğu fikrine dayanır. Ayrıca, Batı psikolojisi, örneğin, klasik Hint kavramı olan ve meditasyon ile, ikicil olmayan, bölünmemiş ve değişmeyen bir benliğe ulaşmak anlamına gelen *dördüncü bilinç* kavramına (bkz. Paranjpe, 1998) veya Güney Afrika psikolojisinde, birey olmanın, ötekilerle olan ilişki üzerinden anlaşılması anlamına gelen, *ubuntu* kavramına da önem vermelidir (Mkhize, 2004).

Aslında, hepimizin, psikologlar dahil, dar bir ufkumuz ve içerisinde, araştırma ve uygulamamızı geliştirdiğimiz sınırlı bir psikolojik bakış açımız var. Kendi bakış açımızı aşan, tarihsel ve kültürel açıdan anlamlı ufuklara maruz kalmak, disiplinin önemli problemlerinin farkında olan, daha geniş, derin ve bilge bakış açıları edinmemizi sağlayacaktır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Eleştirel psikolojideki farklı yaklaşımlar felsefi olarak ayrı, ancak temelde birbiriyle ilişkili üç sorunsal şeklinde incelenebilir: (a) *Ontolojik* tartışmalar psikolojinin *konusu*yla ilgili eleştirileri içerir; (b) *epistemolojik* meseleler psikolojinin *metodolojisine* odaklanır; (c) *etik-politik* bir çerçeve psikolojinin *uygulamasını* sorgular.
2. Bu üç problem alanı anaakım psikolojinin ön kabulleri, anaakımın eleştirisi ve farklı eleştirel psikoloji kuramlarıyla üretilen alternatifler açısından incelenmiştir.
3. Son olarak da eleştirel psikolojinin geleceğine dair görüşler sunulmuştur.

Terimler Sözlüğü

- Epistemoloji: Bilgi sorununu çalışır. Epistemolojik sorularla ilgilenen psikologlar disipline uygun bir metodoloji, yani psikolojiye dair başlıkların tartışılması için genel bir çerçeve, *yöntem*, yani psikolojinin konularını çalışmak için belirli yaklaşımlar ve bunların bilgi ile ilişkisi üzerine tartışır.

12. Piaget'nin kullandığı başka bir kavram olan ve metinde *accomodation* olarak geçen kavramın karşılığı olarak kullanılmıştır. Dışarıdan gelen ya da deneyimlenen yeni bilginin anlaşılması için varolan şemalar yeterli olmadığında yeni şemalar oluşturulmasıdır. (y.h.n.)

- Etik-politik meseleler: Bu iki kelime arasındaki çizgi etik meselelerin aynı zamanda politik, politik meselelerin de aynı zamanda etik olduğunu vurgular. Psikolojide bu meseleler psikoloji *praksis*ini etkiler. Praksis kelimesi tüm psikoloji pratiklerinin etik-politik doğasını vurgulamak için kullanılmıştır.
- Ontoloji: Genel olarak *Olma* sorununu çalışır. Psikolojide bu alandaki araştırmacılar psikolojinin konusunun, yani psikolojinin "nesnesinin", insanın zihinsel yaşamının, genel olarak insan ve psikolojideki kategorilerin doğasını incelerler.

Okuma Önerileri

Eleştirel psikolojinin farklı biçimlerine giriş düzeyinde bir genel bakış için aşağıdaki kitapları öneriyorum: Hook'un (2004) kitabı Afrikalı bakış açısıyla eleştirel psikoloji kuram ve uygulamasıyla ile ilgili bilgiler içerir; Tolman (1994), eserlerinin çoğu İngilizce'ye çevrilmeyen Holzkamp'ın Alman eleştirel psikoloji kuramı ve uygulaması ile ilgili bir değerlendirme yazmıştır; Sloan (2000), eleştirel psikologların kendi seslerine ve fikirlerine yer verir; Teo (2005), psikoloji eleştirilerinin tarihsel ve sistemli bir yeniden inşasını anlatır; Slife, Reber, ve Richardson (2005), psikolojide eleştirel düşünme ve çalışma alanlarına işaret eder ve Prilleltensky ve Nelson (2002) eleştirel praksisi sistematik olarak inceler.

İnternet Kaynakları

- Piskoloji tarihi ve felsefesi ile ilgili kaynaklar: www.psych.yorku.ca/orgs/resource/
- Kanada, York Üniversitesi Psikoloji Kuramı ve Tarihi Doktora Programı www.yorku.ca/health/psyc/graduate/ht_more_info.htm
- Illimunata. Eleştirel Kuram Projesi: www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/illumina%20Folder/
- Uluslararası Kuramsal Psikoloji Topluluğu: (ISTP): psychology.ucalgary.ca/istp/
- Alman Eleştirel Psikolojisi: www.kritische-psychologie.de

Sorular

1. Psikolojinin asıl çalışma konusu nedir?
2. Birey ve toplum arasındaki ilişkiyi kuramsal ve pratik olarak nasıl kavramsallaştırırsınız?
3. Metodolojizm ile ilgili örnekler verin, mümkünse kişisel deneyimlerinizi anlatın.

4. Etik-politik değerlerin psikolojinin araştırma ve pratiğini nasıl etkilediğini tartışın.
5. Kuram ve uygulama arasındaki ilişkiyi tartışın.

Çeviren: Güneş Kayacı Sevinç

İkinci Bölüm

4
Kişilik Kuramları

Tod Sloan

Bölüm Konuları

TARİHSEL ARKA PLAN
KURAMSAL TERCİHLER
- *Araştırma Nesnesi, "Kişiliğin" Tanımlanmasına Dair Tercihler*
- *"Kişiliğin" Nasıl Geliştiğine Dair Tercihler*
- *Kuramcının Dünya Görüşünden Kaynaklanan Tercihler*
- *Neyin Kanıt veya Bilgi Olarak Nitelendirileceğine Dair Tercihler*

KİŞİLİK KURAMININ AMACI
- *Müdahale*
- *Bireysel Farklılıkların Ölçümüne Dayanan Yordama*
- *Biyografik Yaklaşım*
- *Özgürleşme*

KİŞİLİK ÜZERİNE ELEŞTİREL KURAMLAŞTIRMA

İnsan doğası. Bireysellik. Deneyim. Benlik. Karakter. Kimlik. Ruh. Bu terimlerin her biri, "kişilik"in en azından bir tanımına denk düşer. Psikolojide, bu kadar büyük bir alanı kapsayan çok az terim vardır. Çok az kavram bu kadar temeldir. Kişilik kavramları, yalnızca varoluş hakkındaki düşünceleri biçimlendirmez, aynı zamanda yaşamın ne olduğu ve toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda da bilgi verir. Konunun kesin önceliği nedeniyle biz de bu bölümde şunları sorduk: Kişilik kuramlarının anaakım psikolojide nasıl bir işlevi vardır? Hangi

kişilik kavramları eleştirel psikolojinin amaçlarına hizmet edebilir? Kişiliği, insancıl ve adil bir toplumun inşasına katkıda bulunacak şekilde nasıl kuramlaştırabiliriz?

Bir kişilik kuramı, özünde, bireylerin deneyimlerini ve eylemlerini anlamaya yarayan birbiriyle ilişkili bir dizi kavramdan oluşur. Kişilik kuramlarının birçoğu motivasyon, gelişim, bireysel farklılıklar, psikopatoloji ve ruh sağlığına dair kapsamlı ve bütünlüklü psikoloji oluşturma çabasına ek olarak; rüyalar, yaratıcılık, saldırganlık ya da sosyal uyum gibi daha spesifik olgulara dair açıklama sunmaya çalışır. Başka bir deyişle, bir kişilik kuramı hem genel hem özel düzeyde bireysel deneyim ve davranışa ilişkin bir kavrayış sağlamayı amaçlar. Bu kapsama erişmeyen kavram setlerine mini-kuram, model ya da basitçe motivasyon ya da gelişim kuramı gibi isimler verilir. Tam olarak gelişkin bir kişilik kuramı yaratabilme başarısını yalnızca sınırlı sayıda bilim insanı gösterebilmiştir. Bunlar, kişilik kuramları ile ilgili, ders kitaplarında ayrı bir bölüm olarak sunulmaya değecek kadar özgün ve kapsamlı ürünler yaratmış kişilerdir: Freud, Jung, Adler, Fromm, Horney, Erikson, Murray, Allport, Skinner, Kelly, Maslow, Rogers, Bandura ve diğerleri. Fakat kişilik kuramları, hiçbir zaman yalnızca tek bir bireyin ürünü değildir. Bilişsel-davranışçı kuram veya varoluşçu kuram gibi bazı kişilik yaklaşımları tek bir kuramla özdeşleşmeden, birçok kişinin bir arada çalışmasıyla ortaya çıkmıştır.

Kişilik kuramları niyetleri, biçimleri ve kapsadıkları alanlar açısından farklılaşır. Yine de hepsi, insan doğasına dair kadim sorulardan bazılarına eğilir ve aslında bu sorulara karşı benimsedikleri tutumlara göre farklılaşma eğilimi gösterirler. Örneğin, kuramlar kişilik değişimi hakkında iyimser veya kötümser olabilir. Kişilik, yaşam boyunca kabaca aynı mı kalır yoksa anlamlı bir biçimde değişebilir mi? Kuramlar, doğa ve çevre gibi nedensellik sorularına ve kişilerin ne dereceye kadar biricik olarak değerlendirmesi gerektiği konusunda farklılaşabilir. Bu bölüm boyunca, bu konulardaki kuramsal duruşların, neden yalnızca kişisel tercih meselesi olarak ele alınmaması gerektiğini göreceğiz.

Kişilik kuramları bu konularda olabildiğine farklılaşmalarına rağmen, insan doğasını anlama ve açıklamamıza yardımcı olmak için tasarlanmış birtakım kavramlardan oluşur. Bu nedenle bunlar, standart psikoloji eğitimi içinde popüler derslerden biri olagelen kişilik kuramları dersinde okutulan kitaplarda, aynı başlık altında bir araya getirilir. İlginçtir ki, bu derslerde kuram geliştirme genellikle yer almaz. Öğrencilerden yalnızca, farklı kuramcılar tarafından üretilmiş kuramlardaki temel konuları ezberlemeleri ve bazen de bu kuramlardaki görüşleri

karşılaştırmaları beklenir. Eleştirel düşünmeye cesaretlendirildikleri derslerde bile, öğrencilere ne kuramların nasıl inşa edildiği ne de nasıl değerlendirileceği öğretilir. Bunun yerine geleceğin psikologlarına anaakım psikolojinin pratiklerine uygun olarak, kuramsal kavramların geçerliliğinin, korelasyonel ve deneysel çalışmalar için operasyonel tanımlarının yapılmasıyla saptanacağı öğretilir. Bu uygulama ile birlikte, onlara kişiliği yoksullaşmış bir kelime haznesi ile kişisel deneyimlerin karmaşıklığını birkaç ölçülebilir boyut veya bölünmüş kategoriye indirgeyerek mekanistik olarak tanımlamaları öğretilir. Dolayısıyla psikologların, kuramının inşa ediliş süreci ve pratikteki uygulamalarına eleştirel bakmaları mümkün değildir. Psikoloji eğitimindeki bu eksiklik, uygulamalı psikolojideki birçok sorunun kaynağıdır.

Basitçe söylemek gerekirse, anaakım yaklaşımlar kişiliği anlama kapasitemizi sistematik olarak azaltmıştır. Psikologlar kişiliği anlamak için onu nasıl ele alacaklarını bilmeye ihtiyaç duyar. Bu durumun sonuçları yalnızca kafamızı karıştırdığı için değil kişiliğin anaakım psikoloji bağlamında kuramlaştırılması toplumsal statükonun sürdürülmesine hizmet ettiği için de önemlidir (Venn, 1984). Bu durum pek çok biçimde gerçekleşebilir. Burada bu noktanın tanımlandığı iki örnek sunacağız.

İlk olarak, kişilik kavramları, her zaman, belirli bir toplumsal düzen ile ilişkili olarak "bireyselliğin tarihsel bir formu"nu (Séve, 1978) yansıtır. Anaakım yaklaşımlar, bu görüşleri bütün toplumlara ve tarihsel dönemlere genelleştirilme eğilimindedir. İnsanların her zaman az ya da çok şimdiki gibi (örn. açgözlü, saldırgan) olacağını varsaydıklarından, toplumun iyileştirilmesi ile uğraşmanın gereksiz olduğu fikrine çok düşünmeden varırlar.

Kişiliğe dair görüşlerden bazılarında insan gelişimi ile ilgili dile getirilen bireyci bakış açıları statükonunun sürdürülmesinin başka bir biçimidir. Anaakım kişilik kuramları tüketicilerinin yaşamlarındaki problemleri kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme yoluyla çözülecek özel meseleler olarak tanımlamalarına öncülük eder (Holzkamp-Osterkamp, 1991). Bu, dikkati, gerçekte kişisel olmak yerine toplumsal olan problemlere kolektif çözümler aramaktan uzaklara yönlendirir. Bireyci kuramlar, kişisel gelişim ile ilgilenmenin gerektirdiği konfor ve boş zamanın, modern toplumlarda çoğunlukla yalnızca ayrıcalıklı sınıflar için erişilebilir olduğunu da unutur. Birçok vatandaşın kendilerini birçok kuram tarafından belirtilen biçimde psikolojik iyi olma haline adayabilmeleri için bütün bir toplumun değişmesi gerekir. Kısaca, bireyci bakış açıları, kendi sorunları hakkında bireyleri suçlama ve sosyal eşitsizliği tartışmasız kabul etme eğilimindedir.

Bu ve diğer eleştirel konularda ayrıntılara girmek için bu bölümde alanın tarihsel gelişimini, kuramsal tercihleri etkileyen faktörleri ve kişilik kuramlarının neye hizmet ettiğini tartışmak istiyorum. Son bölümde, kişiliğin eleştirel bir biçimde kuramlaştırılması için birkaç yönerge önereceğim.

TARİHSEL ARKA PLAN

Kişilik kuramlarıyla ilgili herhangi bir ders kitabının içeriğine göz attığımızda, alanın kendisini yüzyılın başında Orta Avrupa'da, Sigmund Freud ve psikanaliz ile başlayacak şekilde tanımladığını görebiliriz. Elbette, farklı kültürlerde, her zaman, kişsel özellikler hakkında konuşma yolları ve bireylerin, niye oldukları gibi göründüklerine dair bir kavrayış vardır; fakat bunlar ne tam gelişmiş kuramlardır ne de bunlara bilimsel olma süsü verilmiştir. Hatta Freud'dan önce, özellikle Fransa'da, birkaç iyi gelişmiş "karakteroloji" sistemi ve psikopatoloji kuramı vardı. Fakat Freud'dan önce, kişilik hakkındaki çoğu düşüncenin öncelikli olarak teolojik, felsefi ve spekülatif bir doğası vardı. Tüm kişilik kuramcıları gibi, Freud'un da felsefi ve spekülatif yönleri vardı, ama aynı zamanda kavramlarını terapi odasındaki sistematik gözlemlerinden türetmeye çalıştı. Onlarca yılı aşkın sürede, vaka çalışmaları aracılığıyla enerjik bir biçimde onlarca kavramı örneklendirdi, ayrıntılandırdı, kavramlarını iç içe dokudu, yeni kanıtlar aradı ve temel ilkelerini revize etti. Sonuç olarak psikanalitik kuramının ve psikanalizin kendi pratiğinin her ikisi de uygulayıcı analistler ve kuramcılar tarafından sürekli revizyona maruz kaldı. Freud'dan aldığı ilhamla Carl Jung da on yıllar boyunca emek harcadı ve her ne kadar farklı hedeflere ve sonuçlara ulaşsa da yaklaşık olarak aynı başarıya erişti.

Standart ders kitaplarından da görülebileceği gibi merkez, Avrupa'dan ABD'ye kaydı. Bunda Avrupalı önemli kuramcıların İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında ABD'ye göçünün yanı sıra Avrupa'da olduğu gibi, ABD'de de, modern bilimsel dünya görüşünün kişiliğin teolojik kavramsallaştırmalarını zayıflatmasının etkisi vardı. Psikologlar, insan doğası hakkındaki soruları yanıtlamak için seküler kişilik modellerine dönmeye başladı. Kişilikle ilgili ders kitaplarının sayfaları gelişmeleri takip eden araştırmaların ayrıntılarıyla doludur.

Araştırmaların ana hatları, Avrupa modernizminin merkezi çelişkilerini içeren Freud'a çeşitli tepkilerden türemişti. Bir yandan, Freud'un tartışmalı bilimsel metotları ve değişim hakkındaki kötümserliği, çıkarcı ve işini sağlama almayı seven ABD psikologlarınca kabul görmedi. Davranışçılar, gözlenebilir ve ölçülebilir olgulara atıfta bulunan

kavramlar konusunda ısrar ettiler. Aynı zamanda pragmatistler olarak sonuç görmek istiyorlardı, analistin kanepede yıllarca yaptığı varsayılan müdahaleler için çok az sabırları vardı. Öte yandan, hümanist psikologlar, bireyler ve toplum için Freudyen bakış açılarından daha fazla umut vaat eden bir insan doğası yaklaşımı arayışındaydılar. (Jacoby, 1975). Ayrıca bireysel tekliği, bilinci ve failliği (faillik, bireylerin kişisel ihtiyaçlarını ve ilgi alanlarını özdüşünümsel bir biçimde belirlediği ve onları gerçekleştirmek için eyleme geçtiği bir sürece işaret eder) göz ardı eden deterministik yaklaşımlardan kaçınmayı tercih ettiler. Freud ve Jung'dan bu yana önerilen başlıca kuramların çoğu bu davranışçı ya da insancıl kaygıları yansıtır; ancak son yıllarda da ders kitabı yazarları, belirgin hale gelmiş olan etnik merkeziyetçiliğin üstesinden gelmek için, geleneksel Hindu ve Budist düşüncesindeki özbenliğe dair ayrıntılı kavramlar içeren bölümler dahil etmeye başladılar. Basitçe söylemek gerekirse, kişilik kuramının tarihi, Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleşen, bireylerin doğası ve onu anlamak için uygun olan bilim türü hakkındaki tartışmaların tarihidir.

Bu zorunlu olarak kısa süren tarihi sonuçlandırmak için, ders kitaplarına özgün ve büyük bir kuram eklenmeden, yaklaşık çeyrek yüzyılın geçtiği not edilebilir. Bunun alan için ne anlama geldiği tam olarak belli olmasa da yeterince kuramımızın olduğunu, dikkatimizi bu kuramların araştırma ve uygulamada sınamaya yönlendirdiğini gösteriyor olabilir. 1970'lerden bu yana, araştırmacılar, belirli başlıklar ile ilgili mini kuramlar üzerinde çalışmayı tercih ettiler ve uygulayıcılar çoğu kez kuramsal meşrulaştırma ile ilgilenmeden, işe yarayan, eklektik teknikler aradılar.

KURAMSAL TERCİHLER

Anaakım psikolojinin kişilik kuramlarından beklediği sosyal, gelişim, anormal, bilişsel, vs. gibi çeşitli psikoloji alt disiplinleri tarafından üretilen bilgiyi sentez ya da entegre etmesidir. Bazı alt disiplinler arasında çapraz döllenme gerçekleşmesine rağmen, yalnızca kişilik kuramcıları, sentez görevinin kendilerine ait olduğunu iddia eder.

Böylelikle, kişilik kuramcıları insan doğasının büyük resmini görebilmek için uzakta duran çok bilmişlerdir. Apaçık bir büyüklenme kişiyi her şeyi bilme gösterişine motive edebilir; fakat sentez ve entegrasyona yönelim de farklı nedenlerden ötürü sorunludur. Kuramcılar genel perspektifleri içinde kavramları veya bulguları birleştirmeye çalışırken, insan doğasının yapısı ve nasıl incelenmesi gerektiği hakkında zorunlu olarak varsayımlarda bulunurlar. Kuramcı bu varsayımları açık bir hale

getirdiğinde bile, çoğu, toplumsal statükonun sürdürülmesine yarayan, çok sayıda gereksiz yük sürece dahil edilir. 19. Bölüm'de kuramda yaygın olarak rastlanan bu ideoloji problemi ele alınacaktır. Kişilik kuramlarının geliştirilme ve kullanılma süreçlerinin içine sızan bu yükler arasında (a) kişiliğin nasıl sınırlandıracağı hakkındaki tercihler, (b) kişiliğin nasıl geliştiğine dair tercihler, (c) dünya görüşü ile ilgili tercihler ve (d) kişilik hakkında neyin bilgi olarak değerlendirileceğine dair tercihler bulunur. Bunların her biri, daha fazla tartışmayı hak etmektedir.

Araştırma Nesnesi, "Kişiliğin" Tanımlanmasına Dair Tercihler

Bazı kuramcılar, kişiliği, bireylerin farklılaştığı boyutlar açısından değerlendirir. Kişilik kuramlarının çoğu bu yaklaşımı sergiler. Diğerleri, kişiliği, bireylerin göreceli olarak tutarlı davranışlar üreten karakterlerinin sabit özü olarak görür. Psikodinamik yaklaşımlar bu tanımı benimser. Kişilik, biricik olma, mizaç özellikleri, bireysel davranışın sosyal yönleri, duygusal deneyimlerin niteliği, ulaşılacak bir ideal olarak inşa edilebilir ve bu liste uzayıp gider. Böylece kuramlaştırmada ilk adıma yani kişiliğin nasıl tanımlanacağı hakkındaki karara çok sayıda varsayım dahil olarak araştırma nesnesini inşa eder. Diğer bir deyişle, kişilik kuramları oyun başlamadan önce kendi lehine olan kartları eline toplama eğilimindedir. Örneğin, bilinçdışı süreçler hakkında söyleyecek şeyleri olan bir kuramcı, kişiliği bilinçdışı süreçleri vurgulayarak tanımlamakta ve böyle yaparak hiç bir şey kaybetmemektedir. Kişiliğin kalıtsal olduğunu kanıtlamak isteyen bir psikolog, onu mizaç ile ilişkilendirerek tanımlayacaktır. Bu tür tercihler, belli bir düşünce ekolüne paralel mesleki eğitimden dini arka plana ve kişisel ilgilere kadar birçok faktörden kaynaklanabilir. Araştırma nesnelerinin başlangıçtaki konumlandırılışı, dikkati, insan davranışlarının ya da deneyimlerinin belirli yanlarına yönlendirerek diğerlerinin görmezden gelinmesini sağladığı açıktır. Kişilik kuramlarının kapsamlı sistemler olarak sunulduğu düşünülürse bu bir sorun teşkil eder. Bu kuramların savunucuları, anlamak için başka bir yere bakmamızı nadiren önerirler. Dahası yukarıda gördüğümüz gibi, kişilik tanımlarının da statükoyu ve kişilere çizdiği kaderi aklayan bir toplum modelini üstü kapalı bir biçimde desteklemesi mümkündür. Eleştirel sosyal bilimlerde bu, ideolojinin bir biçimi olarak değerlendirilir. İdeolojiyi, adaletsiz sosyal ilişkilerin sürdürülmesini sağlayan fikirler veya görüntüler olarak tanımladığımızda kişilik kavramlarının ideolojik yapılar olması ihtimaline karşı uyanık olmamız gerekir (Sloan, 1994, 1996b).

"Kişiliğin" Nasıl Geliştiğine Dair Tercihler

Kuramcılar, gözlemledikleri davranışsal olguların sosyal öğrenme, kalıtsal mizaç faktörleri, uzun vadeli evrimsel süreçler ve mevcut durumun özelliklerinden, bunların bir bileşeninden ya da tüm belirleyicileri aşan bir bireysellikten mi kaynaklandığı konusunda yanlı olma eğilimindedir. Kişilik tanımlarında olduğu gibi bu yanlılıklar, eğitim, sosyokültürel bağlam, politik kabuller ve diğer etkenlerden kaynaklanıyor olabilir. Tabii ki, kuramcıların gelişim konusundaki konumları, onların ilgisini belirli davranış ya da deneyimlerin özel alanlarına yönlendirir. Bu yönelimler, kişiliğinin herhangi bir yönünün anlam ve işlevi ile ilgili sonraki düşünceleri şekillendirir. Yine, sonuç, yalnızca kişiliğin önemli yönlerini gözden kaçırmış olmak değildir; ideolojik işlevlere de hizmet edilmiş olabilir. Örneğin kişiliğin büyük oranda kalıtsal olduğu anlayışı, sağlıklı bir kişilik gelişimini teşvik etmek için toplumsal kurumların değişimi yerine, istenen veya istenmeyen psikolojik tipler için genetik tarama geliştirmekten daha az önemli görülür.

Kuramcının Dünya Görüşünden Kaynaklanan Tercihler

Her psikoloğun yaşamın (varsa) amacı, insanların hedefleri, doğru ve yanlış davranışlar hakkındaki kanısı; iyi bir toplum, doğru yönetim ve tarihin yapısıyla ilgili sosyopolitik düşünceleri vardır. Bu düşünelerin her biri belirli bir değer yargısını temsil eder. Başta Unger (1984) ve Holzkamp (Tolman, 1994; Tolman& Maiers, 1991) olmak üzere birkaç kuramcı, kapsayıcı bir dünya görüşü içinde temellenen sosyal değerler ile kişiliğe dair fikirler arasında bağlantı kurmak için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ne varki kuramcıların çoğu, insan gerçekliğini olduğu gibi tanımlayan, değer yargısız bilim insanları olduklarını iddia etmektedir. Psikologlar, insan bilimlerinde değer yargısız olmanın olası olmadığını anlamak konusunda eşine az rastlanır bir yavaşlık sergiler (Fox, 1985; Howard, 1985); fakat çoğunun iddia ettiğinin aksine, bizim değer sistemlerinin içinde olmamız mutlaka bir sorun değildir. Kişiliğe anlamlı bir bilimsel yaklaşım hâlâ mümkündür. Ancak anlamlı olabilmesi için bilim, araştırdığı nesnenin doğasının yanı sıra, bilimsel araştırma yapan öznelerin doğasına da uyum sağlamalıdır. Bu değer yargılarını gün ışığına çıkarmak anlamına gelir.

Neyin Kanıt veya Bilgi Olarak Nitelendirileceğine Dair Tercihler

Filozoflar, insan bilgisi hakkındaki temel sorunları belki de hiç çözemeyecek. Kişilik kuramcılarının, kişiliği çalışma biçimleriyle ilgili tercihleri buna benzer bir çözümün noksanlığını yansıtır. Bir uçta, sağduyu, kişisel deneyim ya da sezgilerine duydukları güvenden memnun olan kuramcılar bulunur. Diğer uçtaki kuramcılar ise, kendi kavramsal çerçevelerini yalnızca laboratuvar deneyleri veya korelasyonel çalışmalardan toplanan verilerden devşirmeye çalışır. Bu epistemolojik ve metodolojik tercihler, profesyonel sosyalleşmenin, spekülatif bir felsefe veya ampirik bilime yönelik kişisel eğilimlerin, akademik yayın gerekliliklerinin veya sosyal bilimlerin felsefesindeki gelişmelerin ürünü olabilir. Farklı kişilik kuramcıları arasında devam eden çoğu tartışmanın çok azı asli sorunlarla ilgilidir; bu tartışmalar, bunun yerine, hangisinin bilgi sayılacağı hakkındaki farklı tercihlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, bir Freudyen, hastasının aktarım tepkisine ilişkin yorumları dinledikten sonra, ne kadar değiştiğini bir kavramın geçerliliğine kanıt olarak ortaya koyabilir. Bir bilişsel kuramcı, anlamlandırmanın sonucu olarak, belirli uyaranlara verilen tepkilerin sürelerinin değişmiş olduğunu görmek isteyebilir. Fenomenolojik bir kuramcı muhtemelen hastanın sorun ile ilgili söylediklerine ağırlık verecektir.

Herhangi bir kişilik kuramı nispeten keyfi olan bu dört bileşen belli belirsiz tanımlanmış olsa da, anaakım psikoloji, kişiliğe dair kuramsal önermeleri söz konusu olan kütle ve enerji arasındaki ilişki ya da kurbağa ve amipler gibi organizmaların işlevleriymiş gibi ele almak konusunda ısrarcıdır. Sonuç olarak, kuram partizanları, ne olursa olsun kendi favori kuramlarının en geniş kapsamlı, içgörü yüklü, pratik, verimli, geçerli, en doğru ve övgüye değer olduğunu veya araştırma fonunu en fazla hak eden olduğunu kanıtlamak için gerekli olan deneysel delilleri toplamak için koştururlar. Bir kuramı değerlendirmek için hangi ölçüt ve yöntemlerin kullanılacağı konusundaki tercihler yukarıda dört noktada ortaya koyduğumuz faktörlere bağlı olduğundan tüm kişilik bilimi bir kısır döngüdedir. Bilimsel temelleri olmayan ile basit önermeler, davranışı tanımlamak için hazır ve nazır bir şekilde kullanılan bilimsel değişkenler haline gelir (örn. "özsaygı", Jungyen tipler). Kişiliği anlamada yararlı olan ama operasyonel olarak tanımlanamayan karmaşık fikirlerden bazıları ise (örn. savunma mekanizmaları, bireyleşme[1]), yok sayılmakta veya reddedilmektedir. Yeni nesil tarafından unutulmuş ya da

1. Bireyleşme: Jung'un, kişiliğin dengeye ve bütünlüğe yönelik gelişimi (kendini gerçekleştirme) için kullandığı terim.(y.h.n.)

farklı bir terminoloji ile kabaca aynı şeyi söyleyen bir kuram tarafından yerinden edilmiş, bazı kuramların geçerli olduğu yeniden kanıtlanana dek yıllar geçer.

Genel olarak anaakım psikoloji kişilik kuramlarını değerlendirmek için doğabilimlerinden şu ölçütleri devşirir: deneysel geçerlilik, doğrulanabilirlik, iç tutarlılık, tutumluluk ve benzerleri. Bu gibi ölçütlerin, psikoloji çalışmalarına uyumluluğu sınırlıdır. Özellikle de kişilik hakkındaki kuramlaştırmalarının ilerlemesi için uygun değildir. Eleştirel psikologlar bu uyumsuzluğu çok ciddiye almalıdır. Belirli bir kuramsal çerçeve ile ilişkili kavramlar için yalıtılmış deneysel kanıtlar bulmak üzere acele etmek yerine, öncelikle temel psikolojik kavramların ideolojik temellerinin kapsamlı bir eleştirisiyle meşgul olmalıyız. Bu, kısmen, yukarıda sıralanan faktörlerin kişilik üzerine düşüncelerimize nasıl dahil olduğunun farkında olmak anlamına gelir. Bunun önemi, birkaç adım geriye gidip, niçin kişilik kuramlarına ilk etapta ihtiyacımız olduğu sorusunu sorduğumuzda daha açık hale gelecektir.

KİŞİLİK KURAMININ AMACI

Burada, büyük kuramcıların motivasyonları yerine gündelik psikolojik pratikte kişilik kuramının hizmet ettiği amaçlara odaklanacağız. Bu strateji, kuramların tüketiciler tarafından nadiren yazarların amaçladığı şekilde kullanıldığı gerçeğini dikkate alır. Daha da fazlası, fikirlerin, bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi benimsenme ve uygulama yoluyla gerçekleşir. Anaakım psikoloji içinde, kişilik kuramları, öncelikli olarak davranışları değiştirme, gelecekteki eylemleri tahmin etme ya da bireysel yaşamları anlama girişimleri için bir kılavuz olarak kullanılagelmiştir. Bu amaçlar birbirleriyle örtüşmesine rağmen, bunları ayrı ayrı ele alacağız.

Müdahale

Bir kişilik kuramı, bireyin davranışlarının sorunlu yönlerini aydınlatmaya yardımcı olan tanımlayıcı kavramlar ve kategorilerin kaynağı olarak ve onu değiştirmek için gerçekleştirilen müdahaleye kılavuz olarak hizmet edebilir. Örneğin, tekrarlayan el yıkama, obsesif-kompulsif bozukluk kategorisi ile ilişkilendirilerek anlaşılır. Kategorize edildikten sonra çeşitli tedaviler önerilecektir veya terapist, bir öğrencinin sınav kaygısının, Oedipus kompleksine bağlı başarı korkusu nedeniyle olduğunu saptayabilir ve yine özel bir müdahale planı belirleyebilir. Bu durumlarda, kategorinin doğru saptandığı varsayımı bir psikoloğa sorunlu davranışı nasıl değiştireceğini bilme konusunda yardımcı olacak-

tır. Belirli bir davranışsal klinik tablonun, bireyin kişiliğinin daha genel bir özelliği ile nasıl bağlantılı olduğunu bilmek, yalnızca müdahalenin uygulamalarına değil o davranışın nedenlerine de rehberlik eder. Bu açıdan bakıldığında, bir kişilik kuramın amacı; semptomu sendroma, davranışı kişiliğe, uygulamayı nedene bağlayan kavramları sağlamaktır. Bu bağlantılar gerçekten işe yarıyorsa, bir kuramın iyi olduğuna karar verilir. Bu durumda bir kuramın ana hedefi başarılı müdahaleler üretmektir, yani bireysel davranış veya deneyim seviyelerinde arzulanan etkilere ulaşmaktır.

Bireysel Farklılıkların Ölçümüne Dayanan Yordama

Bir kişilik kuramı, bireylerin hangi yönleriyle kalıcı bir biçimde birbirlerinden ayrıldıklarını gösteren kategori ve kavramların kaynağı olarak da hizmet verebilir. Buradaki pratik amaç, klinik tarama veya personel seçiminde olduğu gibi, gelecekteki davranışları yordamak için kişilik değerlendirmeleri kullanmaktır. Öznel insan yargıları, güya nesnel olan kişilik tanımları tarafından desteklenmiş ya da onların yerine konmuştur. Bireysel farklılıklara yönelik ilgi anaakım kişilik psikolojisindeki araştırmalara da uygundur. Bu alanda, hangi özelliklerin genel olarak kişiliğin merkezinde olduğu ve hangi özelliklerin gelecekteki davranışları en iyi biçimde yordadığı sorusu üzerine tartışmalar devam etmektedir (Sloan, 1986). Davranışların durumsal belirleyicilerine göre kişiliğin önemi de belirlenmeye çalışılmıştır. Anaakım bilim felsefesi, ilk seferde doğru açıklanan bir davranışın gelecekte de doğru yordanabileceğini kabul ettiği için, bu endişeler nihayetinde yordama sorunu etrafında tekrar canlanmaktadır. Bu durumda kuram tarafından sunulan ana hedeflerin yanı sıra arzulanan sonuçları üretmek için teknik bir müdahale önerilmesi gerekliliği dikkate alınmalıdır.

Biyografik Yaklaşım

Kişilik kuramın ilk iki amacı anaakım psikolojik bilimlerin genel beklentilerine denk düşer. İyi bir kuramdan, davranışı açıklama, yordama, kontrol etme yeteneğimizi artırması beklenir; ancak psikoloji monolitik değildir (Kimble, 1984). Böylece, kişilik kuramın üçüncü amacı eğitimli halk ve hümanistlerden oluşan kesimlerin beklentilerini karşılamaktır. İnsanlar, diğerlerinin özelikle ünlülerin davranışlarını anlamak ister. Kavrayış bir davranışı yordayabilmek için neden ve sonuçlarını açıklamaktan anlamlı şekilde farklıdır. Kavrayışın amaçları çok yönlüdür ve yordama da zaman zaman arzulanır, ancak mümkün olsa bile

küçük bir etkisi olacaktır. Örneğin bir siyasi liderin veya film yıldızının gelecekteki davranışlarını tahmin etmek için kavrayışın hiçbir anlamı olmayacaktır, fakat birileri bu kişilerin hayatları hakkında yapacakları bir çalışmayla pop kültürü ve siyaset hakkında belirli bir aydınlanmaya erişebilir. Biyografik kavrayış, kişinin yaşamındaki birçok perspektifin bir araya getirilmesini gerektirir: çocukluk, aile, arkadaşlık, kişiler ve bunların etkileri, kültürel eğilimler, sosyal kurumlar, tarihsel dönem vb. Bir kişinin bütünüyle anlaşıldığı hissi asla yakalanamasa da yaşamının anlamı, hayal kırıklıkları, sevinçleri ve mücadeleleri anlaşılabilir. Biyografik kavrayış, anlaşılmak isteyen kişiyle empatik bir özdeşim de gerektirir. Biyografik kavrayış, anlaşılmış kişinin öznel ifadelerine dayanan yorumlayıcı güçleri mutlaka içermelidir (günlükler, mektuplar, röportajlar, yaratıcı çalışmalar, vs.). Böylece yaşamları bilimsel olarak nasıl çalışmamız gerektiği konusu sık sık ortaya çıkar ve sıklıkla yaşam öyküsünü yazanın argümanlarını desteklemek için kişilik kuramlarına başvurulur. Yaşam çalışmaları olarak bilinen bütün bir alt alan, kişiliği kavrayışımıza önemli katkılara ilham vermek ve bu tür sorunları ele almak için ortaya çıkmıştır (bkz. McAdams & Ochberg, 1988; Rosenwald & Ochberg, 1992).

Özgürleşme

Anaakım psikolojideki kişilik kuramlarının hizmet ettiği amaçların, bilgi arayışının üç temel etki alanından ikisi ile çakışması tesadüf değildir. Alman sosyal kuramcı Habermas'tan (1972) yola çıkarak bunları, teknik kontrolin sağladığı çıkar, doğa ve fizik bilimlerinin karakteristiği) ve yorumlayıcı kavrayışın sağladığı çıkar (hümanist ve tarihsel çalışmaların tanımlayıcı özelliği olan yorumsamacı çıkar) şeklinde tanımlayabiliriz.

Bunun ışığında anaakım kuramlaştırmasının amaçları ve eleştirel yaklaşımların hizmet edeceği amaçları ayrıştırabiliriz. Eleştirel psikoloji ise üçüncü bir amaca hizmet etmek için bilgi arayışına girer. Habermas eleştirel sosyal bilimin motive ettiği özgürleştirici çıkar ile yorumlayıcı kavrayış ve teknik kontrolün hizmet ettiği çıkarları da karşılaştırır. Habermas, özgürleştirici bir bilimsel sorgulama prototipi olarak, Marksist sosyal kuram ve psikanalize atıfta bulunur. Sorgulama girişimlerinin her iki biçimi de yalnızca açıklamak ve anlamak için değil, aynı zamanda ıstırap yaratan koşulları değiştirmek üzere insan edimini geliştirmek için de bir arayıştır. Psikanaliz, hastayı nevrotik ve ideolojik yapılardan uzaklaşmaya, bilinçlilik, sorumluluk ve arzuya davet eder. Marksist sosyal kuram, sömürülen sınıfları sömürüldüklerinin farkında olmaya ve

toplumsal değişim için çabalamaya çağırır. 19. Bölüm'de, bu iki yaklaşımın eleştirel işlevlerini genişleteceğim. Her iki yaklaşım da kendi alanlarında etkili eylemler için engelleri tanımlama üzerine odaklanır, bunlara iki örnek, bilinçsiz "direniş" ya da yabancılaşma ve yanlış bilinçtir. Bu örneklerin de gösterdiği gibi, kendi durumlarında değişiklik yapma umudu taşıyan bireylerin özdüşünümsel müdahalesi gerektiğinden özgürleştirici ilgi diğer ikisinden farklılaşır. Diğer bir deyişle araştırmanın özgürleşmeci[2] biçimleri insanların yaşamlarına, sanki onlar arzulanan sonuçlara doğru manipüle edilen nesnelermiş gibi müdahale etmek ya da insanları yalnızca meraktan dolayı yorumlamaktansa , ihtiyaçlarını dile getirme ve yapılması gerekenler için çaba sarf etme konusunda önleri açılmış bireylerin ve grupların bilinçli katılımını gerektirir. Özgürleşmeci ilgi birkaç diğer terimle önemli ölçüde örtüşür: vicdanileştirme[3] (Freire, 1981), güçlendirme(Cowen, 1991; Rappaport, 1981), özgürlük ve ideolojiden arındırma (Martín-Baró, 1994), öznelliğin güçlendirilmesi (Rosenwald, 1985, 1988).

Tuhaftır ki, özgürleşmeci ilgi, anaakım psikolojide göreceli olarak işlevsizken, kamuoyu alandan ve özellikle de kişilik kuramlarından bu ilgiye hizmet etmesini bekler. Okuyucuları, Freud, Rogers veya Skinner'ın kitaplarını okuduğunda, danışmanlarına veya terapistlere gittiğinde bilimin özgürleşmeci ilgisinin karşılandığı bir çeşit aydınlanma ararlar. Yaşam sorunları olan bu bireyler; yabancılaşmış, kafası karışmış ve şaşırmışlardır (Rosenwald, 1985, 1988). İstedikleri bir uzman teknisyen tarafından onarılmak değildir. Onlara sorulsaydı, kendi durumlarını anlamayı, ihtiyaçlarını daha somut bir şekilde ifade etmeyi ve diğerleri ile anlamlı ilişkiler içinde olma, otonomi ve daha gelişmiş bir faillik duygusu ile daha ileri hareket etmeyi isterlerdi.

Anaakım psikoloji nasıl oldu da ortaya çıkış nedeninden bu kadar saptı? Bu kitaptaki birçok bölümde bahsedildiği gibi, psikoloji şimdiye kadar bir bilim olarak saygı görmek için büyük emek harcadığından, temel konudan uzak durmayı başarabildi. Bu çeşitli pozitivist metotları benimsemek anlamına geliyordu. Fakat psikolojinin konusunun insanlar olduğunu düşünürsek, pozitivist bilimsellik ölçütleri uygunsuzdur; hatta psikoloji doğru bir pozitivizm anlayışı üzerinde temellendirilmemiştir (Phillips, 1987). İnsanların sanki arzularına, umutlarına ve acılarına dair iletişim kuramayan bitkiler ya da kristallermiş gibi çalışılmaya ihtiyaçları yoktur. İnsanlar, davranışların evrensel kanunlar ya da ilkeler kümesine ihtiyaç duymaz. Bunun yerine, anlam dolu bir yaşam

2. *Emancipatory* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)
3. *Conscientization* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

sürerken karşılaşılan kişisel ve kolektif sorunlarla ilgili, süre giden bir düşünme sürecine psikolog ve diğer sosyal bilimciler tarafından davet edilmeye ihtiyaç duyar.

Bu anlamda, kişilik kuramlarının, insanların daha iyi olmasında ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde özellikle kişisel kaygılar ve sosyal adaletsizliğin nasıl birbiri içine geçtiğini göstererek, önemli bir rol oynayabileceği sezilebilir. Kişilik kuramları, nadir de olsa, güzel bir yaşamın neye benzeyebileceğini resmetti (bütünüyle işlevsel, kendini gerçekleştiren birey[4]); fakat bunlar değişimi gerçekleştirmek üzere bizi cesaretlendirmek yerine basitçe öğütlerle sonlanma eğilimindeydi. Hatta Fromm (1955) ve Skinner (1971) gibi bazı kuramcılar, toplumun nasıl değiştirilebileceği üzerine de yazmıştır. Bununla birlikte, modern bir toplum kuramı ile iyi tanımlanmış bağlantıları olan bir kişilik kuramı henüz açığa çıkmamıştır. Madem ki eleştirel psikologların kendileri için biçilmiş kaftan bir işleri var, biz de kişilik üzerine kuramlaştırma işini nasıl farklı bir şekilde ele alacağımız hakkındaki soruya dönelim.

KİŞİLİK ÜZERİNE ELEŞTİREL KURAMLAŞTIRMA

Bu noktaya kadar, kişilik kuramının anaakım yaklaşımlarına dair eleştiriye rehberlik eden değerler, göreceli olarak belirsiz kalmıştır. Bu son bölümde, aşama aşama, kişilikle buluşması gereken eleştirel kuramlaştırma ölçütlerini açık şekilde ifade etmeye doğru ilerleyeceğim. Burada sunduğum kendi çözümlememdir ve eleştirel psikolojik yaklaşımın genel kabul görmüş bir temsili olarak ele alınmamalıdır. Buna rağmen çözümlememdeki ayrıntılar, kişilik hakkındaki eleştirel kuramlaştırma için anahtar öğeler sağlayan çeşitli yazarlara gönül borcumu gösterecek. Georges Politzer (1928), Lucien Sterne (1978), Sloan (1978) ve Klaus Holzkamp (Tolman 1994), bireyciliğin ve anaakım psikolojinin asosyal karakterine güçlü bir düzenleme getiren diyalektik materyalist bir kişilik psikolojisinin çekirdek prensipleri üzerine çalıştılar (değişimi, materyal dünyadaki çelişkileri ya da karşıtlıkların aşılması olarak gören diyalektik materyalizm, Marksizmin altında yatan temel felsefedir). Jacoby (1975), Earnest (1992) ve Barratt (1993), ideoloji eleştirisinin psikanalitik kuramlarle bütünleştirilmesinin anaakım birey kavramını nasıl kökten bir değişimle altüst edebileceğini gösterdiler. Sampson(1989) ve Broughton (1986) benlik kavramlarımızın tarihsel bağlam tarafından nasıl ideolojik işlevlere hizmet edecek şekilde biçimlendirildiğini

4. Kendini gerçekleştirmeye benzer bir kavram olan bu terim, kendini gerçekleştirme güdüsü, ya da benliğin tüm yeteneklerini kendini gerçekleştirmeye dönük kullanmak olarak tanımlanabilir. (y.h.n.)

açıkladılar. Marcuse (1955) ve Benjamin (1988) diğerleri ile keyifli ve anlamlı bir ilişki kurabilme becerimizi engelleyen toplumsallaşma ve sosyal yapıların örüntülerini eleştirmişlerdir.

Öncelikle, eleştirel psikoloji, dikkati sistematik ıstırap ve ondan kurtuluş ile ilişkisi olan kişilik görünümlerine yönlendirecek bir kişilik açıklamasına ihtiyaç duyar. Kişiliği, birini eşsiz ya da diğerlerinden farklı yapan kişisel özelliklere dair bir dizi kavram veya kalıcı bir yaratılış sistemi olarak düşünmek yerinde olmayacaktır. Bunun yerine "karakter yapısının" katılık veya sınırların eksikliği, farkındalığın azalması ve acı çeken birinin otomatik davranışları vb. nedeniyle sorun olarak görülmesindeki sorunu değerlendirebiliriz. Şunu hızlıca eklemeliyiz ki, kişilik yalnızca bir sorun değil, toplumsal kökenleri ve sonuçları ile toplumsal bir sorundur. Eleştirel psikologları ilgilendiren kişilik yönelimleri, sistematik olarak üretilen baskı ve tahakküm tarafından tanımlanan sosyal ilişkilerdir. Kişiliğin eleştirel tanımı özdüşünümselik, katılım, karşılıklılık, otonomi, etkenlik ve anlamlı bir yaşamı betimleyen diğer yetileri engelleyen duygusal deneyimler ve kimliğin toplumsal olarak üretilmiş unsurlarından bahseder. Bu görüşte, kişilik, aşılması gereken bir şeydir. Eleştirel bir kişilik kuramı, bireysel ve kolektif olarak bu aşkınlığı başarmamıza yardımcı olacaktır. Kişiliğin ötesine geçerek ulaşmaya çalıştığımız yetiler öznellikler arasılık[5] terimi altında toplanabilir (Habermas, 1981) (Bu terim kısmen, kendi kaderini belirleyen özneler arasındaki tam iletişim düşüncesinden türemiştir).

Kişiliğin bu kaba tanımını göz önüne aldığımızda, kişiliğin nasıl geliştiği ile ilgili birkaç fikre ihtiyacımız var. Burada birkaç çeşit psikodinamik kuram kendini gösterecektir; çünkü bu modeller erken ilişkilerin ihtiyaçlarımızı deneyimleme, düşünme ve onları başkalarına yeterince aktarabilme yetilerimizi nasıl sınırladığına odaklanır (Sloan, 1996a). Erken sosyalizasyon ile ilişkili sınırlamaların ve iktidar ilişkilerinin bir sonucu, yaşamlarımız mümkün olduğunca tamamen anlaşılamaz ve deneyimlenemez hale gelmesidir. Bu eksikliğin nasıl etiketleneceği ("nevroz" ve "yabancılaşma" terimleri oldukça iyi şekilde karşılamaktadır), kökenlerinin doğru olarak nasıl analiz edileceğinden daha az önemlidir. Standart psikodinamik kuram, öncelikle aile içi faktörler üzerine odaklandığından bu görev için yetersizdir. Anlamlı bir yaşam için yetilerimizin kısıtlanması süreci, yalnızca aile üyeleri ve bakıcılara özgü örüntülerin düzenli etkileşiminden değil, aile ve diğer toplumsal kurumlar aracılığıyla sosyokültürel faktörlerin işlemesiyle de türer (Münch, 1988). Aklımda, iyi toplumsal sınıf, cinsiyet, etnik köken ve yaşam süresince

5. *Intersubjectivity* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

kişilik süreçlerine her zaman arabuluculuk eden diğer toplumsal gerçeklikler gibi faktörler var. Tüm bu faktörler özdüşünümsellik ve anlamlı eylemlilik konusundaki kapasitemizi sınırlayacak şekilde bir araya gelebildiği ölçüde, ideolojik süreçler olarak adlandırılabilirler. Eleştirel yaklaşımlar, ideolojiyi, verili bir toplumsal düzenin içindeki tahakküm ilişkilerini üreten ve sürdüren pratiklerden ve temsillerden oluşan bir sistem olarak tanımlayabilir (Thompson, 1984). Bunun ışığında, kişilik, ideolojik süreçlerin kristalleşmiş hali olarak görülebilir. Güç ve güçsüzlük yalnızca sosyal kurumlar aracılığıyla değil, kişilik aracılığıyla da devam eder.Yüksek beklentiler veya umutsuzluk, girişkenlik ya da edilgenlik, iyilik ya da memnuniyetsizlikte yansıtılır. Daha önce gördüğümüz gibi, kişiliğin anaakım kavramları, bireyci ve asosyal karakterde olduğu ölçüde ideolojiktir. Dahası, kişiliğin kendisi, deneyimlendiği haliyle, ideolojik bir yapı olarak da anlaşılabilir. Freud'un aklında, bireysel psike üzerindeki uygarlaşma baskıları ve türün dürtüleri arasındaki çatışma noktalarını şekillendiren karakter yapıları veya semptomlarına atıfta bulunmak için "uzlaşma oluşumu"[6] terimini türettiğinde buna benzer bir şey vardı. (Marcuse, 1955). Frankfurt ekolünün birçok eleştirel sosyal kuram çalışması, özellikle Adorno ve Marcuse, (bkz. Elliott, 1992; Held, 1980; Sloan, 1996a), bu temel varsayımda bulunur. Daha yakın bir zamanda, Habermas (1981) ve Foucault (Rabinow, 1984), farklı eleştirel bakış açılarıyla yaptıkları çalışmalar ile kapitalist modernizasyonun, öznellikler arasılık ve kendini gerçekleştirme ihtimalini yok ederek kimlik yapılarını hangi yollarla istila ettiğini ayrıntılandırmışlardır.

Özgürleşmeci ilgiyi, kuramlaştırma için temel dürtü olarak akılda tutmak, nesneleştirici olmayan bir epistemoloji kullanmamıza ve bu temelde kendi metotlarımızı sürdürmemize olanak sağlar. Kişiliğin, burada tanımlanan biçimi dahil olmak üzere, tarif edilebilir, değerlendirilebilir, mekanik olarak açıklanabilir ve manipüle edilebilir nesnel özellikleri vardır. Bu gerçek, anaakım psikolojinin, "bazen bazı davranışları" yordayabilmesindeki kısmi başarısını açıklar. Ancak biz, deneyim ve eylemlerimizin ideolojik olarak sabit örüntülerinin istikrarlı olmasını bireysel özbelirlenim ve özdüşünümsellik kapasitemizi bütünüyle göz ardı eden ve insanları salt nesneler olarak tedavi eden müdahalelerin gerekçelendirmesi olarak göremeyiz. Bazı fenomenolojik yaklaşımların yaptığı gibi, kökenleri ve sonuçları ile aslında ideolojiye doymuş olan

6. Psikanalitik kişilik kuramında, eğilimler sonucu oluşan bir çatışmanın, çatışma taraflarının iki yanına yarar sağlayacak şekilde semptomlaştırılmasıdır. Örneğin id ve ego arasında çıkan bir çatışma, bir semptoma dönüştürülür ve sonuç olarak id'in dürtüleri biçim değiştirmiş olarak tatmin olurken ego kendini süperego'nun baskısından kurtarmış olur.

kişisel anlatıları öznel gerçekliğe giden yol şeklinde idealize ederek diğer uca kaymak zorunda da değiliz. Özdüşünümselik ve faiillik mümkün olduğu ölçüde, güç ve zorlu diyalog (en geniş anlamda) sürecinde açığa çıkacaktır. Burada tanımlandığı gibi, kişilik intrapsişik ve kişiler arası iletişimdeki başarısızlığının ürünüdür (Habermas, 1972). Diyalog yoluyla, kimliklerimiz ve deneyimlerimiz daha zengin anlam yapılarına izin verecek şekilde yeniden biçimlenir. Barratt'ın (1993) öne sürdüğü gibi, eleştirel, ideolojiden arındıran eylem tam olarak anlaşılmış psikanalizin asıl amacıdır. Ne yazık ki, psikanaliz ve çoğu psikoterapinin, basitçe baskıcı toplumsal ilişkiler içinde ufalanan kimliklere destek sunduğunu, onları yeniden ideolojikleştirdiğini ve insanları doğru çalışmaları için yeniden yapılandırdığını göstermiştir.

Anlam dolu bir hayat sürdürme kapasitemize meydan okuyan ve engelleri aşan diyalog ile birlikte negatif diyalektik (Adorno, 1973; Held, 1980) olarak bilinen bir epistemolojinin büyük vaatlerde bulunduğunu düşünüyorum. Basitçe söylemek gerekirse, negatif diyalektik temelli bir kişilik yaklaşımı, davranışları, modeller, kavramlar ve kuramsal sistemler ile anlama girişimimizin, çalışmanın öznesini ortaya çıkarmaktansa görmezden gelme eğiliminde olduğuna dikkat çekecektir. Herhangi bir kavram, zorunlu olarak, bir özdeşlik veya bir temsilde olduğu gibi kendisi ile betimlemeyi amaçladığı nesne arasında tam bir uyuşma amaçlar. Ama dilin sınırlılığı, bilişsel yanlılık, karmaşıklık ve benzeri nedenlerden ötürü bir şeyler her zaman kavramın dışında kalır. Böylece, kavramların her zaman yanlış olduğu söylenebilir, nesnelerini tamamen temsil etmeyi iddia ettiklerinde bu özellikle doğrudur.

Şimdi, eleştirel psikologlar, kişilik kavramları özelinde, yalnızca belirli bir olgunun özünü yakaladığı iddiasında bulunan kavramların hangilerinin göz ardı edileceğini veya dışarıda bırakılacağını inceleyerek büyük bir atılım gerçekleştirebilir. Örneğin, karakteri, belirli kalıcı davranışsal yatkınlıklar sistemine indirgeyen kuramlara bakabiliriz. Kişilik envanterlerinde profilleri özdeş olan iki insanın, bu karakter özelliğinin profilleriyle ilişkili olan eylemlerindeki niyet ve amaçlarının farklı olduğunu göstermek o kadar basittir ki, onların aynı kişilikte olduğunu söylemek gülünç olacaktır. Birinci kişinin saldırganlığı, örneğin evsizler için konut bulmaya yönelmiştir; aynı karakter, ikinci kişide barlarda kavgaların içine girmesine yol açabilir. Karakter boyutları üzerinden iki insanın karşılaştırılabilir olduğu varsayımının yanlışlığı, kavramın dışarıda bıraktığı unsurları hesaba kattığımızda açığa çıkacaktır. Karakter kuramının objektivizmi bir başka ideolojik tuzak olarak karşımıza çıkar (Sloan, 1986). Bu sonuca, yönetimin var olduğu ortamlarda (mahkeme-

lerde, okullarda, kliniklerde ve şirketlerde seçim ve tarama için) çalışan psikologların karakter envanterleri uygulanması gibi çeşitli şüpheli kullanımları değerlendirerek bile ulaşılabilir.

İkinci negatif diyalektik girişimini açıklamak için, kişiliğin anaakım kavramlarının, kişisel karakteristiklerin bütünüyle kişisel olmadığı biçimleri kavrama konusunda nasıl başarısız olduğunu değerlendirebiliriz. Bireyci kavramlar, kalıcı karakteristik özelliklerin kökeni olan kişiyi bir kap olarak düşünmese de, kişiliğin toplumsallığını ortadan kaldırır. Burada önerildiği gibi, eleştirel bir bakış kişiliği asosyal olarak değerlendirmez; bunun yerine kişilik, sosyal süreçlerin katılaşmış bir momenti olarak değerlendirilir. Örneğin, benim "utangaçlığım" ve senin "güvenin", etnik köken, yaşam deneyimi, kimlik gelişimi, toplumsal sınıfların iç içe geçmişliği ve benzeri durumların karmaşık birer tezahürleridir. Son tahlilde, bireysel ve toplumsal olanın aynı olduğunu düşünüyoruz. Kişiliğe dair eleştirel kuramlaştırma için uygun bir epistemoloji, sürekli olarak diyalektik bir biçimde birey/toplum düalizmini aşmaya teşebbüs edecek ve açıklama girişiminde bulunacaktır. Birey içindeki toplumsallığı, özel içinde geneli ortaya çıkarmanın önemi, ideolojik olarak doğuştan gelen, değişmez ve yalnızca kişisel meseleler için önemli olduğuna inanılan kişilik olgusunu değiştirmektir (Sloan, 1996b).

Dürüst olmak gerekirse, aynı negatif diyalektik stratejisini, yukarıda önerdiğim kişilik tanımına etki edecek şekilde kullanmalıyım. Kişiliği, bir kişinin anlamlı bir yaşam sürme kapasitesini engelleyen yönleri olarak görseydik neyi ihmal edebileceğimizi ve bunu hangi eleştirel diyalog yoluyla aşabileceğimizi sorabilirdik. Her şeyden önce, oldukça bireyci kaldığı için bu görüş hatalı bulanabilir. Yalnızca kurumsal yapılar nedeniyle varolan eksiksiz iletişimin engellerine baktığımızda bile bireyci kişilerin, ideolojik süreçlerin odağı olmaya devam ettiğini görüyoruz. Devlet terörü, sendika kırıcılığı taktikleri, talepsiz politik kampanyalar ve banliyö izolasyonu gibi örnekler, insanın ihtiyaçlarına dair verimli iletişimi engellediği kadar, kişilik özelliklerini de oluşturur. Bizim kavramlarımız böylece kurumsal düzenlemeler ve toplumsal yapılarda açık referans noktalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu referans noktaları, bir dereceye kadar, ideoloji teriminin eleştirel kullanımı ile yalnızca fikirler ve görüntüler için değil, aynı zamanda somut uygulamalar için de vurgulayıcı hale gelir(Earnest, 1992; Thompson, 1984). Bununla birlikte, birey seviyesinde gözlenen olguları üreten sosyal ve tarihsel koşullar yerine bireylerin özelliklerine ağırlık veren herhangi bir tutum için geçerli bir eleştiridir. Konu, eleştirel psikologların üzerinde önemle durmasını hak etmektedir.

Önerdiğim tanımın ikinci bir zayıflığı, anlamların ve onları aşmanın önündeki engellerin üretiminde iletişim süreçlerini aydınlatmasıdır. Diğer bir deyişle, öncelikle bir iletişim problemi olarak, anlamlı bir sosyal yaşam için temel oluşturan, ilişki kurma ve özdüşünümsellik kapasitesinin yokluğunu yorumlar. İletişim üzerine yapılan bu vurgu kısmen Habermas'ın çalışmalarından türetilmiştir ve kişisel dönüşüme dair bilişsel ve mekanik görüşler için bir doğrulama anlamına gelir. Sonuncusu, büyümeyi, değişimin duygusal engellerini ele almadan kendi hakkında daha gerçekçi olarak düşünme ya da kendini değişime doğru manipüle etme meselesi olarak görürler. Fakat bu, toplumsal dönüşüme karşı ideolojikleştirilmiş kişilik yapılarının altında yatan eşit derecede geçerli ifadelerin diğer biçimlerini görmezden gelmesi nedeniyle, iletişimsel yeterliliğin hâlâ çok rasyonalist olması ile ilgili olabilir. Aklımdaki örnek, ifadenin açıkça önemli formları olan estetik ve duygusal deneyimlerin, gruplarda diyalog ve demokratik uzlaşma oluşumu açısından iyi anlaşılmamış olmasıdır.

Bu kısa eleştiri, eleştirel kişilik kuramlaştırmasının temel dinamiğinin, kavramlar ve deneyimler arasındaki diyalektik oyundan nasıl türediğini göstermektedir. Bu süreç hiç bitmeyecek. Bu nedenle bir kişilik kuramının, karşılaştığı herhangi bir problemde hile yapması söz konusu olamaz. Ancak özellikle kişilik kuramları, bir kerede ve herkes için her şeyi açıklamak isteyen tektipleştirici bir dürtüden mustariptir. Böylece, aralarındaki tüm temel bağlantılarını ve sınır taşlarını göstermeyi deneyen insan gerçekliğine dair bir harita sağlarlar. Fakat onlar yalnızca birer haritadır. Oidipus kompleksi, içedönüklük veya kendini gerçekleştirme gibi tanımlar içerir; fakat sizin Oidipus kompleksinizin yaşanmış özünü, eşinizin içedönüklüğünü ya da danışanınızın kendini gerçekleştirme sürecini yakalamayı başaramayacaktır. Daha büyük politik hareketin bir parçası olarak insan öznelliğinin teknik kontrolüne karşı konulduğu gibi bütün psikolojik kuramlaştırmalarda tektipleştirici dürtüye direnmek gerekmektedir. Sık sık kendini anlamayı artırma veya buna yardım etme adına gerçekleşen sıkboğaz etme, temel karakter boyutları üzerinde yerimizi bulma ve etiketleme, piyasa ekonomisinin etkin işleyişi ve toplum yönetimi ile ilişkili güncel ideolojik süreçlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Devlet ve piyasa, şu anda, kim olduğumuza ve olasılıklarımıza dair kavramlarımızı çarpıtmak için işbirliği yapmakta, bundan başka insancıl bir toplumsal düzen içerisinde başka bir şeye dönüşme olasılıklarımızı yadsımaktadır (Sloan, 1996a).

Özet olarak, kişilik kuramı için temel görev, en temel ilkeler dahilinde, sistematik olarak anlamlı yaşama kapasitemizi azaltan toplumsal

güçler tarafından sürdürülen insanlık zulmünden kendini ayrıştırmaktır. Bu amaç, farklı grupların yaşam kaliteleri ile ilişkili temel meselelerde hem kavrayış hem de uyumlu eylem aşamalarında samimi bir angajmana işaret eder. Yirmi birinci yüzyıla girerken, kişilikle ilgilenen eleştirel psikologlar tarafından ele alınması gereken en acil ve önemli sorular şunlardır:

- Psikolojik seviyede ele alınan, derine yerleşmiş cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal örüntülerine nasıl işaret edebiliriz? Gerçek ilişkisel eşitlik ve karşılıklılığı getirmek için (çiftler, aileler ve çalışma ortamlarında) hangi kurumsal değişikliklerin yapılması gerekli olacaktır?
- Ne tür süreçler, bireyler ve grupların, gerçek ihtiyaçlarıyla kültür endüstrisi tarafından üretilen yapayları arasında ayrım yapmalarına yardım edecektir?
- Daha fazla toplumsal adalet getirmesi, ırkçılık ve sınıfçılığı bütünüyle ortadan kaldırması muhtemel toplumsal hareketleri desteklemek için psikologlar neler yapabilir?
- Yoksulluk, savaş, doğal afet ve hastalıktan mustarip insanlara yardım etmek için empati ve bunu takip eden davranışları arttırmak adına neler yapılabilir? Basitçe, statükoyu güçlendirmeden, ne tür önlemler kullanılabilir?
- Yabancılaştırma ve ideolojikleştirme nasıl aşılabilir? Hangi psikolojik faktörler özdüşünümsellik, demokratik karar verme ve topluluk duygusunu engeller?
- Postmodern toplumsal bağlamda, anlamlı bir yaşamın olanakları nelerdir? Hangi toplumsal düzenlemeler bireyler, aileler ve topluluklarda işe yarar görünmektedir? Her şeyden önce anlamlılığı oluşturan şey nedir?

Bu sorular, tabii ki, eleştirel psikologların olası yönelimlerinden yalnızca birkaçına denk düşer. Buna rağmen eleştirel psikologlar, eleştirel yönelimli kişilik kuramlaştırmasının yalnızca psikolojik pratikteki değişikliklere değil, aynı zamanda toplumsal düzenin radikal bir değişimine de ilham kaynağı olabileceğini göstermektedir. Eleştirel psikolog olmak, soruların içinde kendi uygulamalarımızı aramak, yerel ve küresel kaygılarımızla profesyonel olarak neler yapabileceğimizi mümkün olduğunca doğrudan ilişkilendirmek için sürekli bir arzunun var olması anlamına gelir. Risk alma, çığır açma ve belki de kalıcı bir izolasyon anlamına gelir. Ancak, en azından sorunun bir parçası olmadığımızı bilmek, bizim için bir tesellidir. Yalnız olmadığımız, aslında toplumsal adalet için

insanlık tarihi mücadelesinin büyük kolektif çabasının bir katılımcısı olduğumuz bilgisi bizi ayakta tutacak desteği sunabilir.

Yazarın Notu

Bu bölüm, Eleştirel Psikoloji kitabının ilk baskısında yayınlanan bölümün revize edilmiş halidir. Ben, son on yılı aşkın süredir, okuyucularımın soruları ışığında orijinal argümanlarımı açıklığa kavuşturmaya odaklandım. Kişilik alanının kendisinde, son eğilimler: (a) yerleşmiş düşünce kalıpları nedeniyle, yaşam evreleri ve durumlar arasında bireysel davranışları stabil olarak gören bilişsel yaklaşımları daha da sağlamlaştırmak, (b) mizaç, duygu durum ve karakter ile ilişkili genetik ve nörobilimsel keşifler yapmaktır. Bu bakış açıları, elbette, beyin ve bedenle bağlantısı olan herhangi bir toplumsal gerçeklikle ilgilenir ve bunu bize hatırlatırlar; fakat ben, bilişsel nörobilim ile ilgilenen büyük çoğunluğun, insanlığın acılarından sorumlu olmanın toplumsal faktörlerinden bizi uzaklaştırdıkları konusunda ısrar ediyorum. Umut vaat eden eleştirel çalışmalar, postmodern toplumlardaki temel iktidar yapılarını irdelemeye ihtiyaç olduğu anlayışının savunucuları olan kişilik-ötesi psikoloji ve ekopsikoloji sınırlarında yapılmaktadır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Kişilik kuramları, insan doğası ve kişiliği hakkındaki temel soruları ele alır.
2. Anaakım kişilik kuramları batı bireyselliğini yansıtır, bundan dolayı sorumluluğu birey seviyesine yerleştirir.
3. Kişilikle ilgili bilimsel yaklaşımlar yordama ve kontrol, yorumlayıcı kavrayış ve özgürleşme gibi farklı çıkar alanlarına hizmet eder.
4. Kişiliğin kavranmasına yönelik eleştirel yaklaşımlar, yaşayan sistematik sorunlar üreten sosyal ilişkileri değiştirmek için bireyler tarafından katılımı ve failliği teşvik eder.

Terimler Sözlüğü

- İdeolojikleştirme: Cinsiyetçilik ve sınıfçılık gibi tahakküm ve baskı sistemlerinin yeniden üretim biçimlerine doğru deneyim ve eylem kanallarının toplumsal süreçleri.
- Negatif diyalektik: Öncülüğü Theodor Adorno tarafından yapılan, kavramların açıklanması ve böylece ideolojik bir işlevi yerine getirerek yanlış tanıtılan veya anlaşılması güç kavramların kullanıldığı yöntemlere dikkat etme çağrısında bulunan bilgi yaklaşımıdır.

- Kişilik: Bizi bireyler olarak tanımlayan, deneyim ve eylemlerimizin durağan biçimleri.
- Kişilik kuramları: Başta deneyim ve eylemlerimizde bireysel farklılıklar olmakla birlikte genel olarak insan doğasını açıklamayı amaçlayan birbiriyle bağıntılı kavramlar dizisi.

Okuma Önerileri

Erich Fromm'un "*Kendini Savunan İnsan Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*" (1947) adlı kitabı kişilik ile ilgili erken eleştirel yaklaşımlar için iyi bir başlangıç olabilir. Herbert Marcuse'un "*Eros ve Uygarlık*" (1955) ya da Wilhelm Reich'ın "*Kişilik Çözümlemesi*" (1972) kişilik süreçleriyle ilgili Fromm'un geliştirdiğinden daha güçlü Marksist okumalardır. Russell Jacoby'un "Belleğini Yitiren Toplum Adler'den Laing'e Konformist Psikolojinin Eleştirisi" (1975). Rogers ve Maslow'un bireyci ve hümanist kişilik kuramlarının karşısında esaslı bir çalışmadır. Jessica Benjamin'in "*Bonds of Love*"ı [Sevgi Bağları] *(1988)* önemli bir dönemde eleştirel psikanalitik kuramı canlı tutmuş; kişilik gelişimi dinamiklerinden olan ilişkiler ve karşılıklılığın merkezi üzerine feminist bir bakış açısı oluşturulmasına yardım etmiştir. Anthony Elliott'ın (örneğin *Elliot*, 1992) birçok kitabı postmodern kişilik ve öznel erişilebilirlik ile ilgili zor kuramlar inşa ederek harika bir iş çıkarmıştır. Eleştirel kişilik psikolojisi olasılıkları üzerine daha güncel çözümler için Oullette'nin makalesine göz atınız.

İnternet Kaynakları

- Social Anarchism Journal – İnsan doğası ve alternatif toplum şekilleri hakkında çarpıcı tartışmaların olduğu bir site: socialanarchism.org
- Socialand Personality Psychology Compass –Kişilik süreçleri hakkında derinlemesine düşünmek için eleştirel bakış açılarını da içeren bir alan: ww.blackwellcompass.com/subject/socialpsychology/
- Subjectivity Journal –"kişilik" terimi kullanılmamaya başlanırsa, tıpkı "kişilik"in "karakter"in yerini aldığı gibi, "öznellik" kavramı açık bir şekilde yerini almaya hazır: www.palgrave-journals.com/sub/

Sorular

1. Kişisel özelliklerinizden en öne çıkanı düşünün ve bunun toplumsal kökenlerini ve sonuçlarını bulun.
2. Hangi kişilik kuramcısına daha yakın hissetme eğilimindesiniz? Bu kuramcı tarafından vurgulanan değerler ve ilkeler üzerine düşünerek

bu ilginin anlamlarını değerlendirin. İnsan doğası hakkında çizdiği tablo bir gün başarabileceğimizi umduğunuz bir tablo mu yoksa insanlar şimdi oldukları gibi mi resmedilmiş?

3. Sloan'ın iddia ettiği gibi, kişilik, baskı ve tahakküm sistemlerinin devamlılığını sağlayan daha büyük ideolojik süreçlerin bir ifadesi olarak görülüyorsa, baskı ve tahakküme karşı direnen bireylerin istikrarlı yönleri hakkında verimli bir şekilde nasıl konuşabiliriz? Bu da kişiliğin bir parçası sayılmalı mı?

Çeviren: Özgür D. Yurtsever

5
Klinik Psikoloji: Deliliğin Politikası

Jeanne Marecek & Rachel T. Hare-Mustin

Bölüm Konuları

PSİKOLOJİK BİLGİNİN SOSYAL İNŞASI
ELEŞTİREL PSİKOLOJİ NEDİR?
KLİNİK TANI: GERÇEKLİĞİN KEŞFİ MİDİR?
- *Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı*
- *Psikolojik Sorunların Tıbbileştirilmesi*
- *Psikiyatrik Tanılar, Kültürel Gelenekler ve Toplumsal Değerlere Bağlıdır*
- *Psikiyatrik Tanı, Sosyal Güç ve Toplumsal Düzenleme*

YARGILAMA VE ADLANDIRMA:
KLİNİSYENLER YANLI TANILAR MI KOYAR?
PSİKOTERAPİ VE PSİKOSOSYAL MÜDAHALELER
- *Dora Vakası*
- *Bireye Odaklanma*
- *Kültür, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet: Ortadan Görmek*
- *Güç Seansı*

PSİKOTERAPİYE ALTERNATİFLER
- *Terapötik Odağı Bireyin Ötesine Taşımak*
- *Terapinin Ötesinde: Toplum Ruh Sağlığı ve Psikososyal Müdahaleler*

KLİNİK PSİKOLOJİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Bundan yaklaşık yüz yıl önce, ünlü ve yaşça büyük bir adam, genç bir kadın oyuncuya aşık olmuştu; ancak adam evliydi ve on çocuğu vardı. Adamın bu genç kadınla birlikte olabilmek için bulduğu çözüm, insanları eşinin deli olduğuna inandırarak çocuklarını almak ve kadını akıl hastanesine kapattırmaktı. Yaşadığı dönemde, neredeyse her

evin ve kalbin şampiyonu olan bu adam Charles Dickens'tı. Aynı dönemde pek çok kadın, ki bu gruba bazı sosyal reformistler ve yazarlar da dahildir, nevrasteni denilen ve günümüzde kronik yorgunluk sendromu, premenstürel sendrom (PMS) ve depresyon gibi bozuklukların bazı semptomlarıyla örtüşen bir akıl hastalığına sahip olmakla itham edilmişti. Charlotte Perkins Gilman (1899/1973) *Sarı Duvarkağıdı* adlı otobiyografik kısa romanında, o dönemde kadın nevrastenisinde kullanılan favori bir tedavi yönteminden bahseder. Bu tedavi, zorunlu yatak istirahatini, bu istirahat süresince ziyaretçi kabul etmemeyi ve 22 kilo ya da daha fazlasının alınmasına yol açan sürekli ağır bir diyet uygulamayı içerir. Gilman'ın kadın kahramanı iyileşmek yerine deliliğe ve intihara sürüklenir.

Bugün bulunduğumuz noktadan 19. yüzyıl sonundaki ruh sağlığı sisteminin, kendi zamanının değerlerini yansıttığını görürüz. Günümüzün ruh sağlığı sistemi de bizim çağımıza ait değerleri yansıtmaktadır. Klinik psikoloji ders kitapları genellikle bu ruh sağlığı sisteminden, insancıl değerler taşıması, danışanların medeni haklarını koruması ve bilimsel olması bakımından takdirle bahseder. Mevcut pratiklerin bazen ideal olanı karşılayamadığını öne sürerek bu bölümde, ruh sağlığı sistemi üzerindeki bu ve benzeri iddialara daha yakından bakacağız. Bunu yaparken, özellikle ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan bireylerin, kadınların ve ötekileştirilmiş grup üyelerinin deneyimlerini konu edineceğiz.

PSİKOLOJİK BİLGİNİN SOSYAL İNŞASI

Bizim eleştirel psikolojiye yaklaşımımız sosyal inşa (Berger & Luckman, 1966) çerçevesine dayanır. Sosyal inşacılara göre gerçeklik büyük oranda toplumsal uzlaşı üzerine kuruludur. Dil, ne söyleyebileceğimizi şekillendirdiği gibi, ne gördüğümüzü ve ne bildiğimizi de şekillendirir. Nesnelerin, durumların ve ilişkilerin belirli özelliklerine vurgu yapan terimler, bu nesnelerle ilgili deneyimlerimizin ne olduğunu da belirler. Örneğin, sınır kişilik bozukluğu gibi psikiyatrik bir etiket, sınır kişilik bozukluğu tanısı almış bireyler hakkındaki görüşlerimizi, onların eylemlerini nasıl yargıladığımızı ve bu bireylerin kendileri hakkında ne düşündüğünü büyük ölçüde etkiler.

Bilgi, her zaman içinde bulunduğu toplumsal bağlamdan etkilenir. Giriş kısmında verilen örneklerin gösterdiği gibi, 19. yüzyıl sonundaki kuramlar ve uygulamalar belirli bazı ideolojileri yansıtmış ve bu ideolojileri daha da güçlendirmiştir. Benzer şekilde, günümüz psikoloji bilgisi de zaman ve mekanımızın baskın temalarını, ideolojilerini ve mesele-

lerini kaçınılmaz olarak yansıtır. Klinik psikolojiyi eleştirel bir gözle değerlendirirken şu soruları sorabiliriz: Ruh sağlığının ve psikolojik bozuklukların standartları, tedavi uygulamaları ve araştırma için öncelikleri kimlerin fikirleri ve çıkarları tarafından belirlenir? Bu alanda kimlerin sesleri duyulur? Klinik psikoloji alanının içinde ve alan adına kamusal düzende konuşma otoritesi kime aittir? Neyin hakikat olarak addedileceğine kim karar verir? Genellikle, ruh sağlığı servislerinden yararlanan kişilerin deneyimlerine ya da aldıkları tedaviler hakkındaki fikirlerine kulak verilmez.

Neyin normal, neyin patolojik olduğunu belirleme gücü disiplin rejimlerinin bir unsurudur (Foucault, 1980). Normalliğe ve ruh sağlığına dair tanımlar ideal davranış şekillerinin var olduğu varsayımına dayanırken; anormalliğe dair tanımlar, uzak durulması gereken düşünce biçimlerini, duyguları ve davranışları tanımlar. Yetkili kişilerce belirlenen normallik ve anormallik tanımları herkesi bağlayarak aynı şekilde etkiler. Oysaki "normallik" ve "anormallik" kavramları sosyal, kültürel ve etnik standartlara dayalı yargılardır. Hangi noktadan sonra utangaçlık bir kişilik özelliği olmaktan çıkarılıp, uzman müdahalesi gerektiren psikiyatrik bir durum olarak tanımlanır? Kuzey Amerika'da daha önceden suç, günah veya hastalık olarak değerlendirilen birçok davranış giderek psikiyatrinin çatısı altına alınmış ve psikiyatrik bir bakış açısıyla değerlendirilmeye başlanmıştır.

ELEŞTİREL PSİKOLOJİ NEDİR?

Eleştirel psikoloji birçok eleştiri şeklini kapsamaktadır. Bizim için bu eleştirinin bir unsurunu psikolojinin bireye odaklanmasına ilişkin itiraza olan bağlılığımız oluşturur. Bireye odaklanmak yerine, insanların davranışlarının içinde bulundukları toplumsal ve kültürel bağlam içinde ele alınarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünürüz. Bu nedenle, sığ bir bakış açısıyla bireye odaklanan mecvut tanı sistemini sorgularız. Bu bakış açısını sorgularken, kültür ve kültürel farklılığa bağlılık gösteririz. Psikologlar kuramlarının genellikle herkes için geçerli olduğunu varsayarak, bireyin içinde bulunduğu toplumsal gruptan, kültürel arka plandan veya hayat şartlarından etkilenmeyeceğini düşünür. Bu tür bir evrenselliğin nadir görüldüğü kanısındayız. Klinisyenlerin normallik ve anormallik hakkındaki yargıları, tedavi yöntemleri ve tedavi içinde danışanları için koydukları hedefler, beyaz orta sınıf Amerikalıların dünya görüşünü ve değerlerini örtük bir şekilde dayatır. Bu yalnızca uygun olmayan tedaviye yol açmakla kalan bir dayatma değil, aynı zamanda bir kültürel emperyalizm biçimidir.

Eleştirel duruşumuzun bir diğer unsurunu da toplumsal adalet ve demokratik katılıma verdiğimiz değer oluşturur. Toplumsal ve maddi kaynakların eşitlikçi bir şekilde dağıtılması için çabalamanın yanında bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşit fırsatlarının ve eşit pazarlık gücünün olması da ilgilendiğimiz konular arasındadır. Toplumsal adalet, aynı zamanda anlam ve dil üzerindeki kontrole tüm toplumun egemen olmasını gerektirir. Anlamları etkileyebilme gücü seçkin sosyal gruplarda yoğunlaşmışsa, baskın anlamlar genel olarak varolan güç yapısını meşrulaştırır ve alt grupların deneyimleri silinerek görünmez hale gelir (Hare-Mustin & Marecek, 1990).

Eleştirel psikolojiye yaklaşımımızın bir diğer unsuru ise disiplinin içindeki bilginin politikası ile ilgilidir. Psikolojik bilgi, araştırma yoluyla birikmiş masum gerçeklerden oluşan bir bütün değildir. Her türlü bilgi kaçınılmaz olarak onu üreten ve yaygınlaştıran bireylerin sosyal konumları ve politik yaklaşımlarıyla şekillenir. Bununla birlikte diğer tüm disiplinler gibi psikoloji de toplum tarafından oluşturulan ve toplum içinde varolan bir kurumdur; toplumdan kopuk olarak değerlendirilemez. Tam da bu yüzden, psikolojinin soruları ve yanıtları da içinde bulunduğu kültürel ve tarihsel bağlamla şekillenir. Bu, psikolojik bilginin doğru olmadığı anlamına gelmez; ancak doğrular her zaman için eksiktir ve içinde bulundukları toplumsal çerçeveyle ilintilidir.

Bizi, eleştirel psikolojiye ve feminizme olan bağlılığımız bir araya getirdi. Psikolojinin, kadın ve erkeğin varsayılan "doğası", rolü ve sorumluluklarına dair iddiaları da içeren toplumsal cinsiyet üzerine ürettiği bilgiyle ayrıca ilgilenmekteyiz. Bu iddaların kadınlar ve erkekler ve farklı ırk, etnisite ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik ilişkilerinin beslenmesine yol açtığını düşünüyoruz. Bu benzerliklermizin yanında, ikimizin de ABD'nin dışında çalışma deneyimimiz var. Rachel, Nijerya, Uganda, Filipinler ve Çin'de çalışmalar yürütmüşken; Jeanne, Sri Lanka ve İsveç'te çalışmalar yürüterek bu alana yakınlaşmıştır. Bu deneyimler bizim bireyin deneyim, dünya görüşü ve sosyal yaşamında kültürün ve uyruğun taşıdığı büyük öneme saygı duymamızı sağladı. Kültürün, psikoloji alanına girmesini sağlamak bizim için bir önceliktir.

Klinik psikoloji alanı, tanı koyma ve değerlendirmeyi; psikoterapi ve diğer tedavi biçimlerini, araştırmayı, öğretim ve kamu politikası geliştirmeyi de kapsayan birçok aktiviteyi içerir. Bu bölümde tartışmamızı genel olarak klinik psikoloji alanında tanı koyma ve tedaviyle sınırlayacağız.

KLİNİK TANI: GERÇEKLİĞİN KEŞFİ MİDİR?

Tanı kategorileri, ruh sağlığı sisteminin en temel özelliklerindendir. Depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve dikkat bozukluğu gibi kategoriler, kişisel sıkıntıları anlamak üzere gündelik konuşmalarımızın bir parçası haline gelmiştir. Bu bölümde, tanı kategorileri, klinik psikoloji ve gündelik yaşam üzerindeki önemlerinden dolayı daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı

Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM) (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2000) ABD'de tanı kategorilerinin standart elkitabı ve ruh sağlığı kurumunun ortak resmi iletişim dilidir (Wylie, 1995). Lloyd Rogler'ın bize hatırlattığı üzere DSM yalnızca bireysel tedavi kararlarını bağlamakla kalmaz; aynı zamanda yargı müzakerelerinin, üçüncü şahıs ödemelerinin, özel ve devlet organlarınca yapılan mali dağılımların ve diğer birçok mühim kurumsal işlevlerin üzerinde DSM'nin etkisi vardır (1997:9). Ancak DSM psikiyatrik durumların bilimsel envanteri olmaktan uzakta, bilimsel veriler, kültürel değerler, politik anlaşmalardan oluşan ve sigorta iddialarında bulunmak için malzeme işlevi gören karmaşık bir yapıdır. İlk kez 1952 yılında yayımlanan DSM'nin her revizyonuyla birlikte tanı kategorisi sayısı giderek artmıştır. İlk baskısında tanımlanan bozukluk kategorisi 198 iken, 1968'deki ikinci baskısında 221 bozukluk kategorisi listelenmiştir. 1994 yılında çıkan revizyondaki kategorilerin sayısı 340'ı bulmuştur. Psikiyatrik tanılardaki bu enflasyonun yararlı mı yoksa zararlı mı olduğunu daha sonra kendimize sormalıyız.

DSM'de her yeni baskıyla değişen tek şey, psikiyatrik tanı kategorisi sayısındaki artış değildir. Örneğin, DSM'nin 1980'deki baskısı madde, dil ve kuramdaki ciddi tutum değişimini barındırması bakımından psikiyatride bir dönüm noktası olmuştu. Psikiyatrik durum açıklamalarının yeniden gözden geçilip değiştirilmesindeki amaç, bu durumların olası biyolojik ve kalıtsal yönlerini vurgulama niyeti taşıyordu. Bununla birlikte, psikiyatrik durumları bir dizi semptom listesi halinde açıklamak biyomedikal tanı kategorilerini taklit ediyordu. Yapılan bu değişiklikler aslında, psikiyatristler arasında alanı tıbbileştirmek için yürütülen daha geniş bir hareketin parçasıydı (Luhrmann, 2000). Mesleğin zayıflayan güvenilirliğini yeniden artırmak ve sermaye kârlılığını sağlamak

amacıyla, psikiyatriyi tıbbın geçerli bir dalı olarak tanımlama çabasına, girişilmişti (Wilson, 1993).

DSM'nin biyomedikal olarak yeni bir çerçeveye oturtulmasına tekrar döneceğiz. Şimdilik psikolojik zorlukların tanı kategorileri altında değerlendirilmesi ve isimlendirilmesini içeren ortak ve resmi bir sistemin bazı yararları olduğunu kabul edip, bu yararlara bir göz atalım. Psikolojik zorluk yaşayan bireyleri tanısal gruplara göre kategorize etmek, bilginin ve klinik deneyimin birikmesi ve sentezlenmesi yoluyla genellemelere gidilmesine olanak sağlar. Bununla birlikte, psikolojik sorunlar üzerine birçok araştırma (sebepleri, tanıları, tedavileri veya toplumdaki yaygınlığı konularından hangisinde olursa olsun), içine benzer sorunlar yaşayan bireylerin dahil olduğu bir grubu tanımlamaya yönelik girişimleri gerektirir. Örneğin, şizofrenik atak yaşayan ergenlerin aile ortamları hakkında daha fazla bilgi toplamak istiyorsak, araştırma örneklemimize dahil edeceğimiz ergenleri belirlerken sistematik bir yol izlememiz gerekir. Bununla birlikte, tanısal kategoriler uzmanlar için fikirlerini, klinik deneyimlerini ve araştırma sonuçlarını paylaşabilecekleri ortak bir dil yaratır.

Zaman içinde psikiyatri alanı araştırmacıları, bozuklukları tanımlamak amacıyla ölçütler belirlemek konusunda oldukça çaba gösterdi ve belirlenen ölçütler DSM'nin her yeni baskısıyla birlikte yeniden değiştirildi. Bu araştırmalara genellikle klinisyenlerin gözlemleriyle birlikte, zorluk yaşayan bireylerin kendi düşünce, duygu ve davranışları üzerine yazdıkları raporlar da dahil edildi. Biyomedikal tanılarla psikiyatrik olanlar arasındaki kritik ayrım da burada yatar. Biyomedikal alanda tanılar genellikle semptomlar üzerinden değil, etiyolojik (altta yatan sebepler) temel üzerinden konulur. Örneğin, ateş ve kızarmış yüz (semptomlar), biyomedikal tanı için yeterli bir temel oluşturmaz. Tanı için doktorun izleyeceği yol, bu semptomları ortaya çıkaran çeşitli sebepleri test etmekten geçer. Oysa psikiyatrik tanılar, semptomlar üzerine kuruludur; altta yatan sebepler (eğer varsa) çoğunlukla bilinmez ve nadir olarak ölçülebilir durumdadır.

Tanısal bir sistemin kullanılabilir olması için güvenilir olması gerekir. Bunun için, tanı koyan farklı insanların, aynı kişinin yaşadığı durum üzerinden o kişi için aynı tanı sonucuna ulaşıyor olması beklenir. Peki, psikiyatrik tanılar yeterli bir güvenirlik derecesi elde edebilmiş midir? Tanısal yargıların geliştirilmesi için yoğun bir çaba gösterilmiş olsa da psikiyatrik tanıların güvenirliği konusu hâlâ sorunludur. (Kirk & Kutchins, 1992). 1960'larda ve 1970'lerde, ABD'deki klinisyenler, İngilizlerin manik depresif hastalık (günümüzde bipolar bozukluk olarak bilinir)

tanısı koydukları duruma genellikle şizofreni tanısı koyardı. Artık farklı milletler arasında bu tür ayrımlara pek rastlanmaz; ancak benzer tanısal modalar ortaya çıkmaya devam eder ve zaman içinde kaybolur. Günümüzde bipolar bozukluk ABD'de nadiren rastlanan bir tanı olmaktan çıkmış ve oldukça yaygın hale gelmiştir. Bu tanıyı alan on yaşından küçük çocukların sayısında 40 misli bir artış gözlenmiştir (Moreno ve ark. 2007). Bu büyük artış, bipolar bozukluğu olan çocukların sayısındaki gerçek bir değişimi yansıtıyor olabilir mi? Elbette hayır. Belki klinisyenler, daha önce açıklanamamış bir sorunu tanımaya yönelik yeni bir işbirliği yolu buldu. Belki de resmi tanı ölçütleri değişti ve daha az sayıda aşırı davranış,[1] bu tanıyı almayı garantiler oldu. Klinisyenlerin yargılarını, ilaç şirketlerinin saldırgan pazarlama çabalarına dayanarak farkında olmadan değiştirmiş olmaları da bir olasılıktır.

Psikolojik Sorunların Tıbbileştirilmesi

Daha önce de değindiğimiz gibi DSM'nin 1980 revizyonuyla başlatılan en önemli değişim tıbbileşme ile ilgilidir. DSM ve ruh sağlığı alanında faaliyet gösteren meslekler, psikolojik sorunları anlamak ve açıklamak için tıbbın dilini benimsemişti. Bu dil, hastalık, semptom, hasta, sendrom, nüksetmek, tanı ve teşhis gibi terimleri içerir. Klinik psikoloji ve psikiyatri alanları bu tıbbi dille öyle doyurulmuştur ki uzmanlar bu dil olmadan konuşamaz hale gelmiştir. Bununla birlikte, psikiyatri alanı kendini "tıbbi" bir uzmanlık alanı olarak yeniden konumlayınca, araştırmaya yönelik çabalar, sorunların biyolojik temeline ve ilaç tedavilerine yoğunlaşmıştır.

Biz eleştirel psikologlar olarak psikolojik sorunları anlarken biyomedikal çerçevenin yaygın bir şekilde benimsenmesine itiraz ediyoruz. Bu tür çerçeveler danışanın kişisel geçmişini, sorunun kişiler arası ve ilişkisel bağlamını ve daha geniş ölçekteki toplumsal, politik ve kültürel sistemin sorun üzerindeki etkisini arka plana iter. Vietnam savaşında bulunmuş askerlerin sivil hayata dönünce, yaşadıkları zorlukları isimlendirmek için ortaya atılmış bir kategori olan TSSB (Travma Sonrası Stres Bozukluğu) buna örnek olarak verilebilir. Vietnam savaşı sırasında TSSB'nin tanınması için harekete geçenler, yaşanan dehşet verici deneyimleri (ölüme tanık ya da sebep olmak vb.) daha sonra yaşanan psikolojik sorunla birlikte ele alınması gerektiği konusunda ısrarcıydı. Ruh sağlığı mesleklerinin kültürü daha sonraki 30 yıl içinde değişince araştırmacılar, TSSB'nin olası nörolojik ve genetik temelleri gibi alt kat-

1. *Extreme behavior* tanımlamasının karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

manlara, TSSB'nin beyindeki anatomik bölgesine ve çocukluktaki olası izlerine odaklandı. Bu yeni ilgi alanı, dikkatleri kişilerin savaştaki deneyimlerinden alıp, kişinin içinde var olduğu düşünülen bir yatkınlığa kaydırdı. TSSB'nin tıbbileşmesi, tanının politik niteliğini yok ettiği gibi, savaşın ahlaki açıdan sorunlu çıkarımlarını da görmezden gelmektedir.

Psikiyatrik Tanılar, Kültürel Gelenekler ve Toplumsal Değerlere Bağlıdır

Herhangi bir davranış grubunu veya deneyimi tuhaflık, cezai suç veya baskıcı ve tolere edilemeyen durumlara karşı geliştirilen bir tepki olarak görmekten ziyade psikolojik bozukluk olarak görme kararı bilimsel bir karar değildir, olamaz da. Bu ahlaki ve siyasi bir seçimdir ve dayanağını, hangi davranışların kabul edilebilir olduğunu belirleyen toplumsal uzlaşıdan alır. Örneğin, eşcinsellik DSM'ye 1980'den önce ruhsal bozukluk kategorisi altında dahil edilmişti. Bu kategorizasyon 1950 ve 1960'larda ABD'de yaygın olan heteroseksüel olmayan davranışlara karşı kültürel ve ahlaki yaptırımları destekler nitelikteydi. Eşcinselliği DSM'den çıkarma önerisi üzerine Amerikan Psikiyatri Birliği üyeleri, 1973 yılında bir oylama yaptı (eşcinselliğin hastalık olup olmadığını belirlemek için referandum yapılması fikri, psikiyatrik hastalıkların tıbbi hastalıklara eşdeğer olmadığına dair önemli bir ipucu verir). Referandumun sonuçlarına uygun şekilde eşcinsellik DSM'nin ana gövdesinden 1980 yılında çıkarıldı.

Normallik ve anormalliğe dair yargılar kültürel standartlara, sosyal normlara ve yerel geleneklere bağlıdır. Örneğin, ABD'deki klinisyenler eğitimleri içinde "normal" yas ve klinik depresyon arasındaki ayrımı, sevilen kişinin ölümünden sonra geçen zamana bağlı olarak koymayı öğrenir; fakat birçok ülkede (örneğin Yunanistan ve Hindistan'da) yas tutmanın alışılagelmiş süresi ABD'dekinden birkaç ay daha uzundur. Bunu bilmeyen Amerikalı bir klinisyen, kendi ülkelerinin geleneklerine uyumlu olarak yas tutan bu kişilere depresyon tanısı koyabilir. Halüsinasyon ve delüzyon gibi görünüşte belirli olan semptomlar bile bireyin kültürel arka planı ışığında yorumlanmalıdır. Mesela bazı kültürlerde yeni ölmüş aile üyelerinin, bu dünyadan yavaşça ayrılırken hayatta kalan tanıdıklarıyla iletişim kurması beklentisi vardır. Bu kültürlerde ölü insanların konuştuğunu duymak ve onlarla konuşmak olağandışı değildir ve endişelenmeyi gerektirmez. Ancak birçok beyaz Amerikalı için sesler duymak ve ölüyle konuşmak ruhsal bozukluğa dair güçlü bir kanıt olarak görülür.

Özetle, insan davranışı anlamını her zaman içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrede bulur. Biz, DSM'de öne sürülen pskiyatrik bozuk-

lukların orta sınıf Kuzey Amerikalıların değerlerini, geleneklerini ve normlarını yansıttığı konusunda endişeliyiz. Bu tür bir sorun kliniğin kültür, sosyal ve ekonomik ayrılıklarla karşı karşıya gelmesi durumunda yanlış hükümlere (yanlış pozitifler ve yanlış negatifler gibi) yol açabilir. Kültürler konusunda yetkin olmak için başka kültürler hakkında bilgili olmak yetmez; daha büyük bir beceri olan kendilik farkındalığı gereklidir.

Psikiyatrik Tanı, Sosyal Güç ve Toplumsal Düzenleme

Kendimizinkinden farklı zaman ve mekânlara bakarsak psikiyatrik tanılarla sosyal güç arasındaki ilişkiyi hemen fark edebiliriz. ABD'de, kölelerin özgürleşmesinden önce drapetomani, kölelerin kölelikten kurtulmak için kontrol edilemez dürtülerini ifade etmekte kullanılan bir tanı kategorisiydi (Stampp, 1956). Bir diğer örnek ise karşı koyulamayan hırsızlık yapma ve araklama dürtüsüne atfedilen kleptomani tanısıdır. Kleptomani tanısı geçen yüzyılın başında ABD'de büyük mağazaların açılmasıyla paralel olarak ortaya çıktı. Bu mağazalar, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu alışveriş yapan kişilere anonimlik, cazip satın alma düzeni ve satılık olan eşyalara özgürce dokunabilme olanağı sağladı. Bu uygulama satın almaya özendirdiği gibi, çalmak için de bir dürtü oluşturdu. Her toplumsal sınıftan alışveriş yapan kişiler çalarken, yetkililer suç olan hırsızlık ile psikolojik patolojiye işaret etiği söylenen davranışları toplumsal sınıfa dayanarak ayırt ediyorlardı. Açık söylemek gerekirse sıradan kadınlar hırsız olarak görülürken, üst sınıf mensubu kadınların hırsızlık eylemleri psikolojik bozuklukların bir sonucu olarak değerlendirilmişti. Kleptomani tanısı bu kadınlar için bir mazeret oluşturduğu ve onları ceza almaktan alıkoyduğu gibi, üst sınıfların ahlaki üstünlük pozunu sürdürmesine de olanak sağlamıştı (Camhi, 1993). 2001 yılında pahalı giysiler çalarken yakalanan film yıldızı Winona Ryder'ın hikâyesi, kleptomanideki değişime güçlü bir benzerlik taşır. Ryder'ın suçu kamuya ilan edilince, bazı ruh sağlığı uzmanları Ryder'ın bir suçludan ziyade bir hastalığın mağduru olduğunu öne sürmüştü. DSM'ye dahil olmayan ve duygusal stresten kaynaklandığı iddia edilen bu hastalığın adına Atipik Hırsızlık Suçlusu Bozukluğu[2] deniyordu (Cupchik, 1997 içinde). Drapetomani, kleptomani ve atipik hırsızlık suçlusu bozukluğu gibi kategoriler bize, tanıların nasıl güçlü, yüksek statülü kişilerin (örn. köle sahipleri, üst sınıflar, ünlüler) çıkarına uygun şekilde kullanıldığını gösterir.

2. *Atypical Theft Offender* kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

Daha önce psikiyatrik bozukluk kategorilerinin sayısının günümüzde nasıl hızla artış gösterdiğine değinmiştik. Buna eklemek istediğimiz nokta birçok tanı için ölçütlerin daha gevşek hale gelmiş olması ve böylelikle daha hafif psikolojik zorlukların, uzman yardımı gerektiren hastalıklar olarak değerlendirilmeye başlamasıdır. Biz eleştirel psikologlar olarak psikiyatrik tanıların gündelik hayata uzanmasına direnmek için birçok sebep görüyoruz. Niyet iyi olsa bile tanıların hızla çoğalması, ruh sağlığı uzmanlarının kişisel hayatı giderek inceleme altına almasına ve düzenlemesine yol açıyor. Leonore Tiefner'in (2004) gösterdiği gibi, cinsellik buna yakın bir örnek. Cinsel alışkanlıklar, zorluklar ve seçimlerden oluşan geniş bir seçki, DSM'nin son revizyonlarıyla birlikte müdahale gerektiren psikiyatrik ve tıbbi sorunlar şeklinde tanımlanır hale geldi (Potts, 2008). Tiefer, Potts ve diğer kişiler, sözde tıp standartlarının mahrem haz alanına dayatılma sebeplerini sorgular. Bununla birlikte, "Kendi zevkimiz için mi, başkalarının çıkarı için mi seks?" sloganında da vurgulandığı gibi cinselliğin psikiyatrik ya da tıbbi durumlar altında ele alınması yolundaki çabalar en çok da ürünlerini pazarlama derdinde olan ilaç şirketlerinin işine yaramaktadır. Tiefer ve arkadaşları, kadın cinselliğinin tıbbileştirilmesine karşı kamuoyunda bilinç oluşturmak adına "Yeni Görüş" isimli bir kampanya organize etmiştir (Yeni görüş kampanyası 14. Bölüm'de daha ayrıntılı ele alınacaktır).

Daha genel olarak kişisel hayatın psikiyatrik düzenlemeye tabii tutulmasının birçok olumsuz yanı vardır. Hasarın yaygınlaşmasına, yani gündelik mutsuzluğu, olağan yetersizlikleri ve kişisel ayırt edici özellikleri patolojik olarak etiketleme eğilimine yol açar. Aynı zamanda daha önceden hukuk, polis teşkilatı ve din gibi diğer sosyal kurumların ilgi alanında bulunan konulara el koyarak, ruh rağlığı uzmalarını kaydadeğer bir sosyal yetkiyle donatır. İnsanlar, ruh sağlığı mesleklerinin kontrol etme yetisinin pek farkında olmadığı için, toplumsal kontrol hususunda psikiyatrik düzenlemelerin ikna gücü özellikle fazladır.

YARGILAMA VE ADLANDIRMA: KLİNİSYENLER YANLI TANILAR MI KOYAR?

Danışanların ruh sağlığı sistemiyle karşılaşmaları ilk olarak yaşadıkları sorunların değerlendirilmesiyle başlar. Bu değerlendirme resmi bir tanı içerir ve temel unsurunu danışanın durumunu açıklayan standart ad veya adlar oluşturur (örn. şizofreni, depresyon, veya travma sonrası stres bozukluğu). Bu resmi tanının psikoterapi için temel bir önemi olmasa da genel olarak tanısal sınıflandırmaların kişiye verilen ilaçların belirlenmesi üzerinde önemli bir rolü vardır. Bununla birlikte tanılar

ABD'de yeni bir önem daha kazanmış, hizmet sistemleri tarafından, danışanların geri ödemeli ruh sağlığı tedavisi kapsamında olup olmadığı, ne tür tedavi görecekleri ve tedavilerin ne kadara mal olacağı gibi meseleleri belirlemek için kullanılmaya başlanmıştır.

Klinisyenlerin yargılarında yanlılık var mıdır? Toplumda imtiyazsız konumda bulunan kişilerin hakları ve refahı konusunda duyduğumuz kaygılardan dolayı bu soruyu soruyoruz. Birçok bozukluğun cinsiyet, ırk ve toplumsal sınıf çizgileri boyunca görünen oranlarında büyük eşitsizlikler görülebilir. Elbette bu eşitsizlikler tek başlarına yanlılığı işaret etmez. Farklı yaşam deneyimlerinden ya da ekonomik ve toplumsal kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlikten kaynaklanan farklılıklar gibi, bu bozuklukların da topluma dağılımında özgün farklılıklar görülüyor olabilir. Yine de birçok araştırma, klinisyenlerin cinsiyet, toplumsal sınıf, ırksal kimlik veya cinsel yönelime yönelik bilgiler eşiğinde birbirinin aynısı vakaları değerlendirirken farklı tanı yargılarında bulunduklarını göstermiştir (Becker & Lamb, 1994; Landrine, 1989; Robertson & Fitzgerald, 1990; Strakowski ve ark. 1995 içinde). Buna ek olarak, aynı tanı ve semptom açıklamaları verildiğinde bile klinisyenler danışanın sosyal statüsüne bağlı olarak farklı tedavi önerilerinde bulunabilir. Örneğin, klinisyen alt sınıftan gelen veya eğitim seviyesi düşük bireylerin psikoterapiden faydalanamayacağını düşünüyorsa, tedavi seçenekleri arasından psikoterapiyi eler.

Terapist ve danışan arasındaki kültürel farklılıklar klinik yargıları etkileyebilir. Bu farklılıklar yalnızca dünyanın farklı bölgelerinden gelen kişiler arasında değil aynı zamanda farklı sosyal gruplar arasında, gay, lezbiyen, biseksüel ve trans bireylerin dahil olduğu topluluklarla heteroseksüel topluluklar arasında, şehirliler ve taşrada yaşayanlar arasında ve dindar ile seküler bireyler arasında da oluşur. Kültürel farklılıklar kolayca davranışların yanlış yorumlanmasına ve böylelikle yanlış tanılara, aşırı tanılara veya gerekli tanının koyulmamasına sebep olabilir. Tanının aşırıya kaçması genelde klinisyenin belirli bir sosyal grup için normatif olan deneyim ve davranışları, psikolojik bozukluk belirtisi olarak görmesiyle ortaya çıkar. Örneğin, 1970'lerde kadınsılığın geçerli olan normları, kadınların, daha sonradan histeri olarak adlandırılacak olan bir bozukluğun semptomlarına benzer şekilde davranmalarını dikte ediyordu (Chesler, 1972). Gananath Obeyesekere'nin (1984) ilişkilendirdiği başka bir olayda, Sri Lanka'yı ziyaret eden Amerikalı bir klinik psikoloğu, sofu Budist bir iş adamının meditasyon pratiği dahilinde oluşturduğu kasvetli görünümü, adamın depresyondan mustarip olması şeklinde yorumlamasıydı.

Tanı koyarken aşırıya kaçmanın başka bir türü de tehlikeli bir duruma karşı geliştirilmiş uyumlu bir davranışı patolojik olarak yanlış yorumlamaktır. Tecavüze uğramış bireylere danışmanlık yapan Michelle Fine (1989), Afro-Amerikalı genç bir kadın olan "Altamese"in, kendi mahallesindeki bir erkek çetesi tarafından uğradığı tecavüz sonrasındaki davranışlarından bahsetmiştir. Altamese, suç duyurusunda bulunmamış; danışmanlık almak istememiş ve sosyal hizmet kurumlarından gelen yardımları reddetmiştir. Altamese'i "pasif bağımlı kişilik" veya "öğrenilmiş çaresizlik" mağduru olarak etiketleme eğilimi içindeyken; Fine, Altamese'in bu davranışlarının düşük gelirli siyahi bir kadın ve evli olmayan bir anne olarak yüzleşeceği güçlükler tarafından çoktan belirlenmiş olduğunu ve bununla birlikte polisin dahil olması halinde kendisinin ve ailesinin yüzleşeceği olumsuz sonuçlarla da yüzleşmek durumunda kalacağını anlamıştı.

Gerekli tanının konulmaması da (psikolojik sorunları görmezden gelme ya da küçümseme) en az tanıda aşırıya kaçmak kadar sorunludur. Gerekli tanının konulmaması, elbette ki belirli bir durumla ilgili sorun yaşayan bireyleri ihtiyaç duydukları tedaviden alıkoyar. Örneğin, depresyon bir ergen için "alt tarafı gelişimsel bir evre" ya da yaşlı biri için hipokondriyak yakınmalar olarak görülebilir. Gerekli tanının konulmaması, bireylerin kendi sorunlarını gizlemeleri gerektiğini düşündükleri durumlarda da ortaya çıkabilir. Örneğin, ABD'deki militarizm kültürü psikolojik rahatsızlığı olan askerleri zayıf olmakla ve erkek olmamakla etiketlendirir; bu askerler için ruh sağlığı uzmanından yardım istemek terfi etme şansını da tehlikeye atar. Sonuç olarak çok az sayıda asker ihtiyaç duyduğu takdirde profesyonelden yardım ister (Chappelle & Lumney, 2006).

Klinik psikologlar, tanıya ilişkin hatalara ve yanlılıklara karşı durabilirler mi? Burada bahsettiklerimiz ufak hatalardan ya da art niyet içeren davranışlardan kaynaklanan yanlılıklar değildir. Bu yüzden, bu yanlılıkları düzeltmek için bireysel çabalar yeterli olmayacaktır. Tanı sistemi, dikkati bazı konulara yöneltip diğer konuları ise köşeye iten bir yorumlamayı içerir. Sistem bireyin kültürel arka planının yanında yoksulluk, ırksal ve etnik ayrımcılık, kentsel düzensizlik ve şiddet, ekonomik eşitsizlik ve göç gibi toplumsal çevreye ilişkin konuları da hesaba katacak kadar genişletilmelidir. Klinik çalışma çerçevesinde izlenebilirlik modellerine de ihtiyaç vardır. Adil terapi[3] olarak adlandırılan buna yakın bir model, baskın grup mensubu olan klinisyenlerin, ötekileştirilmiş grupların üyelerinin seslerini ve bakış açılarını saygılı bir şekilde

3. *Just Therapy* kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

dinlemesini gerektirir (Tamasese & Waldegrave, 1996). Son olarak, ders kitaplarında ve eğitim materyalleri içinde bu konunun ciddi olarak tartışılmasına ihtiyaç vardır. Günümüzde, ABD'de bulunabilecek neredeyse tüm klinik psikoloji ders kitapları DSM'nin etrafında şekillenmiştir, öğrencilere ve eğitim gören kişilere farklı bakış açılarını görme olanağı sağlanmaz (Marecek, 1993 içinde). Böylelikle klinik psikoloji alanı, güç ve zenginliğin ayrıcalıklı küçük bir kesimde yoğunlaşmasını, birey ve toplum üzerinde oluşturduğu hasarı gizlemeye yardımcı olur.

PSİKOTERAPİ VE PSİKOSOSYAL MÜDAHALELER

Dora Vakası

Sürekli öksürük ve sık baş ağrısı nedeniyle terapiste getirilen genç bir kız, babasına arkadaş ziyaretlerinde eşlik ettiği sırada babasının arkadaşlarından birinin ona cinsel tacizde bulunduğunu söyler. Bu söylediklerine kimse inanmaz. Babası onu terapiste götürür ve ona Dora'yı kendine getirmesini söyler. Terapist, psikanalizin kurucusu olan Freud; vaka ise, Dora'dır (Freud, 1905/1963). Bu vaka psikanaliz literatüründe en sık atıfta bulunulan vakalardan biridir (Hare-Mustin, 1991).

Babası Dora'yı sık sık K.'nin evine götürür, orada Bayan K. ile gizli bir ilişki yaşamaktadır. Bayan K'nin eşi olan Bay K., anlaşıldığı kadarıyla Dora'nın babasından cesaret alarak ona 14 yaşından beri cinsel tacizde bulunmaktadır. Dora'nın annesi ise, o zamanının Viyanalı ev kadınlarından beklenen görevleri yerine getirmektedir. Freud, Dora'nın annesiyle hiç tanışmamış olmasına rağmen ona "ev hanımı psikozu"[4] gibi standart kategorilere dahil olmayan bir tanıyı koymaktan geri durmaz. Ataerkil bakış açısıyla Freud, her genç kızın Bay K. gibi bir adamın ilgisinden hoşlanacağını ve bunu kabul edeceğini varsayar. Bu sebeple Freud Dora'nın sorununu, onun uyarılmış ve gizlediği cinsel arzusundan kaynaklanan histeri semptomları olarak yorumlar. Dora'ya bu düşüncelerini ısrarla kabul ettirmeye çalışınca Dora terapiyi bırakır. Bu, Freud'un Dora'yı yalnızca "rahatsız" olarak değil, aynı zamanda "aksi", "sahtekâr" ve "kindar" olmakla da suçlamasına sebep olur. Olayın içindeki yetişkinler, bir süre sonra Dora'nın Bay K. hakkındaki iddialarının gerçek olduğunu kabul ederler.

Freud'un Dora, Dora'nın aile durumu ve sorunlarının çıkış noktası hakkındaki görüşleri kendi zamanının toplumsal cinsiyet politikasının yanında kendi kuramlarının doğruluğuna olan dogmatik inancı gözler önüne sermektedir. Dora'ya yardım etmedeki başarısızlığında, Dora'nın

4. *Housewife's psyschosis* kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

kendi deneyimleri konusundaki güvenilirliğini ciddiye almayı reddedip, kendi yorumlarını seçmesinin payı vardır. Aşağıdaki tartışmada: kişinin içinde bulunduğu çevresel koşulların dışarıda bırakılarak içsel hayata odaklanılması, psikolojik kuramlardaki sınıf ve toplumsal cinsiyet yanlılıkları, etnosantrik yanlılıklar ve terapistin bakış açısının baskınlığıyla birlikte gücün terapistte toplanması gibi günümüz terapilerinin benzer sorunlarının izini sürüyoruz

Bireye Odaklanma

Geleneksel psikoterapiler genellikle yanlış olanın kişinin kendisinde olduğunu varsayar; bu varsayıma göre çevresel koşullar sorgulanmaz ve bunların değiştirilmeleri gerekmez. Bu sebeple danışanlara sorunları oluşturan durumları dönüştürmek için yardımcı olmaktansa, varolan koşullara uyum sağlamaları için yardımcı olunur. Sözgelimi rekabetçi ve hırslı mesleklerin gerektirdiği abartılı çalışma saatleri birçok çalışan için stres kaynağıdır. Çift vardiya maaşla çalışan ve bunun üzerine bir de ev işi yüklenen kadınların durumu da öyle. "İş stresinin" bu türleri, aile ve iş kurumları üzerinde yapısal bir değişime ihtiyaç olduğuna işaret eder. Buna rağmen bir terapist "iş stresini" bireysel bir problem gibi görüp, "zaman planlama" ya da rahatlama egzersizleri veya meditasyon gibi stres azaltıcı yöntemleri önerebilir.

Çiftlerle çalışan birçok terapist, evlilik kurumunda hiçbir sorun bulunmadığını varsayar. Bu nedenle, çiftler yardım almak için geldiğinde, sorunun o evlilik ilişkisi içindeki partnerlerde olduğunu düşünürler. Ancak, bizim çağımızda evlilik kurumu, romantik tatmin ve kendini geliştirmeye dair abartılmış imgelerle yüklüdür (Coontz, 2006). Aynı zamanda evlililiğin, ekonomik hareketlilikten yoksunluk, güçsüzlük duygusu ve toplum tarafından kabul görme ihtiyacı gibi erkeklerin kamusal alanda yaşadığı bastırılmışlığı telafi etmesi ya da etkilerini azaltması beklenir. Evliliğe atfedilen gerçekçi olmayan beklentiler, günümüzdeki evliliklerde kadına yönelik şiddete ve çocuk istismarına neden olur. ABD'deki bazı ailelerde şiddet düzeyi o kadar yüksektir ki, kadınlar ve çocuklar sokakta daha güvendedir.

Kültür, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet: Ortadan Görmek

Psikoterapistler tanımları gereği uzman sınıfının üyeleridir ve çoğunun dünyaya bakışı orta sınıfın görüşleriyle uyumludur. Terapi genellikle beyaz, Avrupa-Amerikalı, orta sınıf kültürünün normlarını ve ideallerini bünyesinde barındırır. Bireysel başarı ve maddi kazançla otonomi, bağımsızlık ve kendini gerçekleştirmeye ulaşılacağına dair

idealler bu örneklerden yalnızca birkaçıdır (Cushman, 1995). Tarihsel Amerikan tipi başarı ve kendini geliştirme algısını yansıtacak şekilde birçok psikoloji kuramı otonomi ve başarıyı psikolojik sağlığın göstergesi olarak kabul eder.

Buna rağmen otonomi ve kişisel başarı, birçok sosyal grubun yanında dayanışmayla, aile dayanışmasıyla ve dünyadaki birçok kültürün karşılıklı etkileşimine dayanan komüniter yaşam etiğiyle uyumlu değildir. Bununla birlikte, terapistler sıkıntılarla başa çıkmanın uygun ve etkili yolları üzerine ürettikleri fikirlerini, orta sınıfa tanınan ayrıcalıkların, toplumsal sermayenin ve kaynakların herkes için ulaşılabilir olduğu varsayımına dayandırıyor ve (genel olarak diğer orta sınıf mensubu kişiler) toplumsal yardımseverliğe, fırsat eşitliğine ve yargı sisteminin adilliğine karşı kör bir inanç besliyor olabilirler. Ötekileştirilmiş ve ezilen gruplardaki insanlar için bu türden bir inanç fazla naif ve sakıncalı olabilir.

Güç Seansı

Psikolojik sorunlarına çözüm bulamayan bireyler, çareyi terapide ve onaylanmış uzmanlarda arar. Terapi bu yüzden terapist ve danışan arasındaki uzmanlık, otorite ve güç farklılıklarıyla karekterize edilebilir. Bu, bazılarının terapi seansını, "Güç Seansı" olarak adlandırmasına neden olmuştur (Green, 1995). Terapide güç dengesizliğine karşı hassas olan terapistler, danışanlarla gücü paylaşma ve terapisti otorite olarak görme eğiliminine bakmanın yollarını aramıştır (Guilfoyle, 2003; Zimmerman & Dickerson, 1996). 1970 ve 1980'lerde filizlenen feminist terapi hareketi, dikkatini özellikle terapideki güç ilişkisine yöneltmiştir. Feminist terapistler terapideki güç işleyişine dair kendi farkındalıklarını artırmak; danışanlarına sahip oldukları güç ve otoriteyi tanıtma ve bunu kullanmak için onları teşvik etme üzerinde çalışmıştır. Bazıları, terapi düzlemini daha az resmi bir hale getirerek kendileri ve danışanları arasındaki sosyal mesafeyi azaltmayı denemiştir. Bazıları ise danışmanların terapist hakkında biyografik bilgi taleplerine yanıt vererek ve yeri geldiğinde kendi deneyimlerinden bahsederek, terapistin kişisel gizliliğine dair alışılagelmiş kısıtlamalara karşı çıkmıştır. Danışanları, doktorun emirlerine uyan hastalar olarak görmek yerine, onları bilinçli tüketiciler olarak yeniden konumlandırmanın yollarını oluşturanlar da vardır (Hare-Mustin, Marecek, Kapan, & Liss-Levenson, 1979). Kurumsal düzeyde ise, bazı feministler, özellikle kadın danışanları terapideki güç istismarı ve cinsel sömürüden korumak adına profesyonel organizasyonlara etik kodlarını ve eğitim standartlarını gözden geçirmeleri için baskı uygulamıştır (Hare-Mustin, 1992).

PSİKOTERAPİYE ALTERNATİFLER

Terapötik Odağı Bireyin Ötesine Taşımak

Geleneksel terapinin bireyciliğine alternatif oluşturanlar, tarihsel olarak aile terapistleridir. Aile terapisi, aile bağlamı içindeki anlatımsal örüntülere odaklanan kişiler arası bir perspektife doğru paradigma kayması içermiştir. Bateson (1972) ve Watzlawick, Weakland ve Fisch'in (1974) çalışmaları, davranışı toplumsal sistemle karşılıklı olarak etkileşmenin bir parçası olarak anlamaya yönelik sibernetikten[5] yararlanmıştır. Daha güncel olarak Michael White (1995) gibi hikâyelemeci terapistler ailelere ve bireylere, sorun odaklı anlatılara karşı çıkmaları ve olumlu değişimlere yol açan yeni anlatılar oluşturmaları yönünde yardımcı olmuştur (Freedman & Combs, 1996). Aile terapisi alanı aynı zamanda ailelerin, çiftlerin ve bireylerin deneyimlerini toplum ve kültür gibi daha geniş bağlamlara oturtmaya yönelik öncü çabaların alanıdır. Örneğin, feminist aile terapistleri iş hayatında, ev içinde ve kamusal yaşamda süregiden toplumsal cinsiyete yönelik eşitsizlikleri ve bunların heteroseksüel çiftler ve aile yaşamı üzerindeki etkilerini, terapistlerin dikkate almaları yönünde ısrarcı olmuştur (Goodrich, 1991; Hare-Mustin, 1991; McLean, Carey & White, 1996). Avustralya'da Adelaide'deki Dulwich Merkezi terapinin kapsamını, köşeye itilmiş ve ayrımcılık uygulanan gruplarla yapılacak toplumsal çalışmaları içerecek şekilde daha da genişletmiştir.

Terapinin Ötesinde:
Toplum Ruh Sağlığı ve Psikososyal Müdahaleler

Ofis temelli psikoterapiler psikologların rahatsızlık duyan insanlara sağladığı tek yardım şekli değildir. Bazı psikologlar, psikolojik rahatsızlığı olan bireylerin hayatını değiştirmek için ofisin dışına çıkıp toplum temelli girişimlerin yollarını aramıştır. Bunların bir örneği, köklerini 1960'lardaki toplumsal ruh sağlığı hareketine ve ABD Başkanı John F. Kennedy'nin ilerleyici politikasına dayandıran topluluk psikolojisidir[6]. Topluluk psikologları psikolojik sorunların şehirsel yoksulluk, ekonomik dışlanma ve ırksal adaletsizliklerle birlikte demoralizasyonu, madde kullanımı, şiddeti ve genellikle bunları takip eden aile içi çatışmaları sosyopolitik sebepleriyle birlikte anlamayı ve bunların üzerinde çalışmayı amaçlar. 8. Bölüm'de toplululuk psikolojisi ayrıntılarıyla birlikte ele alınacaktır.

---

5. Canlı veya cansız karmaşık sistemlerin yönetilmesini ve denetlenmesini inceleyen bilim dalı, güdüm bilim. (ç.n.)
6. *Community Psychology*'nin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

Toplululuk psikolojisine benzer şekilde, gelişmekte olan psikososyal çalışmalar da toplumsal ve politik koşulların ortaya çıkardığı sorunlara odaklanır. Psikososyal çalışmalar alanı, insani yardım çalışanları tarafından savaşa, soykırıma, zorunlu göçe, devlet güdümünde şiddete, işkenceye ve doğal afetlere maruz kalan insanlara yardım etmek üzere geliştirilmiştir (Miller & Rasco, 2004; Wessells, 2006b; ayrıca bkz. 16. Bölüm). Psikososyal çalışmalar alanında sorun yaşama ve iyi olma halinin kolektif boyutları olduğu kadar kişisel boyutları olduğu da düşünülür. Bu sebeple, psikososyal çalışmacılar uzlaşma ve çatışma çözümü programlarına sponsorluk yaparak, sivil toplum kuruluşlarının yeniden inşasına destek olarak, yerel yönetimleri güçlendirerek, kendilerini yeniden yapılandırmaları ve güçlendirmeleri için topluluklara yardımcı olmaya çalışır.

KLİNİK PSİKOLOJİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Klinik psikoloji ve genel olarak ruh sağlığı uzmanlık alanları terapistin işini büyük ölçüde etkileyen politik ve ekonomik değişimlerin merkezidir. Tedaviyi masrafları içerecek (ve genellikle kâr üretecek) şekilde ayarlamaya yarayan bakım yönetimi sisteminin getirilmesi, bu tür bir değişime örnek olarak gösterilebilir. Tahmin edebileceğiniz gibi, bakım yönetimi organizasyonları net, rutin ve ucuz ruh sağlığı tedavilerini teşvik eder ve birçok kişi terapinin yararlarını tümden yok sayıp ilaç kullanımına yüklenmeyi tercih eder. Tedavinin amacı genellikle, insanları ayakları üzerinde tekrar durabilmelerini sağlayamaya yetecek yüzeysel değişikliklerle sınırlıdır (Cushman & Gilford, 2000). Bu durumda, uzun süreli ve kişiliğe atfedilen zorluklar veya karmaşık sosyal ve ailevi durumları ilgilendiren sorunlar geri ödemeli tedavilerden tamamiyle muaf kalma ihtimali taşır.

Çoğu terapist, bakım yönetimi organizasyonlarının kısıtlamalarının iyi bakım standartlarını ve kendi profesyonel bütünlüklerini ihlal etmesine karşı çıkmıştır. Birçoğu bakım yönetimi için çalışmanın kendilerini ciddi etik ikilemlerle yüzleştirdiğinden yakınmıştır. En sık bildirilen etik sorunlar, gizliliğin ihlali ve özel yaşama müdahaledir. Diğer sorunlar, terapistlerin danışanlara tedavi hakkında söyleyebileceklerini sınırlayan ve terapistin uygun ya da etkili olmadığını düşündüğü tedavi biçimlerini önermesine yönelik "engelleyici" kurallardır (Cohen, Marecek & Gillham, 2006). Şimdiye değin, bakım yönetiminin işlerine müdahil olmasına karşı çıkan terapistler, bakım yönetimi sistemleri için çalışmayı bırakmak ya da terapi yapmaktan vazgeçmekten başka bir müdahalede bulunmamıştır. Bu tür bireysel tepkiler, sistemi değiştirmek için yetersiz olduğundan kolektif tepkiye ihtiyaç vardır.

İkinci bir değişim, ilaç şirketlerinin ruh sağlığı alanına akın etmesiyle gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz yıllarda psikiyatrik ilaçların satışı dünya çapında milyonlarca dolarlık bir ticarete doğru hızla büyümüştür. Örneğin, ABD'deki kadınların tahminen %10'u ve erkeklerin % 4'ü antidepresan ilaçlar kullanmaktadır. Amerikalı çocukların %3 ve %5 arasında bir kısmı ise, dikkat eksikliği bozukluğu için kullanılan ilaçlardan yalnızca biri olan Ritalin'i kullanmaktadır (Eberstadt, 2008).

İlaç kullanımındaki bu ani artış, büyük ölçüde ilaç şirketlerinin ürünlerini pazarlamak adına gösterdikleri bitmek bilmeyen çabalarladan kaynaklanmaktadır. ABD, reçeteli ilaçların tüketiciye direkt olarak reklamının yapılmasına izin verilen dünya üzerindeki iki ülkeden biridir. Tüketici hakları koruyucuları ve düzenleyici kuruluşlar, teşvik ettikleri ürünlerin yararı ve güvenilirliğine dair yanlış ve iyimser bir izlenim oluşmasına sebep olan bu tür reklamlara birçok kez itiraz etmiştir. Reklamlar insanları yalnızca ufak ve geçici zorluklar için ilaç kullanmaya teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda çoğu psikolojik sorunun beyin düzensizliklerinden veya kimyasal dengesizliklerden kaynaklanması gibi doğruluğu olmayan bir görüşü yaymaya da hizmet eder. Bu reklamlar, ilaçlara olan genel yaklaşımları etkilediği gibi psikoterapiye olan tutumları da etkiler. Örneğin, ilaçların hemen iyileşme sağlayacağını ima eden reklamlar, insanları psikoterapinin gerektirdiği çaba ve zamana yatırım yapmaktan alıkoyabilir.

Bazı klinik psikologlar ilaç yazmak için yetki peşindeyken, birincil motivasyonu satışlar ve kâr olan ilaç şirketleri, klinik psikoloji alanına giriş hakkı kazanabilmek için hazır durumda beklemektedir. Bu, klinik psikologlar için bir uyarı olmalıdır. Bu alana yönelik eleştiriler, psikiyatrinin ilaç şirketleriyle yakın ilişkisinin, alanın bilimsel ve etik bütünlüğünü tehlikeye attığına işaret etmiştir (Koocher, 2007; Pacht, Fox, Zimbardo, & Antonuccio, 2007). Bu şirketlerin varlığının (örtülü de olsa), şu an psikiyatrinin neredeyse her hususunda, eğitim, kurslar, araştırma için destek, bilimsel yayınlar ve profesyonel konferanslar gibi faaliyetleri içinde de çok kuvvetli olduğu görülür. Buna ek olarak, Lisa Cosgro ve çalışma arkadaşları (2006), ilaç şirketleriyle DSM-IV'ü derleyen psikiyatristler arasında güçlü finansal bağlar olduğunu belgelemiştir. İlaç şirketleri hediyeler temin eden satış temsilcileriyle, yemeklerle, danışma ücretleri ve pratisyenlere ve çalışanlarına sağladıkları diğer teşviklerle psikiyatristlerin gündelik yaşamlarına da dahil olur. Bu türden çıkar çelişkilerini ortaya dökmek klinik psikologlar için acil bir görevdir. İlaç şirketlerinin bilimsel araştırmalar ve klinik pratiğin üzerindeki etkisini kırmak için profesyonel organizasyonlara baskı uygulamak

ve psikologların ilaç şirketleriyle ilişkilerini düzenlemeye yönelik yeni etik standartlar geliştirmek için ortaklaşa girişilecek çabalara ihtiyaç vardır. Ruh sağlığı mesleklerinde krizlere yol açan baskılar yalnızca kurumsal çıkarlardan kaynaklanmaz, zamanımızdaki toplumsal ve politik muhafazakârlık da yardıma ihtiyacı olan bireylerin iyiliği için gerekli olan toplumsal sorumluluk idealini baltalamaktadır.

Ruh sağlığı bakımından federal ve devlet fonlarının büyük oranda kesilmesiyle kamusal ruh sağlığı sistemi krize girmiştir. Devlet başkanının Ruh Sağlığında Yeni Özgürlük Komisyonu (toplumsal refahı savunduğu şüpheli olan George W. Bush'un bir araya getirdiği) sistemi şöyle tanımlamıştır:

> ...düzensiz ve parçalanmış... gereksiz ve pahalı engelliliğe, evsizliğe, okul başarısızlığına ve tutuklanmalara yol açan... Birçok toplulukta nitelikli bakıma ulaşımdaki yetersizlik, boşa giden kaynaklar ve iyileşme için kaybedilen fırsatlarla sonuçlanır (2003:11).

Ağır zihinsel engelli bireylerin bakımı için kaynaklar giderek azalınca, bu bireylerin çoğu (özellikle yoksul ailelerden gelenler ve ırksal ve etnik azınlık grupları) evsiz kalmış ya da hapisanelere kapatılmıştır. Aslına bakılırsa günümüz ABD'sinde hapishanede ruh sağlığı yerinde olmayan insanların sayısı, hastanelerde olduğundan çok daha fazladır. Mahkumların gördükleri ya da hiç görmediklerini söylemek bile gereksizdir ki hapishane şartları bu bireylerin yaşadığı zorlukları daha da ağırlaştırır (Human Rights Watch, 2003). İnsan hakları ve toplumsal adalet açısından, kamusal ruh sağlığı bakımının durumu acil olarak onarıma ihtiyaç duymaktadır.

Özet ve Sonuçlar

Ruh sağlığı sisteminin bir parçası olarak klinik psikologlar, psikolojik bozukluklardan dolayı sorun yaşayan bireylere yardım sağlar. İşleri genellikle, maskelenen bir işlev olan toplumsal kontrolü de kaçınılmaz olarak barındırır. Örnek vermek gerekirse, tanı koymak belli başlı deneyimleri, duyguları, davranışları ve ilişkileri kısıtlayarak toplumsal kontrolün bir türünü oluşturur. Bu bölüm içinde toplumun baskın üyelerinin çıkarlarına hizmet eden tanı kategorilerine tarihten örneklerle değinilmiştir; ancak tanı koyma ve ruh sağlığı sisteminin düzenleyici ve kontrol edici işlevi günümüzde de devam etmektedir.

Bu bölümde günümüzde adeta moda olan duygusal sıkıntıların tıbbileştirilmesine de dikkat çektik. Psikolojik sorunu "hastalık" çatısı al-

tına almanın ve bu sorundan biyomedikal benzetmelerle bahsetmenin bir bilimsel kanıt meselesi olmaktan ziyade politik bir tercih olduğunu öne sürüyoruz. Bu türden bir yaklaşım psikolojik problemlerin kaynağını insanların "içine" yerleştirerek yoksunluk, ayrımcılık, dışlanma, baskılanma ve ötekileştirilmeye neden olan sosyopolitik güçlerin etkisini görmezden gelir.

Yazarlar olarak, bu bölümde öne sürülen meselelere dikkat çeken ilk kişiler biz değiliz. Ruh sağlığı mesleklerinin içinden ve dışından eleştirmenler benzer endişelerini yıllar boyu dile getirmişlerdir (örn. Albee, 1977; Goffman, 1961; Keniston, 1968; Rosenhan, 1973; Szasz, 1974). Bu eleştiriler tanı kategorilerinin geçerliğini sorgulamış, terapistin danışan üzerindeki hâkimiyetini anlamaya çalışmış, insanlara yardım amaçlı mesleklerin düzenleyici işlevine itiraz etmiş ve psikoterapinin toplumsal değişimin yerine geçmesine karşı çıkmıştır. Bu meseleler günümüzde yeniden önem kazandı. İnsanların sınır ötesi geçişlerinin artmasıyla, tanı koymada kültürel yanlılık riski arttı. Bununla birlikte, kurumsal çıkarların ruh sağlığı sistemini üzerinde hâkimiyet kurma; kâr elde etme motivasyonunun, ruh sağlığı bakımını yeniden şekillendirme riski vardır. Bu durum, ruh sağlığı mesleklerinin bundan böyle toplumsal kontrol uygulayamayacağı anlamına gelmemekle birlikte, bu mesleklerin kurumsal çıkarlara karşı eş zamanlı bir mücadele yürütmesi gerektiğini de göstermektedir. "Deliliğin politikası" dediğimiz şey, bu yüzden çifte anlam içerir; sistemin hizmet etmek için var olduğu kişilerin çıkarlarlarını tehlikeye attığını da ima eder.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Gerçeklik olarak kabul ettiğimiz şey, her zaman için, bilgili kişinin bakış açısını ve toplumdaki yerini yansıtır.
2. Psikiyatrik tanılar, ruh sağlığı mesleklerine belirli düşünme, davranma ve hissetme biçimlerinin olağandışı ve anormal olduğunu iddia etme yetkisi verir. Bu da onlara sosyal yaşam üzerinde hatırı sayılır bir kontrol olanağı sağladığı gibi kişisel davranışı düzenleme serbestliğini de tanır. DSM'yi yazanlar bilimsel geçerliliği amaç edinmiş olsalar da DSM'nin psikiyatrik tanılar kodlaması, bu amacı yerine getirmek için yetersizdir.
3. Psikoterapi, kendini gerçekleştirme ve otonomi gibi bireyci amaçların öteden beri sözcüsü olmuştur. Amaçları ve pratikleri ABD'nin yaygın değerlerini ve normlarını yansıtır. Bununla birlikte normallik ve anormalliğe ilişkin kuramlar ayrıcalıklı sosyal grupların değerlerini, ideallerini ve çıkarlarını yansıtır.

4. Klinik psikoloji sigorta şirketleri, bakım yönetimi organizasyonları ve ilaç şirketleri gibi kurumsal çıkarların hâkimiyeti altına girdikçe, mesleki dürüstlük ve ilerleyici ideallere dair engeller daha da artacaktır.

Terimler Sözlüğü

- Feminizm: Feminizm birçok politik, sosyal kültürel hareketi; toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitsizlikleri ve kadın haklarıyla ilgili akademik bilgi birikimini içinde barındırır. Feministler tüm kadınların güvenli ve tatmin edici bir hayat yaşayabilmeleri ve onların toplumdaki durumunu, konumunu iyileştirmek için çalışır.
- Hikâyelemeci Terapi: David Epston ve Michael White'ın fikirleri üzerine kurulmuş olan hikâyelemeci terapi, kimliklerimizin hayatımıza verdiğimiz tanımlarla şekillendiğini savunur. Hikâyelemeci terapinin önemi, sorunu anlamak için, sorun kişinin "içindeymiş" gibi kişinin "içine" odaklanmaktansa, sorunun danışanın hayatı üzerindeki etkilerine odaklanarak "sorunu dışsallaştırma"sından gelir.
- Psikoterapi: İnsanların duygusal sıkıntılarını azaltmaya yönelik çeşitli kolektif çabalar için kullanılan genel terimdir. Psikoterapiler çeşitli davranış kuramları, değişim kuramları ve ruh sağlığı üzerine düşünceleri üzerine kuruludur.
- Sosyal inşacılık: Bu bilgi kuramı, olguların belirli toplumsal düzlemlerde nasıl geliştiğiyle ilgilenir. Araştırmalar, bireylerin ve grupların bir araya gelerek toplumsal gerçeklik olarak algıladıkları şeyi nasıl oluşturduklarını ortaya koymaya çalışır.

Okuma Önerileri

Bakmanızı önerdiğimiz dergiler: *Subjectivities* (daha önceki adı *International Journal of Critical Psychology); Intervention: International Journal of Mental Health, Psychosocial Work and Counselling in Areas of Armed Conflict ve Feminism & Psychology.* Aynı zamanda, Luhrmann'ın ruh sağlığı mesleklerinin yeniden tıbbileştirilmesini ele alan *Of Two Minds* (2000) adlı eserini, Kirk ve Kutchins'in *Selling of the DSM* [DSM'yi Satma] (1992), Goodrich'in *Women and Power* (1991) ve Angell's *The Truth About the Drug Company* [İlaç Firmaları Hakkındaki Gerçekler] (2004) adlı eserlerini öneriyoruz.

İnternet Kaynakları

- Dulwich Merkezi – Bu merkez hikayelemeci terapiyi geliştirme, uygulama ve yaymayı amaçlar: www.dulwichcentre.com.au

- Özgürlük Merkezi – Ağır zihinsel bozukluk etiketine sahip insanlar tarafından ve bu insanlar için yürütülen destekleyici ve activist bir topluluk: www.freedom-center.org
- Yeni Görüş Kampanyası: www.fsd-alert.org/manifesto4.asp
- Sosyal sorumluluk için psikologlar (PsySR) – Kendilerini barışa ve toplumsal adalete adamış ilerlemeci psikologların bağımsız organizasyonu: www.PsySR.org

Sorular

1. DSM'nin bir sonraki revizyonu yolda. Tanısal kategorilerin sayısını artırmanın yararlarının ve zararlarının neler olabileceği üzerine düşünün.
2. Bir klinik psikoloji ders kitabı üzerine eleştirel bir inceleme hazırlayın. Bu kitabın konuyu ele alışında boşluklar var mı? Psikolojik zorluklar yaşama riskini etkileyen toplumsal, politik ve ekonomik durumları tartışıyor mu? Savaşın, göçün, tecavüzün ve şiddetin diğer türlerinin ruh sağlığı üzerindeki sonuçlarını açıklıyor mu?
3. Psikiyatrik ilaçlar için yapılan popüler reklamları düşünün. Bu reklamlar psikolojik sorunlar ve psikolojik iyi olma hali hakkında hangi gizli ve açık fikirleri içeriyor?
4. Toplumdaki tüm üyelerin refahı nasıl sağlanabilir? Ne türden toplumsal değişimler bunu kolaylaştırır? Bazı psikolojik bozukluklardan dolayı zorluk yaşayan bireylerin daha tatmin edici ve üretken bir yaşam sürmesi için hangi şartlar yürürlüğe girmelidir?

Çeviren: Miray Erbey

6
Sosyal Psikoloji ve Toplumsal Değişim

Frances Cherry

Bölüm Konuları

ELEŞTİREL VE DENEYSEL SOSYAL PSİKOLOJİ
ÇEŞİTLİ BAKIŞ AÇILARI VE DÜŞÜNÜMSELLİK
- *Çeşitli Bakış Açıları*
- *Düşünümselliği Öğrenmek*

DEĞİŞEN ÇERÇEVELER
- *Hawthorn Etkisi*
- *Kötülüğün Sıradanlığı Kuramı*
- *Seyirci Etkisi*

TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Sosyal psikoloji, tıpkı psikolojinin geneli gibi, kendini daima tartışmaya açık bir alanda bulmuştur: Bir doğabilimi olarak mı yoksa bir insan bilimi olarak mı en iyi biçimde anlaşılacak ve uygulanacaktır (Teo, 2005)? Ben aslında sosyal psikolojiyi daima yapım aşamasında olan bir alan olarak düşünüyorum; çünkü bu tartışmalı alan insan doğasının nasıl betimleneceği, kabul edilebilir bilimsel bilgiyi neyin kurduğu ve benim bu bölümde üzerinde duracaklarımla en ilgili konu olarak bilginin kullanımının neye hizmet ettiğiyle ilgili. Sosyal psikolojinin taşıdığı ya da benim alana ilk girdiğim 1960'lardaki haliyle taşır göründüğü muazzam potansiyel, onun ilerici toplumsal değişimler geliştirilmesine; yalnızca ayrımcılığın, yoksulluğun ve diğer toplumsal sorunların saiklerini ortadan kaldırarak değil, bu sorunlara çözümler önererek ve bu önerileri sınayarak yardım edebilme yetisinin olmasıydı. Morawski ve Bayer'in yazdıkları sosyal psikolojinin eleştirel tarihinde ortaya koyduğu gibi, bu alan, 20. yüzyıl modernite anlayışının içerdiği bilimsel yöntem inancı ve

psikolojik öznenin ona koşut olarak yaratımı fikirleri bağlamında baş gösterdi. Sosyal psikoloji kendisinin de dahil olduğu tarihten ayrı düşünülemeyeceği için, evriminin;

> çoğul, çok mekanlı ve gerek ahlaki gerek politik etkiler altında olduğu anlaşılmalıdır. Böylesi bir tarihsel perspektif sosyal psikolojiyi, insan doğasını bilimsel yöntem yoluyla anlamak ve bu bilimsel bilgiyi en nihayetinde insanların refah düzeyini yükseltme amacıyla kullanmak için önemli bir proje olarak konumlandırır (2003: 224).

Benim için hem anaakım sosyal psikoloji hem de eleştirel sosyal psikoloji türleri, toplumsal değişime katkıda bulunarak insanların refah düzeyini yükseltip yükseltmediğiyle sınanmalıdır.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk on yılında sosyal psikolojinin insan doğasını kavrayış şeklinin, egemen elitler tarafından dayatılan toplumsal düzen ve denetimden kaynaklanan önermelere dayandığını belirtmekte yarar var. İnsan refahının geliştirilmesi, uzmanları ve haklarında çözümler "tasarlananları" yukarıdan aşağıya doğru ayıran bir yaklaşım kullanılarak, bilimsel uzmanlığın uygulanmasıyla mümkün görülüyordu. 1920'lerin iki savaş arasındaki döneminde, toplumsal düzenin daha eski modellerine, toplumsal çatışma modelleriyle itiraz edildi. Özenli bir çalışma ortamından kaynaklanan üretkenlik ve memnuniyet artışının bir örneği olarak sıklıkla söz edilen "Hawthorne etkisi" üzerine yapılan klasik çalışmalar yeniden incelendi. Bunun nedeni, gerçekte yönetimin uygulamalarına karşı bildirilenden daha fazla direniş olduğu halde hem orijinal sonuçlarla hem de daha sonra ders kitaplarında yer alan anlatımlarla masalsı "uysal fabrika işçileri" anlayışının sürdürüldüğünü göstermekti (Bramel & Friend, 1981; Gillespie, 1991).

Özellikle 20. yüzyılın başlarında psikoloji bölümleri; davranışçı, niceliksel ve deneysel yaklaşımları toplumsal olgularla birleştirmeleri için sosyal psikologlara alan sundu. Ne var ki, birey odaklı sosyal psikoloji şekillenmeye başladığında bile sosyal psikologlar, "toplumsal"ın doğası hakkında hemfikir değillerdi. Örneğin 1920 ve 1930'larda, Floyd Allport ve Muzafer Sherif arasında "gruplar"ın doğasına dair bir anlaşmazlık vardı. Allport "grubu", tek tek üyelerinin davranışlarının bir toplamı olarak düşünürken; Sherif onu, kendisini oluşturanlardan daha büyük bir şey olarak görüyordu (Gorman, 1981). Her ikisi için de deneysel yaklaşım toplumsal olguyu açıklamaya uygun olduğu halde, Allport'un sosyal psikolojisi oldukça mekanik, birbirini etkileyen bireyler düşüncesinden yola çıkarken; Sherif'in sosyal psikolojisi, referans çerçevesi ve grup normlarının oluşumu gibi Gestalt kavramlarının dinamiğinden yola çıkıyordu.

1930'lardan itibaren, süre giden Büyük Bunalım eşliğinde, birçok sosyal psikolog dikkatini yoksulluk, işsizlik ve Avrupa'da yükselen faşizme yöneltti. Baskılayıcı toplumsal sorunlar karşısında, araştırma ile taraf olmayı birleştirmenin anlamlılığına ve önemine işaret etmek için 1936'da Toplumsal Meseleler Üzerine Psikolojik Çalışmalar Topluluğu'nu kurdular (SPSSI, www.spssi.org) (Morawski & Bayer, 2003). Bu şekilde, grupları karşı karşıya getiren daha geniş ekonomik ve politik bağlamı da çalışmalarına dahil ederek, sosyal psikologların asıl odağının bireysel düşünceler, duygular ve eylemler olduğu fikrine karşı çıktılar.

Sosyal psikologlar, sivillerin ve askerlerin ruhsal durumları, endüstriyel çatışma, savaş ve uluslararası çatışmalara yönelik tutumlar gibi konuları çalışarak İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katıldılar. Askeriye ve hükümet tarafından savaş sonrası verilen cömert fonlar sosyal psikoloji alanına ün kazandırdı (Capshew,1999; Herman, 1995). Savaşın hemen ertesinde ve 1950'ler boyunca, birçoğu Kurt Lewins'in grup dinamiklerine ve eylem araştırmalarına yaptığı vurgudan ilham alan sosyal psikologlar, birinin diğerine katkı yapacağı düşüncesiyle hem laboratuvar hem de toplum odaklı bir sosyal psikoloji geliştirdi. Savaş sonrası dönemde sosyal psikologlar gruplar arası çatışmalarla ilgileniyorlardı; ancak Amerika'daki anti-komünist politik iklim, Amerika'nın ırkçılaşan statükosunu değiştirmek isteyenlere dair şüphe uyandırdı. Artan bir biçimde, sosyal psikologlar gittikçe toplum temelli ayrımcılıklar üzerine çalışmaktan uzaklaşmaya ve önyargılı tutumları inceleyerek çalışmalarını laboratuvar ortamına yöneltmeye başladılar. Araştırmalarını doğrudan toplumsal değişimle bağlantılı olarak sürdürme arzusunda olanlarsa, sivil haklar hareketine katkı yapabildi. Örneğin, Kenneth Clark ve diğerleri, ırkların eşit tutulması amacıyla yürütülen çeşitli projelerin yanı sıra, ABD Temyiz Mahkemesi'nin ırk ayrımını ortadan kaldırarak devlet okullarında siyah ve beyazların birlikte okumasının yolunu açan 1954 tarihli *Brown v Board of Education* kararına müdahil oldular (Cherry & Borshuk, 1998; Jackson, 2001).

20. yüzyılın ortalarında sosyal psikologlar arasında temel metodolojik farklılıklar bulunurken, 1960'ların ortasından itibaren hem Kuzey Amerika'da hem de Avrupa'da, laboratuvar deneylerine dayalı çalışmalar hâkim paradigma haline gelmişti. Böyleyken bile, bu on yılın sonunda, nesnel sosyal psikolojinin oluşmasını engelleyen talep özellikleri ve deneycilerin önyargıları[1] konularında homurtular çoktan başlamıştı. 1966 yılı gibi erken bir zamanda bile Gordon Allport, Sosyal Psikolojiyi

1. Psikolojide *experimental bias* olarak geçen olgunun Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

Öğretmek başlıklı konferans dahilinde yaptığı konuşmada, öğrencileri, iyi yürütülmüş fakat önemsiz deneylere kapılıp gitme tehlikesine karşı uyarma gereği hissetti (Cherry, 1995).

Bu "uzaktaki erken uyarılar"dan habersiz, 1970 yılında Amerika'da bir deneysel sosyal psikoloji doktora programına girdim. Bundan kısa bir süre sonra bu programda, Ken Gergen misafir konuşmacı olarak , "Tarih Olarak Sosyal Psikoloji" adıyla 1973 yılında içeriği yayınlanan bir konferans verdi. Eleştirel sosyal psikologların sesi Avrupa, İngiltere, Kanada ve ABD'de bir kez daha duyulur oldu; 1970'lerin sonundan itibaren bu ses "kriz" yaratacak boyutlara ulaştı (Pancer, 1997). Bu krizin bir güven krizi veya bir alanın kimlik krizi olmasının değiştirmediği bir şey vardı ki o, hiçbir teknik donanımın pozitivist sosyal psikolojinin epistemolojik projesini batmaktan kurtaramayacağı yönünde gittikçe artan endişeydi. Şunu belirtmek isterim ki aslında bu "kriz", psikoloji için yeni bir şey değildi. *The Critique of Psychology* [Psikolojinin Eleştirisi] adlı kitabında Thomas Teo (2005), psikolojinin genel olarak ne tür bir bilim olacağı yönünde 19. yüzyıldan beri krizler yaşamış olduğunu ortaya koyar; benzeri bir süreklilik sosyal psikoloji için de geçerlidir (Teo bu tarihe 3. Bölüm'de işaret ediyor). Sosyal psikolojinin eleştirel sesleri; gelişen dramadan zaman zaman kopan, ancak ana karakterler duymayı tercih etmese bile onları hakkında yorumlar sunmaya her an hazır olan Yunan korosuna[2] benzer biraz.

ELEŞTİREL VE DENEYSEL SOSYAL PSİKOLOJİ

1980'ler boyunca, eleştirel psikologların deneysel yöntemler tarafından çizilen disiplin sınırlarına sadık kalmaları olası değildi. Deneysel anaakımdan daha az prestijli olan, ancak buna rağmen "özne"ye öncelik tanıma gayesiyle toplumsal olguları çalışma yolları geliştiren birçok paralel hat ortaya çıktı. Önemli bir derleme eser olan *Changing the Subject* [Özneyi Değiştirmek] (Henriques, Hollway, Urwin, Venn, & Walkerdine, 1984) postmodern, yorumlayıcı ve politik olarak şekillenmiş uygulamaları bir araya getirmede yardımcı oldu. Bu yeni gelişen eleştirel sosyal psikoloji yaklaşımlarında ve bu yaklaşımları kullanarak çalışan; toplumsal dünyaya dair bilgi üretimi iddialarındaki, aşırı derecede mekanik ve indirgemeci olan doğabilimsel çerçevenin baskınlığına ve deneysel yöntemlere duyulan ayrıcalıklı güvene karşı örtük ve sıklıkla da açık bir meydan okuma vardı.

1980'lerin ortalarından bugüne gelene kadar eleştirel sosyal psikologların dünyanın doğası (ontoloji) hakkındaki görüşleri çeşitli olduğu

2. Yazar burada Yunan tragedyalarındaki koroya değiniyor. (y.h.n.)

halde, deneysel sosyal psikologlarla aralarındaki farklar, kendi içlerinde ortaya çıkan farklılıklardan çok daha ağır basar. Deneysel sosyal psikologlar sosyal dünyanın, gerçeklerin keşfedilmek üzere beklediği gerçekçi bir konumunu savunurken; eleştirel sosyal psikologlar bu kendi için konuşan "gerçekler" konumunu reddeder. Birçok eleştirel yaklaşım, gerçekçi-göreli bir süreklilikte değişkenlik gösterir. Bazı eleştirel sosyal psikologlar gerçekliğin keşfinin bağlamı olarak toplumdaki maddi koşullara dikkat çekerken, diğerleri gerçekleri dünya hakkında anlatılan bir öykünün parçası olarak görür. Temel meselesini sosyal değişim olarak belirlemiş kimi sosyal psikologların, "gerçeğin" ne olduğu üzerine birbiriyle yarışan hikâyelere sıklıkla eleştirel olmayan bir şekilde yaptıkları vurgu, sosyal değişim için çalışmayı güçlendirmek yerine zayıflatmaktadır (Ibáñez & Iniguez, 1997).

Deneyselciler, bir cam levhadan bakar gibi "orada dışarıda" ne olduğu üzerine çalıştıklarını iddia ederken; eleştirel sosyal psikologlar, insanların gündelik hayatları içinde toplumsal olarak "orada dışarıda" olanı nasıl inşa ettiğiyle daha çok ilgilenir. Bunun sonucunda, eleştirel psikologların insanların ne söylediğini (ya da ne söylemediğini) ve hayatlarını yaşarken ne yaptıklarını geçerli bilgi (epistemoloji) olarak almaları daha muhtemeldir. En önemlisi, eleştirel psikologlar neyin "toplumsal" (dil, kültür, iktidar ilişkileri) olduğunu araştırır ve bilişleri (tutumlar, atıflar) toplumsal ürünler olarak yeniden kavramsallaştırır. Değerden bağımsız bir kuram olasılığını reddeder ve kendileri de bir toplumsal cinsiyet, etnik köken, toplumsal sınıf ve cinsel yönelimin getirdiği sosyal konumdan konuşan bilim insanlarının daha fazla düşünümselliğe ihtiyacı olduğunu savunur. Eleştirel sosyal psikologlar, kendileri ile kendi edimi ve sesi olan "özneleri" arasındaki yarığı kapatmaya çalışırken, uzmanlık iddia etmek ve diğerlerinin bilgisine başvurmak arasında çelişki olduğunu kabul eder.

Bugün eleştirel sosyal psikolojiye sayısız giriş noktası vardır (örn. Henriques ve ark. 1984; Hepburn, 2003; Ibáñez & Iniguez, 1997; Parker, 1989; Stainton Rogers, 2003; Tolman & Brydon-Miller, 2001;Wexler, 1996). Her biri esaslı sorular ortaya atar: Birey toplumdan ya da durumdan ayrı tutulabilir mi? Bilgi nasıl inşa edilir ve geçerli kılınır? Bu bilgi ilerici toplumsal değişime nasıl katkıda bulunur?

Eleştirel sosyal psikoloji yapmanın basmakalıp bir yolu yoktur ve aslında, bir formül tasarlamak onu amacından saptırır. Bazı eleştirel psikologlar hâlâ, disipline olan ideolojik bağlarını daha iyi kavramak için ikonik deneyleri yeniden yapmakla ve genişletmekle meşguldür. Buna örnek olarak Reicher ve Haslam'ın (2006) Stanford Hapishane Deneyi

kopyası ve uzantısı verilebilir. Bazıları, zaman zaman dili ve konuşmayı (söz ve metin halinde) tartışmanın, toplumsal anlamın bizatihi özü olduğunu öne sürerek, toplumsal hayatta anlatının önemini vurgular. Dili ve anlam üretmeyi önceliğine alan söylemsel pratikler; toplumu, öznelliği ve toplumsal değişimi kavramanın yeni yollarını araştırdı (örn. ırkçılık üzerine bkz. Wetherell & Potter, 1992; ayrıca bkz. bu yayının 11. Bölüm'ü). Diğerleri ise; eleştirel pedagoji, uluslararası kalkınma çalışmaları, toplum ve emek örgütlenmelerine ve daha birçok alana uzanan çok çeşitli kökleri olan, katılımcı eylem araştırmacılarından oluşan geniş topluluğun bir parçası haline geldi (örn. Tolman & Brydon-Miller, 2001).

Eleştirel sosyal psikolojinin belirli biçimlerinin kendi eleştirmenlerini yarattığını akılda tutmakta fayda var. Bu eleştirmenlerin iki türü konumuzla yakından ilintili. İlki, geleneksel yöntemlerle ve varsayımlarla çalışan anaakım psikologlar; eleştirel sosyal psikolojinin temel eleştirisinin başlıca hedefi oldukları göz önünde bulundurulursa, bunu reddetmeleri şaşırtıcı olmaz. İkinci türse bu kitabın 1. Bölüm'ünde belirtilen ve diğer bölümlerde de işaret edilen bir ikilemi yansıtıyor: Toplumsal değişimi ve toplumsal adaleti geliştirmek için anaakım yöntemler kullanan politik olarak liberal ve radikal psikologlar. İkincisine bir örnek, eleştirel sosyal psikolojinin söylemsel ve inşacı aşamalarını eleştirel olarak analiz eden feminist psikolog Sue Wilkinson'dur. Bu yaklaşımların, metinsel inşanın ahlaki göreliliğine katıldığını ve kadınların yaşamlarındaki maddi koşullara yeterli dikkati göstermediğini iddia eder. Sonuç olarak, Wilkinson der ki:

> Feminist psikoloji ve eleştirel sosyal psikoloji, disiplinin anaakım koluna eleştirel yaklaşma noktasında birleşirler. Fakat daha genelde, eleştirel sosyal psikolojiden farklı olarak, psikolojinin feminist eleştirisinin arkasındaki itici güç utanmaz bir biçimde politiktir: Feminist psikoloji kadınlar üzerindeki toplumsal ve politik baskıyı sonlandırmayı amaçlar (1997b: 181).

Michael Billig'in "karışık duygular" ifadesi benim kendi fikirlerime en yakın olanıdır; çünkü eleştirel sosyal psikolojiyi herhangi bir sabit yolla tanımlamaya karşı bizi uyarır. Eleştirel psikolojinin 1980'lerin ortasındaki gelişimini yorumlarken Billig şunu söyler:

> Sosyal psikoloji ve diğer sosyal bilimler arasındaki sınırların gittikçe geçirgen hale geldiğini görmek iyi oldu. Ben kendi çalışmamda, disipline ait sınırları geçmeye çalıştım. Diğer yandan, başarılı olan her yaklaşım ortodokslaşma potansiyeli taşır. Eleştirel sosyal psikoloji, üniversite öğrencile-

rine öğretilen bir disiplin haline geldiğinde, eleştirel olmayan bir ortodoksluğa dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. İşte o zaman deneylere geri dönme zamanı gelmiş olacaktır. Her şeye rağmen, Solomon Asch, hem büyük bir deneyselci hem de büyük bir eleştirel sosyal bilimciydi (Billig, Hepburn içinde, 2003: 41).

Bu bölümün geri kalanında, "deneylere geri dönme"nin ne anlama gelebileceğini araştırdım. Bunu, eleştirel sosyal psikoloji "eleştirel olmayan bir ortodoksluğa" dönüştüğü için değil, onun kolayca anaakıma teslim edilmemesi gereken bir alan olduğuna inandığım için yaptım. Bence eleştirel sosyal psikolojinin önemli bir aşaması, anaakım sosyal psikolojideki bazı bilimsel, etik ve pratik konuları, şimdi daha iyi yapılandırılmış olan eleştirel sosyal psikolojinin görüş alanından yeniden araştırmasıdır. Kendi kişisel tarihimin yanı sıra alanın tarihinin de farklı dönemlerinden hareketle, deneysel ve eleştirel sosyal psikolojinin bazı bağlantı ve kopuş noktalarını tartıştım ve bizi tarihsel olarak alanın bir parçası olan toplumsal, ahlaki ve politik projeye geri götürdüm.

ÇEŞİTLİ BAKIŞ AÇILARI VE DÜŞÜNÜMSELLİK

1970'lerde sosyal psikolojide lisansüstü çalışmalar yapmaya başlayan birçoğumuz, laboratuvar deneycilerinin otoriter sesine sorunsuzca ayrıcalık tanıyan bir paradigmayla eğitildik. Birinin toplumsal cinsiyetinin, etnik kökeninin, toplumsal sınıfının, cinsel yöneliminin, yani kimliğinin araştırma üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini sormak gereksizdi. Kendini deneysel senaryonun parçası olarak görebilme yeteneği olan düşünümselliğe, insan bilimleri araştırmalarının bütünleyici bir parçası olarak muamele etmek de eşit derecede gereksizdi. Bunun yerine, deneysel durumun talep özellikleri ve deneycinin ön yargıları nesnelliğe istenmeden müdahale ettiğinde araştırmacı onları teknik olarak ele alırdı. Bu geleneksel deneysel yaklaşım, yorumlayıcı bir sosyotarihsel yaklaşımla fazlasıyla anlaşmazlık içindedir; hatta bu ikisi birbirini dışlayan dünya görüşleri olarak görülebilir (Sampson, 1991; Stainton Rogers, 2003).

Lisansüstü sırasında deney-sonrası sorgulama[3] oturumlarında araştırma katılımcıları ile yapılan konuşmalar, deneycinin sorunsuz bakış açısına doğrudan birtakım zorluklar getirdi. Deneysel sosyal psikologlar, bu sorgulamaları hem eğitsel hem de etik amaçlarla kullanırlar. Bunu, araştırma katılımcılarını araştırmalarının amacı konusunda daha derinden bilgilendirmek için ve deneysel senaryoların sıklıkla kışkırttı-

3. *Debriefing* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

ğı aldanma, hayal kırıklığı, utanç ve/veya olumsuz değerlendirmelerin her türlü olumsuz sonuçlarını telafi etmek için bir fırsat olarak görürler. Birincisi kesinlikle mümkünken; ikincisi, inançların, kendilik algılarının ve duygulanımların, onları geçersiz kılma çabalarına gösterdikleri dirence işaret eden ampirik araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda, oldukça kuşkuludur (örn. Davies, 1997; Ross, Lepper, & Hubbard, 1975; Sherman & Kim, 2002).

Çeşitli Bakış Açıları

Lisansüstü hayatımın başlangıcında araştırma katılımcılarının ne düşündüklerini merak etmeye başlamıştım. Kişiler arası saldırganlık üzerine yürütülen bir laboratuvar çalışmasında (Cherry, Mitchell, & Nelson, 1973) rehberlik ederken, araştırma katılımcılarından biri sorgulama oturumu boyunca bana daha fazla sahte şok verdiğini, çünkü deney "öğrenci"sini kendi kısmını iyi hatırlaması için motive etmeyi gerçekten çok istediğini anlattı. Bunu bir spor analojisiyle de ayrıntılandırdı: Topu potaya sokamadığında, antrenör sahada seni oraya buraya koşturur ki, bir dahaki sefere bunu hatırlayıp daha çok çabalayasın. Ben onun davranışını bir başka birey için zararlı olarak etiketlerken, o kendi durumunu ılımlı ceza yoluyla performansı motive etmeye yardımcı olma olarak değerlendirmişti. Eğer ki biz öznellik ve toplumsal değişimle ilgileniyorsak, anlamaya çalıştığımız belirli toplumsal gerçekliğin inşasıyla ilişkili olan çeşitli özne konumlarını kabul etmemiz gerekir. Bu öznellikleri şekillendiren disiplini ve toplumsal etkenleri anlamak da bir o kadar önemlidir.

Her deney, çoğul öznellikler içerir. Geçen yıl üniversitede sosyal psikoloji sınıflarımdan birindeki bir sınıfa, faillerin ve gözlemcilerin başkalarının davranışlarını görme ve açıklama biçimlerinin farklılıkları üzerine ders veriyordum. Ders kitabının yazarı, "İnsanlar, gözlerimizin ve kulaklarımızın fark ettikleridir." yazmıştı (Aronson, Wilson, Akert, & Fehr, 2007: 114). Bu kitabı araştırma çalışmalarıyla ilgili mükemmel tasvirleri için seçmiş olduğumu da eklemeliyim. Sosyal yargıda algısal belirginliğin rolünü açıklamak için seçilen klasik çalışma, Taylor ve Fiske'nindi (1975) ve onun nispeten "sosyal" doğasını beğenirdim. Bu çalışmalarında altı gözlemci, yüz yüze oturan ve "tanışma" sohbeti ile meşgul olan iki işbirlikçinin (deneyciyle gizlice çalışanlar) etrafını çevreleyerek oturur. Oturma pozisyonlarından ötürü, iki gözlemci iki konuşmacının ikisini de çok iyi görürken diğer dört gözlemci ise, kısmen görür. Bunun, bakış açılarını ve nedensel atıfları gözden geçirmeye fırsat vermenin oldukça kontrollü ve zekice bir yolu olduğunu düşünürdüm.

Ondan daha fazla ne öğrenebileceğime bakmak için orijinal çalışmayı incelemeye karar verdim. Gerçekten de ders kitabında, gözlemcilerin yargıları gayet doğru olarak, "en iyi gördükleri bireyin *konuşma üzerindeki etkisi* en çok olan birey olduğunu" düşündükleri şeklinde belirtilmişti (Taylor & Fiske, 1975: 114; italikler bana ait). Ancak temel atıf hatasını[4] destekleyen bir bulgu yoktu; yani gözlemciler konuşma üzerindeki en büyük etkiye dair en iyi biçimde görebildikleri konuşmacının kişiliğiyle ilişkili atıflarda bulunmuyorlardı. Anlatının devamlılığına hizmet eden iddiaların abartılması ders kitapları için şaşırtıcı değildir; bu nedenle kitapta Taylor ve Fiske'nin algısal belirginlik çalışması, "temel atıf hatalarının neden bu kadar yaygın olduğunu açıklamaya yardım eden" (Aronson et al., 2007: 115) bir çalışma olarak geçer. Bunun algısal belirginliği göstermenin zekice bir yolu olduğunu hâlâ savunurum ve küçük grupların olduğu ortamlarda insanların katkılarını nasıl yargıladığımızı anlamamıza da oldukça yardımcı olabileceğini düşünürüm; ancak bu çalışma, Aronson ve arkadaşlarının yaptığını iddia ettiği şeyi yapmaz.

Ardından aynı makaledeki ikinci çalışmayı okumayı sürdürdüm (Taylor & Fiske, 1975). Bekledikleri atıf örüntülerini bulmaktaki başarısızlıkları yazarların kafasını oldukça karıştırmıştı. Bu ikinci çalışmada, araştırma katılımcılarına iki konuşmacının videoya kaydedilmiş hali sunulmuştu. Birinde, video monitöründe konuşmacılardan birinin üzerini kapattılar. Temel atıf hataları için bekledikleri sonuçları bulmakta yine başarısız oldular, ancak beklediklerinin aksi yönünde olan "kafa karıştırıcı" bir eğilim olarak addettikleri şeyi buldular. "Denekler"i dinleyen Taylor ve Fiske şunu söylediler:

> Sorgulama süresince deneklerin kendiliğinden gelen yorumları ve soruları bu kafa karıştırıcı eğilime açıklık kazandırdı. Bazı denekler görevi tuhaf bulmuş ve ekrandaki diğer katılımcıyı görmelerine neden izin verilmediğini merak etmişlerdi. Bu tuhaf görev, ekranda görünmeyen katılımcıya gizemli bir özellik kazandırarak, görünen katılımcının daha çok durumsal etkenlerin insafına kalmış gibi görünmesini sağlamıştı (1975: 444).

Bazı eleştirel sosyal psikologların geliştirdiği analizlerin türüne (katılımcı ve işbirlikçi anlamlandırma) bakılacak olursa, biraz önce alıntılanan paragraf oldukça ilginçtir. Standart hale getirilmiş deneysel düzenekler, anlamlandırma ve sosyal iletişime dahil olma için bir başlangıç noktası olarak hizmet eder. Deneysel sosyal psikologlar, niceliksel verilerin toplu olarak hesaplanmış hallerinden yola çıkarak incelenen

4. *Fundemental attribution error* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

bağımlı ve bağımsız değişken ilişkileriyle ilgilenir. Buna karşın eleştirel sosyal psikologlar; bu veriyi üretenlerin sesleriyle, toplumsal durumun deneyciler, ortaklar ve katılımcılar tarafından çoklu ve zaman zaman çelişkili inşasıyla ve bu grubun içine gömülü olduğu toplumla ilgilenir.

Daha eski deneysel araştırmaların belgelerine dönmeyi ve uygulama yöntemlerinin standart hale getirilmesi sürecinde araştırma katılımcılarının sehven (ve hâlâ yalnızca deneycilerin raporları aracılığıyla) ortaya çıkan seslerinin nadir örneklerini bulmayı severim. Deney, konuşma ve metnin bir araya gelerek birçok bakış açısını gözler önüne sermesini incelemekten keyif alırım. APB'nin Genel Biçim ve Yazım Elkitabı'na [5] göre hazırlanmış raporlarda bu tarz bir yakınlaşmayı bulmak zordur; bu tipik olarak 1950 ve 1960'ların araştırma raporlarında daha yaygındır (Cherry 1995; Bölüm 6).

Düşünümselliği Öğrenmek

Eleştirel sosyal psikoloji yaklaşımı için, deney sonrası sorgulama oturumları deneysel senaryonun çok önemli bir parçasıdır ve düşünümselliği öğretme işlevini görebilir. Bu durum, insanları deneylerin içinden "geçirmek"ten ziyade katılımcılarla konuşarak deneylerin üzerinden birlikte "geçmeyi" gerektirir. Benim hikâyeme gelirsek, henüz lisansüstü öğrencisiyken oldukça yanıltıcı bir prosedür içeren bir çalışmaya katılmıştım. Bu çalışmada, yalan makinesi şeklinde hazırlanmış sahte bir düzenek yoluyla katılımcıları onların gerçek tutumlarını anlayabildiğimize ikna etmeye çalışıyorduk. Deneyi yöneten kişi iyi niyetliydi; muhtelif sorulara yönelik tutumlarını belirlemek için insanlara yalan söylemek zorunda olduğunuza kesinlikle inanmazdı. Fakat önermeleri sınamak için, bu tutumları açıkça sorarak elde ettiğimiz verilerle aldatıcı yöntemlerle elde ettiğimiz verileri karşılaştırmamız gerekiyordu(Cherry, Byrne, & Mitchell, 1976). Deney sonrası sorgulama oturumunu yönettiğim sırada beni dehşete düşüren şeyse, bazı katılımcıların yalan makinesinin gerçek olmadığına inanmamaları oldu. Bir araştırma katılımcısına makinenin prize takılı bile olmadığını gösterdiğimi hatırlıyorum. Ortalıkta bir priz olmadığını görmesine rağmen, yalan makinesinin kablosuz çalıştığında ısrar etmeyi sürdürdü; dükkân soygunlarını önlemek için yalan makineleri kullanan yerel bir eczanede çalışıyordu ve bu makinelerin geçerliğine halihazırda ikna olmuş haldeydi. Sonuç olarak, deney sonrası sorgulama oturumunu katılımcı açısından başarılı bir şekilde tamamlayamadım; çünkü zaten

5. *APA Style Manual* karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

inanan biri olarak gelmişti ve yalan makinelerinin geçerliliğine daha güçlü bir biçimde inanarak deneyden ayrıldı. Bu çalışmadan edinilen bilginin (insanların ne düşündüğünü öğrenmek için hilelere gerek olmadığı) sağladığı yarar gitgide artan denetim hali ve insanların tutum tespiti konusunda teknolojik yöntemlere duyduğu aşırı güven gibi geniş çaptaki toplumsal sorunların pekiştirilmesiyle uyuşmaz. "Sorgulanamayan" araştırma katılımcısı, beni kendi senaryosunun içine dahil etti. Bu, üzerine düşünülmesi gereken bir sorun, çünkü az önce sözünü ettiğim sorgulamanın genel amacı olan katılımcıları eski hallerine geri getirmek, imkânsız olabilir. Bir yandan da deneycilerin toplumsal bilginin inşa sürecine dahil oldukları gerçeğiyle karşılaşmaları, belki de yalnızca sorgulama oturumlarında mümkün olacaktır.

DEĞİŞEN ÇERÇEVELER

Eleştirel sosyal psikolojinin çeşitli kolları, araştırmacıların genellikle kişisel ve politik değerlerini araştırmalarına taşıdıklarını ve bu durumu önlemenin teknik bir yolu olmadığını varsayar. Araştırmacılar değerlerini veya yargılarını ellerinden geldiğince açık biçimde ortaya koymayı seçebilirler. Katılımcı araştırma yöntemlerinin birçoğunda, bilginin inşası işbirliğiyle gerçekleşir ve çalışmaya dahil olanların bakış açılarını içerir. Buna rağmen deneysel sosyal psikoloji halen, araştırmacının bakışının tarafsız olduğu varsayımına dayanır. Neyse ki mevcut çerçevelerdeki çeşitli zorluklar, bu tarafsızlıkla ilgili şüphe uyandırır; burada bunların üç tanesine değineceğim: Hawthorne Etkisi (Bramel & Friend, 1981; Gillespie, 1991), kötülüğün sıradanlığı hipotezi (Haney, Banks, & Zimbardo, 1973; Milgram, 1974) ve seyirci etkisi (Latané & Darley, 1970). Göreceğiniz gibi her biri, iktidar kavramını, araştırmacıların iktidarı başta olmak üzere, önümüze getirir ve buna dayanarak önceki çerçevelere karşı çıkar.

Hawthorne Etkisi

Sosyal ve duygusal yönetim uygulamalarına çalışanların olumlu tepki vereceği fikri, ki buna daha sonra Hawthorne Etkisi denecektir, 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında, Western Electric Company'nin Hawthorne tesislerinde sosyal psikologlar tarafından yönetilen bir çalışma zincirinin sorunsuz bulgularına dayanarak ortaya çıkmıştır. Harvard çıkışlı iki sosyal psikolog Mayo ve Roethlisberger, daha rahat ve insani bir yönetim biçiminin, işçiler ve yönetim arasındaki işbirliğini endüstriyel kapitalizmi destekler biçimde artıracağına inanıyordu.

O zaman bile, kimileri bu insan ilişkileri çerçevesini naif ve ataerkil olarak görmekteydi. Bu görüş aynı zamanda, Marksist çerçevenin öngördüğü gibi işçi ve işveren arasındaki ilişkiye içkin bir çıkar çatışmasını yok sayıyor ve işçilerin kendi örgütlenme çabaları yoluyla sömürülmelerine gösterdikleri direnişi önemsemiyordu (Bramel & Friend, 1981). Elli yıl sonra Bramel ve Friend, orijinal verilerin bu insan ilişkileri çerçevesini destekleyip desteklemediğini görmek için çalışmaların yayımlanan kayıtlarını yeniden incelediler. Kayıtlar, genellikle işçilerin pasif olduklarını ve kolaylıkla oldukça işbirlikçi bir takıma dönüştürülebildiğini gösteriyordu; yönetime karşı düşmanlık ise, kısa ömürlü ya da yanlış anlamaya dayanan akıldışı bir paranoya olarak yorumlanmıştı Bramel ve Friend, kayıtları yeniden ele aldı ve işçilerin yönetimin uygulamalarına direniş ve düşmanlık gösterdiklerinde azarlandıkları, diğer işçilerle değiştirildikleri ve deneyden alındıklarını gösteren farklı bir hikâye kurdu. Bu sefer işçiler, görüşmelerde ve deneylerde aktif katılımcıydılar; yönetimin kendilerini istismar etmeye devam ettiği konusundaki şüphelerine bağlı olarak verilerini değiştiriyor ve görüşmeye alındıklarında da sömürü hakkında akılcı yorumlar yapıyorlardı. Bramel ve Friend şöyle yazar:

> Fabrika işçisinin psikolojik, öznel bakış açısına bilim alanında tanınmasını sağladığı düşünülen Hawthorne Etkisi'nin; genel geçer çıkarımları yoluyla o öznelliğin en önemli parçası olan 'sömürüye karşı kollektif direniş'i hasıraltı eden, gizleyen bir araştırma projesini temel alıyor olması oldukça ironiktir (1981: 876).

Bu yazarlar, Hawthorne Etkisi'nin genel psikoloji, sosyal psikoloji ve araştırma metodolojisiyle ilgili ders kitaplarında nasıl işlenegeldiğini göstermeye devam eder. Bu kaynaklarda, sözde bu araştırmanın sonucu olan maddi koşullarda hiçbir değişikliğin olmaksızın salt yönetim ve denetçilerin dikkatinin üretkenliği artırdığı bulgusu laboratuvar yöntemini ve deneycilerin sosyal dünyanın bir resmini oluşturma çabalarında değerlerle dolu bir çerçeveden hareketle çalışmaktan ziyade zaten ortaya çıkmış gerçeklerin arabulucuları olarak çalıştıkları görüşünü doğrulamıştır. Bu durum; psikologların bu çalışmaları yeni başlayan öğrencilere ve kamuoyuna nasıl sunduğunun ipuçlarını görmek adına sosyal psikolojinin klasik çalışmalarının, bu bölümde tarif edildiği gibi bir , n yeniden değerlendirilmesinin sürekli yapılmasının gerektiğinin güçlü bir göstergesidir.

Kötülüğün Sıradanlığı Kuramı

Milgram'ın otoriteye itaat etme üzerine çalışmaları, tıpkı Zimbardo'nun hapishane simülasyonu gibi "uslu insanların durumsal etkilerle başkalarına işkence etmeye nasıl yönlendirilebileceği" düşüncesini yıllar boyunca desteklemiştir (Berkowitz, 1999: 247). Bu örneklerdeki bulguların kilit noktası, nispeten basit ama yine de güçlü olan dolayımsız durumların önemidir. Ancak yıllar sonra, çağdaş bir bağlama yerleştirilmiş daha karmaşık bir yorum, analizin çerçevesini değiştirebilir. Uzun süredir benimsenen bir kavram olan "kötülüğün sıradanlığı" ve onu güçlendiren ve bireysel farklılıklar ile yapısal kısıtlamaları neredeyse tamamen dışlayarak anaakım sosyal psikolojiyi tüketen durumcu yaklaşım mercek altına alınmıştır (Berkowitz, 1999; Haslam & Reicher, 2007).

Berkowitz; kötülük yapanlarla yapmayanlar arasındaki karakter farklılıklarına bir kez daha bakılması ve kötülük prototipinin ayırt edici özelliklerinin ne olduğuna dair daha derin bir kavrayış edinilmesi gerektiğini savunur. Haslam ve Reicher için etkileşimcilik, "davranış tamamıyla iki bağımsız etken olan birey ve durumun bir ürünüdür" düşüncesinden daha fazlasını ifade eder; gelişmekte olan daha dinamik görüş şudur: "hem birey hem de durum karşılıklı etkileşimleriyle dönüşür" (2007: 615). İnsanlar "gardiyan" gibi, verilmiş bir sosyal rolün gerekliliklerini düşünmeden boyun eğmezler; daha ziyade hiper-otoritaryen profillerine destek sunan kurumlara kapıldıkça failliklerini yeniden kazanır. Bu destekle yüreklendirildikten sonra, artık başkalarını da tiranlığa cesaretlendirmeye başlayabilirler.

Haslam ve Reicher tiranlığı patolojik bireylere veya durumlara indirgeyen kuramları verimsiz olarak görür ve onun yerine kötünün normatif hale geldiği çapraşık bir süreci tartışırlar. Sosyal psikologlar için görünürde "kötülüğün sıradanlığı"na karşı çıkanları anlamanın daha ilginç değilse bile eşdeğer olduğunu düşünür. Nazi kamplarındaki tiranlığı ya da Ebu Garip'teki istismarı açıklamaya çalışırken, Reicher ve Haslam (2006) rol kuramının ve kötülüğün sıradanlığının yeterli çerçeveler olarak görülmesine itiraz eder. Kendi yürüttükleri BBC Hapishane Deneyi'nde, sonucun her zaman tiranlık olmadığını ve kaybeden gruplardaki iktidar boşluğunun daha kritik olduğunu buldular. Bu iki hapishane deneyinde görülen çerçeveler, birbirine taban tabana zıt ve uzlaşmazdı: Reicher and Haslam; deneydeki tüm taraf gruplarda faillik olduğunu düşünüyor grupları iyi ve/veya kötü için bir olasılıklar havuzu olarak görüyor ve tıpkı sosyal kimlik, iktidar ilişkileri ve grup süreçleri gibi kilit etkenler olarak vurguluyorlardı.

Seyirci Etkisi

Sosyal psikolojinin diğer bir klasik çalışma dizisinde yine durumun gücüne yapılan büyük vurgu da üzerinde tartışılmadan geçilmedi. Sosyal psikolog olan Latane ve Darley 1964 Kitty Genovese cinayetinden sonra yürüttükleri birkaç çalışmada, acil durumlarda ne kadar fazla seyirci varsa, yardıma ihtiyacı olan kişiye seyirciler içinden o kadar az sayıda kişinin müdahale ettiklerini fark etmişti (Latané & Darley, 1970). Bu çeşitli acil durumlardaki tutukluluk örnekleri diğer sosyal etki durumları ile bağdaştırılarak, nihayetinde sosyal etki kuramının üretilmesine yol açmıştır (Latané, 1981). Bu kuram ve sonucunda ortaya çıkan psikososyal yasa; güç, aciliyet ve kişi sayısını; sahne korkusu beklentisi, restoranlarda bırakılan bahşiş, sosyal kaytarma ve çeşitli diğer gündelik sosyal davranışlarla ilişkilendirmişti.

Fakat bana göre sosyal etki kuramı Kitty Genovese cinayetini anlamlandırmakta başarılı olamadı. Aslında cinayetin tetiklediği seyirci etkisi literatürü üzerine düşünmeye başladığımda olayı oldukça farklı bir açıdan gördüm. Kadına uygulanan şiddetin, erkeğe oranla daha farklı karşılandığını savunuyordum (Cherry, 1995) ve aslında Latane ve Nida (1981) izleyici araştırmalarının daha çok yardıma yol açmadığını açıkladıklarında; kadın hareketinin şiddet kullanılarak tehdit edilen ya da zarar gören kadınların hayatlarına müdahale etme ekseninde ortaya çıkan dayanışmasını anlamak açısından bu sorgulama tarzının verimli olup olmadığı üzerine tekrar düşündüm. Ancak çerçeveyi bu belirli durumu ve seyirciler arasındaki sorumluluk dağılımını incelemekten ziyade toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti incelemek üzere yeniden kurduğumda, gerçeklerin hâlâ geçerli olduğunu kabul ediyordum; Kitty Genovese cinayetindeki 38 tanık müdahale etmede başarısız olmuşlardı.

Yakın bir zamanda bu 38 tanığın hikâyesinde bir başka katman daha gün yüzüne çıktı ve bu haliyle sosyal psikolojiye giriş metinlerinde gruplarla ilgili soruna kanıt olarak sayısız kez tekrarlanmış bir kıssadan hisse hikâyesi haline geldi. Davanın yasal dokümanları farklı bir hikâyeyi ortaya çıkarmıştı. İngiliz araştırmacılar Manning, Levine ve Collins (2007) geleneksel beyanların gerçekte olanı yanlış aktardığı kanıtını ortaya koymuşlardır. Bahsedilen 38 tanık aslında, psikoloji literatüründe iddia edildiği gibi hareket etmemişlerdi. İnsanların Genovese için yardıma geldiklerini gösteren kanıtlar ortaya çıkmıştır. Manning ve diğerleri "grupların yardım konusunda olumsuz bir etkilerinin olduğu" gibi bir dizi ciddi yanlış yorumlamanın; müdahale etmeye teşvik edici etkiler yaratması açısından grupların gücünü psikologların görmekte gecikmesine sebep olduğuna işaret etmiştir (2007: 556). Yine BBC Hapishane

Deneyi'nde olduğu gibi, grupların her zaman tehlikeli ya da kayıtsız olmadığı öne sürülmüş, sosyal kimlik ve iktidar ilişkileri yeniden önemli konular olarak görülmeye başlanmıştır. Genovese cinayetinin bu son halini; toplumsal adalet için dayanışma hareketlerini anlamak ve gittikçe artan toplumsal şiddet problemlerine çözüm aramaktan bizi alıkoyan sosyal psikolojinin ideolojik çerçevesinin nasıl sürdürüldüğünü görmek açısından yararlı buluyorum. Alanın kutsallaşmış çalışmalarının bazılarını dayandığı çerçevelere bu şekillerde karşı çıkmak, İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal psikolojide daha ağırlıklı olarak yürütülmüş olan egemenlik ve itaat çalışmalarına yeniden dönmemizi sağlayabilir.

Eleştirel sosyal psikolojinin gücü, sosyal hayatı anlama ve çalışma teşebbüsleri üzerinde hüküm süren çerçevelerle olan mücadelesinde gizlidir. Buradaki "eleştirelliği" yalnızca bir tür olumsuzlama olarak değil, aynı zamanda demin incelediğimiz türden altta yatan ön yargıları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir çerçeve olarak düşünmek gerekir. Sosyal psikoloji sürekli olarak, toplumsal hayatın, derine işlemiş değerleri ve ahlaki konumları içeren yönlerini inceler. Bu değer ve konumlar; ötekileştirilmiş bireylerin, toplumun diğer kısmına dahil edilmesi ve eşit olması açısından oldukça sarsıcı sonuçlara yol açabilir. Deneyimlerime göre, farklı çerçeveler içinde ortak bir zemin bulmak zordur. Örneğin, işkence ile sorgulamanın lehine ve aleyhine olan psikologların ortak zemini neresidir (Sosyal Meselelerin Analizi ve Kamu Politikası, 2007; bkz. bölüm 23)? Eşcinsel evliliklerini bir insan hakları meselesi olarak psikiyatrik bir bozukluk olarak görenler arasında uzlaşma nerede sağlanabilir (Kitzinger & Wilkinson, 2004)? Eleştirel sosyal psikoloji, bilimsel çalışmaların değerlerle dolup taştığının farkındadır. Bilimin kötü niyetlisini savunmasam da bence birçok sosyal psikoloğun toplumsal adalete odaklanma isteği, sürekli ve kaçınılmaz tartışmalara yol açmaktadır.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Bu bölümün başında da anlatıldığı gibi sosyal psikoloji çalışmaları için benim kendi ölçütüm, toplumsal değişime katılarak insanların refah düzeyini yükseltme zorunluluğudur. Ne var ki, hangi yaklaşımın bu sonuca giden doğru yol olduğu bana her zaman açık gelmiyor. Zaman zaman, uzmanların topluma danışarak yasal ve politik değişimleri yukarıdan aşağıya doğru yürüttüğü araştırmaların tarafını; zaman zamansa halkın değişime yönelik aşağıdan yukarı örgütlenmesini destekleyen araştırmaların tarafını tuttuğum oldu. İki yöntemin de marjinalize edilmiş grupların topluma daha iyi "dahil" edilmesi sonucuna ulaştığını

gözlemledim. Bu nedenle, toplumsal değişim ve araştırma arasındaki ilişki hakkında açık fikirli ve faydacı olmayı sürdürüyorum.

Lewin, "Eylem olmadan araştırma olmaz, araştırma olmadan da eylem olmaz" diyor. Ben insanın, deneysel pratikleri ve diğer araştırma pratiklerini aklında eylem fikriyle geliştirmesi gerektiğini düşünüyorum. Allport'un "iyi yapılandırılmış ıvır zıvır" olarak gördüğü şeyden daha öte bir amaç peşinde olan sorumluluğunun bilincinde deneysel çalışmalara karşı değilim. Bir yandan işleri daha da karmaşıklaştıran bir şey var ki o, görüşmelerin ve niteliksel araştırmanın diğer türlerinin de etik ikilemler içermesidir. Araştırmanın hiçbir türü sorunsuz veya evrensel olarak uygulanabilir değildir.

Eleştirel sosyal psikologların anaakım sosyal psikolojiye karşı çıktıkları en önemli noktalardan biri de anaakım sosyal psikolojinin nesnel ve bilimsel bir girişimin araştırma ve eylemi birbirinden ayrı tutulması gerektiğini düşünmesidir Bazıları için bu, değerlerin açık olduğu bir beşeri bilimin imkanı üzerine bir tartışmayken; bazıları içinse katılımcı eylem araştırmasına doğru gidişti. Benim durumumda bu tartışma, eleştirel bir tarihsel bilime yöneliyor. Benim tarihsel projelerim, sosyal psikolojinin akademik ve eylemci geleneğine geri dönmeyi ve sosyal psikoloji tarihini, eleştirel sosyal psikologların çağdaş çalışmalarıyla süreçteki süreklilikleri ve kesintileri inceleyerek anlatmayı amaçlıyor.

Daha önce bahsetmiş olduğum gibi, 1960'lara kadar sosyal psikologlar arasında, daha geniş bir metodolojik çeşitlilik, toplumsal değişim ve araştırma arasında bağlantı kurmaya daha açık yaklaşıldığını buldum. Kabul edilen tarihsel görüş, deneysel yöntem yoluyla ilerlemeyken; diğer bir olasılık, yol boyunca nelerin kaybedildiği ve nelerin geri kazanılabileceği hakkında konuşmaktır. Disiplinlerin tarihine baktığımızda "toplumsal"ın anlamının dönüştüğünü görürüz. "Toplumsal" önceleri çeşitli kültürlere ve gruplara aidiyet olarak tanımlanıyorken, daha sonra, kişiler arası ve kişisel seviyede tanımlanmaya başlandı. Bu dönüşüm genellikle, araştırmacı pratiklerin belirli biçimlerinin benimsenmesiyle oluşmuştur (Danziger, 1992; Greenwood, 2004a). Benim ilgimi çeken projeler; sosyal psikoloji uygulamalarının daha bütünlüklü bir tarihini ve çalışmaları modern eleştirel sosyal psikologlar tarafından ele alınan konulara örnek teşkil eden araştırmacıları keşfetmek için kütüphane ve arşiv kayıtlarına dalmamı sağlayan projelerdir.

Kenneth B. Clark'ı örnek olarak alabiliriz. Kenneth B. Clark, ABD'deki öğretim sisteminde ırk ayrımını ortadan kaldırmak için verilen mücadelenin liderliğini yapmış olan iyi bilinen bir Afrika kökenli Amerikalı sosyal psikologtur. Clark'ın araştırmasında fark ettiğim şey;

Clark'ın çalışmasına olan yaklaşımının, modern eleştirel sosyal psikologlar arasında yankı yapacak nitelikte olduğudur. Clark'a göre geçerli bir sosyal psikoloji, gerçek toplumsal gruplar arasındaki dengesiz güç ilişkilerine eğilendi. Araştırma üzerine, yazılarında toplulukları güçlendirmeye ve düşünümselliğe yapılan çağrının bir bakıma yankısı olarak, araştırmacının güçsüz topluluklardaki zor rolünü tanımlamaya özel bir dikkat harcamıştır. Çocukluğunu geçirdiği yer olan Harlem'in sakinleriyle yürüttüğü araştırmada kendisinden "müdahil gözlemci" olarak bahsetmiştir. Yöntemleri eklektikti: istatistiksel veri toplama, yapılandırılmamış küçük grup tartışmaları, anketler, görüşmeler ve topluluk hareketinin gözlenmesi. Clark, araştırmadan elde edilmiş verilerin, araştırma katılımcılarıyla kurulan ilişki türü üzerinden şekillendiği görüşüne yakındı (Cherry 2004).

Clark, 1930'larda Büyük Bunalım'ın[6] yarattığı tahribat karşısında sosyal psikologların önerdiği bir düşünce olan eylem ve araştırma arasındaki bağ kurmanın önemini vurgulayan birçok sosyal psikologdan biriydi.

1950'ler boyunca ve Afrika kökenli Amerikalıların medeni haklar hareketinin bir parçası olarak 1960'ların başlarını kapsayan coşkulu, eylemci ve akademik gelenek oluşturuldu. Bu sayede toplum temelli ayrımcı pratikleri değiştirmek ve ABD Yüksek Mahkemesi düzeyinde eğitim politikalarına etki etmek için etkili argümanlar geliştirildi (Cherry & Borshuk, 1998; Jackson, 2001).

Böylece, her ne kadar sosyal psikoloji ağırlıklı olarak, küçük gruplardan ziyade, bireysel tutumlar ve bilişler üzerine çalışmalarla ilgilenmeye başladıysa da, araştırmadan etkilenen kişilerin araştırmada etkin katılımcı olması vurgusunda bulunan eylem araştırmalarının tarihinde Kuzey Amerika sosyal psikolojisi yer alır. Fakat bu anaakım ders kitaplarında pek dile getirilmez. 1950'ler boyunca diğer pek çok sivil organizasyonun yanı sıra New York merkezli olan Toplumsal İlişkiler Komisyonu'yla ilişkilenen sosyal psikologlar, anket uygulamaları ve ayrımcı pratiklere karşı teftişler yürüterek topluluklara yardımcı oldu. Büyük olasılıkla Medeni Haklar Hareketi'nin doğrudan eylem pratiğinden ilham alan eylem araştırmacıları, topluluklarda ırk ayrımcılığının teftişine dair daha sistematik bir uygulama yöntemi geliştirdi. Afrika kökenli Amerikalı ve Avrupa kökenli Amerikalı olmak üzere ikişer araştırmacıdan oluşan gruplar, ayrımcılığı ortaya çıkarmak amacıyla restoranlara veya ev kiralamaya gittiler; bu araştırma amaçlı uygulamalar bu-

6. 1929'da ABD'de başlayan ve 1930'lar boyunca dünyanın büyük bir bölümünde etkili olan ekonomik kriz. (ç.n.)

gün halen devam etmekte ve muamelelerdeki ırka bağlı eşitsizliğe dair yeni veriler sağlamaktadır (Cherry, 2007). Ayrımcılığın teftişi tabandan başlamış olsa da bugün ABD'de devlet teftiş kuruluşları tarafından yürütülen bürokratik bir faaliyete dönüşmüştür.

Eylem araştırmasının ilk zamanlarında sosyal psikologlar, tekrarlanan bir müdahale sürecinin; sonuçların değerlendirilmesinin ve müdahalenin yeniden oluşturulmasının; alanın, toplumsal problemlerin çözümüne sunduğu katkıyı gittikçe geliştirebileceğini savunurdu (Lewin, 1946, 1947). Lewin, toplumsal reform hizmetindeki liberal demokratik uzmanlık modelinin içerisinde olan bir eylem araştırması çerçevesi çizdi. Bu doğrultuda çeşitli modern sosyal psikologlar, istihdam ve eğitimde ayrımcılık konularında sosyal ve hukuki politikaları besleme suretiyle, elde ettikleri araştırma bulgularını eyleme dönüştürmeye devam ettiler (örnek olarak; Crosby, Aarti, Clayton, & Downing, 2003; Fiske, Bersoff, Borgida, Deaux & Heilman, 1991).

Irkçı olmayan, Marksist, feminist ve sömürge dönemi sonrası eleştirilerden etkilenen modern katılımcı eylem araştırmacıları, genellikle topluluğun bütününü ilgilendiren politik aidiyet ve güçlenme konularına eğilir. Sıklıkla araştırma deseni, araştırmanın yorumlanması ve sonuçlarının yaygınlaştırılması konularında topluluk üyeleriyle ortaklaşa çalışır ve araştırmanın etkilediği kişilerin hayati önemini çalışmalarının yapısına işlerler. Tabandan hareketle müdahaleye karşılık sosyal politikalar yoluyla tepeden müdahalenin göreli etkisine dair halen farklı bakış açıları vardır. Hangi yolun en etkili olduğunu hesaplamanın ise bir yolu yoktur; fakat her iki yol da araştırmayla toplumsal hareketi birleştirmenin yollarını somutlaştırmıştır.

Eleştirel sosyal psikologların, değişim için farklı stratejilerin yararlarını tartışmaya gönüllü olması şaşırtıcı değildir. Bizimkisi gibi adaletsiz ve zalim bir dünyada, meslektaşlarımızı ve öğrencilerimizi, hangi yaklaşımı benimserlerse benimsesinler, laboratuvardan başlayarak, araştırmaları, arşivleri kullanmaya ve sosyal adaleti artırmak için eleştirel olmaya teşvik etmeliyiz.

Yazarın Notu

Lisansüstü seviyesinde verdiğim sosyal psikoloji derslerine katılan öğrencilerime ve 2007-2008 öğretim yılı içerisinde verdiğim iki sosyal psikoloji dersine katılan öğrencilerime, bu bölümde ifade edilen düşüncelere verdikleri önem ve dikkat için teşekkür etmek isterim.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. "Sosyal"ın doğası ve toplumsal olgularla en iyi nasıl çalışılacağına dair tartışmalar yapılmıştır. Sorunun bir tarihi vardır. Eleştirel sosyal psikolojinin, bilimsel, etik ve uygulama ile ilgili konuların her biri hakkında eleştiriler yöneltilmiştir.
2. Eleştirel sosyal psikologlar, genel olarak düşünümselliği ve birçok farklı bakış açısından bakabilmeyi, araştırma sürecinin önemli bileşenleri olarak görür.
3. Benim bölümüm, klasik anaakım çalışmaların yeniden yorumlanmasının, araştırmaya katılan kişilerin ve alternatif araştırma çerçevelerinin görünür hale getirilmesinin bir yolu olduğunu vurguluyor.
4. 20. yüzyılın ortalarında, sosyal psikologlar araştırma ve eylemi birbirine bağlayan bir paradigma geliştirdi. Katılımcı eylem araştırmalarındaki güncel gelişmeleri takip etmek, eleştirel sosyal psikolojinin yaptığı şeylerden biridir.

Terimler Sözlüğü

- Etkileşimcilik: Eski durağan bakışa göre, insanlar içinde bulundukları sosyal bağlamdan bağımsızdır ve diğer insanlarla mekanik bir şekilde etkileşim içine girer. Bu yeni ve durağan olmayan görüşe göre, insanlar toplumsal bağlamla karşılıklı bir ilişki içerisindedir ve toplumsal etkileşim süreci içerisinde dönüşür.
- Düşünümsellik: Kişinin araştırma sürecinin bir parçası olduğuna dair bir kabulle hareket eden, bir sosyal psikoloji yapma yoludur.
- Durumculuk: Deneysel sosyal psikolojide, araştırmayı, kişilik ve yapısal faktörleri dışarıda tutarak, o anki durumu içerisinde yorumlama yönelimidir.

Okuma Önerileri

Staintonf Rogers'ın *Social Psychology: Experimental and Critical Approaches* [Sosyal Psikoloji: Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar] (2003) kitabı, deneysel sosyal psikoloji ders kitaplarındaki benlik, sosyal biliş, tutumlar, gruplar gibi standart konularla, eleştirel perspektifleri karşılaştıran bir karşı metindir. Hepburn, *An Introduction to Critical Social Psychology* [Eleştirel Sosyal Psikolojiye Giriş] (2003) kitabında, Marksist, feminist psikanalitik, postmodern bakış açıları gibi, çeşitli eleştirel bakış açılarını anlatır. Her birinin eleştirel sosyal psikoloji ile nasıl ilişkili olabileceğini açıklar. Kitaba eleştirel sosyal psikologların kendilerini öyle tanımlamaya nasıl başladıklarına dair kısa otobiyografik notlar

eklemiştir. Aynı zamanda, eleştirel sosyal psikoloji projelerinin hem psikoloji disiplinini hem toplumu dönüştürmeyi amaçladığını vurgular. Ibáñez ve Iniguez'in (1997) yayını, 1993'te Barselona'da gerçekleştirilen bir eleştirel sosyal psikoloji konferansında sunulan metinlerin derlemesinden oluşuyor. Daha sonra bu metinlerdeki konulara dair tartışmaları da içerecek şekilde yayınlandı. Yayın, eleştirel sosyal psikoloji içindeki geniş fikir yelpazesini yansıtıyor.

İnternet Kaynakları

- Uzun süredir Genovese'in yaşadığı yer olan Kew Gardens'ta yaşayan Joseph de May'in bakış açısından Catherine "Kitty" Genovese'in katilinin açıklamaları: www.oldkewgardens.com/kitty_genovese-001.html
- Devlet politikası ve toplumsal sorunların analizi: www.asap-spssi.org(@sap - SPSSI'nın internet yayını)
- Öldürülmesinin üzerinden 40 yıl geçtikten sonra, Kitty Genovese hakkında, ortağı Mary Ann Zielonko tarafından yazılmış kişisel düşünceler: http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=1763547
- Toplumsal Sorunlar Üzerine Psikolojik Çalışmalar Topluluğu: www.spssi.org
- Stanford hapishane deneyi: www.prisonexp.org
- Exeter Üniversitesi'nin BBC hapishane deneyi tartışması; Stanford hapishanesi deneyine itiraz ediliyor: www.psychology.ex.ac.uk/projects/theexpintro.shtml

Sorular

1. Deneysel psikoloji, eleştirel sosyal psikoloji ve diğer eleştirel sosyal psikoloji alanları arasındaki farklar nelerdir?
2. *Analyses of Social Issues and Public Policy* dergisinde yapılan bir tartışmayı seçin. Bu tartışma farklı bakış açılarını nasıl ele alıyor? Bunların uzlaştığı veya uzlaşmadığı yerler nelerdir?
3. Güncel bir sosyal psikoloji ders kitabından, 1920 - 1970 arasında yapılmış klasik bir çalışma seçin. Çalışmanın bağlamı neydi? Bu örnek size, çerçevenin değişmesinin anlamı hakkında ne söylüyor? Bu çalışmayı, ders kitabınızdaki bir başka bölüme koyun ve neden bu bölüme daha iyi oturduğu hakkında fikirlerinizi söyleyin.

Çevirenler: Burcu Ovacık & Derya Koptekin

7
Eleştirel Endüstriyel/Örgütsel Psikolojide Kavramlar ve Yönelimler

Gazi İslam & Michael Zyphur

Bölüm Konuları

ÖRGÜTSEL BAĞLAMDA BİREY PSİKOLOJİSİ
- *İşteki Bireysel Farklılıklar*
- *Motivasyon*
- *Liderlik*

ÖRGÜTÜN İÇİNDE:
İNSAN KAYNAKLARI TEKNOLOJİLERİ
- *İş Analizi*
- *Seçme ve İşe Alım*
- *Eğitim ve Sosyalleşme*

ÖRGÜTÜN DIŞINDA: İŞ-ÇEVRE KONULARI
- *Örgütsel Stres*
- *Kariyerin Değişen Doğası*
- *Örgüt ve Kültür*

ÇIKARIMLAR VE ÖNERİLER

Eleştirel kuram başlangıcından itibaren, gündelik davranışların, inançların ve kişiler arası ilişkilerin ideolojik temellerini açığa çıkarmaya çalıştı. Frankfurt Okulu'nda eleştirel kuramının önemli bir figürü olan Horkheimer (1982) bu amacı kanıksanmış, insanların kim olduğuna ve nelere muktedir olduğuna dair kavrayışlarını şekillendiren sosyal ve ekonomik koşulları özgürleşmenin bir yolu olarak tanımlamıştır. Böylece, en baştan beri, sosyal bilimlerdeki eleştirel kuram; insanın olanaklarını sınırlayan ve düzenleyen sosyal ve ekonomik sistemlerle insanın anlama yetisi arasındaki kesişim noktasını incelemekle meşgul oldu.

Bu şekilde ifade edildiğinde, endüstriyel/örgütsel (EÖ) psikolojinin, eleştirel kuram için doğal bir ortam sunabileceği görülür. EÖ psikoloji yaygın olarak, örgütsel sistemler içerisindeki insan davranışının incelenmesi olarak tanımlanır (örn. Katz & Kahn, 1978) ve yapılarının çok katmanlı doğası, analiz düzeyleri arasında kuram oluşturmayı gerektirir (örn. House, Rosseau & Thomas- Hunt, 1995). Böylelikle, insanların yaşamlarını şekillendiren ve belirleyen, Horkheimer'ın güçlü ifadesiyle "onları köleleştiren koşulları" (1982:244) oluşturan sosyoekonomik bağlamın analizi, psikolojinin bu alanının başlıca araştırma konusu olması beklenir.

Ancak eleştirel bakış açıları, bugüne kadar, EÖ psikolojisinin çeperinde kaldı (İslam & Zyphur, 2006). Örgütsel Çalışmalar (örn. Alvesson & Deetz, 1996), Endüstriyel ve Çalışma İlişkileri (örn. Edwards, 1992) gibi ilgili alanlar, eleştirel çalışmalarla olduğu kadar nicel ampirik araştırmalarla da güçlü bağlarını sürdürürken, EÖ literatürü, deneysel ve nicel köklerine sıkıca bağlı kalmıştır. Bu, eleştirel bir yaklaşımı zorunlu olarak dışlamasa da özgün bir nicel yaklaşım, belli bir düzenin gerçek olarak yerleşmesine yardım eden sosyal ilişkileri çözmek yerine, mevcut gerçekleri kanıksama eğilimindedir. "Uygulamalı" bir bilim olan EÖ psikolojisi, "uygulamacı- bilim insanı modelini" (örn. Hayes, Barlow, Nelson-Gray,1999) kullanma eğilimindeydi. Buna göre bilimsel araştırma; yönetsel kapitalizmi sorgulama ve varolan yönetsel hedeflerden kuşku duymak yerine (Baritz,1974), bunları daha da ilerletmek ve yürürlükte olan yönetsel prosedürlerin yararlılığını artırmak için kullanılır. Bize göre, EÖ psikologları tarafından kullanılan pek çok kategorinin doğasındaki siyaseti sorgulamak, yönetsel bir önyargıyı ortadan kaldırmanın bir yoludur.

Çalışma alanlarının çeşitliliğiyle disiplinin merkezinde sağlam bir eleştirel araştırma programının olmayışı, mevcut ve gelecek nesil EÖ psikolojisi akademisyenleri için kışkırtıcı olmalıdır. Bu bölüm, EÖ psikolojisinin temel alt alanları içerisinde eleştirel çalışma potansiyelini göstermeyi amaçlar. Disiplin kapsamındaki bütün alanları ele almak imkânsız olduğundan, pek çok ders kitabı ve ders programında yer alan ana başlıklardan bazılarını seçtik ve eleştirel bakış bir açısı kullanarak mevcut çalışmalardaki bakış açılarını gelecek olasılıklarıyla karşılaştırdık.

Bölüm, şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk olarak, mevcut ve potansiyel eleştirel yeniliklerle geleneksel bakış açılarını karşılaştırarak bilişsel yetenek, motivasyon, kişilik ve tutumlar gibi bireysel farklılıkları içeren bireysel düzeydeki EÖ psikoloji kuramını gözden geçirdik. Ardından,

teknoloji ve toplumsal kontrole yönelik eleştirel kuramlar için çıkarımlar önererek, EÖ psikologları tarafından kullanılan ve geliştirilen anahtar insan kaynakları teknolojilerini hegemonya açısından değerlendirdik. Son olarak stres, kamu sağlığı, yönetişim ve işin değişen doğası gibi işyeriyle ilgili psikolojik kuramların "makro" sonuçlarına odaklanarak, iş-yaşam dengesi konularını gözden geçirdik. Bu içeriğin genişliğine bakıldığında, bu özet, EÖ psikolojisine uygulanan eleştirel bakış açılarının kapsamlı bir tartışmasını sunmaktan öte, EÖ araştırmacılarının ilgisini çekme amacındadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu gelişen alanda yeni ve ilginç tartışmalar için daha çok yer vardır.

ÖRGÜTSEL BAĞLAMDA BİREYLERİN PSİKOLOJİSİ

İşteki Bireysel Farklılıklar

EÖ psikolojisinde değişmeyen bireysel farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar; büyük ölçüde, iş performansı (örn. Weis and Kurek, 2003) ve takım davranışı (örn. Stewart, 2003) gibi işyerindeki davranışlarda farklılıkların rolünü anlamanın yanı sıra, etkili seçim sistemlerini (örn. Anderson, 2005) oluşturma girişimine dayanır. Çalışma ortamında değişmeyen bireysel farklılıklarla ilgili ilk ve prototip araştırma örneği işteki "genel zihinsel yetenek" veya zekâyla ilgili asırlık çalışmalardır (örn. Thorndike, 1986). Yine de iş performansı gibi (örn. McCrae & John,1992) uygulanan iş çıktılarındaki kararlı kişilik rolleriyle ilgili araştırmalar hızla çoğalmaktadır. Bu eserler, değişim ve toplumsal etmenlerin bireysel özelliklerdeki etkisini reddetmeseler de (bkz. Roberts,Walton & Viechtbauer, 2006) değişimi önemsememe ve önceden varolan potansiyelin içsel gelişimi olarak değerlendirme eğilimindedir (örn. Costa & MacCrae, 2006). Ayrıca, geleneksel olarak, bireysel farklılıklarla ilgili çalışmalar objektif anlamda evrensel olmasalar da, bireysel kavrayışı ve kişiliği "evrenselleştirilebilir" olarak gördüklerinden genetik kalıtımın daha fazla üzerinde durma (örn. Loehlin,1992; Jensen& Johnson 1994) ve kültürün rolünü küçümseme (örn. McCrae & Costa,1997) eğiliminde olmuştur.

Psikolojik "bireysel farklılıklar" yerine öznel potansiyellere odaklanma eğilimindeki bu tür bakış açıları, eleştirel görüşlere yönelik bir aforozdur. Potansiyelleri bireysel farklılıklardan ayıran şey, birincisinin gözlenebilen bireysel değişkenleri tam olarak içermemesidir. Bunlar, aksine fail ve özne olarak insanın, dünyadaki nesneleri algı ve eylem yoluyla kavradığı ve kendi kimliğini aktif bir biçimde inşa ettiği bir düşünce çizgisine işaret eder. Bu düşünce çizgisi, öznenin esasında daima tanımsız olan, ama öztanım arayışında olan evrensel özelliklerini

saptamaya çalışmak yerine (örn. Wittgenstein, 1961); bireyleri, verili değişkenlerin z-skorları tarafından değil ama verili bir sosyal bağlamda kendileri için gerçekleştirdikleri tasarılar ve mücadelelerle tanımlar. Foucault'nun sözleriyle, "Göstermek istediğim öznenin belirli bir formda veya diğerinde kendini nasıl oluşturduğudur... her durumda biri oynar, bir diğeri kendiyle farklı ilişki kurar" (1984:290). Bu anlamda, kişi her zaman belirli, temellenmiş bir bağlama gömülüdür; ama kendini arama sürecinde daima bu bağlamın ötesine ulaşır. Bu nedenle, eleştirel görüş, geleneksel EÖ psikolojisine nazaran, dinamik ve izdüşümsel birey kavramına daha fazla yer bırakır. Ayrıca kişi, planlarını temellendirmek için ihtiyaç duyduğu kurumsal bağlanmaları yalnızca sosyal bağlamlar aracılığıyla gerçekleştirebildiğinden, eleştirel görüş sosyal ve kültürel durumlara daha fazla açıklayıcı değer atfeder.

Motivasyon

Anaakım EÖ psikolojisinin, insan psikolojisinin yapısıyla ilgili görüşü özcü ise, motivasyonla ilgili görüşü büyük ölçüde faydacıdır. Geleneksel EÖ modellerine göre, insanlar belli amaçlara kişisel ihtiyaçlarını gidermek için yönelirler (bkz. Salancik & Pfeffer, 1977). Klasik motivasyon modellerinde bu ihtiyaçlar, kâr ve para gibi dışsal (bkz. Komaki,1986) veya içsel; ya da güç ve başarı (McClelland & Boyatzis, 1982) gibi sosyal değerler (bkz. Tyler, Degoey, & Smith, 1996) veya gelişme ve kendini gerçekleştirme (Maslow, 1943) gibi daha "varoluşsal" talepler olabilir. EÖ psikolojisi, pek çok şekilde, insan davranışına yönelik ekonomik temelli bakışa karşı bir argüman sunar ve insan güdülerindeki çeşitliliği göstererek tümden parasal bir bakıştan kurtarır. Ancak geleneksel EÖ psikoloji görüşü, insanların kişisel fayda için çabaladıklarını savunan klasik ekonomik görüşle (bkz. Schwarz,1986), yani insanın özüne dair ekonomik bir bakış ile uyumsuz değildir. Psikolojiye uyarlanmasıyla değişen, insanı fayda hesaplayıcısı olarak gören temel görüş değil, fayda nesneleriyle sosyal ve psikolojik ihtiyaç ve arzuların çeşitlenmesidir.

EÖ motivasyon kuramının amaç belirleme (örn. Locke & Latham, 1990), beklenti kuramı (örn. Vroom, 1964) ya da davranış modifikasyonu (Komaki, 1986) gibi daha açık ekonomik varyantlarının, eleştirel yaklaşıma teslim olmaları daha kolaydır; çünkü bunlar insan motivasyonunu bu görüşün geçerliliğini kanıtlamaktan ziyade ekonomik bir görüşe uyum sağlamanın sonucu da olabilecek, basit araç-amaç bakış açısıyla değerlendirir (örn. Ferraro, Pfeffer, & Sutton, 2005). Yani insanlar, kendi araç-amaç zihniyetlerini kuramların kendisinden öğre-

nebilirler. Bu tür yaklaşımların ideolojik eleştirisi, en asgari düzeyde, insan doğasının modern tüketici kapitalist sisteme kolaylıkla uyum sağlayan ve böyle bir sistemde gerçekleşmesi mümkün olmayan insani potansiyelleri dışarıda bırakacak bir insan doğasının yapısına dikkat çekmek olacaktır.

Motivasyon modellerinin daha hümanist olanları, kendini gerçekleştirme gibi kavramlar aracılığıyla daha kapsamlı bir motivasyon anlayışı oluşturmaya çalışırken, faydanın bireyde olan bir şey olarak resmedilmesi, kendinin kim olduğunu kuran insan gibi daha anlamlı bir resmi muğlaklaştırır (Fromm, 1976). Kendini gerçekleştirmeyi diğer bir ihtiyaç olarak ihtiyaçlar hiyerarşisine yerleştirmek (Maslow, 1943), onu faydaya çevirmektir; bu da ihtiyaçlar piramidinin daha çok savaş sonrası Amerikan değerlerini yansıttığı eleştirilerine yol açar (Cooke, Mills, & Kelly, 2005). Bundan dolayı, eleştirel bakış, kendini gerçekleştirmeyi kişinin ihtiyacı veya güdüsü olarak kavramsallaştırmak yerine, faydacı dayanak noktasından kurtarmaya çalışır ve büyüme, kendini gerçekleştirme ihtiyacını radikal öz-aşkınlık için bir olanak olarak görür.

Liderlik

Liderlik hakkındaki akademik literatürün çeşitliliği giderek artıyor ve çalışmalar giderek çok disiplinli hale geliyor olsa da liderlik hakkındaki anaakım düşüncenin büyük kısmı hâlâ kişisel meziyetleri ve girişimi ile örgütün başına gelen tekil, karizmatik ve cesur birey anlayışına dayanır (Meindl, Ehrlich, & Dukerich, 1985). Meindl ve arkadaşlarının liderliği, önemli bir örgütsel anlamlandırma süreci olarak "romantik" bir biçimde kavramsallaştırmasının ve liderliğin sembolik işlevlerine odaklanan çalışmaların ardından (örn. Pfeffer, 1981), lidere bireysel olarak bakmaktan uzaklaşıldı ve lidere tabi ilişkiler (örn. Graen & Scandura, 1987), takipçilerin bilişsel süreçleri (örn. Lord & Maher, 1991) gibi konular ele alınmaya başlandı.

Bu çalışmalar liderin merkezdeki konumunu kuramsal olarak değiştirdi; ama modern liderlik kavramının özünde yatan ve sistemi pekiştiren köklü güçleri nadiren sorguladı (Meindl vd. 1985). Örneğin, liderliği tarihsel olarak araştırdığı çalışmasında Pears (1992), bireysel büyük lider kavramının köklerini on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sına kadar izledi ve liderliğin, yönetici elitin halk devrimini önlemesine ve yeni birleşen Avrupa devletlerinde gücünü korumasına imkân verdiğini ortaya koydu. Kişilik özelliklerine dayalı liderlik kavramları, örgüt üyelerine karar almada daha az yetkin oldukları, örgüte daha fazla katkı sunarlarsa yükselebilecekleri ve örgütün bütün önemli başarılarının

gücü elinde tutanlara isnat edilebilir olduğu izlenimini vererek, egemen güç ilişkilerine ideolojik destek sunar (Haslam vd. 2001). Bu anlamda, eleştirel bakış, Haslam ve arkadaşlarının gözleminden başlamalı ve liderlik ile ilgili inançların itaat psikolojisine nasıl katkı sunduğunu incelemeye çalışmalı, bir yandan da örgüt üyelerine anlam yükleyebilmeleri için yeni kaynaklar sağlamalıdır (Pfeffer, 1981).

ÖRGÜTÜN İÇİNDE: İNSAN KAYNAKLARI TEKNOLOJİLERİ

Yukarıdaki bölümde, EÖ psikolojisinde bireylerin etrafında odaklanan konuları ele aldık. Eleştirel kuramlar bireyleri, eşitsiz güç ilişkileriyle göze çarpan sosyal bağlamlara gömülü olarak değerlendirdiği ve insanın özgürleşmesinin bu ilişkilerin analizini gerektirdiğini iddia eder ve bireyci yaklaşımları bunları ihmal ettiği için eleştirir. EÖ psikolojide, örgütün kolektif düzeyinde ortaya çıkan insan kaynakları teknolojileriyle ilgili değerlendirmelere dair en önemli eleştiri bağlamsal faktörleri dışlamaktan, bu tekniklerin sosyal etkilerini yanlış şekillendirmeye doğru kaymaktadır. Personel psikolojisi, idari verimlilikle ilgili gibi görünürken eleştirel bakış açıları, verimlilik iddialarının ardında yatan güç ilişkilerini ve seçkinlerin çıkarlarını açığa çıkarmaya çalışacaktır.

İş Analizi

İş analizi, bilimsel yönetim prensiplerinden, örgütlerde işle ilgili davranışları sistematik olarak organize etmek ve ayrıştırmak için geliştirilmiştir (Harvey, 1991). İş analizi, verimlilik ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamak için, performans davranışlarının, gerekli bilgi, beceri ve yeteneklerin ve son olarak da iş kategorilerinin tanımlanmasını içerir. İş özelliklerinin kontrolü, örneğin işler gerekli fiziksel hareketlere bölündüğünde, işçilerin fiziksel davranışlarını dahi kapsayabilir. Her bir işçinin hareketi gibi, titizlikle analiz edilmiş görevler idari bir hedef olarak değerlendirilebilir. Örgütsel düzeyde, iş kategorileri sıklıkla iletişimi yapılandıran farklı departmanların temelini oluşturur ve farklı departman kültürlerinin oluşmasına neden olabilir.

Townley (1993), iş analizi gibi insan kaynakları yönetimi tekniklerini Foucaultcu bir bakış açısıyla tanımlar (örn. Foucault, 1966/1970). Şöyle ki teknik-bilimsel "bölümleme" süreci, yöneticilerin analiz sahasını tanımladıkları ve bu sahayı düzenlemek ve yeniden düzenlemek için uygun birimlere ayırdıkları yerde gerçekleşir. Foucaultcu bakış açısına göre, güç yalnızca zorlayıcı bir kuvvet değildir; aynı zamanda insanların kendi yaşamlarını kurmak için kullandıkları yorumlama biçimleri ve tanımlamaları dayatma becerisinin içinde de kendini

gösterir. Bu bakışa göre iş analizi, gücünü insanların sabahtan akşama kadar kariyerlerinin her günündeki eylemlerini önceden tanımlama kabiliyetinden alır.

Buna bağlı olarak, örgütlerin üst kademelerindeki pek çok mesleğin iş analizi gibi sıkı bilimsel yönetim ilkelerine teslim olmaları zordur. Bu, üst düzey yönetim performansını tanımlama ve ölçmenin zor olmasından kaynaklanır (bkz. Longenecker & Gioia, 1992). Bu nedenle, sosyal kontrolden ziyade verimlilik adı altında meşrulaştırılan pek çok kontrol sistemi, firma başarısının sürdürücüsü olan liderlik pozisyonlarındansa organizasyonların düşük güç olarak görülen bölümlerinde uygulanmaktadır. Böylesi bir gözlem, iş analizi tekniklerinin çoğu kez firmanın yararlılığını sağlamak amacıyla olduğu kadar gücü korumak için kullanıldığı görüşünü de desteklemektedir.

İş revizyonu (Wrzesniewski & Dutton, 2001), görev revizyonu (Staw & Boettger, 1990) ve rol innovasyonunu (Van Maanen & Schein, 1979) içeren işin farklı yönlerinin katı bir biçimde sınırlandırılmasına yönelik alternatifler literatürde yer almaktadır. Böylesi iyileştirmeler, işçilerin kendi işlerinin yeniden oluşturulmasına katılımını içerir; iç motivasyon ve kontrol gibi, işçilerin ihtiyaçlarından anahtar kavram olarak bahseder. Bu araştırma akımı ile paralel olarak, eleştirel kuram, böylesi bir yeniden çalışmanın hem politik hem de eylemsel sonuçlarının araştırılmasında kullanılabilir. Bu eklenen boyut, bu gibi programların pazara çıkmada neden yavaş olduklarını açıklayabilir veya yetki arayan işçilerin kullanabilecekleri bu programların hangi koşullar altında kullanılabileceğini gösterebilir.

Seçim ve İşe Alım

İş analizi teknikleri esas olarak mesleki kategori ve görev tanımlarını dayatarak hiyerarşik sistem içerisinde istikrar ve düzeni sağlamaya yönelikse, seçim prosedürleri de örgütsel kültür ve bireysel özellikler arasında ideal "uyumu" arayışında (Chatman, 1991), iş piyasasındaki bu kategorileri potansiyel aktörlerle eşleştirerek bu süreci tamamlar. Bu süreç, bireylerin "gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısallaştırılabilir" olduğu fikrini varsaymakla kalmaz, özünde bu fikre dayanır (Townley, 1993: 529). Yukarıda açıklanan insan doğası görüşü örgütsel seçim süreçlerine kolayca uyum sağlar. Aslında, bireysel farklılıklar ve seçim süreçleri üzerine yapılan araştırmaların geçmişleriyle, örneğin göçmen kontrolü (Richardson, 2003) ile üniversite başvurularında kullanılan Eğitimde Mükemmellik Ulusal Komisyonu (1983), erken dönem zekâ testlerinin geçmişleri birbirine oldukça bağlıdır. Erken dönem seçim

teşebbüslerine eşlik eden ırksal ve etnik ayrımcılık da iyi bir biçimde belgelenmiştir (bkz. Sternberg, 2005). Daha derin bir düzeyde, bireysel farklılık değişkenleri şeklindeki insan doğası anlayışının kendisinin ideolojik bir cilası vardır ve yalnızca böylesi bir bilginin uygulandığı geçmiş ve şimdiki sosyal yapıların ışığında anlaşılabilecek olan kuramsal bir seçimdir.

Değerlendirmelerdeki grup yanlılığı ile ilgili olarak, EÖ psikolojisinin işe alım sınavları geliştirmek ve ayrımcı olmayan seçim ölçütlerini artırmak suretiyle işyerindeki eşitsizliği ortadan kaldırmaya çalışan pek çok çalışma üretmekte olduğu kesinlikle doğrudur (örn. Maxwell & Arvey, 1993). Buna ek olarak, çoğunlukla çeşitliliğin bu tür sonuçlar üzerinde zararlı etkileri olduğu gösterilse de (örn. Tsui & O'Reilly, 1989) pekçok çalışma, bireysel ve takım işleyişinde çeşitliliğin yararlarını göstermeye çalışmaktadır (örn. Dovidio, Gaertner, & Validzic, 1998). Bu tür araştırmalar, işe alım şartlarındaki toplumsal cinsiyet, ırk ve diğer grup temelli önyargıların olumsuz sonuçlarının giderilmesi girişimleriyle, ilerici politik bir gündem talep etmektedir. Ancak bu tür çalışmalar yukarıda tanımlanan işin yeniden tasarlanması, bireysel liderliği yeniden düşünme, parasal olmayan motivasyon ve bireysel farklılıklardaki değişimle ilgili literatüre benzer şekilde, işyerindeki işletme ideolojisinin temel yapısını sorgulamazken, verili iş istihdamındaki statüko sisteminin neden olduğu sosyal zararları azaltmak için çalışmaktadır. Seçim bağlamında, seçme testlerinin geçerliliğini sorgulayan araştırmalar sosyal düzenleme yöntemi olarak yönetime dayalı seçim kavramını nadiren sorgular veya hemen hemen her yerde geçerli olan uygulamadan politik sonuçlar çıkarır.

Seçim sistemleri Townley'in (1993) ardından, yönetimin görev alanına giren konularda insanların bir hiyerarşi içinde değerlendirilmesi, sınanması ve yerleştirilmesinden oluşan Foucaultcu "sıralama" işlevini yakından takip eder. Yönetim kontrolü büyük ölçüde bu hiyerarşilere dayanır; "nesnel" seçim testi prosedürlerinde bu kontrolden özel olarak bahsedilmese de, bu yüksek nesnellik, hegemonya çıkarlarını gizleyen bir tarafsızlık cilası içinde, yönetim otoritesini meşrulaştırır. Bu nedenle, insanları açıkça sosyal rollerle bağlantılı kaynaklar açısından kalifiye ya da kalifiye olmayan olarak yargılamayı ve sıralamayı amaçlayan, gözlem ve sayısallaştırma gerçeğini gizleyen seçim ölçeklerinin içeriksel, yapısal ve öngörüsel geçerliliği hakkındaki tartışmalar örgütsel yaşamın kanıksanmış unsurlarıdır.

Eğitim ve Sosyalleşme

Eğitim ve sosyalleşme literatürü, bir bakıma bireyleri seçilecek veya seçilmeyecek sabit kişiler olarak ele almayarak, hatta insanların örgütsellikle ilgili yönlerinin biçimlendirilebilir olduğunu kabul ederek seçim ve bireysel farklılıklarla ilgili yaklaşımlara karşıt bir görüş oluşturur. Eğitim ve sosyalleşme literatürleri burada ortaklaşır; çünkü her ikisi de tutum, inanç, değer ve davranışların örgüt norm, talep ve kültürüyle uyumlu hale gelmeleri için değişmeleri gerektiğini vurgular (örn. Kolb & Frey, 1975). Sosyalleşme literatürü genellikle yeni gelenlerin görev sürelerinin ilk dönemlerinde normlar, ritüeller, hikâyeler ve diğer resmi olmayan mekanizmalarla (Trice & Beyer, 1984) örgüte uyum sağlamasına neden olan otomatik sosyal süreçlere odaklanma eğilimindedir (Chatman, 1991). Öte yandan, eğitim literatürü ise çalışanın algı ve davranışını değiştirmek için kullanılan belirli resmi prosedürlere odaklanır (Arthur, Bennett, Edens, & Bell, 2003).

Her iki literatür de bireylerin sosyal bağlam değişkenlerine dayanan değişimine odaklansalar da her ikisi de bunu oldukça farklı yollardan yapar. Örneğin, eğitim literatürü örgüt üyelerinin öğrendiklerinin içeriği yerine, bireysel bilişsel değişim süreçlerine odaklanmak suretiyle daha fazla eğitim modeli (bkz. Huddock, 1994) kullanma eğilimindedir (örn. Bandura, 1986; Salas & Cannon-Bowers, 2001). Böylece, eğitim literatürünün sonucu hafızaya alma, akılda tutma ve öğrenilen materyali uygulama şeklinde olur (örn. Hacker, 2003; Kolb & Frey, 1975). Öte yandan sosyalleşme literatürü, örgütlerde etik olmayan davranışların meşrulaştırılması (örn. Ashforth & Kreiner, 1999), yabancılaşma, dış grupların örgüt tarafından yadsınması (örn. Pratt, 2000), zalimlik ve şiddet kültürleri içerisinde sosyalleşme (örn. Van Maanan, 1973) gibi yeni bir çevreye uyum sağlamanın negatif sonuçlarını daha sık vurgulayarak eğitim ve ideoloji arasındaki ilişki hakkında daha fazla özbilinci var gibi durmaktadır.

Belki de eğitim ve sosyalleşme literatürleri arasındaki fark, sosyalleşme araştırmacılarının, bilişsel değişime dair psikoloji kuramlarını, antropolojik bir duyarlılıkla sosyal sistemlere bütünüyle kaynaştırarak, dinamik ve disiplinler arası bir kültür görüşünü benimseme eğilimi ile açıklanabilir (Schein, 2006). Aksine, eğitim literatürü, eleştirel bir biçimde, eğitim sistemlerinin kendisine sosyal sistemlerin parçası olarak bakmak yerine, bireysel düzeydeki eğitim psikolojisi kuramlarından (örn. Bandura, 1986) esinlenme eğilimindedir. Örgütsel sosyalleşmedeki disiplinler arası eğilim onu, makro düzeyde politik perspektifleri, orta düzeyde kişiler arası iletişim becerilerini ve bireysel psikolojik

eğilimleri birleştiren eleştirel kurama yakınlaştırır (örn. Fromm, 1976; Marcuse, 1964).

ÖRGÜTÜN DIŞINDA: İŞ-ÇEVRE KONULARI

İş-çevre konularının artan önemi ele alınmadan, disipline yönelik eleştirel bakış eksik kalır. Böyle bir ilgi işin diğer yaşam alanlarından tamamen ayrı bir alanda gerçekleşmediğinin, onun yerine ailevi, kültürel, politik ve çevresel kurumların da çalışanların işe yükledikleri anlamlar ve çalışma koşullarından etkilendiğinin kabul edilmesiyle ortaya çıktı (örn. Ciulla, 2000). Eleştirel kuramın, iş ve toplumun kesişimine ilişkin tartışmaları nasıl aydınlatabileceğini göstermek adına çalışma anlayışından ve koşullarından etkilenen sosyal alanlarla ilgili birtakım örnekleri gözden geçireceğiz.

Örgütsel Stres

Stres kavramı, bir dereceye kadar yoğun çalışma ve toplum bileşimini farklı yönleriyle özetleyen durumdur. Öte yandan, stres genellikle tıbbi bir durum olarak görülür, artan kalp krizi riski ve bağışıklığın düşmesi gibi negatif biyolojik etkileri açısından ele alınır (örn. Cooper & Marshall, 1976). Yine, stres sıklıkla bireylerin bilişsel ve duygusal süreçleri üzerinden analiz edilir (örn. Bhagat, 1983), bu nedenle biyolojik ve psikolojik kuram arasında bir ara yüz oluşturur. Aynı zamanda, stresli iş koşulları, halk sağlığı/iş güvenliği boyutları da dahil edilerek, stresin öncülleri olarak araştırılır (örn. Parker & DeCotiis, 1983). Son olarak, stresin eleştirel bir mercek altında araştırılması potansiyelinin büyük ölçüde artmasına katkı sunan bazı yeni stres çalışmaları söylem olarak stresin sosyokültürel yönlerini öne çıkarır (Barley & Knight, 1992; Meyerson, 1994).

Barley ve Knight'ın (1992) stresten sosyal bir sembol olarak bahsetmesinden önce, hâkim eğilim, stres fenomeninin "tıbbi bir model" dahilinde ele alınmasıydı. Bu modele göre, stres bir hastalık olarak değerlendirilebilir ve etiyolojik faktörleri şu iki kategoriden birine girer: (a) iş yükü, aile problemleri veya ekonomik sıkıntı gibi çevresel stres yaratıcılar; (b) kişilik özellikleri, tutumlar ve değerler gibi kişisel ruhsal faktörler. Buna göre, kişisel eğilimler ile çevresel etkenlerin etkileşimi, onlara eşlik eden sosyal, psikolojik ve biyolojik etkenlerle birlikte, stres "durumuna" neden olur.

1990'ların başındaki "eleştirel dönüş" (örn. Barley & Knight, 1992; Meyerson, 1994) stresten, doğru koşullar sağlandığında görülen ve yok

olan öznel bir hastalık olarak değil, çeşitli kültürel çatışmaların kodlanmasında kullanılabilecek "baskın kültürel metafor" olarak bahsederek bu bakış açısına meydan okudu. Hastalık modelinde kültür hâlâ resmin içindedir ancak yalnızca bireysel inançlar ve tutumların bir nedeni olarak veya stres üretme yoluyla çevreyi yapılandırdığı için var olur. Diğer bir deyişle kültür, stresin nedeni olarak ele alındı; ancak stresin kendisi kültürel değildi. Buna karşılık, Barley ve Knight'ın görüşünde, stres kavramının kullanımı, bireysel fayda ve örgütsel performans arasındaki ilişki ile beden ve zihin arasındaki ilişki gibi çeşitli kültürel gerilimlerin ifade edilmesine olanak tanıdı. Hastalık düşük performans için haklı bir dış neden olarak kabul edildiğinden, stres kartının oynanması örgütsel kaynakların talep edilmesi için bireylere bir gerekçe sundu ve meşru bir kaçış alanı sağladı. Öte yandan stresi tıbbileştirmek, kendi stresini yönetme sorumluluğunu tamamen çalışana tahvil ederek örgütlere, sistemi radikal bir biçimde değiştirmeden, "stres yönetme programlarını" uygulama imkanını verdi. Bu türden bir analizin, işyerinde stresle ilgili sorunları ölçmeyi ve azaltmayı hedefleyen bir analizden temelde farklı olduğu açıktır. Önceki yaklaşım her şeyden önce problemin söylemsel inşasını açıklamayı hedeflerken ve daha ziyade tarihsel ve yorumsal paradigmalara dayanırken, sonuncu yaklaşım belirli bir problemi kanıksar ve bunu çözmeye çalışır.

Kariyerin Değişen Doğası

Strese yönelik eleştirel bir yaklaşım daha ziyade bireysel deneyimlerin inşa edilmesi üzerine odaklanırken, kariyer araştırması kariyerin doğası gibi daha makro kurumlara yoğunlaşır. Bu kurumlar, akademik kariyer gibi bazı örneklerde (örn. Meyer, Ramirez, Frank, & Schofer, 2006), binlerce yıllık olabilirken proje yöneticisi, yazılım geliştiricileri gibi diğer örneklerde yeni açığa çıkan ya da geçici kategoriler olabilir. Meslekler üzerine psikolojik çalışmaya yönelik geleneksel yaklaşım, önceden belirlenmiş mesleki kategoriler ve bireysel profiller arasındaki bir tür eşleştirme alıştırmasıdır; hem kişisel refahlarını hem de işyerindeki performanslarını geliştirmek üzere kişilerin bilgi, beceri ve yetenek setlerine "uygun" kariyer yolları izlediklerinden emin olmak için testler, mülakatlar ve diğer psikometrik araçlar kullanılır (örn. Kristoff, 1996). Bizim görüşümüze göre, eleştirel bakış açıları bu geleneksel görüşe iki nedenle katkıda bulunabilir.

Öncelikle eleştirel bir bakış açısı, mevcut kariyer yollarını kişilerin farklı biçimlerde yetkin olduğu, "doğal" kategoriler olarak görmek yerine, bu yolların altında yatan güç ve ideoloji sistemlerini açığa çıkarma

girişiminde bulunacaktır. Yukarıda tartışıldığı gibi, insana yönelik tipolojik profilleri temel alan görüşler, liberal insan anlayışına karşı eleştirel olan bir özne ve özgürlük anlayışının altını oyar; benzer biçimde meslekleri sabit kategoriler olarak ele alan bu görüşler toplumsal değişim potansiyelini göz ardı eder ve mevcut toplumsal yapıları şeyleştirir (örn. Lukacs, 1923/1967). Eleştirel EÖ psikolojisi, kariyerleri sabit kategoriler olarak görmek yerine kariyer kategorilerini, hangi işin yapılacağını tanımlayanın ve yeni gelenlerin bu tanımlar içinde sosyalleşmesini garantileyen yöntemleri uygulayanın kim olduğunu yansıtan kategoriler olarak değerlendirir. Doktor (örn. İslam & Zyphur, 2007), yönetici (örn. Ferraro vd. 2005), kamu çalışanı (örn. Van Maanen, 1973) ve diğer meslek gruplarının oluşmasına ilişkin böylesi perspektifler kariyer rol kimliklerinin inşasında zorlu bir sosyalleşme ve "sert" koşulların olduğunu (Mitchell, 1974); yani sosyal yapıların eğitim ve mesleki normlar vasıtasıyla empoze edildiğini gösterir.

İkinci olarak, daha üretken bir literatür, insanların çalışma biçimindeki temel değişiklikler hakkında geniş ölçekli kaygıları yansıtarak iş ilişkilerinin yapısındaki toplum düzeyinde değişiklikleri incelemektedir (örn. Howard, 1995). Bir dizi paralel fenomen burada belirtilmeye değerdir: iş ilişkilerindeki işyerindeki teknolojik gelişmelere bağlı değişiklikler (örn. Griffith & Neale, 2001), yaşam boyunca mesleklerin çeşitliliğindeki artış ve mesleklere harcanan zamanın kısalması (örn. Mainiero & Sullivan, 2006), piyasaların küreselleşmesi ve ülke dışında gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinde istihdam edilen emekle (kşz. Harrison & MacMillan, 2006) çocuk emeğinden (örn. Cigno, Rosati, & Tzannatos, 2001) doğan sorunlar, yerel emek örgütlerinin azalan gücü (Goldfield, 1987) ve emeğin "esnekleşmesi", yetişkinler arasında anında teslim sözleşmelerinde ve yarı zamanlı çalışmada artış (örn. Askenazy, 2004). Tüm bunlar, çalışma dünyasını tanımlarken geleneksel meslek kategorilerini kullanma konusunda zorluğa yol açmaktadır. Tüm bu fenomenlerde, eleştirel akademisyenler meslek kategorilerinin güçlü aktörler tarafından nasıl yeniden inşa edildiğine ve yerel çalışanların yeni ve muğlak bir işyerine nasıl tepki verdiğine dikkat edilmelidir.

Örgüt ve Kültür

Örgütsel kültür (ve genel anlamda kültür, bkz. Kroeber & Kluckhohn, 1952) tanımda bir mutabakat adına uzun uzadıya gruplanmıştır, bir yöntem de fenomeni genel olarak bir örgüt içinde gelişen, yeni üyelere öğretilen roller ve pratikler, insanların örgütsel sorunlar açısından ne düşündüğüne, ne hissettiğine ve nasıl davrandığına yönelik etkiler

hakkındaki temel varsayımların bir seti şeklinde tanımlamaktır (Schein, 1990). Örgütsel kültür literatürü değişken ve disiplinler arasıdır (Schein, 2006); ancak bu literatürün 1970 ve 1980'lerde, kültür kuramcılarının işgücü üretkenliğini artıran "kültürel" faktörlerin bir sonucu olarak Japon yöneticiliğindeki yüksek verimliliği açıklamaya giriştiği zamanlarda, artarak popüler hale geldiği belirtilmeye değerdir (örn. Ouichi, 1981). Kültürün verimliliğin bir açıklaması olarak kullanılması ve devamında bir yönetim tekniği şeklinde uygulanması, yönetim literatürünün kültürel çalışmaların antropolojik ve sosyolojik taraflarını kapsam dışına çıkardığı ve kültür kavramını tamamen işlevsel bir anlamda, uygunsuz şekilde kullandığı eleştirilerine yol açmaktadır.

Örgütsel kültürün pratikler ve inanç yapıları hakkındaki zaten disiplinler arası görüşünün ötesinde eleştirel kuramı doğru şekilde kullandığı yöntemler, iki temel analiz düzeyine ayrılabilir. Bunlardan birincisi, örgütün kültürünü inceler ve örgütsel politika ve sembolik eylemlerin bir mikro analizinden oluşur (örn. Pfeffer, 1981). İkincisi ise, örgütsel kültürden kaynaklanan ve toplumda yaygın olan ideolojiler ve pratikler arasındaki ilişkiyi haritalandırmaya çalışarak örgütsel kültürü daha geniş kültürel dinamiklere bağlar. Burada örgütün kültürel kuramını formüle etmek ve salt verimlilik izahatlarının ötesinde, örgütlerin kültürel işlevlerini açıklamak amaçlanır.

Bu iki yaklaşım, ilk olarak mikro sosyolojik bir yaklaşım şeklinde tanımlanmıştır (örn. Goffman, 1983) ve genellikle yorumsal antropoloji ve etnografya (örn. Geertz, 1973), etnometodoloji (örn. Garfinkel, 1967) ve ritüel (örn. Trice & Beyer, 1984) ya da söz eylemleri (örn. Austin, 1962) gibi olayların mikro analizine çekilmiştir. Araştırmacı, yukarıdaki perspektiflere dayanarak, gündelik pratikler, rutinler ya da alışkanlıklar düzeyinde başlayacak ve örgütsel ideolojileri açığa vuran "gizli anlamları" çıkarsama girişiminde bulunacaktır. Eleştirel akademiysen devamında, bu ideolojilerin elitist iktidar yapılarının nasıl pekiştirdiği ya da hegemonik statükoyu nasıl sürdürdüğünü gösterme, yahut gündelik pratiklerde bu gibi yapılara direnişin gösterildiği alanları ortaya çıkarma girişiminde bulunabilir.

İkinci olarak, makro yaklaşım işletmecilik, ulusal ve örgütsel kültürler arasındaki ilişkiler veya örgütsel formlar gibi daha geniş kurumlara bakacaktır. Bu düzeydeki bir eleştirel kültür çalışması, örneğin örgütsel kültürlerin ulus düzeyindeki kültürel inançları veya değerleri nasıl yansıttığı ve desteklediğini ya da örgütsel kültürlerin ülke düzeyindeki baskın toplumsal yapıları nerede zorladığını inceleyebilir (bkz. Bucheli, 2006; Grieder, 1997). Bu senaryoda, örgütsel kültür, sosyal bir ortamda

ifade edilebilmek için diğerleriyle rekabet eden bir varoluş biçimi olarak düşünülecek ve her bir çalışanın, örgütsel kültürde sosyalizasyonu, politik olarak belirli bir klana dahil olması şeklinde değerlendirilebilecektir. Risklere rağmen, analizin kurumsal düzeylerini incelemek, sosyal bir bakış açısındaki normların ve seçim sistemlerinin alternatif açıklamalarına imkân verebilir.

ÇIKARIMLAR VE ÖNERİLER

Anaakım EÖ psikoloji görüşlerini, eleştirel alternatiflerle karşılaştırırken, anaakım EÖ psikolojisinin ister istemez geniş ve karikatürize görüşlerine yer verdiğimize dikkat edilmelidir. Aslında, EÖ psikoloji uzmanları görüşlerini genellikle sosyoekonomik bağlamın etkenleriyle güçlendirir ve kullandıkları kuramların ideolojik dayanaklarının farkındadır. Eleştirel kuramcılar ise aksine sorunsallaştırmaya çalıştıkları anaakım ön varsayımların çoğunun kurbanı olur. Burada ifade edilenler, anaakım ve eleştirel görüşlerin prototipleridir ve buradaki işlevleri, iki yaklaşım arasındaki ana ayrım noktalarını vurgulamalarıdır.

Durumu karmaşıklaştıracak şekilde EÖ'nün "endüstriyel" yanı genellikle "örgütsel" yanından ayrı olarak tartışılır; eski yaklaşım, seçim ve test gibi daha personel odaklı konularla ilgilenirken son yaklaşım, motivasyon ve yönelimler gibi daha "insani" konularla ilgilenir. Bu durumda, bazı noktalar her ikisine uygulansa da mevcut eleştiri, son yaklaşımı eski yaklaşımdan daha çok ilgilendirir. Durumu daha da karmaşıklaştıracak şekilde, EÖ psikolojiden ayrılan, fakat pek çok açıdan buna paralel olan örgütsel çalışmaların burada işaret edilen bazı noktaları da kapsayan, zengin, büyüyen, eleştirel ve postmodern geleneği vardır; ancak EÖ psikoloji bölümleri yerine büyük ölçüde işletme fakültelerinde ve sosyoloji bölümlerinde temsil edilmektedir. Bu nedenle, EÖ psikolojiyi bağımsız bir çalışma alanı olarak ayırmak, savunması zor bazı öncülleri ihtiva eder. Örneğin, EÖ psikoloji tamamen eleştirel kuramın zararına olacak şekilde nicel, psikometrik yaklaşımlara odaklanabilmektedir; çünkü ilgili diğer alanlar önemli alternatifleri daha derinlemesine araştırmaktadır. Bu da benzer alanlardaki eleştirel çalışmaların EÖ psikoloji kapsamındaki herhangi önemli bir güdülenme için bir tür emniyet vanası işlevi olarak hizmet etmesine imkan vermektedir. Böyle bir durumda, anaakım EÖ yaklaşımların eleştirisi ayrıca kısmen hatalı olabilir.

Eleştirel bir EÖ psikoloji geliştirmek, büyük ölçüde, araştırma nesnesinin radikal şekilde değiştirilmesine yönelik bir çağrı değildir. Eleştirel kuramın, üzerine çalışılan özel bir dizi değişkenden ziyade araştırma

nesnesine göre alınan bir tavır olduğuna inanıyoruz. Bu bir ölçüde, birinin çalışma sonuçlarının sosyal bağlamda nasıl kullanılması gerektiğine yönelik bir farkındalık içerir. Ötekileştirilen gruplara yönelik belirli bir zekâ kuramı kullanılacak mı? Motivasyonel teknikler, çalışanları sömürmek için mi kullanılacak? Bu gibi soruların yanıtları ne olursa olsun, eleştirel tavrın ampirik verinin basit kullanımının ötesinde olduğuna dikkat etmek ve ilk elde neden belirli konuların çalışıldığını, bu gibi şeyler üzerine çalışmanın kimin fikri olduğunu ve bunun gibi bir çalışma vasıtasıyla hangi bireysel ve sosyal kaygıların güvenceye alınabileceğini ve hangileri üzerinde uzlaşılabileceğini sormak önemlidir. Örneğin, ırka dayalı farklılıkları belirlerken IQ testlerinin kullanımına yönelik eleştiride, Sternberg, "Bir grubun bir indeks üzerinde genetik olarak altta olduğunu göstermeye karar vermek, neyin gösterilmeye değer olduğu hakkında bir değer yargısıdır. Bu kararlar ve diğerleri, değerden bağımsız bir bilim olmadığını gösterir. Birkaçımız, konuştuğumuzda kendi aksanlarımızı duyabiliyoruz, yalnızca diğer insanların aksanı vardır!" (2005: 295) şeklinde belirtmektedir. Robert Sternberg, normalde eleştirel kuram paradigmasıyla ilgili olmayan, anaakım bir psikolog olduğu halde, psikologların ne yaptığını ve bunu neden yaptığını eleştirel bir biçimde değerlendirdiği bu ifadeden açıkça görülür. Bu nedenle eleştirel EÖ psikolojinin ilerlemesi, akademisyenlerin kendi çalışmalarının etkilerine karşı hassas olması yoluyla gerçekleşebilir ve EÖ psikoloji uzmanlarının on dokuzuncu yüzyıl Alman filozofları ya da postmodern filozoflara vakfetmeleri gerekmez.

Bununla birlikte, vurgulanan önemli bir nokta da, eleştirel kuram çok düzeyli bir yaklaşımı zorunlu kılarken kültürel, politik ve psikolojik fenomeni bütünsel bir dünya görüşüne entegre etmenin, basitçe toplumsal etkileri değişkenler şeklinde, örneğin bir moderatör ya da sınır koşulu şeklinde, fotoğraflamanın eleştirel görüşün hakkını vermek için yeterli olmadığıdır. Yukarıda alıntılanan durumların çoğunda, araştırmacılar (haklı olarak) psikolojik etkilere yönelik tartışmalara eleştirel bir bakış açısı takınmadan sosyal bir bağlam ekledi. Örneğin zekâ araştırmacıları test koşullarındaki yanlılığı araştırır, motivasyon araştırmacıları beceri yaratmada sosyal değerlerin rolünü vurgular, liderlik araştırmacıları izleyicilik üzerine çalışır, stres araştırmacıları stresin etiyolojisi bağlamında inceleme yapar, bunun gibi bağlamı inceleyen çok sayıda örnek kolayca bulunabilir. Ancak bağlama bu şekilde bakmak, eleştirel kuram tarafından vurgulanan temel bir noktayı kaçırır. Mesela eleştirel bir kuramcı, kültürün, insanların tercihlerini nasıl etkilediğini sormaktan vazgeçmeyerek motivasyon ve tercih nosyonlarının dünya-

yı anlamlandırmada ilk elde nasıl yardımcı olduğuna ve aynı zamanda kurumsal yapılarda nasıl yer tuttuğuna bakabilir. Bu nedenle, örneğin ağır çalışma koşullarının stresi nasıl arttırdığı üzerine çalışan bir stres araştırmacısı, önemli bir araştırma yapıyor olsa da, temel hiçbir şeyi sorunsallaştırmadan gerçekte eleştirel bir yönelimi olamaz. Öte yandan, Barley ve Knight'ın (1992) stres kuramı eleştirel olarak değerlendirilebilir, çünkü araştırma nesnesini sabit almaz; bunun yerine, bu gibi bir nesnenin sosyal-söylemsel bağlantı noktalarında nasıl inşa edildiğini sorar.

Son bir not olarak, eleştirel akademisyenliğin nicel yönelimli "nesnel" bilimin yerini alması gerektiğini önermediğimizi vurguluyoruz, bu bazı örgütsel psikoloji uzmanlarının anaakım çalışmaların merkezinden, çeperlerde yer alan araştırmacılara bakarken dile getirdiği bir kaygıdır (örn. Donaldson, 1992; Locke, 2002). Bazı akademisyenler, çoğunluk tarafından benimsenen fikirlerin, karakter, duygular ya da değerler gibi kısmen ilişkili psikolojik yapıların toplumsal inşasını analiz etmenin akademisyenlerde zemin kaybına ve akademik nihilizme yol açabileceğini sezmektedir (örn. Crosby, 1988). Biz bunun akademisyenler açısından sosyal öncülleri, kuramlarının ve uygulamalarının kökenlerini incelememe tehlikesini daha büyük ölçüde barındırdığını düşünüyoruz. Özdüşünümün öne çıkarılması vertigoya neden olurken, daha tutarlı söylemlere yönelik bilimsel araştırma çabası için de bir temel oluşturur (Habermas, 1981). Bu gibi söylemler, bazı akademisyenlerin gerçekçi olmayan bir şekilde talep ettiği mutlak gerçeğin temel ilkelerini sunmayabilirken (örn. Locke, 2002), böylesi bir tavrın öznel kesinliği mutlak suretle arttırmasına rağmen, özeleştiriyi reddetmenin daha iyisini sağlayacağını gösteren hiçbir belirti yoktur. Bilimsel ilerleme tevazu, kavrayış ve itkinin doğru karışımına bağlıysa, bunun gibi bir karışım için sosyal bilimlerde eleştirel çalışmaları tanımlayan ve eleştirel EÖ psikolojinin beliren bir alanını tanımlama potansiyeli olan disipliner özsorgulama döngüsünden daha iyi bir tarifin mevcut olmadığına inanıyoruz.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Anaakım EÖ psikoloji genellikle, insan davranışı ve toplumsal düzen hakkında söylenmemiş yönetimsel varsayımlar etrafında kuram inşa eder.
2. Eleştirel yaklaşımlar, psikolojik kuramı ve işyeri tekniklerini iktidar dinamikleri ve ideolojiler perspektifiyle analiz eder.

3. Bireysel düzeyde, anaakım yaklaşımlar kişileri nesnel karakter özellikleri açısından değerlendirirken, eleştirel yaklaşımlar kişileri öznel potansiyeller açısından ele alır.
4. İnsan kaynakları teknikleri düzeyinde, anaakım yaklaşımlar bu gibi teknikleri pragmatik olarak değerlendirirken eleştirel yaklaşımlar bu teknikleri iktidar pekiştirenleri olarak değerlendirir.
5. Çalışma ortamının sorunlarıyla ilgili eleştirel perspektifler kariyer, işle ilgili stres ve örgütsel kültür gibi sosyal kategorileri iktidar ilişkileri üzerinden yeni bir çerçeveye oturtarak sorgular.

Terimler Sözlüğü

- İdeoloji: Organize edilmiş düşüncelerin bir toplamı. Eleştirel kuramda, hâkim sosyal ve ekonomik düzeninin devamı için kullanılan düşünceler anlamına gelir.
- Bireysel ayrılıklar: İnsanları diğerlerinden ayıran değişkenler (örn. psikolojik, demografik)
- Mikro sosyoloji: Genellikle küçük gruplarda, bireyler arasındaki etkileşim kalıpları üzerinden sosyal yapının araştırılması.
- Kendini-gerçekleştirme: Hümanistik psikolojide, insanların kişilik gelişimleri için potansiyellerinin farkına varma süreci.
- Özne: Eleştirel kuram bağlamında, bağımsız yaşam tasarıları ve bakış açıları ile birlikte, düşünen ve eyleyen fail anlamına gelir.

Okuma Önerileri

Alvesson ve Deetz (1996) örgütsel ortamlara uygulanan eleştirel bakış açılarına dair iyi bir giriş sunar. Barley ve Knight (1992), iş stresinin işyeri söylemine nasıl girdiğini ve örgütsel düşünürler arasında nasıl hâkim kültürel deyim haline geldiğini gösterir. Pratt'ın (2000) Amway işçileri arasındaki kimlik araştırması, örgütsel kimliğin idari hedefleri gerçekleştirmek için nasıl manipüle edildiğini ve örgütsel sosyalleşmenin üyelerin refahı üzerindeki bazı olumsuz sonuçlarını gösterir. Pfeffer'in (1981) yönetimi sembolik bir aktivite olarak değerlendirmesi, yöneticiler tarafından politik kaldıraç olarak kullanılan sembolik anlamların sosyal olarak paylaşıldığı yolları tanıtır. Son olarak, Townley'in (1993) insan kaynakları literatüründe Foucault değerlendirmesi, bu önemli düşünür ve örgütsel seçim ve gözetim pratikleri arasında bir bağ sunar.

İnternet Kaynakları

- Ephemera Journal: www.ephemeraweb.org
- Örgütsel Çalışmalar için Avrupa Grubu: www.egosnet.org/index.shtml
- Stanford Felsefe Ansiklopedisi: Eleştirel Kuram: plato.stanford.edu/entries/critical-theory/

Sorular

1. Yöneticilerin insan doğası hakkındaki temel varsayımları nelerdir? Bu varsayımlar hangi şartlar altında sorgulanabilir veya bu varsayımlara hangi şartlar altında itiraz edilebilir?
2. Mesleki rolleri tanımlama işlemi politik olarak tarafsız mıdır, yoksa zorunlu olarak ideolojik önermelere mi dayanmaktadır? Bazı idari faaliyetler diğerlerinden daha mı politiktir, öyleyse bunlar hangileridir?
3. Refahın kârla bağlantısının olmadığı yerlerde bile, en alt düzeyle ilgili olan örgütler, işçinin refahını hesaba katmalı mıdır? Eğer öyleyse, bu tür endişeler rekabetçi bir piyasada savunulabilir mi?

Çeviren: Eser Sandıkçı

8
Topluluk Psikolojisi: Toplumsal Adaleti Geliştirmek

Isaac Prilleltensky & Geoffrey Nelson

Bölüm Konuları

TOPLULUK PSİKOLOJİSİ:
NEREDEYİZ VE NEREYE GİDİYORUZ?
- *Neredeyiz?*
- *Nereye gidiyoruz?*

ELEŞTİREL TOPLULUK PSİKOLOJİSİ: DEĞERLER,
TOPLUMSAL ADALET VE PRAKSİS
- *Değerler*
- *Toplumsal Adalet*
- *Praksis*

Topluluk psikolojisi ne ölçüde bireysel, ilişkisel ve toplumsal refahı geliştirme sözünü yerine getirmiştir? Eleştirel bir topluluk psikolojisi ne ölçüde yardımcı olabilir? Bunlar bu bölümde bizi ilgilendiren iki anahtar soruyu oluşturuyor. Anaakım ve eleştirel topluluk psikolojisinin varsayım ve uygulamalarını karşılaştırdıktan sonra, eleştirel bir topluluk psikolojisinin temel öğelerini tartışacağız. Farklı düzeylerde refahın geliştirilmesi için toplumsal adaletin, eleştirel topluluk psikolojisinin kapsayıcı bir değeri olması gerektiğini savunuyoruz.

TOPLULUK PSİKOLOJİSİ: NEREDEYİZ VE NEREYE GİDİYORUZ?

Neredeyiz?

1970'lerin sonu ve 1980'lerde, her ikimiz de Winnipeg (Kanada) Çocuk Rehberlik Kliniği'nde çalıştık. Klinisyen olarak çalışırken, sıklıkla temelde sosyal ve toplumsal problemlere kişisel çözümler sağlama-

mız beklendiğini fark ettik. Örneğin, Winnipeg şehir merkezinde kötü koşullar altında yaşayan yerli çocuklar okulda başarısız oluyordu. Bu konuda çalışma yaparken, sistemdeki geleneksel tanı süreçlerinin, çocukların ve ebeveynlerin patolojik addedilmesi olarak sonuçlandığını fark ettik. Dahası, biz de bu süreçte ailesel çatışmaların ve problemlerin çözümlerini bilen uzmanlar olarak görüldük. Diğer kurum ve profesyonellerle göstermelik bir işbirliğine rağmen, işin büyük kısmını izolasyon içinde ve kendi başımıza bir zekâ testinin ya da bir masanın arkasında yaptık.

Gelelim topluluk psikolojisine. Neyse ki, ikimiz de ekolojik, değer yüklü, topluma dayalı, güç odaklı, işbirlikçi yaklaşımı vurgulayan bu disiplini keşfettik (bkz. Tablo 8.1'in 2. Kolonu). Topluluk psikolojisi bizim için hemen bir anlam kazandı çünkü kuramsal ve deneyimsel olarak biliyorduk ki çocuğun ekolojisi onun akademik, sosyal ve davranışsal bulgularında hayati önem taşımaktaydı. Bununla birlikte, öznel değerlere önem atfedilmesi gerektiğinin de farkındaydık. Toplumsal adaletsizliğin etkisini ilk elden gördüğümüz için, kendimizi nötr değerler taşıyan, objektif profesyoneller gibi gösteremezdik ya da geçmişin hatalarını başka birinin düzeltmesi gerekiyormuş gibi davranamazdık. Bu temelle yola çıkarak, çocukların potansiyellerini ve güçlü yanlarını geliştirmek için yollar bulduk. Kısacası, topluluk psikolojisinde profesyonel bir yer edindiğimiz için oldukça memnun olduk. Bize öğretilmiş olan geleneksel psikolojinin yanında, topluluk psikolojisi bize çok ilerici ve yenilikçi geldi.

Maalesef, 1960'larda klinik psikolojiye göre ilerici ve yenilikçi durumda olan topluluk psikolojisi, sonrasında bize göre yenilikçi yanını kaybetti ve muhafazakâr anaakımın bir parçası oldu. Bir uzmanlığın ya da bir sosyal hareketin radikal duruşunun sönmesiyle ilk defa karşılaşmıyorduk (Chavis & Wolff, 1993); ancak bu durum yine de hayal kırıklığına uğratıcıydı. Bizim de bu hayal kırıklığına bağışıklığımız yoktu tabii, bunun sonucunda kendimizi ve alanımızı, eleştirmek için rahatsız fakat mütevazı bir durumda bulduk. Bu bölümde, topluluk psikolojisine hem bağlı hem de eleştirel kalmak adına verdiğimiz mücadele de dahil, alana ve bize ne olduğunu aktaracağız. En nihayetinde biz de bu alanın bir parçasıyız.

Topluluk psikolojisinin hangi noktalarda yetersiz kaldığını anlamak için, ilk olarak onun temel ilkelerini gözden geçirmemiz gerekir. Tablo 8.1, topluluk psikologlarının yoluna rehberlik edebilecek beş alana dair genel bir taslak sunmaktadır. Başlangıçta, 1960'larda, topluluk psikolojisi Jim Kelly tarafından sunulan çok katmanlı ekolojik bir perspektif

tarafından açıkça yönlendiriliyordu (Kelly, 1966). Topluluk psikologları, insan problemlerini ve iyi olma hallerini değerlendirirken sıklıkla çoklu ekolojik düzey analizlerinde ortaya çıkan risk ve koruyucu faktörlere odaklanır. Topluluk psikolojisi, klinik psikolojiye göre daha bağlamsal bir yaklaşım geliştirmesine ve bağlam düzeyinde kavramlar ve müdahaleler üzerine daha fazla odaklanmasına rağmen; sıklıkla kollektif düzeyde bir değerlendirmeyi görmezden gelir. Bu da ileride göreceğimiz gibi bu alanın Achilles topuğudur.

Rappaport (1977) "değerlerin, araştırmanın ve eylemin" (kendi metninin alt başlıkları) önemini azımsarken; değerler, topluluk psikolojisi söyleminin bir parçasını oluşturdu. Ancak topluluk psikolojisinde değerler sıklıkla araştırma arka planında kaldı. Değerler var olmalarına rağmen, topluluk psikolojisi araştırma ve eyleminde merkezde ya da ön safta olmadığı için, topluluk psikolojisinin değer odaklı olmak yerine değer yüklü olduğuna inanıyoruz. Topluluk psikolojisi araştırmaları topluma dayalıdır. Topluluk psikologları araştırma yapmak için katılımcı, anlamlı ve güçlendirici biçimde topluluklarla işbirliği içinde çalışır (Jason ve ark. 2004). Örneğin, 1990'ların başlarında, ben (Isaac), Geoff'un profesör olduğu Wilfrid Üniversitesi'nde topluluk psikolojisi programına katıldım. Varışımdan kısa süre sonra, kıdemli topluluk psikoloğu Ed Bennett bana genellikle Orta ve Güney Amerika'dan gelen göçmenlere yönelik bir konut projesi olan Sand Hills topluluğunu tanıttı. Aynı yerlerden gelmiş bir göçmen olan ben de bu mücadelenin yankı uyandırdığını hissettim. Sonrasında, toplulukla birlikte ortaklık kurarak Latin Amerika Eğitim Grubu adında bir organizasyon yarattık (Prilleltensky, 1993; Prilleltensky, Nelson, & Sanchez, 2000). Bu çalışma, akademik, savunuculuk ve sosyal programlar aracılığıyla, çocuklar ve aileleri için oluşturduğumuz karşılıklı bir işbirliği projesiydi. Ebeveynler ve çocukları da odak gruplar oluşturup, görüşmeler yapıp veri analizine yardımcı oldular. Çalışmanın çıktılarının sigara karşıtı mücadeleye katkısı oldu. Benim görüşüme göre, bu proje göçmen ailelerin refahı konusuna topluluk psikolojisinin nasıl yaklaştığını temsil eden bir örnekti.

TABLO 8.1 Anaakım topluluk psikolojisinin ve eleştirel topluluk psikolojisinin varsayımları ve pratikleri

Boyut	Anaakım topluluk psikolojisi	Eleştirel topluluk psikolojisi
Açıklayıcı Çerçeve	Ekolojik (birey, mikro, mezzo, makro, fakat makro arka planda), odak risk ve koruyucu faktörlerde, bağlamsal fakat politik nitelikten yoksun	Baskı, özgürleşme, refah (çoklu düzey, ekolojik analiz), bağlamsal ve politikleştirilmiş.
Değerlerin ve ahlakın yeri	Değer yüklü (çoklu değerlerin etkisi göz önünde bulundurulur). Topluluk düzeyinde bir etik anlayışına ilişkin özel odak	Değer odaklı, toplumsal ahlak
Araştırma	Toplum temelli, temelde postpozitivist, yapısalcılık üzerine görece daha az vurgu	Eleştirel yapısalcı ve postpozitivist, katılımcı, eylem odaklı ve toplum temelli
Müdahalenin odağı	Yetenek ve güçlü yanlar üzerine odaklanma, toplulukların yaşamlarındaki problemlerin önlenmesi	Bireyler, örgütler ve topluluklar için özgürleşme ve refah odaklı
Dezavantajlı topluluk üyeleriyle topluluk psikolojisi uzmanlarının arasındaki ilişki	Topluluk içinde farklı çıkarları olanlarla işbirliği modeli	Özgürleşme ve refah için verdikleri mücadelede, praksis aracılığıyla, dezavantajlı topluluğun üyeleri ve uzmanlar arası beraberlik ve dayanışma

Topluluk psikolojisi dergilerinde yayınlanmış, yapısalcı paradigmalara dayanan niteliksel araştırmaların sayısında bir artış da gözlendi. (e.g., Martin, Lounsbury, & Davidson, 2004). Ancak bir bütün olarak bakıldığında, topluluk psikolojisi araştırmalarının kökleri, doğabilimlerine benzemeye çalışma sürecinde "bilimselci" olarak tanımlanabilecek, pozitivist bilim felsefesinde kaldı (Nelson & Prilleltensky, 2005).

Müdahale söz konusu olduğunda, topluluk psikolojisi, yeteneğin ve refahın geliştirilmesine; yaşamdaki problemlerin önlenmesine odakla-

nır. Ontario, Kanada'daki "Daha İyi Başlangıçlar, Daha İyi Gelecekler[1]" (BBBF) projesi böylesi bir yaklaşımı temsil eden bir örnek. Ben (Geoff) bu projenin içinde 1990'ların başından beri yer almaktayım. Bu proje kapsamında, çocukların davranışsal, bilişsel ve sosyal sağlıklarını geliştirmek için Toronto'da Highfield topluluğuyla çalıştık. Pek çok şey içinde yaptığımız şeylerden biri, çocukların çatışmaları çözme becerisini geliştirecek bir sosyal beceri eğitimi programını okulda gerçekleştirmek oldu (Nelson, Pancer, Hayward, & Peters, 2005). Beceri geliştirme yaklaşımı faydalı ve gerekli olmasına rağmen, topluluk psikolojisi müdahalelerinin birçoğu (özellikle önleme çalışmaları) bireysel, ya da mikro-merkezli, kişilere yaşamsal becerileri öğretme odaklı ya da küçük gruplar içinde sosyal desteği geliştirme odaklıydı (Cowen, 1985). Toplum gelişimi perspektifi olan topluluk psikologları, önleyici çalışmalar yürüten bilim insanlarına göre sistemin değişmesine daha çok odaklanırlarken; sistem değişimi alanındaki topluluk psikolojisi literatürü yavaş gelişiyordu. Kolektif düzeyde bir analizi olan sistem değişimi örneği çok azdı (Foster-Fishman, Nowell, & Yang, 2007). Bizim kendi projemiz BBBF, okul reformu ve savunuculuk aracılığıyla kişisel gelişim ile toplumsal değişimi harmanlamak için çabalar.

Anaakım topluluk psikolojisi, birçok farklı çıkarı olanlarla işbirliğine güçlü bir vurgu yapar (Trickett & Ryerson Espino, 2004). Fakat birçok toplumsal müdahalede, topluluk psikolojisinin, en dezavantajlı topluluk üyelerine ve onların sosyal değişim gündemlerine olan bağlılığı çok net değildir (Nelson, Prilleltensky, & MacGillivary, 2001). Bazen, topluluk psikologları denetçi[2] ve diğer meslek uzmanlarıyla (örn. öğretmenler, ruh sağlığı profesyonelleri) çalışır; dezavantajlı topluluk üyeleri ise yalnızca simgesel bir katılım gösterir veya çalışmanın içinde yalnızca hizmetin tüketicisi rolü düzeyinde kalır. Çocuk Rehberlik Kliniği'nde (CGC) birçok klinisyen bu şekilde çalışmaktadır.

Nereye Gidiyoruz?

Bu bölümdeki amacımız topluluk psikolojisi ile eleştirel psikoloji arasında bir bütünleşme sağlamak. Biz eleştirel topluluk psikolojisini bağlamsal (ekolojik), politik (toplumsal adaletsizlik ve güç odaklı), değer-itkili (toplumsal adaleti vurgulayan); ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temellerinde ise eleştirel olarak tasarlarız (bkz. Bölüm 3, Thomas Teo). Eleştirel topluluk psikolojisi dezavantajlı topluluklarla profesyonellerin dayanışma içinde çalışmasını da barındıran praksis

1. Projenin orijinal adı "*The Better Beginnings, Better Futures*"dır. (ç.n.)
2. *Gatekeeper*'ın Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

yaklaşımını kullanır. Bu yaklaşım özgürleşme ve refahı sosyal sistemleri değiştirerek güçlendirir (bkz. Tablo 8.1'in 3. sütunu). Bütün bu bileşenlerin önemli olduğunun da fakındayız. Carolyn Kagan ve Mark Burton'un topluluk psikolojisi tanımı, bizim eleştirel topluluk psikolojisi derken ne demek istediğimizi iyi bir şekilde açıklamaktadır.

> Topluluk psikolojisi sosyal sistem tarafından ötekileştirilen gruplarla çalışmak için bir çerçeve sunar. Bu çerçeve de değer-temelli katılımcı çalışma ve ittifaklar oluşturma vurgularıyla birlikte kendinin farkında olan bir toplumsal değişime yol açar. Bu, herhangi bir metodun ortodoksisine bağlı kalmayan pragmatik ve dönüşümsel bir yoldur. Böyle bir topluluk psikolojisi, yüksek gelirli ülkelerde tipik olarak öğretilen ve uygulanan hâkim bireyci psikolojiye önemli bir alternatif sunar. Bu, topluluk psikolojisi; çünkü üzerinde durduğu analiz ve müdahale düzeyi, birey ve onun anlık kişiler arası bağlamı değil. Bu, topluluk psikolojisi; çünkü insanların, beraber çalışırken, baskıya direnirken ve daha iyi bir dünya için mücadele ederken nasıl hissettiği, düşündüğü ve hareket ettiğiyle ilgili (Burton, Boyle, Haris & Kagan, 2007: 219).

Tablo 8.1'de belirtildiği gibi, eleştirel topluluk psikolojisinin açıklayıcı çerçevesi apolitize edilmiş dil ve kavramları (örneğin risk ve önlem) daha sosyo-politik (örneğin toplumsal adaletsizlik, özgürleşme) fikirlerle değiştirir. Eleştirel topluluk psikolojisinin perspektifinden bakıldığında, bir baskı durumundan refah durumuna geçme çok seviyeli, kendiliği toplum veya toplumdaki gömülü ilişkiler bağlamında değerlendirmeyi içeren ekolojik bir süreçtir. Örneğin, bu kitabın cinsiyet ve tarih alanları üzerine yazılmış bölümlerinde tartışıldığı gibi feminist hareket, kadınların kendi özel veya kolektif hayatlarındaki kalıcı değişiklikleri etkilemek için kişisel, ilişkisel, ailesel, toplumsal ve politik düzeyde eylemde bulunduğu bir toplumsal değişim sürecine örnektir.

Biz, baskıyı "... yoksunluk, dışlanma, ayrımcılık, sömürü, kültür kontrolü ve hatta bazen şiddet sonucu ezilenin acı çektiği bir tahakküm durumu" olarak tanımlıyoruz (Prilleltensky & Nelson, 2002:12); buna karşın özgürleşme, baskının üstesinden gelme süreci ve refah ise farklı ekolojik düzeylerde (kontrol algısı gibi bireysel, katılımcı yapılar gibi ilişkisel, topluluk destek ortamları ve politikaları gibi kolektif düzeylerde) deneyimlenen pozitif bir durumdur (Prilleltensky& Prilleltensky, 2006). Bu çerçevenin değeri, insan problemlerini kavramsallaştırmada toplumsal adaletin ve gücün rolüne özellikle dikkat çekmesinde yatar (I. Prilleltensky, 2008). Bir kez daha, kadın hareketi, baskıya karşı koyan ve toplumsal değişim aracılığıyla baskıdan kurtulmaya çalışan toplumun önemli bir kesimine dair yerinde bir örnektir. Bilinçlenme grupları

birçok kadına, dayanışma bağları kurarak, adaletsiz toplumsal yapılara meydan okumak için fırsat yarattı. Topluluk psikolojisi de elbette dış dünyada karşı çıktığı erkek merkezli yaklaşımlardan muaf değildi. Örneğin, kadınlar ABD'de, Amerika Psikologlar Birliği'nin Topluluk Psikolojisi Bölümünde görünürlüklerini arttırmak için mücadele etti (Angelique & Culley, 2007). Kadınların ilgisini gözeten bir grubun yaratılması amaçlarına büyük ölçüde yardımcı oldular.

Tablo 8.1'in 2. sütununda da bahsedildiği gibi, eleştirel topluluk psikolojisi açıkça değer-itkilidir ve toplumsal etikle ilgili kişisel, ilişkisel ve kolektif değerler, topluluk psikologlarının çalışmalarına rehberlik eder (I. Prilleltensky, 2001). Ben (Isaac) tezim üzerine çalıştığım dönem olan 1980'lerden beri psikolojinin toplumsal etiği ile ilgileniyorum. Profesyonel etikte bireyci eğilimlerin üstesinden gelmek için tartışmanın kapsamını genişletmeye ve alanı psikolog ve danışan arasında bir değiş tokuşun ötesinde bir yere taşımaya çalıştım.

Tablo 8.1'in 3. alanı araştırmayla ilgilidir. Eleştirel topluluk psikolojisi, bilme halinin eleştirel paradigmasına dayalı olarak; toplum temelli, dezavantajlı bireylerin araştırmanın tüm safhalarında katılımlarının sağlandığı ve toplumsal eyleme yönelik metotları kullanır (Nelson & Prilleltensky, 2005). Flyvbjerg, (2001) değerlerin ve gücün farklı bağlamlarda sosyal değişim süreçlerinde nasıl rol oynadığı ile ilgilenen *phronetic* (Aristoteles'ten ödünç alınan bir kavram) sosyal bilim kavramını tartışır. Flyvbjerg, beşeri bilimler için en uygun yaklaşımın "phronetic" yaklaşım olduğunu savunur; çünkü bu yaklaşım refah arayışını güç ve çıkarla birleştiren pragmatik bir arayıştır. Bu nedenle, Sand Hills projesinde, çocukların da dahil olduğu topluluk, şehrin belediye meclisine "sigara reklamlarının çocuklara yönelmesine karşı" bir imza kampanyası organize etti. Çocuklar, imzaları unutulmaz bir törenle belediyeye götürdü. BBBF projesinde de topluluk, sıklıkla kendini belediye finansmanının düzeyini korumak için seferber etti. Ortalama düzeyde de olsa, her iki durumda da, araştırmanın katılımcıları, toplumsal değişim çabalarında aktifti.

Eleştirel topluluk psikolojisi müdahaleleri toplumsal adaletsizliğin üstesinden gelmeye ve özgürleşmeyle kişisel, ilişkisel ve kolektif düzeylerde refahı geliştirmeye çalışır. Eleştirel topluluk psikoloğunun rollerinden biri, dezavantajlı topluluk üyeleri ile beraberlik ve dayanışma kurmaktır. Topluluk psikologları ve dezavantajlı topluluk üyeleri özgürleşme ve refah için praksis yoluyla "dünyayı değiştirmek için, dünya üzerine sürekli bir düşünümsellik ve eylem" içinde mücadele eder (Freire, 1970: 33). Topluluk psikologlarının, tüketici denetimli konutların de-

ğerinin belirlenmesi için ruh sağlığı hizmetleri tüketicileriyle ortaklığı, Sylvestre, Nelson, Durbin, George, Aubry, & Ollenberg, 2006) ve akran desteği ve sistem değişikliği amaçlayan, tüketiciler tarafından yönetilen organizasyonlar buna birer örnektir (Janzen, Nelson, Hausfather, & Ochocka, 2007). Ben (Geoff) halk tabanından bir topluluk koalisyonuyla beraber ciddi psikiyatrik problemleri olan insanların barınma koşullarını iyileştirme politika çalışmalarında görev aldım (Nelson, 1994).

Ekolojik Alan	Refah	Değerler	Baskı ve Toplumsal Adaletsizlik	Praksis
Kişisel	Herhangi bir bozukluğun olmaması Olumlu öznel iyi olma hali Olumlu psikolojik ve sosyal işlevsellik	Sağlık	Sağlık problemlerinin eşitsiz dağılımı (sosyoekonomik düzeyle ilişkili) Hastalıklar açısından risk faktörlerine maruz kalma	Sağlığın geliştirilmesi ve hastalık önleme
	İfade etme, seçim, kontrol, algı kontrolü, özyeterlilik ve yapabiliyor olma duygusu, Bağımsızlık Beceriler Katılım	Özgür irade ve katılım (güçlendirme)	Güçsüzleştirilme ve baskının içselleştirilmesi	Vicdanileştirme, adaletsizliğin kaynağını tanıma, bireysel mücadeleyi geniş bir bağlama (baskı) yerleştirme, Uygun koşulların yaratılması ve veya dönüştürülmesinde
İlişkisel	Olumlu toplumsal ilişkiler Sosyal destek, sosyal dahil edilme	İlgi (bakım) ve şefkat	Toplumsal dışlanma, ötekileştirilme, istismar ve ihmal	Gayri resmi destek ve kendi kendine yardıma vurgu Dahil etme savunuculuğu
	Pozitif kimlik, onur, alternatif düzenlemeler, dönüştürülmüş anaakım düzenlemeleri, ortam ve topluluklarda damgalamanın ortadan kaldırılması	Çeşitlilik	Irkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm, fiziksel engelli insanlara karşı önyargı	Güçlü yanlar ve çeşitliliğin takdiri; Irkçılık, seksizm, heteroseksizm ve fiziksel engellilerin damgalanmasıyla yüzleşme ve mücadele
Kolektif	Hazırda ulaşılabilecek ve erişilebilecek güçlü sosyal programlar, Yüksek düzey bir sosyal sermaye ve grup aidiyeti	Toplum yapıları için destek	Sağlık hizmetlerine, eğitime, barınma, istihdam, ötekileştirilen gruplara sosyal hizmetlere erişimi bariyerleri Düşük düzey sosyal sermaye ve topluluk hissi	Evrensel hizmet ve destekler için savunuculuk yapma Toplum kapasitesi geliştirme
	Yoksulluğun giderilmesi ve ekonomik eşitsizliğin azaltılması	Paylaşımcı adalet	Şiddetli ekonomik eşitsizlik	Ekonomik ve sosyal politika değişimi için savunuculuk İnsan gelişimine ve toplumsal ekonomik kalkınmaya yatırım

ELEŞTİREL TOPLULUK PSİKOLOJİSİ: DEĞERLER, TOPLUMSAL ADALET VE PRAKSİS

Şimdiye kadar, eleştirel topluluk psikolojisinde neye değer verdiğimize (Tablo 8.2'de de bahsedildiği gibi) dair bir fikriniz oluşmuş olmalı. Bizim için eleştirel topluluk psikolojisi:

- Doğadaki bireylere, ilişkilere ve topluluklara aynı anda odaklanma gerekliliğinin farkında olduğundan, ekolojik,
- Değer-itkili,
- Toplumsal adaletin temel bir değer olarak rehberlik ettiği,
- Dezavantajlı insanlarla işbirliği içinde gerçekleşen bir toplumsal eylem yoluyla, toplumsal adaletsizlik ile mücadelede praksis yönelimlidir.

Değerler

Baier'i (1973) takiben, biz değerleri; bireylere, ilişkilere ve kolektiflere fayda sağlayan prensipler ve uygulamalar olarak tanımlıyoruz. Bu nedenle, değerler insan refahını geliştirmeye rehberlik etmelidir (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006).

Kişisel Değerler: Kişisel düzeyde önemli değerlerden biri sağlıktır. Sağlık yalnızca hastalıktan yoksun olmak olarak değil, aynı zamanda:

> Kişinin, grubun ya da çevrenin birbiriyle, öznel refahı teşvik edici, optimal gelişimini ve zihinsel becerilerini (bilişsel, duygusal ve ilişkisel) geliştirici bir etkileşim kurabilme kapasitesi; adalet ve temel eşitlik koşullarının kazanımı ve korunmasıyla uyumlu bireysel ve kolektif amaçların gerçekleşmesi (Epp, 1988: 7).

Bu tanım kişinin sağlığını çevresel bağlama yerleştirir; adalet ve eşitliğin sağlık için önemini vurgular (Hofrichter, 2003). Bir başka önemli bireysel-düzey değer, kendi *kaderini tayin ve katılım ya da güçlendirme.* Bu değer "... insanların kendi hayatlarının kontrolünü elinde tutma olasılıklarının arttırılması" olarak tanımlanabilir (Rappaport, 1981: 15). Bu tanımla ilişkili bir açıklama, güçlendirmenin, farklı düzey analizlerde hem bir süreç hem de bir sonuç olarak var olduğunu belirtir (Zimmerman, 2000). Eleştirel topluluk psikolojisi gücün politik doğasını vurgular ve gücü (a) toplumsal yaşamın her yönüne nüfuz eden (b) ilişkisel ve direnci olduğu kadar baskıyı da kapsayan (c) açık bir biçimde dayatmacı ya da örtük, fark edilmesi zor ve (d)insanları bastırmak ("onlar üzerinde güç") veya özgürleştirmek ("onlarla birlikte") için kullanılabilen bir şey olarak görür. (Martin-Baro, 1994; I. Prilleltensky, 2003).

İlişkisel Değerler: İlgi (bakım) ve şefkatin yokluğunda, diğer ahlaki değerlerin ilişkisini kavramak zor olur; çünkü ilgi ve şefkat başka birinin iyi olma halini sağlamak için temel bir motivasyon sağlar. Topluluk psikolojisi tarihsel olarak sosyal destek, karşılıklı yardımlaşma ve komşu yardımı ve bütün toplum bireylerinin refahı için topluluğun aidiyet duygusu hissetmesi ile ilgilenir.

İnsan Çeşitliliği Değeri: Bireyler arasındaki farklılıkların bir eksiklik olarak görülmemesini, bireylerin faklılıkları dolayısıyla fırsatlardan, katılımdan veya kaynaklardan dışlanmak veya ötekileştirilmek için kullanılmamasını savunur (Rappaport, 1977). Watts (1992) çeşitliliğe ilişkin çok-kültürlü ve anti-ırkçı yaklaşımlar arasında ayrım yapar. İlki, kültür üzerine odaklanır; halk eğitimi ve kültürel organizasyonların yaratılması üzerinden kültürel fakları ve kültürel olarak güçlü yanları takdim eder ve desteklerken, diğeri ırkçılık ve güç üzerine odaklanır; eşitliğin sağlanması için kurumların dönüştürülmesine çabalar.

Kolektif Değerler: Toplumsal yapılar için, destek önemli bir kolektif değer. "İnsanlar tek başlarına, toplumdan izole olarak ilerleyemez ya da sağlık hizmeti, barınma, yüksek kaliteli eğitim ve temiz çevre gibi toplumsal araç veya hizmetlere erişimleri olmadan da gelişemezler" (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006: 62). Gelişmiş birçok millette (örneğin Kanada, İngiltere, ABD), uzun zamandan beri toplumsal yapıları destekleyen ilerici sosyal politikalar, hükümetlerin vergi kesintisi planlarına maruz kaldılar (Barry, 2005; Korten, 2001); bu, devletin desteklediği ve refah için önemli bazı toplumsal yapıların kapasitelerinin azalmasıyla sonuçlandı. Eleştirel topluluk psikolojisi, toplumsal yapılar ve onları destekleyen politikalarla ilgilidir.

Paylaşımcı adalet, pazarlık gücünün, kaynakların ve toplumdaki yüklerin, adaletli ve eşit dağılımı demektir (Brighouse, 2004; Miller, 1978; Rawls, 1972). Topluluk psikolojisi kaynaklar ve gücün adaletsiz dağılımıyla ilgilenirken, bu merkezi kavramla (adalet) ilgili derin bir kavrayışı yoktur. Bunun sonucu olarak, adaletsizliğe ilişkin tartışmalar yüzeysel kalma eğilimi gösterir. Bu sınırlılığın etkisini yok etmek ve paylaşımcı adalet için, daha kapsamlı bir tanımı aşağıda öneriyoruz.

Toplumsal Adalet

Paylaşımcı adalet diğer tüm değerlere ulaşmak için can alıcı bir konumda olduğu için özellikle önem teşkil eder. Bütün değerler, adaletli ve eşit dağılım ilkelerine bağlı birer araçtır. Örneğin, çeşitlilik değerinin bir ürünü olarak kaynakları azınlık gruplara nasıl dağıttığımız, adaleti nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Benzer şekilde, toplumdaki zayıf ve

güçsüz birey ve gruplarla nasıl ilgilendiğimiz de adalet kavramıyla ilişkilidir. Kaynakların dağıtımı adaletsiz olduğu zaman, olumsuz sonuçlar baş gösterir.

Toplumsal Adaletin Tanımı ve Soruları: Klasik adalet anlayışına göre adalet *"herkesin hakkı olanı alması"* dır (Miller, 1978, 1999). Bu tanım kullanışlı olmasına rağmen dört soruyu akla getirir: İlk olarak, *herkes* derken kimi veya neyi kastediyoruz? İkinci olarak, bir kişinin veya grubun neyi *hak* ettiğine nasıl karar vereceğiz? Üçüncü olarak, adaleti dağıtım işinden kim ve ne sorumlu olacak? Ve dördüncü olarak, *her birey* ya da grup için neyin hak olduğuna nasıl karar vereceğiz? Ancak bu sorulara yanıt bulduktan sonra, daha kullanışlı bir tanım bulabileceğiz.

Birinci Soru: Herkesin hakkı olanı alması önermesinde "kim veya ne" sorusu geleneksel olarak birey olarak kavramlaştırılır (Brighouse, 2004İ; Kraut, 2007). Bu geçerli ama yeterli olmayan bir yanıttır. Herkes derken bahsettiğimiz ayrıca aile, grup, topluluk ya da halka hizmet sağlama ile görevlendirilen kamu kuruluşları da olabilir. Aileler, belli fayda ve kaynakları çocuk bakımı, sağlık sigortası, özel eğitim, gizlilik ve başka imtiyazları vermede yetkilidir. Aileler, işlevsel ve sosyal olarak ayrı tanımlanan birimlerdir. Toplulukların da aynı zamanda özel dağıtım yetkileri vardır, mesela pozitif ayrımcılık, sağlık sigortası ya da kıdemlilere indirim gibi. Bu sebeple, herkes tanımının ailelere, gruplara, topluma ve kamu kuruluşlarına kadar genişletilmesi mümkündür.

İkinci Soru: Kişi, aile ya da grubun neyi hak ettiğine nasıl karar vereceğiz? Bir kişi için doğru miktarda karşılığı nasıl belirleyeceğiz? Kaynakların aile ya da topluma adil dağılımını nasıl sağlayacağız? Bazı ahlak filozofları *ihtiyaçlar* ve *çalışmanın* temel kıstaslar olduğunu söyler (Facione, Scherer, & Attig, 1978); fakat bazıları dağıtım formülüne *hakları* ekler (Miller, 1999). Bu üç kıstası kabul ettiğimizi varsayarsak, bunlardan hangisine ne zaman başvuracağımız ve hangi birinin öncelikli olacağı sorusu karşımıza çıkar. Yanıt da bağlama göre değişir.

Facione ve ark. (1978) kaynakların dağıtımı için kullanışlı iki kıstas sunar: çalışma ve ihtiyaç. Eğer ben başka insanların üzerinde hak iddia ettiği sınırlı bir kaynağa sahipsem, ilk önce temel ihtiyaçları karşılanmamış insanlara dağıtırım. Eğer birincil ihtiyaçları karşılanmamış insan veya grubun ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra hâlâ kaynağım kalmışsa, bu kaynağı başka bir temel kıstas üzerinden, çalışmalarına veya yeteneklerine göre dağıtırım. Anlaşılır gözükse de, bu mantık yürütmenin bazı sınırlılıkları var; çünkü bu mantık bağlamın önemli elementlerinden biri olan güç farklılıklarını hesaba katmaz. Bir kişinin emek vermek

için gerekli yeteneği ve isteği olabilir; ancak gereken güçte olmadığı için, kişi fırsatlardan yoksun kalabilir. Bu yüzden güç önemlidir.

Bu nedenlerle, kaynakların ve sorumlulukların dağılımı için biz altı ölçüt öneriyoruz: *ihtiyaçlar, beceri, emek, haklar, fırsatlar ve güç.*

Üçüncü Soru: Kaynakların ve yükümlülüklerin dağıtımında kim ya da ne sorumludur? Üçüncü soru, kaynakların, yüklerin, bedel ve kazançların dağıtımından sorumlu olan birimle ilgilidir. Bu soru, ilk soruyu tamamlar. Burada "kime veya neye" sorusu yerine "kimden veya neyden" sorusunun mantığı devreye girer. Bu "kim ve ne" öznelerinin belirlenme sorusudur. Buradaki "kimden ve neyden" özneleri de "kime ve neye" sorusunda sıraladıklarımızla aynı olabilir: aile, grup, toplum ya da topluma hizmet sağlama ile görevlendirilen kamu kuruluşları. Bu dört varlık, farklı ortamlarda adaleti dağıtmaktan sorumludur. Bu farklı ortamlar şöyle sıralanabilir: ilişki içindeki bireyler arası, aile üyeleri arası, toplum içindeki gruplar arası ve kamu kuruluşlarının (konut idareleri, hastaneler, okullar, kütüphaneler vb.) hizmet verdiği kişiler arası (Nelson & Prilleltensky, 2005).

Dördüncü Soru: Kişi, aile, grup ya da kuruluşlardan, ne alınacağına nasıl karar vereceğiz?

Bizim önerimize göre, adaletin alıcısı için ifade edilmiş olan ihtiyaçlar, beceriler ve fırsatlar kıstasları, aynı şekilde adaletin sağlayıcısı için de geçerli olmalıdır. Ancak bu kıstaslar içinde üçü farklılık gösterir: görevler (haklar yerine), yükümlülük (emek yerine), imtiyaz (güç yerine). Kaynakların dağıtımı konusunda güvenilen kişi ya da kuruluşun; kendi ihtiyaçları, becerileri ve fırsatları ışığında ve medeni görevleri, ahlaki sorumlulukları ve ayrıcalık düzeyleri doğrultusunda bu işi yapması gerekir (Nussbaum, 1999, 2006). Ayrıcalık ne kadar artarsa, yükümlülük de o kadar artar. Bu altı kıstas birbirine bağlıdır. Bir kişi diğerlerinin refahına katkıda bulunabilecek fırsatı bulabilir ve hatta bunu yapmak medeni görevi de olabilir; fakat kendi ihtiyaçları karşılanmazsa, adalet dağıtma becerisi yetersiz kalır.

Toplumsal Adaletin İşler Tanımı: Adaletin kurucu nitelikteki dört sorusunu yanıtladıktan sonra, işler tanımını formüle etmek için daha iyi bir durumdayız. Öyleyse, adalet iki tamamlayıcı ifade içerir:

1 Herkese (birey, aile, topluluk ya da kamu kuruluşu) kendi ihtiyaç, beceri, emek, fırsat, hak ve gücüne göre.
2 Her birinden, aile, topluluk ya da kamu kuruluşundan kendi ihtiyaç, yetenek, yükümlülük, görev, fırsat, ayrıcalığına göre.

Toplumsal Adaletsizliğin Sonuçları: Barry'nin (2005) yakın zamanda *Why Social Justice Matters [Toplumsal Adalet Neden Önemli]* adlı kitabında söz ettiği gibi, kaynakların eşit ve adil dağıtılmamasının bireyler, sosyal ilişkiler ve geniş topluluklar için ağır sonuçları olur. Birbiriyle ilişkili bu etkiler, eleştirel topluluk psikolojisinin temel değerleri açısından kavramsallaştırılabilir (bkz. Tablo 8.2'nin 3. sütunu) ve bu etkiler sağlık, eğitim, barınma (iskan), ulaşım, sosyal sermaye ve benzeri pek çok alanda hissedilir (Barry, 2005).

Sağlık, ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında eşit dağıtılmıyor. Sonuç olarak, bireysel düzeyde de sağlık zarar görüyor. Sağlık problemleri ve sosyo-ekonomik düzey arasındaki ilişki pek çok çalışma tarafından belgelenmiştir (Marmot, 2004). Sosyo-ekonomik durumun sağlığa olan etkisine ilişkin açıklamalar, çevresel risk faktörlerine farklı derecelerde maruz kalmayı, eşitsizliğe ilişkin farklı algıları ve farklı mesleki kontrolleri kapsar (Barry, 2005; Evans & Kantrowitz, 2002; Marmot, 2004). Dezavantajlı insanların kendi hayatları üzerindeki seçim, kontrol ve ifade etme şanslarının düşük olması, onları güçsüzleştirir. Bireyci toplumlarda dezavantajlı insanlar baskın kültürün, yaşanılan problemle ilgili bireyleri sorumlu tutan anlatılarını içselleştirir. Bu da (Moane, 2003) kendilerini suçlamalarına ve aşağılamalarına neden olur.

İkinci olarak, ilişkilerinde, dezavantajlı insanlar sıklıkla ötekileştirilir, damgalanır ve dışlanır. Örneğin, "akıl hastalığı" olan insanlar ve engelli insanlar tarihsel olarak kurumlara yerleştirilmiş, bu kurumlarda istismar ve ihmale maruz kalmış; "gözden ve zihinden ırak" olmuşlardır (Lord & Hutchison, 2007). Bugün bile toplumsal yaşama geçişle, engelli birçok insanın zayıf sosyal ağları vardır ve yaygın toplumsal hayata katılımdan dışlanır. "Farklı" oldukları gerekçesiyle, kadınlar, azınlıklar, gay ve lezbiyenler ve engelli insanlar önyargı, damgalama ve sistematik ayrımcılığa (örn. seksizm, ırkçılık, heteroseksizm, ve önyargı) maruz kalmaya devam ediyor (bkz. Nelson & Prilleltensky, 2005 Bölüm 5). Oliver'in de vurguladığı gibi "seksizm, ırkçılık ve homofobi, psişik alanın çifte sömürgeleştirme hareketi (ilkin sosyal sefalet ve dışlanma biçiminde ve ikinci olarak da susturulma biçiminde gerçekleşen) üzerinden egemen kültürün içine gizlenmiş ve inkâr edilmiştir (2004: 88).

Son olarak, kaynakların adaletsiz dağılımı kolektif için olumsuz toplumsal sonuçlara yol açar. ABD'de, –dünyanın en zengin ve güçlü devletinde– yoksul ve mahrum edilmiş kişiler, sağlık hizmeti, kaliteli eğitim, iyi ve karşılanabilir bir barınma; iyi maaşlı ve anlamlı bir iş ve güçlendirici sosyal hizmetlere erişimlerinde birçok engelle karşılaşır (Levy & Sidel, 2006). Aynı zamanda, azalan sosyal sermaye ve toplum aidiyeti

hissi, ABD'deki kolektifin aşınmışlığını gösteren diğer işaretlerdir (Putnam, 2000). Bununla birlikte, ötekileştirilmiş kolektifler yalnızca maddi yoksunluktan değil ama aynı zamanda psikolojik dışlanma ve Oliver'in yukarıda da bahsettiği susturmadan da zarar görür. Mağduriyetlerine bir de aşağılanma eklenmiş dışlanmış kolektiflerin şikâyet etmemeleri gerekir; çünkü onlara son tahlilde, sefalet içinde yaşamalarının, onların kendi hataları yüzünden olduğu hatırlatılır.

Topluluk psikolojisinde, toplumsal adaleti savunmak için mücadele ederiz. Ben (Isaac), şu anda yaşadığım Florida'da, evrensel erken çocukluk eğitimini savunmak için politik bir mücadele süreci içindeyim. (Kaliteli çocuk bakımına ve anaokulu öncesi eğitimine erişim yoksunluğu adalet sorunları gibi) Yüksek gelirli ailelerin çocuklarının yüksek kaliteli merkezlere erişimleri varken, yoksul aileler uyarıcı ve besleyici bir ortam sağlayan hizmetleri maddi olarak karşılayamıyor. Meclis üyelerini, yoksul çocukların (bu örnekte yoksul çocuklar, toplumsal adalet tanımımızdaki "herkes"e dahildir), yüksek kalitede çocuk bakımı ve eğitim (bu örnekte, çocuk bakımı ve eğitim toplumsal adalet tanımımızdaki "hak"a denk geliyor) görmeleri gerektiğine ikna etmek için, Florida'nın ve ABD'nin başkentindeki kongrelerde böyle bir yatırımın ne kadar büyük, insani, iktisadi ve toplumsal kazancı olduğunu anlatan pek çok sunum yaptım (Belfield & Levin, 2007; Kirp, 2007; Lynch, 2007).

Araştırmalar gösteriyor ki erken çocuklukta verilen kaliteli eğitim programlarının, okul terklerini, refah politikalarına bağımlılığı, suç davranışları ve sağlık problemlerini önlemek gibi pek çok olumlu sosyal sonucu var. Ben politik bir etki yaratmak için mücadele ediyorum. Bunu gerçekleştirmek için, Florida'nın başkenti Tallahassee'ye, meclis üyeleri ve eğitim bakanıyla tanışmak için gittim. Aynı zamanda Miami ticaret odasının üyeleriyle de tanıştım ve Miami Üniversitesi'nde konuyla ilgili 300 kişiye bir konferans verdim. Amacım erken yaşta çocuk eğitimine yapılan devlet yatırımlarını arttırmak. Bu zamana kadar ki yaklaşımım, yaygın savunuculuk ve halk eğitimi kanallarını kullanmak oldu.

Bazıları eleştirel topluluk psikoloğunun yasama organlarının karşısında durmak ya da politikacılarla onların rahat ofislerinde oturmak yerine siyasi aktivizmin içine girmesinin gerektiğini savunabilir. Diğerleri, benim "yatırımın getirisi" gibi bir ekonomik terimi, insan hakkı olarak görülmesi gereken bir şey için kullanma isteğime karşı çıkabilir. Başka bir yerde savunduğumuz gibi (Nelson & Prilleltensky, 2005) hem iç hem de dış sosyal değişim yaklaşımlarının faydaları da eksiklikleri de vardır. Ben kendimce, bazı açılardan imtiyazlı olmayan bir nüfusa, daha güçlü bir kaynaktan (devlet) daha fazla kaynak sağlamak için çalışıyorum ve

kendi pozisyonumun sağladığı akademik gücümü de bu uğurda kullanmak istiyorum. Hangi strateji kullanılırsa kullanılsın, adalet kavramı ile ilişkili konuların söz konusu olduğunu biliyorum. Aynı zamanda inanıyorum ki araştırmalar, yoksul çocuklara daha fazla kaynak sağlamak için yardımcı olabilir.

Praksis

Eleştirel topluluk psikolojisi yorumumuz, birbirini tamamlayan yapı taşlarına dayanmaktadır: refahın ve değerlerin ekolojik kavramsallaştırılmaları, baskı ve toplumsal adaletin faklı düzeylerde analizi ve praksis yönelimi. Eleştirel praksis yaklaşımımız dört bileşenden oluşur (a) görüş ve değerler, (b) bağlam, (c) ihtiyaçlar ve (d) eylem. Bu yaklaşım sürekli ve düşünümsel bir döngüdür (I. Prilleltensky, 2001; Prilleltensky & Nelson, 2002). Görüş ve değerler değişim ideallerine dikkat çeker; bağlama dikkat etmek, toplumsal adaletsizliğin nasıl ortaya çıktığını ve hangi fırsatların bir değişim potansiyeli sunduğunu anlamaya yarar ihtiyaçlar ise, adaletsizliğin dezavantajlı insanlar tarafından nasıl algılandığı ve deneyimlendiğini temsil eder.

Eleştirel praksis, özünde, düzeltici olmaktan ziyade dönüştürücüdür. Birinci derece bir değişim ya da sistemin içindeki bir değişim düzelticidir; çünkü varolan sistemin altında yatan değerleri ve varsayımları ya da güç ve kaynak dağılımındaki eşitsizlikleri sorgulamadan sistemi geliştirmeye çabalar (Watzlawick, Weakland, & Fisch, 1974). Eleştirel topluluk psikolojisi ikinci derece değişim, bir diğer deyişle sistemin değerlerinin, yapılarının, güç dengelerinin değişimi ile daha çok ilgilidir. Bu tip değişim dönüştürücüdür; çünkü sistemin nasıl işlediğine ve kaynakların nasıl dağıtıldığına dair radikal bir değişim gerektirir (Nelson & Prilleltensky, 2005).

Bizim bakışımızda, eleştirel uygulama bireysel, ilişkisel ve kolektif düzeylere dikkat çekmeli (bkz. Tablo 8.2'nin dördüncü sütunu). Topluluk psikolojisi hâlâ sağlığın geliştirilmesi ve sağlık problemlerini önlemeyi içeren bireysel düzeydeki müdahalelere odaklanıyor. Bu önemli çalışma gerekli olmasına rağmen yeterli değil. George Albee (1986), bize toplumsal adaletsizliğe karşı eyleme geçmeyi ihmal ederek, "nedenlerin nedenlerini" azaltmada başarısız olduğumuzu hatırlatır. Dayanıklılığa vurgu yapan yardım veren profesyoneller, kötü koşulların üstesinden gelmeleri için yardımcı olan önleyici müdahale, esnekliğe olan ilgisiyle, istemeyerek de olsa, kişilerin büyük ihtimalle yükselip sosyal adaleti ele geçirebileceği düşüncesi üzerinden sertleşmiş bireyci ideolojiyi destekler (Albee, 1986). Sistem değişimi üzerine kurulu gençlik gelişim prog-

ramlarının etkilerine dair yakın zamanda yapılan bir taramada, Durlak ve diğerleri (2007), müdahalelerin çoğunun aile ve okul düzeyindeki değişime odaklandığını bulmuştur. Topluluk düzeyindeki değişimler toplumda gençleri ve yetişkinleri bir araya getirme üzerine sınırlanmıştır (örn. mentörler, danışmanlar). Bu programların hiçbiri toplumsal adalet ya da kollektif düzeyde bir analizi direkt olarak işaret etmez. Buna karşın, Avusturalya'da bir topluluk psikoloğu olan Julie Morsillo, benimle (Isaac) birlikte, gençlerle okullarda bir dizi sosyal eylem atölyeleri geliştirmek için çalıştı. Hazırlık aylarının ardından gençler, ırkçılığa, cinsiyetçiliğe ve homofobiye karşı gösteriler düzenledi. Ayrıca, yerel topluluğu sürükleyen ekolojik eylemler planladılar. Herkes bir şekilde toplumsal eylemlere dahil oldu. Proje yalnızca farkındalık değil, aynı zamanda eylem yaratmak içindi.

Bireysel düzeyde, önleme çalışmaları, güçlendirme ile birlikte yürütülmeli. Rappaport, topluluk psikolojisine, profesyoneli bir uzman olarak vurgulayan bir *ihtiyaçlar* modeline dayalı bir önlemeden ziyade, katılım ve kontrolü vurgulayan *haklar* modeline dayalı güçlendirmenin kılavuzluk etmesi gerektiğini söyler. Dezavantajlı grupları karşılıklı bir süreç olan *vicdanileştirme* sürecine sokmanın önemli olduğuna inanıyoruz. Bu süreçte dezavantajlı gruplar daha yeni bir toplumsal adalet bağlamına yerleşirler (Freire, 1970). Bu süreç sıklıkla farkındalıktan, diğerleriyle ilişki kurma, katılım ve sosyal eylem aşamalarına doğru hareket eder (Lord & Hutchison, 1993; Watts, Griffith, & Abdul-Adil, 1999). Sosyal eylem varolan koşulların dönüştürülmesini ya da yeni koşulların yaratılmasını içerebilir. Potts (2003), güçlendirmeye mükemmel bir örnek olarak Connecticut'taki ortaokulda Afro-Amerikan öğrenciler için yapılan önleyici müdahaleleri gösterir. Okul çapında yürütülen programın amacı, öğrencilerin köklerini ve pozitif ırk kimliklerini anlamalarını sağlamak ve toplumsal değişimin temsilcisi olmaktı. İlk değerlendirmeler gösteriyor ki, diğer okullarda bu tip önleyici programlardan yoksun olan öğrencilere göre, programlardan faydalanan öğrencilerde olumlu etkiler görüldü. Müdahalenin içinde bulunan öğrenciler, kültürel olarak aşağı görülenlerin egemen kültür tarafından kendilerine atfedilen negatif söylemlere karşı durmaları süreci olarak tanımlanan sömürgesizleştirme sürecine girdiler (Oliver, 2004). Bireysel bir proje (pozitif kimlik formasyonu) ile kolektif bir projeyi (sömürgesizleştirme) birleştirmek, apolitik sağlık geliştirme projelerinde yoksun olan eleştirel topluluk psikolojisi müdahalesine tipik bir örnektir.

İlişkisel düzeyde, ilişkileri geliştirmek için stratejiler ve dezavantajlı grupların sosyal katılımına ihtiyaç vardır. Eleştirel topluluk psikoloji-

sinin müdahalesinin ayırıcı özelliği, kişisel refah ve sosyal eleştirinin bir karışımı olmasıdır. Yoksunluk yaşayanlara bağlı toplumsal eleştiri, kişisel onurun değersizleştirilmesine karşı tampon görevi görür. Oliver (2004) bu durumu, ruhsal alanın sömürgesizleştirilmesi olarak adlandırır. Toplumsal eleştiri olmadan, sıkıntıların kaynağı nedenlerle tanımlanmaya devam edilir ve ezilenler kendi talihsizlikleri için suçlanır (Barry, 2005). Örneğin, engelli kişiler koşulların dönüştürülmesini yaratma veya savunuculuk sürecinde aracı olur, böylece kendi kendine yetmeyi ve gayri resmi desteği de vurgular (Lord & Hutchison, 2007). Böyle bir dönüştürme çalışması, genellikle grup evleri ve barınaklı atölyeler gibi, toplumdan ayrıştırılmış yerlerde ve koşullarda çalışan ya da yaşayan engelli insanların sosyal ağ kanallarının zayıflamasını önlemek için gereklidir.

Praksis müdahalesi çeşitli geçmişlerden gelen birçok insanın çeşitliliğini kutlama ve ırkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm, hasta ve engellilere yapılan ayrımcılığa karşı durma için gereklidir. Sömürgeleşmeye ve ırkçılığa karşı durmanın iyi bir örneği, Huygens'in Yeni Zelanda'daki bir çalışmasında bulunabilir (Glover, Dudgeon & Huygens, 2005; aynı zamanda bu cillte). Onun çalışması, 19. yüzyılın ortalarında Waitangi Antlaşmasında Maori insanlarına söz verilen hakları ve yetkileri kanunlaştırmak için yapılan, devlette ve çalışma alanlarında gerekli kurumsal değişimleri kapsıyordu. Sonuçlar, bireyler açısından tanımlanmak yerine, haklar ve yerel toplumun konumunu garanti eden yasal belgelerin korunması açısından tanımlanıyordu. Kaynakların yeniden dağıtımının sorumluluğunun, güçsüz yerine güçlüye verilmesine ilişkin, "güçsüzleştirme" terimini kullanıyordu.

Topluluk psikolojisinde, kolektif düzeyde bir praksis müdahalesi eksik ve buna ihtiyaç var. Örneğin, psikolojik rahatsızlığı olan insanların barınmaları üzerine olan araştırmaların ve değerlerin tarandığı makalede, Sylvestre, Nelson, Sabloff ve Peddle (2007) şunu bulmuştur: Erişim, maddi olarak karşılayabilme, sorumluluk, haklar ve pozitif ayrımcılık gibi (toplumsal adalet üzerine odaklanan değerler) vatandaşlık değerleri, ruh sağlığı politikalarını ele alan dokümanlarda yer alırken; seçimin, kalitenin, kontrolün ve toplumsal entegrasyon gibi tedavi değerlerine göre çok daha az oranlarda araştırma odağı olmuşlar. Topluluk psikologları ve diğer araştırmacılar, ruh sağlığı problemi olan insanlara barınma erişimini sağlamak ve iskan politikalarını geliştirmek için (vatandaşlık değeri) araştırma ve sosyal eylemler üzerine yoğunlaşmak yerine, iskan programlarının süreçlerini ve sonuçlarını değerlendirmeye (teröpatik değerler) odaklanırlar. Topluluk psikolojisinin, evrensel servis ve

destekleri araştırmaya ve bunların savunuculuğunu yapmaya çok daha fazla enerji harcaması gerekiyor. Bu çalışma, topluluk psikologlarının sosyal sermayeyi ve toplum hissini geliştirmeyi amaçlayan toplumsal kapasite geliştirme uğraşı için gereklidir (örn. Foster-Fishman ve ark. 2007; Perkins ve ark. 2002).

Aynı zamanda kolektif düzeyde, topluluk psikologları hem bir ülke içinde hem de ülkeler arasında varolan yoksulluğu ve ekonomik eşitsizlikleri gidermek için aktif olarak çalışmalıdır (Carr & Sloan, 2003; I. Prilleltensky, 2003). Serbest piyasa kapitalistlerinin iddialarına karşın, Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen (1999) toplumsal altyapılara yapılan yatırımın (sağlık, eğitim, sosyal hizmet) bazı Asya ülkelerinde ekonomik gelişimi, engellemek bir yana, geliştirdiğini gösterdi. Hindistan'daki Kerala eyaleti, böyle bir yaklaşımın hem ekonomiye yarar sağladığını hem de bireylerin ve kolektifin refahını artırdığını gösterdiği için mükemmel bir örnektir (Sen, 1999). Nobel ödüllü Muhammad Yunus tarafından başlatılan Bangladeş'teki Grameen Bankası, yoksulluğun nasıl toplumsal ekonomik gelişim yoluyla azaltılabildiğine dair bir örnektir. Anaakım bankaların sağlamayı reddettiği mikro kredi borcu, düşük gelirli insanlara küçük işletmeler ve sürdürülebilir bir ekonomi sağladı. Bu tip müdahaleler topluluk psikologlarının yoksulluk ve adaletsizliği sorgulamaları için ekonomist ve diğer disiplinlerden akademisyenlerle ortaklık kurmalarını gerektirir.

Sonuç

Topluluk psikologları birbirleriyle çatışan istek ve olasılıkların olduğu bir dünyada çalışıyor. Kararlar, zaman ve kaynağın en iyi şekilde kullanımının nasıl olabileceği dikkate alınarak verilmelidir. Adaleti sağlamanın, pek çok olumlu etkisi düşünüldüğünde, kaynaklarımızın adil, eşit, güç farklılıklarını ve imtiyazları dikkate alacak şekilde dağıtılmasına odaklanılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu, eleştirel topluluk psikolojisinin amacıdır.

Ayrıca biliyoruz ki birçok anaakım topluluk psikoloğu toplumu değiştirmeyi arzular. Bu istek, Toplum Araştırması ve Eylem için Toplum grubunun amaç deklarasyonlarında (APA'nın 27. Bölümü), Avrupa Psikoloji Topluluğu'nun yayımları ve politika demeçlerinde ve dünyadaki herhangi bir topluluk psikolojisi incelemesinde görülebilir (Reich, Riemer, Prilleltensky & Montero 2007). Ancak temel mesele, bir bildiri çıkarmadan ziyade, bir etkinlik ve sonuç alabilme konusudur. Kendi kaderini anaakım sermayedarlarına (örneğin devletlerdeki kamu sağlığı şubelerine) bağlayan geleneksel topluluk psikolojisi, anaakım kurumları

etkileme ve onlar tarafından yutulma arasındaki ince bir çizgide yürüyor. Diğer taraftan, eleştirel topluluk psikolojisi ise radikalleşme riskini, marjinalleştirilme pahasına göze alıyor.

Bizler, eleştirel topluluk psikologları olarak, marjinalliğe düşmeden, dönüştürücü toplumsal değişimi savunmaya çalıştığımız hoş bir yer arıyoruz. Sistemin araçlarıyla, sistemin kendisinin değiştirilip değiştirilemeyeceği hem topluluk psikolojisinin içinde bulunmak hem de onu eleştirmek isteyen, bizler, eleştirel topluluk psikologları için geçerli bir soru. Ödeneklerin cazibesi, prestij, toplumsal saygınlık elbette ki önemsiz değil. Bu hepimizin içinde yaşadığı hem acı hem tatlı yer.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Topluluk psikolojisi problemlerin ve refahın ekolojik bir analizini teşvik ederken, toplumsal adaletsizliğin ideolojik desteklerini ve iktidar ilişkilerini tanımlamakta yetersiz kalmaktadır.
2. Benzer olarak, topluluk psikolojisi açık bir biçimde değer odaklı olmasına rağmen, uygulamada toplumsal adalet değerini yeterince ortaya koyamamakta. Bize göre, eleştirel topluluk psikolojisinin en önemli öğesi toplumsal adalet olmalı.
3. Bizler, toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak ve bireysel, ilişkisel, kolektif refahı geliştirmek için tasarlanmış praksise, değer temelli bir yaklaşım sunuyoruz.

Terimler Sözlüğü

- Topluluk Psikojisi: İnsanların topluluk bağlamı içinde anlaşılması, yaşamda karşılaşılan problemlerin önlenmesi, insan farklılıkların kutlanmasıyla ve toplumsal eylem aracılığıyla toplumsal adaletin sağlanması ile ilgilenen, psikolojinin bir altdisiplinidir.
- Güçsüzleştirme: Ayrıcalıklı insanların, dezavantajlı insanlarla gücü paylaştıkları süreç.
- Ekoloji: İnsanların, en küçük sistemden en büyük toplumsal sisteme, çeşitli ekosistemlerle karşılıklı ilişkilerini anlatmak için topluluk psikologlarının kullandığı metafor.
- Güç: Bireyin kişisel yaşamındaki veya topluluktaki diğer insanların yaşamlarındaki olayların akışına etki edebilme fırsatı ve kapasitesi.

Okuma Önerileri

Topluluk psikolojisi üzerine uluslararası yaklaşımı, iki kitap aktarır. Bizim kendi kitabımız olan, *Community Psychology: In Pursuit of*

Liberation and Well-being [Topluluk Psikolojisi: Özgürleşme ve Refahın İzinde] (Nelson & Prilleltensky, 2005) eleştirel psikologların ilgilendiği birçok konuyu kapsamaktadır. Ayrıca Uluslararası Topluluk Psikolojisi (Reich ve diğerleri 2007) otuz altı farklı ülkede bu disiplinin ortaya çıkışını tartışır.

İnternet Kaynakları

- Topluluk Psikolojisi Ağı: www.cmmtypsych.net
- Topluluk Psikologları İçin Avrupa Ağı: userpage.fu-berlin.de/-cpbergol/
- Aynı Bilinçle Birlikte Hareket Eden Psikologlar: www.psyact.org
- Toplum Araştırmaları ve Hareketi Birliği : www.apa.org/divisions/div27/

Sorular

1. Topluluk psikolojisi adalet ve tarafsızlıkla ilgilidir. Adalet kavramı medyada nasıl tanımlanır? Time ve Newsweek gibi dergileri okuduğunuzda, sayfalarında ifade edilen ve adaleti temsil eden kavramlar nelerdir? Bizim kültürümüzde adaletin kapsamı nedir?
2. Topluluk psikologları kişisel olanı politik olanla ilişkilendirir. Siz daha önce hiç geçmişinizden, ilgilerinizden veya ideolojinizden dolayı baskı gördünüz mü? Bu baskının nedenleri neydi? Sizi ötekileştirmekten kim çıkar sağladı?
3. Hepimiz iktidar yüklü ortamlarda yaşıyoruz. Geçmişte iktidarını veya ayrıcalığını kötüye kullanmış olabileceğiniz bir durum olup olmadığı düşününüz. Bu kötüye kullanımın bireysel, ilişkisel ve toplumsal nedenleri nelerdi? Sizin gücünüzü kötüye kullanmanızdan kim zarar gördü?

Çeviren: Esen Karan

9
Eleştirel Sağlık Psikolojisi

Kerry Chamberlain ve Michael Murray

Bölüm Konuları

SAĞLIK PSİKOLOJİSİ: GELİŞİM VE BAĞLAM
ANAAKIM SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN BAZI SINIRLILIKLARI
ELEŞTİREL SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN OLANAKLARI
ELEŞTİREL SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN SORUNSALLARI
SAĞLIKTA VE SAĞLIK PSİKOLOJİSİNDE ELEŞTİREL BAKIŞ AÇILARININ GELECEĞİ

SAĞLIK PSİKOLOJİSİ: GELİŞİM VE BAĞLAM

Sağlık psikolojisi alanı, 1970'lerin sonunda bir grup psikoloğun, psikoloji kuramları, araştırmaları ve uygulamasının fiziksel sağlık ve hastalıkla olan ilişkisini tartışmak için bir araya gelmesiyle kuruldu. ABD'de gerçekleşen bu buluşma, Amerikan Psikoloji Birliği'ne (APB) bağlı bir Sağlık Psikolojisi Dalı açılmasıyla sonuçlandı.

Sağlık psikolojisi elbette, çevresindeki diğer gelişmelerden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmadı. Tıp ve psikoloji arasındaki bağlantılar yüzyıllardır kurulmaya çalışılır ve incelenir; biyotıp ve psikoloji disiplinlerinin gelişimiyle bu bağlantılar daha da öne çıkmıştır. 1930'larda gelişmiş olan psikosomatik tıp, ülser, astım, migren ve artrit gibi belirli sağlık sorunlarının psikolojik nedenleri olduğunu iddia eder ve psikanalitik kuramdan fazlasıyla etkilenir. 1970'lerde sağlık sorunlarına çok disiplinli yaklaşımın gelişmesiyle, psikolojide o dönemde muazzam bir ilgi gören davranışçılık ve davranışın deneysel çözümlenmesinden beslenen davranışçı tıp ortaya çıkmıştır. Sağlık psikolojisinin kökleri bütün bu gelişimlere sıkıca bağlıdır; fakat aynı zamanda, çok disiplinlilikten

ziyade psikoloji odaklı olması ve gerek araştırma gerek kuramlaştırma alanında daha geniş bir sorun yelpazesini kapsaması onu bunlardan farklılaştırır (Sarafino, 2005). Psikiyatrinin hastaların tıbbi ortamlarda deneyimledikleri sorunlarla ilgilenen bir alt dalı olan liyezon psikiyatrisi de sağlık psikolojisiyle beraber gelişmiştir. Sağlık psikolojisi bu yaklaşımdan araştırma ve kuramı daha fazla göz ardı etmesiyle farklılaşır (Kaptein & Weinman, 2004). APB'ye bağlı olarak açılan Sağlık Psikolojisi Dalı için 1979'da yeni bir sağlık psikolojisi tanımı yapıldı. Bu tanım, şaşırtmayan bir biçimde, o zamanın ruhuna uygun olarak, güncel psikolojinin eğitimsel, bilimsel ve profesyonel boyutlarının fiziksel sağlığın her türlü alanına getireceği faydayı vurgular. Bu alanlar başlıca *sağlığın geliştirilmesi ve korunması, hastalığın tedavisi ve önlenmesi* ve *psikolojik etmenlerin sağlık ve hastalık üzerindeki etkileri* gibi alanlardır (Matarazzo, 1980). Daha sonra bu tanım, sağlık psikolojisinin *sağlık hizmetlerinin ve politikalarının iyileştirilmesi rolünü* de kapsayacak şekilde genişletildi (Matarazzo, 1982). Sağlığın ilk saydığımız dört "ana öğeyi" (Kaptein & Weinman, 2004: 6) ya da "sağlık psikolojisinin amaçlarını" içeren tanımı bugün yaygın bir şekilde kullanımdayken, sağlık psikologlarının sağlık hizmeti politikaların geliştirilmesinde rol alması ve bunları iyileştirmeyle ilgili taleplerde bulunması daha az kabul görür.

Bu nedenle, sağlık psikolojisi genel olarak psikoloji alanı içindedir ve temel varsayımlarını ve yöntemlerini buradan alır: Kendisini bireyleri ve bireylerin yaşadığı psikolojik süreçleri, kabul edilmiş bilimsel yöntemler üzerinden inceleyen bir bilim olarak görür. Bu soyağacına dahil olmasından dolayı kaçınılmaz biçimde, eleştirel psikologların psikoloji disiplinine yönelttiği ve bu metinde tekrar üstünden geçilen genel eleştirilerden payını almıştır. Bu eleştirilerin büyük kısmı hâlâ geçerlidir. Bundan dolayı, sağlık psikolojisinin rasyonel bireye odaklanan, ölçme ve istatistiği en ön planda tutan, sağlığın ve hastalığın toplumsal boyutlarını büyük oranda göz ardı ederek, dar bir kuramsal çerçevede oluşturulan çeşitli psikolojik modellerin kullanımını benimseyen bir genel yaklaşım sergilediğini görmek şaşırtıcı değildir.

Yakın zamanda bazı alternatif yaklaşımlar geliştirildi. En yaygın kabul edilen ayrımlardan biri, her biri için farklı olan değerler, epistemolojiler ve araştırma yöntemleri üzerinde temellenmiş olan, "anaakım" sağlık psikolojisi ve eleştirel sağlık psikolojisi arasındaki ayrımdır (örn. Crossley, 2000; Murray & Chamberlain, 1999a). Anaakım sağlık psikolojisi, bilginin geleneksel ve bilimsel araştırma yöntemleriyle keşfedilebileceğini, içinde bulunduğu bağlamdan ve açığa çıkarılması için kullanılan yöntemlerden bağımsız ve değişmez olduğunu varsayarak

alışılmış "bilimsel" yaklaşımı benimser. Sağlık ve hastalık davranışlarını ölçme, öngörme ve değiştirmeye odaklanır. Psikolojik etkenler ve sağlık arasındaki ilişkideki "hakikati" keşfetmeye çabalar. Bu yaklaşım biyo-psiko-sosyal modele dayanır ve sağlık davranışına ilişkin çok sayıda sosyal bilişsel model geliştirmiştir. Büyük ölçüde bireye odaklanır ve insanların rasyonel, düşünceli, öngörülebilir biçimlerde davrandığını varsayar. Bu varsayımlar ve geleneksel bilimsel yöntemlerin kullanımı, anaakım sağlık psikolojisinin, biyotıbbın profesyonel bir tamamlayıcısı ve hastalığın araştırma ve tedavisinde tıbbın uzmanlık ortağı olarak görülmesine hizmet eder (Murray & Chamberlain, 1999a). Sağlık psikolojisi alanındaki ders kitaplarının büyük çoğunluğunda karşılaşılan ve gerek sağlık psikolojisi araştırmaları, gerekse de sağlık psikolojisi kapsamındaki uygulamaların çoğuna temel teşkil eden baskın yaklaşım biçimi budur.

Eleştirel sağlık psikolojisi, bunun aksi yönde, anaakım sağlık psikolojisinin pek çok varsayımını ve uygulamasını tartışmaya açar. Eleştirel yaklaşım insanların "bilimsel olarak" incelenebilecek, durağan "nesneler" değil; karmaşık, değişken ve çok yönlü oldukları görüşündedir. Bilginin çeşitlilik gösterdiği, değiştiği ve daima içinde yer aldığı tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamın ürünü olduğu düşüncesi genelde sosyal inşacılığa aittir. Eleştirel sağlık psikolojisi insan durumlarını ve pratiklerini önceden tahmin etmekten ziyade, anlamayı ve bunlarla ilgili derin bir anlayış kazanmayı hedefler; sıklıkla niteliksel yoruma dayalı araştırma yöntemlerini tercih eder, fakat bunlarla sınırlı kalmaz. Daha temelde, eleştirel sağlık psikolojisi kendininki dahil olmak üzere, bütün varsayımları sorgulamayı ve hangi bilgi ve uygulama biçimlerinin insanları güçlendirdiği ve onlara politik haklarını kazandırdığını tespit etmeyi amaçlar.

Marks (2002), farklı değerler, varsayımlar, amaçlar ve araştırma pratiklerini benimsemiş sağlık psikolojisi yaklaşımlarının alternatif bir sınıflandırmasını sunar. *Klinik sağlık psikolojisi*, yani anaakım sağlık psikolojisi pratiği yanında üç yaklaşım sayılabilir: *halk sağlığı psikolojisi*, *toplum sağlığı psikolojisi* ve *eleştirel sağlık psikolojisi*. Sağlığın ve hastalığın yapısal ve toplumsal belirleyicilerini vurgulayan, epidemiyolojik araştırmalar ve toplum sağlığını iyileştirici müdahaleler gibi çok disiplinli bir alanda faaliyet gösteren *halk sağlığı psikolojisi* yaklaşımının birincil gündemi halk sağlığıdır (bkz. Marks, 2002; Hepworth, 2004). Böylece sağlığı bozan şeylere bakarken odak, tıbbileştirilmiş patojenlerden toplumsal sorunlara çevrilir (Young, 2006). *Toplum sağlığı psikolojisi*, toplumsal bağlamın sağlığa erişim olanaklarını belirlemede çok

önemli bir rolü olduğunu ve uygulamanın temelinde toplumsal değişimin olduğunu öne sürer. Toplumsal katılımı sağlayan bir praksis için mücadele eder ve sağlığı geliştiren faaliyetlerin yürütülmesi ve sürdürülmesi için toplumsal düzeyde bir eylemlilik yaratır (bkz. Campbell & Murray, 2004). Gerek halk sağlığı psikolojisi, gerek toplum sağlığı psikolojisinin uygulamaya dönük eleştirel yaklaşımı benimseyebilme olasılığından dolayı, ki toplum sağlığı psikolojisi için bu olasılık daha fazladır, bu iki yaklaşımla eleştirel yaklaşım arasında dikkate değer bir örtüşme görülebilir. Burada odağımız eleştirel yaklaşım olduğu için, anaakım ve eleştirel ayrımı üzerinden devam edeceğiz; halk ve toplum sağlığı psikolojisinin uygulanabilir olduğu alanlardan örnekler ortaya koyacağız. Bununla beraber, ileriki paragraflarda ele alacağımız bir durum olarak, eleştirel bir yaklaşımın nasıl olacağı alanda halihazırda tanımlanmış ve üzerinde uzlaşılmış bir konu değildir. Ayrıca, bu ender olarak olsa da, eleştirel yaklaşım klinik düzeyde de uygulanabilir (bkz. Bu ciltte 5. Bölüm).

ANAAKIM SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN BAZI SINIRLILIKLARI

Anaakım sağlık psikolojisinin araştırma ve uygulamalarını nasıl yürüttüğüyle ilgili konular eleştirel psikoloji bakış açısından bakıldığında ciddi meselelerdir. Ele aldığımız sorunların hiçbiriyle ilgili ayrıntılı tespitler ya da geniş kapsamlı bir tartışma yaptığımızı iddia etmeden, birkaçıyla ilgili görüşlerimizi aşağıda belirtiyoruz.

İlk olarak, anaakım sağlık psikolojisi araştırma ve uygulamada son derece bireyci bir yaklaşımı benimser. Bununla birlikte sağlık psikolojisi, belki şaşırtıcı görünse de, kuram ve yaklaşımlarında büyük oranda sosyal psikolojiden faydalanır. Greenwood'un (2004b) da işaret ettiği gibi sosyal psikoloji 20. yüzyılın ortalarında kendi alanında da bu bireyci yaklaşımı benimsemiştir (bkz. Bölüm 6). Aşağıda göreceğimiz gibi, bu bakış açısı araştırma ve uygulamanın toplumsal bağlam içinde anlaşılmasını ve onunla bütünleştirilmesini ciddi ölçüde engeller.

Sağlık psikolojisi çerçeve olarak büyük ölçüde biyo-psiko-sosyal modeli benimsemiştir (Engel, 1977). Bu model sağlık ve hastalığın biyolojik, psikolojik ve toplumsal etkenlerin karşılıklı etkileşiminden doğduğunu öne sürer. İlk bakışta makul görünen bu önerme ciddi eleştiriler almıştır. Spicer ve Chamberlain'e göre (1996) bu model, kapsadığı üç alanın bütünleştirici bir biçimde kuramlaştırılması gibi temel bir soruna çözüm getirmede başarısızdır. Diğer eleştiriler, modelin öncelikli olarak biyomedikal bakış açısını taşıdığı (örn. Armstrong, 1987) ve bunun sağlık psikolojisi içindeki, kuramsal olmaktan ziyade büyük oranda re-

torik işlevinin (Ogden, 1997), sağlık psikolojisini büyük ölçüde tıbbın gündemine ortak kılmak olduğu yönündedir (örn. Suls & Rothman, 2004). Stam, modelin ne kesin bir kuram ne de çerçevesi belli bir model olduğunu, bunun yalnızca "model kılığına girmiş, zekice uydurulmuş yeni bir sözcük olduğunu" ve "bu modelin lisans öğrencilerine safça dağıtılmasının, bizi, yayıncılara, ders kitapları üzerine 'kişinin kuramsal eğitim sağlığı için tehlikelidir' uyarısı taşıyan bir etiket yapıştırmaları için baskı yapmaya yönlendirmesi gerektiğini" söyler (2000: 276).

Sağlık psikolojisi araştırma ve uygulamalarının başlıca alanlarından biri, sağlık davranışlarını açıklamayı ve öngörmeyi amaçlayan sürekli bir çaba içerir. Bu amaç oldukça önemlidir. Çünkü pek çok insanın sigara içmek, kötü beslenmek ve "korunmasız" cinsel ilişkiye girmek gibi "sağlıksız" davranışlarda bulunduğuna dair önemli oranda kanıt vardır. Bu çalışmalar sağlık psikolojisi alanındaki araştırmaların önemli bir parçasıdır ve çoğunlukla Sağlık İnancı Modeli, Korunma-Motivasyon Kuramı, Planlı Davranış Kuramı ve Davranışın Belirleyicileri Modeli gibi sosyal biliş modellerinden yararlanır. Bu modeller genelde bireyselleştirilmiş biliş, tutum ve inançlar kümesinin yordama yapabilmek için bir araya getirilmesini hedefler.

Bununla birlikte bu süreç, 19. Bölüm'de altı çizilen daha yaygın bir soruna da işaret ederek, kuram üretmeyi yalnızca model inşa etmeye indirger. Bu "akış çizelgesi çizme patolojisi" (Spicer & Camberlain, 1996) temel değişkenleri kutular içine hapsedip neden-sonuç okları aracılığıyla birbirine bağlar; yalnızca içerdiği değişkenlere başlıca vurgu yapar ve süreçte yer alan nedensel ilişkilerin herhangi bir şekilde kavramsallaştırılmasını ve kuramlaştırılmasını ihmal eder. Bunun gibi modelleri kullanan araştırmaların çoğunda şimdiye dek kısıtlı sonuçlar elde edilmiştir. Mielewczyk ve Willig (2007) bu yöntemi ciddi olarak eleştirdikleri bir değerlendirmelerinde bu yaklaşımın yararsız olmanın ötesinde temelinde uygun olmadığı sonucuna varmıştır. Bu modellerin oldukça sınırlı açıklayıcı güçleri olduğunu söyler ve davranış yerine niyeti yordama, ki bu esas niyeti kaçırma anlamına gelir, farklı değişkenler ekleme ya da farklı değişken gruplarını kullanma, ki bu daha baştan "kuramların" kuramsal anlamını yok etmek anlamına gelir, gibi çeşitli yöntemler geliştirilmiş olsalar bile, bunların daha verimli uygulamalar olamayacaklarını öne sürer.

Mielewczyk ve Willig (2007) sosyal biliş modellerinin kuramsal, yöntemsel ve performans temelli sınırlılıkları nedeniyle, bu modeller yerine, belirli sağlık davranışlarını, doğalında geliştiği ortam içinde inceleyebilen araştırma yöntemlerinin tercih edilmesi gerektiği sonucuna

varır. Mielewczyk ve Willig'in işaret ettiği gibi, muhtemelen, en azından bu çalışmada kullanıldığı soyut anlamıyla "sağlık davranışı" diye bir şey yoktur. Daha ziyade, sağlığa etkisi olan davranışları kapsayan, sigara içmek gibi, toplumsal pratikler zorunlu olarak kendi bağlamlarının içindedir; bu pratiklerin anlamını kavramak için onların kendi bağlamında çalışılması gerekir. Örneğin, Laurier, McKie ve Goodwin (2000) sigara içme davranışının gün içinde çeşitlilik gösterdiğini örneklerle ortaya koyar; sabah içilen ilk sigaranın, günün son sigarasının, barda yakılan sosyal sigaranın ve iş sırasında kaçamak içilen sigaranın taşıdığı anlamların birbirinden tamamıyla farklı olduğunu ifade eder. Bunun da ötesinde, Mielewczyk ve Willig'in (2007) altını çizdiği gibi, araştırmanın odağını değiştirmenin araştırmayı nasıl yaptığımızın da ötesinde etkileri söz konusudur. Bunlar, sağlık psikolojisini hastalık tehdidini ve beraberinde getirdiği yükü azaltma konusunda nasıl kullanabileceğimizi düşünmeye dek uzanır. Toplumsal pratiklerin yalnızca nasıl *davranmamız gerektiği*, nasıl *davranabileceğimiz* ya da *davranıyor olduğumuzu* belirlemekle kalmayıp, aynı şekilde kim *olmamız gerektiği*, kim *olabileceğimiz* ya da kim *olamayacağımızı* ve nasıl olabileceğimizi de belirlediğini öne sürerler.

Bağlama, gereken dikkatin gösterilmemesi, kişisel davranışlara gösterilmeyen dikkatle sınırlı değildir; sağlığı ve hastalığı etkileyen daha geniş toplumsal sorunlara da aynı şekilde kayıtsız kalınır. Uzun yıllar önce, Crawford (1980) "sağlıkçılık" ile ilgili bir kaygısını dile getirdi. Sağlıkçılık, günümüz toplumları ve toplumun üyelerinin, sağlığı bir gündem, bir proje ve gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak görmesi ve onunla fazlasıyla meşgul olmasıdır. Crawford (2006) bu meşguliyet durumunun azalmak yerine yoğunlaşarak arttığını söyler. Sağlıklı olma çabasının, "devasa toplumsal kaynaklar harcanmasını gerektiren, en temel kurumsal alanların her birine sızan, ürünleri, hizmeti ve bilgisiyle maliyeti epey yüksek bir uzmanlaşma ve ticarileşme yaratan, gündelik hayatta en belirgin olan etkinliklerden biri" (2006; 404) haline geldiğini söyler. Bu "yeni sağlık bilincinin" tıbbın gündelik yaşam üzerindeki denetim ve iktidarını arttırmasıyla ilişkisi olduğunu savunur ve buna tıbbileştirme[1] süreci der (Conrad, 2007). Aynı zamanda yeni sağlık bilinci, "sağlıkla ilgili bireysel sorumluluğun, bireysel otonomi ve iyi vatandaş olma idealinin olmazsa olmazı olduğuna" ilişkin yaygın kanıyı taşıyan tüketim ve kişisel denetim ideolojileriyle temelden ilişkilidir (Crawford, 2006: 402).

Tıbbileştirme bulaşıcıdır, yeni hastalık türleri yaratarak yayılır. Bu hastalık türleri cinsiyetlendirilmiştir, genellikle kadınları hedefler ve

1. *Medicalization* kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

çoğu zihinsel sağlık "sorunları" olarak tanımlanır (bkz. 5. Bölüm). Bununla birlikte, bu sorunların pek çoğu, ilaç tedavisi önerilen aşırı uykulu olma hali, erkeklerde testosteron seviyesinin düşmesinden kaynaklanan, tedavisi için ilaçla testosteron yüklemesi önerilen andropoz, cerrahi müdahale ya da ilaç tedavisiyle müdahale edilen obezite, göğüs büyütme işlemleri gibi cerrahi yollarla müdahale edilen bedensel farklılıklara benzer fiziksel sağlık "sorunlarıyla" ve bunun yanı sıra ilaç ve genetik teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan diğer türlerle ilişkilidir (bkz. Conrad, 2007). Farmakolojikleştirme[2] de aynı şekilde yayılmacıdır, bu da uluslararası dev ilaç şirketlerinin hastalık yaratmada (Applbaum, 2006; Busfield, 2006), sağlıklı insanları hastaya çevirmede (Moynihan & Cassels, 2005) ve "nörokimyasal benlikler" üretmedeki (Rose, 2004, 2007) rolüyle ilgili endişeleri arttırır. Tıbbileştirme, farmakolojikleştirme ve sağlık tüketiciliği tarafından güçlendirilen biyogüç ve kontrol ile ilgili meselelerden bihaber olan pek çok sağlık psikoloğu bu yeni hastalık türleri ve tedavilerinin üretilmesine farkında olmadan dahil olurlar.

Birtakım sınırlılıklara değinerek devam edebiliriz. Örneğin, tedaviye uyum anaakım sağlık psikolojisinde öne çıkan bir gündemdir, çünkü genel olarak reçete edilen ilaçların yalnızca % 50 kadarının kullanıldığı kabul edilir. 30 yıllık bir dönem içerisinde yapılmış anaakım araştırmalar üzerine olan bir incelemeden çıkan sonuç, araştırılan 200'den fazla değişken olduğu halde hiçbirinin tutarlı olarak tedaviye uyumu tahmin edemediğidir (Vermeire, Hearnshaw, Van Royen & Denekens, 2001). Daha eleştirel bir görüşe göre, tedaviye uyumun durağan ve sabit bir fenomen olarak ölçülmesi yerine, gündelik yaşamdaki sosyal bağlamlar içinde değişkenlik gösteren bir seçim olarak ele alınması daha uygundur (örn. Wilson, Hutchinson & Holzemer, 2002). Diğer bir sınırlılık, bedenin sağlık ve hastalıktaki merkezi rolü ve bedenleşmenin,[3] yani bir bedeninin olması ve o beden olmanın, maddesel, toplumsal ve sembolik olarak bağlantılı olduğu meselelerle ilgilidir. Anaakım sağlık psikolojisi bedenlere ve bedenleşmeye şimdiye kadar çok az ilgi göstermiştir ve kullandığı biyomedikal bakış açısı acı çekme ve iyileşmeyle ilgili meseleleri irdelemek için uygun değildir (Radley, 2000). Bunlar anaakım sağlık psikolojisinin sınırlılıklarının bir kısmıdır ve bu sınırlılıklar eleştirel bir sağlık psikolojisinin olanaklarını tanımlar.

2. *Pharmaceuticalization*'ın Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)
3. *Embodiment*'ın Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

ELEŞTİREL SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN OLANAKLARI

Sağlık psikolojisi içinde kritik bir dönüşüm yaratan etkenlerden bir tanesi eleştirel sosyal bilimlerde dil ve söyleme yönelik giderek artan ilgidir. Bu durum da eleştirel sağlık psikologlarını, sağlık ve hastalık deneyimlerinin sesi olmak için tasarlanmış çeşitli niteliksel araştırma yöntemlerini kullanmaya yönlendirir (Chamberlain, Stephens, & Lyons, 1997; Murray & Chamberlain, 1998, 1999b). Bu dilbilimsel manevra "ötekinin" deneyimine ilişkin bir farkındalık kazanmayı sağlamış olsa da bu yeni yaklaşım, pek çok eleştiri almıştır (örn. Murray & Campbell, 2003). Bunlar büyük oranda bireysel görüşmelerle sınırlıydı, halen araştırma katılımcılarına edilgen nesneler olarak davranıyordu, halen geniş toplumsal bağlamları yeteri kadar kapsamakta başarısızdı ve bir araştırmanın toplumsal ve kişisel dönüşüme nasıl katkıda bulunabileceğiyle kısıtlı olarak ilgilenmişti. Bu eleştiriler daha yenilikçi olan niteliksel ve katılımcı yöntemler bulunmasını sağladı. Bu yöntemler yalnızca katılımcıların deneyimiyle ilgili daha geniş bir farkındalık sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dönüşüm ve değişime katkıda da bulunur. Pek çok eleştirel araştırmacı ilham almak için, eylem araştırmaları (örn. Jacobs, 2006) ve sanata (örn. Camic, 2008; Murray & Gray, 2008) yönelerek halen gelişmekte olan yeni bir yaklaşımlar yelpazesi açmıştır.

Sağlık ve hastalığa dair anlayışımız eşitsizlik, çatışma ve acı dolu bir dünyada, varolan geniş toplumsal bağlamda yer alan gündelik sosyal etkileşimler içinde, yapılandırılmış ve yeniden yapılandırılmıştır. Herhangi bir toplumda belirli söylemler ve toplumsal temsiller iktidar elde eder (Arribas-Ayllon & Walkerdine, 2008; Howarth, 2006) ve bireyleri, grupları ve daha geniş toplulukları engeller, baskılar ve uçlaştırır. Bununla birlikte, bu temsillerin iktidarı ve gerçeklikleri sorgulanabilir. Örneğin, Freire'nin eleştirel okuryazarlık üzerine çalışması, diyalog ve tartışmanın insanların eleştirel bilinç geliştirmelerini ve "toplumsal, politik ve ekonomik uzlaşmazlıkları algılayıp gerçekliğin baskıcı öğelerine karşı harekete geçmelerini" (1910: 17) nasıl sağlayabileceğini tartışıyor. Freire'nin pedagojisi bu eleştirel bilinci geliştirmek için insanlarla birlikte çalışmayı önemser; böylece yoksul ve haklarını kaybetmiş kişiler kendilerini ve toplumsal gerçekliğin doğasını tekrar değerlendirmeye başlayabileceklerdir. Eleştirel sağlık psikologları bu süreçte etkin bir rol üstlenebilir.

Freire'nin bu çalışması (1970) ve diğer eleştirel kuramcıların düşünceleri (örn. Martin-Baro, 1994), katılımcı eylem araştırmalarının geliştirilmesini sağlamıştır. Brydon-Miller bunu "topluluğun meselesi olan bir durumu tespit etmek için araştırmacının topluluk üyeleriyle birlikte

çalıştığı, sorunla ilgili bilgi birikimi oluşturduğu ve sorunu biraz da olsa gerçek bir yoldan ele almayı sağlayan eylemler planladığı ve uyguladığı kolektif bir süreç" olarak tarif eder (2004: 188). Araştırmacı, uzman gibi davranmaktan ziyade toplulukla birlikte öğrenen bir konumdadır; topluluktan katılımcılar da sürece, yardımcı araştırmacılar, olarak dahil olur ve yaşamlarındaki baskının kaynaklarını tespit etme, sorgulama ve değiştirme gibi ortak bir anlayış için birlikte çalışırlar. Bu yaklaşım sağlık alanında, Cornish'in (2006)Hindistan'daki seks işçileriyle kolektif olarak gerçekleştirdiği çalışma gibi, mağdur topluluklar başta olmak üzere çeşitli topluluk düzenlerinde kullanılagelmiştir. Cornish'in araştırması "seks işçilerine ve yaptıkları mesleğe *saygı gösterilmesi*, meslek ve haklarının *tanınması*, onların anlayış ve yeterliliğine *güven duyulması*" gibi amaçları olan kapsamlı bir projedir (Jana & Banerjee, 1999: 11). Cornish, Freire'nin (1973) öğrenenlerin, kurulu toplumsal düzeni sorgulamaya ve farklı olasılıklara kafa yormaya başladığı bir süreci ifade eden sorunsallaştırma kavramından yola çıkar. Bu ortamda, işçilerin kendi haklarından haberdar olması, bunları diğer işçi gruplarınınkiyle karşılaştırması ve seks işçilerinin başarısına dair kanıtlar elde etmesi, seks işçiliğinin doğasının kaderci bir şekilde kabulünün sorgulanmasına yol açmıştır. Bu ve benzeri projelerin başarısı (örn. Lubek ve ark. 2002) sağlığı geliştirmede bu yaklaşımın yaratabileceği imkânları ve sağlık uygulamalarının altında yatan psikolojik süreçlere dikkat etmenin önemini göstermiştir.

Tarihsel olarak güzel sanatlar, eğlendirmek, zihni dağıtmak, heyecanlandırmak ya da ortak bağlar oluşturmak gibi çok çeşitli amaçlar için kullanılagelmiştir (bkz. Dissanayake, 2007). Eleştirel bir bakış açısından, sanat eserleri rahatsızlık yaratan şeyleri ortaya çıkarabilir ve bu durumları dönüştürmek adına toplulukları harekete geçirebilir. Bu şekilde kullanıldığında, güzel sanatlar eylem araştırmalarıyla ortaklık içindedir (Murray & Gray, 2008). Bu heyecan verici olasılıklardan bazı örnekleri ele alacağız.

Sağlık hizmetleri içinde fotoğraf, resim ve diğer görsel sanatların terapiye destek olarak kullanılması yaygındır. Fakat daha yakın zamanda eleştirel sağlık psikologları, bu sanatların araştırma ve müdahale yöntemleri olarak da kullanılabileceğini keşfetti. Belki de bunların en öne çıkanı, insanların gündelik deneyimlerini görsel olarak kaydettiği ve elde ettikleri fotoğrafları yalnızca kendi deneyimlerini keşfetmek için değil, aynı zamanda mağduriyete karşı bir mücadele geliştirme amacıyla kullandıkları fotoses[4] tekniğidir (Wang, 2003). Başlangıçta Çinli köylü kadınlarla kullanılmış olan bu teknik (Wang, Burris, & Xiang, 1996) çok

4. *Photovoice* teriminin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

çeşitli ortamlara yaygın olarak uyarlanmış ve başarıyla kullanılagelmiştir (bkz. Baker & Wang, 2006; Hodgetts, Chamberlain, & Radley, 2007). Bu yaklaşım Freire'nin (1970) eleştirel bilinçlilik kavramıyla bağlantılıdır; feminist ve toplum gelişimi kuramından gelen güçlendirme anlayışıyla örtüşür.

Sanat temelli katılımcı müdahalenin başka bir örneği, Afrika kökenli Amerikalı bir evsiz kadın grubuyla ciddi bir sağlık sorunu teşkil eden evsizlikle başa çıkma yöntemleri geliştirmek üzerine çalışan Washington ve Moxley'nin (2008) çalışmasıdır (Hodgetts, Radley, Chamberlain, & Hodgetts, 2007). Bu kadınlar, deneyimlerinin öyküleyici anlatılarını ve fotoğraflı temsillerini sunmuşlardır. Çalışma, bu anlatılardan kesitler ve fotoğraflar içeren, aynı zamanda kadınların yaşadıkları evsizlik deneyimini yansıttıkları şiirler, tuttukları özel defterler, sokaklardan toplayıp biriktirdikleri nesneler gibi diğer ürünleri de kapsayan bir halk sergisiyle sonuçlanmıştır. Proje, toplumdaki evsizlik sorununa dikkat çekmek ve kadınları güçlendirerek konut edindirme fonlarında değişiklik ve sağlık imkânlarında iyileştirme talepleriyle bir kampanya yürütmelerini sağlamak amacıyla tasarlanmıştır.

Katılımcı eylem araştırmalarında kullanılan görsel araştırma yöntemleri, katılımcılara fotoğraf makinesi yerine kamera verilerek daha da geliştirilmiştir. Örneğin, Stewart, Riecken, Scott, Tanaka ve Riecken (2008), bir grup Kanadalı yerli gençle beraber sağlık meseleleriyle ilgili, madde ve alkol tüketimi, diyabet ve depresyon hakkında kısa videolar üretme amacıyla kolektif bir eylem gerçekleştirmiştir. Gençler, temel sağlık sorunlarının tespitinden başlayarak, senaryonun geliştirilerek filme dönüştürülmesi, videonun kurgulanması ve videonun sunulmasına kadar projenin her aşamasında yer almışlardır. Bu süreç içinde gençlerin ait oldukları topluluğa, kültüre ve yerel sağlık sorunlarının önemine dair kavrayışları gelişmiş ve aynı zamanda sağlık hizmeti sonuçlarını dönüştürmek için yeterliklerini artırmışlardır.

Terapide kullanılan, müzik, dans ve dramayı kapsayan performans, özellikle baskı araçlarını eleştirel olarak karşısına aldığında eleştirel araştırma ve uygulama için önem teşkil eden diğer bir sanat biçimidir. Denzin (2003), performans etnografisi önermiş; baskı ve adaletsizliğe performans yoluyla karşı çıkmayı amaçlayan yenilenmiş, muhalif bir performatif sosyal bilimi savunmuştur. Bazı eleştirel sağlık psikologları bunu benimsemiştir. Gray ve Sinding (2002), kanser hastalarından öyküler derleyerek projelerine başlamıştır. Profesyonel bir oyun yazarının yardımıyla, oyuncuların ve hastanedeki, topluluklardaki, radyodaki kanser hastalarının paylaştığı öyküleri bir piyese dönüştürmüşlerdir.

Performanslar, büyük başarı yakalamış; izleyicilerin kanserin etkilerini anlaması sağlanmış ve kanser hastalarına içinde bulundukları durumla birlikte yaşamayı öğrenmenin yolları öğretilmiştir. Murray ve Tilley (2006), balık hasatçılarının kazalar ve risk almayla ilgili öykülerini derledi ve sonrasında bu öykülerden cemiyet toplantıları, konserler, radyo ve televizyon gibi farklı ortamlarda çalınan bir şarkı yapmak için bir şarkı yazarıyla çalıştı. Murray ve Tilley, aynı zamanda balıkçılarla birlikte yaşayanlarla resim, yazı, oyun ve konser gibi pek çok alanda sanatsal ürünler geliştirmişlerdir. Bu çalışma, sanatların, topluluğun üyelerinde bağlılık, sağlık ve güvenlik meselelerinde farkındalığı artırma gibi etkili sonuçlar ortaya koymuştur.

Sullivan, Petronella, Brooks, Murillo, Primeau ve Ward (2008), ötekileştirilen topluluklarla birlikte çalışarak onların yaşam koşullarını geliştirmek ve sağlıklarını iyileştirmek amacıyla başka bir performatif tekniği, Ezilenlerin Tiyatrosu'nu (Boal, 1992) kullanmıştır. Bu yaklaşım izleyicinin de oyun sırasında diyaloğa girmeye davet edildiği ve izleyiciden oyuncuya dönüştürüldüğü genel bir sunuşla tamamlanan dramatik bir performans içerir (Boal, 1992). Sullivan ve meslektaşları yaşamın oldukça zorlu olduğu bir mahallede yaşayan İspanyol kökenli işçilerle forum şeklinde çok çeşitli tiyatro performansları geliştirmiştir. Bu forum tiyatro etkinliği "topluluk güçlendirme ve düzenleme, kavramları öğretme, sorunla ilgili farkındalık inşa etme, vatandaşları hareketlerle ve genişleyen koalisyonlarla ilişkiye sokma" (Sullivan ve ark. 2008: 168) gibi etkileri kapsar. Forum tiyatrosu toplulukta bağlılık yaratma, kolektif güçlenme ve toplumsal dönüşüm için zaman içinde yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir.

Burada yenilikçi sanat temelli uygulamalara değindik; fakat eleştirel sağlık psikologları aynı zamanda sosyokültürel değişimler ve buna eşlik eden iktidar ve yoksunlaştırma meseleleriyle ilgili farkındalık sağlama amacıyla dil temelli, anlatısal ve pek çok konuyu içeren araştırmalarla devam etti. Örneğin, Willig (1998) cinselliğin nasıl farklı şekillerde inşa edildiğini ve bu yapıların cinsel pratikler üzerinde nasıl etkileri olduğunu incelemek için eleştirel söylem analizi kullanır. Madison (2005) eleştirel etnografik yaklaşımların, gelişmekte olan bir ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının işlevleri, eşcinsel kimliği ve topluluk tiyatrosunun işlevleri gibi çeşitli meseleleri incelemek için nasıl kullanılabileceğini tarif eder. Hodgetts ve Chamberlain (2006), medyanın sağlıkla ilgili ortak kavrayışların yapılandırılması üzerindeki derin etkilerini göz önünde bulundurarak, sağlık psikologlarının medya araştırmalarındaki eleştirel yaklaşımlardan nasıl faydalanabileceğini tartışır.

Şimdiye dek çoğu, sağlık psikologlarından değil de diğer sosyal bilimcilerden gelmesine rağmen yeni medya biçimleri de dikkat çekmiştir. Örneğin, Seale (2005), internette yer alan kanser deneyimiyle ilgili temsilleri örnek olarak kullanarak, internet temelli eleştirel çalışmaların nasıl yapılabileceğine dair yeni yollar önerir. Gillett (2003) HIV/AIDS teşhisi almış kişilerin internet aracılığıyla yaptığı medya aktivistliğine değinir. Sağlık psikologları, sağlık tüketiciliği, tıbbileşme ve farmakolojikleşme gibi sağlık alanını dönüştüren temel toplumsal süreçlerin eleştirel analizlerinde yalnızca kısıtlı olarak yer almışlardır. Örneğin, sağlık psikologları "obezite salgını" ile ilgili ahlaki kaygılar ve obezitenin bir hastalık olarak kurgulanması hakkında yapılan eleştirel tartışmalarda öne çıkmamıştır (bkz. Campos, Saguy, Ernsberger, Oliver & Gaesser, 2006; Jutel, 2006; Pieterman, 2007). Viagra gibi yeni ilaç teknolojileriyle ilgili tartışmalarda biraz varlık göstermişlerdir (örn. Potts & Tiefer, 2006); hastalık tellallığı yapma ve yeni hastalıklar yaratma ve geliştirmede "büyük İlaç[5]"ın rolü üzerine yapılan tartışmalara bundan da az katılmışlardır (örn. Moynihan & Henry, 2006; Tiefer, 2006).

Araştırmacılar sağlığın, hastalığın ve sağlık hizmetlerinin baskın anlamlarını yapı bozumuna uğrattıkça, sağlık ve hastalık deneyimlerini daha derinden anlayabilmek için katılımcılarla birlikte çalıştıkça, değişim ve dönüşümü sağlamanın çeşitli yollarını bulmaya çabaladıkça bu meseleler eleştirel sağlık psikolojisi içinde daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Ancak eleştirel bir sağlık psikolojisinin imkânları kendi içinde bazı sorunları da beraberinde getirir.

ELEŞTİREL SAĞLIK PSİKOLOJİSİNİN SORUNSALLARI

"Eleştirel olmanın" anlamı konusunda önemli bir sorun ortaya çıkıyor. Pek çok anaakım sağlık psikoloğu için bu yalnızca mevcut çerçeveleri içinde özeleştirel olmayı içerir (örn. Owens, 2001; Vinck & Meganck, 2004). Fakat Hepworth (2006b) ve diğerlerinin tartıştığı gibi, eleştirel bir yaklaşım, uygulamayı yöntemsel düzeyde olduğu kadar kuramsal ve epistemolojik olarak da sorgulama hedefinde olan, daha kapsamlı ve çeşitli eleştiriler içerir. Eleştirellik, engellemeden eleştirmeyi içermelidir. Bu da eleştirel sağlık psikolojisinin kendi varsayımları, değerleri ve uygulamalarının eleştirel bir sorgulamasını gerektirir. McVittie'nin (2006) söylediği gibi, eleştirel gündemi belirleyen tarafsızlık ve adalet kavramları, her şeyi kapsayan geniş değerler sunmaktan ziyade, bağlam içerisindeki işlevleri açısından eleştirilmelidir. Böylece, eyleme geçme-

5. Orijinalinde "big Pharma" olarak geçmektedir. İlaç şirketlerini ifade etmek için kullanılmıştır. (y.h.n.)

ye çağırmak (örn. Campbell & Murray, 2004; Marks, 2004), "gerçekliği tanımlamakla tatmin olmayıp gerçekliği dönüştürmeyi amaçlayan" bir eleştirel sağlık psikolojisi çağrısı (Murray & Poland, 2006: 383), eleştirel sağlık psikologlarının ve aynı şekilde, bu kitabın başka bir yerinde bahsedildiği gibi diğer eleştirel psikologların bir ikileme düşmesine sebep olur. Araştırma ve uygulamalarımızın mağdur ve ezilenleri bilgilendirmesi, özgürleştirmesi gerektiğini düşündüğümüzde, aynı zamanda bunun ilgilendiğimiz kişilerin arasında olmayanlar yahut kendilerini mağdur ve ezilen olarak görmeyenler için ne anlama geldiği üzerine düşünmemiz gerekir (ayrıca bkz. Hepworth, 2006a; McVittie, 2006).

Ayrıca eleştirel psikolojinin vurgularının sürekli değişip geliştiğinin de farkında olmamız gerekiyor. Eleştirel bir yaklaşım ne sabit ne de durağandır. Hepworth (2006a) eleştirel sağlık psikolojisinin üç aşaması olduğunu öne sürer: şeyleştirmenin reddi, sağlık açısından "gerçeklerin" ve "nesnelerin" varlığını eleştirme ve reddetme; mutabakatın ve öznelciliğin yükselişi, kuram ve yöntemlerin genişlemesi ve çoğulluğu; adalet ve tarafsızlık çağrısı, eylem ve eşitliğe vurgu. Bu aşamaların tanımlanabileceğine katılsak da söz konusu evrelerin, bu aşama-temelli iddianın ortaya koyduğundan daha fazla karşılıklı ilişki içerisinde ve bütünleşmiş olduğunu söylemekteyiz. Bununla beraber, bu aşamalar, araştırma uygulamalarının yönelimleri konusunda bir tartışmanın arka planını oluşturur: Eleştirel sağlık psikolojisi, eşitsizlik ve mağduriyeti ortaya çıkarmaya mı yoksa onu değiştirmeye mi odaklanmalı? Bir ölçüde bu, özünde metodoloji üzerine, söylemsel ve anlatısal araştırmanın ağırlıklı olarak iktidar ve kontrol meselelerini ortaya çıkarmaya yönelmesi ile eylem odaklı yöntemlerin statükoyu değiştirmeye yönelmesi arasında yapılan bir tartışmadır. Biz her ikisinin de faydalı olduğunu ve pratikte eleştirellikle ilgili olduğunu düşünüyoruz. Yukarıdaki örneklerde eylem odaklı araştırmanın, çeşitli seviyelerde bilgi üreterek meseleleri ve durumları açığa çıkardığını, yeni bilgiler inşa ettiğini, katılımcıları güçlendirip dönüştürdüğünü ve toplulukları değiştirdiğini görebilmekteyiz. Bu farklı türdeki projeler başarabildikleri şeyler açısından çeşitlidir, fakat her biri eleştirel gündeme katkıda bulunabilir.

Bir başka tartışma niteliksel ve niceliksel yaklaşımlar arasındaki ayrımla ilgilidir. Bazıları için eleştirel bir yaklaşım niteliksel olmalı, sosyal inşacı epistemoloji ve yoruma dayalı metodolojiye dayanmalıdır. Fakat Parker'ın (2007), her ne kadar eleştirel psikologlar, her şeyi nicelik olarak ifade etmeye şüpheli yaklaşsa da, bir şeyin nasıl deneyimlendiği kadar ne miktarda olduğunu bilmekte yarar olduğu konusundaki yorumuna katılmaktayız. Her ikisini de bilmek, değişime yönelik bir eylemi

desteklemekte önemli olabilir. Böylece, eleştirel bir yaklaşım niteliksel metodolojileri zorunlu kılmaz; fakat yukarıdaki örneklerimizin de gösterdiği gibi, "niteliksel yöntemlerin eleştirel yaklaşımlarda neden ön planda olduğuna dair güvenilir gerekçeler vardır" (Hepworth, 2006b: 405).

Son olarak, eleştirel psikologlar toplumsal eylemin neredeyse tüm biçimlerinin, eylemsizliğin meşrulaştırılmasına yol açabilecek eleştirilere açık olduğunun farkında olmalıdır. Değişimin neden gerekli olduğunu anlatmaktan ziyade, farkındalık ve değişim oluşturmak için tasarlanmış araştırma, uygulama ve eyleme ihtiyacımız olduğu konusunda Hepworth (2006a, 2006b) ile aynı fikirdeyiz. "Tarafsız gözlemci, rasyonel bilim insanı saçmalığına" sırtımızı dönüyoruz (Murray & Gray, 2008: 149). Alabildiğine yayılmış bir acı ve çilenin ortasında, daha sağlıklı bir dünya yaratmak için toplumsal değişimi destekleyenlere katılıyoruz.

SAĞLIKTA VE SAĞLIK PSİKOLOJİSİNDE ELEŞTİREL BAKIŞ AÇILARININ GELECEĞİ

Eleştirel sağlık psikolojisi, anaakım sağlık psikolojisinin süregelen bir eleştirisini muhafaza eder, fakat bu sonsuza dek onu kenara itmek, her zaman onun "anaakım bakışın kıyısında" durduğu anlamına gelmez (Marks, 2002: 16). Değişimleri fark edebiliyoruz. Bu değişimlerden biri, niteliksel araştırma yöntemlerinin gittikçe daha fazla kabul görmesidir ve çeşitli yerlerde görülebilir. İPT'nin (İngiliz Psikoloji Topluluğu) lisans ve yüksek lisans sağlık psikolojisi müfredatına niteliksel araştırmayı dahil etme şartı; yeni İPT Niteliksel Psikoloji Bölümü'nün hızlı gelişimi ve Amerikan Psikoloji Birliği'nde benzer bir bölümün açılması için yapılan baskılar; anaakım sağlık psikolojisi araştırmacıları tarafından niteliksel araştırmanın daha fazla kabul edilmesi ve kullanılması; niteliksel araştırma makalelerinin *Health Psychology* gibi anaakım dergilerde görünür olmaya başlaması. Dahası, metnin diğer bölümlerinde görebildiğimiz gibi, benzer eleştiriler ve gelişmeler, uygulamalı ve profesyonel psikolojinin başka alanlarında da gerçekleşir. Ayrıca, daha önce bahsettiğimiz gibi, sağlık psikolojisi benzer baskılarla yüzleşmekte olan, üstdisiplini, tıptan oldukça etkileniyor. Bunlar anlatısal tıbbın ve tıpta beşeri bilimlerin gittikçe daha fazla onaylanmasına, hastaların yaşam dünyalarıyla daha ayrıntılı bağlar kurulmasına ve daha eleştirel bir halk sağlığı gelişimine olanak sağlamıştır. Bütün bu hareketler şüphesiz sağlık psikolojisi uzmanlığını önümüzdeki yıllar boyunca etkileyecektir.

Bu değişimler ayrıca eleştirel sağlık psikolojisi araştırmasının farklı sorular sormaya başladığı anlamına geliyor; daha çok tecrübeye odak-

lanan, hasta ve mağdurlara söz hakkı tanıyan ve eşitsizlikle ilgili meseleleri eleştirel yaklaşımlarla daha ilişkili hale getiren sorular. Bu yeni sorular, anaakım sağlık psikolojisinin, belli durumlardaki belli sorulara odaklanmasından doğan sorunlu yanlarını ortaya çıkarır. Bu odak, her ne kadar böyle yapmasa da, kişinin tecrübesine daha geniş bir toplumsal bağlamı kapsayacak şekilde uzanmalı ve o insanın yaşam dünyasına yardımcı olma görevini üstlenmelidir. Bununla beraber, anaakım sağlık psikolojisi araştırması, doğası gereği gündemine uygulamayı alır ve bunun türlerini yönetir; öyle ki, tıpta olduğu gibi, değerlendirme, teşhis ve tedavi kişiden çok sorunu ön planda tutar. Eleştirel sağlık psikolojisinden gelen niteliksel, yoruma dayalı ve yenilikçi araştırmaya dönüşün, tedavi ve bakımın nasıl düşünüldüğünü değiştirme ve kişiyi yeniden görüş alanına sokma potansiyeli vardır. Eleştirel yaklaşımlarda savunulan düşünümsellik, bu sonucu kesinlikle sağlayabilir.

Eleştirel sağlık psikolojisi, bu tür süreçler sonucunda, toplumsal değişim ve eylem planını gerçekleştirme amacındayken, daha anaakım hale gelebilir. Böyle bir ilerleme her zaman kendi değer, varsayım, uygulama ve sonuçlarını sorgulayacak bir eleştirel yaklaşımı gereksiz kılmayacaktır. Bununla beraber yakın gelecekte muhtemelen gündelik yaşamın daha da tıbbileşeceğinden, gittikçe teknolojik hale gelen bir sağlık hizmeti ile süregelen bir neoliberalizm ideolojisi ve sağlık tüketiminin hâlâ yüksek değer görmesi, eleştirel sağlık psikolojisinin "anaakımlaşması"nın eli kulağında olmadığını gösterir. Varolan fakat değişen toplumsal adalet gündemi, sağlık hizmetleri için bu gündemi en öncelikli odağında tutan eleştirel yaklaşımlara olan belirgin ihtiyaçların devam edeceği gibi sürecektir. Eleştirel bir yaklaşım her zaman gerekliliğini koruyacaktır.

Hepworth'ün "sağlığa eleştirel yaklaşımları daha da güçlendirmek için disiplinler arası çalışmaya olan ihtiyaca" yönelik savına da katılmaktayız (2006b: 407). Diğer eleştirel disiplinlerden beslenebiliriz. Örneğin, eleştirel gerontoloji, anaakım gerontoloji ve geriatriye benzer itirazlarda bulunur. Phillipson ve Walker eleştirel gerontolojinin, "toplumsal gerontolojiye daha değer temelli bir yaklaşımla bakarak, yaşlanmanın yalnızca sosyal olarak nasıl inşa edildiğini anlamaya değil, aynı zamanda onu değiştirmeye yönelik bir sorumluluk" geliştirmeyi hedeflemesi gerektiğini söylemiştir (1987: 12). Bernard ve Scharf (2007) yaşlanma tartışmalarına bağlam, değerler ve değişime yönelik bir sorumluluğun getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Coğrafya, sosyoloji ve antropoloji gibi sağlıkla ilgili diğer disiplinlerde yapılan benzer tartışmalar, eleştirel sağlık psikolojisi için bilgilendirici olabilir.

Stam, anaakıma karşı savların "rekabet zeminini onaylamaya" da yaradığını öne sürer (2006: 388). Bu savlar, eşitsizliği azaltmaya yönelik eleştirel gündemi belirleyerek sağlık psikolojisine girmiş bulunmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmaların örneklerini görüyoruz; ama bu gündemi geliştirmek, eleştirel sağlık psikologlarının en büyük mücadele konusu olarak kalacaktır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Sağlık psikolojisi, psikoloji bilgisinin fiziksel sağlık ve hastalık konularına uygulanmasıyla ilgilenir. Beden-zihin bağlantıları ve fiziksel sağlıkla ilgilenen bir dizi bağlantılı gelişmeden ortaya çıkmıştır.
2. Bölüm, anaakım ve eleştirel yaklaşımları ayırır ve her birinin altında yatan varsayım, kuram ve uygulamalara değinir.
3. Anaakım yaklaşımın sınırlamaları, sağlık davranışına ilişkin varsayımlarını, kuram ve modellerini, yürütülmekte olan araştırma yöntemlerini, sağlık ve hastalığı şekillendiren toplumsal süreçlere dikkat edilmemesini içerir.
4. Eleştirel bir sağlık psikolojisi, dönüşüm ve değişim arayışında olan, katılımcı eylem araştırmaları ve performansa dayalı sanatsal yaklaşımları kullanan araştırmalara odaklanır. Diğer araştırma türleri sosyoyapısal süreçler ve mağduriyeti sürdüren güç ilişkilerinin içyüzünü anlamaya çalışır.
5. Eleştirel sağlık psikolojisinin sorunlu noktaları arasında eleştirelliğin anlamları ve metodoloji etrafındaki tartışmalar yer alır.
6. Psikoloji ve ilgili disiplinlerin değişken doğası, sağlık ve sağlık psikolojisindeki eleştirel bakış açılarının ilerleyeceğini gösterir; fakat düşünümsel bir eleştirel yaklaşım her zaman gerekli olacaktır.

Terimler Sözlüğü

- Tüketicilik: Tüketicilerin, sağlık hizmetleri dahil olmak üzere, hizmetlerin tüketimini içeren organize eylemleri; hizmetlerin tüketicilere sunulması ve satılması amacıyla metalaşma biçimleri.
- Hastalık tellallığı: İlaç firmaları tarafından ürünlerinin satışlarını arttırmak amacıyla nispeten önemsiz sağlık durumlarının ya da hastalıkların yaratılması veya özendirilmesi.
- Bedenleşme: Hem bir beden olma hem de bir beden sahibi olma tecrübesi.
- Sağlık tüketicisi: Hastanın bilinçli ve güçlü bir birey modeli olarak kendi sağlık bakımı, tedavisi ve karar verme sürecine etkin bir şekilde müdahil olması.

- Tıbbileşme/Tıbbileştirme: Tıbbın gündelik hayata yayılması; sorunların tıbbi endişeler, hastalıklar, belirtiler veya bozukluklar olarak tanımlanması süreci.
- Performatif sosyal bilim: Gündelik hayattaki performansı sergileyen ve seyirciyi katmak, farkındalık kazandırmak ve değişim için eylemi yaratmak amacıyla çeşitli sanat türlerini kullanan bir sosyal bilim biçimi.
- Farmakolojikleşme/Farmakolojikleştirme: Gündelik hayatın sorunlarıyla başa çıkmak için ilaç kullanımının artması ve bu tür sorunlara ilaç temelli çözümlerin özendirilmesi; tıbbileşmenin bir benzeri.
- Fotoses: Katılımcıları ve seyircileri dahil etmek ve konular hakkında daha derin bir kavrayış sağlamak için araştırmada fotoğraf makinesi ve kamera kullanan bir yaklaşım.

Okuma Önerileri

Crossley (2000) ve Murray (2004) eleştirel sağlık psikolojisiyle ilgili meseleleri tartışıyor. Lyons ve Chamberlain'inki (2006) sağlık psikolojisine eleştirel bir yaklaşımın altını çizen genel bir metindir. Radley (1994), toplumsal bir dünyada sağlık ve hastalığı kapsayan bir metin sunuyor. Aboud (1998), küresel bir bakış açısı sağlamakta. Moss ve Teghtsoonian (2008), çekişme, güç ve hastalık etrafında eleştirel tartışmalardan bahsediyor. Murray ve Chamberlain (1999b), niteliksel metodolojiler ve ilgili araştırma konularını kapsamakta. *Journal of Health Psychology* düzenli olarak güncellenen, eleştirel bir bakış açısından makaleler içermekte. Sağlık psikolojisini yeniden inşa etme üzerine olan: *Special Issues* (Cilt 5, Sayı 3), *Community Health Psychology* (Cilt 9, Sayı 2), *Public Health Psychology* (Cilt 9, Sayı1), *Health Psychology and Arts* (Cilt 13, Sayı 2), Psilleltenskys'in (2003) makalesi ve takip eden yorumlar, Hepworth'ün (2006a) makalesi ve eleştirel sağlık psikolojisi üzerine sonraki yorumlara bakınız. Ayrıca, Crossley'nin (2001) *Psychology, Health & Medicine*'deki makalesine ve takip eden yorumlar. Eleştirel sağlık psikolojisi makalelerini içeren diğer dergiler arasında *Health, Social Science & Medicine, Critical Public Health* ve *Sociology of Health and Illness* bulunmaktadır.

İnternet Kaynakları

- Sağlık Araştırmaları Küresel Forumu – Araştırma ve buluşların fakirlerin sağlık problemlerine işaret etme imkânını desteklemektedir: www.globalforumhealth.org

- ISCHP (Eleştirel Sağlık Psikolojisi Uluslararası Topluluğu): www.unil.ch/ischp09/
- New View Campaign – Cinselliğin tıbbileştirilmesine karşıdır (Leonore Tiefer): www.newviewcampaign.org
- Photovoice.com – Caroline Wang'in araştırma için fotoses yöntemi üzerine sitesi: www.photovoice.com
- PhotoVoice.org – Ötekileştirilmiş topluluklar için olumlu toplumsal değişimler yaratmayı amaçlayan uluslararası hayır kurumu: www.photovoice.org
- SiRCHESI (Sağlık, Eğitim ve Toplum Konuları için Siem Reap Vatandaşları) – Halk sağlık desteği (Ian Lubek): www.psychology.uoguelph.ca/research/lubek/cambodia
- İnternet aramaları sonucunda sağlık ve hastalıkla ilgili pek çok yerel internet sitesi bulunabilir. Bunlar çoğunlukla belirgin hastalıkların etrafında oluşmuş veya bağlantılanmıştır. Böyle siteler destek ve direniş sağlayabilir fakat çoğu da biyomedikal güç ve emperyalizmi desteklemektedir.

Sorular

1. Kanser veya böbrek hastalığı gibi ciddi hayati tehdit oluşturan bir hastalığı düşünün ya da diyabet, epilepsi gibi kronik seyreden bir hastalığı. Seçtiğiniz hastalığın anaakım klinik sağlık psikolojisi ve eleştirel sağlık psikolojisi tarafından ele alınış biçimlerindeki farklılıkları tartışınız. Bu farklılıkları deneyimsel (hastalığı olan kişinin durduğu yerden) ve tedavi odaklı (sağlık çalışanının durduğu yerden) bakış açılarını gözeterek değerlendirin.
2. Tartışmalı bir hastalığı düşünün, ME (Miyeljik Ensefalomiyelit), MTS (Mesleki Tükenmişlik Sendromu) veya MAB (Mevsimsel Afektif Bozukluk) gibi. Sunuluşlarının ve tedavilerinin ideoloji ve politikalarını tartışın.
3. Bir hastalık (örn. kanser bilgisi) veya bir sağlık konusu (örn. obezite, göğüs büyütme) hakkında birtakım internet siteleri bulun ve içeriklerini eleştirel bir bakış açısıyla tartışın. Biyomedikal bir zorunluluğu sürdürmek ya da engellemek için nasıl işliyorlar? Bunları deneyimleyenler bu hastalık ya da sağlık konusunu nasıl kurguluyor? Bunlarla ilgili hizmet sunanlar nasıl kurguluyor?
4. Sosyal psikoloji kuramı, sağlığı anlama ve geliştirme için katılımcı eylem araştırmalarına hangi açılardan katkı sağlayabilir?

Çeviren: Güney Öztürk

10
Psikoloji ve Hukuk: Politikanın Suçu ve Adalet Arayışı

Bruce Arrigo & Dennis Fox

Bölüm Konuları

PSİKOLOJİ VE HUKUK:
- *Adli Psikoloji: Tanık Bilirkişi Olarak Klinisyen*
- *Yasal Psikoloji: Uygulamalı Deneysel Araştırma*
- *Psikolojik Hukuk Doktrini: Kuramdan Kamu Politikalarına*

PSİKOLOJİ VE HUKUKTA ELEŞTİREL PERSPEKTİFLER
- *Feminizm*
- *Postmodernizm*
- *Anarşizm*
- *Kaos Kuramı*

POLİTİKALARIN SUÇU VE ADALET ARAYIŞI

Bu kitabın ilk baskısı yayınlandığında "psikoloji ve hukuk" ile ilgili üç şey çoktan açıklık kazanmıştı: Nispeten yeni olan bu alan, bazı kurumsal liderlerin karşı durmalarına rağmen yasal uygulamaları ve siyaseti etkilemeyi amaçlamıştı. Çoğu psikoloji-hukuk araştırmacısı, alanın adalete önayak olma odaklanışını terk etmişti ve eleştirel bakış açılarının etkisi de sınırlı olmuştu (Fox, 1997). On yılı aşkın bir süreden sonra eleştirel çalışmalar daha gözle görülür bir hal aldı ancak anaakım, statüko dostu varsayım önceliklerini korumaya devam ediyor.

Psikologlar, hukuk ve ceza adalet sistemlerini bir yüzyıldan fazla süredir araştırır. Cattell'in (1895) tepki doğrulama ve güven düzeyleri ile ilgili araştırmaları, görgü tanıklığı ifadeleri ile ilgili incelemelerin yolunu açmıştır. Binet'in zekâ ölçüm çalışmaları, adli değerlendirme araç-

larına götürdü (Bartol ve Bartol, 2006). Münsterberg'in *On the Witness Stand [Tanık Kürsüsünde]* adlı eseri, psikoloji ve ceza kanunu arasındaki ilişkilere işaret etmişti. Hukuki kurumlar üzerindeki doğrudan etkilerinin yetersizliğine rağmen, bu çabaların mirası (Ogloff, Tomkins ve Bersoff, 1996), 1970'lerde resmi olarak psikoloji ve hukukun bir alt uzmanlık alanına dönüştürüldü. Tıpkı örgüt psikolojisinin, daha genel bir biçimde kamu politikalarını etkilemeye çalışması gibi (Herman, 1995), bu yeni alt alan, hukukun, sosyal bilimin kanıtlarını kullanmasını da meşrulaştırmıştır (Monahan ve Walker, 1991). Psikologlar, insan davranışı hakkında deneysel olarak doğru olmayan yasal ve adli varsayımları tespit etti, politik seçenekleri değerlendirip yasal sistemin nasıl daha iyi işleyebileceğine dair önerilerde bulundular.

Bu alan geleneksel ölçülere göre, sağlıklıdır. Amerikan Psikoloji-Hukuk Cemiyeti Avrupa Psikoloji ve Hukuk Derneği sıklıkla psikoloji birlikleri vasıtasıyla çalışan Amerikan Psikoloji Birliği (ile İnsan Hakları İçin Tabipler ve Masumiyet Projesi) gibi toplumsal çıkar gruplarının kanalıyla çalışan benzer topluluklar, psikolojinin hukuk açısından anlamlılığını vurgulamaktadır. *Law and Human Behavior Psychology, Public Policy, and the Law* ve *Psychology, Crime, and Law* gibi "psikoyasal" dergiler, bu alandaki kuram, araştırma, tedavi ve programlamayı içermeyi hedeflemektedir. Günümüzde, yeni eğitim ve uygulama modellerinin (Arrigo, 2001), müfredat derlemelerinin (American Psychology-Law Society, 2007), ders kitaplarının (Costanzo, 2004), düzenlenmiş ciltlerin (Brewer ve Williams, 2005), kitapçık ve ansiklopedilerin (Barnes, 2006; Weiner ve Hess, 2006), ölçme uygulamaları ve test araçlarının (Grisso, 2005), kariyer kaynakları (Kuther, 2004) ile uluslararası ve karşılaştırmalı araştırmaların (Arena ve Arrigo, 2006; Kocsis, 2007) birçok örneği bulunmaktadır. Alan, televizyonun ve film senaryolarının, uzman jüri üyelerinin ve adli psikologların çalışmalarını kurgusallaştırdığı hatta cazip hale getirdiği bir zamanda, kitle iletişim araçlarına bile girmektedir.

Ne yazık ki bütün bu etkinlikler, alanın eleştirel kökenini bulanıklaştırır (Fox, 1999; William ve Arrigo, 2002). 1960 ve 1970'lerin düzen karşıtı atmosferi, ciddi insan sorunlarına bireyselden ziyade tüm sisteme etki eden çözümler aramaya kararlı birçok öğrenciyi ve genç profesörü psikolojiye yönlendirdi. Psikoloji ve hukuk, haklarından mahrum kalmış olanları bunca zaman baskı altında tutmak için kullanılmış yaygın "adli sağduyu"ya meydan okumak ve onu değiştirmek umuduyla (Haney, 1993; 375) "sosyal bilimler ile hukukun birliğinin, adaleti desteklediğini" varsaymıştı (Tapp ve Levine, 1997;xi). Bununla birlikte, Haney bir ikilemin altını çok geçmeden çiziyordu: "Psikologlar, sistemi, çalış-

mak, eleştirmek ve değiştirmek üzere onun dışında kalmak veya sistemi kucaklayıp onun tarafından çalıştırılmayı isteyip istememek arasında karar vermekte geç davrandılar"(1980: 152). Daha sonraları, "kolektif çabaların yok oluşuna, ortak amaçların kayboluşuna ve görev duygusunun yasal değişim görevinin terk edilişine" hayıflandılar (Haney, 1993: 378–379).

Bu bölüm, temel bir soruya işaret ediyor: Hukuk psikoloji kesişmesi, mevcut uygulamada bireysel ve grup zararını azaltıp, iyi toplumu, kolektif refahı ve vatandaşa karşı adaleti mi; yoksa ötekileştirmeyi, haklardan feragat etmeyi ve ezilmeyi mi teşvik ediyor? İlk kısım, üç temel anaakım psikoloji ve hukuk yaklaşımının güçlü taraflarını ve sınırlılıklarını özetle gözden geçiriyor: adli psikoloji, yasal psikoloji ve psikolojik hukuk doktrini. İkinci kısım, alan dışı kaynaklı birkaç eleştirel sistemin çerçevesini betimliyor: feminizm, postmodernizm, anarşizm ve kaos kuramı. Bu yaklaşımlar, hukukun sorgulanır meşruiyetine, bilimin bilgi üzerinde sınırları belirlenmiş hak iddiasına, psikolojinin kimlik üzerine alternatif görüşler geliştirmede devam eden yetersizliğine ve toplumun kontrol, yordama ve düzene ilişkin yersiz beklentileri üzerine çeşitli biçimlerde odaklanır. Son kısım, kısaca psikoyasal araştırma, siyaset ve eğitim konularında alternatif girişimler öneriyor.

PSİKOLOJİ VE HUKUK

Psikoloji ve hukuk alanındaki eğitim ve öğretim genellikle birbiriyle örtüşen şu üç yaklaşımdan birini takip eder: *adli psikoloji* içerisinde, araştırma ve uygulamaya önem veren *klinik yaklaşım*; kanıta dayalı *yasal psikolojiye* vurgu yapan *hukuk ve sosyal bilimler;* kurama-duyarlı *psikolojik hukuk doktrini* yoluyla, sosyal değişim ve eylemi teşvik eden, *hukuk, psikoloji ve adalet yaklaşımı.*

Adli Psikoloji: Tanık Bilirkişi Olarak Klinisyen

Psikoloji ve hukuk alanlarında çalışan uzmanların çoğu, kendisini adli/klinik psikolog olarak tanımlar; genellikle polise, mahkemelere ve ıslah kurumlarına, psiko-terapötik muayene, tanı koyma, tedavi ve program hazırlama yoluyla destek sağlar ve mahkemede sıklıkla bilirkişi ifadesi verir. Terapistin çeşitli adli tartışmaları çözmedeki rolü itibariyle, hâkimler sıklıkla klinisyenlerin, hukuk ve adalet sistemi ile ilgili sorunlara etkin bir biçimde karşılık verebileceklerini varsayar (Weiner ve Hess, 2006).

Bazı uygulamacılar disiplinler arası hukuk ve psikoloji lisans programlarında eğitim görmüş olsalar da geleneksel klinik yönergelerini ta-

kip etmektedir. Amerikan Adli Psikoloji Akademisi gibi örgütler, ileri eğitim ve sertifikalandırma sağlar. Klinik eğitim ve uygulama pratiği adli psikoloji kariyeri için yararlı olsa bile, eleştirmenler bunun yeterliliği konusunda kuşkuludur (Perlin, 1991). Dar kapsamlı bir eğitim görmüş olan ve hukuk, sosyoloji, kriminoloji ve diğer ilgili alanlara temas etmemiş olan adli klinisyenlerin, sıklıkla, yetkililerin, tutukluların, akıl hastanesinde bulunan kişilerin, çocuk suçluların ve diğer sistem katılımcılarının karşılaştığı gerçek dünyanın kurumsal dinamiklerine karşı sınırlı bir anlayışı vardır (Arrigo, 2001).

Yasal Psikoloji; Uygulamalı Deneysel Araştırma

Adli psikolojinin klinik vurgusunun aksine yasal psikoloji, sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, nöropsikoloji, algı ve hafıza gibi diğer deneysel alanlardan köken alır. Yasal psikologlar, psikolojinin bilgi ve değerlerini, hukuk ve yasal karar alma sorularıyla birleştirerek, "yasal bilgiyle donanmış klinisyenler" olarak görev yapmaktadır (Bersoff vd. 1997: 1305). Yasalar üzerine eğitim almış psikologların çoğu, jüri davranışı ve görgü tanıklığının doğruluğu gibi klinik olmayan konuları incelemekte iken, diğerleri çocuk ve aile hukuku (örn. çocuğun vesayeti) ve ruh sağlığı hukuku (örn. adli kararla hastaneye yatırma) gibi klinik alanlarla daha yakından ilgilidir. Birçoğu da yasal yönetmeliklere etki etmeyi umar.

İçeriden biri olmak (ya da olduğuna inanmak) dikkati, adaletsizliği ve baskıyı el altından destekleyen yapısal güçlerden ziyade, hukukun teknik ayrıntılara, yani kurallara, işlemlere yöneltmektedir. Bu dar bakış açısı, araştırmacıların hükümet ve adalet sistemi personelinin ürettikleri verileri gerçekten kullanacakları konusunda kendine hizmet eden fakat kanıtlanmamış inanışlarını güçlendirmektedir (Williams, 2004). Sonuç olarak, araştırmacılar önemli sosyal problemlerin otoritelerin doğru bilgiyi bilmeyişinden değil, çatışan grup değerlerinden ve rekabetçi politik ve ekonomik çıkarlardan dolayı kalıcı olduklarını görmekten geri kalırlar (Fox, 1991; Williams ve Arrigo, 2002). Geniş bağlamdan ziyade halihazırdaki duruma odaklanmak –genellikle sosyal psikolojide yaygın olduğu gibi– anaakım psikoyasal çalışmayı daha kapsamlı değişimler gerekli olduğunda mevcut ıvır zıvır yasal işlemlerle oyalayarak sınırlandırır. Böylece, örneğin yasadışı toplu davranışı azaltma amacıyla tasarlanmış psikoyasal araştırma, ortaklaşmayı demokratik kontrole karşı dirençli kılan müşterek "kişilik" kavramıyla mücadele etmede genellikle başarısız olur (Fox, 1996).

Psikolojik Hukuk Doktrini: Kuramdan, Kamu Politikalarına

Psikolojik hukuk doktrini, "yasayı, insan davranışını göz önünde bulundurarak tarif eden, açıklayan ve öngören kuramlara" atıfta bulunur (Small, 1993: 11). Yasal psikologlar, yargıçların ve diğer yasal sistem aktörlerinin nasıl karar aldıklarını incelerken, psikolojik hukuk doktrini kuramları, hâkimlere ve kanun yapıcılara nasıl karar almaları *gerektiğini* söyler: Yasanın yalnızca ne olduğunu değil, psikolojik veriler ve psikolojik olarak tercih edilen değerler ışığında ne olması gerektiğini de önerirler. Kabul edilir ki yasal psikoloji ve psikolojik hukuk doktrini birbirine bağımlıdır ve zaman zaman deneysel çalışma baskılayıcı yasal uygulamaları ortaya çıkarır. Bununla birlikte psikolojik hukuk doktrini, dönüştürücü politik reformu ve sosyal değişimi hedef alan eleştirel bir psikolojiyi teşvik etmek için üst düzeyde taahhütte bulunur. Ne yazık ki bu vaat yerine getirilmemiş bulunmaktadır. Her ne kadar, psikolojik hukuk doktrininin üç temel biçimi, üslup ve amaç yönünden birbirlerinden ayrılsalar da, bunların anaakım yönelimleri daha az radikaldir (Arrigo, 2004a; Fox, 1993b).

Yaklaşımların ilki olan *insan haysiyetine-odaklı psikolojik hukuk doktrini,* en çok vaatte bulunmuş olandı. Avukatlar yasal karar vericilerin, kişilik, mahremiyet, birliktelik, eşitlik ve adalet gibi insan haysiyetine dayanan, psikolojik olarak arzulanan değerleri güçlendirecek eylemleri tercih etmeleri gerektiğini önerdi (Melton, 1990; Melton ve Saks, 1986). Bununla birlikte, bu liberal ilerici yönelim, hukukun amacını seçkinlerin çıkarı için sosyal kontrolü yürürlüğe koymak değil, insan refahını ilerletmek olduğunu varsaydığı için (Melton, 1992), taraftarları daha radikal eleştirileri reddettiler. Bu yaklaşım, o zamandan itibaren hukukun eleştirel psikoloji yaklaşımıyla yorumlanmasının da ötesine geçen iki yeni bakış açısı tarafından gölgede bırakıldı.

Terapötik hukuk doktrini, temel olarak hukuku terapötik bir araca dönüştürmenin peşindedir (Wexler, 1993). Bu doktrinin savunucuları, yasal kuralların, işlemlerin ve katımcıların nasıl "bazen terapötik bazen de terapötik olmayan sonuçlar üreten sosyal güçler" olarak görülebileceğini psikologların ölçmesinde ısrar etmektedir (Wexler, 1993:21). Bu nedenle terapötik hukuk doktrini klinik tavsiyenin hâkimlere ve yasa koyuculara karar vermede yardımcı olabileceği ve olması gerektiğini (Winick veWexler, 2003); bu girdinin paternalizm ve baskı tarafından temsil edilen korkulan *terapötik duruma* yol açmayacağını (Wexler ve Winick, 1996) ve mahkemeler ruh sağlığı uzmanları gibi hareket ettiklerinde adalete en iyi şekilde hizmet edeceklerini varsayar (Stolle, 2000). Bu varsayımların bir statüko gündemine yol açması, yaklaşımın mevcut

popülaritesini açıklamaya yardımcı olabilir (Arrigo, 2004b). Terapötik hukuk doktrini savunucuları, cinsel suçluların tedavi programları ve eski mahkûmların topluma yeniden kazandırılma girişimlerindeki etik ikilemler türünde potansiyel uygulamaları düzenli olarak incelemektedirler.

Bilişsel bilim, psikolojik hukuk doktrinin üçüncü yaklaşımının temelinde yatar (örn. Gazzaniga, 2005; Tancredi, 2005). Özellikle, sinirbilimdeki fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme teknolojisi (fMRI) gibi gelişmeler (örn. beynin görüntülenmesi), yalan yakalama, terörle mücadele ve cezalandırıcı kararlar gibi yasal sistem görevlerine yardım ederek bu alanda etkili olmaktadır. Hızla yayılan bir düşünce olan "fiziksel dünya kurallarının" (Gazzaniga, 2005:88) insan işlerliğinin her boyutuna çözümler bulabileceği, dolayısıyla ceza sorumluluğunu belirlemenin biyolojik kanunların uygulanmasından yalnızca biraz fazlasını gerektirdiğini ima ederek, hukukun özgür irade ve kişisel sorumluluk ile ilgili geleneksel varsayımlarını ihlal eder. Bu görüş, psikoterapinin tıbbileştirilmesini de pekiştirmektedir ki bu da her sorunu bilimsel çareye dayandıran bir tanı kategorisine indirger (bkz. 5. Bölüm). Son derece gerileyici bir biçimde, bilişselcilik, "refahı ilerletme amacıyla, toplum yerine zihne uyum sağlatmayı" teşvik etmektedir (I. Prilleltensky, 1994: 93; Arrigo, 2007).

PSİKOLOJİ VE HUKUKTA YENİ ELEŞTİREL PERSPEKTİFLER

Şanslıyız ki anaakım psikoloji ile hukukun her zamanki olağan işlerine meydan okuyan psikolojik hukuk doktrinine eleştiriler getiren yaklaşımlar var. Kaynaklarını hem psikoloji hem de hukuk dışından alan bu yaklaşımların yandaşları daha radikal politik ve felsefi akımlarla ilgili anlayışlara dayanarak, hukuk neden var ve hangi amaçlara hizmet eder gibi temel sorular sormaktadır. Burada tanımlanan dört yaklaşım (*feminizm, postmodernizm, anarşizm ve kaos kuramı)* kendi aralarında önemli yönleriyle ayrılmaktadır; ancak bu yaklaşımların hangi noktada ortaklaştıkları önemlidir: Bu yaklaşımlar, yukarıda bahsi geçen anaakım yaklaşımların aksine, hukukun doğası, sosyal değişim ve adalet arayışına engel teşkil eden yasal kurumların işleyişine dair geleneksel varsayımları reddeder. Önemli derecede eleştirel dikkat, aile hukukuna, ruh sağlığı ile ceza adalet sistemlerine ve hukuk psikologları için özel önem taşıyan diğer alanlara odaklanır.

Hukuka dair eleştiriler ve anaakım psikolojinin yasal kurumların güçlenmesindeki rolüne dair çıkarımlar, yeni de değildir sürpriz de. Birçok sıradan insan, kararlarını adaletsiz ve sağduyudan yoksun bulduğu

yasal otoritelere içerlemektedir. Avukatlarla ilgili, çoğu da antik dönemlerden beri sürdüğü bilinen bütün şakalar, hukuk kurallarına yönelik ilgili yaygın rahatsızlığa işaret eder. Yasal bir sistemin meşruiyetinin, insan davranışı ile ilgili yanlış inançları engellemek için halka gereksinim duyduğunu kavramış olan ilk psikoloji/hukuk akademisyenleri, bu huzursuzluğu paylaşmaktaydı (Tapp, 1974). Başka bir deyişle, sıklıkla insanların yasa gerektirdiği için adil ve sorumlu davrandıklarına yani iyi olmaya zorlanmadıkça iyi olamayacağımıza inanırız (Lerner, 1982). Bu inanç, yasal otoritelerin aksi takdirde reddedebileceğimiz yasaları yürürlüğe sokmalarına olanak sağlamaktadır.

Modern psikoloji ve hukuk alanı, eleştirel yasal çalışmalarla uyumlu olarak, hukuk politikalarını açığa çıkarmak üzere (Kairys, 1998), hukukun kendine hizmet eden gerekçelendirmelerinin önündeki engelleri kaldırmak için (Kennedy,1973; Tushnet, 1986) hukuk akademisyenlerinin öncülük ettiği bir hareket başlattı ve eleştirel yasa çalışmaları, başka eleştirel geleneklere mensup akademisyenlere yararlı olduğu ortaya çıkan geniş kapsamlı bir literatürü doğurdu. Eleştirilerin iki türü bu hareketle özellikle ilintilidir. Biraz basitleştirecek olursak, ilki öncelikli olarak politiktir. Hukuki kuralların, geleneklerin ve kurumların, nasıl orantısız bir biçimde, ayrıcalıklı grupların ve toplumsal seçkinlerin çıkarlarına hizmet ettiğini vurgular. Hukuk bunu birçok biçimde, örneğin kurumsal yanlılığı maskelemek için uzmanlaşmış bir dili sıkça kullanarak yapmaktadır. Bu yüzden, bu geleneğe uygun olarak gerçekleştirilen işler, sıklıkla güçsüzün güçlü ile karşı karşıya gelmesine yardım etmeyi amaçlar. Örneğin feminist çalışmacılar, belirli bir yasal görüşü, altında yatan prensipleri tespit etmek için inceleyebilir: Geleneksel bakış açısıyla "aklı başında erkek" diye tabir edilen ve halen bu geleneksel görüntüye benzemekte olan "aklı başında kişi" örneğinde olduğu gibi.

Eleştirinin ikinci türü, sonuçlarının kimin çıkarlarına hizmet ettiğine dair önemli politik sorudan epeyce uzak bir biçimde, hukukun varolan sonuçlarını ele alarak içine bir sosyal psikoloji unsuru katar. Aslında –geleneksel savunucularının hayal ettiği gibi– hukukun dış etkilerden gerçekten bağımsız olması durumunda çok daha güçlü bir biçimde uygulanacağı görüşünü savunur. Bu eleştirel görüşe göre, yasanın öncelikli amacı, daha eski normlara, değişen şartlara, bireysel ve kültürel farklılıklara rağmen rasyonelize edilmiş ve merkezileştirilmiş bir düzeni dayatmaktır. Anarşistlerin özellikle savunduğu gibi, "kanuna uygunluğu savunma", gerçek eşitliğin hâkim olduğu gelecekteki bir toplumda bile adaleti yerinden oynatır, çünkü "iyi kanun" bile, düzen ve akılcılığı, et-

kileşim, dayanışma ve kendiliğinden oluşun önüne geçirerek insan ilişkilerini kategorize eder, rasyonelleştirir ve bürokratikleştirir.

Bu bölümün geri kalan kısmı, psikoloji ve hukuka uygulanan dört eleştirel geleneğe dair, seçilmiş önemli noktalara değiniyor. Bu dört eleştirel geleneğin tümü, burada ancak varlığını hatırlatmakla yetineceğimiz çok geniş bir literatürü barındırır.

Feminizm

Feminizmin, bu basımın başka yerlerinde diğer bağlamlarda ele alınan geleneksel cinsiyet rolleri, güç dengesizlikleri ve kurumsal cinsiyet ayrımcılığının diğer unsurlarına dair eleştirileri yasal sisteme kadar uzanır. Radikal feministler, geleneksel yasal kuram ve mantık ile ilgili temel varsayımların kadınların deneyimlerini yetersiz ve yalnızca sayısal olarak yansıttığını iddia ederek, bilimin hâkim bakış açısına ve dolaylı olarak da anaakım psikoloji ve hukukun nicel, kanıta dayalı araştırmalarına meydan okur.

Bilginin eleştirisi: Kişisel olan ampiriktir deyişi (McDermott, 1992:237), bilgiye liberal feminist yaklaşımı özetler. Kadınların deneyimleri toplanabilir, kaydedilebilir ve sayılabilir ve bunların yanı sıra elde edilen istatistiki değişkenler, herhangi bir cinsiyet farklılığını açıklamak için kullanılabilir (Frazier ve Hunt, 1998). Ancak deyişin daha radikal olan tersi de önem taşır; *ampirik olan kişiseldir*. Gerçekten de ampirik olan olayları farklı deneyimleyen kişileri alt sınıf yapan, gücün bir türüdür (Arrigo, 1995). Bu nedenle, radikal feminist hukuk doktrini, erkek egemen bir sistemi güçlendiren nicel hukuk ve sosyal bilim araştırmalarında saklı değerleri sorgular. Bu öylesine güçlü erkek egemen bir sistemdir ki "erkek egemen bilgiden ciddi anlamda sapan herhangi bir konuya, mahkemede kulak verilmesi ve bu konunun uygun bir çözüme kavuşturulması ihtimali çok düşüktür" (Milovanovic, 2003: 139). Açıklayıcı gerekçelerin, "bilimsel psikoloji topluluğunun geleneksel bilgilerini meydana getiren değerlere" dayanması gerektiğini savunanların aksine (Wiener, Watts ve Stolle, 1993: 93), radikal feministler, tatminkâr olmayan bir statükoyu uygun bir standart olarak görmez.

Hâkim olan yasal mantık, erkek düşüncesini ve duyarlılığını yansıttığında, *ispat* yükümlülüğü, *gerçek delil* talebi, *gerçek* yasal niyet, *bilirkişi* tanıklığı ve suçun *nedenleri* gibi kavramlar tarafından da gösterildiği gibi, çok fazla şey riske girer (Arrigo,1995). Bartlett ve Kennedy'nin (1991), dövülmüş kadın sendromuna dayalı bir savunmayı öne sürmedeki zorluklar karşısındaki duruşunu bir düşünün. Milovanovic'in açıkladığı gibi (2003), tercih edilen bir kadının istismarcısını öldürmesinin

bu şartlar altında makul olduğu tezini ileri sürmek yerine savunma avukatlarının genellikle istismarın ve gücün psikolojisini göz ardı eden standart yasal kategorilere daha iyi uyan "azaltılmış ceza sorumluluğu" savını kullanmasıdır. Bu stratejik karar, böylelikle kadınların gücünü kısıtlayan bağlamı gizler.

Geniş çaplı araştırmalar, kadınların kendilerine has deneyimlerinin hukuki muhakemede (Arrigo, 1992), cinselleşmiş şiddetin dile getirilmesinde (Coker, 2001) ve feminizm, epistemoloji ve bilimi kaynaştıran psikoyasal kuramlarda (Anderson, 2002) nasıl somutlaştırılacağına ilişkin veri sunar. Bununla birlikte, giderek büyüyen literatüre rağmen, anaakım psikoloji ile hukukun değer ve uygulamaları üzerinde feminizmin liberal kanadının, radikal feminizme göre daha etkili olduğunu belirtmek gerekir. Liberal feminizmin, yasal sistemde kadın ve erkeklerin tedavisini eşitleme girişimi, radikal feminizmin daha geniş meydan okumasına kıyasla ılımlı bir reforma daha çok vesile olmaktadır. Liberal feminizm, adli düşünce içinde ve dolayısıyla yasal uygulama içinde kadınlarla ilgili anlayışımızı yeniden çerçevelendirirken, radikal feminizm, toplumsal etkileşimi ve hem kadının hem erkeğin yaşamlarını sürdürdükleri toplulukları yeniden tasarımlamayı amaçlar.

Postmodernizm

Modernizm, akılcılığın, bilimin ve modern hayatın diğer iyimser, enerjik yönlerinin, ilerlemeye götüren kaçınılmaz yollar olduğunu kısmen varsayan geniş kapsamlı bir akımdır. Diğer yandan, postmodernizm kesin ve mutlak gerçek iddialarına kuşku ile bakar. Bu nedenle postmodernistler, hukukun kendisini "yasal bilim" (hukukun tamamen mantıksal bir teşebbüs olduğunu savunanların geleneksel olarak kullandığı modası geçmiş bir terim) olarak tanımlamasını reddeder. Postmodernistler ve diğer eleştirmenler için, yasal karar verme mantık ile düşünüldüğünden daha az ilişkilidir. Birçoğu için dil, anahtardır.

Örneğin, birçok postmodernist araştırmacı, varolan uygulamaları gerekçelendiren içsel değerleri ve gizli varsayımları açığa çıkarmak üzere yasal metinleri inceden inceye tahlil eder (veya yapı bozuma uğratır). Bu dile duyarlı strateji, geleneksel yasal muhakemenin, gerçek, ilerleme, akıl ve bilgide hak iddia edişinin mantığına ve imgelemine meydan okur. Daha belirli bir şekilde postmodern hukuk bilim insanları, yasanın içine sokulmuş ideolojinin nasıl da dilin bir fonksiyonu olduğunu (başka bir deyişle, sözcükler, deyimler, kodlar) kanıtlamaktadır. Dil tercihi, güçlüdür. Dil tercihi, bir davanın, hükmün ya da kararın çeşitli yorumlarının içinde sıklıkla statükocu çıkarlarla uyumlu olarak, sıkıca

kontrol edilmiş anlamlara aracılık eder (Arrigo, Milovanovic ve Schehr, 2005; Sarat ve Kearns, 1992).

Öznelliğin ve söylemin eleştirisi: 1990'larda hızla gelişen postmodernizm (Best ve Kellner, 1997), psikanalitik bir dönüş yaşadı. Öğretinin başlıca göze çarpanlarından biri Jacques Lacan oldu (1977, 1985, 1991). Freud'un, bilinçdışı ile ilgili görüşlerini yeniden çalışırken (1900/1965), Lacan öznenin (kendilik) kaçınılmaz bir şekilde söyleme (dile) bağlı olduğunu kabul etti. Amaca yönelik, aktif ve tam olarak bağımsız birey modernist kavramının –hukukun "rasyonel bireyi"– bir kurgudan başka bir şey olmadığını düşünüyordu. Lacan kariyeri boyunca, özne (kendilik) adına ve lehine konuşan sesi (dil) ve bilme yolunu (arzu) tanımlamaya önem verdi.

Postmodernizm için genelde söz konusu olduğu gibi, Lacancı terminoloji de son derece soyuttur. Postmodernistler, düşünceleri en temeline indirgemenin nüansları yok ettiğini düşünür ve bu soyutlamayı savunur. Böyle bir basitleştirme, anlamlı olanı anlamsız kılar, kimlikleri homojen hale getirir ve bireyleri, güçlüye karşı koymada güçsüz kılar. Lacan'ın gözlemleri, gündelik dilin kullanımı aracılığı ile sürekli yer tutan, kimliğin baskıcı ve bilinçdışı normalleştirilmesine karşı verilen politik bir yanıt niteliği taşır. Lacan için dil, "öznenin kimliğini konuşur" (Arrigo ve Schehr, 1998: 632-633) ve öznenin benzersiz varlığı için bir "vekildir".

Kullanımdaki iletişimsel sistem aracılığı ile özne adına konuşan kimin kimliğidir? Gerçekten de konuşan ya da yazan o kişi midir? Yoksa muhtemelen toplumun egemen değerlerini, ideolojik dayatmalarını yansıtan bir başkasının sesi (ve bilme şekli) midir? Lacan için, dil vasıtasıyla aktarılan ses, "Ötekinin" (bilinçdışını belirtmek için büyük Ö harfi ile) çıkarlarını tipik bir biçimde yansıtır. Dahası, Lacan için bu "Öteki", bilmenin, varoluşun ve yaşamanın alternatif biçimlerini fesheder. Bu alternatif konuşma biçimlerinin susturulması genişlediği ölçüde, konuşmada "şiddet" kendini açığa vurur.

Gönülsüz olarak akıl hastanesine kapatılmayla tehdit edilen kişinin durumunu ele alalım. Kişi, kapatılmaktan kaçınmak için "sağlıklı" veya "normal" ya da "ruh sağlığı yerinde" olduğunu yansıtan bir konuşma biçimine dayanmalıdır. Bir de bu kişinin savunmasını üstlenen kişiyi düşünelim. Hukuk, bu kişiden, anlaşılıyor olması için, kendi iletişim sistemini (hukuk dilini) benimsemesini talep eder. Bunun yapılmaması durumunda, karşı tarafın avukatı, kişinin ifadesinin "önyargılı", "önemsiz", "ilişkisiz" olduğunu ileri sürerek itiraz edecektir. Tabii ki bu örneklerde, eğer birey "sağlığın" ya da "hukukun dilini" benimseyecek olursa,

kabul edilebilir, statükocu, sıradan anlamı ("Ötekinin" sesini) iletmek için kendiliğini (kimliğini) kurban etmiş olur.

Birçok araştırmacı, Lacancı psikanalizi kullanarak, dikkatleri hukuk bağlantılı dilin öznenin içsel varlığına gölge düşürme kapasitesine çekti Örneğin, Shon (2000), polis memurlarının "polis ağzını" benimsemesinin vatandaş, şüpheli ile aralarındaki barışçı etkileşimlere nasıl engel olduğunu açıklar. Shon ve Arrigo (2006), *COPS* veya *America's Most Wanted* gibi dizilerin kullandıkları dilin, akıl hastalığı imajını daha da patolojikleştirerek ya da suç kapsamına sokarak, ruhsal bozuklukları olan kişileri ya mizah konusuna ya da korku kaynağına indirgediğini belirtir. Stacey, hukuki dilin cinsiyetçi ve ırkçı boyutlarının, Güney Avustralya'nın yerli kadınlarını yasal kimliklerinden nasıl mahrum bıraktığını, "ortodoks ve modernist yasa dilinin", hangi yönleriyle kadını, ırk ve kimliği yazıya dönüştürmek için sözcüklerinin olmadığını (1996:287) inceler.

Öznellik ile söylem arasındaki birlik, psikolojik hukuk doktrini içerisinde özellikle dikkate değerdir. Eleştirel yasa araştırmalarına ve feminist eleştirilere paralel olarak, Lacancı psikanaliz, hukukun ve psikolojinin doğal kabul ettiği dilin, ruh sağlığı ve adalet sistemlerini meydana getiren bireyler ve temsilcileri hakkında belirli varsayımları yansıttığını öne sürer (örn. Arrigo, 2002; Shroeder,1998). İnsan ve davranışlarının deneyimlenmesi, yorumlanması ve hakkında konuşulmasının belirli biçimlerini bilinçdışı olduğu yönünde değerlendirmek, bu varsayımların karar alma sürecine çarpıcı bir biçimde etki etmesine yol açar. "Cinsel şiddet saldırganı", "psikotik katil", "ceza ehliyeti olmayan" ve "kendisine ve/veya başkalarına kaçınılmaz bir tehlike arz eden" türünden sözler veya sözcük öbekleri anlam yüklüdür. Hukuk, bu anlamların –kasıtlı olarak ya da başka bir şekilde– alternatif yorumlarını söze dökmeyi ve meşrulaştırmayı imkânsız kılarak, bunları sistemi koruyucu değerlere indirger. Hukuka yönelik olarak Lacancı yaklaşımın takipçisi olan eleştirel psikolojinin görevi, hâkim söylemin, refahı ve sosyal değişimi ilerletmek için nasıl yeniden dile getirilebileceğini saptamaktır.

Anarşizm

Bu konudaki şöhretine rağmen, anarşizm, kurumsallaşmış otoriteyi yalnızca olumsuzlama ya da kaos uğruna reddetmez. Anarşistlerin aklında, toplumun yıkımı değil, insan ihtiyaç ve değerlerine daha iyi uyum sağlayacak bir çizgide yeniden inşa edilmesi vardır. Temel varsayımlarından ikisi, doğrudan hukuk ile ilişkilidir: Değişim, belirsizlik ve farklılık, rutinleştirmeden ziyade kutlamayı temin ederek sosyal yaşam,

karşılıklı yardım, paylaşılan sorumluluk ile dayanışmayı talep eder. Bu varsayımlar yasa ve insan davranışı ilişkisinin çerçevesini yeniden çizmekte, hukukun sosyal psikolojik yorumu, sosyal düzen ve merkezileşmiş devlet ile bağlantılı olan tamamen farklı bir sorular dizisini önermektedir (Fox, 1993a, 2001a). Hukukun anarşist reddi kısmen, "ilkel" olarak tanımlanan grupların, insanlık tarihinin çoğu süresince hiçbir yasal sistem olmaksızın, anlaşmazlıkları çözmüş ve düzeni sağlamış olmalarına dayanır (Barclay, 1982); böylece bu da yasayı nispeten yeni bir keşif alanı yapmaktadır.

Değişimi, belirsizliği ve farklılığı kutlamak: Klasik anarşistler, "yaşamın yaratıcı kaynağının kökenini varolan sınırlamaları yıkma tutkusundan aldığını ileri sürer (Bakunin, 1974; 58). Dinamik dönüşümler, hem bireysel özgürlüğü hem de toplumsal bilinçliliği geliştiren yaşamı onaylayan fırsatlar üretir. Anarşinin felsefesinde, belirsizlik ve farklılık, değişim beklentilerini azami düzeye çıkarır; çünkü doğurduğu yeni fikirler ve kimlikler, hiyerarşi ve tek tipçilik yönünde yapılan baskılara karşı koymada yardımcı olur (Ferrell, 1999).

Anarşist bir bakış açısından, anaakım psikoloji ve hukuk, belirsizlik ve farklılığı zayıflatır; böylelikle statükocu rutinlere sekte vurmaktan çok, onları güçlendiren savlara tutunur. Bu rutinler, daimi adaletten ziyade usule uygun adalete dair bir vurgunun, gerçek davalardaki haksız sonuçlara rağmen "hukukun üstünlüğü" nün genel prensiplerinin uygulanmasının kabulünün ve hukukun homojenleştirici, bürokratlaştırıcı meşruiyetine meydan okumaktan ziyade onu pekiştiren politikaların onaylanmasını kapsar (Fox, 1993b, 1999). Anaakım mantık, insanların adaletsizlik ile ilgili deneyimlerini beslemekle kalmaz, onun yasacı çekirdeği, bireysel kimlikleri eşsiz kılan ve farklı toplulukların farklı yönlerde gelişmesine imkân tanıyan belirsizlikleri, tutarsızlıkları, aykırılıkları ve farklılıkları ilgisiz sayarak reddeder. Diğer yararlı olasılıkların arasında farklılığın kabulü insanları, etki alanı, düşünüldüğünden daha geniş alana yayılan, ruh sağlığı ve ceza adalet sistemleri gibi güçlü düzenleyici ve kontrolcü rejimlerden kurtarmaya yardımcı olacaktır (Arrigo, 2000).

Karşılıklı yardım: Anarşinin beslediği farklı kişisel kimlikler, karşılıklı farkındalığı arttırarak toplumu sürdürülebilir kılar (Williams ve Arrigo, 2001). Başkalarıyla yaşamak, bireysellik ve birliktelik duygusunun aynı anda sağlanmasını temin ettiğinden (Fox, 1985), anarşist toplulukların üyeleri "kendileri olmak için daha özgür, aynı zamanda kendilerinden ve başkalarından, dış otoriteler tarafından kontrol altında tutuldukları durumlara kıyasla daha doğrudan sorumludurlar" (Fer-

rel, 1999: 97). Böylelikle anarşistlerin hedefledikleri toplum, *karşılıklı yardım* olmadan var olamayan, "hayat mücadelesinde birbirlerine destek olanlara en yüksek hayatta kalma şansını tanıyan" toplumdur (Kropotkin, 1902: 115). Etkin bir karşılıklı yardım, insanların topluma aktif olarak ve doğrudan katıldığı yerelciliğe, bölgeselciliğe ya da merkezileşmekten uzaklaşmaya işaret eder (Moreland, 1997).

Anarşizm etkisindeki psikologlar, devlet kurum ve politikalarının, her türlü geçici kazanca rağmen sosyal adaleti nasıl aşındırdığını, insani gereksinim ve değerleri nasıl kösteklediğini gösterir (Fox, 1991, 1993a; Sarason, 1976). Örneğin, Williams, kurumsal düzenin uzantısı olan akıl hastalığı tespitinin, risk ve tehlike değerlendirmelerinin ve psikiyatrik gözetim uygulamalarının, insanların daha fazla "tam insan" olmaları yolundaki özgürleştirici ve "daha doğal düzen biçimlerini" nasıl sınırladığını göstermektedir (2004:40; ayrıca bkz. Williams ve Arrigo, 2001).

Fox (1993b) yasal psikologları dikkatlerini yasal kontrole karşı görünürdeki yaygın kuşkuyu yansıtan üç alana çevirmeye çağırır: yasa ve hakkaniyet arasındaki ayrıma (başka bir deyişle, yasallık ile temel adalet arasındaki ayrıma), jüri kararıyla karar bozulmasına (ceza mahkemesi jürisinin, esnek olmayan yargısal yönergeleri reddederek, yasanın katılığından kurtulma yetisine) ve ABD Anayasasının Dokuzuncu Ek Maddesine (diğer maddelerde belirtilen hakların dışında kalan bireysel hakların korunması için tasarlanmış, hakları sağduyulu kılma fikrine özellikle büyük önem veren maddeye). Yasal ve politik otoritelerin, bağımsız ve toplu karar alma ile ilgili bu şerhlerin her birine, hukukun üstünlüğü ile bağdaşmayan eski değerlerin kalıntıları diye saldırması, elbette bir sürpriz değildir. Anarşist bir perspektif, dikkati direkt olarak yasal sistemin varsayımları ile sıradan insanların yasanın ne kadar güçlü olmasını istediklerine yönelik sağduyuya ya da günlük kavrayışları arasındaki uyumsuzluğa yöneltir.

Anarşistler, kanun hükmündeki sosyal düzen biçimlerinin çeşitlemeleri üzerine düşünmüş olmalarına rağmen (Holterman ve van Meerseveen, 1984), anarşizm daha genel olarak, yasal psikologlara toplumların yasal kurumlar olmaksızın sosyal düzeni ve istikrarı elde etmeyi başarabileceklerini dikkate almaları konusunda meydan okur. Geçmişin anarşist toplumları ile günümüzün politik mücadelelerindeki (örneğin, küreselleşme karşıtı hareket) anarşist düzen biçimlerinin daha geniş toplumlara uygulanabilir olup olmadığı sorusu, anarşist eleştiriye deneysel bir bileşen katar ki bu da Paul Goodman'ın "anarşist prensibi", görünür politik uzantıları olan bir sosyal psikolojik hipotez olarak onaylanmasını yansıtır (1966/1979: 176).

Kaos Kuramı

Kaos kuramı ya da kaoloji, doğabilimlerinin özellikle fizik ve matematiğin bünyesinden doğmuştur. Bu alanlardaki adı *doğrusal olmayan dinamik sistemler kuramı* ya da *karmaşık sistemler bilimi*dir. Kaoloji, öngörülmez, sürekli olmayan, istikrarsız ya da anormal biçimlerde davranan karmaşık intibak sistemlerinin davranışının araştırmacıların öne sürdüğü gibi güvenilir bir şekilde öngörülebileceği fikrini reddeder (Barton, 1994). Basit bir doğrusal sistemde nedensel faktörlerin bilgisi, sonucun tahminine olanak tanısa da karmaşık sistemlerde, süreç "doğrusal olmayan" biçimde ilerlediği için, katkıda bulunan nedensel etkenler, bizi tek bir öngörülebilir sonuca götürmez. Belirli bir sahil şeridine vuran dalgaların tam örüntülerini kesin olarak öngörememiz bu yüzdendir.

Sosyal bilimler ve daha özel olarak sosyal bilimler anlayışını benimseyen eleştirel hukuk psikolojisi insanların da karmaşık intibak sistemleri olduğunu ileri sürer. Başka bir deyişle insanlar, "düzenli bir düzensizlik" ile hareket eder (örn. rasyonel *ve* duygusal; nesnel *ve* öznel). İnsanlığımızın her iki boyutunun da yaradılıştan değere hükmettiğine inanmak suretiyle kaos kuramı, doğal ya da organik süreçleri aşırı derecede sınırlandırmak ya da düzenlemeye çalışmak yerine, ki bu da tipik olarak yasal (ve psikoyasal) sistemin tepkisidir, bu süreçlerin gözler önüne serilmesine izin verilmesi gerektiğini savunur. Böylelikle, kaos kuramının insan etkileşimi ve sosyal yönlendirme ile ilgili varsayımları, öngörülebilirlik ve kontrol arayışında olan yaklaşımlara meydan okur. Yaratıcılarının muhteşem planlarına rağmen karmaşık sistemler genellikle amaçlanan ya da belirlenen hedeflere aykırı olarak, öngörülemez örüntülere doğru eğilimlidir.

Kaosun içindeki düzenin eleştirisi: Kaoloji, varsayılan rastlantısallığın içinde düzenin gizlendiğini farz eder. En önemli prensiplerinden biri çekici prensibidir. Çekiciler, "bir sistemin, zamanla içine yerleştiği istikrar örüntüleridir" (Goerner, 1994: 39). İsimlerinden de belli olduğu üzere çekiciler, "görünüşte bir sistemi kendilerine çekerek ona manyetik bir cazibe uygular" (Briggs ve Peat, 1989: 36). Bu çekicilik ya da kendine doğru çekme, başka şartlarda düzensiz ve karmaşık bir sisteme düzen ve istikrar getirir. Alternatif olarak, bir "yabancı" çekici, sistemleri görünürde organize olmayan örüntüler içine yerleşmelerine teşvik edebilir. Öyle ki sistemin hareketi aynı yolu iki kez izlemez, böylece görünürdeki rastlantısallığın içindeki düzeni açığa çıkarmış olur. Bu yabancı çekici, "çelişkinin somut örneğidir"; kendini asla tekrar etmez ama kendine daima benzer; mutlak surette tanınabilir; asla öngörülemez (Van Eenwyk, 1991:7).

Başka bir deyişle hukuksal kurumların işleyişinde dahi rastlantısal ve açıklanamaz gibi görünen şey, öngörülemez; ama keşfedilebilir modelleri yansıtabilir. Kaos kuramı uzmanları için düzenlenmeden bırakılmış sistemlere eşlik eden belirsizlik, başka düzenlemeleri erişilemez kılmak pahasına, davranışı henüz olgunlaşmadan bazı yollara sürükleyen bir düzenlemeye geçmeye tercih edilebilirdir. Sosyal olarak yapılanmış bir düzeni, merkezi kontrolden özgürleşmiş olarak tasavvur eden anarşizmin aksine, kaos kuramı herhangi bir karmaşık sistemin gerçekte planlandığı gibi işleyeceği görüşünü reddeder.

Bu yaklaşıma uyumlu bir şekilde, eleştirel çalışmacılar hukuk sisteminin nasıl bir çekici olarak davrandığını incelemiştir. Bazı durumlarda resmi ve gayrı resmi adalet sisteminin manyetik çekimi, bireysel davranışı, onu sabitlenmiş, yerleşmiş ve öngörülebilir yasal kimlikleriyle yerleşmiş etkileşim modellerine sıkıştırarak dizginler. Örneğin, Brion (1993) yasal işlemlerin ve kurumların, asılsız çocuk cinsel istismarı raporlarına karşı verilen aşırı tepkileri nasıl kolaylaştırdığını açıklar. Yasal aygıt, gerçekleri sorgulamak için kendi sınırlı iletişim sistemine (hukuk diline) dayanır, bu gerçekleri bir mahkemenin ya da başka bir yasal yolun dar prizmasından geçirmek suretiyle filtreler, tartışmanın odağını (örn. ne oldu, zarar var mıydı?) kısıtlar ve bu yargıları, gerçeğin ve adaletin nihai kaynağı olarak ilan eder. Bu sınırlandırılmış yaklaşım, histeriyi daha muhtemel kılar. Çünkü yasal sistem, düzene, kontrole, dengeye ve öngörülebilirliğe doğru çekildiği için, kendi diliyle en iyi ifade edildiği üzere, ihtilaflı davranış hakkında (çocukların cinsel istismarı) daha fazlasını keşfetme kapasitesini kısıtlamakta ve eş zamanlı olarak, doğru beyan edilmemiş olaylara karşı abartılı tepkileri daha olası kılmaktadır.

Benzer şekilde, Arrigo ve Schehr, ergenlerin davalarında mağdur-fail arasındaki onarıcı adalet diyaloğuna eleştiri getirir. Genç failler, dile getirilmemesine karşın, ortamın kurallarına uygun olarak "onarım ve ara bulma diliyle ilgili sınırlı sonuçlarla uyum sağlasın diye bilinçdışı düzenlenen" bu ayinleşmiş diyalogları anlamakta zorlanır (1998:647). Arabulucunun görevi, belirli hedeflere ulaşmaktır; beklenmeyenin müdahalesine izin vermek değil. Bu süreçte kaybolan, ortamın –yasal noktadaki çekici– öznelerine dayattıklarının ötesinde, anlamlı kılma ve anlama fırsatlarıdır. Bu örnekte, arabulucu tarafından düzenlenmiş ve kolaylaştırılmış biçimiyle onarıcı diyalog, muhtemel sonuçları diyalogun müsaade ettikleriyle sınırlandırarak, kısıtlı iletişim ve etkileşim yöntemlerine doğru çekilir.

İlgili *kaostan düzen* prensibini izleyerek, radikal bilim insanları, sistemlerin bir çeşidinin nasıl doğal uyum ve kendiliğinden varolan dü-

zeni engelleyerek ya da inkar ederek sosyal kontrol aracı olarak işlev gördüğünü gösterir. Örneğin, ruh sağlığı sistemine bakıldığında, Butz (1994) psikotrop ilaçların öngörü ve kontrolü kolaylaştırmak amaçlı kullanımının (Michael McCubbin'in 18. Bölüm'de tanımladığı gibi), özü düzenlemenin mantığına nasıl aykırı olduğunu açıklar. Williams ve Arrigo (2002) bu muhakemeyi tedavinin reddine kadar götürerek, düzeni onarmak adına kaosa "itmenin" (Chamberlain, 1994: 48) insanları tamir edilmeye ihtiyacı olan makineler statüsüne indirgemek olduğunu tartışır. Diğer hukuk bağlantılı sistemlerle ilgili çalışmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır (Arrigo ve Barrett, 2008; Milovanovic, 1997; Sobell, Ellingstad ve Sobell, 2000; Williams ve Arrigo, 2007).

Kaos kuramına sıcak bakan eleştirel hukuk psikolojisi, temel bir farkındalık nedeniyle psikoterapötik müdahalenin her biçimini ve devlet destekli toplumsal kontrolü yeniden değerlendirir: İnsan öznesini kontrol altına alan sistemler, kendini iyileştirmeyi ve kişisel gelişim potansiyelini fesheder. Kaos kuramı savunucularının gözlemledikleri gibi, tedavi protokolleri, gözetim uygulamaları ve düzenleyici şemalar, insanın kendi karmaşık uyum sağlama ve öz düzenleme kapasitesini ortaya koymasını engeller (Butz, 1997; Milovanovic, 1997, 2002). Özü düzenlemenin faydaları, bu bakımdan mevcut sisteme çok fazla ağır gelmektedir.

POLİTİKALARIN SUÇU VE ADALET ARAYIŞI

Bu bölümde tanımlanan dört bakış açısı, psikoloji ve hukuka, birbirinden tamamen farklı felsefi varsayımlar, soyutlama düzeyleri ve politik amaçlar getirmektedir. Bununla birlikte, farklı vurgularına hatta zıtlıklarına rağmen bu perspektifler, bizim bildiğimiz haliyle hukukun ve belki de akla gelebilecek herhangi bir yasal sistemin, en azından eşitsizlik ve adaletsizlikle savaştığı kadar onları pekiştireceği yönünde bir kuşkuyu paylaşmaktadır. Her biri kendi yöntemleriyle, hukuk psikologlarının kendi değer, varsayım ve uygulamalarının, yasal sistemin dönüşmesi ya da daha sağlıklı işler hale gelmesi amacıyla değişmesine yardım edebilmesi için, nasıl yeniden değerlendirebileceklerine dair tavsiyelerde bulunur.

Ne yazık ki aksi yöndeki çabalara rağmen, anaakım hukuk psikoloji ayrımı üzerine politik çalışma, zararı önlemek kadar, onu yeniden üretmeye eğilimlidir. Bu duruma sebep de kısmen, psikologların kendi bilimlerini doyumsuz bir statükoya eşlik eden kısır bir düşünce biçimini gerekçelendirmek için kullanmasıdır. Ölçüt yasal ayrıntıdan ziyade adalet olsaydı, bu yaklaşım "suçlu" olarak adlandırılabilirdi. Psikoloji, yasal ayrıntıya takılmak yerine adalet odaklı politikaların yapımına katkıda

bulunabilir mi? Eleştirel hukuk psikolojisini düşünmeye başladığımızda birçok konu akla gelir. Bununla birlikte eleştirel bakış açılarını anlama ve kullanma arayışında olan psikologların ve psikoloji öğrencilerinin, anaakımın bariyerlerinin arasından yollarını bulmaları gerekliliği hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Eğitim ve öğretim: Psikoyasal yüksek lisans eğitimi, öğrencileri felsefe, politik ekonomi, kültürel çalışmalar, antropoloji ve diğer alanlarla ve tabii ki bu alanların bünyesindeki eleştirel bakış açılarıyla tanıştırmalıdır. Dar odaklı bir eğitim ne statükonun bütüncül değerlerini ne de belirlenmiş herhangi bir sistemin sınırlarını genişletmek için gerekli yaratıcı keşiflere olanak sağlar. Eğitimi, dönüştürücü politikalar oluşturmaya odaklamak, öğrenciler ve öğretmenler tarafından olduğu kadar, her ikisinin de bağlı oldukları toplumlar tarafından değişime karşı elle tutulur bir açıklık gerektirecektir. Ders müfredatları, disiplinler arası öğretimi daha iyi yansıtabilmesi için yeniden yapılandırılmalıdır. Disiplinler arası deneyim ve becerileri olan akademisyenler işe alınmalıdır ki daha sağlam bir kuramsal, metodolojik ve uygulamaya dayalı öğretim mümkün olabilsin. Stajyerlik ortamları ve staj yerleştirmeleri, bütünleştirici sınıf eğitimi ve saha çalışmalarını, hizmet gereksinimlerini giderek genişleyen, toplum, devlet, ulusal ve uluslararası düzeylerde sosyal değişimi savunmayı da içeren yaklaşımları birleştirmek amacıyla yeniden yapılandırılmalıdır. Başlıca amaç, akıl hastalıklarının teşhis ve tedavisi, fail ve mağdur, güç ve adalet ile ilgili yeni düşünme biçimleri oluşturmakla birlikte mahkemeler, psikiyatrik hastaneler, hapishaneler ve sosyal hizmetler gibi kurumlara yasal kontrolün aşılanması olmalıdır. Bu gibi değişimler, geleneksel psikoloji/hukuk programları için pek yakın görünmeseler de yasal kurumların daha önceden az da olsa ilgi gördüğü toplum psikolojisi gibi alt alanlarda, disiplinler arası bilgi ve toplumsal uygulamalar için daha fazla yer bulabilirler.

Kuramsal bütünleştirme/ eleştirel psikolojik hukuk doktrini içerisinde birleştirme: Bu bölümde tanımlanan kavramsal yaklaşımlar, farklı terminoloji ve vurgulara rağmen, birbirleriyle ve diğer eleştirel alternatiflerle örtüşmektedir. Kimlik, bilgi, temsil, güç, paylaşılan sorumluluk, varoluş ve dönüşüm ile ilgili kaygıların tümü, bir ölçüde eleştirel hukuk psikolojisinin birbirinden ayrılmaz özellikleridir. Bu yönelimler arasındaki yakınlık noktalarını birleştirme çabası, kuşkusuz göz korkutucu olmakla birlikte, kuramın birbiriyle uyumlu olmayan yönlerini, dönüştürücü politikaları harekete geçirecek bir psikolojik hukuk doktrininin geliştirilmesi için çok önemli bir adımdır.

Irk, cinsiyet ve sınıf: Irk, cinsiyet, sınıf ve diğer kimlik kategorileri ile bağıntılı konular üzerine yapılan tarafsız ve nesnel araştırmalar, ayrıcalıklı konumda olmayan insanların deneyim, bilme yolu ve kimliklerini yansıtan psikoyasal kuram ve yöntemlerle desteklenmelidir. Geleneksel hukuki ve psikoloji varsayımları yansıtan "aklı başındalık", "rasyonel düşünce", "seçim", "sorumluluk", "sağlık", "hastalık", "gerçekler" ve "doğru" kavramları yasal ve politika yapıcı varsayımlar üzerinde çok az girdisi olanların ötekileştirilmesine neden olur. Bu tür farklılıklara duyarlı araştırma yöntemleri, egemen normlardan ayrılanların; kadınların, farklı renkteki insanların, yoksul kesimin, işçi sınıfının, engellilerin, homoseksüel ve lezbiyenlerle birlikte diğer ötekileşmiş grupların deneyimlerini ve bu deneyimlerle evrimleşen kimliklerini açıklayacak kurama ihtiyaç duyar. Buna ek olarak, burada önerilen türden bir araştırma, "test edilebilir" ölçme ve değerlendirme protokolleri ile sonuçlanabilir, güvenilirlikleri ve geçerlilikleri, alternatif bir mantık, dil, ölçüm araçları ve anlamlara gayet iyi oturabilecek kavramsal modellerin gelişimine yol gösterir.

Savunma ve hak iddiası: Niceliksel istatistik analiz ile veri dizilerine dayanan tekniklere ve işlemlere saplanıp kalmak yerine, psikoyasal çalışma, işlemlerin ötesinde sonuçlara odaklanmalıdır. Adaletsiz sistemlerle mücadele etmeli, ayrıcalıklı karar vericilerin kabul edilebilir saydığı yöntemleri kullanarak onları meşrulaştırmamalıdır. Değerlendirme için bir temel olarak varolan yöntemlere sırtını dayamak, "tepki olumsuzlama" dinamiğinden başka bir şeyi temsil etmez (Nietzsche, 1966). Başka bir deyişle, anaakım değerleri, normları ve varsayımları inceden inceye tahlil eden eleştirmenlere genelde meydan okunur ve sonra da bu eleştirmenler yaygın kuramsal ve/veya yöntemsel paradigmaların bünyesinde reddedilir. Bu paradigmalar, özünde yeni veya farklı hiçbir şeyi ciddi anlamda tasarlamaz (Arrigo, 2003).

Bizim mücadelemiz, psikolojinin ve hukukun bünyesinde, bireysellik ve ortaklıkla ilişkili değerlerin, toplumsal bir psikoloji anlayışı (Fox, 1985, 1993a, 2001a) ve sosyolojik bir bireysellik anlayışı (Arrigo, 2003) ile tutarlılık içinde, yeniden gözden geçirilmesini teşvik etme yönündedir. Bu girişimin merkezinde, iyi konumlanmış bilgi ve bakış açılarına, ilişkilere ve bağlantılara adım adım giden, kişisel büyümeyi mümkün kılan ve varoluşu kutsayan, farklılıkları benzerliğe indirgeyen hiyerarşik sistemlere direnç göstermeye dayanan bir etiğe bağlılık yatar. Hukuk ve psikolojinin bilim, nesnellik ve tarafsızlık söylemleri içinde doyurulmuş olan anaakım değerleri, dile getirilmeyen bir düzlemden geçen, politik varsayımları maskelenmiş psikoyasal kararları temsil etmektedir. Böy-

lesi politik bir normalleştirmeye direnç göstermek özellikle bu normalleştirme, kimlik, temsil, adalet ve insanlığın alternatif ifadelerini inkâr ettiğinde hayati önem taşır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. "Psikoloji ve hukuk" alanı, yasal sistemleri ve kamu politikalarını etkilemeye çalışmaktadır.
2. Psikoloji ve hukuk, birbirleriyle örtüşen üç yaklaşımdan oluşmaktadır: adli psikoloji, yasal psikoloji ve psikolojik hukuk doktrini.
3. Anaakım varsayımlar ve hedefler, daha kökten dönüştürücü olanakların önünde engeldir.
4. Dış politik ve felsefi bakış açılarına başvuran eleştirel psikoyasal yaklaşımlar, feminizm, postmodernizm, anarşizm ve kaos kuramını içerir.
5. Alanı daha eleştirel kılmak için, eğitim ve öğretimin değiştirilmesine, çeşitli eleştirel bakış açılarının kuramsal olarak birleştirilmesine, daha az güçlü grupların alana dahil edilmesine ve doğru yürütülen işlemlerin ötesine bakılarak adalete dayalı sonuçlara ulaşılmasına ihtiyaç vardır.

Terimler Sözlüğü

- Anarşizm: Toplumların, hiyerarşik-olmayan bir biçimde hukukun, devletin ve diğer merkezi devlet kurumlarının güdümünde olmaksızın düzenlenmesi gerektiğini öne süren felsefe.
- Çekici: Kaos kuramında, karmaşık bir sistemin zamanla sabitlendiği nokta/mevki.
- Kaos Kuramı: Davranışı anlama yönündeki gelenekçi doğrusal çabaların, karmaşık sistemlerin davranışını açıklamaya yetmediğine dair görüş.
- Eleştirel Yasal Çalışmalar: Hukukun, bağımsız ya da tamamen mantıklı olmaktan çok, özü itibariyle politik olduğunu düşünen akım.
- Feminist Hukuk Doktrini: Yasal prensip ve kurumların kadınlar üzerindeki etkisini ölçen, eleştirel yasal çalışmalarla geniş çapta tutarlılık içinde olan yaklaşım.
- Adli Psikoloji: Mahkeme kararıyla hastaneye yatırılma, çocukların velayet değerlendirmeleri ve benzer konularda klinik bilirkişinin kullanımını vurgulayan psikoyasal yaklaşım.
- Postmodernizm: Rasyonalite , bilimsel iyimserlik ve kaçınılmaz ilerleme için benzer yolları vurgulayan ilk dönem modernist kavrayışların

aksine, postmodernizm mutlak kesinlik ve gerçeğin yokluğunu vurgulayan birtakım, ilişkisel ve geçici yaklaşımlara göndermede bulunur.

- Psikolojik Hukuk Doktrini: Psikolojik olarak daha arzu edilebilir hedeflere ulaşmak için, yasal prensip ve kurumların yeniden yapılandırılmasını savunan psikoyasal yaklaşım.

Okuma Önerileri

Arrigo (2004a) psikolojik hukuk doktrinine eleştirel yaklaşımlar ile ilgili ayrıntılı bir gözden geçirme sunmaktadır. Fox (1999) adalet üzerine doğru olmayan varsayımların korunmasında, psikolojinin ve hukukun rolünü değerlendirmektedir. Kairys (1998) eleştirel yasal çalışmalar ve eleştirel hukuk psikolojisi ile tutarlı görüşlerden oluşan hukuk politikaları üzerine çeşitli okumalar derlemiştir. Herman (1995) ABD anaakım psikolojisinin, kamu politikalarına nüfuz etmek için sarf ettiği çabaları aktarmaktadır.

İnternet Kaynakları

- Dennis Fox'un internet sitesi – psikoloji, yasa, adalet ve eleştirel psikoloji üzerine metinler, ders programları ve diğer kaynaklara linkler: dennisfox.net
- Amerikan Kriminoloji Cemiyeti Eleştirel Kriminoloji Birimi- ders programları, bloglar, aktivist makaleler ve linkler: critcrim.org

Sorular

1. Eleştirel psikologlar, hukuku neden bir adaletsizlik ve eşitsizlik kaynağı olarak ele alırlar?
2. Feminizm, anarşizm, postmodernizm ve kaos kuramları arasındaki kavramsal ortaklıklar ve farklılıklardan bazıları nelerdir? Belirli bir psikoloji ve hukuk konusunu her biri nasıl ele alabilir?
3. İnsan doğasının yasaya ihtiyacı var mıdır? Yasaya değilse, neye gereksinim duyar?

Çeviren: Eda Erdener

11
Öznelliği Yeniden Düşünmek: Biliş ve Duyguya Söylemsel Psikolojik Bir Yaklaşım

Alexa Hepburn & Clare Jackson

Bölüm Konuları

SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ NEDİR?
UYGULAMADA SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: BELLEK
İLKESEL OLARAK SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: EŞİTSİZLİK
EYLEMDE SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: DUYGU VE ETKİLEŞİM
- *Duygu ve Danışmanlık*
- *Ağlama ve Empati*

TOPLUMSAL ADALET: ÇIKARIM VE UYGULAMALAR

İki bin yıldan uzun süredir, dünyanın tarihsel ve toplumsal bağlamdan bağımsız olarak anlaşılabilir olduğu düşüncesi hâkimdi. Bu durum, psikolojide, bireyin düşünce ve anılardan oluşan içsel yaşantısının, bilgi işleme kabiliyetinin ve sıcak biliş olarak da bilinen duygularla soğuk biliş olarak bilinen mantığın evriminin odağa alınması şeklinde tezahür etti. Bu içe yönelik ya da "bilişselci" odak, sorgulanmayan önermelerden biri haline geldi. Anaakım psikolojinin çoğu, bireyi; kişilik, cinsiyet, biliş ve duygu gibi esasen içsel olduğu varsayılan özellikler ve süreçlerle inşa eder. Bu özelliklere doğal, incelenebilir ve ölçülebilir muamelesi yapması onun bilim olma iddiasının teminatıdır. Çünkü psikoloji, bilimsel bir uğraşta olması beklenen objektiflik, apolitiklik ve mülayimlik gibi bütün özellikleri barındırır. Bu kitapta başından sonuna kadar vurgulandığı üzere, psikolojinin bireyci insan ve zihin anlayışı, insan davranışına dair açıklamaları bireyselleştirerek, toplumsal adalet ve

toplumsal değişim potansiyelini zayıflatabilir. Psikologlar, davranışın "nedenlerini" insanların içinde bir yere yerleştirerek insan davranışını üreten toplumsal, politik ve kültürel bağlamı çoğunlukla gözden kaçırır.

Ancak son birkaç on yıldır anaakım psikoloji içerisinde çok fark edilmese de hiç durmadan yükselen bir isyan var. Öncülüğünü Edwards ve Potter'ın (1992) yaptığı, Söylemsel Psikoloji (ya da SP) olarak bilinen bu isyan psikolojinin içerisinde yeni ve radikal bir eleştirel güce dönüştü. Söylemsel psikologlar, önceden tanımlanmış birey ve zihin kavramlarıyla çalışmak yerine bunların gerçekte nasıl ortaya çıktığı ve insanlar arası etkileşim sırasında nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Aslında, insanlar konuşma sırasında *eyler*. Etkileşim "sosyalliğin temel ilkesi"dir. Birbirimiz için her kim olursak olalım –akraba, sevgili, arkadaş, meslektaş– ve etkileşimimizin amacı ne olursa olsun –rica, davet, tıbbi yardım arama, şüphelileri sorgulama, yanlış tedaviden yakınma– etkileşim, ilişkilerin ve eylemlerin gerçekleştiği, tek olmasa da en önemli ortamdır. SP eşitsizliklerin, ayrımcılığın ve iktidarın söylemsel olarak nasıl ortaya çıktığına ve bunların farklı toplumsal bağlamlarda nasıl sergilendiğine dair yeni ufuklar açmıştır (bu konuda güncel bir genel değerlendirme için Hepburn ve Wiggins, 2007).

Bu bölümde söylemsel psikolojinin eleştirel psikoloji için güçlü bir dayanak oluşturduğunu iddia ediyoruz. Amacımız, modern söylemsel psikolojinin bazı radikal ve heyecan verici özelliklerini vurgulamak. Öncelikle, psikolojide yeni bir bakışın gelişmesine neden olacak SP analizlerini sunacağız. "Uygulamada SP" bölümünde, söylemsel psikolojinin "bireyleri" ve etkileşimsel olarak üretilmiş "bellek" gibi çeşitli "içsel durumları" nasıl kavradığını göstereceğiz. Ardından, "İlkesel Olarak SP" bölümünde toplumsal adalete söylemsel bir yaklaşım sergileyeceğiz. Son olarak da "Eylemde SP" bölümünde duyguyu ele alacağız ve söylemsel psikolojik bir yaklaşımı, ağlama üzerinden örnekleyerek geleneksel yaklaşımlarla söylemsel psikoloji arasındaki farklılıkları vurgulayacağız.

SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ NEDİR?

Söylemsel psikoloji, ilk olarak söylem analizi ve retorikteki çeşitli kavramların psikolojiye uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır (Billig, 1991; Edwards, 1997; Edwards & Potter, 1992; Potter, 1996; Potter & Wetherell, 1987). Bilimsel bir teşebbüs olarak söylemsel psikoloji, geleneksel psikolojik yöntemlerin içsel yaşantılara, düşünce, duygu ve anılara ulaşabileceğini kabul etmez. Bu, bahsedilen süreçlerin varolmadığını ya da önemsiz olduğunu değil; deney, anket ve mülakatlar yoluyla keşfedilebilir olmadığını iddia etmektir. Bu yaklaşım, en nihayetinde psikolojinin

temelini sorgulamaya yol açsa da söylemsel psikologlar, psikolojiyi ortadan kaldırmanın değil onu yeniden tanımlamanın yollarını arar.

Söylemsel psikoloji geleneksel psikolojik araştırmanın nesnelerini söylemin bir ürünü, yani insanlar arası etkileşimde ortaya çıkan bir şey olarak ele alır. Bunlar, içsel olmaktan çok dışsaldır. Söylemsel psikoloji katılımcıların etkileşim sırasında hem görsel hem de sözel olarak *sergilediği*, yani insanların kurgularına ve yönelimlerine gömülü olan bakış açılarını çalışır. Söylemsel psikoloji, gerçekte olduğu ve bu bölümde de örnekleyeceğimiz gibi, bireyi bireylerin düşünce ve duygularıyla güdümlü soyut toplumsal süreçlerden oluşan bir matrisin parçası olarak kabul eden geleneksel sosyal psikolojik görüşe karşı çıkar ve odak noktasını insanların çeşitli ortamlardaki günlük pratikleri olarak değiştirir. Burada kilit nokta *konumlanmış pratik*[1] kavramıdır. Bu kavram, diğer kavramlardan farklı olarak Söylemsel Psikolojiyi psikolojideki diğer niteliksel yöntemlerden, örneğin Yorumlamalı Fenomenolojik Analiz[2] ya da konuşmanın içsel durumları ortaya çıkardığını az ya da çok kabul eden ve böylelikle nesnel ve bireyci insan kavramını koruyan daha psikanalitik yaklaşımlardan ayırmaya yarar. SP, analitik odakta önemli bir değişim gerektirir. Söylemsel Psikoloji katılımcıların konuşmalarının içsel ve dışsal olayları doğru yansıtıp yansıtmadığı ya da ne kadar doğru yansıttığıyla ilgilenmek yerine "psikoloji" ve "gerçekliğin" nasıl üretildiğini, nasıl ele alındığını ve etkileşim sırasında nasıl anlamlı hale getirildiklerini araştırır. Söylemsel psikologlar doğal verilerle (kayıt sırasında araştırmacı orada olsun ya da olmasın gerçekleşen günlük konuşmalarla) yakından ilgilenir. İnsanların konuşmada *yaptıkları* şeylere yani *eyleme yönelime* ve eylemlerin inşa edildiği *kaynaklara* (metaforlar, kategoriler, klişeler) odaklanır. Dilin bu şekilde ele alınışı, onu içerideki duygu ve düşüncelerin isteyerek ve bilinçli bir şekilde aktarımı olarak ele alan psikolojinin temelde bilişselci yaklaşımıyla ters düşer (Edwards, 2004).

UYGULAMADA SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: BELLEK

İnsanlar konuştukça dünyayı biçimlendirir. Şimdi bir örneğe göz atalım: ABD Başkanı Bill Clinton'ın hatırlamadığına dair iddiası. Bu iddia, sorumluluk ve hesap verme mecburiyetini örnekleme bakımından elverişli bir örnektir. Aşağıdaki alıntıda, psikolojik bir kavram olarak bellek, bireyin varsayılan bir özelliği ya da "gerçek" bir içsel durumun ifadesi olarak değil, aynen veride *anlamlandırıldığı* gibi devam etmekte olan sosyal bir eylemin parçası olarak ele alınmıştır. (Transkripsiyon

1. Bu kavram İngilizce'deki *situated practice* kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
2. *Interpretive Phenomenological Analysis* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

sembollerine aşina olmayan okuyucular öncelikle bölümün sonundaki anahtara başvurabilirler.)

ABD siyasi hayatının tipik özelliklerinden biri de ünlülerin hukuki soruşturmalarıyla sık karşılaşılmasıdır. Başkan Clinton'ın büyük jüri soruşturması yalan söyleme ve uygunsuz cinsel ilişki gibi konularda sorgulanmayı içeriyordu. Michael Lynch ve David Bogen (1996), bu soruşturmalarda hatırlama kavramının kullanılış biçimiyle özel olarak ilgilendiler. "Hatırlamıyorum" yanıtının belayı başından savuşturma meziyeti vardır. "Evet", suçluluğun kabulüne işaret ederken; inkâr, çelişen kanıtlar nezdinde gerçeği gizlemeye yarar. Hatırlamamak ise ne mutabakata varmak ne de inkâr etmektir. Şimdi bunu Başkan Clinton'ın büyük jüri ifadesinden bir örnekle inceleyelim (örneğin alındığı kaynak Hepburn, 2003).

Clinton'a "aşığı" Monica Lewinsky'yle belirli bir günde bir telefon görüşmesi yapıp yapmadığı soruldu. Asıl mesele (orada açıkça söylenmese de) Lewinsky'nin önceden rapor edilen öfkesi ve bunun olası nedenleriydi. Bu öfkenin sebebi, Clinton'ın telefonda kendisinden ikisini de ilgilendiren duruşmada yalan söylemesini istemiş olması olabilir miydi? İşte 12 dakikalık sessizlikten sonra Clinton'ın yanıtı:

Alıntı 1

Clinton: *Bay Wisenberg (C, Q'ya işaret parmağını kaldırır) Onun, o gün beni ziyaret etmeye geldiğini hatırlıyorum, (0.5) çok üzgün olduğunu hatırlıyorum. (2.5) Ziyarete gelmeden önce onunla telefonda konuşup konuşmadığımı hatırlamıyorum, (.) fakat pek tabii yapmış olabilirim.= Bunu yaptığımı inkar etmi-etmiyorum. Yalnızca hatırlamıyorum.*

Clinton'ın tartışmalı telefon konuşmasını nasıl ele aldığına dikkat edin. Lewinsky'yle konuştuğunu *hatırlamıyor*, ama yapmış da *olabilir*. Bu, onun tehlikeli ifadelerde bulunmadan sıyrılmasını sağlıyor, tereyağından kıl çeker gibi. Eğer telefonda Lewinsky'yle konuştuğunu kabul etseydi, sorgulayan kişi konuşmada neler söylendiğiyle ilgili yeni bir suçlama olasılığı taşıyan, daha doğrudan bir soru sorabilirdi. Eğer telefonda görüştüğünü reddetseydi, kamusal bir kayıt ya da ifadeyle çelişebilirdi. Clinton, hatırlamama iddiası ve sunumuyla her iki tehlikeli durumdan kaçınmayı başarabildi.

Bu oldukça basit bir örnek gibi görünüyor, fakat sonuçların nasıl bir etki yarattığına bir bakalım. Birincisi, hatırlamak ve hatırlamamak kişinin kamusal alanda kendini nasıl teşhir etmek istediği ile ilgili söylemsel bir pratiktir. İkinci olarak, hatırlamak geleneksel bilişsel psikolojik bir bellek deneyinde olduğu gibi, girdinin ve çıktının karşılaştırılmasıyla değil; aynen Clinton'ın durumunda olduğu gibi bir retorik içerisinde, duruma özgü olarak ortaya çıkan ve tartışmaya açık normatif ölçütler yoluyla incelenebilir. Üçüncü olarak hatırlama ya da hatırlamada başarısız olma halinin karşılaştırılabileceği objektif bir kayıt yoktur. Araştırmacıların girdinin doğasını belirlerken sınırsız otoritelerinin olduğu laboratuvarlar dünyasının dışında, yalnızca hikâyenin daha azı ya da daha fazlasını anlatan ve şüpheye açık versiyonlar vardır (Edwards & Potter, 1992). Bütün bunlar Clinton'ın kafasının içinde hiçbir şeyin olup bitmediğini söylemek için değil, *hatırlamanın ve unutmanın her daim kamusal ve sosyal bir pratik olduğunu vurgulamak içindir*. Bu eylemi anlamak istiyorsak, onun parçası olduğu etkileşimi anlamamız gerekir.

Psikoloji, girdi ve çıktıyı karşılaştıran geleneksel bilişsel metodun tahakkümündedir. Bilişsel yöntem, kapasiteler ve yeterlilikler konusunda bazı ilginç gözlemler önermiştir. Bununla birlikte toplumsal bir pratik olarak bellek, mahkemeler, ilişki kavgaları ve okul gibi etkileşimsel alanlarda karşımıza çıktığı haliyle karmaşıktır ve henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Söylemsel psikoloji tamamen farklı bir yaklaşım izler. Bellek, hatırlama ve hatırlamamada başarısızlık gibi şeylerin uygulamada nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenir. Uyarlamaların nasıl olup da geçmişin makul yorumları olarak inşa edildiklerini ya da nasıl hata olarak kabul edilip görmezden gelindiklerini hesaba katar.

Bu durumda, katılımcıların söylemsel pratikleri, "zihni" (insanların "gerçekte" ne düşündüğünü, bildiğini, hissettiğini anlama girişimi) ya da "gerçeği" ("gerçekte" ne olduğunu anlama girişimi) temsil etmez. Aksine, söylemsel pratikler öncelikle diyaloğa içkin kaynaklardır ki bu özellik onları aynı zamanda analist için en yararlı kaynak haline getirir. Söylemsel psikolojinin amacı, katılımcıların psikolojik kaynakları nasıl sergilediklerini izah etmektir. Bu da analistin aklındaki geleneksel yaklaşımları dönüştüren Foucault tarzı bir manevrayla, öznellik ve içsel yaşamın, etkileşimin bir *sonucu* gibi değerlendirilmesine yardım eder. Biz, bu etkileşimsel odağın eşitsizlik, önyargı ve iktidar gibi toplumsal adalet(sizlik) meselelerinin insanlar arasındaki günlük konuşmalarda nasıl yeniden üretildiğini anlamak için gerekli olduğuna inanıyoruz. Aslında, toplumsal adalet söylemsel psikolojinin temel endişesidir ve

biz de şimdi eşitsizlikle ilgili bir söylemsel psikoloji yaklaşımını inceleyeceğiz.

İLKESEL OLARAK SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: EŞİTSİZLİK

Şimdi söylemsel psikolojinin eşitsizliğe nasıl yaklaştığını anlamak için kısa bir örneğe göz atalım. Bu örnek, Birleşik Krallıkta faaliyet gösteren Çocuk İstismarını Önleme Ulusal Derneği'nin[3] (NSPCC) çocuk koruma telefon yardım hattında yürütülen bir projeden alınmıştır (bkz. Hepburn, 2005, 2006; Hepburn & Potter, 2003). Telefon yardım hattı herhangi bir çocuğun güvenliği hakkında kaygılanan herkese bilgi, öneri ve danışma sağlar. Üç yıllık sosyal hizmet deneyimi bulunan ÇKG (Çocuk Esirgeme Görevlileri) her yıl çeyrek milyondan fazla telefon görüşmesi yapar. Görevlerinden biri çocuk istismarına ilişkin bilgiyi ilgili sosyal hizmet kurumuna iletmektir.

Aşağıdaki alıntı, çocuk koruma telefon hattında yapılan yaklaşık bir dakikalık görüşmeden alınmıştır. Arayan kişi, çocuk koruma görevlisine komşusunun kendi çocuğuna davranış biçimiyle ilgili şikâyette bulunuyor:

01	*Arayan:*	Ama (0.2) bana göre beslenme biçimleri:
02	(0.3)	tamamen yanlış.
03	*ÇKG:*	Peki.=ne gibi şeyler aldığını gördünüz o halde.
04	*Arayan:*	ŞEY YY:m:: (.) sekizli bir sosis paketi.
05	*ÇKG:*	Hmm [: ,]
06	*Arayan:*	[Bi bir] kutu don:durulmuş patates.
07	(0.3)	
08	*ÇKG:*	Hm:,
09	(0.4)	
10	*Arayan:*	Bilirsiniz.
11	(0.4)	
12	*Arayan:*	Iıı::m bi tane ekmek >yani<
13	günlük alışveriş yapıyor.	
14	*ÇKG:*	Hmm. A-ı- bazı insanlar yapar: bunu.=
15	değil mi.=>a [m'n< siz-]siz- biliyor musunuz o	
16	*Arayan*: [evet.]	
17	*ÇKG:*	yard:ım alıyor mu= çünkü bu-bu sıradışı
18	değil eğer [kişi yardım alıyorsa hı]	
19	*Arayan*:	[e:vet, o yardım alıyor, ama] ıı:::

3. UK National Society for the Prevention of Cruelty to Children.

20 (0.5) onun beraber yaşadığı
21 biri var?
22 *ÇKG:* An:ladım. (.) [Anladım.]

Şimdi bu kısa alıntıyı aydınlatacak bir dizi gözlem önermemize izin verin.

1. *Doğalcıdır:* Psikolojideki birçok çalışmanın aksine, SP gerçek sosyal ortamlardan alınmış materyaller kullanır. Eğer araştırmacı materyali kaydediyor olmasaydı bile, bu etkileşim az ya da çok aynı olurdu. Fakat biz bu tarz verilerde kayıt ediliyor olmaktan doğabilecek tepkilerin farkında olduğumuz için söylemsel psikolojiyi (doğal değil) *doğalcı* olarak tanımlıyoruz. Bununla birlikte, ne bu durum sosyal araştırmacının ortaya attığı kategorilerle doludur ne de katılımcılar araştırmacının önceden belirlediği kimlikler üzerinden konuşurlar (Potter & Hepburn, 2005).
2. *Konuşmanın özelliklerini yakalamak için deşifre kullanır:* Röportaj temelli araştırmaların ve etnografik çalışmaların aksine, deşifrelerde etkileşim halinin gerektirdiği özellikleri yakalamak için düzenlenmiş, herkesçe kabul edilen (Gail Jefferson, 2004 tarafından geliştirilmiş) kurallar kullanılır. Aynı anda konuşma, bekleme, vurgu ve çeşitli uluslararası işaretler konuşmaya anlamını veren şeylerdir; bunlar katılımcılar için önemlidir ve bu nedenle analiz için önemli bir potansiyel barındıran yardımcılardır.
3. *Konuşmacılar arasında potansiyel eşitsizlikler vardır:* Arayan kişi ve ÇKG arasındaki eşitsizliği çalışabiliriz. Burada birçok farklı olasılık var: Arayan kişi muhtemelen kendisi için sıra dışı bir eylemde bulunuyor; ancak ÇKG her gün ve bütün gün yaptığı gibi işini yapıyor. Arayan, ÇKG'nin çocukların korunmasına ilişkin bilgisine dayanarak hareket ediyor; ÇKG, arayanın üzerinde konuşulan örnek hakkında bilgisi olduğunu düşünerek hareket ediyor. Bütün bunların doğası ve sonuçları farklı bir çalışma konusu olabilir.
4. *Konuşmacılar konuşmalarında eşitsizlikleri kurar ve hatırlatırlar:* ÇKG'nin 15 ve 18'inci satırlar arasındaki sosyal yardımla ilgili gözlemlerine odaklanacağız. Bir kişinin "yardım aldığını" öne sürmek, bu kişinin devlet yardımı aldığını ve dolayısıyla yoksul olduğunu akla getirir. O halde bu, İngiltere toplumundaki dezavantajlı bir grup insan için soyut düzeyde bir sınıflandırmadır. Bununla birlikte, söylemsel anlam inşası yaklaşımı, bu tanımlamanın belirli ayrıntılarının nasıl bir araya getirildiği ve işlevini araştırma konusunda bizi cesaretlendirir.

ÇKG'nin 14'üncü ve 18'inci satırlar arasındaki sıra-alışın[4] unsurlarına dikkat edelim. Örneğin, ÇKG'nin anlam inşası "bazı insanların" yaptıklarını standarda ya da senaryoya uygun biçimde yapıyor olduklarını gösteriyor; bu, Edwards (1997)'ın deyişiyle *senaryo çözümlemesidir.* Edwards, senaryo çözümlemelerinin eylemleri nasıl normal, standart ya da beklenen şeyler olarak sunduklarını anlatır ve bunların, eylemi, bireyin özelliklerinin (kişilikleri, görüşleri ya da ahlaki zayıflıkları) bir sonucu olarak sunan yapısal çözümlemelerden farklılıklarını ortaya koyar.

5. *Eşitsizliğin inşası eylemlerin bir parçasıdır:* ÇKG, arayana telefonda bahsi geçen kişinin davranışıyla ilgili bir açıklama getirmek üzere kişinin yardım alıp almadığını soruyor (satır 17). Bu, arayana bahsedilen problemi o sosyal kategorideki insanlar için normal ya da standart olarak görme olanağı sunuyor. ÇKG'nin sorusu, durumun sosyal hizmetlerin müdahalesini gerektirecek bir başvuru yapmaya uygunluğunu anlamak üzere bilgileri kontrol etmesinin bir parçası olarak da görülebilir.

   Arayan, komşusunun çocuklarının görünüşlerinin yeterince sağlıklı olduğunu (kolaylıkla) söyleyemese de ÇKG; genel bilgi ve senaryolara dayanarak onun söylediklerine zıt bir versiyon inşa eder. "Herkesin" bildiği şeyleri kullanır, örneğin yardım alan yoksul insanların nasıl olduğuyla ilgili şeyler. Bu, sosyal hizmetlere başvurmadan önce arayanın iddialarını sınamak için bir dayanak sağlar.

6. *Eşitsizlik etkileşimsel bir nesnedir:* Burada yapmak istediğimiz kısaca ve şematik olarak, eşitsizliğin katılımcıların bir sorunu olarak anlaşıldığı bazı durumlara işaret etmektir. Eşitsizlik konuşmasının inşa edilme, konumlanma ve eyleme yönelme biçimini ele aldık. Eşitlik, baskınlık, sömürü ve üstünlük gibi kavramlar için de benzer bir argüman geçerli olabilir. Bu kavramların katılımcıların endişeleri olarak çalışılmasını ciddiye almanın yanında bunların gömülü olduğu yerleşik pratikleri de ciddiye almak gerektiğine özellikle ışık tutmaya çalıştık.

7. *Bu, bize ne kazandırır ve neleri ihmal etmiş oluruz:* Eşitsizlik karşısında bu yaklaşımı benimsediğimizde, analiz öncesinde eşitsizliğin ne olduğunu bildiğimizi ve katılımcıların neyden bahsettiğini bildiğimizi varsaymamış oluruz. Örneğin, bu yaklaşım ne arayan kişiyi çocuğunu beslemeye çalışan düşük gelirli bir kadını suçlayıp kınayarak ÇKG'nin tarafını tutar ne de ÇKG'yi olası bir çocuk istismarı

4. Sıra-alış, konuşmada iletişime geçme anlamına gelen *turn* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

konusunda pasif davranmakla kınayarak arayanın tarafını. Bununla birlikte, bu yaklaşım bizi konuşmacılar için toplumsal eşitsizliklere gönderme yapan eylemlerin konuşmada yer alabilir olduğu konusuna duyarlı hale getirir. Katılımcılarımız için önemli olan toplumsal eşitsizlikler olabilir, fakat bunlar henüz bizim anlamadığımız şeylerdir. Ne olduklarını ve onlarla nasıl başa çıkacağımızı önceden bildiğimizi varsaymak onları azaltmaktan çok çoğaltmaya neden olabilir. O halde, bu tarz bir yaklaşım eşitsizlik gibi bir şeyin katılımcılar için nasıl önemli bir mesele haline geldiğini daha derinden kavramamızı sağlar. Böylelikle, eleştirel yaklaşımlar için faydalı bir araç olabilir.

EYLEMDE SÖYLEMSEL PSİKOLOJİ: DUYGU VE ETKİLEŞİM

Duygu ve Danışmanlık

Duygu her daim "çetin ceviz" olduğundan söylemsel psikoloji açısından kuramsal olarak ilginç bir konudur. Anaakım psikologların çoğu onu, biyolojiyle ilgili, dilin ya da belki kültürün altında yatan bir şey olarak görür. Sosyal psikologlar, duyguyu sıklıkla bilişe bozucu bir etki uygulayan nedensel bir değişken olarak ele alır. Psikoloji müfredatı – hiç yorulmadan– insanların duygu olarak deneyimledikleri şeyin, ünlü "savaş ya da kaç" tepkisini tetikleyen sempatik sinir sisteminin nörotransmiter ve hormonları üretme becerisi olduğunu söyler. Bu oldukça soyut, bireyci ve muhafazakâr bir görüştür. Muhafazakârdır; çünkü bireyleri ve onların psikolojik durumlarını açıklayıcı kaynaklar olarak görerek süregiden düzeni devam ettirir. Öte yandan, birkaç araştırmacı tamamen farklı bir bakış açısıyla çalışmalar yürütmeye başladılar. Bu bakışa göre, duygu söylemin altında yatan ya da söylemden bağımsız bir şey değil, ilk olarak söylemin içinde tertiplenen ve söylemle birlikte tanımlanabilen bir şeydir. Duygu başlatılır, tanımlanır ve sosyal bir eylem amaçlanarak sergilenir. Rom Harré (1986) ve Richard Buttny'nin (1993) bu alana çok önemli katkısı olsa da biz Derek Edwards'ın (1997, 1999, 2007) gerçekleştirdiği daha yeni gelişmelere göz atacağız.

Edwards'ın iki retorik hedefi vardır: Bir tarafta kültürleri ne olursa olsun aynı temel duyguları paylaşan etolojik ve evrensel insan fikri, diğer tarafta ise Anna Wierzbicka (1999) gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan duyguların bilişsel psikolojisi. Birincisi, kökenleri en azından Darwin'e kadar uzansa da daha yakın zamanda Paul Ekman'ın (1982) çalışmalarıyla popüler hale gelmiştir. İkincisi ise duyguları "iyi" ve "kötü", "mutlu" ve "üzgün" gibi evrensel kavramlar üzerine inşa edilmiş soyut modeller olarak ele alır.

Edwards (Ekman tarzı çalışmaları eleştiren birçok kişiyle birlikte), duygular üzerine yapılan çeşitli kültürler arası çalışmalarla ilgili esas endişesini ortaya koymuştur. Bu çalışmaların problemi, kültürel farklılıklara açık olmak bir yana; batılı duygu kategorileriyle işe başlamalarıdır. Eğer Batı'da eğitim almış, orada yaşamış ve duygular üzerine kültürler-arası çalışma yapıyorsanız öfke, üzüntü ve bunun gibi şeylere batılı gözlerle bakmaktan kaçınmak oldukça zor bir iştir. Bu, tipik batılı duygu terimlerinin duygunun *ta kendisi* olarak ele alınmasıdır ve problem duyguya kültürler arası bakmaktır. Bu batılı akademik bakış, geleneksel psikolojiyi sorgulamak şöyle dursun, onun kendi hegemonyasını yeniden üretmesini kolaylaştırır.

Edwards duyguların tanımlanma, açık edilme ve sergilenme yoluyla gerçek eylemlere nasıl eklemlendiğini kavramak için bir yaklaşım önerir. Burada *sözlerin, kategorilerin ve benzerlerinin senin onlarla bir şeyler yapman için orada* olduklarını iddia eden söylemsel psikoloji anlayışından yola çıkar. Duyguyu anlamak için yapılması gereken onu etkileşimden ayrı, soyut bir varlık olarak düşünmek değil, ona kendi ev ortamında –günlük yerleşik etkileşim pratiklerinde– bakmaktır. Duygulara ilişikin böylesi bir yaklaşım doğru arayışının herhangi bir şeklini ya da içinde bulunan durumun bir güdülenme yarattığı fikrini dışlar. Locke ve Edwards'ın dedikleri gibi "bırakalım da bu kavramlarla katılımcılar baş etsin" (2003: 253). SP'de önemli bir başka mesele de söylemde, duygu ve diğer psikolojik kavramlarla birlikte başka hangi kavramlara başvurulduğu ve bunların ne gibi etkileşimsel sonuçlar doğurduğudur. Bu psikolojik kaynakları inceleyerek rollerini ve sağladıkları belirli retorik karşıtlıkları anlayabiliriz. SP, soyut bilişsel modellemenin ve duyguların yüzdeki tezahürünün algılanışıyla ilgili kültürler arası çalışmaların gözden kaçırdığı şeyleri yakalar.

Bill Clinton'ın ifadesinin çapraz sorgulamasından alınmış başka bir örnekte suçluluk ve sorumluluğun üstesinden gelmek üzere duygu söyleminin kullanımındaki konumlanışı görebiliriz. Birçok yorumcuya göre Clinton'ın Monica Lewinsky'yle olan ilişkisi sömürücü nitelikte ve güçlü bir pozisyonu kötüye kullanmaktan ibaretti (Locke ve Edwards, 2003). Edwards'ın (1997, 1999) önerdiği üzere duygusal durumlar rasyonel düşünceyle bir karşıtlık içinde doğar ve toplumsal eylemleri anlamlı hale getirme için kullanılır. Locke ve Edwards (2003), aşağıdaki alıntıda, buradan yola çıkarak, Clinton'ın Lewinsky'yi nasıl akıldışı ve kendi ayakları üzerinde duramayan, kendisini de "ilişkileri" sona ermiş olduğunda bile Lewinsky'nin halen devam etmekte olan bağlılığına yanıt verecek kadar sorumluluğunun bilincinde ve ilgili bir kişi olarak

sunduğunu gösterdiler. Bu alıntıdaki kısım başlamadan hemen önce, Clinton'a kendisinin "uygunsuz ilişkilerinin" sona erdiğini rapor ettiği bir dönemde Lewinsky'nin ona neden hâlâ romantik kartlar ve mektuplar gönderdiği soruluyor. Bu soruyu sorarken doğruluğu hakkında belgeler bulunan Lewinsky'nin davranışının, çoktan şaşırtıcı ya da çelişkili olarak görülmekte olduğuna dikkat edin. Belki de ilişki aslında henüz sona ermemiştir. İşte Clinton'ın yanıtı:

Alıntı 2

1 C: Şey benim kendi hatırladığım ıı (4.0) şu
2 (.) belki kendi hayat koşullarındaki değişiklikler
3 yüzünden, (0.7) bin dokuz yüz doksan yedide=
4 aramızda: (2.0) artık uygunsuz bir ilişki kalmadığında
5 bana bir şeyler postaladı.
6 (1.0)
7 Ve bazen söyledikleriyle (0.5) ilişkimizdeki
8 çıplak gerçekler arasında bağdaşmayan
9 bir şeyler olurdu.
10 (0.7)
11 V:e buna ne sebep oldu bilmiyorum, ama (0.8) bilmiyorum
12 belki de (1.5) hayatının diğer kısmıyla tatmin olmamasından
13 olabilir- ben- bilirsiniz- (1.0) ah
14 (0.5) onunla ilk tanıştığım zamandan beri
15 bana- (1.0) özel hayatından bahsedip dururdu.
16 ve ah (1.0) belki de bunun – bunun- bir nedeni (.)
17 vardı.= belki de (0.2) ben doğru ola:nı
18 (0.2) yaptığım zaman ve o bir daha asla
19 bir uygunsuzluk yaşanmayacağını bilse de (.)
20 (4.0) bir şekilde bana daha yakın olmaya çalışmak için
21 daha fazla tutunma ihtiyacı hissederdi.=
22 bunun yanıtını bilmiyorum.

Clinton, üstü kapalı olarak ilişkilerinin daha önceden belirttiği tarihten sonra devam edip etmediği sorusunun üstesinden gelirken, Lewinsky'nin karakterindeki ve şartlarındaki çeşitli kırılganlıklara başvurmuştur. Lewinsky'nin belli belirsiz biçimde "kendi hayat koşullarındaki değişiklikler yüzünden" (satır 2-3) ve gerçeklikle ya da "çıplak gerçeklerle" (satır 8-9) ne yapacağını bilememesi nedeniyle romantik jestlerine devam ettiğini belirtmiştir. "Sistematik belirsizlik" retorik çalışması Edwards ve Potter (1992) tarafından keşfedildi ve burada bunun,

Lewinsky'nin 1997'de yaşadığı hiçbir değişikliğin ayrıntısının verilmediği dolayısıyla bağımsız incelemeyi/doğrulamayı etkisiz hale getiren, bir örneğini görüyoruz. Lewinsky'nin hayatındaki değişiklikler, Clinton ve Lewinsky'nin paylaştığı hayatın dışına yerleştirilerek ve Clinton'ın Lewinsky'nin hayatında yaşananlar adına duyduğu sorumluluk üzerindeki vurgu azaltılarak önemsizleştiriliyor. İlk olarak Lewinsky'nin ona romantik şeyler yollamasına değinilerek bu değişimlerden bahsedilmesi bunun bir başa çıkma yöntemi olarak kurgulanmasını sağlıyor; Clinton'la hiçbir ilgisi olmadığı halde Lewinsky'nin başa çıkma yöntemi. Buna ek olarak, Lewinsky'nin gerçeklik ve davranışları arasındaki kopukluk olarak tanımlanan şey onun karakterinin bir parçası olarak kurgulanıyor – özellikle "bazen" kelimesinin kullanılması (satır 7), bunun, onun yalnızca bir kere yaptığı bir şey olmadığını, bu kopuklukları sıklıkla, belki de sürekli olarak yaşadığını ima ediyor. Sonra (satır 14-15) Clinton, Lewinsky'nin kişisel problemlerinin başlangıcı olarak kendisiyle tanışmadan önceki bir tarihi gösteriyor, onun Clinton'la paylaştığı ve Clinton'ında –"belki şu yüzdendir..." (satır 17) dediği problemler. Bu alıntının başından sonuna kadar Clinton kendisini mantıklı biri olarak kuruyor – o çıplak gerçekle bağlantısını asla koparmamış ve aslında onları hayatına buyur etmiş, "doğru şeyi yapan" ve kararının doğruluğunu 'ispat' etmek için onu sonuna kadar koruyan onurlu bir adam (satır 19-21). Buna karşılık Lewinsky, kişisel hayatında yaşadığı tatminsizliklerin üstesinden bittiğini bildiği bir ilişkiye tutunmaya devam ederek gelmeye çalışan mantıksız bir kadın olarak görülüyor.

Edwards (1997) "duyguyu" oluşturan sınırların ve zıtlıkların kültüre ve bağlama göre değiştiğini savunmuştur. Aslında, "duygu" kategorisi modern ve batılı insan anlayışının bir özelliğidir. Edwards, konuşma analizi, kültürel antropoloji ve inşacılıktan faydalanarak (a) "duygu" kategorilerinin kullanımı, (b) nesne ve eylemelere "duygusal" olarak yönelim ve (c) "duygunun" tezahürüne dayanan araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Bu unsurların bazıları bu makalenin birinci yazarının çocuk koruma projesinin bir basamak sonrasında, arayanın ağlamasının ve çocuk koruma görevlisinin ağlamaya verdiği yanıtların analiz konusu olduğu projede kendini gösterir (Hepburn, 2004).

Ağlama ve Empati

İnsan davranışlarını objektif ve ampirik olarak anlamak isteyen psikolojinin, ağlamak gibi insan davranışının merkezinde olan bir durumun etkileşimsel özelliklerini incelemek şöyle dursun onu doğal durumunda gerçekleşirken çalışmakta bile başarısız olması akıl almaz

görünüyor. Bununla birlikte, Hepburn'den (2004) önce ağlamanın konumlanmış tanımlamalarının ya da değişik etkileşimsel özelliklerinin analiziyle ilgili hiçbir çalışma yapılmamıştı.

Daha geleneksel yaklaşımları benimseyen psikologlar, ağlamayla ilgili, özellikle de bebeklikte ağlamayla ilgili (bkz. Barr, Hopkins & Green, 2000) çeşitli çalışmalar yürüttüler. Bu çalışmalar tipik olarak ağlamayı bağımlı değişken olarak alır; ki bu da ağlamanın psikolojik stresle ilişkisi bakımından ilginçtir. Araştırmalarda tipik olarak kullanıldığı bilinen ölçüm aracı St. James-Roberts (1988) tarafından geliştirilmiş olan Ağlama Örüntüleri Ölçeğidir.[5] Bu anket anne tarafından doldurulur (Cinsiyet rollerine dayalı katılımcı seçimine dikkat edin!), ağlamanın miktarı, nerede olduğu, anne için "üzücü" olup olmadığı ve annenin tepkisine dair sorular içerir. Ağlamanın doğası ya da etkileşim sırasında nasıl gerçekleştiğini sunmak için ise herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

Yetişkinlerin ağlaması üzerine daha az araştırma vardır. Yapılan şey, ağlamayı ona etki etme olasılığı yüksek olan çeşitli faktörlere göre tanımlamak ve kavramsallaştırmaktır. Örneğin, Nelson (2000) değişik ağlama "biçimlerini" "sağlıklı ağlama", "hiçbir nedeni olmadan ağlama", "uzun süreli ya da sık ağlama" şeklinde kodlamıştır ve bu ağlama biçimlerinin depresyon ve çeşitli fizyolojik bozukluklarla ilişkisinin boyutunu incelemiştir.

Benzer bir bakış açısıyla, Peter, Vingerhoets ve Van Heck (2001) ağlamada cinsiyet farklılıklarıyla ilgili, temel kişilik özelliklerini ağlamaya dair özbildirimsel indeksler ile ilişkilendiren ankete dayalı bir çalışma yürütmüştür. Söylemsel psikologlar birkaç sebepten ötürü "farklılık" araştırmalarına (burada söz konusu olan cinsiyet, fakat biz bu eleştiriyi farklı olduğu varsayılan bütün kategorilerle ilgili olarak yapıyoruz) şüpheyle bakarlar. Bu araştırmaların anlamı nedir? Cinsiyet gerçekten de problemsiz ve daima gerekli bir değişken midir? Araştırma sorusunun halihazırda problemli ve cinsiyetçi temeline bakarak şaşırtıcı olmasa da Peter ve arkadaşları (2001) kadınların "ağlama sıklığı" ve "ağlamaya yatkınlık" indekslerinde erkeklere göre daha yüksek puanlar aldığını bulmuştur. Araştırmacılar, kadınların puanlarındaki bu yüksekliğin duygusal dengesizlikle ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Bu araştırma bizim ne işimize yaramalı? Bu araştırmanın arkasındaki "bilim", "gerçekleri" objektif bir biçimde sunduğunda araştırmacıları hevessiz gözlemciler yapmaktan öteye taşıyamaz. Buna iki nedenden ötürü kötü bilim diyoruz. Birincisi, süreç açısından bakıldığında bu tarz araştırmalar gerçekten ağlayan insanların analizini yapmaktan

5. *Crying Patterns Questionnaire*'in karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

ziyade insanların öz-bildirimlerine dayanır. Bunun yanında, ağlama kolayca tanımlanabilen ve ölçülebilen indekslere indirgenmiş, kişinin içsel duygusal durumundan ileri gelen ve cinsiyet ya da duygusal dengesizlik gibi diğer faktörlerle ilişkisi kurulabilecek bir etken olarak ele alınmıştır. İkinci olarak da bu araştırmanın bulguları ve bu bulguların insan toplumuna verebileceği olası zarar nedeniyle bunu kötü bilim olarak adlandırırız.

Ben (Alexa), ağlamaya yeni bir yaklaşım geliştirirken, ağlamanın ne olduğunu bildiğimi varsaymaktan ziyade katılımcıların kendi kendilerine üzgünlük belirtisi olarak değerlendirdikleri şeyleri yakından incelemeye karar verdim. Aynı, "eşitsizlik" ve "bellek" konularında olduğu gibi, söylemsel psikolojik bir yaklaşım "Ağlamanın cinsiyet ve depresyonla ilişkisi nedir?" gibi bir soru soran geleneksel psikolojik yaklaşımın tersine "Ağlama nedir?" gibi daha temel bir araştırma sorusuyla başlar. Böylelikle, SP analistin bir şeyin ne olduğuna dair kendi yargılarını araştırmaya taşımasından mümkün olduğunca kaçınır. Bu üzgünlük belirtilerini deşifrelerde sunabilmek için konuşma analisti Gail Jefferson'ın (1979) çalışmalarından faydalandım. Jefferson'ın dediğine göre eğer gülmenin de ağlama gibi kontrol edilemeyen bir vücut fonksiyonu –artık süre giden sesli etkileşimin bir parçası olmayan bir "patlama"– olduğunu kabul edersek onu ayrıntılıca deşifreye dökmekten ziyade yalnızca gerçekleştiğini belirtiriz. Jefferson gülmenin deşifrede "coşkunluk" olarak isimlendirildiği bir örnek veriyor ve daha ayrıntılı bir deşifrede kahkahanın yalnızca konuşmanın "açık seçik bir deyiş" içeren kısmında olduğunu tespit ediyor (Jefferson, 1979: 30). En azından bu bağlamda, "karmaşık ve etkileşimsel olarak incelikli" bir iş olan açık seçik deyiş kahkahayla "bozulmuştur." Öyleyse farklı bağlamlarda gülmenin, çeşitli etkileşimsel özelliklerini anlayabilmek için daha gelişmiş bir deşifre şart. Bu bölümde ağlamanın etkileşimsel özelliklerinin analizi için benzer bir konu işleyeceğiz.

Araştırmanın ilk görevlerinden biri, Jefferson tarzı deşifre şemasına uygun olarak, geliştirilecek olan bir uzantıyla hıçkırıklar, fısıltılar, burun çekmeler ve titrek ses gibi etkileşimsel özellikleri ve konuşma analistlerinin gösterdiği üzere konuşanın konuşma sırasındaki eylemleri için önem arz eden ağlamaya özgü özellikleri (örn. susmalar, vurgu, perde değişimleri), simgeler halinde ifade edebilmektir. Ağlamanın bu incelikli tanımı, özellikle ağlamada ve ağlayanda farklı aktivitelerin nasıl bir araya geldiğini kavramanın bir yolunu bularak deşifreyi anlamakta zorlanan başlangıç seviyesindeki okuyucuya kolaylık sağlar. Bu ayrıntıyla ilgili vurgulanması gereken nokta, analizin de gösterdiği gibi, katılımcı-

lar için önemli olan sesler ve ağlama biçimlerini simgeleştirmektir (bkz. Hepburn, 2004; Hepburn & Potter, 2007).

Aşağıdaki alıntı da, yine, ÇYZÖUD çocuk koruma telefon yardım hattından. Sağ taraftaki sütunda ağlamanın çeşitli özelliklerine ışık tutulmuştur, örn. ÇKG'lerin "doğru olan" (DO) tanımlamaları, "acele etmeyinler" (AE) ve "empatik tepkiler" (ET) gibi kavrayışları. Eylemlerin bu şekilde karakterize ediliş biçimi önden tanımlanmış kodlamalarda değil, etkileşimde temellenir. Arayan kişi, oğluna yapılan bir saldırı hakkında bilgilendirmek için aramıştır. Telefon konuşması sırasında babanın üzüntüsü giderek artmıştır.

Alıntı 3 JK perişan baba

1	Arayan:	>.Hhih .hhihhh<	
2	ÇKG:	isterseniz- [bir ara] vermek ister misiniz.=	ßAE
3	Arayan:	[Hhuhh >.hihh<]	
4	=>hhuhh hhuhh<		
5	(0.6)		
6	Arayan:	.shih	
7	(0.3)		
8	Arayan:	°°k(hh)ay °°	
9	(1.8)		
10	Arayan:	.shih >hhuh hhuh[h]<	
11	ÇKG:	[S]'çok zo:r orada	ßET
12	sizinle birlikte olmadıklarında değil mi?=		ßET
13	ve [siz-] (.) onun hakkında konuşuyorsunuz.		ßET
14	Arayan:	[>.hhih<]	
15	(0.8)		
16	Arayan:	>.Hhuh .HHuh<	
17	(2.1)		
18	Arayan:	.shih	
19	(0.2)		
20	Arayan:	°.shih? (.) °°(Yardıma) ihhtiyaçh °°	
21	(2.5)		
22	Arayan:	.HHhihh?hh?	
23	(0.5)		
24	Arayan:	HHhuhh>.hih .hih<	
25	(0.7)		
26	ÇKG:.Htk.hh Peki aslında siz şu an onlara		ßDO
27	koruma ve yardım götürebilmek için yine de		ßDO
28	yapabileceğiniz şeyi yapıyorsunuz değil:mi		ßDO

29 Arayan: .Skuh (.) Huhhhhh
30 (0.5)
31 Arayan: °°B:en orada değildi(hihih)m. Hh °°
32 (3.2)
33 Arayan: .Shih
34 (0.4)

Bir kez bu düzeyde ayrıntıyı sergilemeye izin veren bir tanımlamamız olduğunda artık alıntının gelişimindeki bir dizi ilginç özelliği gözlemlemeye başlayabiliriz. Burada analiz tarzına dair ufak bir fikir vermeye çalışacağız. İlk olarak, satır 2'deki "acele etme" cümlesinin, arayanın 1. satırda başlayıp 4. satıra kadar devam eden hıçkırarak ağlayışından ve bu alıntı başlamadan önceki uzun sessizliklerinden sonra gelişine dikkat edin. Bundan önceki bir çalışmada Hepburn ve Potter (2007) "acele etme"nin arayanın konuşmak isteyip de konuşamadığı yerlerde ÇKG'ler tarafından nasıl kullanıldığına dikkat çekmişlerdir. Hepburn ve Potter'a göre ÇKG'ler bu sayede hem konuşmanın gecikmesinin doğal olduğunu bildirmiş ve buna izin vermiş hem de geçmiş olan zaman için bir açıklamada bulunmuş oluyorlar. 8. Satırda arayanın fısıldayarak verdiği yanıtının öncesinde, yanıt sırasında ve ondan sonra hıçkırıklar ve burun çekmeler vardır; bunlar, bu telefon yardım hattındaki ağlamayı oluşturan bütün ortak özelliklerdir (Hepburn, 2004).

ÇKG'nin satır 11-13'teki başka yerlerde de karşımıza çıkan yanıtına "empatik tepki" adı verilir (Hepburn, 2004; Hepburn ve Potter, 2007); bu ağlama içeren aramalarda tekrar etse de ağlamanın olmadığı NSPCC aramalarında oldukça nadir görülür. Empatik tepkiler iki önemli unsurdan oluşur:

Ağlayan kişinin zihinsel/duygusal durumunun çözümlenmesi.

Bu çözümlemenin kaynağı ya da dayanağının belirlenmesi.

Bunlar, arayanın ağlaması hakkında tüm dünyada ortak olan özelliklere dayanarak bir kanaat sağlayabilirler.

Bu sıra-alış, arayanın mevcut durumla başa çıkmasındaki zorlukları göstermesi açısından örüntüye uygundur: "çok zo:r", tüm dünyada genelleştirilmiş özelliklerle kombinasyon içerisinde "Orada sizinle birlikte olmadıklarında değil mi?" Burada dikkat edilmesi gereken husus "onlar" ve "siz" zamirlerinin ebeveynler ve çocuklar hakkında bilinen genel şeylere ve ebeveynlerin böyle durumlarda hissettiklerine işaret etmedeki kalitesidir (Edwards, 1994). Bu sıra-alış arayanın ağlaması hakkında bir açıklama sağlıyor ve arayanı ne kadar zor bir durumda olduğunu en iyi bilebilecek kişi olarak tescilleyen bir devamlılık işaretiyle ("değil mi?" sorusu) birlikte sunuluyor.

Bir süre daha devam eden bekleme, hıçkırık ve burun çekme seslerinden sonra (14-19 satırlar), arayanın 20. satırdaki yanıtıyla devam ediyoruz. Bu yanıt onun durumunu zor ve dolayısıyla üzücü yapan şeyi, oğullarının ihtiyaçlarını fısıldıyor gibiydi. O, uzaktaydı ve oğullarının yardıma ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, yanıtından yardım edemediği için kendisini suçladığı ve cezalandırdığı anlaşılıyordu. Daha da uzun bekleyişler ve hıçkırıklar ÇKG'nin 26. ve 28. satırlar arasındaki sonraki sıra-alışına kadar devam ediyor. "Peki aslında siz şu an onlara koruma ve yardım götürebilmek için yapabileceğiniz şeyi yapıyorsunuz değil:mi." Bu tür sıra-alışların bir başka basitleştirilmiş tanımlaması da "doğru olan tanımlamasıdır" (Hepburn, 2004). Bu genel olarak telefon yardım hattındaki ağlama durumlarında görülür ve tipik olarak arayandan sağlanan bilgiler doğrultusunda kurulmuş tanımlamaları gerektirir. Bu tanımlamalarda genellikle arayan, bir biçimde, doğru olanı yapmış kişi olarak tanımlanır.

ÇKG' nin "doğru olan" şeklindeki sıra-alışı, arayanın durumunu "çok zor" yapanın ne olduğuna dair önceden verdiği kendini küçümseyici olarak tanımlanabilecek ilk yanıtına –oğullarının yardıma ihtiyacı varken onun orada olamayışı– karşıt birtakım özellikler taşıyor. İlk olarak, "iyi" bir girizgâhtır; konuşmada karşıtlık içeren yaygın bir harekettir. İkincisi, arayanın "şu anda ne yaptığına" vurgu yapar. Üçüncüsü, 26. satırda arayanın "koruma ve yardım" formülasyonuyla birlikte kullanılan "aslında" kelimesidir. Bu da koruma ve yardım önerisini karşıt olarak ayırt eden bir başka özelliktir. Son olarak da bütün tanımlama, karşıtlık içeren yeni bir unsurla ("yine de" ile) bitiriliyor. Böylelikle ÇKG'nin bütün sıra-alışı arayanın durumunu zorlaştıran şeyin kendinden kaynaklanan bir yetersizlik ya da ihmalkârlık sonucu olmadığını göstermek üzere tasarlanmıştır. Bu yüzden de ortaklaştırıcı ve destekleyici bir tanımlamadır. Bütün bu sıra-alış ÇKG'nin konuşmasındaki mükemmel imaya ve arayanın 20. satırda güçlükle duyulan sıra-alışına gösterdiği pratik hassasiyete işarettir.

Duygu, genellikle, SP gibi bir söylemsel yaklaşımın ("hepsi konuşmayla ilgili değil mi?" yaygın bir şikâyettir!) erişemeyeceği bir yerdeymişcesine düşünülse de bu tür çalışmalar duygusal diye düşündüğümüz konu ve hareketlerin etkileşim analiziyle nasıl izlenebileceğini gösteriyor. SP, psikolojide yapılan ve insan hayatındaki tezahürleri itibariyle daha "bilimsel" sayılan yaklaşımlar tarafından kabaca duygu olarak tanımlanmış birçok olguyu anlamaya dair bir imkân sunar. Ayrıca, genel itibariyle "empati" olarak anlayabileceklerimizin daha belirgin anlamlarını ortaya çıkarır.

Eleştirel Psikoloji açısından, duyguya ilişkin etolojik ve bilişsel görüşlerdeki problem, insan eylemliliğine dair değişmez belirlenimci bir anlayışı teşvik ediyor olmasıdır. Bunlar, duyguyu değişime karşı dirençliymiş gibi gösterirler, bu nedenle de insanı anlamada daha muhafazakâr bir yaklaşımı teşvik ederler. Duygunun bunun gibi daha gelenekçi biçimlerde kurgulanması, değişimi programlar ve eylemselliği açıklarken bunları daha geniş sosyal ve politik düzenlemelerle ilişki içinde algılamaktansa, incelenmesi gerekenin *bireylerin özellikleri* olduğunu ima eder. Hafıza kavramında da görüldüğü gibi, *duygulardan* ziyade *eylemi* birincil kılmak psikolojideki geleneksel "faktör ve değişken" yaklaşımından oldukça farklı bir bakış açısını gerektirir. Böylelikle, duyguları davranışı etkileyen ve içe doğru bakışla kavranabilen içsel nesneler olarak anlamaktan uzaklaşıp, işlerin hallolmasında rol oynayan kamusal ve sosyal öğeler olarak anlamaya başlarız. Dahası, söylemsel psikolojideki gibi eyleme odaklanırsak psikologların teknik ve soyut kaygılarından uzaklaşıp insanların günlük hayatlarındaki durumlarla ilgili önemli konuları incelemeye başlayabiliriz.

Bu nedenle, bu çalışma, katılımcıların konumlandırmalarıyla –kendilerinin ağlama olarak değerlendirdikleriyle– başlar. Bu eylemlere içkin kavrayışın bilgisini ilerletmektense, anlayışı görünür kılma ve kurulumunu takip etme çabasını taşır. Ağlamanın farklı unsurlarının incelenmesi bize Çocuk Koruma Görevlileri'nin "duygusal çalkantı"yı tanıma ve ona yanıt vermede ne kadar mahir olduklarını gösteriyor. Bu yönelimleri yorumlayabildiğimizde daha incelikli gözlemler yapmaya başlayabiliriz. Mesela, Hepburn (2004), arayanların taciz hakkında önemli ayrıntıları vermeden çağrıyı sonlandırdığı daha problemli aramalarda, ağlamalara yeteri kadar dikkat edilmediği ve ağlamanın fark edilmediğini göstermiştir.

TOPLUMSAL ADALET: ÇIKARIM VE UYGULAMALAR

Toplumsal adalet, söylemsel psikolojinin temel kaygısıdır. SP toplumsal adaletin gelişimine en az üç ana alanda katkı sağlar.

İlk olarak, söylemsel psikolojinin klasik çalışmaları ırkçılık ve cinsiyetçilikle ilgileniyordu. Örneğin, Wetherell ve Potter'ın (1992) temel vurgusu insanların yorumlayıcı dağarcıklarını ve retorik klişeleri kullanmadaki esnekliklerinin söylemde eşitsizlikleri meşrulaştırma biçimleriydi. Buradaki önemli nokta dağarcık ve klişelerin azınlık gruplarını (örn. Yeni Zelanda yerlileri) toplumsal adalet amacı güden hareketlerini azımsamak amacıyla nasıl kullanıldığını göstermekti.

İkinci olarak, klasik çalışmaların bir diğer başarısı da toplumsal adalet kavramsallaştırmalarının kendisinin azınlık ve daha güçsüz gruplara karşı nasıl seferber edildiğini vurgulamasıydı. Sözgelimi, "Yeni ırkçılığın" bir özelliği de adalet ve hakkaniyet kavramlarını harekete geçirmesidir (Augoustinos, Tuffin, & Every, 2005). Bu nedenle SP, toplumsal adaletin eylem halinin eleştirel olarak incelenmesi için analitik bir yaklaşım sağlar.

Üçüncü olarak, yakın zamanlı söylemsel psikoloji çalışmaları, geleneksel bilişsel, nörobilişsel ve bireyci psikolojinin karşısında daha toplumsal ve kurumsal biçimde konumlanan bir alternatife odaklanır. SP, insan eyleminin etkileşimsel ve kurumsal olarak konumlanmış doğasını kuramlaştırmadaki başarısızlığı sebebiyle geleneksel psikolojinin toplumsal adalet konularını ele alma becerisine ilişkin şüphelere örneğin, ÇYZÖUD yardım hattı çalışması duyguyu ilişkisel ve kurumsal olarak konumlandırmıştır. Duyguya dair geleneksel bireyci ve indirgeyici yaklaşımlara dair eleştiri sunmasının yanı sıra alternatif ve uygulamaya dönük yeni yollar önerir. Bilhassa, istismara uğramış çocuklar için toplumsal adaletin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla NSPCC'yle çalışır.

NSPCC yapılan bu çalışmanın "yararı" ve onunla "bağlantısı" anlamında, ÇKG'ler bu raporun geri bildirimlerinin kendi uygulamalarını gözden geçirmelerine ve değerini bilmelerine önemli katkılar sağladığını aktarıyorlar. Bu araştırma insanların şekillendirilmemiş veya kuramlaştırılmamış bir şekilde son derece olağan ve açık bir biçimde eylediği pratiklerin yorumlandığı bir uygulamayı stratejiye dönüştürme (Hepburn, 2006) teşebbüsü olarak görülebilir. Böylelikle, tanımlanmış uygulamalar başarılı pratik ve arttırılmış düşünümsellik stratejilerine dönüştürülebilir ve bu da hassas gruplarla olan iletişim aksaklıklarının önlenmesini sağlayabilir.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Söylemsel psikoloji kendini günümüz anaakım psikolojisine egemen olan bireysel, bilişsel ve muhafazakâr yaklaşımların karşısında konumlandırır.
2. Söylemsel psikologlar "duyguların ifadesinin" temel psikolojik durumların açık göstergeleri olduğu ön kabulünü reddeder. Aksine, duygunun ifade edilmesinin ya da tezahürünün suçlanmayla ve sorumlulukla baş etme gibi belirli faaliyetlerin parçası olabileceğini gösterdiler. Bu yöndeki çalışmalar hem duygu ifadeleri ve tezahürlerinin temel psikolojik durumların dolaysız göstergesi olarak kabul edilmesi

konusunda dikkatli olmamız gerektiğini hem de bu eylemlerin diğer faaliyetlerin bir parçası olabileceğini ortaya koyar.

3. Konuşma analistleri gibi SP uygulayıcıları da insanların soyut yargı ve iddialarının pratikte olan bitenle ne derece örtüştüğüyle ilgili uyarılarda bulunurlar.
4. Buradaki inşacılık diğerlerinden farklıdır. Vurgu, katılımcıların konuşma ve yazılarındaki inşalardadır. Yani odak noktası belirli tanımlar ya da konuşmalar ve bunların kullanılma amaçlarıdır. İnsanlığın bir dünya tasarımı olarak edindiği muazzam çok yönlülüğü, insanların kavramların inşası için kullandıkları ayrıntılı kaynakları ve bu inşaların yıkımı için yararlanılan ek kaynakları takdir eder.
5. Göstermeyi umduğumuz şey, ana açıklayıcı kaynak olarak *biliş* ve *duygudan* ziyade *etkileşimsel eylemlerden* faydalanışımızla insanların içinde yaşadıkları hayata dair önemli bulunan konuları dikkate almaya başlayabileceğimizdir.

Terimler Sözlüğü

- Bilişselcilik: İnsan eyleminin temel bilişsel süreçler ve unsurlarla açıklanması gerektiği fikri.
- Konuşma analizi: Etkileşim içindeki eylemin normatif düzenini ortaya çıkaran analitik bir perspektif.
- Söylem analizi: Dil kullanımı ve bu kullanımın sosyal ve psikolojik hayattaki rolünün incelenmesi. Dilin pratik ve inşacı kullanımını ve dünyaya dair farklı yorumların suçlama, anlatım gibi eylemlerde kullanılma biçimlerini vurgular.
- Söylemsel psikoloji: Psikolojinin etkileşimin içinde ve etkileşim için olduğu anlayışıyla hareket eden bir yaklaşımdır.
- Retorik: Alternatiflere karşı gelmek adına konuşma ve metinin düzenlemesine odaklanmak. Tutumlar ve düşünceler gibi görünürde bireysel olan ifadelerin bile genellikle retorik olarak düzenlendiğini vurgular.

Okuma Önerileri

Edwards (1997), söylemsel psikoloji perspektifinin senaryo kategorileri, bilgi ve duygu gibi şimdiye dek bilişsel ya da içsel fenomenler olarak algılanmış kavramları nasıl dönüştürdüğüne dair üst düzey bir genel taslak sağlar. Edwards ve Potter (1992), hafıza ve atıf alanındaki klasik çalışmaları tekrar çalışarak ve bir grup politik ihtilafı inceleyerek söylemsel psikoloji yaklaşımının kurucu nitelikteki bildirisini verir. Hepburn ve Wiggins (2007), geniş bir grup söylemsel psikoloji çalışmasını

bir araya getiren ilk kitaptır. Potter (1996), dünya tahayyüllerinin hangi farklı yollardan üretilip somut ve objektif hale getirildiğine odaklanarak inşacılık perspektifinin söylemsel psikolojik bir yeniden yorumunu geliştirir.

İnternet Kaynakları

- Deşifre eğitimleri, sesli ve görüntülü kaynaklar ve birkaç çevrimiçi yayın barındıran kaynaklar: www.lboro.ac.uk/departments/ss/centres/darg/dargindex.htm

Sorular

1. Edwards'ın aşağıdaki sonuç tespitlerini inceleyin:
   Duyguların kavramsal dağarcığı eylemlerin, tepkilerin, eğilimlerin, motivasyonların ve diğer psikolojik niteliklerin anlatılar ve insan davranışına dair açıklamalar altında toplanabilmesi için muazzam bir esneklik sağlar. (1999: 288)
   Edward'ın duygu söyleminin işleyişine dair sonuçlarının aşağıdaki veri parçasıyla nasıl örneklendirilebileceğini düşünün.
   1 *Mary*: (...) işte o zaman karar verdim (.) yani ona söylemeye. (1.0) U::m (1.0) ve
   2 sonra::, belli ki kızgın döneminizden geçtiniz, değil mi?
   3 (.)
   4 Ço:k üzgün olarak tabii, .ıı v:e ıığ, (0.6) çok fazla kav:ga etmeye başladık: v:e
   5 (0.6) birbirimizden uzaklaştık.

2. Bilişsel olmayan bir yaklaşımın,
   a) Bir disiplin olarak psikoloji için,
   b) Eleştirel bir gündeme uygunluğu açısından, çıkarımları nelerdir?
3. Ayrıntılı etkileşim çalışmaları insan ve onun kurumlarına dair kişisel, sosyal, politik ve kültürel anlayışlar arasında hangi açılardan bağlantılıdır?

Ek Bölüm Deşifre İşaretleri

Deşifre işaretleri en bütünlüklü olarak Jefferson'da (2004) tanımlanmıştır. Hepburn (2004) özel olarak ağlamanın özellikleriyle ilgilenen semboller geliştirdi.

Genel Deşifre Kavramı

[ ] Köşeli parantezler üst üste binen konuşmaların başlangıç ve bitişini işaret eder. Dikey oklar normal konuşma ritminin üstünde ve altındaki belirgin perde hareketlerinden önce gelirler. Göze çarpan ve anlamlı derecede dalgalanan sesler içindir. Amaç, sıradan bir dinleyiciye işitilebilir gelen etkileşimsel olarak anlamlı özellikleri yakalayabilmektir.

Kenar okları, deşifre özelliklerinden değildir; onlar metnin belirli parçalarına analitik olarak ilgi çekmek için vardır.

Altçizgi: Sese ilişkin bir vurgu yapar. Tekil cümleler arasındaki alt çizme sıklığı hem vurguyu belirler hem ağırlığını belirtir.

BÜYÜK HARF: Etrafındaki konuşmadan belirgin bir şekilde daha sesli olan konuşmayı imler.

° biliyorum, ° Derece işaretleri belirgin şekilde daha sessiz olan konuşmaları kapsar (uzak birinden gelen değil işitilebilir olarak daha sessiz üretilmiş konuşma).

evet, doğ*ru Yıldız işareti cılız bir seslendirmeden önce gelir.

(0.4) Parantezler içindeki numaralar duraklamanın saniyesini belirtir (bu örnekte, saniyenin 10'da 4'üdür).

(.) İşitilebilen ama kolaylıkla ölçmek için fazla kısa olan ufak duraklama.

((metin)) Deşifreyi yapan kişinin eklediği yorumlar; örneğin bağlam ve tonlama.

O iste::tedi İki noktadan önce gelen sesler uzama derecelerini gösterir. Ne kadar çok ise, o kadar uzama vardır.

hhh Soluk vermenin süresi kadar kolon koyulur.

.hhh Soluk almanın süresi kadar kolon koyulur; soluk vermeden ayırmak için koyulan noktaya dikkat edin.

Evet, Virgül konuşmacının bitirmediği, devam etmekte olan, tonlamaya işaret eder. Liste oluştururken olduğu gibi yükselip alçalan tonlamalardan anlaşılabilir.

Bilirsiniz? Soru işareti dilbilgisinden bağımsız olarak ve ondan daha kuvvetli bir "sorgulama" tonuna işaret eder.

Evet. Noktalar dil bilgisinden bağımsız olarak alçalan, biten tonlamalara işaret eder (nihai kontur).

bu-u- Kısa çizgiler (tire) takip ettikleri sesin kesim yerini imler.

>söyledi< "Büyüktür" ve "küçüktür" işaretleri hızlanmış konuşmaları içerir.

Somut.= "Eşittir" işaretleri takip eden konuşmanın –ister bir ister birden çok kişinin konuşması olsun– öncekine hemen, ara vermeden "tutturulmasını" simgeler.

heh heh Seslendirilen gülüş. Bu işarete alt çizgi, perde hareketleri, ekstra soluk verme gibi diğer semboller de eklenebilir.

Du(h)r art(h)ık Konuşma içindeki gülme parçaları parantezler içindeki h'lerle sembolize edilir.

Ağlamanın Temel Özellikleri

°°yardım et°° Fısıldama ya da anlamsız konuşma, bu kelimeler çift derece işaretlerinin arasında olur.

.shih Burun çekme.

"torun" Titrek ses – yaklaşık işaretlerinin arasında kalan kısımlar.

Pardon Yüksek perde – bir ya da birden fazla yukarı doğru okla temsil edilir.

k(hh)ay Konuşurken nefes verme – "H" nefes vermeyi, parantezler içindeyse daha kuvvetli ve keskin bir nefes verişi işaret eder.

hhyardım et Parantez dışındaysa daha yumuşak, hırıltılı bir sesi belirtir.

Huhh .hhih Hıçkırarak ağlama – bazılarının önünde belirtmek için noktalar konan "hh"ler kombinasyonları

Hhuyuhh Vermekten ziyade alınan nefes sırasında sesli ünlüler içeren seslerin çıkması.

>hhuh< Eğer ünsüz harfler kuvvetlice nefes alırken/verirken seslendirilirlerse "büyüktür" "küçüktür" işaretleri arasında gösterilir.

Çevirenler: Özge Savaş & Mukadder Okuyan

Üçüncü Bölüm

12
Irk ve Irkçılık

Kevin Durrheim & Derek Hook & Damien W. Riggs

Bölüm Konuları

GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR
• *Kişilik*
• *Biliş*
ELEŞTİREL PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR
• *Söylem ve Irk Konuşmaları*
• *"Paylaşılan Zihin" Özelliği Olarak Irkçılık*
• *İçkin ve Dolambaçlı Bir Pratik Olarak Irkçılık*
SONUÇ: IRKÇILIĞIN ELEŞTİREL PSİKOLOJİ YÖNÜNDEN SORGULANMASI

Psikoloji disiplini içerisinde ırksal önyargılar ve ayrımcılık üzerine yapılan araştırmalarda, gelenekselleşmiş bir biçimde, kişilerin neden bireysel olarak "ırkçı" şeklinde tanımlanan davranışlar içinde olduğunu anlama uğraşı vardır. Bu geniş araştırma alanında aynı zamanda ırkçılığın insanların hayatlarını nasıl etkilediği de incelenir. Bu şekilde, psikolojik araştırma yalnızca ırkçılığın varlığını değil aynı zamanda olumsuz etkilerini de gösterir.

Bununla birlikte, bu araştırma yapısının ırksal sınıflandırmayı kavramsallaştırması açısından çok sayıda sınırlılığı vardır. İlk olarak, tipik olarak ırkçılığı bireysel inançların ve bilişlerin bir üretimi olarak gören bireyselleştirilmiş bir anlayışla yola çıkar. İkinci olarak, bu araştırma büyük oranda ırkçılığa kişiler arası ilişkiler çerçevesinde odaklanır ve böylelikle yine ilgisini kişisel irade ya da tepkilerle sınırlandırır. Ve üçüncü olarak, bu araştırma çoğunlukla ırksal sınıflandırmanın insan grupları arasındaki farkları gerçekten yansıttığı varsayılan ırk kavramı-

na dayanır. "Irk" toplumsal bir inşadır. İnsanların gruplara bölünerek ırklar şeklinde tayin edildiği düşüncesidir. Irk kavramı kökenlerini sömürgecilikten, kölelikten ve apartheid döneminden alan; tarihi ve bölgesel olarak tanımlanmış görme, düşünme ve konuşma tarzlarının bir çıktısıdır. Bu nedenle birçok bağlamda bu ırk etiketlerini kullanmak bile oldukça nahoş karşılanır. Birçok eleştirel yazar, bundan dolayı, "ırk" kelimesini ve referans verilen sözüm ona ırksal kategorileri tırnak içinde (örn. "beyaz", "siyah" gibi) kullanmayı benimsemiştir. Böylesi bir pratik, ırkın zahmetsiz bir müştereklik içinde okunmasını engellediği gibi, bu tür kategorilerin inşa edilmiş yapısına da işaret eder.

Öte yandan, bu bölümde de tartıştığımız gibi, "ırk" aynı zamanda maddi ve politik açıdan olduğu gibi birçok yönden oldukça gerçektir. Irkçı miras, ırklar şeklinde kodlanmış insan grupları arasında büyük çaptaki eşitsizliklerle kemikleşmiştir (örn. sağlık, zenginlik ve arazi sahipliği açısından). Bu farklılıkların süre giden ırk ayrımcılığı ve dışlama pratikleri tarafından sürdürülmesi, gücün açıkça ırkçı geçmişten beslenen bir grubun elinde yoğunlaşmaya devam ettiği anlamına da gelir. Böylesi bir bağlamda ırkçılığın yapılandırılmış bir şey olduğunu değil; ama gerçekliği vurgulamak istemenin doğru politik sebepleri vardır. Güney Afrika'da, örneğin, birçok eleştirel akademisyen hükümet sömürgecilik ve apartheid döneminin fiziki mirasının üzerine eğilmeyi amaçlayan, pozitif ayrımcılıkla ve arazilerin yeniden dağıtımı ile ilgili bir program tasarladığında, beyaz yazarlar için ırkın toplumsal olarak yapılandırılmış bir şeyden ibaret olduğunu tartışmak oldukça uygundur. Bu nedenle, konuşmada ve yazıda tırnak içini kullanmaya karşı olan eleştirel yazarlar vardır.

Modern Avusturalya'da beyaz ayrıcalığının açıkça isimlendirilmesi genellikle ırk ayrımcılığına dayanan güç mevzusunu zorlamayı amaçlayan politik bir hamle olarak gerçekleşir. Bu bağlamda "beyaz"ı tırnak içine almak beyaz Avusturalyalıların konudan "sıyrılması" ve kendi ayrıcalıklarının gerçekliğini önemsizleştirmesi potansiyelini taşır. Ayrıca, tırnak içi kullanmamak yerli halkın bağlı kaldığı bilme biçimlerinin anlaşılmasına olanak tanır. Yerel mekan anlayışı ve aidiyetin korunması farklı ve özgün bir anlam algısıdır ve kolaylıkla beyazların koşullarına "çevrilemez." Hal böyleyken, bu koşulların dünyayı açıklayıcı özelliklerinin kendi meşruiyetlerini barındırdıklarını kabullenmek önemlidir.

Bu durumun gösterdiği şudur: Irk ve ırksal kategoriler farklı bağlamlarda farklı şekillerde sorun teşkil eder. Bu bölüm içinde tartışacağımız gibi, ırk, toplumsal olarak yapılandırılır ve yine de oldukça gerçek maddi biçimler alır; genellikle çoğunlukla kimlik algısına bir temel

oluşturur ve güç iddiasına bir alan sağlar. "Irksal" sınıflandırmayı sorgulamanın (örn. tırnak içinde kullanmak) ya da sorgulamamanın birçok farklı kimlikle bağlantılı ve politik sonuçları vardır. Bu, tümüyle bağlama bağlıdır: Temsili kim yapıyor, hangi amaçla, hangi politik ve tarihsel bağlam içinde?

Bütün bu düşünüp taşınma sürecinin sonunda bu bölümde tırnak içlerini kullanmamaya karar verdik. Bunun yerine, okuyucuyu, bu bölümdeki ırksal belirlemelerin hangilerinin tırnak içine alınması (ya da alınmaması) gerektiğini düşünmeye ve neden böyle düşündüklerini ifade etmeye davet ediyoruz.

Bunun aksine, ırkçılık konusunda hızla büyüyen eleştirel psikoloji araştırma yapısı, güç ilişkilerine odaklanarak işe başlar. Irkçılığı, öncelikle, insan grupları arasındaki, bir grup insanın diğer insanlar üzerinde haksız bir üstünlük iddia ettiği, belirli tarihsel ilişkilerin bir ürünü olarak ele alır. Bu anlamda, "ırk" mevcut grupsal özellikleri (fiziksel ya da davranışsal) yansıtmaktan öte, gruplar arasındaki belirli güç ilişkilerini yansıtan bir sınıflandırma biçimine işaret eder. Irkçılık, bu durumda, ırk hiyerarşisini korumayı gözeten bir düşünce ve davranış biçimidir.

Irk ve ırkçılığa yönelik bu anlayışı araştırmalara uygulayan eleştirel psikologların sorduğu sorular, geleneksel bakış açısı olan psikologların çalışmalarından oldukça farklıdır. Eleştirel psikologlar, öncelikle inanç ve bilişlere odaklanmak yerine, bireylerin ve grupların kendilerini geniş tarihsel ve sosyal ilişkiler içinde nasıl konumladıklarına ve kimliklerinin bu ilişkiler üzerinden nasıl ortaya çıktığına bakar. Ayrıca, ırk kategorilerinin nasıl olağan yollardan yayıldığını ve bunun ırkların gerçek ve doğal olduğuna dair inancın sürdürülmesine nasıl hizmet ettiğini de araştırır. Eleştirel psikologlar, bir yandan ırkın gerçekliğini sorgularken, aynı zamanda ırkçılığın gerçek etkilerini de inceler. Irkçılığın hem imtiyazlı hem de ezilen konumundaki insanların hayatlarını, ötekileştirilmiş ve baskın toplumsal grupları nasıl şekillendirdiğini göstermeye çalışır.

Bu bölümde, (a) ırkçılığın araştırılmasında kullanılan geleneksel psikolojik yaklaşımlardan iki tanesini (ve eleştirel tepkilerini ve sınırlılıklarını) ana hatlarıyla ele alacağız, (b) ırkçılığın anlaşılmasında kullanılan baskın eleştirel psikoloji yaklaşımı (ve sınırlılıklarını) tanıtacağız ve (c) ırkçılığa hem bireysel etkileşimler hem de bu etkileşimlerin belirli toplumsal ve maddi bağlamlar içindeki konumlarını kapsayan, eleştirel psikoloji objektifi üzerinden bir tanımlama sağlayacağız. Irkçılığın hem kurumsallaşmış eşitsizlik açısından hem de bu kurumsallaşmış ilişkileri genişleten ve pekiştiren konuşma, etkileşim, temsil ve davranışın da-

hil olduğu toplumsallaşma örüntüsü açısından anlaşılması gerektiğini öne sürüyoruz. Bu bakımdan, kolektif psikoloji açısından ırk ile ilgili inançlar ve duygular üzerine çalışmayı, bizim ifade ettiğimiz şekliyle, paylaşılan zihin[1] durumunun bir özelliği olarak ortaya koyuyoruz. Irkçılık, insanların açıkça ırkçılığı yadsırken ırkçı koşullar içindeki toplumsal etkileşimi koordine etmesine imkan tanıyan kolektif bilginin bir parçasıdır. Toplumsal etkileşimlerimizde, konuşma ve şekillendirilmiş pratiklerimizde, ırkla ilgili inanışları yalnızca açık bir şekilde yeniden üretmeyiz, aynı zamanda gündelik hayattaki toplumsal karşılaşmaların, iletişim ve etkileşimlerde söylediklerimizin ve yaptıklarımızın arka planını oluşturan örtük inançları da yeniden üretiriz.

GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR

Irkçılık üzerine yapılan psikolojik çalışmalara yönelik geleneksel yaklaşımlar ırkçılığı adlandırmak ve devamlılığını anlamaya çalışmak açısından oldukça önemlidir. Aslında, yukarıda bahsettiğimiz gibi, psikoloji içindeki iki ana kuram, kişilik kuramları ve bilişsel kuramlar ciddi olarak ırkçılığı sorgularlar.

Kişilik

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve ırkçılığın anlaşılmasında kullanılan erken sosyal psikolojik anlayışların en önemlilerinden bir tanesidir. Dünya savaşı sürecinde, Yahudi Soykırımı örneğinde somutlaşan, nefret ve gruplar arası yoğun çatışma, uygar ve gelişmiş olduğu düşünülen toplumlarda dahi görülen bu önyargının kaynağına ilişkin acil sorular sorulmasına neden oldu. Şiddet ve bağnazlığın bu derece aşırı olması, Yahudi düşmanlığı ve faşist ideolojinin yayılmasının gün gibi ortada olması, ırkçılığın kökenlerinde psikolojik bir patoloji olabileceği düşüncesini ortaya çıkardı. Bu düşünce otoriteryanizm kuramı ile formüle edildi (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford, 1950; Fromm, 1941) ve bu kuramda faşist ve ırkçı ideolojilere yatkın kişilik tipleri tarif edildi. Irkçılık ve dış gruba karşı hoşgörüsüzlük, kişilik sendromuna saplanmış karakter özellikleri, otoriteryan kişilerin tutumlarını ve hareketlerini belirleyen psikolojik ve bilinçsiz ihtiyaçların ve arzuların sabit organizasyonu olarak anlaşıldı. Bu türlü psikanalitik açıklamalar, politik liderlerin çabaları ve propaganda ile manipüle edilebilen kişiliğin, akıldışı yönlerine, temel duygusal gerekliliklere, daha doğrusu, "en ilkel istek ve korkulara" (Adorno et al., 1950:10) odaklandı. Otori-

1. *Distrubuted mind* kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

teryanizmin kökeninin izleri erken çocukluk gelişiminde sürüldü. Birçok faktör öncelikli önem içerisinde dikkate alındı: evdeki katı disiplin, kesin olarak belirlenmiş roller ve görevler üzerindeki vurgu, hakimiyet ve itaat arasındaki karşılıklı ilişki ve şartlı duygusal yakınlık gibi (Adorno ve ark. 1950).

Bu kuramın arkasındaki Freudyen etki, cezalandırıcı çocuk yetiştirme pratiklerinin çocukta anne-babaya karşı düşmanlık ve öfke ürettiği düşüncesinde açıkça görülür. Buna göre, bu öfke cezalandırılma korkusu nedeniyle açıkça ifade edilemediğinde bastırılır ve yüzeyde anne-babayı idealize eden ve onlara itaat eden kişiler üretir. Daha sonra, bu bastırılmış öfke yer değiştirirve toplum içinde değersiz olarak addedilenlere yöneltilir ve ırksal önyargı olarak açığa çıkar. Otoriteryan kişilik, böylelikle, otoriteye itaat içinde rahatlık bulurken, öfkesini toplumsal sorunların sorumlusu olarak görülen dış gruplara yönlendiren, sadomazoşist kişilik yapısına dayanır. Otoriteryanlar otorite figürlerini yüceltirler, yasa ve düzene riayeti vurgular; hayata yönelik geleneksel ve muhafazakar bakış açısını sürdürür ve azınlıklardan ve dış gruplardan nefret ederler (Altemeyer, 1988).

Önemli olan, otoriteryanizm kuramının bireysel düzeydeki ırkçılığın daha geniş bir güç sistemi ile bağlantılı olduğunu kabul etmesidir. Adorno ve arkadaşları faşizmin, "insanlara empoze edildiğini" (1950: 480) ve modernizm ve sanayileşme ile yükselen belirsizlik, keşmekeşlik ve geleneksel inanç sisteminin çökmesi gibi, toplumun çok çeşitli yapısal özellikleri ile bağlantılı olarak anlaşılması gerektiğini söyler. Otoriteryanizm, modernleşmenin ürettiği özgürlük korkusu ile bağlantılı, tarihsel olarak kendine özgü bir kişilik sendromu olarak anlaşıldı (Fromm, 1941). Bu kuram, toplumsal yapıların, endüstrileşmiş kapitalist devletin, belirli psikolojik alt katmanlar tarafından nasıl desteklendiğini anlamaya çalışan radikal bir kuramdı. Fakat maalesef, daha sonra araştırmacıların ve kuramcıların dikkatleri erken çocukluk çağı ilişkilerine ve aile etkileşimlerinin süregelen kalıplarına odaklanınca ve araştırmaların çoğunluğunun ilgisi otoriteryanizmin en iyi biçimde nasıl ölçülebileceğine yönelince bu kuramın radikal tepkisi etkisini kaybetti.

Kişilik-temelli kuramın gücünün altında yatan, böylesi aşırı uçlardaki bir nefrete açıklama getirebilme becerisi oldu. Kuram, ırkçılığın temelinde yatan duygusal faktörleri açıklamaya çalıştı, ırkçılığın, ırkçı kişilerin diğerlerini aşağılayarak kendi kimliklerini olumlamaları üzerinden, belli derecelerde memnuniyet yaratabileceği üzerine tartıştı (Hook, 2006, 2008). Aslında, kişilik kuramcıları, yalnızca ırkçılığın değişme direncinin değil, aynı zamanda genellikle şiddete ve nefrete dö-

nüşme gerçeğinin de önemini değerlendirebilir durumdaydılar. Ancak kişilik yaklaşımının bu güçlü yanı, aynı zamanda zayıf yanına da denk düşüyordu. Kuramcılar ırkçı mantıksızlığın akılcı eleştiri yoluyla giderilebileceğini umarlarken; kuram, ırkçılığı zorlayacak olanın, öncelikle, bireysel kişiliklerin değişimi olduğuna işaret ediyordu. Toplumsal değişimin önkoşulu, büyük olasılıkla, çocuk yetiştirme tarzının çözülmesiydi. Irkçılığı ağırlıklı olarak kişilerin bilinçsiz zihinsel süreçleri içinden kuran derinlik psikolojisine devamlı referans veren kişilik kuramı tanımı, kendisini, durumsal etkilerin ve özne ile çevresi arasındaki süregelen etkileşimin görmezden gelindiğine dair iddialara açık bıraktı (Billig, 1976). Sistematik değişim böylelikle neredeyse imkânsız hale gelmiş gibi görünüyor: Irkçılığı kişilik üzerinden, öğrenilmiş karakter özelliği ya da bilinçsiz bir duygusal dinamik olarak anlamaya başladığımızda, uzun süreli psikoterapi dışında ırkçılığı kökten yok edebilecek başka hangi yöntem kalır? Bu yaklaşım ilerleyici toplumsal değişim kuramına dair çok az şey sunar. Bu haliyle kuram, bireysel *patolojiye* vurgu yaparak, herhangi bariz bir patoloji ve uyumsuz bireyler olmaksızın, ırkçılığın çok çeşitli toplumsal durumlardan ve kurumlardan ortaya çıkabildiği gerçeğini yok saymaktadır.

Biliş

Psikoloji içindeki bilişsel gelenek, ırkçılığı zihinsel süreçler üzerinden açıklar ve bu zihinsel süreçlerin yaptıklarımızın ve söylediklerimizin arkasında işleyen ve önden dünyaya dair algılarımızı düzenleyen şey olduğunu savunur. Bu yaklaşım, bilişsel "algısal hazır oluş" durumunun algılama anında görünür olduğunu ve bunun halihazırda dünyanın yorumlanması olduğunu öne sürer (Bruner, 1957). Buna göre, dünyadaki "şeyleri" kültürümüzdeki kategoriler üzerinden algılarız: "sandalyeleri" ve "masaları", "kadınları" ve "erkekleri", "Siyahileri" ve "beyazları", "Asyalıları" ve "Müslümanları" görürüz. Tüm bu kategoriler, grupsal farklılıklar ve bu farklılıkların anlamları toplumsal olarak yapılandırılmış olsa da dünyayı bu terimler üzerinden görme eğilimindeyiz. Bu nedenle, ırkçılığın altyapısı zaten algılama anında atılmıştır.

Zihinsel süreçlerin altında daha çok dünyanın sabit toplumsal kategorilere ayrılması yatar. Bu zihinsel süreçler aynı zamanda bu kategorileri tümüyle anlamlı hale dönüştüren görüntülerin arkasında işler. Bağlantı, bir anlamlar setinin diğer setler ile bağı gibi şeylerin, bilişsel kuram için temel önemi vardır; çünkü böylelikle insanlar "verilen bilginin ötesine gidecek" olanağı bulabilir (Bruner, 1973). Karşılaştığımız insan kategorileri ile belli özellik ve tutum setlerini bağlantılandırarak

kalıp yargılar oluştururuz, böylelikle bu durum bize insanlar hakkında görebileceğimizden daha fazla bilgi edinmemizi sağlar.

Otoriteryanizm kuramı gibi, ırkçılığın bilişsel tarifi de, yirminci yüzyılın ilk yarısında Amerika'nın Güneyinde Jim Crow ırkçılığı olarak adlandırılan, eşitsizliğin ve ayrımcılığın belli bir sosyo-tarihi dönemini anlamak ve eleştirmek için geliştirilmiştir. Bu sistem ayrıştırma aracılığıyla ırk temelli güç farklılıklarının sürdürüldüğü, siyah çocukların mahallelerinden otobüslerle siyahlar için tasarlanmış okullara taşındıkları ve bu okullarda alt seviyede eğitim gördükleri bir toplumsal sistemdi. Bu ırkçı pratiklerin meşruiyeti, dönüm noktası olan 1954 yılında Anayasa Mahkemesinde görülen *Brown v Board of Education davası* ile dikkatle inceleme altına alındı. Kenneth Clark öncülüğündeki bir psikologlar ekibi (bkz. Clark, 1953), süregelen ayrıştırmanın yarattığı psikolojik zararlara ilişkin akademik bir rapor sundu. Aynı zamanda, siyahların daha az öğrenme becerisinin olduğuna inanan ırkçı düşmanlığı yapan birçok beyaza karşı da ırk ayrımının ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların kolaylıkla sürdürülebileceğini savundu.

Clark'ın son savı direkt olarak bilişsel kuramdan bilgiler taşıyordu. Allport'un sözleriyle, "1954 kararı geçerli kişiliğin etkisiz olduğunu söylüyor. Toplumsal değişim..... bireysel duyguları değiştirmeye yönelik öncül bir çaba olmaksızın da biçimlendirilebilir" (1962: 121). Buna göre, kişilikte düzeltme yapmak yerine, toplumsal pratiklerin değişmesiyle ırkçılık irdelenebilir. Kişilerin beraberinde taşıdıkları zihinsel kategoriler, bağlantılar ve inançlar arasındaki ağ, diğer kişilerle etkileşim yollarının değiştirilmesi aracılığıyla yeniden düzenlenebilir. Temas hipotezine göre (Allport, 1954) ırk ayrımının ortadan kaldırılması beyazlarla siyahları bir araya getirecek ve kuracakları dostluk ilişkileri, aralarındaki klişelerin yanlış olduğunu gösterecektir. Bu durum, diğer grup ile ilgili tüm inançların ve duyguların ekseninin yeniden belirlenmesini teşvik edecek, benzer gruplara yönelik pozitif ve negatif inançlar ve duygular arasındaki çelişkilerin ortadan kaldırılması ile psikolojik olarak bir dengeye erişilebilecektir.

Ancak, bilişsel gelenek, sınıflandırmayı ve klişeleri evrensel zihinsel süreçlerin çıktıları olarak açıklayarak ırkçılığı doğallaştırdıkları için eleştirilmişti (Hopkins, Reicher & Levine, 1997). Bu kuram, grupsal farklılıkların, toplumsal bir üretim olduğunu, sömürünün ve temsilin tarihsel örüntülerinin bir çıktısı ve içinde geliştiği belirli toplumsal bağlam ile ilintili belirli ırksal ifadelerin içinde insanları konumlayan süregelen güç ilişkilerine bağımlı olduğunu genellikle görmezden gelir. Bunun yerine, ırk kategorileri grupsal farklılıkların doğal noktalarını

yansıtacak şekilde ele alınır. Önyargının bireysel bilişin doğal bir çıktısı gibi kuramsallaştırılması, ırkı toplumsal faktörler üzerinden, birtakım niteliklerin yapılandırılması olarak kavramak yerine, bu niteliklerin öncül olarak somutlaşması riskini taşır. Bu türlü bir kaydırma, dikkatleri, belirli grupları diğerlerinden daha önemli bir konumda yapılandıran tarihsel olarak kurgulanmış güç ilişkileri ağından başka bir tarafa çeker.

ELEŞTİREL PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Irkçılık konusundaki eleştirel psikoloji araştırmaları, yalnızca ayrımcılığın ve ayrıcalığın süregelen tarihinden dolayı değil, aynı zamanda dünyayı anlama ve yorumlama biçimlerimiz olarak bu kategorilere hâlâ anlam atfetmeye devam ettiğimiz için, ırksal kategorilerin bir sorun olmaya devam ettiğini göstermelidir. Özellikle de söylem analizi araştırmaları, ırkçılığın, kendini ırkçılık karşıtı olarak tarif eden kişilerin gündelik konuşmalarında dahi nasıl sürdüğünü meydana çıkarmalıdır.

Söylem ve Irk Konuşmaları

Söylemsel yaklaşım metnin analizine odaklanır. Konuşma şeklindeki karşılıklı etkileşimin yazılı deşifresi temel ilgi alanıdır. Bu yaklaşım söylemsel psikologlara, ırkçı ifadelerin toplumsal etkileşim içinde nasıl geliştiğine ve nasıl meşrulaştığına, eleştirildiğine ve savunulduğuna odaklanma imkânı verir. Bu gelenek bize, ırk konuşmalarının nasıl yapıldığına ve bunun nasıl izah edildiğine dair zengin tarifler sağlar.

Bu çalışma için başlangıç noktası, ırkın toplumsal olarak kurgulandığı düşüncesidir. Toplumsal dünyayı tarif ederken, konuşmacılar verili toplumsal grupların ya da diğerlerinin farklı yorumlarını kurgular. Bu kurgulamalar, tipik olarak "diğerlerinin" neye benzediğine ilişkin klişeleri ve genellemeleri gerektiren, belli başlı türde yararlar üzerinden harekete geçen ve farklı biçimlerde kullanılabilen kurgulardır. Örneğin, Pakeha (beyaz) Yeni Zelandalılarıyla yürütülen görüşmeler serisini temel alan Wetherell ve Potter (1992), Pakehaların Maori halkıyla ilgili konuşmalarından çeşitli kilit meseleler tanımlamıştır. Araştırmacıların bulguları, bu temsillerin değişkenliğine ve genellikle de çelişkili özelliğine dikkati çektiler. Sözgelimi, Maori halkı hem geleneksel kültüre göre tanımlanan bir grup olarak hem de modernizasyon üzerinden kültürel özelliklerini kaybetmiş bir grup olarak resmedilmişti. Bu bulgular, Pakehalıların Maori halkına dair klişelerin ve inançların tutarlı bir psikolojik tutumun parçası ya da önyargının kaynağı olmadığını gösterdi. Bunun aksine, bu inançlar Yeni Zelanda'nın kolektif olarak paylaşılan ırkçı arka planının bir parçasıydı. Potter ve Wetherell, bunun yorumla-

yıcı repertuarların tanımlanması aracılığıyla çalışılabileceğini savunarak "hareketleri, olayları ve diğer fenomenleri değerlendirmek ve tanımlamak için tekrar tekrar kullanılan terim sistemleri... belirli konuşma figürlerinin (kinaye) ve mecazların etrafında kurulmaktadır" ifadesini kullandı (1987: 149). Yorumlayıcı repertuarlar, dil kullanımının kolektif rutinleri olarak, algıları ve etkileşimleri tertipler. Bu açıdan, ırksal klişeleri ve inançları yalnızca bireysel zihinsel temsiller olarak değil, ırkçı pratik ve hiyerarşileri meşrulaştıran tarihsel olarak geliştirilmiş toplumsal temsiller olarak kavrarız.

Irkla ilgili içerik (mecaz) sağlamasına ek olarak, kolektif olarak paylaşılan ırkçı arka plan, aynı zamanda ırkla ilgili konuşmak için stratejiler de sağlar. Mesele şu ki önyargı, sağduyunun akıldışı parçası olarak görüldüğünden konuşmacılar, güvenilirliklerini azaltacağını düşündüklerinden dolayı önyargılı görünmekten çekinir. Benzer şekilde, ırk konuşmaları bunu reddeden kişi tarafından "Ben önyargılı biri değilim, ama..." şeklinde bir anlatım biçimi alır (Billig, 1988). Bu durum, konuşmacılara, ırkçılığı reddederken aynı anda ırkçı görüşleri açık bir şekilde ifade etme olanağı tanır. Van Dijk (1992), Avrupa basını ve parlamento söylemi üzerine yaptığı çalışmasında, kabul etmeme, edebikelam, bahane bulma ve gerekçelendirme gibi yöntemleri de içerecek şekilde ırkçılığın inkâr edildiği çok sayıda retoriksel strateji tanımladı. Konuşmacılar, ırkçı etkileşimleri ırkçı olmayan ifadelerle çerçeveliyordu (örn. "Onu tehdit etmedim, yalnızca arkadaşça bir tavsiyede bulundum"). Kendi davranışları için hafifletici nedenler ve mazeretler öne sürüyor ve nihayetinde, ırkçılık suçlamalarını, yönünü değiştirerek, diğer kişilere yöneltiyorlardı.

Söylemsel araştırmalar aynı zamanda ırksal konuşmaların "ortak eylem" halinde yayılma yapısını da araştırır. Irkçılık yalnızca toplumsal etkileşim içinde, toplumsal hayatın arka planı tarafından beslenen içeriklerden ve strateji olanaklarından yararlanan konuşmacılar tarafından bizzat işlenmez; aynı zamanda konuşmacıların, diğerleri adına ırkçılığa bahane üretmesi, onu meşrulaştırması ya da yok saymasıyla birlikte de işlenir. Örneğin, Condor, Figgou, Abell, Gibson ve Stevenson (2006), ırk ve komşuluk ile ilgili gündelik bir konuşma içinde, bir konuşmacının ifadelerinin, muhataplarının verdiği destekle gittikçe nasıl körüklendiğini ve konuşmacının, uzlaşmaya ve ilgiye dair işaretler aracılığıyla yaptığı yorumlara ilişkin ortaya konan öznellikler arası ilişkinin yansıması üzerinden kendi yorumlarını nasıl pekiştirdiğini gösterdiler. Buradan yola çıkıldığında, ırk konuşmalarının da, ırkçılığın tanımlanması ve inkâr edilmesi gibi ortak icra edildiği söylenebilir.

Buradan elde edilen çıkarım, ırkçılığın üretilmesinde yalnızca konuşmacıların değil dinleyicilerin de işin içine dahil olduğudur. Dolaylı yoldan basmakalıplaştırma sürecinin analizinde, Durrheim (gözden geçirilme aşamasında) bu analiz hattını genişleterek, konuşmacıların nasıl dikkatle kendilerini eleştiriye ve sansüre açık hale getirebilecek belirgin ırksal basmakalıp yargıları ifade etmekten kaçındıklarını ortaya koydu. Bunun yerine konuşmacılar, kültürel olarak yetkin olan dinleyicilerin kelimelerle ifade edilemeyecek ırkçı basmakalıp yargılarla ilgili arka plan bilgisinin olduğunu bilerek, yalnızca belli konuşma biçimlerini kullanmak suretiyle bu arka plan bilgisini çağırır ve böylelikle dinleyicilerin açıkça belirtilmemesine rağmen ırksal konuşmanın tümünü anlamasını sağlar. Böylesi "dolaylı yoldan basmakalıplaştırma" süreci ile insanlar açıkça ırkçılık yapmaz görünürlerken aynı anda toplumsal hayatın arka planında ırkçılığı yeniden üretir. Aynı zamanda dinleyiciler de, ırksal konuşmalara katılım göstererek, onu anlamlandırarak ve onun tüm manasını edinerek, bu basmakalıplaştırma sürecinin bir parçası olur.

Söylemsel psikoloji kuramı ve yönteminin eleştirel psikolojinin gelişmesinde önemli bir rolü vardır. Yine de bunun bazı sınırlılıkları vardır. Bu sınırlılıkların en önemlisi, söylemsel yaklaşımın, diğer türlü kolektif eylemleri ve farklı biçimlerdeki toplumsal etkileşimleri hariç tutarak yalnızca dile odaklanmasıdır. Bu atlama salt tesadüfi değildir. Çoğu söylemsel psikolojinin çok gürültü çıkaran yapısalcılığı ve anti-realizmi insanların toplumsal etkileşimlerine dair kendi tanımlamaları da dahil olmak üzere tanımlama hakkında birtakım şüpheler oluşmasına neden oldu. Gerçekten de, tanımlamalar, nedeni olan ve birbiri ile ilgili bir biçimde inşa edilen bir dünya olarak ele alınır ve bu dünya retoriğin işlevlerine ev sahipliği yapar. Örneğin, bazı ırk grupları entelektüel olarak alt seviyede tanımlanır (psikolojide düzenli olarak yüzeye çıkan bir iddiadır, bkz. Richards, 1997) ve bu iddia eşit olmayan eğitim süreçlerinden kaynaklanan neticeleri açıklama ve meşrulaştırmaya, okul yetkililerini mazur göstermeye ve toplumsal eşitsizliğin suçunu bundan mağdur olanlara yüklemeye hizmet eder. Tanımlamaların oluşturucu doğasının bir sonucu olarak, söylemsel psikologlar ilgilerini dilin kullanımı üzerine sınırlandırdılar ve böylesi tanımlamaların toplumsal etkileşim bağlamında nasıl oluştuğunu ve savunulduğunu gösterdiler; tanımlanan şeylerin gerçekliği ve doğruluğu ile ilgili şüpheci tarafta kaldılar.

Tanımlamanın inşa edilmiş doğasına dikkat çekmesine karşın eleştirel psikolojinin dil dışındaki uygulamalara da odaklanması gerekir (Brown, 2001). Zira ırk kategorileri yalnızca dil içinde değil, aynı za-

manda diğer yerleşik ve şekillendirilmiş etkileşimler içinde de yapılandırılır. Irksal ayrım, örneğin, farklı yerlerde insanların yaşamı, iş ve okul hayatı içinde şekillenmiş ve mekânsal olarak yerleşmiş maddi bir uygulamadır. Benzer şekilde, ırksal görünüş insanları bir ırk kategorisinin üyesi olarak tanımayı ve bunun üzerinden çeşitli biçimlerde ayrımcılık uygulamayı içermektedir; sözgelimi; polis aramaları ve tutuklamaları gibi. Gerçekten, eleştirel psikolojinin sorgulamayı hedeflediği, bu türlü ırkçı uygulamaları içeren bir yelpazeden oluşan ırksal eşitsizlik sisteminin, kaba tavır ve davranışlardan ya da alışveriş sırasında dükkânda takip edilmekten, istihdam ve barınma haklarının ihlal edilmesine ve hatta silahla vurulmaya ya da şiddetle tehdit edilmeye uzanan bir kapsamı vardır (Feagin, 1991). Her ne kadar bu türlü eylemler genellikle söylemle birlikte görülse de her zaman böyle olmak zorunda değildir. Aşağıdaki bölümde de altını çizdiğimiz gibi, ırkçılık hem sözel hem de sözel olmayan etkileşimlerin vuku bulduğu, kolektif ırksal kategori anlayışının ya da "paylaşılan zihin"in ürünü olarak daha verimli bir şekilde anlaşılabilir.

"Paylaşılan Zihin" Özelliği Olarak Irkçılık

Toplumsal hayatımız, diğerleri ile çoklu ve karmaşık biçimlerde sürdürdüğümüz faaliyetleri koordine etme becerimize bağlıdır. Bir iletişimi düzgün bir şekilde sürdürmek için, örneğin, iki kişi sırayla konuşur; doğru zamanda konuşmayı başlatır ve bitirir, konuşma sırası kendine geldiğinde konuşmanın içeriğine uygun olan şeyi uygun bir biçimde söyler ve konuşmalarına beden ve yüz ifadeleri eşlik eder. Bu şekilde faaliyetlerimizi koordine etme becerimiz, ortak paylaşımda olan ve kültürel kodlara haiz kişilerin erişiminde olan dolaylı ve örtük bilginin varlığına bağlıdır. Başarılı bir şekilde etkileşim içinde olabilmek için bir faaliyetin kurallarına, normlarına ve geleneklerine ilişkin kültürel bilgiyi paylaştığımız gibi etkileşim içinde olduğumuz diğerlerinin neler bildiğiyle ilgili de ortak bir bilgimizin olması gerekir (Edwards, 1997). Bu paylaşımda olan iki türlü bilgi, toplumsal yaşama bir arka plan oluşturur; çünkü etkileşimlerimiz, her ne kadar bilinçli bir şekilde parçası olmasalar da, bu bilgilere dayanır.

Bu paylaşılan "arka plan" bilgisinin doğası nedir? Dolaylı ve eylem eksenli olduğu için, kafamızın içinde depolanan malumatlar gibi geleneksel anlamda bir bilgiden söz edemeyiz. Aksine, pratik bir bilgi söz konusudur; "ne"yi bilmek değil, "nasıl"ı bilmektir mevzubahis olan. *Yapmanın* pratiğinden gelen bir bilgidir, daha çok sportif becerilerin kişiye içkin bir kapasiteye dönüşmesi gibi, örneğin tenistekine benzer bir

şeyden bahsedilebilir. Tenis oyuncuları, oyunun kurallarını ve oyunu düzenleyen stratejileri bilir. Topun nereye zıplayabileceğini, rakibinin vuruşa nasıl karşılık verebileceğini ve bunun gibi şeyleri öngörebilirler. Kısaca, oynamanın verdiği deneyimin bir sonucu olarak, oyuna yönelik iyi bir sezgileri vardır. Bu, pratik içinde gelişen ve içkin hale gelen bir bilme halidir, tenisin kurallarının ve stratejilerinin olduğu bir elkitabının okunmasıyla elde edilemez (yine de bunun bir faydası olabilir).

Şeylerin nasıl yapıldığına dair bu bedensel bilginin kuramı Pierre Bourdieu tarafından, onun habitus kavramı üzerinden geliştirildi. Bourdieu (1988), dikkatimizi, belirli bir mekânın veya kültürel konumun rutini içine oturmuş olan, alan içindeki bedenlerin yönelimine, tavır ve hallerin görünüşlerine, ses uyumlarına, hareket ve duruşa yönlendirir ki bu habitustur. Bourdieu bize, her ne kadar (belki de) açıkça öğrenilen şeyler olmasa da, gündelik toplumsal pratiklerin tekrarlanması dolayısıyla kökleşmiş otomatik eylemlere; yani alışkanlığa dönüşen, belli bedensel karakterleri, ilişki kurma şekillerini, kaçınma ya da fiziksel yakınlık kurma örüntüleri, saygı gösterme ya da araya mesafe koyma biçimleri gibi tepki verme türlerini nasıl seçtiğimiz ile ilgili bir anlam sağlar. Bu anlamda burada, uygun var olma biçimleri repertuarıyla, yerleşik etkileşim ve tavır tarzlarıyla, öndüşünümsel[2] ve sezgisel bir biçimde işlev gören davranış normlarıyla uğraşmış oluruz. Habitus, insanların rutinleri içinde başarılı şekillerde davranıldığında görünür olan üstü kapalı bir "bilgidir". Yalnızca belirgin konumlarda başarılı bir şekilde gerçekleştirilen, toplumsal davranışların "nasıl yapıldığı" değildir; aynı zamanda belli başlı durumlara uyan ve belirtilmemiş bir dizi toplumsal değeri yansıtan eylemlerimizin, bedensel tavırlarımızın ve davranışlarımızın uygunluğudur. Birisi, örneğin, deniz kenarındaki tipik bir tatil için uygun olan kimi pozların, hareketlerin, mekâna özel ve içkin faaliyet, performans ve kıyafet rutinlerinin olduğunu düşünebilir. Bu kuram, toplumsal bağlamlar içinde "kendimizi nasıl tuttuğumuzun" önemine ve bu eğilimlerin, davranışların ve etkileşim tarzlarının, ırkçılık da dahil olmak üzere, toplumsal hayatın belirli biçimlerinin sürdürülmesindeki rolüne dikkati çeker. Böylelikle, oldukça geniş bir aralıktaki bedensel, davranışsal ve etkileşim biçimlerinin insanların ırkçı varsayımlara nasıl hükmettikleri anlaşılır. Bu sözsüz yasalar, dil üzerine odaklanan analiz yöntemleri ile yakalanamayacak olanlar, kurumsal düzeyde ırkçılığın alttan desteklenmesi ve alanının genişletilmesi işlevini görür.

Eylem eksenli ve örtük müşterek bilgi toplumsal hayatın arka planını oluşturuyorsa, o halde kamusal faaliyetlerimiz ve davranışlarımız da

2. *Pre-reflexive* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

ön planını oluşturur. Yaptığımız ve söylediğimiz şeyler, söyleme ve eyleme dair rutinlerimiz, toplumsal bağlam içinde konumlanan davranış biçimleridir. Bunlar toplumsal hayatın ön planıdır ve hesap verilebilirliğin kısıtlı olduğu arka plana bağlıdırlar. Davranışlarımız kendimiz ve başkaları tarafından yorumlanır ve yargılanır. Toplumsal hayat içinde kendimizi iletirken yapmamız gereken işlerden biri de kendi davranışımız için hesap verebilmektir. Hesap verilebilirliğe dair tüm bu işler, kendimizi meşrulaştırmamıza ve olası diğer davranış tarzlarını eleştirmemize olanak sağlayan kurallar, normlar ve eylemsel anlaşmalardan oluşan müşterek bilgi olan arka plana referans vererek halledilir. Eylemlerimizi eylerken, meşrulaştırırken ve savunurken hem kendi davranışımıza hem de arka plana bağlılık gösteririz. Bu anlamda, toplumsal davranışımız yaşam biçimimize dair bir yatırımı ortaya koyar. Bu yatırım derin psikolojik bir bağ olmaktan öte, eylemle, toplumsal hayata katılımla harekete geçirilen bir dizi taahhütten oluşur.

Ön plan ile arka plan arasındaki ilişki diyalektiktir, zira bu iki faaliyet usulü arasında hem bir anlaşma hem de bir çatışma vardır. Ön plan ile arka plan arasındaki anlaşma bir toplumsal başarıdır ve bu, toplumsal aktörlerin eylemleriyle açıkça ya da ince ayrım, dolayım, ima ve önermeler aracılığıyla arka planla iletişim halinde olmasından ve bu anlaşmanın diğerleri tarafından da tanınmasından etkilenir. Anlaşmazlık ise, tersine, etkileşim akışını zorlayan durumlardan ve hesap sorma nedeniyle ortaya çıkar.

Ön plan ile arka plan arasındaki ilişki, açık ve örtük bilgi, performans ve habitus, belirli bir kültürün üyeleri tarafından müşterek olarak paylaşılan kurallar ve ilişkiler seti olarak tanımlayabileceğimiz "paylaşılan zihni" oluşturur. Paylaşılan zihin kavramı ırkçılığın değerlendirilmesinde özellikle önemlidir; çünkü yalnızca açıkça ortada olanı değil, aynı zamanda ırkçı davranışı ve dili şekillendiren arka planı ve müşterek bilgiyi de okuyabilmemize önayak olur. Paylaşılan zihin, insan etkileşimlerinin bir ürünüdür; insanların kendilerini açıklayabilir biçimde davrandıkları koordineli eylemleridir. Paylaşılan zihnin özel olan özelliği hem açık hem de örtük boyutları kapsamasıdır ki biz buna toplumsal hayatın ön planı ve arka planı diyoruz.

İçkin ve Dolambaçlı Bir Pratik Olarak Irkçılık

Bu bölümde yukarıda bahsedilen paylaşılan zihnin eylem içindeki durumu ile ilgili iki örnek vereceğiz. İlk örnekte, insanların kendi hayatlarını, bedenlerini ve alanlarını, bu idare biçimini yöneten kurallar tipik bir şekilde dile getirilmemiş olsa da, ırkçı bir biçimde nasıl yönet-

tiklerinin altı çizilecek. İkinci örnekte ise, açıkça bir sohbet konusu olmamasına karşın ırksal üstünlüğün arka planının konuşma içinde nasıl belli olduğu gösterilecek.

Kumsalda Irk Ayrımcılığı: Durrheim ve Dixon (2005a), Apartheid sonrası Güney Afrika'sında kumsaldaki ırksal ayrımcılık üzerine çalıştı. Irksal ayrımcılığın "mikro ekoloji"si (bkz. http://www.contactecology.com/) üzerine, insanların etkileşim ve alanı kullanım yöntemleri ile gruplar arası bağlantıyı nasıl azalttıkları ile ilgilendiler. Kumsal resmi olarak entegre edilmiş bir yer olsa da araştırmacılar farklı grupların kumsalda farklı yerlere oturmasıyla ya da kumsalı farklı zamanlarda kullanmalarıyla yüksek seviyede bir ırksal ayrımın olduğunu gözlemledi. En açık şekilde, beyaz sahilciler sahile erken saatlerde gelip siyah insanların gelmeye başlamasıyla sahilden ayrılıyordu. Konuşmaya gerek olmaksızın, beyaz sahilciler ırkı vurgulayacak ve ona anlam addedecek bir şekilde davranıyordu. Sahilcilerin açık niyeti ırksal ayrımcılık yapmak değildi, sahile rahatlamak için gelmişlerdi. Ancak, bu şekilde davranarak, örtük olarak ırksal eğilimlerini gösteriyorlardı. Sahilcilerin sahile varmalarına kiminle geldikleri, ne zaman geldikleri, nereye oturdukları ve ne zaman ayrıldıkları gibi tüm yönleriyle bakıldığında, bireysel ve grup olarak bu şekilde davranarak ırksal ayrımcılığın kolektif örüntülerini meydana getirdikleri görülebilir. Irkla ilgili normlar ve beklentiler bu kişilerin sahil davranışlarının arka planını oluşturur.

Dixon'ın (2006) Schelling simülasyonu analizi, ırk ayrımcılığı gibi kolektif ırksal fenomenlerin kolektif haldeki bireylerin eşgüdümlü pratiklerinden çıktığını ve bu bireylerin ille de ırkçı veya ırk ile ilgili bilinçli bir tutumla davranan kişiler olmadıklarını anlatır. (Schelling'in ırksal ayrımcılık simülasyonu gösterim yazılımı şu adresten indirilebilir: http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi/demos/schelling/schellhp.htm). Satranç tahtası gibi, bireylerin kare kare hareket ettikleri, uzamsal bir matris kullanarak Schelling, her bir bireyin komşularından bir kısmının kendi ırkından olmasını garantileyecek bir şekilde hareket ettiğinde tümüyle entegre edilmiş bir alanın nasıl hızlıca neredeyse tümüyle ayrışabildiğini gösterir. İşin şaşırtıcı tarafı bireylerden hiçbirinin tümden bir ayrışmayı istememesidir. Bununla birlikte, küçük ayrışmalara dair bir sürü ufak seçim neticesinde hiçbirinin istemediği kolektif seviyede gerçekleşen bir tür tümden ayrışma üretilmiş olur. Bu simülasyonlar ırksal düşünce ve pratiğin dağınık yapısına ilişkin birçok önemli özelliği aydınlatıyor. Öncelikle, ırk temelli ufak tercihleri tatbik eden birçok kişinin pratiklerinin, hiçbirinin niyeti öyle olmasa da, nasıl kolektif sonuçlara neden olduğunu gösterir. İkinci olarak, bu niyet edilmeyen

sonuçlar cisimleştiğinde, örneğin ırksal ayrımcılıkta, sonrasında kendi tercihlerini, seçeneklerini ve ırksal inançlarını geri besleyen yeni gerçeklikler üretir. Irksal ayrımcılığın varlığından dolayı, insanlar kendi ırk gruplarından olan insanların arasında yaşayabilmek için ırk temelli tercihler geliştirir.

Her ne kadar Schelling'in simülasyonları yol gösterici olsa da, araştırmacılar insanların tercihlerinin şekillenmesinde ve seçimleri uygulama yöntemlerinin düzenlenmesinde konuşmanın oynadığı rolü görmezden geliyor. Durrheim ve Dixon'ın (2005a) çalışmasındaki sahilciler sessiz değildi, ne olup bittiğini tarif ediyor ve bir dizi görüşmede kendi tercihlerini ifade edip, meşrulaştırıp açıklıyordu. Siyahi sahilciler Apartheid döneminde sahillerden nasıl dışlandıklarını anlatıp, şimdi de sahile girmelerine izin verilmesine karşın beyazların onlardan nasıl "kaçtıklarından" yakınarak, bu eylemi beyazların ırkçılığının devam etmesi şeklinde yorumladı. Beyazlar ise bu etkileşimi kendi taraflarından siyahların egemen olarak onları sahilden attıkları şeklinde anlattı. Her iki açıklamada da iki grubun birbirine karşı örtük kalıp yargılarının olduğu fark edilebiliyor. Siyahiler, beyazların ırkçı olduğunu ve bu yüzden kaçtıklarına inanırken; beyazlar ise, siyahların saldırgan ve kindar olduklarını ve bu nedenle onları dışarı ittiklerine inanıyordu. Arka plan adeta, bu örtük kalıp yargılar ile gün be gün süregelen etkileşime, açıklamaya veya açıkça söylenilmesine gerek kalmadan şekil veriyor.

Hem ayrışma ve temas ile ilgili konuşmalar hem de bölünmenin ve temasın içkin pratikleri, etkileşimin toplumsal olarak düzenlenen biçimleridir ve gerçekte birbirine göre düzenlenir. Olasılığın ve kısıtlamanın ilişkileri aracılığıyla birbirlerine bağlıdır. Örneğin hem siyah hem de beyaz sahilciler, kumsaldaki ırksal ayrımcılık ve bölünme pratiklerini işaret edip diğer grubun kendilerinden kaçtıklarını ya da dışarı ittiklerini "kanıtlamaya" çalıştı. Irksal ayrımcılığın gerçeği ise, durumu, beyazların siyahlardan kaçtıkları ve siyahların beyazları ittikleri söyleyişlerini "doğru" yapıyor. Irksal ayrışma ile ilgili konuşmalar ve ırksal ayrımcılığın içkin pratikleri, "her birinde birinin diğeri için olasılık ve kısıtlama durumunu eylediği, karşılıklı pekiştirilen ilişkiler" (Durrheim & Dixon, 2005b; 456) olarak düzenleniyor.

Konuşma İçindeki Irk Üstünlüğü: Avusturalya'da, sömürgeciliğin devam eden biçimleri yerli halk ve beyaz Avusturalyalılar arasında sağlık ve refah açısından dramatik farklılıklara yol açtı. Yerli halk tarafından yaşanan dezavantajların gerekçesi beyazlara tanınan ayrıcalıklardı. Bugün ırksal ayrıcalıkların işlevlerini anlamak, ırkçılıkla mücadeledeki önemli yönlerden biridir (Riggs & Augoustinos, 2004, 2005).

Irksal ayrıcalığın beyaz Avusturalyalıların gündelik konuşmalarına hükmettiğini şu durumlar üzerinden görebiliriz. a) Beyazların değil ama yerli halkın bir ırk grubuna ait olduğuna ilişkin inancı ileri sürmek. b) Beyazların öznellik modelinin tüm insanların deneyimlerini anlayabilmek adına uygun olduğunu farz etmek. c) Sömürgeciliği meşrulaştıracak şekilde yerli halka ve kültürüne yönelik kalıp yargıları sürdürmek. Bu üç örnek (tüm diğerlerinin arasından) yerli halkı patolojikleştirerek beyaz hegemonyasını normalleştirmeye hizmet eder ve böylece toplumsal ve maddi eşitsizlik durumunu örtbas eder.

Aşağıdaki alıntı, refah durumu ile ilgili bir konuşmada Avusturalya'daki beyaz ayrıcalığı ile ilgili gizli varsayımların nasıl görünür hale geldiğini gösteren bir örnek sağlıyor. Alıntı aynı zamanda bunun nasıl toplumsal dışlanma ve eşitsizliği meşrulaştırmaya ve yerli halkın zayıf haldeki sağlık, barınma ve diğer durumlardan dolayı suçlanmasına hizmet ettiğini gösteriyor.

Alıntı 1

Andrew: Onların arasında telafisi verilenlerle pozisyonundan avantaj elde edenler arasında ince bir çizgi var, hissedildiği gibi. Birçok Anglo-Avusturalyalı bir şekilde hımmmm bu durumdan endişeli, onların bu durumdan avantaj elde ettiklerini düşünüyor; onlar ihtiyaçlarından fazlasını alıyor...

Bu alıntıda "biz ve onlar" inşası konuşmacı tarafından "Anglo-Avusturalyalı" ve "Aborijin" olarak referans verilen gruplar arasındaki farkları vurgulamak ve yerliliği problematik bir kategori olarak betimlemek için kullanılmış. Böylelikle, "Anglo-Avusturalyalılar" üzgün olarak tarif edilmiş; çünkü yerli halk durumdan "avantaj sağlıyor"muş ve "ihtiyacından fazlasını alıyor"muş. Bu açıklamalar yerli halkı, adil bir şekilde sömürgeciliğin etkilerinin telafisini alan konumuna değil, basmakalıp bir şekilde açgözlü ve değer bilmez bir konuma koyuyor.

İlginç bir biçimde, yerel halkın refah sisteminden "avantaj elde etmesine" açıkça odaklanmasına rağmen, bu açıklamayı bahsetmediği şeyler üzerinden de okuyabiliriz. Alıntı 1'deki konuşma üstü kapalı bir varsayımı açığa vuruyor, gerçekten de beyaz Avusturalyalıların ayrıcalıklı bir konumu var. Andrew yerli halkın bir şeyler "verilen" bir grup olduğuna dikkat çekiyor, böylelikle en azından bir grup insanın "veren" konumunda olduğunu belirtmiş oluyor. Buradan yapılabilecek çıkarım bu belirgin grubun yalnızca vermek üzerinden bir gücünün ve aslında bir ayrıcalığının olduğu değil, aynı zamanda böyle bir verme için bir

sebebin olması gerektiği (örn. sömürgecilik). Böylece, refah sistemine karşı yapılan bir tartışma içinde ayrıcalık ve tarihsel eşitsizlik, üstü örtük bir biçimde kabul edilmiş oluyor. Bu alıntıdaki konuşma beyazların yalnızca beyaz olmaktan kaynaklı avantajlarını görmezden gelirken, bunun yerine yerli halkı haksız yere ve nankörce bağışları toplayan kişiler olarak tarif ediyor.

Alıntı 2, arazi hakkı iddiası:

Mark: Medyanın ortaya çıkaramadığı bir şeyler var –bir çeşit yardım– büyük bir arazi parçasının tümünü veriyorsun, bu bir çeşit 'arka bahçeyi kurtarmak' zihniyeti ve birçok insanı korkutuyor... İşin aslı şu, onların kendi arazileriyle süregelen bir irtibatları olmadığı için bu kararla ilgili bir iddiaları yoktu, yani bence insanlar bunun farkına varamadı ve bu çoğu insanı korkuttu.

Andrew: Hımmm, şaşırdım çünkü tahminimce okumuşsundur... Bir grup Adelaide şehri üzerinde hak iddia etmek istedi ve bu benim tepemi attırdı.

Mark, arazi hakkı konusunu egemenlik hakkını "yardım" şeklinde resmederek ortaya koydu. Böylesi bir tarif, arazi hakkına yerli halkın arazilerinden gerçekte feragat etmedikleri gerçeği üzerinden bakmak yerine, beyaz Avusturalya ulusunun eli açık bir şekilde yardım dağıttığı veya yerli halkı desteklemesi şeklinde inşa edilen uzun bir sömürgecilik tarihini görmezden gelmiş oluyor. Arazi hakkını "yardım" üzerinden yorumlamak Mark ve diğer Avusturalyalıların, toprakların mülkiyetinin beyazların eline geçmesi ile Avusturalya'da devam eden beyaz ayrıcalığından oluşan sömürgeci tarih hakkındaki kafa karıştırıcı soruları görmezden gelmelerine olanak sağlıyor. Süregiden beyaz ayrıcalığına yönelik bu tarihsel bellek yitimi arazi iddialarındaki şüpheci ifadelerle destekleniyor: "Şaşırdım", "Tepemi attırdı", "Birçok insanı korkuttu". Açık bir gerçek ki, beyaz Avusturalyalıların çoğunlukla kendi ayrıcalıklarını görmezden gelebilmeleri, katılımcıların yerli mülkiyet hakkı ile ilgili iddialar karşısında şaşırmalarına neden olmuştu.

Yukarıdaki iki alıntı Avusturalya'nın toplumsal hayatının arka planındaki, beyaz Avusturalyalıların gündelik etkileşimlerini biçimlendiren incelikle kurulmuş "ırk ayrıcalığı" ve eşitsizlikle ilgili ortak sağduyuya dayalı varsayımları gösteriyor. Bu rutinler ve konuşma biçimleri bizim paylaşılan zihin olarak adlandırdığımız kavramın ürünleridir. Bunlar, ırk temelli ilişkilerin yeniden üretilmesine ve ırksal ayrıcalığın

işlemesine hizmet eden etkileşimin kolektif ve geleneksel yollarıdır. Bu örneklerde, yukarıda anılan Güney Afrika sahillerinde ırksal ayrımcılık tartışmasında, yalnızca konuşmanın nasıl kullanıldığına değil, aynı zamanda pratiklere, varsayımlara ve geleneklere de oldukça dikkatli bakmamız gerekir, zira bedensel sağlık, barınma ve arazi sahipliği gibi konulardaki fiziksel işaretler geçmişin ırksal adaletsizliğini yansıtmaya devam etmektedir.

SONUÇ: IRKÇILIĞIN ELEŞTİREL PSİKOLOJİ YÖNÜNDEN SORGULANMASI

Peki, ırkçılığa nasıl bir yanıt vermeyi düşünüyoruz, özellikle de, yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi, ırkçılığın çok çeşitli toplumsal etkileşim biçimlerindeki örtük anlayışların perde arkasına karşı ısrar ettiğinde? Harold Garfinkel'in etnometodoloji üzerine yazıları, failliği toplumsal hayatın arka planına yerleştirerek, bireyler ötesi analiz seviyesinde, paylaşılan kolektif psikoloji anlayışı geliştirmemize yardım eder. Garfinkel için, düzenlemeler kendini örgütleyen bir yapıdadır; çünkü davranışlarımızı açıklamak için kullandığımız eylemleri anlamlı kılan kuralları, normları ve gelenekleri çerçeveler. İnsanları bireysel olarak hareket geçiren yalnızca bireysel niyetler değil, bu arka plandır: "Herhangi bir düzenleme kendi faaliyetlerini düzenleyerek, kendi özelliklerini düzenlenmiş bir ortamda algılanabilir, sayılabilir, kaydedilebilir, raporlanabilir, hikâyesi anlatılabilir, analiz edilebilir, sözün kısası açıklanabilir pratik faaliyetler haline getirir" (1967: 33).

Düzenlemelerin bu kendini organize edebilme özelliği, ırkla ilgili konuşmalarımızın, pratiklerimizin ve fiziki ayarlamalarımızın birbiriyle eklemlenmiş ya da birbirine bağlı olduğu anlamına gelir. Durrheim ve Dixon'ın konuştuğu beyaz sahilciler sahili terk etmelerinin nedeni olarak oradan kovuldukları şeklinde bir açıklama yaptıklarında, konuşma ile içkin pratikler arasındaki eklemlenme açık bir şekilde görülebilir. Bununla birlikte, ırksal konuşmalar, diğer materyaller ve ırkçılığın içkin olduğu diğer ürünler arasında açıkça bir bağ bulunamasa bile, bütün bunlar yine de birbirine eklemlenmiştir; çünkü tüm bunların düzenlemelerin kendini organize edebilen açıklanabilir kaynakları vardır. Böylelikle, beyaz Avusturyalıların konuşmaları sömürgeciliğin, mülkün zapt edilmesinin ve ayrıcalığın, her zaman farklı grupların birbirleri ile nasıl ilintili olduklarını belirleyen, geniş bağlamı içinde düzenlenir. Irkçılıkla mücadelede eleştirel psikolojinin ilk görevi konuşmanın nüfuz alanı ile pratiğin içkin rutinlerinin nasıl birlikte çalıştıklarını, birbirlerine müşterek olarak eklemlendiklerini anlamak

ve böylelikle her ikisinin de başlı başına yaptıkları etkilerin sınırlarına ulaşmaktır.

Irkçılıkla mücadelede eleştirel psikolojinin ikinci görevi ise, ırkın geleneksel örgütlenmesini bozmaktır. Garfinkel'in çalışması burada da kullanılabilir; çünkü arka planla nasıl uğraşılması gerektiğine dair düşünce sürecine bir çerçeve sağlar: "Arka plana dair beklentilerin görünmeye başlamasıyla birlikte bir kişi ya gündelik hayatın 'hayat her zamanki gibi' özelliğindeki yabancı olur ya da tüm bunlara yabancılaşır" (1967: 37). Gündelik hayata yabancılaşmanın nasıl başarılabileceğine dair sayısız örnek verir. Örneğin, Garfinkel derslerinde öğrencilerine olağan sohbetlerin sıradan özelliklerine yönelik "Ne demek istiyorsun?" sorusunu sormalarını salık verir. Öğrencilerden biri tanıdığı kişi patlak lastiği olduğunu söylediğinde öğrenci ona "Patlak lastiğim var derken ne demek istiyorsun?" diye sorar. Gündelik hayatın rutinini bozmaya yönelik bu stratejiye Garfinkeling deniyor. Bu strateji, kafa karışıklığına neden olan; süregiden toplumsal etkileşimi bozan; genellikle de nezaketsiz bir davranış olarak algılanan bir yöntemdir. Aynı zamanda eleştirel bir potansiyeli vardır; çünkü davranışların rahat ve üstü kapalı rutinleri dile geldiğinde ve açık olduğunda hayatın üstü kapalı arka planını ön plana doğru gitmeye zorlayabilir.

Garfinkeling böylelikle, pratik bir ırkçılık karşıtlığının geliştirilebilmesi için bir platform sunar. Toplumsal hayatın ırkçı arka planının yeniden üretildiği rutin eylemlere, hem konuşma hem de içkin pratikler açısından, sekte vurarak ırkçılığı zorlayabiliriz. Bunu yapabilmek için iki temel strateji dersi vardır. Birincisi, "söylenemeyeni söyleme"yi içerir. Söylenemeyeni dile getirmektir; çünkü arka plandaki ırkçı varsayımların etkili olmasının nedeni, toplumsal durumların içinde örtük bir şekilde yayılı olmasıdır. Örneğin, konuşmanın açıkça ırkçı olmaması; ancak yine de ırksal üstünlüğün kabul edilmesi gibi. Eleştirel psikoloji araştırmaları ırk ile ilgili gizli varsayımları açık hale getirerek suç, göç, refah, ulusal kimlik veya diğer toplumsal problemler gibi konular üzerine yapılan tartışmaları aydınlatabilir.

Irkçılığın örtük rutinlerini bozmak için bağlantılı stratejiler vardır. Örtük olanı yüksek sesle söylemek yerine kişi, toplumsal varsayımların yeniden yürürlüğe konduğu arka planı "almayacak" şekilde hareket edebilir. Bu, diğerlerini kendilerini açık etmeye zorlayabilir. Garfinkel'in öğrencileri gibi görmezden gelerek ırkçı rutinlere sekte vurabiliriz. Daha geniş biçimdeki toplumsal ve söylemsel analizde bu, yaşanacak yeri, kimin korunmayı, gücü hak ettiği ve bunun gibi, genellikle tam olarak birbirine eklemlenmediğinden daha aleni hale gelen ırkçı kanıların dayandığı çeşitli gündelik varsayımların ispatı anlamına gelir.

Paylaşılan zihin kavramı ırkçı ayrımcılığın ve ayrıcalığın sürekli kılındığı incelikli ve gündelik yanlara dikkat çeker. Irkçılık açıkça ırkçı bireyler tarafından yazılan bir şey olmaktan öte, gündelik etkileşimlerimizi bilgilendiren üstü kapalı ve kolektif bilginin, nasıl yapıldığını bilmenin ve varsayımların ürünüdür. Eleştirel psikologlar, paylaşılan zihin ile ilgili analizleri yürüterek enstitülerde ırkçılığın nasıl incelikli işlediğini aydınlatan eğitim programları tasarlayabilir ve gündelik konuşmanın süregiden ırkçılığa nasıl bulaştığına dair farkındalığı yükseltebilir. Suçu paylaştırmak yerine, böylesi müdahaleler baskı tarihinin gündelik hayatın somut yönlerinde nasıl vuku bulduğunu gösterebilir.

Bu türlü bozma stratejileri birçok farklı yolla ve farklı analiz seviyelerinde uygulanabilir. Konuşma içermesi gerekmez, faaliyetlerin rutinlerini bozmakla gerçekleştirilebilir. Örneğin, ayrımcı bir toplumda yaşayan kişilerin ayrımcılığın devamını sağlayan bir gidiş-geliş ve ziyaret rutinleri vardır; gittikleri yerler ve kaçındıkları yerler. Bu rutini kırmak bireysel olarak zorlayıcı bir davranış olabilir; çünkü böylelikle diğer insanların korkuları ve endişeleri ile yüzleşmelerine yardım edebilir. Bu stratejiler aynı zamanda bireyselden öte, kolektif bir analiz seviyesini hedefleyebilir. Toplumu bir bütün olarak hedef alan politikalar ve kanunlar, ırkçı rutinleri bozmak açısından oldukça etkili olabilir. Irk ayrımının kaldırılmasına yönelik hükümler, pozitif ayrımcılık (olumlu eylem) ve diğer politikalar ABD, Güney Afrika ve bunun gibi başka yerlerde uygulanıyor ve bu uygulamalar genellikle açıkça beyazlar tarafından ateşli bir dirençle karşılanıyor; çünkü neyin adil, doğru ve haklı olduğuyla ilgili çantada keklik gördükleri varsayımları sorgulanmış oluyor.

Son olarak, bir uyarı: Bu türden stratejilerin başarısı garanti değil. Toplumsal değişim için dört dörtlük stratejiler yok. Tüm bu rutinleri bozma sürecinin yapabileceği, faaliyetlerin ve açıklamaların yeni biçimlerini harekete geçirmek olur. Böylesi eylemlerin çıktıları, yörüngesi ve ırkçılık karşıtı potansiyeli, toplumsal aktörlerin bu durumla ne yaptığına bağlı olarak değişir.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Her ne kadar ırkçılığı konuşmayı toplumsallaşma örüntüsü olarak anlamak gerekirse de ırkçılık yalnızca dile indirgenemez; aynı zamanda eşitsizliğin kurumsallaşmış biçimlerini genişleten içkin pratiklere de bakılmalıdır.
2. Bu pratikler gündelik konuşma/davranış ve toplumsal bağlam arasındaki ilişki açısından da kavranmalıdır ki bu davranışlar anlaşıla-

bilir olsun. Bu ilişki, genellikle belirgin bir grubun üyeleri tarafından desteklenen ilişkiler ve kurallar seti olan, "paylaşılan zihin" kavramını oluşturur.

3. Yalnızca açık olan değil, ırkçı dili ve davranışları biçimlendiren örtük arka planı ya da müşterek bilgiyi de okuyabiliriz.

Terimler Sözlüğü:

- Arka plan: Topluluğun verildiği gibi aldığı, açık bir biçimde ifade edilmeyen örtük bilgi ve müşterek varsayımlar. Arka plan, içerisinde toplumsal etkileşimlerin gerçekleştiği bir çerçevedir ve bu yönden bakıldığında anlaşılabilir.
- Paylaşılan zihin: Ön plan ile arka plan arasındaki ilişki, açık ve örtük bilgi, genellikle belirgin bir grubun üyeleri tarafından desteklenen ilişkiler ve kurallar seti olan, "paylaşılan zihin" kavramını oluşturur.
- Ön plan: Gündelik toplumsal etkileşimin ayrıntıları, konuşma ve eylem rutinlerimiz ve fikirlerimiz, tarz ve davranışlarımızın olağan durumları, layıkıyla anlaşılabilmesi için arka plan içerisinde bir bağlama oturtulması gerekir.
- Garfinkeling: Gündelik davranışlarımızı çerçeveleyen ve normalde açıkça belirtilmeyen kuralların, normların ve anlaşmaların, aşikar görünenin sürekli sorgulanmasıyla açık hale gelmesi anlamına gelir.
- Habitus: Geniş çeşitlilikteki sözel olmayan ifadeleri de (duruş, tavır, etkileşim şekli) içerecek şekilde, toplumsal değerlerini yansıtacak şekilde belirgin bir kültürel konumdaki rutinlere dayanan, bedensel tavırlarımız, davranışlarımız ve ilişki şekillerimiz.
- Yorumlayıcı repertuar: Anlamlandırma, değerlendirme ve aktif olarak toplumsal bir dünya inşa etme yoluyla tartışmanın, ikna etmenin ve tanımlamanın rutin biçimlerinden istifade eden konuşmanın ve temsilin esnek stratejileri.

Okuma Önerileri:

Wetherell ve Potter'in (1992) *Mapping The Language of Racism [Irkçı Dilin Haritası]* çalışması, ırkçı söylemin analizinde, önyargı çalışmalarındaki psikolojizmin yerine ideolojiyi, temsili, gücü ve kimliği odağa koyan çığır açıcı bir çalışma oldu. Pakeha Yeni Zelandalılarla yapılan görüşmeleri temel alan yazarlar, ırkçılığın aşikar olmayan yollarla nasıl ifade edildiğini ve ırkçılığın tarifinin akademik tarif ile çakıştığını gösterdiler. Durrheim ve Dixon (2005a) da ırksal söylem üzerine bir araştırma yaptı; ancak aynı zamanda ırksal etkileşimin maddi, uzamsal ve içkin özellikleriyle de ilgilendiler. Görüşme verilerine ek olarak, Güney

Afrika sahilinde ırksal karşılaşmalar ve ırk ayrımcılığının yaygın dinamikleri üzerine çalışmak için etnografik, gözlemsel ve uzamsal verileri de topladılar. Eleştirel psikolojinin konuşmayı ve içkin pratikleri açık bir şekilde dile getirebilmesi için ırkçılık üzerine yapılan çalışmalardan faydalanabileceğini iddia ettiler.

İnternet Kaynakları

- Avusturalya Eleştirel Irk ve Beyazlık Çalışmaları Derneği: www.acrawsa.org.au
- Ekoloji ile Temas: www.contactecology.com
- Karanlıkmadde Dergisi: Bağımsız Sömürge Sonrası Yazı Makinesi: www.darkmatter101.org/site/
- Postkolonyal Çalışmalar Enstitüsü: www.ipcs.org.au
- Irkçılığa Yeniden Bakmak: www.racismreview.com/blog/
- Irkçılık ve Çokkültürlülük içinde Sosyal Psikoloji Araştırmaları: www.psych.lse.ac.uk/socialpsychology/research/racism/sprram
- Toplumsal Cinsiyet, Irk ve Felsefe Sempozyumu: web.mac.com/shaslang/SGRP/Welcome.html

Sorular:

1. Geleneksel kişilik ve bilişsel psikoloji perspektifleri ırkçılığı eleştirel psikolojiden oldukça farklı kavramsallaştırıyor. Eleştirel psikolojinin bu geleneksel yaklaşımın sınırlılıklarını nasıl geliştirmeyi amaçladığına özellikle dikkat ederek tartışınız.
2. Söylemsel yaklaşımlar dile odaklanarak ırkçılığın fazlaca içselleştirilmesi probleminden kaçınıyor. Fakat bu odaklanma, toplumsal etkileşimin diğer çeşitli biçimlerini dışarıda bırakmak gibi, kendi içinde başka problemler taşıyor. Tartışınız.
3. Paylaşılan zihin kavramı, arka plan ile ön plan arasındaki ilişki olarak anlaşılabilir. Bu kavramlardan her birini –ön plan, arka plan, paylaşılan zihin– kendi deneyimlerinizdeki ırkçılık örnekleriyle birlikte açıklayınız. Bu kavramlar eleştirel psikolojinin ırkçılığı anlamasında neden önemlidir?

Çeviren: Özlem Çolak

13
Sınıf

Heather E. Bullock & Wendy M. Limbert

Bölüm Konuları

TOPLUMSAL SINIFI TANIMLAMAK VE SINIFÇILIK
- *Sosyoekonomik Göstergelerin Bir Bileşimi Olarak Sınıf*
- *Sosyal ve Kültürel Sermaye Olarak Sınıf*
- *Öznel Değerlendirme Olarak Sınıf*
- *İktidar Olarak Sınıf*

TOPLUMSAL SINIFIN TOPLUMSAL TEMSİLLERİ VE KAVRANIŞLARI

ANAAKIM PSİKOLOJİDE TOPLUMSAL SINIF

ELEŞTİREL BİR TOPLUMSAL ADALET MESELESİ OLARAK TOPLUMSAL SINIF

TOPLUMSAL SINIFA ELEŞTİREL PSİKOLOJİ MERCEĞİNDEN BAKMAK
- *Araştırma*
- *Uygulama*
- *Savunuculuk*

> Psikologlar ve sosyal bilimciler, genellikle, yönetici elit tarafından yaratılan ve sürdürülen kontrol mekanizmalarının (örn. okullar, üniversiteler ve kitle iletişim araçları) bir parçasıdır ve görevleri egemen politik sistemin çıkarları tarafından tanımlanan gerçeklikleri algılamak ve kavramsallaştırmaktır.
>
> Mehyrar, 1984 :166

Toplumsal sınıf, insan hayatını her yönden şekillendirir. Bu nokta, 2007'de apseli dişinde oluşan bir enfeksiyonun beynine gitmesi sonucu hayatını kaybeden, ABD'de yaşayan ve 12 yaşında bir çocuk olan

Deamonte Driver'ın ölümüyle trajik bir şekilde görünür hale geliyor. 80 dolarlık rutin bir diş çekimi Deamonte'nin hayatını kurtarabilirdi; ama yoksulluk ve evsizlikle mücadele eden ailesi *Medicaid*[1] kabul edecek bir dişçi bulamadı. İdari bir hata nedeniyle aile, tümüyle sağlık sigortasını kaybedince en temel sağlık hizmetleri bile ulaşılmaz hale geldi (Otto, 2007). Driverların deneyimi, ABD'de "doğrudan"[2] sağlık hizmeti alabilmek için sigorta primlerine ek olarak gittikçe daha fazla avans ödeyen ve doktorlara gün boyu erişim hakkı olan profesyonel orta sınıf ailelerin deneyimleriyle keskin bir şekilde çelişiyor. Almanya, Fransa, Kanada ve genel sağlık politikalarının uygulandığı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, en zengin endüstriyelleşmiş ülke olan ama genel bir sağlık sistemi olmayan ABD'de bunun gibi sınıfsal eşitsizlikler yaygındır. Toplumsal sınıfın birbirinden farklı şekillerde kavramsallaştırılması, sağlık gibi kaynaklara erişimdeki farklılıklar hakkında çeşitli anlayışlar ortaya çıkarır. Hatta sınıf temelli eşitsizliklerin önemli bir sorun olup olmadığı hakkında da farklı anlayışlar vardır. Birçok Batılı kapitalist toplumda, özellikle ABD'de, çoğu insan sınıfsal eşitsizliği ve sınıfsal konumu, çok çalışanın ödüllendirildiği ekonomik pazarın "doğal" bir sonucu olarak anlar. Onlara göre kaynaklara erişimdeki farklılıklar, bireysel "seçimleri", "hayat tarzını" ve "meziyetleri" yansıtıyor. Eleştirel bakış açıları, sınıfı, bu şekilde, birey odaklı anlamayı reddeder ve bunun yerine Driver ailesi gibi aileler için sağlık hizmetlerinin eksik kalmasının ve özel, yüksek kalitedeki hizmetleri profesyonel orta sınıfın satın alabilmesinin, sistematik ve sınıf temelli güç farklılıklarından kaynaklandığını savunur. Göreceğiniz gibi, anaakım psikoloji sıklıkla toplumsal sınıfın insan davranışı üzerindeki etkisini görmezden gelir. Ostrove ve Cole'un gözlemlediği gibi, "Psikolojinin, kendisini ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin psikolojik deneyimlerimizi nasıl derin bir şekilde şekillendirdiğiyle ilgilenen bir disiplin olarak tanımladığı bir zamanda sınıfın, bu üçünün en az keşfedileni olduğu gözüküyor." (2003:679). Ostrove ve Long'un bir çalışması (2007), sınıfın geniş kapsamlı etkisi ve psikolojideki merkezi yeri hakkında bir örnek verir. Sınıfın, üniversite öğrencisinin ait olma duygusuyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ve aynı şekilde ait olma duygusunun da sosyal ve akademik uyumu, üniversite deneyimi-

1. Medicaid, ABD'deki düşük gelirli vatandaş veya yaşama izni olan kişilerin sağlık harcamalarına yönelik, bütçesi devlet ve federal yönetimler tarafından oluşturulan bir destek programıdır. (ç.n.)

2. Bu kelime orijinal metinde geçen "concierge" karşılığı olarak kullanılmıştır. "Doğrudan sağlık hizmeti" olarak çevirdiğimiz "concierge medical care" doktora ödenen yıllık bir ücret karşılığında ona günün her saati ulaşılabilmeyi ve o doktorun kişiyi sürekli takip etmesi imkânının sağlandığı ticari bir sağlık hizmeti uygulamasıdır. (ç.n.)

ni ve akademik başarıyı yordadığını bulmuştur. Bu bulgular bizi ırk ve toplumsal cinsiyet iklimine baktığımız kadar sınıfların ve iş yerlerinin "sınıf iklimine" de bakmaya çağırıyor. Eleştirel psikologlar için bu, aynı zamanda, eğitim seviyesi ve başarısındaki sınıfsal farklılıkları yapısal güç farklılıkları üzerine oturtmaktır. Bu bölümde, toplumsal sınıfın çalışılması ve toplumsal sınıf kuramlarının oluşturulmasında kullanılan anaakım ve eleştirel çerçeveler arasındaki kavramsal farklılıkların bir özetini sunacağız. Egemen ideolojinin ve hiyerarşik güç ilişkilerinin birbirini nasıl pekiştirdiğini gösterebilmek için sınıfın sosyal inşasının altında yatan varsayımları yapı bozuma uğratacağız. Özellikle toplumsal sınıfa dair eleştirel kavramsallaştırmaların ve sınıfsal eşitsizliklerin, psikologların yeni araştırma soruları ve alternatif kavrayışlar geliştirmelerini nasıl sağlayabileceğini vurgulayacağız. İki tane hedefimiz var: a) Hiyerarşik sınıf ilişkilerinin meşrulaştırılmasında anaakım psikolojinin üstlendiği rolün altını çizmek. b) Toplumsal sınıf için bağlamına oturtulmuş ve eleştirel bir kavrayış sağlamak. Sınıf, bütün dünyada geçerli bir toplumsal yapı olsa da örneklerimizin çoğu, derin ve gerilimli sınıfsal ilişkilerin sınıfın nasıl işlediğine ve etkilerine dair güçlü örnekler oluşturduğu ABD'den alınmıştır.

TOPLUMSAL SINIFI TANIMLAMAK VE SINIFÇILIK

Hangi toplumsal sınıfa aitsiniz? Bu basit gözüken soru ilk bakışta gördüğümüzden çok daha karmaşıktır. Avrupa ülkelerinden ve dünyanın diğer yerlerinden farklı olarak ABD'deki çoğu insan, özellikle beyazlar, kendilerini "orta sınıf" olarak tanımlıyor. Bu eğilim iyi bir şekilde belgelenmiştir; ama demografik veriler bu tarz yargıların doğru olmadığını gösteriyor. Yoksullar ve çalışan sınıflara dair damgalamalar, birçok insanın, demografik ölçütleri karşılamamalarına rağmen "orta sınıf" olarak tanımlanmasına yol açar.Toplumsal sınıf "ürünlerin ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimini oluşturan ekonomik sistemde benzer konumları olan kişi veya aile grupları" (Rothman, 2005:6) anlamına gelir. Sınıf üstüne çalışan uzmanlar, özellikle sosyologlar, toplumsal sınıfın nasıl tanımlanacağını, nasıl ölçüleceğini ve hatta güncel sınıf gruplandırmalarının uygun olup olmadığını tartışır. Biz burada psikoloji literatüründe toplumsal sınıfın nasıl kavramsallaştırıldığı ve ölçüldüğüne dair kısa bir özet sunacağız.

Sosyoekonomik Göstergelerin Bir Bileşimi Olarak Sınıf

Sınıfsal konum, sıklıkla gelir, eğitim, meslek ve bunlardan daha az bir ölçüde kişinin yaşadığı çevre ve ev sahibi olma ölçütlerinin kom-

binasyonlarına dayanan formüllerle ölçülür. Araştırmacılar bu göstergeleri, kişileri hiyerarşik sınıf grupları içerisinde sınıflandırmak için kullanır. Sosyoekonomik göstergeler açık ve ölçülebilir olsa da, bunlar, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal iktidar ve prestijin sembolik göstergeleridir (örn. güvenli ve güvenilir barınma ve sağlık hizmetleri gibi kaynaklara erişim). Sosyoekonomik göstergeler üzerine kurulu birçok kuramsal çerçeve vardır ama bunların hepsi, daha fazla gelir, daha yüksek eğitim düzeyi ve mesleki konumu olanları, olmayanlardan daha yüksek bir yere koyar. SES'ten (sosyoekonomik statü) farklı olarak "sınıf" terimi, sınıfsal grupların hiyerarşik doğasına açıklık getirerek bu iktidar ilişkilerini görünür kılar (Saegert, Adler, Bullock, Cauce, Liu, & Wyche, 2007). Bu nedenle biz sınıf terimini SES'e tercih ediyoruz. Biz bu bölüm boyunca endüstriyelleşmiş ülkelerin araştırmacıları tarafından yaygın olarak kullanılan sınıf kategorilerini kullanıyoruz: elitler, profesyonel veya "üst" orta sınıf, orta sınıf, işçi sınıfı ve yoksullar (Rothman, 2005). *Elitler,* temel kurumların kontrolünü elinde tutar ve zenginliğin büyük bir çoğunluğunu ellerinde bulundurur. Bu çok küçük grup statü ve gücünü, mülkiyet, iş ve hisse sahibi olmalarından veya yönetim veya şirketlerdeki yüksek seviye pozisyonlarından alır (Rothman, 2005). Gelir ve zenginlik dağılımındaki eşitsizliğe dair istatistikler, elitlerin ellerinde bulundurdukları geniş kaynaklar hakkında bize bilgi verir. Gelir eşitsizliği, dünya çapında, Latin Amerika'da en yüksek; Avrupa ülkelerinde en düşüktür (Regional Income Distribution, 2008). Bununla birlikte eşitsizliğin büyüme eğilimi neredeyse evrenseldir (For Whosoever Hath, 2007). Zenginliğin, gelir dağılımına göre daha eğik bir dağılımı vardır. Dünya nüfusunun zenginlik dağılımında aşağıda kalan yarısı küresel zenginliğin yüzde 1.1'ine sahipken, nüfusun en tepedeki yüzde 1'i dünyanın toplam net değerinin yaklaşık yüzde 40'ını elinde bulundurur (Porter, 2006). 2000'li yılların başlarında ABD'deki ailelerin en zengin yüzde 1'lik kesimi, toplam zenginliğin üçte birini elinde tutuyordu ve onlardan sonra gelen yüzde 9'luk en zengin kesim başka bir üçte birlik bölümü kontrol ediyordu. Bu durumda geriye kalan ve nüfusun yüzde 90'ını teşkil eden kısmına ülkenin zenginliğinin yalnızca üçte biri kalmış oluyor (Neckerman & Torche, 2007). Elitlerin gücü, kaynaklara sahip olmak ve onları kontrol edebilmekten geliyorken; *üst orta sınıfın* (bazen buna *profesyonel orta sınıf* denir) konumu mesleki uzmanlaşmaya dayanır (örn. profesörler, doktorlar, avukatlar, üst düzey yöneticiler). Bu sınıfa dahil olmak için lisans diplomasına giderek daha fazla ihtiyaç duyuluyor. *Orta sınıf,* bilgisayar uzmanlarını, devlet okulu öğretmenlerini ve alt düzey yöneticileri içerir. Genellikle

lisansüstü derecesi gerekmez; üniversite mezuniyeti yeterlidir. Elitlerden farklı olarak orta sınıf hisse ve kârdan gelen gelirler yerine, çalışarak kazanılan gelire muhtaçtır.*İşçi sınıfı,* lokanta ve mağazalarda hizmet pozisyonlarında çalışan veya fabrikalar, inşaatlar ve tarımda fiziksel emek harcayan kişileri tanımlar (Rothman, 2005). İşçi sınıfı konumları tipik olarak lisans diploması gerektirmez; ama bununla birlikte bazı alanlarda kapsamlı bir teknik eğitim almak gerekir (örneğin tamircilik). *Yoksullar* sınıf hiyerarşisinde en aşağı konumdadır. Farklı ülkelerde farklı ölçü ve tanımlar kullanılsa da yoksulluk genellikle bir gelir standardı üzerinden değerlendirilir (örn. sıralamada ortada kalan gelir düzeyine uzaklık). ABD'de yoksulluk, bir kişinin veya bir ailenin federal olarak belirlenmiş yoksulluk sınırlarıyla ilişkisi tarafından belirlenmektedir. 2006'da eğer üç kişilik bir ailenin geliri 16,242 doların altındaysa o aile resmi olarak "yoksul" kabul ediliyordu (US Census Bureu, 2007). Bu çeşitlilik içeren grup çocuklar, yaşlılar, işsiz yetişkinler ve düşük ücretle hizmet işçiliği yapan yarı ve tam zamanlı çalışan kişilerden oluşur. 2006 yılında aile gelirinin kadın tarafından sağlandığı siyahi ailelerin yüzde 39,1'i, Latin Amerika kökenlilerin yüzde 36,9'u ve beyaz olanların yüzde 22,5'i yoksulluk içinde yaşıyordu. Aynı zamanda yerli topluluklar arasında da yoksulluk oranı yüksektir (Webster & Bishaw, 2007). Bu örüntünün aynısına dünya çapında da rastlanır: Kadınlar ve yerli halkların yoksul olma ve aşırı yoksulluk içinde yaşama olasılıkları daha fazladır (Buvinic, 1977; Patrinos, Skoufinas, & Lunde, 2007). Sınıfın, ırk, toplumsal cinsiyet, iktidar ve fırsatların eşitsiz dağılımıyla kesişimi, yoksulların arasında renkli derili insanların,[3] yerli grupların diğer gelir düzeylerine göre daha fazla bulunması, elitler arasında ve profesyonel orta sınıfta ise beyazların daha çok bulunmasında görülür.

Sosyal ve Kültürel Sermaye Olarak Sınıf

Bazı araştırmacılar toplumsal sınıfı, ölçülebilir sosyoekonomik göstergeler üzerinden tanımlamaya ek olarak sınıfsal grupların yaratılmasında ve yeniden üretilmesinde sosyal ağların ve egemen kültürel anlayışların rolüne odaklanarak sosyal ve kültürel sermayenin önemini vurgular. *Sosyal sermaye* "kişilerin sosyal ağlara veya diğer sosyal yapılara üye olmaları sonucunda sahip oldukları, çıkarlarını güvence altına alma becerilerini" (Portes, 1998:6) ifade eder. *Kültürel sermaye* egemen kültür pratiklerinin bilgisini ve ona tanıdıklığı ifade eder (Bourdieu, 1986). Bu bakış açısı, düşük gelirli gruplar ve renkli derili toplulukların eğitim

3. Orijinal metinde geçen *people of colour* ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

başarısında sosyal ve kültürel sermayenin etkisini inceleyen araştırmalarda öne çıkar. Bu çalışmalar, ortak olarak, düşük gelirli gruplar ve renkli derili insanların daha az kültürel ve sosyal kaynağının olmasının toplumsal sınıfı nasıl yeniden ürettiğini ve egemen sistemlerin, egemen beyazlar ve orta sınıfların kültürel ve sosyal sermayesini nasıl değerli gördüğünü vurgular (Hoades, 2007).

Öznel Değerlendirme Olarak Sınıf

Öznel kavramsallaştırmalar *algılanan* sınıfsal konuma odaklanır. Feminist psikologlar daha öznel ve bütünsel yaklaşımlara olan ihtiyacı vurgularlar (örn. Walkerdine, 1996). Örneğin geleneksel, iş temelli tanımlar ev çalışanlarının (genellikle kadınlar) deneyimlerine değinmez. Feminist psikologlar sınıfsal etiketler ve sınıfsal ayrıcalıkların öznel deneyimleri üzerine çalışmak için niteliksel araştırma yöntemleri kullanarak sınıf aidiyetinin nasıl bir "his" olduğu ve sınıfın, gündelik deneyimi nasıl etkilediği hakkındaki anlayışımızı derinleştirir (Reay, 1999, 2005). Reay'in çalışması (1999) sınıfsal konumun İngiliz annelerinin çocuklarına yönelik arzularını nasıl şekillendirdiğini gösteriyor. Bu çalışmaya göre, orta sınıf mensubu anneler kendi hayatlarını, örnek teşkil eden hayatlar olarak görüyor ve çocuklarının kendi "başarılarını" tekrarlamasını istiyorken, işçi sınıfı mensubu anneler kendilerini, çocuklarının kendilerinin başardığından "daha iyisini" veya "farklısını" başarmalarını istiyorlar. Orta sınıf annelerin çocuklarına yönelik, görece daha açık hedefleri egemen bir gruba ait olmanın ayrıcalığının göstergesidir. Sınıf için kullanılan en yaygın öznel ölçü, katılımcılardan, en yüksek basamaklarının en çok para kazanan, en çok eğitim almış ve en çok saygı gören işlerde çalışan insanları; en düşük basamaklarının da bunların en kötülerini temsil ettiği bir merdivende kendilerini konumlandırmalarını ister (Adler, Epel, Castelazzo, & Ickovics, 2000). Bu çalışmalar ortak olarak kişilerin kendilerine yönelik değerlendirmelerinin, nesnel sosyoekonomik statü ölçümleriyle (Saegert ve ark. 2007) ve aynı zamanda zihinsel ve fiziksel sağlıkla doğru bir şekilde örtüştüğünü bulmuştur (Schnittker & McLeod, 2005).

İktidar Olarak Sınıf

İktidar, bütün toplumsal sınıf kavramsallaştırmalarının çekirdeğindedir. Eleştirel bakış açıları sınıfı, elitlere ve diğer ayrıcalıklı sınıflara, işçiler ve daha az ayrıcalıklı olanlar pahasına zenginleşme olanağı tanıyan sosyal, ekonomik ve politik bir egemenlik biçimi olarak görerek, bu

ilişkileri görünür hale getirir (Saegart ve ark. 2007). Prilletensky, sınıf temelli gücü, "temel ihtiyaçları karşılama, temel kaynaklara erişimi engelleme ve bunlardan yoksun kalmaya karşı direnme" (2003:21) olarak tanımlar. Bu noktadan bakınca sınıfsal eşitsizlikler yalnızca "kaynaklara farklı seviyelerde erişim değil aynı zamanda da ayrıcalığın yapısal olarak yeniden yaratılması ve özellikle kapitalist toplumlarda zenginlik ve gücün iç içe geçmesi" (Saegart ve ark. 2007:6-7; ayrıca bkz. Lui, Robles, Leondar-Wright, Brewer, & Adamson, 2006; Marx & Engels, 1848/2001) meselesidir. İktidar temelli kavramsallaştırmalar genellikle sınıfçılığı inceleyen psikoloji araştırmalarında bulunur. Sınıfçılık, yoksullar ve çalışan sınıflar pahasına sınıf temelli güç farklılıklarını sürdüren ve meşrulaştıran tutumlar, inançlar, davranışlar ve kurumsal pratiklerin toplamıdır (Bullock, 1995). Gizliden apaçığa kadar değişebilen sınıfçı ayrımcılık hem kişiler arası düzeyde (örn. yoksulları ve çalışan sınıfları uzak gören veya değersizleştiren davranışlar) hem de kurumsal düzeyde (örn. yasal temsil, kaliteli sağlık hizmeti ve birincil emek pazarına sınırlı erişim) görülür.

TOPLUMSAL SINIFIN TOPLUMSAL TEMSİLLERİ VE KAVRANIŞLARI

Toplumsal sınıfın kavramsallaştırılmasındaki ayrımlar yalnızca akademik ayrımlar değildir. Toplumdan aldığımız mesajlar sınıf ve sosyoekonomik statüye dair tartışmalarımızı şekillendirdiği için, sınıfa dair gündelik anlayışımızı da belirler. Örneğin, "klas bir insan değil"[4] gibi aşağılamalar ve "bu araba para demek"[5] gibi iltifatlar genel anlayışın altında yatan değer yargılarını ortaya çıkarıyor. Irk ve toplumsal cinsiyet gibi diğer, sosyal olarak inşa edilmiş kategorilerde olduğu gibi toplumsal sınıf hakkındaki inançlar, aile üyeleri, arkadaşlar ve basından gelen mesajlar aracılığıyla kültürel olarak aktarılır. Yoksulluk ve zenginliğin genel olarak nasıl temsil edildiğini anlamak çok önemlidir; çünkü "sıradan vatandaşlara, politik problemler hakkında ne düşünülmesi ve bunların nasıl anlaşılması gerektiğini" (Nelson & Kinder, 1996: 1058) öğreten, basındır. ABD'de basın ve popüler programlar, yoksulluğu bireysel bir başarısızlık, zenginliği de bireysel bir başarı olarak göstererek sınıfın kişilerin üzerine yüklenmiş olmadığı ve kişiler tarafından kazanılmış olduğu inancını pekiştirir (Kendall, 2005; Lott & Bullock, 2007). Egemen

4. Bu ifade dilimizde doğrudan bir karşılığı olmayan *he's got no class* ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
5. Bu ifade dilimizde doğrudan bir karşılığı olmayan *that car is the Money* ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

basındaki temsiller, zenginleri özenilesi ve kendi başına başarıya ulaşmış olarak gösterir; orta sınıfı, örnek teşkil eden bir sınıf olarak sunar; işçi sınıfını çalışkan ama kaba; yoksulları da tehlikeli, tembel veya acı içinde olarak damgalar (Kendall, 2005; Mantsios, 1998). Basın, yoksulluk hakkındaki haberlerin başrolüne, oldukça fazla bir biçimde Afrika kökenli Amerikalıları koyarak sıklıkla ırkı sınıfla birleştirir (Clawson & Trice, 2000; Gilens, 1996). Televizyon kanalları ve yazılı basın, ABD'de yaşayan insanların çoğunun orta sınıf mensubu olduğuna dair güçlü miti pekiştirerek, gerçekliği sınanmamış bir orta veya üst orta sınıf bağlamı içerisinde faaliyet gösterir (Mantsios, 1998; Webb, 2004). Basın, bir taraftan yoksulluğa daha az önem verirken (Entman, 1995), diğer taraftan da doğrudan elitleri ve profesyonel orta sınıfı ilgilendiren konulara, bunlar her izleyiciyi ilgilendiriyormuş gibi değinir. Buna, borsanın gün boyu takibini örnek verebiliriz. Borsadaki tüm değerin yüzde 90'ını, hanelerin yalnızca en zengin yüzde 20'si elinde tutuyor olsa da (Economic Policy Institute, 2006), pazar göstergeleri, ABD'de yaşayan herkesin ekonomik refah seviyesini yansıtıyormuş gibi aktarılıyor. Asgari ücret (2006'da, 1955'ten beri en düşük seviyesine ulaştı) veya ailelerin ortalama gelirinin alım gücü gibi diğer göstergeler daha az ilgi çeker hale geldi (Bagdikian, 1977; Center on Budget and Policy Priorities, 2006). Basın, herkesin ekonomik çıkarının farklı yönde olduğu gerçeğini gizleyerek ABD'nin sınıfsız bir toplum olduğu gibi yanlış bir algıyı besliyor (Mantsios, 1998). Diğer ülkelerdeki basın da aynı taraflılığı gösteriyor. Finansal pazar dünyada her yerde sürekli takip edilir. Kendall, egemen basında temsillerin gücünü tartışırken "çerçeveleme, basının, bazı ideolojik bakış açılarını diğerlerinden üstün olarak göstermek ve bazı fikirleri göz ardı ederek insanların dikkatini diğerlerine yönlendirmek için kullandığı önemli bir yöntemdir" (2005:5), der. ABD'de en çok değer verilen idealler olan bireycilik ve meritokrasi için bu çerçeveleme kullanılır. *Bireycilik,* bireysel otonomi, bağımsızlık ve başarıda kişisel sorumluluğu vurgulayan bir inanç kümesini ifade eder. Meritokrasi, içinden geldiği aile, sınıf, ırk veya toplumsal cinsiyeti önemli olmadan herkesin çok çalışma ve azimle sınıf hiyerarşisinin en tepesine yükselebileceği inancıdır (Hochschild, 1995). Bu temalar, zengin, ünlü veya politik olarak nüfuzlu olmak için engeller aşan insanların ekonomik başarılarını anlatan, sonradan zengin olma hikâyelerinde kolayca görülür. Gerçekte ise, özellikle başta az kaynakla yola çıkanlar için sınıf atlamak gittikçe zorlaşıyor. ABD'deki genç yetişkinlerin yalnızca üçte biri ailelerine kıyasla "sınıf atlayabilir" durumdadır (Isaacs, t.y. (a)). ABD'deki çocukların, ailelerinden daha yüksek bir ekonomik konumda olma ihtimalleri, Kanada ve

bir sürü Avrupa ülkesindeki yaşıtlarına göre daha azdır (Isaacs, t.y. (b)). Yine de ABD'de 20 yıl öncesine göre daha fazla insan sınıf atlama ihtimalinin olduğuna inanır (bkz. Scott & Leonhardt, 2005). Öte yandan, anket sonuçlarına göre, İngiltere'de yaşayanların büyük bir kısmı kendilerinin ve çocuklarının toplumsal sınıfının sabit kalacağını düşünüyor (Class, 2006). Bireycilik ve meritokrasiye inanmak, yoksullar ve çalışan sınıflarda sınıf atlama konusunda temelsiz bir ümit yaratarak yapısal eşitsizliğin eleştirel bir şekilde çözümlenmesini engeller (Armstrong, 1996; Langston, 1998). Sınıf sisteminin açık bir sistem olduğu miti, orta sınıf ve elitlerde, onların ayrıcalıklarının yapısal avantajların değil de çok çalışma ve bireysel çabanın beklenen bir sonucu olduğu algısının oluşturur (Hooks, 2000; Langston 1998; Wise, 2005). ABD'de, federal maddi desteklerin aşağı yukarı yüzde 72'si, işveren tarafından sağlanan yardımlar, sermaye birikimine yönelik destekler ve tasarruf teşvikleri yoluyla, orta ve yüksek gelir grubuna ait ailelere yapılıyorken, yalnızca yüzde 28'i, düşük ve orta gelirli gruplara aktarılıyor (Carasso, Reynolds, & Steurle, t.y.). Bu tip bilgiler genellikle manşetlerde yer almaz ve meritokrasiye dair köklü inançlar, sınıfsal ayrıcılıklara gelen itirazlara karşı savunma olarak kullanılır (Hooks, 2000; Smith, 2007). Bunun sonucunda, hükümet politikalarının, yoksullar ve renkli derili insanların sermaye biriktirmesinin engellemesi ve beyaz elitlerin sermaye biriktirmesinin desteklenmesi onaylanmış ve eleştirel toplumsal diyaloğun önü kesilmiş olur (Lui ve ark. 2006).

ANAAKIM PSİKOLOJİDE TOPLUMSAL SINIF

Anaakım psikolojinin toplumsal sınıfa yaklaşımı, toplumun yaklaşımıyla büyük ölçüde paraleldir. Toplumsal sınıf anaakım psikoloji içinde çoğu zaman görünmezdir veya tutarsız biçimlerde kavramsallaştırılır. Oldukça az ampirik çalışmada katılımcıların toplumsal sınıfından bahsedilir. Liu, Soleck, Hopps, Dunston ve Pickett'in (2004), üç psikolojik danışmanlık dergisinde 1981'le 2000 seneleri arasında yayımlanmış 3915 makale üzerinde yaptığı içerik analizine göre, yalnızca 98 çalışma, toplumsal sınıfı temel bir değişken olarak ele alıyor. Sınıf; ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin kesitsel analizinin yapıldığı çalışmalarda da aynı durumdadır. Reimers'in (2007) iki anaakım psikolojik danışmanlık dergisinde yaptığı içerik analizine göre, 1996'yla 2006 seneleri arasında yayımlanan makaleler, sınıfa yüzeysel olarak değinirken; ırk ve toplumsal cinsiyete daha kapsamlı yaklaşır (değerlendirme, analiz etme ve bunları tartışma açısından, gibi). Taranan 998 makalenin yalnızca 15'inde, sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyetin birincil derecede veya derinlemesine kesitle-

rine bakılmıştır. Bu sonuçlar, etnik azınlıkların doğrudan düşük bir sosyoekonomik konumda olduğunu varsaymak ve sınıf temelli analizlerde toplumsal cinsiyeti görmezden gelmek gibi hataları da çağrıştırır. Bir bütün olarak bu hatalar, taraflı sonuçlar ortaya çıkarır ve önemli toplumsal sorunların sınırlı olarak anlaşılmasına yol açar. Örneğin, işyerinde tacizle ilgili çalışmalarda, katılımcıların sınıfsal konumları sıklıkla belirtilmez veya orta sınıf katılımcılar örneklemde daha fazla bulunur. Ama sınıfın, işyerindeki tacize karşı tepkileri (örn. tacizin bildirilip bildirilmediği ve kime bildirildiği) ve onun nasıl deneyimlendiğini şekillendirme ihtimali vardır. Bir garsonun, tacizi bildirmek açısından orta seviyede bir yöneticiyle aynı "seçenek" ve kaynaklarının olduğu söylenemez. Psikoloji araştırmalarına katılanların çoğunluğunu üniversite öğrencileri oluşturur. Araştırmacılar bu yanlılığı sıklıkla kabul eder; ama nadiren bunu orta sınıf katılımcıların ve bakış açılarının örneklemde daha fazla bulunması bağlamında tartışır. Araştırmacılar, psikoloji araştırmalarında yoksulların katılımcı olduğu durumlarda, araştırmada yoksulların bulunduğunu, diğer grupların bulunduğu durumlara kıyasla daha açık ifade eder. Bu da orta sınıfların konumunu normalleştirir ve yoksulların ve işçi sınıfının "öteki" olma halini pekiştirir. Anaakım psikoloji, yapısal analiz yapmayıp bireye odaklanma tutumuyla paralel olarak, yoksulluğa, genellikle insan davranışına dair geliştirilmiş kusur modelleri üzerinden yaklaşır. Bu modellere göre yoksulluk, varsayılan orta sınıf değerlerden sapmış, kusurlu kültürel değer, norm ve davranışları yansıtır. Yoksulluk, yapısal değişiklikler yaparak değil, bireyler üzerinden "çözülebilecek" bir sorundur. Örneğin kusur felsefeleri, düşük gelirli kadınlara, iki ebeveynli aile ve çok çalışmaya değer vermesini öğreterek, yoksulluğu azaltmayı hedefler. Bu düşüncenin aynısı, düşük gelirli toplulukların yalnızca davranış eksikliklerine odaklanan çalışmaların da altında yatar. Aynı zamanda yoksulların ve orta sınıfların sağlıkla ilgili davranışlarını karşılaştıran ve kişilerin kendi sağlıkları üzerindeki kontrolünü arttırmayı hedefleyen çalışmalar da bu düşünce üzerine kuruludur. Bu çalışmalar potansiyel farklara yol açabilecek yapısal bileşenleri hesaba katmaz (örn. açık alanda egzersiz yapmaya uygun güvenli yerlerin, taze ürünler alabilme, onlara ulaşabilme). Anaakım psikoloji literatüründe sınıf temelli eşitsizlikleri anlamaya yönelik çalışmaların olduğu yerlerde bile bu, çoğu zaman apolitik ve bağlamından kopuk bir biçimde yapılır. Bu durum, yoksulluğa yapılan atıflar üzerine yapılmış araştırmalarda görülür (bkz. Harper, 2003). Yoksulluğa yapılan atıflar arasında en çok göze çarpanlar, yoksul insanların, kendi yoksullukları üzerindeki rollerine odaklanan bireyci açıklamalar (örn.

tembellik, yeteneksizlik) ve toplumsal faktörlerin rolünü vurgulayan yapısal açıklamalardır (örn. düşük ücretler, ayrımcılık). Daha fazla iktidar sahibi olan insanlar (örn. beyazlar, erkekler) bireyci atıfları destekleme eğilimindeyken daha az iktidar sahibi olan insanlar (örn. siyahiler, kadınlar, düşük gelirli gruplar) yapısal açıklamaları destekleme eğilimindedir (Cozzarelli, Wilkinson & Tagler, 2001; Kluegel & Smith, 1986). Yoksulluğa yapılan atıflara, hiyerarşik konumları meşrulaştıran ve daha geniş, bir bilgi ağının bir boyutu olarak yaklaştığımızda, bu gruplar arası farklılıklar daha önemli hale gelir. Örneğin, Protestan çalışma ahlakının (ahlaki bir zorunluluk olarak çok çalışmak gibi) güçlü bir şekilde onaylanmasıyla yoksulluğa yapılan bireyci atıflar arasında bir bağlantı vardır. Dahası, bireyci atıflar, cezalandırıcı yardım politikalarına verilen destekle doğru orantılıyken; yapısal atıflar, cömert yardım politikalarına verilen destekle doğru orantılıdır (Bullock, Williams, & Limbert, 2003). Bu bulgular, bir araya geldiğinde, toplumun tutumunu anlamak için bize önemli dayanak sağlar. Bununla birlikte anaakım araştırmacılar, genellikle bu atıfları "gerçek dünyadaki" yansımalarını tartışmadan aktarır ve bunları gruplar arası bağlamından koparark çalışır. Egemen atıf örüntülerinin kimin çıkarlarına hizmet ettiğine, politik söylemin halkın yoksulluk hakkındaki fikirlerini nasıl etkilediğine veya bu atıfların sınıflar arasındaki günlük ilişkileri nasıl etkilediğine odaklanmaz (Harper, 2003).

ELEŞTİREL BİR TOPLUMSAL ADALET MESELESİ OLARAK TOPLUMSAL SINIF

Sınıfsal eşitsizlikler, Marx ve Engels'i "*Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi sınıf savaşımları tarihidir" (1848/2001: 8)* gözlemine götüren, toplumsal problemlerin en köklü olanlarındandır. Dünya çapında elitlerle nüfusun geri kalanı arasındaki uçurumun giderek derinleşmesi, sınıfsal eşitsizlikleri gittikçe büyüyen bir kriz haline getirir ve eleştirel bir toplumsal adalet meselesi olarak öne çıkarır. 2006 yılında ABD'deki büyük şirketlerin yöneticileri yılda, ABD'de ortalama bir işçinin maaşının 364 katı olan, 10,8 milyon dolar kazanır (Anderson, Cavanagh, Collins, Pizzigati, & Lapham, 2007). Kanada'da en çok kazanan yöneticiler, ortalama 13 saatte, asgari ücretle tam zamanlı çalışan bir işçinin bir yılda kazandığı parayı kazanır (Monsebraaten, 2008). Geride kalan yalnızca yoksullar ve çalışan sınıflar değildir. Orta sınıf ve profesyonel orta sınıf da geride kalmaktadır. Gelir dağılımının yüzde 60'lık orta kısmında yer alan Amerikan ailelerinin borçları artmış ve birikimleri azalmıştır (Weller & Staub, 2006). Orta sınıf ailelerin yarısından fazlasının eline geçen

net değer ya sıfır ya da negatiftir (kazanılanlardan borçlar çıkartıldığında; Wheary, Shapiro, & Draut, 2007). Renkli derili aileler özellikle daha savunmasız konumdadır. Üç siyahi aileden biri ve beş Latin aileden ikisi orta sınıf konumunu yitirme riski taşır. Beyaz ailelerde bu risk her beş aileden biri için de geçerlidir (Wheary ve ark. 2007). Bu eşitsizliklerin bedeli büyüktür. Sınıf, insanın refahını fiziksel ve ruhsal sağlık açısından, eğitim başarısı, politik temsil ve güvenli barınma koşullarına erişim açısından, her açıdan etkiler. Bu alanlar açısından bakıldığında, yaşama şansı ve fırsatların azalmasıyla birlikte yoksullar ve çalışan sınıflar şüphesiz sınıfsal eşitsizliklerin asıl yükünü taşıyor. Ama eşitsizlik yalnızca yoksulların problemi değil. Eşitlikçi toplumlarda yaşayan insanlar en zengin endüstriyelleşmiş toplumlarda yaşayanlara kıyasla daha uzun hayat beklentisinde (Belle & Doucet, 2003). Sınıfsal grupların çoğunu etkileyen gelir eşitsizliği, araştırmacılar tarafından, iyi olma halini etkileyen bir tür "sosyal kirlenme" olarak görülüyor (Subramanian & Kawachi, 2006). Subramanian ve Kawachi (2006), ABD'de eyalet bazında gelir eşitsizliğinin sağlık üzerindeki etkilerine dair yaptığı analizde, eşitsizliğin olduğu eyaletlerde, hem ekonomik olarak avantajlı hem de dezavantajlı kişilerin olumsuz bir sağlık profili çizdiklerini bulmuştur. Bu tip bulgular, "kazananın her şeye sahip olduğu bir ekonomide, hayatın stresleri" ve buna eşlik eden "sosyal bağlılıkta azalma ve güven kaybı" gibi, eşitsizliğin toplumsal sonuçlarının ve sağlıkla ilgili sonuçlarının, dikkatli bir biçimde araştırılmasının önemine işaret eder (Belle & Doucet, 2003: 105). Sınıfa bir toplumsal adalet meselesi olarak yaklaşmak hem yoksulluğu hem de sınıfsal eşitsizlikleri azaltmaya çalışmamızı gerektirir. Aynı zamanda toplumun egemen değerlerini de sorgulamayız. İnsanlar kârdan önce mi gelmelidir? Eşitlik, kişisel kazançlardan daha mı değerli olmalıdır? Bireycilik uğruna hangi bedeli ödüyoruz?

TOPLUMSAL SINIFA ELEŞTİREL PSİKOLOJİ MERCEĞİNDEN BAKMAK

Eleştirel bir bakış açısını benimsemek yalnızca sınıf odaklı araştırma, uygulama ve savunuculuk yapmaktan daha fazlasını gerekli kılar. Meseleye kendimizden başlamak ve kendi sınıfsal arka planımıza yönelik bir düşünümsellik geliştirmek önemlidir. Sınıf, sorduğumuz araştırma sorularından, araştırma bulgularını yorumlamamıza, hangi veriyi vurgulamayı veya dışarıda tutmayı seçtiğimize kadar çalışmamızın her aşamasını etkiler (Lott & Bullock, 2007). Düşünümsellik, "araştırmacının kendi sosyal kimliği ve değerlerinin, toplanan veri ve ortaya çıkarılan

toplumsal dünya resmini nasıl etkilediğinin, sürekli bir şekilde dikkate alınmasıdır" (Reay, 1996a:60). Düşünümsellik, "beraber inşa ettiğimiz bilginin oluşturduğu bağlam içerisinde, edindiğimiz etkileri" anlamak için bir araçtır (Lykes, 2000: 387). Bunun önemi, katılımcı ve araştırmacılar arasındaki sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet farklılıkları üzerinde çalışan uzmanlar tarafından ifade edilmiştir (Langhout, 2006; Reay, 1996b). Şimdilerde, feminist akademisyenliğin, toplum psikolojisinin ve etnografik araştırmanın yaygın bir vasfı olan düşünümsellik, anaakım psikoloji tarafından henüz kapsanamadı. Eleştirel düşünümselliğin eksik olması sonucunda, özellikle deneyselciler tarafından, nesnel olma miti sürdürülüyor ve eleştirel psikologların açığa çıkarmaya çalıştığı egemen iktidar ilişkileri pekiştiriliyor. Eleştirel psikolojinin temel özelliklerinden biri toplumsal meseleleri analiz ettiği seviyedir. Eleştirel psikologlar toplumsal meselelere, kişi ve gruplara, daha geniş toplumsal yapılar bağlamında bakar ve daha kapsamlı yaklaşır. Toplumsal sınıf çalışması için bu, ekonomik koşulların, bireysel davranış ve grup davranışlarını nasıl şekillendirdiğini tanımlamaktır. Aynı zamanda bu, araştırma sorularını, sınıf temelli iktidar ilişkileri bağlamında temellendirmek anlamına gelir. Böyle bir yaklaşım birçok açıdan yetersiz olan anaakım kavramsallaştırmalardan farklı bir paradigma gerektirir. Anaakım kavramsallaştırmalar sınıfı göz ardı eder (örneğin katılımcılar orta sınıf olduğunda sınıfsal konumu belirtmemek), sınıfa basit bir tanımlayıcı veya demografik özellik olarak yaklaşır (örn. sınıfı apolitik bir yapı olarak tanımlayan anket çalışmaları) veya sınıfı patolojize eder (örneğin katılımcılar düşük gelirli olduğunda kusur modelleri kullanmak). Ekonomik olarak "kendi kendine yetmenin" önündeki "engeller" ve ABD'nin düşük gelirli ailelere yaptığı "yardımları düzenleyen reformun" etkisini inceleyen araştırmaların farklı analiz düzeyleri karşılaştırıldığında, paradigma değişiminin faydası ortaya çıkar. Birey temelli bakış açıları kişilerin, örneğin, meslek eğitimi veya eğitim programlarıyla yoksulluktan kurtarılabileceğini vurgular. Bu bakış açısı, bireysel davranış değişiminin, daha iyi çalışma alışkanlıkları ve ebeveynlik becerilerini geliştirmenin, "orta sınıf" değerlerin (örneğin çalışmaya değer vermek) benimsenmesinin sınıf atlamayı getireceğini varsayar. Anaakım yardım reformu araştırmacıları, kaliteli çocuk bakımından yoksun olmak, güvenilir olmayan ulaşım ve yetersiz eğitim olanakları gibi, yoksul ailelerin karşı karşıya olduğu acil yapısal engelleri tanımlamak için, tipik olarak analizde birey seviyesinin ötesine geçer. Eleştirel psikologlar yardım alacak kimselerin, daha büyük ekonomik sistemdeki konumlarını, eşitsizliğin yapısal nedenlerini ve bu eşitsizlikten çıkar sağlayanları inceler ve daha da derine

doğru gider. ABD, Birleşik Krallık ve diğer endüstriyelleşmiş ülkelerdeki kısıtlayıcı yardım politikaları ve sosyal güvence ağındaki erozyondan kim çıkar sağlıyor? Yardım politikaları, sınıfsal yapıyı ve toplumdaki diğer hiyerarşi biçimlerini nasıl sürdürür veya onlara nasıl karşı çıkar? Çalışma, başarı ve bireycilikle ilgili kültürel değerler sosyal politikaları nasıl biçimlendirir? Odağı, uzun süredir varolan yapısal güçlere doğru kaydırmak dikkatimizi, bundan önce gizlenmiş olan ilişkilere yönlendirir. Bir örnek verelim. ABD'de, yardım alacak kimselerin kendi faydaları için çalışmaları gerekir. Bu politika istenmeyen, düşük ücretli işler için düzenli bir işçi arzı sağlar. Gerçek fayda, geçimlerini zar zor sağlayan bir gelirle yaşayan aileler değil, bu programları yöneten ve bunlarla zenginleşen büyük şirketler tarafından elde edilir.

Araştırma

Toplumsal sınıfın bireysel deneyim ve grup deneyimi üzerindeki etkisini tam olarak inceleyebilmek için birçok farklı katılımcı, yöntem ve kurama ihtiyaç vardır.

Katılımcılar: Araştırmada, orta sınıf öğrencilerden oluşan "uygunluk örnekleminin" yaygın bir şekilde kullanılması, sonuçların tüm sınıflara uygulanabilir olduğu varsayıldığında, sorunludur. Stephens, Markus ve Townsend (2007) tarafından yapılmış ve ABD'deki öğrencilerin kişisel tercihlerini inceleyen bir çalışmaya göre, işçi sınıfı ailelerden gelen öğrenciler, akranlarıyla benzer olma eğilimi gösterirken; orta sınıf ailelerden gelen öğrenciler, kendilerini farklı kılmayı tercih etmektedir. Bu bulgular, kendini başkalarından farklı kılmaya herkesin ihtiyacı olduğunu söyleyen varsayımların sorgulanmasına neden olur. Muhtemelen, biricik olma dürtüsü özellikle orta sınıf tarafından telaffuz edilmektedir. Buna ek olarak, muhtemelen psikologlar çoğunlukla orta sınıf mensubu olduğu için "bağımsız düşünme", diğerlerinin davranışlarını benimsemekten daha olumlu kabul edilmektedir. Yıllar boyu feminist araştırmacılar, düşük gelirli kadınların ve onların ailelerinin yaşam deneyimlerini çalıştılar. Bu deneyimler bize damgalanma, baskı ve eleştirel direniş hakkında önemli bir içgörü sağlamıştır. Bununla birlikte, yüksek gelirli ailelerin yaşamlarına veya ekonomik ayrıcalıklarla ilişkili psikolojik süreçlere oldukça az odaklanılmaktadır. Buna bir örnek olarak şunu verebiliriz: Ekonomik gücü elinde bulunduranların, sınıfsal ayrıcalıkları günlük olarak nasıl meşrulaştırdıkları veya kendi konumlarını korumak için ne gibi stratejiler kullandıkları hakkında çok az şey biliniyor. Hat-

ta sınıf temelli araştırmaları, neredeyse yalnızca düşük gelirli gruplarla sınırlı tutan ve yüksek gelir gruplarına bakmayı ihmal eden araştırmacılar, eşitsizlikten çok, yoksulluğu, çözülmesi gereken bir sorun olarak tanımlıyor. Konumları sebebiyle doğal olarak, elitlere ve diğer, gücü elinde bulunduran, kesimlere ulaşmak zordur. Ama yine de eleştirel psikologlar, eşitsizliğe odaklanıp, zenginlik yerine yoksulluğun sorunsallaştırılmasının kimin çıkarına hizmet ettiğini sorarak ve bu vurgunun sınıfsal farklılıkları nasıl yeniden ürettiğini inceleyerek literatürdeki bu açığı kapayabilir.

Yöntemler: Eleştirel psikologlar, "üstünkörü" sosyal bilim araştırması olarak adlandırılan ve bilgi almak için düşük gelirli grupları ve renkli derili toplulukları "kazan" ama katılımcılara araştırma hakkında bilgi edinme ve araştırmayı takip etme şansını tanısa da bile bunu çok nadir yapan araştırmalara karşı çıkar. Eleştirel psikologlar bu sömürücü ilişkilere dur demek için güç farklılıklarını minimuma indiren ve psikolojik araştırmanın uygunluğunu ve dışsal geçerliğini artıran yöntemleri savunur (bkz. 20. Bölüm). Kanada'daki İlk Halklar (First Nation[6]) tarafından geliştirilen MKES (OCAP) prensipleri, eleştirel yaklaşımlara uygun araştırma standartlarına bir örnektir. MKES şunu ifade eder: Mülkiyet (topluluk bilgi ve veriyi kolektif olarak edinir), Kontrol (toplulukların araştırma sürecini her yönüyle kontrol etme hakkı vardır), Erişim (toplulukların kendileri hakkındaki verilere erişme ve başkalarının topluluğun verilerine erişimini belirleme hakkı vardır) ve Sahiplik (toplulukların verilerin yazılı halini edinme hakkını elinde bulundurur). Bu prensipler düşük gelirli grupları güçlendirmeye yardımcı olur ve araştırmanın, dahil olan herkese fayda sağlamasını garanti altına alır. Katılımcı eylem araştırması (KEA; PAR[7]) yüzeysel katılımcı-araştırmacı ilişkilerinin ve bağlamından koparılmış, kültürel olarak egemen olan söylemlerin yeniden üretilmesinin önüne geçmek için kullanılan başka bir stratejidir. Temel KEA prensipleri, (a) eylem ve anlamlı toplumsal değişim için bilgi üretme, (b) topluluğun üyeleri ve yerel "bilenlerin" önemli bilgi kaynakları olduğuna inanma, (c) araştırmayı insanlar üzerinde değil insanlarla birlikte yapma, (d) bilginin işbirliği içinde dinamik bir çözümleme, yansıtma ve eylem sürecinden geçerek oluşması

6. İlk Halklar, İngilizce karşılığı olan "First Nation communities" kavramı yerine kullanılmıştır. Kanada'daki çeşitli Aborijin halklarını ifade etmektedir. (ç.n.)

7. PAR, Katılımcı olarak çevirdiğimiz Participatory, Eylem olarak çevirdiğimiz Action ve Araştırma olarak çevirdiğimiz Research kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Yazı içerisinde bu kısaltma yerine kelimelerin Türkçe karşılıklarının baş harflerinden oluşan kısaltma olan KEA kullanılmıştır. (ç.n.)

gerektiği inancını içerir (Savin-Baden & Wimpenny, 2007). MKES ve KEA ilkeleri üzerine kurulu araştırmalar bize, sınıfın, psikolojik, toplumsal ve ideolojik kavranışlarını güçlendiren kuramları geliştirirken, bir taraftan da onun yeniden üretilmesinin sorgulanması ve engellenmesine yardımcı olabilir. Araştırmacılar, mücadele etmeye çalıştıkları grup dinamikleri ve toplumsal yapıların içinde çalışma yaparlar; bu da aynı sınıfsal ayrıcalık dinamiklerinin yeniden üretilmesi riskini taşır (Saegert ve ark. 2007). Örneğin KEA, güçlü yanlar ve başarılar yerine toplumun sorunlarına odaklanmasıyla eleştirilir (Boyd & Bright, 2007). Eleştirel araştırmacılar bu sınırlılıkların farkında olarak, hiyerarşik olmayan alternatif düşünmeyi ve toplumsal değişimi destekler (Fine & Torre, 2004).

Kuram: Psikoloji literatüründe sınıfsal dezavantajlar, sınıfsal avantajlara göre çok daha fazla yer bulur. Bir eleştirel psikolog, yoksulluğun, zenginliğin yokluğunda var olmayacağının farkında olarak araştırma ve kuramı sosyoekonomik yelpazenin her kesimi içerisinde geliştirmeyi benimser. Bu, sınıfsal ayrıcalıklara dair sorulara işaret etmektir: Sınıfsal ayrıcalıklar ırksal ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrıcalıklarla ne ölçüde paraleldir veya ne ölçüde onlardan ayrılır? Hangi koşullar altında insanlar kendi sınıfsal ayrıcalıklarını tanımlamaya başlar? Kazanılmamış ayrıcalıklar nasıl meşrulaştırılır? Zenginliğe dair orta sınıf atıflar ve eşitsizliğe dair orta sınıf inançlar sosyal güvence ağı programlarını ve elitlerin çıkarına olan politikaları nasıl etkiler? Eleştirel yaklaşımlar durağan ve bağlamından koparılmış sınıf kavramsallaştırmaları yerine akışkan ve bağlamına oturtulmuş olanları destekler. İşçi sınıfından orta sınıfa geçişe dair öznel deneyimleri (örn. aile içinde ilk nesil olarak üniversiteye giden öğrencilerin deneyimleri) araştıran literatür gittikçe artıyor ve bunlar sınıf atlamanın, kolay olmayan ve psikolojik sonuçları olan bir süreç olduğu konusunda bizi aydınlatıyorlar. Sınıf atlamanın doğurduğu sonuçları görmeyen popüler anlayışlarla mücadele eden bu çalışmalar, sınıfsal konumun sabit kalmasında olduğu kadar hem sınıf atlama hem de sınıf düşme üzerine eleştirel kuramların oluşturulmasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekerler. Eleştirel bir psikoloji, iktidar ve baskıyı, sınıf kuramlarının merkezine koyar. Aynı zamanda, ideolojilerin sınıfsal eşitsizlikleri nasıl yok gibi gösterdiği ve baskıcı sınıflar arası ilişkileri nasıl sürekli kıldığını açıklayan kuramlar geliştirmeye önem verir. Bunun için, zenginlik, yoksulluk ve toplumsal sınıfa dair egemen inançlarda bireyciliğin yaygınlığını göstermenin ötesine geçip, bu ideolojilerin nasıl sürdürüldüğü üzerinde çalışılmalıdır. Sınıfsal ayrıcalıklar kurumsal olarak ve insanlar arasında nasıl yeniden üretilir ve nasıl "do-

ğal" ve kabul edebilir gösterilir? Sınıfçı tutumlar nasıl azaltılabilir? Basının çerçevelemesi, öncelikle, elitleri destekleyen politikalar için halk desteği oluşturmakta nasıl bir rol oynar? Bunlar kadar önemli başka bir nokta ise eleştirel direnişe daha fazla kuramsal ilgi gösterme çabasıdır. Bu, sınıf ve meritokrasinin egemen biçimiyle inşa edilmesine karşı duran hareketler aracılığıyla, alternatif eleştirel bakış açılarının gelişmesini destekleyerek ve karşı-çerçeveler inşa ederek olur. Sınıfsal eşitsizliklere destek oluşturan bireyci ve meritokratik inançları değiştirmek kolay bir iş değildir. Çerçevelemeye dair eleştirel araştırmalar, ideolojinin statükoyu korumak için nasıl kullanıldığını ve alternatif "eşitlik" ve "adalet" çerçevelerinin sınıflar arası işbirliklerini ve sınıfın adalet yönelimli kavranışını nasıl destekleyebileceğini tanımlayabilir.

Uygulama

Uygulamacılar toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve cinselliği insanın zengin doğasının önemli boyutları olarak ele alırken, toplumsal sınıfın, tanı ve tedaviyi etkileyen belirgin bir faktör olduğunu genellikle gözden kaçırırlar. Tanısal modeller ve terapi modelleri hâlâ danışanların terapi için yeterli zamanı ve parası olan, beyaz, üniversite mezunu, orta sınıf kişiler olduğu varsayımı üzerine kuruludur (Hill & Rothblum, 1996). Terapistin "kör noktaları" ve yaptığı "sınıfçı damgalama" ve yoksulluğa eşlik eden zorluklar sonucunda "hissettiği tükenmişlik", bize terapistlerin danışanlarıyla nasıl ilişki kurduğuna ve düşük gelirli danışanlara verdikleri (eksik) terapiye dair bilgi verir (Smith, 2005, 601). Çok kültürlü yeterlik eğitimi, psikoloji uygulamaları ve psikolojik müdahalelere, toplumsal sınıf, sınıfsal ayrıcalıklar ve sınıfçılığa dair bilgileri tümüyle eklemelidir. Uygulamacılar kendi toplumsal sınıflarının onların tutum ve algılarını nasıl etkilediğini, sınıfın danışanlarının geçmişlerini ve yaşam deneyimlerini nasıl etkilediğini ve sınıfın iki grubun da terapiye dair deneyim ve algılarının nasıl şekillendirdiğini dikkate almalıdır (Liu ve ark. 2004; Saegart ve ark. 2007). Eleştirel psikologlar toplumsal ve ekonomik adalet yönünde eylemlerini sürdürmek için bir adım daha atar ve sınıf yanlılıklarını özdüşünümsel bir şekilde çözümler, eşitsizliği azaltmak için yeni yollar araştırır ve danışmanlığı veya tedaviyi karşılayamayacak olanlara ücretsiz hizmet sunar (Saegert ve ark. 2007). Eleştirel psikologlar, terapistleri, meseleye daha geniş bakmaya ve yapısal düzeyde çözümleme yapmaya çağırır. Modern ekonomi gittikçe daha fazla parçalanmış iş hayatları yaratıyor ve işçiler, aile ve toplumla olan bağlarını zayıflatan ve sık gerçekleşen değişimlerden dolayı bunu yapmaları iyice zorlaştığı halde, sürekli kendilerini yeniden keşfetme-

ye zorlanıyorlar. Walkerdine'ın (2003) belirttiği gibi, yalnızca hizmetin verilmesine odaklanmak, geniş çaplı bir toplumsal değişimi engelleyen aynı bireyci ideolojileri desteklemektedir. Eleştirel bir bakış açısı, uygulamacılardan insanlara yardım etmekle, ruh sağlığı için gerekli olan şeylere erişimdeki eşitsizliğe işaret etmek arasında bir denge kurmalarını bekler. Uygulamacıların eğitimi, onlara çeşitli sınıfsal arka planları olan insanlarla verimli bir şekilde çalışabilmek için gereken araçları sağlamalıdır. Bu araçlar, sınıfçılığın gizli ya da açık biçimlerinin nasıl fark edileceğinin ve sınıfçılığın kişinin ruh sağlığında nasıl bir etkisinin olabileceğinin bilinmesini içerir. Aynı zamanda orta sınıf konumunu idealleştiren, normalleştiren ve sınırlı kaynakları olanlara yetersizlik hissettiren normların farkında olunması önemli bir adımdır (Reay, 1999). Eleştirel bir sınıf bakış açısı, uygulamacıları insan davranışına dair kusur-temelli bir bakış açısından, iktidar temelli olana doğru götürür. Bu bakış açısı marjinalleştirilmiş kişileri ve grupları sıkıntılarıyla tanımlamak yerine, ekonomik olarak dezavantajlı konumda olan insanların değerli ve güçlü yanlarını (örn. azim, zekâ) fark eder. Böyle bir değişim, psikolojideki anaakım bakış açılarından belirgin bir kopuş anlamına gelir.

Savunuculuk

Eleştirel psikologlar, savunuculuğu kendi çalışmalarında bir tamamlayıcı olarak görür. "Bilim" ve "politika" arasındaki anaakım ayrımları bulanıklaştıran bu bakış açısı, herkes tarafından kabul edilmez. Psikologların savunuculuk rolü, ABD'deki "refah reformundaki" düzenlemelerin 1996 yılında yasalaşması ve bu politikaları değerlendirme fırsatının ortaya çıkmasından sonra görünür hale geldi. Bazıları kendi görevlerini "bu yeni sistemde kimin başarılı olabileceğini" belirlemek olarak tanımlamışlardır (Kalil, 2001, 186). Eleştirel psikologlar, bunun yerine yeni politikaların sağlam temelli olup olmadığına odaklanarak bu bakış açısına karşı çıktı. Eleştirel psikologlar, değişimleri, görünürde oldukları haliyle kabul etmek yerine onların temel varsayımlarını sorgular. "Refah reformu" yoksulluğu azaltır mı, yoksa yalnızca refah için yapılan harcamayı mı azaltır? "Refah reformunun" sonucunda düşük gelirli aileler ölçülebilir olarak daha iyi durumda mıdır? Yoksul kadınlar, bu yeni programlardan, bunların hazırlanması ve uygulamaya konulması için para verilen orta sınıf yöneticiler ve büyük işletmelerden daha fazla yararlanır mı? Eleştirel psikologlar bu bakış açısından yola çıkarak, sosyal politikaların ve psikologlar da dahil olmak üzere, gücü elinde bulunduranların, sınıfsal farklılıkları nasıl sürdürdüğüne

dikkat çeker (23. Bölüm bu politikalara karşı çıkmak için refah hakları gruplarıyla çalışmayı anlatıyor). Ayrıcalıklı grupların, adaletsiz sosyal politikalardan nasıl çıkar elde ettiğini eleştirmek, açık bir şekilde politik olan araştırma veya modellere alışık olmayanları rahatsız eder. Toplumsal sınıfa eleştirel yaklaşmak, politika geliştirenlerin ve başkalarının sınıfçı olduğuna ve onların, zenginleri bilerek kayıracak politikalar geliştiriyor olduklarına dair bir inancı taşıyor olmayı gerektiriyor gibi durabilir. Ama eleştirel psikologlar niyetlere değil sonuçlara bakar. Ayrıca, bunun alternatifi olan, araştırmada egemen ideolojiyi ve konu çerçevelerini kabul etmek, "tarafsız" bir duruş değildir; çünkü o sınıfsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine hizmet eder. Eleştirel bakmak, çalışmalarımızda hangi görüşleri temsil ettiğimiz ve hangilerini reddettiğimize dair bir farkındalık gerektirir. Savunuculuk, yani toplumsal değişim için çalışmak, aynı zamanda rahatsız edici bir şekilde "politik" hissettirir. Ama aslında savunuculuk, psikologlara ve bizim meslek kuruluşlarımıza yabancı değildir. Araştırmalarımızı etkileyen politik değişimler veya standartlar (örn. daha fazla devlet desteği) veya uygulamalar (örneğin ruh sağlığı için sigorta kapsamının genişletilmesi) için lobi faaliyeti yaygın olarak yapılır. Mesleki olarak "birlik"[8] meselelerinin ötesine geçmeli; eşitsizliğin ve sınıfsal baskının köklerine saldırmaya ve toplumsal adaleti desteklemeye odaklanmalıyız. Bunu yapmak için, psikolojinin ve ilgilendiği konuların dar bir şekilde kavramsallaştırılmasına karşı çıkmalı, eşitsizlik yaratan ekonomik politikalara karşı meslek olarak bir duruş sergilemeli hem yapısal eşitsizliğin sürmesinde hem de toplumsal değişime, bireysel ve kolektif olarak nasıl bir etkimiz olduğunu düşünmeliyiz.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Eleştirel psikologlar toplumsal sınıfı, daha fazla kaynağı olan grupların daha az kaynağı olanlar pahasına kâr ettiği toplumsal ve politik bir egemenlik biçimi olarak kavramsallaştırır.
2. ABD'de toplumsal sınıfın egemen toplumsal temsilleri bireyci ve meritokratik ideolojileri güçlendirir ve orta sınıf normlarını "normal" ve "arzulanan" olarak pekiştirirler.
3. Anaakım psikolojinin içinde toplumsal sınıf genellikle görünmezdir; bağlam ve "gerçek dünyadaki" iktidar ilişkilerinden koparılmıştır.
4. Toplumsal sınıf, eğitim, sağlık ve barınma gibi kaynaklara erişim üzerindeki etkisi dolayısıyla insanların hayatına neredeyse her açıdan te-

8. Bu kavram, orijinal metinde geçen *guild* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Birlik, aynı meslekten insanları bir araya getiren örgütü ifade eder. (ç.n.).

mas eder. Eşitsizlik artmaya devam ettikçe yalnızca elitler fayda sağlar ve genç nesiller sınıf atlamayı doğal ve sıradan olarak göremezler.

5. Sınıfa eleştirel bir mercekten bakmak, araştırma ve uygulamayı sınıf temelli iktidar ilişkileri bağlamına oturtmak ve statüko daha az iktidar ve kaynak sahibi olanlar için zarar verici olduğunda ekonomik adaletin savunucusu olmak anlamına gelir.

Terimler Sözlüğü

- Sınıfçılık: Sınıf temelli iktidar farklılıklarını sürdüren ve meşrulaştıran tutum, varsayım, inanç, davranış ve kurumsal uygulamaların bütünü.
- Meritokrasi: İçinden geldiği aile, sınıf, ırk veya toplumsal cinsiyete bakılmaksızın herkesin çok çalışma ve azimle sınıf hiyerarşisinin en tepesine yükselebileceği inancı.
- Ayrıcalık: Norm teşkil eden veya egemen olan bir gruba ait olmaktan dolayı elde edilen faydalar.
- Toplumsal sınıf: Endüstriyelleşmiş toplumlarda, ürünlerin ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketiminde benzer konumlarda bulunan insanlar veya aileler grubu.

Okuma Önerileri

Schiller'in (2003) metni yoksulluk ve ekonomik ayrımcılık hakkında bir şeyler öğrenmek için iyi bir başlangıç noktasıdır. Carr ve Sloan (2003) tarafından yayına hazırlanan cildi, yoksulluk ve psikolojiye dair anahtar konuların uluslararası düzeyde mükemmel bir gözden geçirilmesini sunar. Anaakım psikoloji araştırma ve uygulamalarının eleştirel çözümlemesi için Lott (2002) ve Lott ve Bullock'u (2007) deneyin. Irk ve ırkçılığın ABD refah politikalarını nasıl etkilediğine dair derinlemesine bir tartışma için Schram ve arkadaşlarına (2003) bakın. Toplumsal konumun iktidar, kaynaklara erişim ve yaşam deneyimine dair kavrayışlarımızı nasıl biçimlendirdiği hakkında daha derin bir kaynak olarak Fine ve Wine (1998) tarafından ABD'deki yoksul ve işçi sınıfı genç yetişkinlerle yapılan etnografik çalışmayı okuyun.

İnternet Kaynakları

- *Amerikan Psikoloji Birliği Sosyoekonomik Statü Bürosu: www.apa.prg/pi/ses/homepage.html*
- *Sınıf Eylemi: www.classism.org*
- *Ekonomik Değişebilirlik Projesi: economicmobility.org*
- *Asil bir Ekonomi için Birlik: www.ufe.org*

- *Doğal Olmayan Sebepler: Eşitsizlik Bizi Hasta mı Ediyor?: www.unnaturalcauses.org*

Sorular

1. Hangi toplumsal sınıfa aitsiniz? Bu değerlendirmeyi ne üzerinden yapıyorsunuz?
2. Sınıfsal ayrıcalıklarınız ve dezavantajlarınız nelerdir?
3. Basından, sınıfla ilişkili bir hikâye seçin. Hikâye hangi ideolojik varsayımları içeriyor? Hikâyenin çerçevelenmesinden kim faydalanıyor ve bunun sonucunda kim dezavantajlı konumda oluyor?
4. Son zamanlarda çalıştığınız bir psikoloji konusu düşünün. O konunun araştırılmasında ve kuramsallaştırılmasında sınıf nasıl bir rol oynayabilir? Eleştirel bir bakış açısı, çalışmanın odağını veya bulguların yorumlanmasını nasıl değiştirirdi?
5. Sınıfsal eşitsizlikler (örn. barınma) arasında belirli bir alan tanımlayın. Irk, toplumsal cinsiyet, cinsellik veya yetenek, çeşitli grupların tedavileri üzerindeki etkilerinde sınıfla nasıl kesişiyor?

Çeviren: Baran Gürsel

14
Toplumsal Cinsiyet

Victoria Clarke & Virginia Braun

Bölüm Konuları

ELEŞTİREL BİR TOPLUMSAL SORUN
OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET
TOPLUMSAL CİNSİYET NEDİR?
• *Feminist Psikolojide Toplumsal Cinsiyet*
ANAAKIM PSİKOLOJİDE TOPLUMSAL CİNSİYET
• *İkili İnşa*
• *Toplumsal Cinsiyetin Şeyleştirilmesi*
• *Psikolojinin Düzenleyici Rolü*
GENİŞ KÜLTÜRDE TOPLUMSAL CİNSİYET
ELEŞTİREL PSİKOLOJİ "İKİ-CİNSLİ,
İKİ-TOPLUMSAL CİNSİYETLİ"
DÜNYAMIZI DEĞİŞTİRMEMİZE YARDIMCI
OLABİLİR Mİ?

> Toplumsal cinsiyet günlük yaşantımızın önünde oynandığı bir perdedir. Varlığımıza öylesine işlemiştir ki, tıpkı nefes almak gibi, alışılmışlığı nedeniyle görünmez bir hal almıştır.
>
> Burr, 1998: 2

Şu senaryoyu hayal edin: Ruj sürmüş, yüksek topuklu ayakkabılar ve etek giymiş bir erkek olarak sokakta yürüyorsunuz. Kimisi yan yan, kimisi gözlerini açıktan üzerinize dikerek size bakıyor, önlerindeki "toplumsal sapkınlık" örneğini anlamlandırmaya çalışıyorlar. Şunlardan birine karar verebilirler: (a) olayı tam olarak "doğru" anlamamış (büyük

olasılıkla kasıtlı olarak) bir trans olduğunuz, (b) "drag" kulübüne giden bir eşcinsel olduğunuz, (c) bekârlığa veda partisine gitmekte olan heteroseksüel bir erkek olduğunuz. Toplumsal cinsiyet, dünyayı ve insanları nasıl gördüğümüzü ve hayatlarımızla ne yapacağımızı belirler. Erkeklerin düzenli olarak kadın giysileri ve makyajı içinde dolaşması "normal" olarak kabul edilmez, bu tür bir davranışın bir açıklaması olması beklenir. "Cinsiyeti büken" böyle bir davranışın kabul edilebilir olması için, özel bir kategoriye dahil olmanız (örn. gay, trans) ya da "norm"dan sapmanıza izin veren veya bunu gerektiren olağandışı bir durum olması (bekârlığa veda partisi gibi) beklenir.

Bu bölüm, toplumsal cinsiyetin eleştirel psikoloji tarafından nasıl ele alındığına bir giriş niteliğindedir. Amacımız, anaakım psikolojide ve gündelik yaşamda toplumsal cinsiyetin nasıl oluşturulduğunun eleştirel çözümlemesini sağlayacak araçları sunmak. Öncelikle toplumsal cinsiyetin neden eleştirel toplumsal bir konu olduğunu ortaya koyup, bu kavramla neyin kastedildiğini tartışacağız. Daha sonra, Victoria'nın lezbiyen-anne aileleriyle ilgili çalışması gibi örnekler üzerinden, anaakım psikolojinin bazı temel varsayımlarını ele alacağız. Daha sonra, genel olarak kültürde toplumsal cinsiyetle ilgili varsayımları, Victoria'nın araştırmasındaki dişi ve erkek cinsel organlarının sözlük karşılıkları örneği üzerinden değerlendireceğiz. Son olarak, eleştirel psikolojinin toplumsal cinsiyete nasıl baktığının ana hatlarını çizeceğiz. Yine de "eleştirel olan iyidir, anaakım kötüdür" demek istemiyoruz. Anaakım psikolojinin bazı çalışmaları önemlidir. Demek istediğimiz daha ziyade, eleştirel psikolojinin kimi örneklerinin toplumsal değişime yönelik pratik katkıları olduğudur. Eleştirel psikologların içinde yaşadığımız iki biyolojik cinsiyetli, iki toplumsal cinsiyetli (kadın-erkek) dünyaya, etkili müdahaleler yapıp yapamayacağını tartışarak ve geçerli bir örneğini betimleyerek bitireceğiz.

ELEŞTİREL BİR TOPLUMSAL SORUN OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet, sınırlamalarına uymadıkları için bu sorunun hep farkında olanlar ya da sınırlarını ihlal etmedikleri için neredeyse hiç farkında olmayanlar dahil, herkesin yaşamında somut sonuçları olan çok önemli, etkili ve karmaşık bir sınıflandırma sistemidir. En son doldurduğunuz, kişisel bilgilerinizi içeren formu hatırlayın (tıbbi nedenlerden dolayı ya da sigorta işlemleri vb. için). Burada, "kadın" ya da "erkek"ten birini işaretlemeniz beklenir. Çoğumuz hiç düşünmeden birini işaretleriz. Bunun aksine, bazılarınız ise bu seçeneklerin hiçbiri

sizin kendinizi nasıl gördüğünüzü tam olarak ifade etmediği için, büyük olasılıkla başka bir seçeneğin olmasını umarak, hangi kutucuğu işaretleyeceğiniz konusunda sıkıntı yaşamışsınızdır. Bu zorunlu seçime tabi kılınmak, size *ya / ya da* kategorik sistemine "uymadığınızı" hatırlatan durumlardan yalnızca birisidir.

Toplumsal cinsiyet, çeşitli toplumsal eşitsizliklerle, dışlamalarla ve istismar deneyimleriyle bağlantılı olduğu için eleştirel bir toplumsal sorundur. Toplumsal cinsiyete uygun davranışlara dair görüşler, insanların pisuarlı ya da pisuarsız tuvalete gideceklerinden tutun, yüzme havuzunda göğsü çıplak bırakıp bırakmamaya, parfüm mü tıraş losyonu mu almak gerektiğine, gömleklerin sağdan sola mı, soldan sağa mı iliklenecğine kadar en günlük eylemlerini yapılandırır. Toplumsal cinsiyet, davranışınızın nasıl yargılanacağına, zamanınızın ve yaptığınız işin ne kadar kıymetli olduğuna yönelik en güçlü göstergedir. Batılı dünyada, kanun reformlarına rağmen, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği sürüyor. Heteroseksüel ailelerde, ev içi işler ve ebeveynlik yükünün çoğunu hâlâ büyük oranda kadınlar üstleniyor. Erkekler ev içi emek ve çocuk bakımıyla ilgili işbölümünde eskisine kıyasla daha fazla rol alsalar da katkıları hem kendileri hem de diğerleri tarafından "destek olmak" olarak görülür. Çoğu durumda, kadın ve erkek aynı oranda ev içi emek harcasalar da hangi işlerin yapılacağına karar verme sorumluluğu kadınların elinde kalmaya devam ediyor (Dryden, 1999). Son otuz yılda ciddi toplumsal değişimler yaşanmasına, "şimdi her şey eşit" sloganıyla yapılan eylemlere rağmen, kadınların ve erkeklerin yaşamları farklı beklentiler ve fırsatlar tarafından şekillendirilmeye devam ediyor.

Toplumsal cinsiyetin üzerimizdeki etkisinin bir diğer örneği de cinsiyetimizin/toplumsal cinsiyetimizin, şiddet uygulama veya şiddete uğrama ihtimalimiz yönünden belirleyici olmasıdır. Heteroseksüel ilişkiler söz konusu olduğunda, cinsel ve fiziksel şiddetle karşılaşan kadınların oranı erkeklerden fazladır. Cinsel ve fiziksel şiddete uğrayan birçok erkek de vardır; fakat bu şiddetin kaynağı genelde diğer erkeklerdir. Toplumsal cinsiyet normlarını ihlal edenlerin de (örneğin translar), sokakta sözlü tacizden cinsel saldırıya uzanan geniş ölçekte bir kurbanlaştırılmaya maruz kalma oranı yüksektir (Hill & Willoughby, 2005). Bununla birlikte, cinsiyet normları yalnızca kadınlar ve cinsiyet değiştirenler gibi belli grupları uçlaştırmakla kalmaz; erkeklere ve toplumsal cinsiyet normlarına tam uyum sağlayanlara da ayrıcalıklar tanır.

Ayrıcalığın ve marjinalleşmenin toplumsal cinsiyete dayalı boyutları, ayrıcalığın diğer boyutlarıyla kesişir. Toplumsal cinsiyet, eşitsizlik ve dışlamayla ilişkili olan ırk, kültür, sınıf ve cinsellik gibi diğer toplumsal

sınıflandırmaları etkiler ve de onlar tarafından şekillendirilir. *Kesişimsellik*[1] olarak adlandırılan bu çerçeveye göre, toplumsal cinsiyetin etkisi ve deneyimlenişi bu unsurların dolayımında şekillenir ve bu unsurları şekillendirir; fakat sonuçları basitçe bu unsurların etkilerinin toplamı olmaz. Kesişimsel boyutlar bir sandviçin içindeki salam, peynir ve sos gibi katmanlardan ziyade, ekmeği meydana getiren maddeler gibi çalışırlar. Ekmek hamurundan bir maddeyi eksilterek başarılı bir sonuç elde etmek imkânsızdır. Aynı şekilde, ekmeği oluşturan maddelerden yalnızca birine işaret etmek ve "İşte, işte bu maya!", "İşte şu da tuz!" demek de mümkün değildir. Bir bileşen bile eksildiğinde, meydana gelen ekmek özünde bambaşka olacaktır. Oysa bir sandviçten salamı, peyniri ya da sosunu ayırsanız, diğer bileşenler bu eksiklikten etkilenmeden aynı şekilde kalır; yalnızca sandviç daha az malzemeli olur. Bu şu anlama geliyor: Üç bileşenden oluşan toplumsal cinsiyet + ırk + biyolojik cinsiyetin yarattığı baskı, iki bileşenli toplumsal cinsiyet + biyolojik cinsiyetin yarattığı baskıdan daha fazla demek değildir. Bir yandan da bu deneyimlerden yalnızca birini deneyimin bütününden ayırıp ona işaret edemeyiz. Genellikle ittifak bazense anlaşmazlık içinde olan birden fazla toplumsal kategori bu dünyada nasıl yaşadığımızı, dünyayı nasıl deneyimlediğimizi şekillendirir.

Örneğin, toplumsal cinsiyet ve *cinsellik*'e bakalım. Bu bölümde cinsel yönelim ve cinsel kimlik gibi daha geleneksel terimlerin yerine *cinsellik* terimini kullanıyoruz; çünkü bu terim cinselliğin birinin *kiminle* seks yaptığından daha geniş bir kavram olduğunu, toplumsal olarak şekillendirilip üretildiğini (yalnızca bireylerin içinde olup biten bir şey olmadığını) ve tipik özelliklerinin akışkanlığı ve değişebilirliği olduğunu öne süren eleştirel psikolojiyle uyuşuyor. Toplumsal cinsiyet ve cinsellik yakından ilişkili iki kategoridir. Cinsellikle ilgili normatif beklentilere karşı gelen lezbiyen kadınlar sıklıkla toplumsal cinsiyetleri "ters yüz" edilmiş olarak, "erkek Fatma" ve erkeksi olarak görülürler. İlk cinsiyet kuramcıları, lezbiyenleri dişi bedenine hapsolmuş erkek ruhlar olarak çizmişlerdir ve lezbiyenlerin erkek kıyafeti giymekten ve geleneksel olarak erkek işi diye bilinen işleri yapmaktan hoşlandıklarını yazmışlardır (Clarke, 2008). Daha genel olarak, edilgenliğin ve failliğin toplumsal cinsiyet üzerinden kurulan ideolojisi, Batı toplumlarındaki cinsiyet ve cinselliğe ilişkin kavramların tümüne nüfuz etmiştir: Erkek, erkeklik ve erkek cinselliği, failliği içerir; kadın, kadınlık ve kadın cinselliği ise edilgenliği içerir. Vurguladığımız nokta, bireyin toplumsal cinsiyetinin diğer toplumsal kimliklerinden hiçbir zaman bağımsız olmadığıdır.

1. *Intersectionality*'nin Türkçe karşılığı olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

TOPLUMSAL CİNSİYET NEDİR?

Bu noktada, şunu soruyor olabilirsiniz: "Toplumsal cinsiyetle neyi kastediyorlar?" İşte büyük ikramiye sorusu bu! Psikolojide toplumsal cinsiyeti kuramlaştırmanın birden fazla yolu vardır ve bunların çoğu birbiriyle çelişir. Psikoloji araştırmalarının çoğu, toplumsal cinsiyeti birbiriyle ilişkili iki düzeyde ele alır. Birincisi, toplumsal düzeyde; toplumsal cinsiyet, bireylere toplumsal cinsiyetin önemini ve kökenini bildiren ve cinsiyetlendirilmiş insanlar olarak yaşamanın uygun yollarıyla ilgili bilgi sağlayan bir toplumsal sınıflandırma sistemidir. İkinci olarak, bireysel düzeyde, toplumsal cinsiyetin kişisel deneyimi ve ifadesi yer alır: İnsanların kendilerinin cinsiyetlendirilmiş varlıklar olmalarıyla ilgili hisleri, yaşamlarını cinsiyetlendirilmiş bir biçimde sahneye koymaları. Bu farklı düzeyleri çapraz olarak kesen, toplumsal cinsiyetin kökenine ve anlamına ilişkin üç ana model vardır. Burada bu modellerin ana hatları üzerinde duracak, daha ayrıntılı olarak ise ilerleyen bölümlerde tartışacağız.

Doğal olarak toplumsal cinsiyet: Burada, toplumsal cinsiyet vücudumuzun biyolojik cinsiyetine ve/veya kişilik özelliklerimizin erkeksi / kadınsılığına işaret eder. Bu biyolojik temelli açıklama, kişiliklerimizin, arzularımızın, gereksinimlerimizin, becerilerimizin, inançlarımızın ve bunun gibi şeylerin hormonlardan, genlerden ya da diğer bir biyolojik etmenden kaynaklandığını ileri sürer. 1970'lerden önce, cinsiyet üzerine düşünmenin yaygın çerçevesi buydu, fakat bu düşünüşe hâlâ çeşitli biçimlerde, özellikle evrimsel psikoloji alanında, sıkça rastlanır. İlk anlamına tamamen ters düşecek şekilde, "toplumsal cinsiyet" terimi "biyolojik beden"e referans veren cinsiyet teriminin yerine kullanılır oldu[2]: "Toplumsal cinsiyetiniz nedir? Kadın mı erkek mi?" Bu, toplumsal cinsiyete dair *özcü* bir bakış açısıdır; toplumsal cinsiyetin insanın veya insanın kişiliğinin, doğasının, doğumdan ölüme dek sabitlenmiş ve durağan bir özelliği olduğu, bağlama veya duruma göre değişmediği anlamına gelir. Toplumsal cinsiyetiniz *sizin ne olduğunuzdur.*

Yetiştirilmenin bir sonucu olarak toplumsal cinsiyet: Burada toplumsal cinsiyet, tipik olarak erkeksi ve kadınsı ya da ikisinin bir arada olduğu androjen kişilik özelliklerine referans verir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin kültürel örtüsüdür; biyolojik ana kayaya kültürün eklediğidir. Toplumsal cinsiyet, içinde yetiştiğimiz sosyal çevreden ve toplumsal cinsiyetle ilgili kültürümüzdeki yerleşik düşüncelerden etkilenerek bireylerin çok erken yaşta öğrendiği bir şey olarak görülür. Ço-

2. Yazar burada İngilizce'de toplumsal cinsiyet anlamına gelen *gender* kelimesinin, cinsiyet anlamına gelen *sex* kelimesi yerine kullanılıyor olmasına değiniyor. (ç.n.)

cuklar biyolojik cinsiyetleriyle tanımlanmış bedenleriyle eşleştirecekleri, kültürel olarak uygun ve uygun olmayan arzular, pratikler, inançlar ve duygular yelpazesini öğrenirler; sonrasında bu eşleştirmeler o insanın kalıcı bir parçası olmak üzere içselleştirilir. Toplumsal cinsiyetinizin olmaması söz konusu değildir. Cinsiyetin bu kullanımı ilk olarak 1970'lerde kuramlaştırılmıştır ve zamanına göre radikal bir düşüncedir; çünkü toplumsal cinsiyeti (sosyal olarak öğrenilen cinsiyet) biyolojik cinsiyetten ayırmıştır ve ikisi arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Feminist psikolojide ve bazı anaakım ve eleştirel psikoloji yaklaşımlarında yaygın olan model halen budur. Tekrar söylersek, bu, toplumsal cinsiyetin *özcü* bir bakış açısıyla ele alınmasıdır; öğrenilmiş toplumsal cinsiyet kalıcı ve içinde bulunulan bağlamın etkisi karşısında nispeten nüfuz edilemezdir. Toplumsal cinsiyetiniz *elinizde olandır.*

Toplumsal bir kurgu olarak toplumsal cinsiyet: Bu, cinsiyetin en iddialı kuramlaştırmasıdır ve aşağıda tartışacağımız eleştirel psikolojinin toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalarının büyük ölçüde temelini oluşturur. Bu kuram, doğa ve çevre çerçevelerinin toplumsal cinsiyet hakkındaki temel varsayımlarını sorgulayan karmaşık bir görüşler dizinine işaret eder. Toplumsal yapısalcı yaklaşım, toplumsal cinsiyetin doğal bir olgu olduğunu öne süren bütün düşüncelerden uzaklaşır. Bunun yerine toplumsal cinsiyeti, belirli bir sosyokültürel tarihsel döneme özgü, içsel psikolojik ya da biyolojik süreçlerden ziyade ortak bir kültürel bilgi ve dil kullanımının sonucu olan toplumsal bir yapı olarak görür (Bohan,1997). Bu yaklaşımın toplumsal cinsiyet tarifinin dikkate değer iki anahtar unsuru vardır: *özcülük karşıtlığı* ve *toplumsal sınıflandırma.* Özcülük karşıtlığı, toplumsal cinsiyetin bireylerin bünyesinde varolan biyolojik temele veya kişiliklerine bağlı kalıcı, değişmez bir özellik olmadığını ifade eder. Onun yerine bu kavramı, toplumsal cinsiyet farklılıklarını öne çıkaran ve vurgulayan, *doğal olmayan* bir toplumsal sınıflandırma sistemi olarak kuramlaştırır. Erkeklik ve kadınlık kategorilerinin "dişi" ve "erkek" bedenleri arasındaki biyolojik farktan doğal olarak kaynaklandığı reddedilir; bu kategoriler, toplumun ürettiği toplumsal üretimler olarak nitelendirilir. Bazı toplumsal yapısalcılar cinsiyetlendirilmiş bedenlerin iki seçenekliliğini ve cinsiyetlendirilmiş bireylerin birbirinden farklı olduğu fikrini, gerçekliği basitçe yansıtmaktan ziyade onu şekillendiren güçlü bir ideoloji olarak görür. Bu anlamda, iki cins olduğuna inanırız; çünkü çevremizdeki dünya, bu fikri sürekli olarak yansıtır ve bize bunun böyle olduğunu söyler; biz de bu fikrin yeniden üretiminde yer alırız. Bu yaklaşımda, toplumsal cinsiyet neye *sahip olduğunuz* ya da ne *olduğunuzdan* ziyade, *ne yaptığınızdır.* Bireyler ya-

şamlarında ve karşılıklı ilişkilerinde cinsiyeti "canlandırırlar." Bununla birlikte, "biz hâlâ kendimizi *içsel olarak* cinsiyetlendirilmiş algılarız; çünkü toplumsal cinsiyet, deneyimlerimize derinlemesine nüfuz eder" (Bohan, 1997:40); bunu da toplumsal normların gücü aracılığıyla yapar.

Önemli olan şudur ki toplumsal cinsiyet, baktığınız çerçevenin ne olduğundan bağımsız olarak, *bütün* insanların deneyimlediği bir şeydir. Buna karşın, toplumsal cinsiyete büründürülenler kadınlardır; erkeklerse yalnızca "öyledirler." Bu durum, erkeklerin normal, kadınlarınsa erkeklerden "farklı" varlıklar olarak sunulduğu ve aradaki bu farkın açıklanması gerektiği uzun bir psikoloji tarihini yansıtır (Tavris, 1993). Toplumsal cinsiyet terimi "kadın" demenin daha uygun bir yolu olarak görülür; örneğin, bir üniversitede çalışılan "toplumsal cinsiyet meseleleri" genelde "kadın meseleleri"dir. Toplumsal yapısalcı bakış açısındansa, erkekler ve kadınlar eşit derecede "cinsiyetlendirilmiş"tir; çünkü toplumsal sınıflandırma sistemi hepimizi etkiler. Buna direnseк ve toplumsal cinsiyeti farklı şekilde ortaya koymak istesek bile (bu durumda Kate Bronstein'ın [1994] ifade ettiği "toplumsal cinsiyet kaçağı" haline geliriz), halen "toplumsal cinsiyeti yapma"yla meşgulüzdür. Bu nedenle, erkekler grup olarak, cinsiyetlendirilmiş yapılar ve pratikler açısından kadınlardan sıklıkla daha ayrıcalıklı konumda olsalar bile, bireysel düzeyde toplumsal cinsiyet yapıları tarafından aynı şekilde kısıtlanır. Örnek vermek gerekirse, rasyonellik, bireycilik ve saldırganlık üzerine kurulu olan geleneksel erkeklik inşası; duygusallık, ilişkisellik ve itaatkârlık üzerine kurulu olan geleneksel kadınlık algısı, toplumsal cinsiyete bağlı işbölümünü oldukça etkilemiştir; en yüksek ödemesi olan işler kadınlara uygun olmayacak türde görülen "erkeksi" özellikleri "gerektirir." Böylelikle bir grup olarak erkeklere ayrıcalık tanınır. Bununla birlikte, bu durum aynı zamanda erkekleri sağlık problemlerine yardım aramamaya kadar götürecek bir itidale neden olabilir.

Feminist Psikolojide Toplumsal Cinsiyet

Anaakım psikoloji araştırmalarında, doğrudan bir araştırma odağı olmasa bile, toplumsal cinsiyet çok önemli bir konudur. Psikoloji araştırmacıları, toplumsal cinsiyetin başlı başına bir değerlendirme konusu olup olmadığına dikkat etmeksizin, nerdeyse her zaman katılımcılarının "cinsiyetini" (biyolojik cins anlamında), gerekli olduğunu düşünerek bildirir. Bunun ötesinde, "cinsiyet farklılıkları" psikolojide çok geniş bir alanı kaplar. Psikologlar matematik kabiliyetinden koku alma duyusuna, mekânsal yeteneklerden beyin organizasyonuna kadar türlü türlü yetiye bakarak (örn. Geary, 1998) cinsiyetler arası farklılıklara ilişkin

kanıt aramışlardır. Fakat bu çerçeve çok tartışmalıdır ve en başından itibaren sorgulanmıştır (Thompson Woolley, 1910).

"Feminist hareketin politik amaçlarından açıkça beslenen bir psikoloji kuramı ve pratiği" olarak tanımlanmış olan (Wilkinson, 1997a: 247) feminist psikolojide, cinsiyet farklılığı yaklaşımına dair farklı perspektifler vardır. Çağdaş feminist psikologların çoğu, cinsiyet farklılıkları araştırmalarını anlamlı ve yararlı bulsalar da diğerleri, bu araştırmaları eleştirmiş ve psikologların cinsiyet farklılıklarını çalışıp çalışmaması *gerektiğini* sorgulamıştır (örn. Kitzingeri 1994). Toplumsal cinsiyetle ilgili görüşler psikologların hangi konulara ve yöntemlere önem vereceğini de şekillendirir. Anaakım psikoloji "erkek akımı" olarak anılır; çünkü kadınları görmezden gelmiş, kadınların yaşamlarına dair başlıkları ele almakta başarısız olmuş ve psikolojik yaşama androsentrik (erkek-merkezli) bir perspektiften bakmıştır. 1960'ların sonlarında, Naomi Weisstein psikolojinin kadınlarla ilgili çözümlemelerini şu sözleriyle lanetlemiştir: "Psikolojinin kadınların nasıl olduklarına, neye ihtiyaç duyduklarına ve ne istediklerine dair söyleyecek hiçbir şeyi yoktur; çünkü psikoloji bunları bilmez" (1993: 197).

Feminist psikologlar, yeni ve radikal bir ajandayla bu alana dalmış ve toplumsal cinsiyete dair önyargılarını ortaya çıkarmak amacıyla klasik psikoloji modellerini (Kohlberg'in ahlak gelişimi ölçeği için bkz. Gilligan, 1982) yeniden incelemeye ve daha önce görmezden gelinmiş olan konuları çalışmaya başlamıştır. Feministler tarafından araştırılmaya başlanana kadar, tecavüz ve cinsel taciz önemli araştırma konuları olarak ciddiye alınmıyordu. Halen duygulanım, evlilik ve annelik gibi konular üzerine, feminist psikoloji araştırmaları dışında eğilenlerin sayısı çok azdır; çünkü bunlar "kadın meseleleri" olarak görülür (Dryden, 1999). Benzer şekilde, feminist araştırmacılar psikoloji alanında ve bu alanın ötesinde, anaakım psikologlar tarafından hâlâ bilimsellik dışı ve öznel olarak görülen niteliksel yöntemlerin kullanımının gelişmesinde etkili olmuştur.

ANAAKIM PSİKOLOJİDE TOPLUMSAL CİNSİYET: LEZBİYEN-ANNELİ AİLELERDEKİ ÇOCUKLARIN PSİKOSEKSÜEL GELİŞİMİ

Bu bölümde, anaakım psikolojinin toplumsal cinsiyete yaklaşımlarının temelini destekleyen sorunlu varsayımları Victoria'nın lezbiyen-anneli ailelerle yaptığı araştırma üzerinden teşhis ederek inceleyeceğiz (Clarke, 2007). Lezbiyen anneler üzerine yapılan araştırmalar 1970'lerin

başlarında başlamıştır ve eleştirel psikoloji alanının büyük bir kısmını kaplayan lezbiyen, gay, biseksüel, trans ve kuir[3] (LGBTQ) psikolojisi bayrağı altında yer alır (Clarke & Peel, 2007). LGBTQ psikolojisi başlangıçta, anaakım psikolojide kimi zaman heteroseksizm ya da heteronormatiflik olarak da adlandırılan heteroseksüelliğe tanınan ayrıcalıklı konuma karşı bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır. LGBTQ bireylerin yaşamlarını, cinselliklerini ve toplumsal cinsiyetlerini anlamaya ve LGBTQ bireylere karşı toplumdaki önyargı ve ayrımcılıkla mücadele etmeye odaklanmıştır. Aynı zamanda hem akademik hem de pratiğe dönük, politik yönelimli bir girişimdir.

Ciddi bir toplumsal değişim dönemi olan 1970'lerin başları, kadınların ve gay'lerin özgürlük hareketinin doğuşuna tanıklık etti. Bu politik hareketler, insanlar üzerinde derin etkiler bıraktı ve cinselliğini araştıran, lezbiyen veya gay olarak "açılmayı" düşünen bazı insanlar için kilit noktasıydı. Lezbiyen olarak açılanların pek çoğu heteroseksüel evlilikleri olan çocuklu kadınlardı. Lezbiyen annelerin çocuklarının velayet davalarında, hâkimler cinsiyetle ilgili varsayımlara dayanan alışıldık tutumlarını değiştirdi ve çocuğu annenin yanına yerleştirmek yerine velayeti babaya vermeye eğilimli oldu (Harne & the Rights of Women, 1997). Lezbiyen annelerin çocuklarıyla iletişimine sıklıkla katı kısıtlamalar getirdiler: Kimi örneklerde kadınları çocuklarıyla lezbiyenliklerini konuşmamaları ya da kadın partnerleriyle *hiçbir şekilde* iletişime izin vermemeleri yönünde uyardılar. Hâkimlerin ve diğerlerinin lezbiyen ailelerde çocukların nasıl yetişeceğiyle (özellikle de çocukların toplumsal cinsiyetleri ve cinsel kimlikleriyle) ilgili ciddi kaygıları vardı. Hâkimler, lezbiyenliğin onu patolojikleştiren psikolojik kurgusundan ve toplumsal cinsiyeti yetiştirilmenin ürünü olarak gören, "normal" toplumsal cinsiyet ve cinsel kimlik gelişimi için gereken rol modellerinin, iki uygun şekilde cinsiyetlendirilmiş ve karşı cinsten ebeveynin olduğunu savunan kuramlardan açıkça etkilenmişti.

"Radikal" psikologlar, aktivistlerin de desteğini alarak lezbiyen-annelerin yaşadığı velayet krizine etkin bir şekilde müdahil oldular. Yaklaşımları ise, hâkimlerin ve diğerlerinin varsayımlarını bilimsel olarak sınamak oldu. Yarı-deneysel modelleri kullanarak, lezbiyen annelerin çocuklarını, boşanmış heteroseksüel annelerin çocuklarından oluşan bir kontrol grubuyla karşılaştırdılar. Araştırmaların çoğu çocukların toplumsal cinsiyet ve cinsel kimlik gelişimlerinin karşılaştırılması üzerine eğilmiştir. Çıkan olumlu sonuç, lezbiyen anneli ailelerdeki çocukların, heteroseksüel anneli ailelerin üyesi olan ya da toplumsal cinsiyet

3. *Queer*'in Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

ve cinsellikle ilgili normatif beklentilere uyum gösteren akranlarından bir farkları olmadığıdır. Şimdi bu türde klasik bir araştırmayı ele alalım.

Son derece saygın bir gelişim psikoloğu olan Susan Golombok, lezbiyen annelerin ve yalnız yaşayan heteroseksüel annelerin çocukları üzerine yapılan ilk ve en çok ses getiren araştırmalardan birini gerçekleştirmiştir (Golombok, Spencer, & Rutter, 1983). Bu araştırmanın temel varsayımı, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranışlarını yönlendiren sabit ve içselleşmiş toplumsal cinsiyet kimliklerinin olduğudur. Golombok ve ark. "geleneksel olarak erkeksi ve kadınsı görülen uğraşlar"dan oluşturdukları bir seçkide hangi çocuğun hangi uğraşı ne sıklıkta tercih ettiğini ölçen iki farklı "toplumsal cinsiyet rolleri ölçeği" oluşturdu (1983: 555) (örneğin hırsız polis ya da çay partileri gibi hayal etmeye dayalı oyunlar oynamak ve mekanik oyuncaklarla ya da bebeklerle oynamak gibi). Cinsiyet rollerinden ileri gelen davranışlara direkt ölçülebilir şeylermiş gibi yaklaştılar (örneğin çocukları oynarken gözlemleme yoluyla). Toplumsal cinsiyet kimliği ise doğrudan ölçülemeyecek psikolojik bir kurgu olarak ele alındı ve cinsiyet rolüne ilişkin davranışları gözlemleme ve toplumsal cinsiyet kimliğine yönelik sorular sorma yoluyla dolaylı olarak ölçüldü.

Golombok ve ark. çocukların hepsinin biyolojik cinslerinden memnun olduğunu, hiçbirinin "karşı" cinsten olmayı tercih etmediğini belirterek, çocuklarda uygunsuz bir cinsiyet kimliğine işaret eden hiçbir kanıta rastlamadıklarını açıkladı. İki gruptaki ailelerde de "erkek çocukların genelde tipik olarak erkeksi bulunan toplumsal cinsiyete özgü davranışlar, kız çocukların da kadınsı türde davranışlar" gösterdiğini bildirdiler (1983: 562). Son olarak, ergenlik öncesi dönemde çocukların büyük çoğunluğunun "tipik olarak" kendileriyle aynı biyolojik cinsten arkadaşlar seçtiğini, ergenlik ve ergenlik sonrası dönemdeki gençlerin de romantik tutkularının ve arkadaşlıklarının "tipik" (heteroseksüel ya da "iki yönde de" ilgisiz) olduğunu belirtti.

Bu örneklerin temelini oluşturan, toplumsal cinsiyet kavramıyla ilgili bazı tartışmalı varsayımları artık kısmen tahmin edebiliyorsunuzdur. Bunlara değineceğiz; fakat öncelikle bu ve diğer çalışmaların lezbiyen annelerin çocuklarının velayetini almaya uğraştıkları politik çerçevenin değişmesindeki temel katkılarını belirtmemiz gerekir. 1970'lerin başından bu yana, İngiltere ve diğer Batı ülkelerindeki mahkemelerin lezbiyen annelere karşı tutumu, ciddi bir değişim geçirdi ve lezbiyen anneler daha büyük oranda kabul görmeye başladı. Lezbiyen annelerin yalnızca lezbiyen oldukları için çocuklarının velayetini kaybetme oranı düştü.

Bu tür araştırmalarda (Golombok ve ark.'nin 1983 tarihli çalışması, seçtiği yaklaşımda yalnız değildi!) ortak olan üç sorunlu noktayı feminist ve kuir eleştirel psikolojinin durduğu yerden aydınlatmak ve eleştirel psikolojinin bu sorunlara yaklaşımını tartışmak gerekir: (1) biyolojik alana ait olanın cins, psikolojik ve kültürel alana ait olanınsa toplumsal cinsiyet olarak kurgulandığı cinsin/toplumsal cinsiyetin ikili inşası; (2) toplumsal cinsiyetin şeyleştirilmesi, yani bir fikrin gerçek veya yaşayan bir şeymiş gibi ele alınması ve (3) toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetlendirilmiş varlıkların normatif kurgularının sürdürülmesinde psikolojinin düzenleyici rolü. Burada feminist eleştirel psikolojiyi, toplumsal cinsiyetin varsayımları, kategorileri ve çıkarımlarını psikoloji alanı içinde ve toplum genelinde sorgulayan bir yaklaşım olarak tanımlıyoruz. Kuir eleştirel psikoloji ise, bunun da ötesine giderek bunları yalnızca sorgulamak veya açığa çıkarmakla kalmaz; toplumsal cinsiyetin ve cinselliğin normatif kategorilerini psikoloji disiplininin içinde ve ötesinde parçalara ayırır.

İkili İnşa

Bu araştırmaların birincil sorunu, toplumsal cinsiyet ile biyolojik cinsin birbirinden farklı ve birbirini tamamlayan alanlara tekabül ettiklerini ve toplumsal cinsiyetlerin kesin ve uygun bir şekilde biyolojik cinslerle eşlenebileceğini varsaymasıdır. Cins, doğal, yani biyolojik bir gerçeklik olarak ve yalnızca iki türü varmış gibi ele alınır (Garfinkel, 1967). Toplumsal cinsiyet psikolojiktir; fakat belirli kültürel parametreler içinde gelişir. Tıpkı cins gibi, toplumsal cinsiyet de ikili bir yapı olarak ele alınır ve uygun tek cinsli bedenle gereğine uygun biçimde ilişkilendirilir. Golombok ve ark.'nin çalışmasında (1983) ve zamanına göre radikal olan diğer lezbiyen ebeveynlik araştırma örneklerinde bir çocuk doğduğunda erkek veya dişidir ya da öyle olmalıdır. Toplumsal cinsiyet kimliği ve toplumsal cinsiyet rolü davranışları kısa bir süre sonra gelişmeye başlar, cinsellikse daha da sonra oluşur. Bunların hepsi ikilikler üzerine kuruludur: erkek *ya da* dişi, erkeksi *ya da* kadınsı, heteroseksüel *ya da* homoseksüel. Tercihen, biyolojik cins ve toplumsal cinsiyet eşleşir ve bu eşleşmeyi heteroseksüellik takip eder. Eğer bu eşleşme gerçekleşmezse, modelin kendisinden ziyade çocukla, çevreyle ya da anneyle ilgili bir "yanlışlık" olduğu varsayılır.

Bu modele uymadığı düşünülen herkes (lezbiyen anneler gibi) için bu yapı sorunlu bir yapıdır. Bu kişilerin toplumsal cinsiyete dayalı davranışlarına ve cinselliklerine şüpheyle yaklaşılır; sanki bunlar çocuklarının toplumsal cinsiyetini veya cinselliğini olumsuz yönde etkile-

yebilirmiş gibi. Örneğin çocukların lezbiyen veya gay olabileceğine ya da uygun erkeksi veya kadınsı özellikleri taşımayabileceğine inanılır. Umuyoruz ki kitabın bu bölümünden edineceğiniz temel noktalardan biri, cinsin/toplumsal cinsiyetin ve cinselliğin dayattığı yanlış ikilemin sunduğu seçenekleri reddetmeye veya bu seçeneklere direnmeye teşebbüs eden ve bunun sonucunda da hiyerarşik ikili inşaların "kaçakları" olan veya bu ikili inşaların kadın, kadınsı ya da eşcinsel kısmında yer alan insanların sıklıkla ciddi boyutlara varan toplumsal ötekileştirmeye maruz kaldığını anlamanızdır.

Toplumsal Cinsiyetin Şeyleştirilmesi

Şeyleştirme, özünde soyut olan bir şeyi canlı veya gerçek bir şey olarak ele almaktır. Toplumsal cinsiyet olarak bildiğimiz şey *soyuttur*. Toplumsal cinsiyet psikologların, örüntüsel farklılıkların ve deneyimlerin kuramlaştırılması ve açıklanması için kullandığı, sonra da gerçek, altta yatan bir şeyi yansıtıyormuş gibi davrandığı bir kurgudur. Toplumsal cinsiyet denen bu "şey"; içimizde varolan, eylemlerimizi ve başkalarıyla ve kendi kimliğimizle etkileşimimizi şekillendiren bir şeymiş gibi düşünülür. Toplumsal cinsiyet aynı zamanda hırsız polis oynamak ya da çay partisi oyunu oynamak gibi davranışlar ve pratikler üzerinden ölçülebilen bir şey olarak ele alınır; bunlar biyolojik cinsimizle eşleşen içsel toplumsal cinsiyet kimliğimizin dışavurumları olarak görülür.

Daha önce kısaca ana hatlarını verdiğimiz sosyal inşacı model, toplumsal cinsiyeti *yaptığımız bir şey* olarak görür ve biz dahil pek çok eleştirel psikoloğun tercih ettiği model budur. Bu modelde toplumsal cinsiyet şeyleştirilmez. Kültür ve kuir kuramcısı Judith Butler'ın toplumsal cinsiyeti *performatif*[4] olarak tanımladığı bilinir: "Toplumsal cinsiyetin ifade edilme halleri dışında bir toplumsal cinsiyet yoktur... kimlik, sonuçlar olarak gösterilen bu 'ifadelerin' kendisi tarafından performatif olarak oluşturulur" (1990: 25). Basitçe söylersek, genelde kızların çay partisi oyunlarını, erkeklerinse hırsız polis oyunlarını tercih etmesi gibi pratikler, toplumsal cinsiyet gerçekliğini yaratır. Bu pratikleri an be an, gün be gün uygulayarak, *cinsiyetlendirilmiş gerçekliği* ve bunun yanında sabit içsel bir toplumsal cinsiyet kimliği yanılsamasını (Golombok ve ark.'nin 1983'teki araştırmalarında şeyleştirdiği gibi) üretir ve yeniden üretiriz. Butler performans[5] sözcüğü yerine performativite[6] terimini

4. Butler'ın önceki çevirilerine uygun olarak orijinal metindeki *performativie*, performatif olarak çevrilmiştir. (ç.n.)
5. *Performance* teriminin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
6. *Performativity* teriminin Türkçe karşılığı olarak kulanılmıştır. (ç.n.)

kullanır; çünkü performans dendiğinde, *cinsiyetlendirilmiş* iç varlığın toplumsal cinsiyet olarak dışarı yönelmesi gibi bir anlam akla gelebilir. Butler'ın modelinde, cinsiyetlendirilmiş özne, toplumsal cinsiyet performatifliğinde ve onun aracılığıyla üretilir, dolayısıyla toplumsal cinsiyetin içsel bir özü yoktur.

Ama bu, toplumsal cinsiyetin istediğimiz her anlama gelebileceğini göstermiyor! Toplumsal inşacılığı öğretirken öğrenciler sıklıkla şu soruyla karşımıza gelirler: "Eğer bir şey toplumsal olarak inşa edilmişse, bu onun gerçek olmadığı anlamına mı gelir?" Bu ilginç ve önemli bir sorudur. Toplumsal olarak inşa edilmiş gerçekliklerimiz son derece güçlüdür. Dilin üzerimizdeki etkileri, tenimize değen güneş ya da saçımızı savuran rüzgâr kadar gerçek gelebilir. Toplumsal cinsiyet temelli eylemlerimiz, her normatif toplumsal cinsiyet edimiyle pekiştirilen güçlü toplumsal normlar tarafından düzenlenir; toplumsal cinsiyeti normatif olarak yapmamanın ise, dik bakışlardan (bölümün başında verdiğimiz örneği hatırlayın) şiddete, psikiyatrik teşhislerden işsizlik ve yoksulluğa kadar uzanan çeşitli yaptırımları vardır. Toplumsal cinsiyet normlarından ileri gelen kontrolün bir örneği olarak trans cinsiyetlilere karşı uygulanan şiddetten daha önce söz etmiştik. Bazı feminist kuramcılar, cinselliğin toplumsal inşası üzerine çalışan ilk erkek kuramcılara ait olan "lezbiyen" kategorisinin, özellikle feminist hareketin güçlü olduğu bir dönemde kadınların toplumsal cinsiyet davranışlarını denetleme teşebbüsünün ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürerler. Bahtsız, kısır ve erkeksi lezbiyen imgesi, heteroseksüellik, evlilik ve annelik gibi heteroseksüel cinsiyet kabullerine kadınların uyum göstermesini özendirmek için kullanılmıştır (Clarke, 2008).

Neredeyse her birimiz hayatlarımızı toplumsal cinsiyetlerimiz "gerçek"miş gibi yaşarız. Toplumsal inşacılar kulübünün daimi üyeleri olan bizler bile toplumsal cinsiyeti belli ölçülerde üretiyoruz. Toplumsal cinsiyete direnç göstermek ya da karşı çıkmak çok zordur. Toplumsal cinsiyeti farklı şekilde üretme çabaları, sosyolog Garfinkel'in (1967) işaret ettiği "doğal tutum" nedeniyle kastedilen şekilde okunmayabilir; bu tutumun bileşenleri, yalnızca iki cinsiyet olduğu "gerçeği"ni de içeren, toplumsal cinsiyete ilişkin birtakım toplumsal olgular, diğer bir deyişle paylaşılan inançlardır. İnsanların dünyayı algılayışı bu doğal tutumun süzgecinden geçer ve toplumsal cinsiyet dilimize tamamen işler. Bir arkadaşınıza, vakit geçirdiğiniz kişiyle ilgili cinsiyet zamirlerini kullanmadan dışarı çıktığınız bir geceyi anlatmaya çalışın. Bu çok zordur! "Cinsiyet haydutları" ikili cins/toplumsal cinsiyet sisteminin dışında yaşamaya çalışan kişilerle ilgili konuşmayı kolaylaştırması açısından "hir" ve

"ze" gibi sözcükler uydurmuşlardır (örn. Bornstein, 1998). Diğerleriyse, Bornstein gibi, tam olarak özdeşleşmese de genelde dişi veya erkek sözcüklerini kullanır.

Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyetin performatifliğine ilişkin kuramı, cins, toplumsal cinsiyet ve cinsellik kavramları arasındaki süreksizliğin altını çizerek ve *cins*'in de tıpkı toplumsal cinsiyet gibi toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavram olduğunu öne sürerek, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsten kaynaklandığı fikrine karşı çıkar. Bu durumda, doğa gereği *cinsi olan* bir beden yoktur. Bu çok radikal bir düşüncedir! Butler toplumsal cinsiyetin biyolojik bedenler arasındaki *doğal* cins farklılığından kaynaklanmadığını, aksine toplumsal cinsiyetin, bedeni bize *cinsi olan* bir şey olarak gösterecek denli nüfuz edici bir çerçeve teşkil ettiğini savunur (ayrıca cinsi olan bedenlerin "yapımı"ndan bahseden ilginç açıklaması için bkz. Laqueur [1990]). Bu açıklamalarda, toplumsal cinsiyet kavramsal olarak cins'ten önce gelir. Bazı feminist kuramcılar "cins/toplumsal cinsiyet" kavramlarını, ikisinin de biyolojik ya da toplumsal gerçekler olmaktan ziyade toplumsal olarak inşa edilmiş kavramlar olduğuna işaret etmek için kullanırlar. Bu da, en azından toplumsal cinsiyetin bazı modellerinde, "cins" ve "cinsiyet" sözcüklerini kavramsal olarak ayrıştırmanın mümkün olmadığı anlamına gelir: Her biri bir diğerinin inşasında rol alır (Kessler & McKenna, 1985).

Psikolojinin Düzenleyici Rolü

Son olarak, anaakım psikoloji Golombok ve ark.'nınki (1983) gibi araştırmalar aracılığıyla cins, cinsiyet ve cinselliğin normatif kurgularını denetleyerek kendine düzenleyici bir rol edinmiştir. Golombok ve ark. cinsiyet rolüne uygun davranışları, *toplum tarafından algılandığı* şekliyle erkeksiliğe ve kadınsılığa göre tanımlamıştır. Toplumsal cinsiyetle ilgili kültürel normların varlığını kabul etmelerine rağmen, bu normların herhangi bir eleştirisini yapmazlar. Lezbiyen ailelerde yetişen çocukların psikoseksüel gelişimine dair endişelerin altında yatan çok sayıda varsayımı (heteroseksüelliğin norm olduğu, heteroseksüellerin çoğunun gereğine uygun şekilde cinsiyetlendirilmiş olduğu ve lezbiyenlerin toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve cinselliklerinin potansiyel suçlu olduğu gibi) sorgulamazlar. Daha ziyade, bu ve diğer varsayımlardan doğan meseleleri araştırarak, bunları meşru kılarlar. Bu da algılanan sorunların kaynağı olan çerçeveyi dolaylı olarak destekler. Bu nedenle, araştırmaları her ne kadar bu çerçeve içinde "iyi" psikolojik gelişimin ne olduğunu göstermesi açısından faydalı olsa da başka bir düzeyde sorunludur. Cinsin doğal bir gerçek, toplumsal cinsiyetin ise psikolojik/kültü-

rel bir gerçek olduğunu savunan ikili cins/toplumsal cinsiyet modelinin ve zararlı toplumsal cinsiyet normlarının denetiminde rol oynar.

Bu nedenle anaakım psikoloji alanında, toplumsal cinsiyet ve cinsellikle ilgili sorunlu pratikleri (lezbiyen annelerin yalnızca lezbiyenlikleri neden gösterilerek çocuklarının velayetini almasının engellenmesinde olduğu gibi) sorgulama amacı güden, duruma eleştirel yaklaşan ve politik motivasyonu olan, toplumsal değişime yön verme gücü taşıyan ve bunu halihazırda yapan araştırmaların bile bir bedeli vardır. Bu örnekte söz konusu olan bedel, toplumsal cinsiyetle ilgili sorunlu varsayımların pekiştirilmesi ve ikili cins/toplumsal cinsiyet sisteminin, ki bu sistem lezbiyen annelerin "uygun" ebeveynler olamayabileceği iddiasına bizzat yol açan koşulların ta kendisidir, devam ettirilmesidir. Eleştirel psikolojik bir yaklaşım bundan nasıl farklı olacaktır? Akademik ve politik bir girişim olarak eleştirel psikoloji kendini; bu tartışmaları ve pratikleri haklı ve akla uygun gösteren, burada yapmış olduğumuz gibi bunları *mümkün* kılan toplumsal cinsiyetin ve cinselliğin normatif çerçevesinin dışında tutmalı ve bu çerçeveyi tenkit etme göreviyle meşgul olmalıdır.

GENİŞ KÜLTÜRDE TOPLUMSAL CİNSİYET: GENİTAL ORGANLARIN SÖZLÜKTEKİ KARŞILIKLARI

Bu bölümde, sözde yansız olan kültürel metinlerin (örneğin sözlüklerin) ve sözde kültürden bağımsız olan biyolojik bedenlerin, aslında nasıl da cinsiyetlendirilmiş söylemlerle dolup taştığını örneklerle açıklamak için Virginia'nın İngiliz dili üzerine analizini, dişi ve erkek genital terimlerinin tıbbi sözlükteki karşılıklarını (bkz. Braun & Kitzinger, 2001) ele alacağız. Bunu, toplumsal inşacılıktan alınan fikirler (örn: Burr, 2003; Davis & Gergen, 1997) üzerine kurulu olan eleştirel bir toplumsal cinsiyete, psikolojisinin ana hatlarını çizmek için başlama noktası olarak kullanacağız. Sosyal inşacıların sordukları sorular, cinsiyetlendirilmiş muhtelif yapıların etkilerinin neler olduğuyla ve kimin çıkarlarına hizmet ettiğiyle bağlantılıdır.

Sözlükler, değerlerden bağımsız değildir. Sözcükler ve anlamları üzerine yetkili kaynaklar olan sözlükler, yansıttıkları değerlere de otorite yüklerler. Dolayısıyla genital tanımlar, genital organların ne olduğu ve ne için kullanıldığına ilişkin belirli bir yorumda bulunurlar. Örneğin, *Oxford İngilizce Sözlüğü* (*OED*; online) klitorisi, penisi ve vajinayı şöyle tanımlar:

Klitoris: Çoğu gelişmiş omurgalı türün dişilerinde tam gelişmemiş bir organ olarak bulunan, erkek penisinin homologu.

Penis: Anatomi ve Zooloji. İşlevi çiftleşme (genelde) ve spermin emilimi ya da dağıtımıyla ilgili olan, memelilerde erektil dokuyu kapsayan ve bunun yanında idrarın boşaltılmasında da rolü olan erkek genital organı.

Vajina: 1. Anatomi ve Tıp. Kadınlarda ve dişi memelilerde, vulvadan uterusa doğru açılan zarımsı kanal. (*OED* Online, 2 Kasım 2007)

Bu tanımlar anatominin yansız ve gerçekçi bir tarifini ortaya koymaz. Bunun yerine, cinselliğe dair çeşitli cinsiyetlendirilmiş varsayımlar içerir:

Sekste yalnızca erkek cinsel organları kullanılır. Cinsel birleşmenin tanımına baktığınızda, yalnızca *heteroseksüel sekst*en ve yalnızca üreme amaçlı seksten bahsedildiğini fark edersiniz, *OED* bunu zoolojik olarak "cinslerin üreme amaçlı birleşmesi" şeklinde tanımlar.

Yalnızca erkek cinsel organlarının bedende bir "işlevi" vardır, kadın cinsel organları orada öylece dururlar.

Klitoris, penisin küçük bir modeli gibidir, *OED*'ye göre tam gelişmemiş, "ilkel, olgunlaşmamış, kusurlu" demektir. Kulağa hiç de hoş gelmiyor!

Vajinayla ilgili en önemli şey, nerede olduğudur; fakat penis ya da klitorisin nerede olduğu çok önemli değildir.

Vajina, diğer şeylerin içinden geçmesi için bir (açık) alandır, fakat bu geçit *içeriye* dönüktür. Bir diğer deyişle, vajinanın varoluş amacı penisin onun içine girmesidir.

Penis bir organdır, klitoris organ gibi bir şeydir; fakat vajina bir organ değildir. Organ nedir? "'Bir hayvanın... belirli bir fizyolojik işlevi yerine getiren parçasıdır." (*OED*). Hmmm.

Burada toplumsal cinsiyetle ilgili hangi varsayımlar belirgindir? İlk olarak, hakkında en çok şeyi bildiğimiz penis birincil referans noktası olarak öne çıkıyor; klitoris de onunla ilişkisi üzerinden, ikinci derecede bir organ olarak tanımlanıyor. Erkek bedeninin norm olarak alındığı, eskiden beri süregelen bir geleneği yansıtan bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet konusunun neden kadın çalışmalarıyla aynı şey olarak görüldüğüyle de bağlantılı. İkinci olarak, erkeğin cinsel *aktifliği* ve kadının cinsel *edilgenliğiyle* ilgili varsayımlar, erkek bedeninin cinselleştirilmesinde, kadın bedenininse cinsellik dışı olarak gösterilmesinde açıkça kendini gösteriyor. Klitorisin biricik işlevi cinsel haz almak olduğu halde, yapılan tanımda bundan hiç bahsedilmemesi gerçekten hayret verici. İşlevinin çok aşikâr olmasından mı kaynaklanıyor bu acaba? Penisin tanımını ele aldığımızda bu sav geçersiz oluyor, keza "anüs"ün tanımı için de öyle: "atıkların" bedenden "dışarı çıkarılması" (OED). Edilgen-

lik vajinanın tanımına işlenmiş haldedir; "kanal", içinden bir şeylerin geçmesine izin veren ya da geçişi engelleyen aktif bir organ değil, bir şeylerin içinden geçtiği edilgen bir boş alandır. Bunlar gösteriyor ki dişi bedenleri, cinsel bedenler olarak algılanmamaktadır. Sözlük tanımları halen anatomik özelliklere erillik ve dişillik atfederek, "toplumsal cinsiyetin baskın ideolojisini içlerinde taşırlar" (Willinsky, 1987: 147). Bu da Judith Butler'ın (1990) daha önceden tartıştığımız, toplumsal cinsiyetin kavramsal olarak öncel olduğu ve cinsel bedeni algılayışımızı şekillendirdiği savını destekliyor.

Bu tartışma, toplumsal inşacılığın temel bir iddiasını ifade ediyor: Dil yansız değildir, ideolojiktir, varsayımlarla doludur. Gerçekliği yansıtmaz, gerçeklikler inşa eder. Bizim kendi sağduyumuzda olduğu gibi, anaakım psikolojinin büyük bir kısmına hâkim olan geleneksel bakış açısından yaklaşıldığında da dil; düşüncelerin ve bilginin aktarıldığı, değerlerden bağımsız, yansız bir araçtır. Karşıt görüş ise, sıklıkla Sapir-Whorf Hipotezi'yle (dilin, bilişi ve düşünceyi takip etmektense onları önceleđiği savı) ilişkilendirilir ve dilin düşünceye *imkân tanıdığını* söyler. Dilin gerçekliği *yansıtmadığı*, aksine gerçekliğin *yaratımına* dahil olduğu iddiası toplumsal inşacılığın temelidir. Fikir şudur: Bildiklerimizi bilmemizin, düşündüklerimizi düşünmemizin ve dünyayı görüp deneyimlediğimiz şekliyle görüp deneyimlememizin sebebi, içinde var olduğumuz toplulukların dilsel adetleri ve pratikleri paylaşmasıdır (Davis & Gergen, 1997). Dil temelli topluluklarda, dilin ve düşüncenin rastgele olmayan, *düzenli* bir niteliği vardır (örn. erkeksilik aktif, kadınsılık edilgen); bazı toplumsal inşacılar bu düzenlilik için *söylem* terimini kullanırlar. Söylem burada; düzenleyici bir dilsel çerçevenin, bir nesneye veya kavrama, olası diğer anlamları dışta bırakarak, *belirli* bir anlam atfetmesini ifade eder (Gavey, 1989). Dil ve söylem, bize dünyayı ve gerçeklikleri anlamanın belli yollarını açar, biz de her konuştuğumuzda ve kendimizi ifade ettiğimizde bu fikirleri yeniden üretiriz. Gerçeklik sabit ve durağan değildir, gerçeklik değişebilir; tıpkı lezbiyen annelerin patolojik olduğuna dair düşüncenin değişmesi gibi.

Hiçbir anlatı yansız değildir. Dil imlediği nesneleri, belirli anlamlarını ön plana çıkaracak, diğerlerini ise gizleyecek ya da yadsıyacak şekillerde yapılandırır. Toplumsal cinsiyetin belli kurguları (örneğin toplumsal cinsiyetin ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının bedenin biyolojik cinsine bağlanması) erkeğin ve kadının cinsel organlarının *farklı* olduğu ve bu organların, cinsiyetlendirilmiş insanlar olan bizlerin kim olduğumuzun önemli bir göstergesi olduğu görüşünü destekler. Cinsel organların farklı ve kimlikle ilişkili olduğunu savunan bu görüş, benzer

biçimde "iki-cins" modeli etrafında örülmüş ikili toplumsal cinsiyet yapısını destekler (Laqueur, 1990).

Bu neden önemlidir? Kurama göre, dilin, söylemin ve temsilin çeşitli etkileri vardır: gerçek maddesel etkiler, kişisel ve deneyimsel etkiler. Özellikle cinsel organlarıyla toplumsal cinsiyet kimlikleri uyuşmayan bireyler, cinsiyetlendirilmiş söylemin yarattığı bağlam nedeniyle sıkıntı yaşarlar ve ayrımcılığa maruz kalırlar. Bu bağlam aynı zamanda, cinsel organların cinsiyetlendirilmiş kimliklere uymasını zorunlu ve arzulanan bir şey haline sokar Buna örnek olarak, transcinsiyetli bireyler için cinsiyet değiştirme ameliyatı veya toplumdaki "eril" veya "dişil" beden normuna uymayan cinsel organlarla doğmuş hermafrodit bireylerin cinsel organlarına yapılan operasyonlar verilebilir. Bu nedenle dil ve söylem, kişisel, toplumsal ve kurumsal pratiklerle derinlemesine ilişki içindedir; belirli cinsiyetlendirilmiş kimliklere, belirli arzulara ve davranışlara imkân tanır veya onları kısıtlar. Başka bir örnek verirsek, heteroseksüel sekste edilgenlik (kadın) ve faillik (erkek) ile ilgili cinsiyetlendirilmiş yapılanmalar, kadınların prezervatif kullanımını teşvik etmesini ve hatta kullanmakta ısrar etmesini zorlaştırır (Gavey & McPhillips, 1999).

ELEŞTİREL PSİKOLOJİ "İKİ CİNSLİ, İKİ TOPLUMSAL CİNSİYETLİ" DÜNYAMIZI DEĞİŞTİRMEKTE YARDIMCI OLABİLİR Mİ?

Anaakım psikolojinin *tek yaptığının* eşitsizlikleri körüklemek, eleştirel psikolojinin de *tek yaptığının* eşitsizlikleri azaltmak ve toplumsal değişim yaratmak olduğu yönündeki yaygın varsayımı sorguladığımızı umuyoruz. Çünkü durum bundan daha karmaşık: Toplumsal cinsiyet ve cinsellik, anaakım psikolojinin bir fark yaratma imkânını bulduğu alanlardır. Sue Wilkinson (1997a) ve Celia Kitzinger (1997) bu kitabın ilk basımında, eleştirel psikologların toplumsal değişime anlamlı katkıları olmadığı ve olamayacağını düşündükleri için pek çok feminist ve LGBTQ psikoloğun eleştirel psikolojiye öteden beri yürekten inanmadığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle, belirli kuramsal ya da yöntemsel yaklaşımlara gösterilen bağlılıktan ziyade toplumsal değişime öncelik veren feminist ve LGBTQ psikologlar "iktidarın evini parçalamak için yine iktidar olanın araçlarını kullanmayı" savunmuşlardır (Unger, 1996).

Eleştirel psikoloji, her ne kadar toplumsal cinsiyeti yapılandıran çerçeveleri sorgulasa da bu sorgulama kaçınılmaz olarak ya da kolaylıkla anlamlı toplumsal değişime neden olmaz. Toplumsal cinsiyet ve cinsellik kategorilerini yapı bozuma uğratan "yüksek kuram" odaklı çalışma, ortaya koyduklarını çoğu zaman geniş kitleler için erişilmez kılar ve insanların gerçek dünyada karşılaştıkları sorunlar için net uygulamalar

üretmekte yetersiz kalır. Gerçekten de eleştirel psikologların genelde tanımladığı ve sorguladığı meseleler, çoğu insanın gündelik yaşamındaki meselelerle örtüşmez ya da aynı terimlerle dile getirilmez. Bu nedenle, *eğer* hedef toplumsal değişimse, ki bu hedef bütün eleştirel psikologlar için geçerli değildir, mesele iki yönlüdür: (a) Toplumsal cinsiyetin özsel ve içsel olduğu fikrini pekiştirmeden nasıl toplumsal cinsiyetin sorunlu kurgularına ilişkin iddialarda bulunabiliriz? (b) Toplumsal sağduyuya temelden meydan okuyan fikirleri nasıl ulaşılabilir ve çekici kılabiliriz? Bu sorularla uğraşmaya devam edeceğiz.

Şu var ki bunu gerçekleştirmek imkânsız değil! Eleştirel psikoloji fikirlerinin anlamlı toplumsal değişimleri nasıl yaratmış olduğuna dair bir örnek vererek bu bölümü bitiriyoruz. *Yeni Görüş Hareketi* (www.newviewcampaign.org) cinselliğin tıbbileştirilmesine ve "hastalık tacirliği" gibi uygulamalara ve bu uygulamaların beraberinde getirdiği ilaç "tedavileriyle" yeni hastalıklar "yaratılması"na karşı çıkar (bkz. Moynihan & Cassels, 2005). İnsan cinselliği üzerine toplumsal inşacı yaklaşımla çalışan (örn. Tiefer, 2004) bir akademisyen ve öncü bir feminist olan Leonore Tiefer ve benzer görüştekiler tarafından 2000'de ortaya çıkan *Yeni Görüş* hareketi, cinselliğin gittikçe artan bir hızla popülerleşen tıbbi modeline ve ilaç endüstrisinin cinsellik hakkında yapılan araştırma, eğitim ve tedaviler üzerindeki baskılarına bir tepki olarak doğmuştur. Bu tıbbi model, cinselliğin toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş kurgularının etkisini göz ardı ederek, cinsel dışavurumun ve cinsel "sorunların" kökenini biyolojik bedenler olarak tayin ettiği için sorunludur. Cinselliğin biyolojik temelli kuramlaştırılmasının bu şekilde baskın oluşu, daha önce tartıştığımız "doğa olarak toplumsal cinsiyet" modeline uyar.

Cinselliği sosyal inşacı yaklaşımla (Tiefer, 2004) ele alan Yeni Görüş mensupları, cinselliğin anlamı ve deneyimlenmesi ile toplumsal cinsiyetin sürekli olarak yaratılmaya ve münazara edilmeye devam ettiğini söyler. Kadınların bedenlerini ve cinselliklerini patolojikleştiren bir kadın cinselliği, bunun bir uzantısı olarak da erkek cinselliği, kurgusunu sorunlu görür ve bu kurguya karşı çıkar. Toplumsal cinsiyete dair kurgular, cinsellikle ilgili ne düşündüğümüzü ve onu nasıl deneyimlediğimizi şekillendirir; fakat işler bunun tam ters yönünde de gerçekleşir. Cinsel "işlev bozukluğu" söylemleri, toplumsal cinsiyet atıfları yüklenmiş cinsel bedenler ve nesneler meydana getirir. Bunun Viagra ve erkeklikle olan bağlantısını görebilirsiniz (Marshall, 2002). Bu da toplumsal cinsiyetin biyolojik cinselliğe dayandığına dair genel inanışı tersine çevirir ve Butler'ın (1990) birincil, esas önemi olan kavramsal çerçevenin toplumsal cinsiyet olduğu yönündeki iddiasını destekler.

Önemli bir nokta, Yeni Görüş Hareketi'nin hem eleştiri yapmayı hem de alternatifler üretmeyi önemsemesidir. Tasarlanan müdahaleler medyayı, eğitimi, aktivizmi ve akademik çalışmaları kullanır. Hareket, cinsellik eğitimi programı için kaynak materyaller (Kaschak & Tiefer, 2001; Tiefer, Brick, & Kaplan, 2003) ve tıp alanında çalışan profesyoneller için internet üzerinden sürdürülen eğitim kursları geliştirmiştir (http://www.medscape.com/viewprogram/4705;http://www.medscape.com/viewprogram/5737). Amerikan Gıda ve İlaç Kurumu'nun 2004'te Intrinsa'nın denenmesi için düzenlediği oturumlara katılan üyeler, genelde menapozun bir "belirtisi" veya sonucu olarak görülen, kadınlarda "düşük cinsel arzuyu" tedavi etmek üzere geliştirilmiş bu testosteron bandını denedi. İlacın onaylanmasına karşı çıktılar ve menopozun hormon bozukluğuyla açıklanan bir *tıbbi* durum olduğu yönündeki görüşü eleştirdiler. "Düşük cinsel arzu" tanısal kategorisinde içkin olarak varolan, "cinsel işlev bozukluğu"nun hormonal yetersizliklerin basit bir sonucu olarak ölçülebileceği düşüncesini sorguladılar ve cinsellik üzerindeki toplumsal ve bağlamsal/ilişkisel etkilerin önemini vurguladılar. Yeni Görüş yaklaşımı, "düşük cinsel arzu"yu kişinin özsel bir işlev bozukluğu olarak ele alıp tedavi etmek yerine, bunun kadın tarafından hangi şekilde ve neden bir sorun olarak deneyimlendiğini değerlendirmek gerektiğini savunur. Eğer bu bir sorunsa, bunu sorun olmaktan çıkaracak yolların araştırılmasını önerir (bkz. Kaschak & Tiefer, 2002). Bu nedenlerden dolayı Intrinsa onaylanmamıştır.

Bu başarılı hareket, cinselliğin "gerçekliğinin" kurgulanmasının süregelen ve kimi zaman hızla değişen durumunu gösterir; fakat özcü toplumsal cinsiyet ve cinsellik kategorilerine veyahut da cinsel özellikleri olan bedenler ya da cinsel organlar hakkında varsayılan biyolojik gerçekliğe dayanmaz. Bunun yerine, gerçek, içsel bir cinselliği *keşfetme* iddiasında olan ilaç tedavilerinin aslında cinselliğin *kurgulanmasında* bizzat görev aldığını duyurmaya odaklanır ve bu tedavilerin nasıl da genelde olağan ve doğal gördüğümüz belirli toplumsal inşalardan beslendiği üzerinde durur. Önemli bir nokta da şu ki *Yeni Görüş,* bilgi ve iktidar arasındaki bağlantıların, diğerleri pahasına belirli grupların (bu örnekte, büyük ilaç firmaları) çıkarlarına çalıştığını açıklar. Durum böyleyken, toplumsal cinsiyetin ve cinselliğin eleştirel psikolojisinin bir an önce harekete geçmesi gerekir.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Toplumsal cinsiyet kalıplarının dayatmaları altında bir dünyada yaşadığımız "toplumsal gerçeği"nin altını çizer.

2. Toplumsal cinsiyetin kökenleri ve anlamları üzerine üç kuramı ana hatlarıyla verir: doğa olarak toplumsal cinsiyet, çevrenin bir sonucu olarak toplumsal cinsiyet ve toplumsal bir yapı olarak toplumsal cinsiyet.
3. Anaakım psikolojinin toplumsal cinsiyetle ilgili varsayımlarını eleştirir.
4. Toplumsal cinsiyet üzerine feminist ve kuir toplumsal inşacı kuramların temel noktalarını özetler.
5. Anaakım psikolojinin tek yaptığının eşitsizlikleri körüklemek; eleştirel psikolojinin tek yaptığı şeyin ise, toplumu değiştirmek olduğu varsayımına karşı çıkar.
6. Toplumsal cinsiyetin eleştirel psikolojisinin harekete geçirmesinin bir örneğini sunar.

Terimler Sözlüğü

- Feminist psikoloji / Feminist eleştirel psikoloji: Psikolojide ve daha geniş kültürel plandaki toplumsal cinsiyetle ilgili varsayımları, kategorileri ve uygulamaları, feminist hareketin hedeflerinden yola çıkarak sorgular. Feminist eleştirel psikoloji, eleştirel psikolojinin belirli kuramsal ve yöntemsel tercihlerini feminist hareketin politik amaçlarıyla birleştirir.
- Toplumsal cinsiyet: Toplumsal düzeyde, insanlığı "erkek" ve "dişi" olarak ayıran bir toplumsal sınıflandırma sistemidir. Bireysel düzeyde ise, kişinin kendisini "dişi'" veya "erkek" (veya hiçbiri) olarak deneyimlemesi ve ifade etmesidir.
- Heteronormatiflik: Kuir kuramında, heteroseksüelliğin toplumsal olarak ayrıcalıklı konumunu ve cinselliğin tek doğal ve normal hali olduğu varsayımını ifade etmek için kullanılır.
- Heteroseksüel: Tek ya da asıl cinsel ve duygusal bağlarını "karşı" cinsle kuran insanlara denir. Pek çok eleştirel psikolog heteroseksüelliğin bu sorgusuz sualsiz kabul edilen konumuna itiraz eder. Tam da bu nedenle onu sözlüğümüze kattık!
- Heteroseksizm: Toplumsal kurumlarda ve gündelik etkileşimlerde karşımıza çıkan, cinselliğin normal (ya da tek) biçiminin heteroseksüellik olduğu yönündeki yaygın inanış.
- LGBTQ psikolojisi: LGBTQ kimliklerini onaylayan, bu bireylerin yaşamları ve deneyimleri üzerine psikolojik bakış açıları geliştirmeyi amaçlayan, LGBTQ bireylere karşı toplumdaki önyargı ve ayrımcılıkla ve heteroseksüelliğin toplumsal ve psikolojik olarak ayrıcalıklı konumuyla mücadele eden bir psikoloji dalıdır.

- Normatif: Eleştirel psikologların ahlaki bir yargıyı içeren "normal" terimi yerine sıklıkla tercih ettiği ("normatif" ya da "normatif olmayan" şeklinde), baskın toplumsal değerlerde neyin "normal" ve "anormal" ya da "farklı" olarak yapılandırıldığının altını çizmekte kullanılan bir terimdir.
- Kuir: Eskiden eşcinseller için aşağılayıcı bir terim olarak kullanılan "kuir", artık hem LGBTQ bireyleri hem de "lezbiyen" ve "gay" gibi kimlik kategorilerinin yararını sorgulayan bir eleştirel kuram alanını ("kuir kuramı") nitelemekte kullanılan kapsamlı bir terimdir. Kendilerini kuir olarak tanımlayan kişiler, böylelikle kuir kuramına ve kuir eylemciliğine ait değerleri paylaştıklarını vurgularlar.
- Kuir eleştirel psikoloji: Psikoloji disiplininin içindeki ve ötesindeki normatif toplumsal cinsiyet ve cinsellik kategorilerini sorgulamayı ve parçalarına ayırmayı amaçlar.

Okuma Önerileri

Tarvis (1993), psikolojinin kadınlarla ilgili cinsiyetçi önyargılarının etkili bir eleştirisini ve bu disiplin içinde tarihsel bir anlayışla yapılan feminist eleştirinin iyi bir örneğini sunar. Hare-Mustin ve Marecek (1998) de psikolojide baskın olan temel cinsiyet farkları çerçevesinin sarsıcı bir eleştirisini yapar. Toplumsal cinsiyet üzerine farklı kuramsal çerçevelere genel bir bakış için Bohan'a (1997), toplumsal inşacılığa giriş niteliğinde bir okuma için Burr'a (2003) başvurabilirsiniz. Bornstein (1998) toplumsal cinsiyet kimliğine dair temel varsayımlara karşı çıkan, akademik olmayan ve eğlenceli bir okuma sunar. Daha kuramsal bir değerlendirme ve Judith Butler ve kuir kuramına giriş niteliğinde bir okuma için ise, Sullivan'a bakın (2003).

İnternet Kaynakları

- Amerikan Psikologlar Birliği 44. Topluluğu (Lezbiyen, Gey ve Biseksüel meseleler üzerine Psikolojik Çalışma Topluluğu): www.apadivision44.org
- Değişim için Baskı: Bütün trans bireylere saygı ve eşitlik kampanyası: www.pfc.org.uk
- Kuzey Amerika Hermafrodit Topluluğu: www.isna.org
- Vagina Verite: çok farklı konularda fikir alışverişlerinin yapıldığı forumu ve kaynakları olan bir site: www.vaginaverite.com
- XY: Erkekler, Erkeksilik ve Toplumsal Cinsiyet Politikaları: www.xyonline.net

Sorular

1. Lezbiyen anneler ve heteroseksüel aileleri karşılaştıran yeni tarihli bir araştırma bulunuz (örn. Fulcher, Sutfin, & Patterson, 2008) ve şu soruları yanıtlamayı deneyiniz: Çalışma heteroseksist varsayımlar üzerinden mi yapılmış? Çalışma biyolojik cins / toplumsal cinsiyet ve cinselliğe dair toplumsal normları pekiştiriyor mu?
2. "Lezbiyen", "gay" ve "heteroseksüel" sözcükleriyle bağlantılı olarak aklınıza gelen bütün terimleri ve çağrışımları liste halinde yazınız (örn. argo terimler, basmakalıp yargılar, ünlü kişiler, davranışlar ya da faaliyetler). Bu terimler ve çağrışımlar, genel olarak kültürel tutumlarla ilgili neyi açığa çıkarıyor?
3. Toplumsal cinsiyetin gündelik yaşamınızı hangi yollardan şekillendirdiğini yazınız. Bunun olumlu ve olumsuz etkileri neler olabilir? Toplumsal cinsiyeti deneyimleme biçiminiz, ait olduğunuz diğer toplumsal kategoriler tarafından şekillendiriliyor mu?
4. Toplumsal cinsiyet normlarına, gündelik yaşamınızda ya da bir grup hareketine dahil olarak bireysel düzeyde nasıl karşı koyabilirsiniz? Bunu yapmanızın önündeki engellerin bazıları neler olabilir?

Çeviren: Güney Öztürk

15
Eleştirel Psikoloji ve Engelli Çalışmaları: Anaakımı Eleştirmek, Eleştiriyi Eleştirmek

Ora Prilleltensky

Bölüm Konuları

ENGELLEYEN YAPILAR, TUTUMLAR VE PROFESYONEL UYGULAMALAR
ENGELLİLİĞE DAİR TOPLUMSAL BİR ANLAYIŞIN İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİ
ENGELLİLİK VE İYİ OLMA HALİ: GÜÇLENDİRİCİ KURAMLAR, ÇALIŞMALAR VE UYGULAMALAR
- *Engellilik ve İyi Olma Hali Birbirini Dışlamaz*
- *Engellilik ve İyi Olma Hali: Kişisel, İlişkisel ve Toplumsal Dönüşümü Bağdaştırmak*

EKSİKLİĞİN ETKİLERİYLE BAŞA ÇIKMAK: RAHATSIZ EDİCİ BİR GERÇEK

Eleştirel Psikoloji'nin ilk baskısının çalışma aşamasında, eleştirel psikoloji ve engellilik üzerine bir bölüm yazmam istendi. Reddettim. O dönemde, kalbime ve kişisel deneyimime yakın bir konu üzerine olan doktora araştırmamla meşguldüm: fiziksel engelleri olan kadınlar ve annelik. Bu süreçte, ilk kez engelli çalışmaları literatüründen haberdar oldum. Hem engelliliğin inşası hem de engelli bireylerin yaşamını incelemek için eleştirel bir bakış sunan bu literatürü önemli buldum. Okuduklarım ve bu literatür, ilerleyen nöromuskuler bozuklukla yaşayan bir kadın olarak benim üzerimdeki etkisiyle ilgimi çekti. Sonraları danışmanlık psikolojisinde bir doktora öğrencisi olarak, engelli çalışmaları çerçevesinin engelli bireylerin iyi olma hallerini iyileştirmek açısından

potansiyel bir faydasını da gördüm. Daha da ötesi, engelli çalışmalarının yeni ortaya çıkan alanları ile eleştirel psikolojinin arasındaki sinerjinin çok daha fazla umut vaat ettiğine inandım.

Eleştirel Psikoloji bu yeni basımı ile ikinci bir fırsat sunuyor. Kendi fikirlerim, psikoloji ve engelli çalışmaları arasındaki olası ortaklıkları ve bu ortaklıkların engelli kişilerin refahını arttırmak açısından potansiyelini araştıran güncel yayınlarla zenginleşti (örn. Goodley ve Lawthom, 2006; Olkin, 1999; Olkin ve Pledger, 2003). İtiraf etmeliyim ki bu bölümü hazırlamak için işe koyulurken hissettiğim heyecana, biraz tereddüt ve ürperti karıştı. Bakış açım geçen on yılı aşkın sürede bir yönüyle değişti. Bu bölüm, ilk basım için yazdığım bölümden farklıydı. Halen inanıyorum ki eleştirel psikoloji, engelli kişilerin ihtiyaçlarında ilerleme sağlamak için iyi bir şekilde konumlandı. Eleştirel psikoloji bakış açısıyla yazılan yazılar, disiplini, toplumsal adaleti ve çeşitliliği vurgulamaya ve iyi olma hali açısından etik dışı toplumsal koşulları değiştirmek için çalışmaya sevk etti. İşte bu nedenle eleştirel psikoloji, engelli insanların toplumsal yaşama tam katılımının önündeki bariyerlerin, büyük ölçüde hiçbir yardımı dokunmayan yapılar ve toplumsal düzenlemeler olduğu temel varsayımına dayanan engelli çalışmaları ile yakın ilişkilidir.

Engelli çalışmaları, sosyal, politik ve ekonomik etkenlerin engellilik görüngüsünü inşa ederken birbirleriyle nasıl etkileştiğinin araştırılmasıdır. Son yirmi yıl içinde doğan bu yeni akademik alan, engelliliğin inşa edilmesini eleştirel bir biçimde analiz eder. Engelli çalışmaları alanındaki araştırmacılar, eleştirel bir engellilik anlayışının tüm akademik programın içine nüfuz etmesinin önemini vurguluyorlar. Olkin ve Pledger'a göre (2003), bu alan, güç, baskı ve medeni haklara odaklanır; yoksulların konumlarının iyileştirilmesine ve kendi kaderlerini tayinlerine adanmıştır ve engelliliği insan deneyiminin çeşitliliğinin bir parçası olarak çalışılması gereken temel bir insani durum olarak değerlendirmektedir. Engelli çalışmaları, farklı bir azınlık grubunun yaşamlarındaki ana bariyerler olarak baskı ve ayrımcılığı vurgulayan engelliliğin sosyal ve azınlık modeli ile yakından ilişkilidir. Bu azınlık, engelli insanlardır.

Ben bu anlayışa katılıyorum ve bu nedenle de bir engelli çalışmaları ve engelli hakları çerçevesini benimsiyorum. Bununla birlikte, anaakım yaklaşımlara yönelttiğimiz eleştirel bakış açısının eleştiriden kaçınmaması gerektiğine inanıyorum. Bu uyarı, Rappaport ve Stewart'ın bu kitabın ilk basımının son bölümüne adını veren "eleştirel psikolojiye eleştirel bir bakış" olan çağrıyla benzerlik gösteriyor. Bu bölümde, dolayısıyla hem anaakım psikolojideki geleneksel engellilik bakış açılarının hem de bazı eleştirel bakış açılarının eleştirisini yapıyorum.

ENGELLEYEN YAPILAR, TUTUMLAR VE PROFESYONEL UYGULAMALAR

> Hiçbir mahremiyet bölmesi ya da başka bir şey yoktu... bizi tam anlamıyla iç çamaşırlarımızla etrafta koşturtuyorlardı...9, 10, 11,12 yaşlarındaydık, hani acı bir biçimde hem bedenlerimizin hem de karşı cinsin farkına varmaya başladığımız yaşlarda... Bunun bize nasıl hissettireceği ve daha sonra bizim üzerimizde ne gibi bir etkisi olacağı konusunda hiç bir duyarlılıkları yoktu... Ben gerçekten bunu sistemik tacizin bir türü olarak görüyorum (O. Prilleltensky, 2004: 115).

Fiziksel engelleri olan kadınların deneyimleriyle ilgili araştırmamdaki bir katılımcıdan alıntılanan bu sözler engelli kişilerin tarihsel olarak maruz kaldıkları baskıcı uygulamalardan bazılarını bir anlık anlamamızı sağlıyor. Bu görüşme yapılırken 30'lu yaşlarının sonlarında olan katılımcı, 1960'ların sonunda Kanada'daki engelli çocuklar okulunda geçirdiği fizyoterapi seanslarından bahsetmektedir. Olgun ve geçmişinden bahsedebilen bir yetişkin olarak bu kadın, yaşadığı bu uygulamanın ne olduğunu ifade edebilmektedir: Çocukların fiziksel, eğitimle ilgili ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü bireylerin kendileri tarafından gerçekleştirilen sistemik bir taciz. Ne yazık ki bu tür yaşantılar ender değildir. Engelli olma halinin organik bir patolojiye denk düştüğü anlayışıyla örülmüş bu deneyimler, mesleki olarak düzeltme ve rehabilite etmeye odaklanır. Engellileri düzeltmeye çalışmak, onlar üzerinde psikolojik olarak başka rahatsızlıklar yaratan uygulamalarla sonuçlanır. Tıbbi model, vücuttaki anormalliklere odaklanarak tıbbi yönelimli çözümler bulunmaya çalışılması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Bir grup uzman, engelli bireylerden alınan az bir katkıyla bir tedavi tasarladılar, uyarladılar ve değerlendirmesini yaptılar (Barnes, Mercer ve Shakespeare, 1999; Oliver, 1996). İyileştirilemeyen rehabilite edilmek zorundaydı ve rehabilite edilemeyen de kabullenilmeliydi. Engelli kişiler yaygın bir şekilde yardıma muhtaç, bağımlı kurbanlar olarak görülüyor ve profesyonel yardıma, bakıma ihtiyaçları olduğu düşünülüyordu. Birçoğu, yaşamlarını daha geniş sosyal çevreyle sınırlı bir bağ kurdukları kurumların içinde geçiriyordu. Günlük rutinleri, kurumun etkililiğini artırmaya yönelik mesleki girişimler tarafından belirleniyordu. Engelli kişilerin kendi kimlikleri, yaygın bir şekilde kabul edilen yetersizlikleriyle ayrılmaz bir şekilde bağlı hale geldi (Bartoni 1998; Brisenden, 1998).

Aynı zamanda *kişisel trajedi modeli* olarak da adlandırılan tıbbi model, psikolojik araştırma ve uygulamalardan da muaf değildi. Ruh sağlı-

ğı alanının, engellilik halini, sıkıntıların kaçınılmaz sebebi ve psikolojik uyumsuzluğun muhtemel sebebi olarak görmesi 1977'de yazılmış bu yorumda resmedilmiştir:

> Hastaların bu durumla yüzleşmeleri sağlanmalı, hastalar kopuk organları, kayıp becerileri, kaybettikleri görünümleri için kederlenmeli ve yas tutmalıdır. Kayıp beden imgelerine alışmaları için kendilerine yardım edilmelidir. Kişisel olarak, geri dönüşü olmayan bir engellilik halinin başlangıcını deneyimlememiş birinin, durumun korkunçluğunu tamamen anlayabileceğinden şüphe duyuyorum (Dickinson, Abberly, 1993: 108).

30 yıldan daha eski olan bu alıntı, özellikle engelliliği orantısız ölçüde büyük bir trajedi olarak tarif etmesi açısından uç bir yorumdur. Daha güncel yayınlarda buna benzer ifadeleri güç bela bulacağımızı düşünüyorum. Belki de yayınlandığı zamanda da alışılmışın dışında bir yorumdu. Yine de "adaptasyon", "uyum", "kabullenme" ve "yüzleşme" gibi terimlere geleneksel psikososyal engellilik literatüründe sık rastlanır. Bu terimler, psikolojik araştırma alanına, özellikle engelli kişilerle çalışma alanına genel anlamda hâkim olan, eksiklik odaklı ve patolojize eden bir yaklaşımı yansıtıyor. Bu yaklaşımdan arta kalanlar, anaakım psikolojideki Linton'un (1998) "uyum literatürü" olarak adlandırdığı literatürde halen bulunabilir.

Uzun yıllar boyunca, engellilik üzerine olan psikoloji literatürü, bireylerin eksiklikleriyle yüzleşme yolunda geçtiği aşamalar olduğunu varsaymıştır. Güncel evre modelleri (Livneh, 2001; Livneh ve Antonak, 2005), kronik hastalık ve engellilik haline uyumun aşamalı bir süreç olduğu anlayışını desteklemeye devam eder. Bunun yanında, bu modeller, bir grup bağlamsal etkene bağlı olarak evrelerin tersine dönebileceğini, çakışabileceğini ya da tamamen atlanabileceğini de öne sürer. Örneğin bir danışmanlık dergisindeki güncel bir yayında, Livneh ve Antonak (2005), "depresyon" ve "uyum" arasında sıkışmış bir "öfke/düşmanlık" halini tarif eder. Daha sonra da bu öfke halini "içe dönük öfke" ve "dışa dönük düşmanlık" olarak ikiye ayırırlar. İçe dönük öfkeden farklı olarak:

> dışsal yönelimli sorumluluğu atfedişler, kronik hastalık ya da engellilik hali başa geldiği için diğer insanların (örn. tıp çalışanlarını, aile bireyleri) başarısız tedavi girişimlerini suçlamak ya da dış çevrenin özelliklerini (erişilemeyen yapılar, engelleyici tutumlar) suçlamak şeklinde gerçekleşir. Bu süre zarfında yaygın şekilde gözlemlenen davranışlar, tedaviyi tıkayan agresif hareketler, tacizkar suçlamalar, karşıtlık ve pasif-agresifliktir (2005: 14).

Yazarların, dış faktörlerin durumu hafifleten bir rol oynamasından bahsetmelerine karşın, "dışa dönük düşmanlığın", küçümseyici ve ataerkil tutumlara, önlenebilir bariyerlere, ihtiyaç duyulan kaynaklara ve topluma tamamen katılımdan sistemik bir şekilde dışarıda bırakılmaya yönelik anlaşılır bir tepki olabileceği olasılığını nasıl görmezden geldikleri merak konusudur.

Şunu belirtmek de önemlidir: Uyumun evre modelleri yalnızca Rhoda Olkin (1999, aynı zamanda Olkin ve Pledger, 2003) ve açık bir şekilde bir engellilikle ilgili azınlık modelini benimseyen Carol Gill (2001) tarafından değil, aynı zamanda Timothy Elliot ve Ann Marie Warren (2007) gibi öncü rehabilitasyon psikologları tarafından da gittikçe artan bir şekilde köhneleşmiş ve test edilmemiş olarak tarif edilmektedir.

ENGELLİLİĞE DAİR TOPLUMSAL BİR ANLAYIŞIN İYİLEŞTİRİCİ ETKİLERİ

Marjinalize edilmiş grupların güçlenmesi, kendi kendine gerçekleşmiş bir çoğunluk grubu aydınlanmasının sonucunda olmaz. Kadınların yaşamını kısıtlayan baskıcı etkenlere ışık tutan erkekler değil, kadınlardı. Aynı şekilde, beyazların ayrıcalığına karşı çıkanlar da etno-kültürel azınlık gruplarının üyeleriydi. Buna benzer şekilde, engelliliğe yönelik kamusal bakış açılarına karşı çıkışı başlatan, engelli aktivistlerin cesur ve dur durak bilmeyen çalışmasıydı.

1960'lı ve 1970'li yıllar, engelli aktivistler kolektif bir şekilde, bariyerleri ortadan kaldırmak için savaştıklarından dolayı engelli kişiler için tarihi yıllardı. Yaptıkları, özellikle Britanya ve ABD'de, odak noktasının engelli zihinlerden ve bedenlerden alıp baskı ve ayrımcılığa yöneltilmesi oldu. Bu aktivistler, engelli bireylerin yaşamlarını şekillendiren yoksulluk, karşılanabilir ve erişilebilir barınma yetersizliği, düşük istihdam oranları ve eğitim eksikliği gibi etkenleri aydınlattılar. Bu koşulların biyolojiden değil, engelli kişileri tam bir sosyal katılımdan sistemik bir biçimde dışlayan toplumsal olarak inşa edilmiş bariyerlerden kaynakladığı konusunda ısrarcı oldular. Örneğin, engelli çocukların eğitim ihtiyaçlarının tarihsel olarak ihmal edildiği yaygın olarak bilinir. Bu nedenle, birçok çocuk ve genç, iş piyasasına ya da ileri eğitime hazırlanma konusunda dezavantajlı konuma düşmüştür. Bu durum, benim çalışmamdaki katılımcının 1960'larda Kanada'da kaldığı özel okulu "büyük bir oyun bahçesi" diye nitelemesinde örneklenmiştir.

Engelli hakları aktivistlerinin amacı, toplumsal olarak yaratılmış bariyerleri açığa çıkarmak ve engelli kişileri topluma tümüyle katılımdan ve potansiyellerini fark etmekten alıkoyan katı sosyal yapıları değiştir-

meye çalışmaktı. ABD'de, 1960'lardaki Bağımsız Yaşam Hareketi'nin oluşumu, daha geniş bireysel otonomi kazanımı ile sonuçlandı. Bununla birlikte, taban örgütleri koalisyonlarının ve organizasyonların yaptıkları kitlesel gösteriler gibi eylemler, 1973'teki Rehabilitasyon Yasası ve 1990'da Engelli Amerikalılar Yasası gibi yasal kazanımlara katkıda bulundu. Britanya'da, Fiziksel Engellilerin Ayrıma Karşı Birliği (UPIAS), 1970'lerin başlarında, yıllar süren öfkenin tırmanmasına neden olan güçsüzlük ve boyun eğdirmeden sonra bir grup aktivist tarafından oluşturulmuş:

> Uzman'ların ve profesyonellerin, engellerimizi nasıl kabul etmemiz gerektiği üzerine söylevler çekmelerini ve bozukluğun psikolojisi üzerine ezbere dersler vermelerini tamamen reddediyoruz. Biz zaten yoksul, soyutlanmış ve ayrı tutulmuş, iyilik yapılması gereken, bakışların yöneldiği ve yukarıdan konuşulan biri olmanın nasıl hissettirdiğini herhangi bir engeli olmayan bir uzmandan çok daha iyi biliyoruz. Biz, bir birlik olarak engelli olmanın ne kadar kötü olduğunun tarifleriyle ilgilenmiyoruz. Bizim asıl ilgilendiğimiz, yaşamın koşullarını değiştirmenin yollarıdır; böylelikle bu toplumun fiziksel bozukluklarımızın üzerinden bizi dışlamak için dayattığı engelleri yenmektir... Bizim sosyal ve psikolojik problemlerimizle ilgilenen uzmanlar "ordusu"nun yapacak daha üretken işler bulabileceği günü dört gözle bekliyoruz (UPIAS, 1976: 4–5, Barnes'te belirtildiği gibi, 1998: 68).

Bu aktivistler, bireylerin baskıcı yaşam koşulları yerine kendilerini değiştirmek için çabalamanın, engelli kişilerin kontrol altında tutulmasına ve edilgenleştirilmesine ortaklık etmek anlamına geldiğini, böylelikle onların iyi olma hallerini, geliştirmekten çok gerilettiğine inanıyordu.

Şüphesiz, psikologlar her zaman çevresel etmenlerin bireylerin psikolojik gerçekliğini şekillendirmede oynadığı rolün farkındaydılar. 1935 gibi erken bir tarihte, Kurt Lewin birey ve çevresi arasındaki önemli etkileşimi vurgulamıştır. Alan olarak rehabilitasyon psikolojisi, uzun süre boyunca engelli kişilerin yaşamlarındaki çevresel ve tutumsal bariyerlerin etkisini dile getirmiştir. Ne var ki, Dunn'un belirttiği gibi, "deneysel çabalar nadiren bağlamsaldı; bu nedenle de araştırmaların Lewinian bir ruhu vardı ancak uygulamada öyle değildi... Odak, engelli insanların karşılaştığı çevresel kısıtlamalar değil, kendileriydi. " (200: 573). Daha da ötesi, bazı kuramcılara göre, engellilik üzerine olan psikososyal araştırmalar, 1960'lardaki sosyopolitik bağlamın üzerindeki büyük önemden (bkz. Wright, 1960), uzvunu kaybetmiş bireyin eksikliğin etkileriyle başa çıktığı bir eksiklik odaklı yaklaşıma geri dönüş gibi görünüyordu (bkz. Gill, 1960). Bu, Gill'e göre, 1970'lerin başlarında engellilik hakları aktivizmi görünürlük kazandığında gerçekleşiyordu.

Bu tarihsel analiz, UPIAS liderleri ve kurucuları tarafından ifade edilen güçlü duygular için bir bağlam sağlar. Donna Reeve'in belirttiği gibi, "engelli çalışmalarında, engelli insanların bir çeşit psikolojik yardım ihtiyacı olduğunu önererek bireysel trajedi modelinin yeniden hortlamasına neden olacak herhangi bir psikolojik durumla karşılaşmaktan kaçınma süregelmiştir" (2006 :94). Anaakım psikolojinin içruhsal etkenler ve sapmaya odaklandığı düşünüldüğünde, yaşamlarını engelliliğin bastırılmasına karşı savaşmaya adayanların engelliliğin psikolojisi üzerine olan tüm söylevlerden neden usanmış olduğu anlaşılabilir bir durumdur. Toplumsal değişim, psikolojik kuram, araştırma ve uygulamanın kapsamından dışarıda algılandığı sürece, engelli yaşamın deneyimlenmesi üzerine odaklanmak toplumsal dönüşüm için acil olan hareketi sulandırma riski taşıyordu.

Ne var ki, Thomas'ın (1999) da belirttiği gibi, katılımı engelleyen bariyerler yalnızca dışarıda değil, içeride de olabilir. Engelliliğin bu psikolojik ve duygusal boyutları, aynı zamanda etkinliği de kısıtlayabilirdi; örneğin, dolaylı şekilde de olsa bir kişi, başkalarının vücuduna bakışlarından ve tepkilerinden kaçınmak için sosyal bir toplantıya katılmamaya karar verebilir. Bu yüzden, engelli çalışmalarında psikolojik konulara değinme ihtiyacı yadsınamaz. Kapsamlı bir uyarıcı literatür, bir bireyin eksiklik ve yetersizliği üzerinden tanımlanmasının risklerine vurgu yapar: Yardıma muhtaç, bağımlı ve engelli olmayan çoğunluktan farklı bir şekilde davranılması; itici, aseksüel ve eş bulabilme becerisinden yoksun olarak algılanması; eş bulma, ebeveynlik yapma ve diğer karşılıklı ilişkiler için boşuna uğraşmamasının öğütlenmesi ya da hissettirilmesi, diğer engelli bireylerle ilişkilenmekten yıldırılması şeklinde liste uzar gider (Gill, 2001; Olkin, 1999; Reeve, 2002, 2006; Thomas, 1999).

Bu tür analizler, yaşanmış deneyimleri dürüst, kimi zaman da acı verici bir şekilde sergilemesi açısından önemlidir. Daha da önemlisi, bu deneyimler, erişim ve katılımın önündeki yapısal bariyerler gibi, birçok psikolojik bariyerlerin de engellilik durumuna içkin ya da engellilik deneyiminin değişmez bir bileşeni olmadığını sürekli vurgular. Eleştirel sosyal-bağlamsal literatür, engellilik damgasıyla ilgili erken dönem endişeleri yeniden ortaya sermektense engellilik kültürünü benimser ve dışlanma, marjinalleştirme ve diğer psikolojik olarak zarar veren uygulamalara karşı eyleme geçme çabalarının özündeki güçlülüğü takdir eder. Bu literatür, engelli bireyleri çeşitli uygulamalar ve tutumların edilgen kurbanları olarak değil, değişimin aktif etmenleri olarak anlamlı ve tatmin edici yaşamlara öncülük eden, baskıcı anlatı ve yapılara direnen ve gelecek nesillerin iyi olma hallerini geliştirmeye çalışan birey-

ler olarak değerlendirir. Üyelerinin, diğer bir birey ile ilişkilenmenin ve toplumsal değişime yönelik çabalamanın neşesini ve olumlamasını keşfettiği bir engelli topluluğunun öyküsünü anlatır. Artan bir şekilde kendilerini değerli bir bütün olarak algılayıp, bunun böyle kabul edilmesini talep eden bir grup insanın kararlılık ve atılganlığını gözler önüne serer. Giderek, çeşitli zeminlerden engelli bireyler, engelliliği bireysel yetersizliğin bir çeşidi değil de bir toplumsal adalet sorunu olarak düşünmeyi öğrenmektedir (Gill, 2001).

ENGELLİLİK VE İYİ OLMA HALİ: GÜÇLENDİRİCİ KURAMLAR, ÇALIŞMALAR VE UYGULAMALAR

Görme engelli psikolog ve filozof Adrian Asch, engeline ilişkin tıbbi yönelimli anlayışların genellikle iki hatalı varsayıma dayandığını savunur. Birincisi, bir engelle yaşamın aralıksız bir trajedi olduğudur, "sonsuza dek altüst olmuş, bir bireyin yaşamının geçici bir şekilde grip ya da sırt ağrısıyla altüst olması gibi" (2001: 300). İkincisi, "eğer engelli bir kişi soyutlanma, güçsüzlük, yoksulluk, işsizlik ve düşük sosyal statüde olmayı deneyimliyorsa, bunlar biyolojik kısıtlamaların kaçınılmaz sonucudur" (2001: 300). Baskıcı toplumsal yapılar ve ikincil rahatsızlıklar yaratan uygulamalar, bu iki hatalı varsayım üzerine inşa edilmiştir, bunlara engelli çalışmalarında sürekli olarak karşı çıkılmakta ve anaakım literatürde de bu varsayımlar etkin bir şekilde gittikçe azalmaktadır. Bu varsayımların çürütülmesi ümit verici bir başlangıcı vaat ederken, engelli bireyleri güçlendirici, sağaltıcı uygulamalara katkıda bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde, bu hatalı varsayımların antitezini, engelli bireylerin iyi olma hallerini güçlendirici ve geliştirici bir yapı olarak kullanıyorum. Organizasyonel amaçlar açısından bu varsayımlar ve antitezler birbirinden ayrı olsa bile, bunlar birlikte işleyen süreçler olduğu için bu ayrım yapaydır.

Engellilik ve İyi Olma Hali Birbirini Dışlamaz

Bu bölümün başlarında, engelliliği, trajedi ve yasla ayrılmaz bir bütün oluşturmuş ve iyi olma haline tamamen aykırı olarak betimleyen psikoloji literatürünü eleştirdim. Bu bütünleyici ve hatalı lanse etme, yalnızca engelli bireylerin çoğunun yaşamlarını tarif ediş şekline ters değil; aynı zamanda bu acıma uyandıran açıklama, iyi olma halini de "berbatlaştırıcı" ve küçümseme uyandırıcı söylemi ile engeller. Bu nedenle, engelli kişilerin kendi yaşam kalitelerini değerlendirmeleri ve bu yaşamın, engelleri olmayanlar tarafından nasıl değerlendirildiği ve nasıl

tasavvur edildiği arasındaki anlamlı kopukluğu vurgulamak önemlidir. Gerçekte, uzun zamandır kanıtlanmıştır ki engelli bireyler, kendi yaşamlarını, engelli olmayanların düşündüğünden çok daha doyurucu ve tatmin edici olarak değerlendiriyor. Engelli olan ve engelli olmayan bireylerin arasındaki yaşam doyumunu ve öznel iyi olma halini karşılaştıran araştırmalar, genellikle engelliliğin öznel iyi olma halinde bir düşüşle ilişkilendirilmesine karşın, bu farkın küçük olduğunu ve insanlar engelleriyle yaşamayı öğrendikçe azaldığını kanıtlamıştır (Dijkers, 1999; Dunn, 2000; Putzke, Richards, Hicken ve DeVivo, 2002). Yaşam doyumu üzerine olan araştırmaların çoğunluğu omurilik sakatlanmaları olan bireylerle yapılmıştır (Dijkers, 1999). Karşılaştırmalı çalışmalar, bu tür sakatlıkları olan insanların yaşam doyumu skorlarının, bu sakatlıkları olmayanlardan daha düşük olmadığını kanıtlamıştır (Dijkers, 1999). Bu bulgu, sağlık uzmanları da dahil birçok bireyin, böyle bir sakatlığın sürmesinin "başlarına gelebilecek en büyük felaketlerden biri" olduğuna dair inançlarının aksi yönündedir (Dijkers, 1999: 867). Benzer şekilde, engelliliğin ciddiyeti ve yaşam doyumu arasındaki ilişki de bir grup tutumsal ve çevresel etkenler tarafından belirlenir ve yüksek oranda, engelli bireylerin algılanan yaşam rollerini, etkinliklerini ve sosyal etkileşimlerini sürdürme becerisine bağlıdır.

Araştırmacılar, yaygın bir şekilde tekrarlanan "mutluluk uçurumu" üzerine çalışmalar yapmış ve kuramsal açıklamalar önermiştir (Ubel, Lowenstein ve Jepson, 2005: 111). Örneğin Ubel ve diğer araştırmacılar (2005), devam eden bir sakatlığı olan insanların çoğunun gerçekleştirdiği olumlu duygusal adaptasyon ile engelleri olmayan bireylerin, eğer kendilerinin böyle bir sakatlığı olsaydı yaşamın nasıl olabileceğine dair olumsuz beklentileri arasındaki kopukluğu araştırmıştır. Bireylerin, yalnızca değişen yaşam koşullarına ne derece adapte olabileceğine dair beklentilerinde yanıldığı ve hatta onlara geçmişteki zorluklara nasıl uyum sağladıklarını sormanın da engelliliğin yaşam kalitelerini nasıl etkileyebileceğine dair tahminlerini değiştirdiği bulunmuştur.

İçerideki-dışarıdaki ayrımı ve fail-gözlemci farkı, bir yandan engelli olmayan gözlemcilerin farklı bakış açılarını, diğer yandan da içeridekilerin bir engelle birlikte yaşamaya karşı-bakış açılarını anlamak için yararlı yapılardır. Engelliliğin belirginliği, "dışarıdakiler" in "içeridekiler" in fiziksel durumlarına dair endişeleri hakkında sıkça yaptıkları hatalı varsayımlara ve bunun onların yaşamlarının her alanına nüfuz ettiğine dair inançlarına katkıda bulunur. Diğer bir yandan içeridekiler, engelliliğin nasıl bir şey olduğunu bilir. İçeridekiler, engellerin etkilerini azaltmak için yollar bulmuştur ve bu nedenle kendi bulundukları durumu

dışarıdakilerin tasavvur ettiğinden çok daha olumlu değerlendirmektedir (Dunn, 2000; Dunn ve Dougherty, 2005; Dunn ve Elliot, 2005).

Bir grup rehabilitasyon araştırmacısı, rehabilitasyon alanını, patoloji, sıkıntı ve engelliliğe olumsuz duygusal tepkiler üzerine tarihsel olarak odaklanmasını ve sağlığın, olumlu başa çıkmanın ve psikolojik gelişimin ihmal edilmesini eleştirmiştir (örn. Dunn, 2000; Dunn & Doherty, 2005; Elliot, Kurylo, ve Rivera, 2002). Geleneksel rehabilitasyon çalışmaları, iyi olma halini sıkıntı ve diğer duygusal tepkilerin olmadığı bir durum olarak tanımlamış ve ölçmüştür.

> Ne yazık ki bu çalışma insanların engelli olduktan sonra olumlu büyümeyi ve anlamlılığı nasıl deneyimleyeceğine dair anlayışımıza katkıda bulunmuyor. Gerçekten de, engelli insanların bakım alan ya da sağlık endişeleriyle dolu, kötü talihin kurbanları olarak gösterildiği psikolojik modeller, engelliliği takip eden olumlu büyüme hakkında bize bilgi veremez (Elliot ve diğerleri, 2002: 688).

Psikologlar ve diğer yardım uzmanları, engelliğin trajikliği dışında bir boyut görememekten azade değildir (Dunn ve Elliott, 2005). Bu durum, engellilik bağlamında sağlık kavramsallaştırmalarının tarihsel eksikliği düşünüldüğünde bizi şaşırtmaz. Daha da ötesi, dışarıdakiler olarak birçok psikolog, içeridekilerin fiziksel durumlarıyla ilgili endişelere ilişkin stereotipik beklentilerle tutarsız bakış açılarını kabul etmekte temkinli davranmaktadır (Dunn, Elliott, 2005). Alternatif olarak, "büyüme modellerinin ortaya çıkarılması zordur; ancak bu modeller üretkenlik ve iyi olma hali gibi, engellilerin tıpkı engelli olmayanlar gibi kendi hakları üzerine yeni bir bakış açısı sunabilmelidir" (Mona, Cameron ve Fuentes, 2006: 88).

Engellilik ve İyi Olma Hali: Kişisel, İlişkisel ve Toplumsal Dönüşümü Bağdaştırmak

Son otuz yılda, engelliliğin kavramsallaştırılmasında çarpıcı ilerlemeler oldu. 2003'te, *American Psychologist* dergisinin özel bir sayısı engellilik konusu için özel olarak basıldı (Pledger, 2003). Makaleler, oldukça çeşitli konuları işliyordu: engellilik ve rehabilitasyon araştırmaları için gelecek yönelimler (Tate ve Pledger, 2003), engelli çalışmaları ve psikoloji arasındaki olası ortaklıklar (Olkin ve Pledger, 2003) ve engelli politikalarının psikoloji için çıkarımları (Gill, Kewman ve Brannon, 2003) gibi. Bütün makalelerde ortak olan, "yeni paradigma" denen, NIDRR (Ulusal Engellilik ve Rehabilitasyon Enstitüsü) tarafından yaygınlaştı-

rılan ve geniş çapta araştırmacı ve uygulamacı tarafından kullanılan bir terimi içermeleriydi. "Yeni paradigma", biyolojik koşullara odaklanan ve engelliliği bireyin içinde olan bir bozukluk olarak tanımlayan "eski paradigma"dan farklıydı. Bu "yeni paradigma", engelliliği "bireysel özelliklerin (örn. koşullar ve eksiklikler, işlevsel durum, kişisel ya da sosyoekonomik nitelikleri) ve doğal, inşa edilmiş, kültürel ve sosyal çevrenin kesişiminin bir ürünü olarak görüyordu (NIDRR, Pledger'ın belirttiği gibi, 2003: 282). Aynı dönemde, Dünya Sağlık Örgütü, bozukluğun ve engelliliğin yenilenmiş bir tanımıyla geldi (İşlerliğin Uluslararası Sınıflandırılması – ICF). Bu tanım, engellilik deneyimini şekillendirmede, fiziksel, sosyal ve tutumsal çevrenin üzerinde çok daha fazla duruyordu (Whiteneck, Meade, Dijkers, Tate, Bushnik ve Forchheimer, 2004).

Yaşam doyumu ve öznel iyi olma hali üzerindeki artan vurgu, çevrenin rolüne dair farkındalığın artışı ile birlikte engellilik araştırma ve uygulamalarındaki önemli adımlar oldu. Yeni paradigmanın değerler sistemi, CHIEF (Craig Hastanesi Çevresel Etmenler Envanteri) gibi ölçeklerin oluşturulmasını sağladı. Bu ölçek, algılanan çevresel bariyerler kadar, bu bariyerlerle karşılaşma sıklığı ve bariyerlerin engelli bireylerin yaşamlarındaki büyüklükleri ve etkilerini de ölçer (Whiteneck ve diğerleri, 2004). Yaşam doyumu ve iyi olma halini, algılanan çevresel bariyerlerin etkileri ile birlikte değerlendiren çalışmalar, engellilikle yaşama dair anlayışımızı geliştirecek yeni bir akımı temsil eder. Örneğin, yukarıda belirtilen yapılarla oluşturulan bir çalışma, yaşam doyumunun, eksikliğin düzeyinden çok sosyal katılımla ilgili olduğu ve çevresel etmenlerin yaşam doyumu ile bağlantılı olduğu önceki araştırmaları desteklemiştir. Beklentilerin tersine, çevresel bariyerlerin varlığı yaşam doyumu ile ilişkili olmasına rağmen, bu bariyerlerin, katılımı anlamlı derecede sınırlamadığı bulunmuştur. Araştırmacılar, bu bulgunun çalışmanın sınırlılığını yansıtabilmesine karşın, insanların doyumlarının azalması pahasına bariyerleri aşmak için büyük çabalar sarf ettiğini de gösterdiğini düşünmüştür (Whiteneck ve diğerleri, 2004).

Bu yeni çalışmalar, yaşam ve iyi olma halinin daha bütünsel ve derinlikli bir anlayışına da katkıda bulunmuştur. Sağlığın geleneksel tanımlarının hastalığın olmaması durumuna odaklanmasına karşın, bu tanımlar, fiziksel, ruhsal ve sosyal iyi olma hali ile anlamlı uğraşlar, doyurucu roller, kendini gerçekleştirme ve en iyi düzeyde çevresel işlerlik gibi farklı yapıları kapsayacak şekilde genişledi (Becker, 2006; Harrison, 2006). Bu genişleyen tanımlar, basitçe engelliliği önlemeye (ve bu yüzden de engelli insanları dışlamaya) odaklanmak yerine, engellilik du-

rumlarından bağımsız bir şekilde bütün vatandaşların sağlık ve iyi olma hallerini geliştirmeye odaklanılması için itici bir güç oldu.

Sağlığın geliştirilmesine odaklanmak, öznel sağlık deneyimi ve iyi olma halini ve aynı zamanda bunları engelleyen ya da önünü açan etkenleri araştırmaktır. Yakın zamandaki bir literatür eleştirisine göre değerlendirilen çalışmaların bir çoğunda işlerlik, sağlıklı olmanın önemli bir boyutu olarak görülüyordu. Bunun yanında, seçilen rollerin gerektirdiklerini yerine getirmesinin, insanların aynı zamanda hem bakım verildiği hem de bakım verdiği karşılıklı ilişkilere girmesinin ve istediği etkinliklerde yer alabilmesinin önemi de bu çalışmalarda sağlıklı olmanın boyutlarındandı (Harrison, 2006). Kendi kaderini tayin edebilme becerisi, yaşamının kontrolünü elinde hissetmek ve acıdan kurtulmuş bir şekilde yaşamak, sağlıklı olmanın diğer yaygın bağıntılarındandı (Becker, 2006; Putnam, Greenen, Powers, Saxton, Finney ve Dautel, 2003). Hareket bozukluğu olan bireylerle yapılan yeni bir çalışmada bu bağıntılar gösterildi (Putnam ve ark. 2003). Dahası, birçok çalışmanın katılımcıları, sağlıklı olma ve iyi olma halini engelliliklerinden ayrı ve engelleri nedeniyle mahrum kalmadıkları bir şey olarak algıladı. Belki de en önemlisi, bu çalışma, katılımcıların kendileri ya da diğer engelli kişilerin sağlık ve iyi olma hallerinin önündeki engellere ve kolaylaştırıcılara dair algılarına odaklandı. 19 odak grubunun tematik analizine dayanarak, katılımcıların algıladıkları bariyer ve kolaylaştırıcıların üç ana düzeyde yer aldığı söylenebilir: kişisel, toplumsal, toplumsal ve bu kategorileri yatay kesen diğer karşılıklar. Ana konular, bireysel düzeydeki duygusal iyi olma hali, kişisel tutumlar ve sağlık davranışı, topluluk düzeyindeki sosyal destek ve sağlık bakımı sağlayıcılarıydı. İki ana tema sistemler düzeyinde tanımlandı; bir tanesi erişim ve barınmayı, diğeri kurumlar, düzenlemeler ve finansmanı içeriyordu (Putnam ve diğerleri, 2003). Sonraki kategori, yardımcı cihazlar ve engelle yaşamanın yüksek bedeline ilişkin finansal kaygılarla birlikte, bu bedele ilişkin toplumsal farkındalığının eksikliğiydi. Dolayısıyla, finansal durum ile iyi olma hali arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuş oldu.

Bu gibi çalışmalar oldukça önemlidir. Bunlar, engelliliğin doğasının çok boyutluluğunu, ihtiyaçların gerektirdikleri düzeyde farkındalığı ve belirlenmesinin kaçınılmazlığını vurgular. Bu durum bilinenin tekrarı gibi görünebilir; ancak profesyonel çabalar, değişen değerlere ve engelliliğin çoğunlukla kişisel bir problem değil de, toplumsal bir problem olarak algılanmasına rağmen, çok sık bir şekilde kişisel değişime odaklanmaya devam ediyor. Gerçekten de, Smith, Langa ve Ubel'in (2005) ortaya çıkardığına göre, finansal durum ve öznel iyi olma hali arasın-

daki görece zayıf bağıntıya karşın, finansal kaynaklar engellilik halinin başlangıcından sonra öznel iyi olma halini artırmaktadır.

Engelli kişilerin işlerliği, biyolojik, psikolojik, sosyal, çevresel, finansal, yasal, ilkesel ve politik etmenlerin oluşturduğu bir ağ tarafından etkilenir. Buna karşın, psikolojideki engelli çalışmaları temelde ilk üç etmene indirgenmiştir. Psikolojinin engelli kişiye vurgu yapmanın ötesine, aileyi, politik ve sosyal alanları dahil eden daha geniş temelli bir yaklaşıma doğru gitmesi gerekmektedir. (Olkin ve Pledger, 2003: 298)

EKSİKLİĞİN ETKİLERİYLE BAŞA ÇIKMAK: RAHATSIZ EDİCİ BİR GERÇEK

Engelliliğin sosyopolitik anlayışının yararlı etkileri reddedilemez. Bir İngiliz engelli hakları aktivisti Liz Crow, bu tür bir anlayışın kendisi üzerindeki dönüştürücü etkisine ilişkin ilgi uyandırıcı bir açıklama yapmıştır:

> Hayatımın iki evresi var: Engelliliğin sosyal modelinden öncesi ve sonrası. Deneyimlerimle ilgili bu şekilde düşünmeyi keşfetmek, bu fırtınalı denizde bir yol gösterici bulmak gibiydi... Bu sosyal model, dört yıldan beri benim sayısız dışlanma ve ayrımcılık durumunu göğüslememi, bunlardan kurtulmamı ve hatta üstesinden gelmemi sağladı... Engelli insanların bireysel özdeğerini, kolektif kimliğini ve politik olarak örgütlenmesini artırmada merkezi rol oynadı. Sosyal modelin yaşamları kurtardığını söylemenin abartı olduğunu düşünmüyorum (Crow, 1996: 206-207).

Bütün sosyal-bağlamsal engellilik yaklaşımlarının sosyal bariyerleri vurgulamasına karşın, İngiliz engellilik aktivistleri ve araştırmacıları, engelliliği sosyal baskı olarak tanımlamada en ileriye gidenler olmuştur. Artık İngiliz engellilik sosyal modeli olarak bilinen modelde, eksikliğin asıl durumdan, yani eksiklikleri olan insanların maruz kaldıkları sosyal baskı olan engellilikten kavramsal olarak ayrılması söz konusudur. Bu tanıma göre, engellilik bireylerde varolan bir durum değil, ortadan kaldırılması engellerden özgür bir topluma götürecek sosyal bir rahatsızlıktır. Eksikliğin etkileri mutlak bir biçimde reddedilmese de buna dayalı açıklamalar, engelliliği ortadan kaldırmada yararlı olarak algılanmamaktadır.

Engellilik ve eksiklik arasındaki kavramsal ayrım, basitliği açısından ilgi çekidir ve sosyal olarak oluşturulmuş bariyerlere odaklanması açısından güçlü bir duruş sağlar. Ne var ki, sosyal modelin içinden ve dışından eleştirilerde belirtildiği gibi, aynı basitlik modeli eleştirilerin hedefi haline getirir. Bir kere, eksikliği tamamen biyolojik olarak tanımlamak,

eksikliğin sıklıkla sosyal yapılardan kaynaklandığını ve/veya kötüleştiği gerçeğini hesaba katmamak demektir. Savaşların neden olduğu sakatlıklar ya da yoksulluk gibi sosyal koşullarla eksikliklerin kötüleşmesine ilişkin çok sayıda örnek vardır. Aynı nedenle, engelliliği katı bir şekilde sosyal açıdan tanımlamak, fiziksel engellerin, sosyal bariyerleri kaldırmanın her zaman hafifletemediği potansiyel sıkıntılarını küçümseme riskini taşır (Shakespeare, 2006; Thomas, 1999). Eksikliğin etkilerinin sıkıntının başlıca sorumlusu olduğu önermesi, engelliliğin kişisel deneyimini geçersiz kıldığı düzeyde geçersizleştirici olabilir. Sosyal modeli hayat kurtarıcı olarak gördüğünü belirten Crow (1996) da sosyal modelin baskıcı tutumlar ve uygulamalara ayrıcalıklı olarak odaklanmasının bedensel mücadeleyi susturduğunu ileri sürer:

> Eksikliğin deneyimlenmesi her zaman ilgisiz, etkisiz ya da olumlu olmaz... Pek çoğumuz acı, kırgınlık, depresyon ve kronik hastalıklarla hayal kırıklığına uğramış ve ümidini kaybetmiş şekilde yaşarız. Pek çoğumuz geleceğimizin ilerleyen ya da ortaya çıkabilecek başka eksiklikler getireceğinden korkarız... Oysa eksiklik üzerine sessizliğimiz, bunların birçoğunu tabu haline getirmiş ve özaktarımımızda yepyeni bir dizi kısıtlama yaratmıştır (Crow, 1996: 209-210).

Acılara neden olabilen eksikliklerin sosyal bariyerlerden kaynaklanmadığı ya da bariyerlerin kaldırılmasıyla kolayca hafifletildiği düşüncesi riskli ve sorunludur. Birçok çalışmada ve kişisel anlatıda, engelli kişiler, yaşam kaliteleri ile ilgili hatalı varsayımları düzeltmek ve engelliliğin trajedisi ile ilgili söylenceleri ortadan kaldırmak için verdikleri mücadeleleri anlatır. Engelli kişiler, sıklıkla kendilerini çok farklı ve bütün sosyal ilişkilerin gergin ve yapay hissettireceği ölçüde kendilerinden ayrı gören engelsiz çoğunlukla benzerliklerini vurgulamak için yorucu bir şekilde didinirler. *"Divided Understandings: The Social Experience of Disability"* adlı olağanüstü bölümde, engelli psikolog ve engelli çalışmaları araştırmacısı Carol Gill (2001), birçok engelli insan tarafından hissedilen ayrımı ortadan kaldırma çabalarından bahseder. Zaten az olan enerji, çoğunlukla davetsiz sorulara ve davranışlara ince bir şekilde karşılık vermeye, beceriksizlikleri azaltmak için çabalamaya, diğer insanları rahat ettirmeye ve sosyal ilişkileri sorunsuz hale getirmek için dikkatli bir şekilde davranmaya harcanır (Gill, 2001).

> Eksikliğin etkileri, onları açıklamadaki zorluklara karşın, engelliliğin psikolojik söyleminin içinde mutlaka olmak zorundadır. Aksi halde, deyim yerindeyse odadaki fil durumuna gelirler. Eksikliğin etkileri, doğalarına, ciddiyetlerine, durağan ya da ilerleyen bir karakterde olmalarına bağlı olarak

engellilik deneyiminin önemli bir parçası olabilir. Shakespeare'in belirttiği gibi:

Eksiklik bireyleri farklı şekillerde etkiler. Bazı insanlar göreceli olarak eksiklikten etkilenmezler ya da eksikliğin ana sorunları başka insanların tutumlarından kaynaklanır. Diğerleri içinse, eksiklik yaşayabilecekleri deneyimleri ya da önlerine çıkabilecek fırsatları kısıtlar. Bazı durumlarda eksiklik, ilerleyen bir yıkıma ve erken ölüme neden olur. Eksikliğin bu özellikleri birçok engelli insanda sıkıntılar yaratır. Engelliliğin herhangi uygun bir açıklaması, eksikliklerin neden olduğu zorluklara mutlaka yer vermelidir (Shakespeare, 2006: 92–93; bkz. French, 1993; O. Prilleltensky, 2004; Thomas, 1999).

Eksiklik/engellilik ayrımının engellilik çalışmalarında tartışılmasına ve bir dizi kuramcının ikisinin de değerlendirilmesi gerekliliğini savunmasına karşın, terapötik müdahalelerin içine girmesi halen belirsizliğini korumaktadır. Örneğin Donna Reeve'nin (2002, 2006) engelliliğin psiko-duygusal boyutları üzerine yaptığı kusursuz çalışma, sosyal olarak oluşturulmuş bariyerlere karşı koymak için tasarlanan terapötik çabaların içine girecek önemli sonuçlar barındırır. Eksiklik etkileri de belirtilmekte, ancak bu etkilerin danışmanlık müdahalelerine nasıl gireceğine değinilmemektedir. Benzer şekilde, eksikliğin etkilerine *"Counselling with the Social Model: Challenging Therapy's Pathologies"* adlı bir bölümde bile değinilmemiştir (Swain, Griffiths ve French, 2006). Bu nedenle eksikliğin etkileri alanın hâlâ üzerinde tam olarak uzlaşamadığı rahatsız edici bir gerçektir.

Eksiklik gerçekten de rahatsız edici bir gerçektir; çünkü kendi başına tanınması, bozukluk çağına geri dönülmesi ve profesyonel odağın toplumsal değil de bireysel olması risklerini taşır. Yine de, eksikliğe olan ilgi, kişi merkezli, bağlam dışı ve asosyal bir yönelime dönmek zorunda değildir. Engelliliğin fiziksel yönünün olmadığını kabul etmek bir riski daha beraberinde getirir: Yaşanmış deneyimleri görmezden gelmek ya da ihmal etmek. Psikolojinin, engelliliğin etkileriyle meşgul olmaması gerektiğine ve "insanları eksiklikler temelinde patolojize eden kabul edilmiş varsayımı ortadan kaldıracak bir terapiye ihtiyacı olduğu"na katılıyorum (Goodley ve Lawthom, 2006: 1999). Fakat bununla birlikte, gerçek bedenlerin gerçek mücadelelerinin bu söylem için fazla olduğu ve terapötik müdahaleyle pek ilgisi olmadığı mesajını vermek istemiyorsak, psikologların eksikliğin etkilerini görmezden gelmemesi gerektiğine inanıyorum. Shakespeare'in belirttiği gibi (2006), eksikliğin etkilerine önem vermek, eksikliği yalnızca ve daima olumsuz olarak algılamak ya da eksikliğin sıkıntıya eşit olduğuna dair basitleştirici fikre

bağlı kalmak demek değildir. Aynı zamanda, biyolojik kısıtlamaların olası problemli gerçekliğini görmezden gelmek ya da önemsiz göstermek de engelli kişilerin iyi olma halini geliştirecek bir yol değildir. Bazı durumlarda, sosyal bariyerler yaşanmış deneyimlerin tümünden sorumlu olmaz. Eksiklik ve engelliliği iki ayrı kategoride değerlendirmek, gerçekte ikisinin birlikte deneyimlendiği ve basit bir biçimde birbirinden ayrılmadığını dikkate almamak demektir.

Sonuç

Engelli insanlar üzerine psikolojik araştırmalar ve uygulamalar, hem kişisel hem de politiktir. Kişiselliği, politikliği feda edecek şekilde önemsemek yalnızca sonuçsuz değil, aynı zamanda potansiyel olarak zarar vericidir (Olkin, 1999; Olkin ve Pledger, 2003). Isaac Prilleltensky (2008), psikolojik ve politik dinamiklerin ayrılmaz doğasına ve her ikisine de önem verilmesi gerekliliğine dikkat çekmek için psikopolitik geçerlik kavramını üretmiştir. Bu yapı, engellik üzerine psikolojik söyleme oldukça uygundur.

Araştırmacılar ve uygulamacılar olarak, engellilik çalışmaları yönelimini benimsemiş eleştirel psikologlar, engelli kişilerin iyi olma halini geliştirmek için iyi bir şekilde konumlanmıştır. Örneğin Goodley ve Lawthom (2006), eleştirel psikoloji ve engelli çalışmaları arasındaki bağlantıyı belirginleştirir. Gill (2001) ve Olkin (1999) gibi diğerleri, özellikle eleştirel psikoloji terminolojisine başvurmadan bir eleştirel psikoloji paradigması benimserler. Onların eleştirel bakış açıları, sosyal düzenlemelerin ve kaynaklara erişimin öznel iyi olma halinde oynadığı role dair farkındalıkları çok değerlidir. Zorlu sorular ileri sürme konusundaki istekleri, bu soruları statükoyu rahatsız edecek ve bazı insanları rahatsız hissettirecek de olsa sormaları önemli bir işlev taşımaktadır.

– Neden yeni paradigma anlayışına rağmen, araştırmacılar ve uygulamacılar kişiye ve yakın çevresine odaklanmaya devam ediyorlar ve nadiren daha geniş sosyo-politik diyaloğa giriyorlar?

– Neden ayrımcılık karşıtı yasalarda, yardımcı teknolojilerde ve rehabilitasyon uygulamalarındaki önemli ilerlemelere karşın, engelli kişiler orantısız ölçüde işsiz, yeterli derecede çalıştırılmayan durumda ve sosyoekonomik hiyerarşinin alt basamağında kalmaya devam ediyorlar?

– Araştırma sorularımıza yön gösterecek değerler ve varsayımlar nelerdir?

– Neden engelli kişiler psikolojik araştırmacı ve uygulamacılar olarak önemli ölçüde temsil edilmemeye devam ediyor ve bu soruyu kim sormaya cesaret ediyor?

– Tatmin edici bir kariyerleri, sevgili bir eşleri, yetiştirdikleri çocukları ve birden fazla rolü dengeleyebilen engelli bireyleri üzerine olan araştırmalar neden hâlâ yetersiz?

– Hangi çevresel destekler, engellilik bağlamında daha çok insanın durumlarının iyileştirilmesine olanak tanır?

Bunlar, eleştirel araştırmacılar ve uygulamacıların öne sürdüğü dur durak bilmeyen sorulardan bazılarıdır (Gill, 2001; Olkin, 1999; Olkin ve Pledger, 2003; Schriner, 2001). Buna ek olarak, eleştirel kuramcılar, araştırmacılar ve uygulamacılar, engelleri olan insanlarla yapılan güçlendirici çalışmalara katkı ve yol haritaları sağlamaktadır.

Eleştirel bakış açılarının önemine rağmen, kişisel ve politik olan ile yapısal ve fizyolojik olan arasındaki dengeyi sağlamak önemlidir. Kimi zaman geniş ölçekli ve yapısal bariyerleri konunun merkezine getirmek için çetin bir savaş vermeleri, eleştirel araştırmacılar ve uygulamacıların eksikliğin sosyal düzenlemelerdeki değişikliklerle kolayca düzeltilemeyecek etkilerini azımsama ya da yapmacık bir önem atfetme riskini taşımalarına sebep olur. Belki de, eksikliğin etkilerini küçümsemek, engelliliğin psikolojik yaklaşımlarını tarihsel olarak egemen olan patolojize edici eksiklik odaklı eğilimleri dengelemek için verilen mücadelenin kaçınılmaz sonucudur. Her şeye rağmen, bedensel mücadeleler ile sosyal olarak oluşturulmuş bariyerler arasındaki ayrım ne birçok engelli insanın yaşamını yansıtır ne de onların psikolojik iyi olma hallerini geliştirmeye yararlıdır (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006; Schriner, 2001; Shakespeare, 2006).

Kendisi de ilerleyen bir bozuklukla yaşayan bir akademisyen ve danışmanlık psikolojisi uzmanı olarak, eleştirel bakış açılarını benimsiyor ve onaylıyorum. Engelliliğin eleştirel olmayan psikososyal kavramsallaştırmalarına doğal olarak kuşkuyla bakıyorum. Aynı zamanda, engelli çalışmaları ve eleştirel psikolojideki çalışmaların, bazı eksikliğin bazı bireylerin yaşamlarındaki rolünü kabul etmeleri ve buna önem vermeleri gerektiğine giderek artan bir şekilde ikna oluyorum. Sosyopolitik boyutlarına rağmen, engellilik her zaman arzu edilir ya da etkisiz olarak algılanamayacak şekilde vücut bulan bir deneyimdir. Gerçekten de eksikliğin etkileri, özellikle ilerleyen ve artan şekilde güçleştirici koşullarla ilişkili olanlar, kesinlikle yaşam doyumuna ve iyi olma haline sorun teşkil edebilir. Psikoloji ve diğer yardım uzmanlıkları, bunlar ve bunlardan etkilenen bireylerin yaşamlarındaki diğer etkileri araştırmaktan uzak durmayı göze alamaz. Engelliliğin etkileri üzerine profesyonel ya da politik ikircikilik, kişinin deneyiminin bu kısmının kabul edilebilir

olmadığına ve kişisel eksiklikle ilişkili mücadelelerin saklı tutulması gerektiğine dair üstü kapalı ya da fazla kapalı olmayan mesajlara sebebiyet verebilir.

Nasıl ki aynı sürecin basitçe iki ucu olmayan olumsuz ve olumlu duyguları birlikte hissetmek mümkünse, aynı zamanda hem bedensel işlevler nedeniyle hayal kırıklığı, üzüntü ve kayıp hissetmek hem de (doğru kavramsal etmenlerin varlığıyla) tatmin edici, ödüllendirici ve derin bir şekilde anlamlı bir yaşamı sürdürmek mümkündür. Bu basit bir mesaj olmasına karşın, engelli insanlar ve anlamlı ilişkiler kurduklarını engelli olmayan aile, arkadaşlar ve bazı zamanlar kendileriyle çalışan sağlık uzmanları için önemli çıkarımları vardır. Engelli kişilerin, olumlu kimlikler yaratmak, kendileri ve kendilerine benzeyen kişilerin değeri azalmış imgelerini reddetmek için birden çok çıkış yoluna ihtiyacı vardır. Engellerini arzu edilebilir ya da etkisiz görmeseler bile –ki bazıları böyle görür– yaşamlarının, engelli olmasalardı daha kolay olacağına inansalar bile –ki bazıları buna inanmaz– bu çıkış yollarına ihtiyaç duyarlar. Asıl önemlisi, bu tür inançlar olumlu kimliği, yüksek özgüveni ya da doyurucu ve ödüllendirici bir yaşamı olanaksızlaştırmaz. Hiçbiri, gelişimin, olumlu büyümenin ve engelli bir yaşamda anlam bulmaya uymayan inançlar değildir.

Karşılaştıkları kişiler arasındaki "stereotipik kimlik atfetme" (Gill, 2001: 353) yaygınlığı düşünülürse, birçok engelli insan diğer insanların kendi bozukluklarına olan tepkilerini idare etmede, bu kişilerin rahatlık düzeyini yükseltmede ve engelli olmayan kısımlarıyla onlarla paylaştıkları ortaklıkları vurgulamada uzmanlaşmıştır. Bu durumun, onların sosyal ilişkileri idare etmesine olanak sağlamasına ve bu nedenle bir anlamda uyumsal olmasına karşın, bir bedeli olabileceği konusunda pek az şüphe vardır. Nasıl ki insanın sonsuza dek olumlu ve güler yüzlü olması gerektiğine (aksi takdirde trajik bir kurban olarak görüleceğine) dair görüşler iyi olma haline karşı etik dışı ise, üzüntü, kayıp ya da diğer olumsuz duyguların tamamen inkar edilmesi, yalnızca saklı bir şekilde ama paylaşılmadan yaşanması ya da yapısal bariyerlerden kaynaklandığına dair aşırı tanımlar da iyi olma haline karşı etik dışıdır. Bu klikleşmenin terapötik ilişkide yeniden canlandırılmaması zorunludur.

Danışmanlık arayan engelli kişiler nasıl baskıcı toplumsal koşulları ihmal eden terapistlerden yardım alamaz ise, eksikliğin kişisel açıklamalarını görmezden gelen terapistlerden de alamazlar. Eksiklik hakkında konuşmak, trajedi dolu anlatılar anlamına gelmez. Konuşmada dışsal ya da içsel kısıtlamalardan birinin lehine olacak şekilde yanlı olmak, yalnızca belli konuların danışmanlık için yalnızca belli sorunların

doğru ya da uygun olduğu anlamını verebilir. Sloganların türetilmesi ve peşinden gidilmesi kolay olsa da terapötik ve sosyal müdahaleler, belli bir düzeyde ve ulaşılması zor bir karmaşıklık gerektirir. Politik hedeflerin baskıcı sosyal politikalara odaklanarak başarıya ulaşması, sosyal dönüşümü ve kişisel özgürleşmeyi aynı zamanda mümkün kılabilir. Ne var ki bu durum, yapısal bariyerlere, sosyal olarak oluşturulmuş stres etmenlerine ve eksikliğin etkilerine ilişkin kişisel mücadelelerin kendiliğinden ortadan kalkması anlamına gelmez. Her durum birbirinden farklıdır ve etmenler arasındaki dengenin sonsuz dizilimleri mevcuttur. Yardım eden kişinin alet çantası, toplumsal baskıyı ortadan kaldıracak araçlar ve yaşanmış deneyimleri bütün karmaşıklığıyla duymak için yükselticiler içermelidir.

Bölümdeki Temel Noktalar

Tarihsel olarak, engelli kişilerle yapılan psikolojik araştırma ve uygulamalar, bireylere, engellerine uyum sağlamaları için yardım etmeye odaklanmış ve sistemik bariyerlere çok az dikkat çekmiştir.

1. Engelli aktivistleri ve akademisyenler, engelliliğin kamusal algısına karşı çıktılar ve sosyal olarak oluşturulmuş bariyerleri tanımlamak ve ortadan kaldırmak için çalıştılar. Bu, önemli değişimlere yol açan bir güçlendirme süreciydi.
2. Engelleri olan kişiler, kendi yaşam kalitelerini ve öznel iyi olma hallerini engelli olmayanların düşündüğünden çok daha olumlu değerlendirmişlerdir. Buna ek olarak, birçok engellilikle ilişkili bariyer, eksikliğin kendisinde bulunmaz, tam tersine sosyal olarak oluşturulmuştur ve bu yüzden ortadan kaldırılabilir.
3. Aynı zamanda, eksikliğin etkileri bazı insanlar için sıkıntılı olabilir ve terapötik koşullarda ele alınması gerekebilir. Psikologlar yapısal bariyerlerden söz etmelidir; ancak eksikliğin sosyal değişime kolayca yanıt vermeyen olası etkilerine de dikkat etmelidir.

Terimler Sözlüğü

- Engelli Çalışmaları: Engelliliği sosyal, kültürel ve politik bir olgu olarak inceleyen ve engelli insanların güçlendirilmesine ve kendi kaderlerini tayin edebilmesine dayalı multidisipliner bir alan.
- Engelliliğin Tıbbi Modeli (eski paradigma): Engelliliği, patolojinin ve bireydeki bozukluğu çevrenin rolüne çok az dikkat gösterilerek vurgulandığı bir koşula indirgenir.

- Engelliliğin Sosyal Modeli (yeni paradigma): Bireysel farklılıkların ve sosyal çevrenin rol oynadığı karmaşık etkileşimi dikkate alan bir kişi-çevre yaklaşımı. Bu modele göre, engellilerin karşılaştığı bariyerlerin birçoğu onlara uymakta başarısız olan çevrelerden ve onlara karşı olumsuz tutumlardan kaynaklanır.

Okuma Önerileri

İki kaynak, *Handbook of Disability Studies [Engellilik Çalışmaları El-kitabı]* (Albrecht, Seelman, & Bury, 2001) ve *American Psychologist*'in engellilik konularına adanmış özel bir sayısı (Pledger, 2003), psikolojiye özel bazı uygulamalarla birlikte alanın iyi bir özetini sunar. Engelleri olan kişilerle çalışmak için yönergeler arayan uygulamacılar Olkin'i (1999) mutlaka okumalıdır.

İnternet Kaynakları

- Kuzey Amerika'daki engelli çalışmaları programlarının listesi: isc.temple.edu/neighbour/ds/dsprogrammes.htm
- Engellilik Çalışmaları Açık Dizin Projesi, konuyla ilişkili çeşitli internet sitelerinin veritabanı: www.dmoz.org/Society/Disabled/Disability_studies/
- Engelli Çalışmaları Topluluğu: www.disstudies.org

Sorular

1. Engelli olmakla ilgili en zor şeyin ne olduğu hakkında düşünceleri sorulduğunda, engelleri olmayan insanlar genellikle eksikliğin kendisinden kaynaklanan kısıtlamalardan söz eder. Buna karşılık, engelli insanlar sıklıkla engellilik, yapısal ve tutumsal bariyerler hakkındaki yanlış anlaşılmalara işaret eder. Bu farkın nereden kaynaklandığını düşünüyorsunuz ve engellilik deneyimi daha iyi nasıl anlaşılabilir?
2. Alanda çalışan uzmanlar artan bir şekilde engelleri olan kişilerin temelde esnek olmayan yapılar ve sosyal düzenlemelerle engellendiği düşüncesini kabul ediyorlar. Ne var ki profesyonel müdahale sıklıkla kişisel değişime odaklanmakla sınırlı kalır. Psikologların eğitimi bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeyde sosyal değişim için çalışma stratejileri içerecek şekilde nasıl genişletilebilir?
3. Bu bölüm engelli kişiler için güçlü yanlara, iyi olma halini geliştirmeye ve bariyerleri belirleyerek azaltmaya odaklanmanın önemini vurgular. Aynı zamanda, eksikliğin etkileri sosyal değişimin dindiremeyeceği sorunları beraberinde getirebilir. Psikologlar danışanların

deneyimlerini yanlış yorumlamadan ve patolojize etmeden onların bu dinamikleri keşfedeceği güvenli alanı nasıl sağlayabilir?

Çeviren: Ufuk Kılıçaslan

16
Sömürgecilikten Küreselleşmeye: Sömürgeci "Ortak Akıl"da Devamlılıklar

Ingrid Huygens

Bölüm Konuları

SÖMÜRGECİLİK VE KÜRESELLEŞME
IRKÇILIK VE KÜLTÜREL ÜSTÜNLÜK
SÖMÜRGECİ "ORTAK AKIL"
SÖMÜRGESİZLEŞTİRME İÇİN ARAÇLAR
- *Yerel Psikolojiler Geliştirmek*
- *Çevrebilimsel bir Metafor Benimsemek*
- *"Sömürgeci Ortak Aklı" İncelemek*
- *Sömürgeci Gruplar için Eleştirel Bilinç Oluşturmak*
- *Değişime Yönelik Toplumsal Hareketleri Desteklemek*

UYARILAR

> Bana göre baskı, insanlığın en büyük faciasıdır. İnsanın kuvvetini saptırır ve kirletir; ezilenin de ezenin de. Çünkü sömürgecilik sömürgeyi yok ettiği kadar, sömürgeciyi de çürütür.
>
> Memmi, 1965: xvii

Modern Batı psikolojisi Avrupa'daki fetih, sömürü ve tahakküm ortamında meydana çıkmış ve gelişmiştir. Bu tarihsel bağ tesadüfî değildir. Hatta, giderek küreselleşen dünyamızda psikolojik meselelerin nasıl daha eleştirel bir yaklaşımla ele alınabileceğini anlamamıza yardımcı olabilir. Nitekim Amerikalı topluluk psikoloğu Tod Sloan, küreselleşme, yoksulluk ve toplumsal adaleti ele aldığı oldukça yararlı giriş yazısında, fazlasıyla psikolojik bir soru sorar: Dünyanın kapitalist

ekonomiyle inşa edilmiş sömürü dolayısıyla yaşadıklarına rağmen, bu kadar insan kapitalizmin iyi bir sistem olduğuna neden inanıyor? Bu bölümün esas konusu, bu soruya verilen yanıttır: "Bu tuhaf olgu, ideoloji ile ilgilidir" (2005: 319).

Öncelikle, ideoloji gibi kültürel ve psikolojik olguların, insanın sağ kalım ve refahının gömülü olduğu küresel ekonomik ve siyasi süreçlerle "çapraşık ağ" halini almış ilişkisini ortaya çıkarmaya yardım edeceğinden sömürge ilişkilerinin kısa ve eleştirel bir tarihini sunacağım (Marsella, Sloan'dan alıntı, 2005). Başından sonuna kadar, *sömürgeci* ve yerli halklar arasındaki ilişkiye odaklanacağım. "Yerli halklar" terimi, 1970'lerde ABD'deki Amerikan Kızılderili Hareketi[1] ve Kanadalı Kızılderili Kardeşliği'nin[2], dünyadaki bazı sömürgeleştirilen halkların deneyimlerini ve meselelerini uluslararası hale getirme mücadelelerinden doğdu (Smith, 1999). Ben de dünyanın bazı sömürgeci halklarını ele alıp eleştirel psikolojiyle bağlantılı bir yaklaşım kullanarak meseleleri uluslararası hale getirmeye çalışacağım. Bu bölümde, küreselleşmeyi, süregelen sömürgeciliğin bir şekli olarak ele alıyorum; dolayısıyla ideolojik altyapısının araçsal ırkçılığa ve Avrupa'nın kültür üstünlüğüne dayandığı yönündeki eleştiriye katılıyorum. Bu ideolojiler, modern toplumlardaki sömürgeci grupların gündelik kararlarında kullandığı sömürgeci "ortak aklın" çağdaş sürümlerinin yapıtaşlarını oluşturur. Böyle bir "ortak akıl" yerli halkları düşman, topluluk haklarının talebini ise dünya çapındaki bir kapitalizmin ilkel ayak bağları olarak görmeye devam eder.

Bu bölüm boyunca işlenen tek vaka hikâyesi, Yeni Zelanda'da aktivist bir Pakehalı psikolog olarak dahil olduğum bir olayı ortaya koyuyor. Bu hikâye, ırkçılığın ve kültür üstünlüğünün çağdaş Batı toplumlarında nasıl "yaşayan bir ideoloji" (Billig, Condor, Edwards, Gane, Middleton, & Radley, 1989) olduğunun bir örneğini sunuyor. Sömürgeci grupların, yerli halkların baskılanmalarını ve mallarına zorla el konulmasını savunmasının veya en azından normal karşılamasının altında yatan istilacı "ortak aklın" zeminini bu ideolojiler oluşturur. Böylesi bir "sömürgeci ortak aklın" Yeni Zelanda'daki yerli halklar üstündeki etkisi, Avustralya, Kanada ve ABD gibi yerli olmayan grupların artık sayısal çoğunluğu oluşturduğu diğer eski İngiliz sömürgelerine de tam olarak uyarlanabilir.

Yeni Zelanda Kuzey Adası'nda kumsallarımızı severiz. Kıyı şeridi ve deniz kaynaklarını "bizim" sayar ve ayrıcalıklı hissederiz. Yerli Maoriler, yani bu adaların İlk Halklar'a mensup insanları için, kıyı ve deniz kay-

1. İngilizce'deki *American Indian Movement* (AIM)'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)
2. İngilizce'deki *Canadian Indian Brotherhood'un* karşılığı olarak kullanılmıştır.(ç.n.)

nakları yaşamın vazgeçilmez ve kıymetli bir öğesi olagelmiştir. Pakeha denen beyaz yerleşimciler hemen kumsalları ve bol deniz ürününü besin, ticaret ve dinlence için kullanmaya başladılar. Bu günlerde Asya ve Afrika'dan gelen yeni göçmenler hevesle yüzüyor, yürüyüş yapıyor ve kıyı boyunca deniz ürünü topluyorlar. Denizaşırı ziyaretçiler de kıyı şeridimize hayran oluyor ve kıyı mülklerimizi ve açık denizlerdeki adalarımızı satın alan dövizi bizimkinden daha değerli olan insanların sayısı gittikçe artıyor. Öyleyse "kumsallarımızın" kime ait olduğunu düşüneceğiz? Ve böyle kıymetli kaynaklarla ilgili kararları verme yetkisi kimin elinde?

SÖMÜRGECİLİK VE KÜRESELLEŞME

Eleştirel bir gözle bakılmadığında, sömürgecilik insanların anayurtlarından uzak bölgelere yerleşip bir sömürge yaratmaları süreci olarak görülebilir (Collins İngilizce Sözlük, 1994). Sömürgelerdeki insanlar genellikle bu yeni bölgelerdeki çevre ve insan kaynaklarını kendi anayurtlarının çıkarı için istismar eder. Bu tür bir sömürgecilik çoğunlukla endüstriyel Avrupa kapitalizminin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülür. Böylesi bir ekonomi odaklı yaklaşımda, endüstriyel üretimin verimliliği yine sömürgelere satılacak olan imal ürünleri anayurtta üretmek için bir ham madde arayışı yaratır. Dolayısıyla, eleştirel bir gözle bakılmadığında, Avrupa kapitalizminin bu ekonomik "başarısı" Avrupa'nın ve Amerika'nın son 500 yıldaki yayılımını meşru kılar.

Öte yandan sömürgecilik; insanların failliğini, değerlerini ve istismar amacıyla güç kullanımını dile getiren daha eleştirel bir bakış açısıyla da değerlendirilebilir. Örneğin, sömürgecilik tabiri, "büyük ülkeler tarafından Avrupa veya ABD dışındaki bölgelere uygulanan cebrî, uzun süreli işgal" olarak tanımlanmıştır (Kiernan, 1993: 294). Avrupa'nın 1500'lerden bu yana uyguladığı sömürge projesi ölçek ve kapsam olarak, bir bölge üzerinde tahakküm kurmanın eski şekillerinden farklılaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başında Avrupa ve ABD, dünya yüzeyinin çoğunu bir tür sömürgeci boyundurukla ele geçirmiş durumdaydı. Yerli bir eleştirel yazar olan Smith (1999), bu sömürgeciliği, Avrupa'nın uzaktaki sömürgeler üzerinde kontrolünü sağlayarak ekonomik ve kültürel yayılımını kolaylaştıran emperyalizmin bir ifadesi ya da yöntemi olarak tanımlamıştır. Denizaşırı bölgeler üzerinde böylesine geniş ölçekli bir hâkimiyet, güç ilişkilerindeki dev eşitsizlikleri sürdürmeye dayalıydı ve yerli nüfusu bağlayıp boyunduruk altına almayı gerektiriyordu.

Benzer şekilde, savunucuları küreselleşmeyi, eleştirellikten uzak bir şekilde "bilim, demokrasi, serbest ticaret, iletişim sistemleri ve şirket-

lerin yönettiği kapitalizmin faydalarını" ulus ötesi, kültür ötesi ve sınır ötesi süreçlerle "tüm dünyaya" getirmek olarak sunar (Sloan, 2005: 314). Fakat eleştirel yazarlar küreselleşmeyi, sömürgecilik yahut emperyalizmin süregelen bir türü olarak tanımlayıp, onu "yeniden sömürgeleşme" veya "yeni sömürgecilik" olarak adlandırır; çünkü bugünün küresel ilişki modelleri, Avrupa'nın önceki sömürge imparatorluklarınınkini takip etmektedir.

Sömürgelerin birçoğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazandıysa da, modernleşmeyi finanse edebilmek için büyük borçlar altına girdi; çünkü sömürgeci güçler hammadde ve emeği yerel gelişime yatırım yapmaksızın ihraç etmişlerdi. Eski sömürgeci güçlerin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi borç kurumları bu kredilere, devletin sağlık ve eğitim harcamalarını kısıtlamak ve yabancı yatırım için sınırları kaldırmak gibi sert koşullar koydular. Çoğu eski sömürge, Avrupa ve ABD'ye olan muazzam borçlarıyla öyle ezildi ki kapitalist üretimin verimliliğini arttırmak için toplumlarını yeniden düzenlemek zorunda kaldı. Sonuç olarak, bu gelişmekte olan ülkelerin çoğunda güçlü sınıflar sermaye biriktirip Batılılaşmış bir hayat tarzını benimserken, nüfusun geri kalanı aşırı yoksulluk içinde yaşar hale geldi (Sloan, 2005).

Sömürgeleşmenin bir sonucu olan iç eşitsizlikler yalnızca sözde Üçüncü Dünya ülkeleriyle kısıtlı değildir. 1970'ler boyunca ABD'de geliştirilen bir dizi kuram 16. yüzyıl Avrupa sömürgeleşmesini, Amerika[3] ve diğer yerlerdeki mevcut eşitsizliğin kaynağı olarak teşhis etmiştir. Yerli Amerikalıların topraklarına ve önce Afrika kökenli Amerikalıların, daha sonraysa Meksika kökenli Amerikalıların emeğine Avrupalılar tarafından el konulması başta cebren gerçekleştirilmiş, ardından da yapısal bir "iç sömürgecilik" yaratmak için ırkçılık yoluyla kurumsallaştırılmıştır (Feagin & Feagin, 1978). Çoğu ülkede malların ve sermayenin güncel akışı, eski sömürülerdeki ekonomik az gelişmişlik ve toplumsal adaletsizlikle daha da ciddi boyutlara ulaşmakta ve böylece hem küresel hem de yerel alanda sömürge modelini muhafaza etmektedir. Bütün dünya ekonomi, halklar ve kültürel gruplar arasında sömürge ilişkileri geliştirmiş olarak düşünülebilir.

Amerika, Afrika, Hindistan, Güney Asya, Avustralya ve Pasifiklerdeki 70 ülkede yaşayan yaklaşık 300 milyon yerli halk vardır. Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya sömürge ülkelerinde yaşayan bu İlk Uluslar zaman zaman Dördüncü Dünya olarak da tarif edilir (Nikora, Levy, Mas-

3. Kuzey Amerika, Orta Amerika, Güney Amerika ve bunlara bağlı adaların oluşturduğu kıtalar ve adalar topluluğu için İngilizce'de kullanılan *Americas* terimini karşılar.

ters, & Waitoki, 2006). Pek çoğunun görebildiği gibi, küreselleşme basitçe sömürgeleşmenin bir uzantısıdır (Smith, 1999). Sömürgeci gruplar öncelikle yerli toprağın, kanunun, ruhaniliğin, dilin, eğitimin, sağlığın, aile yapısının ve en sonunda da kültürün kontrolünü ele geçirmişlerdi. Topraklara zorla el koyma, dil baskısı ve yerli kültürü egzotik bir ürün olarak pazarlama yoluyla yerli halkların fiziksel, düşünsel ve kalıtsal mülkiyetini istismar etmişlerdi (Nairn, 1990). Bugünse bu şekildeki istismarlar için güncel araçlar, mala ve mülke el koyma kanunlarını, yerli kültür biçimlerini metalaştırmayı ve kalıtsal malzemeyi kar amaçlı sahiplenen biyomedikal projeleri içerir (Glover ve ark. 2005).

Sömürge ilişkisinin doğasını ele alan Tunuslu bir Yahudi olan Memmi, Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerindeki deneyimini yazarken, "sömürgeleştirilenin yoksunluklarının, sömürgecinin sağlama aldığı menfaatlerin neredeyse doğrudan sonucu olduğu" yorumunda bulunur (1965: xii). Bu nedenle, uluslararası arabulucu Adam Curle sömürge ilişkilerini "fiziksel şiddetle ya da ekonomik, toplumsal veya psikolojik yollarla söz konusu taraflardan bir ya da daha fazlasına zarar vermesi" sebebiyle "huzursuz" olarak tanımlar (Curle, 1971:1). Avustralyalı antropolog Stevenson'a göreyse, Avrupalılarla yerli halklar arasındaki sözde "karşılaşma" öyle etraflı ve sistematiktir ki bu ancak bir savaş olarak tarif edilebilir: "(A)na uğraş bir halkı harabeye çevirmek ve varlıklarının bütünlüğünü çürütüp zenginliklerini ele geçirmek için kültürü yok etmektir" (1992: 27).

Sömürgeciliğin toplumsal ve psikolojik mekanizmalarını ele alan İrlandalı psikolog Moane, sömürge ilişkisini nesiller boyu "daha da yerleşmiş, yaygın ve kurnazlaşmış" bir tahakküm ve kontrol ilişkisi olarak tanımlar (1992: 32). Sömürgecinin ekonomik, siyasi ve sembolik sistemler üzerindeki kontrolü; gücün istismarcı kullanımlarını meşru kılan ve sömürgecinin üstünlüğüyle sömürgeleştirilenin aşağılığını benimseten ideolojiler tarafından kurumsallaştırılmış ve görünmez kılınmıştır. Stevenson (1992) emperyalizmin dile böylece yerleşmiş olduğunu ortaya koyar. Yerli halklara karşı topyekün bir savaş dili, sömürgecileri "insan kitlelerinin kader ve kimliklerini belirleyebilecekleri bir psikolojik ivme ve güvenle" donatmıştır (1992: 28). Kuzey Amerika sömürgeciliğini desteklemek için kullanılan dille bugün küreselleşmeyi destekleyen dili karşılaştıran Stevenson, bu tür psikolinguistik süreçlerin, başkalarının toprak ve kaynaklarını arzulayan grupların yağmacı eylem ve niyetlerini açıkça maskeleyerek, örneğin, istismarın aslında yalnızca duygusuz bir ekonomik eylem olduğunu iddia ederek, onlara yardımcı olduğu sonucuna varır.

İngiliz psikolog Howitt ve Ganalı psikolog Owusu-Bempah, psikoloji disiplininin, kitle iletişim araçları ve diğer Batılı kurumlarla beraber Avrupa'nın sömürgecilik projesindeki rolünü sürdürdüğüne değinir. Masson'un "psikolojik emperyalizm"i alttan destekleyen güçle ilgili görüşünü alıntılayarak, askeri kuvvetler, polis, silahlar, hapishaneler, istismar, yönetmelikler, kanunlar, törenler ve benzerlerinin, gerçekliğin bir tanımının diğerleri üzerinde egemen olmasını sağlayabilecek araçlardan ibaret olduğunu savunur. Diğer disiplinlerin üyelerine kıyasla psikologların "Avrupa'nın gerçeklik tanımının dünyadaki diğer tanımlar üzerinde egemen olmasını sağlamaya" özellikle meyilli olduklarını ileri sürer (Howitt & Owusu-Bempah, 1994: 118). Psikologlar, yoksulluk ve az gelişmişliğin etkilerini düzeltmeye çalıştıklarında bile, müdahaleleri genellikle bireylerin kapitalist çağdaşlaşmaya uyumundan ve Avrupalı kültür biçimlerini özümsemesinden ötesine yardımcı olmaz.

Yerli psikolog Levy (2007), Moghaddam'ın küresel psikoloji toplulukları arasındaki güç yapısına yaklaşımını kullanarak bu toplulukların psikoloji bilgisini üretme, yayma ve sonuç olarak da disiplinin anaakım, geleneksel ve normal kabul ettiği şeyleri şekillendirip tanımlama açısından değişen kabiliyetlerini analiz eder. Moghaddam'ın çerçevesinde, "Birinci Dünya", yani ABD, psikoloji bilgisinin en önemli üreticisi ve ihracatçısı konumu sayesinde hâkim ve tartışmasız bir mevkidedir. İngiltere, Kanada ve Hindistan'ı içeren "İkinci Dünya", her ne kadar kendi bilgisini üretiyor olsa da Birinci'den ağırlıklı olarak etkilenmiştir ve Birinci Dünya'nın psikolojik bilgi birikiminin meşruiyetini pekiştirir. Bangladeş, Küba ve Nijerya gibi ülkeleri içeren Üçüncü Dünya ise yalnızca Birinci ve İkinci Dünya'dan bilgi ithal etmektedir. Moghaddam'a göre, psikoloji toplulukları arasındaki ilk uçurum, psikologların bilgi tabanlarını ve bu bilgiyi yayacak yayın pazarını yaratma becerilerini içeren psikoloji bilgisi üretme kabiliyetinde yatar. Levy de psikoloji disiplininin, ihracat ve ithalat süreçleri yoluyla "evrenselleri araştırıp kabul ederken diğer bilgi ve yayılım sistemlerini geçersiz kılan" tek kültürlü Batı geleneğini desteklediği sonucuna varır (2007: 37). Howitt ve Owusu-Bempah ise benzer şekilde, Birinci Dünya'dan "tek yönlü akış" (1994: 118) halinde ihraç edildiği için psikolojinin Avrupa ve Amerika'nın kültür emperyalizmine katkıda bulunduğu çıkarımını yapar.

Yerli ve baskılanmış gruplardan psikologlar, bu bölümün başında Memmi'nin kelimeleriyle anlatıldığı gibi, sömürgeleşmenin "sömürgeleştirileni yok etme" eğilimine direnmeye çalışıyor olsalar da, hâkim ve seçkin gruplardan psikologlar, sömürgeleşmenin nasıl "sömürgeciyi de çürüttüğünü" incelemede geç kaldılar. Bölümün geri kalanı, sömürgeci

gruplar ve bireylerin psikolojisinin hangi yollarla emperyalizm ve sömürgeciliği ayakta tuttuğunu araştıracak ve ardından da eleştirel psikolojinin yeni bir gündeme, yani sömürgesizleştirmeye, nasıl katkıda bulunabileceğini önerecektir.

IRKÇILIK VE KÜLTÜREL ÜSTÜNLÜK

1840'tan 1860'a Maori ticari girişimi, dönemin küresel ekonomisinde oldukça başarılıydı. Emeğin kolektif olduğu ve toplu olarak sahip olunan makine ve değirmenlerin kullanıldığı yerli ve yoğun bahçıvanlık yöntemleri, tekil aileler tarafından işletilen bireysel Avrupa çiftliklerinden çok daha verimliydi. Maoriler, ürünlerini yeni Pakeha yerleşimlerine hızla taşıyıp satabiliyor ve Avustralya ile Amerika pazarlarına ihraç edebiliyordu. Ancak yerleşimciler, İngiltere'nin sömürge ofisine yerel yerleşimci hükümeti kurmalarına izin vermesi için baskı yaptı ve Maori üstünlüğünü yok etmek için yasamalara başlandı. Anavatan Mahkeme Yasası[4] (1862/65), topluluğa ait olan Maori toprağını bireysel Avrupa tapusuna ve ardından da Pakeha mülkiyetine geçirmek için bir sistem kurdu (Williams, 1999). Benzer şekilde 1866 İstiridye Balıkçılığı Yasası[5], Maorilerin ticari istiridye balıkçılığını engelledi ve Maori istiridye yataklarını Maoriler dışındaki ticari gruplara kiraladı. Kısmen bir korunum önlemi olarak planlansa da İstiridye Balıkçılığı Yasası bölgelerinde dünyanın en iyi istiridyeleri bulunan kabilelere danışılmadan yürütmeye kondu. Maorilerin ticari balıkçılık girişimleri iflas etti ve kabileler borçlarını karşılamak için topraklarını yerleşimcilere satmak zorunda kaldılar. Maorilerin ticari başarısı, Avrupalı yerleşimcilerin Maori'nin emekçi alt sınıf olarak hizmet edeceği "uygar toplum" anlayışına uymuyordu (Barrington & Beaglehole, 1974). Böylece sömürgeciler, yasamayı ve gittikçe artan sayısal çoğunluklarını kullanarak, toprak kazanımlarını hızlandırmak ve yeni kapitalist ekonomide kendilerine üstünlük sağlamak için kendi toplum görüşlerini kurumsallaştırdılar.

Eleştirel kuramcılar kültürel ideolojilerin veya fikir sistemlerinin sömürgeciliği ve küreselleşmeyi yaratma ve muhafaza etmedeki rolünü araştırmışlardır. ABD'de yaşayan Filistinli bir eleştirel kuramcı olan Edward Said, son çalışmalarında tahakküm ve sömürgecilik gibi siyasi fikirlerinin gücünü ve meşruiyetini, kültürel bilginin üretiminde bulduğunu ileri sürmüştür. Said'e göre Avrupalıların kültüre bakış açısı, "merhametsiz Avrupa merkezciliği" etrafında gelişmiş ve sömürgeci tahakkümü sürdürmek adına ekonomik ve siyasi işleyişe hayati, besleyici ve canlandırıcı bir tamamlayıcı unsur olmuştur.

4. İngilizce *The Native Land Court Acts* yerine kullanılmıştır. (ç.n.)
5. İngilizce *Oyster Fisheries Act* yerine kullanılmıştır. (ç.n.)

Avrupa'nın sömürgeci yayılımını doğal göstermek için özellikle geliştirilmiş iki ideoloji, sömürgeci ırkçılık ve Avrupa'nın kültürel üstünlüğüdür. Spring (1998), Roma İmparatorluğu anılarının Batılılara, küresel bir kültür ve ekonomi yaratmadaki rollerine dair cüretkâr ve fazlasıyla grandiyöz bir hayal aşıladığını açıklar. İmparatorluktan gelen fikirler, tüm kültür ve uygarlığın kaynağı olarak emperyal büyükşehrin merkezine odaklanmayı teşvik etti; imparatorluğun dışındakiler ise akıldışı barbarlar ya da doğaları itibarıyla köleler olarak görüldü: "Roma'nın egemenliği hem siyasi bir ifade hem de bir bilgi kaynağı olarak görüldü. Roma'nın mükemmel bir *civitas*'ı[6] ya da uygar bir siyasi düzeni vardı; [ve] bunu imparatorluğa ihraç edebildi" (Spring, 1998: 9). Avrupalıların İmparatorluğu meşrulaştırmak için sıklıkla kullandıkları barbarlık ve doğal kölelik kavramları, Hristiyan misyonerlik hareketinin yükseldiği sırada pekiştirildi.

Memmi (1965), sömürgeciliğin gelişiminin temel parçalarından birinin ırkçılık olduğunu ortaya koyar. Bazı yazarlar sömürgecilikten önce Avrupa'da herhangi bir araçsal ırkçılık yani belli bir grup insanın doğal olarak kötü muamele yahut yoksulluğa mahkûm veya aşağı olduğunu öne süren bir ırkçılık ideolojisinin olmadığını iddia ederler. Davidson'a (1992) ve Stevenson'a (1992) göre de sömürgeci kapitalizmin gelişiminden önce ne Portekizliler ve İspanyollar ne de İngilizler ırkçı halklar olarak düşünülebilirdi. Örneğin, 1440'larda Portekiz'e ithal edilen Afrikalı tutsakların ilk satışına, kölelerin ailelerinden ayrıldığını görüp çılgına dönen halk tarafından müdahale edildiği söylenir (Saunders, 1982, Davidson içinde, 1992). Bununla beraber böylesi vicdanlı tepkiler hemen geliştirilip uygulanan "ideolojik bir merhem" ile yatıştırıldı (Davidson, 1992: 22). Toprak müsadereleri ve kâr amaçlı köle ticaretini meşru kılmak için araçsal bir ırkçılık gelişti. Teolojik savlar, ilkelleri uygarlaştırma; yabanı dine döndürme ve toprağı Tanrı'nın Yaratılış'ta buyurduğu gibi kullanmaya yönelik bu iyi niyetli projeyi duyuracak bir dönüşüm geçirdi. Açgözlülük geleneksel olarak günah kabul edildiğinden, "servet kazananların Tanrı tarafından kutsanmış görüldüğü" şeklinde, çok çalışmanın ve sermaye birikiminin dini değerini ilan eden yeni bir "Protestan ahlakı" gelişti (Spring, 1998: 32). ABD ve Büyük Britaya'nın ekonomik gelişimi için özellikle önemli olan bireysel servet arayışı, kapitalist ideolojinin önemli bir parçası haline bu dönemde geldi ve küresel ekonominin kilit unsurlarından biri olarak hizmet etmeye halen devam ediyor.

Stevenson, İrlandalıları toplumsal olarak aşağı gören eski anlayışın, onların kültürel açıdan aşağı olup "gelişim merdiveninde" İngilizlerin

6. *Civitas*, Latince "vatandaşlık" anlamına gelir. (ç.n.)

çok aşağısında kaldıkları yönündeki yeni bir anlayışla değiştirilmesiyle İngiltere'nin İrlanda üzerindeki sömürgeciliğinin pekiştiğini ortaya koyar (1992: 39). Uygarlaşmaya doğru giden bu gelişim merdiveninde İngilizler, İrlandalıları " 'hayvanlar gibi, kanunsuz ve düzensiz yaşayan' daha aşağı bir insan tabakası" (1992: 39) olarak tanımladılar. Bu tanımlar, İngilizleri İrlanda'daki sömürge politikalarında haklı çıkardı ve pek az değişiklikle yeni sömürgeleştirilen topluluklardaki yerleşimciler tarafından yerli halkları tahliye etmek için kullanıldı. Örneğin, ABD'deki 1887 Dawes Yasası[7], başkanı "bir 'yerli' ipoteğini bireysel arazilere bölme, toprağın bir parçasını her bir adam, kadın ve çocuğa atama, kalan toprak kârını 'yerlilerin ihtiyaçları için beyan etme" yetkisiyle donatmıştır (Stevenson, 1992: 33). İrlandalı İsyan Bastırma Yasası[8] (1799) ise, sömürgeci yönetimin uygulanmasına isyan eden ya da karşı çıkan yerli halkların topraklarının ele geçirilmesini meşru kılmış ve takriben bu durum Kanada, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda yerleşimci hükümetleri tarafından da benimsenmiştir.

SÖMÜRGECİ "ORTAK AKIL"

Bir buçuk yüzyıl sonra, 2004'te, Yeni Zelanda Yargıtayı, kıyı ve denizyatağı bölgelerindeki Maori örfi hak ve mülkiyetlerinin doğası ve kapsamının Maori Toprak Mahkemesince yasal olarak asla feshedilmemiş kabul edilebileceğine hükmetti. Hükümetin karşılığı, yasayı tasarıya çevirerek bu hakkı engellemek oldu. Adalet Bakanlığı, Kıyı ve Denizyatağı Yasası'nın[9] (2004) açıklamasına şöyle başlar: "Yasa, kamusal kıyı ve denizyatağı alanlarının tüm Yeni Zelandalılar tarafından devamlı kullanımı ve istifadesini sağlamak için bunların içinde ve üzerinde kamusal erişim hakları yaratmaktadır" (Adalet Bakanlığı, 2008). Yasanın tehdit altında olan bir şeyi (tüm Yeni Zelandalıların kullanımı ve istifadesi) birilerinden (yerli mülkiyet iddiaları) koruduğuna yönelik bir ima vardır. Hükümet medya yoluyla böylesi sert bir tedbir için kamu desteği kazandı. Pakeha halkının çoğu, Maori'nin kazandığı kontrolü kumsallara erişimi kısıtlamak için kullanacağından korkmaya kolaylıkla ikna olmuştu.

Muhalif seslerse, o sırada Yeni Zelanda halkına yasaklanmış olan kumsalların ya özel sahiplerinin (genellikle yabancı, çoğu Amerikalı ve Avusturalyalı) ya da koruma ve liman yetkilileri gibi kurumların elinde olduğunu öne sürdüler. Maori, geçmişte kıyı şeridi bölgelerindeki mülk hakkına erişimi, kısıtlamak için kullanmamıştı (Jackson, 2003) ve

7. *General Allotment Act* olarak da geçer. (ç.n.)
8. The Irish Suppression of Rebellion Act olarak geçer. (ç.n.)
9. Foreshore and Seabed Act (ç.n.)

gerçekten de şimdi erişim ve satılamazlık akdi öneriyordu. Üst düzey Waitangi Mahkemesi hükümetin başa dönüp Maori'nin "daha uzun bir konuşma" ve Maori ile Maori olmayan Yeni Zelandalılar arasında kıyı ve deniz kaynaklarının kontrolüyle ilgili daha uygun bir anlaşma talebinin acilen desteklemesine yönelik bir öneride bulundu (Waitangi Mahkemesi, 2004).

Küresel kapitalizm bağlamında önem teşkil eden bu yeni yasama, Yeni Zelanda hükümetinin deniz kaynaklarımızın yerel ve yabancı şirketlerce ticari istismarını onaylamadan önce yerli mülk sahiplerine danışmak zorunda oluşuyla engellenmeyeceği anlamına gelir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı da içeren küresel serbest ticaret anlaşmaları, kaynaklar üzerindeki yerel yetkiyi serbest ticarete "ayak bağı" olarak görür. Doğrusu, yasayı geçirdikten sonra hükümetin ilk eylemi, ulus ötesi ve yerel Maori olmayan şirketlerle demir tozu ve deniz yatağı madenciliği için kira sözleşmeleri yapmak[10] veya onlara kabuklu deniz ürünleri çiftçiliği lisansları vermek gibi adımlar atmak oldu. Pakeha halkı, gelecekte kumsallara ve deniz kaynaklarına erişiminin özel mülkiyet ve ticari eylemler tarafından gitgide kısıtlandığını görecekti.

Pakeha, Maorilerin haklarına uygulanan bu günümüzün "zorla el koyma" yöntemlerini neden bu kadar destekledi? Sömürge tahakkümünü sürdürmek, bu durum grubun çıkarlarına hizmet etmediğinde bile, sömürgeci grupların gündelik ortak aklının bir parçası haline nasıl geldi?

İtalyan eleştirel düşünür Gramsci'nin *hegemonya* kavramı, belli ideolojilerle genel kültürü ve insanların tarihin herhangi bir döneminde ortak akıl olarak algıladığı şeyi birbirine bağlar. Gramsci'ye göre kültürel fikirler, resmi otoritenin cebri yerine sivil ve siyasi toplumun somut ilişkileri içinde yer alan karşılıklı rıza ve gayrı resmi eğitim ile korunur (Gramsci, 1971). Kültürel hegemoni kavramı, toplumun her katmanındaki her insanı sömürgeci ırkçılık ve kültürel üstünlük gibi ideolojileri yeniden üretmek için birer katılımcı olarak konumlandırır. Nehru, buna örnek olarak, Hindistan'la olan emperyalist ilişki fikrinin nasıl da İngiliz halkının tüm katmanlarına yayıldığını ve bir kültürel hegemoni halini aldığını tarif eder:

> işçi ve çiftçi bile bundan etkilenmiş ve kendi ülkelerindeki ezilen konumlarına rağmen, egemenlik ve imparatorluğun gururunu hissetmişlerdir... Bir yüzyıl boyunca bu ideoloji İngiliz halkının tüm gruplarına nüfuz etmiş, ulusal bir miras halini almış...ve sezilmeyecek bir şekilde kendi ülkelerine bakışlarını bile etkilemiştir (1946: 66).

10. Bkz. Kiwiler Denizyatağı Madenciliğine Karşı: http://www.blacksands.org.nz (ç.n.)

Adamson (1980) hegemonik ortak aklın, ister baskıcı ister insancıl olsun önceki bütün ideolojik akımlardan etkilendiğini ve böylece bireyin kişiliğinin, başlangıçta teşhis edemediği dünya görüşleri arasında geliştiğini açıklar. Vatandaşlar tarafından sürekli yeniden üretilen normalleştirilmiş bir kültürel hegemoni açısından Memmi sömürgeci hakkında şunları söyleyebilmektedir:

> Ayrımcılık ve adaletsizliğin kanunlaştırılmasını onaylamaktan başka çaresi yoktur... ve eğer ihtiyaç doğarsa soykırımların gerekliliğine ikna olacaktır. Mekanizma hemen hemen sabittir. Sömürge durumu, sömürgeleştirilenleri imal ettiği gibi sömürgecileri de imal eder (1965: 55, 56).

Memmi'nin kültürel üstünlük ve sömürgeci ırkçılık ideolojilerinin sömürgeciyi "soykırımların gerekliliğine" ikna edeceği önermesi, Pakeha'nın, deniz kaynakları üzerindeki Maori mülk hakkına el koyulmasının gerekliliğine kolaylıkla ikna olduklarını gösteren vaka çalışmamızı akla getirir. Avrupa'nın sömürgeci ırkçılığı ve kültürel üstünlüğünün yüzyıllardır süren geleneğiyle şekillenmiş ve vatandaş rızasıyla korunmuş olan sömürgeci kültürel hegemoni kavramı, çağdaş demokratik toplumların bile nasıl devamlı olarak baskıcı sömürge sonuçları üretebildiğini açıklamaktadır. Çağdaş küresel süreçlerde beyaz ırkın üstünlüğünü muhafaza etmeye yarayan ideolojileri yeniden üreten böyle bir olağan sömürgeciliği, bir "ortak akıl sömürgeciliği" olarak tanımlıyorum. Burada, benzer hegemonik fikir sistemlerini tanımlayan Billig'in (1995) "sıradan milliyetçilik" ve Essed'in (1990) "olağan" veya "gündelik" ırkçılık kavramlarından yola çıkıyorum. "Ortak akıl" sömürgeciliği; medyaya, eğitim ortamlarına ve konuşmalara yansımış, kapitalist çağdaşlaşmayı ve ticari istismarı doğal ve kaçınılmaz bir dünya düzeni olarak gören Batılı zihniyeti nakleder. Billig'in sıradan milliyetçiliğindeki gibi, statüko ne zaman yerli iddialar ve taleplerle tehdit edilse, böyle bir hegemonik sömürgeci ortak akıl hemen harekete çağrılır.

Yeni Zelanda hükümeti, kaynakları "tüm Yeni Zelandalılar" adına kimin gereğine uygun şekilde kontrol edeceği konusunda "ortak akıl" sömürgeciliğine başvurmuştu, tıpkı eski sömürgecilerin yerel halkı nitelikli balıkçılığın sahipleri olarak görmek yerine "gelişim merdivenindeki" doğru yerleriyle ilgili kabul edilen görüşleri kullanmaları gibi. Örneğin Maori'ye sınırlı payda denizcilik lisansı verilmesi konusundaki tartışmada bir gazeteci "Bu Maori haklarının... 240 adet yeni deniz çiftliğine denk gelecek alanın bir hiç karşılığında teslim edilmesi anlamına gelir" diyebilmiştir (Dohoghue, 2994: 1-2). Bu gazeteci, yerleşimci hü-

kümetin doğal olarak ülkenin kaynaklarına sahip olduğunu ve paylarını hak olarak talep eden yerli halkın adil olmayan imtiyazlar aldığını savunan bir sömürgeci ortak akıl kullanmıştır. Makalenin ilerleyen kısmında gazeteci okurlarına "Hükümetin o sırada bu hakkı yürürlükten kaldırdığı" ve gelecekteki yasamanın "en azından deniz çiftçilerine işlerini Maori taleplerinin tehdidi olmaksızın yürütebilecekleri garantisini vereceği" güvencesini sunar (Dohoghue, 2004: 1-2). Güvenceleri, her zamanki gibi yerli kaynak taleplerinin sömürgeciyi tehdit ettiği ve yerli taleplerini bastırmanın Batılı ticaret için sağlıklı olacağı yönündeki sömürgeci ortak akla dayanır.

Eleştirel psikologlar, Batılı ülkelerde Avrupa merkezli ideolojilerin doğallaştırılmış bir "ortak akıl" haline gelme biçimlerini incelemişlerdir. Wetherell ve Potter (1992) ile Nairn ve McCreanor (1991) söylem analizi kullanarak Maori yanlısı konumların reddinin inceden inceye Pakeha'nın taşıdığı ortak aklın kavramlarına dayandığını gösterdiler. McCreanor (1997) ortak aklın Avrupa sömürgeciliği konusundaki mazeretlerinin tarihsel öncüllerini araştırdı. "Asil vahşi"nin[11] "gelişim merdiveninde" konumunun çelişkilerinin çağdaş söylemde, Maorilerin sömürgecilikle işbirliği yapmalarına ya da yapmamalarına göre iyi ve kötü olarak bölünmelerine yol açtığı sonucuna vardı. "Kötü Maoriler" ve "tahrik ediciler", Pakeha'nın kontrol ve üstünlük iddialarına eleştirel bir duruş geliştiren ve karşı çıkanlardır. Pakeha böylece bir ortak akıl çerçevesinde; yerleşimci tasarımlarına uymaları veya uymamaları açısından Maori'yi "iyi" ve "kötü" olarak ayırmak ve akıldışı, imtiyazlı Maori hak ve kaynak taleplerinin demokratik bir toplumda diğer vatandaşlara baskın çıkmaması gerektiği fikrini sunmak için psikolojik ve dilsel kaynakları kullandı. Örneğin Yeni Zelanda Televizyonu tarafından 750 katılımcıyla gerçekleştirilen Colmar Brunton anketi sonuçlarına göre katılımcıların yüzde 43'ü Maori'nin ülkedeki en imtiyazlı grup olduğunu düşünürken yalnızca yüzde 32'sinin bu soruya Avrupalılar yanıtını verdiğini buldu (Yeni Zelanda Basın Kurumu, 2008). Eleştirel psikologların bu çalışması, sömürgecinin psikolojisinin, mülksüzleştirme ve yerli halkların kültürel olarak baskılanması gibi belli başlı sonuçları sağlamak için ideolojileri kullandığını ortaya koyar (Wetherell & Potter, 1992).

Irkçılık ve kültürel üstünlüğün ortak akıl sömürgeciliğini oluşturduğunun küresel bir örneği de İngiliz dilinin dünya çapındaki hâkimiyetidir. Spring (1998), küresel ekonominin mevcut dilinin ve yapısının kısmen sömürgeci eğitim politikalarının geçmiş türlerinin bir sonucu olduğunu ileri sürer. İngilizler, Afrika ve Asya'da küçük

11. Rousseau'nun kavramı olan "bon sauvage." (ç.n.)

bir seçkin yerli grubunu imparatorluklarının yönetiminde çalışmaları için eğitmişlerdi. Bu seçkinler, İngiliz dili ve kültürünü öğrendiler ve İngiltere'ye kültürel bağlılıklarını sundular. Sonuçta, küresel ekonominin ticari değerlerini ülkelerine tanıtmakta önemli rol oynayan, İngilizce konuşan bir önderler grubu ortaya çıktı.

Dinleyicilerindeki sömürgeci ortak akla güvenen İngiltere eski Başbakanı Tony Blair, ABD ve İngiltere'nin sömürgeci dil politikalarının meyvelerini şöyle övmüştü: "İngiliz dilinin paha biçilmez hazinesi: uluslararası politikanın, uluslararası ticaretin, profesyonel ve bilimsel alışverişin, yolculuğun ve artık internetin dili olmasıdır" (Spring'de alıntılanmıştır, 1998: 7). Spring'in işaret ettiği gibi, İngilizcenin küresel kullanımı Amerikan ve İngiliz bilimine, kültürüne, eğlencesine ve en önemlisi ekonomik ve politik fikirlerine dünyanın erişimini sağlar ve böylece Avrupa'nın emperyalist gündemini gerçekleştirmeye devam eder. İşin içindeki dilsel ve kültürel emperyalizmi gizleyen Blair, İngilizcenin uluslararası kullanımının "İngiltere için büyük bir üstünlük vaadi" olduğu sonucuna varmak için ekonomideki rekabet metaforunu kullanmıştır (Spring'de alıntılanmıştır, 1998: 7). Buna karşı çıkarak eleştirilerini sunan Rus İnternet sağlayıcısı Glasnet'in başkanı Anatoly Voronov, İnternet'in "düşünsel sömürgeciliğin en nihai eylemini" temsil ettiğini ileri sürdü. "Dünyayı yüz milyonlarca insana açması gerekirken" İngilizce bilgisi, şimdi dünyayı "yeni varlık ve yokluk biçimlerine" bölmektedir (Spring, 1998: 30). Özetle, Avrupa merkezli ırkçılık ve kültürel üstünlük ideolojilerinin doğallaştırılmış sömürgeci ortak akıl haline gelişi, kültürel, psikolojik ve dilsel yollarla oldu.

Sömürgecinin psikolojisiyle özellikle ilgilenen az sayıda sömürgesizleştirme kuramcısından biri olan Memmi'den son bir gözlemle bölümü bitirmek yerinde olur. Memmi, kendisini uygarlık ve tarihin bekçisi, sömürgeleştirilmiş karanlığa ışık getiren olarak gören ve böylece huzur bulan sömürgeciye, sömürgeleştirilenin talihsizliğinin (İngilizce konuşmamak gibi) kepazelik gibi göründüğünü ileri sürer. Memmi'nin ifade ettiği üzere, sömürgeci artık "rahatlayıp yardımsever bir şekilde yaşayabilir hem efendi hem de masum kalabilir" (Memmi, 1965: 76).

SÖMÜRGESİZLEŞTİRME İÇİN ARAÇLAR

Pek çok Yeni Zelandalı, demokrasi mekanizmalarını gaspçı yasaları durdurmak için kullanmaya çalıştı. Morris (2004), demokrasinin alaycı bir "istişare" tarafından nasıl engellendiğini tanımlar. Önerilen yasayla ilgili dört bin başvuru yapıldı, pek çok Pakeha bireyi ile kiliseler ve yerli yanlısı eylemci gruplar gibi kuruluşlar da dahil olmak üzere neredeyse

herkes yasaya karşı çıktı. Meclis komisyonu yalnızca, görüşleri raporlarında yer almayan 250 kişiye söz hakkı verdi. Medya, muhalefeti ırk temelli ve yalnızca Maorilerden oluşuyormuş gibi sundu, fakat ben ülkenin en büyük meclis yürüyüşlerinden birinde diğer pek çok Pakeha'yla birlikte katıldım. Yasa tasarısı, 67 sayfalık tashihi iki gün içinde okuyup oylaması gereken meclis üyelerince ivedilikle onaylandı. Ait olduğu işçi iktidar partisine karşı oy veren önemli bir Maori siyasetçi derhal kovuldu. Kendisi buna yeni bir Maori siyasi partisi kurarak yanıt verdi.

Maori temsilcileri, Birleşik Milletler Heyeti Uluslararası Irk Ayrımı ile Mücadele birimine şikâyette bulundular ve şikâyetleri doğrultusunda, hükümetin yasayı geçirerek ırk ayrımını engelleme görevini yerine getirmekte başarısız olduğuna ve siyasi üstünlük için ırkçı gerilimleri istismar ettiğine hükmedildi. Yerli halkların insan hakları BM Özel Sözcüsü de Yeni Zelanda'yı ziyaret etmesi için davet edildi. Kendisi yasanın feshedilmesi, kıyı ve deniz yatakları üzerindeki doğal Maori hakkının tanınması, ülkenin kumsalları ve kıyı alanlarına herhangi bir ayrımcılık olmaksızın sınırsız kamu erişimi sağlanması gerektiğini önerdi (Stavenhagen, 2006). Ancak hükümet her iki BM raporunu da "yanlı" olma gerekçesiyle reddetti. Yasayı fesheden bir tasarı önerildi, fakat büyük siyasi partilerin hiçbirinden destek göreceğe benzemiyordu.

Bu vaka çalışması, kurumsallaşmış demokratik süreçlerin sömürgeci kontrol ve tahakküm şekillerini bozamadığını gösteriyor. Küçük yerli siyasi partiler, çoğunlukçu politikaları değiştirmekte güçlük çekerler. Sömürgecinin ideolojileri ve ortak aklıyla doğrudan uğraşan, çok daha derin bir sömürgesizleştirme sürecine ihtiyaç vardır. Smith, sömürgesizleştirmeyi "sömürgeci gücün bürokratik, kültürel, dilsel ve psikolojik açıdan lağvedilmesini içeren uzun vadeli bir süreç" olarak tanımlar (1999: 98). Böyle bir toplumsal ve psikolojik yönelim kullanan sömürgesizleştirme, sömürgeci gücü lağvetmede sömürgeci grubun bizzat katılımını ve eylemini gerektirir. Psikologlar Martín-Baró (1994) ile Watts ve Serrano-Garcia (2003), sömürgeleştirilene odaklanan bir özgürleşmeci psikoloji geliştirdiler, tıpkı sömürgeci gruplar için bir sömürgesizleştirme psikolojisi geliştirmesi gereken eleştirel psikologlar gibi.

Yerli Psikolojiler Geliştirmek

Yerli Amerikalılar, Afrikalılar, Asyalılar, Latin Amerikalılar ve diğer sömürgeleştirilmiş halklar Said'in Şarkiyatçılık[12] (1978) kitabında Batı'nın kültür ve tarihinin inkâr, baskı ve çarpıtmalarıyla mücadele

12. Edward Said, *Şarkiyatçılık*, İstanbul: Metis Yay., 1999.

edebilecekleri bir yöntem buldular. Smith'in (1999) işine de ismini veren "sömürgesizleştirme yöntemleri" için oluşturulmuş bir gündemle, postkolonyal çalışmalar olarak bilinen bir akademik alan yarattılar (Bayoumi & Rubin, 2000). Yerli psikologlar, psikoloji üzerinde süregelen Avrupa hegemonisinin sömürgeleştirilmiş gruplara zarar verdiğini, çünkü Avrupa merkezli düşüncenin Avrupalı olmayan psikologları sömürgeleştirdiğini; hegemonik bilgi alternatiflerinin eksikliğinin disiplini yoksul bıraktığını; Avrupa merkezli psikolojinin dünya çapındaki eşitsizliği meşru kılmaya yardım ettiğini düşünmektedirler (Joseph ve ark. 1990, Howitt & Owusu-Bempah'ta, 1994). Levy, psikolojideki evrensellik ve bireysellik kavramlarının "yerli toplulukların bakış açılarını bilfiil dışlamaya yarayıp, bazı durumlarda zarara neden olduğunu" dile getirir (2007: 38).

Postkolonyal gündemde ele alınan bilginin sömürgesizleştirilmesinin bir parçası olarak, pek çok ülkede yerel psikolojiler gelişmiştir. Bu yeni gelişen bilgi tabanını gözden geçiren Levy, yerel psikoloji bilimi insanlarının, evrensel psikolojiyi tek başına Batılı psikolojisinin oluşturduğu varsayımını reddettikleri kadar evrensel bir psikoloji fikrini reddetmediklerini gözlemler (2007). Bir grup yazarın Batılı psikolojiyi, onun da "kültüre bağlı ve yerel kaynaklı" olması açısından başlı başına bir yerel psikoloji olarak kavramsallaştırdığını belirtir (2007: 37). Bu nokta, eleştirel psikolojinin anaakım psikolojiye varsayımlarındaki kültürel yanlılığı keşfetmekteki başarısızlığı sebebiyle yönelttiği eleştiriler ile uyumludur. Yerel psikolojilerin gelişim ve yayılımını desteklemek, eleştirel psikologların sömürgeci gücün kültürel, psikolojik ve bürokratik açıdan lağvedilmesine katkıda bulunabilecekleri yollardan biridir.

Çevrebilimsel Bir Metafor Benimsemek

Psikologlar sömürgeleşme ve küreselleşme gibi makro düzeydeki olgulara doğal ve kaçınılmaz süreçlermiş gibi muamele etme eğilimindedir. Bununla beraber bazı yazarlar sömürgeci ve artık küresel tahakküm ilişkilerinin kültürel gruplar arasında ortaya çıkarılması gereken önemli bir makro bağlam oluşturduğunu öne sürer (Feagin & Feagin, 1978; Moane, 1999). Sloan (2005), psikoloji çalışanlarının eğitiminde geniş sosyoekonomik kavramlara yer verilmesi konusundaki başarısızlığıyla psikolojinin kendisini ekonomi ve politikadaki tartışmalardan kopuk hale getirdiğini iddia eder. Mücadeleye girişecek olan eleştirel psikologlar, sömürgeleşme ve sömürgesizleştirme konularında uluslararası ve yerel düzeyde çalışan başlıca eleştirel kuramcılara aşina olmalıdır. Kullanışlı bir eleştirel araç, küreselleşmenin ekonomik ve kültürel

"görevi"ndeki bağlantıları eleştirmektir. Belli başlı siyasi ve toplumsal çevrelerin tarihini eleştirel bir gözle keşfetmek, adaletsizliği yapısal ve kültürel bağlamlarda konumlandırmaya yardımcı olur. Sonuç olarak, psikologların geleneksel eleştirisiz duruşunu düzeltmek, bir "epistemolojik kopuş" gerektirecektir (Kagan ve Burton, 2001: 7), tıpkı toplum psikolojisinin, disiplinler arası çevrebilimsel benzetmesinde, bütüncül bir sistem yaklaşımında ve insanlar ile sistemin diyalektiğinde yaptığı gibi (Seidman, 1998).

"Sömürgeci Ortak Aklı" İncelemek

Sömürgeci gruplardan bazı eleştirel psikologlar, sömürge ilişkilerinin ideolojik ve dilsel kurulumunu inceleyerek psikolojik bilgiyi sömürgesizleştimeye çalışmaktadırlar. Sosyal inşacı bir epistemoloji kullanan Wetherell ve Potter (1992) ile Nair ve McCreanor (1991; McCreanor, 1993) gibi eleştirel psikologlar, yalnızca sömürgeci ideolojilerin tarihsel olarak nasıl inşa edildiğine değil, aynı zamanda Batılı ülkelerde hakim olan hegemonik ortak aklın Avrupalılar ve diğer kültürel gruplar arasındaki sömürge ilişkilerini yeniden üretmeye nasıl *devam ettiğine* baktılar. Örneğin, tarihsel belgeleri, resmi başvuruları ve çağdaş medya örneklerini kullanan McCreanor (2005), ortak akıl temalarının (Maori kültürünün "açıkça" Pakeha'nın altında olması ve modern bir dünyada çekişmeye uygun olmayışı gibi) geçmiş ve şimdiki kullanımları arasında güçlü bir devamlılık olduğu sonucuna varır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de ırkçı gerilimler, ayrılıkçı Maori hak ve kaynak taleplerinin bir sonucu olarak görülür. Kültürleri hakkında aşırı hassas olan ve "Maori mirası"yla ilgili abartılı iddialarda bulunan Maoriler, sömürgeleşmeyle işbirliği yapmayı reddeden "kötü" Maori'nin güncel muadilidir. Yeni Zelandalıların "tek halk" olduğu ortak akıl savı, Maori hizipçi menfaatlerinden Yeni Zelandalı ulus birliği uğruna vazgeçmediği sürece ırkçı gerilimin büyümeye devam edeceğini ima eder. Diğer projelerse medyanın Maori'yi nasıl olumsuz bir ışıkta ve mevcut kötü durumun sorumluları olarak sunduğuna eleştirel olarak bakmışlardır (Moewaka-Barnes, Gregory, McCreanor, Nairn, Pega, & Rankine, 2005). Sömürge ilişkisine dair böylesi ortak akıl hassasiyetlerini eleştirel bir yapıbozuma uğratmak, sömürgeci gücün kültürel ve dilsel açıdan lağvedilmesine katkıda bulunur.

Sömürgeci Gruplar için Eleştirel Bilinç Oluşturmak

Memmi, iyi niyetli sömürgecinin; sömürgeleştirilenin sömürgeleştirilen olmaktan çıktığı bir yarın düşlerken, genellikle kendi durumu ve

kişiliğindeki derin bir değişimi hesaba katmadığı ve "bozulmamış dili ve hüküm süren kültürel gelenekleriyle, olduğu şey olmaya devam edeceğine" (1965: 40) inandığı konusunda bizi uyarır. Freire (1970, 1975) ise hem sömürgeleştirilenin hem de sömürgecinin yeni bir toplumsal gerçeklik yaratmak üzere "ortak hedeflerle"[13] çalışarak dönüşüm geçirdikleri bir karşılıklı *concientización*[14] kuramı sunar (Huygens, 2006). Bazı eleştirel psikologlar, özellikle sömürgeci halkların, sömürgeci baskının eleştirel farkındalığına varmalarıyla harekete geçen psikolojik ve kültürel dönüşümleri nasıl deneyimlediklerine odaklanır. Örneğin Moane (1999), İrlanda'ya odaklanarak, sömürgeci ve cinsiyetçi baskıdan kurtulmayla birlikte gelen toplumsal ve psikolojik süreçlere bakmıştır. Irkçılık karşıtı Pakehalarla çalışan Huygens (2007) da sömürgeci bir grubun sömürgecilik üzerine aldığı *concientización* içeren eğitim boyunca deneyimlediği toplumsal ve psikolojik süreçleri incelemiştir. Black ise sömürgeci bir grubun, kültürünün sömürge tahakkümünü sürdüren yanlarına nasıl eleştirel bir farkındalık getirebileceğine bakmış ve bu incelemeyi psikolojiye uygulamıştır (Black & Huygens, 2007).

Değişime Yönelik Toplumsal Hareketleri Desteklemek

Kagan ve Burton (2001) toplumsal alanlarda değişim yaratmayı hedefleyen psikologlara, statükoyla mücadele eden toplumsal hareketlerle birlik olmalarını önerir. Kamu ve toplum alanlarının ticarileşmesi ve özelleşmesi gibi küreselleşme eğilimlerine karşılık olarak; direniş, yerel eğitim ve daha geniş çaplı özgürlükçü mücadelelerle beraber örgütlenme olasılıklarını ortaya koyar. Mevcut hâkim ideolojileri sorgulayan bir "karşı-hegemonik cephe" oluşturmak için stratejik ittifaklar kurmayı önerir (2001: 15, ayrıca bu cildin 22. Bölümü'ne bakınız). Kagan ve Burton, daha geniş toplumsal hareketlere katılmanın yanı sıra, psikoloji alanındaki ilerici hareketler arasında ve psikoloji ile diğer disiplinler arasında güç birliği oluşturmayı destekler (2001: 20).

Hegemonyanın asla bütüncül olmadığı ve herhangi bir toplumsal düzen için her zaman çoklu meşruiyet bağlamları bulunduğu ileri sürülür (Adamson, 1980). Öyleyse, sömürgesizleştirme için önemli bir araç, sömürgeci olmayan ilişkilerin tasavvur edilip uygulanabildiği değişik bağlamlar yaratmaktır. Toplumsal hareketler değişik toplumsal düzenler yaratmak için önemli bağlamlardır; çünkü ekonomik ve siyasi değişim kadar ideolojik bir değişim de sağlarlar. Yerlilerin uyanışını, sö-

13. *Co-intentionally*'nin karşılığında kullanılmıştır. (ç.n.)
14. İngilizce'ye *conscientization* olarak çevrilen bu kavram kitabın bazı bölümlerinde vicdanileştirme olarak çevrilse de bu metinde kavramın İspanyolca aslı tercih edilmiştir.(y.h.n.)

mürgesizleştirmeyi, anti-emperyalizmi, çevreciliği ve diğer mücadeleleri içeren hareketler, karşı-hegemonik bilgi ve uygulamaların potası olarak tanımlanır (Eyerman & Jamison, 1991; Huygens, 2007). Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel finans ve ticaret kuruluşlarına karşı Seattle, Washington, Prag ve Kebek'te gerçekleşen protestolar, sömürgeci olmayan bir siyasi ve ekonomik düzen inşa etmeyi amaçlayan toplumsal hareketlerin ifadeleridir (Sloan, 2005).

Yerli eylemcilerle birlikte bölgesel olarak kararlaştırılmış bir sömürgesizleştirme gündemi dahilinde çalışan bir psikolog olarak, sömürgesizleştirme amaçlı toplumsal hareketler ve stratejik ittifaklara dahil olmanın, bir buluşmada, bir akademik yılda, hatta on yılda gerçekleşmeyebileceğinin altını çizmek isterim. Avrupa sömürgeciliği ve emperyalizmine karşı ve sömürgesizleştirmeye yönelik hareketlerin, yüzyıllar süren bir tarihi vardır. Sömürgesizleştirme üzerine bir diyaloğun gelişmesi yıllar alabilir ve birçok neslin değişim için çalışmasını gerektirebilir. 170 yıllık Maori aktivizmine, nispeten yakın zamandaki Pakeha tepkisini inceleyen kendi çalışmam, sömürgesizleştirme için uygun yerel stratejiler geliştirmenin daha "uzun görüşmeleri" gerektirdiğini onaylar (Huygens, 2006). Neyse ki katılımcı eylem araştırmasının gelişen değerleri, araştırmacıları toplumsal hareketlerin gündemlerine faydalı olacak projeler geliştirmeye itmektedir.

UYARILAR

Sömürgesizleştirmeyi geliştirmek için eleştirel araçlar edinirken bazı uyarıları dikkate almakta fayda var. Öncelikle, yoksullukla zenginliğin kaçınılmaz olarak birlikte var olacağı bir dünyayı kabul eden neoliberal küreselleşme yaklaşımı, kadercilik ve umutsuzluk gibi psikolojik sonuçlara sebep olabilir (Freire içinde Macedo, 1998: ix). Akademisyenler siyasi olarak yenilgiyi kabul etmiş, özellikle de "kökten değişim beklentisi olan bir siyasetten kaçışlarını" meşru kılmak için postmodern kuramı kullanmışlardır (Gordon, 2001: 30).

Buna karşıt olarak, bir sömürgesizleştirme gündemi edinmek, istismarcı küreselleşmenin mutlak olmadığı inancını gerektirir. Freire (1998), bireysel *concientización*ondan ilham alan, siyasi aktivizmle uygulanan ve toplumsal hareketlerin eyleme geçirdiği eleştirel umuda alaycı yaklaşma konusunda uyarır. Meşru öfke ve eleştirel umudun, ideolojik dönüşümün esas bileşenleri olduğunu düşünür: "Öfkeli olmaya, bunu göstermeye ve bunu mücadelem için güdümleyici bir temel olarak kullanmaya hakkım var" (1998: 69). Adaletsizlik karşısında bozguna uğramış ve ayrımcılıktan zarar görmüş açık fikirli bir insanın, umutsuzluk

ve hareketsizliğinin sebeplerini azaltacak ve ona mücadelenin başarılı olabileceğini hissettirecek eleştirel bir umutla dolu olması gerektiği konusunda ısrarcıdır.

İkinci olarak, sömürgecilik ve küreselleşme üzerine yazılan eleştirel yazıların çoğu, bilindik bir çözüm olan demokrasiyi önerir. Bununla beraber vaka öyküsünün de gösterdiği gibi, Batılı bir demokrasi anlayışına eleştirel gözle bakmamız gerekir. Genellikle "çoğunlukçu" demokrasi denen şey, azınlık gruplarına kendi çıkarlarını ve amaçlarını destekleyen kanun veya politikalar geliştirecek gücü tanımaz. Çoğunlukçu demokrasi, Kanada, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer yerlerde çoğunlukta olan yerleşimci grubun egemenliğinin devamını sağlar. Ek olarak, 19. yüzyıl sonuna doğru Batılı siyasetteki rıza doktrini, temsil prensibiyle değiştirilmiştir; bu da çoğunluk için konuşan seçilmiş azınlık anlamına gelir (Dickason, 1999). Başka bir deyişle, kamu politikaları halkın önceliğinden ziyade, çoğunlukla ticaretle ilgili olan özel çıkarlarla özdeşleştirilir. Böyle bir "özel çıkar" demokrasisinde medya, Herman ve Chomsky'nin (1988) "rıza üretimi"[15] adını verdiği bir kilit rol üstlenir. Dickason pek çok yerli toplumun halen rıza veya mutabakat yoluyla politika geliştirdiğine işaret eder (1999). Eleştirel bir sömürgesizleştirme psikolojisi, kültürel üstünlüğe dayanan Batı tarzı temsili demokrasinin, yerli politika üretme biçimlerinden doğal olarak daha üstün olduğu için evrensel bir çözüm olduğu şeklindeki hâkim ideolojiyi yeniden üretmekten kaçınmalıdır.

Bir başka nokta da sömürgeleştirilen halkların destek için Birleşmiş Milletler ve uluslararası kanunlara başvurmasıdır; tıpkı 1982'de bir Yerli Halkların Hakları Bildirgesi geliştirilmesinde olduğu gibi. Fakat Bildirge'nin oldukça yavaş ilerlemesi ve Yeni Zelanda, Avustralya, ABD ve Kanada hükümetlerinin Birleşmiş Milletler'den bildirgenin son geçişine karşı oy veren tek dört devlet olması, Batılı devletlerin bu uluslararası forumları sömürgeci pozisyonlarını korumak için kullandığını gösterir.

Sonuç olarak, Yeni Zelanda'nın 2004 Kıyı ve Denizyatağı Yasası'nı çıkarması ve bununla beraber halkın huzursuzluğu, sömürgeci ideolojilerle Batılı demokratik süreçlerin birleşiminin günümüzde yerli bir halkın kaynaklarının zaptına nasıl yol açabileceğini gösterir. İngilizlerin Yeni Zelanda'yı sömürgeleştirmesinden bir buçuk yüzyıl sonra bu yeni yasa, yerli bir mülk hakkının, düşman kabul edilen Maori'den zorla alınmasına sebep olmasıyla, 1866 İstiridye Balıkçılığı Yasası'nın adaletsizliğini tekrar etmiştir. Pakeha, bu yasa deniz kaynaklarına ticari

15. *Manufacturing consent*'in Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

ve yabancı erişimi sağladığı ve böylece kamu kontrolünün kaybına sebep olduğunda bile, hükümetin "kamu" yararına hareket ettiğine ikna olmuştur. Güncel "sömürgeci ortak akıl", yerli halklara karşı sömürgeciliğin adaletsizliğini korumuştur.

500 yıllık Avrupalı sömürge projesinin sömürgecilik ve küreselleştirmesini sona erdirmek için temsili demokrasi gibi siyasi çözümlerden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Derin bir sömürgesizleştirme gündemi hem sömürgeleştirilmiş hem de sömürgeci ülkelerde yaşayan halklar için gereklidir. Bu gündemin psikolojik, dilsel ve kültürel bileşenleri göz önüne alındığında, eleştirel psikolojinin önemli bir katkıda bulunma şansı vardır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Küreselleşmenin çağdaş biçimleri eleştirel bir gözle, Avrupa'nın 1500'lerde giriştiği sömürgecilik projesinin bir uzantısı olarak görülebilir.
2. Avrupa sömürgeciliği Batı'nın kültürel üstünlüğü ve ırkçılık gibi kültürel ideolojiler tarafından muhafaza edilmiştir.
3. Irkçılık ve kültürel üstünlük, küresel kapitalizm adına yerli halkların süregelen yoksunlaştırılmasının kaçınılmaz ve hatta iyi niyetli doğasıyla ilgili doğallaşmış bir ortak aklı destekler.
4. Bu "sömürgeci ortak akıl", Batılı ülkelerde kültürel hegemoni olarak işlemektedir, böylece çoğunlukçu demokratik süreçler bunu bozmak için yetersizdir.
5. Daha psikoloji yönelimli sömürgesizleştirme süreçleri, hegemonik ortak aklı değiştirmeye yardımcı olabilir. Eleştirel psikologların önemli bir katkıda bulunabilecekleri nokta burasıdır.
6. Önerilen eleştirel araçlar yerel psikolojiler geliştirmek, sömürgeci "ortak aklı" incelemek ve hegemoni karşıtı sosyal hareketlere katılmaktır.

Terimler Sözlüğü

- Sömürgecilik: Avrupa ve ABD dışındaki toprakların cebren işgaline yönelik politikalar ve uygulamalar.
- Sömürgeci halklar: Bu topraklardaki yeni yerleşimciler.
- Sömürgesizleştirme: Hem politik hem de psikolojik olarak sömürgeci ilişkileri bozma süreci.
- Hegemoni: Bir toplumun mevcut toplumsal ve siyasi düzenini destekleyen, her yere nüfuz etmiş kültürel mutabakat.

- Emperyalizm: İktidar, etki veya gücün bir imparatorluk kurma amacıyla başkaları üzerinde yayılımı.
- Yerli halklar: Toprak ve kıtaların asıl yerleşimcileri; İlk Uluslar da denir.

Okuma Önerileri

Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous People adlı kitabında Linda Smith (1999) araştırmanın Avrupa emperyalizmine nasıl dahil olduğunu tarif eder ve sömürgesizleştirmeye adanan araştırmacılara öneriler verir. Siyahi ve Üçüncü Dünya özgürlüğüne yönelik bir dergi olan *Race and Class*'ın iki sayısı sömürgeleşme (*The Curse of Columbus*) ve küreselleşme (*The New Conquistadores*) üzerine yazılmış eleştirel yazılara faydalı bir giriş içerir. Albert Memmi'nin , *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan* [16] (1965) kitabında yer alan, sömürgeci bir sistemin sömürgecinin psikolojisini nasıl şekillendirip yeniden ürettiğiyle ilgili anlatısını öneririm. Son olarak, bütün İngilizce konuşan psikologlara, Kuzey Amerikalı İlk Uluslar'ın sömürgeciliğe tepkileri ve direnişlerini belgeleyen iki kıymetli derlemeyi dikkatle incelemelerini tavsiye ederim: Dee Brown'un *Kalbimi Vatanıma Gömün* [17](1970) ve Howard Zinn'in *Amerika Birleşik Devletleri Halkları Tarihi* [18](1980) çalışmaları. Bu ciltler, Kuzey Amerika'nın resmi tarihiyle ilgili eleştirel bir concientización yolculuğu için malzeme sunar.

İnternet Kaynakları

- Barış Hareketi Kuzey Adası İnternet Sitesi: Yerli Halkların İnsan Hakları Bildirgesi'ne özel atıflarla Kuzey Adası, Avustralya ve Pasifik'in bazı kısımlarındaki sömürgesizleşme çalışmaları ile ilgili faydalı belgeler ve bağlantılar: www.converge.org.nz/pma/
- Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği: Küreselleşme ve sömürgesizleşmeyle ilgili haberler, belgeler ve bağlantılar taşıyan dünyanın en eski ve büyük barış organizasyonu: uluslararası internet sitesi www.wilpf.int.ch adresinde ve ülke internet sitesi www.wilpf.org.au, www.wilpf.org,uk, ABD içinse www.wilpf.org .
- Yeni Zelanda Irk İlişkileri: Siyaset bilimci Chris Ford'un Maorilerle Pakehaların ilişkileri üzerine makalesi: homepages.ihug.co.nz/~sai/racernz.html

16. Albert Memmi, *Sömürgeci ve Sömürgeleştirilen İnsan*, İstanbul: Öteki Yay., 1996.
17. Dee Brown, *Kalbimi Vatanıma Gömün*, İstanbul: E Yay.
18. Howard Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri Halkları Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yay., 2009.

Sorular

1. Üçüncü ve Dördüncü Dünya halkıyla ilgili kullanılan dil, Batılı sömürgeci "ortak aklı"nı nasıl yeniden yaratmayı sürdürmektedir?
2. Ülkenizdeki sömürgeci ortak aklın psikolojik ve dilsel temalarından bazıları neler olabilir?
3. Bölgenizin değerli kaynaklarının kontrolü üzerine "uzun bir görüşme" neleri içerebilir? Bu görüşmeye kimlerin dahil olması gerektiğini düşünüyorsunuz?
4. İngiliz dilinin küresel hükmünün eleştirel bir tarihi, eleştirel olmayanından ne şekilde farklı olabilir? İngilizcenin emperyalizmini sürdürmekten kaçınmak için internet nasıl kullanılmalı, yazılımlar nasıl tasarlanmalıdır?
5. Bölgenizdeki yerli ve baskılanmış gruplarla psikoloji için "ortak maksatlı" bir sömürgesizleştirme gündemi geliştirmek için neler yapardınız?

Çeviren: Eylül Fidan Akıncı

17
Savaş Sonrası Toplumlarda Psikososyal Travma, Yoksulluk ve İnsan Hakları

M. Brinton Lykes & Erzulie D. Coquillon

Chapter Topics

Bölüm Konuları

YOKSULLUK DURUMLARINDA PSİKOSOSYAL TRAVMA VE SAVAŞ SONRASINA GEÇİŞ: BAĞLAMI OLUŞTURMAK

- *İnsan Hakları ve İnsan Yetileri*
- *Ekonomik Eşitsizlikler, Sürdürülebilir Kalkınma ve Savaş Sonrası Toplumlar*

SAVAŞIN VE YAPISAL YOKSULLUĞUN PSİKOSOSYAL ETKİLERİNE YANIT VERMEK: ELEŞTİREL PSİKOLOJİ VE GELİŞİMDEN DOĞAN KURAMSAL DEĞERLENDİRMELER

- *Psikolojik Travma Üzerine Tarihsel ve Kuramsal Perspektifler*
- *Cinsiyetçi ve Irkçı Psikososyal Travma Kuramları*
- *Savaş Sonrası Toplumlarda Psikososyal Travmaya Toplum Temelli Yaklaşımlar*
- *Kaynak olarak Eleştirel ve Özgürleşmeci Psikoloji: Alandan İki Örnek*

SONUÇ FİKİRLER: İLERİYE GİTMENİN ZORLUKLARI

Savaşın doğasının son 60 yılda geçirdiği değişimler sonucu, modern çatışmaların mağdurlarının çoğunu savaşa katılmayanlar oluşturmaya başlamıştır. Başka bir değişim de savaşın aşırı yoksulluk bağlamlarında gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. Savaş sonrası hayatta kalanların çoğu, ağır psikolojik sorunlar yaşarken sosyal işlevleri hasar

görür. Bu bölümde savaşın etkilerini tartışırken, yapısal yoksulluk, savaş ve organize şiddetin kalkınma, kendi kaderini tayin ve sürdürülebilir bir çevre gibi toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi hakları kısıtladığından bahsetmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu aşırı yoksulluk bağlamında savaş mağdurlarıyla çalışan psikologlar, bu durumlara insan hakları duyarlılığı çerçevesinde tepki vermelidir.

Eleştirel ve özgürleşmeci bir kuram ve pratikten yola çıkarak, savaş sonrası topluluklara yönelik psikososyal çalışmalardaki egemen yaklaşımın mağdurlara müdahaledeki tekil odak olan ruh sağlığını, daha geniş ve bağlamsal bir odak olan insan haklarına doğru genişletiyoruz. Bu analiz altta yatan kültürün önemini tanımlarken, objektifi cinsiyet ve ırkın savaş ve savaş sonrasını yaşayan yoksul toplulukları ötekileştirmek için kullanılma biçimlerine de eleştirel bir değerlendirme sunar. Dolayısıyla bu analiz, psikososyal projelerin tasarlanmasında, ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtı bir eleştirel bakış ihtiyacının; yapısal ekonomik değişimler için de ekonomik yeterlilik ve aktivizme yoğunlaşma ihtiyacının farkındadır. İnsan haklarının ve mağdurların ekonomik üretkenliğin araçlarına erişiminin savunusunu da kapsayan ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtı programların geliştirilmesi için, eleştirel psikologların kendi toplumsal analitik duruşlarından yola çıkarak, savaşın yerel mağdurları ve topluluk önderleriyle işbirliği içinde olması gerekir.

Eleştirel ve özgürleşmeci psikolojinin bu alandaki etkinliklerine örnek olarak, psikososyal müdahalelerle toplumsal ağları yeniden yapılandırma ve savaş mağdurlarının yetenek ve kendine yeterliliğini geliştirmenin yanı sıra yerel ekonomik yeterliliğin inşasına da katkıda bulunmayı amaçlayan topluluk temelli kalkınma modelleri verilebilir. Bu programların, topluluk ilişkileri ve toplumsal dokuyu yeniden oluşturma yönündeki taban hamlelerini desteklerken, mağdurların potansiyellerini açığa çıkarmalarına ve şiddet yapılarını tanımalarına yardımcı olabileceklerini düşünüyoruz. Bölüme bunu yapma çabasında olanların karşılaştıkları zorluklara dair bir incelemeyle son vereceğiz.

YOKSULLUK DURUMLARINDA PSİKOSOSYAL TRAVMA VE SAVAŞ SONRASINA GEÇİŞ: BAĞLAMI OLUŞTURMAK

İkinci Dünya Savaşı'nın ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edilmesinden beri 20 milyon kişi silahlı çatışmalarda öldürülmüştür. Bu ölümlerin yüzde 84'ü sivil ölümleridir (A Fairer World, 2008). Yalnızca Irak'ta, 2003'ten 2008'in başına kadar geçen sürede yaşanan sivil ölümlerinin sayısının 80,000 ila 100,000 arasında oldu-

ğu tahmin ediliyor (Iraq Body Count, 2008). UNICEF (2005), savaşlarda öldürülenlerin yüzde 90'ının ve çatışmalardan kaçan mültecilerin yüzde 80'inin kadınlar ve çocuklardan oluştuğunu tahmin etmektedir. Savaşların devletler arası çatışmalarla tanımlandığı bir tarihin aksine, bugün şiddet genellikle ekonomik, stratejik ve siyasi amaçlarla sivil halkı hedef alarak ülke içinde gerçekleşmektedir. Savaşın yarattığı tüm yıkımı ortaya koymak hem gerekli bilgilere erişimdeki zorluklar hem de savaşın yan ürünlerinin (devlet altyapısının çökmesi, hastalıkların ortaya çıkması, sağlık hizmetine ulaşımda aksamalar gibi) "sivil ölüm" olarak kayda geçtiği, kesin olmayan birçok ölüme neden olması dolayısıyla oldukça zordur. Savaş temel altyapıyı, tarımı, eğitim ve sağlık sistemlerini hasara uğratır (bkz. diğerlerinin yanı sıra, Brahm, 2004). Hiçbir önlem alınmadığında, savaş ve yoksulluğa bağlı kayıplar birbirine eklenerek artar. Örneğin, tarımın sekteye uğratılması gıda kıtlığına yol açarken, çocukların uzun süreli açlığı da bilişsel gelişim, davranışsal ve ruhsal durumda bozulmalar başta olmak üzere bir dizi soruna neden olur (Agerbak, 1991; ve Desjarlais, Eisenberg, Good & Kleinman, 1995). Greitens'in (2001) güçsüzleşen ve çözülenler dediği devletlerde birçok modern çatışma gerçekleştiği için, savaş sonrasında toplumları yeniden yapılandırmak yalnızca kısa vadeli bir plan değil, uzun vadeli bir kalkınma süreci de gerektirir.

Savaşın toplumsal bedelleri de aynı derecede zorludur. Çatışmalar halkları yerinden edebilir, aileleri dağıtabilir, cinsel saldırı ve ölüm de dahil olmak üzere süregiden bir fiziksel şiddet tehdidi ortaya çıkarabilir. Bu anlamda savaşlar, bireysel güç, anlam ve kimlik süreçleri için kritik önem taşıyan sosyal bağlılık ve toplumsal yaşam boyutlarında eksikliklere neden olur (Agerbak, 1991; Martín-Baró, 1994). Savaş sonrası toplumlarda, herhangi bir düzeyde müdahale tasarlanırken, silahlı çatışma ve yapısal yoksulluğun mirası olan karmaşık bireysel ve toplumsal travmalara dikkat edilmelidir.

İnsan Hakları ve İnsan Yetileri

2008'de IHEB'in (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmesinin 60. yılını kutladık. Bu beyanname yazıldığı zamanlarda dünya, Yahudi Soykırımı kabusundan yeni uyanıyordu. Beyanname, tüm toplumların bu zulümlere "bir daha asla" diyeceğine ilişkin bir umudu temsil etmiştir. Ancak o zamandan beri Ruanda, Kamboçya, eski Yugoslavya ve Sudan'daki Darfur bölgesinde büyük soykırımlar gerçekleşmiş ve insan hakları ihlalleri başka şekillerde de tüm dünyadaki varlığını sürdürmeye devam etmiştir (bkz.

Human Rights Watch, www.hrw.org). IHEB'in kabulü, kitlesel şiddeti durduramasa da benzeri bildirgelerle birlikte aktivistlerin, yardım çalışanlarının ve tahakküm altında olanların şiddetin durmasına dair acil taleplerine bir çerçeve ve hak ihlallerine karşı yürüyen mücadele için bir kaynak görevi görmektedir (Lykes, 2001; Messer, 1995).

İnsan hakları çalışmacıları ve sosyal bilimciler, ABD'deki hak söylemlerinin en geniş kapsamı olan sivil haklara ilişkin anlayışa dair genişlemeler önermiştir. Yeniden yapılandırılmış olan hakların tarihsel ve politik gelişimini ortaya koymak için, birden fazla nesil haklar tarif ettiler (No Hiding Place: Human Rights – A World Report, 1998; Messer, 1995). Bu anlamda ilk haliyle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), birinci nesil hakları (sivil ve siyasi haklar); ikinci nesil hakları (sosyal, ekonomik ve kültürel haklar) kapsamaktadır. 1966'da yine Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklar; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmeleri bu hakların yasal bağlayıcılığını oluşturdu. Bunun ardından, üçüncü nesil haklar (dayanışma hakkı, gelişme hakkı, kendi kaderini tayin, barış ve temiz çevre hakları) ve dördüncü nesil haklar (yerli halkların hakları) telaffuz edilmeye başlanmıştır. Birleşmiş Milletler, kısa bir süre önce bazı üyelerinin hâlâ değerlendirmede olan çekinceleriyle birlikte bu son iki hakkı tanımayı kabul etmiştir. Bu dört neslin belirlediği çerçevede süren insan hakları mücadelesi, ortak bir siyasi söylem, uluslararası geçerliliği olan bir anlaşma ve bu anlaşmanın mümkün kıldığı zeminde dile getirilen ekonomik eşitlik, ırk, cinsiyet ve sağlık eşitliğinin yanı sıra diğer fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar alanı yaratmaktadır.

Elbette ki hakların savunuculuğu yapmak, onları gerçekleştirebilecek araçlar gerektirir. Felsefeci Martha Nussbaum'un dediği gibi "özgürlük yalnızca kâğıt üzerinde haklara sahip olmak değil, bu hakların kullanımı için gerekli olan maddi olanaklara da sahip olabilmeyi gerektirir" (2002: 54). Benzer biçimde evrensel güvence ifadelerinin yerel sonuçlara dönüşmesi de oldukça zorlu bir süreçtir (bkz. örn. Merry, 2006, kadınların insan hakları). Savaş sonrası toplumlardaki psikososyal müdahalelerin birincil amacı bu dönüşüm olmalıdır.

Ekonomik Eşitsizlikler, Sürdürülebilir Kalkınma ve Savaş Sonrası Toplumlar

İnsan hakları çerçevesiyle hareket eden ekonomik ve insani kalkınma çalışmaları bireylerin yeterli sağlık hizmeti, istihdam ve eğitime erişebilmeleri ve bunların yanı sıra siyasi ve medeni özgürlüklerini kullanabilmelerini garanti altına almaya çalışır (bkz. Uvin, 2004; Weiss &

Collins, 2000). 1990'ların ortalarından beri araştırmacılar, silahlı çatışma ile gelir dağılımındaki eşitsizlikler ya da kaynak kıtlığı artışı arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışmıştır (Birdsall & Sabott, 1994; World Resources Institute, 1998). Yukarıda belirtildiği gibi, yapısal tahakküm ve yoksulluk, savaş travmasının bileşenlerini oluşturur. Kişinin işi ve kaderi üzerindeki kontrolünün az olduğu aşırı yoksulluk bağlamının ve diğerlerine kıyasla yoksul olmanın, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığıyla ters orantılı olduğu ortaya konmuştur (Desjarlais et al., 1995; Dohwenrend, 1998; Wainer & Chesters, 2000).

Yoksulluk, baskı, sosyal uyumsuzluk ve travma, karmaşık ilişkiler ağı içinde bir arada var olur. Bu yüzden, bunların etkilerini göstermek ve nedenlerini ortaya koymak bağlamla ilişkilendirilmiş ve topluluk için özel olarak tasarlanmış müdahale stratejileriyle mümkündür. Bu stratejiler, insan potansiyelinin açığa çıkmasına ve "şiddet kültürünün" tanımlanmasına hizmet ederek toplumsal sistemleri güçlendirmeyi, yerel topluluk bağlarının ve sosyal dokunun yeniden örülmesini amaçlar (Nordstrom, 1997; Martín-Baró, 1994; Spence, 1999). Bu süreçlerin tamamı, yerel halkın bunları sürdürmeye yönelik çabasını gerektirdiği için, bu çabayı doğuracak insan yetisi önemlidir (bkz. örn. Brohman, 1996; Remenyi, 2004; Spence, 1999). Ekonomist Amaryta Sen'in gözlemlediği gibi, "insan özgürlüklerinin arttırılması, gelişimin hem amacı hem de en temel aracıdır" (Sen, 1999: 53).

SAVAŞIN VE YAPISAL YOKSULLUĞUN PSİKOSOSYAL ETKİLERİNE YANIT VERMEK: ELEŞTİREL PSİKOLOJİ VE GELİŞİMDEN DOĞAN KURAMSAL DEĞERLENDİRMELER

Savaş durumunda, toplumsal sistemler genellikle kaos içindedir. Savaşın ortaya çıkardığı acil ihtiyaçlar, psikolog ve diğer yardım görevlilerini, müdahale edilecek durumun altta yatan sorunlarına ilişkin bir değerlendirme yapmadan, durumla ilgili krize müdahaleye mecbur bırakabilir (Greitens, 2001; Spence, 1999). Eleştirel ve özgürleşmeci psikolojiden esinlenen müdahaleler, sosyoekonomik çevreye odaklanarak, ırk, sınıf ve cinsiyet etkilerini inceler (Prince, 2004). Prilleltensky ve Nelson'ın bu kitaptaki bölümde öne sürdüğü gibi, topluluk düzeyindeki müdahaleler bağlamsal (ekolojik), politik (toplumsal adaletsizlik ve iktidara odaklanan) ve değer yönelimli (toplumsal adaleti hedefleyen) gibi nitelikler taşımalıdır. Savaş travmasına karşı, ötekileştirilmiş toplulukların özgürleşme ve iyi olma halini arttırma amacıyla çalışan eleştirel psikoloji tepkileri gelişmeye devam etmektedir. Bu bölümde,

psikologların savaşa karşı tepkilerini ve eleştirel, özgürleşmeci psikoloji tarafından sunulan alternatif perspektifi tarif edeceğiz.

Psikolojik Travma Üzerine Tarihsel ve Kuramsal Perspektifler

Çağdaş psikologlar, psikiyatristler ve diğer ruh sağlığı çalışanları tipik olarak savaşın, savaşa maruz kalan bireyler üzerindeki etkisine odaklanarak, gözledikleri davranışlar ve psikolojik belirtileri tanımlar. İlk olarak askerlerin savaşa olan tepkilerine yönelik bir çalışmada ortaya çıkan bu odağın, uzun bir tarihi vardır. Bazı araştırmacılar bunun kökenini, ABD İç Savaşı'nın ardından askerlerde gözlenen "huzursuz kalp sendromuna"[1] dayandırmaktadır (örn. Starcevic & Durdic, 1993). Birinci Dünya Savaşı'nda "bombardıman şoku" ya da "savaş nevrozu"; İkinci Dünya Savaşı'nda "hayatta kalan sendromu", "savaş yorgunluğu" veya "çatışma yorgunluğu" olarak adlandırılan durumların modern "travma sonrası stres bozukluğu" (TSSB) teşhisinin klinik öncülleri olduğu düşünülür (bkz. Bracken, Giller, & Summerfield, 1995; Kleinman, 1995; bu kitabın 5. Bölümü'nü de inceleyiniz). Diğer öncüllerden biri de Erich Lindeman'ın 1940'lardaki bir gece kulübü yangınından kurtulanların psikolojik durumlarına ilişkin tartışmasıdır (bkz. American Journal of Community Psychology, 1984; Satin, 1982). Travma Sonrası Stres Bozukluğu teriminin 1980'de Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı III'teki ilk tanımında, Amerikan Psikiyatri Birliği, tek bir teşhis kategorisinin altına yukarda tanımlanan tüm durumları, bombalama ve doğal afetlere ilişkin stresörlerle, işkence sonrası sendromu ve tecavüz travması sendromunu bir arada ele almıştır. Görüldüğü gibi, şiddet mağdurlarına karşı kullanılan modern hastalık söylemi bütünüyle yeni değildir. Belki de tek yeni olan, savaş, doğal afet, felaket ve diğer "istisnai zor koşullar" yaşayıp hayatta kalanların teşhis ve tedavi süreçlerine dahil olmasının giderek yaygınlaşmasıdır.

Savaş travmasına ilişkin en çağdaş açıklamalar, belirli belirtilerin ve davranışsal göstergelerin travma sonrası stres bozukluğuna veya başka bir hastalığa kanıt oluşturduğuna yönelik tıbbi hastalık kavramsallaştırmalardır. Bu muhakkak "kötü" ya da sorunlu bir yaklaşım değilse de savaş, devlet şiddeti ve yapısal tahakkümün etkilerini açıkça biyomedikal faktörlere atfetmek; hayatta kalanın derin sıkıntısına ilişkin tıbbi ve sosyal bilimsel anlayışı kısıtlar. Hayatta kalanların "acısı" ve "toplumsal sıkıntısı" (bkz. diğerlerinin yanı sıra, Kleinman, 1995) psikolojik oldu-

1. *Irritable heart syndrome* kavramından çevrilmiştir. Amerikan iç savaşı (1860-1865) ardından araştırmacılar, bu kavramı özellikle askerlerde tespit ettikleri fiziksel ve psikolojik olarak çeşitli hastalıklara yatkın olma halini tanımlamak için kullanmıştır. (ç.n.)

ğu kadar siyasi, ekonomik ve kültürel fenomenleri de içerir. Bracken ve ark. (1995), bireyi anlam ve ahlakın kaynağı olarak merkeze koyan TSSB hastalık modelininin, bu bozukluğun her bireyde ve her bağlamda aynı biçimde ve içerikte gerçekleştiğini varsaymaktadır. Arthur Kleinman'ın (1988) öne sürdüğü gibi bir fenomenin farklı durumlarda tanımlanması, onun evrensel olduğunu göstermez.

Burada psikologların savaş ve savaş sonrası psikolojik sıkıntıların, sosyopolitik, tarihsel ve kültürel bağlamına ilişkin eleştirel bir okuma ve hayatta kalanlara hakları olan tarihsel özneler olarak algılama üzerinden anlayabileceklerini öne sürüyoruz. Birçok antropoluğun, kültürel psikoloğun, sosyal ve topluluk psikologlarının, yerel şifacıların, travmaya yönelik daha tanımlayıcı ve bağlamsal bir yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımların temelinde, zulüm ve diğer şiddet türlerinin ortaya çıkarttığı psikososyal yaşantıları anlamak için hayatta kalanların anlatı ve tanıklıkları bulunur (örn. Jenkins, 1991; Kleinman, 1995). Bu yönelimde travma, tek bir bireyin yaşadığı genel bir hastalık olarak değerlendirilmez; araştırmacı ve uygulamacılar, her katılımcının tekilliğini ve özelliğini inşa eden öyküsünü sosyal, tarihsel ve kültürel bir bağlamda ele almaya çalışır. Aşağıda bu şekilde çalışmanın yollarını tartışacağız.

Cinsiyetçi ve Irkçı Psikososyal Travma Kuramları

Kültür, toplum, cinsiyet, ırk ve toplumsal sınıf, travmayı ve etkilerini, belirtilerin işaret ettiği evrensel bir sendrom yerine özgül bağlamları içinde kavramsallaştırmayı amaçlayan eleştirel perspektif açısından kilit unsurlardır. Kadınlar ve kız çocuklar, sıklıkla ensest, tecavüz, pornografi, dayak, taciz ve cinsel köleliğe maruz bırakılır. Örneğin, askeri ve yarı askeri güçlerin, savaş ganimeti anlayışıyla (Swiss & Giller, 1993) ya da Yugoslavya'daki insan hakları gözlemcilerinin ortaya koyduğu gibi etnik temizliğin bir parçası olarak kadınlara tecavüz etmesi yaygın görülen bir durumdur (Ekümenik Kadınlar Grubu'nun Ziyareti[2] 1992; Mazowiecki, 1993). Irk ve etnisite de savaş ve aşırı yoksulluk durumlarında benzer ölçüde karmaşık gerçekliklerdir. Ruanda (Gourevitch, 1998) ve eski Yugoslavya (Giles, de Alwis, Klein, & Silva, 2003) örneklerinde olduğu gibi kurumsallaşmış ırkçılık ve etnik uzlaşmazlık, yoksulluk ve toplumsal güç ilişkileriyle birleşerek silahlı çatışmaların altta yatan sebebini oluşturabilir. Birleşmiş Milletler destekli Tarihsel Aydınlatma Komisyonu (CEH, 1999) Guatemala'da 36 yıl süren iç savaşın

2. *Ecumenical Women's Team Visit*'in karşılığı olarak kullanılmıştır. (y.h.n.)

nedenleri olarak yerli halka karşı ırkçı uygulamaları ve "akut sosyoekonomik eşitsizlikleri" göstermiştir (Seider, 2001: 192).

Kurumsallaşmış ırkçılık ve cinsiyetçiliğin belli bir kültürdeki deneyimlenme biçimlerini anlamak, savaş sonrası toplumlar ve bireylerle çalışan psikologlara bir dizi yaratıcı olanak sunar. Örneğin, uzun süredir sürdürülen kültürel pratikler ve geleneksel inançlar, toplulukların çatışma süresi ve sonrasında ayakta kalması için kaynak oluşturur (bkz. Güney Afrika'da Chicuecue, 1997, Mozambik'te Eagle, 1990, ve Angola'da Wessells & Monteira, 2000). Örneğin Cockburn (1998), Kuzey İrlanda, İsrail ve Bosna Hersek'teki milliyetçi ve etnik çatışmalar sırasında kadınların ırk ve cinsiyet başlıklarını hem direniş hem de hayatta kalma kaynağı olarak harekete geçirmesini örnek verir. Benzer biçimde Lykes ve Mersky (2006), savaş sonrası toplumların yaralarını sarma süreçlerine hizmet edecek psikososyal hizmeti konumlandırırken, tarih ve kültürü ön plana alan bir çerçeve önermiştir. Fakat tüm bu çalışmacılar ve diğerlerinin de belirttiği üzere, birçok geleneksel inanç ve kültürel pratik, direnişi kırmak amacıyla askeri hedef haline getirilerek savaşlardan doğrudan ya da dolaylı olarak yara alır (bkz. Guetamala'da Carmack, 1988, ve Falla, 1994).

Savaş Sonrası Toplumlarda Psikososyal Travmaya Toplum Temelli Yaklaşımlar

Yukarıda da anlatıldığı gibi, sosyal dokuları savaş tarafından parçalanmış toplumlardaki iktisadi ve toplumsal sistemler genellikle kaostadır. Bireylerin anlam ve kimliklerini oluşturdukları bu sistemleri yeniden oluşturmak, yeniden yapılanma ve iyileşmenin vazgeçilmez parçasıdır (Martín-Baró, 1994). Psikososyal yaklaşım, kişilerin savaştan çeşitli biçimde etkilenmesine karşın en temel olarak üç alanın zarar gördüğünü öne sürer: İnsan kapasitesi (beceriler, bilgi ve yetenekler), sosyal ekoloji (sosyal bağlılık ve ağlar), kültür ve değerler (Mollica, Lopes Cardozo, Osofsky, Raphael, Ager, & Salama, 2004: 2058; aynı zamanda bkz. Psychosocial Working Group, 2003). Savaş ve aşırı yoksulluk durumlarında bu faktörlere odaklanarak çalışanlar yerel halkın güçlendirilmesine ve insan kaynaklarının geliştirilmesine odaklanır. Toplum psikologları, kalkınma uzmanları ve araştırmacılar sivil katılım girişimleri, katılımcı kırsal değerlendirme, iktisadi kalkınma projeleriyle sağlık ve eğitim programlarındaki görevlerinde, güçlendirme kaygısını daha açık biçimde gütmeye başlamıştır (bkz. örn. de Koning & Martin, 1996; McTaggart, 1997; Papineau, 1996). Araştırmacılar ve uygulamacılar, güçlendirmeyi 4 alan üzerinden tarif eder: Özetkinlik algısı ve yeterlilik,

kazanılmış bilgi, beceri ve kaynaklara erişim, eleştirel bilinç gelişimi ve uygun eyleme katılım (genel bir özet için bkz. Zimmerman, 2000). Toplum gelişimi çalışanları da müdahalelerinde katılımcıların dışsal öznelerle işbirliği içinde, katılımlarının özgüven ve özyeterliliklerini arttırarak, yaşamlarının diğer alanlarında da değişimin fitilini ateşlemek üzere nasıl kullanacaklarını tartışırken bunları kullanır (Jana, Basu, Rotheram-Borus, & Newman, 2004; bkz. aynı zamanda Ayres ve ark.1990).

Lakin Andrea Cornwall'un gözlemlediği gibi " 'kadını güçlendirme' söylemi, gücü yapısal bir ilişki yerine aktarılabilir bir meta olarak kabul eder" (2007). Feministler ve diğer eleştirel düşünürler, güçlendirmenin bir süreç veya amaç olarak kullanımını sorgular. İngiltere'deki Sussex üniversitesine bağlı çalışan Gelişimsel Çalışmalar Enstitüsü'ndeki (IDS) "Kadının Güçlendirilmesinin Yolları" projesi altında, kavramın kullanımı ve kötüye kullanımı incelenmektedir (bkz. www.pathwaysofwomensempowerment.org). Burada, "güçlendirmenin değişken ve kaygan anlamları yüzünden kullanımı zor bir kelime" olduğu ve "kültürel güçlendirme, kolektif güçlendirme, özgürleşmeci güçlendirme, keyifli güçlendirme, kurumsal sektörde güçlendirme ve sendikal alanda güçlendirme gibi bazı güçlendirmelerin, bugünün anaakım tanımında eksik olduğu" tartışmaya açılmıştır (Eyben, 2008).

El Salvador ve Meksika'daki Orta Amerika mülteci kampları ve Eritre ile Güney Afrika'daki sivil toplum alanı, çatışma ve savaştan çıkış dönemini yaşayan toplumlarda hayatta kalanların örgütlenme ve katılımına dayandığı için "eleştirel güçlendirmeye" örnek teşkil eder (Spence, 1999). Guatemala'daki uzun iç savaşta öldürülenlerin anısına dikilen bir anıtın seçimi ve inşa süreci, şiddet döneminde hasar görmüş olan toplumsal karar alma mekanizmalarına ve toplululuğun kollektif bellek ve kimliğini izleme sürecinde güç ilişkilerinin tartışılmasına hizmet etmiştir (Roberts & Gidley, 2000).

Travmatik deneyimlerin etkilerinden kurtulmada, yeterlilik hissinin önemli bir rolü vardır (Herman, 1992). Uluslararası Tıbbi Kurul doktoru Melin Vranesic, "Tüm psikososyal programların nihai amacı toplululuğun kendi kendine yetebilmesidir (kapasite inşası, kaynak gelişimi, beceri eğitimi, gelir getiren etkinlikler, mikrofinans ve ziraat kredileri)" der (2003). Benzer biçimde Uluslararası Kurtarma Komitesi'nin Çatışma Sonrası Kalkınma Girişimi "çatışmalardan zarar görmüş toplulukların toplumsal refah ve ekonomik kalkınma potansiyelini arttırmaya çaba gösterilmelidir" der (International Rescue Committee, 2003). Bu tür projeler beceri kazandırabilir, özgüveni arttırabilir, takım çalışmasını, ortak karar almayı geliştirebilir ve yerel ekonomik etkinliğin başlatı-

lıp sürdürülmesine olanak sağlayabilir. Psikososyal bir perspektifi olan yerel ekonomik kalkınma girişimleri eğitim, sağlık ve iyi olma gibi insan haklarını katıksız bir özlem olmaktan çıkararak maddi sonuç haline getirmekte kilit rol oynar.

Kaynak olarak Eleştirel ve Özgürleşmeci Psikoloji: Alandan İki Örnek

Özgürleşmeci ve eleştirel psikoloji (bkz. Lykes & Mallona, 2008; Martín-Baró, 1994) hayatta kalan insanlar ve toplulukların yaralarını sarma ve dönüşüm süreçlerine katkıda bulunmayı amaçlayan psikologlar için vazgeçilmez kaynaklardır (yine bkz. War-Torn Societies Project, Johannsen, 2003). Latin Amerika'daki bu tür çalışmalar, Paulo Freire'nin (1970) özgürleşmeci pedagoji ve eleştirel bilinç kuramlarından (bu kitaptaki diğer bölümlerde, özellikle 3 ve 23'te belirtildiği gibi) etkilenmeye devam etmektedir. Asya (Fals-Borda & Rahman, 1991) ve Afrika'da (bkz. örn. Hope & Timmel, 1984–2000) da bilginin güç anlamına geldiğini ve hakların bilgisinin toplumsal dönüşüm için merkezi bir önem taşıdığını varsayan benzer yaklaşımlar ortaya çıktı.

Özgürleşme perspektifine olan katılımcı yaklaşımlar, tarihsel olarak iktidar, karar alma ve bilgi inşa süreçlerinin dışında tutulan kesimlerin tam ve aktif katılımına öncelik verir. Toplumsal ilişkilerin ideolojik, politik, cinsiyet temelli ve ekonomik boyutlarının bilgi üretimi süreçlerindeki rolünü vurgular. Aynı zamanda, sıklıkla dışsal katalizörlerin de değişimi amaçlayan katılımcı süreçler üzerinden yaşam kalitesinin arttırılması amacıyla yerel toplulukların üyeleri (örn. Debbink & Ornelas, 1997) ve dayanışmacılarıyla (örn. Arratia & de la Maza, 1997) temasta olduğu uluslararası işbirlikleri kurar.

Savaş ve devlet şiddeti mağdurlarıyla gerçekleştirilen, yoksulluk ve şiddet bağlamlarındaki toplumsal yaşamın geliştirilmesini amaçlayan katılım ve eylem programlarından bazıları, kapsamlarına insani yardım ve iktisadi müdahale de dahil edilerek genişletilmiştir (Lykes & Coquillon, 2006). Örneğin, Guatemala kırsalına yönelik bir katılımcı eylem projesi kapsamında, Chajul'da 20 Maya kadınıyla yaptığı çalışmalarda, ülkenin iç savaş ve süre giden etnik ve ırk temelli ayrımcılık geleneğine bağlı sorunları tarif etmeye çalışmıştır (Lykes ve ark. 1999; Women of PhotoVoice/ADMI & Lykes, 2000). Bu çalışmaya katılanlarla birlikte, topluluğun ortak tarihine ilişkin bir anlatım oluşturmak için hikâye anlatma, düşünme ve fotoğraf çekme süreçleri geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, savaş ve etkilerine ilişkin hikâyeler ile kadınların savaş sonrasında hayatlarını yeniden düzene koymaları ve çocuklar için olanaklar yaratma çabaları anlatılmıştır. Bu çaba, kültürel farkındalığı

(savaş zamanında baskılanmış olan kültürel ve dinsel pratiklerin yeniden oluşturulması), ekonomik kalkınmayı (birkaç çiftlik ve devirli bir borç fonu), eğitimi (çocuklar için bir okul sonrası etüt programı oluşturmak ve bir halk kütüphanesi), önderlik gelişimini ve psikososyal iyileşmeyi destekleyen yerel kadın örgütlerinin çalışmalarında ortaya çıkarak onlarla bütünleşmiştir (Lykes ve ark. 1999). Bu çalışmalarda, Sesler ve Görüntüler: Chajullu Mayan Ixıl Kadınları[3] isimli çift dilli bir fotoğraf yazı üretimi de ortaya konmuştur. Chajul'daki araştırmacılar, projeyi tamamlamak için çevre köylerdeki kadınlarla konuşarak 36 yıllık savaşın çeşitli etkilerine dair anlayışlarını geliştirmiştir. Bu ve diğer katılımcı projeler, kadınların kendini keşfetme ve eleştirel incelemeye yönelecekleri alanlar sunarak, faillerin cezasız kaldığı bir vahşet bağlamının yarattığı sessizliği kırma ve hakikati dile getirme süreçlerine katkıda bulunmuştur.

Benzer biçimde, psikolog Mike Wessells ve Hristiyan Çocuk Fonu takım lideri Davidson Jonah (Wessells & Jonah, 2005) da Siera Leone'deki Beceri Eğitimi ve İstihdam Üretimine Destek (STEG) projesinde koordineli bir ekonomik ve psikososyal katılım girişimi oluşturmuştur. Hristiyan Çocuk Fonu'yla işbirliğindeki yerel oyuncular tarafından oluşturulan STEG, eski çocuk askerlerin topluma yeniden kazandırılmasına yardımcı olmayı amaç edinmiştir. Sierra Leone'nin 10 yıldan uzun süren iç savaşı boyunca çocuklar, RUF (Birleşik Devrimci Birlik) başta olmak üzere karşıt güçler tarafından sistematik olarak kaçırılıp askerliğe zorlanmıştır. RUF, özellikle çocukların aileleriyle ve geleneksel değerlerle olan bağlarını özel olarak hedef alıp, onları komşuların ve aile üyelerinin önünde kızlara tecavüz etmek, kaçırılanların ailelerini öldürmek ya da kaçırılanları ailelerini öldürmeye zorlamak gibi eylemlere zorlamıştır. RUF, ordu içinde bir denetim biçimi olarak da şiddet kullanmıştır. Sonuç olarak, eski RUF askerlerinin topluma kazandırılması çok sayıda psikososyal zorluk barındırmaktaydı.

Wessells and Jonah'a (2005) göre topluma kazandırma birkaç şeyi gerektirmekteydi: (a) Eski RUF askerleri ve toplulukları arasında uzlaşma; (b) yoksulluğu azaltma (temel ihtiyaçları karşılanmayan çocuk askerlerin şiddete başvurma riski vardı); (c) çocuk askerler arasında askeri olmayan bir kimlik inşa etme; (d) eğitim ve meslek eğitimi yoluyla eski askerlere sivil yaşamda olumlu roller sağlama; (e) topluluk üyelerinin icra ettiği kültürel pratiklerin yeniden inşasıyla birlikte eski askerler için ruhsal olarak arınma. Siviller ve eski savaşçılar arasındaki çatışma çözümlemesi ve uzlaşmaya ek olarak STEG, gençlere burs, yerel

3. *Voices and Images*: Mayan IxilWomen of Chajul.

düzeyde sürdürülebilir becerilerin eğitimi ve devam eden ve sürdürülebilir ekonomik uğraşlar geliştirmek isteyenlere mikro kredi sağlamıştır.

Projenin değerlendirilmesi süreci, diğer toplum üyelerinin onlara "asi" demediğini ve onlara "geleneksel pişmanlık, affetme ve uzlaşma alışkanlıklarıyla" yaklaştığını ifade eden eski çocuk askerler için "insanileştirici" bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Wessells & Jonah, 2005: 21). Fakat en somut biçimde, gelir sağlama boyutlarının etkisi olduğu görülmüştür. Wessells ve Jonah'ın gözlemlediği gibi:

> Birçoğu kendilerini burs olmadan toplum dışına itilmiş hissedeceklerini söyledi. Bazıları, giysileri olmasının ve daha az aç olmanın, topluluğun kaynakları üzerinde bir yük olmadıkları için topluluk üyeleri olarak kabul edilmelerine katkı sağladığını öne sürdü. Tekrar tekrar biraz paraları ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilir durumları olmasının savaşı geride bırakmalarına yardımcı olduğunu söylediler. Birçok açıdan savaşın açtığı en büyük yaraların fiziksel olmadığı; topluma, ayakkabıları, giysileri ve kendilerini besleyecek güçleri olmadan dönmenin yarattığı izolasyon, marjinalleştirme ve utançtan kaynaklandığı söylenebilir (2005: 22).

Özellikle de RUF'un onları maruz bıraktığı cinsel saldırılardan dolayı ek bir damgalama ve dışlamayla karşılaşan kız çocuk askerler "geliri olmasının yalnızca alım gücü değil aynı zamanda prestij ve özgüven de sağladığını" söylemiştir (2005: 16).

Wessells ve Jonah, "ruhsal arınma ritüeli onların toplumsal alana girişlerine olanak sağladıysa, paraları olması da onlara statü ve köy sosyalliğinde olumlu bir konum sağladı" diyerek fikirlerini belirtmişlerdir (2005; 16). Buradan yola çıkan Wessells (2006a), eski askerlerin elinin ekmek tutmasının, gelir getiren ve bağlama uygun bir toplumsal rolleri olmasının kimliklerinin yeniden oluşumuna olumlu bir katkıda bulunduğunu gözlemlemiştir. Askerler kendilerini sivil; tecavüz mağdurları da kendilerini hayatta kalan, anne ve toplulukta olumlu rolleri olan biri olarak görmeye başlamıştır. Elbette ki süreç diğer yönden de işleyerek, toplumlarıyla yeniden bağlantı kurmanın kişilerin yeni toplumsal ve ekonomik rollerindeki üretkenliğini arttırmıştır.

Latin Amerika ve Afrika'nın on yıllardır süren silahlı çatışmalardan çıkmış iki ülkesinde gerçekleştirilen bu proje, toplum temelli katılımcı müdahalelere örnek oluşturur. Yerel aktörlerle diyalog içinde yürütülen zanaatçılık programlarına, ırkçılık ve cinsiyetçiliğe yönelik farkındalığı olan bir yaklaşım getirir. Özellikle "güçlendirme projesi" olarak tanımlanmasalar bile, programların insan yetilerini geliştirmek, özsaygıyı arttırmak ve topluluğun toplumsal ve kültürel dokusunu yeniden

örmek gibi amaçları vardır. Bu yüzden bu projeler hem programların tasarlanması ve sonuçları üzerinden, mağdurların ekonomik, siyasi ve kültürel haklarının savunuculuğunu hedefleyerek insan hakları mücadelesine hem de toplumsal sermayenin gelişimine yönelik pragmatik bir odak üzerinden "güçlendirmenin" diline dayanmaktadır.

Yine de bu yaklaşımlar cinsiyet, ırk ve sınıf temelli düzenlemelerin doğal sonuçlarını da göz önüne aldığımızda daha da karmaşık bir biçim alır. Örneğin, Lykes ve arkadaşlarının Chajul'da yürüttüğü projede en genç katılımcı kadınların eşleri de dahil olmak üzere erkeklerin üzerindeki yoğun ve karmaşık etkisiyle ilgilenilmemiştir. Kadınlar, kendi sözcükleriyle şimdiye kadar yalnızca erkeklerin yapabildiği etkinliklere katılım gösterdikçe, aile ve toplumdaki güç ilişkileri de değişmeye başlamıştır.

Sierra Leone'deki projeyi eleştiren Cornwall, güç ilişkilerinin eleştirel bir analizini yapmadan para dağıtan ekonomik müdahalelerin kısıtlamaları olduğunu söyler:

> Kadınların piyasayla bağlarını kurarak "güçlendirildiği" iddiası güçle parayı karıştırarak, paranın nerdeyse büyülü güçleri olduğu düşüncesini aşılıyor; sanki kadınların kendi paraları olsa, sihirli değneklerini sallayabilir ve hayatlarının parçası olan toplumsal normların, kurumların ve ilişkilerin bir gecede yok olmasını dileyebilirlerdi. Güçlendirmeye dair sözler, bir dizi nedensellikten sonra kalkınmanın kutsalı olan yoksulluğun azaltılmasını da vaat eder (2007).

Sonuç olarak, her iki proje de, yerel topluluklardaki yerel katılımcıların belirli ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmıştır. Fakat ikisi de yerel topluluk odağını daha geniş bir toplumsal amaca doğru genişletecek toplumsal hareketlerle kaynaşmamıştır. Çağdaş aktivist bilim insanları, bu tür çabaları topluluk temelli gruplarla işbirliği çerçevesinde daha geniş toplumsal hareketlerle yönlendirerek, sistemik değişim ve toplumsal dönüşüm olanaklarını arttırmayı amaçlamaktadır (bkz. Hale, 2008).

Dolayısıyla, yukarda tartışılan Kadının Güçlendirilmesinin Yolu projesi gibi aktivist nitelikli projeler, bu zorlayıcı konular hakkında daha derin düşünmek için kaynaklar sunar.

SONUÇ FİKİRLER: İLERİYE GİTMENİN ZORLUKLARI

Eleştirel ve özgürleşmeci psikologların, aktivist bilimcilerin ve insan haklarına gönülden bağlı olan kalkınmacıların çalışmaları, hayatta kalanların insan haklarını savunarak değişim aktörleri olma yetilerini güçlendirme çalışmalarının psikolojik iyileşme ve topluluk gelişiminin,

bütünleştirilmiş ve disiplinerarası bir yaklaşımını gerektirdiğini ortaya koyar. Bu çalışmalar kolay değildir (psikososyal çalışmaların kısıtlamalarına ilişkin bir kayıt için Lykes & Mersky, 2006). İlk olarak savaş sonrası toplumlara dışarıdan gelen inisiyatiflerin, eleştirel bir bakış ve bir dizi şeffaf toplumsal taahhüdü yoksa, değişimi "tabandan" inşa etmek yerine, yerel halkı yabancı yatırımcıların yapılarına eklemleme tehlikesi taşır. Bu yüzden bu tür inisiyatifler, topluluk düzeyinde karar almak, gelişim süreçlerini güçlendirmek ve yerel ya da yerli pratiklere değer vermekte eksik kalabilir. Ek olarak da katılımcı inisiyatiflerin uygulamacıları, kendi hiyerarşik güç yapılarını yeniden üretme riski taşıyan iyi niyetli yaklaşımlara karşı dikkatli olmazlarsa, bağımsızlığı yeterince destekleyemeyebilir (bkz. Cooke & Kothari, 2001). Örneğin, Wessels ve Jonah'ın çalışmasında, "yerel bir projeye katılım için nakit para ödenmesi çok değerli olsa da paraya yönelik aşırı bir vurguyu ve hayatını kazanmak için dış kaynaklara bağımlılığı beraberinde getirmiştir" (2005: 24).

İkinci olarak, uzun vadeli sağlık ve ruh sağlığı hizmeti yerel kaygılar ve değer sistemini bütünleştirmek zorundadır. Bunu yapabilmekte yetersiz kalan programlar, sürdürülebilir ve kültüre duyarlı müdahale modelinin savunuculuğunu yapanların eleştirilerine hedef olmuştur (Carr, McAuliffe, & MacLachlan, 1998; Pupavac, 2000). Bunun ötesinde, kültürel öğelerle bütünleşebilen programlar da kurumsallaşmış ırkçılık ve cinsiyetçiliğe müdahale etmekte ve yapısal eşitsizliklerin sistemik analizine dayanan ırkçılık karşıtı ve cinsiyet konusunda eleştirel programlar geliştirmekte yetersiz kalma riski taşır.

Üçüncü olarak, burada bahsedilen birçok çalışma yalnızca tanımsal olarak değerlendirilmiştir. Savaş ve sonrasındaki koşullar, aşırı yoksulluk ve insani krizler müdahale için zor, değerlendirme için daha da zor alanlardır. Katılımcı değerlendirme ve diğer toplum temelli stratejilerin topladığı verilere rağmen, bugüne kadarki birçok bulgu tanıklığa ya da anekdota dayalıydı.

Dördüncüsü de birçok psikososyal çalışamanın altında yatan yeterince mercek altına alınmamış "beklenen sonuçların tedavi ve iyileşme" olduğu varsayımıdır. Eleştirel psikologlar ve insan hakları aktivistleri olarak bizler, tedavi, iyileşme, onarım ve uzlaşma gibi sözcüklerdeki birden çok anlama karşı dikkatli olmalıyız. Savaştan kaynaklanan insan hakkı ihlallerinin ve diğer şiddet biçimlerinin mağdurlarıyla çalışmak adalet ve hakikat sorularını da beraberinde getirir. Dolayısıyla, yaygın kullandığı biçimiyle psikolojik "iyileşme" dili, adalet ve hakikat arayışını kapsamakta yetersizdir. Daha da ötesi, savaş sonrası toplumların

hepsinde olmasa da çoğunda adaletin sağlanmadığını düşünürsek, bu durumlarda psikososyal müdahalelerin olası sonuçları nelerdir?

Beşinci bir sorun da kalkınma projeleri dahilinde olmayan ve topluluğun tamamını hedefleyen psikososyal programlar şiddetten doğrudan etkilenen bireylere müdahalede bulunmasıdır. Bu müdahale iyi niyetli olsa da olası riskler taşımaktadır. Örneğin, mağdurlar belli bir hizmet veya kaynak almak üzere "seçilmiş" oldukları için yeniden damgalanabilir veya topluluklarındaki destekleyici ilişkilerden uzak kalabilir. Daha ötesi, tanı kategorileri, mağdurları nesnelleştirir; iyileşme sürecinin aktif müttefiklerinden biri olarak ele almaz (yani kişi hayatı boyunca yaşadığı diğer deneyimlerin yanı sıra şiddete travmatik biçimde maruz kalmış biri değil "TSSB hastası olarak" tanımlanır). Bazen de mağdurlar, "mağdur rolünde takılı kalırlar" ve travmatizasyon öykülerini o kadar çok tekrarlar ki artık hayatta kalma öyküleri dışında "var olmazlar." Kadınların, kadını toplumsal hayatın dışında bırakmaya katılımlarını hedefleyen kalkınma projelerinde çalışan feministler de benzer bir sorunu tanımlamıştır. Cornwall (2000), dışarıdan bakanların, gerçekte başka ırk, etnisite veya sosyoekonomik gruplarda, kadınlardan çok erkeklerle daha güçlü bir özdeşim kuran kadınlar arasında cinsiyet dayanışması olduğuna ilişkin yanlış bir varsayıma kapıldığını öne sürmüştür.

Bu program ve süreçlerle ilgili son olarak belirteceğimiz sorun zaman kısıtlılığıdır. Siyasetin ürettiği travmaları iyileştirmenin mümkün olup olmadığı sorusunun ötesinde, hayatta kalanlar acı ve kayıplarını gerçekleştikten yıllar sonra tanımlayabilir, dolayısıyla önerildiği zaman yardım almaya istekli olmayabilir. Psikososyal süreçler, uzun vadeli ve çoğunlukla da kuşaklar arasıdır. Bu gerçeklik, çok kuşaklı ya da kuşaklar arası olasılıkları planlayamaya çalışan güncel psikososyal müdahalelerin de önünde bir soru olarak durmaktadır. Bu programları geliştirenlerin, bu özgüllükler ve kısıtlamalara ilişkin asgari bir farkındalığı olması gerekir.

Bu sorunların ve karışıklıkların her birini ifade ederken, psikososyal ve gelişimsel çalışmaların ahlaki konumunun merkezi önem taşıdığını tekrar hatırladık. Eleştirel ve özgürleşmeci psikoloji, kişinin çalıştığı çevrenin oluşumunda katkısı olan faktörlerin ayrıntılı ve çok katmanlı bir analizini gerektirir. İyileşme ve sosyal bağlılığı geliştirme amacıyla ekonomik, toplumsal ve yasal adaletin savunuculuğunu yapmayı ve bunu yaparken de insan hakları çerçevesine sahip olmayı zorunlu kılar. Aktivist bilimci ve insan hakları aktivistlerinin psikososyal müdahalenin toplumsal dönüşüm mücadelesinde adalet için ve cezasızlığa karşı yürüyen daha kapsamlı sosyopolitik çalışmalarla uyumlu ve onlarla

bütünleşmiş olması gerektiği görüşünü paylaşıyoruz. (bkz. örn. Hale, 2008; Sveaass & Lavick, 2000). Son olarak da eleştirel psikolog ya da aktivist bilimci olarak yapısal adaletsizliği ortaya koymak ve toplumsal eşitsizlikleri dönüştürme çabalarımızın sınırlarının farkında olacak kadar alçakgönüllü olup da cesur hareket etmeye zorlandığımızı bilmemiz gerekiyor.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Savaş ve aşırı yoksulluk durumlarında gelişen psikososyal travmalar ırk, sınıf, cinsiyet ve kültür eksenlerinde karmaşık ve çok boyutludur. Savaştan çıkmış toplumlarda eleştirel ve özgürleşmeci psikolojiyi temel alan müdahaleler kişilerin yaşanmış deneyimlerindeki ırk, sınıf ve cinsiyetin etkilerine yönelik eleştirel bir analizi gerektirir.
2. Yapısal yoksulluk, savaş ve organize şiddet, hayatta kalanların iyi olma hali kadar toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklarından da mahrum bırakır. Savaştan çıkmış topluluklarda eleştirel ve özgürleşmeci psikolojiyi temel alan müdahaleler, topluluk bağlarını yeniden kurmak ve aşırı yoksulluk ve şiddetin kökeninde yatan toplumsal yapıların dönüşümüne destek olmak ve insan hakları zemininde hareket etmek durumundadır.
3. Savaş sonrası toplumlarda psikososyal müdahaleler hayatta kalanların yetileri, kendilerine yeterlilikleri ve güçlenmelerini geliştirerek toplumun ekonomik, toplumsal ve kültürel yeterliliğine katkı sağlayacak toplum temelli ekonomik kalkınma pratikleriyle bütünleştirilebilir.

Terimler Sözlüğü

- Yerli: Verili bir çevreden çıkan, yerel, ataları çok eskiden beri söz konusu coğrafi bölgede yaşamış olan kimse.
- Özgürleşmeci psikoloji: Psikolojinin içinde özgürleşmeci teolojiden, özellikle de yoksulların yararının önceliği ilkesinden yola çıkan bir perspektif. Yoksullarla dayanışma içinde çalışmanın, toplumsal adalet ve eşitlik mücadelesine katkıda bulunmanın ve psikolojik süreçlerle daha kapsamlı bir toplumsal bağlamı analiz edebilmenin yollarını araştırır.
- Travma sonrası stres: Şiddete veya başka bir fiziksel zarar tehdidine maruz kaldıktan sonra oluşabilen sosyal ve duygusal sıkıntı.
- Psikososyal: Kişinin toplumsal, ekonomik ve siyasi çevresi bağlamındaki psikolojik süreçleri ve gelişimi.

Okuma Önerileri

Judith Herman'ın (1992) travma sonrası stres bozukluğuna yönelik temel bir metin olanTrauma and Recovery [Travma ve İyileşme] adlı çalışması, kavramı siyasi ve tarihsel bağlamına oturtur. Aynı zamanda, Ignacio Martín-Baró'nun özgürleşmeci psikoloji ve psikososyal travma bağını kuran temel metinleri İngilizce olarak da bulunabilir. (Martín-Baró, 1994). Martín-Baró'nun çalışmaları, silahlı çatışmaların tahrip ettiği topluluklarda çalışan birçok psikolog gibi Carlos Martin Beristain (2006)'i de etkilemiştir. Beristanin'in son kitabı Humanitarian Aid Work: A Critical Approach [İnsani Yardım Çalışmaları: Eleştirel Bir Yaklaşım] bu bağlamlardaki psikolojik çalışmaların ihtiyaç ve sorunlarına ilişkin bir gözden geçirme niteliği taşır. Stuart Carr ve Tod S. Sloan'ın (2003) hem yapısal yoksulluk bağlamlarında psikososyal çalışmalar hem de yoksulluğun iyi olma haline etkisi üzerine değerli görüşleri vardır. Dünya Ruh Sağlığı (Desjarlais ve ark. 1995) ruh sağlığının sorunlarına ilişkin küresel bir bakış sunar.

İnternet Kaynakları

- Ruh Sağlığı ve İnsan Hakları için Ignacio Martín-Baró Fonu:www.martinbarofund.org
- Gelişim Çalışmaları Katılım Grubu Enstitüsü: www.ids.ac.uk/ids/particip/
- Psikososyal Çalışma Grubu: www.forcedmigration.org/psychosocial/
- Sosyal Sorumluluk için Psikologlar: www.psysr.org
- Toplum Araştırma ve Uygulamaları için Topluluk : www.scra27.org

Sorular

1. Bu bölümdeki iki örneği oluşturan eleştirel ve özgürleşmeci psikoloji ile katılımcı metodolojiler, tüm katılımcıların kişisel düşüncelerini eylemle kombinasyon halinde ("düşünümsellik") sunmalarına vurgu yapar. Sizin kişisel geçmişinizin, ırkınızın, ulusunuzun, cinsiyetinizin ve sosyoekonomik konumunuzun savaş sonrası yoksul topluluklarla çalışmanıza nasıl bir etkisi olabilir?

2. Son dönemde dünyanın farklı yerlerindeki çatışmaları düşünün. Yoksulluk, sosyal ve ekonomik eşitsizlik, cinsiyetçilik ve ırkçılık şiddetin üretimine nasıl yol açmıştır? İnsan hakları söylemi, savaş sonrası bağlamlara müdahale ederken çizilecek yolu nasıl belirler?

3. Savaş sonrası toplumlardaki psikososyal müdahaleler sürdürülebilir taahhüt ve sorumluluk talep eder. Bu tür durumlara müdahale

etmeyi tasarlarken ne tür bir mesleki hazırlık gerekir? Eleştirel ve özgürleşmeci psikolojiye dair anlayışınızı en iyi nasıl geliştirebilirsiniz?

Çeviren: Özge D. Yılmaz

18
Baskı ve Güçlendirme: Ruh Sağlığı Alanında Eleştirel Analizin Doğuşu

Michael McCubbin

Bölüm Konuları

GELENEKSEL TOPLUMLARDA BİLİNMEYENİN GÜCÜ: "FARKLI" OLANIN TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİ
SANAYİ DEVRİMİNİN BİR SONUCU OLARAK BASKI, DELİLİK VE AYRIM
AKIL HASTALARININ KONTROL ALTINA ALINIŞI: MODERN KAPİTALİST TOPLUMLARDA YABANCILAŞTIRILANLARIN KAPATILMASI
AHLAKİ TEDAVİ HAREKETİ: HASTALARIN RUHLARINA DUALAR
BİYOMEDİKAL PSİKİYATRİ KÜLTÜ: NESNELEŞTİRME VE BASKI
ERKEN DÖNEM TOPLUMA KAZANDIRMA: TOPLULUK İÇİNDE KONTROL
GERİ KAZANIM HAREKETİ: GÜCÜ GERİ ALMAK VE BASKIYA KARŞI SAVAŞMAK

Bu bölüm "akıl hastalığı" olarak adlandırılan psikolojik rahatsızlığa dair nesnel, bilimsel yaklaşımları ifade etmeye çalışmayacak. Bundan ziyade, eleştirel psikolojinin genel yaklaşımını göz önünde bulundurarak, akıl hastalığı olarak kurgulanan şeye verilen toplumsal tepkiyi araştıracak ve psikolojik rahatsızlık deneyimi toplumsal yapıya gömülü bir olgu olarak ele alındığında verilebilecek daha uygun tepkilere işaret edecek. Bu bölümün tarihsel perspektifi; toplumun ve düşünme kalıplarının nasıl değiştiğini ve bu değişimin insanların ruh sağlığı anlayışını

nasıl etkilediğini (yani ruh sağlığının "toplumsal temsilleri"ni) ve bu değişmiş perspektiflerin psikolojik rahatsızlıktan yakınan kişilere uygulanan tedavi, kontrol veya yardım amaçlı politikaları ve pratikleri nasıl değiştirdiğini gösterecek.

Bu soruları ele almak için kullanılabilecek çok özel bir araç var: *güç*. Güç kavramının belirgin ve sistematik kullanımı siyasal bilimler dışında karşımıza az çıksa da güç konusu; halk sağlığı, sosyal psikoloji ve toplum psikolojisi pratiklerinde çokça yer alır. Güçlendirme, kontrol duygusu, yeterlilik hissi ve kapasite geliştirme gibi güçle ilgili kavramlar bu alanlarda görünür bir şekilde kullanılır. Bu kavramlar, gücün farklı boyutlarıdır; burada güç, kişinin kendisini ve çevresini değiştirme yetisi olarak tanımlanır. Burada değişim; "kişisel gelişim", akranlar arasındaki etki, istenen hedeflere ve kaynaklara ulaşma ya da dünyanın daha iyi bir yer haline gelmesine yardım etme gibi anlamlara gelebilir.

Bu bölümün başlıca amaçlarından biri de eleştirel psikolojinin, gücün tersi olan baskının zararlı etkilerini tanımlayabileceğini ve böylece de olumlu toplumsal değişimin gerçekleşmesinde rol oynayabileceğini ileri sürmektir. Baskı, psikolojik rahatsızlığın ortaya çıkmasında etkili bir faktördür. Bunu da psikolojik rahatsızlığı şiddetlendirerek, halihazırda yatkınlığı olan kişilerde daha da büyük bir sıkıntıya neden olarak ve akıl hastalığının bir özelliği olduğu düşünülen "kronikliği" kaçınılmaz hale getirerek yapar. Eleştirel psikologlar, baskının oynadığı bu rolleri tanımlamalarının ardından değişime çeşitli yönlerden yardımcı olabilir. Engellerin ve baskıların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaya çalışabilir; danışanlarının değişimi savunmaları için güvenlerini ve kapasitelerini artırmaya çalışabilir ve de hükümetler, sivil gruplar ve kurumlar gibi sosyal kuruluşlarla çalışarak psikolojik rahatsızlığı olan kişilerin güçlendirilmesini ve akıl hastalıklarının yaygınlığının azalmasını sağlamak için uğraşabilirler. Anaakım psikologlar, akıl hastalığı olan kişileri kontrol eden kurumlarda gönül rahatlığıyla çalışırken, eleştirel psikologlar faydalı yetenekleri ve profesyonel statüleriyle, bu alana meydan okuyan bir perspektif getirebilir.

Psikolojik rahatsızlık doğrudan gözlemlenemez, derideki bir yara gibi değildir. Zira acı çeken için deneyimselken; başkalarının gözlemlediği doğrudan bu deneyim değil, kişinin davranışları ve konuşmalarıdır. İnsanların akıl hastalığından anladıkları şeye yapıştırılan etiketler, toplumsal kurgulardır ve uygun görüldükleri nesne veya olgulardan ziyade etiketleri kullanan kişilere dair bir şeyler söylerler. Kendilerini kullanan kişilerin ve grupların yaklaşımlarını yansıtan bu etiketler; çoklukla önyargı, mitoloji, kişisel çıkar ve korkuyla şekillendirilmiştir.

Buna alternatif ve ideal olansa, bir toplumsal kurgunun ve ondan doğan etiketlerin; umut, şefkat, ilgi ve sevgiyi yansıtmasıdır. Bu türden bir anlayış, bu bölümün bakış açısıyla da daha uyumludur. Diğer bir deyişle, psikolojik rahatsızlığın ve "akıl hastalığının" olumsuzlayıcı, çıkara dayalı çağrışımlardan oluşan basma kalıplarını bir kenara bırakmalı ve psikolojik rahatsızlığı olan kişileri güçlendirerek iyi oluşlarını artırmak için gereken koşulları geliştirmemize izin verecek kavrayışları tercih etmeliyiz .

Terminoloji için bir söz söylenecek olursa; bu bölümde "meczup", "deli", "akıl hastası" gibi bir sürü terim geçiyor. Bütün bu terimlerin her biri, psikolojik rahatsızlığa veya böylesi bir rahatsızlığı olduğu düşünülen kişilere farklı yaklaşımları ifade etmek için kullanıldı. Bu tür terimlerin anlamları zamanla ve terimi kullanan kişiye göre değişebilir. Örneğin "delilik" yüzyıllar önce, ağır psikolojik rahatsızlığın çok az anlaşıldığı bir dönemde ortaya atılmış ve oluşturulmuş, genellikle de aşağılayıcı bir şey olarak görülmüştür. Öte yandan birçok çağdaş kullanım taraftarı grup, "delilik" durumu arkasındaki kişiyi anlama çabasını mümkün kılmak için bu terimi yeniden anlamlandırmıştır. "Psikolojik rahatsızlıktan mustarip olan kişi" ifadesi çok uzun olduğu için, yazıyı daha basitleştirmek adına bu bölüm diğer terimleri kullanacaktır. Fakat bu tür kullanımların aşağılayıcı bir niyeti olduğu düşünülmemelidir.

Anakım psikoloji yıllardan beri yardım arayan kişileri az çok nesneleştirmiştir ve psikoloji pratiği sıklıkla insanlara çocuklarmış gibi muamele eder. Psikolojik teknikler değişmiş ya da evrilmiş -dilerseniz böyle de diyebilirsiniz- olsa da bu etkilerin özünde aynı kaldığı söylenebilir. Freudyen psikanaliz; yetkinleşmeyi teşvik etmiyorsa, yardım arayanların asıl özlemlerini değil de yalnızca rüyaları dinliyorsa, onları güçsüzleştiriyor olabilir. Davranışçı terapi, insanlara "ayarlanabilecek" makineler gibi davranıp onların iradelerini yok sayıyor olabilir. Bugün uygulama alanındaki birçok psikolog, gerçek danışmanlığı ya çok az yapıyor ya da hiç yapmıyor ve de zamanını, kişinin bütününü anlamaya çalışmadan davranışını ve duygusunu ölçmeyi amaçlayan testleri uygulamaya ve puanlamaya harcıyor. Bilişsel terapi ve nöropsikolojik bilim giderek baskınlaşıyor. Fakat insan ruhu ve bilinci, sinir ve hormon çalışmalarına indirgenebilir mi?

Bu bölümde, eleştirel bir yaklaşımın; kişinin nesneleştirilmesini reddettiği, danışan ve grupların gerçek özlemleri uyarınca onlar yararına çalıştığı öne sürülüyor. Eleştirel psikologlar, kişi için neyin iyi olduğuna kendi düşüncelerine bakarak karar vermezler. Psikolojinin danışanla *beraber* ve danışan *için* çalışması gerekliliğinin kabulü, insanın bütünü-

nü anlama fikriyle uyumludur. İnsan, beynin işleyişine indirgenemeyeceği gibi, kişinin bütünlüğü de ancak sosyal çevresiyle anlamlıdır ki bu çevre, baskılayıcı veya güçlendirici olabilir.

GELENEKSEL TOPLUMLARDA BİLİNMEYENİN GÜCÜ: "FARKLI" OLANIN TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİ

Tarihçi ve filozof Foucault (2006), modern öncesi toplumların akıl hastalığını anlama girişimlerini ayrıntılı olarak betimler. Geleneksel toplumlarda delilik, insan kavrayışının ötesinde bir şey olarak değerlendirilirdi; aslına bakılırsa deliler tamamen bu dünyaya ait olarak görülmezdi. Bu görüş, bireylere ve topluluklara etki eden olguların her zaman "mantıklı" dünyevi açıklamalar gerektirmediğini öne süren modern öncesi görüşle de oldukça uyumludur. Doğum, ölüm, hastalık, aydınlık ve karanlığın hem sevebilen hem de kindar olabilen, güçlü ve gizemli tanrıların eylemlerinden kaynaklı olduğu düşünülürdü. Hatta dünyevi olduğu aşikar olan "nedenler vardı" cümlesinin bile ya çok az açıklayıcı gücü vardı ya da hiç yoktu. Örneğin ağaçtan düştüğü için beyni hasar görmüş birini ele alalım: Ruhlar, bu olayın sonucuna mı karar vermişlerdir? En başta kişiyi sallayarak ağaçtan mı düşürmüşlerdir?

Foucault gibi tarihçilerin betimlediği üzere; "delilik" tuhaf davranışlara, ses duymak gibi garip deneyimlere ya da açgözlülük, aşk, ihtiras, nefret ve diğer ortak duygu ve arzulara dayandırılması güç olan antisosyal davranışları olan kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda bugün değişen hiçbir şey yok; "ruh hastalığı" bugün de yaygın olarak, açıklanamaz davranışlara, deneyimlere ve hislere yol açan psikolojik durumlar olarak görülüyor ve biz hâlâ ruh hastalıklarının arkasında yattığını düşündüğümüz beyin bozukluklarını "göremiyoruz." Bu durum, *beyin* bozukluğunun düşünce, biliş ya da kişilik bozukluklarına yol açmasıyla ruh hastalığının ortaya çıktığına inanan bir biyomedikal uzmanlık olan modern psikiyatriye bir hayli ters düşüyor.

Geleneksel insanlar, ruh hastalığı için biyolojik bir açıklama aramadıkları gibi bugünkü psikiyatrinin düşündüğünün aksine, böyle bir açıklamayı arayacak birine de gerek görmediler. Deliliğin anlamına ve kaynağına dair özel bir içgörüsü olduğu düşünülen kişiler varsa da onlar ya papazlardı ya da diğer maneviyat düşkünleriydi (bu nedenle çeşitli yazarlar, örneğin Thomas Szasz, 1974, psikiyatrinin, çoğunluğun inancı olan ruhbanlığın ayağını kaydırdığını söylemiştir). Dolayısıyla, geleneksel insanlar biyolojik nedenleri ya da herhangi bir "akılcı" nedeni olduğunu varsaymadıkları için ruh hastalığını "tedavi etmeye" de çalışmadılar. Deliliğe bakışı açısından geleneksel yaklaşımın, mo-

dern yaklaşımdan birçok yönden daha insancıl olduğu iddia edilebilir: Foucault'nun da belirttiği üzere deliler, ailelerden ve köylerden dışlanmıyordu. Bugünün geleneksel toplumlarını inceleyen etnoantropologlar da "farklı" olarak görüldüklerini ama bir konumları olduğunu belirtirler. Dünyanın ve ötesinin arasında kaldıkları düşünüldüğü için delilere saygı duyulur ve şifacılık, kâhinlik, mesihlik, keşişlik gibi roller verilirdi veya basitçe onların tanrının gücünün sembolleri oldukları düşünülürdü. Çok az ölümlü kadına ve erkeğe verilen yeteneklerin, delilere tanrılar tarafından hediye edildiğine inanılırdı.

Geleneksel toplumlar, modern toplumlardan tamamıyla farklıydı. Birincil toplumsal kurumlar; şirketler, devletler, kiliseler ve benzerleri gibi isimsiz büyük yapılar değil, köylerdi. Geçim kaynakları (avcılık, toplayıcılık, balıkçılık ve son olarak ilkel tarım ve zanaatkâr imalat) yüzyıllar boyunca oldukça az değişti. Toplumsal roller (meslek gibi) çoğunlukla önceden belirlenmiş olur ve nesiller boyunca aktarılırdı. Tanrıların bazı müdahaleleri dışında, ki bunu da sabrederek kabul ederlerdi, insanlar kâinatın kendi küçük payları üzerinde kontrolleri olduğunu hissediyorlardı. Bugünün karmaşık ve rekabete dayalı toplumlarıyla kıyaslandığında, bu tür bir kontrol hissi ve önceden belirli olan toplumsal roller, büyük olasılıkla daha az ruhsal bozukluğa sebep olmuştur. En önemlisiyse, bu her ne kadar fazlasıyla romantik bir görüş olsa da, ruh hastalığı onu "tedavi etme" çabalarıyla daha da kötüleştirilmiyordu. Bu konuyu bölümün ilerleyen kısımlarında tartışacağız.

SANAYİ DEVRİMİNİN BİR SONUCU OLARAK BASKI, DELİLİK VE AYRIM

"Uygarlık" tabii ki her şeyi değiştirdi. Geçtiğimiz yüzyılda, özellikle de Ortaçağ'dan bu yana, ortaya çıkan piyasa ekonomileri yeterince üretken olmayanları cezalandırdı. Karl Marx'ın (1906) da tanımladığı gibi çok daha az sayıda insan kendisi için tüketeceği miktarda yemek, giyecek, konut vb. üretti. Kendi işgüçlerini, temel ihtiyaçlarını karşılayacak ya da karşılamayacak bir miktarda para karşılığında piyasada sattılar. Marx'ın da belirttiği gibi, köylüler ve işçiler "üretim araçlarını kaybettiler." Yaşamak için sıklıkla oradan oraya, bir işten bir diğerine geçmek zorunda kaldılar. İş bulamadıklarındaysa, geleneksel yaşam şekline geri dönüp kendilerini beslemeleri imkânsızdı: Arazi artık "mülk"tü. Sahibiyse uzakta oturan, orada yaşayan insanları bile tanımayan; ama yine de onları kendisine kira vermekle sorumlu tutan ya da kimin yeteri kadar parası varsa arazisini ona satan çok zengin bir adamdı.

Sosyal statünün değişken olduğu piyasa toplumlarındaki bunlar bizim toplumumuzu ve Sanayi Devrimi süresince ortaya çıkanları da kapsar, insanların yaşamlarına anlam veren geleneksel roller artık yoktu. Böylelikle deliler, "tanrı tarafından dokunulmuş olma" rollerini kaybederek gitgide bir yük olarak görülmeye başlandı. Eleştirel eğilimli birçok tıp tarihçisinin de belirttiği gibi, ruhsal bozukluk oranı dramatik bir biçimde yükseldi (örn. R. Fox, 1978, Kaliforniya'da ruh hastalığı sıklığındaki artışı anlatıyor). Modern hayatın artan kırılganlığı, belirsizliği ve bunun yanında piyasa tarafından dayatılan çokça suni toplumsal rollerin içine girme gerekliliği, kontrol ve uyum duygusunu yok etti. Bu da toplumun ruh sağlığı için oldukça kötü oldu: Yahudi Soykırımında hayatta kalan kişilerin psikolojik akıbetini çalışan Antonovky'nin (1987) tahmin etmiş olduğu gibi "uyum duygusu", hayatın anlamlı olduğu hissi, iyi bir ruh sağlığı için çok önemlidir.

Ruhsal bozukluğu olan insanların sayısı gittikçe artarken, onlara yer tanımayan ve bir gaye atfetmeyen toplumlar, onları daha da fazla dışladı. Foucault, erken dönem piyasa toplumlarının ruhsal bozukluğu ele alışlarına dair tarifinde (belki biraz fazla hayalgücü içeriyor ama yine de olgunun özünü yakalıyor); yalnızca kısmen bu dünyaya ait olan bir grup akıl hastasını ve diğer sapkınları kırsal kesimde ve ormanlarda dolanırlarken resmetmişti. Şehirlere akın ettiklerindeyse, ya sanki görünmezlermiş gibi yok sayılmış ya da kovulmuşlardı. Tarihin gelenek sonrası ama modern öncesi bu döneminde, psikolojik rahatsızlığı olanın baskılanması, onların arkasında bilinmeyen bir güç olduğunu düşünmek yerine, onları dışarıya atmayı deneyen toplumlara yüklenebilir.

Foucault (2006) psikoloji tarihinde, yalnızca akıl hastasının değil akıl hastalığının da yabancılaştırılmasını anlatır. Foucault (2007) "aklı başında" olan dünyanın; "ötekilerin" ve akıl hastalığının neyle ilgili olduğunu kavrayabilmeye dair tüm umutlarını böylelikle kaybettiğini söyler. İronik olan şudur: Modern düşüncenin mantıksal pozitivizmi altında anlamaya çalıştığımız şey "nesneleştirilmiş" olmalıdır ve bu da o şeyi gözlemleyiciden ayırmayı gerektirir. Bununla birlikte, akıl hastalığı, tabiatı gereği, "bizim" bir parçamızdır. *O*nu *biz*den ayırmak, onu anlamsız ve bilinmez kılmaya neden olur.

AKIL HASTALARININ KONTROL ALTINA ALINIŞI: MODERN KAPİTALİST TOPLUMLARDA YABANCILAŞTIRILANLARIN KAPATILMASI

Piyasa ekonomisi neredeyse tüm geleneksel yaşam ve üretim formlarının yerini alarak genişledikçe; bütün toprak ve işgücünü metaya çe-

virdikçe; akıl hastalarının toplum içindeki veya dışındaki "hayaletler" olarak görüldüğü çağ, kaçınılmaz olarak sona erdi. Ruh hastası, makro toplum görünümünde, az da olsa yer bulur oldu. Toplumdaki varlıklarının artışı, akıl hastalığının batıl inançlarla ve doğaüstü olgularla açıklanmasının artık yaygın olarak reddedildiği bir döneme denk geldi. Ancak bu açıklamaların yerini dolduracak bir şeyin olmaması nedeniyle akıl hastalığı, akıl hastası olanlardan ziyade olmayanlar için rahatsız edici olmaya başladı. İnsan psikesinin[1] "karanlık tarafını" simgeleyerek, her ne kadar biz bunu dillendirmek istemesek de, bizim başımıza ya da sevdiklerimizin başına gelebilecek bir şey oldu. Akıl hastalığı bizim kim olduğumuzla ilgili, yani bir kimlik meselesi olduğu için, kanser gibi bir hastalıktan bile daha korkutucu olabilir; çünkü kanser, vücudu tahrip eder, zihni değil.

Çözüm ise bu az anlaşılmış "hayaletler" sürüsünü ağıllarda toplamaktı; böylelikle büyük kapatılma, yani akıl hastalarının hastanelere kapatılması başladı. Foucault'nun (2006) da belirttiği gibi, ilk önce, kendi de modern bir icat olan hapishanelere kapatıldılar. Aynı hapishanelere; toplumun ayaktakımı olan tüm diğer kişiler, yani suçlular, borçlular, "habis kadınlar" (seks işçileri, yalnız anneler), yoksullar, fiziksel engelliler ve güçlülerin düşmanları defedildi. Bu diğer "toplumsal sapkınlar" veya istenilmeyenler, görece daha başa çıkılabilir olanlardı. Kendileri yiyip kendileri giyinebiliyorlardı; mahkûmlarla ya da gardiyanlarla iyi ya da kötü, uyumlu bir şekilde geçinebiliyorlardı ve en azından tahmin edilebilirlerdi. En ağır akıl hastalarıysa, diğer mahkumlar ve gardiyanlar için en kötü katillerden ve tecavüzcülerden bile daha rahatsız ediciydi. Çığlık atabilir, ağlayabilir, anlamsız sesler çıkarak konuşabilir, körlemecesine diğerlerine saldırabilir, kendilerine zarar verebilirlerdi; bazen de yemek yemez ya da hijyenlerini hapishanenin izin verdiği en alt seviyede tutabilirlerdi. Yani en ağır durumdaki akıl hastaları yalnızca toplumdan yabancılaştırılmakla kalmadılar, hapishanelerin içinde de kelepçelenerek ve yalnızlaştırılarak daha da yabancılaştırıldılar. Bu tabii ki bir "tedavi" değildi. Bu başkalarının *kontrolüydü,* kendilerinin değil.

Bunun sonrasında, şöyle bir şey ortaya çıktı: Akıl hastalığının sonsuza kadar tedavi edilemez olduğu genel kanı haline geldi, akıl hastaları hastalıklarıyla tanımlandılar ve birey gibi görülüp tedavi edilmek yerine, duruma göre yönetilmesi gereken kişiler oldular. Bu yüzden, akıl hastalarının rahatsızlıklarının zamanla geçmemekle kalmayıp daha da kötüleşmesi, sürpriz olmadı.

1. Psike: Bilinç ve bilinçdışı katmanların tümü. (ç.n.)

Fransız Doktor Philippe Pinel, yaygın görüşe göre, toplumun akıl hastalarını idare etmesinin ilk "ıslahatçısı"dır. Philippe Pinel, 19. yüzyıl başlarında, akıl hastalarını ayrı kurumlara yerleştirmeye kendisini adadı. Onun, bilimsel uygulamaların özel bir kurumda gerçekleşmesiyle tedaviye ulaşılabileceğini düşündüğünü ve hatta belki de bu kurumda akıl hastalarına tutuklulardan ya da diğer sapkınlardan daha insanca davranılacağını zannedebiliriz. Onun bu savunuculuğuna karşılık olarak Fransa, "tımarhane"yi[2] yarattı. Terimin kendisi dinlenmeyi, toplum baskısından uzaklaşıp nefes almayı ve hatta belki de iyileşme için bazı uygun koşulları çağrıştırıyor. Pinel'in olası saiklerine rağmen, başarılı olmasının sebebi muhtemelen akıl hastalarının tedavisine olan öfke değil, diğer tutuklulara dair kaygıydı. Her halükarda, Batı dünyası boyunca yayılmakta olan tımarhaneler çoğunlukla birer depodan farksızdı. Yukarıda da belirtildiği gibi, toplumsal koşulların yarattığı akıl hastalığı salgınıyla akıl hastaları sayıca kalabalıklaştı ya da topluma uyum sağlamadıkları için akıl hastası olarak tanımlanan insanlar akıl hastanelerini doldurdu. Bu aşırı kalabalıklaşma ve kötü koşullar fiziksel hastalıklara yol açtı. Doktorların sayısı da oldukça azdı. Örneğin Maryland'de 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bile, doktor başına düşen hasta sayısı, civarda yaşayan nüfustan, hatta kötü bir ünü olan Sing-Sing hapishanesinden bile daha çoktu (Birnbaum, 1969, 1974).

Genel olarak, birkaç on yıl öncesine kadar olan modern dönem boyunca, akıl hastaneleri giderek daha kalabalık ve daha az insancıl bir hal aldı. Buna rağmen, akıl hastalarının tedavisini yeniden değerlendirmeye yönelme hali de vardı ve bu temelde iki nedenden kaynaklanıyordu: "ahlaki tedavi" hareketi ve psikiyatrinin bir tıbbi uzmanlık alanı olarak ortaya çıkışı.

AHLAKİ TEDAVİ HAREKETİ: HASTALARIN RUHLARINA DUALAR

ABD ve İngiltere'deki 19. yüzyıl ıslahatçıları, dini inançları nedeniyle ve akıl hastalığının insanlık dışı tedavisine öfkelenerek, aktivist bir ahlaki tedavi hareketi düzenlediler. Onların savunuculukları, bazı akıl hastanelerinde ahlaki tedavi ilkelerinin uygulanmasını sağladı. Aşırı kalabalık olan devlet akıl hastaneleri devletine göre değişmekle birlikte, en fazla bu ilkeleri uyguluyormuş gibi yaptı. Dini kurallarla yönetilen akıl hastaneleri daha başarılı oldular; ama temel reformların kurumsallaşmasını asıl sağlayanlar, para ödeyen müşterilerin olduğu özel enstitülerdi.

2. *Asylum* teriminin Türkçe'si olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

Ahlaki tedavinin savunucuları, ibadet ve etkinliğin; insanların en kötü semptomlarından silkelenip kurtulma yetilerini harekete geçireceğini ve muhtemelen bir miktar iyileşmeye sebep olacağına inandı. Somut bir şekilde söylersek, ahlaki tedavi ilkelerine göre yürütülen bir akıl hastanesi; ferah, huzurlu, temiz ve mutlu bir yer olacaktı. Burada insanlar hep birlikte bin bir çeşit etkinlikle meşgul olacaktı (ibadet, iğne işi ve sepet örme, bahçıvanlık, şarkı söylemek vb.). Maalesef toplum, potansiyel olarak olumlu ama pahalı olan bu gelişmeye hazır değildi. Akıl hastanelerinin büyük bölümünde, yalnızca tuzu kuru olanlar böyle bir tedaviye ulaşabilirdi. Birazdan da göreceğimiz gibi, bu tür fikirler her şeye rağmen bugüne kadar sürüp gelmiş ve günümüzdeki "iyileşme hareketi"yle ve eleştirel psikolojinin erken türleriyle yakınlaşmıştır. Bu türlerden hümanistik psikoloji, kişinin toplumsal çevresindeki haliyle bütününe odaklanmış; radikal veya özgürleşmeci psikoloji statükonun iktidar yapılarına meydan okumuştur.

BİYOMEDİKAL PSİKİYATRİ KÜLTÜ: NESNELEŞTİRME VE BASKI

Akıl hastalığına yaklaşımlar arasında kayda değer bir şekilde yaygın hale gelen, yeni oluşan psikiyatri uzmanlığından doğan biyomedikal yaklaşımdı. Bu yaklaşım görünürde; ihmal, ayrı tutma ve baskıyla karakterize edilen önceki yaklaşımlardan radikal bir kopuştu. Psikiyatri, tıp biliminin akıl hastalığını tedavi edebileceğini söyleyen modern düşünceyi getirdi (Bu noktada akılda bulundurulması gereken, hastalığı tedavi etmenin hasta olana yardım etmekle aynı anlama gelmediğidir. Tedavi, eğer işe yararsa, yardımcı olabilir; fakat akıl hastaları, tedavinin onlara sağlayacağından daha fazla yardıma ihtiyaç duyar. Tedavi, hastalık veya semptom odaklıdır, insan odaklı değil). Böylelikle "tımarhaneler"in psikiyatrik hastanelere evrimi, birtakım varsayımlara dayanarak oldu: Farklı akıl hastalıkları birbirlerinden ayrılabilir, dolayısıyla teşhis edilebilirler; her bir akıl hastalığının farklı tıbbi sebepleri vardır; bu nedenle de her ruh hastalığı için belirli bir biyolojik tedavi uygulanmalıdır.

Birtakım psikiyatri eleştirmenleri, bu varsayımları çoklukla reddetti. Bunlar arasında Thomas Szasz (1974) ve Peter Breggin (1991) gibi psikiyatristler de vardı. Ben de onların biyolojik "tedavilerin", "şifa"yı etkilemediği düşüncelerine katılıyorum. Aslında bu tedavilerin amacı, hastayı iyileştirmekten çok kontrol altında tutmak ve yıkıcı semptomları bastırmaktır. Bu tedaviler; düşünen ve hisseden bir insan olarak hastayı değil fiziksel bir organ olarak hastanın beynini hedef alarak, te-

daviden çok uysallaştırma amacı güder. Böylesi bir uysallığa, insan haklarının yok sayıldığı zamanlarda, savaş tutsaklarına uygulanan zalim ve olağandışı cezalarla aynı şekilde erişildiğini söylersek çok da abartmış olmayız. Psikiyatrinin erken dönem sözde tedavileri; buzlu su banyoları (basınçlı su ile sorgulamaya benzer bir şekilde), sabitlemeler (örneğin "deli gömlekleri" veya yatağa bağlama yoluyla), tecrit (ses yalıtımı sağlanmış, neredeyse hiç giysinin ya da eşyanın olmadığı, sosyal ilişki, kitap veya herhangi türden bir eğlenceden tamamen yoksun yerler) gibi şeyler barındırıyordu.

Daha sonra, düşük mevkideki bir gardiyan ya da hasta bakıcı olarak değil de, bir hekim olarak akıl hastanelerini yöneten psikiyatristlerin statüsünü somutlaştırmak adına "yeni ve geliştirilmiş" tedavi yöntemleri ortaya atıldı. Bu yöntemlerden öne çıkanları ise şok (insülin enjektörü ya da elektrikle yaratılan kasılmalar) ve lobotomiydi. Kasılmaların bir süreliğine uysallık yarattığı bir gerçekti ve aynı zamanda tıbbi literatüre (bkz. Breggin, 1991) göre beyin hasarı da yaratıyordu. Eleştirmenler, uysallığı yaratan şeyin de zaten bu beyin hasarı olduğunu söylüyor. Yani tedavi hastayı, eskiden olduğundan farklı biri haline getiriyordu (üzücü bir hatırlatmayla eski bir şaka: "tedavi başarılıydı ama hastayı kaybettik"). Lobotomi ise beyin hasarına daha doğrudan neden oluyordu. Genellikle, kişinin zekâsı, duyguları ve iradesiyle ilgili olan frontal lobdaki "problem bölge" olduğu düşünülen alan kesiliyordu. Şok ve lobotomi uygulamalarını eleştirmek için kullanılan "hastayı bitkiye döndürmek" metaforu, ne yazık ki genellikle doğru bir tanımdı.

Sonuç olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında, psikiyatri kutsal kasesini edindi: ilaçlar. Psikiyatristlerin ve toplumun büyük çoğunluğu psikotropların (psikiyatrik ilaçlar) kullanımını kabul ediyor ve endişeleri yalnızca aşırı doz ve yanlış reçeteler (yanlış ilaçlar veya ilaçların yanlış kombinasyonları) üzerine kurulu. Yine de giderek daha fazla sayıda gözlemci (yazarı da içeren), bu ilaçların yaygın kullanımına dair alarma geçmeye başladı. En uç eleştirilere göre, psikotroplar de nihayetinde şok ve lobotomiyle aynı sonuca ulaşacak. Tedavi etmeden belirtileri bastırmaları ve bunu da hastayı uysallaştırarak yapmaları bunun nedeni olarak görülüyor. Daha az tetikte, fiziksel olarak daha hareketsiz, duygularını daha az hissedebilen ve ifade edebilen, daha pasif bireyler yaratılıyor.

Bu koşullar altında akıl hastalığından muzdarip kişi, bir birey olarak değil hasta olarak tanımlanıyor. Burada h*asta*nın toplumsal rolü, tedavi eden uzmanların otoritesini ve iktidarını körce kabul etmek. Yani hastanın iyileşme sürecinde hiçbir rolü yok. Bu bir *bebeksileştirme* süreci.

Sonucunda, hasta çaresiz bir çocuğa dönüştürülüyor. Modern tedaviler; salya akıtma, yüzde tikler ve sarsak beden hareketleri gibi yan etkiler oluşturmanın dışında, iatrogenesis[3] adında bir hastalık formunu da tetikliyor. Bu hastalığa, tedavi neden oluyor. Elbette ki psikotroplar, iyileşmeyi bazen kolaylaştırıyor. Eğer hasta, tedavi planının dizginlerini elinde tutarsa ve ilaç tedavisi, kendi içinde bir sonuç olarak değil, daha iyi bir ruh sağlığına ulaşmak için kullanılan araçlardan biri olarak görülürse, bu durum olası denebilir.

Herkes "akıl hastalığı damgası"ndan haberdardır. Kim sokakta açıkça sorunlu biriyle ve onun rahatsız ve tedirgin edici davranışlarıyla karşılaşmamıştır ki? Bu soruyu hatırlamalıyız: Bu rahatsız edici davranışın acaba ne kadarına *tedavi* sebep olmuş olabilir? Gördüklerimizi akıl hastalığına değil de tedaviye atfetsek, bu bizim akıl hastalığına ve akıl hastalarına dair "sosyal temsillerimizi" nasıl etkiler?

Modern zamanlarda akıl hastalığının tedavisinin hikâyesi yalnızca tek bir şey; süreç, amaç ve sonuçları kapsayan hoş bir terimi Fransız sosyolojisinden alarak kullanacak olursak, tek bir *finalité*[4] hakkındadır. Bu tek şeyse, hastayı *baskılayarak* akıl hastalığının dışavurumunu *bastırmaktır.*

ERKEN DÖNEM TOPLUMA KAZANDIRMA: TOPLULUK İÇİNDE KONTROL

50'lerin sonunda başlayan ünlü "topluma kazandırma" hareketinin birçok sebebi vardı. Belki de en bariz olanı, kamusal akıl hastanelerinin aşırı büyümelerinin gittikçe külfetli bir finansal yük haline gelmesiydi. Koşullar daha da kötüleştikçe, bardağı taşıran son damla, psikiyatrize edilmiş kişilerin kendilerinin güçlendirme çabalarının yanı sıra, yeni kitle iletişim araçlarının gözler önüne serdiği ihmal ve baskılamayı görerek dehşete düşen insanların savunuculuğuydu. Geniş bir yelpazeden oluşan küçük bir grup insan –sosyal yardımlaşma ıslahatçıları, dini gruplar, muhabirler, aile üyeleri ve ABD'deki az sayıdaki medeni hukuk avukatları– daha iyi koşullar talep ettiler. Bu birkaç avukat, parası olmayan psikiyatri hastaları yerine sivil toplum kuruluşlarından destek alarak bazı tekil davaları üstlendiler. Genellikle "tedavi hakkı" (McCubbin & Weisstub, 2001) üzerine olan bu birkaç deneme davası, kamusal olarak finanse edilen kurumlardaki istismar ve ihmalkârlığa meydan

3. İyatrojenik: "Hekim kaynaklı" anlamına gelen terim. Hekimin uyguladığı tedavi nedeniyle ortaya çıkan, istenmeyen durum ya da hastalık. (ç.n.)

4. Ereklilik anlamına gelen *finalité,* yaşamı ve evreni ereklerle temellendiren ve açıklayan bir düşünce biçimidir. (ç.n.)

okudu. Sonuçlanan mahkeme emirleri, hastaneleri tesislerini yenilemeleri ve tedavi ve bakımlarını geliştirmeleri için zorladı. Özellikle iki sebepten ötürü bunun imkânsız olduğu ortaya çıktı: Hastanelerin çok yüksek sayıdaki nüfusu bu yeni kuralların gerçekleştirilmesini finansal olarak imkânsız kılıyordu ve çok az sayıda psikiyatrist bu hastanelerde çalışmak istiyordu. Bunun yerine daha iyi ödeme yapan daha prestijli klinikleri ve toplum içinde olan "gerçek" genel tıbbi hastaneleri tercih ettiler. Akıl hastaneleri, bu uzmanlar için yeterince çekici değildi.

Psikiyatrik hastane nüfusunun gerçekten düşürülmesi gerektiği açıklığa kavuşmuştu. Psikotrop ilaçların da piyasaya çıkmasıyla beraber psikiyatristler "Evreka!" diye bağırdılar. Yalnızca diğer hekimler gibi reçete verebilmekle kalmayacak, aynı zamanda ilaçlar sayesinde çok sayıda insanı toplum içine salabileceklerdi. Neden mi? Çünkü ilaçlar, hastaların davranışlarını *kontrol* ediyordu, algılarını, duygularını ve iradelerini donuklaştırıyor ve hatta vücut hareketlerini ağırlaştırıyordu (Breggin, 1991). Bu, özellikle de en ciddi akıl hastalıklarından biri olan şizofreni tanısı almış kişiler üzerinde kullanılan "antipsikotikler" (nöroleptikler) için geçerliydi. Bu ilaçlar, ses yalıtımlı hücrelerin ve prangaların işini görüyordu. Çok sayıda hastanın daha az yapılandırılmış grup evlerine ve süpervize edilen apartmanlara transfer edilmesine olanak sağlıyordu. Burada özellikle not düşmeliyiz ki belli bir dereceye kadar daha görünür, elle tutulur bir baskı üreten kurumsal kontrol ve ihmalin yerini daha gizli ama eşit derecede güçlü bir baskı aldı. Kişinin yalnızca vücudunu değil psikesini de sakatlayan, yani kişinin insanlığını sakatlayan bir baskı.

Fakat resmi olarak onaylanmış politikalara rağmen, onlarca yıldan beri toplumdaki alternatif bakım yok denecek kadar azdı. Psikotroplaların çok güçlü olduğu ortaya çıkınca otoriteler, hastaları hastanelerden adeta defettiler. Dışarıya salınan hastalar ilaçlarını kullanmaya devam ettiği sürece, otoriteler onlara ilaçsız bakım ya da herhangi bir tedavi sağlamayarak ellerini temiz tuttular (McCubbin, 1994). Aslında akıl hastanelerinden çıkarılan çoğu akıl hastası, kendi toplumunda görünmez durumdaydı. Başkalarının bakışlarından kaçınarak, oldukça az sorun yarattılar. Çoğu, kalabalık, iğrenç ve baskıcı pansiyonlarda, sosyal yardım çeklerine el koyan pansiyon sahipleriyle yaşadı. Bu şekilde "toplumdaki kapatılma" büyümeye başladı diyebiliriz.

Yine de kışkırtıcı medyaya maruz kalarak oluşan kamuoyu, sokaklarda yaşayan sayısız evsiz insanı (genellikle ABD'de durmak bilmeyen ekonomik krizin mağdurları veya Vietnam Savaşı'nda zarar görmüş gaziler), psikiyatri hastanelerinin kurumlarını küçültme adına toplumun başına sardığı akıl hastaları olarak görmeye başladı. Akıl hastalığıyla pek

de ilişkili olmayan bazı sansasyonel vakaların dışında şiddete pek rastlanmamış olsa da fi tarihinden bu yana süregelen korku ve efsanelerin de etkisiyle halk, akıl hastalığını tehlikeli olmakla eşleştirdi. Yaygın kısır döngüsel mantığa göre, açıklanamayan şiddetin kendisi, ruh hastalığının bir kanıtı olarak alınıyor, bu yüzden de akıl hastalığı, tehlikeye dair endişelere neden oluyordu (Dallaire, McCubbin, Morin, & Cohen 2000).

Kurumlardan çıkarılmış binlerce hastanın psikiyatri hastanelerine geri gönderilmesi artık bir seçenek olmaktan çıktığı için başka çözüm arayışları başladı. Görünürde basit olan çözümlerden biri günümüzde hâlâ kullanılıyor: Akıl hastalarını "kendi" ilaçlarını almaları için zorlamak. Bunun için bir yöntem, hastanede yatılı olmayan hastaları ilaçlarını almaya zorlaması için devlete gerekli otoriteyi veren "toplumda ayakta tedavi kuralları." Bu, zaman zaman, ABD'de 1920'lerde başlayan Toplumsal Tedavi için Israrcı Programlar (PACT)[5] ile de pekiştirildi. Bu program dahilinde, bir psikiyatrist tarafından yönlendirilen birtakım pratisyenler ve her zaman bir hemşire (sosyal hizmet uzmanları, eğitimciler veya topluluk çalışanları varsa ne ala), toplum içindeki hastaları takip ediyor ve müdahale programları sağlıyordu. Fakat esas olan, hatta bazen tek önemli olan, hastayı psikotropları almaya zorlamaktı. Eğer ki psikologlar buraya biraz olsun dahil olmuşlarsa da bu "konuşarak terapi" ya da toplumsal bir müdahaleden ziyade, eksikleri ölçme gibi daha teknik bir yetkinlik sergileme yoluyla olmuştur.

Bugüne kadarki hikâye pek de mutlu sayılmaz. Psikiyatrikleştirilmiş olanların baskı görmesi, akıl hastanelerinden topluma kadar uzandı. Gördükleri tedavininse, iyileşmelerine ya da görece normal hayata adapte olmalarına yardım etmekle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Akıl hastalığının hayat boyu süreceği inancı, hiç olmadığı kadar baskındı: Geriye kalan tek çareyse kontroldü ve öncelikli olarak, iyileşmeye dair bir umut olmadığı için, akıl hastalığının semptomlarını ve işaretlerini bastırmaktı. Sonuç ise toplumsal olarak işlevsiz çok sayıda insanın, toplum içinde yaşamak yerine, toplum içinde acı çekmesiydi.

Neyse ki ufukta çare göründü: Hem baskıdaki hem de kurtuluştaki gücün bilinçli bir şekilde irdelendiği hikâye.

GERİ KAZANIM HAREKETİ: GÜCÜ GERİ ALMAK VE BASKIYA KARŞI SAVAŞMAK

Kurumlardan çıkarılan hastaların çoğu "toplum içinde yaşamalarına" rağmen toplumda kaybolmuştu. Ancak toplumun kapatmasından

5. Programmes for Assertive Community Treatment. (ç.n.)

ve aşırı tıbbileştirmeden kaçabilenler için bir özgürlük alanı doğmuştu. Bazıları ailelerinin yanına döndüler, bazılarıysa yoksulluğuna rağmen sosyal olarak olağan bir hal görüntüsü yakalayarak –bazen yarı zamanlı herhangi bir işle– psikolojik ve ekonomik olarak istismar edilmedikleri bir oda ya da ev buldular. Belki de toplum hizmetlerine asgari derecede ulaşabildiler. Bazıları kendilerinin ve diğer akıl hastalarının çektikleri acının farkına vardı ve öfkelenmeye başladı. Bu hastalar ve eski hastalar, toplum içinde makul bir hayat oluşturmaya uğraşıyor ve kendilerine "*sağ kalanlar*" diyorlardı. Onlar yalnızca hastalıklarından değil, daha da önemlisi, *psikiyatrik baskıdan sağ kalanlardı.*

Belirtmek gerekir ki 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde toplum çalışmacılarının yeni türleri ortaya çıktı: taban örgütlenmeleri ve topluluk psikologlarından, muhalif psikiyatristlerden, solcu sosyal çalışmacılardan oluşan toplumsal olarak bilinçli ve radikal uzmanlar. Bu uzmanlar, görevlerini toplumsal kontrol araçları olmakta değil, ötekileştirilmiş ve korunmasız insanların ve grupların savunuculuğunu yapmakta bulmuşlardı. Çoğu, Batı toplumlarında siyahilerin ve kadınların özgürleşmesini amaçlayan hareketlerden ve bu hareketlerle ilişkili radikal ideolojilerden ve belki de en çok Paulo Freire'in (1970, en yoksulun yoksuluyla çalışmış olan Güney Amerikalı eğitmen) *sosyal vicdanileştirme* fikrinden esinlendi (bkz. Bölüm 23). Bu aktivistler, yeni ortaya çıkan güçlendirme kavramının geliştirilmesine yardımcı oldu.

Ne yazık ki anaakım sağlık ve sosyal hizmet uzmanları ve muhtemelen iyi niyetli fakat otoriter aile üyeleri, güçlendirme kavramını kendilerine tayin ettiler. Bugün bu terimin altı, o kadar boşaltıldı ki danışanların kendi gayretleriyle iyileşebilecekleri; fakat bunu ancak ağır psikoaktif ilaçlarla ve onlardan daha iyi bildiğini düşünen kişilerin gözetiminde yapabilecekleri anlamına çekilebiliyor. Halbuki radikal aktivistler için güçlendirme, baskı görmenin mantıksal olarak karşıtıydı. Ruh sağlığı bağlamında ele alındığında güçlendirme, psikolojik rahatsızlığı yüzünden zaten oldukça incinebilir olan kişilere, toplumun kendisi tarafından ve tıbbi ve sosyal yardımlaşma aygıtları tarafından uygulanan baskı, kontrol ve otoriteyi belirgin kılmayı içeriyordu. Bu aktivistler ezilenlere "rehberlik etmek" yerine, onlarla *birlikte* çalışmayı denedi ve sağ kalanların baskıya karşı savaşlarını desteklediler. Birlikte, psikiyatrikleştirilmemiş kişilerin halihazırda var olduğunu düşündükleri temel insan haklarını talep etmeye başladılar. Bunlar arasında toplum içinde tedavi ve destek alma hakkı; kendi kaderini tayin etme ve otonomi hakkı; "zalim ve olağandışı ceza"ya maruz kalmama hakkı; barınma, yeme, giyinme, gelir ve insan onurunun diğer gerekliliklerine dair haklar; tıbbi

kuruluşlar ve oluşan aile lobileri tarafından zamanında fazlasıyla tartışılmış olan tedaviyi *reddetme* hakkı (genellikle danışanların engelleyici olarak gördükleri psikiyatrik ilaçların reddi) vardı.

Sağ kalanların arasından David Oaks ve onun Uluslararası Destek Koalisyonu[6] (http://www.mindfreedom.org), Irit Shimrat, Judy Chamberlin ve Don Weitz (bkz. Antipsikiyatri Koalisyonu http://www.antipsychiatry.org) gibi liderler çıktı. Birbirlerinin sağ kalma ve tedavi olma mücadelelerine (aşağıda bahsedildiği üzere) yardım etme amacıyla kendi lobilerini ve bunun yanında da sağ kalan akran destek ağlarını organize ettiler. Birçoğu, toplumun birçok kesiminin akıl hastaları üzerinde kurduğu baskının sistematik doğasını fark etti. Her kesimin kendi çıkar alanı vardı: tıbbi uzmanlık, ilaç sektörü, "deli insanlara" karşı akıldışı korkuları olan insanlara hitap eden siyasetçiler, akıl hastalarının "tehlikeli" olduğu miti üzerinden gazete satan basın, suçu kendi üstlerinden atmak için akıl "hastalığını" genetik açıklamalarla izah eden aile lobileri, akıl hastalarının uysal ve görünmez kalmaları için uğraşan kamu görevlileri ve polis gibi devletin toplumsal kontrol aygıtları.

Sağ kalanların organizatörleri, sistematik baskının üstesinden gelmek için yalnızca bireyleri güçlendirmenin değil, ki onlara uygulan güçlü baskıları düşününce bu oldukça zordu, aynı zamanda *kolektif eylemin* elzem olduğunu anladılar. Gruplar halinde çalışarak, yalnızca hükümet politikalarına değil toplumsal kurumların akıl hastalığıyla başa çıkmak için kullandığı politikalara da karşı, siyasi alanlarda savaştılar. Genellikle resmi yardımlaşma derneklerinden olan radikal avukatların yardımıyla, istismar ve zorlamaya karşı mahkemelerde savaştılar. Thomas Szasz ve Peter Breggin gibi radikal yazarların ve Radikal Psikoloji Ağı (http://www.radpsynet.org/) ve Uluslararası Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Merkezi (http://www.icspp.org/) gibi ağlarda bir araya gelen organizasyonların yardımıyla, özellikle de ruh sağlığı tedavisi alanına katılan yeni hekimlerle (psikiyatrist olabilecek hekimlerle) birlikte güç kazanan görüş; akıl hastalığının beyinde bulunan, tamamen tıbbi bir problem olduğunu ve ilaçlarla tedavi edilebildiğini öne süren ortodoksiye karşı geldi. Humanistik psikologların ve daha radikal toplum psikologlarının da dahil olduğu aktivistler, akıl hastalığının "tıbbi model" paradigmasına güçlü bir şekilde karşı çıktı (Conrad, 1992). Bu tıbbi model, insan iradesini öyle ya da böyle geçersiz gören bugünkü modern, rasyonel lineer nedensellikle tutarlı bir şekilde, basit bir bakış güderek psikolojik rahatsızlık (özellikle de daha ağır durumlarda) gibi karmaşık bir olguyu, oldukça sınırlı biyolojik nedenlerle açıklıyor. Söz-

6. "Support Coalition International"ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

de "fiziksel" hastalıkların sebepleri toksinler, travma, gen bozuklukları ve benzerlerine atfedilebilir görüldüğü için bu çok da şaşırtıcı değil.

İroniktir ki aralarında yaygın olarak araştırmacı psikologların da bulunduğu birçok bilim insanı, eşzamanlı biçimde yalnızca akıl hastalıklarında değil, aynı zamanda fiziksel hastalıklarda da tıbbi modele meydan okuyan yenilikçi çalışmalara başladı. Kardiyovasküler rahatsızlıklar gibi çeşitli hastalıkların açıklanmasında genelde "kötü" stresin (sağlıklı stresin de olabileceğini artık biliyoruz), fiziksel sebeplerden daha büyük rol oynadığını keşfettiler. Sonunda araştırmalar, kötü stresin arkasındaki muhtemel kilit etkenin *kontrol eksikliği,* daha doğrusu güç eksikliği, olduğuna kanaat getirdi (Marmot, Basma, Hemingway, Brunner, & Stansfeld, 1997). Bu tür stres, daha sonra hem bedeni hem de beyni (özellikle de merkezi sinir sistemi ve hormonlarla) etkiliyor ve aynı zamanda sigara ve diğer maddelerin kullanımı, kötü beslenme ve egzersiz yapmama gibi sağlıksız fiziksel davranışlara da kişiyi yönlendiriyor. Bugün bu etkiler, fiziksel sağlığın birçok alanında güçlü kanıtlara dayanmakla beraber, stresin etkisinin daha da fazla olmasını bekleyeceğimiz ruh sağlığı alanında, akıl hastalığı ve ruh sağlığı bakım pratiği örtük ve genellikle de açık bir şekilde ruh hastalığının tıbbi modelinin sorgulanamaz olduğunu düşünüyor (bkz. McCubbin & Labonte, 2002).

Akıl hastalığının tıbbi modelini eleştirmeye başlamış olan aktivist sosyal çalışmacılar, akıl hastalığının, kişinin içinde yer aldığı durum veya onu çevreleyen dünya içerisinde deneyimlediği bir psikolojik rahatsızlık olarak anlaşılması gerektiğini iddia etti. Diğer bir deyişle, bu kitap boyunca bahsi geçen başka birçok olgu gibi, akıl hastalığı da tamamen kişinin içinde yer alan bir şeyden ziyade toplumsal olarak gömülüdür. Bunun sebebi ise kişinin, ona deneyim sağlayan ve dolayısıyla da onun duygularını ve hareketlerini şekillendiren aile, topluluk ve daha geniş toplumla ilişki içerisinde olmasıdır. Radikal ve eleştirel psikologlar 1970'lerde, anaakım olanın fazlasıyla bireysel açıklamalara dayandığı farkındalığıyla, akıl hastalığının toplumsal olarak gümülü olduğu görüşünü geliştirdiler.

Aslında bu alanda aktif olan psikologların bir kısmının kendileri de sağ kalanlardandır. Psikolojik rahatsızlık ve tedavinin baskısına maruz kalıp, psikoloji ve ruh sağlığı alanında kariyer yaptılar. Bu nedenle, psikolojik rahatsızlıktan yakınan kişilerin geri kazanım sürecinde onlara daha iyi bir yardım sunmaya ve psikologların akıl hastalığını düşünüş şekillerini değiştirmeye çalışıyorlar. Aynı zamanda, kendi tarihçelerini bilinir hale getirerek "eski akıl hastası" etiketinin yarattığı önyargıları azaltmayı umuyorlar (örn. Bassman, 2007). Çalışmaları, psikolojinin

aktivist, humanistik, radikal öncülüğünün bir parçası olarak bugün eleştirel psikoloji denen şeyle oldukça uyumludur.

Sağ kalanların türlü mücadeleleri, sağır kulaklara tamamen ulaşmış değil. Hastaların hepsini hastaneye yatırmayı sürdürmenin imkansız olduğunun, onları tıbbi müdahaleyle (*toplum modelinde tedavi ve kontrol* diyerek toplum sağlığı ve destek *modeline* karşı bir şey öneriyorum) toplum içinde kontrol etmeninse yalnızca durumu kötüleştirdiğinin fark edilmesi üzerine kuruluşların bazı kısımları, yukarıda da belirtildiği gibi, çareyi hastaları dinlemekte buldu. Hastanelerden çıkarılmış olanlar, uygun şekilde müdahale edemeyen sağlık sistemi ile daha da mağdur edilmişlerdi. Büyük bir kısmı kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan eski hastalardı ve en ufak kuralları çiğnemekten ya da basitçe diğer insanların onların davranışlarını garip bulmalarından dolayı hapse düşerek adli ve cezai sistemlerin yükü; tedaviler onları iş düşünemeyecek hale getirdiği için toplumsal refahın yükü; genelde sonlarını umumi hastanelerde buldukları içinse tıbbi sistemin yükü haline geldiler. Bütün bu maliyetler devlet çalışanlarının zihinlerinin harika bir şekilde onlara odaklanmasını sağladı ve "toplum sağlığı" diye kalıcı, sahte kelimeler uyduruldu.

Gerçek bir toplum sağlığı ve desteği, sağ kalan aktivistlerin ve radikal toplum çalışmacılarının yıllardır savunuculuğunu yaptığıdır. Bu türden bir destek, kişiyi "hasta" olarak değil, yardıma ihtiyacı olan bütün bir birey olarak görür; bir yandan da yardımı yalnızca beyne odaklı olarak değil (öyle olsa da), herkesin ihtiyaç duyduğu anlam hissi, hayatta bir şeyler başarmış olma hissi ve iş, aile, ev, kazanç gibi şeylerle birlikte giden toplumsal rolleri de gözeterek kurgular. Psikiyatrikleştirilmiş kişilerin yalnızca hastalıklarıyla değil aynı zamanda tedavileriyle ve her yönden üzerlerine uygulanan; kontrol, zorlama ve otoriteyle baskılanmış oldukarını kabul eder.

Hâlen nadir de olmalarına ve hak taleplerinin devam ediyor olmasına rağmen, ilerici ve gelişmiş toplum sağlık merkezleri var diyebiliriz (başarılı çabalara örnek olarak eleştirel psikologların topluluk odaklı katılımcı araştırmaları için bkz. Nelson, Lord & Ochocka, 2001). Bu merkezler, baskıya karşı güçlendirme ilkelerini kullanıyor ve geri kazanımı sosyal içe alma yoluyla elde etmeyi amaçlıyor. Geri kazanım yeni bir paradigma, yeni bir düşünme şeklidir ve biyomedikal modelin akıl hastalığını bir organ içinde, beyinde aradığı paradigmasını kırar. Geri kazanım vurgusuyla, akıl hastalığını bir beyin hasarı olarak düşünmek yerine, toplumsal olarak gömülü psikolojik bir sakatlık olarak görüyor. Bu durumda akıl hastalığının doğası, ifadesi ve şiddeti kişinin

toplumsal ortamıyla yakından ilişkili olarak görülüyor. Dolayısıyla geri kazanım, toplumsal ortamın değişimiyle olanaklı hale geliyor. Kişiye, alışveriş yapmak, bir yerden bir yere gitmek, eğlenmek veya başkalarıyla yaratıcı şeyler yapmak, başkalarıyla yaşamak, meslek icra etmek gibi temel sosyal fonksiyonlarında eşlik etmek gibi aktiviteleri de buna dahil ediyor. Bunların ötesinde hatırlamamız gereken şeyse, en azından en şiddetli ve uzun süreli kronik rahatsızlığı olan için ve hatta kurumlarda uzun yıllar yaşamış kişiler için belki daha da fazla, en büyük engelin tıbbi faktörlerden ziyade psikososyal faktörler olduğu. Topluma geri dönmek, toplumda yaşamak için yardıma ihtiyaçları var ki böylelikle diğerleri gibi kendi arzularını doyurabilsinler.

Bana öyle geliyor ki akıl hastası kişiyi bütün bir insan olarak görmek, hissettiği ve "içselleştirdiği" baskıyı tanımak, aslında yalnızca bir sağduyu. Eleştirel psikolog Isaac Prilleltensky, baskının içselleştirilmesini, baskıcı toplumsal deneyimin olumsuz düşünce ve hislere dönüştürülmesi olarak tanımlamıştır. Bu deneyim, edilgenliğe de yol açabiliyor. Diğer bir deyişle birey, potansiyel olarak var olsa da bu gücü kullanamıyor (Prilleltensky & Gonick, 1996). Bu durumda yapılacak en uygun şeyse hem bireyi güçlendirmek hem de bir grup olarak akıl hastalarını güçlendirmek. Geri kazanımlar, kişinin topluma kabul edilmesiyle ve kendi arzuları doğrultusunda çalışmasına alan açılmasıyla beklenebilir. Bu görüşlerin nasıl "radikal" ve "eleştirel" olduğunu anlamak, benim için çok zor. Aslında öyleler çünkü toplumun güçlü kesimlerine doğrudan meydan okuyorlar. Çünkü bir ilerleme kaydedilmiş, orada toplum sağlığı ve destek merkezleri geliştirilmiş olsa da, bu merkezler oldukça az finanse edilmiş ve hâlâ tıbbi formlardan ve diğer kontrol ve baskı formlarından uzak kalamamışlardır.

Eleştirel psikolog olmak, belirlenmiş doğruların ötesine bakmak ve neye hizmet ettiklerini sorgulamak demek. Bu doğrular kendilerine mi hizmet ediyor? Ötekileri ezmek için bir miti mi devam ettiriyor? Zihin nasıl akıl almaz bir şekilde çalışıyorsa toplum da öyle çalışır. Eleştirel psikolog, en azından bu ikisinin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu, yapaylığın ötesine geçerek araştırmaya çalışır. Bu, eleştirel psikoloji uygulayıcılarının; danışanların nasıl düşündüğü, hissettiği ve söylediğine yönelik verdiği karşılıkları; danışanların arzularıyla özel olarak ilgilenişini ve *danışanla birlikte* bu arzuların önündeki bariyerlerin üstesinden gelmek için çalışmalarını geliştirmesi anlamına geliyor. Bu bariyerlerin danışanın kafasında olduğunu düşünen ve aile, toplum, ekonomi ve kültürel yapıları görmezden gelen herhangi bir psikolog, kesinlikle *eleştirel* bir psikolog olamaz.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. "Ruh sağlığı sistemlerini" anlamak, onların politik, ekonomik ve kültürel bağlamlarını anlamayı gerektirir.
2. "Gücün" rolünün altı çizilmiştir.
3. Geleneksel toplumlar akıl hastalığını tanrıların yansımaları olarak gördüler. Uygarlaşma ve sanayileşme, akıl hastasının toplumsal ve kurumsal olarak dışlanmasını ve geri kazanıma dair yalnızca küçük bir umut duyarak baskı görmesini getirdi.
4. 20. yüzyılda insancıl endişeler, toplum psikologları ve radikal psikologların da içinde olduğu aktivistler tarafından ileriye götürüldü.
5. Kullanıcılar tarafından idare edilen ve aktivistler ve bazı bilim insanları tarafından da desteklenen savunucu gruplar, akıl hastalığını anlamak ve ona uygun bir tepki oluşturmak için yeni paradigmalar oluşturmaya başladı. Akıl hastalığı olan kişiler, toplumsal olarak kabul edilme ve geri kazanım adına gerekli gücü toparlayabilmek için, yani güçlendirme için, desteğe ihtiyaç duyar.
6. Müdahale ve hizmetlerde, baskı oluşturan "toplumda tedavi ve kontrol" modeli yerine "toplum sağlığı ve desteği" modeline geçilmeli.

Terimler Sözlüğü

- Tımarhane: Psikiyatrik hastanelerin icadından önce akıl hastalarının tutulduğu büyük binalar.
- Toplum Sağlığı ve Desteği: Yardım eden uzmanları içeren ve bunun yanında kullanıcıların ve aile üyelerinin aktif katılımını sağlayarak güçlendirmeyi, toplumsal içe almayı ve geri kazanımı arttıran çeşitli program ve müdahaleler.
- Güçlendirme: Bireysel, psikolojik düzeyde ve toplumsal düzeyde varolan gücün arttırılması süreci (başkalarıyla çalışarak ve diğerlerini etkileyerek arzulanan sonuçlara ulaşmak için yetiler).
- Psikotroplar: Psikiyatrik ilaçlar.
- Geri Kazanım: Akıl hastalığında geri kazanım, daha iyi bir refah ve daha çok toplumsal içe alma için yapılan bir mücadele süreci. Semptomların ve yakınmaların azaltılması ve akıl hastalığına uyum sağlama ya da ona ulaşma gibi terimler çağrıştırsa da, yalnızca hastalıkla değil, tamamen kişiyle ilgili.
- Toplumsal içe alma: Çalışmak, toplulukta yaşamak, arkadaş etkinlikleri, ebeveynlik ve diğer aile ilişkileri, politik eylemler ve topluluk eylemleri gibi arzulanan toplumsal rol ve aktivitelerin yerine getirilmesini sağlayan bir süreç.

- Tedavi: Hastalığa veya belirtiye yönelik tıbbi veya klinik müdahale; kişinin bütününe dair yapılan yardım veya destek ile karıştırılmamalı.

Okuma Önerileri

Michel Foucault (2006) 19. yüzyıla kadar uzanan tarihe son derece ilginç ve entelektüel olarak meydan okuyan bir perspektif sundu. Kendisi de bir psikiyatrist olan antipsikiyatrist Thomas Szazs (1974) akıl hastalığının "mitlerini" öne süren ilk kişiydi. Toplumun akıl hastalığına verdiği tepkiyi toplumsal iktidar yapıları içinde konumlandırarak yaratıcı bir yazar olmaya devam ediyor. Psikiyatrist Peter Breggin (1991), bilimsel araştırmalarında, ilaç ve elektroşok gibi psikiyatrik tedavilerin tehlikelerini ve faydasızlığını ortaya koydu; uygun bakım ve tedavinin nasıl geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğini vurguladı. Eleştirel Psikoloji, Radikal Psikoloji Ağı ve özellikle de Uluslararası Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları gibi organizasyonlar kendi bağlantı ve internet sayfalarında zengin bir içerik taşıyorlar. Bunlar, bilim insanları, yardımcı uzmanlar, tüketiciler ve aile üyelerinin yanı sıra insancıl ve özgür çalışmaları ilerletmek isteyen herkesin ilgisini çekebilir. Geniş bir yelpazeden kullanıcı odaklı savunucu gruplar, kullanıcıların hikâyelerini ve fikirlerini, aynı zamanda ruh sağlığı pratiğinde neyin zarar verdiği ve neyin yardımcı olduğuna dair analizleri bu sitelerde veriyorlar. Uluslararası Destek Koalisyonu da her tür internet kaynağına ulaşmak için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

İnternet Kaynakları

- Uluslararası Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları: www.icspp.org
- Uluslararası Destek Koalisyonu: www.mindfreedom.org
- Thomas Szasz: www.szasz.com

Sorular

1. Akıl hastaları "normal" insanlardan ne açıdan farklıdır? Aile, arkadaşlar, iş, para, yaşayacak güzel bir yer ve saygı gibi aynı istekleri duyarlar mı?
2. Bir psikolog veya başka bir uzman, psikolojik rahatsızlığı olan kişiyi "tedavi" ettiğinde, bu ne zaman yararlı, ne zaman zararlı olur? Psikoloğun uzman bilgisi, "danışan için neyin doğru olduğunu" söyler mi? Belirli bir teşhis her zaman belirli bir tedaviye işaret eder mi yoksa danışana ve danışanın ne istediğine bağlı mıdır?
3. Birey, toplumdan ve psikoloji gibi uzmanlık alanlarından nasıl baskı

görmüş olabilir? Sizce baskıyı deneyimlemek, kişinin düşüncelerine, duygularına ve tutumlarına nasıl etki eder? Eğer bu kişinin halihazırda bir akıl hastalığı varsa, bu durumda nasıl olur?

Çeviren: Günseli Yarkın

19
Kuram Yapmak

Tod Sloan

Bölüm Konuları

EGEMEN PSİKOLOJİ ALANINDA KURAM
BEŞERİ BİLİMLERDE KURAM (PRAKSİS)
ELEŞTİREL KURAMLARDAKİ ELEŞTİRELLİK NEDİR?
ARAŞTIRMA, UYGULAMA VE TOPLUMSAL EYLEM
KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE HAYATI YAŞAMAK
ELEŞTİREL KURAMI TEMELLENDİRMEK

Kuramlar gökyüzünde yerküreden bağımsız bulutlar gibi süzülüp durmaz. Bu bölümün amacı bazen çok göz korkutucu olabilen kuram yapma işini somut bir şekilde önünüze getirmektir. Bu şekilde kuram, toplumsal dönüşümlere de katkıda bulunabilir. Kuram yapmak yalnızca araştırmaların ve mesleki uygulamaların temel bir parçası olarak kuram üretmek değildir. Aynı zamanda, iktidarın egemen gruplara hizmet ederken aldığı karmaşık şekilleri ve kuram üretiminin istemeden de olsa nasıl bu süreçlerin bir parçası haline gelebildiğini de göz önünde bulundurmaktır. Kuramın, araştırmanın ve uygulamanın bu ideolojik boyutuyla ilgilenmek eleştirel kuramın temel konusudur.

EGEMEN PSİKOLOJİ ALANINDA KURAM

Psikoloji dersleri içerisinde genellikle psikoloji kuramları tartışılmasına rağmen ders kitapları çoğunlukla nasıl kuram üretileceği konusunda oldukça sessiz kalır. Kuram üretimine dikkat çekildiği zaman ise bu süreç genellikle, araştırmacıların çeşitli gözlemleri düzenlemek, onları

en basit modeli kullanarak anlamlandırmak ve sonrasındaki sistematik gözlemlere rehberlik etmek üzere kullandıkları, kendiliğinden ortaya çıkan bir ilk adım olarak sunulur. Bunun sonrasında, kuramı doğrulamak, ayrıntılandırmak veya geçersiz kılmak için yeni gözlemler yapılır. Psikologlar genellikle bu sürecin, gerçekliğin (bizim bilgi dediğimiz şey) daha açık bir resmine ulaşılmasını sağlayarak, bilginin pratik uygulaması olan teknoloji aracılığıyla insanların problemlerini çözmesine önayak olacağını varsayar.

Psikoloji dersleri ve ders kitapları kuramın rolünü böylesine hızlı bir şekilde açıkladıktan sonra psikolojinin, felsefenin bir dalı değil; bir bilim dalı olduğu iddiasını, hipotezlerin dikkatli bir şekilde test edilmesine, deney yöntemlerine ve istatistiğe dayandırarak açıklar. Bu süreçler, değişkenler ya da nedenler ve sonuçlar arasında gözlemlenen ilişkilerin tesadüfen görülmesinin olası olmadığını dolayısıyla bu ilişkilerin gerçek olduğunu savunur. "Bilimsel" psikoloji alanında bu çeşit deneysel doğrulama işlemlerine tabi tutulmamış her fikir veya kavram yalnızca bir spekülasyon, gazetecilik ürünü, felsefe veya ideoloji olarak adlandırılır ve dikkate alınmaz. Eleştirel psikologlar ise, bu bakış açısının kurama anaakım veya geleneksel bir bakışla yaklaştığını söyler. Aynı zamanda "anlamlandırdığımız nesneler" deneyimlerimizin ve etkinliklerimizin öznel yanları olduğunda, bu yöntem ve işlemlerin bilimsellik iddialarının mümkün olup olmadığını sorgular.

Bir yaklaşımın insan eylemleri ve aklıyla ilişkili olarak bilimsel olabilmesi için kendimiz üzerine düşünebilme becerimizi kullanmamızı, yaptığımız şeylere açıklama getirmemizi (tam olsun ya da olmasın) ve daha eksiksiz açıklamalar için yapıcı (ve eleştirel) çalışmalara katılımımızı sağlaması gerekir. Kurama anaakım yaklaşımlar ve eleştirel kuram arasındaki fark, 1930'larda Franfurt'taki Sosyal Araştırma Enstitüsü'nün kurucularından biri olan Horkheimer (1982) tarafından güçlü bir şekilde dile getirildi.

Yeri gelmişken, kurama yaklaşımlardaki bu dikkatsizliklerin kişilik kuramı konusuna gelindiğinde görülmediğini de eklememiz gerekir. Belki de bunun nedeni, kişilik kuramlarının araştırma bağlamları yerine, amacın doğru önermeler ortaya koymak kadar çekilen acıyı azaltmak da olan klinik bağlamda ortaya çıkmış olmasıdır. Freud, Jung, Rogers gibi kişiler tarafından geliştirilen kişilik kuramları temelde insan doğası hakkında bilimsel önermeler gibi sunulan dünya görüşleridir. Dünya görüşlerinin genişliği göz önüne alındığında, kişilik kuramıyla ilgili bütün kavramlar arasındaki ilişkileri sistematik gözlemlerle belirlemek çok zor olacaktır. Örneğin, Jung'un kuramı Benlik, arketip-

ler[1], persona[2], gölge[3], bireyselleşme, içe dönüklük – dışa dönüklük ve kompleksler gibi kavramlar için belirli tanımlar sunar ve bu kavramların işaret ettiği olgular arasındaki ilişkiyi uzun uzun açıklar. Ne var ki, bilimin önemini hatırlatmak istercesine, söz konusu kişilik kuramları olduğunda ders kitapları genellikle her kuramı desteklemek için bulunmuş kanıtları da sunan bölümler içerir. Örneğin, Jung'un kuramını desteklemek için bu metinlerde Myers-Briggs[4] Kişilik Testi kullanılarak yürütülen psikolojik kişilik tipi araştırmalarından yararlanılır. Öte yandan, pek çok kişilik kuramı, eleştirel kuram yaklaşımıyla bakıldığında oldukça sorunludur. Kişilik kuramları toplumların değişmez olduklarını ve insan doğasının sabit olduğunu varsayar. Bu kuramlar aynı zamanda kişilik özelliklerinin toplumsal köklerini de görmezden gelir. Benim, kişilik ve kişiliğin ideolojik (sistemi sürdürmeye yönelik) işlevleri hakkında eleştirel bir şekilde kuram üretilmesi konusundaki görüşlerim bu kitabın dördüncü bölümünde yer almaktadır.

BEŞERİ BİLİMLERDE KURAM (PRAKSİS)

Bilimsel psikoloji dışında, yorumlayıcı özelliği olan beşeri bilimler, kuramın işlevini veya rolünü oldukça farklı görür. Bu durum özellikle de antropoloji, sosyoloji, siyasal ekonomi, edebiyat araştırmaları, kültür incelemeleri ve dilbilim gibi politik açıdan daha ilerici alanlarda fark edilir. Genel olarak, eleştirel psikologlar da bu farklı yaklaşımdadır. Fakat çoğu zaman bu farklı yaklaşımlara ulaşmadan önce anaakım psikolojinin içinden geçmek zorunda olduklarından (örneğin ölçüm ve istatistik üzerine birçok ders aldıktan sonra) bu yaklaşımlara yetişmek için çaba sarf etmeleri gerekir.

Bu çalışma alanının sınırlarını çizebilmek için *eleştirel sosyal kuram* terimi kullanılır. Eleştirel kuram alanında çalışanlar ise Hegel, Nietzsche, Marx, Freud, Heidegger, Sartre ile başlayan ve sonraları Foucault, Deleuze, Guattari, Fanon, Giddens, Habermas ve Judith Butler gibi önemli isimlerin fikirlerinden büyük oranda beslenen bu geniş kavramsal alana "sosyal kuram" ya da yalnızca "kuram" demeyi tercih eder. Günümüzde post yapısalcılık, sosyal inşacılık, post-kolonyal kuram, fenomonolojik yorumbilim, feminist psikanaliz, eleştirel ırk kuramları, çok

1. Jung'un kuramına göre kaynağını kollektif bilinçdışından alan antik ve geçmişe ait imajlardır. (ç.n.)
2. İnsanların kendini dış dünyaya tanıtırken egoyu olumsuz imajlardan korumak için kullandığı maskeyi imgeleyen arketiptir. (ç.n.)
3. İnsanların dış dünyadan gizli tuttuğu altta yatan karakteristik özelliklerini imgeleyen arketiptir. (ç.n.)
4. Jung'un kuramına dayalı olarak geliştirilmiş, özelliğe göre değerlendirme yapan kişilik testidir. (ç.n.)

kültürlülük, bu dallar geniş ve karmaşık alanda iç içe geçmiş haldedir. Bu kökler, o kadar derinlere uzanır ve dalları o kadar geniştir ki hiçbir araştırmacı, eleştirel kuramın tamamında ustalaşamaz, buna rağmen Slovenyalı felsefeci Slavoj Zizek gibi bunu denemeye kalkan cesur ruhlar da olmuştur (Myers, 2003).

Eleştirel kuramcılar ile felsefecilerin ortak noktası insanların, bilinç, dil, iktidar ve yerleşik toplumsal yaşamın karmaşık etkileşimi içinde gerçekliği nasıl inşa ettiklerini anlamaya verdikleri önemdir. Eleştirel kuramcılar burada asıl olarak ne kadar çok şey bildiğimizi ve anladığımızı vurgulamak yerine, *The Matrix* filminde makinelerin kontrol ettiği bir dünyada olan bitenden habersiz yaşayan insanlar gibi etrafımızda olanlar hakkında ne kadar az şey bildiğimizin altını çizer. Bu yaklaşım, sağduyuya, doğal bilimsel epistemolojilere karşı geldiği için ve radikal aydınlanmayı ve sömürücü ve baskıcı sistemlere karşı direnişi savunduğu için anaakım psikolog bilim insanları tarafından yıkıcı olarak görülür (Bölüm 3). Eleştirel düşünürlerin çoğu, fikirlerini kendilerinden önce gelen düşünürlere dayandırdıklarından, eleştirel kurama herkesin en azından temel olarak ne tür bir katkıda bulunduğunu bilmek önemlidir (Elliott, 1992).

Eleştirel kuramla ilgilenen düşünürler (ve aktivistler) kuram ile uygulamaların diyalektik bir ilişkisinin olduğunu söyler. Burada uygulama terapi, değerlendirme, danışma gibi mesleki etkinlikler anlamına gelebileceği gibi, insanların çeşitli ortamlarda, mesela okullarda, sokak köşelerinde, kenar mahallelerde, iş merkezlerinde yaptıkları şeyler anlamına da gelebilir. Kuramcılar, praksis kelimesini kuramın pratiği ve pratiğin de kuramı geliştirdiği ideal sentez olarak kullanır. Genel olarak bu fikir, kuramın pratikten sıyrıldığı bağlamlarda kuramcıların entelektüel çalışmalarını daha politik bir şekilde yürütmelerini önermek amacıyla ortaya çıkar. Örneğin Marx, 1845 yılında "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumlamışlardır; esas olan ise dünyayı değiştirmektir" demişti (Marx, 1970: 123).

Praksis fikri, egemen psikoloji alanının birincil işlemsel biçimlerine karşı gelir. Praksis fikrinin üç ana odak noktası vardır: kuram, araştırma verileri (ölçüm, değerlendirme, gözlem) ve mesleki pratik. Bir alan veya meslek dalı bu noktalar arasında üç şekilde bağlantı oluşturabilir: kuram ile araştırma verileri arasında, kuram ile mesleki pratik arasında ve mesleki pratik ile araştırma verileri arasında. Egemen psikolojinin akademik alanı içinde kuram ile mesleki pratik arasındaki ilişki, kuram ile araştırma verileri arasındaki ilişkiye göre daha az görülür. Bu bağlantı üzerine odaklanılmasının nedeni, kuramların gerçekliği yansıttığı-

nı kanıtlama isteğidir; fakat bu yönde bir odaklanma, kuramlarımız ile pratiklerimiz arasındaki bağlantıyı gözden kaçırır.

Odak noktamız kuram ile araştırma verileri arasındaki ilişki üzerinde oldukça, kavramları uygulamanın ışığında yeniden ele alma ihtiyacını da pek duymayız. Geçtiğimiz birkaç on yıl içerisinde, özellikle sağlık sigortası sektöründen gelen yalnızca "deneysel olarak doğrulanmış tedavilerin" maddi olarak karşılanması talebi sonucunda araştırmacılar, uygulamaya dair sonuçlar verecek verilere odaklanarak çalışmaya başladı. Veriler ile pratik arasındaki bu bağlantıya odaklanılması, pratik ile kuram arasındaki boşluğu olduğu gibi bırakır; çünkü pratikleri değerlendirmek için toplanan veriler, pratik süreçlerin ve sonuçların yalnızca gözlemlenebilir boyutlarıyla kısıtlı kalmak zorundadır. Kuram ile pratik arasındaki ilişki, hangi süreçlerin ve sonuçların ölçülmesi gerektiği düşünülürken araya girebilir; fakat bu süreçte kayıplar çok büyüktür. Örnek olarak, kendini gerçekleştirme kavramı ile 20 maddelik bir özsaygı ölçeği arasındaki farkı düşünün. Bu şekilde mesleki alan, pratiklerin altında yatan kuramsal varsayımların sorgulanabileceği, sigorta şirketlerinin sormadığı soruların sorulabileceği önemli anları kaçırır: Bu pratikler, kültürel anlam sistemleri içinde insanların kendi kaderini tayin etme kapasitelerine saygı gösterip bu kapasiteyi geliştiriyor mu? Araştırmacıların sonuç değerlendirmelerinde kullandığı refah modelleri nelerdir (örneğin orta sınıfın tüketim işlevi)? Bu ve benzeri şekillerde psikolojik müdahalelerin etik ve toplumsal işlevleri incelenmeden kalır.

Kuram ile pratik arasındaki ilişkiyle ilgili bu konular ve bazı pratiklerin sorunun bir parçası olma olasılığı kuramın eleştirel olmasının ne anlama geldiği sorusunu da akıllara getirir.

ELEŞTİREL KURAMDAKİ ELEŞTİRELLİK NEDİR?

Bir kuramı eleştirel bir kuram yapanın ne olduğunu sorgulayarak başlayalım. Bazı kuramlar temelde sözlü olarak şeylerin nasıl göründüklerini anlatır. Bu nedenle de kuramlar insanlara sağduyunun şık bir dille ifade edilmiş hali gibi gelir. Sosyal psikolojinin en ünlü kuramları (örneğin bilişsel tutarsızlık, uyma, itaat kuramları) sıklıkla sağduyuyla ulaşılabilecek kuramlar gibi görülür; çünkü bu kuramlar pek çok insanın, her ne kadar mantık dışı görünse de, yaptıkları şeyler üzerine yapılan araştırmalara dayanır. Bölüm 6 ve 23'te de bahsedildiği üzere, bu araştırmaların bir kısmı grupla düşünmeyi azaltmak gibi ilerici politik hedefleri olan psikologlar tarafından yürütüldü. Oluşturdukları kuramlar ise, gözlemlenen davranışları betimlemek için kavramlar geliştirmek seviyesinde kalma eğilimindeydi. Bu kuramlar, psikologların

katılımcıları yorumlama sürecine dahil etmeksizin onların eylemlerinin ne anlama geldiğini bilme yetilerini sorgulamıyordu. Kuramlar aynı zamanda bu bulguların reklamcılık sektöründe nasıl kullanılabileceğiyle de ilgilenmiyordu.

Ruhsal gelişim alanındaki pek çok kuram de aynı şekilde eleştirel olmayan kuramlara örnek olarak gösterilebilir. Bu kuramlar (örneğin Piaget'in veya Erikson'un kuramları) çocukların yetişkinliğe belli evrelerden geçerek ulaştıklarını ve bu evrelerin kişinin değişen bilişsel veya sosyal becerilerine göre tanımlanabileceğini savunur. Bu şekildeki evre kuramları genellikle bir evreden diğer evreye geçişin daha yüksek karmaşıklık ve bütünleştirme seviyelerinde birikmiş deneyimlere verilen tepkilere bağlı olarak gerçekleştiğini ve daha yüksek seviyelerde tepki verebilmenin sosyal veya doğal ortamla etkileşimden doğduğunu öne sürer. Bu etkileşimler sonucunda ortaya çıkan yeni psikolojik yapıların yeni durumlara uygulandığı düşünülür. Gelişime bu şekilde bakmanın pek sorunlu bir yanı yoktur, en azından bu duruma eleştirel bakana kadar. Gelişime eleştirel yaklaşımlar aşağıdaki gibi çeşitli meselelere değinir:

- Daha erken veya geç evrelerin diğerlerine göre daha aşağıda görülmesi ne anlama gelir? Bu değerlendirme kimin bakış açısına ayrıcalık tanır? Kim kimin üzerinde iktidar kurar? Bu konuların gündeme getirilmemesi sonucunda yetişkinlerin çocuklar üzerindeki iktidarı sürdürülecek veya haksız otoriteye karşı kültürel direniş yollarının gelişimi engellenecektir.
- Gelişimin gerçekleştiği sosyal durumlar nelerdir? Gelişimi düşündüğümüzde hayalimizde canlanan bir yetişkinle veya okul göreviyle etkileşim halinde tek başına bir çocuk değil midir? Çocukların hayatında bundan başka pek çok şey olup bitmiyor mu? Bakış açısının bu şekilde daraltılması neyi gösteriyor? Örnek olarak, hangi gelişim şekillerinin daha önemli olduğuna karar veren dar, "üretimci" bakış açıları çocuklar için oyun veya sosyal yaşam zamanının kısıtlanmasına neden olabilir.
- Bir kuram belirli evreleri veya meseleleri sosyal varoluşun doğasına içkin olarak tanımladığında (Erikson'un ikinci evresi gibi, Otonomiye karşı Utanç ve Şüphe), bu durum belirli bir kültürel çerçevenin insanlığın geneline dayatılmasına neden olur mu? Bireyci kültürler otonomi, inisiyatif alma ve kimlik kavramlarına önem verirken, diğer kültürlerde iletişim becerileri, grup çıkarlarını gözetme ve kendini inkâr daha ön planda olabilir. Hiçbir kültür bütün yanıtları birden

içermez, fakat gelişim konusundaki kuramlarımız en azından içinde yer aldıkları kültüre ait değerleri evrenselleştirmemelidir.

- Modern toplumlardaki insanların toplumsallaştıkça doğaya ve kendilerine yabancılaştığı görüşüyle, kişilerin olgunlaştıkça becerilerinin arttığı görüşü nasıl bir gelişimsel yaklaşımda bir araya gelebilir? Gelişim modellerinin birçoğu "normal" gelişim sonucunda kişilerin toplumda birer yetişkin olarak yer alabileceğini söyler. Eleştirel yaklaşımlar (Elliott, 1992) ve daha yeni ekopsikolojik kuramlar (Fisher, 2002) ise, postmodern tüketim toplumlarında yaşayan "normal" yetişkinlerin yaşam tarzlarının hem bireyler hem de gezegenimiz için son derece sorunlu olduğunu öne sürer.
- Belirli evrelerden "normal" bir şekilde geçmeyen çocuklara ve yetişkinlere kurumlar nasıl davranır? Okullar, iş yerleri ve aileler bu çocuklara nasıl davranır? Evre modelleri insanların yaşamlarına uygulandıklarında önceden öngörülemeyen pratik sonuçlar doğurur mu? Kabaca uygulandıklarında gelişim modelleri etiketleme, dışlama ve yaftalama gibi sonuçlara yol açabilir. Bu sonuçlar öğrenme ve yaşama konusunda zorluk çeken insanlara hiçbir şekilde destek olmaz.

Bunlar, eleştirel kuramların anaakım gelişim kuramları hakkında sorgulayabileceği konulardan bazılarıdır (Morss, 1996). Bu konuların bu bölümün kalanında ayrıntılandırılarak açıklanacak birkaç ortak noktası vardır ki bu noktalar, eleştirel bir şekilde kuramla uğraşmanın en önemli noktalarındandır.

Eleştirel bir şekilde kuramla uğraşmak demek, bir kuramın altında yatan varsayımları ortaya çıkarmak ve bunlardan şüphe duymak demektir; özellikle de bu varsayımlar iktidar ilişkilerini ve baskıcılığı veya dışlamayı içeren sosyal süreçleri yansıtıyorsa. Kuramın içine istemeden de olsa giren değer yargıları nelerdir ve bu yargılar kimin çıkarlarına hizmet eder? Kullanılan belirli zekâ kavramları bilim kisvesi altına saklanmış bir etnosantrizm[5] türü olabilir mi? Hâkim toplumsal sınıf tarafından ortaklaşılan insan doğası görüşü (örneğin başarının bireyin sorumluluğu olması) herkese dayatılıyor mu? Başkalarının kuramlarındaki gizli varsayımları ortaya çıkarmanın da ötesinde kendi varsayımlarımız, ayrıcalıklarımız ve değerlerimiz hakkında olabildiğince açık olmak da eleştirel kuramın bir parçasıdır.

Eleştirel bir şekilde kuram yapmak demek, bireyleri hayatlarının bağlamından izole ederek davranışlarını yalnızca iç ve anlık durumsal

5. Bir kişinin diğer kişileri, bir toplumun diğer toplumları kendi etnik grubu ya da kültürü üzerinden değerlendirmesi. (ç.n.)

etkenlerle açıklamaya dayanan analitik yaklaşımı da sorgulamak demektir. Psikolojik deneyimlerin anlamlarının belli kültürel, tarihsel, ekonomik, ailevi, kurumsal ve yerel süreçler tarafından nasıl oluşturulduğunu anlamazsak neler olup bittiği hakkında hiçbir fikrimizin olamayacağını unutmamamız gerekir. Bu anlayış, her türlü disiplinler arası çalışmaya ve araştırma katılımcılarının, danışanların ve topluluk üyelerinin fikirlerine ve bakış açılarına değer veren mesleki pratiklere katılmayı gerektirir. Tekrarlamak gerekirse, "beşeri bilimler" ve "kültürel incelemeler" olarak bilinen alanlar bu konularla ciddi olarak ilgilenir.

Eleştirel bir şekilde kuram yapmak demek, belli bir olguyu açıkladığını iddia eden kavramlarla neyin gizlendiğini veya nelerin bu kavramların dışında kaldığını bulmak için çaba harcamak demektir. Kuramın ana yaklaşımının sistematik bir şekilde dışarıda bıraktığı anlama şekillerine dikkat etmek demektir. Örneğin, psikoloji kuramlarının nasıl sıklıkla bedenleşme[6] kavramını görmezden geldiğini bir düşünün. Öznel deneyimlerimiz, soyut bilişlerimiz bile, her zaman için vücutlarımız tarafından dünyaya bağlı olarak hissedilir ve iletilir. Bunun ortaya çıkması ve tartışılması ancak on yıllarca süren feminist kuramsal çalışmalar sonucunda olmuştur. Fakat bir kavramın dışında kalanların neler olduğunu nasıl bilebiliriz? Saklı veya eksik olanın ne olduğunu bilmiyorsak neye bakabiliriz?

Bu sorular eleştirel kuramın en önemli noktalarıdır. Genel olarak, eleştirel çalışmalarımız bir kuramın veya kavramın bir şeyin özünü yakaladığını iddia ederken neyi dışarıda bıraktığını veya örtbas ettiğini fark ettiğimiz anda başlar. Baskılanan veya görmezden gelinen şeye bağlı olarak çelişkileri ve izleri fark etmeye başlarız Freud'un psikanaliz kuramı buna verilen ilk örneklerden biridir. Freud'a göre yalnızca bilincin belirgin içeriklerine dikkat edildiğinde bilinçli deneyimlerin anlamları anlaşılamazdı. Freud, bilince çıkmaya çalışan güçlerin (örneğin çözülmemiş travmatik hatıraların) rüyalardaki, sembollerdeki, dil sürçmelerindeki ve nevrotik semptomlardaki etkilerini fark etmişti. Freud'un kuramı, deneyimin yalnızca bilişsel veya "rasyonel" yönlerine odaklanan zihin modellerinin dışında kalanları gösterdiği ve baskılamaya en baştan neden olan iktidar ilişkilerinden bahsettiği için bir çeşit eleştirel kuramdır (Habermas, 1972). Bu eleştirel kurama ek olarak benim kuramsal çalışmalarım ve kişisel yaşam seçimleri üzerine yaptığım niteliksel araştırmalar (Sloan, 1996b) vardır. Bu araştırmalarda, kişilerin büyük kararlarını tamamen kendi başlarına verdiklerini öne sürer-

6. Bedenleşme burada İngilizce *embodiment* kelimesi yerine kullanılmıştır. (ç.n.)

ken aslında seçimlerinin pek çok bağlamsal ve yaşantısal etkenlerden oldukça etkilendiğini gösterdim.

Eleştirel kuramın ilk örneklerinden bir başkası da Marx'ın meta fetişizmi üzerine *Capital*[7] [Kapital] kitabının ilk bölümünde yer alan kuramsal çalışmalarıdır. Kapitalist pazarlarda kişiler meta ile para arasındaki ilişkiyi nesnel ve metanın üretimi için gerekli iş gücünden bağımsız bir ilişki olarak görür. Değerler ürünlerin doğasında bulunur; çünkü para ile değiş tokuş edilebilirler, ürünlerin değerleri kullanımlarından veya üretimleri sırasında insanların çalışmış olmasından kaynaklanmaz. Pazar, metanın özel kullanımlarını siler ve onları yalnızca ne kadar paraya satılabileceği üzerinden değerlendirir. Bu süreçte, meta ve para sanki sihirli güçleri varmış gibi değerlendirilir, ikisi de fetiş haline getirilir. Onları üreten, satan ve satın alan insanlar unutulmuş ve bu süreçte ücretli işçiler ve mal sahibi sınıf arasındaki sömürüye dayanan ilişkiler de görülmez hale getirilmiştir. Bütün bunlarla eş zamanlı olarak meta fetişizmi, insanların üretimdeki yaratıcı etkinliklerinin rolü unutuldukça ve kendisi piyasada iş gücü olarak ticareti yapılan bir meta haline geldikçe yabancılaşmanın da nasıl ortaya çıktığını gösterir. Bu, eleştirel kuramcıların; "sağduyu"nun veya egemen söylemin toplumsal gerçeklikleri sunuşunda ortaya çıkan çelişkileri fark etmesine, dilin "şeylerin" gerçek durumlarını gizlemek için kullanılmasının yollarını incelemesine ve bazılarının gizli tutmayı tercih edeceği yabancılaşma ve sömürüleri ortaya çıkarmasına bir örnektir.

Son olarak, eleştirel kuram yapmak demek, bir kuramın yeterliliğini veya doğruluğunu yalnızca açıkladığı nesneler veya süreçler doğrultusunda değerlendirmek değil, uygulanma şekilleriyle birlikte o kuramın toplumsal etkilerini de değerlendirmektir. Zekâ ve kişilik birçok farklı şekilde anlaşılabilecek karmaşık olgulardır; fakat devletler ve bürokrasiler sıklıkla nesnel olduğu iddia edilen, kurama dayalı zekâ ve kişisel özellik ölçeklerini kullanarak belli gruplara karşı onları uyuşturarak ve hapse atarak ayrımcılık yapmıştır. Bu kişiler eğitim ve tedaviden mahrum bırakılmıştır. Kuramlar, onları kullanarak açıklayabileceğimiz ve anlayabileceğimiz şeylerden özerk ve bağlantısız görülür. Fakat kuramlar hem sorunların tanımlarını hem de çözüm yollarını şekillendirir. Bu nedenle, refah bürokratları işsizlik sorununu bireysel davranış bozukluklarına bağlıyorlarsa, buna uygun olarak özsaygıyı artıran ve sosyal becerileri geliştiren psikolojik pratikler geliştireceklerdir; fakat işsizlik sorununu artıran ekonomik süreçler ve istihdam pratikleri tartışılmayacaktır.

7. *Kapital* 1. Cilt, Karl Marx, Çev. Mehmet Selik-Nail Satılgan, Yordam Yay., 2011. (y.h.n.)

Eleştirel kuram konusundaki bu bölümü bitirmeden önce, Culler'ın (1997) eleştirel kurama paralel olan edebiyat kuramlarıyla ilgili yorumlarına da değinmek gerekir. Culler kuramın disiplinler arası, spekülatif, sağduyuya eleştirel yaklaşan ve nasıl düşündüğümüz hakkında düşünmekle uğraşan bir kuram olduğu sonucuna varır. Ve kuramı şu şekilde özetler: "Kuramın doğası, bildiğinizi sandığınız şeyleri öncüller ve önermelerle yıkmaktır, bu şekilde kuramın etkileri tahmin edilemez olur" (1997: 16). Şimdi de kuramın bu tahmin edilemez etkilerine bakacağız ve kuramın başarması gerektiği düşünülen şeylerden bahsedeceğiz. Özellikle kuramı eleştirel psikolojinin küresel ve yerel sosyal adalet hareketleriyle ilişkisine nasıl bağlayabileceğimize bakacağız.

ARAŞTIRMA, UYGULAMA VE TOPLUMSAL EYLEM

Eleştirel kuramcılar kuram, araştırma ve uygulama arasında yakın, dolaysız ve çok yönlü bir ilişki sürdürmekte ısrarcı olsalar da bunu gerçekleştirmek zordur. Pek çok klinik müdahale ilk başlarda belli bir kuramsal modele dayanmıştır. Bu modelleri ender olarak uygulayan klinisyenler ise uyguladıkları modelleri günlük pratikler ışığında geliştirir ya da ayrıntılandırır. Bunu söylemek klinisyenlerin deneyimsiz oldukları veya harcadıkları mesaiye rehberlik eden modele incelik kazandırmadıkları anlamına gelmez. Zaman zaman meslektaşlarından birine, belli bir danışanla yürüttükleri seans sırasında başvurdukları yöntemi nasıl daha iyi anlamaya başladıklarını bile anlatabilirler. Ancak saha çalışmalarında, hatta eğitim ortamlarında kuram ve pratiğin sağlamasını yapmaya yönelik özenli bir çalışma göremeyiz. Benzer bir şekilde, çoğu araştırma öyle ya da böyle insanların mutluluğuna katkıda bulunmayı amaçlar. Ancak çok az araştırmacı bulgularının çeşitli şekillerde nasıl anlaşıldığını ve pratikte nasıl uygulandığını takip etme zahmetine girer.

Şu anda yürüttüğüm uzun vadeli bir projedeki düşünüş tarzım hem araştırma hem uygulama ilişkisi içinde eleştirel kuram yazımının karmaşık yönlerini açığa kavuşturmak üzere verdiğim emeği gözler önüne serer. Hâlâ başlangıç evresinde olan ve diyalog kuramını ve uygulamasını kapsayan bu proje son yirmi yılda gerçekleştirdiğim kuramsal çalışmalarımla ilişkili. Toplumsal modernitenin kişilik yapıları ve psikolojik iyilik hali üzerinde bıraktığı etkiyi anlamaları için psikologlara bir çerçeve sunmaya çalışıyorum (Sloan, 1966a). Kuramın genel ilkelerini takip edince, depresyon ya da kaygı adı altında değerlendirilen psikolojik sorunların toplumla bir bağ kuramamanın, bir arkadaşlık ilişkisi veya cinsel bir ilişki geliştirememenin getirdiği eksikliklerden kaynaklandığını idrak etmeye başladım. Diyalog yöntemi gözüme, yalnızlığın

ve kamu alanlarına katılımdaki azalmanın doğal bir panzehiri olarak çarptı. Başka birçok araştırmacı da benzer sebeplerden dolayı diyalog yolundan ilerledi. Kuzey Amerika'da 1990'larda başlayarak karar verme mekanizmaları ve siyasal söylemin vaziyetine karşı biriken hoşnutsuzluk diyalog yöntemlerine duyulan ilginin gelişmesine önayak oldu. Seçmenlerini sahici anlamda temsil etmeyen ve kişisel çıkarlar doğrultusunda hareket eden temsilcilerin seçimine dayalı demokratik yönetim biçimlerinin bariz eksiklikleri vardır. Toplum içindeki insanların bir araya gelip modern bir toplumda yaşıyor olmanın getirdiği zorlukları anlatacakları, en derin ihtiyaçlarını dile getirecekleri, umutlarını paylaşacakları ve çözüm için beraber çalışacakları alan sayısı çok azdır. Dolayısıyla kendilerini etkileyen kararlar alınırken insanların verimli bir şekilde rol alacakları yöntemlerin bulunması için çok sayıda proje geliştirildi. Buna benzeyen ve "derin demokrasi" adına yapılan çağrılar daha da ısrarcı bir hale geliyor. (Bu projelerin çoğu Diyalog ve Müzakere için Ulusal Konsey www.thataway.org ve Diyalog ve Müzakere için Kanada Konseyi www.c2d2.ca tarafından listelenmiştir).

ABD ve Kanada'da diyalog yönteminin uygulayıcıları güvenilirliği, yorumlamayı, samimiyeti ve kişisel gelişimi arttırabilmek için konuşma salonları gibi diyaloğu kolaylaştıracak çeşitli yöntemler geliştirdi. Örneğin, derin demokrasi ve derin diyalog arasındaki sürekliliği gözeten kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, mahalle ve şehirlerde zorluk ve çatışma yaratan başlıkların tartışılacağı toplumsal diyaloglara destek sağladı ve resmi diyalog yöntemlerini kullanarak göç, ırkçılık, siyasi kutuplaşma ve kürtaj gibi konuları verimli bir şekilde tartışmaya açtı (bkz. www.studycircles.org ve www.publicconversations.org).

Diyalog uygulayıcıları uygulamanın kendisine ilgi duyarken bazı araştırmacılar, insanlar bu diyaloğun içine girdiğinde neler olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışan birtakım kavramlar ve kuramsal modeller geliştirdi (Bohm, 1966). Tavistock Enstitüsü ve psikoanalitik çalışmalar yürüten bir grup uygulayıcı tarafından yapılan ve grup dinamiği ve grup terapi süreçleri üzerine diğer araştırmalara kıyasla hedef ve kapsam konusunda farklılık gösteren bir araştırma dikkatleri üstüne çekti. Bu sırada, temel felsefi yaklaşımdan hareketle dil, iletişim, kimlik, anlam ve anlama üzerine pek çok kapsamlı kuramsal çalışma da yürütüldü. Bu çalışmaların büyük bir bölümü insanların iletişim kurarken ve birbirlerini anlamaya çalışırken yaşadıkları zorlukları konu ediniyor (Habermas, 1981). İletişimin, hayal gücünün ve birbirini anlamanın önünde, statü ve güç algısı, üslup, söz sanatlarına erişim, eldeki konuşma başlığına yapılan yatırım, güvenirlik ve samimiyet düzeyi, diyalo-

ğun amacı ve olanaklarının anlaşılması vb. çok çeşitli engeller teşkil eden faktör vardır.

Diyalog hareketi, kuram, araştırma ve uygulama arasında nasıl doğrudan bir ilişkinin kurulabileceğine dair güzel bir örnektir. En son yapılan diyalog araştırmaları diyaloğun yarattığı olanaklara dair belli derecede iyimserlik ve idealistlik içerir. Bu çalışmalarda temelsiz iyimserlik olarak değerlendirdiğim nokta, uygulamaya ağırlık veren kuramsal bir çerçeve ile daha iyi temellendirilebilir. Kuram ve uygulamanın el ele yürütülmesi toplumsal değişimi sağlayacak diyalog potansiyelinin azami düzeye çıkmasını sağlayacaktır. Diyalog uygulamacıları, birçok toplumsal sorunun birtakım politikalardan ve yapılardan etkilenen bireylerin, bu politika ve yapıların inşası ve devamı sürecinde söz sahibi olamamalarından kaynaklandığını varsayar. Diyalog başlamadan önce belirlenen hedefler yerine getirilirse diyalog halindeki bireyler kendi deneyimlerini daha iyi paylaşabilir, kaygı ve endişelerini aktarabilir ve başkalarının kendilerini dinlemelerini sağlayabilir. Bu da arzu edildiği üzere olası güçlüklerin ve eşitsizliklerin azalmasını sağlar. Bir başka ihtimal de diyalog halindeki konuşmacıların egemen ideolojik söylemleri tekrarlayarak varolan güç ilişkilerini yeniden üretmeleridir. Neyin nasıl gerçekleşeceğini nasıl bilebiliriz? İşte burada eleştirel kuram, demokrasinin daha da derinleşmesine yardımcı olan diyalog pratikleri uygulanırken başvurulması gereken bir kılavuz niteliğine bürünür. Kuram destekli araştırmalar nasıl yürütülebilir? Şimdi kuram, araştırma ve uygulama arasındaki bağların nasıl geliştirilebileceğini incelemeye çalışacağız.

İlk olarak baskın bir psikoloji yaklaşımının nasıl gelişeceği üzerinde duracağız. Diyalog yöntemiyle ilgilenen bir araştırmacı ya tek başına ya da bir grup içinde çalışarak bir tasarı üretecek, tasarladığı süreci ya da beklediği sonuçları çeşitli boyutlarıyla değerlendirerek bu boyutlarla ilgili hazırladığı anketi veya soruları mülakatlarda kullanmak için katılımcılardan izin isteyecek. Araştırmacı daha sonra sonuçları inceleyecek ve bir dergide yayınlamaya çalışacak. Katılımcılar, bulgulara belki de hiçbir zaman erişemeyecek.

Benim gibi eleştirel psikologlar, böyle bir projeye başladıklarında ilkelerine sadık kalabilmek için pek çok unsuru göz önünde bulundurmak durumunda kalır. İlk adımda, sosyal yaşam ve toplumsal siyaset alanlarında temel meseleleri konu edinen mevcut diyalog projeleriyle ilgilenir. Bu karara çeşitli ortamlarda (sınıf, mahalle, köy/kasaba meclis toplantısı, iş yeri vb.) belli seslerin bastırılmasına diyalog temelli uygulamalar sayesinde nasıl tepki üretilebildiğini inceledikten sonra varır.

Araştırmacılar varolan güç ilişkilerinin dönüşümüne diyalog alanlarını yeniden düzenleyerek ve/veya bazı insanlara eşlik ederek yardımcı olur. Araştırmacı, diyaloğun gerçekleşeceği ortama girince ilgili kişilere diyalog projesinin verimliliğini arttırabilmek amacıyla katılımlı eylem araştırmalarının taşıdığı potansiyeli aktarabilir. Mutabakata varılır varılmaz araştırmacılar projelerini katılımcılara bütün yönleriyle eksiksiz bir şekilde aktarabilir ve katılımcıları (belki de bireysel olarak) kendi deneyimleri üzerine derinlemesine düşünmeye sevk edebilir. Örnek olarak, katılımcılardan birbirleriyle iletişime girmelerine vesile olan, birbirleriyle ilişki kurma kapasitelerini kolaylaştıran ya da zorlaştıran diyalog deneyimine ait unsurları incelemelerini isteyebilir. Araştırmacı bu gibi zorlaştırıcı ve kolaylaştırıcı anların yakalanmasına yardımcı olabilecek genelleştirilmiş kavramları aşama aşama işler ve uygular. Ardından bunları katılımcılara (bir tür grup analiz süreci) açık bir şekilde anlatır ve sonra da yeri geldiğinde sürece dair dipnotlar düşerek, kayıt tutarak ve düşüncelerini yansıtarak projenin tüm aşamalarına eşlik eder. Sonuç olarak çalışma başarılı olursa, kuramcı diyaloğun belli unsurlar tarafından nasıl kolaylaştırıldığına veya zorlaştırıldığına dair genel bir model geliştirebilir. Böylece söz konusu unsurlar sonraki diyalog projelerinde yeni hedefler belirlenerek yeniden tasarlanabilir ve sürecin farklı bir şekilde işlemesi sağlanabilir.

Diyalog kuramı alanında gerçekleştirdiğim ilk çalışmada, eleştirel kuram söz konusu olduğunda sık sık başvurulan iki kavramın pratik anlamda faydalı olduğuna ikna oldum. Birincisi, ideoloji. İdeoloji, güç ve egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayan kurumsal, sistemli ve içruhsal[8] süreçleri niteler (Thompson, 1984). İdeoloji eleştirisi olarak bilinen şey yalnızca cinsiyet ayrımcılığı, ırkçılık ve sınıfçılığı yeniden üreten kurumsal ve kültürel kodların analizini değil, aynı zamanda bireyleri ilgili söylemleri ve pratikleri "kullanmaya" iten güçlerin de çözümlemesini gerektirir.

Özneler arasılık,[9] etkin demokrasi ve dayanışmanın temelini oluşturan empati ve karşılıklı anlayış gibi psikolojik kazanımlara işaret ederek ideolojinin karşısında konumlanır (Bennett, 2005). Kavram, özellikle insanların kendilerini gerçekçi bir şekilde ifade etme, başkalarının deneyimine ortak olma ve farklılıklar kadar ortak yönlerine de saygı duyma kapasitelerini geliştiren, diyalog ve insanın kendi kendine eleştirel düşünme sürecinden ve sonucundan bahseder.

8. İçruhsal burada İngilizce *intrapsychic* kelimesi yerine kullanılmıştır. (ç.n.)
9. Özneler arasılık burada İngilizce *intersubjectivity* kelimesi yerine kullanılmıştır. Başkalarınca da benzer şekilde yaşandığı düşünülen öznellik, paylaşılan öznellik. (ç.n.)

Diyalog kuramı, araştırması ve uygulaması örneğinde bu üç etkinliğin bir arada işleyerek diyaloğun toplumsal dönüşüme ve insanların güçlenmesine verdiği katkıyı nasıl arttırdığını gördük. Grup süreçlerini çözümlerken kuramcıya nerelere bakması gerektiği konusunda ışık tutabilecek kuramsal yaklaşımları kasıtlı olarak belirsiz bırakıyorum. Bunun için iki nedenim var. Birincisi, kavramların katılımcıların edindikleri gerçek deneyimlerle bağlantılı olarak geliştirilmesi çalışmanın en önemli unsurudur. Bu kavramlar, kuramcının katılımcıları deneyimlerini paylaşmaya davet etmesiyle teşhis edilebilecek şekilde geliştirilmelidir. Geniş kapsamlı kuramsal modeller, katılımcı gözlem yöntemiyle bilgi edinme sürecine engel olabilir ve belli bir jargona bağlı kalınmasına sebep olarak sözde bir uzmanlık yanılsaması yaratabilir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak açıklanan ikinci sebep ise, hangi kuramların dikkatimizi kuram uygulamaktan başka bir yöne çektiği ve böylelikle sosyal adalet için çalışan toplulukları güçlendirebileceğimiz konusundaki bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalardır.

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE HAYATI YAŞAMAK

Tahmin edeceğiniz üzere, psikologlar arasında kuramsal yaklaşımlardan hangilerini tercih etmemiz gerektiğine dair bir uzlaşı pek yoktur. Kuram yazımı ve uygulamasına dair düşüncelerim, en uygun bulduğum etkili yaklaşımların sıkı olmayan bir sentezinden kaynaklansa da bu bölümde belli yaklaşımlar hakkında çözümleyici değerlendirmelerde bulunmaktan kaçınıyorum. Eleştirel psikoloji kuramlarının genel hatlarının kuşbakışı tanıtımını Hepburn'un *An Introduction to Critical Social Psychology* [Eleştirel Psikolojiye Giriş] (2003) ve Hook'un *Critical Psychology* [Eleştirel Psikoloji] (2004) adlı kitaplarında bulabilirsiniz.

Kuramsal yaklaşımların çeşitliliği kendi aramızda bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara sebep olur. Örneğin, davranışçılık Toplumsal Sorumluluk için Davranışçılar grubuna ilham oldu (www.bfsr.org). Postyapısalcılık, 1970'lerin İngiliz dergisi *Ideology and Consciousness* [İdeoloji ve Bilinç] ve onun ardından gelen derleme *Changing the Subject* [Özneyi Değiştirmek] ile birlikte çığır açan bir dönemin habercisi oldu (Henriques ve ark. 1984). Davranışçılık ve postaypısalcılığın ortak noktası yok denecek kadar azdır. İkisinin de ortak noktası olarak belki de bireyselliğin göz ardı edilmesini gösterebiliriz. Her birimizin tercih ettiği ve mizacımızı, sosyal statümüzü, kimliğimizi ve ilgilerimizi yansıtan yaklaşımlar vardır ve bu yaklaşımlar üzerine düşünmeye, soru sormaya ve zaman içinde gözden geçirilmeye değer. Fakat direksiyonunu kuram yönüne doğru çok fazla kırmış biri olarak kuramın temelleneceği ze-

mini, bir başka deyişle karşısında konumlandığımız bir dizi sosyal düşünceyi, tartışmadan önce kuramlaştırmanın kişisel boyutları üzerine birkaç düşüncemi paylaşmak isterim.

Psikoloji alanının geniş kapsamlı kurama karşı beslediği önyargıları göz önünde bulundurursak, bireysel olarak hazır olmak, benimsediğiniz eleştirel kuramsal yaklaşımlar sayesinde zihninizde akan içgörülerin ve sunmak istediğiniz katkıların arkasında durabilmeniz açısından önemlidir. Bu da kuramın genel varsayımlarını bilmekten daha fazlasını, tarihsel köklerini, bu varsayımların hangi bağlamlarla birbirlerine bağlandığını, bu bağlamların diğer yaklaşımların göz ardı ettiği olguları nasıl aydınlattığını bilmeyi gerektirir. Egemen psikoloji çizgisini izleyen insanların yapmak zorunda olmadığı işi yapmak zorunda olmak gerçekten adil değil. Ne var ki seçtiğimiz yaklaşımın bilgi kuramın (epistemoloji) ve bununla bağlantılı yönteminin hangi yönlerinin anaakım yaklaşımlar tarafından sorunlu bulunacağını anlamak önemlidir.

Kuramsal bir yaklaşımın alt katmanlarında yer alan varsayımlara hakim olma gerekliliğinin nedenlerinden biri de belli yaklaşımların birbirleriyle bütünleşmelerinin zor olmasıdır. Kuram çalışan öğrenciler, farklı kuramların farklı kısımlarını benimsediklerini görerek eklektik bir çizgi izlediklerini iddia eder. Yoğun bir çalışma neticesinde makul bir eklektizm biçimi benimsenebilir, cazip; ama bu, birbiriyle çatışan yaklaşımların birbirini tutmayan varsayımlarından kaçınmak için kullanılmamalıdır.

Kuram çalışmak uzun bir zaman alabilir. Aslına bakacak olursak kuram çalışmak hayat boyu süren bir projedir. Yine de bu bir değişimin gerçekleşmesini bekleyip ardından, bu değişimle bağlantılı olarak kuram yazımına girişilmesini gerektirmez. Yeni kitaplar ve makaleler ofisimde biriktikçe ödevini yapmamış biri gibi hissederim. Kuram çalışmak ne kadar hazır hissedersek hissedelim devamlı bir çalışmayı gerektirir; çünkü başka insanlar sürekli olarak değerlendirilmeye değer yeni bakış açıları ortaya koyar. Düşüncelerimizi önemli meselelere dair yürütülen tartışmalarda ortaya atabiliriz. Örneğin "Peki ya bu açıdan bakarsak? Yardım etmek istediğimiz insanlar bu odada olsaydı bunu nasıl farklı bir şekilde dillendirirdik? İnsanların farklı davranabilme kapasitesi üzerine ne gibi varsayımlar öne sürüyorsunuz?" Buna ek olarak, akıl hocaları, kariyerlerinin başlangıç aşamasında olan profesörlere genelde deneysel araştırmaya yoğunlaşmalarını ve kuramsal çalışmalardan kaçınmalarını salık verir. Eleştirel psikolojinin görüş noktasından bakmaya başladığımızda ise pek çok araştırma ve buna bağlı eylemin şekilsel olarak kuramsal olduğunu görürüz (örn. bir konu üzerine geli-

şen eleştirel yazı literatürü). Üstelik kuramsal çalışmalar da profesyonel çalışmanın herhangi bir aşamasında ampirik çalışmalar gibi temellendirilebilir.

Bazı insanlar nasıl yaşamak gerektiğini iyi bilirler ya da en azından nasıl yaşamak gerektiği konusunda durup düşünmek için fazla zaman harcamaz, hayatın anlamı hakkında endişe duymazlar. Bazı insanlarsa kuramlaştırmak lanetine kapılmıştır. Ben de onlardan biriyim. Öte yandan, kuramsal yaklaşımlar geliştirmeyi lanet olarak telaffuz etmek pek doğru olmaz çünkü yeri geldiğinde bu uğraşı da memnuniyet vericidir. Takıntılarımız her ne kadar bir külfet gibi gelse de bunlardan haz almayı da biliriz. Hayat ve başka insanların eylemleri üzerine kuram üretmek, toplumsal alanın dışında kalmanıza sebep olabilir. Dışlandığınızı hissedebilirsiniz. Böyle bir hissiyata kapılmanın modası çoktan geçmiş de olabilir. Üstelik bu, sürekli kuram geliştirmekten kaynaklanmayabilir. Kuram üretme eğilimi bazen çocukluk ve ergenlik dönemine dek izi sürülebilecek bir ayrılık hissi tarafından harekete geçirilir. Diğer eleştirel psikologlar düşüncelerini mesleğin anaakım eğilim ve pratikleri tarafından marjinalleştirilmelerine bir tepki olarak geliştirdiler (Sloan, 2000). Kısacası kuram üretimini harekete geçiren kişisel dürtüler üzerine düşünmek verimli olabilir.

Bu bakış açısından hareketle, bir araştırma ortamında gerçekleşen olaylarla tamamen bütünleşen biri sürekli kuram üretir. Kuram üretimi bazen yoğun ilişkilenme ve bütünleşmeden kaçınmak için kullanılan bir savunma aracı haline bile bürünebilir. Bu kuram-diyalektik deneyiminin bütünlüklü bir "politikası" olmalıdır; kuramsallaştırılacak çok fazla şey var! Kuşkusuz ben de daha çok insanın psikolojik araştırma alanında eleştirel kuram gelişimi için gerekli düşünme biçimleriyle içli dışlı olacaklarını umut ediyorum. Ancak kuram üretiminin yabancılaşma ve marjinalleştirilme ile ilgili olabileceğini söyleyerek kurama eğilimi olanlara, bu eğilimin işlevinin hayatla ve gündelik eylemlerle olan ilişkisi üzerine düşünülmesi gerektiğini söylemiş oluyorum. Bu hem yaptığımız işten aldığımız hazda bir farklılık yaratacak hem de katkı sunmak istediğimiz alanları etkileyecektir.

ELEŞTİREL KURAMI TEMELLENDİRMEK

Kavramların, modellerin, eleştirilerin ve tartışmaların yarattığı karmaşa içinde kaybolmak çok kolay olduğundan, eleştirel psikologlar akıllarında küresel toplumda nelerin olup bittiğine dair büyük bir resim bulundurmalı ve ürettikleri kuramların bu resimle nasıl bağlandığını iyi temellendirmelidir. Bu da bilgi merakının giderilmesini niteleyen ve

Habermas (1972) tarafından özgürleştirici istem olarak adlandırılan isteği gidermenin önemli bir adımıdır.

Toplumsal zeminin büyük resmini çağdaş eleştirel kuramın başladığı yerde durarak nasıl çizebiliriz? Bunu söylemenin pek çok değişik yolu var. Eleştirel kuramcıların çoğu, bu tür söylemlerin başlangıcı, ortası ve sonunu sorgulamak için süren çekişmenin içine atlamaya hazırdır. Bir yerden başlamamız gerekir. Yeni yeni ortaya çıkan yaklaşımların genel bir taslağını bulabilmek için şu kitaplara bakmanızı öneririm (bkz. Hawken, 2007; Klein, 2007).

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın dört bir yanında yaşayan toplumlar, aşırı derecede zengin küçük bir grup ve kendi çıkarlarının peşinde olan finansal kuruluşlar ekonomik, siyasi ve sosyal hayatı yavaş yavaş egemenlikleri altına almaya başladı. Bu bireyler ve kurumların temel istekleri sermaye biriktirmek, sermaye birikim becerilerini hem şimdi hem de gelecekte korumaktır. Hükümetleri ve ilgili askeri güçleri, özellikle ABD ve endüstrileşmiş müttefiklerini, "demokrasi" ve "serbest ticaret" adı altında kendi projelerini desteklemek için harekete geçiriyorlar. Önde gelen Batılılaşmış ülkelerin orta sınıf vatandaşlarından, daha önce görülmemiş bir şekilde, yüksek maddi seviyelerde yaşayan tüketiciler devşiriyorlar. Bütün bunlar olup biterken adaletsiz ticari antlaşmalar, doğal kaynakların, insan ve işgücü kaynaklarının sömürüsü ile daha önce sömürgeleştirilmiş Afrika, Latin Amerika ve Asya halklarını daha da yoksullaştırıp sömürmeye devam ediyor. Servet dağılımının eşitsizliğinden dolayı insanlığın üçte biri yoksulluktan, açlıktan ve kötü sağlık koşullarından mağdur durumda. Şirketlerin kontrol ettiği medya, eğlence biçimleri üretip dikkatleri küresel şirket imparatorluğuna, terörizme ve haydut devletlere çevirerek yurttaşları bu acılardan ve bu acıların sonuçlarından görece habersiz bırakıyor. Medya ve hükümet etnik merkezcilik ve ırkçılık üzerinden bir korku yaratıp askeri ve güvenlik güçlerine ayrılan muazzam bütçeyi meşru kılıyor. Böylece maddi kaynaklar yoksulluk seviyesinin azaltılmasına, eğitim ve sağlık hizmetlerine değil, yukarıda sözü geçen alanlara başarılı bir şekilde kaydırılmış oluyor.

Eleştirel kuramın ana görevi, bütün bunların psikososyal düzeyde nasıl ayakta tutulduğunu saptamak ve bu durumu düzeltmek için neler yapmak gerektiğine karar vermektir. Bu da aşağıda bahsedilenleri, eylem araştırmaları ve eleştirel kuramlaştırma aracılığıyla geliştirmek ve yaymak anlamına geliyor.

- Küresel anlamda elit insanlar ve bunlara hizmet eden kurumlar arasında işleyen güç ve ayrıcalık ilişkilerini anlayarak kırılgan noktaları ortaya çıkarmak. Şirket, hükümet ve sivil toplum tarafındaki sosyal sorumluluk anlayışını desteklemek.
- Militarizmi, tüketimi, ırkçılığı, cinsiyetçiliği ve sınıf ayrımcılığını ayakta tutan veya bunlara direnen ve bununla birlikte eleştirel bilincin, dayanışmanın ve umudun temelini oluşturan psikososyal süreçlere dair içgörü geliştirmek.
- Kitle iletişim araçlarını ve küresel sermaye ve şirketler bağlamında tüketime dair geliştirilen hükümet propagandasını etkili bir şekilde bozan aktivizm ve savunuculuk biçimleri üretmek
- İdeolojik "matris" içerisinde hayata dair başarılı seçeneklere ve bunların gelişimini destekleyen süreçlere ilişkin örnekler sunmak.

Böyle bir gündemi gerçekleştirmeye çalışmak, hangi açılardan herhangi bir yurttaşın yürüteceği siyasi bir çalışmadan farklılık gösterir? Siyasi aktivistler ve diğerleri, ekonomik ya da yapısal güçlere odaklanırken eleştirel psikologlar ve müttefikleri birey ve toplum ilişkisinin psikolojik yönünü içerecek şekilde kuramsallaştırır. Psikoloji eğitimi almış insanlar, birey-toplum diyalektiğine ait bu "öznel" kutbu, mesleki rolleri tamamen depolitize edilmese ve birlikte çalıştıkları bireylerle sürdürdükleri çalışmalar bağlamından koparılmasa daha iyi anlardı. Bu sebeple başlıca sosyal, kültürel, ekonomik veya politik unsurların bireyler üzerinde bıraktıkları etki tartışılacağı zaman eleştirel psikologlar dahi aynı tuzağa düşerek bu unsurların insan ruhu üzerinde bıraktığı etkinin nasıl gerçekleştiğini etraflıca düşünmeyi unutuyor. Kendi alanlarının hedefleri düşünüldüğünde sosyologlar böyle bir görevi pek üstlenmezler; ancak eleştirel psikologların bu tür soruları yanıtlaması gerekir: Neden bazı bireyler ve gruplar kendi çıkarlarına uygun olmayan şeyleri bile bile yapmaya devam eder? Baskı ve ayrımcılığın etkilerinin üstesinden gelirken ne gibi psikolojik süreçler yaşanır? Neden bazı bireyler ve gruplar yasadışı yollara başvururken diğerleri buna yanaşmaz? Neden bazı insanlar gelecek kuşaklar hakkında endişe duyarken diğerleri duymaz? Bu sorulara verilecek yanıtlar toplumsal dönüşüm ile ilgili strateji geliştirmekle doğrudan bağlantılıdır.

Bu değerlendirme noktaları psikoloji alanında çalışan eleştirel kuramcılar için önemli bir göreve işaret ediyor. Yukarıdaki soruların yanıtlarına yönelik kolayca bulunabilen psikolojik kavramlar yok; çünkü varolan yaklaşımların çoğu, konuları psikolojize etme eğiliminde (yani, konuları yalnızca psikolojik seviyede açıklıyor). Ruh ve toplum arasın-

daki birbirine geçişimi aynı anda ifade edecek daha fazla sayıda köprü kavramlara ihtiyacımız var. Örneğin, ideoloji kavramı ruh ve toplumsal ilişkiler arasında köprü işlevi gören kavramlardan biridir; özneler arasılık kavramı da aynı şekilde bir başka köprü kavramdır.

Eleştirel kuramcılar nihai çıkarımları reddetseler de belli konumlar içinde olguları nasıl gördüklerini dillendirmek zorunda kalır. Dolayısıyla, eleştirel olarak kuram yapmanın amacının benim açımdan ne olduğunu eleştirel psikoloji bağlamında söyleyerek konuyu bağlayacağım: Eleştirel olarak kuram yapmanın amacı, ideolojiyi zayıflatan ve özneler arasılığı besleyen düşünme yollarını ve eylem biçimlerini üretmek ve yaymaktır. Hadi kolları sıvayalım.

Yazarın Notu

Dennis Fox ve Teresa McDowell bu bölümün taslağını gözden geçirip çok değerli önerilerde bulundu. Aynı zamanda kendilerinden çok şey öğrendiğim çalışkan kuram insanlarına teşekkür ederim. Keşke verdikleri eserleri burada anabilseydim.

Bölümdeki Temel Konular

1. Anaakım psikoloji içinde üretilen kuram, veri ile olan ilişkiye daha çok yoğunlaşırken ortaya atılan varsayımların egemenlik, güç, baskı ve toplumsal dışlanma ile olan ilişkisini düşünmüyor
2. Disiplinler arası beşeri bilimlerde, eleştirel sosyal kuram düşünme ve eylem biçimlerimiz arasındaki ilişkiye vurgu yaparak ön plana çıkıyor.
3. Eleştirel kuramlaştırma, güç ilişkilerinin toplum içindeki işleyişinin devam etmesi yoluyla düşüncelerin toplumsal işlevini ve uygulamaların etkilerini işaret ediyor.
4. Eleştirel psikologlar toplumsal adalet için çalışan diğer insanlarla birlikte, toplumsal eylemle doğrudan ilişkili olan kuramlar geliştirmek için çalışır.
5. Kuram yapmak, bizler önemli adaletsizlik durumlarına ve günümüzde yaşanan acılara işaret ederken yaşamsal projelerimize hayat katan, çalışmalarımıza odaklanmamızı sağlayan ve dayanışmayı güçlendiren oldukça karmaşık bir sorgulamadır.

Terimler Sözlüğü

- İdeoloji: Güç ve baskı tarafından karakterize edilen sosyal ilişkileri yeniden üreterek ayakta kalmalarını sağlayan pratikler ve kavramlar sistemi.

- Özneler arasılık: Karşılıklı anlayış ve dayanışmayı geliştiren etkileşim ve iletişim süreçleri.
- Praksis: Kuram ve eylem arasındaki etkin sentezin her ikisini birden beslemesi ve böylece hedeflerin gerçekleşmesinde daha etkili olması

Okuma Önerileri

Eleştirel kuram alanında heyecan verici bir çalışma genelde ilk olarak dergilerde yayımlanır. Uluslararası Kuramsal Psikoloji Topluluğunun resmi yayın organı *Theory & Psychology* [Kuram ve Psikoloji] dergisi; aynı grupla bağlantılı *The Annual Review of Critical Psychology* [Eleştirel Psikoloji Yıllık Gözden Geçirme]; *Subjectivity* [Öznellik] ve *The Journal for Social Action in Counseling and Psychology* [Danışmanlık ve Psikolojide Toplumsal Eylem Dergisi] yayınlarına bir göz atın. Bu kaynakların hepsi internet üzerinden aranabilir ve çoğu makaleye de çevrimiçi ulaşılabilir. Önde gelen kuramcılar tarafından yürütülen kuramsal tartışmalarla ilgili bağlantılarına internet üzerinden critical theory resources (eleştirel kuram kaynakları) yazılarak ulaşılabilir. Morrow ve Brown (1984) kuram ve yöntem ile bağlantılı konulara ilişkin sağlam bir giriş sağlıyor. Hepburn (2003) ve Hook (2004) eleştirel psikoloji alanındaki kilit kuramsal yaklaşımlara yönelik açık bir genel bakış sunuyor.

İnternet Kaynakları

- *Critical Theory and Critical Theorists* [Eleştirel Kuram ve Eleştirel Kuramcılar]: stephen.macek.faculty.noctrl.edu/critical_theory_.htm
- *Critical Theory Resources* [Eleştirel Kuram Kaynakları]: pegasus.cc.ucf.edu/~janzb/crittheory/

Sorular

1. Toplum ve birey ilişkisine dair görüşlerinizi kendi sözlerinizle ifade ediniz. Kendi görüşleriniz içerisinde yer alan varsayımları saptamaya ve bunların dönüşüme yol açabilecek eylemleriniz üzerindeki etkilerini çözümlemeye çalışınız.
2. Bu bölüm, eleştirel psikolojinin konusu olabilecek sosyal ve siyasi gerçekliklerin büyük bir resmini çiziyor. Bu tabloda eksik olan nedir? Bu tablo hem sizin için hem de değişim için daha çok çalışan insanları harekete geçirebilmek için nasıl düzenlenebilir?
3. Ruh ve topluma dair hangi tür varsayımlar eleştirel kuram üretimine en iyi şekilde rehberlik edebilir? Hangi varsayımlar sorunludur?

Determinizm, doğa-çevre, bilinç-bilinçdışı, güç tartışması gibi eski meselelerde eleştirel psikolojiye dair en uygun tavırlar nelerdir? Ne tür yeni meseleler eleştirel psikolojiye konu edilebilir?

Çevirenler: Burcu Başaran & Fevzi İşsever

20
Araştırma Yöntemleri

Wendy Stainton Rogers

Bölüm Başlıkları

ELEŞTİREL "SORGULAMA MANTIĞI"
• *Farklı Bir Ontoloji*
• *Farklı Bir Epistemoloji*
• *Açıklama Yerine Yorumlama*
• *Dışaçekimci Araştırmalar*
ELEŞTİREL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ
TOPLUMSAL ADALETİ DESTEKLEYEN ARAŞTIRMALAR
• *Eylem Araştırmaları*
• *Toplum Psikolojisi*
• *Postkolonyal Psikoloji*
• *Özgürleşmeci Araştırmalar*
CÜRETKÂR ARAŞTIRMALAR
• *Yabancı Diyarlara Yolculuk Yapmak*
• *Sanal Dünyaya Girmek*
• *Kayıp Toprakların Yeniden Keşfi*
EYLEME GEÇMEK
• *Politikalara ve Uygulamalara Etki Etmek*
• *Daha Geniş Kitlelere Ulaşmak*
ELEŞTİREL PSİKOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA ETİK

Metodoloji ve yöntem, her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılıyor olsalar da esasen tanımları farklıdır. Metodoloji araştırma sorularını yanıtlamaya genel bir yaklaşım iken; *yöntem, belirli* bir araştırma tekniğidir. Bu bölümde temel olarak psikolojide eleştirel metodoloji üzerinde duracağım. Veri toplamanın ve yorumlamanın farklı yöntem-

lerine dair önerilen okumalar yazının sonunda sıralanmıştır. Bu bölümde çeşitli sorular ele alınıyor: Eleştirel psikologlar ne tür bir metodolojiyi benimsemelidir? Elde etmeye çalıştığımız nedir? Nereye ulaşmaya çalışıyoruz? Ve oraya nasıl ulaşacağız?

Eleştirel araştırma metodolojisinin gelişmesinde rol oynayan etkenleri bu doğrultuda inceleyeceğim. Bu bölümün çerçevesini belirleyen dört ana hedef vardır:

1. Belirli bir sorgulama mantığına hizmet etmek, yani eleştirel psikologların ortaya koyduğu türden ve kapsamda araştırma sorularını ele alabilecek bir metodoloji kullanmak.
2. Eleştirel psikolojinin temel amaçlarından biri olan toplumsal adaleti desteklemeyi teşvik etmek ve araştırmada "konu" alınan birey, grup ve toplulukları sömürmek yerine onlara hizmet etmek.
3. Araştırmaları cüretkâr hâle getirmek; böylece eleştirel yaklaşımın ve yeni teknolojilerin yolunu açtığı, anaakım psikolojinin ise kaçındığı veya göz ardı ettiği yeni yerleri, yeni soruları ve yeni insanları eleştirel psikologların keşfetmesine ve araştırmasına imkân tanımak.
4. Sözde kalmayan, eyleme geçen araştırmalar, başka bir deyişle, toplumsal adaletin uğruna mücadele edilecek bir şey olduğunu söylemekle yetinmeyen hem seçtiği yöntemle hem de elde ettiği sonuçla gerçekten fark yaratan araştırmalar yapmak.

Her hedefi sırayla inceleyecek, ardından da bahsedilen metodolojinin ortaya çıkardığı belirli etik konulara kısaca değineceğim.

ELEŞTİREL BİR "SORGULAMA MANTIĞI"

Ampirik araştırma yürütmek için başvurulan farklı yolların temelinde yatan felsefi düşünceleri iyi yansıttığı için Blaikie'den (2000) "sorgulama mantığı" terimini aldım. Bir eleştirel psikoloji araştırmasının sorgulama mantığı, eleştirel psikolojinin epistemolojiye ve ontolojiye dair anaakımdan ayrı düşen varsayımlarına (3. Bölüm'de Thomas Teo'nun ayrıntılı şekilde anlattığı gibi) uygun olmalıdır.

Farklı Bir Ontoloji

Teo psikolojide ontolojinin, psikologların incelediği şekliyle dünyanın doğasına ve insanın bireysel, kolektif ve ilişkisel olarak dünyada olma hâline dair psikologların varsayımlarıyla ilişkili olduğunu söylemektedir. Bu, soyut düzeyde anlaması kolay bir fikir değildir, bu nedenle bazı benzetmelere başvuralım.

Anaakım psikoloji, insanın dünyada-olma-hâlini denizde yüzen balıklarınki gibi görür. Balıklar, içinde yaşadıkları çevre olan denizden ayrı ve bağımsız olan varlıklardır. Anaakım psikologlar için biz insanların içinde yaşamımızı sürdürdüğümüz sosyal dünya da doğada, "dışarıda bir yerlerde", bizden ve bizim algımızdan ayrı olarak vardır. Bu dünya nesnel bir dünyadır; mahalleler gibi gerçek şeylerin, futbol maçları gibi olayların ve okullar gibi kurumların dünyasıdır. Nesnel olarak gerçek oldukları için de iyi veya kötü mahalleler şeklinde nesnel olarak incelenebilir; gol veya yaralanma sayısı şeklinde sayılabilir ve başarılı veya başarısız şeklinde ölçülebilirler. Bu dünya ayrıca, ayrı ve gözlemlenebilir sosyal olay ve olguların hangi yasalarla birbirlerine bağlanabileceklerine dair soruların anlamlı bir şekilde sorulabildiği ve yanıtlanabildiği bir dünyadır. Örneğin bir psikolog, iyi mahallelerden gelen öğrencilerin, kötü mahallelerden gelenlere kıyasla daha yüksek notlar almalarının ve daha iyi vasıflara sahip olmalarının *nedeninin* çocuğun içinde büyüdüğü mahallenin kütüphaneler ve oyun alanları gibi daha iyi kaynaklar sunması olduğu yönünde bir hipotez kurabilir. Başka bir psikolog ise, "mahalle"nin ekonomik avantaj veya dezavantaj imlecinden fazlası olmadığına ikna olmuş şekilde bu hipoteze karşı çıkabilir. Bir başkası ise, asıl sebebin ebeveynliğin niteliğinde yattığını, daha iyi ebeveynlerin daha iyi mahallelerde yaşamayı seçtiğini söyleyebilir. Tüm anlaşmazlıklarına karşın bu psikologlar bir konuda hemfikirdir; sosyal dünyada sistematik olarak işleyen kanuni ilişkiler vardır ve çelişen hipotezleri birbirine karşı titiz bir şekilde test etmek yoluyla bu yasalara ulaşılabilir.

Eleştirel psikologlar ise insanı ve sosyal dünyasını, daha çok müzik yapmaya benzer gören tamamen farklı bir ontolojiden hareketle çalışırlar. Müzik insan çabasının, tutkusunun, sefasının, hissinin, hünerinin, değerinin ve anlamının bir ürünüdür. Anlamını ve değerini ise ancak insanların onu nasıl anlamlandırdıkları ve nasıl değerlendirdikleri üzerinden *kazanır.* İnsanın ilgisinden bağımsız bir *doğanın kanunu* yoktur ki müziğin iyi veya kötü, neşelendirici veya üzücü, akıllıca veya beceriksizce yapılmış olduğunu belirlesin. Ancak ve ancak insan yargısı bunları bize söyleyebilir ve bu insan yargısı kişiden kişiye, yerden yere, zamandan zamana, durumdan duruma göre değişir. Gerçekte müzik, yalnızca insanlar onu yaptığı, betimlediği veya yorumladığı için *var*dır. Yalnızca insan gibi duygusal varlıklar bir kuşun şarkısındaki müziği duyabilir.

Bu açıdan yaklaşıldığında, sosyal dünyayı yöneten doğa kanunlarından söz edilemez. Onun kanunsallığı ve tahmin edilebilirliği daha çok insan toplumları, toplulukları ve kurumlarının kuralları *yapma* ve *işletme* şekillerinden ileri gelir; bu şekiller ise örf ve adetler, adap ku-

ralları, toplumsal beklentiler, gelenek, görenekler ve dini buyruklardır. Bu nedenle eleştirel psikologlar, insanların eylemlerini ve deneyimlerini belirleyen doğa kanunlarını "keşfetme" amacı gütmezler. Bunun yerine, kurallara dayalı sistemlerin nasıl oluşturulduğuna, yerleştirildiğine ve uygulandığına ve bu sistemlere nasıl direnildiğine dair içgörü kazanmak için çaba gösterirler. En önemlisiyse, kuralları kimin koyduğunu, bu kurallara kimin uymasının beklendiğini ve sonuçların ne olduğunu bilmenin peşindedirler.

Bu ontolojik farklar, araştırmanın sorgulama mantığında kökten bir değişimi gerekli kılar. Örneğin eleştirel psikologlar, yemek bolluğu olan ülkelerde neden bu kadar çok sayıda kadının zayıf olmak istediğini araştıracakları zaman, anaakıma ait deneylerin, anketlerin ve içerik analizi uygulanacak gözlemlerin işe yaramayacağı bir noktadan başlarlar. Anlam ve önemi (örn. "zayıf olma"nın önemini) ve gücün nasıl uygulandığını (genç kadınların arzularının manipüle edilmesi gibi) incelemeye daha uygun başka yöntem ve analizler gerekir. Genç kadınların "güzel görünmek" için uğraşmalarını "doğal" olarak görmekten vazgeçip, "bu davranış kimin kazanmasına ve kimin kaybetmesine sebep oluyor?" sorusunu sorduğunuz zaman, bu tür soruları yanıtlamak için yeni yollara ihtiyaç duyarsınız.

Farklı Bir Epistemoloji

Teo (bkz. 3. Bölüm) bir alanın ontolojisinin ve epistemolojisinin, yani bilgiye yaklaşımının, iç içe geçmiş olduğunu belirtir. Eleştirel psikolojinin farklı ontolojik yönelimi, farklı bir epistemolojik alt yapıyı da gerekli kılar. İşte bu noktada pozitivizm ve rasyonalizm; insan davranışı ve deneyimine dair bilgimizin, bizim kendisini keşfetmemizi bekleyen bir "dışarıdaki doğa"da varolan gerçeklik üzerine kurulu olduğu varsayımı nedeniyle geçerli olamayacaktır. Buna bazen "eşya ve ölüm" savı adı verilir (bkz. Edwards, Ashmore, & Potter, 1993); örneğin insanlar elleriyle masaya vurup, "Bana bunun *gerçek* olmadığını söyleme, kendin bak!" derler. Bu yaklaşımın aksine eleştirel psikologlar bilginin *kendisini* bir insan ürünü olarak görür. Çirkin fakat daha canlı bir şekilde anlatmak gerekirse, deneyimlerimizi ve yaşam dünyamızı oluşturan şeyler ve olaylar, gerçek kendinde-şey ve kendinden-şey değillerdir; onlar, insan edimselliği ve maharetiyle, "bilgi yoluyla var edilir" (Curt, 1999). Basitçe, bilgi insanların *yarattığı* bir şeydir, keşfettiği bir şey değil.

Böylelikle eleştirel bakış açısına göre, bir şeyin "gerçekte" ne anlama geldiğini aramak, boşa kürek çekmek demektir. Psikolojik olgular olarak ele aldığımız şeyler (örn. "zekâ", "kişilik", "ruh sağlığı", "erkeklik")

mutlak anlamda gerçek değildir. Onların gerçekliği daimi olarak psikologlar dahil insanlar tarafından yeniden üretilir ve bu öylesine akıllıca bir şekilde yapılır ki biz onların gerçek olduklarına inanırız. Fakat onlar gerçek değildir. Onlar, hayalimizde canlandırdığımız yanılsamalardır. Hiçbir nesnel şekilde "ölçümleri" veya "ispatları" mümkün değildir, yalnızca tanımlanabilirler. Tanımlar ise kaypaktır, tanımı yapana göre değişir. "Habis İmparatorluk tarafından katledilen masum insanlar" ve "adil bir savaşın getirdiği karşılıklı zarar" arasındaki fark, hangi tarafta yer aldığınızla ilgilidir; "zekâ" ve "kişilik" gibi kavramların anlamları ve değerleri de aynı şekildedir.

Ne var ki bu kitapta başkalarının da savunduğu gibi, eleştirel psikologların anaakımın "tarafsızlık" iddiasına meydan okumasının tek sebebi onların epistemolojik temellerinin yanlış olması değil, aynı zamanda bu iddianın nasıl kullanıldığıdır. Daha az başarı gösteren çocukları "düşük zekâlı" olarak adlandırarak bir kenara atmak, eğitim sisteminin onlar konusunda başarısızlığa uğramış olduğunu kabul etmektense çocukları kendi talihsizlikleri için suçlamak ve eğitimcileri ve politikacıları sorumluluktan azade tutmak için etkili bir yoldur. Böylelikle eleştirel bakış açısından yaklaştığımızda, bilgi-yapma ve bilgi-tüccarlığı yapma, şüphe ve soru uyandıran eylemlerdir. Onları ince tahkike maruz bırakmamız gerekir ve yöntemsel bir dille konuşacak olursak, bunun için bir yaklaşıma ve araçlara ihtiyacımız vardır.

Açıklama Yerine Yorumlama

Eleştirel psikolojinin farklı ontolojik ve epistemolojik temelleri, sürekli olarak kendileri için ve kendileri aracılığıyla bilgi dolayımında var edilen bir dünyadaki insanların işleyişlerinin muazzam düzeydeki karmaşıklığının incelenmesinde, anaakımın metodolojisinden daha etkin başka bir metodoloji gerektirecektir. Anaakım psikoloji, hipotezlerini test edeceği koşulları son derece kısıtlı tutarak bu karmaşıklıkla başa çıkar. Araştırmacılar incelemek için yalnızca birkaç, hatta çoğu zaman tek değişken seçer. Deneysel koşullar altında yalnızca bu değişkenler farklılık gösterecektir; araştırmacılar diğer tüm unsurları sabit tutmak için müthiş bir çaba sarf eder. Bu hipotez test etme yaklaşımının amacı, çeşitli psikolojik süreçlerin ve olguların nasıl "çalıştığını" neden ve sonuç bağlamında açıklamaktır.

*Açıklama*nın amacı, sonuçları tahmin edebilmek ve en nihayetinde davranışı manipüle edebilmektir. Açıklama[1] kelimesi köken olarak

1. Yazar burada İngilizce *explain* kelimesinden bahsediyor. (ç.n.)

düzleştirmek, pürüzsüzleştirmekten gelir. Açıklama peşindeki araştırmacılar bunu ara değişkenleri olabildiğince dışta bırakarak yapacaklardır. Bunun mümkün olmadığı durumda ise, araştırmanın komutlarını yerine getirmeyi reddeden katılımcılar gibi, sistemdeki herhangi bir rahatsız edici "gürültü"yü görmezden gelecek ve basitçe bu tür olayları verilerinin dışında bırakacaklardır. Bu şekilde, evrensel, düzenli, tahmin edilebilir ve dolayısıyla da kanunsal olan üzerine odaklanabilirler. Neyin neye sebep olduğuna dair her bağlama, tarihi döneme ve yere uygulanabilir, basit ve akla yatkın bir hikâye böylece anlatılabilir.

Eleştirel psikologlar ise, bunun yerine *yorumlama* çabası içindedir. Bu yalnızca *açıklama* demenin zekice bir yolu değildir. Yorumlama yalnızca neden sonuç ilişkisiyle ilgili değildir; bir origami figüründe "olan bitenlere" atacağınız bakışlar misali bir çözülmeyi, gözler önüne serilmeyi de içerir. Yorumlama, görü ve kavrayış kazanmakla ilgilidir. Bu yaklaşıma göre karmaşıklıkla baş etmenin yolu, onu göz ardı etmek veya düzleştirmek olamaz. Karmaşıklık daha belirleyici sorular sorarak kısmen azaltılır: *şu* anda, *bu* durumda, *bu* insanlara, "neler oluyor"? Karmaşıklığı idare etmenin bir başka yolu da, beklenen, tahmin edilen ve kanunsal olanı görmezden gelerek bunun yerine şaşırtıcı ve beklenmedik olana odaklanan farklı bir sorgulama mantığı olan dışaçekim[2] dir.

Dışaçekimci Araştırma

Araştırma yapmaya yaklaşım olarak dışaçekim, ilk olarak Charles Sanders Peirce tarafından öne sürülmüştür. Peirce dışaçekimi, "açıklayıcı hipotezler oluşturma süreci" olarak tanımlamış (Peirce, 1940: 42) ve onu hipotezleri *test eden* alışılageldik tümdengelimci sürece karşıt olarak konumlandırmıştır. Peirce'ın "açıklayıcı hipotezler oluşturma"yla kastettiği, bir şekilde diğerlerinden farklı duran, yani beklenmedik olan, ters düşen, uyumsuz kalan veya şaşırtıcı olan hadiseleri belirlemeyi ve bu hadiseler için en akla yatkın açıklamayı aramayı içeren bir süreçtir.

Dışaçekim insanların, ki bu bilim insanlarını da kapsar, kendilerini şaşırtan şeyleri anlamlandırmakta sıklıkla kullandıkları bir araçtır. Bunun için iyi bir örnek, Alexander Fleming'in penisilini "keşfetmesi"dir. Bakteriler üzerine deneyler yapan Fleming, onları, kapalı kapların içinde tuttuğu agar jelatini üzerinde yetiştiriyordu. Birgün laboratuvara gel-

2. Dışaçekim burada İngilizcedeki *abduction* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.) Metinde dışaçekimci araştırma olarak çevrilmiş olan *abductory research* terimi daha önce Türkçe'ye çevrilmemiştir. (ç.n.)

diğinde bazı kaplardaki jelâtinin küf nedeniyle mahvolmuş olduğunu gördü. Tam onları atacakken küfün etrafında çok net bir halka olduğunu fark etti. Bu halka ne anlama geliyor olabilirdi? Neyle açıklanabilirdi? Bu sorgulamadan hareketle oluşturduğu bazı küflerin antibiyotik maddeler üretiyor olabileceği hipotezi onu birçok hayat kurtarmış olan çok önemli bir keşfe götürdü.

Başka bir filozof olan Thomas Kuhn, böylesi bir dışaçekimci akıl yürütmenin, her ne kadar bu terimi kullanmasa da, bilimdeki rolü hakkında etkili yazılar yazmıştır. Her ne kadar onun "olağan bilim" olarak tanımladığı şey genellikle "bilimsel bilginin yelpazesinin ve kesinliğinin genişletilmesi olan amacına fazlasıyla ulaşan, oldukça birikimli bir teşebbüs" (1970: 52) olsa da, o, bunun tek yol olmadığını söylemiştir. Bazen Fleming gibi bilim insanları, kendilerini şaşırtan şeylerle karşılaşır. Kuhn, bu durumda yapılması gerekenin hipotez test etmekten hipotez oluşturmaya geçmek olduğunu söyler: "Yeni ve tahmin edilmeyen olgular ... tekrar tekrar bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılıyor ve yeni radikal kuramlar tekrar tekrar bilim insanları tarafından icat ediliyor." (1970: 53). Kuhn, bu duruma dikkat çekmesiyle ve sonuçlarına verdiği isim olan *paradigma değişimi*yle bilinir.

Psikolojide dışaçekimci araştırmanın en ateşli savunucularından biri Gary Shank'tir (1988). Shank, psikologların hep daha ince ayrıntılı modeller ve kuramlar üretmeye çalışmaktan vazgeçerek, anlamın nasıl oluşturulduğu ve bilginin nasıl yayıldığını kavramayı mümkün kılacak ustalığı ve teknikleri geliştirmeleri gerektiğini söyler. Shank'a göre seçilecek yol dışaçekimci metodolojiden geçmelidir.

Dışaçekimci metodolojide yöntemler iki seçenekten birini gerçekleştirmek üzere seçilir ve/veya tasarlanır; akıl karıştırıcı ve şaşırtıcı olan üzerinde durmayı kolaylaştıracak şekilde veriyi sunmak ki söylem analizinin ve konuşma çözümlemelerinin birçok türünde yapılan budur, veya aktif olarak şaşkınlık verici veri üretmek (örn. Q metodolojisi). Buna ek olarak analiz, muhtemel "olan biten"lerin alternatif okumalarının denenebileceği ve akla yatkınlıkları, işleyişleri ve sonuçları açısından incelenebileceği, şartlı "eğer..." yorumlamalarını üretme yetisinde olmalıdır. Bir sonraki kısımda tarif edilen paydaşlı-katılımcı araştırma stratejileriyle kullanılan bir dışaçekimci metodolojinin, amacı "eylemlerin düzenlenmesini sağlayan, büyük ölçüde örtük ortak bilgiyi, sembolik anlamları, güdüleri ve kuralları" (Blaikie, 2000: 15) meydana çıkarmak olan eleştirel psikoloji metodolojisi için temel sunacağı düşüncesindeyim.

ELEŞTİREL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Eleştirel gündem için, sonuçlara dair çok daha elzem sorular vardır. Eleştirel araştırma soruları, iktidarın kullanımı ve iktidara direnmekle ilgilidir. Bu "olup bitenler"le kimler kazanır ve kimler kaybeder? İnsanların yaşam dünyalarını ve deneyimlerini oluşturan olay ve deneyimlerin ardında "olup bitenleri" yorumlayabilmeyi ve buna dair içgörü kazanmayı mümkün kılan araçlar, araştırma yöntemleridir. Bunlar özellikle de gücün nasıl, kim tarafından ve hangi amaçla uygulandığını didikleyerek açıklığa kavuşturmamıza imkân sağlamalıdır. Fakat bir yandan daha da ileri giderek, gücün kötüye kullanımına nasıl direnileceğini ve/veya nispeten daha az gücü olan birey ve grupların refah ve özgürlük arayışlarında nasıl daha güçlü hale gelebileceklerini bize söyleyebilecek toplumsal eşitlikçi, pratik sonuçlara varmalıdır.

Bu kısmın başında da belirtildiği gibi, bu bölüm eleştirel psikologlar tarafından kullanılan yöntemlere kapsamlı ve ayrıntılı bir bakış sunamayacak (daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Willig & Stainton Rogers, 2008). Yine de birkaç genel noktaya değinmek anlamlıdır.

Öncelikle, pozitivist epistemolojiyi ve natüralist ontolojiyi reddetmeleri sebebiyle, eleştirel psikologların niceliksel yöntemleri de reddederek niteliksel yöntemleri kullanacakları varsayımına sıklıkla rastlanır. Ne var ki, Parker ve Burman (1993) ve başkalarının da belirtmiş olduğu ve bu kitabın çeşitli bölümlerinde de anlatıldığı gibi, niceliksel veriler, ayrımcılığa ve dışlamaya dair toplumsal adalet savlarında kullanmak için güçlü araçlardır. Bunun için iyi bir örnek, dezavantajlı gruplardaki insanların sağlık durumlarının, ayrıcalıklı gruplardaki insanlarınkine oranla çok daha kötü olduğuna dikkatimizi çeken, dünya çapında ve yerel niceliksel verilerin bolluğudur. Bir diğer taraftan, niteliksel yöntemler de yalnızca eleştirel amaçlarla kullanılmaz. Ticari çıkarlar, pazar araştırmaları şeklinde, odak grupları ve diğer niteliksel yöntemlerin gelişiminde her zaman önemli bir rol oynamışlardır; çünkü bu yöntemler etkilidir. Bununla birlikte, niteliksel yöntemler eleştirel psikoloji araştırmaları için genellikle ustaca araçlar sunar ve yorumlamacı analiz için beceriyi gerektirir.

İkinci olarak Willig'in (2001) de belirtmiş olduğu gibi yöntem, verinin hem toplanmasını hem yorumlanmasını hem de analizini içerir. Temelde eleştirel psikologlar, etik ve uygun bir süreç yönetildiği sürece verinin nasıl toplandığından çok kullandıkları analizin türüyle ilgilidir. Bunu da genellikle, anaakımın yöntemden bahsettiği şekilde analitikliklerinden bahsederek belli ederler. Eleştirel psikoloji araştırmalarında analiz son derecede önemli ve temeldir. Eleştirel psikolojinin, ciddiye

alınabilmek için yapması gereken, basmakalıp *betimlemeler* sunmaktan veya bir bireyin veya grubun "sesi olmak"tan çok daha fazlasıdır. Varılan sonuçların ardında her zaman net, titiz ve kuramdan beslenen bir yorum ve iyi bir şekilde ifade edilmiş ve sistematik olarak desteklenmiş bir sav olmalıdır. Eleştirel araştırmaya kesinliğini ve temelini veren, eleştirel psikologların araştırmalarının sonuçlarını geçerli ve faydalı olarak sunmalarını mümkün kılan şeyler bunlardır.

TOPLUMSAL ADALETİ DESTEKLEMEYE YÖNELİK ARAŞTIRMALAR

Bu kitabın da altını çizdiği gibi, eleştirel psikologların birçoğu, hatta muhtemelen çoğunluğu, anaakım psikologların göz ardı ettiği konu ve sorunlara değinmek üzere tasarlanmış olan bir toplumsal adalet gündemiyle hareket etmektedir. Fox'un da belirttiği gibi, "nihai politik amacımız, radikal olarak daha iyi bir toplumun ortaya çıkmasına katkı sağlamaktır"(2000: 21). Hakikaten de bu gündemin eleştirel psikolojinin kendisine nüfuz etmiş olduğunu şimdiye kadar gayet iyi fark etmiş olmalısınız.

Öyleyse bunun eleştirel psikolojinin araştırma metodolojisi açısından sonuçları nelerdir? Toplumsal adalet için çabalamanın hem bireyler hem de topluluklar için refahı yükseltmekle ilgili olduğu takdirde, eleştirel bakış açısından yaklaşan bir araştırmanın yapması gereken birkaç şey vardır:

- Toplumsal adaleti doğrudan destekleyecek pratik sonuçlar sunmak;
- Sömürü ve baskılama yerine karşılıklı dayanışmayı içeren, daha eşitlikçi ve sürdürülebilir ilişkilere katkı sunmak (daha ayrıntılı bir anlatım için bkz. Kagan, Burton & Siddiquee, 2008);
- Toplumsal adalet adına kurabileceğimiz savları destekleyecek analizi ve kavrayışı sunmak;
- Bu amaçlara ulaşabilecek belirli sistemler, stratejiler ve müdahaleler geliştirmek.

Toplumsal adalet gündemi adına yapılan savlardan herhalde en çok bilineni, Brezilyalı eğitimci Paulo Freire tarafından yapılandır (Freire'nin çalışmalarının daha ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Steinitz ve Mishler, bu ciltte 23. Bölüm). Freire'nin kavramı olan "ezilenlerin pedagojisi" (1970, 1995), birçok eleştirel psikoloğa ilham vermiştir; özellikle de toplum psikolojisi ve postkolonyal psikoloji alanlarında çalışan

ve eylem araştırması[3] yapanlara. Bu kısmın kalanında, bu alanlardan her birinde nasıl işlediğini inceleyeceğim.

Eylem Araştırmaları

Eylem araştırmalarından, toplumsal adalet gündeminin araştırmalara nasıl uygulanacağına dair faydalı bir tanımlama çıkarabiliriz. Bu araştırmalar "değerli insani amaçların peşinde pratik bir bilgi geliştirmekle ilgilenen katılımcı ve demokratik süreçlerdir" (Reason & Bradbury, 2001: 1). Reason ve Bradbury'e göre araştırmanın amacı insanlara gündelik hayatın işleyişinde faydalı olacak *pratik* bilginin, bireylerin ve toplulukların refahını artırma, kaynakların ve gücün erişilebilirliğini daha adil kılmaya katkıda bulunma ve doğal kaynaklar ve insan kaynakları açısından daha sürdürülebilir bir ekoloji geliştirme yoluyla üretimi olmalıdır. Reason ve Bradbury bu pratik sonuçların, refahın, adaletin ve sürdürülebilirliğin önündeki engellere dair daha derin bir anlayış ve görü kazanmayı içermesi gerektiğini, bu engelleri nasıl aşabileceğimizi böylelikle görebileceğimizi vurgular.

Yine eylem araştırmaları üzerine yazan Carol Kagan ve arkadaşları, ihtiyaç duyulanların kullanışlı bir özetini yakın zamanda sunmuşlardır:

- Pratik konular ve sorunlar üzerine eğilen araştırma soruları: Kurcalandığı zaman, yukarıda belirtilen tüm kazançları sağlayabilecek sorular.
- Araştırma sorularının, araştırma sürecinin ve bu sürecin sonuçları ve muhtemel getirilerinin politik içeriğine dair farkındalık ve duyarlılık.
- Kendi uygulamaları, güçleri ve etkileriyle uğraşırken düşünümsel davranabilen ve araştırmanın ilgilendirdiği kişilerin araştırma sürecinin tamamına katılımını ve dahiliyetini sağlamak için etkin olarak uğraşan araştırmacılar.
- Araştırmanın ilgili kimselere yarar sağlayacak sonuçları.
- Bulguların ilgili kimselerle dikkatli ve saygılı bir şekilde paylaşılması ve elde edilen bilginin yaygınlaştırılması. (Kagan ve ark. 2008: 32-33'ten alınarak uyarlanmıştır).

Topluluk Psikolojisi

Toplumsal adalet, toplum psikologlarının da gündeminde önemli bir yer tutar. Genellikle dışlanmış ve ötekileştirilmiş topluluk ve grup-

3. Eylem araştırması, İngilizcedeki *action research* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

larla çalışmayı tercih eder ve "güçlenme ve kendi kaderini tayin etme, işbirliği ve demokratik katılım, sağlık, iyilik ve koruma, toplumsal adalet gibi ortak değerleri anlama ve destekleme" (Hanlin ve ark. 2008: 527) amacı güderler. Topluluk psikologları, araştırmalarının beraber çalıştıkları grup ve toplulukların güçlendirilmesine iki yolla katkı sunduğunu düşünür: doğrudan, "ötekileştirilen insanların seslerinin ve anlatılarının duyulmasına vasıta" olarak ve daha dolaylı olarak, araştırmacının "yalnızca bir veri alıcısı değil; katılımcıların hikâyelerinin, deneyimlerinin ve inşa edilmiş bilgilerinin bir temsilcisi" (Hanlin ve ark. 2008: 526) olarak (toplum psikolojisinin eleştirel bir incelemesi için bkz. bu ciltte 8. Bölüm).

Postkolonyal Psikoloji

"Hâkimiyete dair güç ilişkilerini oluşturan ve koruyan" (Foster, 1993: 56) sistemlere meydan okumakta en büyük azmi gösteren, psikolojinin postkolonyal eleştirisidir (Macleod & Bhatia, 2008). Postkolonyal kuram, sömürgeciliğin sömürgeci güçlere maruz kalan bireyler, topluluklar ve kitleler üzerinde bırakmış ve devamen de bırakmakta olduğu etki üzerine odaklanır. Buna örnek olarak Güney Afrika'daki Siyahi ve Apartheid rejiminde tanımlanmış olduğu üzere, "renkli derili" halklar, Yeni Zelanda'daki Maoriler ve Kanada, Güney Amerika ve ABD'deki yerli halklar verilebilir.

Don Foster, Güney Afrika'da psikolojinin Apartheid rejimine hizmet etmek için kullanılmasına karşı çıkmasıyla bilinir. Bu rejimin yıkılmasının ardından Güney Afrika'daki birçok psikolog, yoksul ve ezilmiş insanların hayatları ve deneyimlerine dair yaptıkları araştırmalarda eleştirel bir duruş sergilemeye başlamıştır. Oldukça güçlü bir çizgi izlerler; örneğin Catriona Macleod eleştirel psikolojide araştırmaların, "güç ilişkilerine ve güçsüzleştiren dışlayıcı ve ayrımcı uygulamalara belirgin bir ağırlık vermesi"nin (2004: 524–5) *bir zorunluluk* olduğunu ileri sürer. Başka bir deyişle bu araştırmalar, başkalarını kötü muameleye maruz bırakan, ötekileştiren ve sömüren elitleri teşhir etmek, onlara direnmek ve nihayetinde onları tahtlarından indirmek için *daimi* bir çaba içerisinde olmalıdır.

Postkolonyal kuramcılar anaakım topluluk psikolojisinin yaklaşımının bazı yönlerini yoğun bir şekilde eleştirir; bu yaklaşımın "katılımcılarının hikâyelerinin, deneyimlerinin ve inşa edilmiş bilgilerinin sesi olma"ya (Hanlin ve ark. 2008: 526) dair tüm iddialarını açıkça kınar. Macleod ve Bhatia böylesi bir iddianın "araştırmanın öznelerini nesneleştirecek ve sömürgeleştirecek hareket noktaları"(2008: 576) yarattığı-

nı söyler. Başka bir kıtadan, Aotearoa, Yeni Zelandalı bir postkolonyal kuramcı olan Linda Tuhiwai Smith, Maoriler arasında "araştırma" kelimesinin "yerli dünyanın kelime dağarcığındaki muhtemelen en kötü kelimelerden biri" (Tuhiwai Smith, 1999: 1) olduğunu belirtir.

Bu noktadaki eleştirellik çok daha keskindir. Tuhiwai Smith "emperyal gözden araştırma yapma"nın (1999: 4) sorunlarından bahseder. Smith'in çalışmaları, sömürgeci güçlerin sömürü ve ayrımcılığa dayanan tarihini göz önünde bulundurur ve bazı araştırmacıların, Smith'in "hayırseverlik" olarak nitelediği tutumlarına oldukça alaycı bir inanmazlıkla yaklaşır. Postkolonyal yaklaşımlar özellikle iyi niyetli fakat nihayetinde dayatmacı araştırmalarda gözlemlenebilen düşünümselliğin *niteliği* hakkında kuşkucudur; bu düşünümsellik kolaylıkla "solcu aydınların kendini tanıma listelerinin sıradanlığı"na (Spivak, 1988: 70) düşebilir. Tuhiwai Smith bu nitelikteki bir düşünümselliğin, yoksun bırakılmış ve ezilmiş insanlarla yapılan araştırmaların onları "yakalamaktan" kaçınamayacağını değil kabul etmek, anlamakta bile başarısız olacağını söyler (Bu konudaki bir tartışma için bkz. bu ciltte 16. Bölüm).

Postkolonyal bir eleştirel psikoloji, toplumsal adalet gündeminin cazip bir "ek özellik" gibi basitçe eklenemeyeceği iddiasındadır. Eleştirel psikologlar araştırmalarımızda yaptıklarımızı, bunları nasıl yaptığımızı ve en önemlisi de araştırma yapan bizlerle "üzerine" araştırma yaptığımız insanlar arasında kurduğumuz ilişkinin doğasını kökten değiştirmelidir. Bu, araştırma konusu olan Öteki'yi daha iyi temsil etmekle ilgili değildir. Eleştirel psikologlar, tamamen yeni araştırma stratejilerine ihtiyaç duyar:

- Dilsel emperyalizm gibi sömürgeci ve emperyalist yaptırımların sebep olduğu bozulmaları saptayarak onlara meydan okuyan ve özgürleşme amacıyla tasarlanmış amaçları benimseyen yeni hedefler.
- Araştırma sürecinin her kısmında güç paylaşımı konusunda ciddi olan yeni ilişkiler.
- Sömürgeciliğin etkilerinin kendisi dahil, ekonomik sömürü, göç ve iç savaş gibi yeni konular.
- Sınıf, toplumsal cinsiyet ve "ırk"a dair ilişkilerin ve kimliklerin altüst olduğu sınır alanlarda yeni yerler.

Özgürleşmeci Araştırma

Tüm bunların merkezinde, deneyimleri ve koşulları çalışmaların öznesi olan kişileri güçsüzleştirmek yerine güçlendirecek araştırma

yöntemleri geliştirmeye ve benimsemeye olan bağlılık yatar. Ancak başlangıç noktası olarak bunu alırsak ve daha geniş bir toplumsal adalet gündeminden ve bu gündemi destekleyen kişilerin çalışmalarından faydalanırsak eleştirel psikolojiyi ileri götürecek bir *özgürleşmeci* araştırma biçimi geliştirmeye başlayabiliriz diye düşünüyorum. Hakikaten de "özgürleşmeci" kavramı, Freire'in kullandığı asıl terim olan *pedagogia de libertação* ifadesiyle kastettiği kavramdır.

Burada böylesi bir özgürleşmeci araştırmayı nasıl hayata geçirebileceğimize dair önerilerimi başkalarının çalışmalarına da dayanarak sıralıyorum:

- Yararlanmasını amaçladığımız insanların araştırmanın asıl paydaşları olarak tanımlanacağı koşulları yaratarak.
- Bu paydaşlarla ortak bir hedef belirlemeyi ve gözetmeyi taahhüt ederek.
- Bu paydaşların tüm araştırma sürecinde anlamlı bir rolü ve süreç üzerinde gerçek bir hükmü olduğundan veya kendilerinin araştırmacı olarak çalışmaya etkin bir şekilde dahil olduğundan emin olarak.
- Katılımcıların hem kendilerinin hem de ortak bir hedef izledikleri topluluk veya gruplarının yararlarını, anlamlarını ve meselelerini yansıtan yaklaşımlar kurmalarını mümkün kılan stratejiler ve yöntemler benimseyerek.
- Bu yaklaşımları bireylerin "sıradan" görüşleri olan kişiler olarak değil, başlı başına özgün, hakiki ve değerli olarak ele alıp saygı göstererek.
- Araştırma sürecini kabul edici, erişilebilir ve kullanışlı kılarak ve paydaşlar için ve onların toplulukları için anlamlı ve faydalı olacak şekillerde bulguları sunarak.
- Araştırmadan kaynaklanan herhangi bir hoşnutsuzluğu ve şüpheyi kabullenerek, bu şüphenin kaynağına saygı göstererek ve onun nasıl ele alınacağı konusunda uzlaşarak.
- Güven inşa etmek için fırsatlar yaratarak ve ortak başarıyı kutlayarak.

Dünyanın çeşitli yerlerinde özgürleşmeci araştırmalar yürüten grupların sayısı gün geçtikçe artıyor. Bu araştırmaların iyi bir örneği Massey Üniversitesi merkezli çalışan bir Maori sağlık araştırma grubu olan Whariki tarafından yürütülmektedir. Araştırmaları Maori değerleri ve sağlık anlayışları üzerine kuruludur ve "Kapıların ve pencerelerin bize açılması için nazik adımlar atmalıyız. Paylaşımda bulunmayı seçenlere saygı duymadan ve sorumluluklarımızı ve yükümlülüklerimizi iyice kavramadan bilgi talep edemeyiz." ilkesini benimsemiştir (Wha-

riki websitesi, http:/www.aphru.ac.nz/whariki/info/index.htm, 3 Nisan 2008 tarihinde erişilmiştir). Daha ayrıntılı bilgiye web sitelerinden ulaşabilirsiniz.

CÜRETKÂR ARAŞTIRMALAR

Eleştirel araştırmalar bir yandan da kapalı kutuları açma cesaretini gösterebilmekle ilgilidir. "Olan bitenin" köküne inilmesi, incelenmesi, sorgulanması ve değiştirilmesi gerektiği gergin, hatta tehlikeli yerlere bilerek ve isteyerek girmek cesaret gerektirir. Bu kısımda özellikle, eleştirel psikologların bu sorunlu, sıkıntılı ve tartışmalı alanlarda ve konularda, daha romantik bir üslupla "cüretkâr araştırmalar" da denebilecek bu araştırmaları neden ve nasıl yaptıklarına bakacağım. Bu araştırmalar, "Batı dünyası"nın etnosantrik sınırlarının ötesine geçmeyi, internetin mümkün kıldığı sanal dünyaları ve sosyal alanları keşfetmeyi ve bilinçaltı gibi anaakım psikolojinin terk etmiş olduğu kayıp toprakların yeniden keşfini kapsar.

Yabancı Diyarlara Yolculuk Yapmak

Yeni Zelanda'da bulunan Aotearoa'yı ziyaret ettiğimde bana gösterilen meşe ağaçlarının "egzotik" olduğunun ve aslında orada hiçbir işinin olmadığının küçümseyici bir tonla söylenmesi beni çok şaşırtmıştı. Benim aşina olduklarımı "normal", başkalarının aşina olduklarını ise "ezgotik" kılan *"habitus"*umun, buna ne kadar direnmeye çalışsam da tutsağı olduğumu iyice fark etmiştim.

Anaakım psikoloji bu konuda son derece dar görüşlüdür; neredeyse istisnasız olarak, farklılık gösteren her şeyin yabancı ve egzotik olarak algılandığı, "bizim gibi insanlar"dan oluşan bir tuhaf tek-kültürlü dünyada faaliyet gösterir. Belirli bir dünya görüşünü benimsemiş insanlar *tarafından, aynı* dünya görüşünü benimsemiş insanlar *üzerinde* yapılan deneylerin, her nasılsa, evrensel insan özelliklerine dair bize bir şeyler anlatabileceği yanlış inancı üzerine kuruludur.

Bu içe dönük dar görüşlü anlayışa karşılık olarak, eleştirel psikologlar sıklıkla anaakım psikolojinin bu at gözlüklerinden sıyrılmalarında yardımcı olacak yerlere gitmeyi veya yaklaşımlar benimsemeyi özellikle seçerler. Bunu bazen kültürel sırça köşkleri olan kendi çalışma alanlarından çıkarak, örneğin, antropolojiden alınmış bir etnografik yaklaşım benimseyerek yaparlar. Bazen ise "sapkın" bir grupta "içeriden biri" gibi çalışarak araştırmalarını yürütür, aykırı adetleri ve alternatif güç ve hüküm yönetimlerini daha saygılı bir anlayışa açarlar. İkisi de "farklı",yani normatif olmayan yerlere bakmayı ve anaakım psikolojinin kullandık-

larından başka araştırma stratejileri ve yöntemleri kullanılmasının gerekliliğini içerir. Bunlardan bazılarına, özellikle de "uzak diyarları" ziyaret eden turistler gibi davranarak araştırma yapılabileceğini söyleyen psikologları eleştiren postkolonyal yaklaşımdan çıkan önerilere, önceki kısımda değinilmiştir.

Etik bir araştırma "turizmi", ziyaret edilen toprakların ve kültürlerin yerleşik halklarına saygı göstermeyi ve ev sahiplerini sömürmekten, aşağılamaktan ve onlara büyüklük taslamaktan kaçınma konusunda istikrarlı davranmayı gerektirir. İnsanlara kendi kültürlerinin ve o kültürde olan bitenlerin uzmanlarının onlar oldukları kabullenerek yaklaştığınızda, o kültürü kavramanız çok daha mümkün olacaktır. Ve tıpkı iyi turistler gibi, gitmeden önce iyice hazırlanmanız gerekir ki yerlilerle anlamlı ve saygın bir şekilde iletişim kurabilin. Hepsinden önemlisi de orada misafir olduğunuzu hiç aklınızdan çıkarmamalı ve nazik bir misafir olmaya çalışmalısınız.

Fakat ortada çok daha büyük bir soru var: Kendi kültürel yeterliğinizin dışında yürüttüğünüz bir araştırmanın meşru ve etik olması mümkün müdür? Eleştirel psikologlar arasında bu oldukça tartışmalı bir konudur. Bazıları yalnızca belirli bir bölge veya topluluk hakkında kültürel yeterliliği bulunan kişilerin oraya dair araştırma yapma yetkisinin olduğunu, bir başka deyişle yalnızca eşcinsel adamların, eşcinsel adamların cinsel geleneklerini meşru bir şekilde araştırabileceğini ya da yalnızca kadınların anne olmanın etkilerini araştırabileceğini savunur. Bu yaklaşımı benimsemeye meyilli olan Whariki, Maoriler üzerine araştırmaların yalnızca Maoriler tarafından ve Maoriler için yapılması gerektiğini savunur. Başka araştırmacılar izlenmesi gereken yolun işbirliği olduğunu söylerken, bazı diğerleri "tokenizm"[4]e dair endişelerini dile getirir. Örneğin Güney Afrika'da eleştirel psikolojiyi desteklemiş olan psikologların birçoğu muhtemelen Apartheid'ı destekleyen psikolojiyi ortadan kaldırma sorumluluğunun kendilerinde olduğunu düşündükleri için tarihinde sömürgecilik olan grupların üyeleridir. Sergilenen duruş ne olursa olsun, söz konusu olabilecek etik ve epistemolojik sorunlarla bu sorunlardan kaynaklanan dikkat ve düşünümsellik gerekliliğini kabul etmek çok önemlidir.

Sanal Dünyalara Girmek

Dünyamız, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında süratle genişleyen ve gelişen bir yenilikler dünyasıdır. Sosyal iletişim ağı siteleri, bloglar

4. Tokenizm: Bir amaca yönelik (örgüt yönetim kurulunda kadın erkek sayısını eşitlemek gibi) yalnızca göstermelik bir çabada bulunmak. (ç.n.)

ve benzerleri, yüksek hacimli ve büyük bir çeşitliliği olan konuşma ve metin bombardımanı yaratıyor. Cep telefonlarının, kullan-at fotoğraf makinelerinin ve web kameralarının gelişmesi ve ucuzlamasıyla *reality show*ların yaygınlaşması ve sıradan ve sıra dışı insanların yaşadıkları deneyimleri ifşa ediyor. Veri toplamaktan çok yorumlamakla ilgilenen eleştirel psikologlar için bu durum elimizde fazlasıyla bulunan ve analiz için kolaylıkla toplanabilen her türlü "veri"ye erişimi sağlıyor.

Gerçekten de kökten bir değişim söz konusu; son teknolojiye erişimi olanlar için sosyal dünyaların kendileri değişmekte. Türlü türlü konuşmalar uzun mesafeler arasında, örneğin taşınma sonucunda ayrılmış olan sevgililer arasında veya birbirlerinden kilometrelerce uzak olan fakat ortak bir hedef veya ilgi paylaşan yabancılar arasında bile kolay ve gündelik bir hâle gelmiş durumda. Konuşarak uzlaşma ve anlam yönetimi eşi görülmemiş şekillerde gerçekleşiyor. Bunun sonucunda da insanların yaşama ve hayatlarını deneyimleme biçimleri hızlı ve çarpıcı değişimlerden geçiyor. Arkadaş, sevgili veya cinsel partner aramaktan mal satışı ve değiş tokuşa, siyasi ve dini propagandadan isyan ve direniş örgütlemeye, tıbbi konsültasyondan internet üzerinden danışmanlığa kadar insanlar her şeyi bireyler olarak ve farklı türden topluluklar olarak farklı şekillerde yapıyor.

Yani? Muhtemelen buna yanıt vermek için henüz çok erken. Yine de tüm bu fırsatlar düşünüldüğünde eleştirel psikologlar, teknolojik gelişmelerin mümkün kıldığı çok çeşitli sanal, fakat istilacı olması muhtemel röntgencilik türleriyle ilişkili etik konulara dair dikkatli olmalıdır. Verinin kaynağından çok yorumuyla ilgilenen araştırmacılar olarak, başkalarını dikizlemenin kolaylığına aldanmaya direnmeliyiz ki bu kadar gurur duyduğumuz toplumsal adalet gündemi iddiamızın altını boşaltmayalım. Bunun yanı sıra erişim kolaylığı, özellikle de verinin niteliğinden çok niceliğine hayranlık duyan bir dünyada, "iyi'" görünen fakat özenli yorumlamadan veya kuramsal analizden yoksun bir makale yığınının oluşma riskini de yükseltir.

Kayıp Toprakların Yeniden Keşfi

Eleştirel psikolojinin içinde psikanalitik düşünceleri yeniden psikoloji kuramlarına, özellikle de veri toplama, analiz ve yorumlama tekniklerine katan güçlü bir kol gelişmiştir. Psikanaliz eleştirel psikologlara fazladan bir yorumlayıcı dil sunar: örneğin, öznenin konumlandırılması ve rol üstlenme gibi konularda duygusal yatırımın rolüne dair. Bu dil, olası yeni yorumlayıcı görülere erişim sağlar. Örneğin bir anlatı, bir

açıklamadan veya bir şeyin olduğu gibi anlatıldığı bir aktarımdan ziyade psikolojik bir savunma mekanizması olarak sunulabilir.

> [P]sinakaliz, söylemi, iç dünyanın psişik gerçekliğinin meydana çıktığı ve ifade edildiği bir alan olarak kurar. ... Kişilerin ifadeleri yoluyla inşa ettikleri konumlarının onların anksiyetelerinin, savunmalarının ve ilişki kurma biçimlerinin göstergesi olarak okunması, psikanalitik bir okumanın metnin "arkasın" uzanmasını getirecektir (Frosh & Young, 2008: 109).

Bu yaklaşımın eleştirel yönü, "bastırma" gibi psişik süreç ve olguları bireysel zihinlerin özellikleri olarak değil, "kendilik teknikleri" (Foucault, 1978) dolayımında bir toplumsal ve kültürel ürün olarak ele almasında yatar. Psikanalitik kuramın eleştirel psikolojide kullanılan hâli, varlığını Freud'dan çok Film Kuramı'na borçludur diyebiliriz. Ayrıca bu yaklaşım, "gerçekte" olan bitenlere dair analizanın bilmediği görüşleri analistin bileceği varsayımının hâkim olduğu anaakım klinik psikolojiyle arasına mesafe koyar. Eleştirel psikoloji akımı daha çok "araştırma ilişkisine ve derinlemesine bir metin okumasına psikanalizden alınan fikirlerin yedirilmesi" için (Frosh & Young, 2008: 109) çabalayan bir metin analizi biçimidir; yukarıda ifade edildiği gibi açıklamadan ziyade yorumlama amacı güder.

Burada, psikanalitik, ki bazen akıl karıştırıcı şekilde psikososyal olarak da geçer, yaklaşımların eleştirel psikoloji içinde, bazen diğer yaklaşımlarla da ilginç şekillerde birleştirilerek (örn. MemoryWork, bkz. Stephenson & Kippax, 2008) gittikçe daha da yaygın olarak yer aldığını belirtmekten fazlasına ayıracak yerimiz yok.

EYLEME GEÇMEK

Eleştirel psikologlar, araştırma sonuçlarının toplumsal adaleti destekleme gibi hedeflere gerçek bir katkıda bulunabilmesi için, araştırmalarını eleştirel psikolojinin ele almaya çalıştığı konular *içerisinde* konumlandırmanın önemli olduğuna inanırlar. Eleştirellik yalnızca kuramsal bir duruş değildir; eleştirelliği sahiplenmek, onu "yapmayı" gerektirir. Dolayısıyla, eleştirel psikolojinin metodolojisi laboratuvar denilen şeyden çıkarılmalı ve "gerçek hayat"ın pratiğine taşınmalıdır.

Eleştirel psikologların yaptıkları araştırmalarla, bu araştırmaları kimlerle beraber ve kimler için yaptıklarıyla toplumsal adaleti nasıl desteklediklerini bir miktar incelemiş bulunuyorum. Bu kısımda ana hatlarıyla belirteceğim gibi, eleştirel psikologların "fark yaratma"sının başka iki yolu ise, hizmetin sağlanması ve dağıtımıyla mesleğin icrasını

ve sosyal politikaları etkilemek ve önyargı ve peşin hükümlere meydan okumak için geniş kitlelere seslenmektir.

Politikaları ve Uygulamaları Etkilemek

Anaakım psikoloji, en azından dünyanın İngilizce konuşulan kısmında devlet politikaları ve kamu hizmetlerini yöneten kişileri personel performansı ve verimini yönetmek ve düzenlemek için sağduyulu ve güvenilir teknoloji sunduğu konusunda ikna etmekte oldukça başarılı olmuştur. Anaakım psikolojinin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde özellikle etkin rol oynadığı "teftiş kültürü"nde sistemler,

- "İyi", "en iyi" ya da "etkili" iş için ölçütleri, göstermelik olarak "eldeki en iyi araştırma bulguları" temelinde tanımlama,
- Bu ölçütleri, personelin bireysel olarak ve kolektif olarak ulaşması gereken "kalite standartları" ve "hedefler"i belirlemek için kullanma ve
- Bu hedeflerin tanımladığı şekildeki bir başarıyı, maddi ikramiyeler gibi yollarla ödüllendirme ve düşük başarıyı ileride açılacak bir bütçeyi kısmak gibi yöntemlerle cezalandırma

ilkeleri üzerine kurulur.

Bu konuda çarpıcı bir örnek, İngiltere ve Galler'de çocuk suçlulara ilişkin adalet işlemlerine bakmak üzere kurulmuş olan sistemdir.[5] Bu sistem tamamen tekil çocuklara ilişkin "risk faktörleri"ni belirleme ve bu risk faktörlerini azaltmak için eyleme geçme üzerine kuruludur. Anaakım psikolojinin araştırma bulgularına dayanan bu risk faktörlerin arasında; zedelenmiş kişilik örüntüsü (örn. hiperaktivite ve hareketlilik), düşük akademik performans, düşük zekâ, tutarsız ve düşük nitelikli ebeveynlik, ebeveyn uyumsuzluğu, ayrılık ve boşanma, düşük sosyoekonomik statü, suç işleyen arkadaşların varlığı ve yoksul mahallelerde yaşamak sayılabilir (Farrington, 1996). Bu faktörler "kriminojenik ihtiyaçların" işaretleri olarak değerlendirilir ve bu ihtiyaçların karşılanması için çocuğun gözaltına alınarak, yaralanmaya, hatta ölüme yol açabilecek zapt etme yöntemlerine yasal olarak maruz bırakılabileceği müdahalelere *gerek duyulur.*

Eleştirel kriminologlar (örn. Smith, 2005) bu tür bir tedaviyi savunan araştırma bulgularını aktif olarak tartışıyor. "Kriminojenik ihtiyaç" fikrinin üzerine kurulduğu ve çocukları tutuklamak için bir temel su-

5. Yazar burada başı kanunlarla dertte olan veya olma "risk"i bulunan 8-18 yaş arası çocukların suç işlemelerini veya yeniden suç işlemelerini engellemek için düzenlendiğini belirttiği *Youth Justice Services*'tan bahsediyor. (ç.n.)

nan verileri sağlayan kişilerin Farrington gibi psikologlar olduğu düşünüldüğünde, konuya dahil olmanın eleştirel psikologların sorumluluğu olduğu kanaatindeyim. Bu noktada gerçekleştirilmesi gereken üç şey var. Eleştirel psikologlar ilk olarak Smith'in çalışmaları gibi çalışmaları kullanarak, böylesi "risk faktörleri" ve "ihtiyaçlar"ın temelini oluşturan "kanıtların" kısıtlılığını psikolojinin seyirci kitlesine göstermelidirler. İkincil olarak, politikaların karar mercisindeki insanlara, müdahaleleri meşrulaştıran savların tartışmalı zeminine dair eğitim vermelidirler. Son olarak ise, eleştirel araştırmalar, başı kanunlarla dertte olan çocuklara daha adil ve insancıl yaklaşımlarda bulunmaya dayanan savlarımızı destekleyebilmemiz adına "suçluluğu", özellikle de çocuk "suçluluğunu" anlamak için alternatif bir yol sunmalıdır.

Anaakım psikolojinin, politikalara ve uygulamalara temel oluşturabilecek, politik olarak tarafsız araştırma bulgularının üretebilme iddiasının sonuçlarını son derece çıplak bir biçimde ortaya koyduğu için bu örneği kullandım. Ne var ki teftiş kültürü, sağlık hizmetlerinden, özellikle de bu hizmetlerin dağıtım ve tahsisinden, eğitime, politikalara, sosyal hizmetlere ve sosyal konutlandırmalara kadar uzanan çok daha geniş bir kitleyi kapsamakta. Yani evet, daha çok işimiz var.

Daha Geniş Kitlelere Ulaşmak

Eleştirel psikologlar çalışmalarını yaymak için yeni yolları zaten üretmekteler, yine de henüz anaakım medya üzerinde oldukça az bir etki yaratılabilmiş durumdalar. Medya, anaakım psikolojinin dünya görüşünü destekleyen mesajlarla dolup taşıyor: Mars'tan gelen adamlarla ilgili son derece inandırıcı hikâyeler ve kadınların göğüs büyütme operasyonları yoluyla özsaygı ve hayat fırsatları elde etmelerinin yolları. Daha da kötüsüyse, sorunları bir uzman ekibi tarafından kolaylıkla çözülebilen obez insanların portreleridir. *Reality show*larda acımasızca gösterilip duran bu "eğlendirerek eğitme" programları, bizi bu insanların sorunlarının kendi suçları olduğuna, bunların kendi aptallıklarının, irade yoksunluklarının ve sorumsuzluklarının bir sonucu olduğuna inandırır.

Kurbanı suçlayan bu dünya görüşüne kafa tutmak zor ama mümkündür. 1996 yılında BBC kanalı, *Eve Dön Cathy* isimli bir dram yayımlamıştı. Bu dram, Cathy ve Reg isimli çiftin, evsiz ve çulsuz kalmaları ve çocuklarının kendilerinden alınmasıyla biten bir terslikler zinciri üzerine kurulmuş hikâyesini anlatıyordu. Yalnızca üç İngiliz televizyon kanalının olduğu günlerde gerçekleşen ilk gösteriminde bu dramayı izleyen 12 milyon kişi vardı ki bu sayı, İngiltere nüfusunun yaklaşık dörtte biri ediyordu. Dram, etkili bir örgütün hem politik hem de pratik anlamda

hâlen oldukça etkin olan SHELTER'ın kuruluşuna ve İngiltere'deki insanların evsizlere olan yaklaşımında büyük bir değişime yol açan son derece çarpıcı bir etki yarattı. Aradan geçen 40 yılın ardından, insanlar hâlâ bu programı ve programın kendileri üzerindeki etkisini hatırlıyor.

Eğer ki eleştirel psikologlar olarak, sömürü ve önyargıya karşı göstermelik bir mücadeleden daha fazlasını yapacaksak, yalnızca araştırma yapma konusunda değil, araştırmaların amaçları, yaklaşımı ve sonuçlarını kamuya duyurmakta da daha iyi duruma gelmemiz gerekir.

ELEŞTİREL PSİKOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA ETİK

Daha genel olarak psikolojide niteliksel araştırmalar hakkında yazan, fakat yine de yazdıkları eleştirel psikolojiye de uygulanabilecek olan, Brinkmann ve Kvale, bu araştırmaların "araştırma sorusunun kurulduğu ilk andan, yayının bilim topluluklarının içindeki ve dışındaki okuyuculara yayıldığı zamana kadar tüm araştırma sürecine içkin etik meselelerle dolup taştığını" savunur (2008: 263).

Bir eleştirel psikoloji araştırması, doğası gereği, kişilerin özel hayatları ve deneyimlerini, biraz da paparazzi gibi yakalamayı gerektirir ki onları kamuoyu incelemesine sunabilsin. Eleştirel psikoloji alanındaki araştırmaların tipik bir örneği olan "özel" olandan "kamusal" olana fiyakalı geçiş, yalnızca bilgilendirilmiş onam ve gizlilik ilkelerine dair alışılageldik kaygıları, ki çalışılan konuların birçoğunun mahremiyeti düşünüldüğünde bu kaygılar çok daha yoğun olabilir, uyandırmakla kalmaz; aynı zamanda araştırmacılar ve araştırmanın özneleri arasındaki güç farkının da ötesine geçer. Örneğin, terapötik konuşmaların araştırma verisi olarak kullanıldığı durumlarda, danışan için "iyi" olanla araştırmacı için "iyi" olan arasındaki çatışma özellikle karmaşık olabilir. Aynı durum, araştırmacılar kendilerini araştırma katılımcılarının yanında konumlandırdıklarında veya katılımcılar tarafından bu şekilde konumlandırıldıklarında da geçerlidir. Bir koruyucu bakıcı diğer koruyucu bakıcılarla görüşme yaptığı zaman düşünülmesi gereken etik meseleler nelerdir ve bu meseleler bir transseksüelin başka bir transseksüelle yaptığı görüşmenin içerdiği etik meselelerden hangi açılardan farklıdır? Böylesi bir yakınlık varsayımı, katılımcıların başka bir durumda anlatmak isteyeceklerinden ne kadar fazlasını anlatmalarına sebep olacak kadar onları uyutur?

Eleştirel araştırmalar yalnızca sonuçları, yani çalışma konusu olan uygulamalar ve koşullar aracılığıyla kimlerin kazandığı ve kimlerin kaybettiğini kendisine mesele edinmez. Araştırmanın kendisinin de kimlerin kazanmasına ve kimlerin kaybetmesine yol açacağını düşünmek

durumundadır. Basitçe söylemek gerekirse: Hiçbir bireyin veya grubun zarar görmeyeceğinden nasıl emin olabiliriz? Bu, alışık olduğumuz soru olan "Etik komitesinden çalışmama nasıl onay alabilirim?" sorusundan çok daha önemlidir. Eleştirel psikologlar bu konuda karar vermek için, metodolojilerini veya sorgulamalarının temellerini anlamayan ve saygı duymayan etik komite üyelerinden, kendilerinin daha iyi bir konumda olduklarını düşünerek, sıklıkla yakınır. Temel soru şudur: Araştırmamızın/araştırmalarının etik olup olmadığını nasıl bilebiliriz/bilebilirler?

Ahlaki "üstünlük"e erişme iddiamız düşünüldüğünde, eleştirel psikologlar olarak bizlerin güdülerimizi ve uygulamalarımızı özellikle eleştirel bir incelemeye açması gerekir. Niyetlerimize atfettiğimiz iyilik, başkaları yaptığında "kendilerine hizmet ettiğini" öne sürerek eleştirdiğimiz pratikleri kılıfına uydurup kullanmamızı kolaylaştırabilir. Şuna yanıt verin: San Serif'te araştırma yapmanın ne kadarı San Seriflilerin "güçlendirilme" ihtiyaçlarıyla meşrulaştırılabilir ve ne kadarı bizi kendi alışılageldik bahçemizde çalışmaktan daha çok böbürlendireceği içindir? "Yakınlık kurma"nın ne kadarı daha iyi veri toplamak için sahte bir arkadaşlık kurmaktır?

Brinkman ve Kvale, araştırma etiğinin etik yönergesi izlemekten daha fazlası olması gerektiği konusunda oldukça nettir. Bunun için kesin çözümler olmadığından, etik yargılar "tekrar tekrar değinilmesi ve üzerine düşünülmesi gereken sorunlu alanlar olan "*belirsizliğin sahalarında*" (2008: 265; vurgular kendilerine ait) faaliyet gösterir. Brinkman ve Kvale, benimsendiğinde ve eleştirel psikolojiye uygulandığında "etik olmayı öğrenmenin" nasıl mümkün olacağına dair aşağıda verilen yolları kapsayan faydalı öneriler sunuyor.

- Bireysel haklarla daha az, birbirimize olan sorumluluklarımızla daha fazla ilgilenen *komüniter* bir duruş benimseyin.
- Saygı duyduğunuz araştırmacıları gözlemleyerek ve başka şekillerde, kendine hizmet eden meşrulaştırmaların farkına varmayı, etik ikilemleri ayırt etmeyi ve onlarla uygun şekillerde başa çıkmayı öğrenin.
- İktidar konusunda gözlerinizi açın; gücü kimlerin kullandığına, bunu nasıl yapabildiklerine, kimin buna maruz kaldığına ve direnmek için gereken kaynakların neler olduğuna bakın.
- "Olup bitenlerin" bağlamına, yani zamanına ve tarihine, etrafında "olup biten" diğer olayların dinamiği içindeki yerine dikkat edin.
- *Belirli* olana, yani etik yargılara varma konusunda soyutlamalardan daha kolay olan anlatılara, vakalara ve örneklere odaklanın.
- *Eylemde bulunan topluluğun kendisine* danışın; bütün işi tek başınıza

yapmaya çalışmak yerine etik kaygılarınızı çalışmanın paydaşlarına açın (Brinkmann ve Kvale, 2008: 276–278'den alınarak uyarlanmıştır).

Sonuç

Eleştirel psikolog olarak araştırma yapmak, anaakım psikoloji araştırması yapmaktan çok daha farklı bir iştir. Bu araştırmalar başka epistemolojik ve ontolojik varsayımlar üzerine kuruludur, başka sonuçlar peşindedir, başka şekillerde ve yerlerde yürütülür ve başka türden bir etik incelemeyi ve daha yüksek etik standartları gerektirir. Daha fazla ciddileşmeden söylemek gerekir ki, bu araştırmalar düzgün bir şekilde yapıldığında, çok daha eğlenceli, ilginç ve pratik olarak faydalıdır. Bu bölüm, kesinlikle görü kazandıran ve bilgilendirici olan araştırmalar yürütmenin heyecanına, saygılı ve hassas araştırmalar yürütmenin tatminine ve araştırmaları üretken ve etik hâle getirme gibi zorlu bir işin saf coşkusuna yalnızca özet bir giriştir. Umarım bu giriş sizlere coşku, daha fazlasını öğrenmek için heves ve tabii kendi araştırmalarınızla sokağa inmeniz için heyecan verir!

Yazarın Notu

Bu bölümü yazarken, *The Sage Handbook of Qualitative Methods in Psychology* kitabı üzerine kitabın baş editörü olan Carla Willig'le yaptığım çalışmaya oldukça fazla başvurdum. Burada olanların çok büyük bir kısmına o ilham verdi ve bunun için kendisine müteşekkirim.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Eleştirel psikoloji, anaakımdan farklı bir epistemoloji ve ontoloji üzerine kuruludur ve dolayısıyla farklı bir araştırma metodolojisini gerektirir.
2. Eleştirel psikolojide araştırmalar, neden sonuç ilişkilerini açıklamaktansa "olan biteni" yorumlamayı amaçlar ve karmaşıklıkla başa çıkmak için dışaçekimi (hipotez testi yerine hipotez üretme yöntemi) kullanır.
3. Eleştirel araştırmalar, pratik yararlar getirmesini amaçladığı eşitlikçi sonuçların peşindedir.
4. Araştırmalar sıklıkla cüretkâr olmak durumundadır; "tekin olmayan" yerlere gitmeyi, "Pandora'nın kutusunu açmayı" gerektirir.
5. Eleştirel psikologlar, belirli etik tuzaklara düşmekten kaçınmalı ve etik düşünümselliği araştırmanın her aşamasına ve boyutuna katmalıdır.

6. Eleştirel araştırmalar tutku gerektirir: hem "fark yaratmak" hem de "sorun yaratmak" için.

Terimler Sözlüğü

- Dışaçekim: Açıklayıcı hipotezleri (önermeli "böyle olursa şöyle olur+•" hipotezleri) test etmek yerine üretmek üzerine kurulu bir "sorgulama mantığı".
- Egzotik: "Dışarıda" ve dolayısıyla da olağan, alışılageldik yerinin dışında olan bir yeri veya bir şeyi belirten bir kavram.
- Yorumlama: Karmaşıklığı çözümlemek ve açığa çıkarmak yoluyla görü ve kavrayış kazanmayı amaçlayan bir analitik.
- Habitus: Bir kültürün ve/veya toplumun doğruluğuna kesin gözüyle bakılan bilgisinden, eylemlerinden, kurumlarından ve davranış kurallarından oluşan sıkı örülmüş ağ.
- Sorgulama Mantığı: bir araştırma metodolojisinin ontolojik, epistemolojik ve kuramsal temelleri.
- Metodoloji: Belirli bir yöntemden ziyade araştırmaya genel bir yaklaşım.

Okuma Önerileri

Eleştirel yöntemleri araştırmak için iyi bir kaynak, *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*'dir [Sage Niteliksel Araştırma Elkitabı] (Willig ve Stainton Rogers, 2008). Bu kitabın çeşitli bölümlerine verilmiş belirli kaynakları zaten biliyorsunuz, ama orada başlangıç için çok daha fazlası da var. Eleştirel araştırma planlamanıza ve yürütmenize yardımcı olacak başka bir iyi kaynak ise Terre Blanche ve Durrheim'in (1999) ders kitabı olan *Critical Research in Practice*'tir [Uygulamada Eleştirel Araştırma]. Birleşmiş Devletler kökenli geleneksel araştırma yöntemleri ders kitaplarına hem imgeler hem de kelimeler açısından oluşturduğu çarpıcı tezatlık oldukça bilgilendirici. Araştırma metodolojisine dair ellerindeki malzemelerse oldukça zorlayıcı fakat anlaşılabilir şekilde yazılmış. Son olarak Beryl Curt'ün (1994) "Crafty Dodges: The Questioning of Method" [Kurnaz Hileler: Yöntemin Sorgulanması] başlıklı bölümü de konuyla oldukça ilişkili ve kesinlikle keyifli.

İnternet Kaynakları

- Eleştirel Yöntem Konferansları: Güney Afrika üniversitelerinden hocaların ve öğrencilerin oluşturduğu açık bir grup tarafından idare edi-

len, uluslararası bir odağı olan site. Eleştirel yöntemlere dair makaleleri arşivliyor ve işbirliği üzerine kurulu öğrenme ortamlarına dair bir kaynak kitap sunuyor: www.criticalmethods.org/mains.htm

- Maori Araştırma grubu Whariki'ye dair daha fazla bilgi için: www.aphru.ac.nz/whariki/info/

Sorular

1. Eleştirel psikolojinin metodolojisi anaakımınkinden nasıl ve neden farklıdır?
2. Araştırmalarının etik olduğundan emin olmak için eleştirel psikologlar ne yapmalıdır?
3. Eleştirel psikologlar nasıl "fark yaratan" araştırmalar yapabilir?
4. Bu bölümde sorulmuş olan, "Kendi kültürel hâkimiyet alanınızın dışında meşru ve etik bir şekilde araştırma yürütmeniz mümkün müdür?" sorusunu nasıl yanıtlarsınız?
5. Toplumsal adaleti desteklemenin peşinde olan bir araştırma sorusu belirleyin ve bu soruyu nasıl araştırabileceğini anlatan bir taslak oluşturun.

Çeviren: Aylin Deniz Ülkümen

21
Danışmanlık ve Terapide Psikopolitik Geçerlik

Isaac Prilleltensky & Ora Prilleltensky & Courte Voorhees

Bölüm Başlıkları

PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK
• *Epistemik Psikopolitik Geçerlik*
• *Dönüştürücü Psikopolitik Geçerlik*
• *Güç Tanımı*
• *Analitik Çerçeve*
PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK VAKA KAVRAMSALLAŞTIRMASINA DAİR NE SÖYLER
• *Patoloji Yönelimi*
• *Psikoloji ve Politikanın İç İçeliği*
PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK DANIŞMANLIK VE TERAPİYE DAİR NE SÖYLER
• *Farklı Rolleri Bütünleştirmek*
• *Roller ve Stratejiler*

Terapist olmak istiyorsanız, bu kitabı okumak sizde bir miktar kaygı yaratabilir. Eleştirel psikologlar, anaakım terapistlerin, bireysel koşullara çok fazla, toplumsal koşullaraysa yetersiz miktarda odaklandığı şüphesini taşır. Bireyleri değiştirmenin, toplum ruh sağlığını geliştirmek için yeterli olmadığını; çünkü yoksulluk, işsizlik, ırkçılık ve ayrımcılığın strese yol açmaya devam ettiğini savunur. Terapistlerin, toplumsal stresörler yerine bireysel patolojiye aşırı odaklanarak kişilere zarar verebileceklerini öne sürer.

Şu ana kadar söylediklerimiz, yoksulluk, baskı ve ayrımcılığa maruz kalmış bireylerin ruh sağlığını iyileştiremiyorsak, terapinin ne anlamı

olduğu sorusunu düşünmenize yol açmış olabilir. Eleştirel psikoloji, temel olarak ezilenle ilgileniyorsa, terapi, eleştirel psikologların yapabileceği bir şey olmayabilir.

Sizi temin ederiz ki terapinin eleştirel psikolojide bir yeri vardır (Smith, 2005). Terapistler, topluluk üyelerine, adaletsizliğin, yaşadıkları güçlüklerde oynadığı rolü kavramaları konusunda yardımcı olabilir (Waldegrave, 2003). Ezilme ve baskı süreçlerinin değişmesi gerek ve terapistler bu baskının dış kaynaklarını tanımlayabilir (Aldarondo, 2007). Kötü koşulları dönüştürmek için yurttaşlarla işbirliği yapabilir (Pare & Larner, 2004). En zoru da odur ki, terapötik rolleri ve toplumsal değişim rollerini bütünleştirmeye çalışır (Prilleltensky & Nelson, 2002; Toporek, Gerstein, Fouad, Roysircar-Sodowsky, & Israel, 2006).

Bu kitabın önermesinin psikolojik ve politik dinamiklerin içiçe olduğunu kabul edersek, müdahalelerimiz politik olanı yok sayarak yalnızca psikolojik veya örgütsel olana odaklanamaz.

> Çevrenin, danışanların refahı iyi olma hali üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, danışmanlar eğitim sistemini, endüstriyel, toplumsal ve politik sistemleri etkilemelidir. Bunu, danışanların ortak problemlerine dair toplumdaki farkındalığı artırmaya çalışarak, politika üretenlerin desteğini kazanarak ve pozitif toplumsal eylemi destekleyerek yapabilirler (Lewis, Lewis, Daniels, & D'Andrea, 2003: 34)

Makro düzeydeki güçleri etkilemek konusunda yeterli donanımı ve bunu yapabilmek için yeterli zamanı olduğunu hissetmeyen yardım hizmeti sunan meslek grupları olarak çoğumuz için bu göz korkutucu bir iş gibi görülebilir. Toplumsal değişim ve sistem savunuculuğu, eğitimimiz boyunca edindiğimiz alet kutusunun tipik birer parçası değil. Neyse ki bu değişiyor. En azından danışmanlık alanındaki eğitim programları, kişisel değişim müdahalelerine, sistem değişimini hedefleyen savunuculuk becerilerini gittikçe daha fazla ekliyor.

Terapist olan eleştirel psikologlar, işlerini etkileyen çeşitli potansiyel yanlılıkları hesaba katmalı. Örneğin, güç olgusunun ruh sağlığı üzerinde oynadığı rol çok önemli. Yaşamınız üzerinde çok az gücünüzün olması çok ciddi bir risk olmasına rağmen (Marmot, 2004), anaakım terapi akımlarının güç ve statü farklılıklarını ihmal etmekte su götürmez bir yanlılığı var. Kişinin güçlü yanları yerine patolojiye odaklanmak da diğer bir yaygın yanlılık. "Çok çalışan herkes yapabilir" mitini desteklemek de yanlılıklardan bir diğeri. Bu bölümde bu yanlılıklardan bazılarını deşifre edecek ve eleştirel terapötik alternatiflerden bahsedeceğiz. Tabii ki de biz, bunu ilk kez yapan kişiler değiliz. Kişisel olanı politik

yapan feminist ve hikâyelemeci[1] yaklaşımlarla adaleti de en az tutku kadar önemli kılan diğer özgürleşmeci pratiklerden yola çıkıyoruz (örn. Aldarondo, 2007; Brown, 1994; Cohen & Timimi, 2008; I. Prilleltensky, 1994;Teo, 2005; Toporek ve ark. 2006; Waldegrave, 2003).

Şiddet gören bir kadına yardım etmeye çalışan bir terapist olsaydınız, onun yalnızca aile içerisindeki güçsüzlüğünü değil, toplum içerisindeki güçsüzlüğünü de göz önünde bulundurmanız gerekecekti. Bu kadının kişisel mücadelesi, aynı zamanda politik mücadelesi; çünkü bu mücadele yalnızca onun tarafından değil, şiddet ve adaletsizlikten musdarip büyük bir kadın grubu tarafından deneyimlenmekte. Bu sebeple, kadınların yaşamları üzerindeki kontrollerini bireysel düzlemde geliştirmek yeterli olmaz; çünkü terapi toplumsal normları değiştirmez. Normlar, politik eylem aracılığıyla değişir. Eleştirel terapi her iki düzeye de aynı anda odaklanır.

Politik ve psikolojik güce aynı anda bakabilmek için, psikopolitik geçerlik kavramını geliştirdik. Kavramı ve mantığını açıklayan bir girişten sonra, vaka kavramsallaştırması, danışmanlık ve terapi için çıkarımlarını ele alacağız. Bu bölümde, *danışmanlık* ve *terapi* kavramlarını birbirinin yerine geçebilir şekilde kullanıyoruz. Psikolojik danışmanlar ve terapistlerin her ikisi de duygusal ve davranışsal problemleri hafifletmek ve ruh sağlığı ve refahını geliştirmek için bireylerle çalışır.

PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK

Oliver'ın söylediği gibi,

> Bireyselliğin veya öznelliğin gelişimini toplumsal bağlamlarından ayrı düşünerek açıklayamayız. Ancak, aynı biçimde, baskının dinamiklerini açıklayan bir toplumsal kuramı da psişik boyutlarını dikkate almadan formüle edemeyiz. Psike ve toplumsal alan arasında işleyen bir kurama ihtiyacımız var (Oliver, 2004: xiv).

Psikopolitik terimini, Oliver ve diğer pek çok yazarın belirttiği gibi, psikolojik ve politik dinamiklerin birbirinden ayrılamaz doğasına işaret etmek için kullanıyoruz. Psikopolitik geçerlik, psikolojik sıkıntı ve refahını açıklama iddiasında olan belirli bir uygulama veya kuramın, gücün rolünü ne ölçüde göz önüne aldığını ölçmek için bir ölçüttür (I. Prilleltensky, 2008). Duygusal, davranışsal ve bilişsel deneyimler, bireysel, ilişkisel ve kolektif düzeydeki analizlerin içindeki güç dinamiklerinden ayrılamazlar. Benzer şekilde, güç ilişkilerini biçimlendiren öznel, ideo-

1. Orijinal metinde "narrative" olarak geçmektedir. (y.h.n.)

lojik ve kültürel etkileri değerlendirmeden, politik bağlamı da anlayamayız.

Güç, refah olgusunu anlamada çok kritik bir kavram. Psikoloji literatürü, güç olgusunu, kontrol algısı, kontrol odağı, güçlendirme, kendi kaderini tayin, özyeterlilik, aşağılık duyguları, otoriter kişilik gibi kavramlarla ele alır. Ancak, çoğu durumda, bu kavramlar, gücü *bireyselleştirir, öznelleştirir ve bağlamından koparır*. Sırasıyla bunlar şu anlama gelir: Güce etkileşimlerin değil de bireylerin özellikleri gibi yaklaşır, gücü somut sonuçları olan bir şeyden ziyade fenomenolojik bir algı olarak ele alır ve etrafını çevreleyen koşulları dikkate almadan yorumlar. Gücün kolektif dinamiklerini, nesnel kaynaklarını ve bağlamsal değişkenlerini gözler önüne sererek, baskı deneyimlerini, özgürleşme mücadelelerini ve refahı daha iyi kavrayabiliriz.

Baskı, fiziksel, psikolojik, toplumsal, kültürel, ekonomik veya politik gücün kötüye kullanımından kaynaklanan olumsuz bir koşuldur. *Özgürleşme,* bireylerin ve toplulukların güçlenme ve politik eylem aracılığıyla baskıya direndikleri bir süreçtir. Özgürleşme insanlar üzerinde baskılayıcı etkisi olan engellerin ortadan kaldırılması olarak tanımlanırken; güçlenme, kendi kaderini tayin ve toplumsal adaletin sürdürülmesi için gerekli gücün olmasına denir. *Refah,* bireysel, kişiler arası ve kolektif ihtiyaçların karşılanmasıyla elde edilen pozitif durumdur. Ruh sağlığı, refahın bir parçasıdır. Refah, ruh sağlığının ötesine geçen öznel ve nesnel boyutları kapsar.

Eleştirel psikologlar, terapide de toplumsal değişim süreçlerinde olduğu gibi, özgürleşme aracılığıyla baskıdan refaha geçmek için, toplum üyeleriyle işbirliği yapmaya çalışır. Dolayısıyla, kişiselden ilişkisele ve kolektif olana değişen farklı analiz düzeylerinde, gücün baskı, özgürleşme ve refahı nasıl etkilediğine dair anlayışımız ne kadar gelişkinse bireylere, ailelere, gruplara, topluluklara ve topluma da o derece daha etkili bir yardım sağlayabiliriz.

Farklı düzeydeki analizlerde bu deneyimlere dair kavrayışımız, güç olgusunu bütünüyle hesaba kattığında, psikopolitik geçerliliğe ulaşırız. Bu tarz bir analizi araştırmaya uyarladığımızda, buna epistemik psikopolitik geçerlik adını veriyoruz. Terapistlerin rutin işlerini de kapsayan müdahaleye uyarladığımızda, bunu *dönüştürücü* psikopolitik geçerlik olarak tanımlıyoruz (I. Prilleltensky, 2008).

Epistemik Psikopolitik Geçerlik

Psikolojide, bünyesinde "baskı"ya dair bilgi barındıran araştırmaların ve eylemlerin epistemik geçerliliği vardır. Müdahaleler, psikolojik

ve politik düzeylerde etkili olan güç dinamiklerine ilişkin aşağıdaki gibi sorularla şekillenen bir duyarlılık göstermelidir.

1. Küresel ve yerel politik ve ekonomik güçlerin, eş şiddeti, mevsimlik çalışma dolayısıyla işsiz kalan işçilerin depresyonu, veya şiddete maruz kalmaya bağlı olarak gelişmiş ruhsal travmayı nasıl etkilediğine dair bir anlayış var mı?
2. Bireylerin, grupların ve tüm toplumun biliş, davranış, deneyim, duygu ve algılarının şiddeti, depresyonu ve travmayı nasıl sürdürdüğü ve dönüştürdüğüne dair bir anlayış var mı?
3. Politik ve psikolojik güç arasındaki etkileşimin, bireysel, ilişkisel ve kolektif düzeyde eş şiddeti, depresyon ve bağımlılığı nasıl etkilediği dikkate alınıyor mu?

Dönüştürücü Psikopolitik Geçerlik

Epistemik geçerlik kavramı, baskının psikopolitik boyutlarını *anlamayı* temsil ederken, dönüştürücü geçerlik bireysel, ilişkilerarası ve yapısal düzeylerde özgürleşmeye doğru bir *değişimi* gerektirir. Aşağıdaki sorular anlamlıdır.

1. Müdahaleler, katılımcıların güç dinamiklerinin baskıyı nasıl sürdürdüğüne dair bir kavrayış geliştirmesini sağlar mı?
2. Müdahaleler, katılımcıları, baskının üstesinden gelmek için en iyi stratejik eylemlerin zamanlamasının, bileşenlerinin, hedeflerinin ve dinamiklerinin ne olabileceği konusunda eğitiyor mu?
3. Müdahaleler katılımcıları, politik eşitsizliklerle olan ilişkilerinde, ortamlarında, topluluklarında, devletlerinde ve uluslararası düzeyde, toplumsal eşitsizliklere karşı bir şey yapma konusunda güçlendiriyor mu?
4. Müdahaleler, benzer gündemlerle karşı karşıya kalan gruplar arasında bir dayanışma, stratejik işbirliği ve koalisyonu sağlıyor mu?
5. Müdahaleler, değişimin öznelerinin öznelliğini ve psikolojik sınırlılıklarını dikkate alıyor mu?

Dönüştürücü geçerlik kavramı, terapotik müdahalelerin, politik ve toplumsal etkenlerin farkında olması ve toplumsal değişime yönelik bir çaba içermesi gerektiğini bize hatırlatır. Eleştirel psikologlar yalnızca toplumsal koşulları iyileştirmenin yollarını aramakla kalmaz, ayrıca eşitsizlik dolayısıyla insanları yaşamdaki çeşitli fırsatlardan yoksun bırakan güç konumlarını değiştirmeye de çalışır (Prilleltensky & Nelson, 2002).

Güç Tanımı

Psikopolitik geçerliği tanımlamak, güç olgusunun tanımlamasını zorunlu kılar. Prilleltensky (2008), Nelson'a (2002) göre on önemli önerme gücü tanımlar:

1. Güç bireysel, ilişkisel ve kolektif ihtiyaçları karşılama fırsatı ve kapasitesidir.
2. Gücün psikolojik ve politik kaynakları, görünümleri ve sonuçları vardır.
3. Refah için mücadele etme gücü, ezmek için kullanılan güç, ezilmeye direnme ve özgürleşme mücadelesi gücü gibi farklı güç biçimleri ayrı ele alınmalıdır.
4. Güç, açık veya örtük olabilir.
5. Güç kişinin kendisine, diğerlerine veya topluluğa yöneltilmiş olabilir.
6. Güç, insanlara refah arayışı içinde olan, baskı yapan veya baskıya direnen vb. çoklu kimlikler sağlar.
7. İnsanlar bir bağlamda, belirli bir zaman ve yerde baskıya maruz kalırken, başka bir zaman ve yerde ezen taraf olabilir.
8. Toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, yetenek ve ırk gibi yapısal faktörlere bağlı olarak, insanlar güçten farklı düzeyde faydalanır.
9. Güç derecesi güzellik, zekâ ve girişkenlik gibi bireysel ve toplumsal yapılardan, ki bu yapıların farklı kültürlerde farklı statüleri vardır, etkilenir.
10. Güç kullanımı, kişinin eylemlerinin etkisine dair farklı farkındalık derecelerini yansıtır.

Analitik Çerçeve

Psikopolitik geçerlik, refahın üç yönüne işaret eder. İlk olarak, pek çok insanın kendisini içinde bulduğu baskı durumlarını ele alır. İkinci olarak, özgürleşme sürecine işaret eder. Ve üçüncü olarak, refaha dair sonuçlarla ilgilenir. Bu üçlü odak, farklı düzeydeki analizlere denk düşer. *Makro* düzey, kolektif, yapısal alanları ve topluluk alanlarını kapsar. *Mezo* ya da orta düzey, örgütsel, grupsal ve ilişkisel alanları içerir. *Mikro* düzey de bireysel, psikolojik, davranışsal, duygusal ve tinsel alanları kapsar. Vaka kavramsallaştırması ve terapiyi formüle etmek için bu çerçeveyi kullanacağız.

PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK VAKA KAVRAMSALLAŞTIRMASINA DAİR NE SÖYLER?

Bu bölümde psikopolitik geçerliği ve baskı, özgürleşme ve refah yapılarını danışmanlık ve psikoterapi hizmeti almaya gelen danışanların yaşamlarına uyguluyoruz. Danışan değerlendirmesi ve vaka kavramsallaştırmasına ilişkin geleneksel yaklaşımlarla ilgili bazı temel problemlerin altını çiziyor; güçlenme ve refahla uyumlu alternatif bir çerçeve sağlıyoruz.

Yardım hizmeti sunan meslek gruplarının çoğunluğu genellikle değerlendirme ve vaka kavramsallaştırması konularında katı bir eğitim alır. Profesyonellerin çoğu, amaçları belirlemek ve uygun bir müdahale geliştirmek için, danışanların yaşamlarını derinlemesine araştırmak gerektiği konusunda hemfikirdir. Bir danışan, öyküsünü anlattığında ve terapiye gelme giriş sebeplerini açıkladığında, problemi açmak müdahale için temel zemini hazırlar. Bu tipik olarak, danışanın kaygılarıyla ilişkili davranışları, duygusal bileşenlerini, bilişlerini ve inançlarını anlamayı kapsar. Bilişsel-davranışçı yaklaşım açısından vaka kavramsallaştırması ayrıca problemin sıklık, yoğunluk ve süresiyle ortaya çıkartan faktörleri; sonuçlarını ve etki eden faktörlerin örüntülerini incelemeyi de kapsar (Cormier & Cormier, 1997; Hackney & Cormier, 2005).

Patoloji Yönelimi

Vaka kavramsallaştırması, problem analizinin danışanın güçlü yanları, yetenekleri ve kaynaklarının analiziyle tamamlanmasını gerektirir. Ancak çoğu değerlendirme görüşmesinde, vaka kavramsallaştırması notlarında, psikolojik ve psikiyatrik raporlarda, problem alanlarına dair bilgilerle güçlü yanlar, yetenekler ve kaynaklara dair bilgi arasında büyük bir dengesizlik bulunur. "Problem odaklı olan klinisyen, problem çözme girişimlerinde gerekli olacak bilgileri, yani kişinin güçlü yanları ve çevresindeki kaynakları keşfetmeyi ihmal etme pahasına, kolaylıkla patoloji, işlevsizlik ve sorunlara odaklanır" (Wright & Lopez, 2002: 36).

Psikiyatri, çalışma alanı olarak ruhsal bozuklukların tanı ve tedavisine ve dolayısıyla, insan işlevselliğinin patolojik ve anormal bileşenlerine odaklanır. Klinik psikoloji, psikiyatrinin yolunu takip ederek, refahı tanımlamak ve güçlendirmek yerine patoloji ve ruhsal bozukluğu değerlendirmeye daha çok odaklanır (Maddux, 2002; Seligman, 2002a). Seligman (2002b), nükteli bir dille, Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün ruh sağlığını ihmal ederek özellikle ruhsal bozukluklara odaklandığı

için Ulusal Ruhsal Bozukluklar Enstitüsü olarak adlandırılabileceğini ifade eder.

Ağırlıklı olarak bireyin eksikliklerini açıklamaya dayanan bir vaka kavramsallaştırması, pek çok açıdan hedefi ıskalar. Yalnızca bireyin güçlü yanlarını ve yeteneklerini görmezden gelmekle kalmaz, Wright ve Lopez'in (2002) bilgi işleme, algı ve sosyal psikoloji araştırmalarına dayanarak belirttiği gibi, ruh sağlığı üzerinde çevrenin oynadığı rolü küçümser. Tanımı gereği, bireyler ön planda, aktif, uzayda hareket eden ve davranışlarıyla dikkat çeken konumda iken, çevre, arka planda kalır (2002: 32). Ayrıca temel görevi kişiyi değiştirmek olan bir tedavi merkezinde, değerlendirme prosedürleri, kişinin özelliklerini betimlemeye ve etiketlemeye yönelik olur. Tehlikeli olan nokta, davranışı anlamada çevre değişkeninin denkleme güçlükle girmesidir (2002: 35). Buna, çevrenin tekil bir kavram olmadığını da eklemek isteriz. Yani, çevre faktörünü dikkate almak isteyen terapistler, sıklıkla refahı etkileyen örgütsel ve sisteme dair yapılar yerine, yakın bağlam ve ilişkiler üzerine odaklanır. İyi okullar, her keseye uygun çocuk bakım merkezleri gibi orta düzey örgütsel yapılar; ırkçılık ve işsizlik gibi makro düzey, sistemden kaynaklanan engeller, değerlendirme ve tanıda nadiren yer alır.

Kişisel yetersizliklerin altını çizen, kişinin güçlü yönlerini göz ardı eden ve çevresel bariyerleri küçümseyen vaka kavramsallaştırmaları ruhu güçsüzleştiricidir; baskıcıdır; ruh sağlığı ve refaha zarar verir. Bu, özellikle gündelik hayatlarında ayrımcılık gibi pek çok yapısal ve sistemden kaynaklanan engel, sağlık hizmetleri veya kaliteli eğitime ulaşma güçlüğü, kötü barınma ve yetersiz iş olanaklarıyla mücadele eden ötekileştirilen grup üyeleri için geçerlidir. Ekolojik kuram çevrenin, kişinin yakın çevresinin ötesine geçtiğini vurgular. Çevre, alanlar arasındaki ilişkileri, bireyin doğrudan katılmadığı daha geniş çevrenin etkilerini ve de kültürü de kapsar (Lemme, 2006). Dolayısıyla, sürekli sağlıksız ve baskıcı bir iş ortamına maruz kalmanın etkileri, yönetim kurulunun kâr etmeyen bir fabrikayı kapatma kararının bazı bireyler ve aileler üzerinde doğrudan etkileri olduğu gibi, sıklıkla aileye kadar gelir. Ancak örneğin Johnny'nin ebeveynleri, çocuklarının davranış probemlerini tartışmak için okul toplantısına çağrıldıklarında veya evli bir çift geçimsizlik yaşadığında, buna benzer faktörler nadiren göz önüne alınır. Ellen Berscheid isimli bir sosyal bilimcinin kelimeleriyle, "Sevgi her şeyi halleder" gibi deyişler "yakın, adanmış, ve sevgi dolu ilişkilerin, çevresel fırtınalardan bile etkilenmeden yüzmeye devam eden su geçirmeyen ve batmayan tekneler olduğu" şeklindeki romantik inançlara dayanır (Berscheid, 2004: 31).

Psikoloji ve Politikanın İç İçeliği

Psikolojik ve politik dinamikler iç içedir. Örneğin, toplumun kaynaklarının eşitsiz dağılımı bireylerin refahını çeşitli yollardan etkiler. Problem ağırlıklı, birey merkezli ve dolayısıyla baskıcı olan bir değerlendirme sürecinden, daha geniş temelli, olumlayıcı ve özgürleştirici bir sürece geçiş; ancak bir paradigma değişikliğiyle mümkün olur.

Biz, refahı etkileyen bireysel-ilişkisel, örgütsel ve sistemsel faktörleri birlikte ele alan değerlendirmeleri destekliyoruz. Bu faktörler, sırasıyla mikro, mezo ve makro düzey analize denk gelir. Terapistlerin vaka kavamsallaştırmasındaki dar odakları dikkate alındığında, mikro düzey (bireysel-ilişkisel), anlaşılması en kolay düzeydir. Biz, güçlendirici bir değerlendirme sürecinin danışanın güçlü yanlarını, yeteneklerini, başarılı ve iyi bir durumda olduğu örnekleri incelemesi gerektiğini düşünüyoruz. Bazı yakın dönem insan gelişimi savunucuları "erdem"lere de bakmamız gerektiğini söyler. Basitçe patolojinin varlığı veya yokluğunu tanımlamaktansa, sağlık profesyonelleri, ruh sağlığının göstergelerinin peşine düşebilir ve danışanlarının o yönde gelişmesine yardım edebilir (Keyes & Haidt, 2003).

Mezo veya örgütsel düzeye baktığımızdaysa, özgürleştirici ve güçlendirici değerlendirme süreci, gücün kötüye kullanımının ve bulunulan toplulukta refahı engelleyen etkenlerin (örn. okulda zorbalık, hiyerarşik bir iş ortamı) altını çizer ve bunları değiştirmenin yollarını arar. Böyle bir değerlendirme süreci uygun bir şekilde yürütülürse yalnızca bireysel ve kişiler arası düzeyde değil, örgütsel düzeyde de müdahalenin ana hatları ortaya çıkmış olur. Zorbaları ve zorbalık davranışının ortaya çıkmasına olanak veren sistemi ele almadan, zorbalığa maruz kalan bir çocuğa yardım edemeyiz.

Özgürleştirici bir değerlendirme süreci, kültürel normlar, güç dengesizlikleri ve toplumsal kaynakların adaletsiz dağılımıyla stres ve bireysel, kişiler arası ve ailevi düzeyde ortaya çıkan işlev bozuklukları arasındaki gizli ve neredeyse görünmez olan ilişkiyi ortaya çıkarır. Yani, kayıtdışı işçilere karşı yabancı düşmanlığı ve onları "bizim işimizi çalanlar" olarak nitelendirme biçimindeki toplu öfke, onların iş ortamına, okuldaki iklime nüfuz eder ve muhtemelen evlilik ve aile ilişkilerini de zehirler. İşleri üzerinde herhangi bir gücü olmayan kayıtdışı işçiler, ne yazık ki aile yaşamlarında gücü kötüye kullanabilir. Bir başka risk de baskının içselleştirilmesi, yani kişinin de kendisinin değerli olmadığına veya daha fazla kaynağa ve kendi hayatı üzerinde daha fazla kontrolü hak etmediğine inanmaya başlaması olur.

PSİKOPOLİTİK GEÇERLİK DANIŞMANLIK VE TERAPİYE DAİR NE SÖYLER?

Değerlendirmeyi, danışanın yetersizlikleri ve sorunları üzerinde temellendirmek, kaçınılmaz olarak tedavi planının söz konusu bireyi *düzeltmek için tasarlanmasıyla* sonuçlanır. Neyse ki, pek çok terapi yaklaşımı, halihazırda bağlamı da dikkate alıyor.

Feminist terapi (Brown, 1994; Watson & Williams, 1992), hikâyelemeci terapi (Morgan, 2000; White & Epston, 1990), eleştirel psikoloji (I. Prilleltensky, 1997; Prilleltensky & Nelson, 2002), topluluk danışmanlığı (Lewis ve ark. 2003; Toporek ve ark. 2006) ve çok kültürlü danışmanlık ve terapi (Aldarondo, 2007; Ivey, D'Andrea, Ivey, & Simek-Morgan, 2002; Smith, 2005) gibi yaklaşımların hepsi, ayrımcılık, baskı ve diğer sistemden kaynaklanan engellere yönelen eleştirel terapi yaklaşımlarıdır. Aynı şekilde, bu yaklaşımların psikopolitik geçerliği vardır ve özgürleşme, güçlendirme ve refah için çalışırlar. Stresin bireysel ve ilişkilerarası kaynakları ve bunların dış koşullarla olan ilişkisini ele almanın yanı sıra bu yaklaşımla, danışanın güçlü yanlarını eyleme dönüştürmesine odaklanır ve baskıcı güçlere karşı direnme yollarını araştırmaları için danışanlara yardım eder.

Örneğin, kişisel deneyimi bağlamına oturtmak, feminizm ve feminist terapide çok merkezi bir yerdedir:

> İnsanları yaşamlarının eyleyen özneleri ve benzer şekilde sosyal dünyalarını kendileri inşa eden bireyler olarak görmemize rağmen, bu eylemlerin yalıtılmış olduğunu düşünmüyoruz ... aksine, o deneyim için hem çeşitli fırsatlar hem de kısıtlamalar yaratan bir toplumsal ilişkiler bütününe gömülü kişisel deneyimi, toplum ve tarih içerisinde bir yere yerleştiriyoruz (Acker, Barry, & Esseveld, 1991: 135).

Psikolojik stresin politik analizi, feminist terapinin kalbinde yer alır. Temel prensiplerinden biri olan *kişisel olan politiktir* mottosu, psikopolitik geçerlik kavramıyla uyumludur. Feminist terapinin temel amaçlarından biri, cinsiyet eşitsizliği ve diğer eşitsizlik biçimlerine karşı mücadele eden kadınların güçlendirilmesidir (Brown, 1994; Watson & Williams, 1992). Bununla birlikte, prensipleri ve stratejileri eşitsizlik ve baskının pek çok biçimine ve ayrıca kadınların yanı sıra erkeklere yönelik terapotik müdahalelere de uyarlanabilir.

Hikâyelemeci terapistler, insanların kendi yaşamları hakkında anlattıkları hikâyeler aracılığıyla kendi hayatlarının anlamını yarattığına inanır. Bireylerin baskıcı ve güçsüzleştirici olarak deneyimledikleri

yaşam öyküleri, sıklıkla güç ve otoriteyi elinde bulunduran ötekilerin onlar hakkındaki anlatılarına dayanır. Bu öyküler bir kere kök saldığında, problemlere odaklı bir anlatıyı destekleyen kanıtları toplama eğilimi ortaya çıkar (Morgan, 2000; White & Epston, 1990). Hikâyelemeci terapistler danışanlarının yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olacak öyküler geliştirmesine yardım eder. "Çeşitli 'zayıf tanımlamalar' ve sonuçlar, problemi pekiştirir ve problemin sürmesine yol açarken, alternatif anlatılar problemin etkisini azaltabilir ve yeni fırsatlar yaratır." (Morgan, 2000: 14). Bu özellikle önemlidir; çünkü ötekileştirilen gruplar hakkında o kültüre ait bazı baskın hikâyeler baskıcı ve güçsüzleştirici olur. Danışanlar, anlamı bu hikâyeler aracılığıyla kurmak yerine, yeni direnç, güçlenme ve özgürleşme hikâyeleri yaratabilir. Yeni hikâyelerin yerleşmesi için, bunların, danışanın arkadaşları, yakınları ve en nihayetinde toplum tarafından desteklenmeleri ve pekiştirilmeleri gerekir. Güçlendirici ve özgürleştirici karşıt öyküler, yeni öykü anlatıcılarına ihtiyaç duyar.

Yeni hikâyeler yaratmak, iyimserlik ve umudu beslemek, sosyal beceri ve duygusal zekâyı geliştirmek, özyeterliliği ve kişinin çevresi üzerindeki kontrolünü geliştirmek, yalnızca işlevsel bozuklukları gidermenin ötesinde, refahı da artırmayı hedefleyen olumlu müdahale örnekleridir (Lewis ve ark. 2003; Seligman, 2002a). Terapötik çalışma, sistemler üzerine daha çok fikir üretmek ve kendini daha iyi savunmak için danışanlara iletişim becerilerini, etkileme ve problem çözme becerilerini öğretmeyi kapsayabilir. Azalan sosyal güvence olanakları ve kaynaklar için verilen acımasız rekabet düşünüldüğünde, bu özellikle önemlidir.

Ne kadar etkili olursa olsun, yine de, bireysel danışmanlık ve ailelere yönelik mikro-düzey müdahaleler yeterli olmaz. Müdahaleler aynı zamanda danışanların etkileşim içinde bulunduğu sistemin, işlevsel bozuklukları yaratan özelliklerini de hedeflemelidir. Örneğin, Ora Prilleltensky'nin engellilik üzerine yaptığı bir araştırmada, katılımcıların bir kısmı özel eğitim kurumlarında aldıkları eğitimin kalitesinin düşük olduğunu ve bu okullarda akademik başarıya yeteri kadar önem verilmediğini ifade etmişler:

> Öğrencilere yönelik fizyoterapi ve benzeri aktiviteler ön planda tutuluyordu. Bundan dolayı çocuklar fizyoterapiye gitmek için sınıftan dışarı çıkarılıyordu ... Okulun düzeyi, kaynaştırma okullarındakiyle aynı değildi. Ayrıca büyük bir oyun alanı gibiydi ... Okulda ödevlerinizi yapmanız, yetişkin sorumluluğu veya herhangi bir sorumluluk almanız beklenmiyordu (2004: 110).

Bu örnekte, okulu değiştirmek, en az fizyoterapi kadar önemli. Ruh sağlığı profesyonelleri, etkili iletişim becerilerini ve imtiyazlı konumlarını, refahı geliştirmeye yönelik hizmetleri yöneten otoritelere müdahale etmek için kullanabilir (Kiselica & Robinson, 2001; Lewis, Arnold, House, & Toporek, 2006). Gittikçe genişleyen bir literatür, bize bunun nasıl başarılabileceğine dair bir yol haritası sunuyor (Kiselica & Robinson, 2001; Lewis ve ark. 2003; Prilleltensky & Nelson, 2002). Lewis ve arkadaşları (2006), artık pek çok danışman tarafından kabul edilen çok kültürlülük becerilerine (Sue, Arredondo, & McDavis, 1992) benzer bir kavram olan savunuculuk becerilerini tanımlayan geniş bir liste oluşturdu. Bu becerileri uygulamada kritik olan şey, bireyin iyileştiricisi terapist olma rolüyle toplumsal değişimin öznesi olma rolünün bütünleştirilmesinin gerektiğinin kabul edilmesidir.

Farklı Rolleri Bütünleştirmek

Danışman ve terapistler eleştirel psikolojinin eylem çağrısına yanıt vereceklerse, bir yanda profesyonel yardım veren rolüyle bir yanda toplumsal değişimin öznesi olma rolü gibi farklı roller arasında nasıl bir denge kuracakları konusundaki güçlükle yüzleşmek zorundadır. Aşılması gereken güçlük, bu iki beceri ve amaçlar dizisini bütünleştirmektir. Profesyonel yardım veren perspektifinden, eleştirel psikolog üç önemli soruya yanıt vermeli:

1. İnsanın iyi olmasına dair, mesleğimize özel olan *bilgi* toplumsal adalet çalışmamıza dair ne söyler?
2. İyileştirici *uygulamalarımız* dönüştürücü uygulamalarımıza dair ne söyler?
3. Yardım verenler sistemi içindeki iyi olma halini geliştirici *rolümüz,* bu sistemin dışındaki toplumsal eleştirmen rolümüze dair ne söyler?

Toplumsal değişim öznesi olma perspektifinden, bir eleştirel psikolojik danışman veya terapist, aşağıdaki soruları yanıtlamalıdır.

1. Eşitsizlik ve adaletsizliğe ilişkin *bilgimiz* danışmanlık işimize dair bize ne söyler?
2. Toplumdaki dönüştürücü *pratiğimiz,* yardım veren sistemindeki iyileştirici çalışmamıza dair ne söyler?
3. Toplumsal eleştirmen *rolümüz* meslek içi rolümüze dair ne söyler, bu rolle nasıl bir ilişkisi vardır?

Bu farklı rollerin birbiriyle bütünleştirmesi, refah ve özgürleşme amaçlarımızı destekler. Rollerin ilki profesyonel yardım verenin temel ilgi alanı, ikincisi eleştirel değişim öznesinin temel gündemidir. Ora'nın engelli kadınlar ve annelik üzerine yaptığı çalışma (O. Prilleltensky, 2004) bu rolleri dengelemeye ilişkin pratik bir örnek sağlar. Örneğin, eleştirel perspektifi olan profesyonel bir yardım veren, engelli kız çocuklarını ve genç kadınları, cinsellik ve engellilik hakkındaki olumsuz toplumsal mesajların etkisi hakkında düşünmeye teşvik edebilir. Bu tip bir bilinç yükseltme süreci, kişilerin suçlanmaması ve baskıya karşı mücadele etmek için gereken temellerin atılmasıyla sonuçlanır. Aynı zamanda, topluluk içinde dönüştürücü çalışma, kadın cinselliği ve anneliğe dair baskıcı ve sınırlandırıcı görüşleri değiştirmeyi amaçlar. Anneliği dar bir şekilde kavramsallaştırmak, erişilebilir kaynakların kapsamını daraltır; farklı annelik türleri için farklı kaynaklar gerekir.

Refah ve özgürleşme, diyalektik bir ilişki içinde var olur. Özgürleşme olmadan, ezilen insanların çoğu refahı deneyimleyemez. Refah olmadan, kapsayıcı bir özgürleşme amacı da olmaz; zira özgürleşme, özgürlük ve refahı doğurmalıdır. Bizim amacımız bu ikisini bütünleştirmek, böylece farklı rol ve becerilerimizin hem kurtuluş hem de yaşam kalitesine aynı anda hizmet etmesini sağlamaktır. Yalnızca bireysel refah düzeyinde kalır ve eşitsizliğin, dezavantajın ve baskının etkisini göz önüne almazsak, yani bu politik alanları başkalarına bırakırsak, bireysel çalışmamızda da başarılı olamayız; çünkü ruh sağlığında gücün rolünü yok saymış oluruz.

Uygulamayla ilgili kısımda, danışmanlar ve terapistlerin günlük işlerinde farklı rollerinin nasıl ortaya çıktığını ifade etmemiz gerekiyor. Başka bir yazıda, dönüştürücü rolle iyileştirici çalışmayı bütünleştiren çeşitli yollar önermiştik (Nelson & Prilleltensky, 2005; Prilleltensky & Nelson, 2002). Bizim için dönüşüm, sistemin değişmesiyken, iyileşme, problemin kaynaklarına dokunmadan bireysel veya reformist bir değişimdir. Yardım veren profesyonellerde dönüştürücü dürtü ve eleştirel bilgiyi geliştirmenin pek çok yolu var (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006). Olası yollar şunlar olabilir:

- Danışanlarla ilişkide, güç farklılıklarının nasıl bir rol oynadığı konusunda meslektaşlar arasında farkındalık yaratmak.
- Uygulamaların nasıl daha güçlendirici olabileceğini incelemek için terapistin çalışma ortamında araştırma ve eylem grupları oluşturmak.
- Toplum bireylerinin yardım hizmeti sunan profesyonellerin uygulamalarını inceleyebilmelerini sağlayacak politik okuryazarlıklarını geliştirmek.

- İnsani hizmetleri yönetme konusunda, danışanlar, hastalar ve toplum üyelerinin katılımını sağlayan uygulamalar yapmak.
- Halk sağlığı düzeyini yükseltmek, daha fazla kaynak için mücadele etmek, sigara ve tütün ürünlerinin reklamlarını protesto etmek, cinsiyetçi reklamları boykot etmek ve benzeri konularda yoksul ve diğer ötekileştirilen topluluklarla işbirliği yapmak.

Sağlık ve yardım hizmeti sisteminin içinden gelen danışman ve klinik psikologlar, pek çok engel ve sınırlamayla karşı karşıya gelir. Baskıcı politika ve uygulamaların farkında olmalarına rağmen, eyleme geçme becerileri kısıtlanmış olabilir. Aynı şekilde, ruh sağlığı sisteminin eksik yönlerini vurgulayan eleştirmenlerinse, sistemin nasıl çalıştığına veya dışarıdan gereksiz görülen bazı uygulamaların içeride aslında nasıl makul gerekçeleri olduğuna dair bir bilgisi olmayabilir.

Terapistlerin aldığı eğitimin konusu çoğunlukla iyileşmeyken, toplumsal değişim öznesinin amacı dönüşüm, özgürleşme ve adaletsiz uygulamaların ortadan kaldırılmasıdır. Eleştirel ve profesyonel bir praksisin ortaya çıkması için, bu iki rol, gerilim ve sinerji içinde var olmalıdır, karşıtlık halinde değil. Eğer refah ve özgürleşme sağlanacaksa, politik bilgi kadar psikoloji bilgisine, toplumsal değişim kadar iyileştirici terapilere de, sistemi sorgulayanlar kadar sistem içinde çalışan insanlara da ihtiyacımız var. Bu zor bir denge kurma işidir. Eleştirel bakışı olan pek çok profesyonel, ötekileştirilmiş gruplara ayrımcılık yapılan ve değişime direnç gösteren sistemlerin içinde hareketsiz kalır. Bırakmak, ne kadar çekici de olsa, bu, sistemleri dönüştürmek için etkili bir yol değildir. Sorgulamadan sistemi kabul etmek de aynı şekilde yeterli değil.

Roller ve Stratejiler

Bu bölümde, kurumsal yapılarla ve danışanlarla ilişki kurmada, bireysel iyileşme ve toplumsal dönüşüm sağlamayı hedefleyen sekiz rol tanımladık. I VALUE IT[2] cümlesindeki harfler, bu sekiz rol ve bunlara eşlik eden stratejilerin baş harfleridir: Kapsayıcı ev sahibi, öngörülü, yetenek avcısı , dinleyici, özgün çözüm bulucu, değerlendirici, uygulayıcı ve yönelim belirleyici (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006). Bu roller, anaakım psikoterapide kullanılan pek çok etkili tekniği (Brooks-Harris, 2008), terapist sezgileri (Waldegrave, 2003) ve eleştirel perspektifle çalı-

2. "Değer veriyorum" anlamına gelir. Bir sonraki cümlede Türkçeleri verileceği gibi İngilizce orijinalindeki bu harfler şu kelimelerin baş harfleridir: *inclusive host, visionary, asset seeker, listener, unique solution finder, evaluator, implementer, trendsetter.* (ç.n.)

şan aktivistlerle (Nelson & Prilleltensky, 2005) bir araya getirir. Burada her bir rolün kişisel ve kolektif çalışma için anlamını tartışacağız.

Kapsayıcı Ev Sahibi: İnsanlar sıklıkla, ruh sağlığını ve refahlarını olumsuz etkileyen çeşitli sorunları çözmek için terapiye başvurur. Kabul edildiklerini, değerli olduklarını, saygı gördüklerini ve takdir edildiklerini hissetmezlerse, endişelerini ve arzularını terapistle özgürce paylaşmazlar. Terapiste güvenmeleri ve emniyette hissetmeleri için, eleştirel psikologlar kapsayıcı ev sahibi rolünü, yani insanları yargılamadan kabul eden, dışsal ve içsel baskı dinamiklerini ve kaynaklarını inceleme fırsatı veren rolü üstlenmelidir. Kapsayıcı ev sahibi, insanların evinde hissetmelerini sağlar, terapotik işbirliği inşa eder, danışanlara ilgi ve şevkat gösterir. En üst düzey kapsayıcılığa ulaşmak için, bizden çok farklı geçmişi olan insanların önünde sergilediğimiz davranışımızı, tepkilerimizi, duygularımızı ve tutumlarımızı gözlemlemeliyiz. Farklı bir aksan duyduğumuzda nasıl davranıyoruz? Farklı kültürlerden insanlara nasıl davranıyoruz? İlettiğimiz sözel olmayan mesajlar neler? Smith'in (2005) belirttiği gibi, psikoterapistlerin sınıfçılık veya ırkçılık gibi yanlılıklara karşı bağışıklıkları yoktur.

Bir terapist olarak, meslektaşlarınızla örgütsel yapılar ve pratikleri değiştirmeyi hedefleyecekseniz, kapsayıcı ev sahibi rolünü grup çalışmasında da kullanmalısınız. Tek başınıza, sisteme etkili bir şekilde karşı çıkıp, onunla mücadele edemezsiniz. Diğerleriyle işbirliğine girmeniz gerekir. Bu kitabın 22. Bölümü, buradaki fikirlerimizi tamamlayacı olarak, örgütsel ve toplumsal değişimi harekete geçiren pek çok stratejiyi içerir.

Kapsayıcı ev sahibinin temel rolü, küçümseme, aşağılama ve susturmanın danışanla kurulan ilişkide yeniden üretilmemesini sağlamak ve kişinin tam olarak kendi kaderini tayin etmesini sağlamaktır. Bu ilke, bireysel, örgütsel ve toplumsal çalışmalarda geçerlidir. Her değişim sürecinin başında, hoşgörü iklimi, kabul ve diğerlerinin fikirlerine yönelik samimi bir ilgi, anlamlı olan bireysel ve sistemsel bir dönüşümün temellerini oluşturur. Böylesi bir iklim, danışanı endişelerini ve daha iyi bir gelecek düşünü paylaşması yönünde teşvik eder.

Öngörülü: Öngörülü olma rolü çok önemlidir. Terapiye gelen insanlar daha iyi bir gelecek arayışındadır. Bir eleştirel psikolog, danışanlarının daha iyi ve tatmin edici ilişkiler ve daha adil bir toplum hayal etmelerine yardımcı olur. Örneğin, aile içi şiddetin ve ırka dayalı ayrımcılığın olmadığı bir gelecek öngörüsü geliştirmek, insanları motive eder

ve harekete geçirir. Öğrenilmiş çaresizlikle mücadele etmek için, küçük kazanımlar elde edilmelidir; çünkü sıklıkla değişim ulaşılmaz görünür ve uyumlu ilişkiler kurma hayali çok uzaktır. Bu yüzden küçük başarıları beslemek, kişisel ve kolektif refahın yaratılmasında daha başarılı olmamızı sağlar ve başarılı terapi deneyimlerinin en temel bileşenlerinden olan umudu artırır (Brooks-Harris, 2008).

Pek çok kişi için, kişisel refaha giden yol, kolektif eylemden geçer. Benim (Isaac), yeme bozukluğu olan bir danışanım vardı. Baş etmesinin bir parçasını, farklı liselere giderek beden imajı üzerinde medyanın zehirleyici etkisine dair farkındalık yaratmaya çalışan bir kadın grubu kurmak oluşturuyordu. Politik mücadelesi aynı zamanda kendisi için de iyileştiriciydi.

Yetenek Avcısı: Baskının sonuçlarından biri, özgüven ve özyeterlilik duygularındaki azalmadır. Ancak pek çok insan, baskı ve travmalara rağmen, etkili dayanıklılık ve baş etme mekanizmaları geliştirir. Bazı çocuklar ebeveyn öfkesiyle nasıl baş edilebileceğini öğrenirken, bazı kadınlar, istismar eden kocalarıyla nasıl baş edeceklerini öğrenir. Pek çok insan zor koşullarda hayatta kalır. Tehdit içermeyen koşullarda, insanlar çoklu ve yaratıcı biçimlerde gelişir. Eleştirel psikolog, danışanlara gurur duydukları özelliklerine veya zor koşullarla nasıl baş ettiklerine dair basit sorular sorarak danışanların yetenekleri, güçlü yanları ve dayanıklılığını ortaya çıkarır.

Yoksul mahallelerde yaşayan gençler genellikle "problem çocuk" olarak görülür. Bir süre sonra, okulda onlara atfedilen bu adı içselleştirirler ve kendi yeteneklerine ilgisizleşmeye başlarlar. Bir grubu istenmeyen ve problemli olarak tanımlayan bir kültür, tüm grupları damgalar. Bu yüzden yeteneklerin peşine düşmek, sıklıkla baskıcı anlatıların olumsuz yüklemelerinin yaptığını geri almak olur. Yetenek avcılığı, güçlü yanlar ve çözüm odaklı müdahaleler üzerine inşa edilen kısa süreli terapi yaklaşımları ve hikâyelemeci metodolojilere paraleldir (Waldegrave, 2003).

Terapist, gençliği, terapi odasının dışında, yetenekler üzerine inşa edilen ve toplumsal aktivizmi geliştiren toplum projelerine katmak için becerilerini kullanabilir. Morsillo, Gençlik için Toplumsal Eylem projesinde, gençlerle homofobi üzerine bir tiyatro oyunu yazmak, yerli halk için bahçe kurmak gibi çevre projeleri yapmak, 18 yaş altı çocuklar için alkolsüz parti gibi eğlence aktiviteleri organize etmek, göçmenler için düzenlenen kültür festivalinde çocuklar için eğlenceli aktiviteler düzenlemek gibi konularda gençlerle birlikte çalışmıştır. Bu süreç, kişisel tutkularla toplumsal gündemleri birbiriyle ilişkilendirdi. Gençler

tarafından yürütülen ve tasarlanan projelere katılmak, kişisel yetkinlik duygusu ve aktivizmin aynı anda oluşmasını sağladı Bireysel düzeyde, projeler grup tartışmaları aracılığıyla sosyopolitik bir farkındalık geliştirmeyi amaçlıyordu. Grup düzeyinde örgütsel beceriler ve dayanışmayı geliştiren bir etkisi oldu. Toplum düzeyindeyse, katılımcılar cinsellik ve madde kullanımı gibi gençliğe ilişkin konularda toplumsal farkındalık yarattı. Tüm aktiviteler dönüştürücü olmasa da bazıları, örneğin cinsellik hakkındaki tiyatro oyunu, güçle ilişkili politik ve psikolojik meselelerin kesişimi hakkında yoğun bir tartışmayı başlattı (Morsillo & Prilleltensky, 2007).

Dinleyici ve Anlam Yapıcı: İnsanlar genelde terapiye, ihmal edildiklerini, küçümsendiklerini ve yanlış anlaşıldıklarını hissettikleri için gelir. Kişisel gibi görünen bu deneyimlerin toplumsal kaynakları vardır. Kilolu insanlar küçük düşürücü kültürel tanımlara maruz kalır. Göçmenler, etiketlenmeyle mücadele eder. Gay ve lezbiyenler ayrımcılığa karşı savaşır. Sıklıkla, bu insanlar yalıtılmış hisseder ve acılarıyla kendi kendilerine baş eder. Konuşma cesareti gösterdiklerinde, yargılama ve hoşgörüsüzlükle karşılaşır. Terapiste gelmek, baskıcı ilişki ve kültürel adetlerden kendilerini özgürleştirmenin ilk adımı olabilir. Muhtemelen bu yüzden iyi bir dinleyici olmak, terapötik deneyimin tanımlayıcı özelliklerinden biri. Derinlemesine bir dinleme ve kesintisiz bir söyleşiden sonra klinisyen, danışanların yaşam deneyimlerine anlam vermelerine yardım edecek, taslak düzeyinde açıklamalar getirmeye girişebilir. Psikolojik güçlüklerle aile, ilişkiler, işyeri ve toplumdaki güç farklılıklarının ilişkisini kurmak, refah kavramını ele alan eleştirel psikologların özellikle dikkat çekmesi gereken önemli bir boyut.

Kocasının öfkesinden kendisinin sorumlu olmadığını duymak, istismar edilmiş bir kadına çok yardımcı olabilir. İstismar ve baskıya maruz kalmış insanlar sıklıkla kendilerini suçlar. Problemin dışsal kaynaklarını tanımlamak, özgürleştirici ve güçlendirici olabilir.

Özgün Çözüm Bulucu: Yaşamda tatmin olmanın farklı ve çeşitli yollarının olabileceğini göstermek, eleştirel psikolojinin bir parçasıdır. Kültürümüz, tinsel gelişim, yaratıcılık ve dayanışma gibi alternatifler yerine maddi başarı ve maddi uğraşları yüceltiyor. İnsanlara yardımcı olabilmek için, kendimizi ve danışanlarımızı anlamsızlık hissine ve yabancılaşmaya yol açan kültürel atıflardan arındırmalıyız. Her bir danışan, bireyselleştirilmiş çözümler gerektiren, özel tarihçeleri ve anlatılarıyla emsalsiz bir bireydir.

Terapi tüm problemleri çözemez. Daha önce de belirtildiği gibi, eş istismarı yalnızca kişisel değil, toplumsal ve politik bir problemdir. Düşük eğitim, yalnızca ailevi değil, toplumsal bir problemdir. Daha iyi okullara duyulan ihtiyacı giderecek herhangi bir özel eğitim yok. Kentlerde meydana gelen şiddet olaylarını durdurabilecek herhangi bir savunma sanatı yok. Her problem kendine özgü bir çözüm gerektiriyor ve terapiyle toplumsal değişimi harmanlamak genellikle en iyi yoldur (Toporek ve ark. 2006).

Bireysel, örgütsel ve toplumsal problemlere önceden hazırlanmış çözümler önermek, durumların özel bağlamlarını yok saymak anlamına gelir. İşe yaramasını ummak, çözüm için beyhude bir arayışa yol açar. On dokuzuncu bölümde Tod Sloan'ın da bize hatırlattığı gibi, başka başarılı bireysel veya toplumsal dönüşüm çabalarından çıkarılan derslerin, bağlamına oturtulması ve yerel gerçekliklere uyarlanması gerekiyor.

Değerlendirici: Değerlendirici olmak, topluma, profesyonel uygulamalara ve kendine yönelik eleştirel bir tutum geliştirmek anlamına geliyor. Kendimizde ve danışanlarda sağlıklı bir şüpheciliği korumak, faydası olunmayan ve muhtemelen de baskıcı olan uygulamalara uyum gösterilmesini önler. Mevcut planın işe yarayıp yaramadığı veya önerilen yaklaşımın etkili olup olmadığını hangi tip kanıtların göstereceği gibi sorular sormak, faydalı olur.

Süreçleri değerlendirmek, sonuçları değerlendirmek kadar önemlidir. Hem bireysel iyileşme hem toplumsal dönüşümde hatırlamamız gereken şey, iyi sonuçların her tür aracı meşru kılmadığıdır. Ne kadar "adil" ve "dönüştürücü" olursa olsun, amaçlarımıza ulaşmak için işbirliği ve katılım değerlerini feda edemeyiz.

Linda Stout (1969), yol arkadaşları tarafından susturulurken adalet için çalışmanın nasıl bir şey olduğunu ilk elden yaşadı. Kuzey Karolina'da Piedmont Barış Proje'sini kurdu ve seçmen kaydı, okuryazarlık projeleri, nükleer silahsızlanma, işçi hakları, refah ve pek çok politik kampanya üzerine çalıştı. Stout, yoksul bir çevrede büyümüş ve istediği eğitimi alamamıştı. Diğer aktivistlerden farklıydı. Onlar gibi konuşmuyordu; diğer aktivistler gibi orta sınıf tavırları yoktu. Baskıya karşı mücadele etmenin kolay olmayacağını biliyordu. Yerel yönetim, polis ve öfkeli yurttaşların muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. İlerlemeci toplumsal hareketlerde ayrımcılıkla karşılaşmak, onun da hazırlıklı olduğu bir şey değildi:

Hepimiz, içinde yaşadığımız dünyanın ürünleri olduğumuz için, baskının, ilerlemeci hareketler içinde de olan bir problem olması anlaşılırdır. İlerlemeci örgütlerdeki pek çok insan, kendilerini "dışarıdaki", geniş toplumda varolan baskıyla savaşan kişiler olarak görür. Hepimiz, amacımızın dünyadaki baskıyı sona erdirmek olduğu konusunda hemfikiriz. Ancak amaçlarımıza ulaşmamıza engel olan şeyin sıklıkla içimizdeki baskı olduğunu görüyoruz. Baskıcı gruptan ilerlemeci insanlar, özgürleşmeleri için çalıştıkları gruplar hakkında onlara öğretilen her şeyi ve "öteki"ne yönelik baskıcı davranışları kendi örgütlerine taşır. Orta sınıf ilerlemeci insanlar genellikle, kasıtlı olmayarak ve fark etmeden, düşük gelirli ve emekçi sınıftan halkı, güçsüzleştirici biçimlerde davranır; aynı şeyi beyazlar renkli derili insanlara, erkekler kadınlara, heteroseksüeller gay, lezbiyen ve biseksüellere yapar" (Stout, 1996: 89).

Uygulayıcı: Danışan ve siz sıkıntıların içsel ve dışsal kaynaklarını, psikolojik ve politik dinamikleri, güç dinamiklerini, daha iyi bir gelecek hayalini değerlendirdikten sonra, bazı değişiklikleri hayata geçirmenin zamanı gelir. Değişim için hazırlık yapma kavramı için çeşitli kuramlar mevcut. Bu kuramların ortak bileşenleri, farkındalık, hazırlık, eylem ve sürdürülebilirliği kapsar (Prilleltensky & Prilleltensky, 2006). Böylesi bir eylemin odak noktası, yeni davranışları pratik etmek veya bir sosyal gruba veya politik savunuculuk grubuna katılmak olabilir. Her tür durumda, yeni davranış için yeterli düzeyde bir hazırlık yapmaya, davranışa devam etmek için destek almaya ve arzulanan davranış örüntülerinin sürdürülmesine dikkat edilmeli.

Bir grupla birlikte değişim yaratmak için çalışmada, eleştirel *bilinç*, eylemin önemli bir öncülüdür. Ancak bireysel refahta güç ve baskının rolünü anlamak çok önemli olmakla birlikte, bu kendi içinde yetersizdir. Linda Stout örneğinde olduğu gibi danışanınızın ayrımcılığa uğradığı veya ötekileştirildiğini hissettiği birinci elden anlatımlar, yani kritik *deneyimler* de ayrıca önemli: Bu kritik deneyimler insanları eleştirel *eyleme* iten eleştirel bilinci tamamlar (Mustakova-Possardt, 2003).

Yönelim Belirleyici : Uygulamadan sonraki adım sürdürülebilirliktir. Yeni bir davranışı bir kez, iki kez veya üç kez denemek yeterli değildir. Danışanlarımızın, yeni davranış örüntüleri oluşturmalarına ve yeni eğilimler belirlemelerine yardım etmeliyiz. Eğer danışanınız ötekileştirilen veya güçsüz bir gruba dahilse, onun bir destek grubu başlatmasına nasıl yardımcı olabilirsiniz? Hindistan'dan göçle gelmiş kadınlar veya çocukluk çağı istismar öyküsü olan yetişkinler için o bölgede destek grubu bulunmayabilir. Sağlık hizmetleri veya çocuk bakımının evrensel olarak ulaşılabilir olması için lobi yapan gruplar büyük ihtimalle yoktur. Eğer

danışana yardımcı olacağını düşünüyorsanız, onun aktivist olmasına yardımcı olabilir misiniz?

I VALUE IT rolleri, terapötik işbirliği, empatik dinleme, çözüm odaklı yaklaşımlar ve değişim basamakları gibi anahtar teröpatik uygulamaları kapsar (Brooks-Harris, 2008). Eleştirel psikolojide, problemlerin psikolojik ve politik kaynaklarının ve çözümlerin altını çizeriz. Eğer toplumsal değişim için toplumsal eylemi yaratacaksa, tüm problemlerin terapi içinde çözümlenmeyeceğini kavramak bile kendi içinde terapötiktir.

Sonuç

Bu kitapta tanımlandığı gibi, psikoloji, son yüzyıldaki *zamanın ruhunu* özümsedi ve toplumsal hastalıklar için bireysel çareler bulmaya odaklandı. Sonuçta, anaakım, toplumsal adaleti ve ötekileştirilen toplulukları desteklemeyi ihmal etti.

Yardım hizmeti sunan profesyoneller, geleneksel olarak refah ve sağlık konuları üzerine çalışır. Egemen medikal modelden etkilenen psikoloji, psikiyatri ve danışmanlık gibi disiplinler, yaşamda karşılaştığımız problemleri iç dünyaya terimlerle kavramsallaştırır. Ruh sağlığı, refah ve yakın zamanda da pozitif psikoloji sonradan tercih edilen terimler oldu. Hepsi, yaşamdan keyif alan, kaygısız ve sağlıklı bireyler görüntüsünü akla getiriyor. Bu en değerli amaçtır ve biz de bu görüşü tamamen destekliyoruz. Ancak, herhangi bir başka değer için söz konusu olduğu gibi, refah da kendi başına var olamaz. Adalet ve eşitlikle desteklenmediği sürece, refah yok olmaya mahkumdur. Kapsamlı araştırmalar, eşitsizlik ve güçsüzleştirmenin sağlık ve refah üzerindeki olumsuz etkilerini kanıtlıyor (Kawachi, Kennedy, & Wilkinson, 1999; Marmot, 1999, 2004). Yoksulluk, ötekileştirme, dışlama, sömürü ve adaletsizlik, beden için de en az ruh için olduğu kadar zararlı. Ruhu onarmak için, toplumu onarmaya ihtiyacımız var. Toplumu onarmak için, toplumu değiştirmeye ihtiyacımız var.

Yazarın Notu

Bu bölüm, Cambridge Üniversitesi Yayınları'nın izniyle, ilk olarak yayınlandığı kitap olan *Liberatory Psychiatry* (C. Cohen ve S. Timimi (Der..), 2008, Cambridge University Press) kitabındaki, "Psychopolitical Validity in the Helping Professions: Applications to Research, Interventions, Case Conceptualization, and Therapy" (Prilleltensky, Prilleltensky, ve Voorhees) bölümünden uyarlanmıştır.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Özgürleştirici ve güçlendirici olmak için danışmanlık ve terapi yüksek bir psikopolitik geçerliğe ulaşmaya çalışmalı.
2. Psikopolitik geçerlik, refahı etkileyen politik ve psikolojik dinamikleri anlama ve değiştirmede güç farklılıklarının ne derece dikkate alındığıyla tanımlanır.
3. Danışmanlık ve terapi bireylere yönelik olmasına rağmen, yardım hizmeti sunan profesyoneller, aynı zamanda mikro, mezo ve makro düzeylerde etki eden faktörleri de dikkate almalı.
4. Terapistler, iyileştirici ve toplumal dönüşüm ajanı rolleri arasında bir uzlaşmaya ulaşmaya çalışmalı.

Terimler Sözlüğü

- Epistemik psikopolitik geçerlik: Toplumsal ve insanlara dair fenomenleri yorumlarken güç konusunun ne kadar dikkate alındığı.
- Psikopolitik geçerlik: Refahı etkileyen politik ve psikolojik dinamikleri anlama ve değiştirme konusunda güçle ilişkili olgulara ne derece önem verildiği.
- Rol bütünleştirme: Aynı anda bireyleri iyileştirme ve toplumu değiştirme uygulamalarını bütünleştirme, dengeleme çabası.
- Dönüştürücü psikopolitik geçerlik: bireylerin ve toplumun refahını etkileyen insani ve toplumsal koşulları değiştirirken güç konusunun ne kadar dikkate alındığı.

Okuma Önerileri

The Handbook for Social Justice in Counseling Psychology: Leadership, Vision, and Action [Danışmanlık Psikolojisinde Sosyal Adalet El Kitabı: Liderlik, Vizyon ve Eylem] (Toporek ve ark. 2006) burada ele alınan konuları ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Burada yapılan tartışmayla yakından ilgili bir diğer kitapsa, *Advancing Social Justice Through Clinical Practice'tir [Klinik Uygulama Yoluyla Sosyal Adaleti Geliştirmek]* (Aldarondo, 2007). Psikiyatri alanındaki benzer bir tartışma içinse, *Liberatory Psychiatry* [Özgürleştirici Psikiyatri] (Cohen & Timimi, 2008).

İnternet Kaynakları

- Hikâyelemeci terapi ve sosyal çalışma için Dulwich Merkezi: www.dulwich centre.com.au

- Antioch Universitesi, Çokkültürlülük Merkezi: www.multiculturalcenter.org/ social_justice.cfm
- Wellington Aotearoa, Aile Merkezi, Yeni Zelenda – Adil Terapi'yi kuran: www.familycentre.org.nz

Sorular

1. Refahın ve toplumsal değişimin öznesi olma rollerinin bütünleştirilmesinin önündeki engellerden bazıları nelerdir?
2. Terapi sürecine toplumsal adalet kavramını getirmek etik midir?
3. Bir ruh sağlığı uzmanından danışmanlık alma ihtiyacı hissetseydiniz, terapistin ne gibi özelliklerinin olmasını isterdiniz?

Çeviren: Pınar Önen

22
Örgütsel Değişim ve Topluluk Değişimi

Scot D. Evans & Colleen Loomis

Bölüm Başlıkları

ÖRGÜT, TOPLULUK VE DEĞİŞİMİN TANIMI
ÖRGÜTLERİ VE TOPLULUKLARI DÖNÜŞTÜRMEK
- *Planlanan İkinci Basamak Değişim için Gerekli Koşulları Yaratmak*
- *Değişimin Hedefindekileri Tanımlamak*
- *Değişim için Eyleme Geçmek*

ELEŞTİREL DEĞERLENDİRMELER
- *Güç Meselelerine Odaklan*
- *Güçlendirici Koşullar Yarat*
- *Mevcut Yetenekleri Değerlendir*
- *Diyalog, Eylem ve Düşünüm*
- *Eleştirel Arkadaş*

Bu bölüm hem örgütlerde hem de topluluklarda planlanan dönüştürücü değişime, yani sistem düzeyinde değişime odaklanır. Topluluklardaki birçok örgüt, bilerek veya bilmeyerek, haksız, adaletsiz ve diğer istenmeyen toplumsal yapıların sürmesini sağlayan çeşitli hizmet ve destek programları sunar. Değişim isteyen birçok topluluk üyesi, değişim için çalışmak isteyen diğer üyelerle nasıl bağlantı kuracağını veya onları nasıl harekete geçireceğini bilmez. Bu bölümün temel konusu topluluk temelli örgütlerin, "değişimin faili" olabilmek için kendilerini nasıl dönüştüreceği ve koşulları değiştirmek için diğer örgütlerle ve topluluk üyeleriyle nasıl ilişki kuracağıdır. Örgütsel değişim ve topluluk değişimini ilişkilendirmemizin nedeni toplulukları geliştirmeyi amaçlayan çoğu hareketin bunu örgütler aracılığıyla yapmasıdır. Etkin bir biçimde faaliyet gösteren örgütler topluluğun refahını artırabilir ve

mevcut düzeni değiştirmek için, yeni örgütler veya alternatif oluşumlar oluşabilir.

Değişim, insanların değişimi yaratmak için bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Örgütlenmeler; insani hizmetler, belli bir muhitteki örgütlenme grupları, koalisyonlar, vatandaşlık haklarını savunma grupları veya diğer sivil toplum örgütleri şeklinde olabilir. Örgütlerin, genellikle bir şeyler yapmak için gereken toplumsal ve maddi sermayesi, yani gücü vardır. Maalesef, bu kaynaklar sıklıkla yanlış yere yönlendirilir. Örneğin, topluluk içerisinde şiddeti azaltmanın bir yolu olarak sorunlu görülen ergenler için öfke kontrol dersleri düzenlemek, gençlerin ve ailelerinin gerçek stres kaynağı olan yoksulluğun sebep olduğu yapısal şiddeti çok az azaltır. Daha da kötüsü, böyle geleneksel uygulamalar şiddetin gençlerin yönetim ve kontrol gerektiren bir sorunu olduğuna dair inancı pekiştirir.

ÖRGÜT, TOPLULUK VE DEĞİŞİMİN TANIMI

Buradaki fikirlerin birçoğu daha geniş kapsamlı bir değişime yönelik olsa da biz, yerel topluluklardaki, kâr amacı gütmeyen, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sivil toplum örgütlerine odaklanacağız. Dikkatimizi özel olarak, geleneksel program ve hizmetlerin ötesine geçmeyi hedefleyen örgütlere yönelteceğiz.

Topluluklar coğrafi, ilişkisel veya politik olabilir. Coğrafi topluluklar mekân temelli olup sıklıkla semt, kasaba veya kentlerde yaşayan insanlardan oluşur. İlişkisel topluluklar –meslek, din, spor gibi ortak ilgileri olan bireylerin oluşturduğu gruplar– genelde değişime yönelik etkinliklerle ilgilenmezler. Politik topluluklar ilişkiseldir; fakat bunların grup çıkarlarını koruma ya da özel bir amaç doğrultusunda hareket etme gibi ek nitelikleri vardır, dolayısıyla doğaları gereği değişimle ilgilenirler. Bu bölümde *topluluk,* coğrafi veya politik toplulukları ifade ediyor.

Değişim derken ne kastettiğimizi açıklığa kavuşturmak önemli. Değişim aşamalı olarak gerçekleşebilir; örgütlerin ve toplulukların küçük adımlarla gelişmesi ve koşullara uyum sağlaması gibi. Diğer yandan değişim, dönüştürücü, radikal ve stratejik bir şekilde de gerçekleşebilir. Örgütsel bilimler alanı iki farklı değişim biçimini anlamak için bir sınıflandırma önerir (Watzlawick ve ark. 1974). *Birinci basamak değişim,* kendisi değişmeden kalan sistemde içerisindeki belirli bir değişimi tanımlar. Odak noktası, mevcut bir çerçeve veya varsayımlar kümesi içindeki aşamalı veya iyileştirici değişimdir. Örneğin, insani hizmet kuruluşlarında vaka takibine yardım sağlaması için bilgisayar temelli bir sistem kurarak, danışmanlık kalitesini geliştirmek gibi, mevcut uygula-

malarda küçük ve adım adım değişiklikler yapmak birinci basamak değişimdir. Topluluklarda birinci basamak değişime evsizlerin sorununa klasik yaklaşım örnek oluşturur: gıda bankası, barınma, eğitim programları, bağımlılık danışmanlığı ve meslek edindirme. Bunlar birinci basamak değişimdir; çünkü problemin kaynağı olarak bireysel ve kurumsal eksikliklerin gösterilmesi, sorunun altında yatan, karşılanabilir bir barınma imkânının yokluğu, düşük ücretler, yükseköğretime sınırlı erişim ve ekonomik eşitsizlik gibi esas nedenlere dokunmaz.

Buna karşın, *ikinci basamak değişimin* anlamı sistemi temelden değiştirmektir. Aynı zamanda dönüştürücü veya radikal bir değişim olarak da değerlendirilen ikinci basamak değişim, sistemin davranışlarının nedenlerine dair daha karmaşık bir kavrayış ve bu "temel nedenler"in değişmesini hedefleyen bir eylemlilik gerektirir. Bu, topluluk temelli insani yardım örgütlerinde birey ve topluluk sorunları hakkındaki geçerli varsayımları ve paylaşılan örgütsel değer, inanç ve pratikleri değiştirmeyi hedefleyen çabaları derinliğine inceleme anlamına gelir. Topluluklardaysa, topluluk kararlarına katkıda bulunan yerel bir sesin yokluğunun, ötekileştiren ve baskıcı politikalara yol açtığının farkına varılması anlamına gelebilir. Değişim için eyleme geçmek, adil ve eşitlikçi bir işleyiş için yerelleri örgütlemeyi ve güç ilişkilerinde anlamlı değişimler yaratmayı içerir. Adil bir toplum ve güçlenmiş topluluk örgütleri oluşturma, altta yatan nedenleri hedefleyen, radikal, ikinci basamak değişimi gerektirir.

Bu bölümde neye *planlı dönüştürücü değişim* dediğimize odaklanacağız: Derin, temel bir şekilde sistemi geliştirmek için planlı, bilinçli bir karar. Bu tür bir değişimin ne olduğu ve nasıl gerçekleştiğini ele alacağız. Herhangi bir değişim girişiminde, değişim çabamızın özel hedefleri kadar (ne), değişimi gerçekleştirecek en iyi yöntemi de (nasıl) anlamalıyız.

ÖRGÜTLERİ VE TOPLULUKLARI DÖNÜŞTÜRMEK

Bir an için hayatınızda değiştirmek isteyebileceğiniz bir durum düşünün. Örneğin, sigarayı bırakmak veya kilo vermek istiyorsunuz. Her ne olursa olsun, durumu, değiştirmeyi istediğiniz bir sorun olarak tanımladınız. Şimdi bu değişimi nasıl gerçekleştirirdiniz? Muhtemelen, sorun hakkında düşünmekle başlayarak ve sorunun neden var olduğunu anlamaya çalışarak bir tür plan yapardınız. Kilo verme örneğinde, geçmişte yaptığınız kadar egzersiz yapmadığınızı düşünebilirsiniz. Yeni iş düzeninizin rutininizi nasıl bozduğunu ve enerjinizin çoğunu nasıl tükettiğini değerlendirirsiniz. Yeni daireniz spor salonuna eskisi kadar

yakın değildir ve uygun bir otobüs hattı yoktur. Bunların hepsi, ortaya çıkan sorunun neden var olduğunu tam olarak anlamanın ve değişim için gerekli koşulları, hedefleri ve stratejileri belirlemenin bir parçasıdır. Bundan sonra değişimi gerçekleştirmek için harekete geçebilir ve değişim sürecinin sizin için nasıl olacağını ayrıntılı bir biçimde düşünebilirsiniz.

Örgütlerde ve topluluklarda, değişimi yaratmak için, aynı süreci kullanırız. Örgütlerde ve topluluklarda sürekli bir değişim yaratmak; değişim için gerekli koşulları yaratmayı, problemi ve değişim hedeflerini açıkça tanımlamayı ve değişim için uygun eylemleri geliştirmeyi gerektirir.

Planlanan İkinci Basamak Değişim İçin Gerekli Koşulları Yaratmak

Örgütlerde ve topluluklarda değişim için gerekli koşulları yaratmak için üç şeye gerek vardır: değişime hazır hale getirme, değişim için bir koalisyon oluşturma, değişimi ortak vizyon ve değerlerle temellendirme.

Değişime Hazır Olmayı Yapılandırma: Örgüt ve topluluk gibi sistemler değişime hazır olmanın farklı aşamalarında olabilirler. Değişime açık ve hazır olanlar, değişimin dayatıldığı sistemlere nazaran dönüştürücü değişimde daha başarılı olur. Herhangi bir değişim çabasına başlamadan, en azından bazı kilit roldeki kişiler, bir problem olduğu ve bir şeylerin yapılması gerektiğinin farkında olmalıdır. Örgüt ve topluluklardaki liderlerin, değişimin gerekli olduğunu anlaması gerekli olsa da bu, yeterli değildir. Önemli olan sistemdeki kişilerin anlamlı bir çoğunluğunun değişimin zorunluluk olduğunu hissetmesidir. İnsanlar problemin farkında olmadığında veya problemi inkâr ettiğinde değişim gerçekleşemez. Değişime hazır hale getirme, insanların inanç, tutum, niyet ve davranışlarını etkileyen ileriye dönük olarak etki edecek girişimleri içerir. Değişim ihtiyacı hakkında açık bir mesaj oluşturmak, bunu yaygınlaştırmak ve mevcut gerçekliğin istenenden nasıl farklı olduğunu dile getirmek hazır hale getirmeye yardımcı olur (Nadler, Tushman, 1989).

İnsanlar değişimi arzulamalı ve buna ek olarak, değişimin mümkün olduğuna inanmalıdırlar. Bu nedenle, değişime hazır hale getirmenin bir kısmı, örgüt ve topluluk üyelerinde, birlikte harekete geçtiklerinde fark yaratabileceklerine dair bir his oluşmasına yardımcı olmaktır. Armenakis (1993) bireysel ve örgütsel hazır olma arasındaki farka dikkat

etmemizi tavsiye eder. Fikir liderinin önemine vurgu yapar ve bu liderleri hazır hale getirmenin, bu liderlerin gruptaki diğer bireyler için sosyal ipucu sağlayan gayrı resmi değişim aktörleri olarak davranmalarını sağladığını söyler. Değişim aktörünün inanılırlık, güvenirlik, samimiyet ve uzmanlık gibi özellikleri ve tutumları topluluk üyelerinin liderin hazır hale getiren mesajını nasıl alacağını da etkiler (Gist, 1987).

Burada, bir örnek verelim (Evans, Hanlin & Prilleltensky, 2007). ABD'de topluluk temelli bir insani hizmet örgütü olan Oasis Centre'da değişim olmadan önce, mevcut uygulamalara dair memnuniyetsizliğin örtük etkisinin yüzeye çıkarılması gerekmişti. Bu durumda, araştırma ekibindeki bir üye tarafından yapılan sunum, değişimin gerekliliğine dair farkındalığı oluşturmaya yardımcı oldu. Sunumdaki asıl mesele, refahın bireysel, ilişkisel ve kolektif bir denge olduğu; yalnızca ilişkisel ve bireysel düzeyde çalışmanın yetersiz olacağıydı. Sonraki tartışmada, Oasis Centre çalışanları, iyi niyetli ve marifetli çabalarının kendi hizmet alıcılarının hayatlarını zorlaştıran karmaşık sosyal problemleri çözmede bir yol kat edemediğini onaylayabildiler. Bir işçinin işaret etiği gibi:

> Sanırım gerçekten bana konuşuyordu; çünkü bu sistematik faktörlerin önemini ve trajedinin eşitsizlik ve adaletsizlik tarafından yaratıldığını anlamıştım. Ele almak şöyle dursun, bu büyük sorun hakkında henüz hiç konuşmamıştık.

Örgütteki güvenilir bir arkadaş tarafından yapılan sunum, sorunun kolektif olarak veya topluluk düzeyinde daha iyi ele alınmasında personelin biricik rolünün nasıl etkili olabileceği konusunda bir hayli enerji ve heyecan üretti. Bu sunum, örgüt üyelerinde değişime dair bir kıvılcım yaratmış olsa da, örgütsel hazır hale gelmek için yeterli değildi. İç diyalog ve öğrenmenin birkaç ayı, topluluktaki çocuklara ve ailelere yardım etmenin farklı yollarının olabileceği ve bunu yapmanın örgütte bir değişim gerektirdiği ortak hissini oluşturmaya ve yaymaya harcandı.

Değişim için Bir Koalisyon Kurmak: Değişime ihtiyaç olduğunda, bu değişimi destekleyecek ve yönetecek örgütler yaratılması gerekir. Değişimi yaratmak için gereken güç, insanların, kaynakları harekete geçirmek ve sorumluluk almak için bir araya gelmesiyle, kısaca örgütlenmesiyle sağlanır. Hepimizin aklına bir insan veya küçük bir grubun, değişimin gerekli olduğuna karar verdiği fakat değişime dair büyük planlarını ilan ettikten sonra hiçbir şey yapmadığı örnekler gelebilir. Bu, çalışanların bir masa etrafında oturduğu, patronun "Bizim yeni stratejimiz dönüşümsel değişimdir." deyip, kısa bir sessizlikten sonra da "Nasıldı?

Herkes farklı hissediyor mu?" diye sorduğu klasik bir Dilbert çizgi filmi gibidir. Genellikle dönüşüm stratejileri benimsenir; ama dönüşümü yaratmaya nadiren girişilir ve dönüşüm pek az örnekte başarılı olur.

Örgüt ve topluluklardaki karmaşık değişim, değişim yaratma amacı ve gerekli becerileri olan bir grup insanın bir araya gelmesini gerektirir. Değişim ekibi, değişimin motorudur. Hiyerarşileri olmayan bazı örgütler değişim için basınç yaratmak için etkili bir şekilde bir araya gelir (örn. küreselleşme karşıtı hareket). Bir taraftan da bazı örgütlerin aşırı hiyerarşik ve sömürücü olduğunu kabul ederiz. Buna rağmen iktidar yapılarını dönüştürecek bir değişim çabasının, kaynakları harekete geçirecek ve enerjiyi sürekli kılacak bir örgütlenmeye ihtiyacı vardır. (McAdam & Scott, 2005). Bu değişim, emeğin koordine edilmesini, sürecin örgütlenmesini ve kaynak, destek edinmek için çeşitli araçlar yaratılmasını gerektirir.

Değişim amacıyla bir güç ve ivme oluşturmak için çeşitli yeteneklerdeki insanların demokratik bir koalisyon oluşturması gerekir. Örgütteki değişim ekibi, ideal olarak, farklı departmanlardaki üyelerden oluşturulmuş çok işlevli bir ekiptir. Amaca ulaşmak için gereken kaynak ve zamanı sağlayan ve değişime destek olan liderler de ekibe dahildir. Topluluk bağlamında, belli bir muhitteki örgütler diğer yerel örgütlerle bir araya gelebilir ve eylem için planlar yapan, topluluğu örgütleyen kişilere yardım edebilir; örgütler de farkındalığı oluşturmak ve becerileri örgütlemek için diğer sakinleri eğitebilir. Daha erken aşamalarda değişim ekibini şekillendirmek, hedef ve amaçlara en iyi hizmet eden grup sürecini oluşturmaya yardım edilmesini gerektirebilir.

Geliştirici değişime kim dahil olmalıdır? Örgütlerde ve topluluklarda bu soru demokratik katılım ve güçlendirmeye dair değerlerle ilgilidir. Değişim yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya olabilir. Yukarıdan aşağıya yaklaşımlar veya topluluğu düzeltme yaklaşımları karar alma ve kontrolü, güçlü ellerde tutarken yetkisiz topluluk üyelerini riske atar.

Topluluğu güçlendirme yaklaşımı (Israel, Checkoway, Schulz, & Zimmerman, 1994) veya aşağıdan yukarıya yaklaşımlar, topluluk üyelerini birer değişim aktörü olarak sürece dahil etmek için güç dengesini değiştirirler. İkinci yaklaşım, büyük olasılıkla, topluluğun kapasitesini güçlendirir. Bununla beraber, yukarıdan aşağıya (idari) yaklaşımının topluluk gelişimini güçlendiren katılımcı stratejilerle birlikte kullanıldığı bazı örnekler de mevcuttur (Hickey & Mohan, 2004). Tercihen, bütün paydaşlar karar almaya dahil edilir; çünkü özenerjiyi ve değişimi önemseyen insanların enerjilerini harekete geçirme, ulaşılan birçok başarıda kilit noktasıdır (Senge, 1990: 9). Başarılı ve güçlendirici değişim çabası,

güçlü, yetenekli ve yerel bir liderlik; kararlı, demokratik bir örgüt; net bir görev bilinci ve koalisyona başarı ve başarısızlıklarından faydalanmasını sağlayan bütüncül bir strateji gerektirir. Değişimin aktörlerinin, mevcut sistemin çözümlenmesi, değişim hedeflerinin oluşturulması, stratejilerin planlanması ve sorumluluk almaya, çeşitli örgütleri dahil ederlerse başarılı olma şansı artar (Dimock, 1992).

Vizyon ve Değerler Üzerine Kurmak: Örgüt ve toplulukları değiştirmek için çabalarız; çünkü mevcut durumun kabul edilebilir olmadığına inanırız. Statükodan memnun değilizdir ve ona dair bir şeyler yapmak isteriz. Herhangi bir dönüştürücü değişim çabasının temeli, farklı bir vizyon geliştirmek ve bu vizyonu ortak değerlerden biri haline getirmektir. Bu yüzden biz, işbirliği, birbirine bağlılık, toplumsal adalet ve eşitlik değerlerini ön plana çıkarırız. Ortak bir vizyon ve ortak değerler temelinde çalışmak örgütsel değişimin ve topluluk değişiminin gerekli bir koşuludur.

Toplum ruh sağlığındaki paradigma değişim, üzerine yaptıkları çalışmalara dayanarak Geoff Nelson ve arkadaşları değerleri netleştirme sürecini, örgütsel değişimin planlanması ve uygulanması için bir temel olarak ele alırlar. Bunu, Oasis Merkezi örneğinde de görebiliriz. Merkezin örgütsel değişim projesinin başlangıcında, örgütteki bireylerin farklı inanç ve varsayımları vardır ve üzerinde uzlaşılmış bir örgütsel felsefeleri de yoktur. Sonuç olarak, merkez çalışanlarının bireylerin ve ailelerin zorlu yaşam koşullarıyla bu çalışanların birçoğu, toplumsal adalet meselesini ciddi şekilde önemser; ama örtük örgütsel felsefeleri bu değerleri gerçekleştirmelerini engeller. Bu, insani yardım örgütlerindeki "ideoloji ve uygulama ayrımı"nın sık rastlanan bir örneğidir (Delpeche, Jabbar-Bey, Sherif, Taliafero, & Wilder, 2003): Örgütsel uygulamalar derinde varolan inançları yansıtmamaktadır. Düzeltme işinden dönüştürmeye geçebilmek için, belirgin dönüştürücü değerler oluşturmak ve bu bakış açısıyla diğer bütün uygulamaları ve inançları yeniden değerlendirmek gerekir. Oasis Merkezi çalışanları bunu, birbirlerine "Bizim için önemli olan ne?" ve "Nasıl bir topluluk görmek istiyoruz?" sorularını sorarak yaptılar. Çalışanlar ve araştırmacılar, bu soruların yanıtlarını, değişim sürecinin geri kalanına ve yeni örgütsel uygulamalara rehberlik edecek değerlerin örgütsel bir ifadesi haline getirmek için birlikte çalıştılar. Bu yeni felsefe, onların örgüt olarak kim oldukları ve neyi, nasıl yaptıkları hakkında yeni standartlar oluşturmaya yardım eden açık bir ifadedir. Örgüt ve bireyler için sonuç yararlıydı; ama bir işçinin belirttiği gibi süreç de o kadar önemliydi:

"Sanırım bu süreç ne yaptığımız hakkında eleştirel düşünmemizi, umutlarımızı ve hayallerimizi ifade etmemizi sağladı. Son ifade, bizi bir şeyler yapmanın ve bir şeyler hakkında düşünmenin yeni yollarını denemeye ve çıtayı yükseltmeye itecektir. Sanırım felsefenin ifade edilmesi aynı zamanda birbirimizle konuşmamız, kendimizi ve birbirimizi bu işten sorumlu tutmamız açısından da faydalı olacaktır."

Bu ortak değerler temelinde Oasis Merkezi, nasıl farklı uygulama yöntemlerini geliştireceğini düşünmeye başladı.

Değişimin Hedefindekileri Tanımlamak

Değişimin hedefindekiler, kabul edilemez olarak değerlendirdiğimiz ve bu nedenle değiştirmeyi amaçladığımız belirli inanç, eylem ve koşullardır. Bunları nasıl seçtiğimiz, sorunu nasıl tanımladığımızla yakından ilişkilidir ve bu tanım, problemin nedenleri ve kaynakları hakkındaki varsayımlarımıza dayanır. Birçok değişim çabası, sorunun durumların yanlış tanımlanmasından ötürü başarısız olur. Örneğin, kâr amacı gütmeyen bir insani hizmet örgütündeki üyeler, genel olarak başarısızlığın nedeninin *program akışındaki verimsizlikler* olduğu konusunda hemfikirlerse de değişimin asıl hedefi *mevcut program akışı sistemleri.* Diğer yandan, eğer sorun, *önleme konusunda çok az stratejinin olması* olarak tanımlanıyorsa, değişimin hedefinde olan şey tedaviyle koruma arasındaki örgütsel denge olacaktır. Sonuç olarak ya kullanmakta olduğumuz yöntemi düzeltiriz (mevcut örgütsel sistemi koruyarak birinci basamak değişim) ya da örgütsel amaçlara ulaşmak için temel yaklaşımımızı değiştiririz (mevcut örgütsel sistemde ikinci basamak değişim). Problem durumu, bireysel ve kolektif olarak nasıl anladığımız etkili eylem bilgilendirmesi için çok önemlidir.

Elbette ki bir sorunu yalnızca bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Bir sorunun analizi, genellikle birden çok tanım ve birden çok ve birbiriyle ilişki içinde olan hedef ortaya çıkarır. Bununla birlikte örgütler ve gruplar, sorunu tanımlarken ve olası çözümler üretirken, varsayımlarını da açıkça ifade etmelidir. Yapılan ve yapılmayan şeyler, yaptığımız tanımlamada sorunların nedenlerinin nerede görüldüğüne göre değişir: bireyde ya da çevrede (Nelson & Caplan, 1983). Sorunu bireysel bir sorun olarak tanımlamanın mı yoksa toplumsal veya çevresel sorunların bireysel eksiklikten mi yoksa adil olmayan sosyal koşullardan mı kaynaklandığına inanıyoruz? Örgütlerde verilen hizmetin yetersiz olduğunu mu yoksa tüm örgütsel felsefenin yanlış olduğunu mu düşünüyoruz?

Topluluk örgütlerinin sürdürülebilir bir etki yaratamaması, günlük çalışmalarla ilgili bir sorun olarak anlaşılabileceği gibi örgütün derin yapısıyla ilgili karmaşık problemler olarak da anlaşılabilir (Burke, 2002). Eğer günlük çalışmalar sorunun kaynağıysa, bireysel yetenekler, iletişim örüntüleri, yönetim uygulamaları, örgütsel iklim ve hizmet yeterliliği gibi bireysel veya kurumsal etkenleri değiştirmek uygundur. Buradan baktığımızda, örgütsel kusurları çözmemiz için halihazırda yaptığımızı daha etkin bir şekilde yapmak yeterlidir. Öte yandan sorunu, örgütsel değer, amaç ve stratejilerle ilişkili bir sorun olarak görürsek, ortak varsayımlar, örgütsel vizyon, liderlik, stratejik eylemler ve örgütsel kültür, değişimin hedefinde olacaktır.

Topluluk sorunlarının doğasını anlamaya yardımcı olan bir yöntem de bütün toplumsal sorunların bireysel, kurumsal, yapısal ve post yapısal olmak üzere, bu dört düzeyin birini veya birden fazlasını içerecek şekilde tanımlanabileceğini düşünmektir (Ife, 2002; Rappaport, 1977). Sorunu nasıl anladığımıza bağlı olarak, problemin kaynağını bireylere, topluluk örgütlerine, topluluk sistem ve politikalarına (yapısal) veya baskın söylemlere (post yapısal) yerleştirebiliriz. Bu kitaptaki diğer bölümler egemen söylemi anlama ve değiştirme ihtiyacı üzerine daha fazla ayrıntı içerirken, bu bölüm daha çok örgütsel ve yapısal düzeylere odaklanır. Çünkü her düzey, toplumsal sorunların belirli bir yüzünü tanımlar. Eğer değişim çabasının yalnızca bir düzeyine yoğunlaşıp diğerlerini dışlarsak başarı sınırlı olacaktır. Ayrıca, "yapısal eşitsizliklerin biçimleri olan sınıf, cinsiyet, ırk ve etnisite baskınlığı nedeniyle, bunlara özellikle karşı çıkmayan veya bunları özellikle sorgulamayan herhangi bir toplumsal ve politik bir program, bunu bilerek yapmasa da, bunları destekleyen düzenlemeleri kabul ederek baskının bu şekillerini pekiştirir." (Ife, 2002: 52).

Ele almaya çalıştığımız sorunlar hakkında ortak bir anlayış oluşturmak herhangi bir değişim çabasının temel unsurudur. Bununla birlikte ilk adım, sorun ve sorunun nasıl ele alınacağı konusunda temel inanç farklılıklarını paylaşmak için güvenilir ve demokratik bir alan yaratmaktır; eğer bu inançlar gizli kalırsa, esas değişim çabası önemli bir şekilde aksar ya da etkisiz kalır. Bu nedenle paydaşların inanç ve varsayımlarını açıkça tartışabildiği, problem ve çözümlere ilişkin anlayışlarını ortaklaştırmaya çalıştığı koşulları yaratmak önemlidir. Diyalog aracılığıyla ortak anlamlar üzerine tartışmak için alanlar yaratma hedefinde olan yaklaşımlar çalışma gruplarını ve kamusal tartışmaları içerir.

Değişim İçin Eyleme Geçmek

Önceki bölümler değişimin *ne* (hedeflerini) ve *ne kadar* (şeklini) olması gerektiğini ele aldıysa da *nasıl* olması gerektiği sorusunu da dikkate almalıyız. Örgütsel problemlere veya topluluk problemlerine dair anlayışımızı eylem stratejisiyle bağlantılı hale getirmek çok önemlidir. Sorunu nasıl tanımladığımız ve sorunlu sistemin sınırlarını nasıl anladığımız, bizi değişimi yaratacak belirli taktikler seçmeye götürür. Ortak anlayışımızla örtüşmeyen stratejiler, beklediğimiz sonuçları üretmesi olası olmayan eylemlerin gerçekleştiği "mantıksal yazım hatası"na yol açar (Watzlawick ve ark. 1974). Örneğin yapısal perspektiften (yoksulluk) tanımladığımız bir sorun için bireysel yaklaşımı (danışmanlık) kullanmak, bizi, ilk basamak değişime ve kazara, talihsizliği için yoksulluğun kurbanını suçlamaya götürebilir. Değişim için gerekli olan eylem hakkında düşünürken önemli bir soru ortaya çıkar: Hangi stratejiler istediğimiz değişikliği yapmamızı sağlar?

Örgütsel Değişim İçin Eyleme Geçmek: Örgütsel dönüşüm için yaptığımız herhangi bir girişim, beklenen sonucun gerçekleşmesini sağlayacak yapıtaşlarının, yani eylemler ve hedeflerin, ana hatlarını çizen açık bir değişim kuramına ihtiyaç duyar. Ortak bir kuram geliştirmek, değişim takımının, değişimin hedeflerindekileri tanımlamasını ve harekete geçmesini sağlar. Örgütlerin dönüştürücü değişim kuramının iki temel değişim hedefi olmalıdır: kişilerin zihniyeti ve örgütsel sistemler. İnsani hizmet örgütlerinde, planlanan dönüştürücü değişim her iki değişim yönünde de eyleme geçilmesini gerektirir.

Senge (1990), derindeki inançları yüzeye çıkarmanın ve örgütlerde gerçekten öğrenmenin ve değişimin olabilmesi için bunlarla mücadele etmenin önemini anlatır. Öğrenme ve değişim yeni veya farklı bilişsel süreçler edinmeyi gerektirir (Agashae & Bratton, 2001). Zihniyeti değiştirerek örgütü değiştirmek, bireylerin rasyonel ve zeki oldukları ve sosyokültürel normlara uydukları ve bunlara bağlı oldukları varsayımlarına dayanan normatif ve insanları yeniden eğitmeye yönelik bir yaklaşımdır (Burke, 2002; Chin & Benne, 1985). Örgütsel değişim yalnızca, bireyler eski örüntülere dair kendi normatif yönelimlerini değiştirdiğinde ve bireylerin eski değer, inanç ve varsayımları değiştiğinde gerçekleşir. Normatif ve yeniden eğitici çerçeveyi kullanan bir örgütsel değişim müdahalesi, örgüt üyelerinin örgütsel amaç ve misyonla ilgili ortak ve bireysel sorularının olmasıyla başlar. Bu sorular kişinin düşünme süreçlerini ve aynı zamanda bireysel eylemi, örgütsel yorumlama şemalarını ve örgütün pratiğini etkiler. Bu stratejiler, rehber edinilen

varsayımları inceleyerek ve onları eleştirel bir değerlendirmeden geçirerek (Argyris & Schon, 1978), eylemden öğrenerek ve sistem içerisindeki bireylerin gelişmesini sağlayarak, sistemin problem çözme kapasitesini geliştirir.

Perspektifin dönüşmesi için hedef olarak örgütteki bireyleri seçerken, yalnızca onların zihniyetini değiştirmek değil, aynın zamanda örgütsel sistemin normlarını, koşullarını ve pratiklerini de değiştirmeyi hedefleriz (Burke, 1994; Dimock, 1992). Örneğin Oasis Merkezi çalışanları, işleri hakkındaki bireysel ve ortak varsayımlarını eleştirel bir şekilde incelediklerinde değişimin içsel ve dışsal hedeflerini tanımladılar. Sürekli bir diyalog sayesinde kişisel inançlar, örgüt politikaları ve prosedürler, program yapıları, ortak öğrenme ve yeni örgütsel felsefeyi örgütün her tarafına yayma gibi, *örgüt içi hedefler* tanımladılar. Çalışanların toplumsal adalet sorunlarına ilişkin farkındalığının artması sayesinde, değişim için ek bir içsel hedef de daha adil ve demokratik bir örgüt inşa etmekti. Çalışanlar, aynı zamanda toplumsal, geleneksel olmayan, yeni bir ortaklığın ve işbirliğinin yaratılması gibi *örgütler arası hedefler* de tanımladılar. Son olarak insani hizmet örgütleri dış fon kaynaklarına ciddi derecede bağımlı olduğu için, her radikal olarak farklı bir insani hizmet sunma stratejisi seçtiklerinde onları ciddi derecede sınırlayan yerel Birleşik Yol gibi *örgüt dışı hedefler* de tanımladılar. Oasis Merkezi'nin müdürü yeni bir yaklaşımın gerekliliğine dair farkındalığı artırmak ve fon bulmak için bu fon bulma ajanslarına yakın olmayı tercih etti (Evans ve ark. 2007).

Topluluk Değişimi İçin Eyleme Geçmek: Topluluk değişimine yönelik birçok farklı yaklaşım olmakla birlikte en popüler olanların bazıları bilinç yükseltme, toplulukları örgütleme ve topluluk inşasını içerir. Bilinç yükseltme veya popüler eğitim, eleştirel eğitim kuramına dayanır ve çoğu kez *vicdanileştirme* kavramı aracılığıyla Paulo Freire'ın (1970) yazı ve çalışmalarına atıfta bulunur. Freire vicdanileştirme veya eleştirel bilinci toplumsal, politik ve ekonomik çelişkileri algılamayı öğrenme ve baskıcı gerçekliğe karşı harekete geçme olarak tanımlar. Bir bilinç yükseltme süreci, birinin kişisel sorun olarak algıladığı bir sorunun gerçekte diğerlerince de paylaşıldığı ve bu yüzden sorunun gerçekte politik olduğunun fark edilmesini sağlar (Hanishc, 1970). Bilinç yükseltme yaklaşımları insanları, kim olduklarının açık bir biçimde görmeye, toplumsal hiyerarşilere nasıl uyduklarını anlamaya (aydınlatma), hareketleri destekleme güç ve motivasyonu kazanmaya (güçlendirme) ve kendilerine yönelik baskıdan kendilerini kurtarmak için politik bir

şekilde davranmaya (özgürleşme) başlamaları için onlara yardım eder (Fay, 1987). Bilinç yükseltme çabası başarılı olduğunda kişi politikleşir (Hanisch, 1970). Sonuç olarak bu değişim taktiği politik bir eylemdir.

Bilinç yükseltmenin başlarında önemli olan, daha önce birbiriyle ilişkisi olmayan ama benzer bir biçimde güçsüzleştirilmiş kişilerin birlikte hareket etmesidir. Katılımcılar üzerinde erki olanlar dışlanır. Örneğin siyahiler 1960'ların başarında medeni haklar için yaptıkları mitinglerde beyazları kabul etmiyorlardı; aynı dönemdeki ABD kadın özgürleşme hareketindeki birçok kadın, hareketi desteklese bile erkeklerin katılımına izin vermeyen gruplar içinde örgütlenmişti (Sarachhild, 1978).

Kadın hareketini takiben, bilinç yükseltme, bir kişiyi doğrudan etkilemiyor olsa bile ahlaki veya toplumsal bir soruna dair halk arasındaki farkındalığı artırmak için kullanılagelmiştir. Bu nedenle, bilinç yükseltme stratejileri güçlüleri hedeflediği kadar daha az deneyimlileri de hedefleyebilir. Örneğin, ev içi şiddetle ilgili zararsız bir erkeğin farkındalığını artırma çabası, kadınların, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için daha kapsamlı bir ittifak oluşturmalarına yardım eder. Bu son kullanımda amaç, topluluk içinde neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında diğerlerinin vicdanında bir etki bırakmaktır. Bir diğer örnek de fosil yakıtları kullanma gibi davranışlar (örneğin aracı boş vitese almak) aracılığıyla iklim üzerindeki insan etkisinin daha iyi anlaşılması ve küresel iklim değişimine dair farkındalığın artmasıdır. Artan farkındalık insan davranışlarını değiştirdiği kadar örgütsel değişim ve politika değişimini de sağlar.

Toplulukları örgütlemek, genellikle, *olan* ve *olması gereken* arasındaki farkla ilgili farkındalığı artırmak için bilinç yükseltmeyi kullanabilen bir bireyle veya küçük bir örgütleyici grupla başlar. Toplulukları örgütleyen kişiler, diğerlerini birlikten kuvvet doğduğuna ve beraber hareket ettiklerinde bir değişiklik yapabileceklerine inandırmakla işe başlar. Topluluğu örgütlemeye dair önerilen "çatışma modeli", yoksulları ve güçsüzleştirilmiş olanları, güçlü olanlardan geri alır ve savaşmaları için bir araya getirir ve bu yüzden karşı karşıya getirme yöntemleri kullanır. *Rules for Radicals*'da [Radikaller İçin Kurallar] Saul Alinsky "topluluk örgütlemesinde ilk adımın topluluğu örgütsüzleştirmek" olduğunu iddia eder (1971:116).

Alinsky'nin yaklaşımı, yüzleştirmeyi savunur. Örgütlemenin "uzlaşma modeli"ni savunanlar çatışma modelini daha fazla ilişkisel ve daha fazla işbirliğine dayalı stratejiler içermediği için eleştirmişlerdir (Eichler, 2007; Gittel& Vidal, 1998). Uzlaşma modeli, çatışmadan ziyade bütün paydaşların diyalog içerisinde olduğu katılımcı ve demokratik bir

süreç kullanır (Chaskin, Brown, Venkatesh, & Vidal, 2001; Sirianni & Friedland, 2001;Warren, 2001). Uzlaşma yönelimli ve yüzleşme yönelimli örgütleme stratejileri farklı olsa da, bu sahte bir ikiliktir (Kytle, 1977). Başarılı topluluk değişimi, doğru yaklaşımı, doğru yerde, doğru zamanda ve doğru insanlarla kullanmaya bağlıdır (Saegert, 2005). Bugün uygulandığı şekliyle toplulukları örgütleme, gücü geliştirme aracı olduğu kadar ortak kimlikler, karşılıklı saygı ve kolektif eylem kapasitesi oluşturma aracıdır (Speer, Hughey, Gensheimer, & Adams-Leavitt, 1995;Warren, 2001).

Etkili topluluk örgütleme pratiği birbiriyle ilişkili dört evreli bir döngü içerir: değerlendirme, araştırma, eylem ve düşünüm (Speer ve diğerleri, 1995). *Değerlendirme* önemli olan topluluk sorunlarını tanımlama ve belirleme sürecidir. *Araştırma* evresinde nedenlere ve çözümlere dair bilgi toplanır. Sonra topluluk grupları *eylem* aracılığıyla toplumsal gücü kullanmaya çalışır. Eylem evresi stratejiler geliştirmek ve hedefe karşı ortak eyleme geçmek için çok sayıda topluluk üyesini harekete geçirmeyi içerir. *Düşünüm* evresi boyunca üyeler, eylemlerinin etkililiğini ve küçük kazançlarını keşfeder, öğrendikleri dersleri tartışır, ortaya çıkan liderlikleri belirler, toplumsal gücün nasıl gösterildiği üzerine düşünür ve gelecekteki eylemlerini planlar (Speer & Hughey, 1989).

Topluluk inşası yaklaşımları, topluluk üyelerini, problem ve fırsatları değerlendirmek için harekete geçirir. Topluluk inşası, o çevrede yaşayanların veya topluluğun, değişimi sağlayacak grup olduğu inancına dayanır ve ilk amaç topluluğun kapasitesini geliştirmektir. Topluluk kapasitesi, "belirli bir topluluğun, ortak sorunları çözmek, refahı korumak veya artırmak için kullanılabilecek insani, örgütsel ve sosyal sermayesinin etkileşimidir" (Chaskin, Brown, Venkatesh, & Vidal, 2001: 7). Topluluk inşasının çekirdek öğeleri; "üyelerin sorumluluk alması, gündem oluşturma, topluluğu örgütleme, topluluk eylemiyle iletişimi geliştirmeyi ve ileti oluşturmayı" içerir (Hyman, 2002:196). Topluluk inşa etme çabaları, toplulukta ortak amaçlar, yararlı ilişkiler ve kapasite oluşturma ve topluluğu dış kaynak ve etkilerle ilişkili hale getirme yoluyla, düşük gelirli ve ötekileştirilmiş toplulukları geliştirmeyi hedefler. Topluluğun ve belli bir çevrede yaşayanların toplumsal ve politik gündemi etkileme yeteneği, topluluk oluşturma çabalarının çok önemli bir öğesidir ve genelde topluluğun yurttaşlık becerisinin bir göstergesi olarak değerlendirilir.

Susan Saegert (2005), topluluk inşa edici stratejilerle ilgili değerlendirmesinde, yurttaşlık kapasitesini artırma konusunda özellikle önemli olan dört meseleden söz eder: geniş katılım, demokratik süreçler, değ-

şim gündeminin merkezileştirilmesi, güce ve kaynaklara erişimle ilgili sonuçlar. Saegert'a göre bütün stratejiler bu boyutlardan bazılarını geride bırakırken bazılarını ön plana çıkarır ve stratejilerde, dışlama, hiyerarşik karar alma ve sınırlı etkililik gibi sorunlar çıkar. Topluluk değişimi için topluluk inşa etmeye bir örnek, Massachhusetts, Lowell'da Daha İyi Bir Arazi İçin Koalisyon'un çabalarındą görülebilir (NeighborWorks America, 2006). Grup; güçlü, köklü, karşılanabilir barınma ve ulaşım kampanyasına başlamadan önce topluluktaki bireylerin ve örgütlerin kapasitesini ve bireyler arası ve örgütler arası iletişimi oluşturmak için beş yıl harcamıştır.

Topluluk değişiminde bu eylemlerin birçoğu eşzamanlı veya kademeli bir biçimde kullanılabilir. Kişi, bir sorunu bireysel çerçeveden politik çerçeveye taşıyarak o soruna dair bilinç yükseltmeyle işe koyulabilir ve sonra da topluluk değiştirme hedefine ulaşmak için örgütleme, topluluk inşa etme ve toplumsal eylemi hızlandırabilir. Eleştirel psikoloji yaklaşımı toplumsal, ekonomik ve fiziksel çevrede değişim yaratmak için güçsüzleştirilmiş topluluklarda güç inşa etmeye odaklanır.

ELEŞTİREL DEĞERLENDİRMELER

Topluluk temelli oluşumlardaki herhangi bir değişim çabasına dair süreç ve bu çabanın sonucu için dört temel ilke önerdik: a) güç meselelerine odaklan, b)güçlendirici koşullar yarat, c) mevcut yetenekleri değerlendir ve d) diyalog, eylem ve düşünüm döngüsüyle ilgilen. Aşağıda bu prensiplerin her birine kısaca değindikten sonra araştırmacıların ve danışmanların, değişimle uğraşan kişilere nasıl eleştirel arkadaşlar olabileceğine değiniyoruz.

Güç Meselelerine Odaklan

Güç, kişisel, ilişkisel ve kolektif ihtiyaçları karşılama veya engelleme olanağı ve kapasitesine işaret eder (Prilleltensky & Nelson, 2002). Örgütlerdeki ve topluluklardaki karmaşık sorunları anlamak için problemi devam ettiren eşitsiz güç ilişkilerini analiz etmeliyiz. Bu güç analizi, soruna dair ortak bir kavrayış oluşturmanın ve eylem stratejileri üzerinde karar vermenin temel bir parçasıdır. Bu, zor sorular sormayı gerektirir: Mevcut düzenin korunmasında kimin çıkarı var? Bu konudaki katılımı ve karar alma süreçlerini hangi grup ve insanlar kontrol ediyor? Bu sorun hakkındaki söylemi ve düşünceleri kim şekillendiriyor?

Değişim sürecindeki güç sorununa da dikkat etmemiz gerekir. Katılımcı karar alma süreci ve güçlendirme stratejileri, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen planlama ve stratejik değişimlerden çok, aşağıdan

yukarıya olan planlama ve stratejik değişimleri savunur. Bu metotlar yaratıcılık ve yenilikten faydalanırken; sahiplik, sorumluluk ve hesap verilebilirliği artırır. Değişim sürecindeki algılanan ve gerçek güçsüzlük, değişim sorumluluğunu ve katılımı azaltabilir. Nelson ve meslektaşları (2001), toplum ruh sağlığı örgütlerindeki paradigmaları değiştirmekte başarılı oldular. Bunu da birçok paydaşı, küçük gruplar ve eyleme yönelik komitelerde toplayarak, değişim için oldukça katılımcı bir yaklaşım yaratarak yaptılar. Aynı zamanda, bu katılımcı sürecin, onlarla etkili bir şekilde başa çıkılabilecek bir ortam içerinde çeşitli direnç ve çatışmalar ortaya çıkardığını gördüler. Değişimin hedef ve eylemlerini oluştururken güç sorununu görmezden gelmek, örgütsel dönüşümü ve topluluk dönüşümünü kesinlikle engelleyecektir.

Güçlendirici Koşullar Yarat

Eğer değişim sürecinin katılımcı ve demokratik olmasını önemsiyorsak sonrasında da bu ilkeleri koruyabileceğimiz bir ortam yaratmamız gerekir. Örgütün koşulları ve özellikleri; görev odağı, kapsayıcı karar alma süreçleri, katılımcı ödüllendirilmesi ve gruplar arası işbirliğini besleyen mekanizmalar yoluyla üyelerin güçlendirilmesiyle bağlantılıdır (Bond & Keys, 1993; Spear & Hughey, 1995). Güçlendirici koşullar yaratma çabası; bütün paydaşların değişim çabasından öğrenmesini ve ona katkıda bulunmasını sağlayan norm, alan, fırsat ve süreçler yaratmak için gösterilen bir çabadır (Maton & Salem, 1995). Bu çaba, çalışma hayatındaki baskıcı talepler, ulaşılamaz görüşmeler, çocuk bakım desteği yoksunluğu, ulaşım araçları yoksunluğu ve bilgi yoksunluğu gibi, katılımcıların önündeki engelleri kaldırmaya yöneliktir. Örgütlerdeki ve topluluklardaki güçlendirici koşullar, değişimin gerçekleşmesi için gerekir, insanların etkileşim kurması için altyapı işlevi görür. Bunlar diyalog kuran, öğrenen, eyleyen ve eylem üzerine düşünen insanlar için güvenli mekânlar oluşturur. Değişik örgütsel yapı, politika, süreç ve mekânlar değişim çabasındaki demokratik katılımı artırabilir veya engelleyebilir.

Mevcut Yetenekleri Değerlendir

Bireyler kendileriyle birlikte çeşitli beceriler, deneyimler ve yaratıcı potansiyeller getirirler. Bir değişim takımındaki veya örgütteki güç temelli yaklaşım, insanların özgün becerilerini, yeteneklerini ve kaynaklarını fark eder ve bunları geliştirip bunlardan tamamen faydalanmak için fırsat sağlayarak bunları değişim çabasına entegre eder. Değişimin öznesi risk almaya teşvik edilir. Başarılar kutlanır. Yanlış adımlar öğrenme için fırsat olarak görülür.

Örgütlerin, belli bir çevrede yaşayanların ve toplulukların gerçek değişimi yaratabilecek yetenekleri vardır. Bunları belirlemek; çalışanları ve sakinleri, varolan kaynakları tanıma ve bunları kullanma, özgüven inşa etme ve örgütlerindeki ve topluluklarındaki dönüşümü kontrol altına alma konusunda güçlendirir. Kretzmann ve McKnight, belirli bir muhitteki yenilenmenin anahtarının mevcut kaynakları saptamak, onların gücünü ve etkisini çoğaltacak şekilde birbirleriyle ilişkilendirmeye başlamak ve bu yerel kurumları henüz mevcut olmayan yerel gelişim amaçları için kullanmaya başlamak olduğunu ifade eder (1993:6). En güçsüz örgütler, yerel oluşumlar ve topluluklar bile oluşturdukları biricik kaynak kombinasyonuyla iftihar ederler.

Diyalog, Eylem ve Düşünüm

Dönüştürücü değişim; diyalog, öğrenme, eylem ve düşünüm döngüsünü içeren bir ilişkisel etkinlik olan diyalojik bir pratiği gerektirir. Paulo Freire'nin (1970) çalışmalarından alınmış olan diyalojik pratik fikri, bilginin, insanlar dünya üzerinde eylemde ve düşünümde bulundukça sürekli olarak üretildiği ve yeniden üretildiği felsefesine dayanmaktadır. Kişisel olan ile politik olanı ilişkilendiren diyalog, insanların baskıyı tanımlayan ve süreklileştiren yapıların ve söylemlerin farkına varmasıyla, eylem olasılıklarını artırır (Ife, 2001). Diyalog aracılığıyla gruplar, bilgi ve kavrayış kazanır; ortak bir değişim kuramı oluşturur ve değişim için eyleme geçer. Yukarıda da belirtildiği gibi, eylem hakkında derinlemesine düşünmek kavrayışı artırır, stratejileri analiz etmeye ve sonraki eylemleri planlamaya yardım eder.

Stratejik olmak ve değişim hedeflerinin tam anlamıyla tanımlandığından emin olmak için gerekli planlamaları yapmak kadar harekete geçmek de önemlidir. Örgütsel değişime ve toplumsal değişime yönelik gerçek eylem, değişim için desteği artırabilir, yeni olasılıklar ve yanıtlanması gereken yeni sorular yaratabilir. Diyaloğa girme, farkındalığı artırma, liderlik kapasitesi oluşturma, ittifaklar yaratma ve küçük yenilik girişimlerinde bulunma, devinimi artırabilecek eylemlerdir. Amaç, dönüştürücü değişim olmakla birlikte, küçük kazanımlara ulaşmak da önemlidir. Küçük kazanımlar küçük değişimlerdir; fakat eşgüdümlü küçük değişim çabaları, altta yatan sistemlerdeki ve yapılardaki belirli kısıtlamaları ortadan kaldırabilir. Küçük kazanımlar, büyük bir meselenin küçük parçalarıyla uğraşmaktan ibaret değildir; bu kazanımlar, ilerlemek ve daha çok bilgilenme ve bilinçlenme sağlamak yolundaki özgün fırsatları değerlendirir (Weick, 1984). Etkilerinin toplamı radikal değişimin kendisine denk düşebilir veya devrime giden yolu hazırlayabilir

(Weick & Westley, 1996). Küçük kazanımlardan faydalanmak, hüsranı ve çaresizliği asgariye inidirip, bir çevrenin sıkıntılarına çözüm üretmek adına tabandan topluluk oluşturulmasını teşvik eden, ABD'deki birçok "mini-ödenek" programının odak noktasıdır (Foster-Fishman, Fitzgerald, Brandell, Nowell, Chavis, & Van Egeren, 2006).

Oasis Merkezi çalışanları, yeni pratiklerini ve içsel süreçlerini beraberce derinlemesine değerlendirirken, öğrenme ve eylem için girişilen diyalog sürdü. Bu, onların, bireysel ve örgütsel eylemlerinden yola çıkarak ortak bir anlam yaratmalarına izin verdi; bu süreç de gelecekteki eylemlerin belirlenmesinde faydalı oldu. Diyalog ve eylem üzerine yapılan düşünüm, takım görüşmeleri ve haftalık toplanmalar gibi çeşitli destekleyici ortamlarda gerçekleşti. Örgütün liderlerinin düşünüm gibi zaman alan bir sürece girilmesi için imkân sağlaması ve çalışanların zorlu öğrenme ve eylem sürecini beraberce aşmaya istekli olması kritik bir önem taşıyordu. Her ne kadar birçok kişi, bu dönemde yerinde saydıkları veya iş yapmadan yalnızca laf ürettikleri hissine kapılsa da sonradan bu öğrenme ve eylem döngüsünün bireysel öğrenme ve örgütsel değişim için kritik önemde olduğunu gördü.

Düşünüm ve öğrenme, dönüştürücü değişim için gerekli bir koşuldur. Topluluk temelli örgütlerin, sistemler düzeyinde sürekli öğrenmeyi sağlamayı amaçlayan *öğrenme örgütleri* olarak çalışmaları gerekir. Hızlı bir iletişim, öğrenme kültürü ve yapısı içerisinde bilgi üretmekte ve paylaşmakta olan bu örgütler, eleştirel düşünümü desteklemeli ve öğrendiklerini örgütsel eylemliliği değiştirecek biçimde değerlendirmelidir.

Eleştirel Arkadaş

"Eleştirel arkadaş" terimini, araştırmacıların ve danışmanların değişimi hedefleyen örgütler ve gruplar nezdinde oynayabileceği rolü ifade etmek için kullanıyoruz. Bu ilişki, dış aktörlerin, değişim takımıyla birlikte değişimin içeriğine ve sürecine dair güven ve karşılıklı saygı temelinde eleştirel bir biçimde düşünmesine izin verir. Eleştirel arkadaş, bir araştırmacı, bir danışman veya varsayımları belirlemeye yardımcı olan ve değişim sürecindeki ve değişim hedeflerindeki iktidar meselelerini gündeme getiren bir topluluk örgütleyicisi olabilir. Med Bond (1999) bu ilişkiyi, ilişkili bozma olarak tanımlar: Bu, bireylerle ilişkide kalınırken örgütsel kültürün bozulduğu, rahatsız edildiği bir süreçtir. Eleştirel arkadaşlar, bir grubun örgütsel ve toplumsal sorunların güç dinamiklerini ele almalarına ve meseleleri daha karmaşık şekillerde çerçevelendirmelerine yardımcı olabilir. Eleştirel arkadaşlar aynı zamanda insanların

sesi duyulmadığında bu duruma dikkat çekerek veya yanlış varsayımlara, değişime dair şüpheli kuramlara, hatalı olgulara ve gruplara karşı çıkarak sürece yardımcı olabilir.

Oasis Merkezi'ndeki örgütsel değişim çabalarımızda, Scot ve meslektaşları olarak biz, ilişkimizi güçlendirmek için sık sık kişisel hikâyeler ve deneyimler paylaştık. Sıcak, arkadaşça ve neşeli bir ilişkimiz olduğu için, varsayımları ve kararları sorgulamakta veya onlara karşı çıkmakta rahattık. Eleştirel arkadaşlar olarak, daha geniş bir çalışan katılımı sağlayacak farklı mekanizmalar geliştirmeleri için onları zorladık. İçsel olarak paylaştıkları değerler doğrultusunda yaşamanın önemli olduğu mesajını iletme konusunda ve derin, demokratik katılımın öğrenmeyi zenginleştireceği, yeni örgütsel normlar yaratacağı ve eylem için daha iyi, daha yenilikçi fikirler üretmeye yardım edeceği konusunda ısrarcıydık. İlişkimizin kalitesi, gerek bir konudaki güncel araştırmaları onlarla paylaşmak yoluyla, gerek grubu vizyonundan ve değerlerinden sorumlu tutmak yoluyla, değişime failler olarak katkıda bulunmamızı mümkün kıldı.

Sonuç

Kısa bir bölümde örgütsel ve toplumsal değişimle ilgili karmaşık konuları ele almak göz korkutucu bir iş. Biz bu bölümde yalnızca yüzeye değindik. Topluluk temelli insani hizmet örgütleri, yerel topluluklarda değişimin failleri olma yönünde büyük potansiyel taşır. Topluluğun değişimi için gerekli toplumsal güce ancak insanların örgütlü bir şekilde bir araya gelmesiyle erişilebileceğinden, örgütler, topluluk üyeleri ortak bir amacı beraberce kovaladığı ölçüde güçlenebilirler (Galbrait, 1983). Toplumsal değişimi gerçekleştiren (örn. bkz. Chetkovich & Kunreuther, 2006) ve topluluktaki çalışma biçimlerini dönüştürmeye çalışan çok daha fazla sayıda örgüt vardır. Eylem araştırmacıları ve eleştirel arkadaşlar olarak biz, bu değişim çabalarına katılmak suretiyle, toplulukların tahayyüllerindeki toplumlara dönüşmelerine yardım edebilir, aynı zamanda onların başarılarından ve karşılaştıkları zorluklardan ders çıkarabiliriz.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Değişim türlerini ve kimin değişimle ilgilendiğini dikkate almanın önemini vurguladık.
2. Örgütlerde "derin yapılar"daki; topluluklardaysa "temel nedenler"deki değişime odaklanma ihtiyacına vurgu yaparak birinci ve ikinci basamak değişimi ayırdık.

3. Değişimin gerekli koşulları, hazır olmayı oluşturma, değişim takımını şekillendirme, çabayı vizyon ve ortak değerler üzerine kurmayı içerir.
4. Planlı örgütsel değişim ve topluluk değişimi için hedeflerin, taktiklerin açıkça belirlenmesinin önemini vurguladık.
5. Değişimi eleştirel bir değer yönelimiyle ele alma, değişimin amaçları ve değişim sürecindeki güç sorunlarına dikkat etme, güç temelli bir yaklaşım kullanma, diyalog, eylem ve düşünüm döngüsünü ve eleştirel arkadaşın özgün rolünü kabul etme anlamına gelir.

Terimler Sözlüğü

- Topluluk inşası: Topluluk kapasitesini güçlendirme ve topluluk sakinlerini sorun çözmeye yönlendirme girişimleridir.
- Topluluğu güçlendirme: Topluluk üyelerini topluluk değişiminin öznesi haline getirmek için güç dengelerini değiştiren aşağıdan yukarı topluluk değişimi yaklaşımlarıdır.
- Topluluğu örgütleme: Örgütlü insanların, güçlendirme önündeki özel engelleri belirlemek ve bu engelleri yapıcı çatışmalarla ortadan kaldırmak için bir araya gelmesidir.
- Bilinç yükseltme: Vicdanileştirme veya eleştirel bilinç yükseltme, toplumsal, politik ve ekonomik çelişkileri algılamayı öğrenme ve baskıcı gerçekliğe karşı eyleme geçmedir.
- Eleştirel arkadaş: Araştırmacıların, danışmanların ve topluluk üyelerinin, örgüt ve grupların, değişim sürecindeki ve içeriğindeki güç rollerini eleştirel bir şekilde düşünmesine yardım etmesidir.
- Birinci basamak değişim: Kendisi değişmeden kalan belirli bir sistemdeki değişim.
- Değişim için hazır olma: Örgüt ve topluluklarda, mevcut durumun kabul edilemez ve değişimin zorunlu olduğunun ortak olarak hissedilmesidir.
- İkinci basamak değişim: Sistemin temelinde yapılan değişim.
- Değişimin hedefindekiler: Kabul edilemez bulduğumuz ve değiştirmeye çalıştığımız inanç, eylem ve koşullardır.
- Değişim kuramı: Uzun erimli bir hedefe ulaşmak için gereken yapı taşlarını tanımlayan kavramsal bir model.
- Dönüştürücü değişim: Sistemi derin ve temelden geliştirmek üzere alınan planlı, bilinçli karar.

Okuma Önerileri

Burke (2002) örgütsel değişim kuramının genel bir taslağını sunar. *American Journal of Community Psychology*'nin 2007'de çıkan özel sayısı sistem değişimine dair değerli ampirik, kuramsal ve pratik öneri-

lere ayrılmıştır. Topluluk temelli insani yardım örgütlerine özgü bağlamda örgütsel değişim kuram ve pratiği için Proehl (2001) ve Evans ve arkadaşlarına (2007) bakabilirsiniz. Aynı şekilde toplumsal değişim için çalışan örgütlerin iyi bir analizi için Carol Chetovich ve Frances Kunreuther'in *From the Ground Up: Grassroots Organizations Making Social Change* [Her Yönüyle: Toplumsal Değişim Yaratan Taban Örgütlenmeleri] (2006). Susan Saegert'ın *Community Building and Civic Capacity*'si [Topluluk İnşası ve Yurttaşlık Kapasitesi] (2005) topluluk değişim yaklaşımlarının kapsamlı bir analizini sunar ve Davis, McAdam, Scott ve Zald (2005) kendi derledikleri *Social Movements and Organization Theory* [Toplumsal Hareketler ve Örgütlenme Kuramı] cildinde toplumsal değişim ve örgüt kuramını ilişkilendirmektedirler. Son olarak toplulukları örgütleme, topluluğu inşa etme ve topluluk değişimi üzerine üç klasik çalışma: *Rules for Radicals* (Alinsky, 1971), *The Neighborhood Organizer's Handbook* [Mahalle Örgütçüsünün El Kitabı] (Warren & Warren, 1977) ve *Dry Bones Rattling: Community Building to Revitalize American Democracy* [Tıkırdayan Kuru Kemikler: Amerikan Demokrasisini Yeniden Canlandırmak için Topluluk İnşası] (Warren, 2001).

İnternet Kaynakları

- Eylem Bilimi, araştırma ve görüşmeler için kavramlar, yöntemler ve beceriler: www.actiondesign.com/action_science/
- Aspen Enstitüsü Toplumsal Değişim Yuvarlak Masası: www.aspeninstitute.org
- Aspen Enstitüsü Değişim Kuramı: www.theoryofchange.org
- Topluluk Örgütleme ve Gelişimi Üzerine Çevrimiçi Konferans: comm-org.wisc.edu/

Sorular

1. Örgüt ve topluluk problemlerini çoklu analiz düzeyinde anlamak neden önemlidir?
2. Birinci ve ikinci basamak değişim arasındaki fark nedir?
3. Değişimin içeriğinde ve değişim sürecindeki güç konusunu nasıl inceleyebiliriz?
4. Bilinç yükseltme, toplulukları örgütleme ve topluluk inşası; evsizlik gibi bir topluluk sorununun üstesinden gelmede nasıl kullanılabilir?
5. Herhangi bir değişim çabasında değerlerin rolü nedir?

Çeviren: Düzgün Uğur

23
Eleştirel Psikoloji ve Direniş Siyasetleri

Vicky Steinitz & Elliot G. Mishler

Bölüm Başlıkları

HANGİ TARAFTASIN?
PSİKOLOGLAR SAVAŞTA
TOPLUMSAL ELEŞTİRİ NOKTASINDA PSİKOLOGLAR
TOPLUMSAL SORUNLAR ÜZERİNE
KURAM VE ARAŞTIRMA.
ORTAK SİYASİ PROJELER
• *FASIC – Şili Hristiyan Kiliseleri Yardım Vakfı*
• *Çocuk Rehabilitasyon Merkezi (Filipinler)*
• *Yaşayan Geçmiş*
• *Brown'ın Yankıları*
• *Refah ve İnsan Hakları İzleme Projesi*
DİRENİŞ HAREKETLERİNE KATILMAK

HANGİ TARAFTASIN?

Hangi taraftasın?
Harlan Köyü'nde şöyle derler
Burada tarafsız yok
Ya sendikanın adamısın
Ya da J.H. Blair'in eşkiyası
Sen hangi taraftasın?

Florence Reese'in 1930'larda grevde olan maden işçileri için yazdığı emek marşından

Politik eylemlilik içindeki psikologların rolüne ilişkin perspektifimizi sunmaya "Hangi taraftasın?" sorusuyla başlıyoruz. Toplumsal sorunların basit olduğunu ya da yalnızca doğru ve yanlıştan oluşan iki taraf içerdiğini düşünmüyoruz. Fakat psikologların toplumsal adaletsizliğe içkin sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğine inanıyoruz. Bu kitabın ilk ve ikinci baskısının giriş bölümlerinde de dile getirildiği gibi, eleştirel psikolojinin anaakım psikolojiden temel ayrımı "toplumsal adalet ve insan refahı"na verdiği önceliktir (Fox & Prilleltensky, 1997). Bu, psikologların yaptığı her şeyin "politik" olduğu anlamına gelmez. İstatistik dersi vermek ya da hızlı göz hareketleri üzerine araştırma yapmak, siperlerden çok uzak görünse de, psikologlar sıklıkla adaletsizlik ve şiddete karşı verilen mücadelelere katılır.

Psikolojinin nötr, objektif ve bilimsel bir disiplin olduğuna yönelik sık karşılaşılan iddiaya karşı, eylemci ve partizan bir psikoloji anlayışını öne çıkarıyoruz. Araştırmacı, öğretmen ve uygulamacı olarak yaptığımız çalışmaların gerekçelendirmesi olarak sunulan nötrlük iddiası, muhtemelen denekler, öğrenciler ve hastaların gözündeki güvenimizi sağlamlaştırıyor. Ayrıca araştırma yöntem ve bulgularımıza geçerlik kisvesi giydirerek fikir piyasasındaki diğer disiplinler arasında psikolojiye belli bir üstünlük sağlıyor.

Bu kitap boyunca tanımlandığı üzere, disiplin içinden ve dışından birçok eleştirel yaklaşımla birlikte eleştirel psikoloji yaklaşımı da değer nötrlüğü varsayımını tartışmaya açmıştır. Gerçekten de psikologlar, ilgisiz gözlemciler olarak durmaktansa, araştırma ve kuram oluşturma çalışmalarında çoğunlukla toplumlarının sosyal güvenlik, ev içi şiddet ve ırkçılık gibi sorunlarını yansıtan konular seçer. Bu konuları nasıl çalışacaklarını belirleyip verilerini raporlarken, kendilerini, açık ya da örtük biçimde, bu verilerin kullanımı ve anlamlandırılmasıyla ilişkisi olan kesimlerle özdeşleştirirler. Bu anlamda psikologlar, doğrudan ya da dolaylı olarak bir tür siyasi eylemde bulunurlar. Burada önemli olan soru, siyasi mücadelelerin içinde bulunmamızın doğru olup olmadığı değil, bilinçli olarak hangi tarafı seçeceğimizdir.

Bu konuyu tartışırken, yoksullar ve ezilenlerle ittifak yaparak onların toplumsal adaletsizliğe karşı mücadelelerine aktif katılmış olan psikolog ve kardeş meslek gruplarından gelen araştırmacıların izinden yürüyoruz. Özellikle de Salvador ordusu tarafından katledilen Salvadorlu rahip ve sosyal psikolog Ignacio Martín-Baró'nun özgürleşmeci psikoloji ve *yoksulların önceliği ilkesi*[1] kavramları (Martín-Baró, 1994);

1. Orijinal metinde "preferential option for the poor" olarak geçiyor. Katolikliğe ait, yoksullara merhametle yaklaşılmasını, topluma dair politika geliştirirken yoksulların gözetilmesini ve yoksullarla dayanışmayı öğütleyen bir ilke. (y.h.n.)

Brezilyalı eğitmen Paulo Freire'nin *Pedagogia Do Oprimido* [Ezilenlerin Pedagojisi] eserinde devrimci eylemin zorunlu öncülü olarak gösterdiği eleştirel bilinç kavramı (Freire & Macedo, 1998; Freire, 1970) ve Amerikalı tıbbi antropolog Paul Farmer'ın yoksulluk içinde yaşayan insanlara kaynak ve hizmet sağlamayı da kapsayan sağlık hizmeti ve insan hakları çalışmalarında kullandığı pragmatik dayanışma (Farmer, 2005) kavramı kilit önem taşıyor. Bu üç isim, bu bölümün temelini oluşturan düşüncelere kaynaklık eden aktivist ve eleştirel kuramcılara birer örnektir. Bu kişilerin model ve analizleri, adaletsizlik, baskı ve şiddeti, insanların bireysel eksikliklerden kaynaklanan olgular olarak değil, sosyoekonomik ve politik süreçlerin birer ürünü olarak ele alır. Birçok psikolog kendilerini apolitik gerçek avcıları olarak görürken, biz Emek Marşı'nın sorusuna karşılık olarak "Burada tarafsız yok" diyoruz. Irk ayrımcılığına, devlet şiddetine ve toplumsal, siyasi ve ekonomik eşitsizliğin çeşitli biçimlerine karşı mücadele eden "direniş hareketleri"yle ittifak kuran bir eleştirel psikoloji anlayışı tahayyül ediyoruz.

Thomas Teo'nun (Bölüm 3), psikologların, yaptıklarının "özgürleştirme açısından anlamlılığı" çerçevesinde, yani baskıcı toplumsal koşullara direnmek ve onları ortadan kaldırmak yönündeki çabaları üzerinden değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşüne katılıyoruz. Psikologlar hem alanın kendi içinden hem de dışından olan aktivistlerle işbirliği içinde politik süreçlere katılmaktadır. Bu bölümde sunacağımız fikirlere, psikologların devam eden Irak Savaşı'nda ele geçirilen düşman savaşçılara uygulanan işkencedeki rollerine dair Amerikan Psikoloji Birliği içinde son zamanlarda süren tartışmalardan bahsederek başlayacağız. Ondan sona, çeşitli psikoloji örgütlenmelerinin radikal siyasi gündemlerine bakacak ve ardından da topluma uyum, ayrımcılık ve otoritaryenlik gibi sorunlu toplumsal konulardaki geleneksel psikoloji çalışmalarını kısaca özetleyeceğiz. Thomas Kuhn'un bilim tarihi çalışmalarında kullandığı "örneklik" kavramından yola çıkarak (Kuhn, 1970; Mishler, 1990), örnek oluşturan aktivist projelerin bir kaçını özetleyeceğiz. Burada sunacağımız örnekler, psikologların toplumun zarar görmeye açık ve ayrımcılığa uğrayan kesimlerinin verdiği mücadelelerle, klinik ve araştırma bilgilerinin yanı sıra toplumsal dönüşüme yönelik becerilerini de kullanarak kurduğu işbirliği ve ittifakı belgeliyor. Bölümü, bu tür işbirliklerinin karmaşık yapısını vurgulayarak, güven inşasının ve topluluk aktivistlerinden öğrenmenin öneminin altını çizdiğimiz bir özetle bağlıyoruz.

PSİKOLOGLAR SAVAŞTA

Psikologlar, bilgi ve becerilerini toplumlarındaki tüm önemli kurumların hizmetine sundukları gibi savaşlarda da hizmet verirler. ABD'de bu durum, psikologların askere alınanların nerede hizmet vereceğini belirlemeye yönelik psikolojik testler geliştirdiği ve askerlerdeki savaş şoku ve savaş nevrozunu tedavi ettiği Birinci Dünya Savaşı'na dek uzanmaktadır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan son Irak Savaşı'na dek ardı ardına sürdürdüğü savaşlar, psikologların savaştaki klinik rolünün önemini artırırken, psikologları, sakatlanmış ve travmatize olmuş gazilerin tedavisi açısından vazgeçilmez kıldı. İkinci Dünya Savaşı sırasında psikologların bilgi ve becerileri, ABD'nin casusluk faaliyetlerini yürüten Stratjik Servisler Ofisi tarafından kullanıldığı gibi, bu mesleğin elemanları, müttefik ve düşman ülkelerdeki sivil halkın tutumlarına yönelik incelemelere, Faşist ve Nazi hükümetlere karşı yürütülen propaganda kampanyalarına da katkıda bulundu (Laurie, 1996; Winks, 1987).

Bu geçmişe karşın birçok psikolog ve ABD kamuoyu, Irak Savaşı'nda düşman askerlere yönelik kullanılan ve uluslararası hukukla ABD hükümetinin de imzaladığı anlaşmaları ihlal eden sorgulama yöntemlerinin geliştirilmesinde psikologların payını öğrendiğinde şaşırdı. Bu yöntemlerin kullanımı, 2004 Nisan'ında Ebu Garip'teki ABD hapishanesinde işkence gören tutukluların fotoğrafları medyaya sızdığında ortaya çıktı. Bu fotoğraflar geniş çaplı bir şok yarattı. İlk başlarda, psikologların rolü halk tarafından bilinmiyordu. Çok geçmeden Kore Savaşı sonrası bir savaş programı olan SERE[2] (Hayatta kalma, Kurtulma, Direniş, Kaçış) açığa çıktı. Bu program, askeri psikologların askerlere tutsak alındıkları durumda işkencede çözülmelerini engelleyecek eğitimler vermesini de içeriyordu. Programda tanımlanan yöntemler, Ebu Garip ve diğer yerlerdeki istismar yöntemlerinin temelini oluşturuyordu. Bu geçmiş açığa çıktıkça APB'de (Amerikan Psikoloji Birliği), psikologların savaş tutsaklarının sorgusunda alabileceği uygun görevin ne olduğuna ilişkin bir tartışma başladı (Maruyama & Peterson, 2007).

APB, Askeri Psikoloji ve Barış Psikolojisi de dahil olmak üzere 50'den fazla bölümü ve geniş etkinlik kapsamıyla ABD'li psikologların çıkarına hizmet eden bir meslek örgütüdür. Bu etkinliklerin arasına, sosyal politikaları etkilemek amacıyla lobi faaliyeti yürütmek de zaman zaman dahil olmaktadır. Sorgulama eksenindeki bir dizi olay, psikologların siyasi etkinliklere katılımındaki kaçınılmazlığın altını çizer ve aynı zamanda psikolojik araştırmalar, psikologların değerlerindeki farklı-

2.Bu kelime *Survival, Evasion, Resistance* ve *Escape* kelimelerinin baş harflerinden üretilmiştir. Bu kelimelerin Türkçelerine parantez içinde yer verilmiştir. (y.h.n.)

lıklar ve psikolojinin resmi önderliğinin kurumsal çıkarları arasındaki etkileşimleri ortaya çıkarır.

2005'in başlarında, açığa çıkan Ebu Garip sırlarına tepki olarak, APB liderliği PENS[3] (Psikolojik Etik ve Ulusal Güvenlik) başlıklı bir komite topladı. Bu komitenin görevi halihazırdaki Etik Yönetmelik'in psikologların ulusal güvenlikle ilintili olaylara katılımının etik boyutlarına ilişkin yeterli bir yönlendirme içerip içermediğini gözden geçirmekti (American Psychological Association, 2005: 1). APB Yönetim Kurulu psikologların etik zorunluluklarına ilişkin 17 öneri içeren PENS raporunu kabul etti. Bu önerilerden ilki oldukça net bir sınır getiriyor gibi görünüyordu: "Psikologlar, işkence ya da diğer zalim, insanlık dışı ve aşağılayıcı işlemlere katılmaz, bunları yönetmez, desteklemez, bunlara yardım etmez veya bunlara yönelik eğitim vermez" (2005: 1). Buna karşın diğer önerilerde boşluklar vardı. Örneğin bir tanesi psikologların "ulusal güvenlikle ilgili çeşitli görevlere, örneğin bir sorgu danışmanlığına" soyunmasını aklarken, psikologlara "bu görevlere ve ortamlara özel olan ve özel bir etik dikkat gerektiren durumlara karşı uyanık" olmaları gerektiğini hatırlatır (2005: 7).

Rapor çok gecikmeden tartışmalara neden oldu. Toplumsal Konularda Psikolojik Çalışmalar Topluluğu'nun (SPSSI[4], APB'nin 9. Bölümü) yönetim kurulu APB'nin Yönetim Kurulu'nun PENS raporunu, olağan işleyişin aksine APB Temsilciler Konseyi'ne göndermeden kabul etmesine yönelik kaygılarını ifade etti. İnsan Hakları için Hekimler grubu, APB'yi psikologların yüksek derecede zor kullanılan sorgulamalara katılımının önüne geçmemek ve psikologların "insan hakları konusundaki uluslararası standartlara bağlı kalmasını" sağlamak için adım atmamakla suçladı (Shinn, 2006: 1). APB geniş kesimlerden tepki topladı zira kanıtlar sorgulamalarda yasaklanmış olan işkence yöntemlerinin kullanıldığını açıkça ortaya koyuyordu. Üstelik de diğer büyük mesleki örgütlenmeler, özellikle de Amerikan Tabipler ve Amerikan Psikiyatri Birlikleri bu konularda katı bir iç politika işletiyordu.

APB başkanları ve üst düzey yöneticilerinin psikologların *işkence ve diğer zalimane*, insanlık dışı veya onur kırıcı muamelelere katıldığı yönünde somut kanıtların bulunmadığı yönündeki iddiaları, 2007'de gizliliklerin kaldırılması ve ABD Savunma Bakanlığı Baş Müffettişliği'nin 2006'da yayınladığı rapor tarafından çürütüldü. Daha sonra kendilerini "Etik Bir Psikoloji İçin Koalisyon" olarak adlandıran bir grup psikolog, APB Başkanlığı'na açık bir mektup yazarak bu raporun, ulusal güven-

3. Orijinal açılımı Psychological Ethics and National Security'dir. (y.h.n.)
4. Orijinal açılımı Society for the Psychological Study of Social Issues'dur. (y.h.n.)

lik sorgulamalarında yer alan psikologların, APB'nin temel davranış kuralları arasında yer alan "zarar vermeme" ilkesini sistematik olarak ihlal ettiğine ilişkin "şüphe edilemez kanıt" oluşturduğuna dikkat çekmiştir (3 Haziran 2007). Ek olarak, askeri psikologların PENS raporunun oluşturulması sürecinde rolünü belgelemişlerdir: "Görev grubuna seçilen dokuz psikologdan altısı çoğu ulusal güvenlik sorgulamalarıyla doğrudan bağlantısı olan ordu veya istihbarat görevlileriydi." Mektubun yazarları, SERE psikologlarının, Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve diğer insan hakları örgütleri tarafından "işkenceyle eş değerde'" olarak kabul edilen "tacizkar sorgu tekniklerinin geliştirilip yaygınlaştırılmasına katkıda bulunduğunu" açıkça ifade ediyor. Bu mektup birkaç hafta içinde 350 psikolog tarafından imzalandı.

APB'nin 2007'deki yıllık toplantısında, PENS raporunun yürürlükten kaldırılması yönündeki öneri kabul edilmedi. Bunun yerine APB'nin Temsilciler Konseyi "*ABD Düşman Savaşçılarına Karşı Davranış Kuralları*"nda öngörüldüğü biçimde, işkence ya da diğer zalimane insanlık dışı ve onur kırıcı muamele veya cezaya ve bunun bireylere uygulanmasına karşı yeniden konum bildirdi. Konseyin bu ifadesi, işkenceye karşı Birleşmiş Milletler ve Cenova Konvansiyonları tarafından işkence ya da diğer zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele olarak tanımlanan tüm tekniklerin açık bir dille kınanmasını içeriyordu. Ne var ki bu önlem tek başına tartışmalara son veremedi; zira APB, psikologları işkencenin yer aldığı tüm durumlarda çalışmaktan alıkoymuyordu. 2008 Şubat'ında, tam da biz bu bölüm üstünde çalışırken APB Temsilciler Konseyi gözden geçirilmiş bir çözüm sunarak eski yönetmelikteki boşlukları kapattı. Eski yönetmelikte tacizkâr sorgulama işlemlerine yönelik engellemelerin yalnızca "sürekli" ve "önemli" bir zarara neden oldukları durumlarda yapılması koşulu ortadan kaldırıldı. Bunun yerine standart uluslararası konvansiyonlarda "işkence ya da diğer zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele veya ceza olarak tanımlanan tüm tekniklere" yönelik 2 "açık dille kınama" ve psikologların "kınanan tekniklerin kullanılmasına" katılım veya yardımına yönelik "mutlak yasaklama" tarif edildi: http://www.apa.org/governance/resolutions/amend022208.html. Bu önemli değişiklik üç yıl boyunca daha güçlü bir çözüm için mücadele eden psikologların zaferidir.

Tüm bu olanlar sorumluluğun karmaşık yapısını gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda psikolojik araştırma bulgularının, kamusal alanda araştırmacı tarafından beklenmedik amaçlara hizmet edebildiğini göstermesi açısından da iyi bir örnektir. Örneğin duyumsal mahrumiyet tekniklerini geliştirenler, bu tekniklerin anlamlı bir dünyada sa-

bit bir kendilik duyumu oluşturma becerimize yaptığı hasarı belgeleyen psikologlardır. Dış dünyadan hiçbir uyarım almadığımız tecrit durumlarında bu duyumu çabuk kaybedebiliyoruz. Buradaki ironi, duyumsal mahrumiyet üzerine yapılan birçok "akademik" çalışmanın bazen gizli olarak CIA ve askeri kurumlar tarafından desteklenmiş olmasıdır. Psikologlar çalışmalarının kim tarafından ve ne amaçla kullanılacağını her durumda kontrol edemeseler de psikolojik bilginin kötüye kullanıldığı durumlara karşı çıkmak ve ses çıkarmak konusunda hepimizin çetin bir sorumluluk taşıdığına inanıyoruz.

TOPLUMSAL ELEŞTİRİ NOKTASINDA PSİKOLOGLAR

Psikologlar siyasi eylemin yabancısı değildir. Aktivizm, anaakım psikolojinin odaklarından biri olmasa da işlerimizi eşitlik ve toplumdal adalet mücadelelerine yakınlaştırmak için az çaba sarf etmiyoruz. Sosyopolitik sorunlarla ilgili araştırmalardan radikal psikolojik kuramların geliştirilmesine ve APB içinde ve dışında olduğu gibi, dünyanın diğer yerlerinde de siyasi çıkar grupları oluşturulmasında rol oynamak bu eylemlere örnektir. En iyi bildiğimiz o olduğu için ABD'den sunacağımız bazı klasik örnekler, ezilen kesimlerle pragmatik dayanışma ifade eden projelere ilişkin tartışmamızın arka planını oluşturacaktır. APB'nin içindeki bölümlerin yüzde 20'si, toplumsal ve politik konulara odaklanan isimlere ve programlara sahiptir ve bu bölümlerden on üçü Toplumsal Adalet Bölümleri adlı gevşek bir çatı altında bir araya gelmiştir. Psikologlar belli sosyopolitik amaçları olan başka örgütlenmeler de kurdu. Örneğin uluslararası bağlantıları olan Sosyal Sorumluluk için Psikologlar örgütü, "Barış Kültürü"nü geliştirmek için psikolojik bilgi ve becerilerin kullanımının olasılıklarını arar. Üç düzine ülkeden gelen 500'den fazla üyesiyle Radikal Psikoloji Ağı, geleneksel psikolojinin insanları özgürleştirme amacının aksine tahakküm amacı güden yönelimlerini eleştirmek için çalışır. Bizler de 1980'lerin ortalarında Orta Amerika'daki İnsan Hakları Komitesi'ne bağlı Ruh Sağlığı Komitesi'nin üyeleriydik. Aşağıda anlatacağımız Martin-Baro'nun El Salvador'daki çalışmalarından ve Şili'deki *FASIC* deneyiminden ilk olarak bu komitede çalışırken haberimiz oldu. ABD hükümetinin 11 Eylül 2001'den sonra yaktığı savaş ateşine karşı oluşturulan *Barış ve Adalet için Boston Alanı Psikologları*'nın kuruluşuna katıldık. Güney Afrika'daki *Apartheid'a Karşı Psikologlar* ve Büyük Britanya'daki ruh sağlığı özgürleşmecileri ve eleştirel psikologların ağı *Psikoloji Politikaları Direnişi* ve insan hakları, diyalog ve barış için çalışan İsrailli psikoterapistlerin oluşturduğu *Psikoaktif* gibi birçok örgütlenmeyle temastayız. Şiddet, ayrımcılık ve

toplumsal adalet gibi siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlara ilişkin araştırma ve savunuculuk yapmak psikoloji tarihinin önemli öğeleridir ve bu alanın önemli ve meşru boyutları olarak tanınmalıdır.

TOPLUMSAL SORUNLAR ÜZERİNE KURAM VE ARAŞTIRMA

Eleştirel psikoloji ayrı bir yaklaşım haline gelmeden çok önce de önemli psikoloji kuramcıları, toplumsal dönüşüm için çalışmalar yapıyordu. Bu kolektif sorunlara bakışımıza katkıda bulunan psikoloji çalışmalarının geçmişini ve sürekliliğini göstermek için, İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayan ve akabinde devam eden ve özellikle sosyal psikoloji alanındaki bazı örneklere odaklanacağız (ilgili tartışma için bkz. 6. Bölüm). Bunların her biri 1930'larda Avrupa ve Asya'daki Faşist rejimlerin yükselişi sırasında baskın hale gelen otoriteryenizm, itaat ve ayrımcılık gibi politik konulara odaklanır.

- Ronald Lippitt, Kurt Lewin'in alan kuramı çerçevesinde çalışarak, sınıfta kullanılan "demokratik" ve "otoriter" öğretme yöntemlerinin birbirinden çok farklı sınıf kültürü ve davranışlarına neden olduğunu ortaya koydu (Lippitt, 1939). Lewin, "otokraside işbirliğine yönelik bir tutum yerine düşmanca ve aşırı kişisel tutumların daha yaygın hale geldiğini" gözlemledi (1948: 77–78).
- B.F. Skinner'ın *Walden Two* eseri (Skinner, 1948) temelde olumlu pekiştireçle işleyen ütopik bir toplum kurgusudur. Edimsel koşullama modeline ve deneysel laboratuvar çalışmalarına dayanan Skinner, olumlu davranışların pekiştirme ve ödüllendirmeyle, olumsuz davranışlarınsa cezalandırmayla karşılaşmasının düşmanlık ve şiddeti azaltarak işbirliği yapmaya yönelik davranışı artıracağını öne sürer.
- *The Authoritarian Personality* [Otoritaryen Kişilik Üzerine] (Adorno ve ark. 1950), 2000'in üzerinde katılımcıyla yaptığı anket ve görüşmelerde, kişilerin anti demokratik fikirlere, özellikle de ırkçı ve etnik önyargı ve hoşgörüsüzlüğe olan eğilimlerini nelerin etkilediğini bulmaya çalıştı. Bulgularını yorumlarken erken çocukluk deneyimlerini, özellikle de katı ve sert çocuk yetiştirme tutumları olan ailelerde büyümenin uzun erimli etkilerine vurgu yaptı.
- ABD Yüksek Mahkemesi 1954'te Brown'ın Eğitim Kurulu'na açtığı davada[5] okulları ırk ayrımına göre ayırmanın eşitsiz bir uygulama olduğu yönündeki tarihi kararını verirken, ilk olarak sosyal bilimlerin bulgularını göz önüne aldı. Mahkeme bu kararı, Mamie ve Kenneth

5. Orijinali Brown v. Board of Education. (y.h.n.)

Clark'ın siyah çocukların "kahverengi" yerine "beyaz" bebekleri tercih ettiğini gösteren test sonuçlarına dayandırdı. Mahkemede bu tür bir zararın sürekli olup olmadığı sorusuna karşılık Kenneth Clark, bu çocukların "yaşadıkları toplumda bariz olarak aşağılık bir konuma maruz bırakıldığını" , "kişilik gelişimlerinin kesinlikle zarar gördüğünü" ve bu zararın "bunu yaratan durumlar korundukça süreceğini" söylemiştir (Beggs, 1995: 4).

- İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, psikologların en çok çalıştığı konulardan biri, otoritenin taleplerine itaat etme davranışıydı. Stanley Milgram çalışmasında, katılımcıların deneyci tarafından emir aldıkları zaman diğerlerine ne kadar acı verebileceğini araştırdı. Sonuçlar şaşırtıcıydı. Yalnızca birkaç sadistik eğilimli kişinin bunu yapabileceğine yönelik beklentilerin aksine, katılımcıların yüzde 65'i kurbana çok güçlü şoklar vermek konusunda sonuna kadar gitti (Milgram, 1963, 1974).
- Philip Zimbardo'nun Stanford Hapishanesi Deneyi'nde öğrenci gönüllüler, dışarıdan tecrit edilmiş deneysel bir ortam içinde rastgele olarak "gardiyan" ya da "tutuklu" rollerine girdiler. Gardiyanlar rollerine hızla girerek, emirlere itaat etmeyen tutukluları soymak, zorla şınav çektirmek ve tecrit bölümüne atmak gibi işlere giriştiler. Tutukluların isyanı çabucak bastırıldı. Gardiyanlar gitgide daha da sadistleşirken; tutuklular depresyon ve aşırı stres belirtileri göstermeye başladı. İki hafta devam etmesi gereken deney, Zimbardo cezaevi "komiser"inin rolünü fazla benimsediğini fark ettiğinde durduruldu (Zimbardo, Haney, Banks, & Jaffe, 1974).

Bu kısa özet, siyaseten anlamı olan konularda yapılan çalışmaların psikolojinin tarihinin bir parçası olduğunu ve aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde baskın olan pozitivist çerçevenin kontrollü deney, niceliksel ölçüm ve istatistiksel analize yaptığı vurguyu da gösterir. Bu çerçevede denekler, davranışları dış etkiler tarafından belirlenen pasif nesneler olarak ele alınıyor.

Bu çalışmalardan hiçbiri etnografik bir yaklaşım içermediği gibi, deneklerin eş denetmen olarak dahil edildiği katılımcı eylem araştırmalarının yöntemlerinden hiçbirini de benimsememişti. Çalışmaların tamamında, araştırma ortamı deneyciler tarafından oluşturulmuş ve deneyin amacı katılımcılardan saklanmıştı. İnsan deneklere muameleyi etik açıdan denetleyecek herhangi bir kurumsal denetim kurumu dahil edilmediği gibi, bilgilendirilmiş onam formu da kullanılmadı. Cezaevi deneyi dışında geri kalan hepsi 1960'lardaki fırtınalardan ve Vietnam

Savaşı'ndan önceydi, dolayısıyla araştırmacıların çoğunda ABD'nin işleyen bir demokrasi modeli olduğu; düşmanın otoritaryenizm ve faşizmle yönetildiği düşünülen başka ülkeler olduğu inancı vardı. Yöntemsel kısıtları ne olursa olsun, bu çalışmalar toplumsal ve politik sorunlarla ilgili psikolojik çalışmaları meşrulaştıran bir rol oynamıştır. Psikolojik kuram ve araştırmada daha az pozitivist yaklaşımlar 1960'ların ortaları ve sonu arasında görülmeye başlandı. Bunlar, Vietnam Savaşı'na karşı mücadele, insan hakları ve kadın hareketleri; 1968'de Chicago Demokratik Konvansiyonu'na katılan protestoculara polis saldırısı; karşı kültür ve 1969 Woodstock konseri; 1970'te Nixon'ın Kamboçya işgalini protesto eden Kent Devlet Üniversitesi öğrencilerinin polis tarafından öldürülmesi gibi yabancılaşma ve kültürel değişim arz eden olaylara paralel olarak, muhtemelen onlardan etkilenerek gelişti. Psikolojinin ve diğer sosyal bilimlerinin yönelim değişikliği önerileri Jean Baker Miller (1976) ve Carol Gilligan (1982) gibi psikologların da katkıda bulunduğu feminist kuram ve araştırmadaki gelişimlerle eş zamanlı dile getirilmeye başlandı. Radikal yaklaşımlar kendilerine Radikal Sosyoloji (Colfax & Roach, 1971) ve Radikal Psikoloji'nin (Brown, 1973) derlenmiş baskılarında ifade alanı buldu. Bunlardan özellikle ikincisi 1993'te kurulan Radikal Psikoloji Ağı'nın (Fox, 2001b) ve bu kitabın 1997'de çıkan ilk baskısının öncülü olarak görülebilir.

ORTAK SİYASİ PROJELER

Mülksüz ve ezilen gruplarla ortak yapılan araştırma ve eylemlerinin birçoğu, yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı. Psikologlar, ayrımcılığın hedefi olan çeşitli grupları desteklemeye ve savunuculuğunu yapmaya başladılar. Bu çerçevede Head-Start[6], kendine yeterlilik hareketleri, kadınlar arasında bilinç yükseltme grupları ve Ruh Sağlığı Özgürleşme Cephesi gibi somut kurumsal ve toplum temelli araçlar geliştirdiler.

Martin-Baro'nun yoksulların önceliği ilkesi ve Freire'nin eleştirel bilinci geliştirme amaçlı problem sunma yaklaşımı, ittifak kurmak ve kurbanı suçlayan baskın paradigmanın reddedilmesi konularında model oluşturdu (Ryan, 1971). Özgürleşmeci psikoloji, ezilenlerin pedagojisi ve pragmatik dayanışmayı yansıtan bu gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yapılan ve "içerdeki düşman"dan çok "dışardaki düşman"a odaklanan çalışmalardan tamamen farklı bir ideo-

6. ABD Sağlık ve İnsani Hizmetler Departmanı'nın düşük gelirli çocuklara ve ailelere eğitim, sağlık, beslenme, soysal hizmet alanlarında destek sunmak için oluşturduğu bir programdır (y.h.n.)

lojik konum alıyordu. Katılımcı eylem araştırmaları (KEA; PAR[7]) ve katılımcıların hayatlarının anlam ifade etmesini sağlamaya çalışan etkin failler olarak ele alan diğer yaklaşımlar, psikologları laboratuvarlardan çıkartarak, resmi araştırma biçimlerinin dışında arayışlara yöneltti. Bu bölümde buna birkaç örnek vereceğiz.

FASIC[8] – Şili Hıristiyan Kiliseleri Yardım Vakfı

11 Eylül 1973'te Şili'de demokratik bir seçimle başa gelmiş Salvador Allende hükümeti ABD'nin gizleme gereği duymadan yardım ettiği bir askeri darbeyle iktidardan indirildi. Allende öldürüldü; Şili binlerce kişinin işkence gördüğü, kaybedildiği ve öldürüldüğü, çok daha fazlasının sürgüne gitmek zorunda bırakıldığı 5 yıllık zalim bir iktidar dönemine teslim oldu. 1977'de Şilili ruh sağlığı çalışanları, Katolik Kilisesi çatısında, deneyimleri yakın birinin ölümü veya kaybedilmesinden, işkence, sürgün, iş kaybı ve genel rahatsızlığa kadar değişen siyasi zülüm mağdurlarına yardım etme amaçlı bir klinik oluşturdu (Cienfuegos & Monelli, 1983: 43).

FASIC'in yaklaşımına göre, siyasi baskı ve işkence mağdurlarının iyileşmesi için, "kişinin siyasi mücadelesine devam etme gücüne kavuşması" ve "siyasi aidiyet, kişisel ilişkiler, iş ve sosyal bağlardan oluşan, kişinin geçmişinin hem o anda hem de gelecekte anlamlı" hale gelmesi gerekir (Cienfuegos & Monelli, 1983: 44). Tedavinin önemli bir bileşeni, hastayla ilk terapötik temasta "tanıklık" olgusunun dile getirilmesi olduğu için, terapistler hastalardan bugünkü acılarına sebep olan olaylarının ayrıntılı bir anlatımını kaydetmelerini (1983: 48); işkence gibi acı verici hatıralarının ayrıntılarını hatırlamalarını ister. Terapistler, hastaları bu süreçte desteklerken onlara yalnızca travmanın etkilerini anlamaları konusunda değil, aynı zamanda yazılı bir metin üzerinden maruz kaldıkları şiddet ve adaletsizliği ifade etmek konusunda da yardımcı olur (1983: 48). Daha sonra hasta ve terapist, yazılı metni birlikte okuyarak ortak bir son belge oluşturur. Tanıklığın terapötik sürecindeki önemli noktalardan biri de "hastalara, travmatik deneyimin kişisel geçmiş bağlamındaki anlamı kadar, siyasi ve toplumsal olaylar bağlamındaki anlamını da kavrayarak bütünleştirmekte yardımcı olmasıdır" (Cienfuegos & Monelli, 1983: 50). Bu yaklaşım terapistlere "itirafın terapötik kullanımı" konusunda alan tanır (1983: 51). Sonuç olarak, bu

7. PAR, Katılımcı olarak çevirdiğimiz *Participatory*, Eylem olarak çevirdiğimiz *Action* ve Araştırma olarak çevirdiğimiz *Research* kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Yazı içerisinde bu kısaltma yerine kelimelerin Türkçe karşılıklarının baş harflerinden oluşan kısaltma olan KEA kullanılmıştır. (y.h.n.)

8. Orijinal açılımı *Foundation for Aid from Christian Churches in Chili*'dir. (y.h.n.)

tanıklıkların belli bir dönemde işlenen suçları açığa çıkarma potansiyeli açısından daha geniş bir toplumsal ve politik anlamı vardır; tıpkı birkaç yıl sonra Şili'de olduğu gibi. Bu yöntemle terapötik süreç, tahakküm ve adaletsizliğe direnme amacına hizmet eder.

Çocuk Rehabilitasyon Merkezi (Filipinler)

Ignacio Martin-Baró'nun 1989 Kasım'ında El Salvador'da öldürülmesinden kısa bir süre sonra, onun özgürleşmeci psikoloji anlayışından (Martin-Baró, 1994) esinlenen psikologlar, Ruh Sağlığı ve İnsan Hakları için Ignacio-Martin Baro Fonu'nu oluşturdular. Bu fon, devlet şiddetine karşı mücadele eden ve tehdit altındaki topluluklara hizmet sunan topluluk temelli programların desteklenmesi amacıyla kullanıldı. Bu programların çoğu, geleneksel terapi modellerine yönelik vicdanileştirmenin de dahil edildiği bir dönüşümü hedefler. Filipinler'deki CRC[9] (Çocuk Rehabilitasyon Merkezi) bu yaklaşıma örnektir.

20 yıldan daha uzun süredir, siyasi mahkumların ve insan hakları gruplarının çabalarıyla yürütülen CRC, mahkumların çocuklarına, ebeveynden ayrılma travmasıyla başa çıkmalarına yardımcı olmayı hedefleyen bir oyun grubu olarak kuruldu. Zamanla kapsamı genişletilerek, devlet şiddetinden etkilenmiş tüm çocuklara hizmet vermeye başladı. Bugün, tutuklu çocuklardan, ayaklanma korkusuyla yerlerinden edilmiş köylü ailelerinin travmatize edilmiş çocuklarına kadar yayılan geniş bir çocuk kesimiyle çalışmaktalar.

Merkezin çalışması geliştikçe, insan haklarını koruma konusu da gündeme geldi:

> İnsan hakları bizlerin gelişim uzmanı, psikolog ve sosyal çalışmacı olarak, çalışmalarımızda savunuculuğunu yapmamız gereken bir başlıktır ... Psikolog olarak birey-terapist ilişkisinin ötesine geçebilmemiz gerektiğine inanıyorum ... Hastalarımızın yaşadığı insan hakları ihlallerinin geçmişini ve anlamını kavrayabilmemiz ve onların hak arama mücadelelerinin bir parçası olmamız büyük önem taşır (Lamada, 2006: 4).

Filipinler'deki baskının en şiddetli olduğu yıllarda kurulan CRC, varolan hükümete yönelik eleştirilerini ifade etmekten de sözde terörizme karşı yürütülen savaşa karşı direnenlerle bir arada durmaktan da hiçbir zaman çekinmedi. Bu baskıcı ve şiddet dolu dünyada büyüyen çocuklar, ailelerinin fiziksel saldırıya uğradığına, polis ve askerler tarafından tehdit edildiğine tanık olmanın yanı sıra sıklıkla fiziksel ve cinsel saldırıların da hedefi oldular. Merkezin tedavi ve rehabilitasyon

9. Orijinal açılımı Children's Rehabilitation Centre'dır. (y.h.n.)

çalışmaları üç evreden oluşur: (1) Oyun, sanat, yaz kampı ve kültürel sunumlar gibi grup etkinlikleriyle travmatik deneyimin ortaya çıkarttığı duyguların yeniden değerlendirilmesine olanak tanıyan Tanısal ve İfade Edici Çalışma. (2) İnsan hakları ihlali ve travmatik deneyimin, çocuklara bunun onların suçu olmadığı ve yalnız olmadıklarını göstermek amacıyla bağlamına yerleştirildiği Anlam İnşası. (3) Etkinliklerin özgüven ve liderlik kapasitesini ve savunuculuk becerilerini geliştirmeye odaklandığı Bilişsel Ustalık evresi.

Bir Çocuk Kollektifi de CRC'nin terapi programını bitirenleri merkezin savunuculuk çalışmalarına dahil ederek okul ziyaretlerinde insan hakları ihlalleri hakkında konuşmalarını, deneyimlerini ortaya koyan oyunlar oynamalarını ve uğradıkları ihlallerle ilgili kamusal tartışmalara katılımlarını sağlıyor. CRC'ye göre savunuculuk etkinlikleri çocukların olumlu başa çıkma mekanizmalarının bir parçası haline gelmiştir. Farkındalık oluşturma istemeleri ve başkalarından destek almak için gösterdikleri çabalar, onlara bir amaç sunarak hayatlarını sürdürmelerini kolaylaştırır.

CRC çalışanları, komünist olarak damgalandığı için, özellikle de uzak bölgelerdeki köy çocuklarına "psikososyal ilk yardım" sağlamaya gittiklerinde sık sık askerlerin tacizlerine maruz kalırlar. Kendi güvenliklerini sağlamak için insan hakları grupları ve diğer yerel örgütlenmelerle koordinasyon halinde çalışır. CRC çalışanları, çok sayıda olan müttefiklerinin, kampanya ve savunuculuk çalışmaları sırasında "gürültü yapabilme" becerilerinin ironik olarak kendilerini saldırılardan koruduğunu söyler.

Yaşayan Geçmiş

Yaşayan Geçmiş, psikologların ve proje yöneticisi Ramsay Liem'in Kore Savaşı'nın tarihsel travmasını çevrelediğini düşündüğü zoraki sessizliği kırmayı amaçlayan yenilikçi bir multimedya projesidir. Koreli Amerikalılarla savaş anılarıyla ilgili yapılan bir sözlü tarih çalışmasından yola çıkan Yaşayan Geçmiş, toplumsal hafızaya katkıda bulunan bir sanat sergisi hazırladı. ABD'de ve Güney Kore'de de gösterime giren teşhir, kişisel yaşam öyküleri, sanat, sinema, anlatı ve tarihi Kore Savaşını örten sessizliği kaldıran etkileşimsel bir deneyime dönüştürdü. Bu deneyimin amacı iyileşme, uzlaşma ve onarıcı adalet sağlamaktı.

> Koreli Amerikalı gaziler ve çocukları için, Kore Savaşı kamusal ifadesini bulamasa da paylaşılan bir acı ve bölünme kaynağıdır. Geçmişle ilgili açıkça konuşmak, savaşı "unutulmuş" addeden yaygın bir kültürün aşılmasıdır.

> Koreli Amerikan toplumu, aralarında hâlâ devam eden Soğuk Savaş bölünmelerini uyandırarak, gelecek nesilleri henüz şu anda yaşayanların bile başa çıkamadığı derin kişisel acılara sürükleyeceği korkusundan dolayı savaş hakkında konuşmama kültürünü oluşturmuştur (Liem, 2005: 2).

Liem'e göre Kore Savaşı'nın kolektif bellekten ve kamusal iletişim alanından silinmesi, savaşla ilgili, komünizme karşı kazanılan bir zafer imgesi oluşturan ABD anlatısını benimseyen devletin ideolojik bir kazanımı olmakla beraber, ABD'nin savaşın yarattığı yıkımdaki rolünün önemsenmemesine yol açar. Üç yıl süren savaş üç milyon sivilin, yaklaşık iki milyon askerin ölümüne ve on milyon Koreli'yi yarım yüzyıldan fazla süredir aile üyelerinden ayıran bir ulusal bölünmeye yol açmıştır. Bu korkunç kayıplardan çok az bahsedilir.

Koreli Amerikalı sanatçılar, bir film yapımcısı, bir tarihçi ve bir psikologdan oluşmuş bir kolektif tarafından tasarlanan sergi, "yarım yüzyılı aşkın bir süredir süren ulusal bölünme"yi sonlandırmanın önemine ve "savaşı yaşayanlarla empati kurarak barış için eylemin ortak çıkarımıza olduğunun görülmesi" (Liem, 2005: 2) fikrine vurgu yaparak, susturulmuş savaş anılarını geri getirirken, kişisel ve ulusal uzlaşma konularını tartışmaya açıyor. Sergi bir yandan, ziyaretçilerinin de savaşa ve sonrasına dair kendi anılarıyla katkıda bulunmalarına olanak sağlıyor. "Parçalar büyüdükçe, Kore çelişkisinin kolektif belleğini genişleten bir canlı sanata dönüşüyor" (Liem, 2007: 17).

Çok ilgi gören sergi, ziyaretçilerini derinden etkiledi ve nesiller arası tartışmaların fitilini ateşledi. Genç katılımcılar, çoğunlukla arkadaşlarının ailelerindeki büyüklere savaşla ilgili deneyimlerini sormanın kendi ailelerine sormaktan daha kolay olduğunu ifade ettiler.

Brown'ın Yankıları

Sosyal psikolog Michelle Fine ABD'nin dört bir yanındaki okullarda, eğitimdeki adaletsizlikleri belgeledi. Zamanla, gençlerin deneyin örneklemi olduğu etnografik araştırma türünden, araştırma sorularının belirlenmesinden verilerin toplanması, verilerin analizi ve bu sonuçları bir değişim ortaya çıkartması olasılığı açısından yorumlamaya kadar her aşamada aktif katılımcı oldukları katılımcı eylem araştırması türüne geçti. Fine, bu, "gençlik tarafından ve gençlik için gerçekleştirilen Araştırma Projeleri'nin oluşturduğu yeraltı hareketini, tüm yurt çapında gençliğin sırtına kazınan toplumsal politikaları belgelemesi, onlara karşı mücadele etmesi, direnmesi ve onları yeniden yapılandırması için ortaya çıkan bir strateji" olarak görür (Fine, Torre, Burns, & Paine, 2006: 808).

Projelerden biri olan Brown'ın Yankıları, direniş siyasetine destek olan eleştirel psikoloji çalışmalarına bir örnek oluşturur. New York ve New Jersey banliyölerinde yer alan, artık ırk ayrımı yapılmayan okullar, Brown'ın Eğitim Kurulu'nun karşısına dikilmesinden 50 yıl sonra, siyah ve beyaz öğrencilerin "başarı farklılığı" konusunda yardım talep etti. Bunun üzerine Fine ve meslektaşları 100'den fazla genç araştırmacıyı, mülakat teknikleri, odak grup çalışmaları ve katılımcı gözlem üzerinden veri toplama konularında eğitim aldıkları araştırma kamplarına aldı. "Yöntem ve toplumsal adalet kuramına dair eğitimlerde, kimin araştırma yapabileceği, araştırmanın neden oluştuğu ve araştırmanın kimin çıkarına olduğu konuları vardı." (Fine ve ark. 2006: 819). Daha ilk toplantıda gençler araştırmanın çerçevesine karşı çıktı. "Buna başarı farkı dediğinizde bu, bu farkın bizim suçumuz olduğu anlamına gelir. Asıl sorun fırsat farkıdır. Bunu, sorumlu olana verelim; topluma ve okullara" (2006: 819). Projenin ismi Eğitimde Fırsat Farkı Projesi olarak değiştirildi.

Çalışma, 9000 lise öğrencisine, okullarındaki ve toplumdaki etnik ve sınıfsal adaletsizliklere ilişkin görüşlerini soran, öğrenciler tarafından hazırlanmış bir anketin uygulanması ve eş zamanlı olarak odak gruplarını içeren küçük yerel araştırmalar ve bireysel görüşmeleriyle başladı. Bulgular, bu farkın oluşumu ve sürdürülmesinin ardında, önceki çalışmalara benzer bir şekilde kamu politikaları ve uygulamaları olduğunu ortaya koyuyordu. Fine ve meslektaşları bu farklılıkları "Ayrımın Altı Derecesi" adı altında inceledi: Kent merkezinde ve banliyölerdeki okullara yapılan yatırımlardaki eşitsizlikler, birleştirilmiş okulların kapatılması, geri kalanlara ilişkin akademik izleme, öğrenciler arasında ırk ve sınıf ayrımlarının gördüğü destek ve saygıya etkisi; disiplin cezalarındaki ırk faktörü ve belirleyici sınavlara ilişkin farklılıklar. Genç araştırmacılar, eğitmenlere ve yöneticilere bu farkların yapısal ve ideolojik temellerine ilişkin farkındalık kazandırmak amacıyla, New York çevresindeki okullarda geri bildirim oturumları düzenledi; bulgular, ülke çapında eğitmenler ve yöneticilerle paylaşıldı. Bu oturumlarda gelen sorularda, suçu, etkisiz ve adaletsiz eğitim uygulamalarından çok, yoksul ve siyah gençlerde arama eğilimi araştırma ekibini hayal kırıklığına uğrattı.

Brown kararının 50. yılı yaklaşırken, araştırma ekibi, daha büyük bir etki yaratmak için, öğrendiklerini sahneye koymak amacıyla şiir ve hareketin kullanıldığı bir gösteri düzenledi. Siyasi tarihe de dikkat çeken bu gösteri, 2004 Mayıs'ında 800'den fazla izleyicinin beğenisine sunuldu. Bunu bir DVD ve kitap izledi.

Fine'ın bu çalışmadan çıkarttığı sonuç, tahakkümü belgelemenin ötesine geçmektir:

Yankılar projesinde, gençler kendileri de eğitim hakkı mücadelelerinde yer almış yaşlılarla görüşme yaptı, eğitim örgütlenmelerini ziyaret etti. Kendileri de gençlik araştırmacıları, savunucuları ve maddi eşitlik kampanyalarının, belirleyici sınavlara karşı yürüyen mücadelenin ve ırk ayrımının ortadan kaldırıldığı sınıflar için verilen kavganın örgütçüleri olarak yetişmeye başladı. Gençlerle birlikte tahakkümü belgelemek önemlidir; fakat bu etkinlik direniş, olasılık ve 'ne olmalı' çalışmalarıyla birleşmediği sürece etik değildir (Fine ve ark. 2006: 825).

Refah ve İnsan Hakları İzleme Projesi

Geniş çaplı bir koalisyonun gerçek bir refah reformu için yıllarca verdiği mücadeleye karşın, Massachussets, 1995'te kazanımları azalttı, işle ilgili ölçütler getirdi, faydalanmayı iki yılla sınırlandırdı ve reformdan faydalanabilme ölçütlerini artırdı. Bu uygulamalar ertesi yıl Bill Clinton'ın ifade ettiği gibi "refahı sonlandıracak" katı ve cezalandırıcı federal yasanın işareti oldu. Bu yeni düzenlemeleri durdurmakta başarısız olununca, koalisyonun, aramızdan biri olan Vicky Steinitz'in de dahil olduğu, akademik üyeleri yasanın yoksul kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin toplanan kanıtların makul bir çoğunluğu harekete geçirerek bu cezalandırıcı yasaların feshini talep etmeye yönlendirebileceğini umdu. Latin Amerika dayanışma hareketiyle olan deneyimlerimiz bize tanıklığın hem gayrimeşru devlet pratiklerindeki zalimlikleri belgelemek hem de kurbanları güçlendirmekteki gücüyle tanıştırmıştı (bkz. FASIC, yukarda).

Yeni refah politikaları, kişinin mahremiyetine yönelik keyfi müdahalelerden korunma hakkı gibi (Madde 12) medeni ve siyasi haklar ve yeterli bir yaşam standardı hakkı gibi ekonomik haklar (Madde 25) da dahil olmak üzere Birleşmiş Milletler'in Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin birkaç maddesini birden ihlal etmekteydi. Yeni düzenlemeleri insan hakkı ihlali olarak değerlendiren Steinitz, İnsan Hakları İzleme'ye eyaletteki refah hakkı gruplarıyla çalışarak bu düzenlemelerin yoksul ailelerin durumlarını nasıl etkilediğine ilişkin rapor oluşturmak için çağrıda bulundu. UUSC'nin[10] (Birleşik Evrensel Hizmet Komitesi) ev sahipliğinde yürütülen projede, projenin iki amacıyla da mutabık; refah hakkı savunuculuğu ve aktivistliği yapan gruplarla işbirliği yapıldı. Bu amaçlardan ilki yeni yasalara karşıtlığı ateşleyip harekete geçirebilecek belgelerin hazırlanması, ikincisi de bu belgelerin haklarının kaybedenler için örgütleyici ve eğitimsel bir araç görevi görmesiydi. Örgütleyiciler, zulüm öyküleri belgelemenin tehlikelerine karşı bilinçliydi; proje verilerinin, sıklıkla olduğu gibi, baskı görmüş kişileri yeniden

10. Orijinal açılımı the Unitarian Universalist Service Comittee'dir. (y.h.n.)

mağdur edecek biçimde kullanılmayacağını garantilemenin yollarını aradılar.

İlk proje raporunda (Steinitz, 1996), vaka çalışanları ve yöneticiler tarafından sıklıkla istismar edilen beş temel alan belirlendi: (a) Babalık bilgilerini vermeyen kadınlara, kadının bunu bilmediği ve kendilerini riske atmadan edinemeyecekleri durumlarda bile yaptırım uygulanması; (b) şiddet mağduru kadınların mahrem sırlarını paylaşmaya zorlanarak yeniden mağdur edilmesi; (c) ergen annelere, eğitimlere katılma ve grup halinde yaşama zorunluluğu getirilmesinin ve bunun 18 yaşından küçük annelerin yarısının işi bırakmasıyla sonuçlanması; (d) öğrencilerin çalışma yeterliliğini sağlayabilmek için okuldan ayrılmak zorunda bırakılması; (e) alıcıların yasal hakları olan faydalardan bilgisayar ya da sekreter hatalarından dolayı mahrum bırakıldıkları Geçiş Yardımı Bölümü'ndeki hukuksuzluk. İlk yılın ardından UUSC, izleme projesinin sorumluluğunu kabul ederek bunu üç diğer eyalette daha uygulamaya koydu. Devlete ve federal kural koyuculara yöneltilen bir dizi rapor, bu kural ve düzenlemelerinin hukuk yollarını tıkadığını, hukuksuz yaptırımlar dayattığını ve muhataplarının mahremiyet ve onurunu hiçe saydığını ortaya koymaya devam etti. Aynı zamanda, yerel düzeyde örgütlenen refah hakkı grupları, üyelerini eğitmek için İnsan Hakları İhlal Raporları'nı kullandı.

Bu yıllar boyunca başka gruplar da düşük gelirli insanları eğitmek, bilinçlendirmek ve harekete geçirmek için İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni kullandı. Örneğin eğitimciler, akademisyenler, sendikalar ve inanç grupları tarafından desteklenen Philadelphia merkezli bir yoksul aktivist grubu olan Kensington Refah Hakkı Birliği (KWRU[11]), ülkeyi Ekonomik İnsan Hakları Kampanyası otobüsüyle gezerek insan hakları ihlallerine ilişkin bilgi topladı. Otobüs yol boyunca durduğu her yerde öykülerini anlatan ve diğerlerini de aynı şeyi yapmaya çağıran yoksul insanlarla doluydu. Bu gezi, eylemcilerin Birleşmiş Milletler' e yürüyerek Genel Sekreterliğe insan hakları ihlallerine ilişkin aralarında Massachusetts projesi tarafından toplananların da olduğu dahil raporlarla dolu tabutları sunduğu bir eylemle sona erdirildi (http://www.universityofthepoor.org).

DİRENİŞ HAREKETLERİNE KATILMAK

Barış, ekonomik, sosyal ve çevresel adalet için çalışan taban örgütlenmelerini desteklemeye bugün de devam eden RESIST'in kurucuları

11. Orijinali açılımı Kensington Welfare Rights Union'dır. (y.h.n.)

1967'de "Gayrimeşru Otoriteye karşı Direniş Çağrısı"nı dolaşıma soktu. Suç kabul edilmesine karşın, adli kovuşturma riskini göze alan 20000 kişi tarafından imzalanan bu çağrı Vietnam Savaşı'na karşı muhalefeti harekete geçirmeye ve askere alınmaya karşı direnişi güçlendirmeye yardımcı oldu (http://resistinc.org/thecall.html).

Bizce 40 yıl önceki bu çağrıyla, bugün psikologları direniş hareketlerinde saf tutmaya çağırmamız arasında bir benzerlik var. Ignacio Martín-Baró ve Paolo Freire'nin çalışmalarının zemini onların gayrimeşru otoriteye direnmeye yönelik taahütleridir. Bu bölümde açıkladığımız projeler de benzer görüşlerden yola çıkar. Şilili ve Filipinli terapistler için devlet şiddeti mağdurlarını tedavi etmek yeterli olmadı. Bunu yaparken bir yandan da sosyal adalet ve barış için verilen mücadeleye katkı sağlamanın yollarını aradılar. FASİC'in tedavi anlayışı siyasi tutukluların deneyimlerini belgeleyen tanıklıklar yazmalarına yardımcı olmaktı. CRC'nin durumunda anlam inşası çalışmaları çocuk mağdurlara devletin, ailelerini nasıl baskı altında tuttuğundan, haklarını ihlal ettiğinden; ama aynı zamanda onları okullarının ve topluluklarının çocuk savunucuları yapacak beceri ve fırsatlar verdiğini anlamalarına yardımcı olan kollektif terapotik sürecin parçasıydı. Benzer kaygılar diğer örneklerde de paylaşılıyordu. Brown'ın Yankıları araştırma kamplarındaki öğrenciler, hak mücadelelerinin liderleriyle tanıştı, ayrımın tarihi üzerine çalıştı ve Brown kararının mirası üzerine bir performans hazırladı. Still Present Pasts multi medya sergisi, anıları susturulmuş Koreli Amerikalıları birleştirecek bir anlatının hatırlanmasına yardımcı olacak bir alan sağladı. Refah ve İnsan Hakları İzleme Hareketi yeni refah düzenlemelerinin gayri meşruluğunu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dayanarak ortaya koydu.

Freire'den öğrendiğimiz üzere, direniş eleştirel bilinç gerektirir. Ne olduğu ve neden olduğuna dair resmi öykülerin maskesini düşürmek ve bu adaletsizliklerden en doğrudan etkilenenlerin deneyim ve algılarına dayanan bir alternatif analiz geliştirmek önemlidir. Bu işlem, askeri psikologların işkence tanımına uyan sorgulama yöntemlerinin geliştirilmesindeki rolünün açığa çıkması sürecinde önemini bir kez daha gösterdi. Psikologların bu yöntemlerin yasaklanması için çabaları sürmektedir; fakat bu sorun artık kamoyunun bilgisi ve yorumundan gizlenmemektedir. Freiran tarzda kollektif bilinç yükseltme, direniş eylemleri geliştirmek için gerekli olsa da yeterli değildir. Müttefiklerin bir tür pragmatik dayanışma (Farmer, 2005) içinde sunduğu toplum desteği, önemli bir adımdır. Bunun psikologlar için anlamı kişinin uzmanlığını, Martin Baro'nun (1994) özgürleşmeci psikoloji modelinde

örneklendirildiği gibi baskıya direnenlerin hizmetine sunmasıdır. Bu tür bir çalışma her zaman toplumun farklı kesim ve grupları arasındaki çatışmalarda taraf olmayı beraberinde getirir. Örneğin FASIC terapistleri hastaların işkence öykülerine tanıklık ederken, diğer bazı Şilili psikolog ve psikiyatristler işkence yapılan sorgularda bulunmuşlardı.

Bu sonuca varırken inandığımız şeyin eleştirel psikolojiye bağlılık olduğunu, yani bilgi ve becerilerimizi daha adil bir toplum için verilen mücadelede kullanmanın yollarını bulmak olduğunu söylemek istiyoruz. Seçtiğimiz örnekler psikologların alışıldık ortamlarının, yani laboratuvarlar, derslikler ve kliniğin dışına çıkarak, psikolojik bilginin ve yöntemlerin kötüye kullanımını dile getirdiği ve devlet şiddeti, ekonomik tahakküm ve ırkçılığı azaltacak kolektif çabalara katıldığı çeşitli biçimleri içeriyor. Topluluklara kendi araştırma amaçlarının peşine düşecekleri alanlar olarak bakmak yerine, bu psikologlar değişim için mücadele veren gruplarla ittifak kurar; uzmanlık ve bilgilerini bu yolda nasıl kullanabileceklerini öğrenmeye çalışır.

Politik eylemin etkisinin arttırılmasının, eğitimimiz süresince birey ve grupların işlev gösterme biçimlerine ilişkin çok şey öğrenmemize karşın bizim için bile kolay olmadığının pekala farkındayız. Sosyal etki kuramlarının, grubun politik amaçlarına desteği harekete geçirmek gibi somut durumlara doğrudan uyarlanması çoğu zaman mümkün olmaz. Önerecek bir şeyimiz olduğunda bile, ilk olarak güvenilir müttefikler olmayı ve daha sonra bilgilerimizi ittifak kurduğumuz grupların amaç ve programlarıyla nasıl ilişkilendireceğimizi öğrenmeliyiz. Grup süreçleri ve becerileri, toplantıları düzenlemek, anlaşmazlıkları çözümlemek ve farklı gruplar arasında işbirliği oluşturmak için yardımcı olabilir; ama bunları güvenilir olduğumuzu kanıtlamadan kullanamayız.

Nasıl faydalı olabileceğini öğrenmek uzun erimli bir iştir. Topluluğun sosyal dönüşümünü hedefleyen projelerde staj yapmak, öğrenciler ve genç araştırmacılar için iyi bir ilk adım olabilir. Sokak kliniklerinde çalışmak ve belli bir kampanyanın etkililiğini değerlendirmek gibi bir iş yaparken nasıl güven ilişkisi kuracaklarını öğrenebilirler. Katkı sağlamanın yollarını bulmak yalnızca örgütçü ve eylemcileri değil, aynı zamanda öğrencileri de toplumsal adaletsizliğe karşı verilen mücadelelerle işbirliğine girmenin zorlukları konusunda uyandıracaktır.

Bu konuda altını çizdiğimiz farkındalıkları son beş yıldır dahil olduğumuz yerel halk, akademisyenler, bilim insanlarıyla barış ve adalet eylemcilerini bir araya getirerek, Boston'da şehrin içinde daha çok Afrikalı-Amerikanların yaşadığı bir mahalleye kurulması planlanan bir biyolojik silah laboratuvarının durdulması için çalışan bir koalisyon-

da edindik (Parthasarathi & Steinitz, 2007). Bu kampanya Davut'un Golyat'a karşı savaşını andırsa da küçücük bir fon ve konuya ilgisiz kalan basına rağmen koalisyon, topluluğun harekete geçirilmesi, devlet ve federal mahkeme kararları ve laboratuvarda yapılmış çalışmaların çevreye verdiği zararla ilgili eleştirel bir dış rapor sayesinde başarıya ulaşarak laboratuvarın inşasını durdurdu.

Profesyonel ağlarla kurduğumuz ilişkiler sonucunda, laboratuvara karşı yerel üniversitelerden 165 öğretim görevlisinin imzaladığı ve basından geniş ilgi gören bir Açık Mektup yayınladık. Bunun yanı sıra dilekçelerin hazırlanmasına, kamu duruşmalarında bilirkişi raporları hazırlayıp tanıklık yapmaya, koalisyon görüşmelerine katılmaya ve gösterilerde yer almaya devam ettik. İnanıyoruz ki, oradaki varlığımız, yalnızca orda olmamız, koalisyon üyelerinin güvenini kazanmamızda etkili oldu. Psikologlar, araştırmacılar ve öğretmenler olarak becerilerimizin ve geleneksel akademik şüpheciliğimizin ötesinde, koalisyon üyelerinden ve liderlerinden kendi etkinliğimize inanmanın önemi konusunda çok şey öğrendik. Tüm bunların ötesinde karşımızdaki güçlerin çokluğuna karşın kazanabileceğimizi gördük. Önemli olan mücadeleyi canlı tutmak için ne yapılabiliyorsa onu yapmaktır.

Bölüme bizi taraf olmaya çağıran işçi marşıyla ve Thomas Teo'nun çalışmalarımızı özgürleştirme açısından anlamlılığı üzerinden değerlendirmemiz yönündeki önerisiyle başlamıştık. Şimdi de aktivist folk şarkıcısı Ani DiFranco'nun şarkısı "Millenium Theatre"dan dizelerle kapatıyoruz.

Kararan göklerin altında
direniş yalnızca
örgütlenmeyi bekliyor.

Bölümdeki Temel Noktalar

1. Özgürleşmeci psikoloji, eleştirel bilinç ve pragmatik dayanışma kavramlarından yola çıkarak, psikologların direniş hareketlerine katılması ve uzmanlıklarının ve bilgilerinin toplumsal adalet mücadelesine uygulanmasının yollarını bulması gerektiğini tartışıyoruz.
2. Psikologların siyasetle ilgili çalışmalarına ilişkin örnekleri özetledik: İşkence kullanılan sorgulamalara psikologların katılımına muhalefet, İkinci Dünya Savaşı sonrasının otoritaryanizm ve itaatle ilgili deneysel çalışmaları ve toplumsal adaletsizliğe karşı mücadele veren topluluklarla işbirliği içinde yürütülen projeler.
3. Belli bir adaletsizlik biçimine karşı mücadele veren topluluk temelli gruplarla ittifaka girmek kişinin kaynaklarını ve uzmanlığını onların liderliğini kabul ederek paylaşmasını gerektirir.

4. Eleştirel psikologların psikolojik bilginin kötüye kullanımına karşı açık duruş sergileme yükümlülüğü vardır.

Terimler Sözlüğü

- Eleştirel bilinç: Paulo Freire'nin eğitim programı toplumsal gerçekliğe ilişkin baskı ve eşitsizliği sürdüren güçleri açığa çıkaracak sorgulama biçimlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Kolektif bir öğrenme sürecinde, yaşadıkları dünyanın gerçeklerini "adlandırmayı" öğrenerek kazanılan "eleştirel bilinç" insanlara yaşamları üzerindeki kontrolün artışı için zemin sağlar.
- Özgürleşmeci psikoloji: Yoksul ve ezilenlerin mücadeleleriyle ittifak kuran bir psikoloji kavramsallaştırması, 1989'da katledilen Salvadorlu rahip ve sosyal psikolog Martin Baro tarafından önerilmiştir. Psikososyal süreçlere, tahakküm altına alınanlar açısından bakmayı, ekonomik ve toplumsal baskı koşullarında yaşayan insanların kültür ve gelenklerini onarmak konusundaki çabalarını desteklemeyi ve kendilerini özgürleştirme çabalarına katılımı öngörür.
- Pragmatik dayanışma: Toplumsal ve ekonomik olarak tahakküm altında olan gruplarla ittifak kurmanın birçok yolu vardır. Paul Farmer tüm destek biçimlerinin buna ihtiyaç duyanlar tarafından takdir edildiğini ve faydalı olacağını; fakat tahakkümün yükünü doğrudan azaltan somut hizmet ve maddi yardımın – tıbbi bakım, yiyecek ve barınma gibi özellikle değerli olduğunu öne sürer.

Okuma Önerileri

Paolo Freire'nin çalışmaları bilginin nasıl politikleştirildiği ve dünyayı anlamanın tahakküm altında olan için hem kişisel özgürlük hem de toplumsal dönüşüm açısından hayati olması konularında olmazsa olmazsa bir başlangıç noktasıdır. *The Paolo Freire Reader* [Paolo Freire için Yardımcı Kitap] (Freire & Macedo, 1998) en önemli yazılarının mükemmel bir derlemesidir. Ignacio Martin Baro'nun siyasetin psikolojisi ve psikolojinin siyasetine dair fikirlerini, savaş ve terörün Salvadorlu halklar üzerindeki etkisini ortaya koyan araştırmalarını bir araya getirdiği *Writings for a Liberation Psychology* [Özgürleşmeci Bir Psikoloji için Yazılar] (1994) eseri de bir o kadar önemlidir. Yazılarını derlediği *Pathologies of Power* [Gücün Patolojisi] (2005) ile Paul Farmer yapısal şiddet, yoksulluk ve sağlık sorunları arasındaki yakın ilişkilere dikkat çekerek, sağlıklılık hakkının bir sosyal adalet başlığı olduğunu ortaya koyar.

İnternet Kaynakları

- Çocuk Rehabilitasyon Merkezi/CRC (Philippines): www.childrehab.tripod.com
- Etik Bir Psikoloji için Koalisyon : www.ethicalapa.com
- Kensington Refah Hakları Birliği (KWRU): www.universityofthepoor.org
- Sosyal Sorumluluk için Psikologlar (PsySR): www.psysr.org
- Radikal Psikoloji Ağı(RadPsyNet): radpsynet.org
- "Dayanışma Çalışmaları: Toplumsal Adalet için Mücadele Eden Araştırmacılar" – Mishler ve Steinitz: www.uga.coe.edu/quig/proceedingsS01_mishler.html

Sorular

1. Psikologlar araştırmalarının sonuçlarının kötüye kullanılmasını engellemek konusunda bir sorumluluk taşırlar mı? Öyleyse bu en iyi nasıl sağlanır?
2. Bu kitabın objektif, tarafsız bir araştırmanın var olamayacağı yönündeki tezine ve bu bölümün psikologların her zaman taraf olmaları gerektiği yönündeki görüşüne ikna oldunuz mu? Neden?
3. Bu bölümün temel iddialarından biri eleştirel psikolojinin öncelikli görevinin toplumsal adaletsizliğe direnen gruplarla siyasi emellerine ulaşmak konusunda işbirliği yapmak olduğudur. Katılıyor musunuz? Neden?

Çeviren: Özge D. Yılmaz

Sıkça Sorulan Sorular (SSS)

Dennis Fox

Şimdi bu kitabı okumuş olduğunuza göre, eleştirel psikologların ilginç bulduğu konular hakkında birçok şey öğrenmiş olmalısınız. Umuyorum ki dikkatinizi çeken bir şey bulmuşsunuzdur. Yine de aklınızda bu kitabın yanıtlamadığı çeşitli sorular kalmış olabilir. Ve eğer konunun içine girmeden önce ilk olarak bu bölümü okuyorsanız, daha da fazla sorunuz olabilir. Belki eleştirel psikoloji dersi alıp almamak üzerine düşünüyorsunuz. Belki de şüpheleriniz var. Bu iyi bir şey aslında. Her halükarda sorularınıza birkaç genel yanıt vermeye çalışacağım.

Aşağıda bulacaklarınızın bir kısmını kendi web sitemin sıkça sorulan kısmından uyarladım. Web sitemde, bu kitabın ilk basımı ile diğer eleştirel makalelerden, linklerden ve kaynaklardan materyaller bulunduğu için, kitabı okuyan veya okumayan internet kullanıcısı öğrencilerden birçok e-posta alıyorum. Ayrıca Radikal Psikoloji Ağı'na (radpsynet.org) yazılan e-postalar da bana geliyor. SSS kısmı işleri biraz daha iyi düzenliyor. Yine de unutmayın ki bu yanıtlar kabataslak, gayrı resmi, kişisel, eksik ve değişkendir. Bazıları kitabın içerisinde daha fazla yer bulmuştur. (Hazırladığım SSS'lerim az çok, eleştirel psikoloji içerisinde benim temel olarak ilgimi çeken konulara değinir; özellikle de psikoloji, hukuk, adalet ve anarşizm arasındaki karşılıklı ilişkiye. Bütün bunlar ve daha fazlası için dennisfox.net!)

S1: Nedir bu eleştirel psikoloji? Benim psikoloji hocam bunu hiç duymamış!

Y: Eleştirel psikoloji, eşitsiz olan, politik, ekonomik ve diğer toplumsal yapıların sürdürülmesini destekleyen, anaakım psikolojinin içindeki kuvvetlere karşı çıkma çabasıdır. En azından ben bunu böyle görüyorum; fakat tüm eleştirel psikologlar amaçlar ve yöntemler konusunda aynı fikirde değildir.

Uğraşması en zor olan şeylerden biri de çoğu psikoloğun, çalışmasının apolitik olduğuna dair inancıdır. Çoğu psikolog, insanlara yalnızca yardım ettiklerini düşünüyor. Aslına bakılırsa her ne kadar insanlara yardım etmeye çalışıyor olsalar da yaptıkları çalışmalar, çoğu zaman farkında olmadıkları varsayımları taşır.

Özellikle ABD'de eleştirel psikoloji, anaakım psikoloji içerisinde büyük bir çöküntü yaratamamıştır. Bu şaşırtıcı değildir. Anaakım psikolojinin kurumsallaşması merkezi olarak ABD'de gerçekleşmiştir. Buradaki kitaplar, mesleki standartlar ve ampirisizm vurgusu, dünyanın geri kalanının öğreti, araştırma ve uygulamalarını etkiler; tıpkı Amerikan kültürünün dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisinde olduğu gibi. Bunun sonucunda, psikologlar, eğitimleri sırasında eleştirel psikolojiyle karşılaşmaz. Her ne kadar anaakım dergilerde (APB'nin ana yayını olan American Psychologist'te bile düzenli olarak) oldukça fazla sayıda eleştirel makale bulunsa da, bu tür makalelerin çoğu psikologların birçoğunun okumadığı dergilerde, yabancı oldukları bir dil ve kavramlar kullanılarak basılır. Bir yandan da acı gerçek şudur ki, çoğu psikolog aldığı dergiyi kabaca gözden geçirmekten fazlasını yapamayacak kadar meşguldür. Zaten gerçekten okuyamayacağımız kadar çok dergi var! Eleştirel psikolojiyle karşılaşan bazı psikologlar ise, bu akımın hedeflerinin iyi olduğunu düşünmekle beraber, eleştirel psikolojinin akademide iş bulma veya geleneksel klinik çalışmalar yapma konusunda kendilerine yardımcı olmayacağını düşünür. Başkalarıysa, eleştirel psikolojinin geleneksel standartlarla değerlendirildiğinde daha az "bilimsel" olduğunu veya fazlasıyla "politik" olduğunu düşünür. Elbette ki bu psikologların bir çoğu, psikolojinin statükoya verdiği destekte bir sorun görmez, çünkü mevcut durumdan memnundur. O hocanıza gelirsek, bu kitabı ona da verin!

S2: Nerede eleştirel psikoloji üzerine çalışmalar yapabilirim?

Y: İyi soru. Maalesef buna verecek çok fazla iyi yanıtımız yok. Her zaman kendi başınıza okuyabilirsiniz. Psikoloji okuyor olsanız bile muhtemelen bunu yapmanız gerekecektir; çünkü eleştirel psikoloji alanında çok az ders vardır. Bu kitap da bir başlangıç noktası olabilir. (Hâlâ heyecan verici olan ilk basımın kullanılmış kopyalarından elimizde çokça var. Bunun için bana teşekkür etmenize gerek yok!) Bu kitaptaki referanslara ve okuma önerilerine ek olarak kendi web sitemde de bir sürü referans, bir okuma listesi ve diğer listelere bağlantılar bulabilirsiniz.

Resmi bir eğitim için ise, ABD dışında eleştirel odağı olan, çok az sayıda lisans program ve kurum vardır. ABD'de ise hiç böyle bir programa rastlamadım fakat eleştirel yaklaşıma uyumlu olan ya da en

azından bu yaklaşıma müsamaha gösteren bazı üniversiteler vardır. Kitapta bu programların listesini yapamayız; çünkü koşullar fazlasıyla hızlı değişmektedir. Bununla birlikte, yine de web sitemde, daha bütünlüklü listelerin bulunduğu sitelerin bağlantılarını güncel tutmaya çalışıyorum.

Özellikle lisansüstü seviyesinde, okulda sizin ilginizi çeken akademisyenlerle iletişime geçebilir ve anaakıma eleştirel yaklaşan öğrencilerin geçmişte nelerle karşılaştıklarını sorabilirsiniz. Soru sorarken net olun! Örneğin, eğer niceliksel bir araştırma yapmak yerine niteliksel bir araştırma yapmak istiyorsanız, bölümün bunu onaylayıp onaylamayacağını sorun. Eğer, psikoloji ile adaletin ilişkisini çalışmak istiyorsanız, bunun bölümün gündemine uyup uymadığını araştırın. Sizin çalışmanızı destekleyecek bir iki akademisyen olmadan yüksek lisansın olağan zorluklarını aşmak çekilmez olabilir. Konuştuğunuz akademisyenlere önünüzdeki birkaç yılda üniversite kalmayı isteyip istemediklerini sormanız gerekebilir.

Bazı bölümlerde eleştirel konularla ilgilenen hatırı sayılır sayıda psikolog vardır. Onlar her zaman kendilerine "eleştirel psikolog" demezler. Fakültedeki insanlara ve verilen derslere bakın; hocalarınıza ve öğrencilerine e-posta atın. Akademisyenlerin üniversitenin dışındaki adalet örgütlerinde bulunup bulunmadığını öğrenin. Yüksek lisans sonsuza kadar sürer. Bu işe girmeden önce biraz araştırma yapın!

Düşünmeniz gereken başka bir şey daha var. Psikolojinin hangi alanında uzmanlaşacağınızı iyi düşünün. Toplum psikolojisinde eleştirel yaklaşımlar benimsemek bazen daha kolay olur; çünkü toplum psikolojisi kendisini, psikolojinin liberal ve aktivist kanadı olarak görür. Kuramsal psikoloji, eleştirel kurama açıktır. Ama sosyal psikolojide, ilgilendiği konular, kullandığı geleneksel yöntemler ve varsayımlara rağmen eleştirel kurama çok az yer vardır. Klinik psikoloji eleştirel insanlar için genellikle zordur.

S3: Eleştirel psikoloji alanında uzmanlaşırsam nasıl iş bulabilirim?

Y: Yine iyi bir yanıtı olmayan mükemmel bir soru. Eğer sıradan bir psikoloji bölümünde akademisyen olmak istiyorsanız, lisans üstünde yapacağınız araştırmaların size geleneksel türden bir ehliyet kazandıracak araştırmalar olması gerekir (Ben böyle yapmadım. Sonunda kendimi, psikolojiyle "ilişki"si olan disiplinler arası bir yasa çalışmaları bölümünde buldum). Bazı insanlar lisans üstü eğitimleri boyunca eleştirel duruşlarını korur, sonra iş aramaya başlar ve anaakım bir psikoloji bölümünde kadro bulmaya çalışırlar. Ama diğerleri eleştirel psikolojiye önceden duydukları ilgiyi aynı şekilde koruyamaz veya kendilerini artık

genç olmadıklarına ve artık faydasız işler yapmadıklarına ikna ederler. Bu bir risktir.

Aşağıda, İngiliz lisans üstü öğrenci dergisine yazdığım bir yazıda bahsettiğim bazı seçenekler var (Fox, 2002'den uyarlanmıştır).

- Politik meseleleri, çalışmanızın ufak bir bölümüymüş gibi gösterin ve zamanınızın çoğunu geleneksel konular üzerine ampirik çalışmalar yaparak harcayın.
  Anaakımın kendi ifadesine göre başarılı olduğunda, politik sorular sormak için biraz yer açılacaktır. Çünkü artık politik eleştirilerinizin, kurallara uymadaki beceriksizliğinizden kaynaklanmadığını göstermiş oldunuz. Tabii ki, bir yandan etkileyici ampirik çalışmalar yapmak, bir yandan da ciddi anlamda eleştirel çalışmalar üretmek oldukça zaman alıcı bir iştir. Hele ki geleneksel çalışmaları sıkıcı veya faydasız buluyorsanız toptan vazgeçmeniz mümkündür. Eleştirel olmanın kolay olduğunu kim söyledi?
- Politik olarak önemli meseleler hakkında geleneksel ampirik çalışma yapın.
  Niteliksel araştırmalar daha fazla kabul görmeye başladı, yine de baskı dinamiklerini gözler önüne seren temiz bir deney manipülasyonu, anaakımcıları oldukça etkiliyor; hele ki prestijli bir dergide yayınlanıyorsa. Aynı durum, değerlendirme makaleleri ve yazıları için de geçerlidir. Her şekilde dergi editörlerinin onayını alabilmek için yazının dilini biraz yumuşatmak gerekir, fakat eğer bir kitap yazıyorsanız önsözde yalnızca bilimsel bir merakla değil politik gayelerle araştırma yaptığınızı belirtmenize izin vardır.
- Politik saiklere ve alternatif yöntemlere müsamaha gösteren alanlar bulun. Toplumsal değerlere ve kurumlara bir saldırı olarak ortaya çıkan toplum psikolojisi veya feminist psikoloji gibi özel alanlarda bunu yapmak daha kolaydır. Her ne kadar bu alanların ikisi de artık oldukça anaakıma kaymışsa da savunucuları hâlâ kendilerine bir yuva bulabilir. Kuzey Amerika'nın dışında eleştirel psikolojinin kendisi de lisans programlarıyla, dergileriyle ve konferanslarıyla, giderek büyüyen bir alan haline gelmiştir. Anaakımın dışında kalan dergilerde basılan makalelerinizle bir kariyeriniz olabilir. Bu, psikoloji'nin özü için marjinal kaçsa bile, bazıları için oldukça iyi bir seçenektir.
- Psikoloji dışında, mesela psikolojideki statü çılgınlığıyla daha az ilgilenen disiplinler arası bir programda, kendinize bir alan bulun. Benim yaptığım bu olmuştu. Bu seçenek size psikolojiyi, onu gördüğünüz daha geniş bağlam içinde sunmanıza fırsat tanıyacaktır. Aynı zamanda sizi psikolojinin dışındaki çalışmalara maruz bırakacaktır.

Fakat bir yandan da odak noktanızı anaakımdan daha da uzaklaştıracak ve dolayısıyla bu disiplin içindeki güvenilirliğinizi sarsacaktır.

Akademi dışındaysa, eğer klinik psikoloji gibi bir alana girdiyseniz, istediğiniz herhangi bir terapi türünü sunabileceğiniz kendi yerinizi açabilirsiniz. Örneğin feminist terapistler için bir çalışma alanı bulunmaktadır. Eleştirel psikolojiyle ilgilenen ve dayanmak zorunda oldukları şeyler sebebiyle oldukça öfkeli olan birçok klinik psikoloji öğrencisi tanıyorum.

İş konusu düşünülmesi gereken başka bir meseleyi akla getirir: Asıl hedefiniz nedir? Eğer çoktan psikolog olduysanız, eleştirel değerleriniz ışığında nasıl çalışabileceğinizi bulmayı denemeniz mantıklı olacaktır. Fakat eğer temel amacınız adalet ve toplumsal değişim için çalışmaksa ve hele öğrenciyseniz, psikolojinin seçilecek en iyi alan olup olmadığını bir daha tartabilirsiniz. Karşılaşacağınız engeller oldukça ciddi boyutta, alanın toplumsal değişimle olan bağları ise eleştirel psikologların tüm çabalarına rağmen oldukça belirsizdir. Politik aktivist olmak için psikolojide doktora yapmanıza gerek yok! (bkz. Fox, 2005, 2008b.)

S4: "Eleştirel psikoloji" ve "radikal psikoloji" arasındaki fark nedir?

Y: Bazılarımız bu terimleri az çok değişimli olarak kullanır ve diğerlerinin böyle yapmadığını gördüğümüzde şaşırırız. *Radikal* kelimesi, gerçekleşmesini istediğimiz toplumsal değişimin boyutunu çok daha açık bir şekilde vurgulayan politik bir anlam taşır. Radikal Psikoloji Ağı bu terimi, kendisini daha kısıtlı toplumsal reformları hedefleyen liberal psikologlardan ayrı tutmak adına 1993'te kullanmaya başlamıştır. *Eleştirel* psikoloji ise, her ne kadar destekçilerinin bir çoğu dönüştürücü bir toplumsal değişimi savunuyor olsa da, politikten ziyade akademik bir vurgu taşır. Ne var ki bu psikologların bir kısmı; anarşizmin, Marksizmin ve diğer radikal yaklaşımların bakış açılarını, tutumunu ve terminolojisini kullanmak yerine, daha çok liberal veya ilerlemeci siyasetlerle uyumlu olan reformlara yönelik çalışmalar yaparlar. Bana kalırsa bu durum temelde karmaşıktır, fakat "radikal" terimi daha açıklayıcıdır.

S5: Diğer eleştirel psikologlara nasıl ulaşabilirim?

Y: RadPsyNet'e katılın, e-posta listelerine üye olun, eleştirel psikoloji konferanslarına gidin, anaakım psikoloji konferanslarında veya yakınlardaki üniversitelerde eleştirel psikologların isimlerini arayın ve utangaç olmayın! Eğer beğendiğiniz bir makaleye veya kitaba denk gelirseniz, yazarına bir e-posta atın. Çoğu akademisyen, insanların onunla işiyle ilgili konuşmasından oldukça zevk alır. Aynı zamanda öğrenci olarak bile eleştirel psikoloji dergilerine makale yazabilir veya daha az resmi olan öğrenci bültenlerine veya web sitelerine yazı verebilirsiniz. Eleştirel psikoloji dünyası oldukça küçük bir dünyadır; dalın içine!

Kaynakça

A Fairer World: Tasmanian Centre for Global Learning, [http://www.afairer-world.org/_Peace_and_conflict/thehumancostofwar.html] İnternet adresinden 4 Nisan tarihinde erişilmiştir.

Abberly, P. (1993). Disabled People and Normality. *Disabling Barriers - Enabling Environments* içinde, der. J. Swain, V. Finkelstein, S. French ve M. Oliver, (s. 107-115). Londra: Sage.

Aboud, F. E. (1998). *Health Psychology in Global Perspective.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Acker, J., Barry, K., & & Esseveld, J. (1991). Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research. *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research* içinde, der. M. M. Fonowve J. A. Cook (s. 133-153). Indianapolis, IN: Indiana University Press.

Adamson, W. L. (1980). *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory.* Berkeley, CA: University of California Press.

Adler N. E., Epel, E. S., Castellazzo G., & Ickovics, J. R. (2000). Relationship of Subjective and Objective Social Status with Psychological and Physiological Functioning: Preliminary Data in Healthy White Women. *Health Psychology*, 19, 586-592.

Adorno, T. W. (1973). *Negative Dialectics.* New York: Seabury.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, N. (1950).*The Authoritarian Personality.* New York: Harper & Row.

Agashae, Z., & Bratton, J. (2001). Leader-Follower Dynamics: Developing a Learning Environment. *Journal of Workplace Learning*, 13(3), 89-103.

Agerbak, L. (1991). Breaking the Cycle of Violence: Doing Development in Conflict Situations. *Development in Practice*, 1(3), 151-158.

Albee, G.W. (1977). The Protestant Ethic, Sex, and Psychotherapy. *American Psychologist*, 32, 150-61.

Albee, G. W. (1986). Toward a Just Society: Lessons from Observations on the Primary Prevention of Psychopathology. *American Psychologist*, 41, 891-898.

Albee, G. W. (1990). The Futility of Psychotherapy. *Journal of Mind and Behavior*, 11(3,4), 369-384.

Albrecht, G., Seelman, K., & Bury, M. (Der.). (2001). *Handbook of Disability Studies.* New York: Sage.

Aldarondo, E. (Der.). (2007). *Advancing Social Justice Through Clinical Practice.* Londra: Lawrence Erlbaum.
Alderfer, C. P. (1969). An Empirical Test of a New Theory of Human Needs. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4, 142-175.
Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals.* New York: Vintage Books.
Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice.* Garden City, NY: Doubleday.
Allport, G. (1962). Prejudice: Is it Social or Personal? *Journal of Social Issues*, 18,120-134.
Altemeyer, B. (1988). *Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism.* San Francisco, CA: Jossey Bass.
Alvesson, M., & Deetz, S. (1996).Critical Theory and Postmodernism Approaches to Organizational Studies. *Handbook of Organization Studies* içinde, der. S. R. Clegg, C. Hardy, ve W. R. Nord (s. 191-217). Londra: Sage.
American Journal of Community Psychology. (1984). A Tribute to Erich Lindemann, 12(5), entire issue.
American Psychiatric Association.(2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4. Baskı). Düzeltilmiş Metin. Washington, DC: Amerikan Psikiyatri Birliği.
American Psychological Association. (2005). *Report of the American Psychological Association Presidential Task Force on Psychological Ethics and National Security.* [http://www.apa.org/releases/PENSTaskForceReportFinal.pdf] American Psychology-Law Society.(2007). Call for Syllabi - Undergraduate Courses.[http://www.ap-ls.org/academics/downloadUnder grad.html] internet adresinden 21 Eylül 2007 tarihinde erişilmiştir.
Analyses of Social Issues and Public Policy. (2007). Special Issue on Psychologists and Interrogation, 7(1), 1-271.
Anderson, I. (2002). Gender, Psychology, and Law: Studies in Feminism, Epistemology, and Science. *Feminism and Psychology*, 12, 379-388.
Anderson, N. (2005). Relationships Between Practice and Research in Personnel Selection: Does the Left Hand Know What the Right is Doing? *The Blackwell Handbook of Personnel Selection* içinde, der. A. Evers, N. Anderson, veO. Vosquijl. Oxford: Blackwell Publishing.
Anderson, S., Cavanagh, J., Collins, C., Pizzigati, S., & Lapham, M. (2007). Executive Excess 2007: *The Staggering Social Cost of US Business Leadership.* Institute for Policy Studies and United for a Fair Economy. [http://www.faireconomy.org/files/pdf/ExecutiveExcess2007.pdf]
Angelique, H., & Culley, M. (2007). History and Theory of Community Psychology: An International Perspective of Community Psychology in the United States: Returning to Political, Critical, and Ecological Roots. *International Community Psychology: History and Theories* içinde, der. S. Reich, M. Riemer, I. Prilleltensky, ve M. Montero (s. 37-62). New York: Springer.
Angell, M. (2004).*The Truth About the Drug Companies.* New York: Random House.
Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.
Applbaum, K. (2006). Pharmaceutical Marketing and the Invention of the Me-

dical Consumer. *PLoS Medicine*, 3(4), e189.
Arena, M. P., & Arrigo, B. A. (2006). *The Terrorist Identity: Explaining the Terrorist Threat*. New York: New York University Press.
Argyris, C., & Schon, D. A. (1978). *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
Armenakis, A. A. (1993). Creating Readiness for Organizational Change. *Human Relations*, 46(6), 681-703.
Armstrong, D. (1987). Theoretical Tensions in Biopsychosocial Medicine. *Social Science & Medicine*, 25, 1213-1218.
Armstrong, M. (1996). Privilege In Residential Housing. *Privilege Revealed* içinde, der. S. M. Wildman, M. Armstrong, A. Davis, ve T. Grillo(s. 43-65). New York: New York University Press.
Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M., & Fehr, B. (2007). *Social Psychology* (3. Kanada Baskısı. Toronto: Pearson/Prentice Hall [Sosyal Psikoloji, Çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, 2012].
Arratia, M., & de la Maza, I. (1997). Grounding a Long-Term Deal: Working with the Aymara for Community Development. *Nurtured by Knowledge: Learning to Do Participatory Action-Research* içinde, der. S. E. Smith, D. G. Willms ve N. A. Johnson (s. 111-137). New York: The Apex Press.
Arribas-Ayllon, M., & Walkerdine, V. (2008).Foucauldian Discourse Analysis. *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology* içinde, der. C. Willigve W. Stainton Rogers (s. 91-108). Londra: Sage.
Arrigo, B. A. (1992). Deconstructing Jurisprudence: An Experiential-Feminist Critique. *Journal of Human Justice*, 4(1): 13-20.
Arrigo, B. A. (1995). The Peripheral Core of Law and Criminology: On Postmodern Social Theory and Conceptual Integration. *Justice Quarterly*, 12, 447-472.
Arrigo, B. A. (2000). Social Justice and Critical Criminology: On Integrating Knowledge. *Contemporary Justice Review*, 3(1), 7-37.
Arrigo, B. A. (2001). Reviewing Graduate Training Models in Forensic Psychology: Implications for Practice. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 3, 9-31.
Arrigo, B. A. (2002). *Punishing the Mentally Ill: A Critical Analysis of Law and Psychiatry*. Albany, NY: SUNY Press.
Arrigo, B. A. (2003). Psychology and the Law: The Critical Agenda for Citizen Justice and Radical Social Change. *Justice Quarterly*, 20, 399-444.
Arrigo, B. A. (Der.). (2004a). *Psychological Jurisprudence: Critical Explorations in Law, Crime, and Society*. Albany, NY: SUNY Press.
Arrigo, B. A. (2004b). The Ethics of Therapeutic Jurisprudence: A Critical and Theoretical Inquiry of Law, Psychology, and Crime. *Psychiatry, Psychology, and Law: An Interdisciplinary Journal*, 11, 23-43.
Arrigo, B. A. (2007). Punishment, Freedom, and the Culture of Control: The Case of Brain Imaging and the Law. *American Journal of Law and Medicine*, 33(2/3), 457-482.
Arrigo, B. A., & Barrett, L. (2008). Philosophical Criminology and Complex Systems Science: Towards A Critical Theory of Justice. *Critical Criminology: An International Journal*, 16(3).

Arrigo, B. A., & Schehr, R. C. (1998).Restoring Justice for Juveniles: A Critical Analysis of Victim-Offender Mediation. *Justice Quarterly*, 15, 629-666.

Arrigo, B. A., Milovanovic, D., & Schehr, R. C. (2005). *The French Connection in Criminology: Rediscovering Crime, Law, and Social Change.* Albany, NY: SUNY Press.

Arthur, W. Jr., Bennett, W. Jr., Edens, P. S., & Bell, S. T. (2003). Effectiveness of Training in Organizations: A Meta-Analysis of Design and Evaluation Features. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 234-245.

Asch, A. (2001). Disability, Bioethics, and Human Rights. *Handbook of Disability Studies* içinde, der. G. Albrecht, K. Seelman, ve M. Bury (s. 297-326). New York: Sage.

Ash, M. G., & Woodward, W. R. (1987). *Psychology in Twentieth-Century Thought and Society.* Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Ashforth, B. E., & Kreiner, G. E. (1999). 'How can you do it?' Dirty Work and the Challenge of Constructing a Positive Identity. *Academy of Management Review*, 24, 413-434.

Askenazy, P. (2004). Shorter Work Time, Hours Flexibility, and Labor Intensification. *Eastern Economic Journal*, 30(4), 603-614.

Augoustinos, M., Tuffin, K., & Every, D. (2005). New Racism, Meritocracy and Individualism: Constraining Affirmative Action in Education. *Discourse & Society*, 16, 315-340.

Austin, J. L. (1962). *How To Do Things With Words.* Cambridge, MA: Harvard University Press [Söylemek ve Yapmak, Çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, 2009].

Austin, S., & Prilleltensky, I. (2001). Contemporary Debates in Critical Psychology: Dialectics and Synthesis. *Australian Psychologist*, 36(1), 75-80.

Ayres, J., Cole, R., Hein, C., Huntington, S., Kobberdahl, W., Leonard, W., & Zetocha, D. (1990). *Take Charge: Economic Development in Small Communities. Empowerment for Rural Communities for the 1990s.* North Central Regional Center for Rural Development, Ames, IA.

Bagdikian, B. H. (1997). *The Media Monopoly* (5. Baskı). Boston, MA: Beacon Press.

Baier, K. (1973). The Concept of Value. *Value Theory in Philosophy and Social Science* içinde, der. E. Laszlo ve J. B.Wilbur (s. 1-11). New York: Oxford University Press.

Bakan, D. (1966). *The Duality of Human Existence: An Essay on Psychology and Religion.* Chicago: Rand McNally.

Bakan, D. (1967). Idolatry in Religion and Science. *On Method: Toward a Reconstruction of Psychological Investigation* içinde, der. D. Bakan (s. 150-159). San Francisco, CA: Jossey-Bass. (İlk baskı 1961)

Baker, T., & Wang, C. (2006). Photovoice: Use of a Participatory Action Research Method to Explore the Chronic Pain Experience in Older Adults. *Qualitative Health Research*, 16, 1405-1413.

Bakunin, M. (1974). *Michael Bakunin: Selected Writings.* New York: Grove.

Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Barclay, H. (1982). *People Without Government: An Anthropology of Anarchism.* Londra: Kahn & Averill.

Baritz, L. (1974). *The Servants of Power: A History of the Use of Social Science in American Industry.* Greenwood, IL: Greenwood Press.

Barley, S. R., & Knight, D. B. (1992).Toward a Cultural Theory of Stress Complaints. *Research in Organizational Behavior*, 14, 1-48.

Barnes, A. (Der.). (2006). *Handbook of Women, Psychology, and the Law.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Barnes, C. (1998). The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored By Sociologists? *The Disability Reader: Social Science Perspectives* içinde, der. T. Shakespeare (s. 65-78). Londra: Cassell.

Barnes, C., Mercer, M., & Shakespeare, T. (1999). *Exploring Disability: A Sociological Introduction.* Cambridge: Polity Press.

Barr, R. G., Hopkins, B., & Green, J. A. (Der.). (2000). *Crying as a Sign, Symptom, and A Signal: Clinical, Emotional and Developmental Aspects of Infant and Toddler Crying.* Londra: Mackeith Press.

Barratt, B. B. (1993). *Psychoanalysis and the Postmodern Impulse: Knowing and Being since Freud's Psychology.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Barrington, J. M., & Beaglehole, T. H. (1974). *Maori Schools in a Changing Society: An Historical Review.* Wellington: New Zealand Council for Education Research.

Barry, B. (2005). *Why Social Justice Matters.* Malden, MA: Polity.

Bartlett, F. H. (1938). *Sigmund Freud: A Marxian Essay.* London: Victor Gollancz.

Bartlett, K., & Kennedy, R. (1991).Introduction. *Feminist Legal Theory* içinde, der. K. Bartlett ve R. Kennedy (s. 1-11). Oxford: Westview Press.

Bartol, C. R., & Bartol, A. M. (2006).History of Forensic Psychology.*Handbook of Forensic Psychology* içinde, der. I. B. Weiner ve A. K. Hess (s. 1-27). Hoboken, NJ: Wiley.

Barton, L. (1998). Sociology, Disability Studies and Education: Some Observations. *The Disability Reader: Social Science Perspectives* içinde, der. T. Shakespere(s. 53-64). Londra: Cassell.

Barton, S. (1994). Chaos, Self-Organization, and Psychology. *American Psychologist*, 49, 5-14.

Bassman, R. (2007). A Fight To Be: *A Psychologist's Experience From both Sides of the Locked Door.* Albany, NY: Tantamount Press.

Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of the Mind.* New York: Dutton.

Bayer, B., & Malone, K. R. (1998). Feminism, Psychology and Matters of the Body. *The Body and Psychology* içinde, der. H. J. Stam (s. 94-199). Londra: Sage.

Bayoumi, M., & Rubin, A. (Der.). (2000). *The Edward Said Reader.* Londra: Granta.

Becker, D., & Lamb, S. (1994). Sex Bias in the Diagnosis of Borderline Personality Disorder and Posttraumatic Stress Disorder. *Professional Psychology: Research and Practice*, 25, 55-61.

Becker, H. (2006). Measuring Health Among People With Disabilities. *Family*

& Community Health, 29(1), 70S-77S.
Beggs, G. (1995). Novel Expert Evidence In Federal Civil Rights Litigation. *American University Law Review*, 45(2), 1-65.
Belfield, C., & Levin, H. (Der.). (2007). The Price We Pay: *Economic and Social Consequences of Inadequate Education*. Washington, DC: Brookings Institution.
Belle, D., & Doucet, J. (2003). Poverty, Inequality, and Discrimination as Sources of Depression Among US Women. *Psychology of Women Quarterly*, 27, 101-113.
Beneke, E. (1845). *Lehrbuch der PsychologiealsNaturwissenschaft* (Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage) [Textbook of Psychology as a Natural Science (İkinci genişletilmiş ve geliştirilmiş baskı)]. Berlin: Mittler. (İlk baskı 1833.)
Benjamin, J. (1988). *The Bonds of Love*. New York: Basic Books.
Benjamin, L. T., & Crouse, E. M. (2002).The American Psychological Association's Response to Brown v. Board of Education. *American Psychologist*, 57, 38-50.
Bennett, M. (2005). *The Purpose of Counselling and Psychotherapy*.Londra: Palgrave.
Berger, P. L., & Luckman, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor.
Beristain, C. Martm (2006). *Humanitarian Aid Work: A Critical Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Berkowitz, L. (1999). Evil is More than Banal: Situationism and the Concept of Evil. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 246-253.
Bernard, M., & Scharf, T. S. (2007).Critical Perspectives on Ageing Societies. *Critical Perspectives on Ageing Societies* içinde, der. M. Bernardve T. S. Scharf (s. 3-12). Bristol: Policy Press.
Bernstein, M. D., & Russo, N. F. (1974). The History of Psychology Revisited: Or, Up With Our Foremothers. *American Psychologist*, 29, 130-134.
Berscheid, E. (2004). The Greening of Relationship Science. *Close Relationships* içinde, der. H. Reis ve C. Rusbult (s. 25-34). New York: Psychology Press.
Bersoff, D. N., Goodman-Delahunty, J., Grisso, J.T., Hans, V. P., Poythress, N. G., & Roesch, R. G. (1997).Traning in Law and Psychology. *American Psychologist*, 52, 1301-1310.
Best, S., & Kellner, D. (1997). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. New York: Guilford [Postmodern Kuram (Eleştirel Soruşturmalar), Çev. Mehmet Küçük, AyrıntıYayınları, 2011].
Bhagat, R. S. (1983). Effects of Stressful Life Events on Individual Performance Effectiveness and Work Adjustment Processes Within Organizational Settings: A Research Model. *Academy of Management Review*, 8, 660-671.
Billig, M. (1976). *Social Psychology and Intergroup Relations*. Oxford: Basil Blackwell.
Billig, M. (1988). The Notion of'Prejudice': Some Rhetorical and Ideological Aspects. *Text*, 8, 91-111.
Billig, M. (1991). *Ideology and Opinions*. London: Sage.

Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Londra: Sage.

Billig, M., Condor, S., Edwards, C., Gane, M., Middleton, D., & Radley, A. (1989). *Ideological Dilemmas*. Londra: Sage.

Birdsall, N., & Sabot, R. (1994).Inequality as a Constraint on Growth in Latin America. *Development Policy, Inter-American Development Bank*, 3(3), 1-5. Reprinted in M. A. Seligsonve, der. J. T. Passe-Smith, (1993-2003). *Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality* (s. 448-456). Boulder, CO & London: Lynne Reinner.

Birnbaum, M. (1969).A Rationale for the Right. *The Right to Treatment* içinde, der. D. S. Burris (s. 77-106). New York: Springer.

Birnbaum, M. (1974). The Right to Treatment: Some Comments on its Development. *Medical, Moral and Legal Issues in Mental Health Care* içinde, der. F. J. Ayd (s. 97-141). Baltimore: Williams and Wilkins.

Black, R., & Huygens, I. (2007). Pakeha Culture and Psychology. *Professional Practice of Psychology in Aotearoa New Zealand* içinde, der. I. Evans, J. Rucklidgeve M. O'Driscoll (s. 49-66). Wellington: New Zealand Psychological Society.

Blaikie, N. (2000). *Designing Social Research*. Cambridge, UK: Polity Press.

Boal, A. (1992). *Games for Actors and Non-Actors* (revised 2002). Londra: Routledge [Oyuncu ve Oyuncu Olmayanlar için Oyunlar, Çev. Berk Ataman, Özgürol Öztürk, Kerem Rızvanoğlu, Boğaziçi ÜniversitesiYayınevi, 2003].

Bohan, J. S. (1997). Regarding Gender: Essentialism, Constructionism and Feminist Psychology. *Toward a New Psychology of Gender: A Reader* içinde, der. M. Gergenve S. N. Davis (s. 31-47). New York: Routledge.

Bohm, D. (1996). *On Dialogue*. Londra: Routledge [Birlikte Düşünmek: Diyalog, Çev. Onur Atalay, Etkileşim Yayınları, 2006].

Bond, M. (1999). Gender, Race, and Class in Organizational Contexts.*American Journal of Community Psychology*, 27, 327-356.

Bond, M. A., & Keys, C. B. (1993). Empowerment, Diversity and Collaboration: Promoting Synergy on Community Boards. *American Journal of Community Psychology*, 21, 37-58.

Bornstein, K. (1994). *Gender Outlaw*. New York: Routledge.

Bornstein, K. (1998). My Gender Workbook: *How to Become a Real Man, a Real Woman, the Real You, or Something Else Entirely*. New York: Routledge.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education* içinde, der. J. Richardson (s. 241-258). New York: Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1988). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boyd, N. M., & Bright, D. S. (2007).Appreciative Inquiry as a Mode of Action Research for Community Psychology. *Journal of Community Psychology*, 35, 1019-1036.

Bracken, P. J., Giller, J. E., & Summerfield, D. (1995). Psychological Responses to War and Atrocity: The Limitations of Current Concepts. *Social Science & Medicine*, 40(8), 1073-1082.

Brahm, E. (2004). Costs of Intractable Conflict. *Beyond Intractability* içinde,

der. G. Burgess ve H. Burgess. Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder.[http://www.beyondintractability.org/essay/costs_benefits/].

Bramel, D., & Friend, R. (1981). Hawthorne, the Myth of the Docile Worker, and Class Bias in Psychology. *American Psychologist*, 36, 867-878.

Braun, V., & Kitzinger, C. (2001). Telling it Straight? Dictionary Definitions of Women's Genitals. *Journal of Sociolinguistics*, 5, 214-232.

Breggin, P. R. (1991). *Toxic Psychiatry: Why Therapy, Empathy and Love Must Replace the Drugs, Electroshock, and Biochemical Theories of the 'New Psychiatry'*. New York: St. Martin's Press.

Brewer, N., & Williams, K. D. (Der.). (2005). *Psychology and Law: An Empirical Perspective*. New York: The Guilford Press.

Briggs, J., & Peat, F. D. (1989). *Turbulent Mirror*. New York: Harper and Row.

Brighouse, H. (2004). *Justice*. Malden, MA: Polity.

Brinkman, S., & Kvale, S. (2008).Ethics in Qualitative Psychological Research. *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology* içinde, der. C. Willigve W. Stainton Rogers. Londra: Sage.

Brion, D. (1993). The Hidden Persistence of Witchcraft. *Law and Critique*, 4.

Brisenden, S. (1998). Independent Living and the Medical Model of Disability. *The Disability Reader: Social Science Perspectives* içinde, der. T. Shakespeare (s. 20-27). Londra: Cassell.

Brock, A. (1993). Something Old, Something New: The 'Reappraisal' of Wilhelm Wundt in Textbooks. *Theory & Psychology*, 3, 235-242.

Brock, A. C. (Der.). (2006). *Internationalizing the History of Psychology*. New York: New York University Press.

Brohman, J. (1996). *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Oxford & Cambridge: Blackwell.

Brooks-Harris, J. (2008). *Integrative Multitheoretical Psychotherapy*. New York: Houghton Mifflin.

Broughton, J. (1986). The Psychology, History and Ideology of the Self. *Dialectics and Ideology in Psychology* içinde, der. K. Larsen (s. 128-164). Norwood, NJ: Ablex.

Brown, D. (2001). *Bury my Heart at Wounded Knee: An Indian History of the American West*. New York: Holt Paperbacks [Kalbimi Vatanıma Gömün, Çev. Celal Üster, E Yayınları, 2008].

Brown, L. S. (1994). Subversive Dialogues: *Theory in Feminist Therapy*. New York: Basic Books.

Brown, P. (Der.). (1973). *Radical Psychology*. New York: Harper.

Brown, S. D. (2001). Psychology and the Art of Living. *Theory and Psychology*, 11, 171-192.

Bruner, J. (1957). On Perceptual Readiness. *Psychological Review*, 64, 123-152.

Bruner, J. (1973). *Going Beyond the Information Given*. New York: Norton.

Brydon-Miller, M. (2004).Using Participatory Action Research to Address Community Health Issues. *Critical Health Psychology* içinde, der. M. Murray (s. 187-202). Londra: Palgrave.

Bucheli, M. (2006). *Good Dictator, Bad Dictator: United Fruit Company and*

Economic Nationalism in Central America in the Twentieth Century. University of Illinois at Urbana- Champaign, College of Business Working Papers Series. Working Paper No. 06-0115.

Bullock, H. E. (1995). Class Acts: Middle Class Responses to the Poor. *The Social Psychology of Interpersonal Discrimination* içinde, der. In B. Lott ve D. Maluso (s. 118-159). New York: Guilford Press.

Bullock, H. E., Williams, W. R., & Limbert, W. M. (2003). Predicting Support For Welfare Policies: The Impact of Attributions and Beliefs About Inequality. *Journal of Poverty*, 7, 35-56.

Burke, W. W. (1994). *Organization Development: A Process of Learning and Changing* (2. Baskı). Reading, MA: Addison-Wasley.

Burke, W. W. (2002). *Organization Change: Theory and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Burr, V. (1998). *Gender and Social Psychology*. Londra: Routledge.

Burr, V. (2003). *Social Constructionism* (2. Baskı). Londra: Psychology Press.

Burton, M., Boyle, S., Harris, C., & Kagan, C. (2007). Community Psychology in Britain. *International Community Psychology: History and Theories* içinde, der. S. Reich, M. Riemer, I. Prilleltensky, ve M. Montero (s. 219-237). New York: Kluwer/Springer Academic.

Busfield, J. (2006). Pills, Power, People: Sociological Understandings of the Pharmaceutical Industry. *Sociology*, 40, 297-314.

Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge [Cinsiyet Belası, Çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, 2010].

Buttny, R (1993). *Social Accountability in Communication*. Londra: Sage.

Butz, M. (1994). Psychopharmacology: Psychology's Jurassic Park. *Psychotherapy*, 31, 692-698.

Butz, M. (1997). Chaos and Complexity: *Implications for Psychological Theory and Practice*. Bristol, PA: Taylor and Francis.

Buvinic, M. (1997). Women In Poverty: A New Global Underclass. *Foreign Policy*, 108, 38-53.

Camhi, L. (1993). Stealing Femininity: Department Store Kleptomania as Sexual Disorder. *Differences*, 5, 26-50.

Camic, P. (2008). Health Psychology, the Arts and New Approaches to Health Care. *Journal of Health Psychology*, 13, 287-298.

Campbell, C., & Murray, M. (2004). Community Health Psychology: Promoting Analysis and Action for Social Change. *Journal of Health Psychology*, 9, 187-195.

Campos, P., Saguy, A., Ernsberger, P., Oliver, E., & Gaesser, G. (2006). The Epidemiology of Overweight and Obesity: Public Health Crisis or Moral Panic? *International Journal of Epidemiology*, 35, 55-60.

Capshew, J. H. (1999). *Psychologists on the March: Science, Practice, and Professional Identity in America*, 1929-1969. Cambridge: Cambridge University Press.

Carasso, A., Reynolds, G., & Steurle (t. y.). *How Much Does the Federal Government Spend to Promote Economic Mobility and for Whom?* Washington, DC: Economic Mobility Project.[http://www.economicmobility.org/assets/pdfs/

EMP_ Mobilty_Budget.pdf].

Carmack, R. M. (Der.). (1988). *Harvest of Violence: The Maya Indians and the Guatemalan Crisis.* Norman, OK: University of Oklahoma Press.

Carr, S. C., & Sloan, T. (Der.). (2003). *Poverty and Psychology: From Global Perspective to Local Practice.* New York: Kluwer Academic/Plenum.

Carr, S., McAuliffe, E., & MacLachlan, M. (1998). *Psychology of Aid.*Londra: Routledge.

Cattell, J. M. (1895). Measurements of the Accuracy of Recollection. *Science*, 2, 761-766.

CEH [Commission for Historical Clarification] (1999). *Guatemala: Memory of Silence. Report of the Commission for Historical Clarification.* http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/recs1.html internet adresinden 10 Mayıs 2005'te erişilmiştir.

Center on Budget and Policy Priorities. (2006). *Buying Power of Minimum Wage at 51 Year Low: Congress Could Break Record for Longest Period Without an Increase.* [http://www.cbpp.org/6-20-06mw.htm] internet adresinden 20 Haziran tarihinde erişilmiştir.

Chamberlain, K., Stephens, C., & Lyons, A. (1997). Encompassing Experience: Meanings and Methods in Health Psychology. *Psychology & Health*, 12, 691-709.

Chamberlain, L. L. (1994). Future Adventures in Psychology's Jurassic Park: The Issue of Psychopharmacology. *Psychotherapy Bulletin*, 29, 47-50.

Chappelle, W., & Lumley, V. (2006).Outpatient Mental Health Care at a Remote U.S. Air Base in Southern Iraq. *Professional Psychology*, 37, 523-530.

Chaskin, R. J., Brown, P., Venkatesh, S., & Vidal, A. (2001). *Building Community Capacity.* New York: Aldine de Gruyter.Chatman, J. (1991). Matching People and Organizations: Selection and Socialization in Public Accounting Firms. *Administrative Science Quarterly*, 36, 459-484.

Chavis, D. M., & Wolff, T. (1993). *Public Hearing - Community Psychology's Failed Commitment to Social Change: Ten Demandments For Action.* Public meeting held at the biennial conference of the Society for Community Research and Action, Williamsburg, Virginia, June.

Cherry, F. (1995).The *"Stubborn Particulars" of Social Psychology*: Essays on the Research Process. Londra: Routledge.

Cherry, F. (2004). Kenneth B. Clark and Social Psychology's Other History. *Racial Identity in Context: The Legacy of Kenneth B. Clark* içinde, der. G. Philogene (s. 13-33). Washington, DC: American Psychological Association.

Cherry, F. (2007). *The Peregrinations of Paired Testing: A Brief History.* Paper presented at the First joint meeting of Cheiron and ESSHS, 25 June - 29 July, Dublin, Ireland.

Cherry, F., & Borshuk, C. (1998). Social Action Research and the Commission on Community Interrelations. *Journal of Social Issues*, 54, 119-142.

Cherry, F., Byrne, D., & Mitchell, H. E. (1976). Clogs in the Bogus Pipeline: Demand Characteristics and Social Desirability. *Journal of Research in Personality*, 10, 69-75.

Cherry, F., Mitchell, H. E., & Nelson, D. A. (1973). Helping or Hurting? The

Aggression Paradigm. *Proceedings of the 81st Annual Convention, American Psychological Association*, 117-118.

Chesler, P. (1972). *Women and Madness*. Garden City, NY: Doubleday.

Chetovich, C., & Kunreuther, F. (2006). *From the Ground Up: Grassroots Organizations Making Social Change*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Chiang, H. H. (2007). *Effecting Science, Affecting Medicine: Homosexuality, the Kinsey Reports, and the Contested Boundaries of Psychopathology in the United States*, 1948-1965. Unpublished manuscript [winner of John C. Burnham Early Career Award, Forum for the History of the Human Sciences].

Chicuecue, N. M. (1997). Reconciliation: The Role of Truth Commissions and Alternative Ways of Healing. *Development in Practice*, 7(4).

Chin, R., & Benne, K. D. (1985). General Strategies for Effecting Change in Human Systems. *The Planning of Change* (4. Baskı) içinde, der. W. G. Bennis, K. D. Benne ve R. Chin (s. 22-43). New York: Rinehart & Winston.

Cienfuegos, A. J., & Monelli, C. (1983).The Testimony of Political Repression as a Therapeutic Instrument. *American Journal of Orthopsychiatry*, 53(1), 43-51.

Cigno, A., Rosati, F. C., & Tzannatos, Z. (2001). *Handbook of Child Labor*. Washington, DC: The World Bank.

Citizens Commission on Human Rights International (Producer) (2006). *Psychiatry: Industry of Death* [sinema filmi]. Los Angeles, CA: Citizens Commission on Human Rights International.

Ciulla, J. B. (2000). *The Working Life: The Promise and Betrayal of Modern Work*. New York: Times Books.

Clark, K. B. (1953). Desegregation: An Appraisal of the Evidence. *Journal of Social Issues*, 9, 1-77.

Clarke, V. (2007). Man Not Included? A Critical Psychology Analysis of Lesbian Families and Male Influences in Child Rearing. *Journal of GLBT Family Studies: Innovations in Theory, Research and Practice*, 3(4), 309-349.

Clarke, V. (2008). From Outsiders to Motherhood to Reinventing the Family: Constructions of Lesbians as Parents in the Psychological Literature - 1886-2006. *Women's Studies International Forum*, 31, 118-128.

Clarke, V. & Peel, E. (Der.). (2007). *Out in Psychology: Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Queer Perspectives*. Chichester: Wiley.

Class: But Did They Buy Their Own Furniture? (2006). *The Economist*, 12 August, 380(8490), 46-47.

Clawson, R. A., & Trice, R. (2000). Poverty As We Know It: Media Portrayals of the Poor. *Public Opinion Quarterly*, 64, 53-64.

Cockburn, C. (1998). *The Space between Us: Negotiating Gender and National Identities in Conflict*. Londra: Zed Books [Mesafeyi Aşmak / Barış Mücadelesinde Kadınlar, Çev. Ebru Kılıç, İletişim Yayınları, 2004].

Cohen, C., & Timimi, S. (Der.). (2008). *Liberatory Psychiatry*. New York: Cambridge University Press.

Cohen, D., & McCubbin, M. (1990). The Political Economy of Tardive Dyskinesia: Asymmetries in Power and Responsibility. *Journal of Mind and Behavior*, 11, 465-488.

Cohen, J., Marecek, J., & Gillham, J. (2006). Is Three a Crowd? Clinicians, Cli-

ents, and Managed Care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76, 251-259.
Coker, D. (2001). Crime Control and Feminist Law Reform in Domestic Violence Law. *Buffalo Criminal Law Review*, 4, 801-841.
Colfax, J. D., & Roach, J. L. (Der.).(1971). *Radical Sociology*. New York: Basic Books.
Collins English Dictionary. (1994). Glasgow: HarperCollins.
Condor, S., Figgou, L., Abell, J., Gibson, S., & Stevenson, C. (2006). 'They're Not Racist ...' Prejudice Denial, Mitigation and Suppression in Dialogue. *British Journal of Social Psychology*, 45, 441-462.
Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18, 209-232.
Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
Cooke, B. & Kothari, U. (Der.). (2001). *Participation: The New Tyranny?* London ve New York: Zed Books [Katılım: Yeni Bir Zorbalıkmı?, Çev. Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, 2003].
Cooke, B. Mills, A., & Kelly, E. (2005). Situating Maslow in Cold War America: A Recontextualisation of Management Theory. *Group and Organization Management*, 30(2), 129-152.
Coontz, S. (2006). *Marriage, a History: How Love Conquered Marriage*. New York: Penguin.
Cooper, C. L., & Marshall, J. (1976). Occupational Sources of Stress: Review of Literature Relating to Coronary Heart Disease and Mental Ill Health. *Journal of Occupational Psychology*, 49, 11-28.
Cormier, C., & Cormier, W. (1997). *Interviewing Strategies for Helpers: Fundamental Skills and Cognitive Behavioral Interventions*. New York: Brooks/Cole.
Cornish, F. (2006). Challenging the Stigma of Sex Work in India: Material Context and Symbolic Change. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16, 462-471.
Cornwall, A. (2000). Making a Difference? Gender and Participatory Development. *IDS Discussion Paper* 378.
Cornwall, A. (2007). *Pathways of Women's Empowerment*. openDemocracy. [http://www.opendemocracy.net/node/34188/print.] İnternet adresinden 4 Nisan tarihinde erişilmiştir.
Cosgrove, L., Krimsky, S., Vijayaraghavana, S., & Schneider, L. (2006). Financial Ties between DSM-IV Panel Members and the Pharmaceutical Industry. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 75, 154-160.
Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2006). Age Changes in Personality and Their Origins: Comment on Roberts, Walton, and Viechtbauer (2006). *Psychological Bulletin*, 132(1), 26-28.
Costanzo, M. (2004). *Psychology Applied to Law*. Belmont, CA: Wadsworth.
Cowen, E. L. (1985). Person-Centered Approaches to Primary Prevention in Mental Health: Situation-Focused and Competence Enhancement. *American Journal of Community Psychology*, 13, 31-48.
Cowen, E. L. (1991). In Pursuit of Wellness. *American Psychologist*, 46, 404-408.

Cozzarelli, C. A., Wilkinson, A. V., & Tagler, M. J. (2001).Attitudes toward the Poor and Attributions for Poverty. *Journal of Social Issues*, 57, 207-227.

Crawford, R. (1980). Healthism and the Medicalization of Everyday Life. *International Journal of Health Services*, 10, 365-388.

Crawford, R. (2006). Health as a Meaningful Social Practice. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 10, 401-420.

Crosby, D. A. (1988). *The Specter of the Absurd: Sources and Criticisms of Modern Nihilism.* Albany, NY: SUNY Press.

Crosby, F. J., Aarti, I., Clayton, S., & Downing, R. A. (2003). Affirmative Action: Psychological Data and the Policy Debates. *American Psychologist*, 58(2), 93-115.

Crossley, M. (2000). *Rethinking Health Psychology.* Buckingham, UK: Open University Press.

Crossley, M. (2001). Do We Need to Rethink Health Psychology? *Psychology, Health & Medicine*, 6, 243-255.

Crow, L. (1996). Including All of Our Lives: Renewing the Social Model of Disability. *Encounters with Strangers: Feminism and Disability* içinde, der. J. Morris (s. 206-226). Londra: The Women's Press.

Culler, J. (1997). *Literary Theory: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Cupchik, W. (1997). *Why Honest People Shoplift or Commit Other Acts of Theft.* Toronto: W. Cupchik.

Curle, A. (1971). *Making Peace.* Londra: Tavistock Publications.

Curt, B. (1994). *Textuality and Tectonics: The Troubling of Social and Psychological Science.* Buckingham, UK: Open University Press.

Curti, M. W. (1926). The New Lombrosianism. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 17, 246-253.

Cushman, P. (1995). Constructing the Self, Constructing America: *A Cultural History of Psychotherapy.* New York: Addison-Wesley.

Cushman, P., & Gilford, P. (2000). Will Managed Care Change Our Way of Being? *American Psychologist*, 55, 985-996.

Dafermos, D., Marvakis, A., & Triliva, S. (Der.). (2006). Critical Psychology in a Changing World: Contributions from Different Geo-Political Regions. *Annual Review of Critical Psychology*, 5 [Special issue]. Available from: http://www.discourseunit.com/arcp/5.htm

Dallaire, B., McCubbin, M., Morin, P., & Cohen, D. (2000). Civil Commitment Due to Mental Illness and Dangerousness: The Union of Law and Psychiatry Within A Treatment-Control System. *Sociology of Health and Illness*, 22, 679-699.

Danziger, K. (1985).The Methodological Imperative in Psychology. *Philosophy of the Social Sciences*, 15, 1-13.

Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research.* Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Danziger, K. (1992). The Project of an Experimental Social Psychology: Historical Perspectives. *Science in Context*, 5, 309-328.

Danziger, K. (1997). *Naming the Mind: How Psychology Found Its Language.* Londra, UK: Sage.

Davies, M. F. (1997). Belief Persistence after Evidential Discrediting: The Impact of Generated Versus Provided Explanation on the Likelihood of Discredited Outcomes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33, 561-578.

Davis, G. F., McAdam, D. W., Scott, R., & Zald, M. N. (Eds.). (2005). *Social Movements and Organization Theory.* New York: Cambridge University Press.

Davis, S. N., & Gergen, M. (1997). Toward a New Psychology of Gender: Opening Conversations. *Toward a New Psychology of Gender: A Reader* içinde, der. M. Gergen ve S. N. Davis (s. 1-27). New York: Routledge.

Davison, B. (1992). Columbus: The Bones and Blood of Racism. *Race & Class: Journal for Black and Third World Liberation*, 33(3), 17-25.

De Koning, K., & Martin, M. (1996). *Participatory Research in Health: Issues and Experiences.* Johannesburg: Zed Books Ltd.

Debbink, G., & Ornelas, A. (1997). Cows for Campesinos. *Nurtured by Knowledge: Learning to do Participatory Action Research* içinde, der. S. E. Smith, D. G. Willms ve N. A. Johnson (s. 13-33). New York: The Apex Press.

Dehue, T. (1995). *Changing the Rules: Psychology in the Netherlands*, 1900-1985. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Delpeche, H., Jabbar-Bey, R., Sherif, B., Tailafero, J., & Wilder, M. (2003).*Community Development and Family Support: Forging a Practical Nexus to Strengthen Families and Communities.* Newark, DE: Center for community Research and Services.

Denzin, N. (2003). *Performance Ethnography: Critical Pedagogy and the Politics of Culture.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Desjarlais, R., Eisenberg, L., Good, B., & Kleinman, A. (1995).*World Mental Health: Problems and Priorities in Low-Income Countries.* New York: Oxford University Press.

Dickason, O. P. (1999). Iron Men, True Men, and the Art of Treaty Making. *Restructuring Societies: Insights From the Social Sciences* içinde, der. D. B. Knight ve A. E. Joseph (s. 105-122). Ottawa: Carleton University Press.

Dijkers, M. (1999). Correlates of Life Satisfaction Among Persons with Spinal Cord Injuries. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 80, 867-876.

Dilthey, W. (1976). *Selected Writings* (derleyen, çeviren ve sunan H. P. Rickman). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Dimock, H. (1992). *Intervention and Empowerment: Helping Organizations Change.* Concord, Ontario: Captus Press.

Dissanayake, E. (2007). What Art Is and What Art Does: An Overview of Contemporary Evolutionary Hypotheses. *Evolutionary and Neurocognitive Approaches to Aesthetics, Creativity and the Arts* içinde, der. C. Martindale, P. Locher, ve V. M. Petrov. Amityville, NY: Baywood.

Dixon, J. (2006). *Schelling's Checkboard Revisited: The Contact Hypothesis and the Social Psychology of "Preferential Segregation".* Keynote Address at the Contact50 conference, Itala, KwaZulu-Natal, South Africa.

Dohoghue, T. (2004, August 25). Maori Strike Gold in Marine Farms.*The Independent*, 1-2.

Dohwenrend, B. P. (1998). *Adversity, Stress, and Psychopathology.* New York, Oxford: Oxford University Press.

Donaldson, L. (1992). The Weick Stuff: Managing Beyond Games. *Organization Science*, 3, 461-466.

Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Validzic, A. (1998). Intergroup Bias: Status, Differentiation, and a Common In-Group Identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 109-120.

Dreier, O. (2007). *Psychotherapy in Everyday Life.* Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Dryden, C. (1999). *Being Married, Doing Gender: A Critical Analysis of Gender Relationships in Marriage.* Londra: Routledge.

Dunn, D. (2000). Some Social Psychological Issues in Disability. *Handbook of Rehabilitation Psychology* içinde, der. R. G. Frank ve T. R. Elliot (s. 565-584). Washington, DC: American Psychological Association.

Dunn, D., & Dougherty, S. (2005). Prospects for a Positive Psychology of Rehabilitation. *Rehabilitation Psychology*, 50(3), 305-311.

Dunn, D., & Elliot, T. (2005). Revisiting a Constructivist Classic: Wright's Physical Disability: A Psychosocial Approach. *Rehabilitation Psychology*, 50(2), 183-189.

Durlak, J. A., Taylor, R. D., Kawashima, K., Pachan, M. K., DuPre, E. P., Celio, C. I., Berger, S. R., Dymnicki, A. B., & Weissberg, R. P. (2007). Effects of Positive Youth Development Programs on School, Family, and Community Systems. *American Journal of Community Psychology*, 39, 269-286.

Durrheim, K. (under review). Stereotyping by Implication: The Discourse of Implicit Stereotyping. *British Journal of Social Psychology.*

Durrheim, K., & Dixon, J. (2005a). *Racial Encounter: The Social Psychology of Contact and Desegregation.* Londra: Routledge.

Durrheim, K., & Dixon, J. (2005b). Studying Talk and Embodied Practices: Toward A Psychology of Materiality of "Race Relations". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 15, 446-460.

Eagle, G.T. (1990). Promoting Peace by Integrating Western and Indigenous Healing in Treating Trauma. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 4(3).

Earnest, W. R. (1992).Ideology Criticism and Interview Research. *Storied Lives* içinde, der. G. C. Rosenwald and R. L. Ochberg (s. 250-264). New Haven: Yale University Press.

Eberstadt, M. (2008). Why Ritalin Rules. *Deviance Across Cultures* içinde, der. R. Heiner (s. 158-165). New York: Oxford University Press.

Economic Policy Institute (2006). *Wealth Flows to the Wealthiest as the Percentage of Americans Who Own Stock Fall.* [http://www.epi.org/newsroom/releases/ 2006/08/SWApr-wealth-200608-final.pdf] internet adresinden 29 Ağustos tarihinde erişilmiştir.

Ecumenical Women's Team Visit. (1992). *Rape of Women in War.* Geneva: Author.

Edwards, D. (1994). Script Formulations: An Analysis of Event Descriptions in Conversation. *Journal of Language and Social Problems*, 13, 211-247.

Edwards, D. (1997). *Discourse and Cognition.* Londra: Sage.

Edwards, D. (1999). Emotion Discourse. *Culture and Psychology*, 5, 271-291.

Edwards, D. (2004). Shared Knowledge as a Performative Category in Conversation. *Rivista Italianadi Psicolinguistica Applicata* (RiPLA), 4(2), 41-53. Special Issue edited by A. Fasulo& R. Galatolo, "L'analisi del parlato in interazione."

Edwards, D. (2007). Managing Subjectivity in Talk. *Discursive Research in Practice: New Approaches to Psychology and Interaction* içinde, der. A. Hepburn veS.Wiggins (s. 31-49). Cambridge: Cambridge University Press.

Edwards, D., Ashmore, M., & Potter, J. (1993). Death and Furniture: The Rhetoric, *Theory and Politics of Bottom Line Arguments Against Relativism.* Mimeograph, Discourse and Rhetoric Group, Loughborough University.

Edwards, D., & Potter, J. (1992). *Discursive Psychology.* Londra: Sage.

Edwards, P. K. (1992). Industrial Conflict: Themes and Issues in Recent Research. *British Journal of Industrial Relations*, 30, 361-404.

Eichler, M. (2007). *Consensus Organizing: Building Communities of Mutual Self Interest.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Ekman, P. (1982). *Emotion in the Human Face.* Cambridge: Cambridge University Press.

Elliot, T., Kurylo, M., & Rivera, P. (2002). Positive Growth Following Acquired Physical Disability. *Handbook of Positive Psychology* içinde, der. R. C. Snyder ve S. J. Lopez (s. 687-699). New York: Oxford University Press.

Elliot, T., & Warren, A. M. (2007). Why Psychology is Important in Rehabilitation. *Psychological Management of Physical Disabilities: A Practitioner's Guide* içinde, der. P. Kennedy. New York: Routledge.

Elliott, A. (1992). *Social Theory and Psychoanalysis in Transition.* Oxford: Basil Blackwell.

Engel, G. L. (1977). The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine. *Science*, 196, 129-136.

Entman, R. M. (1995). Television, Democratic Theory and the Visual Construction of Poverty. *Research in Political Sociology*, 7, 139-159.

Epp, J. (1988). *Mental Health for Canadians: Striking a Balance.* Ottawa: Minister of Supplies and Services.

Essed, P. (1990). *Everyday Racism.* Claremon, CA: Hunter House.

Evans, G. W., & Kantrowitz, E. (2002). Socioeconomic Status and Health: The Potential Role of Environmental Risk Exposure. *Annual Review of Public Health*, 23, 303-331.

Evans, S. D., Hanlin, C. E., & Prilleltensky, I. (2007).Blending Ameliorative and Transformative Approaches in Human Services: A Case Study. *Journal of Community Psychology*, 35(3), 329-346.

Eyben, R. (2008). *News at IDS - Being Strategic about the Meanings of Women's Empowerment.* [http://www.ids.ac.uk/go/about-ids/news-and- commentary/ february-2008-news/meanings-of-women-s-empowerment.] İnternet adresinden 4 Nisan tarihinde erişilmiştir.

Eyerman, R., & Jamison, A. (1991). *Social Movements: A Cognitive Approach.* University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Facione, P. A., Scherer, D., & Attig, T. (1978). *Values and Society: An Introduction to Ethics and Social Philosophy*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Falla, R. (1994). *Massacres in the Jungle:Ixcan, Guatemala, 1975-1982* (Julia Howland, İng. Çev.). Boulder, CO: Westview Press.

FalsBorda, O., & Rahman, M. A. (Der.). (1991). *Action and Knowledge: Breaking the Monopoly with Participatory Action Research*. New York: Apex Press.

Fancher, R. E. (1988). Henry Goddard and the Kallikak Family Photographs: "Conscious Skulduggery" or "Whig History?" *American Psychologist*, 42, 585-590.

Farmer, P. (2005). *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. Berkeley, CA: University of California Press.

Farrington, D. B. (1996). *Understanding and Preventing Youth Crime*. York: Joseph Rowntree Foundation/York Publishing Services.

Fay, B. (1987). *Critical Social Science: Liberation and Its Limits*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Feagin, J. R. (1991). The Continuing Significance of Race: Antiblack Discrimination in Public Places. *American Sociological Review*, 56, 101-116.

Feagin, J. R., & Feagin, C. B. (1978). *Discrimination American Style: Institutional Racism and Sexism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Ferraro, F., Pfeffer, J., & Sutton, R.I. (2005). Economic Language and Assumptions: How Theories Can Become Self-Fulfilling. *Academy of Management Review*, 30(1), 8-24.

Ferrell, J. (1999). Anarchist Criminology and Social Justice. *Social Justice/Criminal Justice: The Maturation of Critical Theory in Law, Crime, and Deviance* içinde, der. B. A. Arrigo (s. 93-108). Belmont, CA: West/Wadsworth.

Fine, M. (1989). Coping with Rape: Critical Perspectives on Consciousness. *Representations: Social Constructions of Gender* içinde, der. R. Unger (s. 167-179). New York: Baywood Press.

Fine, M., & Torre, M. E. (2004). Re-membering Exclusions: Participatory Action Research in Public Institutions. *Qualitative Research in Psychology*, 1, 15-37.

Fine, M., Torre, M. E., Burns, A., & Paine, Y. A. (2006). Youth Research/Participatory Methods for Reform. *International Handbook of Student Experience in Elementary and Secondary School* içinde, der. A. D. C.-S. Thiessen (Der.), (s. 805-828). New York: Springer.

Fine, M., & Weis, L. (1998). *The Unknown City: The Lives of Poor and Working-Class Young Adults*. Boston, MA: Beacon Press.

Finison, L. J. (1976). Unemployment, Politics, and the History of Organized Psychology. *American Psychologist*, 31, 747-755.

Fisher, A. (2002). *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life*. New York: SUNY Press.

Fiske, S., Bersoff, D. N., Borgida, E., Deaux, K., & Heilman, M. (1991). Social Science Research on Trial: Use of Sex Stereotyping Research in Price Waterhouse v. Hopkins. *American Psychologist*, 46(10), 1049-1060.

Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Falls and How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.

For Whosoever Hath, To Him Shall Be Given, and He Shall Have More. (2007). *The Economist*, 384(8541), 11 August, 36.

Foster, D. (1993). On Racism: Virulent Mythologies and Fragile Threads. *Psychology and Oppression: Critiques and Proposals* içinde, der. L. J. Nicholas. Braamfontein, South Africa: Skotaville.

Foster-Fishman, P. G., Fitzgerald, K., Brandell, C., Nowell, B., Chavis, D., & Van Egeren, L. A. (2006). Mobilizing Residents for Action: The Role of Small Wins and Strategic Supports. *American Journal of Community Psychology*. Special Issue: Exemplars of Community Practice, 38(3-4), 143-152.

Foster-Fishman, P. G., Nowell, B., & Yang, H. (2007).Putting the System Back Into Systems Change: A Framework for Understanding and Changing Organizational and Community Systems. *American Journal of Community Psychology*, 39, 197-215.

Foucault, M. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock Publications. (İlk baskı 1966'da basıldı.)[Kelimeler ve Şeyler – İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, 2006].

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (A. Sheridan, İng. Çev.). London: Lane. (Çalışmanın aslı 1975'te basıldı.Original work published 1975.) [Hapishanenin Doğuşu, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, 2006]

Foucault, M. (1978) (Fransızca baskı 1976). *The History of Sexuality*, Vol. I: An Introduction (Robert Hurley, İng. Çev.). New York: Pantheon [Cinselliğin Tarihi, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2010].

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (C.Gordon, der.). New York: Pantheon [Ders Özetleri (1970-1982), Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, 1995].

Foucault, M. (1984). What is Enlightenment? *The Foucault Reader* içinde, der. P. Rabinow (Der.). New York: Pantheon.

Foucault, M. (1987). *Mental Illness and Psychology*. Berkeley, CA: University of California Press [Psikoloji ve Ruhsal Hastalık, Çev. Muhsin Hesapçıoğlu, Birey Yayıncılık, 2000].

Foucault, M. (2006). *History of Madness* (Histoire de la folie al'age classique). New York: Routledge [Deliliğin Tarihi, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 1995].

Fox, D. R. (1985). Psychology, Ideology, Utopia, and the Commons.*American Psychologist*, 40, 48-58.

Fox, D. R. (1991). Social Science's Limited Role in Resolving Psycholegal Social Problems. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17, 117-124.

Fox, D. R. (1993a). The Autonomy-Community Balance and the Equity-Law Distinction: Anarchy's Task for Psychological Jurisprudence. *Behavioral Sciences and the Law*, 11, 97-109.

Fox, D. R. (1993b). Psychological Jurisprudence and Radical Social Change. *American Psychologist*, 48, 234-241.

Fox, D. R. (1996). The Law Says Corporations are Persons, but Psychology Knows Better. *Behavioral Sciences and the Law*, 14, 339-359.

Fox, D. (1997). Psychology and Law: Justice Diverted. *Critical Psychology: An Introduction* içinde, der. D. Fox ve I. Prilleltensky (s. 217-232). London: Sage.

Fox, D. R. (1999).Psycholegal Scholarship's Contribution to False Consciousness about Injustice. *Law and Human Behavior*, 23, 9-30.

Fox, D. (2000). The Critical Psychology Project: Transforming Society and Transforming Psychology. *Critical Psychology: Voices for Change* içinde, der. T. Sloan. New York: St. Martin's Press.

Fox, D. R. (2001a). A Critical-Psychology Approach to Law's Legitimacy. *Legal Studies Forum*, 25, 519-538.

Fox, D. (2001b). Organizing Critical Psychologists: The RadPsyNet Experience. *Radical Psychology Journal*. Online at http://www.radpsynet.org/journal/vol2-2/fox.html.

Fox, D. (2002). The Suitability of Political Debate in Psychology. *PsyPAG Quarterly*, 45, 15-18.

Fox, D. R. (2003). Awareness is Good, but Action is Better. *The Counseling Psychologist*, 31, 299-304.

Fox, D. (2005). Towards Transformative Social Interventions. *Community Psychology: In Pursuit of Liberation and Well-being* içinde, der. G. Nelson ve I. Prilleltensky. Londra: MacMillan.

Fox, D. (2008a). *Academic Objectivity, Political Neutrality, and Other Barriers to Israeli- Palestinian Reconciliation*. Paper presented at the First International Academic Conference, Israeli-Palestinian Conflict: Pathways to Peace, New Britain, Connecticut, March. [http://www.dennisfox.net/papers/objectivity_israel_palestine.html]

Fox, D. (2008b). Confronting Psychology's Power. *Journal of Community Psychology*, 36, 232-237.

Fox, D., & Prilleltensky, I. (Der.). (1997). *Critical Psychology: An Introduction*. London: Sage.

Fox, D., & Prilleltensky, I. (2002). Wading through Quicksand: Between the Philosophically Desirable and the Psychologically Feasible. *International Journal of Critical Psychology*, 6, 159-167.

Fox, R. W. (1978). *So Far Disordered in Mind: Insanity in California*, 1870-1930. Berkeley, CA: University of California Press.

Frazier, P. A., & Hunt, J. S. (1998). Research on Gender and Law: Where Are We Going, Where Have We Been? *Law and Human Behavior*, 22, 1-16.

Freedman, J., & Combs, G. (1996). *Narrative Therapy: The Social Construction of Preferred Realities*. New York: Norton.

Freire, A. M. A., & Macedo, D. (Der.). (1998). *The Paulo Freire Reader*. New York: Continuum.

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum [Ezilenlerin Pedagojisi, Çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1991].

Freire, P. (1973). *Education: The Practice of Freedom*. Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.

Freire, P. (1975). Cultural Action for Freedom. *Harvard Educational Review Monograph*, 1.

Freire, P. (1981). *Education for Critical Consciousness*. New York: Seabury.

Freire, P. (1995). *Pedagogy of Hope: Reliving Pedagogy of the Oppressed.* New York: Continuum.

Freire, P. (1998). *Pedagogy of Freedom: Ethics, Democracy and Civic Courage* (P. Clarke, İng. Çev.). Lanham, MD: Rowman& Littlefield.

French, S. (1993). Disability, Impairment or Something In Between? *Disabling Barriers - Enabling Environments* içinde, der. J. Swain, V. Finkelstein, S. French ve M. Oliver (s. 17-25).Londra: Sage Publications.

Freud, S. (1905/1963). *Dora: An Analysis of a Case of Hysteria.* New York: Collier.

Freud, S. (1917) The History of the Psychoanalytic Movement. *Nervous and Mental Disease Monograph Series* (No. 25).

Freud, S. (1965). *The Interpretation of Dreams.* New York: Avon Books. (Çalışmanın aslı 1900'de basıldı.Originally published in 1900) [Rüyaların Yorumu Cilt: 1-2, Çev. İhsan Kırımlı, Alter Yayıncılık, 2011].

Friedan, B. (1959). *Memo to Madelin, Barbara, Bob, January 26*, 1959. Folder 708, Betty Friedan papers, Schlesinger Library, Harvard University, Cambridge, MA.

Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique.* New York: Norton [Kadınlığın Gizemi, Çev. Tahire Mertoğlu, E Yayınları, 1983].

Friedan, B. (n.d.). *A Study of a Sex in Social Mutation.* Folder 505, Betty Friedan papers, Schlesinger Library, Harvard University, Cambridge, MA.

Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom.* New York: Avon [Özgürlük Korkusu, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, 2011].

Fromm, E. (1947). *Man for Himself.* New York: Rinehart [Kendini Savunan Adam, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, 1996].

Fromm, E. (1955). *The Sane Society.* New York: Holt Rinehart Winston [Sağlıklı Toplum, Çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever, Payel Yayınları, 1996].

Fromm, E. (1976) *To Have or To Be.* Londra: Abacus [Sahip Olmak ya da Olmak, Çev. Aydın Arıtan, ArıtanYayınevi, 1997].

Frosh, S., & Young, L. S. (2008). Psychoanalytic Approaches to Qualitative Psychology. *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology* içinde, der. C. Willigve W. Stainton Rogers. Londra: Sage.

Fulcher, M., Sutfin, E. L., & Patterson, C. J. (2008) Individual Differences in Gender Development: Associations with Parental Sexual Orientation, Attitudes, and Division of Labor. *Sex Roles*, 58(5/6), 330-341.

Furumoto, L. (1989). The New History of Psychology. In I. S. Cohen (Der.), *The G. Stanley Hall Lecture Series*, v. 9 (s. 5-34). Washington, DC: American Psychological Association.

Galbraith, J. K. (1983). *The Anatomy of Power.* Boston, MA: Houghton Mifflin.

Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.

Gavey, N. (1989). Feminist Poststructuralism and Discourse Analysis: Contributions to Feminist Psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 13, 459-475.

Gavey, N., & McPhillips, K. (1999). Subject to Romance: Heterosexual Passivity as an Obstacle to Women Initiating Condom Use. *Psychology of Women Quarterly*, 23(2), 349-367.

Gazzaniga, M. S. (2005). *The Ethical Brain.* Washington, DC: The Dana Foun-

dation.
Geary, D. C. (1998). *Male, Female: The Evolution of Human Sex Differences.* Washington, DC: American Psychological Association.
Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures.* Basic Books [Kültürlerin Yorumlanması, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, 2010].
Gergen, K. (1973). Social Psychology as History. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309-320.
Gergen, K. (1985). The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, 40 (3), 266-275.
Gilens, M. (1996). Race and Poverty in America: Public Misperceptions and the American News Media. *Public Opinion Quarterly*, 60, 515-541.
Giles, W., de Alwis, M., Klein, E., & Silva, N. (Der.). (2003). *Feminists Under Fire: Exchanges Across War Zones.* Toronto, Ontario, Canada: Between the Lines Books.
Gill, C. (2001).Divided Understandings: The Social Experience of Disability. *Handbook of Disability Studies* içinde, der. G. Albrecht, K. Seelman, ve M. Bury (s. 351-372). New York: Sage.
Gill, C., Kewman, D., & Brannon, R. (2003). Transforming Psychological Practice and Society: Policies that Reflect the New Paradigm. *American Psychologist*, 58(4), 305-312.
Gillespie, R. (1991). *Manufacturing Knowledge: A History of the Hawthorne Experiments.* Cambridge: Cambridge University Press.
Gillett, J. (2003). Media Activism and Internet Use by People with HIV/AIDS. *Sociology of Health & Illness*, 25, 608-624.
Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Gilman, C. P. (1899/1973). *The Yellow Wallpaper.* Brooklyn, NY: The Feminist Press at the City University of New York [Sarı Duvar Kağıdı, Çev. Aksu Bora, İletişim Yayınları].
Gist, M. E. (1987). Self-efficacy: Implications for Organizational Behavior and Human Resource Management. *Academy of Managemment Review*, 12, 472-485.
Gittel, R., & Vidal, A. (1998). *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
Glover, M., Dudgeon, P., & Huygens, I. (2005).Colonisation and Racism. *Community Psychology: In Pursuit of Liberation and Well-being* içinde, der. G. Nelson ve I. Prilleltensky (s. 521-545). New York: Palgrave MacMillan.
Goerner, S. (1994). *Chaos and the Evolving Ecological Universe.* Langhorne, PA: Gordon and Breach Science.
Goertzen, J. R. (2005). *The Identity of Psychology: A Qualitative Exploration and a Descriptive Account of the Crisis and Unification Literature.* Unpublished Master's Thesis, York University, Canada.
Goffman, E. (1961). *Asylums.* Garden City, NY: Doubleday.
Goffman, E. (1983). Felicity's Condition. *The American Journal of Sociology*, 89(1), 1-53.
Goldfield, M. (1987). *The Decline of Organized Labor in the United States.* Chi-

cago: University of Chicago Press.
Goldstein, B. (1942a). *A Critical Evaluation of the Testing of Intelligence*. Folder 302, Betty Friedan papers, Schlesinger Library, Harvard University, Cambridge, MA.
Goldstein, B. (1942b). *Social Learning: A Reformulation of Freudian Concepts*. Folder 305, Betty Friedan papers, Schlesinger Library, Harvard University, Cambridge, MA.
Golombok, S., Spencer, A., & Rutter, M. (1983). Children in Lesbian and Single-Parent Households: Psychosexual and Psychiatric Appraisal. *Child Psychology and Psychiatry*, 24, 551-572.
Goodley, D., & Lawthom, R. (2006). *Disability & Psychology: Critical Introductions & Reflections*. New York: Palgrave.
Goodman, P. (1979). Reflections on the Anarchist Principle. *Drawing the Line: The Political Essays of Paul Goodman* içinde, der. T. Stoehr (s. 176-177). New York: Dutton. (İlk baskı 1966)
Goodrich, T. J. (Der.). (1991). *Women and Power: Perspectives for Family Therapy*. New York: Norton.
Gordon, P. (2001). Psycho-analysis and Racism: The Politics of Defeat. *Race & Class: Journal for Black and Third World Liberation*, 42(4), 17-34.
Gorman, M. (1981). Pre-war Conformity Research in Social Psychology: The Approaches of Floyd H. Allport and Muzafer Sherif. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 17, 2-14.
Gould, S. J. (1981). *The Mismeasure of Man*. New York: Norton.
Gourevitch, P. (1998). *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will be Killed with Our Families: Stories from Rwanda*. New York: Picador.
Graen, G. B., & Scandura, T. A. (1987).Toward a Psychology of Dyadic Organizing. *Research in Organizational Behavior* içinde, der. B. Stawve L. L. Cummings, (Cilt. 9, s. 175-208). Greenwich, CT: JAI Press.
Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Q. Hoare & G. Nowell Smith (Der.)içinde. Londra: Lawrence andWishart [Hapishane Defterleri, Çev., Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 2011].
Gray, R., & Sinding, C. (2002). *Standing Ovation: Performing Social Science Research about Cancer*. Walnut Creek, CA: AltaMira.
Green, C. D. (1995). *The Power Hour: Maybe Psychotherapy is Social Control After All*. Unpublished manuscript, York University, Ontario, Canada.
Greenwood, J. D. (2004a). *The Disappearance of the Social in American Social Psychology*. New York: Cambridge University Press.
Greenwood, J. (2004b). What Happened to the 'Social' in Social Psychology? *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34, 19-34.
Gregg, G. (1991). *Self-Representation: Life Narrative Studies in Identity and Ideology*. New York: Greenwood.
Greitens, E. (2001). The Treatment of Children during Conflict. *War and Underdevelopment Volume II: The Economic and Social Consequences of Conflict* içinde, der. F. Stewart ve V. Fitzgerald (s. 149-167). Oxford: Oxford University Press.
Grieder, W. (1997). *One World, Ready Or Not*. New York: Simon & Schuster

[Tek Dünya – Küresel Kapitalizmin Manik Mantığı, Çev. Yavuz Alogan, İmge Kitabevi Yayınları, 2006].

Griffith, T. L., & Neale, M. A. (2001). Information Processing in Traditional, Hybrid, and Virtual Teams: From Nascent Knowledge to Transactive Memory. *Research in Organizational Behaviour*, 23, 379-421.

Grisso, T. (2005). *Evaluating Competencies: Forensic Assessments and Instruments*. New York: Springer.

Grob, G. N. (1994). The History of the Asylum Revisited: Personal Reflections. *Discovering the History of Psychiatry* içinde, der. M. S. Micaleve R. Porter (s. 260-281). New York: Oxford University Press.

Guilfoyle, M. (2003). Dialogue and Power: A Critical Analysis of Power in Dialogical Therapy. *Family Process*, 42, 331-343.

Habermas, J. (1972). *Knowledge and Human Interests* (J. J. Shapiro, Çev.). Boston: Beacon Press. (İlk Almanca baskı 1968)

Habermas, J. (1981). *The Theory of Communicative Action*, Vols. 1 & 2. Boston: Beacon Press [İletişimsel Eylem Kuramı, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, 2001].

Hacker, W. (2003). Action Regulation Theory: A Practical Tool for the Design of Modem Work Processes? European Journal of Work and Organizational Psychology, 12, 105-130.

Hacking, I. (1995). *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hackney, H. L., & Cormier, C. (2005). *The Professional Counselor: A Process Guide to Helping* (5. Baskı). New York: Pearson Education.

Hale, C. R. (Der.). (2008). *Engaging Contradictions: Theory, Politics, and Methods of Activist Scholarship*. Berkeley, CA: University of California Press.

Haney, C. (1980). Psychological and Legal Change: On the Limits of a Factual Jurisprudence. *Law and Human Behavior*, 4, 147-200.

Haney, C. (1993). Psychology and Legal Change: The Impact of a Decade. *Law and Human Behavior*, 17, 371-398.

Haney, C., Banks, C., & Zimbardo, P. (1973).Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1(1), 69-97.

Hanisch, C. (1970).The Personal is Political. *Notes from the Second Year: Women's Liberation* içinde, der. S. Firestone ve A. Koedt (s. 204-205). New York: Redstockings.

Hanlin, C. E., Bess, K., Conway, P., Evans, S. D., McCown, D., Prilleltensky, I., & Perkins, D. D. (2008). *Community Psychology.The Sage Handbook of Qualitative Researchin Psychology* içinde, der. C. Willigve W. Stainton Rogers. Londra: Sage.

Hare-Mustin, R. T. (1991). Sex, Lies, and Headaches: The Problem is Power. *Women and Power* içinde, der. T. J. Goodrich. New York: Norton.

Hare-Mustin, R. T. (1992). Cries and Whispers: The Psychotherapy of Anne Sexton. *Psychotherapy*, 29, 406-409.

Hare-Mustin, R. T., & Marecek, J. (1986). Autonomy and Gender: Some Questions for Therapists. *Psychotherapy: Theory, Practice, and Research*, 23, 205-212.

Hare-Mustin, R. T., & Marecek, J. (1988). The Meaning of Difference: Gender Theory, Postmodernism, and Psychology. *American Psychologist*, 43, 455-464.

Hare-Mustin, R.T., & Marecek, J. (1990). *Making a Difference: Psychology and the Construction of Gender*. New Haven, CT:Yale University Press.

Hare-Mustin, R. T., Marecek, J., Kapan, A. G., & Liss-Levenson, N. (1979). Rights of Clients, Responsibilities of Therapists. *American Psychologist*, 34, 3-16.

Harne, L., & the Rights of Women. (1997). *Valued Families: The Lesbian Mother's Legal Handbook*. Londra: The Women's Press.

Harper, D. J. (2003).Poverty and Discourse. *Poverty and Psychology: From Global Perspective to Local Practice* içinde, der. S. C. Carr ve T. S. Sloan (s. 185-204). New York: Kluwer Academic/Plenum.

Harre, R. (1986). An Outline of the Social Constructionist Viewpoint.*The Social Construction of Emotions* içinde, der. R. Harre (s. 2-14). Oxford: Blackwell.

Harris, B. (1986) Reviewing Fifty Years of The Psychology of Social Issues. *Journal of Social Issues*, 42, 1-20.

Harris, B. (1994). Century of Progress? *Contemporary Psychology*, 39, 465-468.

Harris, B. (1995). The Benjamin Rush Society and Marxist Psychiatry in the United States, 1944-1951. *History of Psychiatry*, 6, 309-331.

Harris, B. (1997). Repoliticizing the History of Psychology. *Critical Psychology: An Introduction* içinde, der. D. Fox ve I. Prilleltensky (s. 21-33). Londra: Sage.

Harris, B., & Curti, M. E. (1999). Margaret Wooster Curti. *American National Biography* içinde, der. J. A. Garratyve M. C. Carnes. New York: Oxford University Press.

Harris, B., & Nicholson, I. A. M. (Der.). (1998). Experts in the Service of Social Reform: SPSSI, Psychology and Society, 1936-1996. *Journal of Social Issues*, 54(1).

Harrison, A. E., & McMillan, M. S. (2006). Dispelling Some Myths About Offshoring. *Academy of Management Perspectives*, 20(4), 6-22.

Harrison, T. (2006). Health Promotion for Persons with Disabilities: What Does the Literature Reveal? *Family & Community Health*, 29(1S), 12S-19S.

Harvey, R. J. (1991). Job Analysis. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* içinde, der. M. D. Dunnetteve L. M. Hough, Cilt. 2 (2. Baskı) (s. 71-163). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Haslam, S. A., & Reicher, S. (2007). Beyond the Banality of Evil: Three Dynamics of an Interactionist Social Psychology of Tyranny. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 615-622.

Haslam, S. A., Platow, M. J., Turner, J. C., Reynolds, K. J., McGarty, C., Oakes, P. J., Johnson, S., Ryan, M. K., & Veenstra, K. (2001). Social Identity and the Romance of Leadership: The Importance of Being Seen to be 'Doing it for Us'. *Group Processes Intergroup Relations*, 4(3), 191-205.

Hawken, P. (2007). *Blessed Unrest: How the Largest Movement in the World Came into Being and Why No One Saw It Coming*. New York: Viking.

Hayes, S. C., Barlow, D. H., & Nelson-Gray, R. O. (1999).*The Scientist-Practitioner: Research and Accountability in the Age of Managed Care* (2. Baskı).

Boston: Allyn& Bacon.
Held, D. (1980). *Introduction to Critical Theory*. Berkeley, CA: University of California Press.
Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, V. (Der.). (1984). *Changing the Subject*. Londra: Methuen.
Hepburn, A. (2003). *An Introduction to Critical Social Psychology*.Londra: Sage.
Hepburn, A. (2004). Crying: Notes on Description, Transcription and Interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 37(3), 251-290.
Hepburn, A. (2005). 'You're not taking me seriously': Ethics and Asymmetry in Calls to a Child Protection Helpline. *Journal of Constructivist Psychology* (Special Issue on Constructivist Ethics), 18, 255-276.
Hepburn, A. (2006). Getting Closer at a Distance: Theory and the Contingencies of Practice. *Theory & Psychology*, 16(3), s. 325-342.
Hepburn, A., & Potter, J. (2003). Discourse Analytic Practice. *Qualitative Research Practice* içinde, der. C. Seale, D. Silverman, J. Gubrium, ve G. Gobo (s. 180-196). Londra: Sage.
Hepburn, A., & Potter, J. (2007). Crying Receipts: Time, Empathy and Institutional Practice. *Research on Language and Social Interaction*, 40,89-116.
Hepburn, A., & Wiggins, S. (2007). Discursive Research: Themes and Debates. *Discursive Research In Practice: New Approaches to Psychology and Interaction* içinde, der. A. Hepburn and S. Wiggins, (s.1-28). Cambridge: Cambridge University Press.
Hepworth, J. (2004). Public Health Psychology: A Conceptual and Practical Framework. *Journal of Health Psychology*, 9, 41-54.
Hepworth, J. (2006a). The Emergence of Critical Health Psychology: Can It Contribute to Promoting Public Health? *Journal of Health Psychology*, 11, 331-341.
Hepworth, J. (2006b). Strengthening Critical Health Psychology: A Critical Action Orientation. *Journal of Health Psychology*, 11, 401-408.
Herman, E. (1995). *The Romance of American Psychology: Political Culture in the Age of Experts. Berkeley*, CA: University of California Press.
Herman, E., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books [Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, 2006]
Herman, J. (1992). *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books. [Travma ve İyileşme, Çev. Tamer Tosun, Literatür Yayıncılık, 2007]
Herrnstein, R. J. (1971). I.Q. The Atlantic, September, s. 43-64.
Hickey, S., & Mohan, G. (2004). *Participation: From Tyranny to Transformation? - Exploring New Approaches to Participation in Development*. London: Zed Books.
Hill, D. B., & Willoughby, B. L. B. (2005). The Development and Validation of the Genderism and Transphobia Scale. *Sex Roles*, 53(7-8), 531-544.
Hill, M., & Rothblum, E. D. (Der.). (1996). *Classism and Feminist Therapy: Counting Costs*. New York: Harrington Park Press.
Hoades, U. (2007). The Reproduction of Social Class Inequalities Through Mathematics Pedagogies in South African Primary Schools. *Journal of Curri-*

culum Studies, 39, 676-706.
Hochschild, J. L. (1995). *Facing Up to the American Dream: Race, Class and the Soul of the Nation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Hodgetts, D., & Chamberlain, K. (2006). Developing a Critical Media Research Agenda for Health Psychology. *Journal of Health Psychology*, 11, 317-327.
Hodgetts, D., Chamberlain, K., & Radley, A. (2007). Considering Photographs Never Taken During Photo-Production Projects. *Qualitative Research in Psychology*, 4, 263-280.
Hodgetts, D., Radley, A., Chamberlain, K., & Hodgetts, A. (2007). Health Inequalities and Homelessness: Considering Material, Spatial and Relational Dimensions. *Journal of Health Psychology*, 12, 709-725.
Hofrichter, R. (Der.). (2003). *Health and Social Justice*. San Francisco, CA: Jossey Bass.
Holterman, T., & van Maarseveen, H. (Der.). (1984). *Law and Anarchism*. Montreal: Black Rose Books.
Holzkamp, K. (1972). *Kritische Psychologie: Vorbereitende Arbeiten* [*Critical Psychology: Preparatory Works*]. Frankfurt am Main, Germany: Fischer.
Holzkamp, K. (1984). Die Menschen sitzen nicht im Kapitalismus wie in einem Kafig [Human are Not Encaged in Capitalism] *Psychologie heute*, 11(11), 29-37. ["İnsanlar kapitalizmde kafeste oturur gibi oturmazlar" Eleştirel Psikoloji Bülteni,Sayı 2, 2009; Türkçe'sine http://www.elestirelpsikoloji.org/arsiv/02/holzkamp.pdf internet adresinden erişilebilir]
Holzkamp, K. (1991). Experience of Self and Scientific Objectivity. *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject* içinde, der. C. W. Tolman ve W. Maiers (s. 65-80). Cambridge, MA: Cambridge University Press. (Asıl çalışma 1985 yılında basılmıştır.)
Holzkamp, K. (1992). On Doing Psychology Critically (İng. Çev. C. W. Tolman). *Theory and Psychology*, 2(2), 193-204.
Holzkamp-Osterkamp, U. (1991). Personality: Self-Actualization in Social Vacuums. *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject* içinde, der. C. Tolman and W. Maiers, (s. 160-179). Cambridge: Cambridge University Press.
Hook, D. (Der.). (2004). *Critical Psychology*. Lansdowne, South Africa: UCT Press.
Hook, D. (2006). "Pre-discursive" Racism. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16, 207-232.
Hook, D. (2008). The "Real" of Racializing Embodiment. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 18, 140-152.
Hooker, E. (1993). Reflections on a 40 Year Exploration. *American Psychologist*, 48, 450-453.
Hooks, B. (2000). *Where We Stand: Class Matters*. New York: Routledge.
Hope, A., and Timmel, S. (1984-2000) *Training for Transformation: A Handbook for Community Workers* (Cilt 1-4). London: Intermediate Technology Publications.
Hopkins, N., Reicher, S., & Levine, M. (1997). On the Parallels Between Social Cognition and The "New Racism". *British Journal of Social Psychology*, 36,

305-329.
Horkheimer, M. (1982). *Critical Theory*. New York: Seabury Press.
Horkheimer, M. (1992). Traditional and Critical Theory. *Critical Theory: The Essential Readings* içinde, der. D. Ingram ve J. Simon-Ingram (s. 239-254). New York: Paragon House. (Asıl çalışma 1937 yılında basılmıştır.)[Geleneksel ve Eleştirel Kuram, Çev. Çiğdem Dürüşken ve Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, 2005.]
Horowitz, D. (1996). Rethinking Betty Friedan and The Feminine Mystique: Labor Union Radicalism and Feminism in Cold War America. *American Quarterly*, 48, 1-42.
Horowitz, D. (1998). *Betty Friedan and the Making of The Feminine Mystique*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
House, R. J., Rousseau, D. M., & Thomas-Hunt, M. (1995). The Meso Paradigm: A Framework for the Integration of Micro and Macro Organizational Behavior. *Research in Organizational Behavior*, (Cilt 17,s. 71-114). Greenwich, CT: JAI Press.
Howard, A. (1995). Rethinking the Psychology of Work. *The Changing Nature of Work* içinde, der. A. Howard. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
Howard, G. (1985). The Role of Values in the Science of Psychology. *American Psychologist*, 40, 255-265.
Howarth, C. (2006). A Social Representation is Not a Quiet Thing: Exploring the Critical Potential of Social Representations Theory. *British Journal of Social Psychology*, 45, 65-86.
Howitt, D., & Owusu-Bempah, J. (1994). *The Racism of Psychology*. Hemel Hempstead, UK: Harvester Wheatsheaf.
Huddock, S. D. (1994).The Application of Educational Technology to Occupational Safety and Health Training. *Occupational Medicine*, 9, 201-210.
Human Rights Watch. (2003). *Ill-Equipped: U.S. Prisons and Offenders with Mental Illness*. [http://www.hrw.org/reports/2003/usa1003/index.htm.]
Huygens, I. (2006). Discourses for Decolonisation: Affirming Maori Authority in New Zealand Workplaces. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16(5), 363-378.
Huygens, I. (2007). *Processes of Pakeha Change in Response to the Treaty of Waitangi*. University of Waikato, Hamilton.
Hyman, J. B. (2002). Exploring Social Capital and Civic Engagement to Create a Framework for Community Building. *Applied Developmental Science*, 6, 196-202.
Ibanez, T., & Iniguez, L. (Der.). (1997). *Critical Social Psychology*. London: Sage.
Ife, J. W. (2001). *Human Rights and Society Work: Towards Rights-based Practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Ife, J. W. (2002). *Community Development: Community-based Alternatives in an Age of Globalization*. Frenchs Forest, NSW: Pearson Education.
International Rescue Committee (2003). *The Post-Conflict Development Initiative*. [www.theirc.org]
Iraq Body Count. (2008). [http://www.iraqbodycount.org]
Isaacs, J. B. (t.b.(a)). *The Economic Mobility of Families Across Generations*. Was-

hington, DC: Economic Mobility Project. [http://www.economicmobility.org/assets/pdfs/EMP_FamiliesAcrossGenerations_ChapterI.pdf.]

Isaacs, J. B. (t.b.(b)). *International Comparisons of Economic Mobility*. Washington, DC: Economic Mobility Project. [http://www.economicmobility.org/assets/pdfs/EMP_InternationalComparisons_ChapterIII.pdf.]

İslam, G., & Zyphur, M. J. (2006). Critical Industrial Psychology: What is it and Where is it? *Psychology in Society*, 34, 17-30.

İslam, G & Zyphur, M. J. (2007). Ways of Interacting: The Standardization of Communication in Medical Training. *Human Relations*, 60(5), 769-792.

Israel, B. A., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health Education and Community Empowerment: Conceptualizing and Measuring Perceptions of Individual, Organizational, and Community Control. *Health Education and Behavior*, 21(2), 149-170.

Ivey, A., D'Andrea, M., Ivey, M., & Simek-Morgan, L. (2002). *Counseling and Psychotherapy: A Multicultural Perspective* (5. Baskı). Boston, MA: Allyn and Bacon.

Jackson, J. P., Jr. (2001). *Social Scientists for Social Justice: Making the Case Against Segregation*. New York: New York University Press.

Jackson, M. (2003). *Like a Beached Whale: A Consideration of Proposed Crown Action Over Maori Foreshore*, 2003. http://www.converge.org.nz/pma/cerd71.htm.

Jacobs, G. C. (2006). Imagining the Flowers, but Working the Rich and Heavy Clay: Participation and Empowerment in Action Research for Health. *Educational Action Research*, 14, 569-581.

Jacoby, R. (1975). *Social Amnesia: A Critique of Contemporary Psychology from Adler to Laing*. Boston, MA: Beacon. [Belleğini Yitiren Toplum Adler'den Laing'e Konformist Psikolojinin Eleştirisi, Çev. Hakan Atalay, Ayrıntı Yayınları, 1996]

Jana, S., & Banerjee, B. (1999). *Learning to Change: Seven Years' Stint of STD/HIV Intervention Programme at Sonagachi*. Calcutta: SHIP.

Jana, S., Basu, I., Rotheram-Borus, M., & Newman, P. (2004). The Sonagachi Project: A Sustainable Community Intervention Program. *AIDS Education & Prevention*, 16(5), 405-414.

Janzen, R., Nelson, G., Hausfather, N., & Ochocka, J. (2007). Capturing System Level Activities and Impacts of Mental Health Consumer-Run Organizations. *American Journal of Community Psychology*, 39,287-299.

Jason, L. A., Keys, C. B., Suarez-Balcazar, Y., Taylor, R. R., Davis, M. I., Durlak, J. A., & Isenberg, D. I. (Der.). (2004). *Participatory Community Research: Theories and Methods in Action*. Washington, DC: American Psychological Association.

Jefferson, G. (1979). A Technique for Inviting Laughter and Its Subsequent Acceptance Declination. *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology* içinde, der. G. Psathas (s. 79-96). New York: Irvington.

Jefferson, G. (2004). Glossary of Transcript Symbols with an Introduction. *Conversation Analysis: Studies from the First Generation* içinde, der. G. H. Lerner. (s. 13-31). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

Jenkins, J. H. (1991). The State Construction of Affect: Political Ethos and Mental Health Among Salvadoran Refugees. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 15, 139-165.

Jensen, A. R. (1969). How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement? *Harvard Educational Review*, 39, 1-123.

Jensen, A. R., & Johnson, F. W. (1994). Race and Sex Differences in Head Size and IQ. *Intelligence*, 18, 309-333.

Johannsen, A.M. (2003). Participatory Action-Research in Post-Conflict Situations: The Example of the War-Torn Societies Project. der. M. Fischer, A. Austin, and N. Ropers, *Berghof Handbook for Conflict Transformation* içinde. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.

Johnston, E., & Johnson, A. (2008). Searching for the Second Generation of American Women Psychologists. *History of Psychology*, 11, 40-72.

Jutel, A. (2006). The Emergence of Overweight as a Disease Entity: Measuring Up Normality. *Social Science & Medicine*, 63, 2268-2276.

Kagan, C., & Burton, M. (2001). *Critical Community Psychology Praxis for the 21st Century*. İngiliz Psikoloji Topluluğu konferansında sunulmuştur, Glasgow.

Kagan, C., Burton, M., & Siddiquee, A. (2008). Action Research. In C. Willig and W. Stainton Rogers (Der.), *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.

Kairys, D. (Der.). (1998). *The Politics of Law: A Progressive Critique* (üçüncü baskı). New York: Basic Books.

Kalil, A. (2001). The Role of Social Science in Welfare Reform. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 1, 183-185.

Kamin, L. (1974). *The Science and Politics ofI. Q.* Potomac, MD: Erlbaum.

Kaptein, A., & Weinman, J. (2004). Health Psychology: Some Introductory Remarks. *Health Psychology* içinde, der. A. Kaptein and J.Weinman (s. 3-18). Oxford: Blackwell.

Kaschak, E., & Tiefer, L. (Der.). (2001). *A New View of Women's Sexual Problems*. New York: Haworth Press.

Katz, D., & Kahn, R. L. (1978).*The Social Psychology of Organizations*. New York: Wiley.

Kawachi, I., Kennedy, B., & Wilkinson, R. (Der.). (1999). *The Society and Population Health Reader: Income Inequality and Health*. New York, NY: The New Press.

Keller, E. F. (1985). *Reflections on Gender and Science*. New Haven, CT: Yale University Press. [Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, 2007]

Kelly, J. G. (1966). Ecological Constraints on Mental Health Services. *American Psychologist*, 21, 535-539.

Kendall, D. (2005). *Framing Class: Media Representations of Wealth and Poverty in America*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Keniston, K. (1968). How Community Mental Health Stamped Out the Riots. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 1, 3-12.

Kennedy, D. (1973). Legal Formality. *The Journal of Legal Studies*, 2, 352-398.

Kessler, S. J., & McKenna, W. (1985). *Gender: An Ethnomethodological Approach.* Chicago: University of Chicago Press.

Keyes, C. L. M., & Haidt, J. (E.). (2003). *Flourishing: Positive Psychology and the Life Well-Lived.* Washington, DC: American Psychological Association.

Kiernan, V. C. (1993). Colonialism. In W. Outhwaite and T. Bottomore (Der.), *Dictionary of Twentieth Century Social Thought* (s. 91-94). Oxford: Blackwell.

Kimble, G. (1984). Psychology's Two Cultures. *American Psychologist*, 39, 833-839.

Kirk, S. A., & Kutchins, H. (1992). *The Selling of DSM: The Rhetoric of Science in Psychiatry.* Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.

Kirp, D. (2007). *The Sandbox Investment.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kiselica, M. S., & Robinson, M. (2001). Bringing Advocacy Counseling to Life: The History, Issues, and Human Dramas of Social Justice Work in Counseling. *Journal of Counseling and Development*, 79(4), 387-397.

Kitzinger, C. (Der.). (1994). Should Psychologists Study Sex Differences? *Feminism & Psychology*, 4(4), 501-506.

Kitzinger, C. (1997). Lesbian and Gay Psychology: A Critical Analysis. In D. Fox and I. Prilleltensky (Der.), *Critical Psychology: An Introduction* (s. 202-216). London: Sage.

Kitzinger, C., & Wilkinson, S. (2004). Social Advocacy for Equal Marriage: The Politics of "Rights" and the Psychology of "Mental Health". *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 4(1), 1-22.

Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism.* New York: Metropolitan Books.

Kleinman, A. (1984). *The Illness Narratives.* New York: Basic Books.

Kleinman, A. (1988). *Rethinking Psychiatry: From Cultural Category to Personal Experience.* New York: Free Press.

Kleinman, A. (1995). *Writing at the Margin: Discourse between Anthropology and Medicine.* Berkeley: University of California Press.

Kluegel, J. R., & Smith, E. R. (1986). *Beliefs About Inequality: Americans'Views of What Is and What Ought To Be.* New York: Aldine De Gruyter.

Kluger, R. (2004). *Simple Justice: The History of Brown v. Board of Education and Black America's Struggle For Equality* (rev. der.). New York: Knopf.

Koch, S. (1985). The Nature and Limits of Psychological Knowledge: Lessons of a Century Qua "Science". *A Century of Psychology as Science* içinde, der. S. Koch and D. E. Leary, (s. 75-97). New York: McGraw-Hill.

Kocsis, R. N. (der). (2007). *The Psychology of Violence and Serial Crime: An International Perspective.* Totowa, NJ: Humana Press.

Kolb, D. A., & Frey, R. (1975) Toward an Applied Theory of Experiential Learning. *Theories of Group Process* içinde, der. C. Cooper. London: John Wiley.

Komaki, J. L. (1986). Applied Behavioral Analysis and Organizational Behavior: Reciprocal Influences of the Two Fields. *Research in Organizational Behavior* içeride, der. B. M. Staw and L. L. Cummings, (Vol. 8, s. 297-334). Greenwich, CT: JAI Press.

Koocher, G. P. (2007). 21st Century Ethical Challenges for Psychology. *Ameri-*

can Psychologist, 62, 375-384.
Korten, D. (2001). *When Corporations Rule the World* (2. Baskı.). Bloomfield, CT: Berrett- Koehler.
Kraut, R. (2007). *What is Good and Why: The Ethics of Well-being*. Cambridge, MA: Harvard.
Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). *Building Communities From the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*. Evanston, IL: Institute for Policy Research.
Kristoff, A. L. (1996). Person-Organization Fit: An Integrative Review of its Conceptualizations, Measurement, and Implications. *Personnel Psychology*, 49,1-49.
Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, MA: Peabody Museum.
Kropotkin, P. (1902). *Mutual Aid*. Boston, MA: Extending Horizons Books. [Karşılıklı Yardımlaşma Evrimin Bir Faktörü, Çev. Deniz Güneri ve Işık Ergüden,Kaos Yayınları, 2001]
Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. [Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Çev. Nilüfer Kuyaş,Kırmızı Yayınları, 2011]
Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions* (2. Baskı). London: Tavistock.
Kuther, T. L. (2004). *Your Career in Psychology: Psychology and Law*. Belmont, CA: Wadsworth.
Kytle, J. (1977). Ideology and Planned Social Change: A Critique of Two Popular Change Strategies. *Personality and Social Psychology Bulleting*, 3, 697-706.
Lacan, J. (1977). *Ecrits: A Selection* (İng. Çev. A. Sheridan). New York: Norton.
Lacan, J. (1985). *Feminine Sexuality*. New York: W. W. Norton.
Lacan, J. (1991). *L'envers de la Psychanalyse*. Paris: Editions du Seuil.
Lamada, M. I. (2006). Children's Rehabilitation Center Upholds Human Rights. *The Just Word*, XII(1), 4.
Landrine, H. (1989). The Politics of Personality. *Psychology of Women Quarterly*, 13, 325-340.
Langhout, R. (2006). Where Am I? Locating Myself and its Implications for Collaborative Research. *American Journal of Community Psychology*, 37, 267-274.
Langston, D. (1998). Tired of Playing Monopoly? *Race, Class, and Gender: An Anthology* içinde, der. M. L. Andersen ve P. H. Collins (Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company), s. 126-136
Laqueur, T. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Latane, B. (1981). The Psychology of Social Impact. *American Psychologist*, 36(4), 343-356.
Latane, B., & Darley, J. M. (1970). *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help? New York*: Meredith.
Latane, B., & Nida, S. (1981). Ten Years of Research on Group Size and Helping. *Psychological Bulletin*, 89, 307-324.

Laurie, C. (1996). *The Propaganda Warriors: America's Crusade Against Nazi Germany*. Lawrence, KS: University Press of Kansas.

Laurier, E., McKie, L., & Goodwin, N. (2000). Daily and Lifecourse Contexts of Smoking. *Sociology of Health and Illness*, 22, 289-309.

Lemme, B. (2006). *Development in Adulthood* (4. Baskı). New York: Pearson.

Lerner, G. (1979). *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History*. New York: Oxford University Press.

Lerner, M. J. (1982).The Justice Motive in Human Relations and the Economic Model of Man: A Radical Analysis of Facts and Fictions, *Cooperation and Helping Behavior: Theories and Research* içinde, der. V. J. Derlega ve J. Grzelak. (New York: Academic Press). s. 249-278.

Levy, B., & Sidel, V. (Der.). (2006). *Social Injustice and Public Health*. New York: Oxford.

Levy, M. (2007). *Indigenous Psychology in Aotearoa: Realising Maori Aspirations*. Basılmamış PhD, University of Waikato, Hamilton.

Lewin, K. (1935). *A Dynamic Theory of Personality*. New York: McGraw-Hill.

Lewin, K. (1946). Action Research and Minority Problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34-46.

Lewin, K. (1947). Frontiers in Group Dynamics: II. Channels of Group Life, Social Planning and Action Research. *Human Relations*, 1(2), 143-153.

Lewin, K. (1948). *Resolving Social Conflicts: Selected Papers On Group Dynamics*. New York: Harper.

Lewis, J., Arnold, M., House, R., & Toporek. R. (2006). *Advocacy Competencies*. http://www.counseling.org/Files/FD.ashx?guid=680f251e-b3d0-4f7 7-8aa3- 4e360f32f05e.

Lewis, J. A., Lewis, M. D., Daniels, J. A., & D'Andrea, M. J. (2003) Community Counseling: Empowering Strategies for a Diverse Society. (3. Baskı). Pacific Grove, CA: Brooks/ Cole-Thomson Learning.

Liem, R. (2005). Creating Still Present Pasts: Korean Americans and the "Forgotten War". *Exhibit Brochure: Still Present Pasts*. Boston College, MA.

Liem, R. (2007). Silencing Historical Trauma: The Politics and Psychology of Memory and Voice. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(2), 1-22.

Linton, S. (1998). *Claiming Disability: Knowledge and Identity*. New York: New York University Press.

Lippitt, R. (1939). Field Theory and Experiment in Social Psychology: Autocratic and Democratic Group Atmospheres. *American Journal of Sociology*, 45, 26-49.

Liu, W. M., Ali, S. R., Soleck, G., Hopps, J., Dunston, K., & Pickett, T. (2004). Using Social Class in Counseling Psychology Research. *Journal of Counseling Psychology*, 51, 3-18.

Livneh, H. (2001). Psychosocial Adaptation to Chronic Illness and Disability: A Conceptual Framework. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 44(3), 151-160.

Livneh, H., & Antonak, R. F. (2005). Psychological Adaptation to Chronic Illness and Disability: A Primer for Counselors. *Journal of Counseling and Development*, 83, 12-20.

Locke, A., & Edwards, D. (2003). Bill and Monica: Memory, Emotion and Normativity in Clinton's Grand Jury Testimony. *British Journal of Social Psychology*, 42, 239-256.

Locke, E. A. (2002). The Dead End of Postmodernism, *American Psychologist*, 57, 458.

Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). Work Motivation and Satisfaction: Light at the End of the Tunnel. *Psychological Science*, 1, 240-246.

Loehlin, J. C. (1992). *Genes and Environment in Personality Development*. Newbury Park, CA: Sage.

Longenecker, C. O., & Gioia, D. A. (1992). The Executive Appraisal Paradox. *Academy of Management Executive*, 6(2), 18-28.

Lord, J., & Hutchison, P. (1993). The Process of Empowerment: Implications for Theory and Practice. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 12(1), 5-22.

Lord, J., & Hutchison, P. (2007). *Pathways to Inclusion:Building a New Story With People and Communities*. Concord, ON: Captus Press Inc.

Lord, R. G., & Maher, K. J.(1991). *Leadership and Information Processing: Linking Perceptions and Performance*. London: Unwin Hyman.

Lott, B. (2002). Cognitive and Behavioral Distancing from the Poor. *American Psychologist*, 57, 100-110.

Lott, B., & Bullock, H. E. (2007). *Psychology and Economic Injustice: Personal, Professional, and Political Intersections*. Washington, DC: American Psychological Association.

Lubek, I., Wong, M. L., McCourt, M., Chew, K., Dy, B. C., Kros, S., Pen, S., Chhit, M., Touch, S., Lee, T. N., & Mok, V. (2002). Collaboratively Confronting the Current Cambodian HIV/AIDS Crisis in Siem Reap: A Cross-disciplinary, Cross-cultural Participatory Action Research Project in Consultative, Community Health Change. *Asian Psychologist*, 3, 21-28.

Luhrmann, T. M. (2000). *Of Two Minds: The Growing Disorder in Psychiatry*. New York: Alfred A. Knopf.

Lui, M., Robles, B., Leondar-Wright, B., Brewer, R., & Adamson, R. (2006). *The Color of Wealth: The Story Behind the US Racial Wealth Divide*. New York: New Press.

Lukacs, G. (1967). *History and Class Consciousness*. London: Merlin Press. [İlk Baskı 1923.][Tarih ve Sınıf Bilinci, Çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 2006]

Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development*, 71, 543-562.

Lykes, M. B. (2000). Possible Contributions of a Psychology of Liberation: Whither Health and Human Rights? *Journal of Health Psychology*, 5, 383-397.

Lykes, M. B. (2001). Human Rights Violations as Structural Violence. *Peace, Conflict and Violence: Peace Psychology for the 21st Century* içinde, der. D. J. Christie, R. V. Wagner and D. DuN. Winter , s. 158-167. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Lykes, M. B., & Coquillon, E. (2006). Participatory and Action Research and Feminisms: Towards Transformative Praxis. *Handbook of Feminist Research:*

Theory and Praxis içinde der. S. Hesse-Biber , s. 297-326. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Lykes, M. B., & Mallona, A. (2008). Towards Transformational Liberation: Participatory Action Research and Activist Praxis. *The SAGE Handbook of Action Research II* içinde, der. P. Reason and H. Bradbury , s. 260-292. London: SAGE Publications Ltd.

Lykes, M. B., & Mersky, M. (2006). Reparations and Mental Health: Psychosocial Interventions Towards Healing, Human Agency, and Rethreading Social Realities. In Pablo de Greiff (Der.), *The Handbook of Reparations* (s. 589-622). Oxford: Oxford University Press.

Lykes, M.ve B., Mateo, A.C., Anay, J. C., Caba, A.L., Ruiz, U., & Williams, J. W. (1999). Telling Stories-Rethreading Lives: Community Education, Women's Development, and Social Change Among the Maya Ixil. *International Journal of Leadership in Education: Theory and Practice*, 2(3), 207-227.

Lynch, M., & Bogen, D. (1996). *The Spectacle of History: Speech, Text and Memory at the Iran-Contra Hearings.* Durham, NC: Duke University Press.

Lynch, R. (2007). *Enriching Children, Enriching the Nation: Public Investment in High Quality Prekindergarten*. Washington, DC: Economic Policy Institute.

Lyons, A., & Chamberlain, K. (2006). *Health Psychology: A Critical Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Macleod, C. (2004). Writing into Action: The Critical Research Endeavour. *Critical Psychology* içinde, der. D. Hook, . Cape Town, South Africa: University of Cape Town Press.

Macleod, C., & Bhatia, S. (2008). Postcolonialism and Psychology. *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology* içinde, der. C. Willig and W. Stainton Rogers, . London: Sage.

Maddux, J. E. (2002). Stopping the Madness: Positive Psychology and the Deconstruction of the Illness Ideology and the DSM. *Handbook of Positive Psychology* içinde, der. C.R. Snyder and S.J. Lopez, (s. 13-25). New York: Oxford University Press.

Madison, D. S. (2005). *Critical Ethnography: Method, Ethics and Performance.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Mainiero, L.A., & Sullivan, S.E. (2006). *The Opt-Out Revolt: Why People Are Leaving Companies to Create Kaleidoscope Careers.* Mountain View, CA: Davies-Black Publishing.

Manning, R., Levine, M., & Collins, A. (2007). The Kitty Genovese Murder and the Social Psychology of Helping: The Parable of the 38 Witnesses. *American Psychologist*, 62(6), 555-562.

Mantsios, G. (1998). Media Magic: Making Class Invisible. In P. S. Rothenberg (Der.), *Race, Class, and Gender in the United States: An Integrated Study* (4. Baskı) (s.. 510-519). New York: St. Martin's Press.

Marcus, E. (2002). *Making Gay History: The Half-Century Fight for Lesbian and Gay Rights.* New York: Perennial.

Marcuse, H. (1955). *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud.* Boston, MA: Beacon. [Eros ve Uygarlık, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 1985]

Marcuse, H. (1964). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston, MA: Beacon. [Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 1990]

Marecek, J. (1993). Disappearances, Silences, and Anxious Rhetoric: Gender in Abnormal Psychology Textbooks. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 13, 114-123.

Marks, D. F. (2002). Editorial Essay: Freedom, Responsibility and Power: Contrasting Approaches to Health Psychology. *Journal of Health Psychology*, 7, 5-19.

Marks, D. F. (2004). Rights to Health, Freedom from Illness: A Life and Death Matter. *Critical Health Psychology* içinde, der. M. Murray, s. 61-82. Basingstoke, UK: Palgrave.

Marmor, J. (1949). *Psychoanalysis. Philosophy for the Future: The Quest of Modern Materialism* içinde (Der.) R. W. Sellars, s. 317-339. New York: Macmillan.

Marmot, M. (1999). Introduction. *Social Determinants of Health* içinde, der. M. Marmot ve R. Wilkinson, s. 1-16. New York: Oxford.

Marmot, M. (2004). *The Status Syndrome: How Social Standing Affects Our Health and Longevity*. New York: Owl Books.[Sağlığın Sosyal Belirleyicileri, Çev. der. İlker Kayı ve Yeşim Yasin, İnsev Yayınları, 2009]

Marmot, M. G., Bosma, H., Hemingway, H., Brunner, E., & Stansfeld, S. (1997). Contribution of Job Control & Other Risk Factors to Social Variations in Coronary Heart Disease Incidence. *Lancet*, 350, 235-239.

Marshall, B. (2002). "Hard Science": Gendered Constructions of Sexual Dysfunction in the "Viagra Age". *Sexualities*, 5(2), 131-158.

Martin, J., Sugarman, J. H., & Thompson, J. (2003). *Psychology and the Question of Agency*. Albany, NY: Suny Press.

Martin, P. P., Lounsbury, D. W., & Davidson, W. S. (2004). AJCP as a Vehicle for Improving Community Life: An Historic-Analytic Review of the Journal's Contents. *American Journal of Community Psychology*, 34, 163-173.

Martin-Baro, I. (1994). *Writings For A Liberation Psychology* (A. Aron ve S. Corne, İng. Çev.). Cambridge, MA: Harvard.

Maruyama, G., & Peterson, J. J. (2007). Editor's Forward to "Psychologists and the Use of Torture In Interrogations" and Invited Comments about that article. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 7(1), 1-6.

Marx, K. (1906). *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1. Chicago: Kerr. [Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: 1, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yorda Kitap, 2011]

Marx, K. (1970). Theses on Feuerbach. *The German Ideology* içinde, K. Marx and F. Engels, . New York: International. [Alman İdeolojisi (Feuerbach), Ahmet Kardam ve Sevim Belli, Sol Yayınları, 1992]

Marx, K., & Engels, F. (1848/2001). *The Communist Manifesto*. London: Elec Book.[Komünist Manifesto, Çev. Muzaffer İlhan Erdost, Sol Yayınları, 1993]

Maslow, A. (1943). *A Theory of Human Motivation. Psychological Review*, 50, 370-396.

Maslow, A. H. (1963). *Letter to Betty Friedan, January 15, 1963.* Folder 715, Betty Friedan papers, Schlesinger Library, Harvard University, Cambridge, MA.

Matarazzo, J. D. (1980). Behavioral Health and Behavioral Medicine: Frontiers for a New Health Psychology. *American Psychologist*, 35, 807-817.

Matarazzo, J. D. (1982). Behavioral Health's Challenge to Academic, Scientific and Professional Psychology. *American Psychologist*, 37, 1-14.

Maton, K. I., & Salem, D. (1995). Organizational Characteristics of Empowering Community Settings: A Multiple Case Study Approach. *American Journal of Community Psychology*, 23, 631-656.

Maxwell, S. E., & Arvey, R. D. (1993). The Search for Predictors with High Validity and Low Adverse Impact: Compatible or Incompatible Goals? *Journal of Applied Psychology*, 78(3), 433-437.

Mazowiecki, T. (1993). United Nations Commission on Human Rights: Situation of Human Rights in the Territory of the former Yugoslavia. New York: United Nations.

McAdam, D., & Scott, R. (2005). Organizations and Movements. *Social Movements and Organization Theory* içinde, der. G. F. Davis, D. McAdam, W. R. Scott, and M. N. Zald , (s. 4-40). New York: Cambridge University Press.

McAdams, D. P., & Ochberg, R. L. (Der.). (1988). Psychobiography and Life Narratives. *Journal of Personality*, 56(1).

McClelland, D. C., & Boyatzis, R. E. (1982). Leadership Motivation Pattern and Long Term Success in Management. *Journal of Applied Psychology*, 67, 737-743.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Personality Trait Structure as a Human Universal. *American Psychologist*, 52(5), 509-516.

McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and its Applications. *Journal of Personality*, 60, 175-215.

McCreanor, T. N. (1993). Mimiwhangata: Media Reliance on Pakeha Commonsense in the Interpretation of Maori Actions. *Sites*, 26, 79-90.

McCreanor, T. N. (1997). When Racism Stepped Ashore: Antecedents of Anti-Maori Discourse in New Zealand. *New Zealand Journal of Psychology*, 26(1), 36-44.

McCreanor, T. N. (2005). "Sticks and stones may break my bones ...": Talking Pakeha Identities. *New Zealand Identities: Departures and Destinations* içinde, (Der.)J. Liu, T. McCreanor, T. McIntosh and T. Te Aiwa , (s. 52-68). Wellington, New Zealand: Victoria University Press.

McCubbin, M. (1994). Deinstitutionalization: The Illusion of Disillusion. *Journal of Mind and Behavior*, 15, 35-53.

McCubbin, M., & Labonte, R. (2002). Toward Psychosocial Theory for an Understanding of the Health and Well-Being of Populations. *Ethical Human Sciences and Services*, 4, 47-61.

McCubbin, M., & Weisstub, D. N. (2001). "Meeting the Needs of the Mentally Ill": A Case Study of the "Right To Treatment" as Legal Rights Discourse in the U.S.A. *Academy for the Study of the Psychoanalytic Arts* (online archives). Ulaşılabilir: http://www.academyanalyticarts.org/cnmccweiss.html

McDermott, M. J. (1992). The Personal is Empirical: Research Methods and Criminal Justice Education. *Journal of Criminal Justice Education*, 3, 237-249.

McLean, C., Carey, M., & White, C. (Der.). (1996). *Men's Ways of Being. Boulder*, CO: Westview Press.

McPherson, P. (2003). Revisionist Historians. *AHA Perspectives Online, September.*

McTaggart, R. (Der.). (1997). *Participatory Action Research: International Contexts and Consequences.* Albany, NY: SUNY Press.

McVittie, C. (2006). Critical Health Psychology, Pluralism and Dilemmas: The Importance of Being Critical. *Journal of Health Psychology*, 11, 373-377.

Meek, V. L. (1988). Organizational Culture: Origins and Weaknesses. *Organization Studies*, 9(4), 453-473.

Mehryar, A.H. (1984). The Role of Psychology in National Development: Wishful Thinking and Reality. *International Journal of Psychology*, 19, 159-167.

Meindl, J. R., Ehrlich, S. B., & Dukerich, J. M. (1985). The Romance of Leadership. *Administrative Science Quarterly*, 30, 78-102.

Melton, G. B. (1990). Law, Science, and Humanity: The Normative Foundation of Social Science in Law. *Law and Human Behavior*, 14, 315-332.

Melton, G. B. (1992). The Law Is a Good Thing (Psychology Is, Too). Human Rights in Psychological Jurisprudence. *Law and Human Behavior*, 16, 381-398.

Melton, G. B., & Saks, M. J. (1986).The Law as an Instrument of Socialization and Social Structure. *The Law as a Behavioral Instrument* içinde (Der.) G. B. Melton ,(s. 235-277). Lincoln: University of Nebraska.

Memmi, A. (1965). *The Colonizer and the Colonized* (H. Greenfield, İng. Çev.). Boston, MA: Beacon Press.[Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi, Çev. R. Şen Süer, Versus Kitap Yayınları, 2009]

Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception* (C. Smith, İng. Çev.). London: Routledge and Kegan. (İlk baskı 1945.)

Merry, S. E. (2006). Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle. *American Anthropologist*, 108(1), 38-51.

Messer, E. (1995). Anthropology and Human Rights in Latin America. *Journal of Latin American Anthropology*, 1(1), 48-97.

Meyer, J. W., Ramirez, F. O., Frank, D. J., & Schofer, E. (2006). *Higher Education as an Institution.* CDDRL Working Papers, 57.

Meyerowitz, J. (1993). Beyond the Feminine Mystique: A Reassessment of Postwar Mass Culture, 1946-1958. *Journal of American History*, 79, 1455-1482.

Meyerowitz, J. (2004). Hooker, Evelyn. *Notable American Women: A Biographical Dictionary Completing the Twentieth Century* içinde, der. S. Ware, (s. 308-309). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Meyerson, D. E. (1994). Interpretations of Stress in Institutions: The Cultural Production of Ambiguity and Burnout. *Administrative Science Quarterly*, 39, 628-653.

Mielewczyk, F., & Willig, C. (2007). Old Clothes and an Older Look: The Case for a Radical Makeover in Health Behaviour Research. *Theory & Psychology*, 17, 811-837.

Milgram, S. (1963). Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal & Social Psychology*, 67, 371-378.

Milgram, S. (1974). *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York: Harper Collins.

Miller, D. (1978). *Social Justice*. Oxford: Clarendon.

Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Miller, J. B. (1976). *Toward A New Psychology of Women*. Boston, MA: Beacon.

Miller, K. E., & Rasco, L. M. (Der.). (2004). *The Mental Health of Refugees: Ecological Approaches to Healing and Adaptation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Milovanovic, D. (Der.). (1997). *Chaos, Criminology, and Social Justice: The New Orderly (Dis)Order*. Westport, CT: Praeger.

Milovanovic, D. (2003). *An Introduction to the Sociology of Law* (3. Baskı). Monsey, NY: Criminal Justice Press.

Milovanovic, D. (2002). *Critical Criminology at the Edge: Postmodern Perspectives, Integration, and Applications*. Westport, CT: Praeger.

Ministry of Justice. (2008). *Main Elements of Foreshore and Seabed Act*. [http://www.justice.govt.nz/foreshore/main2.html] İnternet adresinden 22 Mart 2008 tarihinde erişilmiştir.

Minton, H. L. (2002). *Departing from Deviance; A History of Homosexual Rights and Emancipatory Science in America*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Mishler, E.G. (1990). Validation in Inquiry-Guided Research: The Role of Exemplars in Narrative Studies. *Harvard Educational Review*, 60, 415-442.

Mitchell, T. R. (1974). Expectancy Models of Job Satisfaction, Occupational Preference, and Effort: A Theoretical, Methodological, and Empirical Appraisal. *Psychological Bulletin*, 81, 1053-1077.

Mkhize, N. (2004). Psychology: An African Perspective. *Critical Psychology* içinde, der D. Hook, (s. 24-52). Lansdowne, South Africa: UCT Press.

Moane, G. (1999). *Gender and Colonialism: A Psychological Analysis of Oppression and Liberation*. Houndmills: Macmillan Press.

Moane, G. (2003). Bridging the Personal and the Political: Practices for a Liberation Psychology. *American Journal of Community Psychology*, 31, 91-101.

Moewaka-Barnes, A., Gregory, M., McCreanor, T., Nairn, R., Pega, F., & Rankine, J. (2005). *Media and Te Tiriti o Waitangi 2004*. Tamaki Makaurau/Auckland: Kupu Taea: Media and Te Tiriti Project.

Mollica, R. F., Lopes Cardozo, B., Osofsky, H. J., Raphael, B., Ager, A., & Salama, S. (2004). Mental Health in Complex Emergencies. *The Lancet*, 364(9450), 2058.

Mona, L., Cameron, R., & Fuentes, A. (2006). Broadening Paradigms of Disability Research to Clinical Practice: Implications for Conceptualization and Application. *Handbook of Applied Disability and Rehabilitation Research* içinde, der. K. Hagglund and A. Heinemann der. New York: Springer Publishing Company.

Monahan, J., & Walker, L. (1991). Judicial Use of Social Science Research. *Law and Human Behavior*, 15, 571-584.

Monsebraaten, L. (2008). GTA Middle Class Struggles: Gap Between Rich and Poor Widens While the Centre Lags, Census Figures Show. *The Toronto Star*. [http://www.thestar.com/article/420670] internetten 2 Mayıs tarihinde erişilmiştir.

Montero, M., & Christlieb, P. F. (Der.). (2003). Critical Psychology in Latin America. *Critical Psychology: The International Journal of Critical Psychology*, 9.

Morawski, J. G., & Bayer, B. M. (2003). Social Psychology. *Handbook of Psychology: History of Psychology*, Vol. 1 içinde, der. I. B. Weiner, (s. 223-247). New York: Wiley.

Morawski, J. S. (1984). Not Quite New Worlds: Psychologists' Conceptions of the Ideal Family in the Twenties. *The Shadow of the Past: Psychology Portrays the Sexes içinde*, der. M. Lewin, (s. 97-125). New York: Columbia University Press.

Moreland, D. (1997). *Demanding the Impossible: Human Nature and Politics in Nineteenth Century Social Anarchism*. Washington, DC: Cassell.

Moreno, C., Laje, G., Blanco, C., Jiang, H., Schmidt, A. B., & Olfson, M. (2007). National Trends in the Outpatient Diagnosis and Treatment of Bipolar Disorder in Youth. *Archives of General Psychiatry*, 64, 1032-1039.

Morgan, A. (2000). *What is Narrative Therapy? An Easy-To-Read Introduction*. Adelaide, South Australia: Dulwich Centre Publications.

Morris, E. (2004). *The Foreshore and Seabed Act: A Sad End to a Sorry Spectacle*, [http://www.converge.org.nz/pma/fs191104a.htm]

Morrow, R. A., & Brown, D. D. (1994). *Critical Theory and Methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Morsillo, J., & Prilleltensky, I. (2007). Social Action with Youth: Interventions, Evaluation, and Psychopolitical Validity. *Journal of Community Psychology*, 35, 725-740.

Morss, J. (1996). *Growing Critical: Alternatives to Developmental Psychology*. London: Routledge.

Moss, P., & Teghtsoonian, K. (Der.). (2008). *Contesting Illness: Processes and Practices*. Toronto: University of Toronto Press.

Moynihan, R., & Cassels, A. (2005). *Selling Sickness*. New York: Nation Books. [Satılık Hastalıklar, Çev. Evren Yıldırım ve Gökçesu Tamer, Hayykitap, 2006]

Moynihan, R., & Henry, D. (2006). The Fight Against Disease Mongering: Generating Knowledge for Action. *PLoS Medicine*, 3(4), e191.

Munch, R. (1988). *Understanding Modernity*. London: Routledge.

Munsterberg, H. (1901/1981). *On the Witness Stand: Essays on Psychology and Crime*. Littleton, CO: Fred B. Rothman & Co.

Murray, M. (Der.). (2004). *Critical Health Psychology*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Murray, M., & Campbell, C. (2003). Living in a Material World: Reflecting on Some Assumptions of Health Psychology. *Journal of Health Psychology*, 8, 231-236.

Murray, M., & Chamberlain, K. (Der.). (1998). Qualitative Research [Special Issue]. *Journal of Health Psychology*, 8(2).

Murray, M., & Chamberlain, K. (1999a). Health Psychology and Qualitative Research. *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods* içinde, (Der.) M. Murray and K. Chamberlain , (s. 3-15). London: Sage.

Murray, M., & Chamberlain, K. (Der.). (1999b). *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods.* London: Sage.

Murray, M., & Gray, N. (Der.). (2008). Health Psychology and the Arts [Special Issue]. *Journal of Health Psychology*, 13(2).

Murray, M., & Poland, B. (2006). Health Psychology and Social Action. *Journal of Health Psychology*, 11, 379-384.

Murray, M., & Tilley, N. (2006). Using Community Arts to Promote Awareness of Safety in Fishing Communities: An Action Research Study. *Safety Science*, 44, 797-808.

Mustakova-Possardt, E. (2003). *Critical Consciousness: A Study of Morality in Global, Historical Context*. London: Praeger.

Myers, T. (2003). *Slavoj Zizek.* London: Routledge.

Nadler, D. A., & Tushman, M. L. (1989). Organizational Frame Bending: Principles for Managing Reorientation. *Academy of Management Executive* 3(3), 194-204.

Nairn, M. (1990). *Understanding Colonization*. Basıma sunulmamış taslak, Auckland.

Nairn, R., & McCreanor, T. (1991). Race Talk and Commonsense: Patterns in Pakeha Discourse on Maori/Pakeha Relations in New Zealand. *Journal of Language and Social Psychology*, 10(4), 245-262.

National Commission on Excellence in Education (1983). *A Nation At Risk: The Imperative for Educational Reform*. Washington, DC: US Government Printing Office.

Neckerman, K. M., & Torche, F. (2007). Inequality: Causes and Consequences. *Annual Review of Sociology*, 33, 335-357.

Nehru, J. (1946). The Discovery of India. *Social Change: The Colonial Situation* (1966) içinde, der. I. Wallerstein, (s.. 62-67). New York: John Wiley.

NeighborWorks America. (2006). *Community Building and Organizing Initiative* (Annual Report July 2005-June 2006). Boston, MA.

Nelson, G. (1994). The Development of a Mental Health Coalition: A Case Study.

American Journal of Community Mental Health, 22, 229–255.

Nelson, G., Lord, J., & Ochocka, J. (2001). *Shifting the Paradigm in Community Mental Health: Towards Empowerment and Community*. Toronto: University of Toronto Press.

Nelson, G., Pancer, S., Hayward, K., & Peters, R. (2005). *Partnerships for Prevention: The Story of the Highfield Community Enrichment Project*. Toronto: University of Toronto Press.

Nelson, G., & Prilleltensky, I. (Der.). (2005). *Community Psychology: In Pursuit of Liberation and Well-being*. Basingstoke, UK: Palgrave MacMillan.

Nelson, G., Prilleltensky, I., & MacGillivary, H. (2001). Building Value-based Partnerships: Toward Solidarity with Oppressed Groups. *American Journal of Community Psychology*, 29, 649-677.

Nelson, J. K. (2000). Clinical Assessment of Crying and Crying Inhibition Based on Attachment Theory. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 64, 509-529.

Nelson, S. D., & Caplan, N. (1983). Social Problem Solving and Social Change. *Social Psychology* içinde, D. Perlman and P. C. Cozby (Der.), (s. 503-532). New York: Holt, Rinehart.

Nelson, T. E., & Kinder, D. R. (1996). Issue Frames and Group-Centrism in American Public Opinion. *The Journal of Politics*, 58, 1055-1078.

New Zealand Press Association. (2008). Minor Parties Coy on Post-Election Ties. *New Zealand Herald*, 31 March.

Nicholson, I. A. M. (2001). "GIVING UP MALENESS": Abraham Maslow, Masculinity, and the Boundaries of Psychology. *History of Psychology*, 4, 79-91.

Nicholson, I. A. M. (2003). *Inventing Personality: Gordon Allport and the Science of Selfhood*. Washington, DC: APA Books.

Nietzsche, F. W. G. (1966). *Beyond Good and Evil*. New York: Vintage Books. [İyinin ve Kötünün Ötesinde, Arzu Yarbaş, İlya Yayınevi,]

Nikora, L., Levy, M., Masters, B., & Waitoki, M. (2006). Origins and Development of Indigenous Psychologies: An International Analysis. *International Journal of Psychology*, 41(4), 243-268.

No Hiding Place: Human Rights - A World Report. (1998). *The New Internationalist*, January-February, 298.

Nordstrom, C. (1997). *A Different Kind of War Story*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Nussbaum, M. (1999). *Sex and Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Nussbaum, M. (2002). Women's Capabilities and Social Justice. *Gender Justice, Development, and Rights* içinde, der. M. Molyneaux and S. Razavi, (s. 45-77). Oxford: Oxford University Press.

Nussbaum, M. (2006). *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, MA: Harvard.

Obeyesekere, G. (1984). Depression, Buddhism and the Work of Culture in Sri Lanka. *Culture and Depression* içinde, der. A. Kleinman and B. Good, (s. 134-152). Berkeley, CA: University of California Press.

Ogden, J. (1997). The Rhetoric and Reality of Psychosocial Theories: A Challenge to Biomedicine. *Journal of Health Psychology*, 2, 21-29.

Ogloff, J. R. P., Tomkins, A. J., & Bersoff, D. N. (1996). Education and Training in Psychology and Law/Criminal Justice: Historical Foundations, Present Structures, and Future Developments. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 200-235.

Oliver, K. (2004). *The Colonization of Psychic Space: A Psychoanalytic Social Theory of Oppression*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Oliver, M. (1996). A Sociology of Disability or a Disabled Sociology? *Disability & Society: Emerging Issues and Insights* içinde, der. L. Barton, (s. 18-42). London: Longman.

Olkin, R. (1999). *What Therapists Should Know About Disability*. New York: The Guilford Press.

Olkin, R., & Pledger, C. (2003). Can Disability Studies and Psychology Join Hands? *American Psychologist*, 58(4), 296-304.

Ostrove, J. M., & Cole, E. R. (2003). Privileging Class: Toward a Critical Psychology of Social Class in the Context of Education. *Journal of Social Issues*, 59, 677-692.

Ostrove, J. M., & Long, S. M. (2007). Social Class and Belonging: Implications for College Adjustment. *Review of Higher Education*, 30, 363-389.

Otto, M. (2007). For Want of a Dentist: Pr. George's Boy Dies After Bacteria from Tooth Spread to Brain. [http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/ 2007/02/27/AR2007022702116.html] İnternet adresinden 28 Şubat tarihinde erişilmiştir.

Ouchi, W. G. (1981). Theory Z. Reading, MA: Addison-Wesley.

Oullette, S. C. (2008). Notes for a Critical Personality Psychology: Making Room under the Critical Psychology Umbrella. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 1-20.

Owens, G. (2001). Is Critical Health Psychology Sufficiently Self-Critical? *Psychology, Health & Medicine*, 6, 259-264.

Pacht, W., Fox, R., Zimbardo, P., & Antonuccio, D. (2007). Corporate Funding and Conflicts of Interest: A Primer for Psychologists. *American Psychologist*, 62, 1005-1015.

Pancer, M. (1997). Social Psychology: The Crisis Continues. *Critical Psychology: An Introduction* içinde, der. D. Fox and I. Prilleltensky, . London: Sage.

Papineau, D. (1996). *Citizen Empowerment Through Community Economic Development in a Multiethnic Neighborhood*. Basılmamış doktora tezi. Universite de Montreal, Canada.

Paranjpe, A. C. (1998). *Self and Identity in Modern Psychology and Indian Thought*. New York: Plenum.

Pare, D., & Larner, G. (Der.). (2004). *Collaborative Practice in Psychology and Therapy*. London: The Haworth Press.

Parker, D. F., & DeCotiis, T. A. (1983). Organizational Determinants of Job Stress. *Organizational Behavior and Human Performance*, 32, 160-177.

Parker, I. (1989). *The Crisis in Modern Social Psychology - and How to End It*. London: Routledge.

Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: Sage.

Parker, I. (2003). Jacques Lacan, Barred Psychologist. *Theory and Psychology*, 13(1), 95-115.

Parker, I. (2007). Critical Psychology: What It Is and What It Is Not. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 1-15.

Parker, I., & Burmann, E. (1993). Against Discursive Imperialism, Empiricism and Constructionism: Thirty-Two Problems With Discourse Analysis. *Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action* içinde, der. I. E. Burman and I. Parker, . London: Routledge.

Parker, I., & Spears, R. (Der.). (1996). *Psychology and Society: Radical Theory and Practice*. London, UK: Pluto.

Parthasarathi, P., & Steinitz, V. (2007) Bioweapons Lab Opposed in Boston. *Resist*, 16(3), 6-7.

Patrinos, H. A., Skoufias, E., & Lunde, T. (2007). Indigenous Peoples in Latin

America: Economic Opportunities and Social Networks. Ulaşılabilir: http://www-wds.world bank.org/external/default/WDSContent Server/WDSP/IB/2007/05/03/000016406_2007 0503093331/Rendered/PDF/wps4227.pdf

Pawelski, J., & Prilleltensky, I. (2005). That At Which All Things Aim: Wellness, Happiness, and the Ethics of Organizational Life. *Positive Psychology in Business Ethics and Corporate Social Responsibility* içinde, der. R. Giacalone (s.. 191-208). Charlotte, NC: InfoAge.

Pears, I. (1992). The Gentleman and the Hero: Wellington and Napoleon in the Nineteenth Century. *Myths of the English* içinde, der. R. Porter, (s. 216-236). Cambridge: Polity Press.

Peirce, C. S. (1940). Abduction and Induction. *The Philosophy of Peirce: Selected Writings* içinde, der. J. Bulchder. London: Routledge and Keegan Paul. (1955 yılında Philosophical Writings of Peirce olarak yeniden basıldı, New York: Dover.)

Perkins, D. D., Hughey, J., & Speer, P. W. (2002). Community Psychology Perspectives on Social Capital Theory and Community Development Practice. *Journal of the Community Development Society*, 33, 33-52.

Perlin, M. L. (1991). Power Imbalances in Therapeutic and Forensic Relationships. *Behavioral Sciences and the Law*, 9, 111-128.

Peter, M., Vingerhoets, J. J. M., & Van Heck, G. L. (2001). Personality, Gender and Crying. *European Journal of Personality*, 15, 19-28.

Pfeffer, J. (1981). Management as Symbolic Action: The Creation and Maintenance of Organizational Paradigms. *Research in Organizational Behavior*, Vol. 31 (s. 1-52). Greenwich, CT: JAI Press.

Phillips, D. C. (1987). *Philosophy, Science and Social Inquiry*. Oxford: Pergamon.

Phillipson, C., & Walker, A. (1987). The Case for a Critical Gerontology. *Social Gerontology: New Directions* içinde, der. S. DeGregorio, (s. 1-15). London: Croon Helm.

Pieterman, R. (2007). The Social Construction of Fat: Care and Control in the Public Concern for Healthy Behaviour. *Sociology Compass*, 1/1, 309-321.

Pilgrim, D. (1992). Psychotherapy and Political Evasions. *Psychotherapy and its Discontents* içinde, der. W. Dryden and C. Feltham, (s.. 225-242). Bristol, PA: Open University Press.

Pledger, C. (2003). Discourse on Disability and Rehabilitation Issues: Opportunities for Psychology. *American Psychologist*, 58, 279-288.

Politzer, G. (1928). *Critique des Fondements de la Psychologie*. Paris: Editions Rieder.

Politzer, G. (1994). *Critique of the Foundations of Psychology: The Psychology of Psychoanalysis*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.

Pols, H. (2007). Psychological Knowledge in a Colonial Context: Theories on the Nature of the "Native Mind" in the Former Dutch East Indies. *History of Psychology*, 10, 111-131.

Porter, E. (2006). Study Finds Wealth Inequality is Widening Worldwide. *The New York Times*, 6 Aralık. Ulaşılabilir: http://www.nytimes.com/2006/12/06/business/world business/06wealth.html?ref=business

Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Soci-

ology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
Potter, J. (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
Potter, J., & Hepburn, A. (2005). Qualitative Interviews in Psychology: Problems and Possibilities. *Qualitative Research in Psychology*, 2, 281-307.
Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behavior*. London: Sage.
Potts, A. (2008). The Female Sexual Dysfunction Debate: Different "Problems", New Drugs - More Pressures? *Contesting Illness: Processes and Practices* içinde, der. P. Moss and K. Teghtsoonian, (s. 259-280). Toronto: University of Toronto Press.
Potts, A., & Tiefer, L. (2006). Introduction: Special Issue on "Viagra Culture". *Sexualities*, 9, 267-272.
Potts, R. G. (2003). Emancipatory Education versus School-Based Prevention in African-American Communities. *American Journal of Community Psychology*, 31, 173-183.
Pratt, M. G. (2000). The Good, the Bad, and the Ambivalent: Managing Identification among Amway Distributors. *Administrative Science Quarterly*, 45, 456-493.
President's New Freedom Commission on Mental Health (2003). *Final Report for the President's New Freedom Commission on Mental Health.* [www.mental healthcommission.gov/reports/reports.html] internet adresinden 28 Nisan 2008'de erişilmiştir.
Pressman, J. (1998). Last Resort. New York: Cambridge University Press.
Prilleltensky, I. (1993). The Immigration Experience of Latin-American Families: Research and Action on Perceived Risk and Protective Factors. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 12(2), 101-116.
Prilleltensky, I. (1994). *The Morals and Politics of Psychology: Psychological Discourse and the Status Quo.* Albany, NY: SUNY Press.
Prilleltensky, I. (1997). Values, Assumptions, and Practices: Assessing the Moral Implications of Psychological Discourse and Action. *American Psychologist*, 52(5), 517-535.
Prilleltensky, I. (2000). Bridging Agency, Theory and Action: Critical Links in Critical Psychology. *Critical Psychology: Voices for Change* içinde, der. T. Sloan, (s. 67-81). London: MacMillan.
Prilleltensky, I. (2001). Value-based Praxis in Community Psychology: Towards Psychopolitical Validity. *American Journal of Community Psychology*, 29, 195-201.
Prilleltensky, I. (2003). Poverty and Power. *Poverty and Psychology: From Global Perspective to Local Practice* içinde, der. S. C. Carr and T. S. Sloan, (s. 19-44). New York: Kluwer Academic.
Prilleltensky, I. (2008). The Role of Power In Wellness, Oppression, and Liberation: The Promise of Psychopolitical Validity. *Journal of Community Psychology*, 36, 116-136.
Prilleltensky, I., & Fox, D. (2007). Psychopolitical Literacy for Wellness and Justice. *Journal of Community Psychology*, 35(6), 793-806.

Prilleltensky, I., & Gonick, L. (1996). Polities Change, Oppression Remains: On the Psychology and Politics of Oppression. *Political Psychology*, 17, 127-147.

Prilleltensky, I., & Nelson, G. (2002). *Doing Psychology Critically: Making a Difference in Diverse Settings*. New York: Palgrave Macmillan.

Prilleltensky, I., Nelson, G., & Sanchez, L. A. (2000). Value-based Smoking Prevention Program With Latin American Youth: Program Evaluation. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 9(1-2), 97-117.

Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2003). Towards a Critical Health Psychology Practice. *Journal of Health Psychology*, 8, 197-210.

Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2006). *Promoting Well-Being: Linking Personal, Organizational, and Community Change*. Hoboken, NJ: Wiley.

Prilleltensky, O. (2004). *Motherhood and Disability: Children and Choices*. New York: Palgrave Macmillan.

Prince, T. (2004). Multicultural Psychology, Community Mental Health and Social Transformation. *Challenge*, 11, 1-16.

Proehl, R. A. (2001). *Organizational Change in the Human Services*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Psychosocial Working Group (2003). *Psychosocial Intervention in Complex Emergencies: A Conceptual Framework*. Edinburgh: Authors. [http://www.forcedmigration.org/psychosocial/papers/Conceptual%20Framework.pdf] İnternet adresinden 9 Mayıs 2005 tarihinde erişilmiştir.

Pupavac, V. (2000). Securing the Community? An Examination of International Psychosocial Intervention. Paper presented at "Balkan Security: Visions of the Future Conference", The Centre for South-East European Studies, School of Slavonic and East European Studies, University College London, 16-17 June.

Putnam, M., Greenen, S., Powers, L., Saxton, M., Finney, S., & Dautel, P. (2003). Health and Wellness: People with Disabilities Discuss Barriers and Facilitators to Well Being. *Journal of Rehabilitation*, I(1), 37-45.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

Putzke, J., Richards, S., Hicken, B., & DeVivo, M. (2002). Predictions of Life Satisfaction. A Spinal Cord Injury Research Study. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 83, 555-561.

Rabinow, P. (Der.). (1984). *The Foucault Reader*. New York: Pantheon.

Radley, A. (1994). *Making Sense of Illness: The Social Psychology of Health and Disease*. London: Sage.

Radley, A. (2000). Health Psychology, Embodiment and the Question of Vulnerability. *Journal of Health Psychology*, 5, 297-304.

Rappaport, J. (1977). *Community Psychology: Values, Research, and Action*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.

Rappaport, J. (1981). In Praise of Paradox: A Social Policy of Empowerment over Prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, 1-25.

Rappaport, J., & Stewart, E. (1997). A Critical Look at Critical Psychology: Elaborating the Questions. *Critical Psychology: An Introduction* içinde, der. D. Fox and I. Prilleltensky, (s. 301-317). London: Sage.

Rawls, J. (1972). *A Theory of Justice*. New York: Oxford University Press.
Reason, P., & Bradbury, H. (Der.). (2001). *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London: Sage.
Reay, D. (1996a). Insider Perspectives or Stealing the Words Out of Women's Mouths: Interpretation in the Research Process. *Feminist Review*, 53, 57-73.
Reay, D. (1996b). Dealing With Difficult Differences: Reflexivity and Social Class in Feminist Research. *Feminism & Psychology*, 6, 443-456.
Reay, D. (1999). "Class Acts": Educational Involvement and Psycho-Sociological Class Processes. *Feminism & Psychology*, 9, 89-106.
Reay, D. (2005). Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Social Class. *Sociology*, 39, 911-928.
Reeve, D. (2002). Negotiating Psycho-Emotional Dimensions of Disability and their Influence on Identity Constructions. *Disability & Society*, 15(5), 493-508.
Reeve, D. (2006). Towards a Psychology of Disability: The Emotional Effects of Living in a Disabling Society. *Disability & Society: Critical Introductions & Reflections* içinde, der. D. Goodley and R. Lawthom, (s. 94-107). New York: Palgrave MacMillan.
Regional Income Distribution. (2008). *The Economist*, 387(8576), 19 April, 118.
Reich, S., Riemer, M., Prilleltensky, I., & Montero, M. (Der.). (2007). *International Community Psychology: History and Theories*. New York: Kluwer.
Reich, W. (1972). *Character Analysis* (3. Baskı). New York: Simon and Schuster. [Kişilik Çözümlemesi, Bertan Onaran, Payel Yay., 1991]
Reicher, S. D., & Haslam, S. A. (2006). Rethinking the Psychology of Tyranny: The BBC Prison Study. *British Journal of Social Psychology*, 45, 1-40.
Reimers, F. A. (2007). Putting It All Together: A Content Analysis and Methodological Review of Intersections of Class, Race, and Gender in the Counseling Literature (Doctoral Dissertation, Texas Woman's University). *Dissertation Abstracts*, 68, 1B.
Rein, M. (1976). *Social Science and Public Policy*. New York: Penguin.
Remenyi, J. (2004). Poverty and Development: The Struggle to Empower the Poor. In D. Kingsbury, J. Remenyi, J. McKay and J. Hunt (Der.), *Key Issues in Development* (s. 190-220). New York: Palgrave MacMillan.
Richards, G. (1997). *Race, Racism and Psychology: Towards A Reflexive History*. London: Routledge.
Richardson, F. C., Rogers, A., & McCarroll, J. (1998). Toward a Dialogical Self. *American Behavioral Scientist*, 41(4), 496-515.
Richardson, J.T. E. (2003). Howard Andrew Knox and the Origins of Performance Testing on Ellis Island, 1912-1916. *History of Psychology*, 6(2), 143-170.
Riggs, D. W., & Augoustinos, M. (2004). Projecting Threat: Managing Subjective Investments in Whiteness. *Psychoanalysis, Culture & Society*, 9, 219-236.
Riggs, D. W., & Augoustinos, M. (2005). The Psychic Life of Colonial Power: Racialised Subjectivities, Bodies, and Methods. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15, 461-477.
Roback, A. A. (1961). *History of Psychology and Psychiatry*. New York: Philo-

sophical Library.
Roberts, B. W., Walton, K. E., & Viechtbauer, W. (2006). Patterns of Mean-Level Change in Personality Traits Across the Life Course: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Psychological Bulletin*, 132(1), 1-25.
Roberts, H., & Gidley, R. (2000). *Memory and Monuments: The Fight Against Impunity in Guatemala*. Publication for Catholic Institute for International Relations.
Robertson, J., & Fitzgerald, L. F. (1990). The (Mis)Treatment of Men: Effects of Client Gender Role and Life-Style on Diagnosis and Attribution of Pathology. *Journal of Counseling Psychology*, 37, 3-9.
Rogler, L. H. (1997). Making Sense of Historical Changes in the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: Five Propositions. Journal of Health and Social Behavior*, 38, 9-20.
Rose, N. (1996). *Inventing our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Rose, N. (2004). Becoming Neurochemical Selves. *Biotechnology, Commerce and Civil Society* içinde, der. N. Stehr (s. 89-128). New York: Transaction Press.
Rose, N. (2006). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Rose, N. (2007). Molecular Biopolitics, Somatic Ethics and the Spirit of Biocapital. *Social Theory & Health*, 5, 3-29.
Rosenberg, R. (1982). *Beyond Separate Spheres: Intellectual Roots of Modern Feminism*. New Haven, CT:Yale University Press.
Rosenhan, D. L. (1973). On Being Sane In Insane Places. *Science*, 179(4070), 250-258.
Rosenwald, G. C. (1985). Hypocrisy, Self-deception, and Perplexity: The Subject's Enhancement as Methodological Criterion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 682-703.
Rosenwald, G. C. (1988). Toward a Formative Psychology. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 18, 1-32.
Rosenwald, G. C., & Ochberg, R. L. (Der.). (1992). *Storied Lives: The Cultural Politics of Self-understanding*. New Haven, CT:Yale University Press.
Ross, L., Lepper, M., & Hubbard, M. (1975). Perseverance in Self Perception and Social Perception: Biased Attributional Processes in the Debriefing Paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 880-892.
Roth, W. M., & Lee, Y. J. (2007). "Vygotsky's Neglected Legacy": Cultural-Historical Activity Theory. *Review of Educational Research*, 77(2), 186-232.
Rothman, R. A. (2005). *Inequality and Stratification: Race, Class, and Gender* (5. Baskı.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
Rutherford, A. (2006). Mother of Behavior Therapy and Beyond: Mary Cover Jones and the Study of the "Whole Child". *Portraits of Pioneers in Psychology*, vol. 6I içinde, der. D. A. Dewsbury, L. T. Benjamin and M. Wertheimer, (s. 189-204). Washington, DC: APA Books.
Ryan, W. (1971). *Blaming the Victim*. New York: Vintage Books.
Saegert, S. (2005). *Community Building and Civic Capacity*. Aspen Institute.

Saegert, S. C., Adler, N. E., Bullock, H. E., Cauce, A. M., Lui, W. M., & Wyche, K. F. (2007). *Report of the APA Task Force Report on Socioeconomic Status.* Washington, DC: American Psychological Association.

Said, E. (1978). *Orientalism.* New York: Pantheon.[Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları, Berna Ülner, Metis Yay, 1999]

Said, E. (1988). Yeats and Decolonization. Reprinted in M. Bayoumi & A. Rubin (Der.), (2000) *The Edward Said Reader* (s. 291-313). London: Granta.

Salancik, G. R., & Pfeffer, J. (1977). An Examination of Need-Satisfaction Models of Job Attitudes. *Administrative Science Quarterly*, 22, 427-456.

Salas, E., & Cannon-Bowers, J. A. (2001). The Science of Training: A Decade of Progress. *Annual Review of Psychology*, 52, 471-499.

Samelson, F. (1974). History, Origin Myth, and Ideology: Comte's "Discovery" of Social Psychology. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 4, 217-231.

Samelson, F. (1975). On the Science and Politics of the IQ. *Social Research*, 42, 467-488.

Samelson, F. (1992). Rescuing the Reputation of Sir Cyril [Burt]. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 28, 221-233.

Sampson, E. E. (1983). *Justice and the Critique of Pure Psychology.* New York: Plenum.

Sampson, E. E. (1989). The Challenge of Social Change for Psychology: Globalization and Psychology's Theory of the Person. *American Psychologist*, 44, 914-921.

Sampson, E. E. (1991). *Social Worlds: Personal Lives: An Introduction to Social Psychology.* San Diego, CA: Harcourt Brace Jovanovich.

Sandoval, C. (2000). *Methodology of the Oppressed. Minneapolis*, MN: University of Minnesota Press.

Sarachild, K. [Karthie Amatniek] (1978). Consciousness Raising: A Radical Weapon. *In Redstockings of the Women's Liberation Movement, Feminist Revolution: An Abridged Edition with Additional Writings*, s. 144-50. New York: Random House.

Sarafino, E. P. (2005). *Health Psychology: Biopsychosocial Interactions* (5. Baskı). New York: Wiley.

Sarason, S. B. (1974). *The Psychological Sense of Community: Prospects for a Community Psychology.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Sarason, S. B. (1976). *Community Psychology and the Anarchist Insight. American Journal of Community Psychology*, 4, 243-261.

Sarason, S. B. (1981). *Psychology Misdirected.* New York: Free Press.

Sarat, A., & Kearns, T. (1992). *Law's Violence.* Ann Arbor, MI: Michigan University Press.

Satin, D. G. (1982). Erich Lindemann: The Humanist and the Era of Community Mental Health. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 126(4), 327-346.

Savin-Baden, M., & Wimpenny, K. (2007). Exploring and Implementing Participatory Action Research. *Journal of Geography in Higher Education*, 31, 331-343.

Scarborough, E., & Furumoto, L. (1987). *Untold Lives: The First Generation of*

American Women Psychologists. New York: Columbia University Press.
Schein, E. (1990). Organizational Culture. *American Psychologist*, 45, 109-119.
Schein, E. (2006). From Brainwashing to Organizational Therapy: A Conceptual and Empirical Journey in Search of "Systemic" Health and a General Model of Change Dynamics. A Drama in Five Acts. *Organization Studies*, 27(2), 287-301.
Schiller, B. R. (2003). *The Economics of Poverty and Discrimination* (8. Baskı). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
Schmidt, J. (2000). *Disciplined Minds: A Critical Look at Salaried Professionals and the Soul-Battering System that Shapes their Lives*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
Schmiechen, R. (Director) (1992). *Changing our Minds: The Story of Dr. Evelyn Hooker* [motion picture]. San Francisco, CA : Frameline.
Schnarch, B. (2004). Ownership, Control, Access, and Possession (OCAP) or Self- Determination Applied to Research: A Critical Analysis of Contemporary First Nations Research and Some Options for First Nations Communities. *The Journal of Aboriginal Health*, 1, 80-95.
Schnittker, J., & McLeod, J. D. (2005). The Social Psychology of Health Disparities. *Annual Review of Sociology*, 31, 105-125.
Schram, S. F., Soss, J., & Fording, R. C. (Der.) (2003). *Race and the Politics of Welfare Reform*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
Schriner, K. (2001). A Disability Studies Perspective on Employment Issues and Policies for Disabled People: An International View. *Handbook of Disability Studies* içinde, der. G. Albrecht, K. Seelman, and M. Bury, (s. 642-662). New York: Sage.
Schroeder, J. L. (1998). *The Vestal and the Fasces: Hegel, Lacan, Property, and the Feminine*. Berkeley, CA: University of California Press.
Schultz, D. P. (1969). *A History of Modern Psychology*. New York: Academic Press.
Schwartz, B. (1986). *The Battle For Human Nature*. New York: Norton.
Scott, J., & Leonhardt, D. (2005). Shadowy Lines That Still Divide. *The New Times*,15 May, 1.1.
Seale, C. (2005). New Directions for Critical Internet Health Studies: Representing Cancer Experience on the Web. *Sociology of Health & Illness*, 27, 515-540.
Seider, R. (2001). War, Peace, and the Politics of Memory in Guatemala. *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict* içinde, der. N. Biggar, (s. 184-206). Washington, DC: Georgetown University Press.
Seidman, E. (1988). Back to the Future, Community Psychology: Unfolding a Theory of Social Intervention. *American Journal of Community Psychology*, 16(1), 3-21.
Seligman, M. E. (2002a). Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy. *Handbook of Positive Psychology* içinde, der. C. R. Snyder and S. J. Lopez, (s. 3-9). New York: Oxford University Press.
Seligman. M. E. (2002b). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: The Free Press.[Gerçek Mutluluk, Çev. Semra Kunt Akbaş, Hyb Yay, 2007]

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Anchor Books.
Senge, P. M. (1990). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization* (1. Baskı). New York: Doubleday.
Seve, L. (1978). *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
Shakespeare, T. (2006). *Disability Rights and Wrongs*. New York: Routledge.
Shank, G. (1998). The Extraordinary Powers of Abductive Reasoning. *Theory & Psychology*, 8(6), 841-860.
Sherman, D. K., & Kim, H. S. (2002). Affective Perseverance: The Resistance of Affect to Cognitive Invalidation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 224-237.
Shields, S. (2007). Passionate Men, Emotional Women: Psychology Constructs Gender Differences in the Late 19th Century. *History of Psychology*, 10, 92-110.
Shinn, B. (2006). Psychologists and Torture: APA, PENS, SPSSI, and DSJ. *Forward/SPSSI* (229), 1-2, 20.
Shon, P. (2000). "He you c'me here!" Subjectivization, Resistance, and the Interpellative Violence of Self-Generated Police Citizen Encounters. *International Journal for the Semiotics of Law*, 13, 159-179.
Shon, P., & Arrigo, B. A. (2006). Reality-Based TV and Police-Citizen Encounters: The Intertextual Construction and Situated Meaning of Mental Illness-as-Punishment. *Punishment & Society: The International Journal of Penology*, 8, 59-85.
Sirianni, S., & Friedland, L. (2001). *Civic Innovation in America: Community Empowerment, Public Policy, and the Movement for Civic Renewal*. Berkeley, CA: University of California Press.
Skinner, B. F. (1948). *Walden Two*. New York: Macmillan.
Skinner, B. F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity*. New York: Knopf.
Slife, B. D., Reber, J. S., & Richardson, F. C. (2005). *Critical Thinking About Psychology: Hidden Assumptions and Plausible Alternatives. Washington*, DC: American Psychological Association.
Sloan, T. (1986). Breaking the Objectivist Hold on Personality Psychology. *Annals of Theoretical Psychology*, 4, 226-231.
Sloan, T. (1987). Lucien Seve: Foundations for a Critical Psychology of Personality. *Perspectives on Personality* içinde, der. R. Hogan and W. Jones, 125-142. Greenwich, CT: JAI Press.
Sloan, T. (1994). La Personalidad como Construccion Ideologica. *Construccion y Cntica de la Psicolog, a Social* içinde, der. M. Montero, (s. 177-188). Barcelona: Anthropos.
Sloan, T. (1996a). *Damaged Life: The Crisis of the Modern Psyche*. London: Routledge.
Sloan, T. (1996b). *Life Choices: Understanding Dilemmas and Decisions. Boulder*, CO: Westview.
Sloan, T. (2000). (Der.). *Critical Psychology: Voices for Change*. London: Macmillan.
Sloan, T. (2005). Globalization, Poverty and Social Justice. *Community Psycho-*

logy: In Pursuit of Liberation and Well-being, der. G. Nelson and I. Prilleltensky, (s. 309-329). New York: Palgrave Macmillan.

Small, M. A. (1993). Advancing Psychological Jurisprudence. *Behavioral Sciences and the Law*, 11, 3-16.

Smedslund, J. (1988). *Psycho-Logic*. Berlin: Springer.

Smith, C. (2007). *The Cost of Privilege: Taking On the System of White Supremacy and Racism*. Fayetteville, NC: Camino Press.

Smith, D. J. (2005). The Effectiveness of the Juvenile Justice System. *Criminology and Criminal Justice*, 6(2), 239-257.

Smith, D., Langa, K., Kabeto, M., & Ubel, P. (2005). Health, Wealth and Happiness: Financial Resources Buffer Subjective Wellbeing after Onset of a Disability. *Psychological Science*, 16(9), 663-666.

Smith, L. (2005). Psychotherapy, Classism, and the Poor: Conspicuous by their Absence. *American Psychologist*, 60, 687-696.

Smith, L. T. (1999). *Decolonising Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. Auckland, New Zealand: Zed.

Sobell, L., Ellingstad, T., & Sobell, M. (2000). Natural Recovery from Alcohol and Drug Problems: Methodological Review of the Research with Suggestions for Future Directions. *Addiction*, 95, 749-764.

Speer, P. W., & Hughey, J. (1995). Community Organizing: An Ecological Route to Empowerment and Power. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 729-748.

Speer, P. W., Hughey, J., Gensheimer, L. K., & Adams-Leavitt, W. (1995). Organizing for Power: A Comparative Case Study. *Journal of Community Psychology*, 23, 57-73.

Spence, R. (1999). The Centrality of Community-Led Recovery. *Recovery from Armed Conflict in Developing Countries: An Economic and Political Analysis* içinde, der. G. Harris, (s. 204-222). London: Routledge.

Spicer, J., & Chamberlain, K. (1996). Developing Psychosocial Theory in Health Psychology: Problems and Prospects. *Journal of Health Psychology*, 1, 161-171.

Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? *Marxism and the Interpretation of Culture* içinde, der. N. Cary and L. Grossberg, . Urbana, IL: University of Illinois Press.

Spring, J. (1998). *Education and the Rise of the Global Economy*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

St. James-Roberts, I. (1988, October). Persistent Crying in the First Year of Life: A Progress Report. *Newsletter of the Association for Child Psychology and Psychiatry*, 10, 28-29.

Stacey, H. (1996). Lacan's Split Subjects: Raced and Gendered Transformations. *Legal Studies Forum*, 20, 277-293.

Stainton Rogers, W. (2003). *Social Psychology: Experimental and Critical Approaches*. Maidenhead: Open University Press.

Stam, H. J. (2000). Theorizing Health and Illness: Functionalism, Subjectivity and Reflexivity. *Journal of Health Psychology*, 5, 273-284.

Stam, H. J. (2006). Physician Health Thyself: The Fate of the Professional Cum

Critic. *Journal of Health Psychology*, 11, 385-389.
Stampp, K. (1956). *The Peculiar Institution of Slavery in the Ante-Bellum South*. New York: Alfred Knopf.
Starcevic, V., & Durdic, S. (1993). Post-traumatic Stress Disorder: Current Conceptualization, An Overview of Research and Treatment. *Psihijatrija Danas*, 25 (1-2), 9-22.
Stavenhagen, R. (2006). *Mission to New Zealand: Report by Special Rapporteur on the Situation of Human Rights and Fundamental Freedoms of Indigenous Peoples*. [http://www.converge.org.nz/pma/srnzmarch06.pdf] İnternet adresinden 1 Aralık 2007 tarihinde erişilmiştir
Staw, B. M., & Boettger, R. D. (1990). Task Revision: A Neglected Form of Work Performance. *Academy of Management Journal*, 33, 534-559.
Steinitz, V. (1996). *Interim Report: Welfare and Human Rights Monitoring Project*. Cambridge, MA: Unitarian Universalist Service Committee.
Stephens, N. M., Markus, H. R., & Townsend, S. S. M. (2007). Choice as an Act of Meaning: The Case of Social Class. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(5), 814-830.
Stephenson, N., & Kippax, S. (2008). Memory Work. In C. Willig and W. Stainton Rogers (Der.), *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
Sternberg, R.J. (2005). There are No Public Policy Implications: A Reply to Rushton and Jensen (2005). *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(2), 295-301.
Stevenson, M. (1992). Columbus and the War on Indigenous Peoples. *Race & Class: Journal for Black and Third World Liberation*, 33(3), 27-45.
Stewart, G. L. (2003). Toward an Understanding of the Multilevel Role of Personality in Teams. In M. R. Barrick and A. M. Ryan (Der.), *Reconsidering the Role of Personality in Organizations*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
Stewart, S., Riecken, T., Scott, T., Tanaka, M., & Riecken, J. (2008). Expanding Health Literacy: Indigenous Youth Creating Videos. *Journal of Health Psychology*, 13,180-189.
Stolle, D. P. (2000). *Practicing Therapeutic Jurisprudence*. NC: Carolina Academic Press.
Stone, J. [Judd Marmor]. (1946). Theory and Practice of Psychoanalysis. *Science & Society*, 10, 54-79.
Stout, L. (1996). *Bridging the Class Divide and Other Lessons for Grassroots Organizing*: Boston, MA: Beacon Press.
Strakowski, S. M., Lonczak, H. S., Sax, K. W., West, S. A., Crist, A., Mehta, R., & Thienhaus, O. J. (1995). The Effects of Race on Diagnosis and Disposition from a Psychiatric Emergency Service. *Journal of Clinical Psychiatry*, 56, 101-107.
Subramanian S. V., & Kawachi, I. (2006). Whose Health is Affected by Income Inequality? A Multilevel Interaction Analysis of Contemporaneous and Lagged Effects of State Income Inequality on Individual Self-Rated Health in the United States. *Health & Place*, 12, 141-156.
Sue, D. W., Arredondo, P., & McDavis, R. J. (1992). Multicultural Counseling

Competencies and Standards: A Call to the Profession. *Journal of Counseling and Development*, 70, 477-486.

Sullivan, J., Petronella, S., Brooks, E., Murillo, M., Primeau, L., & Ward, J. (2008).Theatre of the Oppressed and Environmental Justice Communities: A Transformational Therapy for the Body Politic. *Journal of Health Psychology*, 13, 166-179.

Sullivan, N. (2003). *A Critical Introduction to Queer Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Suls, J., & Rothman, A. (2004). Evolution of the Biopsychosocial Model: Prospects and Challenges for Health Psychology. *Health Psychology*, 23, 119-125.

Sveaass, N., & Lavik, N. J. (2000). Psychological Aspects of Human Rights Violations: The Importance of Justice and Reconciliation. *Nordic Journal of International Law*, 69, 35-52.

Swain, J., Griffiths, C., & French, S. (2006). Counseling with the Social Model: Challenging Therapy's Pathologies. *Disability & Society: Critical Introductions & Reflectionst* içinde, der. D. Goodley and R. Lawthom, (s. 155-169). New York: Palgrave MacMillan.

Swiss, S., & Giller, J. E. (1993). Rape as a Crime of War: A Medical Perspective. *Journal of the American Medical Association*, 270, 612-615.

Sylvestre, J., Nelson, G., Durbin, J., George, L., Aubry, T., & Ollenberg, M. (2006). Housing for People with Serious Mental Illness: Challenges for System-Level Development. *Community Development: Journal of the Community Development Society*, 37, 35-45.

Sylvestre, J., Nelson, G., Sabloff, A., & Peddle, S. (2007). Housing for People with Serious Mental Illness: A Comparison of Values and Research. *American Journal of Community Psychology*, 40, 125-137.

Szasz, T. (1962). Bootlegging Humanistic Values through Psychiatry. *Antioch Review*, 22, 341-349.

Szasz, T. (1974). *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct* (rev.). New York: Harper & Row.

Tamasese, K., & Waldegrave, C. (1996). Culture and Gender Accountability in the 'Just Therapy'Approach. *Men's Ways of Being* içinde, der. C. McLean, M. Carey, and C.White, (s. 51-62). Boulder, CO: Westview Press.

Tancredi, L. R. (2005). *Hardwired Behavior: What Neuroscience Reveals About Morality*. New York: Cambridge University Press.

Tapp, J. L. (1974).The Psychological Limits of Legality. *The Limits of Law: Nomos xv* içinde, der. J. R. Pennockand J. W. Chapman, (s. 46-75). New York: Lieber-Atherton.

Tapp, J. L., & Levine, F. J. (Der.). (1977). *Law, Justice, and the Individual in Society: Psychological and Legal Issues*. New York: Holt, Rinehart.

Tate, D., & Pledger, C. (2003). An Integrative Conceptual Framework of Disability: New Directions for Research. *American Psychologist*, 58(4), 289-295.

Tavris, C. (1993). The Mismeasure of Woman. *Feminism & Psychology*, 3, 149-168.

Taylor, S. E., & Fiske, S. T. (1975). Point of View and Perceptions of Causality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(3), 439-445.

Teo, T. (2005). *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory*. New York: Springer.

Teo, T. (2008). From Speculation to Epistemological Violence in Psychology: A Critical- Hermeneutic Reconstruction. *Theory & Psychology*, 18(1), 47-67.

Teo, T., & Febbraro, A. (2003). Ethnocentrism as a Form of Intuition in Psychology. *Theory and Psychology*, 13, 673-694.

Terre Blanche, M., & Durrheim, K. (Der.). (1999). *Research in Practice: Applied Methods for the Social Sciences*. Cape Town, South Africa: University of Cape Town Press.

Thomas, C. (1999). *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability*. Buckingham: Open University Press.

Thompson, J. (1984). *Studies in the Theory of Ideology*. Berkeley: University of California Press.

Thompson Woolley, H. (1910). A Review of the Recent Literature on the Psychology of Sex. *Psychological Bulletin*, 7, 335-342.

Thorndike, R. L. (1986). The Role of General Ability in Prediction. *Journal of Vocational Behavior*, 29, 322-339.

Tiefer, L. (2004). *Sex is Not a Natural Act & Other Essays* (2. Baskı). Boulder, CO: Westview Press.

Tiefer, L. (2006). Female Sexual Dysfunction: A Case Study of Disease Mongering and Activist Resistance. *PLoS Medicine*, 3(4), e178.

Tiefer, L., Brick, P., & Kaplan, M. (2003). *A New View of Women's Sexual Problems: A Teaching Manual*. New York: The Campaign for a New View.

Tolman, C. W. (1994). *Psychology, Society, and Subjectivity: An Introduction to German Critical Psychology*. London: Routledge.

Tolman, C. W., & Maiers, W. (Der.). (1991). *Critical Psychology: Contributions to an Historical Science of the Subject*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Tolman, D. L., & Brydon-Miller, M. (2001). *From Subjects to Subjectivities: A Handbook of Interpretive and Participatory Methods*. New York: New York University Press.

Toporek, R., Gerstein, L., Fouad, N., Roysircar-Sodowsky, G., & Israel, T. (Der.). (2006). *Handbook for Social Justice in Counseling Psychology: Leadership, Vision, and Action*. London: Sage.

Toulmin, S., & Leary, D. E. (1985).The Cult of Empiricism in Psychology, and Beyond. In S. Koch and D. E. Leary (Der.), *A Century of Psychology as Science* (s. 594-617). New York: McGraw-Hill.

Townley, B. (1993). Foucault, Power/Knowledge, and its Relevance for Human Resource Management. *The Academy of Management Review*, 18, 518-545.

Trice, H. M., & Beyer, J. (1984) Studying Organizational Cultures Through Rites and Ceremonials. *Academy of Management Review*, 9(4), 653-669.

Trickett, E. J., & Ryerson Espino, S. L. (2004). Collaboration and Social Inquiry: Multiple Meanings of a Construct and Its Role in Creating Valid and Useful Knowledge. *American Journal of Community Psychology*, 34, 125-137.

Tsui, A. S., & O'Reilly, C. A. (1989). Beyond Simple Demographic Effects: The Importance of Relational Demography in Superior-Subordinate Dyads. *Academy of Management Journal*, 32, 402-423.

Tuffin, K. (2004). *Understanding Critical Social Psychology*. London: Sage.
Tuhiwai Smith, L. (1999). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London: Zed Books.
Tushnet, M. (1986). Critical Legal Studies: An Introduction to its Origins and Underpinnings. *Journal of Legal Education*, 36, 505-517.
Tyler, T., Degoey, P., & Smith, H. (1996). Understanding Why the Justice of Group Procedures Matters: A Test of the Psychological Dynamics of the Group-Value Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 913-930.
Ubel, P., Lowenstein, G., & Jepson, C. (2005). Disability and Sunshine: Can Hedonic Predictions Be Improved by Drawing Attention to Focusing Illusions or Emotional Adaptations? *Journal of Applied Experimental Psychology*, 11(2), 111-123.
Unger, R. (1996). Using the Master's Tools: Epistemology and Empiricism. In S.Wilkinson (Der.), *Feminist Social Psychologies: International Perspectives* (s. 165-181). Buckingham: Open University Press.
Unger, R.M.(1984). *Passion: An Essay on Personality*. New York: Free Press.
UNICEF. (2005). Patterns in Conflict: Civilians Are Now the Targets. Information: Impact of Armed Children in Conflict. [http://www.unicef.org/graca/patterns.htm] İnternet adresinden 25 Mayıs tarihinde erişilmiştir.
US Census Bureau. (2007). *Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States: 2006*. Ulaşılabilir: http://www.census.gov
Uvin, P. (2004). *Human Rights and Development*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, Inc.
Van Dijk, T. A. (1992). Discourse and the Denial of Racism. *Discourse & Society*, 3, 87-118.
Van Dijk, T. A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, CA: Sage.
Van Eenwyk, J. (1991). Archetypes: The Strange Attractors of the Psyche. *Journal of Analytical Psychology*, 36, 1-25.
Van Maanen, J. (1973). Observations on the Making of Policemen. *Human Organizations*, 32, 404-418.
Van Maanen, J., & Schein, E. H. (1979). Toward a Theory of Organizational Socialization. *Research in Organizational Behavior*, 1, 209-264.
Venn, C. (1984). The Subject of Psychology. *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation, and Subjectivity* içinde, der. J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, and V. Walkerdine, (s. 119-152). London: Methuen.
Vermeire, E., Hearnshaw, H., Van Royen, P., & Denekens, J. (2001). Patient Adherence to Treatment: Three Decades of Research. A Comprehensive Review. *Journal of Clinical Pharmacy & Therapeutics*, 26, 331-342.
Vinck, J., & Meganck, J. (2004). Do We Need Critical Health Psychology or Rather Critical Health Psychologists? *Journal of Health Psychology*, 11, 391-393.
Vranesic, M. (2003). *IMC Mental Health Project in Afghanistan*. [http://www.imcworldwide.org/fn_mentalHeatlthmelin.shtml] İnternet adresinden 9 Mayıs tarihinde erişilmiştir.
Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*. New York: Wiley.
Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Wainer, J., & Chesters, J. (2000). Rural Mental Health: Neither Romanticism nor

Despair. *Australian Journal of Rural Health*, 8(3), 141.
Waitangi Tribunal. (2004). WAI 1071 *Urgent Hearings into the Crown's Foreshore and Seabed Policy*. Wellington: Department of Justice.
Waldegrave, C. (2003). Just Therapy. *Just Therapy: A Journey* içinde, der. C. Waldegrave, K. Tamases, F. Tuhaka, and W. Campbell, . Adelaide, South Australia: Dulwich Centre Publications.
Walkerdine, V. (1996). Subjectivity and Social Class: New Directions for Feminist Psychology. *Feminism & Psychology*, 6, 355-360.
Walkerdine, V. (Der.). (2002). *Challenging Subjects: Critical Psychology for a New Millennium*. New York: Palgrave Macmillan.
Walkerdine, V. (2003). Reclassifying Upward Mobility: Femininity and the Neo-Liberal Subject. *Gender and Education*, 15, 237-248.
Wang, C. (2003). Using Photovoice as a Participatory Assessment and Issue Selection Tool: A Case Study with the Homeless in Ann Arbor. *Community Based Participatory Research for Health* içinde, der. M. Minkler and N. Wallerstein, (s. 179-196). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
Wang, C., Burris, M., & Xiang, Y. P. (1996). Chinese Village Women as Visual Anthropologists: A Participatory Approach to Reaching Policymakers. *Social Science and Medicine*, 42, 1391-1400.
Ward, S. C. (2002). *Modernizing the Mind: Psychological Knowledge and the Remaking of Society*. Westport, CT: Praeger.
Warren, M. R. (2001). *Dry Bones Rattling: Community Building to Revitalize American Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
Warren, R. B., & Warren, D. I. (1977). *The Neighborhood Organizer's Handbook*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
Washington, O., & Moxley, D. (2008). Telling My Story: From Narrative to Exhibit in Illuminating the Lived Experience of Homelessness among Older African American Women. *Journal of Health Psychology*, 13, 154-165.
Watson, G., & Williams, J. (1992). Feminist Practice in Therapy. *Gender Issues in Clinical Psychology* içinde, der. J. M. Ussher and P. Nicholson, (s. 212-236). London: Routledge.
Watts, R. J. (1992). Elements of a Psychology of Human Diversity. *Journal of Community Psychology*, 20, 116-131.
Watts, R. J., & Serrano-Garaa, I. (2003). The Quest for a Liberating Community Psychology: An Overview. *American Journal of Community Psychology*, 31, 73-78.
Watts, R. J., Griffith, D. M., & Abdul-Adil, J. (1999). Sociopolitical Development as an Antidote for Oppression - Theory and Action. *American Journal of Community Psychology*, 27, 255-272.
Watzlawick, P., Weakland, J. H., & Fisch, R. (1974). *Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution* (1. Baskı). New York: Norton.
Webb, S. M. (2004).'America is a Middle-Class Nation': The Presentation of Class in the Pages of Life. *Class and News* içinde, der. D. Heider, (s. 167-198). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
Webster, B. H. Jr., & Bishaw, A. (2007). *Income, Earnings, and Poverty Data From the 2006 American Community Survey*. Washington, DC: US Census Bureau.

Weick, K. E. (1984). Small Wins: Redefining the Scale of Social Problems. *American Psychologist*, 39(1), 40-49.

Weick, K. E., & Westley, F. (1996). Organizational Learning: Affirming an Oxymoron. *Handbook of Organization Studies* içinde, der. S. R. Clegg, C. Hardy and W. R. Nord, (s. 440-458). London: Sage.

Weiner, I. B., & Hess, A. K. (Der.). (2006). *The Handbook of Forensic Psychology.* New York: Wiley.

Weiss, H. M., & Kurek, K. E. (2003). Dispositional Influences on Affective Experiences at Work. In M. R. Barrick and A. M. Ryan (Der.), *Reconsidering the Role of Personality in Organizations.* San Francisco: Jossey-Bass.

Weiss, T., & Collins, C. (2000). *Humanitarian Challenges & Interventions* (2. Baskı.). Boulder, CO: Westview Press.

Weisstein, N. (1968). *Kinder, Kuche, Kirche As Scientific Law: Psychology Constructs the Female.* Boston, MA: New England Free Press.

Weisstein, N. (1993). Psychology Constructs the Female; Or, the Fantasy Life of the Male Psychologist (with some Attention to the Fantasies of his Friends, the Male Biologist and the Male Anthropologist). *Feminism & Psychology*, 3, 195-210.

Weller, C. E., & Staub, E. (2006). *Middle Class in Turmoil: Economic Risks Up Sharply For Most Families Since 2001.* Washington, DC: Center for American Progress and Service Employees International Union. [http://www.americanprogress.org/issues/2006/09/MidClassReport.pdf] İnternet adresinden 28 Eylül tarihinde erişilmiştir.

Wessells, M. (2006a). A Living Wage: The Importance of Livelihood in Reintegrating Former Child Soldiers. United Nations Protection of Civilians: Child Protection. Accessed 5 April 2008 from http://protection.unsudanig.org/index.php?fid=child

Wessells, M. (2006b). *Child Soldiers: From Violence to Protection.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wessells, M. G., & Monteiro, C. (2000). Healing Wounds of War in Angola. In D. Donald, A. Dawes, and J. Louw (Der.), *Addressing Childhood Adversity* (s. 176-201). Cape Town: David Philip.

Wessells, M., & Jonah, D. (2005). Reintegration of Former Youth Soldiers in Sierra Leone: Challenges of Reconciliation and Post-Accord Peacebuilding. *Youth and Post-accord Peacebuilding* içinde, der. S. McEvoy, . South Bend, IN: University of Notre Dame Press.

Wetherell, M. S., & Potter, J. A. (1992). *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation.* Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.

Wexler, D. B. (1993). Therapeutic Jurisprudence and Changing Conceptions of Legal Scholarship. *Behavioral Sciences and the Law*, 11, 17-29.

Wexler, D. B., & Winick, B. J. (Der.). (1996). *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence.* Durham, NC: Carolina Academic Press.

Wexler, P. (1996). *Critical Social Psychology.* New York: Peter Lang Publishing.

Wheary, J., Shapiro, T. M., & Draut, T. (2007). *By A Thread: The New Experience of America's Middle Class.* Demos and the Institute on Assets and Social Policy. Ulaşılabilir: http://www.demos.org/pubs/BaT112807.pdf

White, M. (1995). *Re-Authoring Lives: Interviews and Essays.* Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.

White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative Means to Therapeutic Ends.* New York: Norton Press.

Whiteneck, G., Meade, M., Dijkers, M., Tate, D., Bushnik, T., & Forchheimer, M. (2004). Environmental Factors and their Role in Participation and Life Satisfaction after Spinal-Cord Injury. *Archives of Physical Medicine & Rehabilitation*, 85, 1793-1803.

Wiener, R. L., Watts, B. A., & Stolle, D. P. (1993). Psychological Jurisprudence and the Information Processing Paradigm. *Behavioral Sciences and the Law*, 11, 79-96.

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wilkinson, S. (1997a). Feminist Psychology. *Critical Psychology: An Introduction* içinde, der. D. Fox and I. Prilleltensky, (s. 247-264). London: Sage.

Wilkinson, S. (1997b). Prioritizing the Political: Feminist Psychology. *Critical Social Psychology* içinde, der. T. Ibanez and L. fniguez, (s. 178-194). London: Sage.

Williams, C. R. (2004). Anarchic Insurgencies: The Mythos of Authority and the Violence of Mental Health. *Psychological Jurisprudence: Critical Exploration in Law, Crime, and Society* içinde, der. B. A. Arrigo, (s. 43-74). Albany, NY: SUNY Press.

Williams, C. R., & Arrigo, B. A. (2001). Anarchaos and Order: On the Emergence of Social Justice. *Theoretical Criminology: An International Journal*, 5(2), 223-252.

Williams, C. R., & Arrigo, B. A. (2002). *Law, Psychology, and Justice: Chaos Theory and the New* (Dis) Order. Albany, NY: SUNY Press.

Williams, C. R., & Arrigo, B.A. (2007). Drug-taking Behavior, Compulsory Treatment, and Desistance: Implications of Self-Organization and Natural Recovery for Policy and Practice. *Journal of Offender Rehabilitation*, 46(1/2), 57-80.

Williams, D. (1999). *Te Kooti Tango Whenua: The Native Land Court 1864-1909.* Wellington: Huia.

Willig, C. (1998). Constructions of Sexual Activity and their Implications for Sexual Practice. *Journal of Health Psychology*, 3, 383-392.

Willig, C. (2001). *Introducing Qualitative Research in Psychology: Adventures in Theory and Method.* Maidenhead: Open University Press.

Willig, C., & Stainton Rogers, W. (Der.). (2008). *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology.* London: Sage.

Willinsky, J. (1987). Learning the Language of Difference: The Dictionary in High School. *English Education*, 19(3), 146-158.

Willy, R. (1899). *Die Krisis in der Psychologie* [*The Crisis in Psychology*]. Leipzig: Reisland.

Wilson, H., Hutchinson, S., & Holzemer, W. (2002). Reconciling Incompatibilities: A Grounded Theory of HIV Medication Adherence and Symptom Management. *Qualitative Health Research*, 12, 1309-1322.

Wilson, M. (1993). DSM-III and the Transformation of American Psychiatry: A History. *American Journal of Psychiatry*, 150, 399-410.

Winick, B. J., & Wexler, D. B. (Der.). (2003). *Judging in a Therapeutic Key: Therapeutic Jurisprudence and the Courts.* Durham, NC: Carolina Academic Press.

Winks, R. (1987). *Cloak and Gown Scholars in the Secret War, 1939-1961.* New York: Morrow.

Wise, T. (2005). *White Like Me: Reflections on Race from a Privileged Son.* Brooklyn, NY: Soft Skull Press.

Wittgenstein, L. (1961). *Notebooks*, 1914-1916. Oxford: Blackwell.[Defterler (1914-1916), Çev. Ali Utku, Birey Yay, 2004]

Women of Photovoice/ADMI & Lykes, M. B. (2000). *Voces e imagenes: Mujeres Mayas Ixiles de Chajul/Voices and images: Mayan Ixil women ofChajul.* Guatemala: MagnaTerra.

Woodward, W., & Ash, M. G. (Der.). (1982). *The Problematic Science: Psychology in Nineteenth-Century Thought.* New York: Praeger.

World Resources Institute (1998). *World Resources 1998-1999: Environmental Change and Human Health.* [http://population.wri.org/pubs_content_text.cfm.contentID=1374] İnternet adresinden 12 Haziran 2005 tarihinde erişilmiştir.

Wright, B. (1960). *Physical Disability: A Psychological Approach.* New York: Harper & Row.

Wright, B. A., & Lopez, S. J. (2002). Widening the Diagnostic Focus: A Case for Including Human Strengths and Environmental Resources. In C. R. Snyder and S. J. Lopez (Der.), *Handbook of Positive Psychology* (s. 26-44). New York: Oxford University Press.

Wrzesniewski, A., & Dutton, J. E. (2001). Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of their Work. *Academy of Management Review*, 26(2), 179-201.

Wylie, M. S. (1995). Diagnosing for Dollars: The Power of DSM-IV. *Psychotherapy Networker*, May/June, 23-33 and 65-69.

Young, F. (2006). Social Problems: A Focus for a New Branch of Public Health. *Social Theory & Health*, 4, 264-274.

Zenderland, L. (1998). *Measuring Minds: Henry Herbert Goddard and the Origins of American Intelligence Testing.* New York: Cambridge University Press.

Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., & Jaffe, D. (1974). The Psychology of Imprisonment: Privation, Power, and Pathology. *Doing Unto Others: Explorations in Social Behavior* içinde, der. Z. Rubin, (s. 61-73). New Jersey: Prentice-Hall.

Zimmerman, J. L., & Dickerson, V. C. (1996). *If Problems Talked: Adventures in Narrative Therapy.* New York: Guilford.

Zimmerman, M. (2000). Empowerment Theory: Psychological, Organizational, and Community Levels of Analysis. *Handbook of Community Psychology* içinde, der. J. Rappaport and E. Seidman, (s. 43-63). New York: Kluwer Academic/Plenum.

Zinn, H. (1980). *A People's History of the United States.* New York: Harper & Row.

Dizin

A

Aborijin 278, 299, 585
Adamson, W. L. 291, 360, 366, 525, 557
adaptasyon 332, 337
adli psikoloji 220, 221, 236
ağlama 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260
Ahlaki Tedavi Hareketi 397
akıl hastalığı 120, 192, 228, 230, 390, 391, 395, 396, 397, 400, 402, 405, 410
akıl hastalığının tıbbi modeli (eski paradigma) 405
Allport 71, 98, 142, 143, 156, 269, 526, 546, 565
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 370
Amerikan Adli Psikoloji Akademisi 221
Amerikan Gıda ve İlaç Kurumu 325
Amerikan Kızılderili Hareketi 351
Amerikan Psikiyatri Birliği 68, 377
Amerikan Psikoloji Birliği 7, 8, 11, 16, 23, 68, 87, 200, 213, 500, 501
Amerikan Psikoloji-Hukuk Cemiyeti 219
anaakım psikoloji 22, 32, 41, 48, 76, 80, 81, 82, 87, 99, 220, 223, 225, 226, 229, 239, 286, 293, 297, 319, 320, 453
analiz düzeyi 33, 36, 37, 50
anarşizm 42, 220, 223, 228, 230, 236, 237, 520
Anavatan Mahkeme Yasası (1862/65) 356
androsentrik 313
anormallik 121
antidepresan 136
Antipsikiyatri Koalisyonu 404
Aristoteles 75
arka plan 271, 272, 273, 275, 283, 284
Asch 70, 147, 336, 528
atipik hırsızlık suçlusu bozukluğu 127
atomizm 76
Avrupa Psikoloji ve Hukuk Derneği 219
ayrıcalık 147, 191, 279, 300, 312, 416, 428
ayrımcılık 8, 10, 130, 134, 138, 158, 168, 184, 190, 196, 263, 273, 276, 277, 280, 282, 291, 295, 304, 341, 344, 363, 381, 419, 463, 465, 469, 500, 504, 505

B

bağımlı değişken 250
bağımsız değişken 150
bağımsız yaşam hareketi
Bandura, A. 98, 169, 528
Barry, B. 189, 192, 196, 465, 525, 529
Bartlett, F. H. 65, 225, 529
bedenleşme 418
bilişselcilik 223
Billig, M. 146, 147, 239, 268, 271, 351, 360, 530, 531
Binet, A. 218

bireycilik 37, 50, 292, 312
bireysel ayrılıklar
bireysel farklar
Birinci Dünya (ABD) 57, 58, 355, 377, 501
Birleşik Devrimci Cephe (RUF)
biyomedikal psikiyatri
biyomedikal tanı 123, 124
biyo-psiko-sosyal model
Blair, T. 362, 498
Bourdieu, P. 274, 289, 531
Brion, D. 232, 532
Bronstein, K. 312
Burton, M. 184, 365, 366, 440, 533, 553
Butler, J. 317, 318, 319, 322, 324, 327, 413, 533
Büyük Bunalım 143, 157
büyük ilaç 325
büyük kapatılma 396

C-Ç

Chajullu Mayan IXIL kadınları 382
Chomsky, N. 368, 549
cinsel işlev bozukluğu 325
cinsiyetlendirilmiş 8, 310, 311, 312, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324
Clark, B.K. 61, 143, 156, 157, 269, 506, 534, 535
Cockburn, C. 379, 535
Colmar Brunton Anketi 361
Cornwall, A. 380, 384, 386, 536
Cosgrove, L. 536
Craig Hastanesi Çevresel Etmenler Envanteri 339
Curle, A. 354, 537
Çekiciler 231

D

Daha İyi Başlangıçlar Daha İyi Gelecekler Projesi 183
Danziger, K. 54, 79, 82, 83, 156, 537, 538
Davison, B. 538
davranış modifikasyonu 164
Dawes Yasası 1887
değer odaklı 181, 198
değer yüklü 180, 181
delilik 392, 393
denek 83
deneycilerin önyargıları 143
deneysel sosyal psikologlar 145
deneysel sosyal psikoloji 144, 151, 159
depresyon 81, 120, 126, 128, 130, 209, 250, 332, 342, 420, 460, 506
deşifre 244, 251, 259, 457
dezavantajlı grup 195, 439
dışlanma 134, 138, 184, 187, 192, 193, 278, 335, 341, 429
Dickason, O. P. 368, 538
Dilthey, W. 79, 538
doğabilimsel disiplin 74
Donna, R. 335, 343
Dora Vakası 119, 131
dönüştürücü uygulama 47, 467
Dördüncü Dünya 353, 371
drapetomani 127
Dulwich Merkezi 134, 476
duygusal zekâ 466
Dünya Bankası 353, 367
düşünümselliği öğrenmek
düşünümsellik 185, 214, 256, 296, 297, 388, 443, 446

E

ekoloji/ekolojik 18, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 194, 195, 198, 276, 376, 379, 441
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi 375
eleştirel psikoloji 7, 8, 19, 20, 33, 42, 43, 48, 51, 67, 74, 75, 77, 84, 86, 90, 91, 92, 110, 183, 203, 222, 239, 265, 270, 307, 311, 314, 316, 320, 326, 327, 329, 330, 344, 376, 381, 406, 407, 429, 430, 433, 438, 439, 443, 448, 451, 465, 499, 500, 512, 520, 521, 524
eleştirel sağlık psikolojisi 201, 202,

211, 212, 213, 214, 216, 217
eleştirel sosyal psikologlar 145, 150, 156, 157
eleştirel topluluk psikolojisi 184, 185, 188, 195, 198
eleştirel ve özgürleşmeci psikoloji 388
eleştirel yasal çalışmalar 237
elitler 142, 288, 289, 304
Elliot, T. 36, 117, 333, 338, 498, 539, 540
emperyalizm 121, 355, 356, 443
endüstriyel/örgütsel psikoloji (eö psikoloji) 36, 37, 176
Engelli Amerikalılar Yasası 334
engelli çalışmaları 329, 330, 338, 341, 342, 344, 345, 348
engelliliğin sosyal modeli (yeni paradigma) 341
epistemoloji 73, 80, 86, 111, 113, 145, 212, 226, 365, 425, 453
erkeksilik 322
Essed, P. 360, 540
etik-politik meseleler 87
etkileşimsel eylem 257
etnometodoloji 173, 280
ev hanımı psikozu 131
ezilenlerin metodolojisi 86

F

farmakolojikleştirme 206, 211
feminist hareket 184
feminist psikoloji 313, 523
feminizm 220, 223, 226, 236, 465
Fine, M. 14, 130, 300, 304, 511, 512, 513, 541
fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme 223
fotoses tekniği 208, 217
Foucault, M. 11, 12, 39, 79, 86, 88, 111, 121, 164, 166, 177, 242, 393, 394, 395, 396, 409, 413, 448, 542, 569, 578
Fox, D. R. 2, 7, 10, 19, 26, 27, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 75, 103, 136, 218, 219, 221, 222, 229, 230, 235, 237, 395, 429, 440, 499, 507, 520, 523, 524, 542, 543, 548, 554, 566, 568, 569, 582
Freire, P. 40, 78, 108, 185, 195, 207, 208, 209, 366, 367, 381, 403, 440, 444, 488, 493, 500, 507, 515, 518, 543, 544
Freud, S. 55, 56, 66, 74, 98, 100, 101, 108, 111, 131, 227, 412, 413, 418, 448, 529, 544, 555, 558
Friedan, B. 52, 55, 65, 66, 71, 72, 544, 546, 551, 560

G

Garfinkel, H. 173, 280, 281, 316, 318, 544
Garfinkeling 281, 283
Gelişimsel Çalışmalar Enstitüsü 380
Genovese, K. 154, 155, 160, 558
Geri Kazanım Hareketi 402
Gill, C. 333, 334, 335, 336, 338, 342, 344, 345, 346, 545
Gilman, C. P. 120, 545
Golombok, S. 315, 316, 317, 319, 546
Gould, S. J. 52, 57, 58, 59, 61, 62, 87, 546
Gramsci, A. 359, 525, 546
güçlendirme 108, 187, 188, 195, 209, 210, 347, 379, 380, 383, 384, 400, 403, 406, 408, 459, 465, 483, 488, 491, 496
güçsüzleştirme 196

H

Habermas, J. 74, 89, 107, 110, 111, 112, 114, 176, 413, 418, 421, 427, 547
habitus 274, 275, 445
halk sağlığı psikolojisi 202, 203
Haney, C. 151, 219, 220, 506, 547, 583
hastalık tellallığı 211
Hawthorn etkisi 141, 142, 151, 152
hegemonya 163, 168, 359
Hepworth 202, 211, 212, 213, 214, 216, 549

Herman, E. 40, 53, 60, 63, 64, 65, 70, 71, 143, 219, 237, 368, 380, 388, 549
heteronormatiflik 314
heteroseksizm 187, 192, 196, 314
Highfield Topluluğu 183
hikâyelemeci terapi 139, 465
Holzkamp, K. 76, 78, 81, 83, 84, 92, 99, 103, 109, 550
homofobi 192, 471
Horkheimer, M. 88, 161, 162, 412, 551
Howitt, D. 355, 364, 551
hukuk 7, 9, 10, 37, 41, 128, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 400, 514, 520

I-İ

Ibáñez, T. 145, 160
Iniguez, L. 145, 160, 551
IQ 52, 57, 58, 59, 62, 79, 175, 553, 572
IQ ölçümü
ırk 16, 18, 37, 42, 57, 58, 63, 64, 79, 84, 122, 129, 143, 156, 157, 168, 195, 228, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 281, 284, 286, 287, 289, 292, 293, 297, 301, 304, 308, 309, 363, 375, 376, 378, 379, 381, 384, 386, 387, 413, 443, 461, 486, 505, 512, 513
ırkçılık 11, 12, 18, 56, 61, 70, 115, 146, 189, 192, 196, 255, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 281, 282, 284, 353, 357, 359, 360, 362, 369, 373, 378, 379, 383, 385, 388, 421, 423, 427, 456, 463, 470, 499
ideoloji 12, 37, 39, 102, 109, 113, 169, 171, 217, 311, 351, 357, 359, 412, 423, 429, 484
iki-cinsli 306
İkinci Dünya 100, 155, 355
iki-toplumsal cinsiyetli 306
insan doğasının doğası 43, 50
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 373, 375, 514, 515
İnsan Hakları İçin Tabipler 219
insan kaynakları 163, 166, 177, 441
İrlanda İsyan Bastırma Yasası 1799
istihdam üretimine destek (steg) 382
iş analizi 166, 167
işçi sınıfı 24, 36, 288, 290, 298, 304
İşlerliğin Uluslararası Sınıflandırılması (ICF) 339
iyileştirici uygulama 47, 467

J-K

Jonah, D. 382, 383, 385, 581
kadın meseleleri 312, 313
kadınsılık 322
Kagan, C. 184, 365, 366, 440, 441, 533, 553
Kamin, L. 52, 57, 58, 59, 61, 62, 553
Kanadalı Kızılderili Kardeşliği 351
Kanada Psikoloji Birliği 87
Kant, I. 18, 73, 578
kaoloji 231
kaos kuramı 220, 223, 231, 232
Kaos Kuramı 218, 236
kapitalizm 88, 359, 369
karmaşık sistemler bilimi 231
katılımcı eylem araştırmacıları 158
katılımcı eylem araştırmaları 13, 46, 215
Kelly, J. 98, 165, 180, 181, 536, 553
kendini gerçekleştirme 66, 99, 104, 109, 111, 114, 138, 164, 165, 339, 415
Kennedy, D. 24, 134, 224, 225, 475, 529, 540, 553
Kerala Eyaleti 197
Kıyı ve Denizyatağı Yasası 2004
kişisel trajedi modeli 331
kleptomani 127
klinik psikoloji 35, 37, 49, 122, 123, 131, 136, 140, 524
klinik sağlık psikolojisi 217
klinik tanı 119, 123
kolonyalizm 88
konumlanmış pratik 240
konuşma analizi 11, 249

kötülüğün sıradanlığı kuramı 141, 153
kronik hastalık ve engellilik 332
Kuhn, T. S. 82, 438, 500, 555
kuir 314, 316, 317, 326, 327
Kuir eleştirel psikoloji 316, 327
kurbanı suçlama 36
Kuzey Amerika 9, 56, 76, 78, 87, 101, 121, 143, 157, 348, 353, 354, 370, 421, 523
kültürel sermaye 285, 289, 290
kültürel ve tarihsel yaklaşımlar 77

L

Lacan, J. 227, 555, 566, 573, 575
Latin Amerika 42, 78, 86, 87, 90, 181, 288, 289, 381, 383, 427, 513
Leone, L. 382, 384, 581
Levy, M. 192, 353, 355, 364, 556, 565
Lewin, K. 90, 156, 158, 334, 505, 556, 563
Lewins, K. 143
lezbiyen, biseksüel, gay, trans ve kuir bireyler (LBGTQ) 129
LGBTQ psikolojisi 314, 326
liberal feminizm 226
liderlik 7, 22, 165, 166, 167, 175, 484, 486, 493, 510
Lindemann, E. 526, 572
Luhrmann, T. M. 123, 139, 557
Lykes 38, 47, 297, 372, 375, 379, 381, 382, 384, 385, 557, 558, 583

M

Maori halkı 270
Martín-Baró, I. 14, 78, 85, 86, 87, 89, 108, 363, 374, 376, 379, 381, 388, 499, 515
Marx, K. 65, 88, 291, 295, 394, 413, 414, 419, 559
Masson 355
Masumiyet Projesi 219
Maurice Merleau-Ponty
Mccreanor, T. 361, 365
Memmi, A. 350, 354, 355, 357, 360, 362, 365, 370, 561
meritokrasi 292
metodolojik tercih 33
metodolojizm 82
mikro sosyoloji 173, 177
Milgram, S. 151, 153, 506, 562
Moane, G. 192, 354, 364, 366, 562
modernizm 267
motivasyon 98, 162, 164, 165, 167, 168, 174, 175, 189
motivasyonel teknik

N

Nehru, A. 359, 564
nevrasteni 120
niteliksel araştırma 8, 9, 207, 213, 290
normallik 121, 138
normatif 129, 153, 242, 257, 309, 315, 316, 318, 319, 320, 327, 445, 487
Nussbaum, M. 191, 375, 565

O-Ö

Obeyesekere, G. 129, 565
Olkin, R. 330, 333, 335, 338, 341, 344, 345, 348, 565
ontoloji 75, 80, 90, 144, 453
otonomi 108, 110, 132, 133, 138, 205, 292, 334, 403, 416
otoriteryanizm 266, 267
Owusu-Bempah, J. 355, 364, 551
ön plan 284
öteki 23, 25, 294, 474
özcü 164, 310, 311, 325
özcülük karşıtlığı 311
özeleştiri/özeleştirel 176, 211
özgürleşme 21, 65, 70, 84, 86, 116, 182, 184, 185, 376, 443, 459, 461, 462, 465, 466, 468, 469, 489
özgürleşmeci pedagoji 381
özgürleşmeci psikoloji 377, 386, 388, 499, 509, 515
özgürleştirici 25, 35, 40, 64, 87, 88, 89, 107, 108, 230, 427, 464, 466, 472
özne 144, 148, 163, 172, 227, 268, 318
özümseme 90

P

Pakeha (beyaz yeni-zelandalılar) 12, 270, 283, 352, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 551, 560, 564
Parker, I. 44, 77, 85, 145, 170, 212, 439, 566
patoloji 266, 268, 338, 462
patolojik 121, 128, 130, 153, 180, 322, 462
patriarka 88
paylaşılan zihin 266, 273, 279, 282, 283, 284
paylaşımcı adalet 189
performatif sosyal bilim 209, 216
performativite 317
phronetic 185
postkolonyal çalışmalar 364
postmodernizm 42, 220, 223, 226, 227, 236, 237
Potter, J. 26, 146, 239, 242, 243, 244, 248, 252, 253, 255, 257, 258, 270, 283, 361, 365, 435, 540, 549, 568, 581
pozitivizm 108, 435
praksis 75, 86, 88, 89, 182, 183, 185, 188, 194, 196, 203, 414
premenstüel sendrom (pms) 120
Prilleltensky, I. 10, 15, 16, 19, 26, 27, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 47, 49, 51, 75, 87, 90, 92, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 197, 199, 223, 329, 331, 343, 344, 345, 376, 407, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 472, 474, 475, 482, 491, 499, 526, 528, 533, 540, 543, 545, 547, 548, 554, 563, 564, 566, 567, 568, 569, 570, 575, 582
psikiyatrik bozukluk 128
Psikiyatrik Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı (DSM) 67, 68, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 134, 136, 138, 139, 140
psikolojik bozukluk 126, 129
psikolojik hukuk 220, 222, 223, 228, 234, 236, 237
psikolojik hukuk doktrini 220, 222, 228, 234, 236
psikolojik travma 372, 377
psikolojinin siyasi tarihini 52, 61
psikoseksüel gelişim 313, 319
psikosomatik 200
psikososyal çalışma 135, 373, 385, 388
psikososyal etkiler 17
psikososyal travma 388
psikoterapi 86, 122, 128, 268, 462

R

radikal feminist hukuk 225
Rappaport, J. 108, 181, 188, 189, 195, 330, 486, 569, 584
rehabilitasyon 333, 334, 338, 344, 509
rehabilitasyon psikolojisi 334
rehabilitasyon yasası 334
retorik 84, 85, 203, 242, 246, 247, 248, 255, 257
revizyonist psikoloji tarihi 58
revizyonist tarih 56, 57
Ritalin 136
Rogers, S. 17, 46, 78, 98, 108, 117, 145, 147, 159, 412, 432, 439, 454, 527, 532, 544, 547, 553, 558, 570, 575, 576, 582
Roma İmparatorluğu 357
ruh sağlığı 7, 38, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 183, 186, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 233, 302, 303, 377, 385, 390, 395, 404, 405, 409, 457, 458, 463, 469, 477, 492, 504, 508
Ruh Sağlığında Yeni Özgürlük Komisyonu 137
ruhsal etkenler 335
Ruh Üzerine 75

S-Ş

sağ kalanlar 403
sağlıkçılık 205

sağlık psikolojisi 37, 51, 201, 202, 203, 204, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217
sağlık tüketicisi 215
Sand Hills Topluluğu 181
Sapir-Whorf Hipotezi 322
Schehr, R. C. 227, 232, 528
seksizm 187, 192
Serrano-Garcia, I. 363
Sesler ve Görüntüler 382
seyirci etkisi 151, 154
Sherif, M. 142, 484, 538
sınıfçılık 116, 470
sınıfsal ayrıcalık 300
sınıfsal eşitsizlik 286, 287, 291, 295, 296, 300, 301, 303, 305
sınır kişilik bozukluğu 120
sıradan milliyetçilik 360
sibernetik 134
Sloan, T. 34, 37, 38, 43, 44, 50, 75, 92, 97, 102, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 197, 304, 350, 351, 353, 364, 367, 388, 411, 418, 420, 426, 473, 534, 543, 548, 568, 574
sosyal dahil edilme 187
sosyal destek 189, 340
sosyal inşacılık 413
sosyal kontrol 233
sosyal psikoloji 9, 11, 14, 15, 17, 35, 37, 48, 49, 51, 54, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 203, 221, 224, 391, 463, 505
sosyal sermaye 187, 192
sosyal vicdanileştirme 403
sosyoekonomik göstergeler 289
sosyoekonomik statü (SES) 288, 290, 449
sömürgecilik 34, 264, 279, 350, 352, 353, 355, 356, 366, 368, 369, 446
sömürgeci ortak akıl 360, 361, 362, 369
sömürgeleşme 353, 364, 370
sömürgesizleştirme 195, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 371
söylem analizi 86, 210, 239, 270, 361
söylemsel psikoloji 11, 39, 42, 239, 243, 246, 247, 256, 257
Spring, J. 357, 361, 362, 575
Stanford Hapishane Deneyi 145
Sternberg, R. 168, 175, 576
Stevenson, M. 271, 354, 357, 358, 536, 576
stres 36, 37, 123, 128, 132, 163, 170, 171, 175, 176, 177, 347, 377, 387, 388, 405, 464, 479, 506
stres kuramı 176
sürdürülebilir kalkınma 372, 375
Szasz, T. 67, 68, 138, 393, 398, 404, 409, 577
şarkiyatçılık 363
şeyleştirme 212, 317
şimdici tarih 71

T

tarafsızlık tuzağı 50
Tarihsel Aydınlatma Komisyonu (CEH, 1999) 378
telafi edici tarih 63
Temas hipotezi 269
terapi 36, 37, 130, 133, 135, 139, 301, 392, 402, 414, 421, 457, 458, 465, 471, 475, 476, 509, 510, 524
terapötik 88, 220, 222, 343, 346, 347, 451, 475, 508, 509
tıbbileşme 125, 211
tıbbileştirme 205
tımarhane 397
Tiefner, L. 128
topluluk güçlendirme 210
topluluk psikolojisi 15, 37, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 194, 195, 197, 198
toplumda tedavi ve kontrol 408
toplum sağlığı psikolojisi 202, 203
toplum sağlık merkezleri 406
toplumsal adalet 7, 20, 21, 24, 38, 48, 64, 115, 137, 155, 193, 196, 214, 238, 242, 255, 256, 295, 296, 336, 387, 429, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 447, 467, 477, 484, 488, 499, 505, 512, 517

toplumsal ahlak 182
toplumsal cinsiyet 11, 13, 14, 37, 53, 57, 63, 84, 87, 122, 131, 132, 139, 145, 168, 287, 289, 291, 297, 301, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 443, 461
Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ölçeği
toplumsal çatışma modelleri 142
toplumsal değişim 10, 22, 23, 36, 43, 46, 55, 65, 67, 108, 156, 172, 184, 185, 214, 239, 268, 299, 303, 314, 323, 457, 459, 469, 475, 497, 524
toplumsal içe alma 408
toplumsal inşacılık 318, 320, 322, 327
toplumsal katılım 203
toplumsal kontrol 128, 138, 403, 404
Toplumsal Meselelerin Psikolojik İncelemesi Topluluğu 61
Toplumsal Meseleler Üzerine Psikolojik Çalışmalar Topluluğu; SPSSI 143
toplumsal müdahale 183
toplumsal sınıf 53, 129, 145, 287, 290, 291, 301, 303, 378, 417
toplumsal sınıflandırma 310, 311, 312, 326
toplum temelli 13, 89, 134, 157, 182, 185, 383, 385, 387, 507
Townley, B. 166, 167, 168, 177, 578
Travma 125, 372, 373, 377, 378, 387, 549
travma sonrası stres bozukluğu 123, 128, 377
tüketicilik 206, 211, 215
tümdengelimsel-nomolojik 81

U-Ü

Ulusal Engellilik ve Rehabilitasyon Enstitüsü 338
Uluslararası Irk Ayrımı İle Mücadele Birimi 363
uluslararasılaşma 90
Uluslararası Para Fonu (IMF) 353, 367
uygunluk örneklemi 298
uyma 415
uyumsama 91
Üçüncü Dünya 353, 355, 370
üst orta sınıf 292

V-W

vicdanileştirme 108, 195, 366, 403, 488
Voronov, A. 362
Vygotski, L.
Warren, A. M. 333, 490, 497, 540, 580
Watts, R. J. 189, 195, 225, 363, 580, 582
Weisstein, N. 60, 88, 313, 581
Wessells, M. 135, 379, 382, 383, 581
Wetherell, M. S. 146, 239, 255, 270, 283, 361, 365, 568, 581
Whig Tarih Yazımı 52, 53, 70
White, M. 16, 134, 139, 465, 466, 525, 561, 575, 577, 582, 583
Wundt, W. 54, 83, 532

Y

yabancılaşma/yabancılaştırma 108, 110, 115, 169, 281, 419, 426, 472, 507
yakınsal gelişim alanı 77
yapısalcılık 182, 413
yasal psikoloji 220, 221, 222, 236
yeni görüş hareketi 324
yeni psikoloji tarihi 57, 61, 63
Yeni Zelanda 8, 196, 255, 270, 351, 358, 359, 360, 361, 363, 368, 370, 442, 445
yerlici 58, 62
yoksullar 288, 291, 293, 295, 296, 396, 499
yoksulların önceliği ilkesi 499, 507
yorumlamalı fenomenolojik analiz 240

yorumlayıcı repertuar 271, 283
yorumsamacı yaklaşım 80
yöntemperest 82
Yunus, M. 197
yüzleşme 187, 332, 490

Z

zihinsel engelli birey 137
Zimbardo, P. 70, 136, 151, 153, 506, 547, 566, 583

Psikoloji dediğimizde aklımıza delilik, TV dizileri, evlilik programları, sabah şovları, kişisel gelişim kitapları, iyi anne baba olma yolları geliyor artık son zamanlarda. Psikolojinin popüler kültüre yansıması bunlar olsa da, bu kitapta ne bunları ne de anaakım psikolojik bilgiyi bulacaksınız. *Eleştirel Psikoloji* kitabının editör ve yazarlarından Dennis Fox'un ifade ettiği gibi, "Uğraşması en zor olan şeylerden biri de, çoğu psikologun, çalışmasının apolitik olduğuna dair inancıdır. Çoğu psikolog insanlara sadece yardım ettiğini düşünüyor. Aslına bakılırsa her ne kadar insanlara yardım etmeye çalışıyor olsalar da, yaptıkları çalışmalar çoğu zaman farkında olmadıkları varsayımları taşır."

Eleştirel psikoloji, psikolojiye başka bir yerden bakıyor; insanı içinde yaşadığı toplumsal bağlamda anlamaya ve insanı toplumdan etkilendiği kadar onu etkileyebilme potansiyeline sahip bir özne olarak ele almaya çalışıyor. "Eleştirel psikoloji, eşitsiz olan, politik, ekonomik ve diğer toplumsal yapıların sürdürülmesini destekleyen anaakım psikolojinin içindeki kuvvetlere karşı çıkma çabasıdır."

Aslında bu kitap, topluma psikoloji ile yeniden bakmak ve psikolojinin toplumsal değişimde nasıl bir rol oynayabileceğini görmek isteyenler için iyi bir kaynak. Üstelik, psikolojiye meraklı herkes okuyabilsin diye, her bölümde, önemli kavramları açıklayan bir sözlükçe, bir okuma listesi, faydalı olabilecek internet sitelerinin adresleri ve tartışma soruları yer alıyor.

AYRINTI • "AĞIR" KİTAPLAR
ISBN 978-975-539-672-9
9 789755 396729
45 TL